LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS

V

ROMA 1970

ÉTUDES

DE

L'ACADÉMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE

DES SCIENCES

V

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS METRAŠTIS

V

Redaguoja
A. Liuima, S. J.

1970
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINYS
Piazza della Pilotta, 4
ROMA

Spaustuvės išlaidos apmokėtos kun. klebono Vinco Puidoko lėšomis

Tiražas 1000 egzempliorių

Spausdino « Pliniana » spaustuvė Selci Umbro miestelyje (Perugia, Italia)

Kun. klebonas VINCAS PUIDOKAS,
didis L. K. M. Akademijos mecenatas

TURINYS

Jonas Grinius

Lietuvos kryžiai ir koplytėlės 1
Les Croix et les Chapelles Lituaniennes (*Résumé*) 178

Juozas L. Navickas

Rusų filosofijos pradininkai : Skovoroda, Čadajevas ir Kirejevskis 183
The Initiators of Russian Philosophy : Skovoroda, Chaadayev and Kireyevsky (*Summary*) 212

Jurgis Gimbutas

Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika 215
Chronology and Statistics of Church Construction in Lithuania (*Summary*) 259

Viktoras Gidžiūnas, O.F.M.

Vienuolijos Lietuvoje XIII-XX amžiuje 261
Religious Orders and Congregations in Lithuania (*Summary*) 297

Paulius Rabikauskas, S. J.

Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai : IV. Pirmieji jėzuitai Vilniuje ir pirmieji lietuviai jėzuitai (1569-1573) 301
Primi Societatis Iesu socii in Collegio Vilnensi et primi eius socii lituani (1569-1573) (*Summarium*) 338

Juozas Jakštas

Mažosios Lietuvos apgyvendinimas iki XVII amžiaus pabaigos 339
The population of Minor or Prussian Lithuania until the XVII Century (*Summary*) 413

Antanas Škėrys

Lietuvos miškai ir jų ūkis : IV. Medžio balansai 415
Les forêts de Lituanie et leur économie (*Résumé*) 546

Mūsų Mirusieji

Nécrologe des membres défunts de l'Académie 547

J. Maldeikienė

Dr. Antanas Gylys 549

P. Gaučys

Dr. Viktoras Jasaitis 553

J. Andrulis

Prof. Stepas Kairys 559

P. Maldeikis

Prof. dr. Jonas Rugis 563

Kun. Vladas Delinikaitis

Asmenvardžių ir vietovardžių rodyklė 569

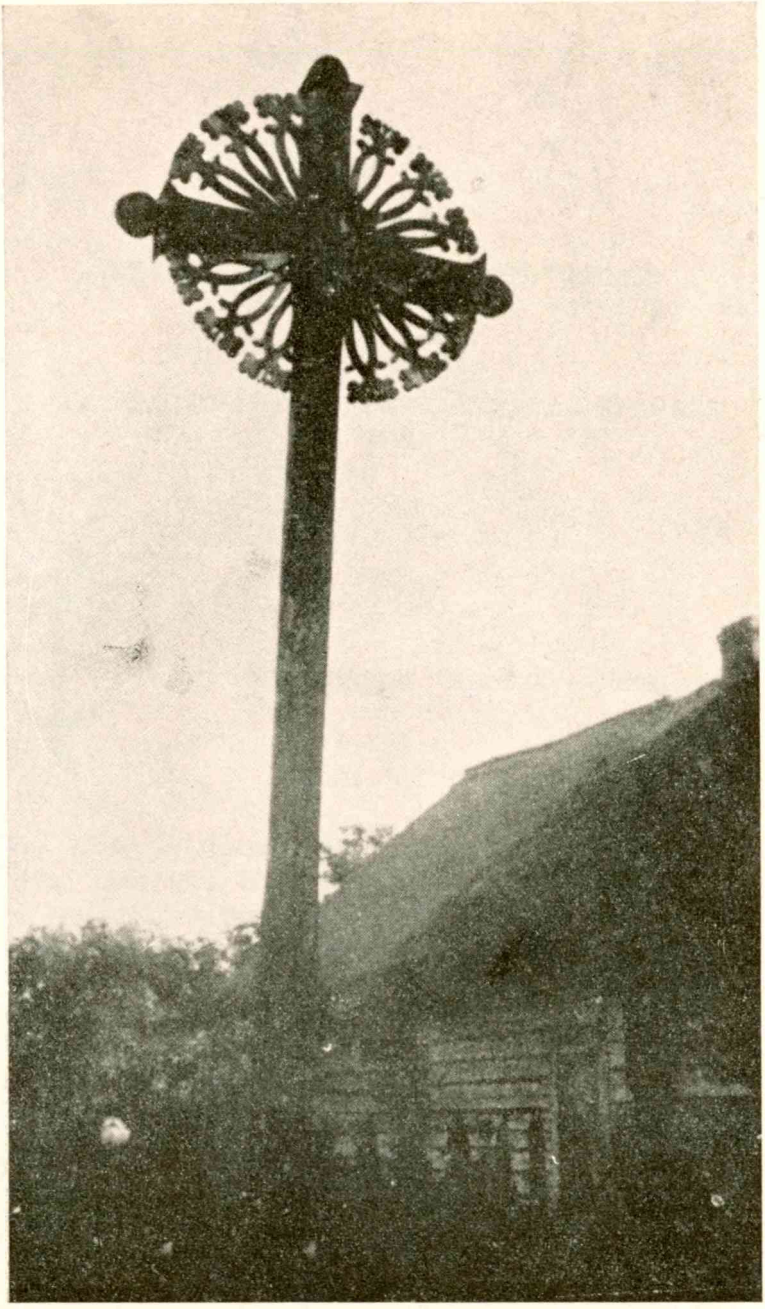

Kryžius Aukštųjų Mozūriškių km., Raudondvario valsč. (1892 m.)

LIETUVOS KRYŽIAI IR KOPLYTĖLĖS

I. KRYŽIAI IR KOPLYTĖLĖS LIETUVIŲ GYVENIME

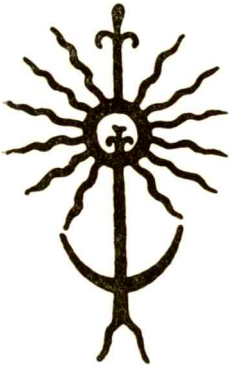

Krikščionių mediniai paminklai Lietuvos peizaže

Nėra Europoje krikščionių gyvenamo krašto, kur nebūtų paminklų, pažymėtų Kristaus kančios ženklu. Jį dažniausiai galima pamatyti bažnyčiose, ant šventovių bokštų, kapinėse. Tačiau yra kraštų, kur kryžius viešose vietose buvo ir yra statomas kaip savarankiškas paminklas. Šis paprotys Vakarų Eropoj dabar baigia nykti. Gyvas jis dar tebėra Švarcvalde, Tirolyje, Bavarijoje, Šveicarijoje, kur katalikai dar tebemėgsta statyti medinius kryžius ir koplytėles prie kelių atviroje gamtoje. Seniau šitokių medinių paminklų nemažai buvo Lenkijoje, katalikiškoje Gudijos daly, Slovakijoje, Rumunijoje. Tačiau Lietuva šituos kraštus buvo pralenkusi XIX amžiuje ir XX pradžioje.

1916 metais apie lietuvių kryžius, rašydamas prancūziškai, Lietuvos bajoras B. Ginet-Pilsudzki išsireiškė : « Lenkija ir Gudija turi užleisti pirmenybę Lietuvai, kurios peizažai yra neatskiriami nuo aukštų kryžių, dominuojančių kryžkelėse, iškylančių miškuose, laukuose ir net kaimiškų sodybų kiemuose (žr. 1 pav.).

XIX amžiaus pirmoje pusėje kryžiai Žemaičiuose buvo tokie dažni, kad juos skyręs tarpas neperžengdavo keleto dešimčių metrų »[1]. Taigi, kryžių ir koplytėlių ypač gausu buvo Vakarinės Lietuvos daly, vadinamoje Žemaitijoje. «Ji taip gausiai buvo jais nusėjusi savo kraštą, kad lenkų poetas ir geografas W. Pol Žemaičius vadindavo «šventąja Dievo žeme» (*sainte terre de Dieu*), kaip liudija Ginet-Pilsudzkis.

Kad medinių kryžių ir koplytėlių įvairi gausybė XX amžiaus pradžioje suteikdavo Lietuvos peizažui ypatingų bruožų, liudija ir du vokiečiai H. Struck ir H. Eulenberg. Pamatę pirmą kartą Lietuvą I pasaulinio karo metais, jiedu apie Lietuvos peizažą šitaip rašė: «Gal išskyrus Tirolį, niekur pasauly nematyti tiek daug kryžių kaip Lietuvoje. Lyg laivo būrių stiebai, jie stovi prie lauko kelių, galulaukėse ir kryžkelėse. Sutelktų į krūvą jų randame Lietuvos kapinėse, kur jie išauga iš kapų kaip didelės sausos lelijos. Laikų palenkti į šoną, sveikina tie aukštieji kryžiai kaip simboliai mirusiųjų, su kuriais lietuviai, kaip jokia kita tauta, gyvena nuolatiniame baimingame bei draugiškame sąlytyje. Jie dažnai nejaukiai nuteikia, ypač žiemą, kai visą kraštą pridengia plataus sniego sluogsnis, iš kurio kyla tie aukšti juodi kryžiai, tartum modami rimtu pirštu. Kiekvienam neužmirštamai įsmenga atmintin lietuvių kapinės žiemą, kai vakaro saulėleidžių raudoname fone tų kryžių grupių siluetai kyla lyg Golgotos šešėliai»[2] (žr. 1 piešinį).

Dešimčia metų vėliau (1925) Lietuvą lankęs prancūzų rašytojas Jean Mauclère apie lietuvių kryžius nekalbėjo taip poetiškai kaip H. Eulenberg gal dėl to, kad jis Lietuvą pažino paviršutiniškiau negu anas vokietis, nes po lietuvių žemę tevažinėjo tik atomobiliu. Tačiau ir J. Mauclère konstatavo tų medinių paminklų gausybę ir įvairybę rašydamas: «Keleivio nustebintą žvilgsnį patraukia kryžių ir koplytėlių daugybė. Kiekviename

---

[1] B. Ginet-Pilsudzki, *Les Croix lithuaniennes*, atspaudas iš *Archives suisses des traditions populaires*, XX t., 1916, 1 psl. Šį faktą B. Ginet-Pilsudzki randa paliudytą L. Jucevičiaus, *Žemaitijos atsiminimuose iš 1840 m.*

[2] H. Struck ir H. Eulenberg, *Skizzen aus Litauen, Weissrussland und Kurland*, Berlynas 1916, cituota iš V. Jungfer, *Litauen*, Tübingenas 1948, 114 psl.

daržely kaimuose, kiekvienoje pievoje, prie kiekvieno kelio matyti jų iškylant, ir nėra nieko meniškesnio kaip jų begalinė įvairybė »[3].

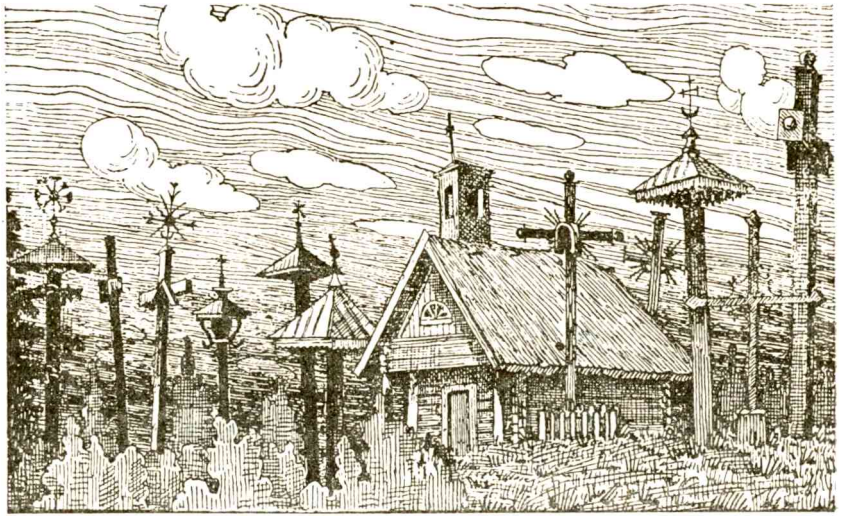

1 pieš. Lietuvių kapinės (pagal A. Jaroševičių)

Kad ta medinių kryžių ir koplytėlių gausa peizaže Lietuvą išskiria iš jos kaimynų, tur būt, pirmasis tai pastebėjo Livonijos vokietis Joachim Ch. F. Schulz, kuris 1793 m. gegužės mėn. iš Rygos keliavo arkliais pro Mintaują (Jelgava), Joniškį, Šiaulius, vykdamas į Varšuvą. Anais antrojo Lenkijos-Lietuvos padalinimo metais vos tik pervažiavęs Latvijos-Lietuvos sieną ir sustojęs pasikeisti arklių Kalviuose, Joachim Ch. F. Schulz tuoj pastebėjo skirtumą, nes rašė: «Čia viskas skirtinga, negu buvo matyta pusė mylios anksčiau. Kryžiai skelbia katalikišką kraštą: sodžiai taisyklingai pastatyti; kita valdžia, kita kalba, kita tauta... Nuo Joniškio iki Meškuičių dvi ir pusė mylios; kelias lygus, dirvožemis riebus ir derlingas. Aš pervažiavau kelis sodžius... Kiekviename kaime buvo dvi ar trys kalvarijos (tur būt, kryžiai ir koplytėlės, J. G.), aplink kurias žaidė vienmarškiniai vaikai. Dalis tų medinių kalvarijų visai pasvirusių, kitos pusiau nupuvusios, pagaliau ant kitų Nukryžiuotasis nukritęs nuo kryžiaus. Aš

[3] JEAN MAUCLÈRE, *Sous le Ciel pâle de Lithuanie*, Paryžius 1926, 180 psl.

taip pat pastebėjau, kad žmonės, kurie pro juos praeina, nereiškia didelės pagarbos. Gal būt šitame krašte stinga veiklių ir išmintingų vienuolių, kuriems viena pagrindinių pareigų rūpintis, kad nesunyktų kryžiai. O gal gyventojai yra perdaug neturtingi, kad pasigamintų naujus!»[4]. Maždaug šitaip atrodė Lietuvos peizažas su kryžiais šiaurinėse sienose bajoriškos Lietuvos didžiosios kunigaikštijos sunykimo metais.

Panašų, regimą etnografišką požymį kryžiai turėjo ir pietinės Lietuvos sienose. Antai, 1903 metais *Wisła* žurnale rašydamas apie kryžius Vilniaus gubernijoj (pagal carisrinės Rusijos administracinį sutvarkymą), Vandalinas Šukevičius (Szukiewicz) pastebėjo, kad tie mediniai paminklai atskiria etnografinę Lietuvą nuo jos kaimynų. Turėdamas galvoj pirmiausiai Lydos apskritį, V. Šukevičius apie kryžius tada rašė: «Šios rūšies liaudies vaizduotės kūriniai nėra vienodai paplitę visoje gubernijoje. Pavyzdžiui, jų visai nėra gudų apgyventose apylinkėse. Tačiau, einant vis toliau į grynai lietuvišką sritį, juos sutinkame vis dažniau ir dažniau; net atrodo, kad puoštinių kryžių riba sutampa su lietuvių bei gudų etnografine riba ... Kokios įtakos ir aplinkybės prisidėjo prie tokio, o ne kitokio puoštinių kryžių pasiskirstymo tose srityse, dar neturim atsakymo. Jam surasti reiktų pažvelgti į daugelio amžių praeitį ... Nesigundydamas tą klausimą išaiškinti, vistiek norėčiau čia teigti, kad kryžius, susiformavęs šitose apylinkėse, yra neabejotina lietuvių tautos kūrybingumo išraiška, yra paminklas, kuriame atsispindi šios tautos grožio įsivaizdavimo tradiciniai įpročiai, tai yra vienas jos šaunios praeities kultūros pėdsakų»[5].

Taigi iš čia duotų svetimtaučių įspūdžių ištraukų galima matyti, kad išpuošti mediniai kryžiai ir koplytėlės yra lietuvių kultūros kūriniai. Todėl nenuostabu, kad jų buvo galima rasti visoj etnografinėj Lietuvoj, nors atskirose provincijose reiškėsi ar buvo mėgstami šiek tiek skirtingi tų paminklų tipai. Sakysim, greta išpuoštų lotyniškų kryžių buvo galima sutikti įvairių formų

---

[4] Joachim Chr. Fr. Schulz, *Voyage en Pologne et en Allemagne fait en 1793, par un Livonien* ..., traduit de l'allemand par T. I., Briuselis ir Paryžius 1807, 3-6 psl.

[5] W. Szukiewicz, *Kryże zdobne w gubernji Wileńskej*, žr. *Wisła*, Varšuva 1903, 700 psl.

stulpinių koplytėlių beveik visoje Lietuvoje — Dzūkuose, Vilniaus krašte, Aukštaičiuose, Žemaičiuose, — tačiau XX amž. pradžioje jų beveik nebebuvo Kapsuose ir Zanavykuose. Koplytėlių, tur būt, niekada nebuvo Mažojoj Lietuvoj, kur vyravo evangelikų konfesija, nors ten buvo skirtingas kryžinis paminklas, vadinamas krikštu (22 pieš.). Dviaukščių ir triaukščių koplytėlių, kaip liudija piešiniai ir fotografijos, tebuvo Rytų ir Šiaurės Aukštaičiuose, kai tuo tarpu vienaaukščių koplytėlių buvo statoma daug platesnėj teritorijoj, ypatingai Žemaičiuose.

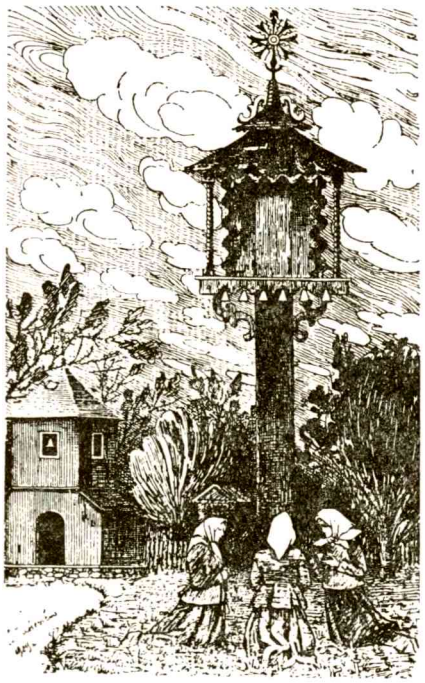

2 pieš. Koplytėlė Saločiuose

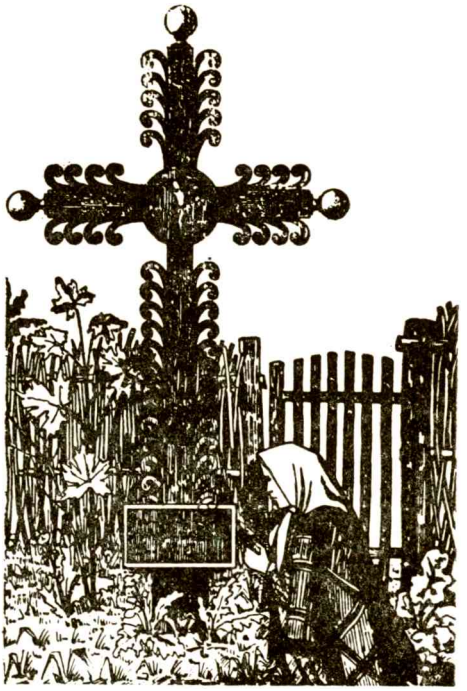

3 pieš. Kryžius Širvintuose

Dvigubų ir trigubų kryžių daugiausia buvo statoma Rytų Žemaičiuose (nuo Jurbarko-Tauragės iki Dubysos aukštupio). Ten randame dvigubų (šv. Benedikto) kryžių gražiausius pavyzdžius (4,7 pieš., 40-43 pav.). Ten taip pat (su teritorija iki Šiaulių) buvo populiarūs kryžiai, kurių sankryža buvo apsiausta didele ornamentuota aureole (10, 11 pieš., 35-37 pav.). Tačiau tokių kryžių

labiausiai išvystytų pavyzdžių, kur aureolės tampa iš augalinių ornamentų supintomis saulėmis, buvo galima sutikti tik Dubysos ir Nevėžio žemupy (1, 11, 38 pav.). Matyt, kad ten yra dirbęs vienas gabus meistras, kuris XIX-XX amž. sąvartoje mėgo saulės ratilus komponuoti labiau iš augalinių negu geometrinių ornamentų (12 pav.).

Rytų Aukštaičiuose, ypač Utenos apskrity bei jos apylinkėse, XX amž. pirmame ketvirtyje buvo paplitę masyvūs kryžiai, kurių sankryžose būdavo įkomponuotos koplytėlės, išpuoštos skulptūriniais ornamentais (16 pieš., 7 pav.). Šio tipo paminklų paplitimas aiškinamas tuo, kad anose Aukštaičių apylinkėse yra dirbęs vienas gabus žmonių mėgiamas kryždirbis, bene Deveikis, kuris, puošdamas kartais net kryžiaus kotą, lyg ir « sudogmatizavo » senesnius Rokiškio apskrities kryžius (22, 39 pav.).

Vidurio Aukštaičiuose (su centru Kėdainių apskrity) yra gyvenęs žymus kryžių dailininkas Vincas Svirskis (1835-1916). Tai buvo didelis svajotojas ir didelis skulptūrinio talento vyras [6]. XIX amž. pabaigoje ir XX amž. pradžioje jis pastatė daugiausia (apie 250) tokių kryžių, kokių sunku rasti kitose Lietuvos srityse. Būtent, tie V. Svirskio kryžiai buvo ąžuoliniai monolitai, drožinėti bareljefais, be pridedamų geležinių ir medinių puošmenų. Tai vieno medžio skulptūrinės kompozicijos. Tuo šitie paminklai išsiskiria iš bendrojo lietuviškųjų kryžių pobūdžio, nors ir padidina jų įvairumą (46, 47 pav.).

Dzūkuose ir pietiniame Vilniaus krašte, kaip liudija V. Šukevičiaus piešiniai, šalia koplytėlių buvo daug kryžių su Kristaus kankinimo įrankiais, — su ietimi ir kempinės smaigsčiu, — kurie su horizontalinėmis kryžiaus rankomis sudarydavo lyg apverstą lygiašonį trikampį (8, 9 pieš., 24, 33 pav.). Kitose provincijose šitokių kryžių būdavo retai. Todėl dažnas juos vadina dzūkų kryžiais.

Kapsuose ir Zanavykuose, kur ornamentuotų kryžių buvo mažai, XX amžiaus pirmoje pusėje dar buvo gausių medinių koplytėlių, kabinamų prie gyvų medžių. Šitokių įvairaus dydžio koplytėlių prie medžių buvo nemažai ir kitose Lietuvos srityse, jau nekalbant apie paprastus (neornamentuotus) lotyniškus kryžius ir mažus kryželius, kalamus prie medžių ir gyvenamųjų trobesių.

---

[6] Irena Kostkevičiūtė, *Vincas Svirskis*, Vilnius 1966.

Po šios trumpos ir nevisai tikslios lietuvių kryžių ir koplytėlių charakteristikos provincijomis, reikia pacituoti pirmojo kryžių aprašinėtojo Michał Brensztejn reikšmingus žodžius, kuriuos jis skyrė Žemaičiams rašydamas: «Kievienаme apskrityje ar parapijoje, net kiekvienаme kaime aptinkame skirtingą dydį, formą, ornamentinius puošmenis. Vienoje apylinkėje stato žemus, storus stulpus, pavyzdžiui, Telšių, Sedos, Šiaulių apylinkėse, o kitose — plonus, nepaprastai aukštus, pavyzdžiui, Plungės, Viekšnių apylinkėse. Tie patys stulpai vienoje apylinkėje keturkampiai, o kitoje daugiakampiai arba apskriti. Koplytėlių dėžės kartais esti žemesnės ir platesnės, arba aukštesnės ir siauresnės; vienur jos papuoštos daugiausia reljefiniais išpjaustymais, o kitur — kiaurapjūviu. Vienаme kaime jie nudažyti, kitame ne. Vienаme ornamentas sudėtas iš gėlių, kitame — geometrinis ir t. p. Ypač skiriasi stogelis ... Trumpai tariant, pačios kryžiaus formos ir jų puošmenų atžvilgiu Žemaičiuose vyrauja visiškas laisvumas, susidaręs iš dalies dėl žemaičių sumanymų stipraus individualumo, iš dalies dėl einančių tam tikru laiku pašalinių įtakų bangos, keičiančios liaudies senus estetinius pomėgius naujais, kitokiais»[7] (6, 41, 50, 51 pieš., 20, 21, 30 pav.).

Tiksliau nurodinėti lietuvių kryžių ir koplytėlių pasiskirstymą provincijomis ir apylinkėmis nėra didelio reikalo, nes, kaip iš M. Brenšteino žodžių matyti, minėtų medinių paminklų statybos mene individualūs polinkiai ir sumanymai nemažiau svėrė negu apylinkės tradicija. Be to, tikslesnis aprašymas šiandien beveik negalimas, nes absoliutę didžiumą senųjų kryžių ir koplytėlių yra sunaikinęs laikas. Antra, smulkus tų medinių paminklų aprašymas Lietuvoj yra apsunkintas ir net pavojingas, nes nuo to laiko, kai Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą, sovietiniai pareigūnai įvairių kryžių nemažai sąmoningai sunaikino (54, 55 pav.). Tačiau, norint geriau suprasti, kodėl tiek daug įvairių kryžių ir koplytėlių buvo atsiradę Lietuvoje, reikia pažvelgti į tų paminklų statymo motyvus ir į socialines bei istorines aplinkybes, kokiose jie išplito.

---

[7] Michał Brensztejn, *Krzyże i kapliczki żmudzkie. Materiały do sztuki ludowej na Litwie*, Krokuva 1906, 8 psl.

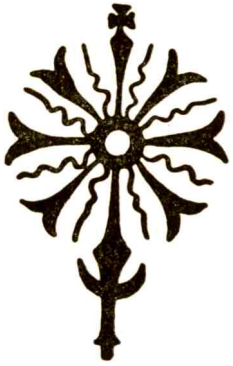

KRYŽIŲ STATYMO MOTYVAI

SOCIALINĖ APLINKA

V. Šukevičius, kuris 1903 metais mėgino aprašyti ir suklasifikuoti kryžius pietinėje Lietuvoje, yra nurodęs ir pagrindinį kryžių statymo motyvą — lietuvių nuoširdų religingumą ir pamaldumą. Šito akivaizdžią išraišką V. Šukevičius matė Dzūkų krašto kapinėse, kur kryžių buvo tiek daug, kad medžiui ar krūmui pasodinti nebelikdavo vietos. Ten kryžių statytojų intencijas liudijo įrašai. Vienur buvo pažymėta, kad už vėlę A kryžių pastė B. Kitur buvę bendresnių ir toliau siekančių įrašų. Pavyzdžiui, V. Šukevičius citavo šitokį įrašą: «Už vėles visų, ar jas kas atsimena, ar neatsimena»[8]. Čia aiškiai atsispindi krikščionių bendruomeninės sąmonės išraiška.

Kad religiniai motyvai, statant kryžius, turėjo didelės reikšmės, tai liudija ir Adomas Varnas, kuris daugiau už visus kitus tyrinėtojus yra nufotografavęs lietuvių kryžių ir koplytėlių. Savo rinkinio albume jis rašo: «Lietuvos kryždirbis į šią kūrybos sritį išliejo ne tik visą savo sielą, giliai pamilusią gamtą ir grožį, jis čia pareiškė ir gilią religinę pasaulėžiūrą, jos pamylėjimą, prisirišimą bei gaivališką su ja suaugimą»[9] (2, 3 pieš.).

Konkrečiau mėginant suminėti religinius motyvus, pirmiausia reikia pasakyti, kad žymi dalis kryžių ir koplytėlių buvo pastatyta kapinėse mirusiems. Viena, paminklu buvo norima pagerbti artimųjų mirusių atminimą, kaip tai daroma visame

---

[8] W. SZUKIEWICZ, *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej*, žr. *Wisła*, Varšuva 1903, 701 psl.

[9] ADOMAS VARNAS, *Lietuvos kryžiai*, I dalis, Kaunas 1926, įžangos žodis.

krikščioniškame pasauly. Antra, kryžiaus pastatymas buvo auka už mirusių vėles, prašant Dievo gailestingumo. Atiduodant dalią mirusiam buvo statoma skėtinė koplytėlė, o darant intenciją, kad šeimoj nemirtų vaikai, buvo statomas kryžius kapinėse [10]. O vaikų mirtingumas lietuvių ūkininkų šeimose XIX amžiuje buvo didelis. Mirties viešnia taip pat lydėdavo įvairias epidemijas dažniau negu Vakarų Europoj. Nors tada Lietuvoj maras nebepasirodydavo, bet choleros, šiltinės, raupų, skarlatinos epidemijos dar nebuvo nugalėtos. Jų aukoms atminti parapijų kapinėse ir kaimų senkapiuose vis išdygdavo naujų kryžių ir koplytėlių. Be to, prašydami Dievą atitolinti maro ir kitų epidemijų rykštes, žemaičiai nuo seniau statydavo specialų, dvigubą kryžių, kurį jie vadindavo dažniau *karavyku* negu šv. Benedikto kryžium. Vėliau (XX amž.) šitokios formos paminklas buvo statomas ir kitokiomis intencijomis (4 pieš., 40, 41 pav.).

Štai, dar keletas tų intencijų. — Kaip kitame krikščionių krašte, nelaimingas atsitikimas, pasibaigęs staigia (nenatūralia) mirtimi, Lietuvoje taip pat pareikalaudavo kryžiaus nelaimės vietoje. Kadangi per medinį tiltą važiuojant, nuo jo dundesio baidydavosi arkliai ir dėl to įvykdavo nelaimių, prie upių ir upelių netoli tiltų dažnai būdavo koplytėlė su šv. Jono Krikštytojo arba šv. Jono Nepomuko statulėlėmis. Be abejo, drauge tai būdavo ir Kristaus krikšto prisiminimas. Antra vertus, pagoniškoje Lietuvoje buvo įvairių tariamai šventų upių ir upelių. Žmonėms nuo pagoniškų liekanų atpratinti kunigai paragindavo kaimiečius prie upių bei tiltų pastatydinti koplytėlę su šv. Jonu Krikštytojo ir vėliau su šv. Jono Nepomuko statulėle (18, 48-49 pav.).

Prašydami Dievo Apvaizdos globos savo laukams ir jų derliui, lietuviai ūkininkai statydavo kryžių ar koplytėlę laukuose ar pamiškėje. Šitos rūšies paminklus jie dar mieliau iškeldavo savo sodybose — prie vartų, gyvenamųjų namų, gėlių daržely — čia Dievo malonių prašydami, čia jų susilaukus (1 pav.). Jie taip pat buvo statomi, prašant Dievą įpėdinių, dėkojant už išgijimą iš sunkios ligos, laimingai baigus teisme bylą. Taigi, dažnu atveju kryžius ar koplytėlė Lietuvos kaimo žmonėms

---

[10] ANTANAS MAŽIULIS, *Lietuviškas kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1957 m., 2 nr., 66 psl.

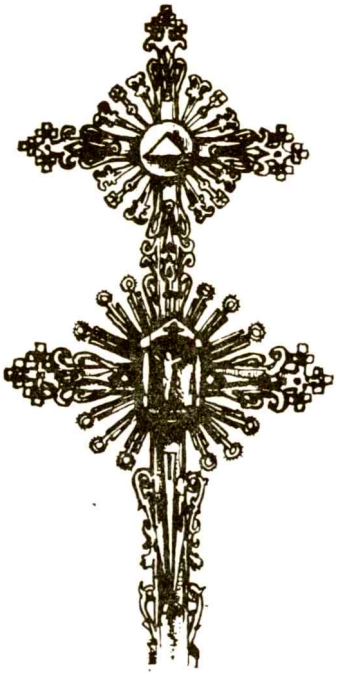

4 pieš. Nepriklausomybės kryžius Šiluvoje

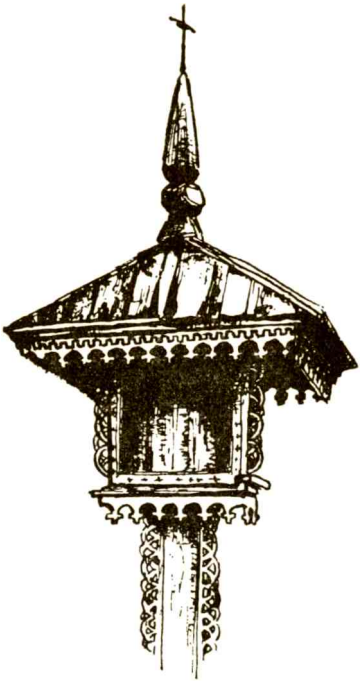

5 pieš. Koplytėlė Kuktiškių kapinėse

būdavo votas (*votum*) maždaug tokios pat reikšmės, kaip Vakarų Europos miestiečiams blizgančios skardelės, arba marmurinės plytelės, kalamos arti stebuklingų ar tariamai stebuklingų paveikslų bei statulų. Kad kryžiai ir koplytėlės lietuvių būdavo dažnai suprantami kaip votai, tai kartais paliudija ir pačių paminklų forma. Antai, Netonių kaime (Raudondvario valsč., Kauno apskr.) buvo dar apie 1925 m. kryžius, kuriame aureolės ornamentų vietoje buvo įkomponuotos žmogaus rankos ir kojos (15 pieš.).

Lietuviai statydavo kryžius ir koplytėles taip pat kaip atgailos ženklus už sunkias nuodėmes. Antai, vienas žmogus iš Šalinėnų kaimo (Daugailių valsč., Utenos apskr.) prieš 1910 m. yra pastatęs bene keturias skėtines koplytėles arba stogiastulpius ir dvi koplytėli su šv. Jonu po to, kai jis užmušė rusą arkliavagį, išgar-

sėjusį šitokiomis vagystėmis visoje aplylinkėje [11]. A. Mažiulis mano, kad skėtinės koplytėlės (stogiastulpiai) buvusios statomos ir kitais įvairiais tikslais.

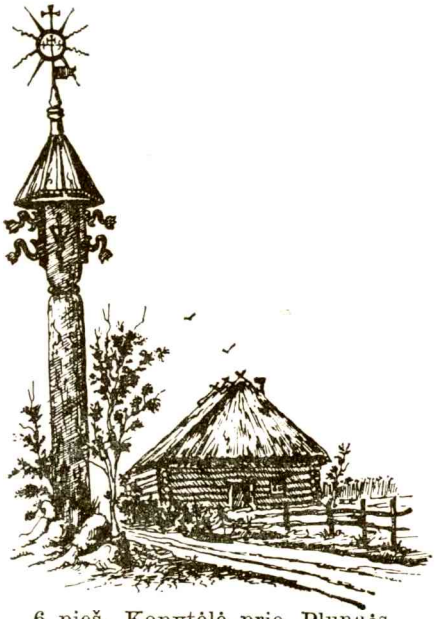

6 pieš. Kopytėlė prie Plungės

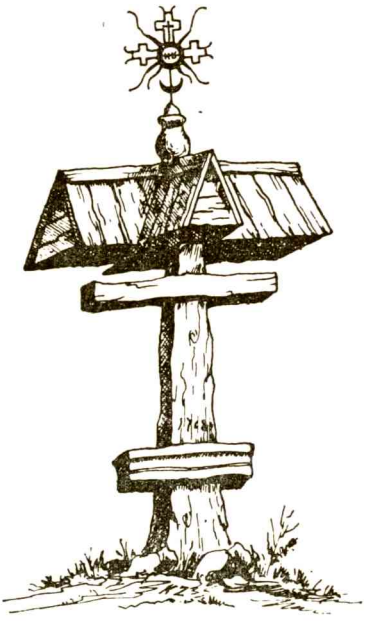

7 pieš. Kryžius Alsėdžiuose (1768)

Apie šitokias intencijas bei reiškinius, neturint pakankamai tikslių davinių, sunku pasakyti, ar juos galima laikyti pagoniškais : koplytėlių pastatymas ką t'k suminėtais atvejais galėjo reikšti šaukimąsi dangaus teisybės, kai didelės skriaudos buvo supainiotos su keturiomis didelėmis nuodėmėmis, kurios pagal Bažnyčios mokslą pačios šaukiasi dangaus keršto (tarp jų skriaudos vargšams, našlėms ir našlaičiams ; netesėjimas sutarto atlyginimo tarnams bei darbininkams ; žmogaus užmušimas). Todėl gal bus tiksliau pasakius, kad Lietuvos kaimo žmonės didžiąsias nuodėmes ir Dievo malones pažymėdavo koplytėle arba kryžiumi, kas kam atrodė tinkamesnis.

Tačiau medinių išpuoštų kryžių ir koplytėlių gausą Lietuvoje aiškinti tik religinio pobūdžio intencijomis būtų per siaura. Jų

[11] Ten pat, 63 psl.

atsiradimui turėjo reikšmės ir grynai žmogiški jausmai — palikti savą ženklą-paminklą ir išlaikyti kitų paliktą. Tai liudija pastangos neleisti sunykti kryžiui ar koplytėlei. Kai papuvusiam mediniam paminklui grėsdavo pavojus nuvirsti, palikuoniai tos šeimos, kuriai priklausė paminklas, pirmiausia stengdavosi jo amžių pratęsti, viršutinę jo dalį atremontuodami, o papuvusią apatinę (stulpą-koloną, stiebą) nupiaudami ir dar kartą leisdami į žemę. Kadangi tie mediniai paminklai būdavo aukšti, tai stiebo sutrumpinimas nedaug tepakenkdavo. Po kelių dešimčių (30-50) metų ta operacija vėl buvo kartojama — vėl atnaujinami arba pakeičiami ornamentai ir statulėlės, jei oro permainos nebuvo sunaikinusios paminklą nešančio medžio (11-12 pav.).

Tačiau, kai kryžiaus ar koplytėlės nebebuvo galima išgelbėti dėl jos senumo, šeimos palikuonis dažnai stengdavosi ten pat pastatyti kitą panašų paminklą. Jei atsitikdavo taip, kad kryžius nuvirsdavo, išmirus visiems jį globojusios šeimos nariams, kartais atsirasdavo svetimas, kuris nuvirtusio paminklo vietoj pastatydavo kitą kryžių ar koplytėlę. Kun. J. Krivicko liudijimu šitokį reiškinį dar būdavo galima pastebėti XX amž. pirmajame ketvirty, ypač kaimo kapinėse. Mat šiauriniams aukštaičiams būdavo nejauku, kai nebelikdavo to ženklo (kryžiaus), kurį per ilgą laiką «matė» ir pergyveno senosios kartos.

Norą palikti ir išlaikyti po savęs ženklą buvo galima pastebėti 1924-1936 metais, kai Lietuvoj vyko spartus sodžių skirstymas į vienkiemius. Ūkininkai, kurie tada išsikeldavo į naujas vietas, savo buvusiose sodybose stengdavosi pastatyti naują kryžių. To paties kun. J. Krivicko liudijimu Pasvalio apylinkėje buvo paprotys pastatydinti kryžių ir tada, kai, parduodamas savo sodybą, ūkininkas išsikeldavo iš kaimo kitur gyventi. Kartais į Jungtines Amerikos Valstybes emigravę ir vėliau sugrįžę tėviškės palankyti, šeimos nariai taip pat stengdavosi pastatydinti kryžių atminimui.

Šie pastarieji pavyzdžiai taip pat byloja, kad kryžiai ir koplytėlės buvo susiję ne tik su lietuvio šeima, bet ir su jos gyvenamąja aplinkine žeme. Taigi, medinis išpuoštas kryžius arba tokia koplytėlė lietuviui buvo tikras paminklas, kuris liudijo, kad šitoj vietoj buvo žmonių gyventa, dirbta ir melstasi. Tai buvo ženklas laiko tekmei ir žmonių praeinamybei priminti. Tas ženklas-paminklas buvo padiktuotas tokio pat noro, kokį

baudžiavos laikais Lietuvos ūkininkai matydavo savo ponuose — laisvuose žmonėse.

Argi istorijos šaltiniai neliudija, kad Lietuvos didikai ir turtingieji bajorai XVI-XIX amž. būdavo parapijų fundatoriai, kurie pastatydindavo bažnyčių ir koplyčių? Tų fundatorių palikuonis ir gimines baudžiauninkai ir laisvieji ūkininkai matydavo savo bažnyčiose per pamaldas sėdinčius specialiose vietose netoli didžiojo altoriaus ir žinodavo, kad dėl šitų ponų pasivėlavimo klebonas nepradeda sekmadienio sumos laiku. Baudžiauninkams taip pat nebuvo paslaptis, kad bajorai, kurie nepajėgdavo pastatydinti bažnyčios, altoriams įtaisydindavo paveikslų ar statulų. Jie dvarų sodybose ir kapinėse matydavo didikų atskirus mūrinius kapus, prieš palocių langus jie kartais galėdavo pasigėrėti obeliskais ir statulomis. Prie dvarų kartais taip pat pasitaikydavo kryžių ir mūrinių koplytėlių. Šitokie pavyzdžiai žadindavo baudžiauninkų ir laisvųjų ūkininkų norą turėti kažin ką parašaus sava.

Konkuruoti su didikais ir bajorais jie negalėjo. Viena, kaip sociališkai žemiausio luomo žmonės, jie su savais paminklais neturėjo drąsos brautis į bažnyčias ; antra, patvaresnės medžiagos paminklui pastatydinti jiems neleido jų skurdūs ištekliai. Bet jie norėjo šiokio tokio paminklo, kad paliktų regimą ženklą savo vaikams ir kaimynams, o vaikai, — kad regimu ženklu pagerbtų savo tėvus bei primintų patys apie save. Šitokius norus geriausiai galėjo patenkinti išpuoštas medinis kryžius arba graži medinė koplytėlė su šventųjų statulėlėmis.

Medinis kryžius arba medinė koplytėlė laisvajam ūkininkui ir net tvarkingai gyvenančiam baudžiauninkui buvo ekonomiškai pakeliamas paminklas. Ąžuolo arba gerai nuaugusios pušies medį jis dažnu atveju galėdavo rasti savo sodyboje, arba jį gauti iš dvaro už savo darbą. Pats ūkininkas vienas arba su sūnaus pagalba galėjo atlikti pirmąjį medžio apdirbimą paminklui. Duodamas iš jo padirbti kryžių ar koplytėlę sodžiaus dailidei-menininkui mėgėjui, jis vėl pajėgdavo išsiversti be didelių piniginių išlaidų — už darbą atsilyginti savo ūkiškais patarnavimais, arba savo laukų derliaus vaisiais. Šitaip įsigytas paminklas buvo beveik savas kūrinys, o ne kažin kokio nežinomo miesčionio darbas : medis dažnai pačio ūkininko rankų nukirstas, aptašytas ir išdžiovintas, o paminklas padarytas ir išpuoštas « savo » žmogaus, pažįstamo

meistro, to pačio arba gretimo kaimo gyventojo. Šitokiam kryždirbiui buvo nesunku pasakyti savo mintis ir su juo susitarti, kad paminklas išeitų gražus ir patvarus. Šitokiu būdu laisvajam ūkininkui ir šiek tiek pasiturinčiam baudžiauninkui medinis kryžius ar koplytėlė buvo ne tik ekonomiškai prieinamas paminklas, bet taip pat artimas, beveik savas kūrinys.

Ir koks moralinis pasitenkinimas ir savo vertės jausmo pakilimas palydėdavo, kai dailusis medinis paminklas iškildavo į padangę kapinėse, laukuose, arba sodyboje prie gatvės! To dvasinio pakilimo svarbiausias momentas — kryžiaus šventinimas. Lietuviui ūkininkui jis buvo nemenkesnė šventė, kaip bajorui altoriaus ar statulos inauguracija bažnyčioj. Juk kryžiaus pašventinti atvykdavo parapijos klebonas arba jo padėjėjas, kunigas, t. y. pats aukščiausias moralinis autoritetas, kokį Lietuvos ūkininkas pažinojo XIX amžiaus vidury. Į šventinimo iškilmes susirinkdavo giminės ir kaimynai. Prie ką tik pašventinto kryžiaus pasimeldus-pagiedojus, toliau eidavo vaišės, dalyvaujant klebonui, giminėms ir kaimynams. Tai būdavo linksmos, šeimyniškos vaišės, panašios į krikštynas, kartais net su jaunimo šokiais. Tik kai paminklas buvo pašventintas artimam mirusiam atminti, vaišės būdavo rimtesnės. M. Brenšteino liudijimu, kryžiaus šventinimo vaišės Žemaičiuose kartais užtrukdavo dvi-tris dienas. Trumpai tariant, kryžiaus šventinimas būdavo toks įvykis, kurį jausdavo visas kaimas ir toliau gyveną paminklo savininko giminės.

Puoštinis kryžius ar daili koplytėlė lietuvio ūkininko sodyboje prie gatvės ilgą laiką buvo jo socialinio stovio bei ekonominio pajėgumo liudytojai. Kas buvo religingesnis, ar tvarkingesnis ir sumanesnis, ar turtingesnis, tas gražesnį kryžių ar koplytėlę pajėgdavo pasistatyti savo sodyboje. Vieni kaimynai šituo paminklu taip pat pasidžiaugdavo kaip gražiu kūriniu, antri norėdavo pasirodyti nė kiek nemenkesni ir planuodavo pasistatydinti dar įspūdingesnį paminklą negu ką tik pašventintasis. Šitoks noras palenktyniauti kryžių statyba kaimo aplinkybėse buvo visai suprantamas: prieš kryžių (iki I pasaulinio karo) nukeldavo kepurę, pro jį praeidamas ar pravažiuodamas, dažnas tikintis lietuvis; pro žymesnį kryžių pravažiuodami, tėvai kartais specialiai pristabdydavo arklius, kad jų vaikai suspėtų įsižiūrėti į gražųjį paminklą. Pavasarį, prieš Šeštines (Kryžiaus dienomis) prie gra-

žesnių ar kuo nors reikšmingesnių kryžių kaimo procesija sustodavo pasimelsti. Prieš Sekminių šventes, prieš šv. Joną, prieš didžiuosius parapijos atlaidus, kada suvažiuodavo tikinčių iš kitų parapijų jaunimas kryžius ir koplytėles prie kelių papuošdavo žalmenų girliandomis ir gėlėmis.

Iš toli atvykusiam svetimam keleiviui, ieškančiam kaime reikalingo žmogaus, nurodymai būdavo kartais duodami pagal kryžių ypatybes. Ir ūkininko jaunas sūnus, važiuodamas svetimo

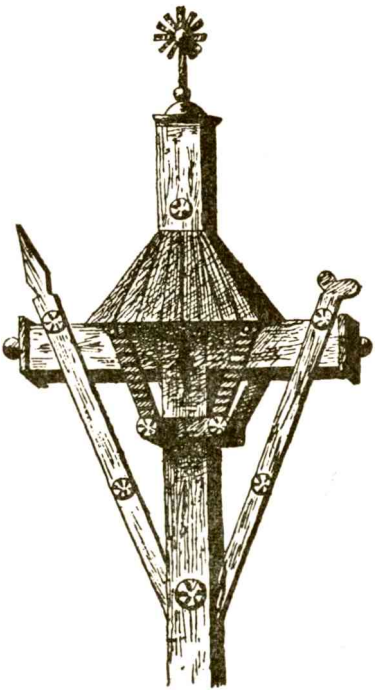

8 pieš. Kryžius Kašėtės kapinėse

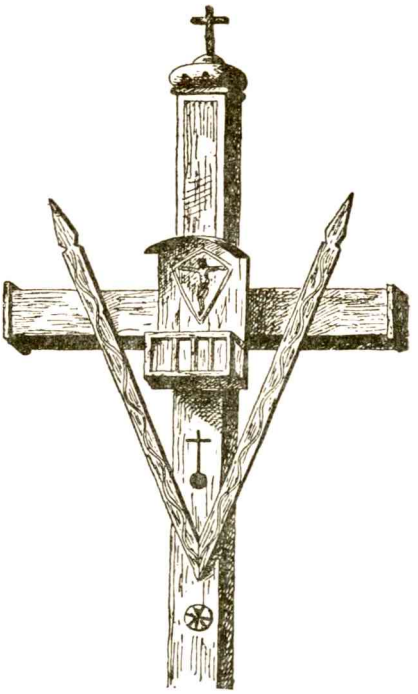

9 pieš. Dzūkų kryžius

sodžiaus gatve ir pagalvodamas apie būsimą žmoną, pasižvalgydavo ne tik gražesnio rūtų darželio, bet ir dailesnio kryžiaus, nes žinojo, kad tie du ūkininko požymiai (rūtų darželis ir kryžius) reiškia šeimos teigiamąsias puses. Taigi, mediniai kryžiai ir koplytėlės Lietuvoj ilgai buvo žemojo luomo paminklais, o šiame ūkininkų luome jie liudijo šiokį tokį šeimos ūkinį pakilimą drauge su religinių ir moralinių vertybių praktika.

Tačiau kryžių bei koplytėlių susijimas su ūkininkų socialiniu pranašumu, kuris buvo pažadinęs garbės lenktynes tų paminklų statyboje, sumenkino jų religinę prasmę. Tai pastebėjo jaunas publicistas Adomas Jakštas-Dambrauskas dar 1891 metais, kada rusų caro valdžios draudimas statyti kryžius dar nebuvo visai panaikintas. Tada Ad. Jakštas viename kaime priskaitęs 15 kryžių ir šita proga rašė *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje*: « Šiandien kryžius dėl daugelio lietuvių iš ženklo išganymo pavirto į ženklą tuštybės! — Pastatė kryžių Jurgis ties savo kiemu, — na, tai ir aš pastatysiu! Žmonės kalba, kad kryžius Baltraus labai gražus, — na, palaukit, aš padirbdinsiu dar puikesnį!... Anot mūsų mislies, toksai be jokios nuovokos statymas kryžių ne tiktai neatneša naudos mūsų kraštui, bet dar daro nemažą blėdį. Nes juom daugiau randasi Lietuvoje kryžių, juom veikiaus mažinasi tarp žmonių guodonė dėl kryžiaus. Žmonės pradeda nebeveizėti ant kryžių ir pripranta eiti pro kryžių lyg pro paprastą medį arba šiaipjau kokį įsmeigtą į žemę baslį (mietą)... Ant galo ir patys naujai pastatyti kryžiai nekuriose vietose tai Dieve mylėk. Žiūrint iš tolo, regis, kad tai kažin kokie pagoniški stovylai arba tam tyčia pramanytos baidyklės. Mat, mūsų ' dievdirbiai ', norėdami kits kitą pralenkti, pridirbo lietuviams tokių kryžių, kurie pirma niekam nei sapnuote nesisapnavo »[12].

Šituos A. Jakšto žodžius cituodama Irena Kostkevičiūtė mano, kad minimas kritikas šitaip rūsčiai kalbėjęs apie V. Svirskio kryžius, nes straipsnyje buvo suminėtos Truskava ir Šėta, kur Svirskis statydavo savo originaliuosius skaptuotus kryžius, kokių anksčiau Lietuvos piezaže nebūdavo. Matydamas prasilenkimų su lietuviška ir bažnytine tradicija, Jakštas dar šita proga rašė: « Kryždirbiai turi daryti kryžių ne iš savo galvos, bet pagal paveikslą jiems duotą ir dvasiškos valdžios užtvirtintą... Įstatinėjimas būdelių su paveikslais šventųjų į medžius — tur būt visiškai užgintas »[13].

---

[12] Adomas Jakštas, *Keletas žodžių apie mūsų kryžius*, žr. *Židinys*, 1935 m. 8-9 nr., psl. 131-134, (straipsnis perspausdintas iš *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos*, 20 nr., 1891 m., cituota iš Ir. Kostkevičiūtės knygos, *Vincas Svirskis*, Vilnius 1966, 23-24 psl.

[13] Ten pat, 24 psl.

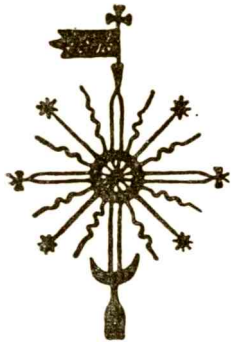

KRYŽIAI KAIP BENDRUOMENINIAI IR TAUTINIAI PAMINKLAI

Norėdama įrodyti, kad Katalikų Bažnyčia persekiojusi lietuviškus kryžius, I. Kostkevičiūtė šalia ką tik cituoto A. Jakšto straipsnio *Apžvalgoje* dar primena 1752 metų Žemaičių vyskupijos sinodo nutarimą, kuris nepalankiai atsiliepė apie liaudiškų graviūrų ir medinių statulėlių dirbėjus, nesilaikančius krikščioniškų tradicijų.

Kad šitokie pasisakymai turėjo tikslą išlaikyti krikščioniškąją tradiciją lietuvių liaudies religinėj skulptūroj ir kryžiuose, dėl to negali kilti jokių abejonių. Bet kad Katalikų Bažnyčia ir jos žymesnieji atstovai būtų apskritai kovoję prieš lietuviškus kryžius, tai yra aiškus XIX amž. stovio Lietuvoj nesupratimas. Be Bažnyčios pritarimo, kurios atstovai kryžius ir koplytėles šventindavo, nebūtų atsiradusi tokia daugybė paminklų Lietuvoj.

Dar daugiau. XIX amž. kryžių statymą Lietuvoj Bažnyčios atstovai atvirai propagavo. Tai liudija *Kantičkos arba Giesmių knygos*, kurios, vyskupo Motiejaus Valančiaus peržiūrėtos, būdavo vartojamos beveik kiekvienoj šviesesnėj (skaityti mokančioj) lietuvių šeimoj. Tų *Kantičkų*[14] XIX-toj giesmėj, skirtoj Jėzaus Kristaus kančiai ir prasidedančioj žodžiais *Raudok o kiekviena dūšia* buvo šitoks posmelis:

Kožnas namuose sveikatą
Randa, kuris kryžių stato,
Ir sau apturi szlovę.

[14] *Giesmių knyga arba Kantičkos*, MOTIEJAUS VALANČIAUSKIO, Žemaičių vyskupo, perveizėta ir iš naujo atspausta Tilžėje, 1906, 144-45 psl.

Nės tiems padaryt' negali
Nieko pikto, bet pro szalį
Ein' visokios piktybės.

Ar begalėjo būti kita geresnė propaganda už kryžių statybą, kaip ši giesmė, giedama su kitomis Kalvarijų giesmėmis per gavėnią sekmadieniais lietuvių pamaldžiose šeimose? Kad vyskupas M. Valančius įvairiai palaikė kryžių ir koplytėlių tradiciją, liudija ne tik anas jo aprobuotas giesmynas, bet ir jo beletristiški didaktiniai raštai. Antai, *Vaikų knygelėj* piešdamas tėviško kunigo paveikslą, jis pasakoja apie Sedos klebono Raubicko epizodą su vaikais prie koplytėlės vieno kaimo sodyboj: 1824 m. pavasarį po Dievo Kūno pamaldų Židikuose klebonas Raubickas, grįždamas arkliais į Sedą, pamatė būrį vaikų, kuriuos panoro apdovanoti skanumynais. Jų tarpe buvo maža mergytė, kuri turėjo «gerą žiupsnį žydinčių žolelių», kurių ji nenorėjo atiduoti klebonui nė už riestainį, nes tas žoleles buvo suskynusi Motinai Švenčiausiajai.

— Kame turit Švenčiausiąją Panelę? — tarė klebonas.

— O šitai, kieme, prie karklių, — atsakė Marelė. — Buvo čia neseniai kamendorius pas mus ir pašventė koplytėlę.

Tuokart klebonas, jau nebenorėdamas žolelių, kėlės, pats dar suskabė saują jaučio burbulų ir su vaikais vedinas nuėjo prie koplytėlės. Klebonas papuošė su žolelėmis Dievo Motinos statulą; Marelė savąsias žoleles užkaišė kur galėdama. Klebonas pragydo *Sveika Marija*; vaikai kiekvienas savo balsu šaukė, tačiau giedojo.

Klebonas, didžiai pagyręs vaikus už tą meilę, kurią rodė Švenčiausiajai Panelei, išdalijo riestainius, veltinius ir meduolius. Vaikai kiekvienas jam pabučiavo ranką, o Marelė dar tarė:

— Mes kas rytą ir vakarą čia ateinam poterėlių kalbėti ir pasveikinti Marijos.

— Gerai, vaikučiai mano, — tarė klebonas, — vien taip darykit» [15].

Tas «vien taip darykit» tikriausia reiškė M. Valančiaus dvigubą

---

[15] Čia duodama citata yra paimta iš 1928 m. *Vaikų knygelės* leidimo, paruošto spaudai L. Kuodžio ir išleisto *Sakalo* Bendrovės Kaune.

norą: skatinti vaikų pamaldumą su pagarba kaimų koplytėlėms, nes tada — 1864 metais, — kai vyskupas rašė savo *Vaikų knygelę* (išleistą 1868 m.), rusų valdžia uždraudė lietuviams statyti kryžius ir koplytėles nešventintose vietose.

Kryžių statymo tradiciją Bažnyčia palaikė ir kitaip: jubilėjiniams bažnytiniams metams, misijinėms rekolekcijoms, bažnyčios pašventinimui prisiminti parapijos statydavo kryžius. Jo neužmiršdavo blaivybės apžadams atminti, nes nuo vyskupo M. Valančius atėjimo į Žemaičių vyskupijos sostą tie apžadai būdavo dažni — beveik kiekvienoj parapijoj.

Tačiau kryžius statydavo ir mažesnės bendruomenės negu katalikų parapija. Neretai tokį paminklą turėdavo visas kaimas čia sodžiaus gale, čia prie tilto, čia savo kapinėse. Būdavo kryžių jaunimo intencija arba jų pastangomis pastatytų (35 pav.). Šitokių paminklų daugiau atsirado XIX amž. pabaigoje, kai Rusijos carų administracija atšaukė draudimą statyti ir remontuoti kryžius.

Pagaliau kryžiai ir koplytėlės nuo seno buvo viso didžiojo kolektyvo — visos lietuvių tautos nuosavybė tokia pat prasme, kokia buvo vadinamos liaudies dainos. Kaip šių kūrinėlių temos ir motyvai nesiskiria nuo kitų tautų dainuotinės poezijos, bet skiriasi tų motyvų išraiška bei forma, taip ir lietuviški kryžiai bei koplytėlės iš kitų tautų šios rūšies paminklų teišsiskiria kai kuriomis konstrukcinėmis, skulptūrinėmis ir ornamentinėmis formomis. Iš šitų formų konkrečių pritaikymų per ilgą laiką buvo susikūrę tokie įvairūs ir originalūs mediniai paminklai, kad jie pasidarė chrakteringi tik lietuvių tautai, nors kai kuriuose jų matyti svetimų įtakų.

Kad šitie paminklai — kryžiai ir koplytėlės — yra sava tautinė ir katalikiška ypatybė, lietuviai tai sąmoningai tesuprato tik XIX amž. antrojoje pusėje, nuo 1864 metų birželio 8 dienos. Būtent tada Rusijos specialus įgaliotinis 1863 metų sukilimui malšinti, Vilniaus generalgubernatorius Muravjovas uždraudė naujus kryžius statyti ir senus remontuoti visose nešventintose vietose. Artimiausias to draudimo tikslas buvo visai suprantamas — užbėgti už akių tiems kryžiaus formos paminklams, kurie galėjo atsirasti po žiauriai numalšinto sukilimo. Kadangi nemažai sukilėlių buvo žuvusių įvairiose vietose, pagal krikščionišką ir lietuvišką paprotį ten tikriausia galėjo atsirasti naujų kryžių

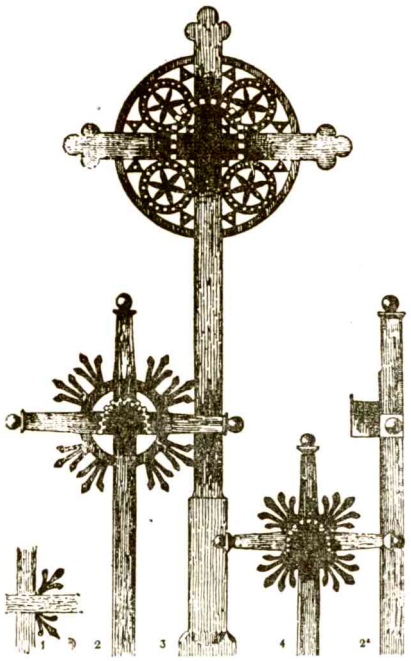

10 pieš. Kryžiai Radvilišky

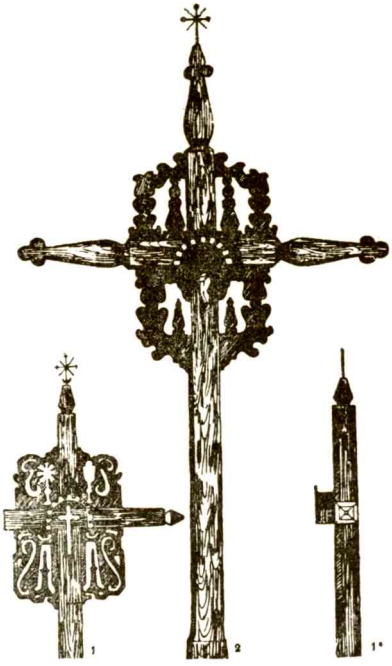

11 pieš. Kryžiai Šiauliuose

ir koplytėlių. Jie per kelis dešimtmečius būtų palaikę gyvus prisiminimus apie sukilimo epizodus bei jo nelaimių vietas. Šitų prisiminimų pratęsimą pirmiausiai ir norėjo sutrukdyti Muravjovo įsakymas.

Antrasis, paslėptas Muravjovo įsakymo tikslas buvo klastingesnis : juo caro patikėtinis siekė pakeisti lietuvių krikščioniškus papročius ir net Lietuvos peizažą, nes kryžių ir koplytėlių gausybė nešventintose vietose, t. y. laisvoje gamtoje labai skyrė pavergtą Lietuvą nuo jos pavergėjos pravoslaviškos Rusijos. Šis antrasis Muravjovo įsakymo tikslas labiausiai užgavo lietuvius, leisdamas pajusti rusų administracijos neteisybę ir savų kryžių vertę.

Jei generalgubernatorius tebūtų uždraudęs statyti kryžius sukilėlių mirties vietose, žmonės gal būtų paklausę šito įsakymo. Bet kadangi įsakymas draudė statyti naujus kryžius ir remontuoti senus visur, išskyrus šventorius ir kapines, tai jis užgavo vieną svarbiųjų lietuvių tradicijų — statyti kryžius visur.

Suprantama, kad šitą draudimą labiausiai pajuto tos šeimos, kurios turėjo senus kryžius savo sodybose. Tačiau dėl to joms kryžiai ir kopytėlės pasidarė tik brangesni. Todėl nuo 1864 m. prasidėjo ne tik kova dėl uždraustos lietuvių spaudos lotyniškomis raidėmis, bet taip pat tyli kova dėl kryžių. Ji truko trisdešimt su viršum metų ir reiškėsi pirmiausia tuo, kad lietuviai stengėsi įvairiai Muravjovo įsakymą apeiti.

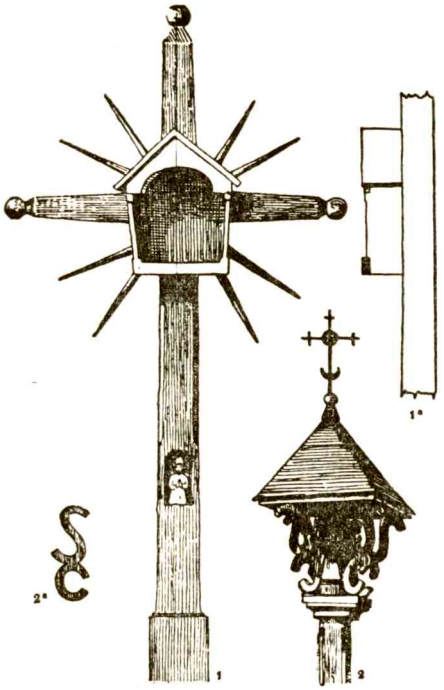

12 pieš. Kryžius Kriukų kapinėse

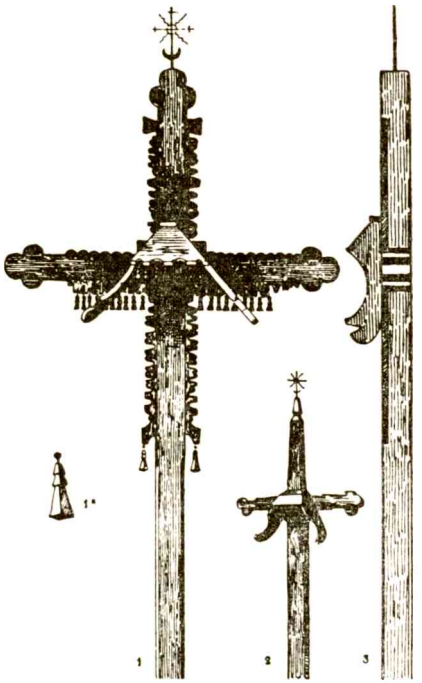

13 pieš. Kryžiai Radviliškio kapinėse

Apie tai B. Ginet-Pilsudzki šitaip rašo: «Lietuvos gyventojai lengvai neatsisakė savo religijos ir savo bažnyčios. Su nuogąstavimu buvo stebimas kiekvienas svyruojąs kryžius, ir koks liūdesys, koks sielvartas apimdavo tuos, kurie nuo daugelio metų buvo įpratę melstis prie šių tikėjimo simbolių, pastatytų jų tėvų bei senelių, bet kuriuos vėjo staigus pūstelėjimas nuversdavo žemėn ir pasmerkdavo užmarščiai bei supuvimui! Žmonės susirinkdavo nakčia pasitarti, kaip išvengti šitokios nelaimės.

Dažnai buvo nutariama pasiųsti apsukrų brolį, gerai pažįstantį rusų administracijos silpnąsias puses, kad geruosius palenktų maldavimais, o gobšiuosius — pinigais. Nekartą savo vaikystėje girdėdavau savo senelę ir savo tetas, pasakojant apie kryžių gelbėjimą, kai būdavo šaukiamasi į gailestingas sielas kai kurių asmenų, kurie turėjo siaurą valdžią, bet suprato neteisingo įstatymo šlykštumą, arba kai buvo griebiamasi visagalio pavaišinimo (*pot-de-vin*). Nukreipti budrumui policijos, kuri savo perdėtu stropumu negailestingai vargindavo ramius gyventojus, žmonės tam tikra spalva nudažydavo pasiruošusį virsti kryžių ir tuo pačiu laiku paslapčiomis dirbdavo naują, jį nudažydavo ta pačia spalva ir tamsią naktį, pastatę aplinkui sargybas, kaip galima tyliau į senojo vietą pastatydavo tą *alter ego*, t. y. naująjį kryžių, paskubomis paslėpdami senojo likučius »[16].

Kovą dėl savųjų kryžių palaikė ir slaptoji lietuvių spauda, ypač tada, kai medinius kryžius jau buvo galima statyti be specialaus leidimo, bet policija savavaliavo, laikydamasi senojo draudimo. Tai gerai pailiustruoja viena korespondencija, išspausdinta 1900 m. rugsėjo mėnesį *Tėvynės Sarge*. Toje žinutėje *Nuo Vevirženų* (Raseinių apskr.) korespondentas rašė:

« Ukazais, caro iszduotais 1 gruodžio 1878 m. ir 14 kovo 1896 m. Kauno, Vilniaus ir Gardino gub[ernijų] katalikams leista statyti szventus kryžius ir kitus szventus paveikslus: isz medžio prie kelių, ant laukų ir kame nors kitur; isz akmens, geležies ar kitos ilgai tveriančios medžiagos ant kapų, szventorių, savo sodybų — nesiklausus policijos, by tik būtų be lenkiszkų ar kokių nors kitų dalykų priesz valdžią. Leidimo praszyti reikia tik statant kitose vietose ir isz ilgai tverianczios medžiagos. Caro parėdymai tokie, bet policija, kaip visuomet saviszkai juos iszguldžia, kaip parodo sekantis atsitikimas. Ant 9 viorsto nuo Vevirženų į Indriejavą gret 3 kryžiai, o truputį toliaus dar vienas. Visi keturi ir dar vienas ant sodybos mediniai ir priguli ūkininkui Portunato Sudmonto Budgalvių sodžiaus. Maliavai nuo tų kryžių nuo lytų ir speigų nusiszėrus, o Dievo mųkelėms nutrupėjus, Sudmontas, dievobaimingas katalikas, ryžos kryžius permaliavoti, naujas mųkeles prikalti; dėlto pastatė aplink kiekvieną laiptus

[16] B. Ginet-Pilsudzki, *Les Croix lithuaniennes*, atspaudas iš *Archives suisses des Traditions populaires*, XX t., 1916, 5 psl.

(žėglius) prilipimui lyg pat virszaus. Rodos, czia nieko nėra priesz įstatymus : jug ne tik taisyti, bet ir statyti medžio kryžius prie kelio galima ; tuotarpu Rietavo pristavas Samoseviczė, iszvydęs juos, piktai užsimetė ant Indriejavo urėdninko, dėl ko jis leidžiąs, o tasai bauginimais iszgvaltavojo nuo Sudmonto paraszą, juog paliaus taisęs. Nedėliai praslinkus, turėdamas nuo pristavo paliepimą, tas pats urėdninkas atlėkė su szimtininku Juciu ir deszimtininku Mickum ; Sudmonto neradę namie, patįs nulėkė ir žeglius iszgriovė, padarydami Sudmontui pragaisczio į 20 rublių. Tai pamatęs, Sudmontas padavė policiją gubernatoriui ir laukia nuo jo atsakymo »[17].

Rusų administracijos draudimas ir kliudymas statyti kryžius, tos tradicijos lietuviuose nesusilpnino, o tik dar labiau žmones įsamonino. Be abejo, silpnesnio charakterio asmens daugiau kryžių statydavo kapinėse, tačiau būdavo ir tokių drąsių vyrų, kurie Muravjovo įsakymo nepaisė, statydami visai naujų kryžių, tik senomis (prieš 1863 m. sukilimą) datomis, ir juos nudažydami neryškiomis spalvomis. Bet tas pasipriešinimas rusų draudimui ryškiausiai pasireiškė netoli Šiaulių, Jurgaičių kaimo laukuose, vadinamame Kryžių kalne, apie kurį pasakojama legendų. Apie šį pasipriešinimą Paulius Galaunė savo knygoj rašo :

« Ji [liaudis] savo nemarios dvasios paminklus-kryžius statydavo naktimis. Statydavo jų tiek, kad, pavyzdžiui, Jurgaičių kalnely (Šiaulių apskr.) jų atsirasdavo daugiau ir daugiau. Lyg stebuklingai, lyg patys iš žemės išdygdavo nakčia beveik po kiekvienos žymesnės lietuvių gyvenimo dienos. Išdygo jų ten tiek daug, kad ne dešimtimis, bet šimtais buvo skaitomi »[18]. Tas kryžių statymas ten nesiliovė nė po 1896 metų, kai caras Muravjovo įsakymą atšaukė. Darydami įvairius apžadus, žmonės veždavo ten kryžius nuo kelių dešimčių kilometrų. Tiesa, nevisi ten statomi kryžiai būdavo ornamentuoti (kai kurie visai paprasti), bet tų medinių paminklų ant Kryžių kalno susidarė tiek, kad apie 1910-1912 metus jie ten atrodė lyg miškelis (18, 19 pieš.). Jo garsas buvo žinomas net už Lietuvos sienų.

---

[17] Nežinomo autoriaus korespondencija *Nuo Vevirženų*, šr., *Tėvynės Sargas*, Tilžė, 1900 m., 9 nr., 61-62 psl.

[18] Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 131 psl.

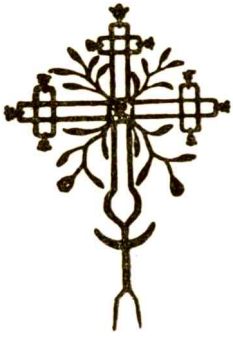

KOPLYTĖLIŲ BEI KRYŽIŲ NYKIMAS IR NAIKINIMAS

Kadaise labai gausi kryžių ir koplytėlių statyba XX amžiaus pradžioje buvo pradėjusi lėtėti. Kokios buvo šio reiškinio priežastys? — Pirmiausia į medinių paminklų statybą stipriai atsiliepė kylanti pramonė Rusijos imperijoj, kurios valdžioj buvo tada Lietuvos katalikiškosios sritys. Geležis ir pramonės produktai vis labiau ir labiau buvo pradėję brautis į lietuvių kaimo gyvenimą. Kaip pramoniniai audiniai ten buvo pradėję stumti iš apyvartos moterų rankų darbo drabužius, taip geležis, ketas, cementas buvo pradėję užimti medžio vietą statyboje. Todėl XX amž. pradžioje standartinius kryžius iš šitų patvarių medžiagų ėmė statyti ūkininkai ant kapų savo mirusiems giminaičiams.

Antroji dailiųjų kryžių nykimo priežastis — Lietuvos sodžių skirstymasis į vienkiemius. Tiesa, šis socialinis procesas vyko pamažų ir nevisose katalikiškosios Lietuvos srityse, bet vis dėlto kryžių nenaudai. Išsikeldami iš senojo kaimo sodybų, ūkininkai palikdavo savo kryžius senose vietose, bet naujosiose vienkiemių sodybose jie iš pradžių turėdavo perdaug statybinių rūpesčių, kad jiems būtų užtekę laiko ir pinigų tradiciniams paminklams. Antra vertus, išsiskirstymas vienkiemiais keisdavo kaimiečių senuosius estetinius bei religinius pomėgius: žmonės tapdavo racionalistiškesni bei pragmatiškesni — pradėdavo labiau vadovautis naudos ir patogumų negu tradicijų bei grožio motyvais gyvenamoj aplinkoj. Tai neigiamai veikė ne tik liaudies dainų kūrybą, bet ir puoštinių kryžių statybą — jų vis rečiau bebūdavo statoma. Būtent, Aukštaičiuose ir Žemaičiuose stiprėjo tas pats reiškinys,

koks anksčiau buvo matomas Kapsuose ir Zanavykuose — vienkiemiuose statomi kryžiai dažnai būdavo be puošmenų. Todėl, rašydamas savo įvadą Antano Jaroševičiaus piešinių albumui, Dr. J. Basanavičius jau 1912 metais su rūpesčiu žiūrėjo į lietuviškų kryžių ir koplytėlių likimą.

Pirmasis pasaulinis karas, vokiečių kieta okupacija Lietuvoj ir Rusijos bolševikų invazija sudavė naujus smūgius kryžiams. Nežinia, kiek anais 1914-1919 metais buvo pastatyta naujų medinių paminklų, bet aišku, kad tada jų buvo daug sunaikinta. Lietuvos teritorijoj besikaudamos, rusų ir vokiečių armijos buvo sunaikinusios daug sodžių, o jų liepsnose dažniausiai žūdavo ir sodybų kryžiai. Kur buvo sustoję dviejų priešų frontai ilgesnį laiką, iš slėptuvių išėję ir į savo sodybas sugrįžę ūkininkai terasdavo pelenus ir griuvesius. Tada jiems rūpėdavo ne dailūs paminklai, bet papasčiausios lūšnos ir duona. Kurių sodybos buvo išlikusios karo gaisrų nepaliestos, tie ūkininkai beveik visus savo darbo vaisius turėdavo atiduoti vokiečių okupacinei valdžiai. Šios galiai baigiantis 1918 metais, į Lietuvą pradėjo slinkti Sovietų Rusijos raudonoji armija. Su ja Lietuvos žmonėms reikėjo stoti į kovą ir drauge įtempti visas jėgas Lietuvos valstybei statyti.

Savos valstybės atstatymo metai buvo sunkūs — reikėjo gydyti karo bei okupacijų padarytas žaizdas ir drauge sukurti visą valstybės struktūrą beveik iš nieko. Tie metai nebuvo palankūs estetiniams pomėgiams ir tradicinių paminklų statybai. Pagaliau su savo valstybės atstatymu paskelbta žemės reforma skatino sodžius paskubintu tempu skirstytis vienkiemiais. Šis procesas, kaip buvo anksčiau sakyta, veikė neigiamai naujų kryžių statybą ir senųjų remontą. Todėl 1926 metais Adomas Varnas pratarmėje savo kryžių albumui jau aliarmavo rašydamas :

«Lietuvos kryžiai nyksta. Visi tai matome ir žinome ... Iš čia turėtų būti daroma paprasčiausia išvada : susigriebti ir juo greičiausiai gelbėti garbingosios puoštojo kryžiaus liekanos, gelbėti jos tautiniam kultūros istorijos reikalui »[19]. Šitą kryžių konservaciją vykdymas, A. Varnas per penkerius metus apvaži-

[19] A. VARNAS, *Lietuvos kryžiai*, I dalis, Kaunas 1926, įžangos žodis.

nėjo daug kaimų Lietuvoje ir nufotografavo daugiau negu du tūkstančiu įvairių kryžių ir koplytėlių. Tai buvo reikšmingas darbas, davęs daug medžiagos Lietuvos kultūros muziejui, tačiau gamtos permainos ir sodžių skirstymasis vienkiemiais tęsė kryžių retinimą iš Lietuvos peizažo.

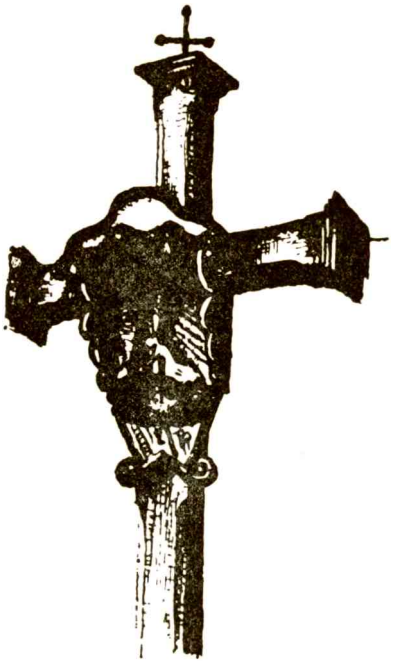

14 pieš. Kryžius Ulsėdžių kapinėse

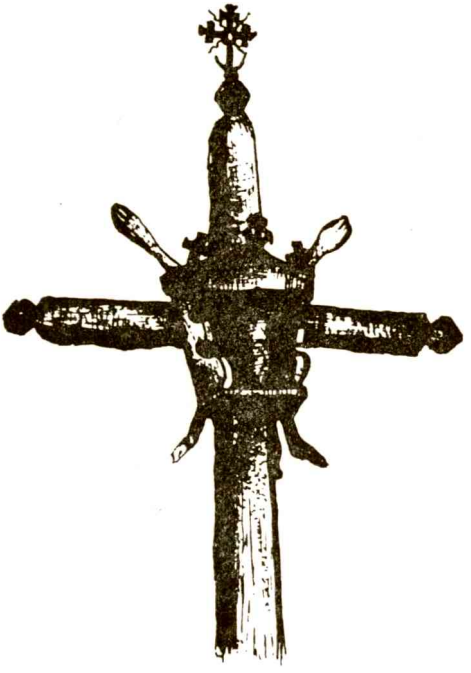

15 pieš. Kryžius Netonių kaime

Kokių nuostolių kryžių ir koplytėlių gausai Lietuvos gamtovaizdy padarė gamta, politiniai bei socialiniai įvykiai per porą dešimčių metų (1912-1932), tai pailiustruoja kitas lietuviškų kryžių uolus konservatorius Ignas Končius [20]. Jis 1912 metais buvo pradėjęs registruoti bei aprašinėti kryžius ir koplytėles prie kelių Žemaičiuose. Tada jis tebuvo apvažiavęs tik 800 kilometrų Plungės apylinkėse. Per pirmąjį pasaulinį karą teišliko

[20] IGNAS KONČIUS, *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atminti* (*Wood Carvings to remember the native country*, Bostonas 1954, 13 psl.

tik dalis anų 1912 metų statistikos, kuri apėmė tik 380 kilometrų kelių. Šituos kelius patikrinęs 1932 metais, Ign. Končius ten berado vos 57 % savo seniau suregistruotų kryžių ir koplytėlių. Naujų tebuvo pastatyta tik aštuoni. Ši statistika leidžia spėti, kad per aną dvidešimtį metų mūsų kryžiai ir koplytėlės panašia proporcija buvo išretėję ir kitose Lietuvos srityse.

Nors per aną dvidešimtmetį (1912-1932) sunyko daugiau negu pusė senų medžio kryžių, tačiau vis dėlto ir tada buvo pastatyta naujų. Apie 1928 metus buvo galima pastebėti lyg savotišką kryžių renesansą, nes juos, kaip tautinius lietuvių paminklus, tada buvo pradėję statydinti organizuoti kolektyvai: katalikų jaunimo *Pavasario* sąjunga, Šaulių sąjunga, parapijos, kurioms vadovavo aktyvūs kunigai patriotai. Šitam progą sudarydavo įvairios sukaktys. Pavyzdžiui, 1928 ir 1938 metais, švenčiant Lietuvos valstybės atstatymo sukaktis, įvairiose vietose į padanges iškilo labai puošnūs kryžiai (4 pieš., 6, 8, 55 pav.). Atrodo, kad kai kuriuos šitų paminklų yra projektavę dailininkai profesionalai. Pažymėtina, kad tada turtingai ornamentuotų kryžių buvo pastatyta net Sūduvoj (Kapsuose), kur puoštinių kryžių tradicija anksčiau buvo beveik išnykusi. Noras puošti kryžius nebesiskaitė su statybine logika ne tik čia, bet ir Rytų Aukštaičiuose.

Kryžių ir koplytėlių renesansui tikriausiai turėjo reikšmės laikinojoj sostinėj esąs Karo muziejaus sodelis su Nežinomo kareivio kapu, kur tautinių manifestacijų progomis susirinkdavo minios žmonių ir kur svetimų valstybių pasiuntiniai bei delegacijos padėdavo vainikus. Prie šito kapo puoštiniai kryžiai ir koplytėlės sudarė garbingą būrį, tartum nuolatinę garbės sargybą. Kai kurie šių paminklų tikriausiai buvo padirbdinti specialiai Nežinomo kareivio kapui, tačiau žymi jų dalis čia buvo atvežta iš įvairių Lietuvos kaimų (63 pav.). Šitokia oficiali pagarba mėgstamiausiems lietuvių ūkininkų paminklams — kryžiams ir koplytėlėms — negalėjo likti be įtakos platesnei visuomenei.

Kad antrame nepriklausomos Lietuvos dešimtmety lietuvių žemėse kryžių buvo gana daug, palyginus su Vakarų Europa, galima spręsti iš prof. Ing. Končiaus statistikos. 1932-1940 metais jis kas vasarą apvažinėdavo po kelis šimtus kilometrų Žemaičiuose, surašinėdamas pakelėse visus kryžius ir koplytėles, daugelį jų nuforografuodamas, apklausinėdamas vietinius gyventojus, kodėl tie paminklai statyti, kodėl kai kurie ypatingai

gerbti, kodėl kai kuriose koplytėlėse ar prie koplytėlių buvo degamos vaškinės žvakės. Taigi Ing. Končius nurodo, kad jo 2.424 kilometrų kely « surašyta 3.234 šventųjų vienetai, neskaitant kryžių ir koplytėlių kapinėse, senkapiuose, maro metų kapuose ir kapeliuose ». Tai reiškia, kad visuose Žemaičiuose tada vidutiniškai vienam kelio kilometrui tekdavo 1,3 šventojo paminklo [21]. Pridėjus kapines ir kaimų kapelius, matyti, kad kryžių Žemaičiuose tada dar buvo daug. Kitose provincijose jų buvo mažiau. Taip pat toli gražu nevisi tie kryžiai buvo išpuošti ornamentais.

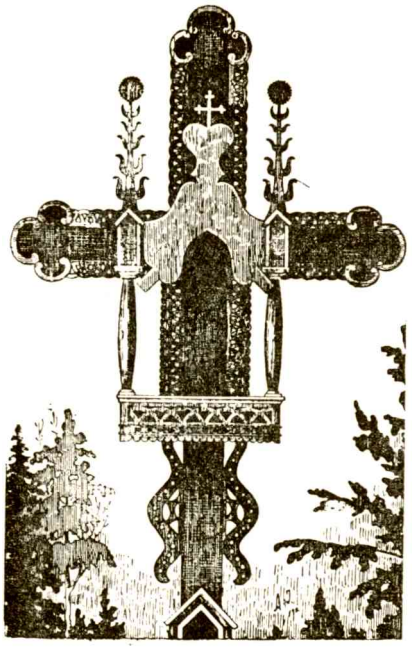

16 pieš. Kryžius Utenoje

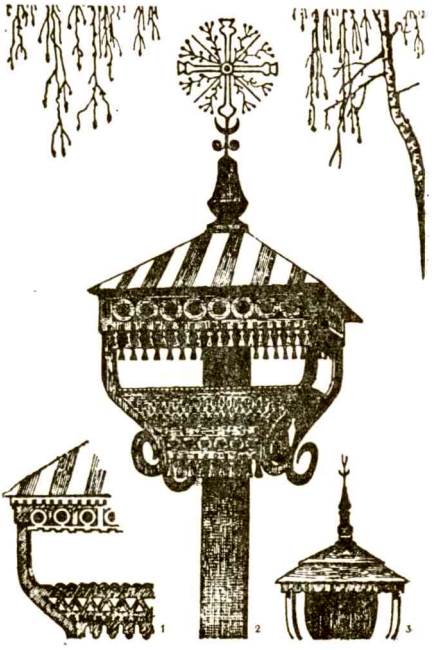

17 pieš. Koplytėlė Utenoje

Antrasis kryžių nykimo ir naikinimo etapas prasidėjo su Lietuvos didžiosiomis nelaimėmis, kokias atnešė lietuvių žemei antrojo pasaulinio karo okupacijos. 1940 metų vasarą Sovietų Sąjungos armijoms užėmus Lietuvą, buvo įvesta visame krašte tokia lig tol nepatirta slogi priespauda, kad ji palietė niekuo nekaltus kryžius ir koplytėles. Tie mediniai paminklai, kurie

[21] Ten pat.

stovėdavo labai matomose vietose, po nakties dingdavo be pėdsakų. Šitaip buvo sunaikinta jaunimo *Pavasario* federacijos koplytėlė prie šios organizacijos centrinių namų Kaune (55 pav.). Panašiai atsitiko su žemaitiška koplytėle, stovėjusia mergaičių gimnazijos sodely Šiauliuose. Kaip kryžius naikino raudonarmiečiai ir šių idėjinėj tarnyboj esą vietiniai išdavikai, tai vaizdžiai yra pailiustravęs B. Buračas savo pranešime Kultūros paminklų apsaugai [22]. Bet jis nėra užregistravęs, kaip okupacinės panikos apimti, taikydamiesi prie priekabingo ateistinio režimo, arba gelbėdami savo šeimas nuo persekiojimo, kai kurie lietuviai savomis rankomis sunaikindavo vieną antrą kryžių (Šitoks įvykis yra užregistruotas Uliūnų kaime Panevėžio apylinkėj).

1941 metų vasarą, prasidėjus Vokietijos-Sovietų Sąjungos karui ir šita proga lietuviams su ginklu sukilus prieš okupantus, rusų kariuomenė paskubomis turėjo bėgti iš mūsų krašto. Dėl to Lietuvos gyventojai atsikvėpė ir vėl kai kur pradėjo statyti kryžius neseiniai praūžusiems įvykiams paminėti. Vienais buvo reiškiama padėka Dievui už išgelbėjimą nuo mirties (šita intencija Punioje 1942 metais du puošnius kryžius pastatė du jauni vyrai, kurie vokiečių-sovietų karo pradžioje buvo laimingai išsigelbėję iš komunistų kalėjimo); kitais kryžiais buvo prisimenami mirusieji per karo veiksmus, arba svetimųjų tyčiom sušaudyti, pavyzdžiui, Alytuje, kur karo pradžioje vokiečiai sušaudė daug nekaltų žmonių už kažin kieno į juos paleistus šūvius. Reikia manyti, kad vieną suminėtų intencijų turėjo ir Kėdainių apylinkėje 1941 metais pastatytas toks originalus kryžius, kokio lig tol, rodos, niekas nebuvo užfiksavęs nei piešiniuose, nei fotografijose. Būtent, jis visas buvo sukomponuotas iš medžio šaknų (9 pav.).

1944 metų vasarą paskui sumuštas Hitlerio armijas, į Lietuvą vėl atslinko sovietinės divizijos. Su jomis grįžo ir okupacinė komunistinė priespauda, persekiojanti tautinius ir krikščioniškus reiškinius iki šiandien. Ypač skaudžiai kentėjo Lietuvos gyventojai karui besibaigiant ir tuoj po jo, nes tada prieš rusų ir jų tarnų savivales įvairiose Lietuvos provincijose buvo kilęs tautinis ginkluotas pasipriešinimas, kuris buvo jaučiamas net didžiuosiuose miestuose, pavyzdžiui, Kaune. Pasipriešinimo kovose žuvusiems slaptai tebuvo pastatomi tik kuklūs mediniai kry-

---

[22] Dr. K. Gečys, *Katalikiškoji Lietuva*, Chicaga 1946, 371 psl.

želiai, kuriuos okupacinių jėgų patikėtiniai stengdavosi sunaikinti arba pašalinti, kad niekas neprimintų tų vietų, kur patriotai sutiko verčiau mirti, negu gyventi svetimųjų vergijoj.

Apie kryžių ir koplytėlių stovį Lietuvoje 1946-1951 metais šiek tiek informacijų į Vakarus atnešė vokiečiai, kurie anais metais buvo prisiglaudę nuo bado Lietuvoj. Šitų vokiečių nevienas

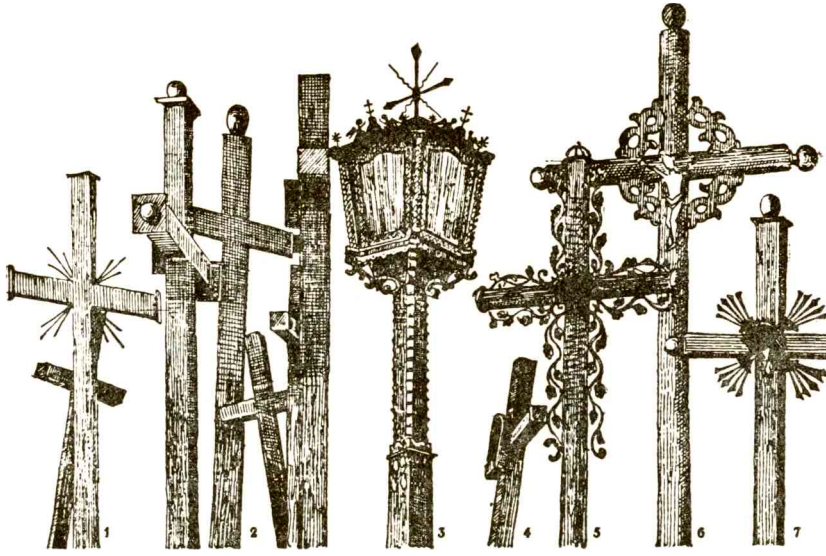

18 pieš. Kryžių kalno paminklų dalis

liudijo, kad Lietuvoj kryžiai minimais metais labai nyko, neišskiriant nė kapinių. Bet tie vokiečiai taip pat matė, kaip vienas antras kryžius buvo pastatytas. Pavyzdžiui, vokietė B. Witkė paliudijo, kad 1951 metų pavasarį Puškaičiuose prie Betygalos buvo pastatytas puošnus kryžius — ornamentuotas, su stogeliu, su angelų galvutėmis, o koplytėlės viduje — Dievo Motina su kūdikėliu Jėzum. Šitas kryžius buvęs aptvertas gražia medine tvorele. Į jo pašventinimą buvo susirinkusi didelė minia žmonių, kurie giedojo ir meldėsi [23]. Nėra abejonės, kad šitą minią sudarė

[23] Apie kryžių stovį Lietuvoj 1946-1951 metais remtasi žiniomis, paimtomis iš vokiečių apklausinėjimų, surašytų Lietuvių Bendruomenės Valdybos Vokietijoje.

naujausių laikų baudžiauninkai, sovietiniai kolhozininkai, kurių vargas ir nelaisvė buvo panašūs į tų baudžiauninkų, kurie kryžius ir koplytėles statė XIX amžiaus vidury.

Paskesniosios žinios, atėjusios per geležinę uždangą 1955 metais, pranešė, kad statyti kryžius be valdžios leidimo uždrausta (čia komunistai dar kartą paseka caro generolo Muravjovo taktika). Kad ir nebūtų uždrausta, lietuvis kolhozininkas pastatyti kryžiaus nebegali — nebeturi nė sklypelio nuosavos žemės, o kryžiaus medžiagai nusipirkti jis negautų leidimo, nes kryžius komunistams — prietarų ženklas. Tačiau bent iki 1958 m. kryžių ir koplytėlių tradicija lietuviuose nebuvo visai išnykusi. Iki to laiko ji buvo tęsiama ant lietuvių kapų Sibire, kur mirė nemaža komunistų ištremtųjų. Tai liudija foto nuotraukos lietuvių kapų Sibire. Apie vieną tokią fotografiją, pasiekusią Jungtines Amerikos Valstybes 1955 metais, Al. Gimantas rašė:

«Kapai gražiai sutvarkyti, kiekvienas atskira tvorele aptvertas, dviem spalvom nudažyta. Gi patys kryžiai nėra paskubomis sukalti du skersiniai, bet gražūs liaudies kūrybos darbai, su visais prideramais papuošimais, išdrožinėjimais, saulutėmis ir kitais ornamentais» (10 pav.). Šitaip tremtiniai už tūkstančių kilometrų stengiasi atkurti tėvynės kampelį bent kapinėse, kad galėtų «netrukdomi, kartu su savo mirusiais, pabuvoti ir pasimelsti grynai savoje aplinkoje»[24]. Ir J. Mulokas informuoja apie kitą iš Sibiro gautą fotografiją, kurioje matyti buvusio laisvės kovotojo-partizano antkapis su lietuvišku kryžium[25].

Pačioje Lietuvoje 1958 metais taip pat dar buvo viena ypatinga vieta, kurios kryžių nedrįsdavo paliesti svetimųjų ateistų ranka. Tai Kryžių kalnas Jurgaičių laukuose. Iš kalnelio fotografijų, pasiekusių Vakarus, galima spręsti, kad kryžių ir koplytėlių ten 1958 metais buvo daugiau negu laisvės metais. *Draugo* dienraštis Chicagoje 1958 metų pradžioje paskelbė vieno laiško iš Lietuvos ištrauką, kurioje apie Jurgaičių kalnelį buvo rašoma:

«Viena proga padarėme ekskursiją į Kryžių kalną. Mano brangusis, aš vargiai pajėgsiu aprašyti šitokį Dievo stebuklą. Tai

---

[24] Al. Gimantas, *Kryžiai tolimame Sibire*, žr. *Draugas*, 255 nr., 1955 m. gruodžio 17 d.

[25] J. Mulokas, *Lietuvių liaudies menas*, žr. *Draugas*, (Kultūrinis priedas) 1956 m., lapkričio 17 d.

kryžių miestas ... Piliakalnis, kuris legendos pasakojimu, yra savo žemėmis uždengęs bažnyčią, yra gana aukštas. Kelią prie įėjimo puošia abiem pusėmis pastatyti dideli meniški kryžiai. Lipant į kalną, malda pati veržiasi iš krūtinės, ir pats savęs nebejauti. Čia geriausiai pajunti, kad mūsų tėvynės Dievo niekas

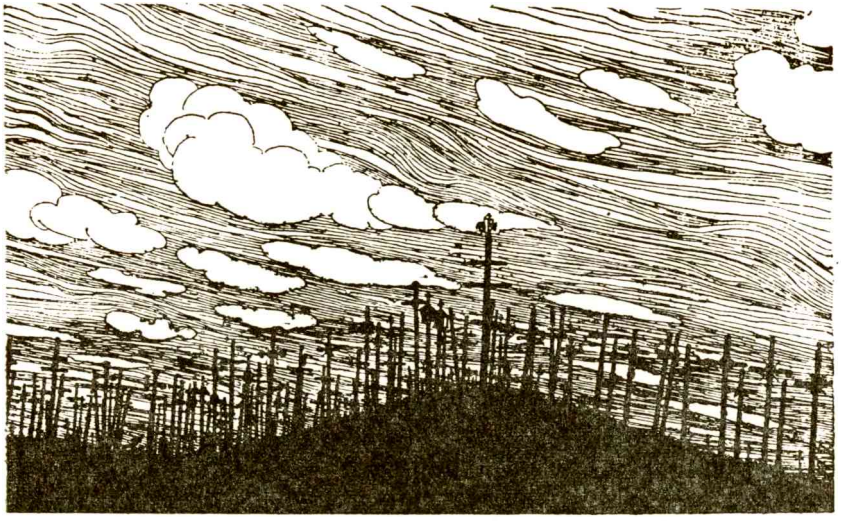

19 pieš. Kryžių kalnas Jurgaičių laukuose

nepajėgs žmonėms iš širdžių išplėšti, ir tik čia pajunti, kokia kenčianti ir varginga yra mūsų tėvynė ... Aš lipau į kalną, o kiti kopė į jį keliais. Keliaklupsti kopė į kalną ir vaikai, kuriems mokykla draudžia melstis. Tik didelių kryžių čia yra apie trys tūkstančiai, kuriuos pastatė paskutinių trijų metų laikotarpyje. Juos stato grįžę iš Sibiro gyvi, atgavę sveikatą, grįžę iš kalėjimų, išlikę gyvi nuo kulkų.

Senukas sargas pasakoja, kad, nors jau visos nuo kryžių Kančios [kitur] yra nuplėšytos, čia jų niekas nepaliečia ... Net uniformuoti keliais eina į kalną ir apie kalną. Matai, mūsų Dievo niekas neįstengs iš širdžių išplėšti »[26].

---

[26] *Ekskursija į Kryžių kalną*, žr. *Draugas*, 11 nr., 1958 m. sausio 14 d. To Kryžių kalno dabar nebėra. Tur būt Maskvos įsakyti, komunistai ten visus kryžius sunaikino apie 1959 m. Autoriaus pastaba 1969 m.

Iš viso, kas aukščiau pasakyta, galima suprasti kokią didelę reikšmę turėjo kryžiai lietuvių tautos gyvenime. Ją vaizdžiai yra išreiškęs italas G. Salvatori, dar 1925 metais rašydamas: «Šie kryžiai tūkstančiais kyla iš žemės, kur rijūnas laikas viską negailestingai sunaikino ir palaidojo. Kur retai tematyti akmeninės pilies griuvėsiai, kur žmonių gyvenamieji mediniai namai teatnaujinami kas šimtas metų, ten istorija savo kely negalėjo pasodinti amžinų ženklų, kaip Piramidžių ir Forumų kraštuose. Tiesa, ir ten istorija perėjo geležies ir ugnies žingsniais, bet ant narsių kareivių pėdų užaugo miškai, o avižos buvo daug kartų piautos ir nupiautos. Tik tie mediniai kryžiai, parkritę ir vėl atkelti, apnaikinti ir vėl kas šimtmetis atnaujinti kuklaus lietuvio dailidės turi nuostabiai gražią reikšmę: jie rodo nenugalimą valią gyventi tos mažos ir drauge didelės tautos, kovojančios prieš pragaištingą sąmokslą, kuris atrodė suruoštas žmonių ir gamtos. Štai priežastis, dėl kurios Lietuvoje Kryžius yra apsuptas pagarbos ir garbinimo, tepanašaus tai pagarbai, kokios mes turime mūsų Paroso marmūro kolonų garbingiems likučiams»[27].

---

[27] G. Salvatori, *L'Art rustique populaire en Lithuanie*, Milano 1925, 43-44 psl.

II. LIETUVIŲ KRYŽIŲ IR KOPLYTĖLIŲ KILMĖS TEORIJOS

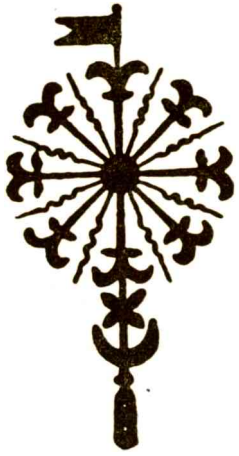

Pagoniškojo nekrokulto teorija

Svetimšalis, kuris pirmą kartą susiduria su svarstymais apie lietuvių kryžius ir koplytėles, turi pagrindo nustebti išgirdęs, kad šitų medinių paminklų kilmė etnografams ir etnologams gana neaiški. Argi pagrindinis krikščionybės simbolis — kryžius, ir koplytėlės su katalikų šventųjų statulėlėmis — gali būti nekrikščioniškos kilmės? Tačiau užtenka pasiskaityti vieną antrą straipsnį, kuriuose rašoma apie lietuviškus kryžius, kad jų kilmės klausimas pasirodytų miglotas, nes lietuviški kryžiai nesą krikščioniškos kilmės. Su šituo klausimu taip pat susitinkame tuose veikaluose, kur rašoma apie lietuvių liaudies meną apskritai.

Antai, P. Galaunė *L'Art lithuanien* knygos įvade rašo: «Tie stulpo formos kryžiai, padengti mažu stogeliu arba nešantieji mažą koplytėlę, yra tikri meniniai paminklai priklausą architektūrai ir drauge skulptūrai. Lietuvoje juos vadina kryžiais, nes ant jų yra tam tikri krikščioniško simbolizmo pradai: mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus kančia, šventojo statulėlė arba paveikslas. Apskritai šitie visi kryžiai yra daugiau ar mažiau panašūs į Rytų tolimąsias pagodas. Šie meno kūriniai yra ankstesni už

krikščionybės įvedimą (1413 m.). Jų kilmė priskiriama priešistoriniam mirusiųjų kultui, kurio dar galima rasti mūsų kapinių stulpuose, pastatytuose ant kai kurių kapų. Šitais kryžiais lietuvių liaudis aiškiai parodo savo gilų susijimą su tolimos praeities dalykais »[28].

Victor Jungfer savo knygoje apie Lietuvą teigia, kad lietuviški kryžiai atrodo kaip priešingybė krikščionių tikėjimo esmei: « Netiek gausybe pagoniškų simbolių, kuriais tie mirusiųjų garbinimo paminklai papuošti, kiek tuo bendru įspūdžiu, kuris pagauna žiūrovą sugestyvia jėga. Pats jų galingas aukštis — 5-6 metrai — jau yra pažymėtinas ir išskiria juos iš kitų panašių krikščioniškos kilmės paminklų. Tačiau ir mokslinis tyrinėjimas, kuris nuo šio amžiaus pradžios buvo skiriamas lietuviškiems kryžiams, išeidamas iš įvairų požiūrių, pirmoje eilėje stengėsi išspręsti jų kilmės problemą, ir priėjo tą pačią išvadą: lietuviški kryžiai yra išaugę iš lietuvių pagoniškojo mirusiųjų kulto ir yra senosios lietuvių kultūros pirmykštis paminklas. Tik vėliau jie įgavo dabartinę krikščionišką išvaizdą, bet dėlto jie neatmetė savo senųjų formų »[29].

Rašydamas apie lietuvių liaudies meną ir sustodamas prie kryžių, Jurgis Baltrušaitis taip pat pritaria Galaunės pažiūroms, nors pats nuodugniai šitų medinių paminklų kilmės nenagrinėja[30]. Pagaliau prie meno istorikų P. Galaunės ir J. Baltrušaičio ir kultūrsociologo V. Jungferio pažiūrų yra prisijungusi archeologė-proistorikė M. Alseikaitė-Gimbutienė, kuri lietuviškų kryžių pagonišką kilmę gina su dideliu užsidegimu savo straipsniuose ir knygose[31]. Šitų faktų akyvaizdoje todėl iškyla reikalas peržvelgti pagrindines teorijas ir hipotezes, kurios aiškina lietuviškų kryžių kilmę, bei jas įvertinti.

V. Šukevičius, kuris pirmasis Europos mokslininkams aiškiai nurodė lietuviškų kryžių etnografiškai tautinį pobūdį, buvo taip

---

[28] *L'Art lithuanien, un recueil d'images avec une introduction par* P. Galaunė, Malmö 1934, 8 psl.

[29] Victor Jungfer, *Litauen, Antlitz eines Volkes*, Tübingenas [2]1948, 116 psl.

[30] J. Baltrušaitis, *Lithuanian Folk Art*, Münchenas 1948, 37 psl.

[31] M. Gimbutas, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia 1958.

20 pieš. Koplytėlė nežinomoj vietoj

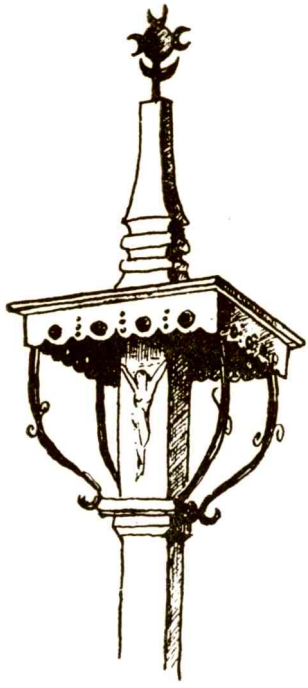

21 pieš. Koplytėlė nežinomoj vietoj

pat pirmasis, kuris lietuviškuose kryžiuose įžvelgė senobinės lietuvių kultūros pėdsakų, « kurie iškyla nuotrupose, paveiktose laiko ir svetimų įtakų, bet vis dėlto mums leidžia pažinti pirmykštį jos pobūdį, kaip vabzdžių liekanos, užkonservuotos gintare »[32]. Šitas liekanas V. Šukevičius matė kryžių ornamentuose, kurių dalis jam neatrodė kaip « šių dienų išradimas, bet labiau primena piešinius, randamus ant molinių indų ir bronzinių išdirbinių priešistorinių laikų papuošaluose »[33]. Tai buvo gana santūrios mintys, kurios telietė kryžių ornamentų senumą.

Daug drąsesnių išvadų apie lietuviškus kryžius yra padaręs Dr. Jonas Basanavičius. Tur būt, pasigavęs pradinę mintį iš

[32] W. Szukiewicz, *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej*, žr. *Wisła*, Krokuva 1903, 700 psl.

[33] Ten pat.

V. Šukevičiaus, J. Basanavičius nužengė toli į pagonybę ir priešistorinius laikus savo lietuviškame ir prancūziškame įvade Antano Jaroševičiaus piešinių albumui *Lietuvių kryžių* vardu 1912 m.

Siedamas lietuvių tautą giminystės ryšiais su senovės trakais bei frigais, J. Basanavičius ne tik ieškojo analogijų tarp lietuvių medinių koplytėlių ir anų senųjų tautų paminklų, bet taip pat buvo sustojęs prie archeologijos duomenų, kiek jų buvo rasta etnografinėje lietuvių teritorijoje. Kad ir neturėdamas nė vienos statulos iš pagoniškosios epochos Lietuvoje, bet remdamasi vienu antru abejotinos vertės liudijimu ir skitų bei graikų analogijomis, J. Basanavičius suponavo, kad medinių statulų ant žymesniųjų pagonių kapų yra buvę ir Lietuvoje. Jis manė, kad ant nežymių lietuvių kapų buvęs paprotys statyti kitokius medinius paminklus. Šitas paprotys išlikęs ir po Lietuvos krikšto, tik nuo tada prie stulpinių paminklų buvęs pridedamas krikščioniškas ženklas.

Tam įrodyti J. Basanavičius citavo paimtą iš Mierzyńskio dokumentą, pagal kurį Sambijos vyskupas Mykolas 1426 metais draudė prūsams ant kapinių statyti bet kokius kryžius. Šitame Sambijos vyskupo rašte (*Articuli per Prutenos tenendi et erronei contra fidem abiciendi*) buvę pasakyta: «*ut nullam crucem circa sepulcra mortuorum locent et ut quilibet jam positas abscindant, sub pena III marc. medietas ecclesiae et allia medietas judici*»[34]. Iš šito rašto J. Basanavičius pasidarė išvadą, kad vyskupas uždraudė seniesiems prūsams statyti kryžius ir liepė nugriauti pastatytuosius, nes «tokie paminklai, nors ir vadinami kryžiais, turėjo būti tokio pavidalo, kurio Bažnyčia nepripažino — turėjo būti pagoniški»[35]. Sutikęs, kad nežinoma, kaip anie Sambijos vyskupo drausti kryžiai atrodė, J. Basanavičius sustojo prie Prūsų Lietuvos protestantinių kapų paminklų, vadinamų krikštais, kurių paprasčiausios (stulpo) formos esančios panašios į senovės graikų, romėnų, žydų, dabartinių turkų, totorių, arabų

---

[34] A. Mierzyński, *Mythologiae Lituanicae Monumenta, Źródła do mytologii litewskiej od Tacyta do końca XIII wieku*, II t., Varšuva 1896, 132 psl.

[35] J. Basanavičius, *Įvadas* A. Jaroševičiaus, *Lietuvių kryžių* albumui, Vilnius 1912, 15 psl.

ir kiniečių paminklus bei į « lavonlentes » (*Totenbretter*), kurių esą Vokietijoj, Čekijoj ir Austrijoj.

Kad ir neįrodęs aiškiai lietuviškų žymių protestantiškuose kapinių paminkluose Prūsų Lietuvoje, J. Basanavičius vis dėlto buvo linkęs manyti, kad lietuvių katalikai tokius nekrikščioniškus paminklus yra turėję. Jis rašė : « Seniausios formos kapų paminklas, — stulpas, gr. *stele*, be abejo, davė pradžią visiems tiems labiau komplikuotos struktūros paminklams, kuriuos čia tuoj teks minėti. Viršuj stulpo dvi lenteli žemyn iš šalių prikalus, mes pirmučiausia gausime paprastą paminklą su stogeliu. Ar dar šito pavidalo paminklų ant kapų Lietuvoj kur nors randasi — nežinoma, bet kad jų būta senovėje, galima iš to spėti, jog jų ant žydų kapų, pavyzdžiui, Garliavoj, Marijampolės apskr., randame ir kad jų kitur esama ». Jų J. Basanavičius rado suomių gentyse netoli Archangelsko. Šituos stulpus su stogeliu jis taip pat lygino su žemais mediniais kryžiais, uždengtais dvišoniais stogeliais ir randamais visoje Centrinėje Europoje. Todėl jis manė, kad šitokių medinių kryžių turėjo būti ir Lietuvos katalikiškose srityse (30 pieš).

Toliau J. Basanavičius įrodinėjo : « Kaip ant šitų paminklų stulpų pavidalo, prikalant iš šonų dvi lenteli, pasidaro dvišalis stogelis, taip prikalant jas iš keturių šonų, galima padaryti keturkampį stogelį. Ir tikrai šitokių keturkampių stogelių ant aukštesnių ir žemesnių kapastulpių ant lietuvių kapinių yra visur — ypač Žemaitijoj — be galo daug ... Padauginant stogelio kampų skaičių — darant jų 6, 8, 10 ir t. t. ... galima tą stogelį beveik apskritu paversti. Šitos rūšies kapų paminklus su stogeliu kur kitur Europoje labai retai randame ... Kada aprašomosios formos kapastulpiai su stogeliais galėjo pas mus atsirasti — tikrai nežinoma, — sako J. Basanavičius ; — tik tiek galima apie jų senovę spėti, jog tie prastesnieji, kaip jie kareluose kad likę, turėjo būti lietuviams pažįstami jau tais laikais, kada suomių gentys buvo dar aisčių kultūros įtekmėje.

Kokiu būdu iš šitų stulpų su keturkampiais, šešiakampiais ir t. t. stogeliais galėjo atsirasti nišės ir koplytėlės — Brenšteino ir Jaroševičiaus piešiniai duoda užtenkamai materijalo klausimui paaiškinti. Pirmiausia, regis, pradėta dabinti stulpo pastogėje šonai įvairiais ornamentais (Jaroš. 8_2, 9_1, 9_3, 11_2, ir k., Bren. IV sek. [50, 51 pieš.]) ; iš tų ornamentų ilgainiui pradėta daryti

įvairių formų pilioriai ir sienos pačioms koplytėlėms ... Koplytėlės pastogėje gali būti iš vienos, dviejų, arba ir iš visų keturių stulpo pusių; tai pridera nuo įvairaus statomų jose stovylėlių skaičiaus, kursai, rodos, turėjo įtekmę ir į padaugėjimą augštų. Dailininkas, norėdamas prie stulpo kuo daugiau patalpinti "šventųjų", ėmė statyti augštais koplytėles vienas ties kitomis; tokiu būdu atsirado stulpai su dviem ... ir trimis ... koplytėlių augštais. Negana to; imta ir patys augštai padalinėti į atskiras kamaraites..., kad kiekvieną "šventąjį" skyrium pastačius»[36] (54-57 pieš., 31, 52, 53 pav.).

Apgailestaudamas rašytinių šaltinių nebuvimą stogiastulpių senumui nustatyti, J. Basanavičius dar rašė: «Be tų įvairios formos ir dar įvairesniais ornamentais dabintų koplytėlių ant stulpų, yra dar skirtinos koplytėlės, prikalamos ant medžių, kurios jau krikščionybę įvedus ir ėmus kryžius statyti, pradėta, be abejo, ir prie jų kabinti ... Ar tos koplytėlės tolygios su tomis, kurias ant stulpų matome, ir ar tokiu pat, ar kitokiu būdu atsiradusios — nelengva žinoti, bet kad jos siekia gilios senovės — abejot dėl to vargiai galima»[37] (39, 40 pieš.). Nagrinėdamas lietuviškų kryžių ir koplytėlių ornamentus, jų nemažą skaičių J. Basanavičius taip pat randa pagoniškos ir priešistorinės kilmės.

Tuo tarpu palikdami ornamentus kitam skyriui, kuriame juos nagrinėsime nuodugniau, dar turime pasakyti, kad savo teorijai pagrįsti J. Basanavičius yra suvartojęs daug archeologinės bei istorinės medžiagos. Tik, deja, visa ši gausi medžiaga dažniausiai liečia svetimuosius kraštus. J. Basanavičiui nėra pasisekę rasti nė vieno patikimo archeologinio fakto ar tikro istorinio dokumento, iš kurio būtų matyti, kad skėtinės koplytėlės, jo vadinamos stogiastulpiais, būtų kilusios iš lietuvių pagoniškų antkapinių stulpų. Vieninteliu istoriškai tikru dokumentu tegalima laikyti tik Sambijos vyskupo 1426 metų draudimą statyti ant kapų bet kokius kryžius.

Ką šis dokumentas duoda lietuviškų kryžių bei koplytėlių pagoniškai kilmei įrodyti, reikės kalbėti vėliau, nes taip pat P. Galaunė ir kiti teorijos šalininkai minėtam raštui suteikia didelę

---

[36] Ten pat, 18-19 psl.
[37] Ten pat, 20 psl.

reikšmę. Bet reikia pažymėti, kad J. Basanavičius su savo teorija užsitarnauja pagarbos : jis niekur nefalsifikuoja faktų, pripažįsta medžiagos stoką teorijai įrodyti ir nėra toks dogmatiškas kaip P. Galaunė. Be to į savo bendrąją teoriją J. Basanavičius gerai įglaudžia aiškinimą kilmės tų koplytėlių, kurios yra kalamos prie gyvų medžių ir kurioms išaiškinti P. Galaunė yra sukūręs savo atskirą hipotezę.

Pauliaus Galaunės dogmatizmas atsikleidžia jo *Lietuvių liaudies meno* skyriaus apie kryžius pačioje pradžioje, kur jis apie pagonių ir krikščionių kultūras šitaip rašo : « Lietuvių stabmeldybės pradai, kaip žinome iš mūsų praeities ir krikščionybės istorijos, nesiderina į krikščionybės pradus. Kaip gi tas galėtų būti suderinama lietuviškuose kryžiuose? Išeina, kad mūsų kryžiai turėtų būti krikščionybės padarinys. Tačiau taip iš tikrųjų nėra ... Kryžiai yra senosios lietuvių kultūros padarinys »[38]. Atmetęs statulų buvimą ant lietuvių pagoniškų kapų, P. Galaunė priėmė antrąją J. Basanavičiaus prielaidą « apie statymą medinių stulpų, iš kurių vėliau išaugo įvairios tų mūsų stogiastulpių kryžių formos »[39]. Šitam savo teigimui pagrįsti jis duoda vieną vienintelį abejotinos vertės neva faktą, tepastebėtą tik XX amžiuje (24 pieš.). Apie jį Galaunė rašo :

« Tarp dailininko K. Šimonio kryžių piešinių matome neabejojamą antkapinį stulpą iš Traupio kapų, Vilkmergės apskr. Tai savotiškos formos apvalus, aptašytas stulpas, kur nematyti jokių likučių, kalbančių už tai, kad čia galėjo būti kryžmos bei koplytėlės. Tik to stulpo viršūnėje matyti krikščionybės simbolis — mažas kryželis, apipintas saulės ir mėnulio formomis, vadinas, senovės lietuvių kulto simboliais. Tokį stulpą vargu galėjo kunigas šventinti, nes jis visai gali prilygti tiems kryžiams, apie kuriuos kalbėjo Sambijos vyskupas savo *Articuli abiciendi* »[40].

« Tiesa, tai yra vienintelis iki šiol mums žinomas tokio antkapinio stulpo pavyzdys, bet jis toks ryškus, jog galėtume spėti jį esant mūsų stogiastulpinių kryžių prototipu. Deja, mums neži-

---

[38] P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 103 psl.
[39] Ten pat, 105 psl.
[40] Ten pat, 106 psl.

noma jo medžiagos rūšis ir kuriame kapo gale jis stovėjo ... Kad jis yra antkapinis stulpas, o ne kryžius tikra šio žodžio prasme, patvirtina dar iki šiol kitų tautų vartojami tokie pat paminklai. Pavyzdžiui, Kostromos gubernijos rytų šiaurės dalyj, apgyventoj suomių gentės *čud*, nors ir asimiliuotos slavų giminių — rusų, mes ir šiandien ... matome antkapinius stulpus, savo forma labai primenančius mūsų minėtą antkapinį stulpą. Ne kiek tesiskiria ir suomių bei vengrų kapų panašūs stulpai, lig šiol ten vartojami [30-31 pieš.]. Iš tokio antkapinio stulpo galima išvesti tolimesnę mūsų stogiastulpių kryžių formos plėtojimosi raidą »[41].

Suponuodamas prie stulpų su stogeliais eglės ornamentus, P. Galaunė mano, kad ir lietuviškos « koplytėlės kilmė, anaiptol, nėra surišta su vėlesniu papročiu statyti šventųjų statulėles, o yra laikinoji vėlės vieta-bustas ... Koplytėlėse šventųjų statulėlės greičiausiai buvo statomos, norint paslėpti [užmaskuoti] nekrokulto liekanas, su kuriomis dvasininkai, tur tūt, nekartą kovojo. Kovojo tol, kol tie mūsų stogiastulpiai neįgijo koplytėlės tikra to žodžio prasme formos ir nevirto kryžmiškais kryžiais. Tas, mūsų nuomone, galėjo įvykti XVII amž. gale arba XVIII amž. pradžioje, kada, kaip matysime, dvasininkai pradėjo kovoti su šventųjų statulėlių statymu stogiastulpiuose ir koplytstulpiuose ... Stulpo stogeliu perdengimas ir vėlesnės pastogės išplėtimas į koplytėlę ėjo konstrukciniu keliu, nieko bendro neturinčiu su M. Brenšteino manomu stulpo kryžmišku baigimu »[42].

Šitaip Galaunė prieina išvadą, kad paprastas lotyniškas kryžius yra vėlesnės datos negu įvairių formų lietuvių koplytėlės. « Kryžmišką kryžių, kuriame nėra jokių pagražinimų, laikome pačia vėlybiausia išrutula, — sako P. Galaunė. — Tik krikščionybei giliai įleidus į lietuvių liaudies sielą šaknis, vėliausiuose kryžių pavyzdžiuose žuvo lietuvių simbolika ir tuo gal tikrai kryžius tapo krikščionybės, tiek amžių po jos priėmimo Lietuvoj dar stipriai tvyrojusios stabmeldybės dvasios, pergalės simboliu. Ir Lietuva iš "pagonybės skydo" virto "krikščionybės skydu" »[43].

---

[41] Ten pat, 106-107 psl.
[42] Ten pat, 110-111 psl.
[43] Ten pat, 127 psl.

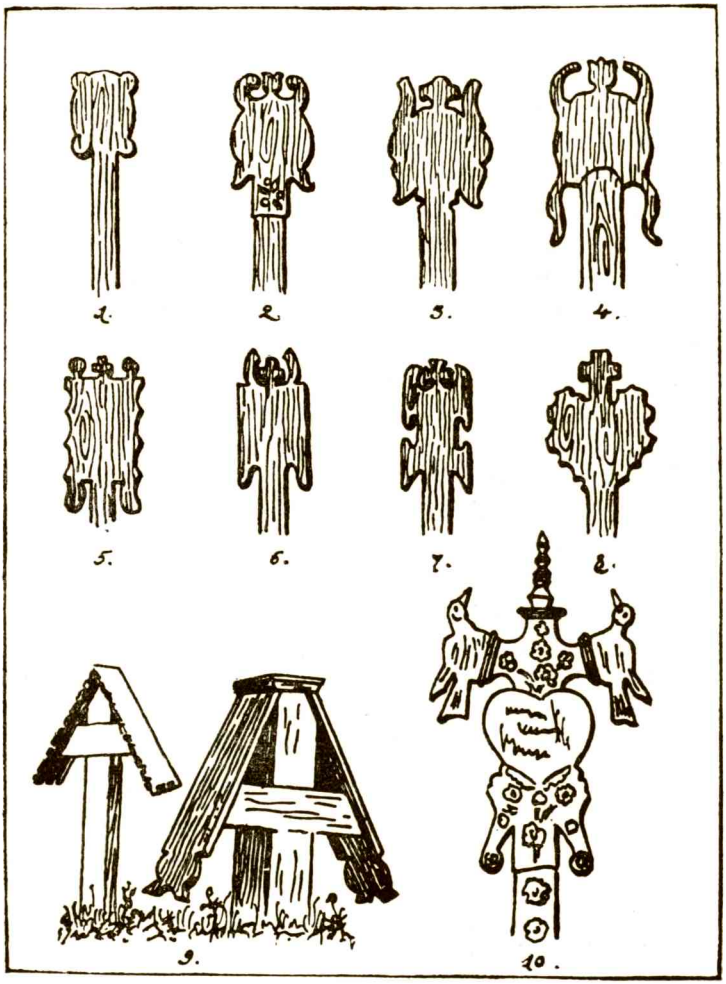

22 pieš. Krikštai Mažojoje Lietuvoje

Šiuo tarpu atidedant P. Galaunės argumentų ir tezių kritiką paskesniam skyreliui, reikia sustoti prie M. Gimbutienės, kuri pratęsia J. Basanavičiaus ir P. Galaunės tezes bei jas papildo. Dažnai rašydama apie lietuvių liaudies meną, į kurį įeina mediniai kryžiai ir koplytėlės, Marija Alseikaite-Gimbutienė laikosi šitokios savo apriorinės pagrindinės tezės: «liaudies meno pačiame pagrinde glūdi pagoniškoji pasaulėžiūra. Jei iš liaudies

meno išimsime krikščionišką tematiką, pavyzdžiui, šventųjų pavaizdavimą (nors irgi su labai lietuviškais bruožais), liks pagoniškai-archaiškasis menas, kurio šaknys ne istorijos laikų datomis nusakomas; jos giliai įsišaknijusios šimtametiniuose ir tūkstantmetiniuose mūsų protėvių kultūros kloduose»[44].

Rašydama specialiau apie lietuvių medinius kryžius ir koplytėles, M. Gimbutienė savo tezę konkretizuoja dėstydama: «Vienintelė šalis Europoje, toji *Kryžių Lietuva*, tartum prisėta koplytėlių ir kryžių... Jų pirminis pavidalas greičiausiai yra buvęs natūralus stulpas, medžio kamienas. Lig šiol vis dar niekas nesidomėjo, iš kur ir kada mūsų krašte atsirado toji stulpų statymo "manija"? Manding šis stulpų statymo reiškinys veda mus į vadinamosios megalitinės (priešindoeuropinės) kultūros laikus. Megalitinė kultūra būdinga savo akmeniniais paminklais, menhirais. Egypto piramidės, obeliskai jiems gimininga. Panašios stulpų statymo "manijos" buvo sutinkamos ligi mūsų laikų gyvose megalitinio kultūros laipsnio primityviose tautose (Indijoj, Madagaskare, Indonezijoj), kur neakmeningose vietose vietoj akmeninių buvo statomi mediniai paminklai. Mūsų krašte per amžius paminklams statyti greičiausiai buvo vartojamas tik medis. Lietuviškasis koplytstulpis, išsiaiškinęs, kada jis gimęs, gal atsistos šalia garsiojo menhiro, šalia monumentalios piramidės, kaip senųjų gadynių palikimas, tik ne sustingusiame akmens, bet nuolat atsinaujinančiame pavidale, išplaukiančiame iš jautrios religingos, grožį mylinčios širdies. Koplytėlių mene mes matome, kaip savosios žemės syvai palaiko gaivalingą lietuvio meninį jausmą»[45].

Šitas archeologinio pobūdžio prielaidas minima autorė Gimbutienė dar papuošia vaizdingomis paralelėmis iš kitų sričių. Pavyzdžiui, ji rašo: «Medinis paminklas — stogiastulpis, kryžius, koplytėlė — dažnai buvo statomas ant žemės ir akmens kauburio... Medinis stulpas su piramidiniu stogeliu turėjo būti įsivaizduojamas kaip kažin kas panašaus į gyvą medį, jis buvo lyg tarpinis pavidalas tarp gyvo medžio ir piramidės, ir kalno.

---

[44] M. ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, *Liaudies meno šaknys*, žr. *Aidai*, 1948 m., 14 nr., 210 psl.

[45] Ten pat, 215 psl.

Triaukščiai koplytstulpiai labai primena dainų ir liaudies meno augalą, augantį viena, trimis, septyniomis, devyniomis šakelėmis ir viršūnėlėmis. Šitie žemės galios simboliai — medinės piramidės, iškeltos į viršų ir sujungtos su "dieviškaisiais" simboliais — ratais, saulėmis, mėnuliais, paukščiais, žalčiais — buvo skirti užtikrinti ir saugoti žmogaus gėrį ir laimę»[46].

Pradėjusi rašyti apie liaudies meną ir lietuviškus kryžius nuo 1947 metų, M. Gimbutienė ilgą laiką vengė cituoti istorinius dokumentus, vis pasitenkindama neįrodytomis bendromis frazėmis. Tik 1955 metais, kilus spaudoje ginčui tarp architekto J. Muloko ir dailininko A. Valeškos dėl lietuviškų kryžių krikščioniškos ir pagoniškos kilmės, M. Gimbutienė savo tezėms paremti nurodė kai kuriuos istorinius šaltinius ir juos pacitavo. Vienas jos nurodytų raštų yra Sambijos vyskupo Mykolo Jungės 1426 metų draudimas seniesiems prūsams statyti bet kokius kryžius kapinėse. Tai tas pats dokumentas, kurį buvo citavę anksčiau J. Basanavičius ir P. Galaunė. Kiti M. Gimbutienės straipsny *Lietuvių kryžių ir koplytstulpių kilmės klausimu* minimi dokumentai taip pat liečia ne Lietuvą, bet Latviją.

Pagal jos nurodytus ir W. Mannhardto[47] surinktus dokumentus kryžiai ir koplytėlės buvę drausti statyti ir liepti naikinti 1630, 1650 ir 1693 metais. Tai nurodžiusi, M. Gimbutienė rašė: «1630 metų draudžiamuose nuostatuose, liečiančiuose Latviją, vėl sutinkame draudimą statyti ir raginimą dvasininkams išgriauti koplytstulpius[48] ir kryžius, ties kuriais ūkininkai aukojo ir kitus pagoniškus papročius vykdė. 1650 metų instrukcijoje rašoma: Visos pagoniškos koplytėlės, šventi krūmai ir kryžiai turi būti visiškai išgriauti ir išnaikinti»[49].

---

[46] M. GIMBUTIENĖ, *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai*, 1953, m., 1 nr., 8 psl.

[47] W. MANNHARDT, *Letto-preussische Götterlehre*, Ryga 1936, 491, 494, 503 psl.

[48] Čia reikia pastebėti, kad Mannhardto surinktos švedų instrukcijos Latvijos pastoriams niekur nekalba apie *Kapellensäule*, o tevartoja *Capellen* terminą. Tikriausia tai reiškia *Waldkapellen*. *Capellen* terminą versdama *koplytstulpiu*, Gimbutienė termino prasmę iškreipia savo teorijos naudai.

[49] M. GIMBUTIENĖ. *Lietuvių kryžių ir koplytėlių klausimu*, žr. *Draugas*, 1955.VI.28 d., kultūrinis priedas, 3 psl.

Prisiminusi kažin kokias neišvardintas kronikas, M. Gimbutienė nuo Latvijos pereina prie Lietuvos ir padaro šitokias išvadas: « Lietuviai ir jiems giminingos gentys įvairius medinius paminklus pradėjo statyti ne po krikščionybės įvedimo. Prieš 500 su viršum metų jie buvo neišskiriami iš senovės religijos apeigų. Laikui bėgant, " pagoniškieji " stogiastulpiai ir kryžiai teisinį išsilaikymo pagrindą įsigijo priaugindami prie savęs krikščioniškuosius simbolius »[50].

Davus čia plačiau P. Galaunės ir M. Gimbutinės argumentus, kuriais jie remia savo hipotezes, nebėra reikalo sustoti prie kitų J. Basanavičiaus pasekėjų: jie daugiau ar mažiau pakartoja Basanavičiaus argumentus, kuriais jie įrodinėja lietuviškųjų kryžių ir koplytėlių pagonišką kilmę. M. Gimbutienės čia ką tik pacituota straipsnio ištrauka perduoda jų minčių kvintesenciją.

---

[50] Ten pat.

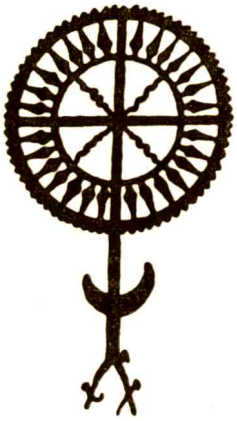

Nekrokulto teorijos kritika

Nors J. Basanavičiaus romantiška nekrokulto teorija yra plačiai pasklidusi, tačiau prieš jos paskelbimą ir vėliau buvo asmenų, kurie neabejojo lietuvių kryžių krikščioniška kilme. Iš šitų asmenų paminėtini: M. Brensztejn, B. Ginet-Pilsudzki, A. Mažiulis. Nors jie prileidžia, kad koplytėlių plitime galėjo būti sumišę pagoniški ir krikščioniški pradai, tačiau iš esmės kryžius ir koplytėlė kaip paminklai yra krikščioniški. Sakysim, M. Brenšteinas mano, kad skėtinė koplytėlė arba vadinamasis stogiastulpis yra išriedėjęs iš kryžiaus, dengto stogeliu (25_3 pieš.), nors, antra vertus, jis paskelbė nuotraukų, kuriose matyti koplytėlių glaudus santykis su medžiais net XX amž. pradžioje. Tačiau tik A. Mažiulis tėra esmiškai kritikavęs J. Basanavičiaus ir M. Gimbutienės pažiūrų argumentus. Todėl jo mintimis pirmiausia reikia atsiremti, atliekant nekrokulto teorijos kritiką.

Primiausia, kokie rašytiniai šaltiniai mini medinius stulpus arba stogiastulpius ant kapų paskutiniame pagoniškos Lietuvos laikotarpy (XII-XV amžiuose)? — Deja, nei J. Basanavičius, nei jo pasekėjai tokių šaltinių nėra nurodę. Net M. Gimbutienė, kuri yra parašiusi didelį veikalą apie laidoseną pagoniškoj Lietuvoj [51], nesurado jokio kito dokumento, kalbančio apie stogias-

[51] M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Die Bestattung in Litauen in der Vorgeschichtlichen Zeit*, Tübingenas 1946.

tulpius ant kapų, kaip tik jau minėto Sambijos vyskupo *Articuli credendi et abiciendi* iš 1426 metų. Tačiau šis tikras dokumentas byloja ne apie stogiastulpius, bet apie kryžius. Jis liečia ne Lietuvą su jos katalikiškomis sritimis, kur puoštiniai kryžiai ir koplytėlės buvo gausūs iki paskutinių laikų (1940 m.), bet prūsus, senuosius lietuvių gimines. Tiesiog nuostabu, kaip ano laiko autoriai, kurie rašė apie mirusiųjų garbinimo pagoniškus papročius senojoj Lietuvoj, nebuvo matę jokių antkapinių stulpų mirusiems. Pavyzdžiui, kronistas J. Dlugosz, kuris pasakoja apie mirusiųjų maitinimą Lietuvoj (XV amž.), visai nieko nekalba apie stulpus ant kapų, nors jis tiksliai žino, koks maistas buvo aukojamas mirusiųjų vėlėms ir ant kokių padėklų jis buvo dedamas [52].

Todėl galima pritarti A. Mažiuliui, kai jis rašo : « Labai mažai įtikimas mūsuose ir antkapinių paminklų buvimas, nes tiek M. Stryjkowskio, tiek A. Kojalavičiaus visos tuo klausimu žinios gana pasakiškos ir sunkiai suderinamos su visu mūsų tikėjimu : jos greičiau gali būti tiktai išimtis, bet ne kasdieniškoji tikrovė, būtent, vieno kito kilmingojo išmonė, svetimuosius papročius besekant (pvz. viena ' Perkūno ' statulėlė atkeliavusi net iš Antiochijos, plg. J. Wiesner, C. Engel). Tokia visai atsitiktinė pramonė negalėjo sukelti didelio pomėgio kryžius statyti ir ypač nebūtų galėjusi jo išlaikyti, kai įvairūs krikščionybės vadovai jiems įsakmiai pasipriešindavo » [53].

A. Mažiulis mano, kad lietuviškų medinių kryžių ir koplytėlių ant stulpų (stogiastulpių) negalima išvesti nei iš pagoniškų antkapinių stulpų, nei iš pagoniškas aukos padėklo, « nes trūksta tikrų šaltinių duomenų tokio stulpo arba didesnio aukos padėklo buvimui įrodyti. Ir pati lietuviškojo tikėjimo sąranga nėra jam palanki. J. Basanavičiui toks stulpas buvo suprantamas ir būtinas, nes jis visai neabejojo stabų buvimu ir prileido senojo tikėjimo ' šventuosius ' (*Lietuvių kryžiai*, 27), o taip pat jis mūsų tautą surišo su ' frygais ' ir kitomis klasikinėmis tautomis (*Lietuvių*

---

[52] « Locabant etiam ad focos huiusmodi ex subere facta sedilia, in quibus escas ex pasta in casei modum preparatas deponebant » (J. Dlugosz cituotas W. Mannhardt, *Letto-preussische Götterlehre*, Ryga 1936, 142-143 psl.).

[53] A. Mažiulis, *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m., 2 nr., 66 psl.

kryžiai, 14, 20 ir kt.). Bet šis stulpas vargu tegalėjo būti bestatomas krikščionybės išvakarėse, kada lietuviai jau keletą šimtmečių savo mirusius degino, kartu sunaikindami ne tik jo asmeninį palikimą, bet ir kitus daiktus, kurie lavoną buvo tik prisilietę. Ar, tokiam tikėjimui esant, galėjo būti atskiras kapo stulpas-ženklas statomas, kai pats mirusysis buvo alke sudeginamas ir ten pat jo likučiai palaidojami? Jau pats vienas alkas yra nelie-

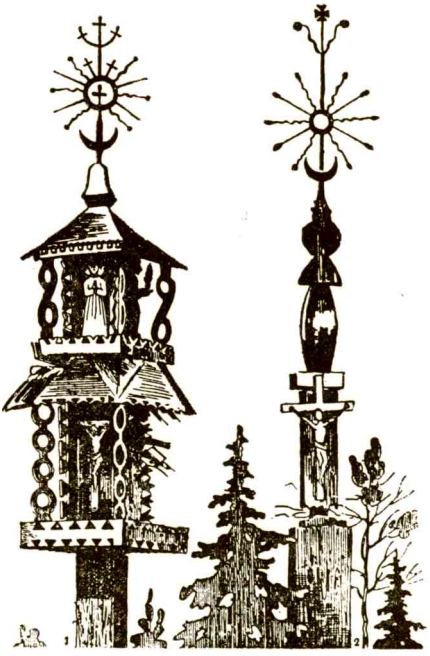

23 pieš. Koplytėlės Panevėžio apylinkėse

24 pieš. Kryžius Traupio kapinėse

čiamas (*tabu*), tai kam dar pats kapas visai atskiru neliečiamybės ženklu žymėti? Kokios tada reikšmės ir prasmės butų turėjęs šis stulpas lietuvio tikėjime, taip ir palieka daugiau negu neaišku. Gal ant jų galėjo būti dedamas mirusiajam maistas ar kita dalis, kaip mini J. Dlugošius (XIII, 159), tačiau dar kartą tenka įsakmiai pabrėžti, jog neturime jokių patikimų žinių, kad tas maistas buvo sudedamas ant kokio nors stulpo arba kad šios ' kėdutės ' buvo aukštos, kurios primintų kažkokius stulpus, iš kurių galėtų

krikščionybės įtakoje išsivystyti mūsasis kryžius »[54]. Čia dar reiktų pridurti, kad J. Dlugoszas kalba apie padėklus, padarytus iš tošių — *ex subere facta sedilia*. Ar iš medžių žievių padarytus padėklus mirusiųjų velėms maitinti galima supainioti su antkapiniais stulpais? Tikriausia ne.

Kas liečia Sambijos vyskupo M. Jungės 1426 m. potvarkius, draudžiančius bet kokius kryžius ant prūsų kapinių, tai šis tikras dokumentas taip pat nieko neįrodo apie pagoniškųjų antkapinių stulpų praktiką. Iš to potvarkio teksto visai negalima išskaityti, kokios formos buvo tas kryžius. « Sambijos vyskupo minimasis kryžius mums visai neaiškus ir nežinomas, — sako A. Mažiulis, būtent, galėjo būti pasmerktas dėl savo pavidalo arba dėl naujai susidarančių papročių, nesuderinamų su krikščionybės dvasia (pvz., vaizdinis mūsų tautos galvojimas iš jo padarė « stabą », ir tauta pradėjo šį kryžių « maitinti » vėlėms skirtąja košele ir t. t.) »[55]. Vadinas, užuot krikščionines senuosius prūsus, Sambijos kryžius galėjo juos pastumėti į naują pagonybės formą. Jei anas krikščioniškas medinis kryžius dar buvo toks žemas, kokį dar šiais laikais randame Vidurio Europos kapinėse, kur jaučiama vokiečių civilizacijos įtaka, tai krikščioniškai tamsūs prūsai galėjo jį palaikyti kedute, ant kurios dėtinas maistas mirusiųjų vėlėms, ir šitaip profanuoti krikščionišką simbolį. Šitaip atsirandančios naujos stabmeldybės, aišku, Sambijos vyskupas negalėjo toleruoti.

Ši prielaida įgauna dar didesnio svorio prisiminus, kad tas pats Sambijos vyskupas M. Junge tuose pačiuose savo potvarkiuose uždraudė ne tik kryžius, bet *sub pena strictissime* taip pat draudė mirusiųjų maitinimus ir šermenų puotas, kokias senieji prūsai atlikdavo *iuxta tumulos et sepulcra eorum* »[56]. Šios aplinkybės mums geriau paaiškina, kodėl vyskupas M. Jungė uždraudė statyti kryžius prūsų kapinėse negu nekrokulto šalininkų samprotavimai. Bet jos taip pat nerodo, kad Sambijos mediniai kryžiai būtų kilę iš pagoniško tikėjimo papročių. B. Ginet-Pilsudzkis

---

[54] Ten pat.

[55] Ten pat, 61 psl.

[56] W. MANNHARDT, *Letto-preussische Götterlehre*, 158-159 psl. ir M. ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, *Die Bestattung in Litauen* ...166-167 psl.

mano, kad vyskupas tuos kryžius draudė todėl, kad jie buvo nešventinti ir nešventintose kapinėse.

Kiti lig šiol rasti rašytiniai šaltiniai, liudijantieji draudimus statyti kryžius ir koplytėles, liečia Latviją. Šitų draudimų prasmė paaiškėja iš istorinių aplinkybių. M. Gimbutienės nurodyti 1630, 1650 ir 1693 metų potvarkiai, nukreipti prieš Latvijos ūkininkus, yra protestantiškai švediškos kilmės. Apie tai A. Mažiulis rašo: «M. Gimbutienės suminėti kiti du iš Latvijos draudimai, mano giliu įsitikinimu, ne jų pagoniškumą, bet tik katalikiškumą įrodo. Visos šios instrukcijos, potvarkiai, protokolai ir kt., kalbantieji apie kryžius, koplytėles ir kt., yra išleisti švedų bei kitų protestantų ir liečia kaip tik tas Livonijos sritis, kurios prieš tai buvo patekusios į Lietuvos valstybę, kur vėl veikė tam tikrą metą katalikiškieji nuostatai ir su protestantizmu kovojo jėzuitai» [57].

Prisiminus M. Liuterio ir kitų protestantų pastangas «apvalyti» krikščionybę nuo «pagonystės ir popiežystės», nuo visos eilės apeigų ir papročių (jų pirminės kilmės visai nekeliant), lieka visai aišku, jog visais autorės suminėtais ir ten nesuminėtais nuostatais kovojama su katalikybės įtaka, ji vadinama pagal ano meto liuteroniškąjį terminą *Abgötterei* arba *Aberglauben*, — sako Mažiulis.

Taigi M. Gimbutienės cituojamos Švedijos gubernatorių Latvijoj instrukcijos teįrodo tik protestantų atkaklią kovą prieš katalikų vaizdinę religijos tiesų išraišką. Tos kovos pasėkoj Latviuose nebeliko katalikiškų kryžių nei koplytėlių, kurių išriedėjimas iš pagoniškų stulpų neįrodytas nė Latvijoj.

M. Gimbutienės ir A. Mažiulio minėtų instrukcijų kilmė taip pat iš dalies atsako į klausimą, kodėl apie kovą dėl kryžių XVI ir XVII amžiuose nėra dokumentų iš Lietuvos, bet jų gana daug iš Latvijos. Atrodo, kad tai parėjo nuo skirtingo protestantizmo stovio tuo laiku baltų tautose. Lietuvoje liuteroniškas protestantizmas nebuvo tada įgavęs dominuojančio vaidmens. Prūsuose per Vokiečių ordino organizaciją jis iš karto triumfavo. Todėl ten nebuvo didelio reikalo leisti specialias instrukcijas prieš tariamai pagoniškus prūsų ir lietuvių papročius — ten užteko perspėjimų knygų įžangose mesti pagonybę (M. Mažvydo *Katekizmas*).

---

[57] A. MAŽIULIS, *Mūsų kryžiaus kilmė*, žr. *Draugas*, 1955.VII.30 d., kultūrinis priedas, 1 psl.

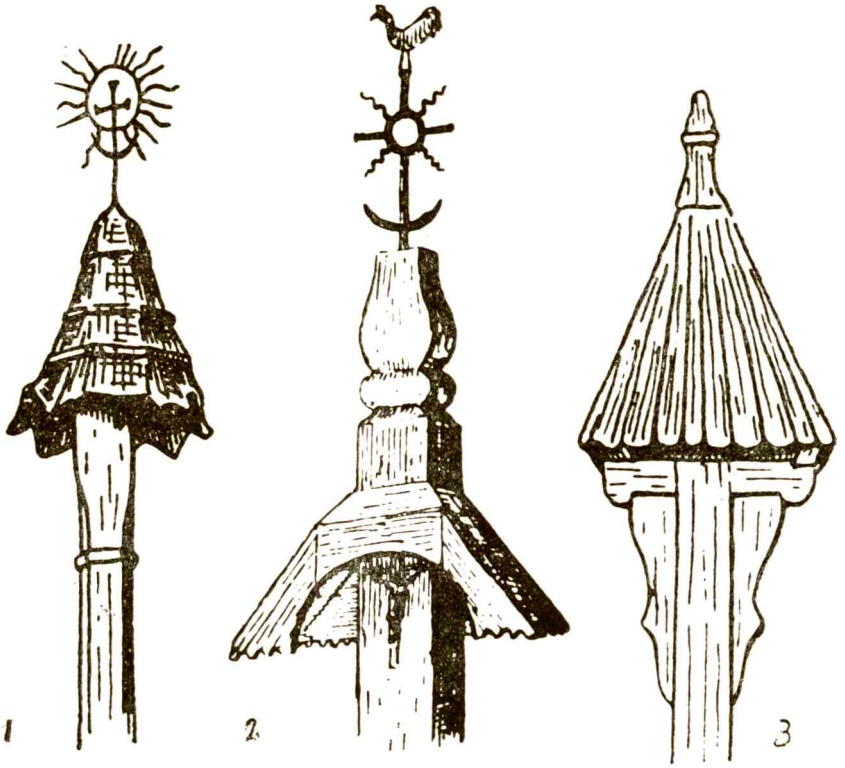

25 pieš. Koplytėlės: 1. Telšių kapinėse, 2. Palenkėje, 3. Pardubinės kaime prie Telšių

Tuo tarpu Latvijoj protestantizmo įsigalėjimas buvo netikras ir permainingas. Ten Rygos miestiečiai (vokiečiai) nuo 1539 metų buvo aiškiai prisidėję prie liuteranizmo, nors Livonijos ordinas delsė šitaip pasielgti. Paskutinysis krašto magistras Kettleris savo ordiną tesekuliarizavo tik 1562 metais, bet tapo Lietuvos ir Lenkijos vasalu. Šios abi valstybės nebuvo protestantiškos. Todėl neilgai trukus, Steponas Batoras (1576-1586) pradėjo veikti prieš protestantizmą ne tik Lietuvoj, bet ir Latvijoj. Dėl šio karaliaus spaudimo net Rygos miesto protestantai turėjo grąžinti dvi bažnyčias katalikams (jėzuitams). Nuo tada latvių tarpe, ypač kaimuose, prasidėjo grįžimas į katalikybę, nors miestiečiai vokiečiai ir maištaudavo. Jėzuitų pradėta leisti latviškai religinė

literatūra [58], jėzuitų prisitaikymas prie latvių papročių, jų religinės procesijos ir kitokios vaizdinės priemonės davė puikių vaisių Latvijos kaimuose [59]. Net Latvijos dvaruose beliko tik keli protestantiški pamokslininkai [60].

Tačiau latvių grįžimo į katalikybę procesą sulaikė Švedijos invazija į Livoniją. Po Altmarko sutarties (1629) švedų įtakoje prasidėjo Latvijoj vokiško protestantizmo reakcija. Ji ir padiktavo anas M. Gimbutienės nurodytas instrukcijas, nukreiptas prieš kryžius, koplytėles ir kitas latvių baudžiauninkų religines apraiškas bei jų papročius. Matyt, iš Vilniaus einanti jėzuitų įtaka buvo taip stipriai paveikusi latvius, kad švediškiems viršininkams savas instrukcijas reikėjo kartoti tol, kol kryžiai ir koplytėlės buvo visai išnaikinti.

Tiesa, galima manyti, kad Latvijos kaimiečiai XVII amž. savo kryžius ir koplytėles, kurias jie pasistatydino jėzuitų paskatinti, galėjo garbinti iš dalies pagonišku būdu (sakysim, dėdami prie jų maistą) dėl katalikų religijos nesupratimo, nes Livonijos ordinas ir kiti vokiečiai kolonistai anksčiau mažai tebuvo rūpinęsi latvių baudžiauninkų religiniu švietimu. Todėl protestantiškose instrukcijose minimos pagoniškos apeigos galėjo būti antrinės kilmės, t. y. pažadintos blogai suprasto katalikiško kryžiaus ir šventųjų kulto, kurį karingi vokiški protestantai Latvijoj tiesiog vadino pagonišku. Taigi švediškai vokiškos protestantiškos 1630, 1650 ir 1693 metų instrukcijos visai neįrodo, kad latviai, tie artimieji lietuvių giminės, būtų turėję antkapinius medinius stulpus savo grynai pagonišku laikotarpiu.

Pagaliau reikia kritiškai pažiūrėti, ko verti archeologinio pobūdžio argumentai, kuriais J. Basanavičius ir jo pasekėjai grindė nekrokulto teoriją.

Pirmiausia, ką šiai teorijai duoda lietuvių antkapiniai paminklai Rytprūsiuose, kur jie nevadinami kryžiais, bet krikštais? Atsakant į šį klausimą, reiktų pastebėti, kad šitie mediniai paminklai tepažįstami iš naujausių laikų, būtent, iš XIX amž. antrosios

[58] Kanizijaus katekizmo latviškas vertimas išėjo Vilniuje 1585 m.
[59] A. SCHWABE, *Histoire du peuple letton*, Stockhomas 1953, 120 psl.
[60] W. MANNHARDT, *Letto-preussische Götterlehre*, Ryga 1936, 480 psl.

pusės ir iš XX amž. pradžios (22 pieš.). Iš ankstybesnių laikų krikštų piešinių neturime. Ir vis dėlto nekrokulto teorijos šalininkai spėja, kad šitos ornamentuotos lentos, kartais turinčios stilizuotų gėlių bei paukščių išvaizdą, esančios pagoniškos kilmės. Bet kaip tas pagoniškas tradicijas tie krikštai būtų galėję išlaikyti, jei iš tikrųjų jie būtų išriedėję iš pagoniškų paminklų?

Šitokios kilmės antkapinių paminklų išlikimas Prūsų Lietuvoj buvo visai neįmanomas, nes ten dvasininkai visada kovojo prieš visokias pagoniškas liekanas. Juk žinome, kokie griežti buvo Sambijos vyskupo potvarkiai ir draudimai XV amž. Protestantiški dvasininkai Prūsų lietuviams nebuvo švelnesni, nes « protestantizmas aplamai buvo tautinių papročių bei viso senojo tautos palikimo didžiausias priešas : jis niekino ir kovojo prieš katalikybės sukrikščionintuosius bei iš senovės paveldėtuosius papročius ir ženklus. Mažosios Lietuvos protestantizmas taip pat nebuvo kitoks, bet dar kovingesnis, nes ėjo su visu vokiškų atkalumu »[61]. Mažiulio išvedžiojimus sustiprina Storasta-Vydūnas, kuris savo knygoj rašo apie lietuviškų pirčių naikinimą XVII amž. pabaigoje. Kadangi Prūsų lietuviai savas pirtis mėgo ir nenorėjo jų naikinti, Budviečių klebonas, pastorius Lepner (tas pats, kuris niekino lietuviškas dainas) 1680 metais kreipės net į patį Prūsijos herzogą, prašydamas griežčiausio uždraudimo[62].

Tie maži antkapiniai paminklai, vadinami krikštais, kurių vieni atrodo kaip lentos, antri turi stilizuotų gėlių, paukščių ir kitokias formas, iš tikrųjų neatskleidžia nieko etnografiškai lietuviško, nebent polinkį į ornamentus. A. Mažiuliui tie krikštai primena gotiškuosius stulpus arba Alpių kraštuose paplitusias pakravines lentas, kurias J. Basanavičius vadino lavonlentėmis (*Totenbretter*). Šito pavidalo krikštus į Mažąją Lietuvą galėjo atnešti iš Salzburgo, Westfalijos ir kitų Vokietijos sričių protestantai kolonistai, kurie įsikūrė Prūsijos žemėse po didžiųjų švedų karo ir maro metų. Lentinius krikštus, turinčius schematizuotų gėlių, paukščių ir kitokius pavidalus, A. Mažiulis linkęs išvesti iš barokinių ornamentų, kokiais būdavo puošiami baldai barokiniais amžiais ir vėliau.

---

[61] A. MAŽIULIS, *Lietuviškas kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m. 2 nr., 61 psl.

[62] VYDŪNAS, *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen*, Tilžė 1932, 282 psl.

Šitokius augalų ir paukščių pavidalus turi barokinių medinių kėdžių atlošai, kurių piešinių yra davęs R. Dethlefsen [63]. Senų kėdžių su minėtais ornamentais buvo daug kur [64]. Storasta-Vydūnas, kuris, be abejo, geriau už J. Basanavičių pažino Prūsų Lietuvos kapines, savo knygoj *Sieben Hundert Jahre* visai nekreipia dėmesio į krikštų lentas su paukščių ir gėlių ornamentais, tur būt nematydamas ten nieko lietuviško. Vydūnui įdomesni tie krikštai, kuriuos J. Basanavičius vadino lavonlentėmis, nes jos turinčios žmogaus stovylos siluetą ir primenančios žmogaus suvedimą į jo esmę [65]. Bet kalbėdamas apie šituos lietuvių kapų paminklus, Vydūnas jų visai nesieja su kryžiais, taip gausiai paplitusiais katalikiškose Lietuvos srityse. Ir iš tikrųjų ornamentuoti ir neornamentuoti krikštai Prūsų Lietuvoj neturi jokio architektūrinio panašumo nei su koplytėlėmis ant stulpų, nei su kryžiais, nors kalba eina kaip tik apie šių paminklų kilmę.

Šitam skirtumui tarp protestantiškų krikštų ir katalikiškų koplytėlių nesuteikia reikšmės nė P. Galaunė, kuris tiki, kad iš pagoniškųjų antkapinių stulpų lietuviai yra išvystę koplytėles ant stulpų. Jis taip pat tiki, kad vieno tokio antkapinio stulpo liekana esanti aptikta Traupio kapinių kryžiuje, kurį XX amž. yra nupiešęs K. Šimonis (24 pieš.). Šis medinis kryžius su saule ir mėnuliu esąs panašus, — kaip mano Galaunė, — į antklapinius medinius paminklus, kuriuos vartojusi surusinta suomių gentis *čud*, nors jos paminklai mirusiems dažniausia neturi saulės ir mėnulio schemų.

Bet ar Traupio kapinių kryžius, kilęs XIX amž. pabaigoje, įrodo P. Galaunės tezę, kad tai antkapinis stulpas, kurio kunigas negalėjęs šventinti? Neturint jokių apriorinių prielaidų, šis paminklėlis neįrodo nieko, arba tik tiek: tarp įvariausių medinių paminklų Lietuvos kapinėse pasitaiko kartais ir toks kryžius, kuris yra panašus arba į bažnytinio baldakimo barokinį kotą, arba į bažnytinio tvarkdario (maršalkos) barokinę lazdą. Galaunė

---

[63] R. DETHLEFSEN, *Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreussen*, Berlynas 1911.

[64] Pavyzdžiui, Strasburge, rue Goethe 3, restorano koridoriuj stovėjo dar 1955 m.

[65] VYDŪNAS, *Sieben Hundert Jahre deursch-litauischer Beziehungen*, Tilžė 1932, 441 psl.

rašo, kad šitame kapinių paminklėly «nematyti jokių likučių, kalbančių už tai, kad čia galėjo būti kryžmos ar koplytėlės»[66]. Bet ar ten nebuvo prikalto mažo krucifikso, kuris, kaip stogelio neapsaugotas, greit nupuvo ir nukrito? Turint galvoj lietuvių tradicinį pomėgį kalti krucifiksus ir mažus kryželius visur (prie

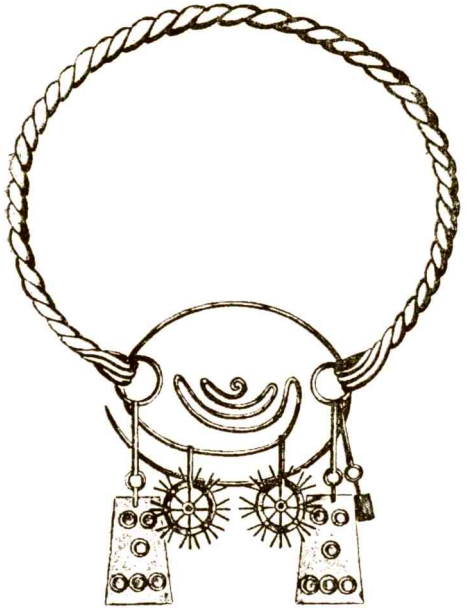

26 pieš. Antkaklė iškasta prie Tauragnų

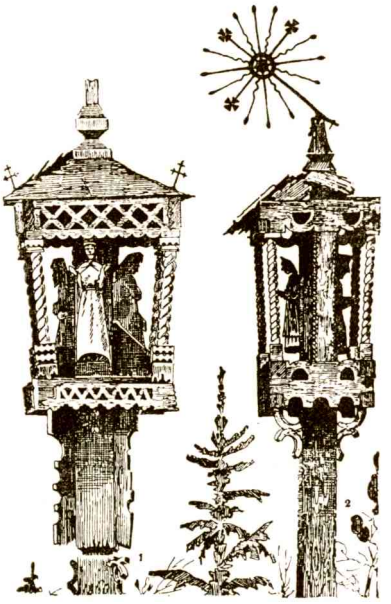

27 pieš. Koplytėlės Panevėžio apylinkėje

medžių, koplytėlių, didelių kryžių, gyvenamų namų), prielaida, kad krucifikas prie kapinio paminklo Traupy yra nupuvęs ir nukritęs, yra labiau tikėtina negu spėjimas, kad šis paminklas atstovauja lietuviškų kryžių ir koplytėlių prototipui. Visai suprantama, kad nukritusio krucifikso pėdsakų K. Šimonis piešiny negalėjo užfiksuoti. Gal jų nebūtų užfiksavusi nė fotografija. Bet kas drįstų kategorištai teigti, kad ten nebuvo mažo medinio krucifikso, panašaus į tą, kokį matome prie buvusios koplytėlės, nupieštos A. Jaroševičiaus Panevėžio apylinkėse? Juk šita koplytėlės liekana tokia panaši į K. Šimonio pieštą paminklėlį Traupy (23 pieš.).

[66] P. GALAUNĖ *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 110 psl.

Jei prie Traupio kapinių kryžiaus nebūtų kabėjęs joks medinis krucifiksas, dėl to šito paminklėlio nebūtų dar galima vadinti pusiau pagoniškų, nes viršūnės kryželio apsupimas saulės ir mėnulio smboliais dar neįrodytų jo pagoniškumo [67]. Be to Traupio kapinių paminklėlis liudija ir barokinę įtaką, tokią dažną lietuvių koplytėlėse. Pagaliau nėra tikrumo, kad Traupio kryžiaus piešinys yra visai tikslus, nes jis gali būti ir falsifikatas [68].

Iš to, kas pasakyta apie Traupio kapinių kryžių, matyti, kad jis niekuo nepasitarnauja nekrokulto teorijai, teigiančiai lietuvių koplytėlių kilmę iš pagoniškų antkapinių stulpų. Jei Traupio kapinių kryžius iš tikro būtų panašus į suomių *čud* genties kapinių paminklus, gal reiktų kalbėti apie svetimų tautų įtakų galimybę (nors tai taip pat neįrodyta), kaip kalbame apie vokiškas ar barokines įtakas.

Pagaliau, kritiškai peržvelgus nekrokulto teorijos šalininkų argumentus, reikia paklausti, kas gi lieka iš jų visos teorijos. Iš tikrųjų, labai nedaug:

1. Mažosios Lietuvos kapinių lentiniai paminklai su schematizuotų gėlių, paukščių ir kitokiomis formomis tėra žinomi iš XIX amž. antrosios pusės. Atskleisdami vokiškas bei barokiškas įtakas (*Totenbretter*, kėdžių atlošus), tie krikštai neįrodo, kad juose būtų išsilaikiusios senųjų lietuvių religinės-pagoniškosios tradicijos. Be to negalima įžiūrėti, kad krikštai turėtų kokį nors ryšį su katalikiškais kryžiais ir koplytėlėmis.

2. Antkapinis kryžius Traupio kapinėse taip pat yra kilęs

---

[67] Kaip vėliau matysime, kalbėdami specialiai apie ornamentus, saulė ir mėnulis gali būti vartojami kaip krikščioniški simboliai.

[68] Čia ištarėm nemalonų falsifikato žodį dėl dviejų motyvų: 1. Buvęs Kultūros muziejaus konservatorius A. Rukštelė yra viešai pareiškęs: « K. Šimonio piešiniais ir B. Buračo etnografinimis fotografijomis daugeliu atvejų negalima tikėti, nes abu medžiagos rinkėjai mėgo « padirbinėti » originalumo vardu. Ne kartą man pačiam teko jų pristatomą medžiagą ... atmesti kaip falsifikatą » (*Lietuvių kryžiai*, žr. *Daugas*, 1957.III.9 d., kultūrinio priedo 1 psl.). 2. Pats P. Galaunė paskelbia teiginių, kurių faktai nepatvirtina. Pavyzdžiui, *L'Art lithuanien* knygoj (Malmö 1934) po fotografija (38 psl.), teigimas, kad koplytėlė esanti 300 m. senumo, yra aiški netiesa, nes kotas žemėje teišsilaiko 30-50 metų be specialaus konservavimo.

iš XIX amžiaus kaip protestantiškieji krikštai Prūsų Lietuvoj. Šitą kryžių tepažįstame tik iš K. Šimonio piešinio ir nežinome, kiek tikslus šis piešinys. Juo remiantis galima kalbėti apie barokinę įtaką, bet jis nieko neliudija apie tariamai pagoniškus antkapinius stulpus, reikalingus nekrokulto teorijai įrodyti.

3. Pereidami nuo tariamai pagoniškų liekanų kapinių paminkluose prie istorinių dokumentų, turime pasakyti, kad protestantiškų potvarkių draudimai statyti koplytėles bei kryžius Latvijoj XVII amž. taip pat kaip Sambijos vyskupo draudimas iš 1426 metų neįrodo, kad koplytėlės ir kryžiai Latvijoj bei Prūsuose būtų buvę pagoniškos kilmės. Lig šiol nerasta jokių kitų dokumentų, kurie paminėtų antkapinius stulpus arba stogiastulpius, statomus ant lietuvių kapų Lietuvos pagoniškoje epochoje (XII-XV amžiuose).

4. Todėl lieka nesuprantama, kaip stulpai ant kapų, jei tokie būtų buvę statomi priešistorinėj epochoj, kai lavonai buvo laidojami žemėje, būtų galėję išsilaikyti (ištverti) per 2-3 amžius (XII-XV), kai mirusiųjų lietuvių lavonai buvo deginami.

5. Jei istorinių dokumentų neužfiksuoti antkapiniai stulpai ir stogiastulpiai būtų buvę statomi istoriškoj pagoniškos Lietuvos epochoj, kai lavonai buvo deginami, nebūtų aiški tokių paminklų prasmė, nes ji prieštarautų to laiko visam pagoniškam lietuvių tikėjimui.

Iš šių kritiškų svarstymų peršasi tik viena išvada: J. Basanavičiaus ir jo pasekėjų teorija apie lietuvių koplytėlių ir kryžių kilmę iš pagoniškojo nekrokulto tėra neįrodyta hipotezė, kilusi romantiškoj *Aušros* laikotarpio nuotaikoj, kaip ano laiko lietuviška fantastinė filologija.

Tačiau ši išvada lietuviškų kryžių ir koplytėlių kilmės galutinai neišsprendžia, nes, kaip V. Šukevičius yra pastebėjęs, šitų paminklų ornamentikoj yra senosios lietuvių kultūros liekanų, kurias sieti su nekrokultu nėra jokio būtino reikalo. Todėl kyla klausimas, kokie kiti šaltiniai ir tyrimo metodai galėtų geriau negu nekrokulto teorija paaiškinti lietuviškų kryžių ir koplytėlių kilmę. Atrodo, kad šitam reikalui galėtų pasitarnauti lietuvių tautosaka, Lietuvos sukrikščioninimo istorinis vyksmas, gyvosios tradicijos, susijusios su kryžių ir koplytėlių statymu bei išsilaikiusios ligi II pasaulinio karo, ir pagaliau pačių kryžių bei koplytėlių formų analizė.

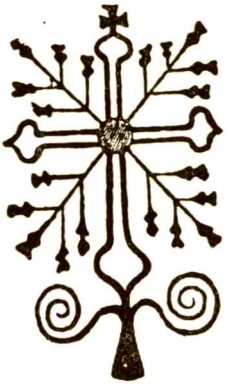

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS IR ISTORIJOS NURODYMAI Į MEDŽIŲ KULTĄ

Nors, statant klausimą, kaip lietuviški kryžiai ir koplytėlės susitiko su senosios lietuvių kultūros liekanomis, nėra būtino reikalo juos sieti su nekrokultu, tačiau vis dėlto įdomu, ką tuo klausimu gali pasakyti lietuvių tautosaka. Kokios raudos, legendos, pasakos, dainos, burtai galėtų paliudyti, kad lietuvių kryžiai ir koplytėlės ant stulpų turi ryšio su antkapiniais stulpais? Kur yra lietuvių tautosakoje pėdskai, kad prie antkapinių stulpų ir kryžių būtų buvusios atliekamos kokios nors apiegos, susietos su mirusiųjų kultu? Kur tautosakoj galima rasti liudijimų, kad stulpo niša arba prie jo esanti koplytėlė yra buvusi vėlės laikinoji buveinė ar bustas, kaip suponuoja P. Galaunė? Nei J. Basanavičius, nei M. Gimbutienė nėra nurodę nė vieno konkretaus tautosakos pavyzdžio, kuris būtų susijęs su antkapiniais stulpais bei kapų kryžiais ir paremtų tų autorių teoriją apie kryžių kilmę, nors jiedu abu yra domėjęsi lietuvių tautosaka mitologiniu atžvilgiu ir apie ją rašę[69]. Jiedu savo tezių tautosakos pavyzdžiais neremia, nes ten, matyt, nėra nieko nekrokulto teorijai, įrodyti.

Jiedviem neateina į pagalbą nė dr. Jonas Balys, kuris taip pat gerai pažįsta senuosius lietuvių papročius, tikėjimus ir tautosaką. Jis nemažai yra pirašęs apie lietuvių laidotuves, šermenis

---

[69] J. BASANAVIČIUS, *Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velnių*, Chicaga 1903; M. ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, *Die Bestattung in Litauen in der Vorgeschichtlichen Zeit*, Tübingenas 1946, 116-130 psl.

ir gyvųjų santykius su mirusiais, tačiau jis taip pat nieko neužsimena apie antkapinius stulpus, koplytėles, kryžius, kurie susisietų su pagonybės liekanomis. Net rašydamas specialų straipsnį, kur svarstoma lietuviškų kryžių kilmės problema, J. Balys [70] ten net nepamini tautosakos, nors duoda keletą kitokių naudingų nurodymų kryžių bei koplytėlių kilmei ieškoti. Šita lietuvių tautosakos tyla apie antkapinius stulpus ir kryžius yra reikšminga neigiama prasme, t. y. kad raudų, dainų, burtų autoriai nieko nežino apie pagoniškus įvaizdžius ir papročius, susijusius su antkapiniais paminklais.

Tuo tarpu tautosakoj yra kitokių įdomių pėdsakų, kurie atskleidžia lietuvių pažiūras į likimą po mirties. Antai, J. Balys yra paskelbęs vieną dainą, kurioj vaizduojama vėlės kelionė iš mirusiojo namų iki dangaus. Pirmąją naktį po atsiskyrimo nuo kūno vėlė nakvoja « vidur lango tarp dviejų stulpelių », antrąją naktį ji nakvoja « vidur grabo tarp dviejų lentelių », trečiąją naktį — « vidur vartų tarp dviejų stulpelių », ketvirtąją naktį — « vidur lauko tarp dviejų akmenėlių », penktąją naktį — « vidur girios tarp dviejų pušelių », šeštąją naktį — « ant krašto dangaus tarp dviejų žvaigždelių » ir pagaliau septintąją naktį vėlė jau nakvoja « vidur dangaus tarp dviejų angelų » [71]. Tarp laikinių vėlės buveinių po žmogaus mirties nenurodomi nei kapų stulpeliai, nei koplytėlės sienelės — ko norėtųsi nekrokulto teorijos šalininkams, — bet nurodomi laukų akmenėliai ir girios pušelės.

Panašių elementų dar galima sutikti keliose kitose lietuvių liaudies dainose. Pavyzdžiui, viena daina apdainuoja sunkų gyvenimą marčios, kuri negali pakelti savo likimo, nueina į žalią girelę ir pavirsta balta liepele [72]. Tyrinėtojai, kaip Z. Ivinskis, J. Balys, M. Gimbutienė, vieningai sutinka, kad senovės lietuviai tikėjo vėlių persikėlimu į medžius (liepas, pušis, egles, ąžuolus). Lietuviai taip pat tikėjo, kad medžiuose gyvenę dievai. Todėl jie garbinę medžius, pirmiausia tuos, kurie būdavo seni,

---

[70] J. Balys, *Mūsų kryžių kilmės beieškant*, žr. *Santarvė*, Londonas, 1955 m., 7-8 nr.

[71] J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II d., Tübingenas 1948, 117 psl.

[72] J. Aistis ir A. Vaičiulaitis, *Lietuvių poezijos antologija*, Chicaga 1951, 30 psl.

drevėti, gumbuoti, susiviję arba kuo nors kitaip išsiskirdavo iš aplinkinių medžių.

Apie tai rašydamas, J. Balys nurodo keturius medžių garbinimo būdus. Jie visi esą palikę pėdsakų lietuvių tautosakoje. Šito tikėjimo liekanoms pailiustruoti J. Balys cituoja vieną

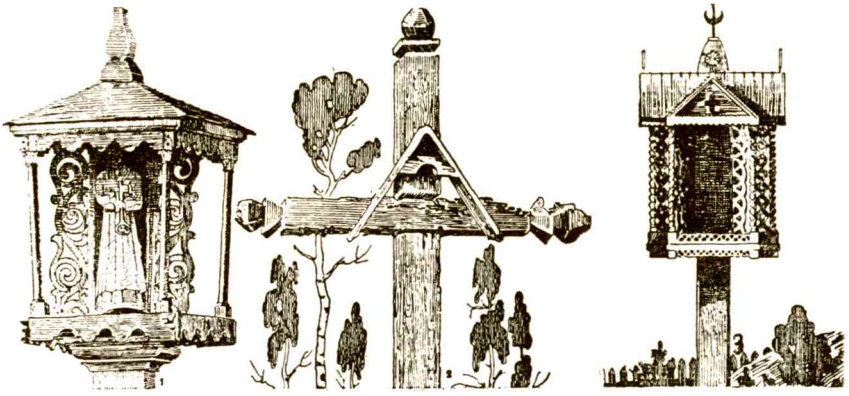

28 pieš. Koplytėlės ir kryžius Vaškų kapinėse

dainelę, užrašytą Latakiškėse (Tverečiaus parapijoj) 1923 metais. Šitoj liaudies dainoj mirusi duktė prašo savo tėvą nekirsti prie kelio augančio berželio, nes « šone kelio berželis — aš pati ten jaunutė [73] ». J. Balys taip pat cituoja panašios prasmės raudą, kurioje duktė mirusiai motinai sako : « Išauk, močiute, aukštam kalnely, aukštam kalnely balta liepele » [74].

Tačiau gali kilti klausimas, ar šiose dainose yra išsilikę primityvaus pagoniškojo lietuvių tikėjimo pėdsakai, ar tėra tik paprastos poetinės priemonės, apskritai, lietuviškosios psichologijos pasireiškimas, be religinių atspalvių.

Kaip turėjo laikytis katalikų kunigai akivaizdoje tikėjimo, kokį jie rado Lietuvoje, kai ši oficialiai buvo tapusi krikščioniška ? Ko katalikų kunigai turėjo griebtis prieš medžių garbinimą ? Neturint istorinių davinių, atsakymas nėra lengvas. Yra manančių, kad garbinamus medžius jie turėję pažymėti mažu kryželiu-

[73] J. Balys, *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II d., Tübingenas 1948, 64 psl.

[74] Ten pat, 182 psl.

krucifiksu. Šitokiu būdu pamažu pagoniškas medžių garbinimas susimaišęs su krikščionišku kryžiaus garbinimu.

Apie šitokį medžių garbinimo tarpsnį Lietuvoje J. Balys rašo: « Galop paskutinė medžių garbinimo forma — tai jų sukrikščioninimas, prikalant prie medžio kryžių arba kokio šventojo stovylėlę. Juk nevisados patogu visus tuos medžius nukirsti,

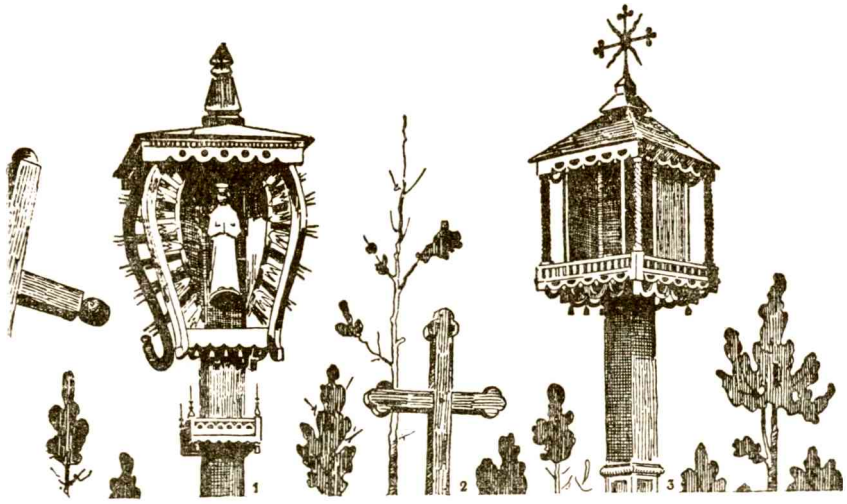

29 pieš. Koplytėlės Pasvalio kapinėse

kuriuos liaudis gerbia, laiko šventais ar stebukladariais. Tad surandama patogi išeitis, žmonės gali gerbti pagal pasirinkimą: medį arba kryžių, kaip kas yra nusiteikęs, arba pagaliau abu kartu. Apie šventą kryžiaus medį, prie kurio buvo prikaltas Kristus, krikščionybė irgi yra sukūrusi legendų »[75].

Tačiau savaime aišku, kad neužtenka prikalti kryželį prie medžio, kad jo pagoniškas kultas būtų jau sukrikščionintas. Dar mažiau pagrįstas indiferentizmo prikišimas dvasinkams, neva jie leidę pagal atskiro nusiteikimą gerbti ar tai krikščionišką kryžių arba pagonišku tikėjimu — medį, arba išpažinti abu tikėjimus kartu. Teoretiškai imant tai labai « patogi išeitis » siste-

[75] Ten pat, 64 psl.

mos konstrukcijai, kuri tačiau neturi pagrindo tikrovėje. Todėl palieka istorinis krikščionybės kelias į Lietuvą, kiek jis dokumentais paliudytas, kaip vienintelis šaltinis kryžių kilmės paaiškinimui.

Žinome, kad krikščionybės įvedimą Lietuvoje yra nulėmusios politinės aplinkybės, būtent, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos santuoka su karalaite Jadvyga, Lenkijos sosto įpėdine. Kad greičiau būtų galima užbaigti ginčą su Vokiečių ordinu dėl Lietuvos pagonystės, vadovaujantieji vyrai Lietuvos didžiojoj kunigaikštystėj buvo suinteresuoti duoti savajai valstybei kaip galima greičiau krikščionišką išvaizdą. Todėl jie ruošdavo dideles krikšto iškilmes, kuriose dalyvaudavo pats didysis kunigaikštis, kartais pats asmeniškai aiškindamas katalikų tikėjimo tiesas savo valdiniams. Kunigaikščio pavyzdžiu didikai steigdavo parapijas, statydavo bažnyčias ir kryžius.

Apie parapijų steigimą liudija rašytiniai šaltiniai, tik apie kryžių statymą nėra dokumentų, nes šie faktai nereikalavo juridinio liudijimo. Tačiau kas supranta, kaip svarbu buvo Lietuvos valdovams suteikti savo kraštui krikščionišką išvaizdą, tam nėra abejonės dėl paprastų lotyniškų kryžių statymo Lietuvoje nuo krikščionybės pradžios. Todėl reikia sutikti su M. Brenšteinu, B. Ginet-Pilsudzkiu ir A. Mažiuliu, kad su krikščionybės pasirodymu Lietuvoje ten atėjo ir medinis lotyniškas kryžius. « Su viešuoju tautos krikštu, — rašo A. Mažiulis, — kada krikščionybė tapo jau valstybine religija, ne tik galėjo, bet ir turėjo Lietuvos žemėn ateiti didysis kryžius, statomas kiekvienoje didesnėje krikšto vietoje »[76].

Taip pat reikia sutikti su A. Mažiuliu, kad didysis lotyniškasis kryžius nebuvo labai paplitęs Lietuvoje, ten krikščionybę įvedus. XV-XVI amžiuose jis negalėjo būti populiarus tarp paprastų kaimiečių, nes krikščionybė jų tarpe plito palengva. Bet sunku įsivaizduoti, kad kryžių žymesnėse vietose visai nebūtų statę kilmingieji ir dvasininkai. Pastatyti kryžių kilmingiesiems buvo pats lengviausias būdas viešai parodyti savo katalikybę, su kuria XV amž. ir vėliau buvo susietos Lietuvos didžiojo kunigaikščio privilegijos. Norint jomis pasinaudoti, kilmingiesiems buvo daug lengviau savo krikščionybę pademonstruoti pasta-

[76] A. Mažiulis, *Lietuviškas kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m., 2 nr., 67 psl.

tytu kryžium, negu pastatydinti bažnyčią arba atlikti kitokį krikščionišką darbą regimu būdu.

XV amž. dvasininkai taip pat turėjo būti suinteresuoti lotyniško kryžiaus plitimu. Dažniausiai iš svetur atvykę į Lietuvą, kunigai ir vienuoliai lietuviškai nemokėjo. Negalėdami arba menkai tegalėdami veikti kaimų gyventojus gyvu žodžiu, jie turėjo ieškoti kitokių būdų lietuviams pripratinti prie krikščioniškų ženklų ir duoti Lietuvos peizažui bent krikščioniškų simbolių. Kitaip to jie negalėjo pasiekti, kaip sukrikščionindami tas vietas, kurios buvo susietos su pagoniškuoju tikėjimu ir jo kultu. Todėl XV amž. mediniai kryžiai turėjo atsirasti prie tariamai šventų šaltinių, upių, alkų.

Iš viso to seka, kad kryžiai statyti ne tik prie bažnyčių, bet ir prie upių, alkose ir miškuose buvo kaip tik ne pagoniškos, bet grynai krikščioniškos kilmės ir minties. Galima sutikti, kad šie kryžiai, net ir priėmus jų krikščioniškąją reikšmę, savo menine forma buvo svetimi lietuviškajai dvasiai. Todėl lietuviškieji kryžiai siaura prasme atsirado tada, kai tikintieji lietuviai pradėjo krikščioniškąjį kryžių apipavydalinti pagal lietuviškosios psichologijos meninius nusiteikimus.

Nors M. Brenšteinas klydo dėl lietuvių pagoniškų statulų buvimo, bet jis ne be pagrindo rašė: «Ant šventųjų kalnelių ir prie upių, kur neseniai juodavo Perkūno ir Mildos statulos, jie statė Kristaus ir Marijos paveikslus, o šventosiose giriose jie prikabinėjo kryžių»[77]. M. Brenšteinas buvo taip stipriai įsitikinęs krikščioniška kryžių kilme Lietuvoje, kad net skėtines koplytėles, kurias nekrokulto šalininkai vesdina iš pagoniškų statulų arba antkapinių stulpų, matė sutrumpintą ir stogu uždengtą kryžių.

Ir į M. Brensteino mintį apie kryžių prikabinėjimą girių medžiuose reikia rimtai pažiūrėti, nes medinis kryželis arba krucifiksas buvo Lietuvos sukrikščioninimo paprasčiausia ir pigiausia išraiška. Visai suprantama, kad XV amž. pradžioje dvasininkai liepdavo iškirsti tariamai šventus medžius ir dievams pašvęstas giraites. Tačiau tai nebuvo sėkminga priemonė prieš medžių garbinimą, nes ji tebuvo neigiama.

---

[77] M. Brensztejn, *Krzyże i kapliczki żmudzkie*, žr. *Materiały antropoarchelogiczne*, Krokuva 1906, IX t.

Taip pat suprantama, kad sukrikščioninimas Lenkijos, kurios įtaka Lietuvoje reiškėsi stiprėjančiu laipsniu, buvo pamokomu pavyzdžiu lietuviams krikščioninti. Lenkijoje iš tikrųjų kryžiai ir koplytėlės buvo statomos tame kely, kuriuo šv. Adalbertas keliavo nuo Krokuvos iki Gniezno, mokydamas lenkus krikš-

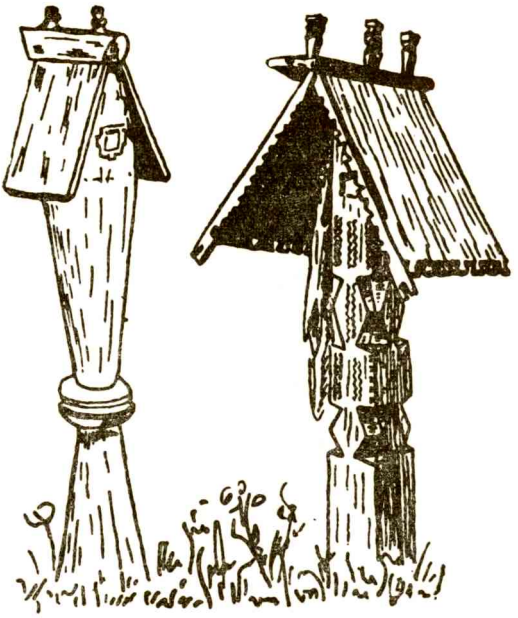

30 pieš. Suomių antkapiniai stulpai

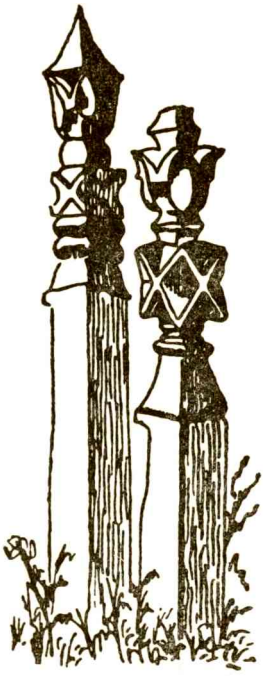

31 pieš. Vengrų antkapiniai stulpai

čioniškų tiesų [78]. Pratinant lenkus prie krikščioniškų simbolių ir raunant pagoniškus prietarus, ten taip pat prie tariamai šventų medžių buvo kalami šventųjų paveikslai, ypač Mergelės Marijos, kaip liudija Z. Gloger. Tai ypatingai gerai paveikdavę neofitus lenkus, nes netrukus tokie paveikslai būdavę palaikomi stebuklingais. Taigi Lenkijos patyrimas galėjo paskatinti ir Lietuvos dvasininkus pavartoti tokias pat priemones tam pačiam tikslui.

[78] B. Ginet-Pilsudzki, *Les Croix lithuaniennes*, atspaudas iš *Archives suisses des traditions populaires*, XX (1916), 10 psl.

B. Ginet-Pilsudzkis net prileidžia, — gaila, tiktai spėliodamas, bet to neįrodydamas faktais, — kad, įvedus oficialią krikščionybę Lietuvoje, gyventojai patys vartodavo krikščioniškus ženklus, juos kaldami prie garbinamų medžių: «Jiems nuo sunaikinimo apsaugoti, patys neofitai galėjo prie medžių kabinti krikščioniško tikėjimo simbolius, bet dėl to dar nenustoti prie jų kamienų dėję aukų, pašventintų ankstyvesnių amžių... Daugely atvejų kunigai vengdavo kraštutinių priemonių išrauti iš liaudies sielos šventųjų medžių kultui. Palengvinti perėjimą į krikščionių tikėjimą, jie geidė pastumėti į Kristaus ir šventųjų kultą su pagalba paveikslų ir mažų koplytėlių, prikaltų prie šventųjų medžių» [79].

XVI amž. pabaigoje ir XVII amž. pradžioje jėzuitai pradėjo antrąją, bet šį kartą pagrindinę ir sėkmingą, Lietuvos christianizaciją. Tada Jėzaus draugijos vienuoliai turėjo kovoti dviem frontais — prieš pagoniško tikėjimo papročius Lietuvos kaimiečiuose ir prieš protestantizmą, remiamą didžiųjų feodalų-aristokratų. Viename ir antrame fronte jėzuitai vartojo skirtingus metodus. Aristokratų protestantizmą stengėsi nugalėti savo moksliniu pranašumu, o kaimiečių pagoniškus ar pusiau pagoniškus papročius sukrikščioninti, iš dalies prie senųjų prisitaikant ir duodant jiems krikščionišką prasmę bei simbolius.

Juk šitaip elgėsi pirmieji krikščionys senosios Romos imperijoj ir panašiai tuo laiku (XVII amž.) jėzuitai apaštalavo Kinijoj. Kodėl šito metodo — senobiniams papročiams duoti krikščionišką prasmę — jėzuitai būtų turėję atsisakyti Lietuvoje ir Latvijoje? Nevengdami vaizdinių priemonių, jie prie medžių kalė kryželius bei krucifiksus ir kabinėjo koplytėles su šventųjų statulėlėmis. Tai buvo geriausias vaizdinis būdas apaštalauti — vaizdais priminti tai, kas bažnyčiose būdavo kalbėta apie kryžiaus prasmę ir šventųjų dorybes. Šimtai šv. Jono Nepomuko statulėlių paprasčiausiose ir puošniausiose koplytėlėse, kurių buvo prie upių ir ežerų Lietuvoje XX amž. pradžioje, atrodo kaip anos jėzuitų veiklos netiesioginiai liudytojai. Nors šv. Joną Nepomuką popiežius tekanonizavo XVIII amž. pradžioje, tačiau to šventojo garbinimas buvo prasidėjęs XVII amž. vidury. Antireformacinėj veikloj Jonas Nepomukas jėzuitų buvo laikomas išpažinties paslapties kankiniu, nes reformatai ir protestantai

[79] Ten pat, 10-11 psl.

išpažinties sakramentą kaip tik neigė. Štai kodėl to šventojo koplytėlių Lietuvoj buvo nemaža (18, 49 pav.). Bet tai jau liečia nebe lietuviškųjų kryžių kilmę, o aplinkybes ir veiksnius nulėmusius kryžių išplitimą Lietuvoje.

Bemoksliai baudžiauninkai ir kiti Lietuvos kaimo gyventojai negreitai ir nelengvai suprato kunigų pamokymus. Kryželiai prie medžių, šventųjų statulėlės medžių drevėse ir koplytėlėse galėjo būti suprantamos ir primindavo jiems religines tiesas. Tad kaip A. Mažiulis rašo, tie šventi simboliai lengvai galėjo būti žmonių susieti «su senąja dievų buveine medžiuose ir su naujais "dievuliukais"; senoji nežinomoji Dievybės buveinė sulieta su matomo "dievulio" nameliu»[80]. Tai galima įsivaizduoti, bet nėra įrodyta.

Panašiai ir Jakšto atvejis, kai jis 1891 m. viešai reikalavo, kad «įstatinėjimas būdelių su paveikslais šventųjų į medžius — tur but visiškai užgintas»[81], nieko neįrodo ir greičiausiai nieko bendro su pagonybe neturi, nors pagoniškumas yra suminimas, tačiau žodžio reikšmė yra nukrypimas nuo standarto, neestetiškumas pagal jo skonį, nesveikas lenktyniavimas religiniais objektais, kur mintis ir motyvas jau nebėra religiniai.

---

[80] A. Mažiulis, *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m., 2 nr., 69 psl.

[81] Cituota iš Ir. Kostkevičiūtės knygos *Vincas Svirskis*, Vilnius 1968, 24 psl.

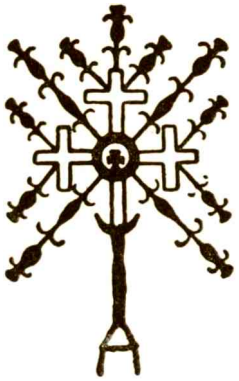

TRADICIJOS SIEJUSIOS KOPLYTĖLES BEI KRYŽIUS SU MEDŽIAIS

Lietuvių tautosakos užuominos apie animistinį tikėjimą ir žvilgsnis į Lietuvos krikščionimo eigą nuvedė mus prie tradicijų, kurios tebebuvo gyvos XX amž. pradžioje ir siejo lietuvių koplytėles bei kryžius su gyvaisiais medžiais. Todėl čia reikia į tas tradicijas pažvelgti plačiau.

Pirmiausia stabtelėkime prie mažojo kryželio arba krucifikso, kurio reikšmę lietuvių tradicijose yra iškėlęs A. Mažiulis [82]. Savo straipsny jis yra nurodęs, kad mažasis kryželis buvo gerbiamas ir labai plačiai vartojamas : prie gyvenamojo namo angos, prie klėties, prie medžių, prie didžiųjų kryžių ir koplytėlėse ant stulpų. Prikaltą prie medžių kryželį buvo galima sutikti kaimuose, pakelėse, prie šaltinių, dažniausia miškuose. Po pašventinimo bažnyčioje tas mažas kryželis buvo kalamas prie ąžuolo, klevo, uosio, pušies ar beržo. Nuo šito momento anas medis tapdavęs tam tikra prasme neliečiamas, beveik šventas. Jo negalima nukirsti, nes « jame gyvena Dievulis ». Jis tegalėjęs būti suvartotas kryžiui arba karstui.

Dar nėra pakankamai išaiškinta ši bendra lietuvio pagarba kryželiui ir jį nešančiam gyvam medžiui, kaip, kodėl ir kokiu psichologiniu procesu kryželiui teikiamosios pagarbos dalis buvo

---

[82] A. MAŽIULIS, *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m., 2 nr.

perkelta ir pačiam medžiui. Greičiausiai čia nieko nėra specifiškai lietuviško, bet įvyko pagal bendruosius dėsnius, kai, pavyzdžiui, dėl altoriaus gerbiama ir visa bažnyčia, kaip tai šv. Matas evangelistas plačiai aprašo [83].

Kryželio svarba lietuvių religinėj sąmonėj išryškėja prisiminus, kad jis buvo kalamas prie didžiųjų medinių kryžių ir koplytėlių. Nors prie didžiųjų kryžių būdavo prikalta viena Nukryžiuotojo statulėlė, tačiau jos vieta kryžmoj dažnai užimdavo mažas krucifiksas. Jis, kaip ir Nukryžiuotojo statulėlė, būdavo apsuptas visa įmanoma pagarba ir apsauga nuo oro permainų, kai tuo tarpu didysis medžio kryžius tebūdavo mažojo kryželio nešėju, jo fonu bei dekoratyvinės visumos dalimi. Beveik tas pat pasakytina ir apie krucifikso santykį su koplytėlėmis prie stulpų: skėtinėse koplytėlėse, vadinamose dar stogiastulpiais, vyrauja mažasis kryželis su Nukryžiuotojo statulėle (6, 50, 51, 66 pieš., 4 pav.). Taigi, konstruktyviniu ir psichologiniu atžvilgiais gyvas medis, kai prie jo būdavo prikaltas kryželis, arba koplytėlė su Nukryžiuotojo ar kokio nors šventojo statulėle, atstodavo didįjį kryžių ir stulpinę koplytėlę. Jau paskutiniame poskyryje matėme, kad į Lietuvą atėjo su krikščionybe ne « dėžutės » su šventųjų statulėlėmis, bet didysis lotyniškasis kryžius, kurį statydavo tiek didikai, tiek dvasiškija. Pagrindinis skirtumas tarp gyvojo medžio ir didžiojo kryžiaus buvo tik aplinkoj ir puošmenyse — vienur (koplytėlėj prie medžio) aplinkiniais puošmenimis buvo žalioji medžio lapija, o kitur (stulpinėse koplytėlėse bei kryžiuose) šakas ir lapiją atstodavo liaudies menininko sukurta pastogėlė, apsupta ornamentais (4, 22 pav.).

Dažnas lietuvių poelgis su didžiuoju kryžium kaip su dekoratyviniu krucifikso nešėju verčia manyti, kad mažasis kryželis buvo svarbesnis, nes giliau « įleidęs šaknis » kaimo žmonių religinėje sąmonėje. Tačiau sunku suprasti gausą tų koplytėlių, kurios būdavo kabinamos prie gyvųjų medžių sodybose, pakelėse, miškuose. Be abejo prikalti arba pakabinti prie gyvo medžio nesudėtingą koplytėlę-dėžutę Lietuvos ūkininkui atseidavo pigiau, negu pasistatyti didelį kryžių arba stulpinę koplytėlę. Tačiau kaip ekonomiškais motyvais išaiškinti, kodėl palyginti nemažai

[83] *Mato* 23, 16-22.

šitokių medinių paminklų buvo statoma miškuose? Atsakymo reikia ieškoti religiniam lietuvių nusiteikime.

Kad kryžių ir koplytėlių Žemaičiuose būdavo statoma toli nuo kapinių ir nuo gyvenamųjų sodybų, tai mums liudija Ign. Končius rašydamas: «Ar keliu eini, ar taku, ar klaidžioji didelių

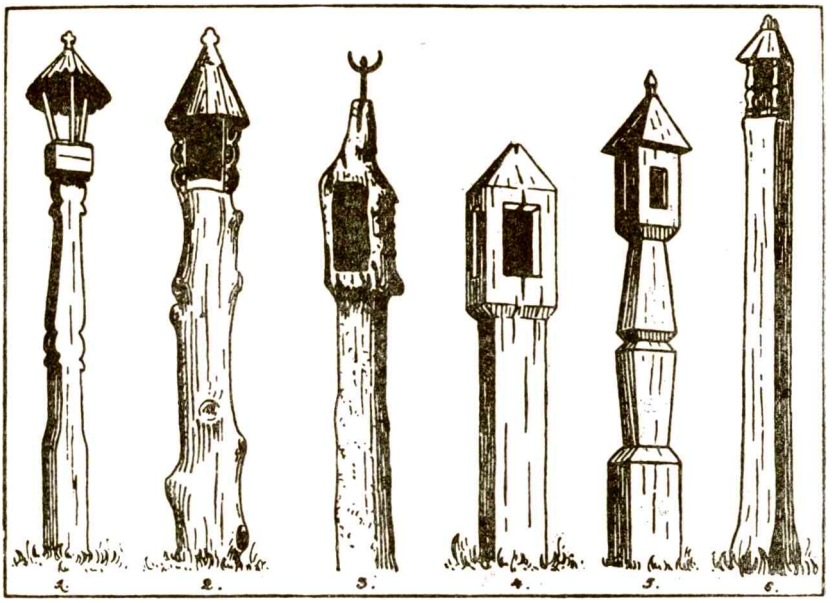

32 pieš. Lietuviškų koplytėlių prototipai pagal P. Galaunę

miškų šunkeliuose-šuntakiuose, klaikiose nejaukiose vietose randi, jei jau ne kryžių, ne koplytėlę ant stiebo su sužeistu šv. Roku, su Jonu Krikštytoju, tai prie medžio pamatai aukštokai prikaltą, ilgom eglių samanom apsamanėjusią koplytėlę su Rūpintojėliu, su Sopolinga Dievo motina, ir visais atvejais nepamiršta, tarsi papuošalą, pridėti akį — Apvaizdą»[84]. Miškuose koplytėlių prie medžių kartais būdavo net ten, kur nevingiuodavo joks takelis, nekalbant apie kelią. Pavyzdžiui, Šimonių girioj toli nuo bet

[84] Ign. Končius, *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atminti*, Bostonas 1954, 12 psl.

kokio tako ant apaugusio kalnelio apsamanojusioje eglėje kabėjusi koplytėlė su krucifiksu [85].

Nors panašių faktų užtinkama ir kitur, pavyzdžiui, Šveicarijoje vos prieinamose kalnų vietovėse kryžiai arba miškų glūdumoje prie eglės prikaltos mažos koplytėlės su krucifiksu arba Dievo Motinos paveikslu, tačiau klausimas tebėra atviras ir reikalingas tolimesnių studijų.

Tačiau nekrokulto hipotezės statytojams tai atrodo paprasta. Pavyzdžiui, P. Galaunė išvedžioja: «Mykolas Gadonas, aprašinėdamas Telšių apskritį, pažymi, kad kryžiai buvo statomi gražiausiose vietose, o kartais tamsiausiuose ir tankiausiuose miškuose, kur stabmeldybės laikais gal būta alkviečių. Man rodos, — nuo savęs prideda Galaunė, — kad šis paprotys kryžius miškuose statyti ar tik nebus atbalsis jau minėtos Sambijos vyskupų kovos, kuri buvo vedama prieš statymą tokios formos kryžių, kurie neatitiko krikščionybės dvasios. Kai nebuvo leidžiama tradiciškai stogiastulpio priimtos formos statyti viešose vietose, tai pradėjo tada juos statyti miškų tankumynuose» [86].

Be abejo, ši P. Galaunės prielaida yra romantiškai graži, bet ji, deja, užtemdo tiesą kaip tik toje vietoje, kur jos pusė turėtų atsiskleisti, būtent, kad lietuviškųjų kryžių ir koplytėlių kilmė, atrodo, labiau susijusi su lietuvio religiniu gamtos išgyvenimu, su jo psichologija negu su pagoniškuoju nekrokultu ir jo tariamais antkapiniais stulpais.

Pagaliau prie panašių išvadų mus atveda taip pat koplytėlės, kurios būdavo įruošiamos medžių drevėse. Šitokių šventovėlių dar yra buvusių XX amž. pirmoje pusėje. Vienos tokios drevininės koplytėlės pavyzdį mini P. Galaunė savo *Lietuvių liaudies meno* knygoje ir duoda jos piešinį. Ji buvusi Raseinių apskrityje netoli nuo garsių D. Poškos baublių. Dvi koplytėli ąžuolų drevėse nepriklausomos Lietuvos laikais dar buvusios Mažeikių apskrity prie Varduvos upės — viena netoli Ruzgų malūno, antra netoli Juodeikių malūno, kaip liudija A. Plenys, kilęs iš šitų apylinkių [87].

---

[85] Žodinis liudijimas A. Plenio, kilusio iš Lūšės, Žemaičiuose.

[86] P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 131 psl.

[87] A. Plenio, kilusio iš Lūšės (Žemaičiuose), žodinis liudijimas.

Jau minėtame savo straipsny A. Mažiulis taip pat rašo apie koplytėles, įrengtas gyvuose medžiuose [88].

Tiesa, šitokių koplytėlių medžių liemenyse ar jų išpuvusiose drevėse buvo nedaug XX amž. pirmojoje pusėje. Bet kadangi tai buvo tikri faktai, jie byloja, kad lietuviškų kryžių ir koplytėlių susiformavimas bei raida turėjo būti labiau susiję su medžiais negu su antkapiniais stulpais, kurių neturime nė vieno autentiško pavyzdžio. Koplytėlių prie medžių, net po kelias prie vieno kamieno, iškalbingus pavyzdžius yra davęs M. Brenšteinas savo studijėlėj apie Žemaičių kryžius ir koplytėles (3, 4 pav.). Kiek iš nevisai aiškios fotografijos galima spręsti, prie anos pušies su dviem koplytėlėm, yra buvę prikabinta votų. Tai reikštų, kad prie tų koplytėlių buvo meldžiamasi su apžadais dar XX amž. pradžioje kaip ir dabar jau kone šio amžiaus pabaigoje yra meldžiamasi prie altorių, papuoštų šimtais votų.

Iš to, kas aukščiau pasakyta apie krikščionybės įvedimą Lietuvoje, peršasi išvada, kad lietuviški kryžiai bei koplytėlės yra išriedėję iš įvairių versmių, kurias susieja krikščionybė katalikiškoje formoje. Tomis versmėmis buvo : 1. dideli mediniai kryžiai, statomi prie bažnytėlių, ponų dvarų, pagoniškai šventų upelių ; 2. maži kryželiai arba krucifiksai, kalami prie medžių ir kitur ; 3. prie medžių kabinamos koplytėlės-dėžutės, kuriose būdavo krucifiksai arba šventųjų statulėlės ; 4. koplytėlės, įrengiamos drevėse pušų, liepų ir ąžuolų, kurie kaimo gyventojų buvo laikomi šventais.

Kai lietuviai pamažu susigyveno su katalikybės vaizdinėmis formomis, kai kryžiaus ženklas tapo ne tik gilaus tikėjimo išraiška, bet ir priemone apsisaugoti nuo visokių baidyklių bei piktų dvasių, kurių primityvūs žmonės įsivaizduodavo daug kur, ypač juos supančioj gaivalinėje gamtoje, tada maži kryželiai pasklido visur. Žmonės pradėjo juos kalti prie gyvenamųjų namų, prie kiemo vartų stulpų, prie skėtinių koplytėlių ir didelių medinių kryžių. Vienur kryželis buvo paliktas nepridengtas nuo lietaus ir sniego, kitur krucifiksas ar Nukryžiuotojo statulėlė buvo apsaugota koplytėlėje-dėžutėje arba pastogėlėje. Kai lietuvių sielose

---

[88] A. MAŽIULIS, *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m., 2 nr., 65 psl.

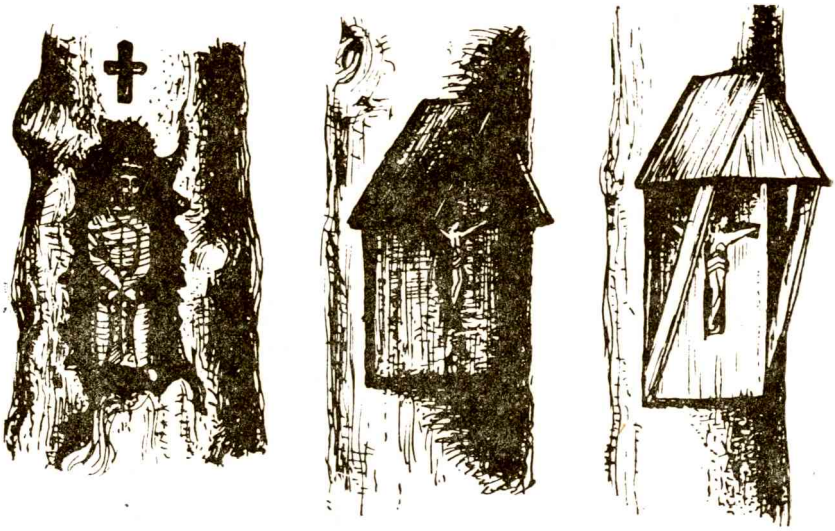

33-35 pieš. Koplytėlių prototipai išvesti iš dabartinių formų

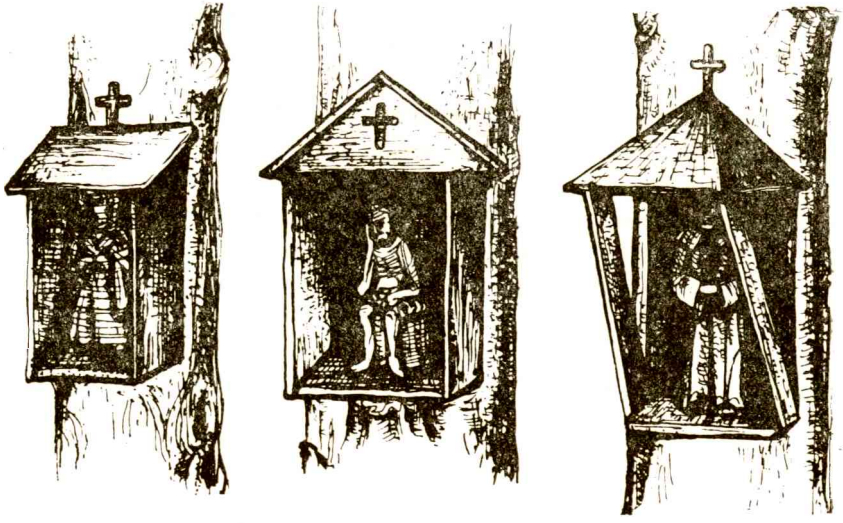

36-38 pieš. Koplytėlių prototipai išvesti iš dabartinių formų

gimė reikalas krucifiksą, kalamą prie vartų stulpo, gyvo medžio kamieno ar prie didelio kryžiaus, statomo ant mirusio kapo, arba nelaimės vietoje, pridengti stogeliu, tada gimė lietuviškų kryžių ir koplytėlių pirmieji tipai. Tokių primityvių koplytėlių, tik ant stulpo pritvirtintų dėžučių, XX amž. pradžioj dar buvo gausu Lietuvoj (47 prieš., 18, 19 pav.).

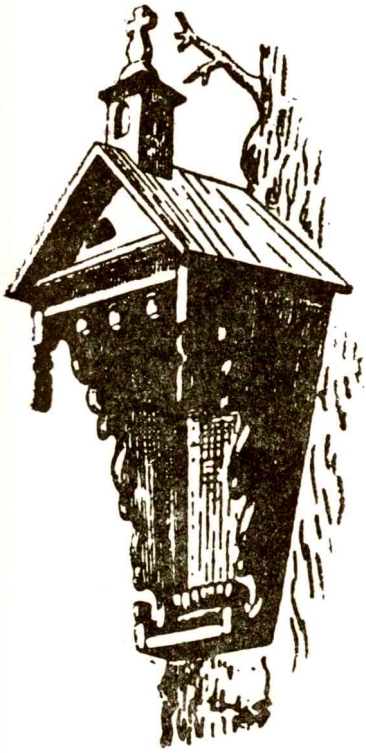

39 pieš. Koplytėlė prie medžio Juociūnų apylinkėje

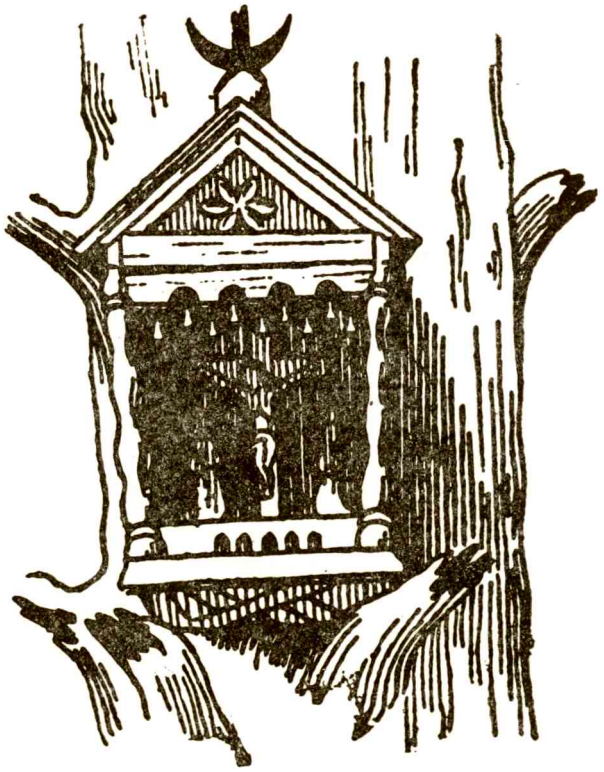

40 pieš. Koplytėlė prie medžio Šilėnų pušyne

Antra vertus toks stogelių vartojimas statybiškai yra lengvas, bet slepia savy galimybių įvairioms koplytėlių formoms. Kaip konkrečiai tos galimybės atrodė, reikės pakalbėti truputį vėliau. Užteks čia pasakius, kad pastogėlę, arba koplytėlės dežutę įvairiai derinant ant stulpo arba prie stulpo, galėjo išsivystyti žibintinės, tabernakulinės ir skėtinės koplytėlės ir jų variantai.

Aplink išvystytą, arba suredukuotą koplytėlę prie kryžiaus lietuvių liaudies menininkai pamažu panaudojo visą savo vaizduotę, kurdami įvairius ornamentus, bet palikdami be puošmenų koplyteles nešančius stiebus. Jeigu prieš krikščionybės įvedimą Lietuvoje arba krikščionybės pradžioje stulpas ant kapo būtų buvęs religiškai svarbus, kaip suponuoja nekrokulto teorijos šalininkai, būtų nesuprantama, kodėl koplytėlių stulpai nebuvo specialiai puošiami arba buvo nustoti puošti juo labiau, kad dekoratyvinė-ornamentinė lietuvių tradicija mus nuveda į priešistorinius laikus.

Čia prisimintina, kad lietuviai dekoruodavo įvairius audinius ir kasdienio darbo įrankius. Tas dekoratyvinis lietuvių pomėgis buvo gyvas iki I pasaulinio karo. Todėl neaišku, kodėl lietuviai savo dekoratyvinį išradingumą nukreipė į koplylėtėlių namelius, kur buvo Nukryžiuotojo ir kitos statulėlės, bet mažai tesidomėjo savo medinių paminklų kotais, kurie buvę tariamai išriedėję iš antkapinių stulpų, pagoniško kulto objektų, prie kurių arba ant kurių turėjo būti dedamos aukos vėlėms. Nuo antkapinių stulpų dekoratyvinė tradicija būtų turėjusi pereiti į stiebus, nešančius koplytėles, jei šios būtų išriedėjusios iš kulto stulpų. Tačiau lyg tyčiom lietuviškų koplytėlių stiebai-kotai XIX a. senesniuose paminkluose neturi jokių specialių puošmenų.

Šis faktas tampa dar iškalbingesnis, pažvelgus į slovakų kryžius. Ši vengrų įtakoje gyvenusi tauta prie savo kryžių koplytėlių nekala ir savo kryžių aplink nukryžiuoto Kristaus atvaizdą nepuošia ornamentais. Bet Slovakuose nėra retas atvejis, kai įvairiaspalviais ornamentais išdažoma-išpuošiama apatinė kryžiaus dalis — stiebas. Gal būt, kad slovakai šį paprotį yra pasisavinę iš vengrų, kurie ant mirusiųjų kapų statydavo dekoruotus stulpus. Bet iš kur jis bebūtų, šis slovakų paprotys yra priešingas lietuvių tradicijoms — visą dekoratyvinį išradingumą sutelkti į koplytėlių bei kryžių «galvas», o jų kotus-stiebus tik priderinti prie viršutinių dalių.

Kartais koplytėlių statytojai Lietuvoj nueidavo tiek toli, kad jų stiebą palikdavo net netašytą (29 pav.). Kitur, kur koplytėlės kotas būdavo normaliai apdirbtas, ten konsolės, laikančios koplytėlės stogelį, būdavo kartais išpiaustomos kaip dekoratyvinės medžio šakos (30 pav.). Šitokios tradicijos buvo gyvos XIX amž. Jam besibaigiant, atsirado noras kartais dekoruoti

kryžiaus (ne koplytėlės) stiebą, kad jis būtų gražus kaip ir išpuoštoji jo «galva». Tačiau šis vėliausias reiškinys, charakteringas kiekvieno stiliaus pabaigai, negali paneigti tradicijos gausiai dekoruoti šventenybių (krucifiksų, statulėlių) artimiausią aplinką, bet mažai tesidomėti stiebais-stulpais. Atrodo, kad gyvo medžio vaizdas turėjo lemiamos reikšmės lietuvių stulpinių koplytėlių ir kryžių dekoratyvinei išvaizdai.

Neneigiant jokių aplinkybių, kurios galėjo veikti lietuvių puoštinių kryžių ir stulpinių koplytėlių formos ir apipavidalinimo raidą, yra tikra, dad šitie mediniai lietuvių paminklai yra krikščioniškos kilmės. Tai liudija čia panagrinėtos tradicijos, kurias galima sutraukti į šiuos punktus: iki XX amž. antrojo ketvirčio visoje Lietuvoje buvo dar gana gausios koplytėlės, kabinamos prie gyvų medžių tiek miškuose, tiek kitur; iki to laiko buvusios, kad ir negausios, koplytėlės gyvų medžių drevėse ir nišose; kryžiai ir koplytėlės miškuose; kryželio arba krucifikso populiarumas ir jo didelė reikšmė, palyginus su didžiuoju medžio kryžiumi; koplytėlės-dėžutės su stogeliu ir pastogėlės dažna schema kryžiuose; stiprus polinkis dekoruoti koplytėlių bei kryžių viršutines dalis augaliniais ornamentais, mažai domintis stiebu-stulpu.

Tos visos tradicijos buvo gyvos iki XX amž. antrojo ketvirčio, arba bent iki I pasaulinio karo. Todėl jomis ir reikia remtis, beieškant lietuviškų kryžių ir koplytėlių kilmės, kai nėra tikrų archeologinių bei istorinių liudijimų vadinamajai nekrokulto teorijai įrodyti. Šalia gyvųjų tradicijų antras rimtas kelias mūsų medinių krikščioniškų paminklų raidai aiškinti yra analizė tų architektūrinių bei sakralinių problemų, kurias turėjo spręsti lietuviškų kryžių ir koplytėlių statytojai. Šita analize dabar iš eilės ir reikia užsiimti.

III. KOPLYTĖLIŲ IR KRYŽIŲ FORMOS BEI JŲ RAIDA

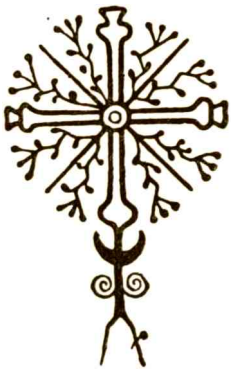

STATYBINIAI JUNGIAMIEJI PRADAI: STULPAS IR STOGELIS

Įsižiūrėjus į kokį nors lietuviškų kryžių ir koplytėlių rinkinį paveiksluose, — sakysim, į Adomo Varno fotografijų albumą, arba į Antano Jaroševičiaus piešinių knygą *Lietuvių kryžiai*, — mus nustebina šitų paminklų labai didelė įvairybė. Tačiau šitoj beveik begalinėj įvairybėj, liudijančioj kryžių autorių lakią kūrybinę vaizduotę, vis dėlto matyti tam tikra jungianti vienybė, į kurią nesiderina tik negausūs paminklų egzemplioriai. Be abejo, vienybės įspūdį toj įvairių paminklų simfonijoj pirmiausia pažadina jų medžiaga — medis, kuris nustato neperžengiamas ribas, nors kartais atrodo, kad nežinomi autoriai nenori su jomis skaitytis. Tačiau ne vien medžio medžiaga jungia lietuviškus kryžius ir stulpines koplytėles į vieną šeimą, bet dar labiau kai kurios ornamentinės ir architektūrinės formos, kurios, kaip temos simfonijoj, suskamba įvairiose instrumentų grupėse bei registruose, vis primindamos save.

Kokie tat yra tie pastovūs motyvai, arba architektūrinės formos, kurios skirtingiems kūriniams suteikė giminystės bruožų? Kokios yra tos paprasčiausios formos, kurios mūsų žvilgsnį galėtų nuvesti į lietuviškų kryžių ir koplytėlių kilmę, nes pačioje pradžioje, aišku, tie paminklai negalėjo būti sudėtingi ir įvairūs, kaip jie atrodė XX amž. pirmame ketvirtyje? Kokių tikslų siekė jų nežinomi architektai, vartodami anas elementarines statybines formas, kurios XX amžiaus pradžioje nebeatrodė tokios paprastos?

Analizuojant įvairių lietuviškų kryžių bei koplytėlių atvaizdus ir atsakant į pirmąjį klausimą, be didelio vargo prieiname išvadą, kad elementariausios statybinės formos tuose paminkluose yra buvę stulpas ir stogelis. Kad stulpas, įbestas į žemę įvairiems ūkiškiems reikalams, lietuviams buvo pažįstamas anksčiau už kryžių atsiradimą Lietuvoje, dėl to negali būti jokių abejonių. Bet svarbiau sužinoti, ar ant tų stulpų tada buvo stogelis ir kuriuo tikslu.

Natūralus atsakymas: nebuvo, nes kasdieninėj praktikoj ant stulpo stogelis nevartojamas. Viena, stulpas atrodo toks elementarus, kad pats iš savęs nesugestionuoja jokių sudėtingesnių formų. Antra, stulpas nereikalingas stogelio, nes šio uždavinys paprastai būna kam nors apsaugoti nuo oro permainų. Tuo tarpu įkastas į žemę stulpas atvirame ore šitokios apsaugos visai nereikalingas, nes pirmiau nupūna ne jo viršūnė, bet jo apatinė dalis, kuri būna įbesta į drėgną žemę (46 pav.). Nupuvusio kryžiaus koto nupiovimas ir paminklo kartotinis leidimas į žemę (lietuvių gyvenime dažnas atvejis) gerai mums nurodo, kuri stulpo dalis neatspariausia. Kad nepriseitų kryžiaus žaloti žemutinės jo stiebo dalies nupiovimu, XX amž. jau būdavo atvejų, kai kryžiaus «kojį» žemėje apsaugodavo storu cemento sluogsniu (7 pav.). Tačiau šitokia stulpo apsauga koplytėlėms ir kryžiams nebuvo galima pasinaudoti XIX amžiuje, kai cementas buvo neseniai išrastas ir brangus. Įbestos į žemę stulpo dalies nepatvarumas tikriausiai buvo viena priežasčių (šalia pastangų «konkuruoti» su medžiais), dėl kurios kryžiai ir koplytėlės Lietuvoj buvo statomi labai aukšti (30, 45 pav.). Tai suteikdavo galimybę papuvusį kotą trumpinti, kad ilgiau išliktų visas paminklas (40 pav.).

Stogelis stulpui nebūtinai reikalingas nė tada, kai šis turi paminklo prasmę. Pavyzdžiui, Vengruose buvo paprotys ant mirusiojo kapo pastatyti stulpą, kuris gal būt turėjo priminti kadaise karingos tautos ietį. Bet šitoks vengrų paminklas-stulpas nebuvo dengiamas stogeliu, bet daugiau ar mažiau dekoruojamas išpiaustymais (31 pieš.). Lietuviai, kaip jau sakyta, savo kryžių ir koplytėlių stiebų seniau neornamentuodavo ir net vartodavo netašytą stulpą. Kryžių stiebai tepradėti ornamentuoti XIX amž. besibaigiant. Šituo atžvilgiu aukščiausio laipsnio jie pasiekė kryžiuose, skirtuose Lietuvos valstyvės atkūrimo sukaktims paminėti (4 pieš., 8 pav.). Šituo tikslu pastatyto Kurklių miestelyje

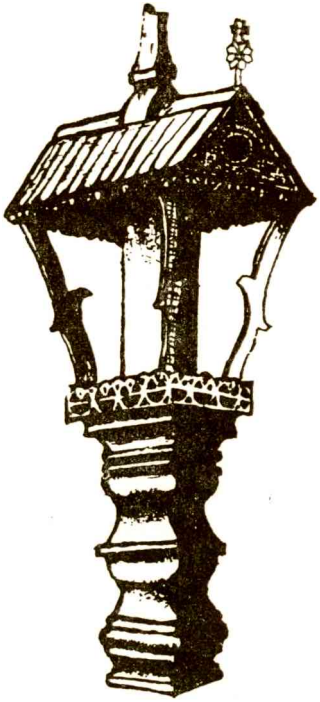

41 pieš. Koplytėlė Viekšnių kapinėse

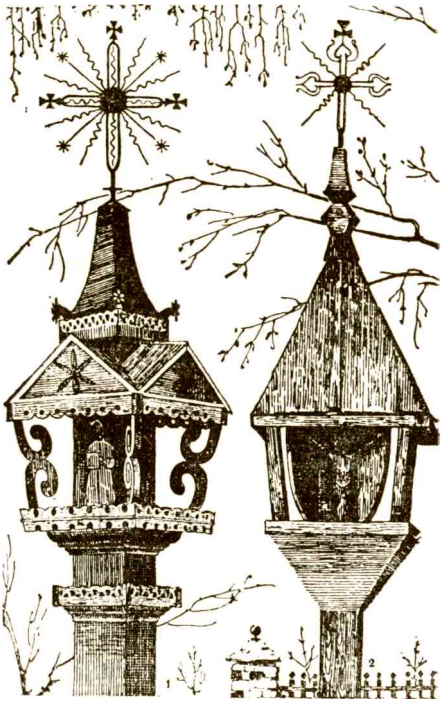

42 pieš. Koplytlės Jasiliškiuose

kryžiaus stiebas buvo labiau išdekoruotas negu koplytėlė sankryžoje. Tai kraštutinis atvejis XX amžiaus antrame ketvirtyje. Bet tada mūsų tautinių kryžių stilius buvo pasiekęs baigiamąją stadiją, kada pagal stilių raidos nerašytus dėsnius dekoruojama visa, kas tik galima, mažai bepaisant prasmės. Taigi tada Lietuvoj kartais būdavo dekoruojamas kryžiaus stiebas-stulpas. Bet šitais atvejais lietuviai statytojai viso kryžiaus stogu nedengė, kaip darydavo bavarai ir lietuvių kaimynai, katalikai gudai (53 pieš.). Matyt, lietuvių sąmonėj nebuvo susiformavusi tradicija, nei kryžių bei koplytėlių stulpus puošti, nei didelį kryžių dengti stogu, nes senoji tradicija paminklo stulpui neskyrė jokios vertės.

Tačiau, kai prie stulpo būna svarbus religinis simbolis, pavyzdžiui, Nukryžiuotojo atvaizdas, arba kai stulpas gauna horizontalinį skersinį, šitaip tapdamas kryžium, tada stogas pasidaro

reikalingas dėl dviejų motyvų: pirma, kaip sakralinės pagarbos išraiška religiniam simboliui (pavyzdžiui, stogeliai viršum šventųjų statulų gotikos amžiais); antra, jis tampa reikalingas kaip dangos priemonė, nes turi saugoti medinį religinį simbolį arba kryžiaus sankryžą nuo oro permainų (lietaus, sniego), kad galimai ilgiau pratęstų to simbolio amžių. Sakraliniais motyvais senovės suomiai kartais dengdavo savo antkapinius stulpus stogeliais, nes tikėjo, kad stulpo nišoje galėjusi gyventi, lyg namely, mirusiojo vėlė. Dėl to suomiai ir tokį stulpą ornamentuodavo kaip jų tolimieji gentys vengrai (30 pieš.). Vidurio Europoj taip pat galima sutikti gana daug kryžių, apdengtų dvišoniais stogais. Šie kartais ten būna pakeičiami skardiniais pusiau cilindro formos stogais. Bet visi šitie mediniai ar metaliniai stogai ant kryžių ten turi jau minėtą dvejopą prasmę: išreikšti pagarbą kulto objektui ir drauge jį su mediniu kryžium bent šiek tiek apsaugoti nuo lietų ir sniegų.

Tuo tarpu katalikiškoje Lietuvoje kryžių, dengtų dvišoniais stogais, nėra. Kodėl šitaip, nelengva tiksliai atsakyti. Bet, jeigu lietuviškieji kryžiai ir koplytėlės būtų išriedėję iš antkapinių stulpų, kaip suponuoja nekrokulto teorijos kūrėjai, tokių neaukštų kryžių turėtų būti. M. Brenšteinas prileidžia, kad dengtų dvišoniais stogais kryžių yra buvę, nes jie davę pradžią skėtinėms koplytėlėms (25 pieš.). Tačiau kodėl Lietuvos kaimiečiai, kurie buvo prisirišę prie savo tradicijų, būtų turėję atsisakyti šitokios kryžiaus formos XVII-XIX amžiuose, jei būtų buvusi anksčiau? Kryžiaus, apdengto dvišoniu stogu, nebuvimas katalikiškoj Lietuvos teritorijoj XIX amž. kalba prieš nekrokulto teoretikų ir M. Beršteino prielaidas juo labiau, kad dvišonio stogo kryžių buvo Lietuvos kaimynuose guduose (53 pieš.) ir net protestantiškoj Lietuvos daly, Prūsų Lietuvoj, kur buvo stipri vokiečių įtaka (22 pieš.).

Nors Lietuvos katalikiškoj teritorijoj nebuvo kryžiaus, apdengto dvišoniu stogu, tačiau stogelis lietuviškuose kryžiuose ir koplytėlėse turi didelę, stiliaus atžvilgiu pagrindinę reikšmę. Stogelį, čia paprastutį, čia sudėtingą, sutinkame visokiuose paminkluose: koplytėlėse prie gyvų medžių, koplytėlėse ant stulpų, koplytėlėse prie didžiųjų medinių kryžių. Stogelis buvo tas svarbus pradas, kuris įvairias koplytėles ir kryžius sujungdavo į vieną lietuviško stiliaus šeimą (1 pieš.). Stogeliu buvo reiškiama

kultinė pagarba krikščionių religijos simboliams lyg kokiu baldakimu. Kai kuriuose kryžiuose stogelis net būdavo transformuojamas į baldakimo schemą, kur buvo reiškiama ypatinga pagarba Kristaus mirties atvaizdui (14, 16 pieš., 44 pav.). Bet šituo paprastu, sudėtingu, arba transformuotu į baldakimą stogeliu kartu buvo suteikiama šiokia tokia apsauga nuo Lietuvos oro permainų katalikiškiems simboliams — Nukryžiuotojo ir jo šventųjų statulėlėms, padarytoms dažnai iš minkšto medžio.

Būdamas svarbesnis už stulpą, stogelis dažnai nulėmė koplytėlių formą. Todėl ieškant lietuviškų koplytėlių prototipų, reikia klausti, koks buvo jų stogelis.

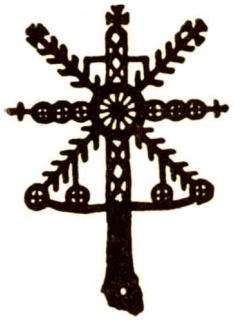

KOPLYTĖLIŲ PROTOTIPAI IR STOGELIO RAIDA

Atsimenant ilgai trukusį medžių kultą, reikia manyti, kad vienu primityviausiu prototipu kopylėtėms yra buvusi medžio drevė, kaip priešistoriniais amžiais namo prototipu yra buvęs urvas arba ola. Drevėje viskas yra kartu — stogas, sienelės ir pamatas yra duoti to paties senstančio medžio (33 pieš.). Kadangi drevinės koplytėlės buvo iš tikrųjų amorfiškos, neturėjo stogelio, jos negalėjo paskatinti naujų koplytėlių formų. Jos tegalėjo būti pavyzdžiu nebent toms koplytėlėms, kurios imitavo drevę, bet buvo specialiai išpjaustomos storame medy.

Antra primityvi koplytėlės forma, lig II pasaulinio karo sutinkama prie medžių ir didžiųjų kryžių, buvo pastogėlė, sudėta iš nugarinio skydo ir dvišonio stogelio, kuris dengė skydą ir prie jo prikaltą krucifiksą (34-35 pieš.). Tai yra ne kas kita, kaip koplytėlė be pamato. Jos dailų pavyzdį mantome P. Galaunės piešiny, padarytame nuo Juociūnų šventovėlės prie medžio (39 pieš.). Aišku, kad šitokios vieno skydo ir dvišonio stogelio koplytėlės-pastogėlės, prikaltos prie gyvų daugiau ar mažiau « šventų » medžių, tegalėjo turėti tik krucifiksą arba Nukryžiuotojo atvaizdą.

Kai buvo norima pritvirtinti prie medžio kokio nors šventojo statulėlę, tada reikėjo duoti pastogėlei pamatą bei jį surišti ne tik su nugariniu skydu, bet taip pat su stogeliu primityviomis kolonėlėmis, arba šoniniais skydais (36 pieš.). Šitokios koplytėlės prie medžių buvo panašios į atidaras dėžutes. Kryžių praktikoj XX amž. pradžioje tokios koplytėlės-dėžutės nebuvo jokia reteny-

bė: jas buvo galima pamatyti prie didžiųjų kryžių (12 pieš., 33, 37 pav.), tiek prie gyvųjų medžių (39-40 pieš., 2-3 pav.).

Nors prie medžių prikabintų koplytėlių P. Galaunė nelaiko kitų sudėtingesnių (stulpinių) koplytėlių prototipais, bet ir jis pripažįsta, kad jų forma yra buvusi labai paprasta, girdi: « pasitaiko jų ir visai nekoplytėlinės formos »[89]. Iš tikrųjų jos atrodo, arba kaip pastogių miniatiūros, arba kaip negilios atidaros dėžutės. Tačiau stogelis ant jų jungia jas su stulpinėmis koplytėlėmis. Prileidus, kad prieš trejetą šimtų metų prie vieno ir to paties medžio kamieno, tik priešpriešinėse pusėse, galėjo kabėti dvi koplytėlės-pastogėlės, lengva suprasti, kad architektūriniu atžvilgiu nebuvo esminio skirtumo tarp dvifasadinių stulpinių koplytėlių, iš vienos pusės, ir koplytėlių prie medžių, iš kitos (18 pav.).

Tuo įsitikinti užtenka tik tokią Juociūnų pastogėlę (39 pieš.) nukelti nuo medžio ir prikomponuoti prie stulpo, kad gautume tokią dvišonio stogelio stulpinę koplytėlę, kokią A. Jaroševičius savo piešiny buvo užfiksavęs Viekšnių kapinėse (43 pieš.). Tokias dvi koplytėles, sudėtas nugaromis, perkėlus ant stulpo, lengva pamatyti, kad jos duotų dviejų frontonų koplytėlę tokią, kokią yra nupiešę M. Brenšteinas ir A. Jaroševičius Viekšnių kapinėse (41 pieš.). Paėmus prototipu koplytėlę prie medžio Šilėnų pušyne (40 pieš.) ir ją palyginus su koplytėle prie kryžiaus Kriukų miestely (12 pieš.), architektūriniu atžvilgiu negalima rasti tarp jų skirtumo. O tokių kryžių su koplytėlėmis-dėžutėmis sankryžoj buvo galima XX a. pradžioje pamatyti kiekviename kaime ir kiekvienose kapinėse (23, 40 pav.). Taigi ryšys tarp dviejų rūšių paminklų (frontoninių koplytėlių prie medžių ir didžiųjų kryžių su koplytėlėmis-dėžutėmis sankryžoj) yra taip pat aiškus, kaip Juociūnų tipo pastogelių su paprasčiausiomis (vieno ar dviejų frontų) stulpinėmis koplytėmis.

Nemažiau aišku, kad sugrupavimas aplink vieną stulpą keturių frontoninių pastogėlių (Juociūnų tipo), arba keturių dėžučių su dvišoniu stogeliu (Šilėnų tipo), sudaro keturių fasadų (graikiško kryžiaus plano) sudėtinę koplytėlę, nešamą vieno stulpo. Šitokios kompozicijos ryškų pavyzdį Plungės kapinėse yra nufotogrfavęs A. Varnas (20 pav.). Panašiai sukomponuotą, nugaromis sudėtų koplytėlių, keturfasadinį derinį taip pat yra nupiešęs

[89] P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 142 psl.

uolusis mūsų medinių paminklų piešėjas A. Jaroševičius Aukštaičiuose (28_3 ir 49_2 pieš.). Šitie ryškūs pavyzdžiai parodo, kad keturių fasadų graikiško kryžiaus plano stulpinės koplytėlės yra išriedėjusios iš kabinamų prie medžių vienfasadinių frontoninių, kurios laikytinos vienu prototipų (37 pieš.). Jų prie stulpų ir

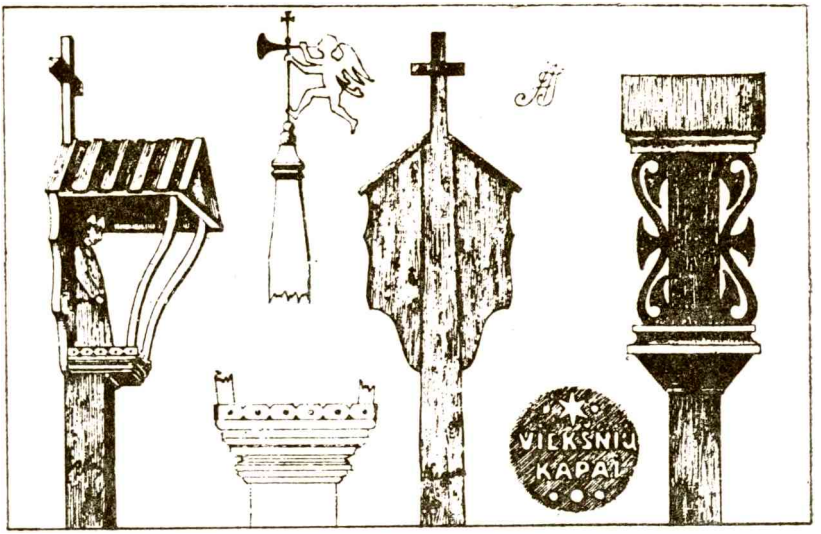

43 pieš. Koplytėlės Viekšnių kapinėse

gyvų medžių XIX-XX amž. sąvartoje dar buvo nemažai (18-19 pav.).

Koplytėlių, dengtų trišoniu arba perskeltos piramidės stogeliu, ryšys su tokio pat stogo « dėželėmis » prie medžių nėra labai akivaizdus, nes šventovėlės su perskeltu piramidės stogeliu (38 pieš.) nėra užfiksavę nei fotografai, nei piešėjai. Taip pat stinga vaizdų koplytėlių-dėžučių su vienašoniu stogeliu ir pakabintų prie medžių (36 pieš.). Tačiau jų galėjo būti, nes buvo trobesių su vienašoniu stogu, ir tokio stogo koplytėlę prie didžiojo kryžiaus yra nupiešęs A. Jaroševičius (59_1 pieš.). Šitokios dvi vienašonio stogo « dėžutės », sudėtos nugaromis ir užkeltos ant stulpo, duoda dvišonio stogo stulpinę koplytėlę, atidarą ne iš frontų, bet iš abiejų šonų. Šitokios formos koplytėlių Lietuvoj nebuvo daug, nes tokių tik trejetą tėra nupiešęs A. Jaroševičius Žagarėj (45 pieš.).

Kaip atsirado koplytėlės su keturšoniu arba piramidiniu stogeliu, kuris stulpines koplytėles dengdavo dažniausiai? — Pirmiausia reikia priminti, kad piramidinis stogas Lietuvos trobesiuose nebuvo toks retas. Medinės varpinės būdavo dažniausiai dengtos tokiu keturšoniu stogu. Jis galėjo įkvėpti stulpinių koplytėlių architektus. Bet jie tokį keturšonį stogelį galėjo taip pat išvesti iš perskeltos piramidės arba trišonių stogelių, kurie savo ruožtu buvo išdava paprastesnių — dvišonio su vienašoniu — stogelių kombinacijos.

Piramidinio stogelio koplytėlių prie gyvų medžių, kaip sakyta, neužfiksuota. Tačiau jų galėjo būti. Už tai byloja dvejopos rūšies faktai. Viena, prie medžių buvo tokių koplytėlių, kurių danga buvo sudėtingesnė negu perskelta piramidė (58 pieš.). Antra, yra pavyzdžių, liudijančių, kad perskeltos piramidės stogas lietuvių statyboje buvo vartojamas. Tai paliudija A. Macijausko redaguotas lietuvių statybos ir puošybos albumas [90]. Ten pavaizduoti mūriniai vartai, apdengti piramidės ir perskeltos piramidės stogais (46 pieš.). Ar, turint šį pavyzdį, sunku įsivaizduoti tokią koplytėlę prie medžio, kaip ją mėgina pavaizduoti 38 piešinys? Tai taip pat vienas prototipų, išvestų iš perskeltos piramidės stogelių, kokius dar buvo galima užtikti prie didžiųjų kryžių (13_1 pieš.) ir tokio pat stogo formos stulpinėje koplytėlėje (44 pieš.). Viena sena tokios formos koplytėlė yra ypatingai įdomi ir pamokanti.

Ji buvo Viekšniuose. A. Jaroševičiaus piešiny ji parodyta iš trijų pusių (47 pieš.). Ši koplytėlė paaiškina du dalyku: viena, ji netiesiog primena, kad prie medžių galėjo kabėti koplytėlių su perskeltos piramidės stogeliu; antra, ji liudija, kad medinių koplytėlių autoriams iš tikrųjų nebuvo svetima idėja sustatinėti nugaromis dvi koplytėli, kad išeitų viena sudėtingesnė. Iš tos koplytėlės Viekšniuose dviejų piešinių matyti, kad liaudies architektai kartais sustatinėdavo nugaromis nevienodo dydžio ir nevienodo stogo patalpėles.

Šis retas atvejis lyg pasiūlo klausimą: kokios formos būtų išėjęs paminklėlis, jei jo autorius būtų sudėjęs nugaromis dvi koplytėli, dengtas perskeltos piramidės stogeliais? Atsakymas

---

[90] A. Macijauskas, *Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas*, Kaunas 1925, 83 psl.

tėra vienas ir paprastas : būtų susidariusi viena dvifasadinė koplytėlė, dengta piramidiniu stogeliu. Šitą raidos tarpsnį — perėjimą iš perskeltos piramidės į visos piramidės stogelį — pailiustruoja dvi stulpinės koplytėlės iš Rozalimo (48 pieš.). Keturšonio stogo koplytėlė, šitame piešiny pažymėta skaitline 3, yra ne kas kita kaip dvi nugaromis sudėtos koplytėlės su perskeltos piramidės stogeliais (piešiny 1 ir 2). Skirtumas tik tas, kad šioje dvifasadinėj

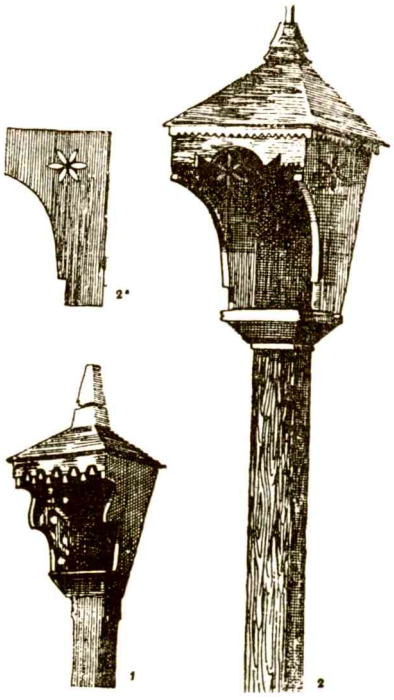

44 pieš. Koplytėlės Šeduvoje

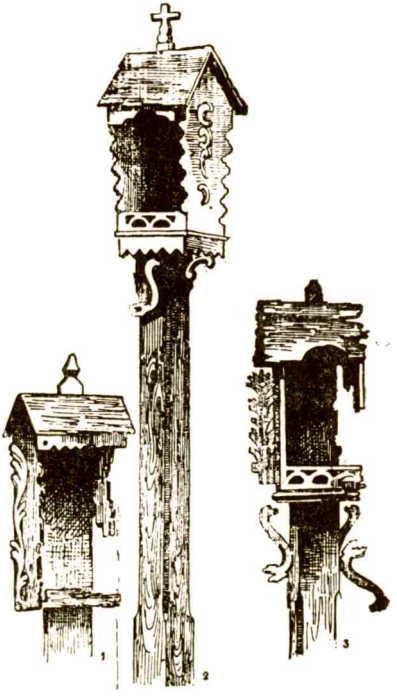

45 pieš. Koplytėlės Žagarėje

kompozicijoje šoniniai skydai yra tiek sumenkėję architektūriškai, kad juos iš dalies atstoja lieknos kolonėlės, laikydamos stogą. Šitokios dvifasadinės stulpinės koplytėlės, dengtos piramidiniu stogeliu, XIX ir XX amž. nėra buvusios Lietuvoj retenybė.

Bet dar gausiau anuo laiku yra buvusių keturių fasadų koplytėlių, dengtų taip pat piramidinės formos stogeliais. Šių glaudžią giminystę su pirmidinio stogelio dvifasadinėmis šventovėlė-

mis yra gerai pavaizdavęs A. Jaroševičius, nupiešdamas Panevėžio apylinkėse dvi stulpines koplytėles (27 pieš.). Ten iš paminklo, pažymėto skaitline 2, nuėmus stambius skydus, skaldančius koplytėlės erdvę, o jų vietoje pastačius po statulėlę, gautume keturių fasadų ir piramidinio stogo šventovėlę, architektūriškai tapatingą pažymėtai skaitline 1.

Tačiau šitokios formos stulpinė koplytėlė (27_1 pieš.) su keturiom lieknom kolonėlėm ir tarp jų keturiom statulėlėm nebuvo patvari, nors graži ir puošni. Jos piramidinis stogelis nebuvo pakankamas šventovėlei pridengti nuo Lietuvos oro permainų — sniegas, lietus ir karšti saulės spinduliai dažnai pasiekdavo to atviro namelio apatines dalis, naikindami jo pamatą, jo kolonėlių ir statulėlių apatines dalis. Šitokia puošni ir dekoratyvi koplytėlė — keturių fasadų atviras namelis — nuo oro permainų greičiau sunykdavo, negu jį laikantis stulpas. Kad šitaip būdavo, paliudija vienas A. Jaroševičiaus piešinys, vaizduojąs koplytėlės nykimą Panevėžio apylinkėje (23 pieš.).

Todėl tie liaudies achitektai, kurie rūpinosi ne tiek koplytėlės puošnumu, kiek jos visos apsauga nuo žalingų oro permainų, būdavo priversti keisti kai kuriuos jos elementus. Vienas kitas labai išplėtė stogą, kad šio platūs kraštai tikrai dengtų apatiniąsias dalis (5 pieš.). Bet dėl to paminklas pasidarė neaukštas ir sunkus. Į jo didelį stogą atsimušdami, vėjai grasė nuversti visą paminklą. Todėl liaudies architektai dažnai siaurindavo keturfasadinių šventovėlių pamatą, kolonėles pakeisdami konsolėmis (17, 29, 56 pieš., 31, 48 pav.), o kiti visai atsisakydavo pamato. Šitokiu būdu išnykdavo pirmykštės dėžutės liekanos ir atvirojo namelio pavidalas — telikdavo beveik vienas piramidinis stogas ant aukšto koto stulpo (68 pieš., 4 pav.).

Bet šitokioj (sunykusio pamato) didelio medinio skėčio koplytėlėj beveik nebebuvo vietos šventųjų statulėlėms pastatyti, arba jas reikėjo kalti prie stiebo, lyg pakabintas. Šitokiai padėčiai geriausiai tiko Nukryžiuotojo statulėlė, arba krucifiksas. Sunykus pamatui, atpuolė jo puošimas ornamentuotu frizu. Puošmenoms beliko vietos pastoginiame frize ir konsolėse, jungiančiose stiebą su stogeliu (20-21, 67-68 pieš., 26-27 pav.). Šitokia koplytėlė su viena antra puošmena konsolių vietoje buvo paprasta ir patvari. Jos stogas taip gerai saugojo krucifiksą nuo oro permainų, kad viršutinė jos dalis su stogu ilgiau išsilaikydavo negu apatinė

stiebo dalis, įbesta į dirvožemį. Todėl, apatinę apipuvusią dalį nupiovus, tokią skėtinę koplytėlę buvo galima antrą kartą leisti į žemę (4 pav.). Tuo pačiu skėtinių koplytėlių amžius buvo ilgesnis negu puošniųjų keturfasadinių koplytėlių.

Tačiau šitokia statybiškai racionali ir paprasta koplytėlė (piramidinis stogas ant stulpo) daugelio lietuvių, ypač aukštaičių, negalėjo patenkinti — ji atrodė nepuošni — lyg koks sveikas ir atsparus medinis kremblys. Todėl nevienas liaudies architektas skėtinės koplytėlės stogelį mėgindavo paįvairinti, nes matė, kad piramidė nebuvo išsėmusi visų galimybių. Daugindami stogo nuolaidžius šonus, jie gaudavo šešiašonį, aštuoniašonį, dešimtšonį ir net kūginį (konusinį) stogelį. Šitoks daugiašonis ar konusinis stogelis panaikindavo horizontalinių ir vertikalinių linijų aštrų susikirtimą. Jeigu jis dar būdavo sujungtas su stiebu ornamentinėmis konsolėmis, paminklo išvaizda lietuviui atrodydavo visai maloni. Todėl jų būdavo galima rasti visoj Lietuvoj (6, 50, 66_3, 67 pieš., 28-30 pav.). Šitokia konusinė koplytėlė buvo tokia pat patvari kaip piramidinio stogelio koplytėlė. Dėl to, kad šitų dviejų tipų koplytėlės Lietuvos nepastoviuose oruose išsilaikydavo ilgiausiai, net apsamanodamos, kai kas jas laiko seniausiomis, prototipinėmis.

Bet daugiašonio bei konusinio stogo skėtinės koplytėlės kai kurių liaudies architektų taip pat nepatenkino, kaip kolona su piramidiniu stogu. Dekoratyviniai lietuvių polinkiai skatindavo kryžių dirbėjus išvystyti stogą iki kraštutinių galimybių. To jie pasiekdavo, sukurdami graikiško kryžiaus ir žvaigždės planų stogus. Jų variantas — graikiško kryžiaus plano stogas su spinduliais iš sankryžos (51 pieš.). Palyginus šį sudėtingo plano stogelį su vienašoniais ir dvišoniais stogeliais, matyti, kad čia pasiektas aukščiausias raidos laipsnis, nes čia pradedama žaisti vienu svarbiausiu medinėj architektūroj elementu — stogu. Ir šitoks konusinio profilio stogo išskaidymas klostėmis nebeturėjo jokios praktiškos prasmės: viena, kryžminio ar žvaigždinio plano stogelis geriau neapsaugodavo Nukryžiuotojo statulėlės arba krucifikso nuo oro pakitimų; antra, tokiems pakitimams jis net mažiau atsparus už daugiašonį stogelį, nes kryžminio ir žvaigždinio plano stogeliuose (jų groveliuose) susirinkdavo daugiau pragaištingos drėgmės negu daugiašonio kampų susidūrimuose.

Sukūrus žvaigždinio plano stogelį, eiti toliau horizontaline plotme, kryžių autoriams nebebuvo galima. Bet jiems dar buvo likusi vertikalinė kryptis — statyti koplytėles vienas ant antrų. Šita galimybe jie labiau pasinaudojo negu komplikuotu (kryžminiu ir žvaigždiniu) stogeliu. Jie iš tikro sukūrė dviejų ir trijų aukštų koplytėlių, kurias kėlė į padangę vienas ir tas pats stiebas.

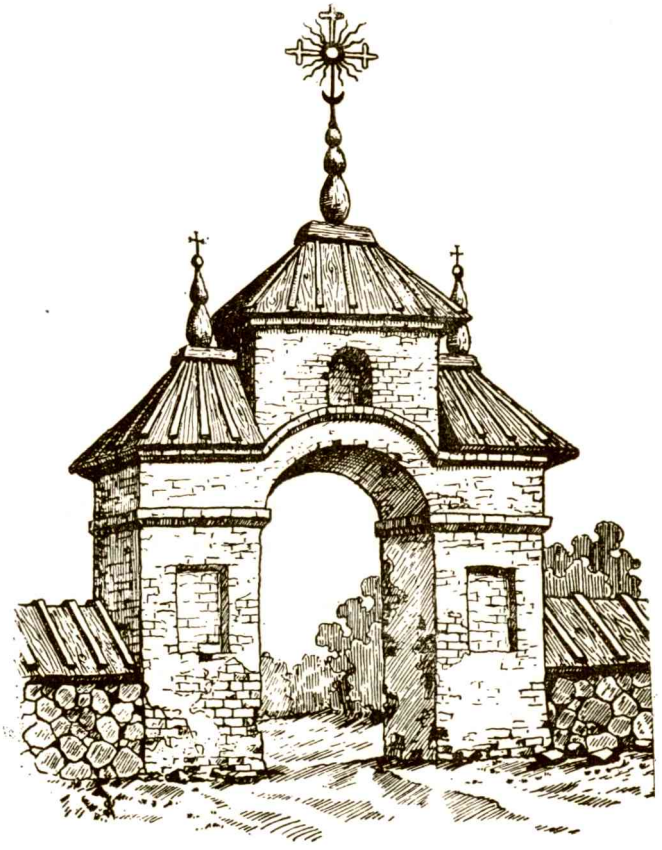

46 pieš. Šventoriaus vartai

Iš ligšiolinės stogelių analizės matyti, kad skėtinės išvaizdos koplytėlė su piramidiniu stogeliu tėra vienas vidurinių tarpsnių koplytėlių raidoj, bet ne prototipas, iš kurio būtų išriedėjusi visa eilė sudėtingesnių koplytėlių. Tuo tarpu iš visų koplytėlių formų (koplytėlių prie medžių, prie kryžių, ant stulpų ir prie

stulpų) paprasčiausios (elementariausios) buvo pastogėlės ir koplytėlės-dėžutės su vienašoniu ar dvišoniu stogeliu (18-19 pav.). Šitokia pastogėlė ir atvira dėžutė su stogeliu mūsų mediniuose paminkluose buvo svarbesnė už stulpą, nes ji turėjo evoliucijos galimybių. Todėl pastogėlė ir atvira dėžutė su stogeliu, pakabintos prie gyvų medžių, laikytinos sudėtingesnių koplytėlių prototipais šalia drevės medyje (34-37 pieš.).

Iš to seka, kad nelogiška vadinti prototipais tas visas koplytėles, kurias prototipais laiko P. Galaunė (32 pieš.). Jo nupieštų šešių koplytėlių serijoj galima tik trečią (pažymėtą skaitline 3) laikyti prototipine dėl to, kad jos stulpe imituojama drevė. Visi kiti tariami jo prototipai atskleidžia jau gana toli pažengusią techniką. Pavyzdžiui, tos piešinių serijos antroji koplytėlė nebuvo tokia primityvi, kaip ji atrodo iš pirmo žvilgsnio (29 pav.). Nors ją nešęs stulpas buvo natūralaus (neapdailinto) medžio liemuo, bet jos konusinis stogelis nurodo, kad jis stovi ne raidos pradžioje, nes buvo išvestas iš daugiašonių stogelių.

Į prototipus neturi teisių ir kitos P. Galaunės nupieštos koplytėlės. Pirmiausia tokia nebuvo pirmoji, kurioj matyti ant stiebo užstatyta žibintinė koplytėlė su konusiniu stogeliu. Negalima laikyti prototipais nė tų koplytėlių, kurias P. Galaunės yra pažymėjęs skaitlinėmis 4, 5, 6. Nors jų piramidinės dangos rodo žemesnį raidos laipsnį negu pirmųjų dviejų kūginiai stogeliai, bet jose matyti jų autorių noras žaisti savo technikiniais sugebėjimais, padarant iš vieno ir to paties medžio gabalo pjedestalą, koplytėlės namelį ir jos stogelį. Šitame darbe matyti prancūzų vadinamasis *tour de force*, kai miklia savo technika kūrėjai imasi tokių sunkenybių, kurios nėra vertos atitinkamų pastangų, nes tikslą galima pasiekti paprasčiau ir natūraliau. Šitokia techniškinio sugebėjimo demonstraciją architektai parodo ne kokio nors stiliaus pradžioje, bet pabaigoje. Tada įvairios priemonės kūriniams sukurti yra tiek apvaldytos, kad architektai pradeda žaisti formomis, arba tyčiom ieško tokių sunkenybių sprendimų, kad jais nustebintų. Tokias tendencijas kaip tik atskleidžia piešiniai paskutinių trijų koplytėlių, kurias P. Galaunė laiko prototipais (32 pieš.).

P. Galaunė tur būt dėl to suklydo, kad koplytėlių kilmei aiškinti perdaug svarbos skyrė stulpui, kaip buvo naudinga nekrokulto teorijai, ir permenkai tevertino stogelį. Tuo tarpu įvairiausių

formų stogeliai koplytėlių formai svarbesni už stulpą arba stiebą: stogeliai ėjo baldakimo pareigas, išreikšdami religinę pagarbą nukryžiuoto Išganytojo arba jo šventųjų statulėlėms, ir drauge jas saugodavo nuo Lietuvos oro permainų, žalingai veikiančių smulkius meno kūrinėlius. Šitam antrajam uždaviniui pasirodė geriausiai tinką piramidinis ir daugiašonis stogeliai, kurie koplytėlėms suteikdavo skėčio pavidalą. Ar šitokios koplytėlės turėdavo konsoles, einančias nuo stiebo į stogelį, ar jų beveik neturėdavo, jų skėtinis pavidalas neprimindavo jokių kasdieninės reikmės trobesių. Todėl Lietuvos peizaže skėtinė koplytėlė, ypač daugiašonio ir konusinio stogelio koplytėlė atrodė originaliausia, su niekuo nepalyginama. Ji taip pat turi bene seniausią liudytoją, Napoleono I karininką Faber de Faur, kuris 1812 metais šalia Kuktiškių medinės bažnytėlės viename šone buvo nupiešęs didįjį lotyniškąjį kryžių, o antrame šone — skėtinę koplytėlę. Tačiau, kad ji būtų seniausia lietuviškų koplytėlių forma, čia atlikta formų analizė, imant pagrindu stogelį nuo elementariausio iki sudėtingiausio, šitokios išvados neleidžia padaryti. Skėtinė koplytėlė arba stogiastulpis statybiškai buvo viena racionaliausių ir originaliausių koplytėlių formų, bet ne pats pradinis pavidalas.

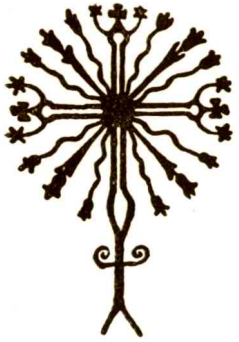

DIDŽIOJO KRYŽIAUS IR JO PUOŠMENŲ APSAUGA

Tuos pačius rūpesčius ir uždavinius, kuriems išspręsti gerai tiko piramidiniai ir daugiašoniai koplytėlių stogeliai, turėdavo taip pat didžiųjų lotyniškųjų kryžių statytojai. Galima net tarti, kad jų rūpesčiai buvo dvigubai didesni. Būtent, jiems rūpėjo pagerbti ir apsaugoti nuo oro permainų ne tik krucifiksą arba Nukryžiuotojo statulėlę, bet taip pat didžiojo kryžiaus sankryžą, t. y. tą vietą, kur kryžiaus horizontalinės «rankos» būna sunertos su vertikaliniu stiebu. Kad ir kaip glaudus bebūtų jų sunėrimas, šitoje sankryžoje yra silpniausia kryžiaus vieta — čia abu medžio gabalai būna įpiauti iki pusės, čia per sąnaros tarpelius skverbiasi drėgmė į medį, pūdydama jo įpiovas. Jeigu dar kryžius buvo papuoštas aureole, tai drėgmės susitelkimo taškų sankryžoje tik padidėdavo. Todėl didžiųjų medinių kryžių statytojai yra ieškoję jam tokios dangos, kuri apsaugotų nuo oro permainų blogos įtakos tiek Išganytojo atvaizdą, tiek jį nešančio kryžiaus sankryžą.

Vidurio Europos (slovakų, bavarų, tiroliečių) meisteriai, šitą dvigubą problemą išspręsdavo ir išsprendžia, padengdami visas tris viršutines kryžiaus šakas bendru plačiu dvišoniu stogu. Jis čia nuo oro permainų saugo ne tik sankryžą ir Nukryžiuotojo statulą, bet dar sujungia bei sustiprina tris įpiovų susilpnintas kryžiaus šakas. Tai gal būt praktiškiausias būdas kryžiui apsaugoti nuo greito gedimo. Tuo tarpu tą pačią problemą rumunai spręsdavo kitaip. Savo trilypius kryžius, vadinamus *troicele*, jie dengdavo pailgu keturšoniu stogu, arba (rečiau) nupiautos piramidės stogu.

Lietuvių kaimynai, katalikai gudai visą medinį kryžių patalpindavo po pastoge, pastatyta ant keturių stulpų. Kitaip tariant, dideliam išpuoštam kryžiui pridengti bei pagerbti gudai kartais statydavo atskirą atvirą koplyčią (52 pieš.). Be abejo, tai nebuvo organiškas sprendimas ir, be to, brangus. Gal todėl kitais atvejais tie patys gudai savo kryžius pridengdavo dvišoniu stogu, kaip bavarai ir slovakai (53 pieš.). Ir evangelikai lietuviai Rytprūsiuose savo antkapinius kryžius neretai dengdavo dvišoniu stogeliu. Šitie «krikštai» nuo vokiškųjų kapinių medinių kryžių tesiskirdavo ornamentais (22_9 pieš.).

Kodėl Lietuvos katalikai nepasinaudojo tokia praktiška ir patvaria kryžiaus forma, kokią turėjo kaimynai gudai ir vokiečiai? Ar todėl, kad šie kaimynai lietuviams katalikams atrodė «heretiški»? Ar dėlto, kad dvišoniu stogu dengtas kryžius atrodė persunkus bei nepalankus ornamentams? Ar dėlto, kad stogas deformuodavo kryžių, neduodamas koplytėlės, o tik savotišką trikampį ant koto? Ar dėl to, kad lietuviai katalikai anksčiau buvo susigyvenę su mažuoju kryželiu labiau negu su didžiuoju, o tam mažajam jau turėjo gerą apsaugą koplytėlėj panašioj į dėžutę, arba į pastogėlę? O gal kryžių statytojai kaimynų kryžių visai nepažino, jų nematė?

Nors atsakymas į šiuos klausimus negali būti tikslus bei kategoriškas, tačiau, tik prileidus, kad mažasis krucifiksas lietuviams katalikams buvo artimesnis ir brangesnis negu didysis lotyniškas kryžius, galima suprasti, kodėl šio pastarojo apsauga nuo oro permainų jie permažai tesirūpino. Nesakome, kad didžiojo medžio kryžiaus išlaikymu jie visai nebūtų rūpinęsi: yra žymių, kad šio amžiui prailginti buvo šis tas daryta.

Tai liudija, be kitko, piešinys vieno seniausių Lietuvos kryžių, kuris buvo pastytytas 1768 (Baro konfederacijos) metais Alsėdžiuose, Žemaičių vyskupijos buvusioj sostinėj (7 pieš.). Tai dvigubas arba šv. Benedikto kryžius, dažnai sutinkamas Žemaičiuose. Tik piešiny jis atrodo labai žemas, toks žemas, kad apatinis skersinis yra arčiau žemės negu prie viršutinio skersinio (antrųjų rankų). Iš to galima spręsti, kad tas Alsėdžių kryžius bent du kartu buvo leistas į žemę, arba padarytas iš augančio medžio liemens. Jam apsaugoti nuo oro permainų ir sakralinės pagarbos ženklan ant viršūnės buvo uždėtas pailgas stogas, statmeniškai perkirstas kito pailgo stogo. Dėl savo ilgio tas stogas

labai artimas rumunų kryžių *troicele* dangai. Galimas dalykas, kad tas stogas buvo uždėtas vėliau, kai pats kryžius buvo pasidaręs kuo nors brangus (gal tada ir jo rankos sutrumpintos, kad būtų lengviau jas uždengti). Tačiau tai nepakeičia fakto, kad lietuviai medžio kryžiui apsaugoti nuo neigiamų oro įtakų yra pavartoję

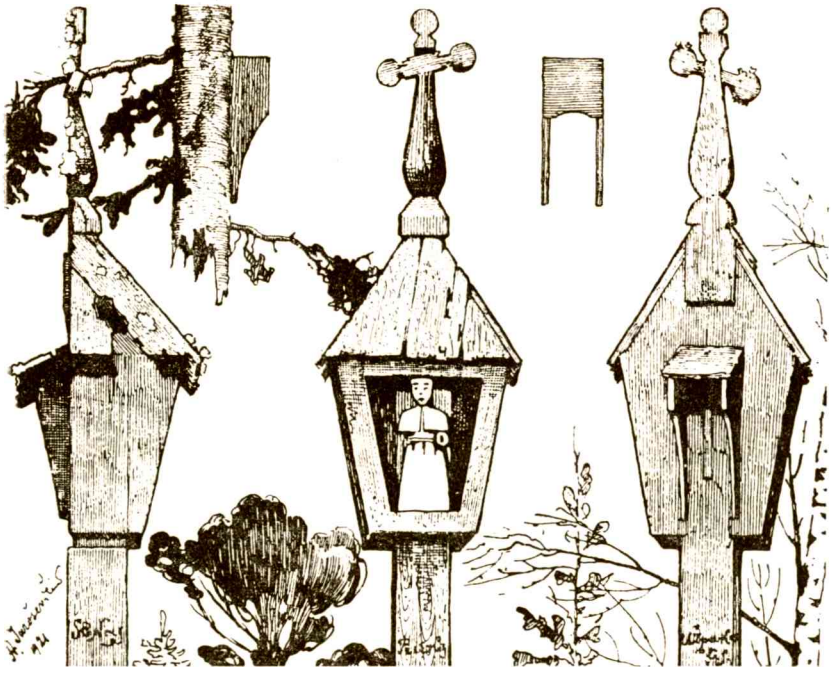

47 pieš. Koplytėlė iš trijų pusių

pailgą stogą. Bet iš piešinio aiškiai galima pastebėti, kiek šitokia danga deformavo kryžių. Be to, šitoks pailgas stogas nebuvo nei estetiškas, nei statybiškai racionalus lotyniško kryžiaus apsaugai. Todėl Lietuvoje jis platesnio pasisekimo ir neturėjo.

Tačiau Alsėdžių kryžiaus pavyzdys leidžia spėti, kad XVIII amžiuje arba anksčiau galėjo būti mėginimų pridengti visą medinį lotynišką kryžių. Tai liudija ir kiti vėlesni pavydžiai Aukštaičiuose ir Dzūkuose. Antai, V. Šukevičiaus straipsny apie Vilniaus gubernijos kryžius vienas piešinys liudija, kad dzūkai seniau buvo mėginę išganymo simbolio sankryžą sukombinuoti su koplytėle

taip, kad ją ir sankryžą dengtų vienas ir tas pats stogelis (8 pieš.). Šitaip « apsupti » sankryžą nupjautos piramidės stogeliu buvo laimingesnis sprendimas, negu apdengti kryžių dvišoniu stogu, kaip daro slovakai ir bavarai, nes dzūkų pavartota danga kryžiaus pavidalą mažai tedeformuoja. Tačiau, kai stogelis būdavo medinis, toje vietoje, kur jį perduria viršutinė kryžiaus šaka (viršūnė), jis vis tiek praleisdavo vandenį ir dėlto menkai teapsaugodavo sankryžą nuo gedimo.

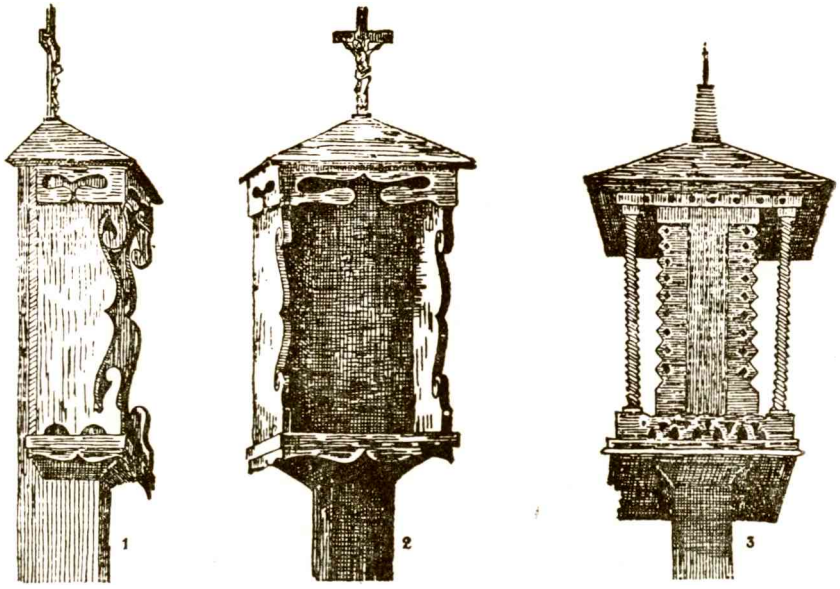

48 pieš. Koplytėlės Rozalime

Rytų aukštaičiai taip pat yra mėginę didįjį medžio kryžių dengti panašiai kaip dzūkai (44 pav.). Neryškindami sankryžoje koplytėlės (ją tepažymėdami konsolėmis), ant sankryžos stogelį, padarydami iš skardos, jie Nukryžiuotojo statulėlei ir sankryžai uždeda lyg kepurę. Šitaip dengtas kryžius atrodė lengvesnis negu dzūkų, bet ar jis buvo geresnis? Svarbiausia — jis neturėjo tradicijos, nes tokia kepurinė (pusiau medinė, pusiau skardinė) danga tepasirodė XIX amžiaus pabaigoje, kai pastogėlių bei koplytėlių-dėžučių įprotis jau buvo šimtametis. Gal todėl šis didžiojo kryžiaus apsaugos būdas — dengti Nukryžiuotąjį arba

krucifiksą drauge su didžiąja sankryža vienu bendru stogeliu, nedeformuojant didžiojo kryžiaus tradicinio pavidalo — plačiau Lietuvoj nepaplito, nors apskritai koplytėlės ir didžiojo lotynų kryžiaus derinimas į vieną menišką vienetą buvo dažnas reiškinys. Tačiau šituose įspūdinguose, dažniausia Rytų Aukštaičių deriniuose mažai besirūpinama, kaip apsaugoti didžiojo kryžiaus sankryžą nuo drėgmių ir sausrų (16 pieš., 7, 39, 45 pav.).

Taigi lietuvių kryžių statytojų ir liko neišpręstas klausimas, kaip apsaugoti didžiojo lotynų kryžiaus sankryžą nuo neigiamų atmosferos įtakų, kad prailgėtų jo amžius. Antra vertus, gal lietuviams tai nebebuvo aktualu, nes jie jau turėjo išsprendę apsaugą Nukryžiuotojo statulėlės arba mažojo krucifikso, kurį anksčiau kaldavo prie gyvų medžių koplytėlėse-pastogėlėse, arba tas koplytėles įvairiai kombinuodavo aplink stulpą. Kai statydavo didįjį lotynišką medžio kryžių, prie jo jie kaldavo koplytėlę su krucifiksu arba Nukryžiuotojo statulėle, o didžiosios sankryžos apsauga tiek tesirūpindavo, kiek to reikėjo ten sutelktiems ornamentams.

Kad krucifiksas arba Nukryžiuotojo statulėlė yra buvęs lietuvių rūpesčių centras, lengva įsitikinti, metus žvilgsnį į kelias dešimtis piešinių bei fotografijų, kur matyti puoštiniai lotyniškieji kryžiai. Sunku aprašyti, kiek didžiųjų kryžių sankryžose buvo įvairiausių pastogėlių ir koplytėlių, kurios pagarbiai dengė Nukryžiuotojo statulėlę arba krucifiksą. Atrodo, kad dažniausia būdavo koplytėlė, kuri formos atžvilgiu nedaug kuo skyrėsi nuo koplytėlių-dėželių, kabinamų prie gyvų medžių (2-3, 23, 33, 37 pav.). Vienur ta koplytėlė su krucifiksu didžiojo medžio sankryžoje būdavo visai paprastutė, kitur ji būdavo su išraitytu stogeliu, išpuošta ornamentais (34-35, 45 pav.), trečiur ta koplytėlė buvo panaši į baldakimą, nes jos frontonas buvo pinjonu (14-16 pieš., 39 pav.).

Lotyniškųjų kryžių sankryžoje taip pat buvo galima sutikti ir suprastintų koplytėlių. Vienur tebūdavo tik nugarinis skydas su dvišoniu stogeliu (62_1 pieš.), o kitur tik vienas stogelis, nes skydu statulėlei prikalti tarnaudavo pats didysis kryžiaus medis (28, 62_2 pieš.); trečiur tas stogelis būdavo trišonis, lyg su dviem paukščio sparnais (13 pieš.); dar kitur stogelis buvo sunkiai nusakomos formos (59_1, 66 pieš.). XX amž. pradžioje jau neretas buvo atvejis, kai stogelis Nukryžiuotojo statulėlei dengti būdavo padaromas iš skardos, išlenktos pusiau cilindru, o nugariniu skydu tarnau-

davo pats didžiojo kryžiaus medis (10-11 pieš., 25 pav.). XX amž. pradžioje taip pat koplytėlės didžiųjų kryžių sankryžose būdavo pridengiamos stiklu (32, 57 pav.), kaip ir daugelis koplytėlių, kabinamų prie gyvų medžių. Tų stiklų, kaip ir įvairių stogelių uždavinys buvo saugoti krucifiksą ar statulėlę nuo lietaus ir sniego drėgmių.

Kalbant apie tuos savotiškus tabernakulius prie didžiųjų kryžių, dar reikia pridurti, kad koplytėlių ten kartais būdavo ne viena. Užpakalinėje kryžiaus sankryžos pusėje, arba prie kryžiaus koto fasadinėje pusėje kartais būdavo prikomponuotų koplytėlių su Dievo Motinos arba kitokio šventojo stalulėle (54 pav.). Kartais didžiųjų kryžių kotuose dar pasitaikydavo įsienių (nišų), bet jos būdavo retesnės negu koplytėlės su dvišoniais ir kryžminiais stogeliais.

Greta darnaus įkomponavimo kryžiaus sankryžoje pastogėlės ar koplytėlės Nukryžiuotojo statulėlei nemažesnė problema liaudies dekoratyviniams architektams buvo kryžiaus puošmenų apsauga. Kokius ornamentus reikėjo sutelkti sankryžoje, kad ji neatrodytų kasdieniškai, išreikšdama pagarbą nukryžiuoto Išganytojo statulėlei? Kaip apsaugoti tas medines puošmenas, kad jos išsilaikytų kaip galima ilgiau prieš lietaus, sniego, saulės spindulių ir vėjo gūsių nelauktus puolimus?

Pirmiausia, kokie turėjo būti tie didžiųjų medinių kryžių ornamentai, kad atitiktų paminklų rimčiai? — Jų pavyzdžių liaudiškieji dekoratoriai matydavo pakankamai baroko kryžiuose bažnyčiose, ant medinių varpinių, ant kapinių vartų (46 pieš.). Ir stulpinių koplytėlių statytojai savo paminklų viršūnėms lengvai imituodavo baroko metalinius kryžius su konvenciniais vingiuotais spinduliais, trykštančiais iš kryžmos kaip gyvybės ir Dievo malonės simboliais. Senosios koplytėlės tai aiškiai liudijo (6, 23, 25 pieš.). Tokie pat baroko konvenciniai spinduliai būdavo pavartojami ir kryžiams, kai jie užsibaigdavo geležine viršūne (7 pieš.). Bet, apskritai, didiesiems mediniams kryžiams, kurie sankryžoje turėjo pastogėlę ar koplytėlę su Nukryžiuotojo skulptūriniu atvaizdu, reikėjo puošmenų, kurios reikštų pagarbą kryžmai.

Šituo tikslu jai grožio suteikti kryžių statytojai norėjo mediniais spinduliais. Deja, nelanksti ir trapi medžio medžiaga neleido imituoti konvencinių vingiuotų spindulių. Šiuos turėjo pakeisti maždaug tiesių linijų spinduliai. Juos kryžių meisteriai vartodavo

dviejopus : vieną kartą smailėjančius erdvės kryptimi (12 pieš.), kitą kartą platėjančius dvigubus, įskeltus galuose į erdvę (22, 24 pav.), o trečią kartą buvo vartojamas derinys iš smailėjančių ir platėjančių spindulių (66_2 pieš.). Tačiau šitokios tiesių linijų « emanacijos » į erdves Lietuvos kryžiuose didelio pasisekimo neturėjo : viena, jos netiko imituoti judriems ir smailiems spinduliams ; antra, jų aštrus smailumas nesiderino su didžiųjų kryžių solidžiais kamienais bei « rankomis ». Smailėjančių linijų mediniai « spinduliai » atrodė solidžiau, bet nepagarbiai, nes primindavo ragelius ar kuoliukus, įbestus kryžmoj (12 pieš.), o platėjantieji skeltiniai « spinduliai » nebūdavo patvarūs, nes kiekvienas stiprus vėjo gūsis galėjo juos nulaužti smailumose prie sankryžos (66 pieš.). Todėl tas meistras, kuris buvo susirūpinęs apsaugoti tuos medinius dvišakius ir trišakius spindulius, stengdavosi bent duoti jiems atramą aureolėje (22, 32-33 pav.).

Taigi antras puošmenų ir pagarbos motyvas didžiuosiuose medžio kryžiuose buvo aureolė. Jos pavyzdžių liaudiškieji dekoratoriai matydavo šventųjų paveiksluose ir kartais statulose bažnyčioje. Tai būdavo elipsė arba šviesus diskas. Bet nė viena šitų aureolių forma netiko mediniams kryžiams. Todėl jų meistrai pagrindine aureolės forma pasirinko apskritimą, vis kaip nors « negryną », t. y. negeometrinį apskritimą. Aureolę artimiausią geometriniam apskritimui, nors šis pripildytas mažesnių apskritimėlių su žvaigždėmis, yra turėjęs vienas kryžius Radvilišky, nors ten pat kito kryžiaus aureolinis apskritimas jau buvo sujungtas su augaliniais ornamentais (10 pieš.). Kad aureolė kaip nuogas apskritimas kryžių meisteriams neimponuodavo, liudija piešinys buvusio kryžiaus Molėtų kapinėse, kur paminklą puošia apskrito piūklo pakraščiai (63_1 pieš.).

Nors aureolinį apskritimą vienas antras meistras pakeisdavo sudėtiniu rombu, kuris su kryžiaus kamienu derindavos gerai (33 pav.), tačiau apskritai kryždirbiai labiau mėgdavo aureolę paversti maždaug apskritainiu gėlių vainiku (32, 57 pav.). Tai buvo dailios grakščios puošmenos, tur būt vadinamųjų saulių prototipai. Bet didžiųjų kryžių dekoratoriai, labiau rūpindamiesi konkrečiu grožiu negu iš kažin kur atnešta geometrine aureole, ją pakeitė augaline girlianda, vienur dar turinčią apskritumo, o kitur jau be jo žymių (11, 18_6 pieš.). Čia nurodomi pavyzdžiai liudija, kad kryžiai su girliandomis aplink kryžmą išeidavo ori-

ginalūs, gražūs, su reikalinga pagarba nukryžiuoto Išganytojo statulėlei, nors ir be to visuotinio sutarimo, kokį turi aureolė.

Kaip kryžmą supančioji aureolė meistrų-dekoratorių rankose virto daugiau ar mažiau apskrita medine girlianda, taip iš kryžiaus besklindą tiesių linijų spinduliai kitų dekoratorių buvo paversti gėlėmis, augančiomis iš sankryžos. Tai taip pat buvo simboliška kaip spindulių sklidimas. Meniniu atžvilgiu gėlės čia buvo geresnės, nes įvairesnės, be to geometrinio sausumo, kurio neišvengdavo

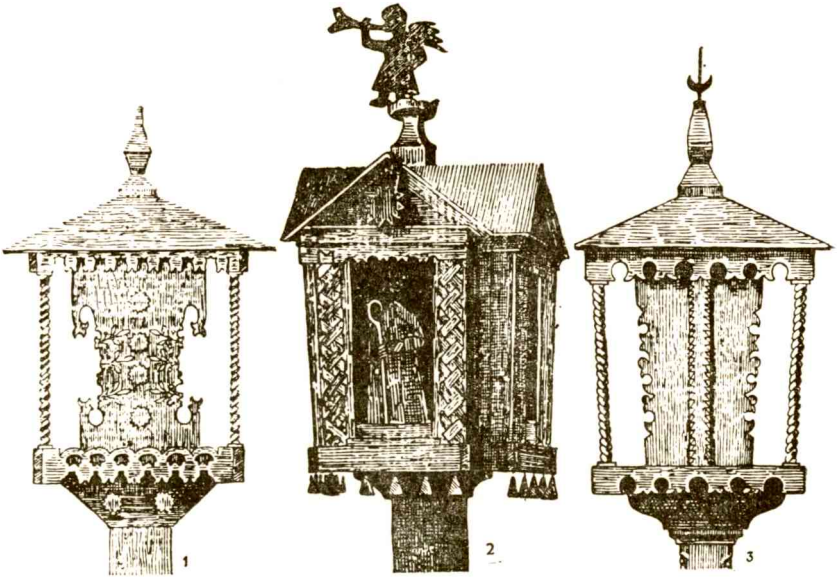

49 pieš. Koplytėlės Rozalime ir Radvilišky (2)

mediniai spinduliai. Tik vienur gėlės, išaugusios iš kryžmos, ringiuodavosi kryžiaus skersiniu bei kotu (18_5 pieš.), o kitur jos « augdavo » tiesios kaip spinduliai, kurių centrinis nešdavo žiedą kaip žvaigždę. Šitaip formavosi nauja aureolė iš gėlių ilgų lapų ir žiedų (36 ir 40 pav.). Tačiau kitam dekoratoriui tiesūs gėlių lapai atrodė persausi (primeną tiesius « spindulius »). Todėl jo rankose iš kryžmos išaugusių gėlių lapai imdavo vingiuotis (23 pav.), kitame kryžiuje gėlių kotai ir lapai tapdavo taip grakščiai išlankstyti, kad atrodydavo lyg egzotiški augalai : vienuose sunku buvo bepastebėti žiedą (42 pav.), o kitur nebebuvo nei žiedo,

nei panašumo su spinduliais (37 ir 41 pav.). Jie tik « augdavo », grakščiai šakodamiesi ir glausdamiesi savo platėjančiomis viršūnėmis, kol susiformuodavo didžiulė augalinė aureolė, kokią buvo galima matyti jaunimo kryžiuje Raudonėnų kaime (35 pav.). Kai kas tai vadina saulėmis, nes jų šakelės užima skritulio plotą.

Tačiau Žibuntas Mikšys bene pirmasis yra pastebėjęs [91], kad netinka jas vadinti saulėmis, nes jos sukurtos iš medinių gėlių ir kitokių augalinių schemų. Tik atidžiau pažiūrėjus į Zapyškio kapinių, Žemųjų ir Aukštųjų Mozūriškių nuostabiai puošnius kryžius, lengva įsitikinti, kad jų grožis parėjo ne nuo jų skritulinės « saulės », bet nuo jų medinės apskritainės aureolės, sukomponuotos iš stilizuotų gėlių, augančių iš kryžmos (1, 11, 38 pav.).

Šiuo savo dekoratyviniu grožiu — iš augalų bei žiedų sukomponuota didžiule aureole — šie kryžiai laimėjo populiarumą iki tokio laipsnio, kad nepriklausomybės laikais lietuvių tautiniai paminklai beveik būtinai turėjo būti su « saule ». Bet, pradėjus pabrėžti « sauliškumą » Karo muziejaus sodely Kaune, kryžių medinės aureolės pradėjo menkėti arba sumechanėti iki savotiškų dantiraščių. Tokią saulę matome Zapyškio atrestauruotame kryžiuje (12 pav.), su tokiais ornamentais buvo pastatyti kryžiai Pirčiupio aukoms pagerbti, tokius kryžius su saulėmis statėsi lietuviai tremtiniai Sibire savo mirusiems atminti (10 pav.). Gal taip atsitiko dėl to, kad sauliškas aureoles galima pasidaryti pigiau ir greičiau negu augalines. Tačiau, kai būdavo laiko ir pinigų, « saulinis » motyvas davėsi neblogai suderinams su augalinėmis puošmenomis, kaip liudijo Lietuvos nepriklausomybei paminėti kryžius Sūduvos Krosnoje (8 pav.), nors jis ir nepasiekė tokios darnos kaip jaunimo kryžius Raudonėnuose (35 pav.).

Tačiau pagrindiniai puošmenys didžiuosiuose mediniuose kryžiuose buvo ne saulės, ne konvencinių spindulių ar aureolinių apskritimų imitacijos, bet gėlės ir augalai, kurie vietoj spindulių « augdavo » iš kryžmų bei jų aureolių, arba kaip girliandos raitydavosi aplink kryžių kamienus (16 pieš., 34 pav.). Kad įvairiausioms gėlėms išpiaustyti medžio lentoj mūsų liaudiški dekoratoriai nesigailėjo pastangų, tai liudija 42 gėlių motyvai, kuriuos nuo

---

[91] Ž. Mikšys, *Pastabos dėl koplytėlių ir kryžių forminių elementų*, žr. *Aidai*, 1957 m., 8 nr., 370-375 psl.

kryžių yra nupiešęs P. Galaunė (64, 65 piešinys). Jis ten tikriausiai sužymėjo ne visus augalinius ornamentus, kuriais Lietuvos kaimiečiai savo kryžiuose demonstravo pasauliui savo aukštą estetinį skonį, nors jų dailiuosius kūrinius sunaikino laikas ir pikti žmonės.

Prieš negailestingą laiką liaudies meisteriai pradėdavo kovoti, dar kryžiaus nepastatę, nes galvojo, kokius padaryti, ornamentus, kad būtų atsparūs besikeičiančioms oro įtakoms. Kad puošmenų apsauga kaimo dailidėms rūpėjo maždaug taip pat kaip medinių statulėlių ir kryžmos apsauga, galime suprasti, pažvelgę į Batakių kapinių kryžių, kurį A. Varnas užfiksavo foto nuotraukoj (23 pav.). Tam stambiam kryžiui nežinomas dailidė buvo parinkęs stambius augalinius ornamentus, kad jie greit nepūtų ir nepasiduotų vėjų gūsiams. Tačiau, kad kiekvieno stambaus ornamento įkomponavimas kryžiuje yra papildomų taškų sudarymas telktis drėgmei, gerai mums pasako nežinomo autoriaus piešinys, kuris iš užpakalio vaizduoja stambų kryžių, beveik identišką su buvusiu Batakių paminklu ornamentų atžvilgiu (56 pav.). Ten aiškiai matyti, kad kiekviena įpjova ornamentams įstatyti arba jų susilietimas su kryžma buvo papildoma proga rinktis pūdančiai drėgmei, nuo kurios pirmiausiai nukentėdavo ornamentų « šaknys », kurių bendras plotas didesnis negu kryžmos. Tiesa, kol kryžius buvo naujas, aliejiniai dažai padėdavo puošmenas saugoti nuo drėgmės. Bet po keleto metų, kai dažai aptrupėdavo, drėgmė pradėdavo skverbtis į ornamentų « šaknis », jas pūdydama. Po keliolikos metų staigesnis vėjo gūsis nulaužDavo pakirmijusią medinę gėlę, ir visas dailusis ansamblis būdavo žuvęs!

Kad oro permainos per nedaugelį metų sunaikindavo puikiausius puošmenas, gerai paliudija Zapyškio kapinių kryžius, kurį A. Varnas buvo nufotografavęs 1923-1925 metais (11 pav.) ir kurį restauruotą foto nuotraukoj užfiksavo dr. P. Reklaitis 1940 m. (12 pav.). Šitame pastarajame paveiksle matome kryžių ligonį po sunkios operacijos. Nors jis dar kyla į dangų, bet be pirmykščio drąsaus poskrydžio. Jis jau nebeturi metalinės viršūnės su grakščiu mėnuliuku, jo kryžmos koplytėlė siauresnė, priderinta prie mažesnės aureolės. Bet, svarbiausia, jame nebematyti pirmykštės puošnios gracijos, kokios jam teikė iš kryžmos spinduliais augančios gėlės. Jas atremontuotame kryžiuje buvo pakeitęs sauliškas « dantiratis », išbadytas kryželių ir širdelių, kad neatrodytų vienos plokštumos skrituliu. Šitaip sunku jame beatpa-

žinti pirmykštį šaunų paminklą, kurio gėlines puošmenas per 15-20 metų buvo sunaikinę lietūs, saulės spinduliai ir vėjai. Prieš šiuos priešus lietuviškų kryžių dekoratoriai jautėsi bejėgiai: neįstengė sugalvoti jokios efektyvios apsaugos, kokią surasdavo krucifiksui ar šventojo statulėlei, dedamiems po stogeliu arba į koplytėlę.

Be nukryžiuoto Išganytojo atvaizdo ir be šventųjų statulėlių nebūtų turėję prasmės nė tie gausūs ornamentai, kadaise puošę didžiuosius lotyniškus kryžius stilizuotomis medinėmis gėlėmis. Nors jų amžiui pratęsti nebuvo priemonių, bet jos vis buvo « sodinamos » kryžmoj ir pinamos aplink kryžmą nuo to laiko, kai ten įsigalėjo koplytėlė su Nukryžiuotuoju, kadaise kabėjusi po gyvu medžiu. « Nukeltai » į aukštą lotynišką kryžių, jai ten reikėjo sudaryti augalinį foną iš ornamentų. Šitaip koplytėlė-dėžutė su stogeliu sujungė stulpines koplytėles ir kryžius į vieną stilistinį vienetą, vadinamą lietuviškais kryžiais.

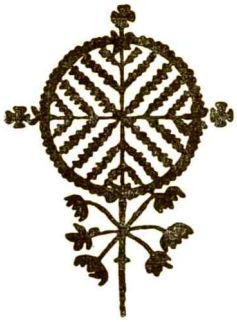

KOPLYTĖLIŲ RŪŠYS: PRIE MEDŽIŲ, STULPINĖS VIENAAUKŠTĖS, DAUGIAAUKŠTĖS

Jau buvo nurodyta, kaip, įvairiai derinant prie stulpo pirmykščias pastogėles bei koplytėles-dėžutes su stogeliu, galėjo išriedėti stulpinės koplytėlės, kurių vienas P. Galaunė vadina stogiastulpiais, o kitas — koplytstulpiais. Tačiau šie du vardai beveik nieko nepasako apie koplytėlių išvaizdą. Vaizdesnių jų vardų prieiname kitokiu keliu.

Žiūrėdami, kas koplytėlę «neša» arba laiko, galime gauti keturias bendriausias mums rūpimų paminklų kategorijas: 1. koplytėles prie gyvų medžių; 2. stulpines koplytėles: vienaaukštes ir daugiaaukštes; 3 didžiuosius kryžius; 4. koplytėles ant kietų pamatų žemėje. Mus čia labiau domins pirmosios trys kategorijos.

Koplytėlės prie gyvų medžių Lietuvoj buvo pačios paprasčiausios, bet tur būt pačios seniausios dėl elementarių formų. Šių koplytėlių rūšį galima buvo suskirstyti į du poskyriu: pastogėles ir koplytėles-dėželes. Pastogėle vadiname tokią koplytėlę, kuri neturi «pamato» ir tėra sudėta iš nugarinio skydo bei dvišonio stogelio, kurį palaiko arba šoniniai skydai, arba spyrės-konsolės (39 pieš.). Dėželinėmis koplytėlėmis vadiname tokias, kurios buvo panašios į ketvirtaines dėžutes, atidaras viena puse ir uždengtas dvišoniu stogeliu (40 pieš., 2-3, 19 pav.). Šios koplytėlės prie medžių, atrodo, buvo populiariausios. Jas perkeliant prie stulpų (18 pav.) ir suglaudžiant nugaromis (41, 47 pieš.), formavosi nauji stulpinių koplytėlių tipai.

Stulpinės koplytėlės buvo pačios gausiausios ir įvairiausios. Jas nešąs stiebas siekdavo 1½-4 metrų. Tų stulpinių koplytėlių formos buvo tokios įvairios, kad jos prašosi smulkesnio suskirtymo.

Tai galima atlikti, žiūrint pamato reikšmės ir sienų arba jas atstojančių kolonėlių bei spyrių padėties.

Tų stulpinių koplytėlių stambų poskyrį sudarydavo tabernakulinės koplytėlės, nes jų išvaizda buvo panašį į tabernakulį, arba kvadratinio plano namelį, iškeltą ant kolonos, dengtą dvišoniu, piramidiniu arba kryžminiu stogeliu, bet atidarą iš vienos, dviejų, trijų arba visų keturių pusių (14, 21, 51 pav.). Kartais tokio namelio sienos būdavo stiklinės, bet dažnai visai atviros. Iš tariamų sienų tebuvo likusios tik vertikalinės kolonėlės (14 pav.), arba jų vietą užimdavo savotiškos konsolės (51 pav.). Kai tabernakulinės koplytėlės turėdavo keturius fasadus, erdvė aplink koplytėlės ašį-stulpą galėjo būti suskirstyta skydais į keturias įsienes (nišas), kurių kiekvienoje stovėjo šventojo statulėlė. Svarbiausiojo fasado pusėje dažniausia būdavo krucifiksas arba Nukryžiuotojo statulėlė, arba Kalvarijos scena, arba Jėzaus Nazarėno statula (15 pav.). Tabernakulinėj koplytėlėj pamato ir pastogės frizai būdavo išpuošti įvairiais ornamentais (28-29, 48-49, 60 pieš.).

Nors tabernakulinė koplytėlė atrodė solidi, tačiau apatinę jos dalį grasindavo lietūs ir sniegai supūdyti (14 pav.). Tas statytojas, kuris norėdavo kaip galima ilgiau išlaikyti nesugedusius puošnius ornamentus ir turtingą skulptūrą, tas tabernakulinei koplytėlei duodavo platų stogą (5 pieš.). Tačiau šitoks stogas tiek pakeisdavo šventovėlės išvaizdą, kad ji tapdavo panaši į skėtinę koplytėlę. Tačiau jos skėtine negalima vadinti, nes visi namelio elementai labai aiškūs.

Tuo tarpu skėtinės koplytėlės charakteringos tuo, kad jos neturėdavo namelio horizontalinių ir vertikalinių elementų, bet « didžiuodavosi » išryškintu stogu. Vis tiek, ar šis būdavo piramidinis, šešiašonis, ar visai kūginis (4, 26-27, 28-29 pav.), namelio išvaizdos nebebuvo, nes nebesimatė pamato, kuris bent žmogaus akiai atskirtų šventovėlę nuo jos nešėjo-stulpo. Iš pamato liekanų tokioj skėtinėj koplytėlėj dar kartais būdavo žiedas arba neornamentuotas frizas, nuo kurio atsišakodavo konsolinės spyrės, laikančios stogelį (51, 68 pieš.). Kai nebūdavo pamatą ženklinančio frizo, tada konsolinės spyrės tapdavo fikcijomis arba grynomis puošmenomis, ypač jeigu stogelis būdavo neplatus, artimas kūgiui (6, 50 pieš., 28-29 pav.). Net ir norint, skėtinių koplytėlių nebūdavo galima perkrauti ornamentais, nes tebuvo

tik dvi vietos: pastogės frizas ir dekoratyvinės konsolės. Frisui, jei toks būdavo pastogėj, užtekdavo geometrinių ornamentų (68 pieš.), o konsolines spyres atstodavo augaliniai ornamentai — gėlės ir medžio šakelės (6, 50 pieš., 28, 30 pav.). Suprantama, kad skėtinės koplytėlės buvo nepalankios statulėlėms. Todėl jų stogeliai dažniausia tedengdavo krucifiksą ir rečiau šventųjų

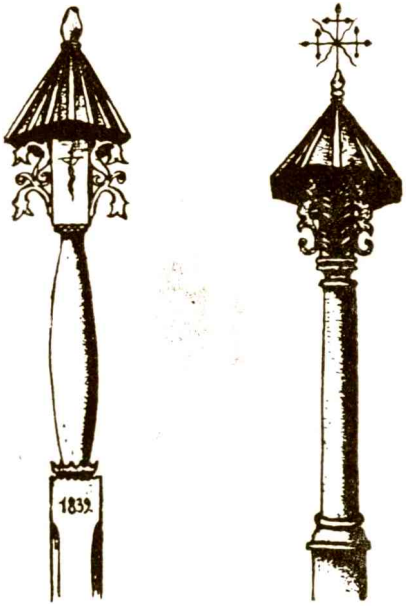

50 pieš. Koplytėlės Plungės kapinėse

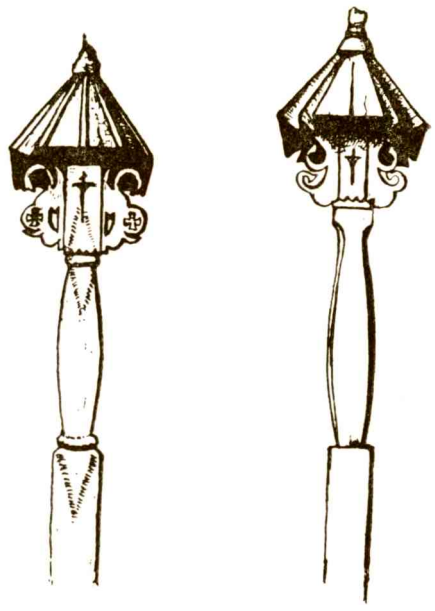

51 pieš. Koplytėlės Plungės kapinėse

statulėles. Tačiau šitos racionalios konstrukcijos koplytėlės, neduodančios daug progų dekoratyvinėms fantazijoms, pasiekdavo originalios elegancijos (20-21 pieš., 28 pav.).

Tarpinę grandį tarp tabernakulinių ir skėtinių sudarydavo žibintinės koplytėlės, nes būdavo panašios į tuos žibintus, kurie per bažnytinę procesiją lydėdavo kunigą po baldakimu, arba į tuos žibintus, kurie degdavo miestų gatvėse naktį, kai dar nebuvo elektros apšvietimo (18_3, 27 pieš., 20, 49 pav.) [92]. Žibintinių koply-

[92] W. Szukiewicz, *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej*, žr. *Wisła*, 1903 m.

tėlių stogai — piramidiniai ir kryžminiai — visada būdavo platesni už jos pamatą. Tuo platesniu stogu jos šiek tiek būdavo panašios į skėtines koplytėlės. Bet žibintinių pamatas niekada nebūdavo sunykęs. Juo koplytėlė atsiskirdavo nuo koto, kuris ją nešdavo. Dėl susiaurinto pamato žibintinės koplytėlės sienelės, kertinės kolonėlės arba konsolinės spyrės stovėdavo ištrižainiškai arba diagonaliai. Kitaip sakant, žibintinės koplytėlės turėdavo visus namelio elementus, tik sienelių, kolonėlių, spyrių ištrižainiška padėtis sudarydavo žibinto įspūdį. Turėdamos pakankamai erdvės pastatyti statulėlėms ir vietos ornamentams, jos suteikdavo galimybių sukurti puošnius ir elegantiškus kūrinius (59_2 pieš.).

Vis dėlto žibintinių koplytėlių rūšy reikia skirti du tipu. Vieni šių paminklų atrodydavo kaip tikri žibintai, uždėti ant koto, o jų erdvė būdavo vientisa, nesuskaldyta į nišas (įsienes). Tai tikrojo žibinto koplytėlės, kurių viduje tebūdavo tik viena statulėlių grupė — šv. Jonas, krikštijąs Išganytoją, rečiau kito šventojo, sakysim, Jono Nepomuko skulptūrėlė. Tikrojo žibinto koplytėlių stogai būdavo neryškūs. Jų šonai kartais būdavo uždengti stiklu, nors jų viduje stovėdavo ne žvakė, bet statulėlė (18_3 pieš., 48-49 pav.).

Antrojo tipo žibintinės koplytėlės tik išviršiniu pavidalu tebūdavo panašios į žibintus, bet viduj nesudarė vientisos patalpos. Ji būdavo suskirstyta į įsienes, kurių kiekvienoje stovėjo statulėlė nugara į pjedestalinio stulpo tęsinį. Ši stulpo viršūnė, kuria remiasi šventovės stogas, ir padarydavo šio tipo žibintines koplytėles « neregėmis » (20 pav.). Šios netikro žibinto koplytėlės buvo aiškiai išriedėjusios iš tabernakulinių, kai buvo suprasta, kad šių koplytėlių platus pamatas, neigiamai veikia jų amžių, sulaikydamas drėgmę. Šiek tiek susiaurinus pamatą, koplytėlė tapo « lengvesnė », o jos sienelės bei kolonėlės, gaudamos ištrižainišką padėtį, padarė visą šventovėlę panašią į žibintą. Kad ir susiaurintas jos pamatas paliko pakankamai erdvės statulėlėms (27, 28_1 pieš.).

Atskirą, ketvirtą stulpinių koplytėlių rūšį sudarė dviaukštės ir triaukštės koplytėlės. Jų kilmę J. Basanavičius aiškino be jokios mistikos, rašydamas : « Dailininkas, norėdamas prie stulpo kuo daugiau patalpinti " šventųjų ", ėmė statyti koplytėles vienas ties kitomis : tokiu būdu atsirado stulpai su dviem ir trim koply-

tėlių aukštais »[93]. Tačiau M. Gimbutienei toks aiškinimas atrodė netikslus. Triaukštes koplytėles ji kildina iš trijų skaitmens (3) priešistorinės mistikos. Nurodydama kitas analogijas ji rašė: « Dainose dažnai sutinkame tris seseles, tris liepeles, tris gegeles, liepelę devyniomis viršūnėlėmis ir t. t. Trijulės reiškiasi net ir liaudies architektūroje: plg. lietuviškus triaukščius kryžius, koplytėles ar triaukštes senas medines varpines ... Todėl, pavz., mūsų triaukščių koplytėlių ar kryžių netenka laikyti išsivysčiusiais iš paprastesnių — vienaukščių: tipologinis kildinimas ne visados yra teisingas. Daugumo liaudies meno elementų kilmės paslaptis glūdi sename tikėjime, o nėra atsiradus šiaip sau puošybos sumetimais »[94]. Tačiau to tvirtinimo neįrodo. Vėliau lietuvių triaukštes koplytėles M. Gimbutienė dar fantastiškiau gretino su germanų tautų *Maibaum* trimis vainikėliais[95].

Sunku surasti protinių argumentų prieš tokį tikėjimą, kokį rodė M. Gimbutienė, neigdama lietuvių koplytėlėse architektūrinę logiką, nors meno istorija moko, kad meninių stilių evoliucijoj sudėtingesnės ir puošnesnės formos būna išriedėjusios iš analoginių paprastesnių. Lietuviškų koplytėlių raidoje sąmoningos pastangos paaiškėja, kai palyginame kelias dviaukštes ir triaukštes koplytėles.

Kad pamatytume tas kompozicines pastangas, pirmiausia reikia pastebėti, kad koplytėlių aukštai beveik nesiskiria nuo vienaaukščių stulpinių šventovėlių — tie aukštai panašūs į tabernakulines, žibintines ir skėtines koplytėles. Antra, matyti, kad tų sudėtingųjų koplytėlių autoriai stengėsi kuriamus aukštus derinti, siekdami puošnumo ir įvairumo. Antai, vienas liaudies architektas, neturėdamas didelio darnos jausmo, ant tabernakulinės koplytėlės su kryžminiu stogeliu buvo uždėjęs antrą, šiek tiek mažesnę, tabernakulinę koplytėlę, dengtą piramidiniu stogeliu, nepalikdamas jokio tarpo tarp aukštų (23 pieš.). Šis mechaniškas uždėjimas nedavė estetiškai darnios kompozicijos, nors vietų

---

[93] J. Basanavičius, *Lietuvių kryžiai*, Vilnius 1912, 19 psl.

[94] M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Priešistorinių laikų ryšiai su lietuvių liaudies kultūra*, žr. *Aidai*, 1947 m., 2 nr., 66 psl.

[95] Marija Gimbutas, *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia 1958, 76-92 psl.

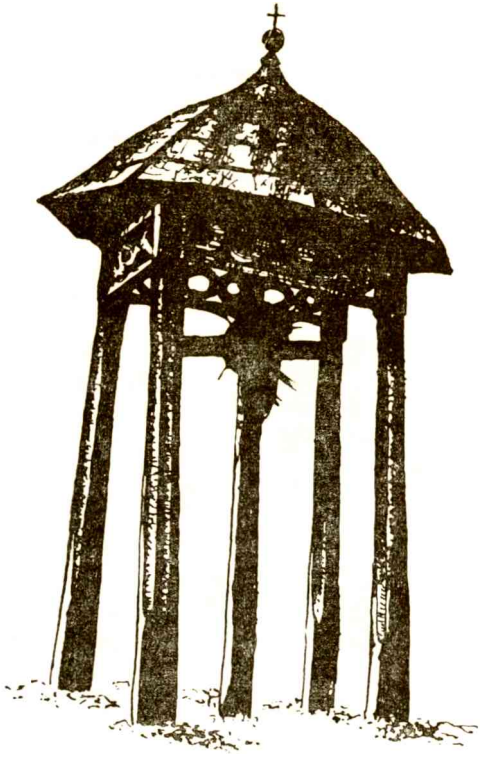

52 pieš. Kryžius Slanimo apylinkėje

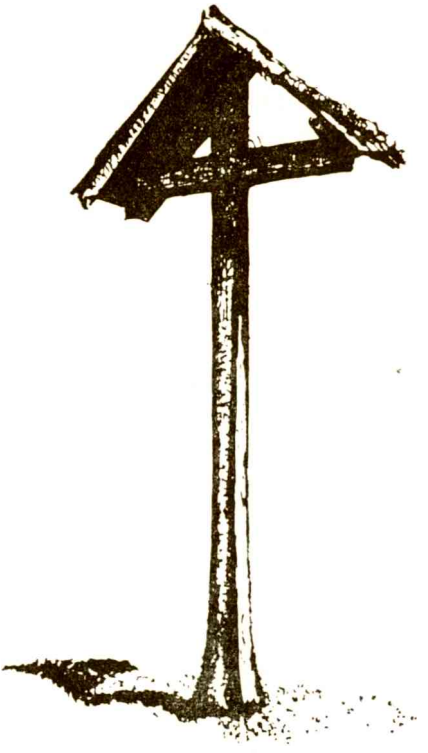

53 pieš. Kryžius Naugarduko apylinkėje

statulėlems pastatyti padarė dvigubai daugiau. To pasėkoje koplytėlė išėjo turtinga, bet negrakšti.

Antras arba gal tas pats architektas-dekoratorius, pamatęs pirmosios dviaukštės koplytėlės estetinę ydą, sukūrė kitą dekoratyvinį ansamblį iš tų pačių statybinių elementų kaip pirmasis, bet šį pralenkė grakštesne darna (54 pieš.). Juodu abu yra dirbę Panevėžio apylinkėse. Antrasis dėl to laimėjo, kad tarp pirmojo aukšto tabernakulinės koplytėlės ir antrojo aukšto tokios pat koplytėlės su piramidiniu stogeliu jis paliko laisvą tarpą. Jame matomas stulpas sudarė lyg kaklą tarp pečių (pirmojo aukšto) ir galvos (antrojo aukšto). Dėl to dingo mechaniškumas, pasirodė gyvybė bei darna, kitaip tariant, gimė apgalvota kompozicija be jokios pagoniškos mistikos, nes tai pasaulėžiūrai dviejų (2) skaitmuo nereikšmingas.

Trečias liaudies architektas savo dviaukštę kompoziciją sukūrė, derindamas dvi žibintines koplytėles su piramidiniais stogeliais (55 pieš.). Galimas daiktas, kad šios koplytėlės autorius yra tas pats, kuris sukūrė pavaizduotą 54 piešiny, nes abu paminklai buvo Girsudžių kaime (Panevėžio apylinkėje). Tik šis antrasis, arba tas pats antrą kartą, nuėjo dar toliau: tarpą tarp dviejų

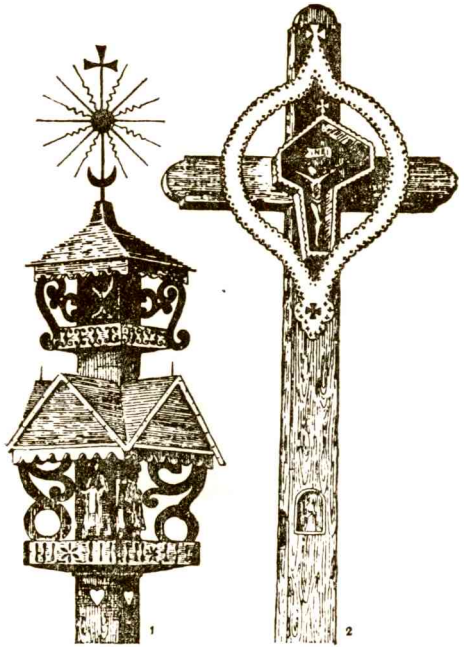

54 pieš. Koplytėlė ir kryžius Girsūdžių kaime

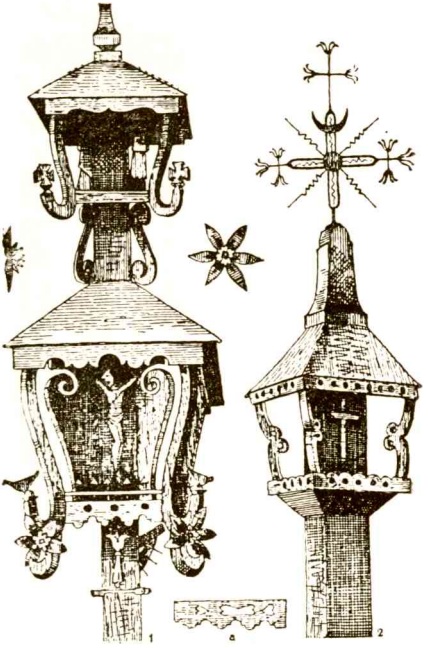

55 pieš. Koplytėlės Girsūdžių kaime

aukštų jis paliko dar didesnį, negu jis buvo 54 piešinio koplytėlėje. Šitaip atsiradęs, «kaklas» būtų atrodęs perilgas, jei būtų buvęs paliktas nuogas. Bet šios kompozicijos kūrėjas sujungė abu aukštu, prie jų «kaklo» pristatydamas *S* raidės konsoles. Šios sudarė lyg akordą su pirmojo ir antrojo aukšto panašiomis konsolėmis. Šitokiu būdu raidė *S* prie «kaklo» ne tik gražiai suderino aukštus, bet lyg užbrėžė vietą trečiajam, tarpiniam aukštui.

Šitokią galimybę išnaudojo ketvirtasis architektas-dekoratorius. Kad ir toli gyvendamas nuo anksčiau minėtų, gal būt

šių pirmųjų darbų net nepažindamas, jis atliko dar vieną žingsnį architektūrinės kompozicijos atžvilgiu: tarpą-kaklą tarp dviejų aukštų jis išnaudojo trečiai koplytėlei sukurti (56 pieš.). Ši skiriasi nuo kitų dviejų, nes neturi savo stogelio, bet ir panašį į jas, nes ji taip pat tabernakulinė kaip jos dvi ryškesnės seserys. Bet šios dvi šventovėlės pirmajame ir trečiajame aukšte yra įkomponuotos dar į skėtinės formos koplytėles, kurių platoki stogai saugo trapius ornamentus nuo drėgmių ir saulės. Tai lyg pečiai ir galva, kuriuos jungia dailus «kaklas», pats tapęs diskrečia koplytėle. Šitaip išnaudodamas visas kompozicines (erdvės) galimybes, nežinomas architektas-dekoratorius buvo sukūręs tokį gracingą triaukštį medžio kūrinį, kad jis mums priminė gotikinį bokštą, nors jo pavieniai elementai neturėjo nieko gotiško. Kad šitoks architektūriškai racionalus grakštus paminklas būtų galėjęs atsirasti kažin kokios priešistorinės mistikos įtakoje, tos pasaulėžiūros galia netikiančiam sunku įsivaizduoti.

Šia prielaida juo sunkiau tikėti prisiminus, kad dviaukščių ir triaukščių koplytėlių ansambliuose šalia kompozicinių dekoratyvinių pastangų nematyti jokių šablonų, jokių norų išlaikyti kokias nors neliečiamas (kanoniškas) normas, kaip to paprastai būna religinėse tradicijose. Tiesa, noras išlaikyti tradicijas tematyti tik krucifikse ir šventųjų statulėlėse, bet nieko panašaus nepastebime architektūrinėse ir dekoratyvinėse formose. Kiek daugiaukštėse stulpinėse koplytėlėse buvo pasireiškusios laisvos kūrybinės vaizduotės, tuo galima įsitikinti, palyginus kelius piešinius ir foto nuotraukas su triaukštėmis koplytėlėmis (56-57 pieš., 6, 52, 53 pav.).

Kokia kūrybine laisve naudojosi lietuvių liaudies architektai-dekoratoriai, gal geriausiai parodo palyginimas buvusių koplytėlių Giedraičiuose ir Vabalninke (56-57 pieš.). Iš pirmo žvilgsnio buvusi Vabalninke koplytėlė net neatrodė triaukštė, nes vienas jos aukštų (apatinis) toks neryškus, nors ir su statulėlėmis. Tai ne koks nors nišomis suskirstytas namelis, bet lyg gėlių pintinėlė, apsupusi koplytėlės bendrąjį stiebą, prie kurio glaudžiasi šventųjų statulėlės nugaromis. Jos čia tartum simboliniame gėlių daržely, kuris savo gėlių ornamentais gerai derinasi su kitais aukštais, nes gėlių puošmenys pabrėžti visoj koplytėlėj.

Gražiausiais harmoningiausiais ansambliais, atrodo, išeidavo tos daugiaaukštės koplytėlės, kurių bent dvi būdavo žibinto pavi-

dalo su piramidiniais stogeliais (6, 31, 52-53 pav.). Tarp jų buvo tikrų šedevrų, kokių galėjo pavydėti didelio mokslo architektai-dekoratoriai, kaip liudija tų kūrinių atvaizdai (56 pieš., 31 pav.). Bet kad šitų daugiaaukščių koplytėlių dekoratyvinis grožis buvo trumpalaikis, mus pamoko vienos triaukštės koplytėlės Vidišky

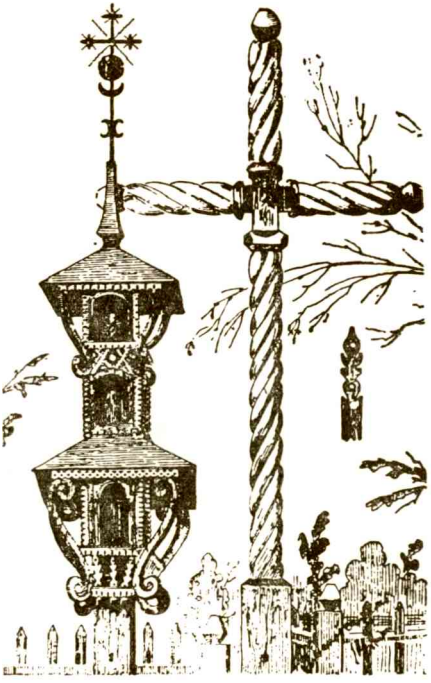

56 pieš. Koplytėlė ir kryžius Giedraičiuose

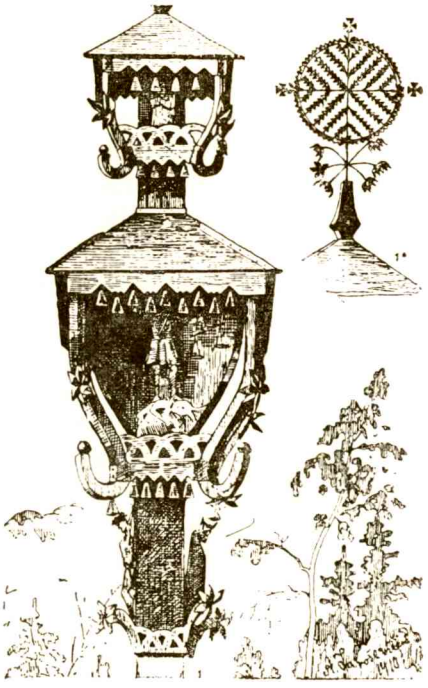

57 pieš. Koplytėlė Vabalninko kapinėse

foto nuotrauka (52 pav.): visi puošmenys jau vėjų nulaužyti, nors visa sudėtinė koplytėlė dar atrodo galingai.

Lietuviškų medinių paminklų įvairybėje dviaukštės ir triaukštės koplytėlės buvo puošniausios. Nors jų buvo sukūrę dzūkai (66_1 pieš.), tačiau tik Rytų Aukštaičiuose jos pasiekė tobuliausį raidos laipsnį. Ten jos iš tikro galėjo atrodyti lyg egzotinės medinės lelijos, apie kurias kalbėjo vokiečių poetas H. Eulenberg. Tur būt šiuos dekoratyvinius ansamblius turėdamas galvoje, P. Galaunė sakė, kad tie lietuvių «kryžiai daugiau ar

mažiau panašūs į Rytų tolimąsias pagodas»[96]. Bet iš tikrųjų šitos rūšies koplytėlės buvo katalikiško uolumo ir meninių siekimų išraiška, kokią tik galėjo parodyti lietuviai ūkininkai tuo sunkiu laiku, kai sava bajorija buvo nuėjusi su svetimaisiais, o rusų administracija buvo uždraudusi net maldų knygas lietuvių kalba lotynų raidėmis.

Į penktąją stulpinių koplytėlių seriją skirtinos visos kitos, kurios netelpa pirmose keturiose, nors ir turi šių koplytėlių elementų. Tai palaida serija. Joj telpa Šeduvos ir Žagarės buvusios vienfasadinės koplytėlės (44-45 pieš.). Į ją turėtų įeiti ir buvusi Viekšnių kapinių koplytėlė, kuri panašesnė į pastogėlę prie medžio, bet nuo ten nukeltą ant stulpo (43 pieš.). Į ją panaši buvo šv. Jono Nepomuko koplytėlė-dėžutė, žibintinių koplytėlių prototipas (18 pav.).

Į tą pačią palaidą seriją galima skirti ir tą koplytėlę, kurios planas išreiškiamas taisyklingu dešimtkampiu (50 pav.). Nuo jo kampų kylą pilioriai neša trikampius frontonus, o stogeliai nuo jų susibėga į vieną centrą, kuris buvo vainikuotas keliašakiu kryželiu. Tai lyg daugiašonė tabernakulinė koplytėlė, nors ji atrodo kaip daugiašonis žibintas. Kad ir vieno aukšto, ji turi 10 statulėlių, t. y. daugiau negu jų gali turėti dviaukštė keturfasadė koplytėlė. Šios dešimtkampės neskiriame į atskirą rūšį, nes ji tokia viena tebuvo Lietuvoj. Neminime nė kitų pavienių ar negausių (61 pieš.).

Tiesa, kad čia nuodugniau aprašytas keturias stulpinių koplytėlių rūšis dar galima būtų skirstyti į smulkesnes grupes, kaip tai yra padaręs P. Galaunė, kuris priskaitė 56 tipus (44 vadinamų stogiastulpių ir 12 vadinamų koplytstulpių tipų). Bet šitoks smulkus lietuviškų koplytėlių suskirstymas tebūtų įdomus, kaip pastebi pats Galaunė, tik retiems specialistams. Toks detalus suklasifikavimas tik dar kartą patvirtintų jau pasakytą mintį: gausių koplytėlių formų įvairybė atskleidžia jų kūrėjų išradingumą.

---

[96] P. GALAUNĖ, *L'Art lithuanien*, Malmö 1934, 8 psl.

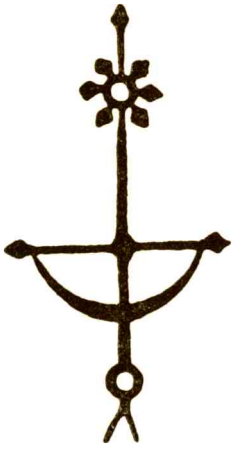

MĖGINIMAS SUKLASIFIKUOTI GAUSIUS KRYŽIUS

Po to, kai buvo charakterizuoti kryžių ornamentai ryšium su jų apsaugos problema, smulkiai klasifikuoti kryžius būtų pedantiškumas. Todėl buvusią Lietuvoj kryžių gausybę užtenka sugrupuoti į kelias stambesnias rūšis.

Pirmiausia reikia atskirti lotyniškus medžio kryžius, kurie neturėjo jokių koplytėlų nė ornamentų. Jie įėjo į tarptautinę kryžių kategoriją. Lietuvai jie gal tebuvo chrakteringi tuo, kad pasiekdavo nemažą aukštį (5-7 metrus) ir teturėdavo mažytę nukryžiuoto Išganytojo statulėlę arba krucifiksą sankryžoje.

Antrą rūšį, kuri nebuvo tokia gausi kaip pirmoji, sudarė tie lotyniški kryžiai, kurių sankryžoj tebuvo suprastinta koplytėlė, t. y. kai kryžmoj tebuvo medinis dvišonis, trišonis ar kitoks stogelis, o nugariniu skydu Nukryžiuotojo statulėlei tarnaudavo pats kryžiaus medis (13, 28_2, 59_1 pieš.). Į tą pačią rūšį priskirtini ir tie kryžiai, kurie sankryžoje teturėjo medinę ar skardinę pastogėlę be pamato, arba kai pastogėlė teturėjo nugarinį skydą (62 pieš.).

Trečion rūšin priskirtini visi tie kryžiai, kurie savo sankryžose turėjo tokią pat suprastintą koplytėlę, kaip anksčiau charakterizuoti kryžiai, bet kurių sankryžą puošė ornamentinė aureolė, sudėta iš abstraktinių formų, arba iš stilizuotų augalinių spindulių (10, 11 pieš., 5 pav.).

Į ketvirtą rūsį skirtini tie medžio kryžiai, kurių sankryžoje buvo prikalta dėželės pavidalo koplytėlė, lyg koks tabernakulis su krucifiksu, arba su Nukryžiuotojo statulėle, arba su Kalvarijos scena, o sankryžą supo didesnė ar mažesnė aureolė, sukomponuota čia iš abstrakčių konvencinių spindulių, čia iš stilizuotų augalinių formų (12_1, 66_2 pieš., 23, 36-37, 56 pav.). Šitokių kryžių buvo gausu.

Šitos abstrakčios ir augalinės aureolės aplink sankryžas buvo pradininkės tų didžiųjų aureolių, sukomponuotų iš augalų bei gėlių, kurios drauge su kryžiais iškildavo Lietuvos danguje kaip didžiulės medinės monstrancijos. Jos kai kieno buvo vadinamos saulėmis dėl skritulinių formų, nors šios būdavo supintos iš stilizuotų gėlių stiebų. Tai reti dekoratyviniai šedevrai, kuriems panašių nebuvo Europoj (1, 8, 11, 35, 38 pav.). Šitos rūšies variantais laikytini ir tie kryžiai, kurie be koplytėlės ir aureolės dar turėjo viršūnėje ornamentuotą geležinį kryžių. Antru šios rūšies variantu galima laikyti kryžius, kurie be aureolės ir koplytėlės sankryžoje dar turėdavo stiebe išskaptuotą įsienę, arba koplytėlę prie stiebo, arba aplink jį koplytėlių vainiką (12 pieš., 54 pav.).

Penktai rūšiai galima priskirti tuos kryžius, kurių gana didelė koplytėlė apsupdavo sankryžą ir su ja sudarydavo vienetą. Vienur kryžminės šakos ir pati koplytėlė būdavo išpuošta konvenciniais ir augaliniais ornamentais (16 pieš., 7, 34 39 pav.) ; kitur sankryža ir ją supanti koplytėlė būdavo be ornamentų (8 pieš.). Vienu atveju sankryžos ir koplytėlės bendra kompozicija būdavo atskirta nuo ją nešančio koto, kitu atveju to atskyrimo beveik nematyti (palygink 7, 22 ir 39 pav.).

Į šeštą rūšį priskirtini tie mediniai lotyniški kryžiai, kurie be koplytėlės, arba pakaitalo sankryžoje dar turėjo Kristaus kankinimo įrankių. Tie kankinimo didieji įrankiai (ietis ir ant smaigčio kempinė) su kryžiaus skersinėmis « rankomis » sudarydavo apverstą smailų trikampį (9 pieš.). Tai vadinamieji džūkų kryžiai. Jie kartais turėdavo ir aureolę, o kartais ir koplytėlę toje kryžiaus vietoje, kur sunertos ietys (24, 33 pav.).

Septintai rūšiai reikia priskirti šv. Benedikto arba dvigubus kryžius, kurių apatinėje sankryžoje būdavo koplytėlė, o aukštutinėj sankryžoje — dažniausia Dievo apvaizdos simbolis — akis trikampyje. Abi sankryžas puošdavo spindulingos aureolės (4 pieš., 40-41, 42 pav.). Šios rūšies variantu galima laikyti ir

trigubus kryžius, kurie nebuvo gausūs. Nuo dvigubų jie tesiskirdavo tuo, kad trečioje (pačioje aukščiausioje) sankryžoje nebūdavo jokios koplytėlės, bet toji sankryža turėdavo, kad ir nežymią, spinduluotą aureolę, pakartojančią apatinių ornamentinius motyvus (43 pav.). Suprantama, kad Lietuvoje buvo dvigubų ir trigubų kryžių, kurie neturėjo nei aureolių, nei koplytėlių. Bet jų čia neįmame dėmesin.

Į aštuntą rūšį reikia priskirti tuos kryžius, kurie buvo be koplytėlių, bet aplink sankryžą turėjo reljefinę aureole, o kote — dar kitokių reljefų (46-47 pav.). Jeigu ne visų, tai bent daugumos šitų kryžių autorium yra buvęs Vincas Svirskis [97], kuris savo kūriniais buvo praturtinęs Kėdainių apskrities kaimus, laukus ir kapines. Tie kryžiai daugiau skulptūros negu architektūros kūriniai.

Lietuvos medinių paminklų tarpe taip pat buvo galima sutikti tokių kryžių, kuriuos būtų sunku įrikiuoti į vieną kurią aukščiau charakterizuotų rūšių dėl jų retų pavidalų. Tai būtų devintoji palaidoji serija. Į ją turėtų įeiti vienas antras kryžius, kurių stiebas ir skersinės « rankos » buvo išskaptuoti kaip dviejų didelių pynių sukryžiuoti gabalai, arba kaip kryžiškai sunertos dviejų suvytų virvių atkarpos (56_2 pieš.), arba kurių stiebas ir skersinės « rankos » pakraščiais buvo apaugusios egzotiniais lapais (3 pieš.), arba kurių stiebai buvo papuošti kabančių girliandų schemomis (25, 34 pav.).

Šitie ir kiti nesuminėti egzemplioriai padidintų kryžių varijantų skaičių Lietuvoje. Prisiminus, kad P. Galaunė priskaito jų žymiai daugiau — net 45 kryžių tipus, — matyti, kad čia duota klasifikacija netobula, tik apytikslė. Tačiau ir tokia ji byloja apie lietuviškų kryžių įvairybę, kuri savo ruožtu atskleidžia, kad šioje srityje lietuviai dekoratoriai parodė nemažesnį išradingumą už koplytėlių kūrėjus.

Apie koplytėles ant mūrinių pamatų ir ant akmenų negalima pasakyti nieko reikšmingo dėl jų formų. Užteks priminti, kad jos atrodė, kaip miniatiūrinės bažnytėlės su langais iš trijų ir net keturių šonų. Fasadinis langas kartais būdavo atidaromas kaip durys. Šitų koplytėlių ant kietų pamatų architektūrinės formos

---

[97] I. Kostkevičiūtė, *Vincas Svirskis*, Vilnius 1966.

buvo dažniausiai pasiskolintos iš barokinio ir neogotikinio stilių be tokio individualaus pritaikymo, kokį atskleisdavo stulpinės koplytėlės. Pagaliau pasakytina, kad miniatiūrinės bažnytėlės ant kietų pamatų tebuvo populiarios tik Žemaičiuose.

Žemaičiuose ir kitose Lietuvos provincijose taip pat pasitaikydavo mūrinių koplytėlių, ypač prie didesnių dvarų ir miestuose. Tačiau šitos mūrinės koplytėlės yra internacionalios ir neturi nieko etnografiškai lietuviško. Jų pavyzdžiai galėjo veikti stulpinių koplytėlių statytojus, bet šių nebuvo paveiktos.

Baigiant lietuvių koplytėlių ir kryžių formų bei jų raidos analizę, kyla klausimas, kokios formos lietuvių liaudies kūrėjų rankose pasirodė vaisingiausios dailiais kūriniais. Atrodo, kad kryžių ir koplytėlių įvairybėje buvo iškilusios trys aukštos viršūnės. Vienaaukščių stulpinių koplytėlių rūšy, atrodo, tobulos pusiausvyros tarp architektūrinių, skulptūrinių ir ornamentinių formų buvo pasiekusios skėtinės koplytėlės. Šioj srity architektūriškai racionaliausių ir drauge dailiausių kūrinių buvo sukurtų Žemaičiuose (20-21 pieš., 28 pav.).

Medinių paminklų įvairybėje antrą nemažiau aukštą viršūnę buvo pasiekę rytiniai Aukštaičiai su savo dviaukštėmis ir triaukštėmis koplytėlėmis. Jose atsiskleidė architektūrinių dekoratorių vaizduotės žaismas, kurį vis dėlto apvaldė saiko jausmas. To pasėkoj buvo sukurtų reto grožio dekoratyvinės architektūros šedevrų, kokius buvo galima pamatyti triaukštėje koplytėlėje Giedraičiuose ir dviaukštėje koplytėlėje Bajorų kaime, Rokiškio apskrityje (56 pieš., 31 pav.).

Lietuvių medžio paminklų gausoje trečią viršūnę buvo pasiekę viduriniai Aukštaičiai ir Žemaičiai sutartinai, nes jų sienų srityje išsivystė kryžiai su spinduliuotomis aureolėmis. Konvencinius spindulius pakeitę augaliniais, tos lietuvių srities dekoratoriai buvo iškėlę į dangų tokias gražias stilizuotų gėlių monstrancijas, kad panašių veltui ieškotum kitur Europoje (1, 10, 35, 38 pav.).

Išvadai galima tarti, kad minėtų pakylų geriausiais kūriniais lietuvių kryžių ir koplytėlių menas buvo pasiekęs europinį lygį dekoratyvinės dailės srityje.

IV. SIMBOLIAI IR ORNAMENTAI

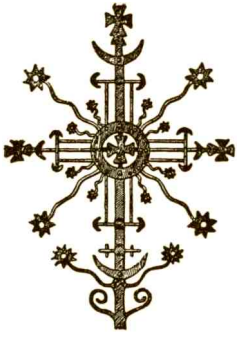

KRYŽIUS KAIP SIMBOLIS IR ORNAMENTAS

Lietuviškų koplytėlių ir kryžių nežinomi dirbėjai bei kūrėjai nėra išradę jokių naujų architektūrinių formų, kurios nebūtų buvusios žinomos kitų tautų medžio architektams-dekoratoriams. Tačiau mūsų kryždirbiams niekas negalėtų paneigti proporcijų jausmo ir gyvos vaizduotės, įvairiai derinant anas formas į organiškas kompozicijas. Net pagrindinis liaudies meisterių rūpestis — išlaikyti medinį paminklą atvirame ore kaip galima ilgiau sveiką — dažnai nusileisdavo gyvai vaizduotei, siekiančiai dekoratyvinio grožio.

Dekoratyviniam puošnumui liaudies architektai-dekoratoriai neretai panaudodavo architektūrinius elementus, skulptūrines formas ir specialų dėmesį skirdavo ornamentams-puošmenims. Bet šiame bendrame dekoratyviniame akorde pirmenybė priklausė skulptūros temoms. Tarp jų nukryžiuotasis Kristus ir jo mirtis Kalvarijoj buvo svarbiausios, nes tų temų skulptūriniai kūriniai, palydimi šventųjų statulėlių, teikė prasmę architektūriniams-skulptūriniams ansambliams, kokius sudarė stulpinės koplytėlės ir didieji kryžiai. Bet Išganytojo, jo kančios momentų ir jo šventųjų statulėlėms reikėjo prasmingos ir gražios aplinkos. Jai iš dalies tarnavo architektūrinės formos, bet specialiai šiam tikslui buvo skirti simboliai-ornamentai. Jie atbaigė kryžių ir stulpinių koplytėlių stilių, jungdami tuos medinius paminklus į vieną šeimą. Todėl ir įdomu, kokie buvo tie simboliai, kokia jų prasmė, kaip jie virto ornamentais.

Didžiuma autorių, rašiusių apie lietuvių kryžius, jų simbolius lig šiol skirstydavo į dvi grupi : krikščioniškus ir nekrikščioniškus. Dr. J. Balys, kuris, kaip atrodo, turi abejonių dėl tariamos stulpinių koplytėlių pagoniškos kilmės, mūsų paminklų simbolius taip pat laiko skirtingos kilmės. Jis rašo : « Šventųjų statulėlės, smūtkelis, *pietà*, krikščionybės simboliai (kryžma, kančia, Apvaizdos akis, angelas su trimitu, balandis, avinėlis, kopėčios, kielikas ir kita), aišku, tik bažnyčios įtakoj tegalėjo atsirasti. Tačiau geometriniai ornamentai, visokie ratilai, saulės, mėnuliai, žalčiai ir stilizuotos gėlės šitokios pagalbos nėra reikalingi, nes juos randame ir kituose mūsų liaudies meno pasireiškimuose, nieko bendro neturinčiuose su religija ir bažnyčia, be to, archeologinėse iškasenose iš priešistorinių laikų. Rato ir saulės simboliai ir jų meniškas vaizdavimas yra senesni negu pati krikščionybė ; be to, jie krikščioniškoj simbolikoj ir mene vyraujančio vaidmens nevaidina » [98].

Šitokių ir panašių nuomonių akivaizdoje reikia tat paanalizuoti lietuviškų kryžių bei koplytėlių simbolius ir ornamentus, besistengiant susekti jų kilmę ir suprasti jų prasmę. Pirmiausia reikia sustoti prie pagrindinio simbolio, kuriuo yra kryžius, klausiant, kaip į jį žiūrėjo mūsų medinių krikščioniškų paminklų nežinomi autoriai.

Kiek pajėgia atskleisti kryžių bei koplytėlių formų analizė, lietuviai, kad ir vėliausiai apkrikštyta Europos tauta, kryžių suvokė ir suprato tikrai krikščioniškai — jis tebuvo jiems Kristaus kančios ir žmonių išganymo ženklas, taigi svarbiausias simbolis. Tačiau, nors kryžių bei koplytėlių statytojai gerbė kryžiaus ženklą, tos pagarbos neperdidino — nepadarė iš kryžiaus stabo, kurio prasmė ar vertė pareitų nuo jo medžiagos, dydžio ar kitokių materialinių ypatybių. Lotyniškas kryžius su nukryžiuoto Išganytojo atvaizdu lietuviams katalikams tebuvo Kristaus kančios ženklas, svarbiausias šventas simbolis ir tiek.

Šita krikščioniška kryžiaus samprata koplytėlių ir kryžių autorius buvo pastumėjusi į dvi konkrečias išvadas. Pirma, tikrą religinę pagarbą jie tereikšdavo tik tam kryžiui, kuris turėjo

---

[98] J. Balys, *Mūsų kryžių kilmės beieškant*, žr. *Santarvė*, 1955 m., 7-8 nr., 319 psl.

Išganytojo atvaizdą, ir leisdavo kūrybinei vaizduotei pasireikšti visuose kituose kryžiuose, mediniuose ir geležiniuose, kur to atvaizdo nebūdavo. Antra, savo pagarbai išreikšti jiems užtekdavo mažo medinio kryžiaus su Nukryžiuotojo statulėle. Todėl prie didelių lotyniškų kryžių jie nematydavo reikalo kalti didelę Išganytojo statulą, kuri artėtų į natūralaus žmogaus proporcijas. Tai padėjo mūsų kryžių meisteriams išvengti tokio natūralizmo, koks matyti bavarų ir tiroliečių mediniuose kryžiuose, kur nukryžiuotas Išganytojas būna atvaizduotas anatomiškai pagal kryžiavimo aplinkybes su tendencija į realaus žmogaus dydį.

Šitoks daugiau ar mažiau natūralistiškas vaizdavimas lietuvių kryžiuose tepasitaikydavo tik išimtiniais atvejais. Dažniausia Išganytojo statula juose būdavo maža. Neretai vietoj jos stulpinėse koplytėlėse ir net prie didelių kryžių koplytėlės būdavo kalamas krucifiksas, t. y. mažas medinis kryželis su Nukryžiuotojo statulėle. Aišku, kad maža statulėlė prie didelių kryžių buvo proporcingai nepakankama. Kad ir nebežadindama mirties šiurpo, ji vis dėlto pasiliko giliaprasmiu išganymo simboliu, vertu religinės pagarbos. Šitaip išvengdami natūralizmo, lietuvių kryžių architektai bei skulptoriai susiderino su lietuvių liaudies dainų stiliumi, kuriam subtilūs simboliai yra artimesni negu natūralistiniai vaizdai.

Taigi, savo religinei minčiai ir jausmui išreikšti lietuvių kryžių statytojai dažnai vartojo nedidelį, gal 25-30 centimetrų, medinį kryželį su nukryžiuoto Išganytojo statulėle. Tas krucifiksas, arba viena Nukryžiuotojo statulėlė buvo kanoniškai neliečiami. Pirmiausia jų apsauga nuo pragaištingų atmosferinių įtakų rūpinosi lietuviai, kaldami juos stulpinėse koplytėlėse ir savotiškuose tabernakuliuose didžiųjų medžio kryžių sankryžose. Šitokiu būdu lietuviams didysis medžio kryžius tapo Kristaus kančios ir išganymo simbolio nešėju, tartum dieviškos kančios Kristoforu.

Nors ir didysis medžio kryžius-nešėjas buvo gerbiamas, tačiau jo pavidalas nebuvo neliečiamas. Teskirdami jam tik antraeilę reikšmę, lietuvių liaudies menininkai į didįjį kryžių žiūrėjo kaip į dekoratyvų foną, kur jie duodavo laisvės savo vaizduotės estetiniams poskrydžiams. Jie tą didįjį medinį kryžių įvairiai piaustydavo, prie jo kaldavo įvairių ornamentų, kartais aplink jo kryžmą sutelkdavo tiek puošmenų, kad jis imdavo netekti savo tradicinio pavidalo, kol tapdavo stilizuotų gėlių didžiule monstrancija,

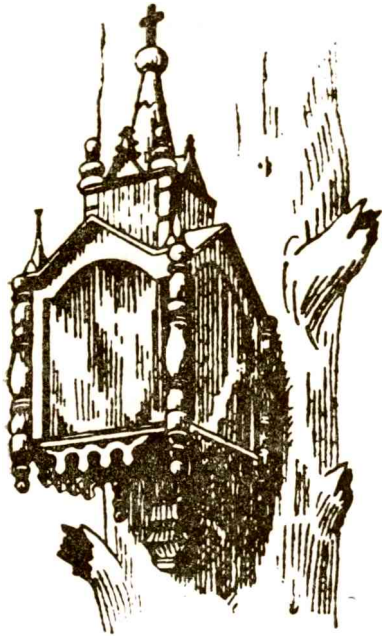

58 pieš. Koplytėlė prie medžio Kremalos apylinkėje

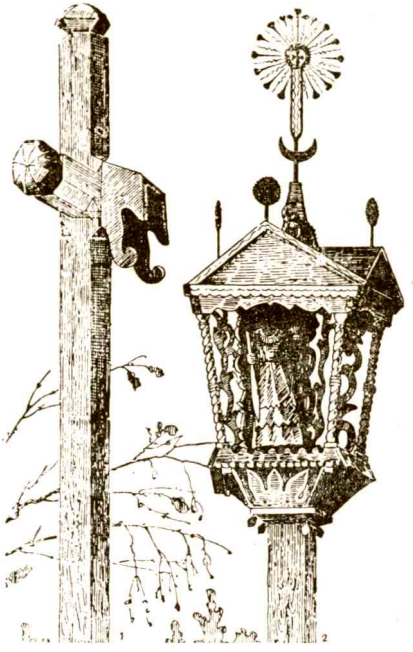

59 pieš. Kryžius ir koplytėlė Radviliškio kapinėse

kurios centre buvo koplytėlė-tabernakulis su nedidele Nukryžiuotojo statulėle arba krucifiksu (35, 38 pav.).

Geležinis kryžius, kad ir neturėjo šventenybės nešėjo vaidmens, lietuvių meisterių akyse buvo panašus į didįjį medžio kryžių. Dažniausia statomas ant stulpinių koplytėlių viršūnių, retkarčiais ant didžiųjų kryžių, geležinis kryžius tebūdavo tik antraeilis simbolis, dažnai vartojamas kaip ornamentas. Todėl dekoratyviniuose lietuvių sumanymuose geležinis kryžius kartais sumišdavo su kitais ornamentais, prarasdamas savo tradicinį pavidalą, virsdamas monstrancija ir gal net saulės emblema (67-69 pieš.).

Dėl šitokio dviejopo kryžiaus simbolio traktavimo lietuvių stulpinėse koplytėlėse ir kryžiuose atsirado savotiškas dvejopumas arba paralelizmas — iš vienos pusės kanoniškai neliečiamas krucifiksas, o iš kitos — įvairiai ornamentuojami didieji mediniai ir geležiniai kryžiai. Šis dvejopumas derinasi į lietuvių liaudies dainų dažną paralelizmą, kuriuo žmogus sugretinamas su panašiu

gamtos reiškiniu. Kaip anose dainose žmogus bei jo jausmai yra svarbesni už plačiosios gamtos atitinkamus reiškinius, kurie paryškina žmogaus gyvenimo momentus, taip greta nežymaus bet prasmingo krucifikso ėjo žymesnis ir puošnesnis jo brolis — didysis medžio kryžius-nešėjas, arba ornamentuotas geležinis kryžius, kuris puošdavo stulpinės koplytėlės ansamblį.

Lietuvių liaudies menininkai krucifiksą labiau gerbė, o su kitokiais kryžiais, neretai jiems suteikdami puošmenų reikšmę, elgėsi laisviau dėl kelių motyvų. Viena, su kryželiu jie, matyt, buvo seniau ir artimiau susigyvenę negu su kitais kryžiais ; antra, tai buvo visai suderinama su kryžiaus kaip simbolio samprata ; trečia, barokinis menas, iš kurio nekartą pasimokydavo lietuvių stulpinių koplytėlių statytojai, taip pat dažnai Kristaus kančios įrankius pavartodavo kaip ornamentus. Su tuo pačiu geležiniu kryžium, kuris vainikavo daugelio Lietuvos bažnyčių bokštus ir pinjonus, barokiniai dailininkai elgėsi dekoratyviškai, transformuodami jį į ažurines monstrancijas su spinduliais. Šituo atžvilgiu lietuvių geležiniai spinduliuoti kryžiai ant stulpinių koplytėlių ir vėlybojo baroko kryžiai ant bažnyčių bokštų bei pinjonų buvo panašūs, nes jų autorius įkvėpdavo panašus estetinis žaismas (46, 54 pieš.).

Iš kur buvo atėjusi į Lietuvą mada paversti geležinius kryžius spinduliuotais ir ažuriniais : ar iš Vakarų, ar iš Rytų ? Nepaslaptis, kad šitokių ornamentuotų geležinių kryžių buvo ant vėlybojo baroko bažnyčių ne tik Vilniuje. Šitokių kryžių buvo Vakaruose ir vėliau. Bet anksčiau jų yra buvę Rytuose. Pavyzdžiui, kelios Maskvos cerkvės, pastatytos XVII amžiuje, yra papuoštos spinduliuotais kryžiais, kurių kotai yra perkirsti mėnulio pjautuvo. Todėl yra pagrindo manyti, kad ornamentuoti geležiniai kryžiai iš šventovių Rusijoje, su kuria tada Lietuva turėjo įvairių kontaktų, galėjo ateiti į Neries bei Nemuno krantus ir net nukeliauti į Vakarus.

Tiesa, paprastai manoma, kad XV-XVII amžiuose kultūrinių kūrybinių kontaktų tarp Vakarų ir Rytų Europos nėra buvusių. Tačiau ši nuomonė nėra teisinga. Pavyzdžiui, Rusijoj labai paplitę cerkvių bokštai su svogūno arba degančios žvakės simboliu Vakaruose buvo žinomi jau XV amž. pabaigoje (vokiečio E. S. graviūrose). Vėliau daugelio barokinių bažnyčių bokštai Bavarijoj, ypač nedideliuose miesteliuose, dažnai būdavo užbaigiami

degančios žvakės simboliu, vadinamu svogūnu. Net vienas žymiausių vokiečių architektų XVIII amž. B. Neumann yra pastatęs Würzburgo mieste nedidelę bažnyčią, vietinių gyventojų vadinamą Käpele, su septyniais bokšteliais, vainikuotais žvakės liepsnomis (svogūnais).

Taigi, jei Rytų (Rusijos) architektūros įtaka XVIII amžiuje buvo jaučiama pietinėj Vokietijoj, juo labiau ji galėjo būti žymesnė Lietuvoje. Savo šventovėms lietuviai galėjo pasiskolinti lengvų spinduliuotų kryžių, kokių XVII amž. buvo Rusijoj ir paskiau atsirado Vakaruose. Pradėjus Lietuvoj statyti ornamentuotus kryžius ant barokinių bažnyčių pinjonų bei bokštų ir taip pat stulpinių koplytėlių viršūnių, šita mada pamažu buvo pervesta į medinius kryžius, kurie buvo pradėti puošti spinduliais ir aureolėmis. Pagaliau šitokiai ornamentacijai kryžiuose susikurti paskatų galėjo duoti ir barokinės monstrancijos, kokių kryžių meisteriai pamatydavo savo parapijų bažnyčiose.

Nors lietuvių kryžių puošimas spinduliuotomis aureolėmis maždaug sutapo su Rytų ir Vakarų meno bendrąją tendencija vėlybojo baroko (XVIII) amžiuje, tačiau lietuvių stulpinių koplytėlių ir kryžių meisteriai nevienu atveju pasirodė originaliai. Jų sumanymas geležinių kryžių konvencinius vingiuotus spindulius pradėti maišyti su augaliniais ir pagaliau paversti gėlėmis buvo vienas laimingiausių. Kokių gražių stulpinių koplytėlių viršūnių buvo sukūrę lietuvių kalviai, lengva įsitikinti iš jų piešinių, čia spausdinamų skyrių ir poskyrių pradžioje. Kad šitos geležinės aureolės nebuvo tik imitacijos keliu ar pripuolamai sukurtos, bet buvo giliai apmąstytos ir pripildytos simbolinės prasmės, gali mums paliudyti dviejų visai skirtingų koplytėlių viršūnių piešiniai (69-70 pieš.).

Apie kitus geležinius kryžius, tapusius augalinėmis monstrancijomis, P. Galaunė rašė: «Čia spinduliai primena rūtos lapelius, čia nežinomo augalo lapelius ritmiškai išdėstytus iš abiejų stiebelio pusių. Yra gaunamas toks silueto grožis, kuriam iš kitų šalių meno galėtų lygintis tik lenkų popieriaus karpiniai»[99]. Kad konvencinius spindulius pervesdami į augalus medy, lietuvių meisteriai didiesiems kryžiams buvo sukūrę nuostabaus grožio gėlinių aureolių, jau buvo nurodyta, kalbant apie medines kryžių puošmenas bei jų apsaugą.

[99] P. Galaunė, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 38 psl.

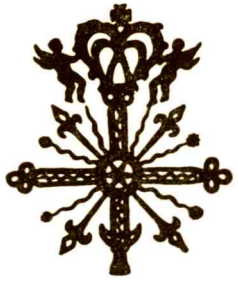

DANGAUS ŠVIESULIAI:
SAULĖ, MĖNULIS IR ŽVAIGŽDĖS

Kalbant apie dekoratyvinio kryžiaus vartoseną Lietuvos stulpinėse koplytėlėse ir kryžiuose, negalima aplenkti dangaus šviesulių — saulės, mėnulio, žvaigždžių, — kurie buvo glaudžiai susiję su geležiniais kryžiais. Be abejo, svarbiausi dangaus šviesulių simboliai bei ornamentai buvo saulė ir mėnulis. Tačiau koplytėlių viršūnių geležiniuose kryžiuose labiausia į akis krisdavo mėnulio piautuvas. Nors jį būdavo galima sutikti ne kiekvienoje stulpinės koplytėlės viršūnėje, bet jis būdavo dažnesnis už saulės emblemą.

Koplytėles vainikuojančiuose geležiniuose kryžiuose mėnulio piautuvas dažniausia perkirsdavo geležinio kryžiaus kotą, t. y. jis dažniausia būdavo įkomponuotas žemutinėje šakoje žemiau sankryžos. Daug rečiau tas mėnulio simbolis pasitaikydavo viršutinėje kryžiaus šakoje ir rečiausia horizontalinėse šakose (70-71 pieš.). Tačiau pasitaikydavo atvejų, kai mėnulio piautuvas būdavo visose geležinio kryžiaus šakose. Tai reiškė, kad mėnuliu buvo žaidžiama kaip ornamentu, mažai besidomint jo prasme (žr. šio skyriaus pradžios vinjetę, 116 psl.).

Labai dažnai (nors nevisada), kai geležinio kryžiaus kote būdavo matyti mėnulio piautuvas, tai kryžmoje būdavo apskritimas, kuris lyg savo viduje sudarydavo skrituliuką, baltą, šviesų, o kartais ir tamsų. Vienur tas šviesus skrituliukas atrodydavo lyg ostija, apsupta monstrancijos spindulių, kitur buvo galima įžiūrėti saulės diską su trykštančiais iš jo spinduliais, kurie kartais baigdavosi žvaigždėmis (23, 42, 54, 56 pieš. ir poskyrių vinjetės). Ką visa tai reiškė? Ar tai tebuvo ornamentai, ar simboliai drauge?

Tie Lietuvos kryžių tyrinėtojai, kurie buvo įsitikinę, kad

lietuviški kryžiai yra išriedėję iš pagoniškų antkapinių stulpų, per lengvai nusprendė, kad saulės ir mėnulio emblemos — pagoniško lietuvių tikėjimo liekanos. Giliau nenagrinėdamas šito kilmės klausimo P. Galaunė drąsiai teigė, kad stulpinių koplytėlių geležinės viršūnės « išaugo iš saulės ir mėnulio kulto » [100]. J. Basanavičius šituo klausimu buvo pasisakęs plačiau. Prileidęs, bet neįrodęs antkapinių stulpų tradiciją, ankstesnę už krikščionybę Lietuvoje, jis rašė : « Viršum stogelių, kur seniau, rasit, tik saulę, mėnesį ir žvaigždes tedėjo, ėmė statyti ir kryželį, tačiau dažnai taip juos supindami su anų emblemomis, kaip mes juos dar šiandien matome ... Iš senovės lietuvių kulto saulė, mėnuo, žvaigždės, žalčiai ant tų paminklų buvo palikti tartum tik ornamentikos motyvų rolėje » [101].

M. Gimbutienei atrodo, kad saulės, mėnulio ir žvaigždžių simboliai, senovėje reiškę dangiškos gyvybės galias, į lietuvių liaudies meną yra perėję tradicijos keliu : « Neveltui liaudies menas nusėtas saulėmis ir ratilais, žvaigždutėmis ir segmentinėmis žvaigždėmis, neveltui koplytėlių viršūnės ir kryžiai " saulėmis šviečia ". Tai palaimintas sukimasis ir nesustojimas, tai atsinaujinimas ir gyvenimas, tai simbolis viso to, ką priešpastatome mirčiai », sako M. Gimbutienė, aiškindama dangaus šviesulių simbolinę prasmę indoeuropietiškos lietuvių religijos šviesoje [102].

Įrodyti, kad saulės ir mėnulio simboliai-ornamentai lietuvių kryžiuose ir stulpinėse koplytėlės tikrai gali būti kilę iš priešistorinės epochos, M. Gimbutienė yra davusi piešinį vieno žalvarinio antkaklio, kilusio iš pirmųjų amžių po Kristaus ir rasto sename kape etnografinės Lietuvos teritorijoj (Tauragnuose, Utenos apskrityje). To ankaklio piešiny iš tikro matyti du ratilai su spinduliais, kurie duodasi aiškinami kaip saulės simboliai. Yra ir iš vielos suraizgytas mėnulio piautuvas (26 pieš.). Gimbutienė taip pat yra davusi piešinius kabučių ir sagčių, rastų III-IV amžių kapuose kitose Lietuvos vietose [103]. Nors tuose piešiniuose nema-

---

[100] Ten pat, 229 psl.

[101] J. Basanavičius, *Lietuvių kryžiai*, Vilnius 1912, 28 psl.

[102] M. Gimbutienė, *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai*, 1953 m. 1 nr., 6 psl.

[103] M. Alseikaitė-Gimbutienė, *Liaudies meno šaknys*, žr. *Aidai*, 1948 m., 14 nr., 215 psl.

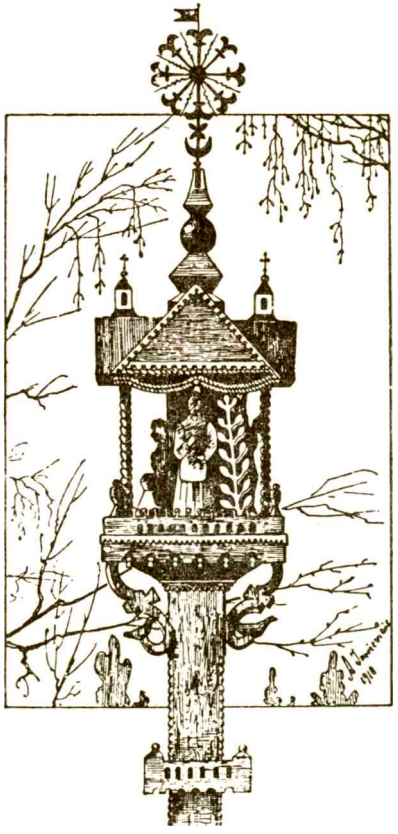

60 pieš. Koplytėlė Pasvaly

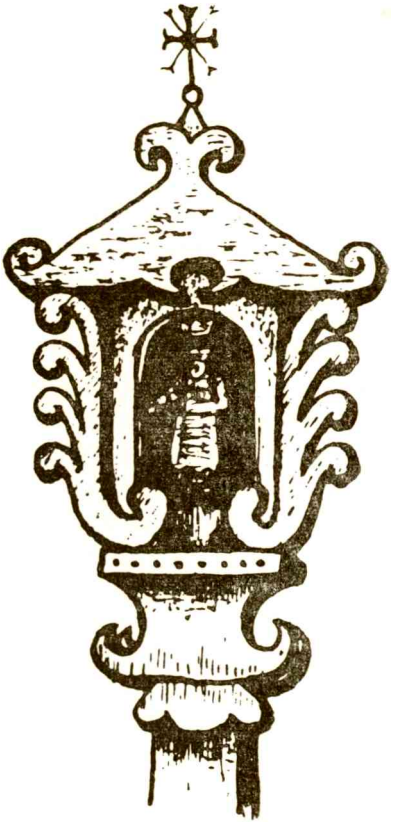

61 pieš. Koplytėlė

tyti mėnulio piautuvų, bet dėl saulės disko nėra abejonių. Iš to ir daroma išvada, kad saulės ir mėnulio simboliai iš priešistorinio lietuvių meno galėję ateiti į lietuvių kryžius ir koplytėles tradicijos keliu.

Bet ar tikrai atėjo? Ar tie dangaus šviesulių simboliai bent kiek turi tos prasmės, kokią jiems nori suteikti M. Gimbutienė aukščiau duotoje citatoje? Ar saulė, mėnulis ir žvaigždės lietuvių kryžiuose nėra krikščioniškos prasmės ir kilmės? Ar tam nėra argumentų?

Pirmiau atsakant į paskutiniuosius du klausimu, reikia prisiminti, kad Šventasis Raštas Naujame Testamente nekartą mini saulę, mėnulį ir žvaigždes. Šitie šviesuliai nebuvo užmirsšti nė

lietuvių religinėse giesmėse, skirtose Kristaus kančiai ir mirčiai. Antai, Didžiojo penktadienio giesmėj, giedamoj prie Kristaus grabo, randame šitokį posmą :

Verk ir tu, mėnuo, verk ir saulė šviesi,
Žvaigždės šviesybę savo čion užliesi.
Verkit spinduliai iš dangaus aukščiausio,
Jūsų užgęso šviesybė pirmiausia.

Šitie lietuvių giesmių prisiminimai apie dangaus šviesulius yra kilę iš Šventraščio, nes evangelistas Lukas liudija, kad Kristaus mirtį prie kryžiaus palydėjo saulės užtemimas, o evangelistas Matas apie būsimą paskutinį teismą rašo : « Aptems saulė, mėnulis nebeduos savo šviesos, žvaigždės kris nuo dangaus, ir dangaus galybės bus pajudintos. Tuomet pasirodys danguje Žmogaus Sūnaus ženklas » [104]. Kas gi bus tas Žmogaus Sūnaus ženklas, jei ne kryžius, kurį neretas lietuvis seniau statydavo kapinėse arba stulpinės koplytėlės viršūnėje ? Kad šitais atvejais žmonės galvojo apie paskutinį teismą, liudijo trimituojančio angelo simbolis, sutinkamas ant stulpinių koplytėlių (49 pieš.). Primintina taip pat, kad, kalbėdamas apie Taboro kalną, evangelistas Matas Kristų tiesiog susieja su saule. Jis sako : « Jo veidas sužibo kaip saulė » [105]. Taigi lietuviškuose kryžiuose saulės simbolis atrodo krikščioniškos kilmės ir reiškia Kristų.

Krikščionišką prasmę mėnulio simboliui taip pat galime rasti Šventrašty. Antai, Jonas Evangelistas savo dramatiškos vizijos aprašyme mini saulės apsiaustą Moteriškę, kurios vainikas sudėtas iš dvylikos žvaigždžių, o po jos kojomis — mėnulis [106]. Katalikų Bažnyčios aiškinimu šv. Jono Apreiškime minimą Moteriškę reikia suprasti kaip Kristaus Bendriją, nors šitos Moteriškės simboliai nuo seniai yra perėję Mergelei Marijai. Nuo XVII amž. Marijos Nekaltas Prasidėjimas mene tevaizduojamas tik su mėnuliu po Mergelės kojų, pamynusių žalčio galvą.

Bet kadangi Marijos kultas Rytų (graikų apeigų) Bendrijoj yra buvęs gyvesnis negu Vakaruose, tai bizantinės kultūros

[104] *Mato* 24, 29-30.
[105] *Mato* 17, 2.
[106] *Apreiškimas* 12, 1.

paveiktuose kraštuose mėnulio simbolis šalia kryžiaus yra pasirodęs anksčiau. Pavyzdžiui, Vladimire ant Demitrijaus katedros (XII amž.) kupolo buvo kryžius, kurio apačioje matyti mėnulio piautuvas. Jį taip pat galima pastebėti kryžiuose ant bokštų Maskvos cerkvėse (šv. Mykalojaus, Marijos Užgimimo, Išganytojo), statytose XVII amžiuje. Ar ten mėnulio piautuvas simbolizuoja Mergelę Mariją ar krikščionybės viršenybę prieš islamą, ar Bizantijos imperinių tradicijų pasisavinimą, šiuo momentu sunku pasakyti. Tačiau suminėtų šventovių kryžiuose įkomponuotų mėnulio piautuvų negalima aiškinti pagoniškomis tradicijomis. Todėl yra rimto pagrindo manyti, kad mėnuliai nuo bažnyčių bokštų Rytų Europoje yra perėję į lietuvių geležinius kryžius, nes bizantinio meno tradicija paveiksluose pridengti šventųjų drabužius spalvotų metalų skardomis buvo aiškiai matoma Lietuvos bažnyčių paveiksluose (XVII-XVIII amž.).

Antai, priešinantis prieš bizantinių ikonų įtaką, Vilniuje Aušros Vartų Mergelės Marijos paveikslas buvo XVII amž. apdengtas metaliniu (sidabro su paauksinimais) drabužiu (58 pav.). Žmonėms atitraukti nuo bizantinių ikonų blizgesio tas drabužis buvo sukurtas kaip galima puošnesnis: jis buvo išskaptuotas ir paauksintas; Mergelės Marijos galvą, apsiaustą saulės aureolės ir dvylikos žvaigždžių, dengė dvigubas karališkas vainikas, palaikomas angelų, o visą paveikslą iš apačios supo didelis mėnulio piautuvas, kuris nebuvo sulietas su mergelės Marijos puošniuoju drabužiu, « nusėtu » gėlių žiedais. Ar šis mėnulis buvo atsiradęs drauge su tauriųjų metalų drabužiu (XVII amž.), ar vėliau, nėra žinių. Bet nėra abejonės, kad jis buvo XIX amžiuje, kada garsiojo Aušros Vartų paveikslo pagarbinti iš visos Lietuvos ir dalies Lenkijos į Vilnių suplaukdavo tokios minios žmonių, kad jos net sukeldavo rūpesčių Rusijos carų okupacinei administracijai. Kaip į tokią garsią katalikišką šventovę, globojamą vienuolių, būtų galėjęs patekti mėnulio piautuvas, jeigu jis būtų buvęs pagoniškos kilmės ir prasmės? Jis ten tapo stebuklingojo paveikslo dalimi, nes nuo XVII amž. pradžios Mergelės Marijos Nekaltą Prasidėjimą simbolizuodavo jaunas mėnulis, t. y. Marija sušvito pasauliui tik dieviškos malonės — Kristaus saulės nušviesta [107].

[107] Aušros Vartų restauruotame paveiksle, rodos, kad jo apačioje mėnulio piautuvo nebėra, bet jis puslankiu juosdavo paveikslą iki 1927 m.

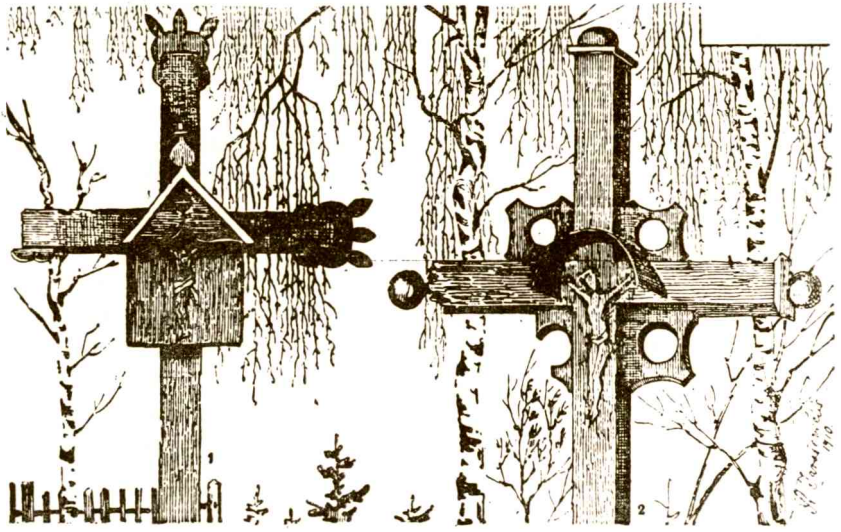

62 pieš. Kryžiai Panevėžy

Aušros Vartų meniškai puošnus paveikslas daug kam imponavo ne vien grožiu. Šita prasme jį prisiminė Ad. Mickevičius savo *Pono Tado* poemoje. Kodėl šitą paveikslą su jo simboliais būtų turėję užmiršti kryžių statytojai bei puošėjai? Kad Vilniaus, Lietuvos sostinės, religinės statulos ir tas pats Aušros Vartų paveikslas yra turėję įtakos liaudies skulptoriams Lietuvoj, yra įrodęs P. Galaunė [108]. Jis pavyzdžiais įtikino, kad gausiai vaizduodami Jėzų Nazarėną (15 pav.) ir Jėzų nešantį kryžių stulpinėse koplytėlėse, liaudies skulptoriai imitavo garsias Vilniaus statulas (kalvarijose). Neseniai (1965 m.) jis taip pat įrodė, kad tie nežinomi skulptoriai yra mėginę imituoti Aušros Vartų Marijos paveikslą, jį reljefu išpiaustydami medy [109].

Aišku, kad puošnias ir subtilias smulkmenas iš Aušros Vartų paveikslo pervesti į medinį reljefą liaudies menininkams buvo sunku. Daug paprasčiau buvo to garsaus paveikslo metalinius

---

[108] P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 176 ir 181 psl.

[109] *Lietuvių liaudies menas. Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 442 psl.

simbolius perkelti į geležines stulpinių koplytėlių viršūnes. Ir iš tikro aname paveiksle matomus saulę, mėnulį, žvaigždes ir gėles sutinkame koplytelių geležiniuose kryžiuose. Tiesa, kad nevisus šituos simbolius drauge matome viename ir tame pačiame kryžiuje, tačiau dažniausia ten sutinkame stambiausį Aušros Vartų paveikslo simbolį — mėnulį. Buvo taip pat koplytėlių, kurių viršūnės buvo skirtos Mergelei Marijai ir turėjo jos monogramą (žr. vinjetę 153 psl.) Viena tokių koplytėlių viršūnių buvo sukaupusi savy visą Aušros Vartų paveikslo simboliką, neišskiriant nė angeliukų, laikančių karališką vainiką su tokios pat formos kryželiu, kokiu yra baigtas Vilniaus Mergelės Marijos vainikas (žr. vinjetę 122 pusl.). Tai krikščioniško meno ir Aušros Vartų simbolikos liudytojai lietuvių kryžiuose. Jie gal buvo ir Rytų bei Vakarų meno įtakos žymės lietuvių kryžiuose, kuriuose mėnuliui buvo tekusi svarbi vieta.

Laikyti mėnulio piautuvą tik pagonišku, arba tik rytietišku simboliu būtų klaida: Vakaruose, kaip sakyta, nuo XVII amž. jis simbolizavo Mergelės Marijos nekaltą Prasidėjimą, o dar anksčiau (nuo XVI amž.) jis yra buvęs kardų kalvių emblema (kažin ką panašaus matome ir viename lietuvių kryžių (vinjetė 112 psl.). Nežinia nuo kada Vakaruose Katalikų Bendrija mėnulio piautuvą (*lunulam*) vartojo monstrancijose ostijai laikyti. Bet tradicija tebėra gyva iki šios dienos.

Taigi du krikščioniško kulto objektai, brangūs lietuviams katalikams, — Aušros Vartų paveikslas ir bažnytinė monstrancija — turėjo mėnulius, kurie buvo vienamžiai su geležiniais kryžiais ant stulpinių koplytėlių ir ant kai kurių medinių bažnyčių bei šventorių (46 pieš.). Todėl, vietoje kurti niekuo nepagrįstą pagonišką mistiką, siekiančią priešistorinių laikų, yra daug realiau ir nuosekliau sutikti, kad tiek mėnulis stulpinių koplytėlių viršūnėse tiek saulės ornamentas yra krikščioniškos kilmės. Kai kurie geležiniai kryžiai ir monstrancijos medžiagos ir formos atžvilgiu yra tiek panašūs, kad atrodo lyg broliai (23, 46, 54, 59 pieš.). Tiesa, negalėdami parodyti mėnulio ten, kur jis buvo monstrancijose, lietuviai kalviai jį dėjo savo kaimiškų monstrancijų — ornamentuotų geležinių kryžių — kotuose. Jie statydavo tas savas monstrancijas ant savų tabernakulių-koplytėlių, kaip kunigai statydavo tikras monstrancijas ant tabernakulių altoriuose. Taigi mėnulio piautuvas iš katalikų religinio kulto prie-

monių perėjo į lietuvių ornamentuotus geležinius kryžius, kurių vieni panašūs į spinduliuotas monstrancijas, o kiti — į saulės simbolius. Šitokią išvadą leidžia padaryti monstrancijų ir geležinių kryžių meninė technika.

Tačiau, kai kurių stulpinių koplytėlių viršūnės nebuvo panašios nei į kryžius, nei į monstrancijas, bet į daugiasparnius malūnėlius, kaip pirmasis buvo pastebėjęs J. Basanavičius (67, 69 pieš.). Be abejo, galima aiškinti, kad šitie « vėjiniai malūnėliai » atsirado dėl dailidžių nesugebėjimo kryžius su spinduliais išreikšti medyje. Šituo būtų galima pasitenkinti, jei nebūtų vienos antros koplytėlės geležinės viršūnės, kur tebuvo matyti tik mėnulio ir saulės emblemas be jokio kryžiaus (21 pieš.). Tiesa, jų medžiaga bei elegantiškos formos byloja, kad jos yra naujausių laikų kūrinys.

Tačiau atsimenant, kad net ir kryžių ant vienos kitos koplytėlės dėdavo jau nebe kaip simbolį, bet kaip ornamentą, galima prileisti, kad šiais atvejais pavartotos saulės ir mėnusio emblemos nėra jokie pagoniški simboliai, o tik paprasti ornamentai.

Saulės ir mėnulio simbolių klausimą yra nagrinėjęs Jurgis Baltrušaitis. Jis savo pažiūrą išdėstė šitaip: « Aplink kryžių su koplytėle ar be jos būna ugnies ratilai arba diskai. Kaip Airijoje jie dažnai atrodo kaip apskritimai arba vėduoklės, sudarytos iš vilyčių pavidalų, iš lapų pynių, palmių lapų, gėlių vainikų. Kai kada jų dimensija nepralenkia paprastų aureolių, bet kai kuriais atvejais kryžius jose dingsta. Prie dabar vos įžiūrimo krikščioniško simbolio yra prijungtas kitas elementas, kurio kilmė siekia pagoniškas tradicijas. Tai yra priešistorinių formų ir senovės dangaus kūnų kulto liekana. Saulės ratilai yra atgaivinti ir nustelbia Kristaus simbolį. Taip pat yra išlaikytas mitas, perduotas gyvu žodžiu pasakojimuose. Negali būti abejonės, kad seniausios formos yra tos, kuriose vyrauja ratilai. Paskendusi senojo dievo liepsnose, naujosios religijos emblema pirmiausiai yra pražuvusi maišatyje ir iškyla iš ten palaipsniui. Taip pat palaipsniui dangaus šviesulių liepsna mažėja ir pati pakinta į aureolę. Ilgą laiką abu simboliai yra lygiagrečiai, bet vėliau išryškėja kryžius. Jis dažnai turi daug rankų, kurios pačios dar turi keletą rankų. Galop paskutiniai priedai išnyksta ir telieka vienas kryžius savo tradicinėje paprastybėje », rašo J.

Baltrušaitis savo angliškame veikale apie lietuvių liaudies meną [110].

Kad ir suprasdamas, koks sudėtingas yra simbolių, — o gal tik ornamentų, — klausimas lietuvių kryžiuose ir stengdamasis užpildyti spragas, kurios buvo likusios tuščios J. Basanavičiaus ir jo pasekėjų teorijoje, J. Baltrušaitis, deja, taip pat nedavė jokių lietuviškų faktų, kurie įrodytų, kad seniausiose kryžių formose dominuotų tik ratilai, dangaus šviesulių pagoniški simboliai, ir kad kryžiai tradicinėje paprastybėje būtų naujausios formos. Šitokių išvadų neleidžia padaryti nei lietuvių kryžių bei koplytėlių fotografijos, nei jų piešiniai, kokie tik buvo surinkti iki šiol.

Iš tų visų piešinių ir fotografijų matyti, kad visos J. Baltrušaičio suminėtos ir jo nesuminėtos formos — ryškiuose ratiluose dingęs kryžius, kryžius su didesne ar mažesne aureole, kryžius tradicinėj paprastybėje, kryžius su keliomis rankomis, kryžius-monstrancija — yra daugiau ar mažiau vienaamžės formos. Jas visas galima sutikti XIX ir XX amžių stulpinėse koplytėlėse ir kryžiuose. Kokia šitų formų seniausia, kokia jauniausia tiksliai negalima nustatyti, nes dažniausia nežinia, kada tie mediniai paminklai pastatyti. Pasikliovus tik žinomomis arba apytiksliai žinomomis kilmės datomis, galima prieiti visiškai priešingas išvadas negu J. Baltrušaičio. Pavyzdžiui, Alsėdžių kryžius (1768 m.) ir Telšių kapinių koplytėlė (1760), kurie žinomi kaip seniausi lietuvių kryžių paminklai, savo geležinėse viršūnėse vaizduoja monstrancijas su konvenciniais spinduliais bei mėnulio piautuvais po ostijomis kotuose (7 ir 25_1 pieš.). Tuose seniausiuose žinomuose kryžiuose Kristaus ženklas toks ryškus, kad tegalima kalbėti apie monstrancijos imitaciją ir aureolę, bet ne apie kokį nors kryžiaus paskendimą liepsnų ratiluose, kaip turėtų būti pagal J. Baltrušaičio tezes.

Beveik tokios pat išvados peršasi, peržiūrėjus geležines viršūnes seniausių koplytėlių, kokias yra nufotografavęs A. Varnas. Jo atrastos seniausios koplytėlės buvo: viena iš 1817 metų Utenos senose kapinėse, viena iš 1826 m. Asmalų kaimo laukuose (Kuktiškių valsč., Utenos apskr.), dvi koplytėli iš 1838 m. Degė-

[110] J. BALTRUŠAITIS, *Lithuanian Folk Art*, Münchenas 1948, 41-42 psl.

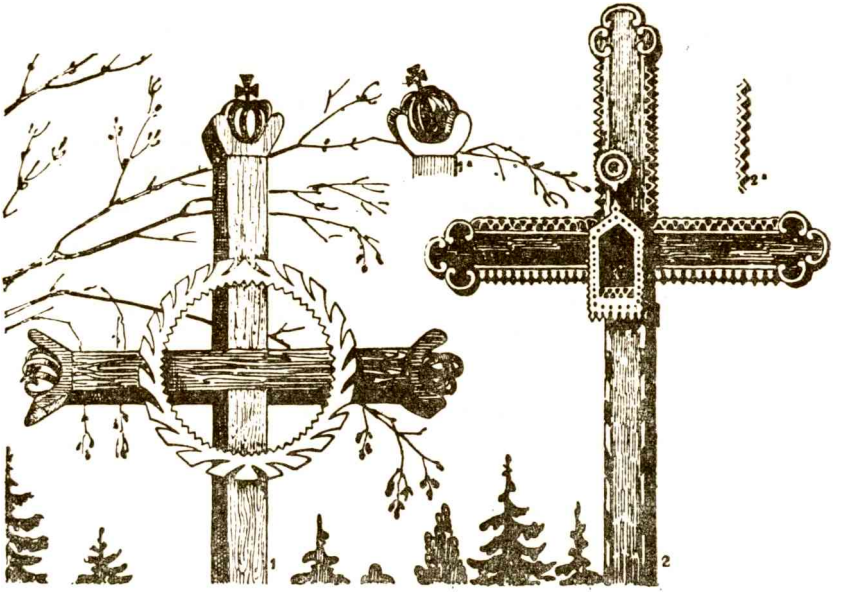

63 pieš. Kryžiai Molėtuose

sių kaime senose kapinėse (Užpalių valsč., Utenos apskr.). Šitų senų koplytėlių viršūnėse geležiniai ažūriniai kryžiai buvo labai ryškūs ir be mėnulių. Tik vieni tų kryžių turėjo konvencinius (banguotus) spindulius, o kiti šių vietoje — augalines šakeles (26-27 pav.). Tik Degėsių kaimo koplytėlės (iš 1838 m.) viršūnės kryžius buvo neryškus, nes pati aukščiausia šaka tikriausiai buvo nulūžusi. Bet šitas geležinis kryžius su konvenciniais spinduliais ir neryškiu mėnulio piautuvu labiau panašus į monstranciją negu į liepsnas (26 pav.).

Taigi tiek seniausių kryžių piešiniai, tiek seniausių geležinių kryžių foto nuotraukos, prieštarauja J. Baltrušaičio tezei, pagal kurią seniausios formos esančios kryžiai su ugnies ratilais. Taip pat nesiderina su fotografijų faktais ir kita J. Baltrušaičio tezė, kad kryžius tradicinėje paprastybėje esanti naujausia forma. Tuo tarpu senoje (kilusioje apie 1860 m.) Varputėnių kaimo (Šaukėnų valsč., Šiaulių apskr.) koplytėlėje, nufotografuotoje A. Varno, tematyti paprastas kryžius be jokių puošiamųjų priedų. Kita tokia pat sena, jei dar ne senesnė (nes netašyto stiebo) koplytėlė, A.

Varno nufotografuota Maskvitų kaime (Betygalos valsč., Raseinių apskr.), tebuvo vainikuota visai mažu paprastu mediniu kryželiu (29 pav.). Taip pat V. Šukevičiaus (1903) ir M. Brenšteino (1906) straipsniuose duoti piešiniai teliudija koplytėlių viršūnėse arba paprastus medinius kryželius, arba metalinius kryželius su negausiais konvenciniais spinduliais (50, 66 pieš.). Liepsnų ir aureolių ten nėra. Tik vienas V. Šukevičiaus nupieštas medinis kryželis atrodo kaip saulės « malūnėlis », nes ten kryžmos « rankos » ir spinduliai beveik vienodo storumo (8 pieš.). Aureoles teparodo didieji mediniai kryžiai, kuriuos buvo nupiešę V. Šukevičius ir M. Brenšteinas XX amž. pradžioje.

Tik A. Jaroševičius savo albume (iš 1912 m.) duoda medinių ir geležinių kryžių su labai išvystytomis aureolėmis (2, 10, 23, 59, 60 pieš.). Jis taip pat buvo nupiešęs Rytų Aukštaičiuose kelias koplytėles, kurių viršūnėse buvo geometriniai ir augaliniai ratilai, nustelbiantieji kryžių (57, 59, 60, 68 pieš.). Tačiau šios koplytėlės nebuvo seniausios, o naujausios (XIX amž. pabaigos ar net XX amž. pradžios), nes A. Jaroševičiaus piešiniuose jos parodytos visai sveikos, oro atmainų nesugadintos. Po 15-20 metų kai kurias jų fotografuodamas, A. Varnas atrado visai sveikas (palygink 73 pieš. su 53 pav.). Varno fotografija teberodo sveikas medines dalis gražiojoj Radviliškio kapinių koplytėlėj, turėjusioj penkias viršūnes, kurių penktoji-centrinė buvo aukščiausiai iškelta kaip monstrancija saulė (59, 70 pieš.). Apie 1925 m. ji tebuvo tik be šios puošmenos, kurią sunaikino ne oro permainos, bet tikriausiai I pasaulinio karo audros. Taip leidžia manyti didelės augalinės aureolės geležinis kryžius ant stulpinės koplytėlės Vabalninke, nes jos viršūnė išsilaikė iki 1960 m. (59 pav.).

Šie faktai leidžia padaryti išvadą, kad koplytėlių geležiniai kryžiai su labai išvystytomis aureolėmis, kuriose Kristaus ženklas lyg dingsta saulinėse monstrancijose, arba gėlių bei žiedų apskritainėse kompozicijose, buvo maždaug vienaamžiai su didžiaisiais mediniais kryžiais, kurie taip pat skendėjo augalinėse aureolėse. Keleta tokių didžiųjų kryžių, nufotografuotų A. Varno Raseinių ir Kauno apskrityse, nebuvo pastatyti anksčiau kaip 1882-1897 metais (1, 35-37, 38, 59 pav.). To paties laiko buvo ir dailusis Zapyškio kapinių kryžius (11 pav.). Tai lietuvių tautinio pasipriešinimo ir atgimimo, kitaip tariant, *Aušros* laikotarpio

kūriniai, kai rusų caro administracija jau buvo davusi reliatyvią laisvę statyti medinius kryžius (1878, 1896 m.).

Iš to seka, kad didžiųjų medinių ir geležinių kryžių labai išvystytos aureolės, daugiau ar mažiau nustelbiančios Kristaus ženklą, arba su juo besilyginančios, buvo naujausia kryžių forma, bet ne seniausia, kaip norėtų J. Baltrušaitis. Vadinas, paminklai su žinomomis arba apytikslėmis kilmės datomis kalba prieš J. Baltrušaičio tezes. Šitokia išvada sutampa ir su meninių stilių bei formų bendrąja raida, kuri liudija, kad stiliaus pradžioje stovi paprasčiausios formos, kol besivystydamos jos pasiekia sudėtingiausias, puošniausias, dekoratyviausias formas.

Pasirodžius, kad J. Baltrušaičio tezės, pripažįstančios laipsninę lietuviškų kryžių raidą, lieka neįrodytos faktais, galima tarti, kad lietuvių kryžiai neturi nieko bendro su pagoniškojo kulto liekanomis — saule ir mėnuliu, nes šių dangaus šviesulių simboliai Lietuvos kryžiuose atsirado, jei ne iš Šventojo Rašto pasakojimų, tai dėl Rytų ir Vakarų krikščioniško meno įtakos.

Kad pagoniškojo kulto simboliai — saulė ir mėnulis — nėra atėję į lietuvių kryžius tradicijos keliu iš pagonybės patvirtina faktas, kad nuo XIV pagoniškojo amžiaus iki XVIII-XIX kryžių amžiaus tarpas yra perdidelis. Antra vertus, 2-3 amžių tarpas, kuris pagoniškąjį laikotarpį skiria nuo kryžių amžiaus, yra tuščias lietuvių liaudies vaizdiniame mene: kultuvės, varpstės ir prievarpstės, įvairūs audiniai, kur galima įžiūrėti ratilų, segmentinių žvaigdžių, saulučių, žvaigždelių, į senovę nesiekia giliau negu XVIII amž. vidurys, iš kurio taip pat turime vieno antro kryžiaus piešinį. Lieka tarpas tarp XIV-XV amž. ir XVIII-XIX amž. kryžių laikotarpio, kuriam tariamai pagoniškų simbolių visai nėra liaudies vaizdiniame mene.

Tiesa, lietuvių tautosakoje (dainose ir burtuose) ligi XX amž. pradžios buvo užuominų apie saulę ir mėnulį, kurios gali būti interpretuojamos kaip nuotrupos liudijančios apie senovinį saulės ir mėnulio kultą. Tačiau, norint šiomis žodinėmis liekanomis argumentuoti, pirma reikėtų nustatyti jų kilmės laiką. Be to, šitokio argumento panaudojimui prieštarauja kaip tik mėnulis.

Iš visų dangaus šviesulių lietuvių žodinėje tradicijoje jis buvo gyviausias, nes dar XX amž. pradžioj mėnulis vienintelis būdavo kartais pavadinamas dievaičiu. Tačiau šito dievaičio lyg tyčia

nebuvo liaudies meno senose apraiškose. Audiniuose, prievarpstėse, kultuvėse, kur būdavo galima rasti saulučių ir žvaigždučių, lyg tyčiom nebuvo mėnulio piautuvo. Kodėl ten jo niekas nevaizdavo, kai jis dar nebuvo visai išnykęs žodinėje tautosakoje?

Bet anuo pačiu laiku mėnulio piautuvas buvo kryžiuose ant koplytėlių bei didžiųjų medinių kryžių, ant medinių bažnyčių bei varpinių kryžių. Kaip jis atsirado ant šitų objektų, susijusių su katalikų religine praktika Lietuvoje, nors ten jam kaip tariamai pagoniškam simboliui neturėjo būti vietos? Jeigu mėnulis ten puošė kryžius dažniau už saulę, tai reiškia, kad jis kunigų buvo laikomas krikščioniškų, o ne pagonišku simboliu. Ši išvada vėl mus verčia sugrįžti į XVII amžių ir mėnulio kilmės bei prasmės ieškoti Rytų ir Vakarų krikščioniškame mene, Vilniaus Aušros Vartų paveikslo simbolikoj, katalikų bažnytinėse monstrancijose.

Nors ir nėra dokumentų, tiesiogiai liudijančių, kad geležinių kryžių kalviai imitavo barokines monstrancijas, tai vis dėlto galima drąsiai teigti, kad barokiniai kryžiai bei monstrancijos ir lietuvių geležiniai ornamentuoti kryžiai su mėnulio piautuvais, spinduliais ir žvaigždėmis buvo to pačio stiliaus giminaičiai. Kai Prūsuose ir Latviuose, artimiausiose lietuvių giminėse, bizantiškos ir lotyniškos krikščionybės įtakoms kelią buvo užkirtęs protestantizmas, didžiojoj Lietuvos kunigaikštystėj lotyniškoji ir bizantiškoji krikščionybė su savo meno tradicijomis galėjo veikti laisvai. Dėl šių įtakų dangaus šviesulių simboliai pasidarė populiarūs lietuvių kryžiuose, nors greta tų simbolių buvo visai paprastų neornamentuotų kryžių, buvo kryžių-monstrancijų arba kryžių su aureolėmis. Šitokias formas vienas greta kitų daugiau ar mažiau tuo pačiu laiku liudija piešiniai ir fotografijos.

Kiti gi faktą, kad didžiausios, puošniausios ir įvairiausios aureolės geležiniuose ir mediniuose kryžiuose išsivystė XIX amž. pabaigoje, t. y. spaudos draudimo aušriniu laikotarpiu, aiškina ne tik stilių raidos dėsniu (kad sudėtingiausios ir įvairiausios formos išsivysto vėliausiai), bet ir aušrininkų romantizmu, kuriame pagoniškoji Lietuvos senovė ir gamta turėjusi nemažos reikšmės. Nesigilinant į aušrininkų lietuvišką filologiją, užtenka tik prisiminti vieną *Aušros* laikraščio steigėją Andrių Vištelį-Višteliauską, kuris viešai laikrašty pareiškė, kad Kraševskio *Witolorauda*, atremta į pagoniškos Lietuvos padavimus, lietu-

viams turinti tokios pat reikšmės kaip krikščionims *Naujasis Testamentas* ir graikams *Iliadė* su *Odisėja*. Nuo tada ir pradėta garbinti pagoniškos Lietuvos senovė bei jos religija labiau vaizduotės išpuošta negu tikra. Todėl nieko nuostabaus, daro išvadą šios teorijos kūrėjas, jei tokio lietuvių romantizmo neopagoniškos nuotaikos pasireiškė lietuvių stulpinių koplytėlių viršūnėse, kur kartais kryžiaus vietoje pasirodė sauliniai malūnėliai, arba saulės diskai su mėnulio piautuvais (21, 56, 67 pieš.).

Visa tai skamba labai gražiai, tačiau visai neatitinka faktams ir pačiai tikrovei. Pirmiausia reikia pastebėti, kad kryžius statė ne « supagonėję » romantikai, bet paprasti, tikintieji kaimo žmonės, kad šis aušrininkų romantizmas mažai tebuvo palietęs baudžiavos nualintą liaudį, kad saulės ir mėnuliai ant kryžių yra pasirodę kone pusantro šimtmečio anksčiau negu *Aušra* ir šimtmečiu prieš aušrininką Višteliauską (1837-1916), nes iš 1768 m. žinomas kryžius Alsėdžiuose jau turi ir saulę ir mėnulį. Jei kryžius statė ne « supagonėję » romantikai, kuriems Kraševskio *Vytolio rauda* atstojo Naująjį Testamentą, bet paprasti kaimiečiai, reikia pripažinti, kad jiems svetimas buvo pagoniškasis nusiteikimas, nes juos daugiausia įkvėpdavo gyvas tikėjimas. Jei ir pasitaikydavo nukrypimų, kaip galima spręsti iš minėtos Jakšto korespondencijos apie nelabą lenktyniavimą statant kryžius, jie liudija ne kokio nors pagoniško tikėjimo atgaivinimą, bet paprastą prašmatnumą, norą pasirodyti prieš kitus, taigi sugestijonuoja dekoratyvinį elementą. Labai suprantama, kad beieškodami įmantrumo, kartais apleisdavo ornamentinį kryžių, pasitenkindami vien tik « saule », « mėnuliu » ar « malūnėliu ».

Toliau, šitokie reiškiniai aušrinio neoromantizmo laikotarpiu žymiai retesni negu didelės augalinės aureolės, kurios ilgai buvo vadinamos saulėmis. Bet buvo ir « saulių ». Viena tokia buvo ypatingai puošni. Svarbiausia, kad ta « saulė » buvo drauge ir monstrancija. Jos skaistumui pabrėžti buvo pastatytos kitos keturios juodos « saulės » (70 pieš.). Šitoks tapybinis siekimas aiškiai rodo ne stiliaus pradžią, bet jo aukščiausį išsivystimą. Tačiau šitoj raidoj svarbiausį vaidmenį vaidina ne « saulės ». Kaip teisingai yra nurodęs Ž. Mikšys, tos tariamos lietuvos kryžių « saulės » buvo iš augalų bei gėlių sukomponuotos aureolės (1, 36, 38, 57 pav.). Net ten, kur geležinės koplytėlės viršūnės meisteris buvo susirūpinęs kryžium, saule ir mėnuliu, jam taip pat buvo

svarbios ir gėlės. Tai paliudija viena originali ažūrinė viršūnė ant koplytėlės Girsūdžių kaime (55, 71 pieš.). Čia lelijai suteikta tokios didelės reikšmės, kad ji nustelbia visus kitus simbolius.

Augalų ir gėlių didžiosios aureolės geležiniuose ir mediniuose kryžiuose aiškintinos ne lietuvių romantikų atgaivintu neopagonizmu, kiek gėlių darželio ilgamete tradicija. Jai sustiprinti nemenką impulsą XIX amž. pabaigoje davė Antanas Vienažindys su savo dainele *Kaip gi gražus gražus rūtelių darželis*. Ši daina plačiai dainuojama Rytų ir Šiaurės Aukštaičiuose galėjo plisti į visą Lietuvą, kai ji 1894 m. buvo išspausdinta A. Vienažindžio poezijos rinkiny.

Taigi, augalinių ir kitokių aureolių, saulės ir mėnulio emblemų lietuvių kryžiuose negalima išvesti iš vieno šaltinio, nes tie dangaus šviesulių simboliai buvo susiformavę ir išsivystę įvairių įtakų veikiami. Iš jų svarbiausias buvo, šalia Šventraščio tekstų, Rytų ir Vakarų krikščioniško meno įtakų susibėgimas XVII amž. Lietuvos teritorijoj. To susitikimo akivaizdžiausia išraiška buvo Mergelės Marijos paveikslas Vilniaus Aušros Vartuose. To paveikslo simboliai yra buvę taip pat pagrindiniais simboliais bei ornamentais daugeliui lietuvių kryžių ant stulpinių koplytėlių.

Tarp įvairių įtakų, kokias galėjo apreikšti dangaus šviesulių ornamentika lietuvių kryžiuose, krikščionių religijai ir menui išpuola pirmoji, jei ne vienintelė, vieta. Palieka dar nepakankamai išaiškinta, kodėl mėnulio piautuvas buvo toks populiarus. Juk tą dekoraciją buvo galima pamatyti geležiniuose kryžiuose ten, kur ji, atrodo, neturėjo jokios prasmės, nes mėnulio piautuvas ten nebuvo reikalingas nei kaip Kristaus-Saulės palydovas, nei kaip monstrancijos *lunula* ostijai laikyti prisiminimas (20, 66_1 pieš., 4, 30, 34 pav.).

O gal mėnulis kryžiuose pasidarė populiarus todėl, kad jis priminė lietuviams žmogaus gyvenimo nepastovumą. Tačiau be Kristaus kryžiaus su saule lietuvių kryžiuose nebūtų pasirodęs nė mėnulio piautuvas.

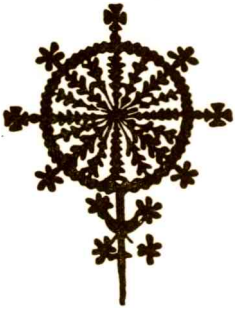

GYVIAI IR AUGALAI, PAUKŠTELIAI, RŪTOS, LELIJOS, PAKALNUTĖS

Nelaikydami didžiojo medinio ir geležinio kryžių kanoniškais, lietuviai, kaip sakyta, su jais elgėsi gana laisvai kūrybiniu atžvilgiu. Jie tuos kryžius puošdavo ne tik dangaus šviesulių emblemomis, bet ir kitokiais ornamentais tarp kurių pasitaikydavo gyvių. Nekrokulto teorijos šalininkai skelbė, kad ten randą rupūžę, žaltį, gaidį. Pavyzdžiui, M. Gimbutienė rašė: « Koplytėlėse ir kryžiuose gilią senovę siekiantieji motyvai: ir žalčiai, ir rupūžės kojos, ir paukštukai » [111]. Kitur ji dar pridūtė: « Žalčius, rupūžės kojas ir kitokias roplių stilizacijas dažnai galėjome matyti išpiaustinėtus ant kryžių ir koplytėlių. Šliužų figūros liaudies mene yra paskutiniai atgarsiai kadaise gyvo jų garbinimo » [112].

Tačiau kiek šie teigimai atitiko kryžių ir koplytėlių tikrovę? Pirmiausia rupūžė. Indoeuropiečių religijoj ji yra turėjusi reikšmės kaip atgimimo simbolis. Bet kur lietuvių katalikiškuose kryžiuose M. Gimbutienė galėjo dažnai pamatyti rupūžes, lieka paslaptimi, nes ji savo straipsniuose nėra davusi nė vieno kryžiaus ar koplytėlės pavyzdžio su to šliužo ornamentu. Todėl belieka manyti, kad ten, kur ji regėjo rupūžės kojas, tebuvo kokios nors gėlės, sakysim, tulpės žiedo ornamentas, koks skėtinėse koplytėlėse iš tikro būdavo dažnas (6, 50 pieš., 28 pav.).

---

[111] M. ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, *Liaudies meno šaknys*, žr. *Aidai*, 1948 m., 14 nr., 215 psl.

[112] M. GIMBUTIENĖ, *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai*, 1953 m., 1 nr., 7 psl.

Nedidesnio pagrindo egzistuoti lietuvių kryžiuose turėjo ir žalčio simbolis. Visuose gausiuose A. Jaroševičiaus piešiniuose J. Basanavičius terado tik vieną kryžių, ir tai nesenos datos, kur jam pasivaideno žaltys (16 pieš.). Be šio kryžiaus M. Gimbutienė yra nurodžiusi dar tris to paties Jaroševičiaus pieštas koplytėles, kur taip pat buvę žalčių pavidalų. P. Galaunė pasitenkina tik žodžiais be pavyzdžių, rašydamas: « Žalčio motyvas yra vartojamas labai retai ir, kas nuostabu, beveik išimtinai kryžių pagražinimuose » [113].

Tačiau, ar tie J. Basanavičiaus ir M. Gimbutienės nurodyti mediniai paminklai iš tikrųjų turėjo žalčių figūras? Deja, neturintieji aušrininkų romantiško nusiteikimo ten teras dekoratyvines konsoles, kurios stulpus-kotus jungė su koplytėlėmis. J. Basanavičiaus nurodytame Utenos apylinkės kryžiuje (16 pieš.) ta konsolė imitavo galą girliandos, kuri pro koplytėlę leidosi kryžiaus šonais. M. Gimbutienės nurodytuose koplytėlių piešiniuose (45 pieš.) konsolės turėjo raidės *S* konvencinį pavidalą. Tik Žagarės koplytėlių autorius tas konsolines *S* buvo priderinęs prie kitų augalinių ornamentų; todėl jis buvo įpiovęs tų dekoratyvinių *S* raidžių galus. Be to šitos dekoratyviškai architektūrinės formos jau buvo apgedusios ir atitrūkusios nuo koplytėlių apačių, tesilaikydamos prie stiebų tik galais. Tai kai kam galėjo sudaryti žalčių įspūdį. Bet šitokio įspūdžio nesusidarė nė romantiškasis J. Basanavičius, nes architektūriniuose kūrinėliuose, kokiais buvo stulpinės koplytėlės, jis pajėgė atskirti dekoratyvines konsoles nuo žalčių figūrų. Kituose lietuvių kryžiuose ir koplytėlėse žalčių figūrų nebuvo įžiūrėta.

M. Gimbutienė savo straipsniuose apie senovės lietuvių religiją ir liaudies meną taip pat mini gaidžius kaip pagoniškus simbolius ir jų randa mūsų kryžiuose. Tam įrodyti ji yra davusi vieną piešinį koplytėlės, kurios geležinėje viršūnėje viršum mėnulio ir saulės emblemų ant kryžiaus iš tikro tupėjo gaidys (25_2 pieš.). Bet lietuvių kryžiuose gaidžių nebuvo pastebėjęs nei J. Basanavičius, nei P. Galaunė. Kaip į tai žiūrėti?

Kad lietuvių pagoniškoje religijoje gaidys yra buvęs šviesos ir oro permainų pranašas bei vaisingumo simbolis, tai abejonių

[113] P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 20 psl.

nesukelia. Bet ką įrodo gaidys ant tos vienos koplytėlės, kuri neva kilusi iš pietinio Vilniaus krašto? Tačiau šis piešinys paimtas iš Z. Glogerio straipsnio [114] atvaizduoja Palenkės kryžius, t. y. lenkiškus kryžius arba koplytėles. Bet kadangi Palenkė nėra etnografinės Lietuvos sritis, tai nė minimo kryžiaus su gaidžiu negalima vadinti lietuvišku.

Šita vienintelė gaidžio figūra mažai ką teįrodytų, jeigu net paminklas būtų kilęs etnografiškose lietuvių žemėse. Jis nereikštų lietuvių pagoniškos religijos liekanos, nes tada visų gaidžių emblemas ant protestantiškų šventovių bokštų reiktų laikyti pagoniškos kilmės. Tai būtų absurdas: krikščionims gaidys simbolizuoja budėjimą arba sąžinės pabudimą, nes šv. Petro sąžinė pabudo, išgirdus gaidžio giedojimą, kaip pasakoja Evangelija [115].

Taigi kalbos apie rupūžes, žalčius ir gaidžius kaip pagoniškos religijos liekanas lietuvių kryžiuose ir koplytėlėse neišlaiko faktų kritikos. Tai daugiau aušrininkų romantizmo inspiruoti vaizduotės padariniai, kurių negalima paremti ta medžiaga, kokia yra susikaupusi apie lietuvių kryžius bei stulpines koplytėles. Nors gaidys ir žaltys žinomi kaip krikščioniški simboliai, tačiau nei lotyniškoji, nei bizantiškoji konfesija didžiosios Lietuvos kunigaikštystės teritorijoj šitų simbolių nepalaikė ir jų kryžiams neperdavė. Todėl nei gaidžio, nei žalčio lietuvių kryžių bei koplytėlių ornamentuose nėra, nors juodu turėjo reikšmės lietuvių gyvenime. Judviejų siluetai taip pat retai tepasitaiko kitose liaudies meno šakose.

Kitokių gyvių ornamentų kryžiuose ir koplytėlėse taip pat tepasitaiko labai retai — tik vienas antras stilizuotas paukštelis (60, 72 piež.). Viena, gyvius nelengva išreikšti medžio ir geležies medžiagoje; antra, gyviai — gana svetimi lietuvių menui, kuriame pasireiškia stipri tendencija stilizuoti maždaug pagal geometrines formas, į kurias kreipia lietuvių liaudies menininkus vartojama medžiaga (audinio siūlas, nelankstus medis) bei neišvystyta technika. Šituo gyvių ornamentų vengimu lietuviai išsiskiria iš Rytų, Pietų ir Vakarų kaimyninių tautų.

---

[114] Žr. *Encyklopedia Staropolska.*

[115] *Mato* 26, 69-75; plg. *Morkaus* 14, 66-72; *Luko* 22, 54-62; *Jono* 18, 25-27.

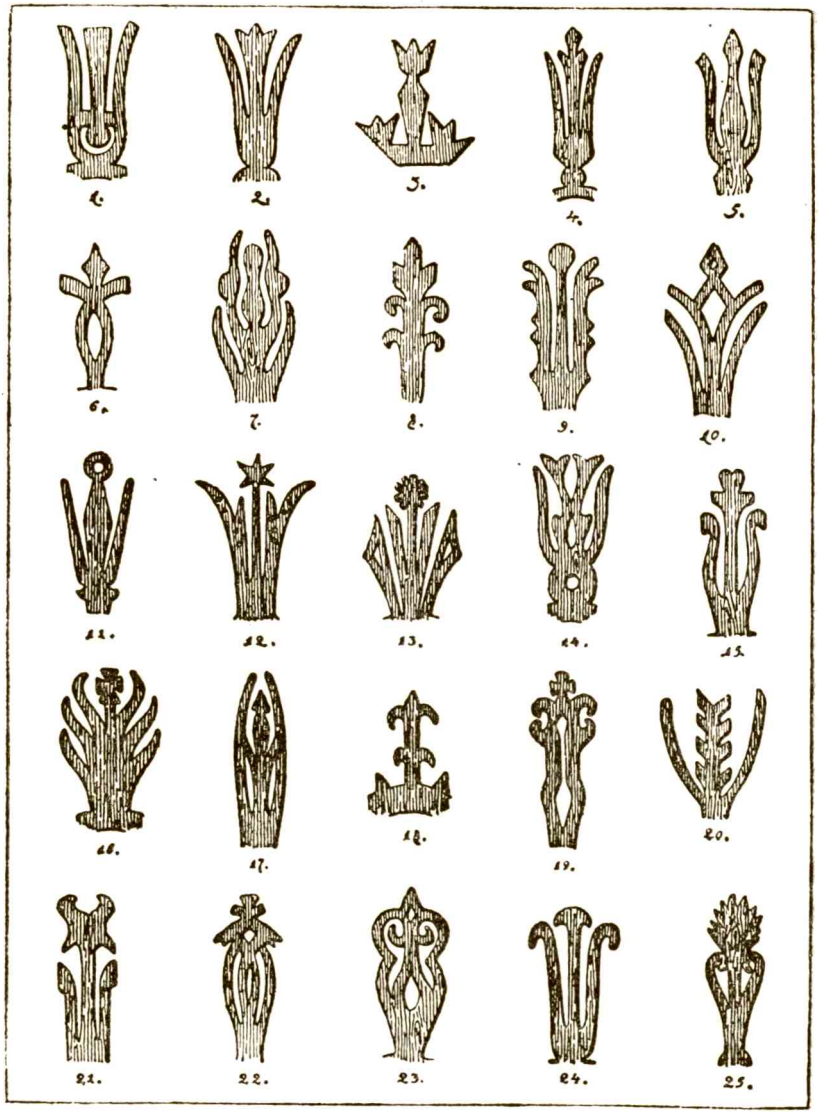

64 pieš. Kryžių aureolių mediniai ornamentai

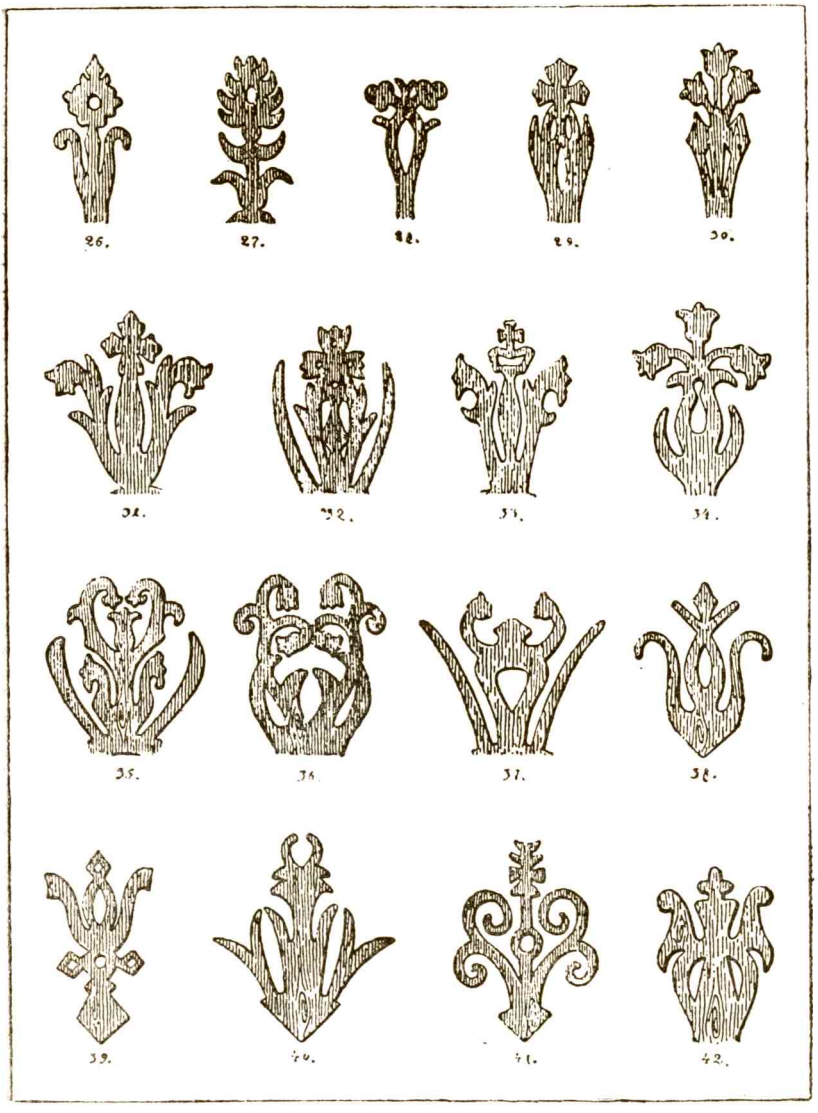

65 pieš. Kryžių aureolių mediniai ornamentai

Todėl yra pagrindo manyti, kad vienas antras paukščiukas kraičio dėžių piešiniuose ir kryžių ornamentuose yra atėjęs iš kaimynų, arba buvo atsiradęs realistinio Europos meno įtakoje ir mažai ką bendro turėjo su senovine lietuvių tradicija. Net gegutė, sutinkama senose lietuvių dainose ir kalbanti mirusios motinos balsu našlaitei, lietuvių liaudies vaizdiniame mene visai

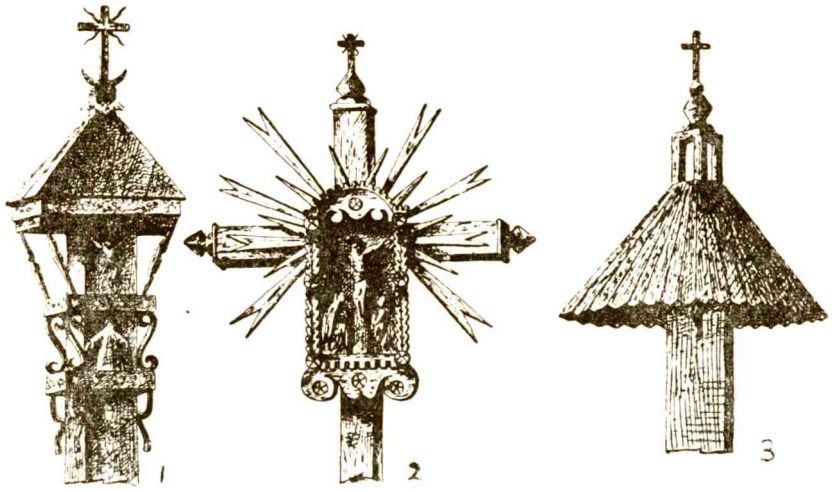

66 pieš. Kopylėtės ir kryžius Lydos apskrity

neužtinkama. Šis pavyzdys byloja, kad žodinė tradicija nevisada turi atitikmenų vaizdiniame mene ir kad šioj srity lietuviai vengė gyvių ornamentų, nors pagal nekrokulto hipotezę visokių gyvių figūrų koplytėlėse ir kryžiuose turėjo būti žymiai daugiau, negu jų buvo iš tikrųjų.

Lyg tyčiom jų vietoje ten žymiai gausesni augaliniai ornamentai. Jų tarpe pasitaiko egzotinių, atėjusių iš Pietų kraštų (3, 16 pieš., 31 37 pav.). Bet dažniausiai tie kryžių ornamentai yra paimti iš artimiausios aplinkos, iš gamtos, turinčios nepamainomų turtų menininkams, kaip yra pastebėjęs V. Šukevičius; būtent tie augaliniai ornamentai buvo sudaryti iš darželio gėlių ir rečiau iš lapų, supintų į girliandas. Geležinėse koplytėlių viršūnėse dažniau buvo vartojami smulkūs augalėliai su mažais

žiedeliais (žr. vinjetes). Ten nestigo nei rūtelės, nei lelijos (17, 55 pieš.), nors ši pastaroji, kaip stambi gėlė, labiau tiko didžiosioms aureolėms. Iš tikrųjų didieji mediniai kryžiai dažniausiai būdavo išpuošti stambiomis gėlėmis su žiedais — bijūnais, tulpėmis, lelijomis, šalavijais ir kitokių augalų lapais bei žiedais, kuriuos be didelio vargo buvo galima sustilizuoti beveik tiesiomis arba nežymiai lenktomis linijomis, kaip to reikalavo nelankstus medis. P. Galaunės sudaryti didžiųjų puošmenų piešiniai (64, 65 pieš.) liudija, kad tie ornamentai buvo sukurti iš nedaugelio stambiųjų gėlių, tačiau jų varijantų gausa stebina ir žavi.

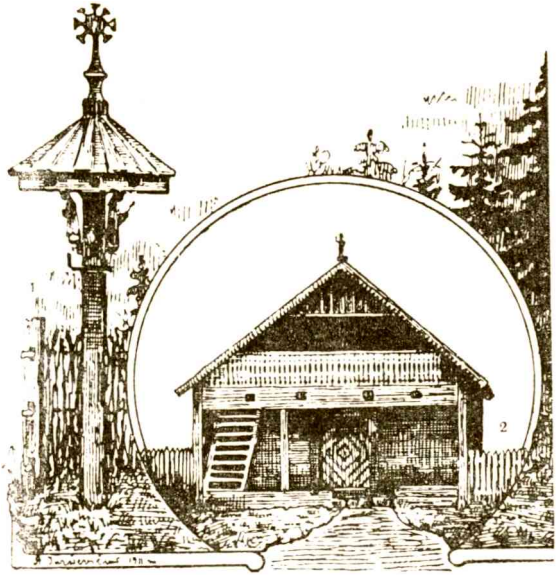

67 pieš. Koplytėlė Dubingiuose

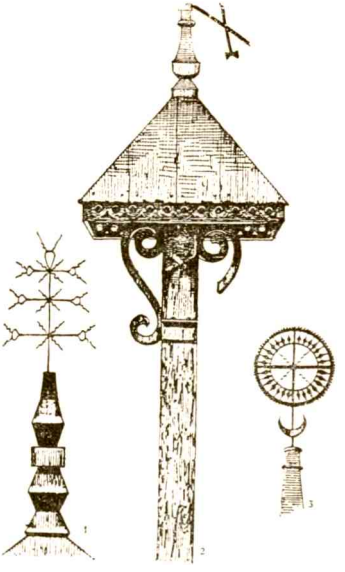

68 pieš. Kopytėlė Šešuoliuose

Stulpinių koplytėlių konsolėse ir karnizuose augalinių ornamentų buvo vartojama mažiau negu didžiuosiuose kryžiuose. Iš turimų piešinių ir fotografijų juos sunku surūšiuoti. Bet A. Jaroševičiaus piešiniuose iš visų gėlių ryškiau išsiskiria konvalija arba pakalnutė. Jos grakštūs žiedeliai, išpiaustyti karnizuose, puošė nevieną koplytėlę Rytų Aukštaičiuose (49 pieš.).

Ar šitie augaliniai ornamentai tereiškė lietuvių pagarbą išganymo simboliui bei šventiesiems tik estetiniu būdu, ar jie turėjo

vitalistinės prasmės ir kryžiuose buvo atsiradę pagoniškosios tradicijos įtakoje? M. Gimbutienė rašė, kad ant įvairių liaudies dirbinių ir ant « antkapių paminklų nutapyti ar išdrožinėti gyvybės medžiai ar šakos dažniausiai esti trilapio pavidalo, išlapoję nuo 3 iki 7 ar daugiau eilių ... Mūsų liaudies mene augalo prasmeniui atstovauja dažniausiai gėlė » [116]. Tačiau ar kryžiuose ji iš tikro reiškia gyvybės medžio simbolį, atėjusį iš primituvios natūralinės religijos? Norint į tai pozityviai atsakyti, reiktų turėti lietuvių meno pavyzdžių su gyvybės medžių arba gėlių piešiniais, kurie būtų kilę iš XII-XV amžių, kada pagoniškoji religija Lietuvoj buvo gyva. Tačiau iš tos epochos tokių piešinių nėra, kaip jų nėra su saulėmis ir mėnuliais.

To neturint ir nefantazuojant, telieka manyti, kad augalinės puošmenos nėra simboliai vitalistine pagoniška prasme. Tačiau stilizuotos gėlės, augančios iš geležinių ir medinių kryžmų reiškia Dievo malones ir dorybes, gaunamas per Kristaus kryžių. Ir šis išganymo medis, kryžius, yra gyvybės medis, nes per jį žmonėms ateina amžinoji gyvybė. Lietuviai kryžiaus medį mėgo puošti augaliniais ornamentais, ne vien estetiniais sumetimais, bet ir religiniais, tuo pareikšdami pagarbą kryžiui, kuris būdamas Kristaus mirties medis, kartu buvo tikrasis gyvybės medis. Toks jis buvo tik tuo atveju, kai jis nešė krucifiksą arba Nukryžiuotojo statulėlę.

---

[116] M. ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ, *Liaudies meno šaknys*, žr. *Aidai*, 1948 m., 14 nr., 212 psl.

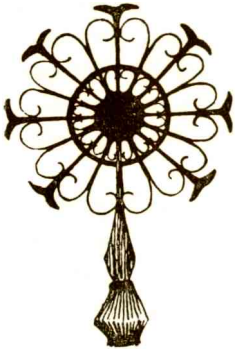

MEDINIAI VARPELIAI IR GEOMETRINIAI ORNAMENTAI

Tarp koplytėlių ir kryžių puošmenų žymią vietą turėjo užėmę mediniai varpeliai. Jų būdavo didžiuosiuose mediniuose kryžiuose (13 pieš., 9, 44 pav.), bet dažniausiai jie puošdavo stulpines koplytėles, kabėdami po karnyzais (17, 29, 57, 60 pieš., 6, 9, 51 pav.). Atrodo, kad tų varpelių svarbiausia paskirtis buvo puošti, o ne įkūnyti kokią nors prasmę. Tačiau nekrokulto teorijos kūrėjai juose mato pagoniškos religijos liekaną. Paanalizuokime jų argumentus.

Antai, J. Basanavičius įvade į A. Jaroševičiaus kryžių albumą rašė: « Varpeliai su kankalėliais ne krikščionių kultūros reiškinys ... Ir stabmeldybės laikų lietuviams varpeliai buvo žinomi; jų rasta prūsų ir senovės lietuvių kapuose ... Kaip Lastkovskis ir XVII metašimt. rašytojas M. Praetorius pasakoja, kad tų laikų suaugusios lietuvaitės (*nubiles puellae*) nešiojusios prie rūbų prikabintus kankalėlius, kurių nevienas ir kapuose rasta »[117]. M. Gimbutienė rašo, kad tie varpeliai buvę vartojami pagonių, norint skambesiu nuvyti piktąsias dvasias. « Todėl mediniai skambalėliai prie kryžių koplytėlių, subtyliai skelbdami mirties ir blogio jėgoms kovą, saugojo gyvuosius ir mirusius », teigia mūsų archeologė[118].

---

[117] J. BASANAVIČIUS, *Lietuvių kryžiai*, Vilnius 1912, 26 psl.

[118] M. GIMBUTIENĖ, *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai*, 1953 m., 1 nr., 10 psl.

Bet ar iš tikro tie mediniai varpeliai buvo tokios kilmės ir prasmės, kaip galvoja ką tik cituoti autoriai? Tiesa, tuo laiku (XVII amž.), kai pradėjo atsirasti lietuviškų kryžių, metaliniai skambučiai buvo segami merginoms prie drabužių. Tačiau prieš panaudojant juos kaip argumentą, reikėtų pirma nustatyti jų kilmę ir reikšmę bei nenutraukiamą tradiciją iš pagonybės. Visa tai nėra padaryta.

Iš antros pusės, mediniai varpeliai kryžiuose ir koplytėlėse be jokios «priebėgos» į pagoniškąją praeitį, gali būti išaiškinti iš tuometinės religinės aplinkos: jie greičiausiai bus kilę imituojant kutus uždangose. Jei kutų imitacijų buvo metaliniuose papuošaluose, kaip liudija priešistorinių kapų iškasenos, tai juo labiau šitokia imitacija buvo XVII-XIX amžiuose, kai stulpinių koplytėlių autoriai turėjo progų matyti, kaip kutai puošdavo bažnytinius baldakimus ir altorių uždangas. Iš kitos pusės, stulpinių koplytėlių nišos su šventųjų statulėlėmis primindavo čia baldakimus, čia altorius. Todėl bažnytinių objektų siūlinius kutus pervesti į medį ir juos pakabinti koplytėlių pastogėse (baldakimo imitacija), arba įkomponuoti po pamatų frizais (altorių uždangalų imitacija), didelio išradingumo nereikalavo. Kad uždangų kutai tikrai būdavo imituojami kryžiuose, tai aiškiai matyti paminkle, kokį A. Jaroševičius buvo nupiešęs Radvilišky (13 pieš.). Taip pat buvo koplytėlių, kuriose matyti, kad mediniais «varpeliais» imituojami baldakimų kutai (17 pieš., 51 pav.). Nuo šitokių imitacijų lengva pereiti prie grynos formos varpelių (29, 44, 60 pieš., 44 pav.).

Kad ne mirčiai ir piktosioms dvasioms nuginti buvo kabinami varpeliai koplytėlėse, — prileidimas būtų tikras išprofanavimas tikinčiųjų, stačiusių kryžius, religinių nusiteikimų, — šį-tą pasako ir bavarai, kurie taip pat kartais puošia varpeliais savo kryžius, statomus ne kapinėse, bet prie viešųjų kelių. Tad galima klausti, ar tie mediniai varpeliai, šalia estetinių motyvų, neturėjo kokios nors praktiškos reikšmės. Sakysim, gal tie varpeliai padėdavo greičiau nulašėti vandeniui, susirinkusiam per lietų ant viršutinių koplytėlės dalių. Pagaliau kai kurie tų varpelių gali reikšti stilizuotus vandens lašus, t. y. turėti tokią pat estetinę reikšmę, kaip baldakimų ir uždangų kutų imitacijos.

Mažiau abejonių kryžiuose sukelia geometriniai ornamentai, nes šalia estetinių uždavinių jiems mūsų archeologai nėra sugalvoję

simbolinių prasmių. Tų geometrinių puošmenų lietuvių liaudies menininkai vartojo gana gausiai kryžių «rankų» pakraščiams, aureolėms, ypač stulpinių koplytėlių frizams, baliustradoms-tvorelėms, karnyzams-atbrailoms puošti, kolonėlėms ir konsolėms statyti. Nors geometrinių ornamentų būdavo didžiuosiuose kryžiuose (10, 63, 72 pieš., 5, 39 pav.), tačiau šitų puošmenų įvairias

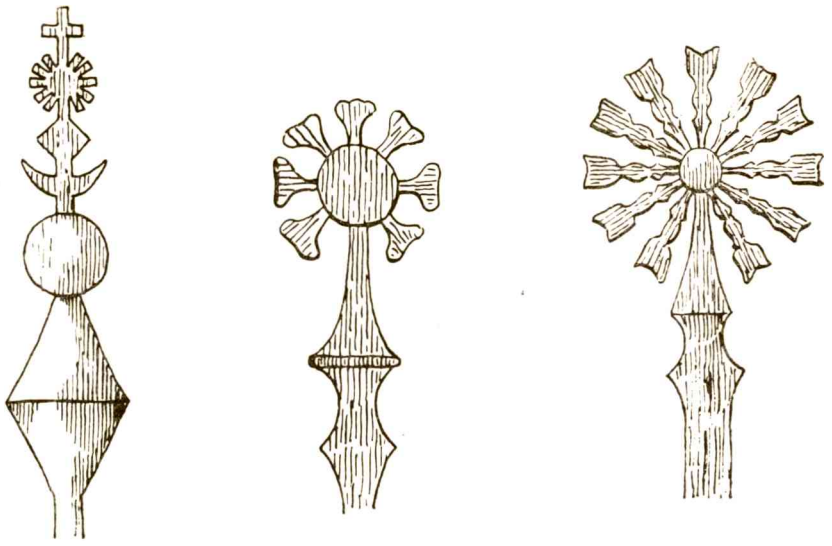

69 pieš. Koplytėlių medinės viršūnės

atmainas būdavo galima pamatyti koplytėlėse. Tų geometrinių ornamentų nedaug ir nežymių tebūdavo skėtinėse koplytėlėse (26-27 pav.); tačiau gero skonio liaudies dekoratorius iš paprasčiausių skrituliukų ar dantelių jose mokėdavo sukurti gracingus paminklėlius (20-21 pieš.). Tačiau palankiausios geometriniams ornamentams pasirodė tabernakulinės ir iš dalies žibintinės koplytėlės (31, 51 pav.). Šiose ir dviaukštėse koplytėlėse visokiais rateliais, rombais, lankeliais ir danteliais buvo sukurta beveik dekoratyvinių šedevrų (16-17, 27, 56 pieš.).

Kad kai kurie šitų geometrinių ornamentų į lietuvių koplytėles ir kryžius esą atėję iš priešistorinių laikų, pirmasis mėgino įrodinėti V. Šukevičius. Į tuos senovinius ornamentus jis įskaitė banguotas linijas, laužtas persikertančias linijas, eglutes (raides

V sudėtas vienas į antras), ratukus, šešialapes rozetes, ornamentinę *S* raidę. Nesprendžiant jų kilmės klausimo, į šią geometrinių puošmenų seriją dar reiktų pridėti puslankius, rombus, trikampius. Archeologai yra nurodę, kad daugelis suminėtų čia elementarinių piešinių buvo rastų ant bronzos ir molio dirbinių priešistoriniuose kapuose lietuvių ir prūsų gyvenamose teritorijose.

Atrodo, kad, būtinai norint, būtų galima susieti su priešistoriniais laikais tuos geometrinius ornamentus, kurie būna sudaryti iš tiesiųjų linijų, kaip trikampių, dantukų, rombų, kitų keturkampių ir daugiakampių serijas. Jas lengva išreikšti bent kiek spalvotais siūlais audiniuose, siuvinėjimuose ir juostose. Šitokius ornamentus įvairiuose audiniuose ir juostose lietuvės moterys gausiai vartojo XIX amžiuje. Šitaip, galima spėlioti, buvo ir ankstybesniaisiais amžiais, nes sunku įsivaizduoti, kad anksčiau jaunos Lietuvos moterys, kad ir baudžiauninkės, nebūtų puošusios savo drabužių paprasčiausiais raštais.

Todėl tiesiųjų linijų puošmenos iš audinių bei juostų galėjo būti perkeltos į koplytėles ir kitokius daiktus. Sunkiau buvo audiniuose išreikšti lenktųjų linijų ornamentus. Nors šitokie raštai būdavo vartojami papuošaluose priešistoriniais laikais, tačiau jų tiesioginis perdavimas iš kartos į kartą per audinių tarpininkavimą buvo daug sunkesnis. Todėl lenktų linijų ornamentų atsiradimas koplytėlėse, kryžiuose ir kitokiuose daiktuose neturėtų būti aiškinamas nenutrūkstama sena tradicija.

Tačiau šis klausimas kryžių atžvilgiu neturi vertės, jei jau nesakyti prasmės. Norint prileisti archaiškumą, tų ornamentų panaudotų kryžiuose, reikėtų įrodyti tikrai lietuvišką kilmę anų iškasenose surastų rudimentalių papuošalų ir po to, kas daug sunkiau, įrodyti nenutrūkstamą tradiciją. Pagaliau, net ir tai įrodžius, visa tai kryžių požvilgiu neturi jokios reikšmės, nes kryžių statytojai tuos ornamentus panaudojo ne kaip «archaiškus», siekiančius tolimą senovę, bet vien tik kaip to meto, jų aplinkos estetines priemones, tegu ir primityvias.

Rečiau kryžiuose ir stulpinėse koplytėlėse pasitaikydavo eglučių ir pynučių, nors tokių ornamentų yra ant priešistorinių laikų iškasenų. Šių raštų tradicija yra labai gyva lietuvių juostose. Koplytėlėse šių puošmenų rečiau pasitaiko gal todėl, kad medžio medžiagoje juos sunkiau išreikšti. Tačiau jų kryžiuose ir koplytėlėse būdavo (49_2, 56, 66_2, pieš.). Jose yra ir pynės imitacijų.

Senas priešistorinių laikų ornamentas yra virvės motyvas. Jo perdavimą kryžiams tradicijos keliu yra lengviau įsivaizduoti, nes virvė ir virvelė nuo seno buvo kasdieninio gyvenimo reiškinys. Ir lietuvių kryžiuose ir koplytėlėse virvelės motyvą dažnai buvo galima sutikti spiralinių kolonų pavidale (26-27, 48, 59, 60 pieš.). Tačiau, kad šis motyvas į mūsų koplytėles būtų atėjęs iš priešistorinės tradicijos yra sunku patikėti, nes spiralės ir virvelės motyvų nesutinkame kitose lietuvių liaudies meno šakose.

Daug didesnio pagrindo yra manyti, kad virvelės-spiralės motyvas į lietuvių koplytėles pateko iš tarptautinio baroko meno. Jo spiralinių kolonų buvo neviena Lietuvos bažnyčių altoriuose. O virvelės-spiralės motyvas koplytėlėse dažiausiai pasireikšdavo kaip tik jų kolonėlėse. Tikriausiai taip pat iš baroko meno į kryžius ir koplytėles buvo atėjęs *S* raidės motyvas (66_1, 68 pieš., 5, 34 pav.). Jis dažniausiai buvo vartojamas konsolėse ir rečiau ornamentuose. Nors *S* raidė randama ant priešistorinio laiko iškasenų, tačiau sunku ir netikslu iš ten tą motyvą atkelti į lietuvių kryžius. Kam griebtis tolimiausių priežasčių, kai daug tikresnės artimiausios, t. y. baroko menas, su kuriuo lietuvių kryžiai ir koplytėlės buvo beveik bendralaikiai, o kryždirbiai su juo susidurdavo Lietuvos bažnyčiose?

Baigiant kalbą apie geometrines puošmenas lietuvių kryžiuose, reikia pastebėti, kad tikroji geometrizmo dvasia — abstrakcija — joms buvo svetima. Tik išimtiniais (nelaimingais) atvejais jos būdavo pakreiptos į abstrakciją. Taigi beveik ištisai geometriniai ornamentai lietuvių koplytėlėse turėjo savo substanciją, kuri jiems būdavo medžiaga ir forma drauge. Gerai įsižiūrėjus, net buvo galima pastebėti, kaip geometrinės figūros kartais artėdavo prie augalų ir daiktų — piūklų, tvorelių, uždangalų pakraščių, kutų, skambaliukų, žvaigždelių, girliandų (16 pieš., 34 pav.). Atrodo, lyg kad kryžių autoriai būtų jautę geometrinių ornamentų nepakankamumą. Todėl tuose mediniuose paminkluose, kur geometrinių ornamentų būdavo apsčiai, stulpinių koplytėlių dekoratoriai geometrines puošmenas stengdavosi sugyvinti kokia nors gėlele, žiedeliu, lapų puokšte, augaline aureole (16, 17, 57, 60 pieš., 7, 39 pav.).

Nors geometriniai ornamentai ir kai kurios jų išvestinės formos galėtų sieti lietuviškus kryžius bei koplytėles su prieš-

istorinės Lietuvos kultūra, tačiau tam neturima pozityvių, nenutrūkatančių įrodymų, o augaliniai ornamentai mūsų mediniams krikščioniškiems paminklams suteikia daugiausia originalumo. Į ornamentus sustilizuotos gėlės mediniuose ir geležiniuose kryžiuose lyg įspaudžia jiems nesugaunamą ir nepakartojamą bruožą, kuris juos padaro žymiais dekoratyvinio meno kūriniais.

KATALIKŲ BAŽNYTINIAI SIMBOLIAI

Nors apie kryžius, jų simbolius bei ornamentus buvo daug įvairiai prikalbėta, tačiau niekas nemėgino ginčyti, kad kryžiai ir koplytėlės Lietuvoj yra buvę katalikiški paminklai. Ir pagoniškojo nekrokulto teorijos šalininkai neneigė katalikiškos prasmės eilei simbolių bei ornamentų. Apie juos nedaug ir kalbėta, nes juose lietuviškos gaidos tebuvo nedaug.

Tie simboliai skirstytini į dvi grupes: biblinius ir liturginius. Krikščioniškų simbolių tarpe pirmą vietą užima kryžius, su kuriuo kryžių ir koplytėlių meisteriai, kaip sakyta, elgėsi dvejopai: kanoniškai neliečiamas jiems tebuvo krucifiksas arba nedidelis kryželis su nukryžiuotojo Kristaus statulėle; tuo tarpu su geležiniu ir didžiuoju mediniu kryžiais jie elgėsi gana laisvai, juos įvairiai dekoruodami.

Antraeiliai krikščioniški simboliai buvo Kristaus kankinimo įrankiai: ietis, kempinės smaigtas, rykštės, plaktukas, vinys, replės, kopėčios. Jie į lietuvių kryžius atėjo iš barokinio bažnytinio meno, kur jie buvo vartojami kaip simboliai ir ornamentai. Kryžių su šitais Kristaus kankinimo įrankiais lietuviuose nebuvo daug. Jie labiausiai buvo mėgstami Dzūkuose ir šiek tiek Rytų Aukštaičiuose (8-9 pieš., 24, 33 pav.). Originalesnį atspalvį gaudavo tie kryžiai, kuriuose Kristaus kankinimo įrankiai būdavo supinami su kitokiais ornamentais, ypač augaliniais (25 pav.).

Trečią simbolių grupę sudarė katalikų liturgijos daiktai: monstrancijos, taurės, ostijos, žvakės (7 pav.). Monstrancija su ostija yra seniausi simboliai, kurie dažniausiai buvo vartojami stulpinių koplytėlių geležinėse viršūnėse. Apie šių orna-

mentų susipinimą su saulės ir mėnulio emblemomis jau buvo plačiai kalbėta. Čia belieka pasakyti, kad naujausi bažnytiniai simboliai buvo taurė su ostija ir žvakės. Tačiau vienaame kryžiuje šitie visi liturginiai simboliai retai kur tepasitaikydavo. Kartais su jais visais atsirasdavo dar angeliukų siluetai. Šitais atvejais kryžiaus sankryža būdavo sukomponuota su didele koplytėle, kuri tapdavo panaši čia į tabernakulį, čia į altorių. Ten ir konvenciniai ornamentai būdavo gausūs (72 pieš., 7 pav.).

Bendrasis žvilgsnis

Baigus architektūrinių ir ornamentinių formų analizę, reikia mesti į lietuvių kryžius bei koplytėles bendresnį žvigsnį.

Pirmiausia, kas yra buvę mūsų kryžių ir koplytėlių autoriai ir kokias aspiracijas jie buvo atskleidę savo kūriniuose? Deja, tų autorių absoliučios daugumos vardai lieka nežinomi, išskyrus vieną antrą asmenį, dirbusį kryžius XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje. Tačiau viena aišku, kad tų gausių medžio paminklų dirbėjai yra buvę vyrai, kai tuo tarpu lietuvių liaudies dainų autoriai dažniausia yra buvusios moterys. Todėl šitose plačiose liaudies meno šakose atsiskleidžiąs žmonių santykis su transcendencija buvo skirtingas, kaip teisingai yra pastebėjęs A. Maceina.

Lietuvių dainose pirmiausia atsiskleidžia gamtos, žmogiškų darbų ir nepastovių įvairių jausmų pasaulis. Ten nėra transcendencijos, beveik nėra Dievo, kaip pastebi A. Maceina: net didžiųjų nelaimių atvejai, kaip mirtis bei sunkus vargas, nenukreipia dainų autorių žvilgsnio į pilnesnę bei tikresnę būtį, nes nepaskatina rimtai šauktis Dievo pagalbos. Tačiau, tai konstatavus, čia tuoj reikia pridurti, kad lietuviai šalia dainų turėjo nemažai religinių giesmių ir jas mielai giedodavo. Tik senosios religinės giesmės poetiniu atžvilgiu dažniausiai neprilygdavo dainoms.

Ir giesmių autoriai taip pat yra buvę vyrai, tikriausiai kunigai, nors jų vardų dažnai nežinome. Giesmių transcendencinės aspiracijos sutampa su kryžių statytojų ir dirbėjų siekimais. Jų aspiracijos — iš esmės religinės, krikščioniškos, kupinos didelės rimties prieš amžinąją būtį.

Kryžiuose ir koplytėlėse šitą transcendentinį religinį aspektą nurodė kai kurie ornamentiniai simboliai, bet tą aspektą geriau-

sia išreikšdavo įvairios medinės statulėlės. Ieškoti jose kažin kokių pagoniškų bruožų ar kažin kokių dievukų būtų bergždžios pastangos, arba patyčios noras iškreipti jų prasmei. Tose statulėlėse pasitaiko kaimietiškų bruožų, kurie su pagonybe neturi nieko bendro. Kai kurios bevardės statulėlės, kurias lietuvių liaudies meno rinkinių (skulptūros) autorius P. Galaunė vadina Besimeldžiančiomis, kartais išreiškia aukščiausio dvasinio susitelkimo momentus [120]. Tai labai toli nuo paganiško vitalistinio siautėjimo.

Dažniausiai tos stulpinių koplytėlių statulėlės vaizduodavo Katalikų Bendrijos garbinamus šventuosius su pačiu Išganytoju centre. Nukryžiuotas Kristus, Kristus nešąs kryžių, rykštėmis nuplaktas ir apspiaudytas Kristus, vadinamas Rūpintojėliu, buvo tasai dvasinis centras, į kurį kreipėsi visi kiti šventieji koplytėlėse (15, 13 pav.). Antroj eilėj po kenčiančio Išganytojo ėjo jam artimiausi asmens. Tarp jų pirmoji — jo motina Marija, dažnai kaip Sopulingoji (*Mater dolorosa*), kaip Motina apraudanti mirusį savo Sūnų (*Pietà*) ir rečiau kaip Nekaltas Prasidėjimas. Ypač gausios Pietos ir Motinos sopulingosios koplytėlėse, be abejo, atskleisdavo ir Lietuvos motinos skausmingą dalią, dažnai belaidojant savo vaikus aname XIX amžiuje (17, 19, 21 pav.).

Po Mergelės Marijos eidavo Jėzaus globėjas šv. Juozapas ir Jėzaus krikštytojas šv. Jonas. Po to — Marijos motina šv. Ona (16 pav.) ir kiti šventieji. Jų tarpe lietuviams, kaip žemdirbių tautai buvo reikšmingi šv. Izidorius ir šv. Jurgis. Lietuvos globėjas, jos karalaitis šv. Kazimieras, atrodo, neprilygo populiarumu aniems (61 pav.). To priežastis — tikirausiai buvo vengimas erzinti rusus, kurie šv. Kazimierą laikė priešu.

Išskyrus vieną antrą kaimietišką bruožą, šitose statulėlėse nebuvo jokių pašalinių priedų, kurie iškreiptų šventųjų atstovaujamas dorybes ar duotų profanišką charakterį. Priešingai, kai kurios jų stovėdavo labai arti bažnytinių statulų su visomis ikonografinėmis ypatybėmis (14 pav.). Tiesa, tie šventieji dažniausiai būdavo atvaizduoti dekoratyviškai, spalvotai, suprastintais bendriausiais bruožais, kai kuriuos esminius bruožus perdaug

---

[120] P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas. Skulptūra*, I t., Vilnius 1963, 304 psl. ; *Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 104, 116, 136, 180 psl.

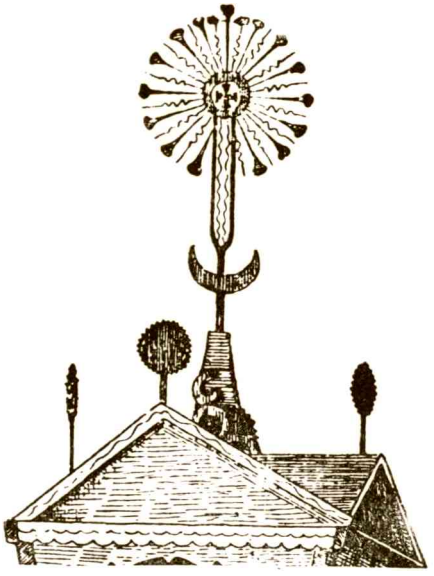

70 pieš. Koplytėlės kontrastuota viršūnė (Radvilišky)

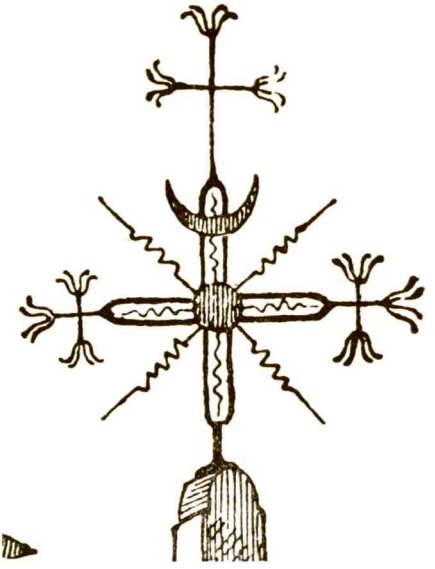

71 pieš. Koplytėlės simbolinė viršūnė (Girsūdžiuose)

išryškinant, dažnai nepaisant arba nesugebant perduoti anatominių proporcijų.

Tai buvo davę progos Žemaičių vyskupui Antanui Tiškevičiui (1692-1762) prieš tas statulėles pasisakyti viešai. Tačiau tai buvo pasisakymas dėl jų grubios formos, kuri XVIII amž. aristokratams atrodė barbariška, kaip barbarišku jie tada vadino ir gotikos meną, kurio statulos neretai taip pat prasilenkdavo su anatomija ir su aristokratiška elegancija. Tačiau anas Žemaičių vyskupo (ar sinodo) nurodymas kunigams drausti neikonografiškas grubias statulėles nekvestionavo jų turinio bei prasmės. Jos buvo ir pasiliko kupinos rimties kaip išraiška maldingo susimąstymo apie mirtį ir amžinybę.

Stabtelėjus prie kryžių ir koplytėlių religinės rimties, reikia pasakyti, kad statulėlės kontrastu pabrėžia mūsų mediniuose paminkluose architektūrinių bei ornamentinių formų estetinį žaismingumą. Kiek statulėlių rimtis buvo neliečiama kanoniškai, tiek architektūrinėse-dekoratyvinėse bei ornamentinėse formose atsiskleisdavo autorių išradinga vaizduotė ir kūrybinė laisvė. Var-

todami visiems žinomas architektūrines ir ornamentines formas, jų kiekvienas sukurdavo kas kartą naujas kompozicijas naujose proporcijose. Pasinaudodami daugiau ar mažiau tradiciniais simboliais bei ornamentais, jie vis derindavo juos skirtingai, kartais įpindavo kokį nors stilizuotą augalą ar žiedą, kad išeitų nauji deriniai savo ir kitų estetiniam malonumui bei graži aplinka kančios ir šventumo simboliams.

Iš vienos pusės, nurodžius religinę rimtį statulėlėse ir, iš antros pusės, pabrėžus išradingumą bei estetinę žaismingą laisvę architektūrinių bei ornamentinių formų atžvilgiu, tuo pačiu atsiskleidžia lietuviškų kryžių ir koplytėlių liaudiškojo meno dvejopas elementas ir visapusiškumas. Negalėdami arba neleisdami sau žaisti skulptūrinėmis formomis statulėlėse, liaudies meninkai estetiškai žaidė architektūrinėmis bei ornamentinėmis formomis. Nedrįsdami nuimti rimties aureolės nuo vaizduojamųjų šventųjų, kuriuos jie garbino, lietuviai jiems žaismingai kūrė estetinę aplinką. Tiesa, šitą gražią aplinką jie skyrė tiek šventiesiems pagerbti, tiek savo bei žiūrovų estetiniam malonumui, tačiau šio lengvesnio formalinio malonumo jie nesuliejo su religinio garbinimo simboliais.

Kad ir įvestos į bendruosius kryžių ir koplytėlių derinius, šventųjų statulėlės vis dėlto pasiliko šalia vaizduotės laisvo estetinio žaismo, kuris architektūrinėse bei ornamentinėse formose atsiskleidė kaip giedras ir drąsus prieš pavojus, kuriuos nešė laikas ir oro permainos. Šituo dvejopumu lietuvių kryžiai ir koplytėlės skyrėsi nuo baroko meno, kuriame garbinimo ir grožio aspektai dažnai susiliedavo. Dvasinė giminystė tarp baroko ir koplytėlių bei kryžių meno labiau buvo matyti dekoratyvinėj srity. Ten ir vienų ir antrų paminklų autoriai matomai leisdavosi į estetinio žaismo laisvę, dažnai menkai teatsižvelgdami į statybinės logikos reikalavimus ir vartojamos medžiagos ypatybes.

Iš kur šis dvejopumas lietuvių kryžiuose ir koplytėlėse: statulų didelė rimtis ir jų estetiškai žaisminga aplinka? Ar jis atsirado dėl to, kad koplytėlių architektai ir statulėlių skulptoriai būdavo skirtingi asmens? Ar dėl to, kad skulptoriai nebuvo pakankamai apvaldę savo technikos, ar dėl to, kad į šventųjų atvaizdus jie žiūrėdavo rimtu religiniu ir socialiniu žvilgsniu, t. y. tokia nuotaika, kuri geriausiai atitiko anų XVIII-XIX amžių sunkų lietuvių gyvenimą? Jei visos trys priežas-

tys galėjo turėti reikšmės, pagrindinė priežastis pasilieka stačiusiųjų gili religinė rimtis.

Mūsų liaudiškų statulų rimtį aiškinti vienais technikiniais nesugebėjimais būtų klaidinga. Kad ir primityviomis priemonėmis per ilgą laiką gabesnieji liaudies skulptoriai tos technikos įsigydavo pakankamai, kartais nemažiau už išmokslintus dailininkus. Tai liudija kai kurių jų mokėjimas statulose nugalėti vadinamąjį frontalumo dėsnį, arba jų sugebėjimas šventųjų pozose ir veiduose išreikšti jausmą be jokios barokinės afektacijos, taip tikrai ir paprastai, kad net nuostabu (17, 60 pav.). Vadinas, statulų autoriai būtų galėję pasireikšti paviršutiniškiau ar žaismingiau. Bet šito koplytėlėse ir kryžiuose nebuvo matyti.

Todėl manytina, kad daugiausia reikšmės statulėlių rimčiai turėjo jų religinė paskirtis, jų autorių religinės pažiūros ir sunkus socialinis bei politinis lietuvių gyvenimas XVIII-XIX amžiuose. Negalima juk užmiršti, kad didžiuma kryžių ir koplytėlių statulų buvo sukurti paskutiniais ilgiausiai Europoje trukusiais baudžiavos metais, arba Rusijos priespaudoje spaudos draudimo laikotarpiu, kuriam panašaus nebuvo tada Europoje.

Tačiau negalima perdėti sunkios socialinės padėties įtakos į statulėlių rimtį. Tam prieštarauja žaismingasis aplinkos elementas. Nors prislėgti buvo kaimiečiai, pajėgė išlaikyti dvasios pusiausvyrą. Jei žaismingasis, džiugusis, estetinis elementas pasireiškė ornamentuose, tai statulėlių rimtis tebuvo grynai religinės inspiracijos. Kaip tik religija davė atsparumo ir pajėgumo atlaikyti aną nežmonišką spaudimą, neprarandant dvasios pusiausvyros ir giedrumo.

Kad ir ryškiai išreikšdami katalikų religines pažiūras bei šių rimtį, lietuvių kryžiai ir koplytėlės nebuvo nustoję nei liaudinio, nei lietuviško pobūdžio, nes tos pažiūros neprieštaravo žmogiškos prigimties tauriesiems siekimams. Šitokios paprastų kaimo žmonių-lietuvių religinės, dorovinės ir estetinės aspiracijos pirmiausiai ir pasireiškė koplytėlių ir kryžių mene. Nors šitų medinių paminklų pagrindiniai elementai atsirado krikščioniškos kultūros įtakoj, tačiau jų konkretūs deriniai daugeliu atvejų išeidavo originalūs, kartais tiek originalūs ir grakštūs, kad atrodydavo kaip unikumai, t. y. aukštojo religiškai dekoratyvinio meno kūriniai.

Ir drauge tie kryžiai ir koplytėlės buvo tautiški-lietuviški,

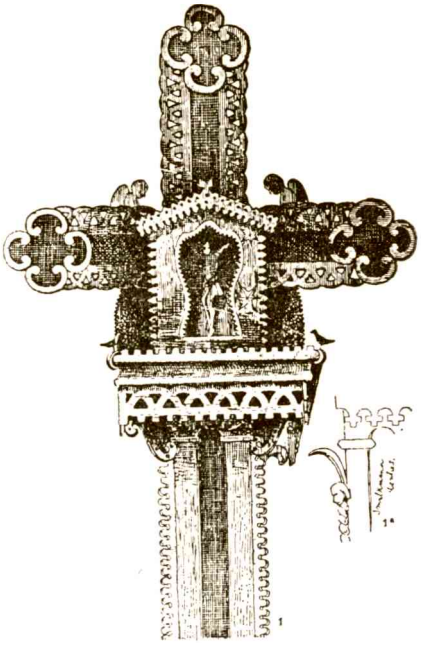

72 pieš. Kryžius Molėtuose

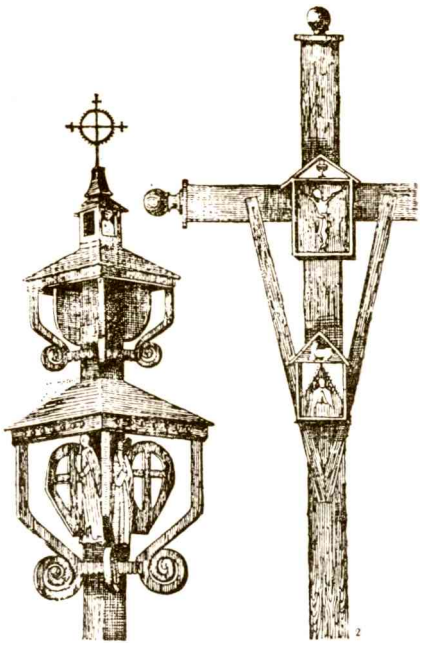

73 pieš. Koplytėlė ir kryžius Mišniūnų kapinėse

tokie pat lietuviški, kaip liaudies dainos ir audiniai (priejuostės ir juostos), nes kryžių meno šaką sudarė ne keli kūriniai, bet šimtai ir tūkstančiai egzempliorių. Nors jie nevisi buvo «pajėgūs» lietuvių charakteriui atskleisti, bet didžiuma jų bylojo, kad lietuvis labiau linkęs į rimtas idėjas ir gilias nuotaikas negu į išviršinį pasaulį. Tiesa, kad jis neniekina nė regimojo pasaulio, o jame mėgsta gyvąją gamtą, tačiau dėl to jis nėra natūralistas, kurį vilioja smulkmeniški faktai ir vaizdai. Lietuviui tikroviniai įvaizdžiai įdomesni kaip idėjų ir nuotaikų išraiška.

Kryžių mene lietuvis pasirodė labiau simbolistas negu realistas. Tai ypač išryškėjo kryžiaus sampratoje, kurioje geležinis ir didysis medinis tebuvo laikomi garbingu dekoratyviu fonu, o sakralinė pagarba tebuvo reiškiama tik krucifiksui arba Nukryžiuotojo statulėlei. Jis panašiai suprato ir šventųjų statulas. Jos — tik šventi simboliai. Todėl liaudies skulptoriai šventųjų tikrovinėms formoms didelio respekto nerodė, jas stilizuodami

ir kartais deformuodami pagal idėjos, nuotaikos, medžiagos reikalavimus ir savo sugebėjimus. Kaip didžiuma lietuvių, būdami palinkę į rimtį bei gelmes, jie net estetiniame žaisme vengė kraštutinumų, riksmo, įnorių, o labiau mėgo santūrias ir darnias formas. Jos nestebina netikėtais vitalistiniais įnoriais, bet darnia įvairybe tarp skirtingų, bet neprieštaraujančių, elementų. Dekoratyvinis grožis svarbesnis už realistinį patvarumą.

Ir vis dėlto šitokiame lietuviui charakteringame bendrame vaizde pavieniai kryžių bei koplytėlių kūrėjai nebuvo dingę. Keliuose ar keliolikoj mūsų medinių paminklų būdavo galima atpažinti kuriantį asmenį su savais polinkiais ir sugebėjimais. Neretas jų savo srity būdavo tartum mažas Shakespeare, kuris pasiskolintą medžiagą perkurdavo į nevieną genialų kūrinį.

Lig šiol lietuvių kryžių bei koplytėlių originalumas buvo dažniausiai įžiūrimas jų senovėje, kuri siekianti priešistorinių laikų. Tačiau ši teorija yra tokia silpna, kad geriausiu atveju, tegali būti pritaikoma tik geometrinių ornamentų srity, kuriai aiškinti ji mažai tereikalinga. Tačiau, sumenkus kryžių archeologinei reikšmei, kuri teįdomi retiems senovės mėgėjams, dėl to nesumažėjo jų religinė bei kultūrinė vertė ir reikšmė. Priešingai. Jie atskleidžia lietuvių stiprų kultūrinį ryžtą, nes kryžių ir koplytėlių menas Lietuvoje išsivystė ne gerovės laikais, bet sunkaus vargo, didelių nelaimių ir svetimos priespaudos metais. Šie ne tik buvo nepalankūs kultūrinei kūrybai, bet tiesiog ją žlugdė, nes nuo 1864 metų buvo uždrausta ne tik turėti savą spaudą, bet ir kryžius statyti. Ir vis dėlto net šitokioj situacijoj Lietuvos kaimo žmonių religinis nusiteikimas ir kultūrinis veiklumas nebuvo pajėgtas sužlugdyti. Greta kitų to dvasinio atsparumo veiksnių, — ištikimybės Bažnyčiai, slaptos spaudos, slapto pradžios mokslo, gabiųjų siuntimo į aukštesniąsias ir aukštąsias mokyklas, — kryžių ir koplytėlių statymas buvo tapęs viena kultūrinio pasipriešinimo formų.

Juo priespauda labiau slėgė, juo labiau stiprėjo pasipriešinimas, juo labiau kryžiai bei koplytėlės gražėjo.

Nepaisant persekiojimų ir kliūčių, koplytėlės ir kryžiai vis tiek buvo statomi, jų formos įvairinamos ir tobulinamos, kol šito pasipriešinimo pasėkoj į dangų iškilo gėlėtos saulės, kurios pražydo ant stulpinių koplytėlių viršūnių ir didžiuosiuose mediniuose kryžiuose. Kitur, kad ir ne šitaip meniškai, tautinis lie-

tuvių pasipriešinimas išugdė Kryžių kalną Jurgaičių laukuose. Jo neįveikė nei orai, nei laikas, nei Lietuvos politinės nelaimės. Jam sunaikinti sovietinis okupantas buvo priverstas griebtis barbariškojo kirvio. Šitaip gyvenime lietuvių kryžiai tapo sunaikinti. Bet viena antra jų aptrūnijusi liekana, patekusi į muziejus, nenustos liudyti apie lietuvių tautos atsparumą ir kūrybingumą netolimos praeities sukiausiais metais.

V. KRIKŠČIONIŠKAI LIETUVIŠKŲ TRADICIJŲ PRATĘSIMAS

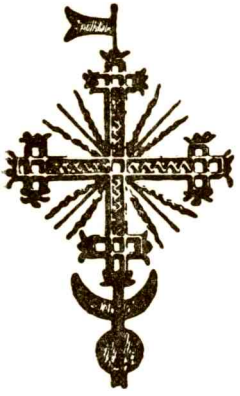

SVETIMOSE ŽEMĖSE IR GRETIMOSE DAILĖS ŠAKOSE

Lig šiol buvo kalbėta apie kryžius ir koplytėles, kaip architektūrinius ir skulptūrinius paminklus jų natūralioje aplinkoje, Lietuvos žemėje. Bet ten jiems vietos nebelieka. Laiko padedamas sovietinis okupantas tuos paminklus baigia naikinti: nebėra kryžių nei buvusiame Karo muziejaus sodely Kaune, nei ant Trijų kryžių kalvos Vilniuje, nei Kryžių kalne Jurgaičiuose, nes ten « baisūs kirviai juos išskynė », kaip Maironio girią. Dabar Lietuvoje viena antra stulpinė koplytėlė (o gal ir kryžius) perkeliami į muziejus kaip « atgyvenų » liudytojai.

Bet žymiai anksčiau Lietuvos kryžiai buvo pradėti persodinti į svetimas žemes drauge su ten apsigyvenusiais ar priverstais apsigyventi lietuviais. Tikrąja prasme kryžius išnešė toli už Lietuvos sienų įvairios socialinės ir politinės nelaimės. Rusijos carų valdymo metais (1795-1915) daugelis lietuvių, nepakeldami rusų priespaudos ir persekiojimų, palikdavo savo gimtąjį kraštą ir emigruodavo į Jungtines Amerikos Valstybes. Dar daugiau (kasmet tūkstančiais) Lietuvos vaikų ten išvykdavo ieškoti darbo, bėgdami nuo ekonominio ir socialinio skurdo, kokį buvo sudariusi Rusijos administracija lietuvių žemėje. Tie emigrantai Jungtinėse Amerikos Valstybėse sukūrė savo tautines parapijas ir prie jų bažnyčių savo paliktų tėviškių prisiminimui pastatydindavo

kryžių (64 pav.). Jų taip pat pastatydino vienuolijos ir net pavieniai asmens savo sodybose.

Antrasis pasaulinis karas lietuvių tautai ir jos atkurtai Lietuvos valstybei atnešė vėl skaudžius politinius ir socialinius smūgius. Be kitų, rusų sovietinė okupacija daug lietuvių išblaškė iš tėvynės dviem kryptim — į Rytus ir į Vakarus. Tie tremtiniai, kuriuos komunistai prievarta išvežė į Sibiro taigas priverčiamiems darbams, su skriaudos jausmais ir tėvynės ilgesiu išsivežė ten ir lietuviškų kryžių tradiciją. Kad ir sunkiausiose aplinkybėse gyvendami ir mirdami, jie ten bent ant savo artimųjų kapų stengdavosi pastatyti ornamentuotų kryžių (10 pav.).

Išblokštiems į Vakarus lietuviams vargas buvo lengvesnis negu į Rytus. Laisvais tremtiniais Vakarų Vokietijoj jie netikrumu ir ilgesiu gyveno suspausti stovyklose keletą metų (1945-1951). Šioms nelinksmoms dienoms priminti jie taip pat pastatė savo tradicinių paminklų-kryžių įvairiose vietose, kur buvo veiklesnių savų tradicijų puoselėtojų — Augsburge, Freiburge, Hanau, Seelingenstadte, Spackenberge prie Hamburgo, Seedorfe prie Bremeno ir kitur (65 pav.).

Gyvendami šitose stovyklose Vokietijoj kai kurie lietuvių dailininkai ir į dailiuosius amatus linkę asmens pradėjo dirbti mažo formato kryžių ir koplytėlių kaip suvenyrus. Jie daug jų padirbo savo tautiečiams ir nemažai jų dovanojo gerbiamiems arba pažįstamiems svetimtaučiams. Nostalgijos persekiojamas prof. Ignas Končius, uolusis Lietuvos kryžių konservatorius-registratorius tarp dviejų pasaulinių karų, tokių kryželių bei koplytėlių ir jų motyvų padirbo daugiau kaip šimtą. Jų fotografines nuotraukas jo sūnus Jungtinėse Amerikos Valstybėse išleido atskira knyga vardu *Lietuvių kryžiai gimtajam kraštui atminti.* Kas suskaitys kitus tų mažo formato lietuviškų kryžių drožinėtojus? Daugelis jų darbų nukeliavo į Naujojo pasaulio kontinentus drauge su savanoriais tremtiniais.

Kada dar niekas negalėjo pramatyti, kad ateis tokie persekiojimų laikai, kada tūkstančiai nekaltų žmonių turės palikti gimtąjį kraštą, lietuvių dailininkai kryžių motyvus buvo pradėję vartoti savo individualioj kūryboj. Tai buvo dar prieš I pasaulinį karą.

Pirmasis lietuvių dailininkas, kuris kryžių motyvus pabrėžė

savo paveiksluose, buvo M. K. Čiurlionis (1875-1911). Jis yra nutapęs du paveikslu su kryžiais. Viename jų matyti giedras Lietuvos peizažas su dviem kalvutėm. Ant priešakinės kalvutės trys stulpinės ornamentuotos koplytėlės dominuoja visą saulėtą gamtovaizdį. Antras žymiai sudėtingesnis M. K. Čiurlionio paveikslas — *Žemaičių kapinės*. Tai ne tik idealinės Žemaičių kapinės, kur sutelkta įvairių formų bei aukščių koplytėlių su keliais kryžiais, — ten galima taip pat įskaityti paveikslo simbolinę prasmę.

Kaip dauguma kitų M. K. Čiurlionio kūrinių, tapytų 1908-1910 metais, jo *Žemaičių kapinės* yra prisunktos paslėptos šviesos, kuri išryškėja dangaus fone lyg šiaurės pašvaistė ir septyniose Grįžulo ratų (*Ursus magnus*) spindinčiose žvaigždėse viršum kapinių. Šitokiu būdu ten koplytėlės ir kryžiai atrodo apsupti šviesios aureolės, lyg kokio pranašingo ženklo, tartum nurodančio, kad ir šioms kapinėms išauš prisikėlimo šviesa (71 pav.). Antra vertus, ten ta paslėpta, bet gyva šviesa iškyla prieš tamsą ir ją veikia. Šitaip atsiskleidžia lyg du pradai visatos sąrangoj, kaip jie matyti kai kuriuose kituose M. K. Čiurlionio paveiksluose.

Maždaug tuo pačiu laiku, kai A. Jaroševičius (1870-1956) leido savo lietuviškų kryžių albumą, kuriame buvo sudėjęs apie 180 savo piešinių, mūsų kryžiai ir koplytėlės yra įkvėpę kitą tapytoją, Ant. Žmuidzinavičių (1876-1966). Kurdamas savo alegorinį *Regėjimą*, Lietuvos atgimimą, pirmajamę jo plane dailininkas pavaizdavo lietuviško kaimo kapines su koplytėlėmis ir kryžiais dešinėje pusėje. Peizažo fone vietoj saulės, iškylančios į horizontą, jis nutapė šviesų riterį ant žirgo (Lietuvos herbą). Šis ugninis raitelis, be abejo, reiškia kaimynų palaidotą, prisikeliančią Lietuvą ir jos ateitį, kai tuo tarpu kapinės su senais kryžiais ir stulpinėmis koplytėlėmis simbolizavo lietuvišką praeitį ir drauge Lietuvos peizažo elementus, kurių ryškiausi — kalvos, upeliai ir miškai (69 pav.).

M. K. Čiurlionio duotą pradžią vaizduoti Lietuvos peizažą su kryžių ir stulpinių koplytėlių vaizdais pasekė ne vien A. Žmuidzinavičius, bet ir kiti lietuvių dailininkai peizažistai. Čia neįmanoma nei jų visų, nei jų kūrinių charakterizuoti. Tačiau negalima užmiršti trijų tapytojų, kurie savo kūryboj specialiai yra susidomėję kryžiais.

Vienas jų — Ad. Varnas, kuris 1921-1925 metais yra apvažinėjęs Lietuvos didžiąją dalį, fotografuodamas visur kryžius

ir koplytėles. Šitokiu būdu jis surinko daugiau tūkstančio fotografijų, kurios sudarė kryžių ir koplytėlių fotografinį skyrių Kultūros muziejuje Kaune. Todėl suprantama, kad meilė mūsų mediniams krikščioniškiems paminklams atsispindi nevienaname Ad. Varno sukurtame paveiksle. Tik savo peizažuose dailininkas labiau mėgsta vaizduoti stulpines koplytėles negu kryžius. Kartais jam sena pasvirusi koplytėlė žiemą prieš audrą tampa lyg Lietuvos simboliu (62 pav.). Tačiau koplytėlių pasitaiko ir Varno pieštų portretų fonuose, kai tapytojas nori pabrėžti savo vaizduojamų asmenų religinius ir tautinius interesus, kaip F. Kiršos ir M. Krupavičiaus atvaizduose.

Ad. Galdikas (1893-1969) savo kūryboje yra daugiau dėmesio skyręs kryžiams negu koplytėlėms. Jo paveiksluose Žemaičių peizažo motyvais, tur būt, nedaug tėra tokių, kuriuose nebūtų seno pakrypusio kryžiaus. Savo neramią dramatišką sielą tapytojas ypač mėgo išreikšti senu šventorium su medine bažnytėle bei kryžiais, arba senomis apleistomis kaimo kapinėmis, kurių senus kryžius ir koplytėles aplaužė ir iškraipė laikas ir vėjai. Atrodo, kad šis motyvas Ad. Galdiko peizažuose buvo mėgstamiausias iki 1940 m. (70 pav.). Kitame savo paveiksle Ad. Galdikas yra atvaizdavęs Rūpintojėlį, dažnai sutinkamą stulpinėse koplytėlėse. Bet į jį dailininkas yra pažiūrėjęs J. Basanavičiaus akimis, kurioms atrodė, kad lietuviškų koplytėlių medinės statulėlės esančios pagoniškų stabų liekanos. Todėl ir krikščionišką Rūpintojėlį Ad. Galdikas kartą atvaizdavo klaikiu stabu, prie kurio kojų moteris veltui laužo rankas maldoje.

Tapytojų eilėje paminėtinas ir A. Valeška, kuris paskiausiais laikais (1953-1954) yra nutapęs didelį *Kryžių kalno* paveikslą. Tai nėra Jurgaičių kaimo laukuose buvusio Kryžių kalno realistinis atvaizdas, kaip leidžia spėti paveikslo vardas. Tai tik pretekstas idealiai kompozicijai sukurti, sugrupuojant koplytėles ir kryžius aplink kalvą ir ant kalvos, už kurios matyti javų laukai. Tur būt, kad ir pats A. Valeška daugiau dėmesio skyrė pavienių kryžių bei koplytėlių dekoratyviniam įvairumui, negu Kryžių kalno mistinei nuotaikai išreikšti. Net atrodo, kad kompozicijoj vienas antras kryžius ar koplytėlė yra tapyti pagal A. Jarošević̆iaus albumo piešinius. Nors dėl to nukenčia paveikslo vienybė, tačiau A. Valeškos *Kryžių kalną* reikia pažymėti kaip stambiausią tapybinę kompoziciją, sukurtą kryžių ir koplytėlių motyvais pačiais naujausiais laikais už Lietuvos sienų (68 pav.).

Nors A. Tamošaitienė savo tapybos paveiksluose Lietuvos kryžių nevaizduoja, bet ją reikia paminėti dėlto, kad ji vienintelė Lietuvos stulpinių koplytėlių siluetus įvedė į sieninių kilimų meną. Ne kokiai nors giliai minčiai pabrėžti ji ten išaudė koplytėles, bet Lietuvai priminti, nes lig šiol nebuvo tokio objekto, kuris geriau charakterizuotų Lietuvos gamtovaizdį, kaip stulpinės skėtinės koplytėlės ir aukšti, « saulėmis » šviečią kryžiai.

Jie mažiau regimos įtakos yra darę lietuvių skulptoriams negu tapytojams. Tiesa, apie 1930-1936 metus Lietuvoje dailininkai kolektyviai ir pavieniui neretai kalbėdavo ir rašydavo, kad jie pratęsia tautinę tradiciją, nes įkvėpimo semiasi iš liaudies kūrybos, taigi taip pat iš lietuviškų kryžių, ypač kiek tai liečia suprastintas ir suabstraktintas statulų formas. Tačiau akivaizdžiai įrodyti, kad mūsų koplytėlių skulptūra būtų stipriau veikusi naujausią lietuvių skulptūrą, būtų sunku. Kad ji nebuvo visai bereikšmė, liudija du pavyzdžiai.

Tarptautinei Paryžiaus parodai 1937 metais Juozas Mikėnas buvo padaręs trijų metrų aukščio medinę statulą, kuria jis imitavo mūsų koplytėlių Rūpintojėlį — nuplaktą, apspiaudytą, erškėčiais vainikuotą, liūdintį Kristų. Tačiau šį mėginimą perkelti mažų statulų formas į didžiąją monumentaliąją skulptūrą negalima laikyti pavykusiu. J. Mikėno *Rūpintojėlio* statula vien savo dydžiu darė nemalonų įspūdį. Be to, aiškiai pastebimoj imitacijoj perdaug išryškėjusios suprastintos anatominės formos nebuvo atsvertos kenčiančio Kristaus giliu vidiniu liūdesiu, kuris buvo toks dažnas Rūpintojėliuose, sukurtuose liaudies meisterių.

Plastiniu atžvilgiu yra laimingesnis V. Kašuba, kuris 1955 metų vasarą sukūrė Rūpintojėlio statulą lietuvių pranciškonų bažnyčiai Toronto mieste, Kanadoje. Tačiau ar jo statula bėra giliai liūdintis Kristus?

Geriau negu J. Mikėnui yra sekęsi skulptoriui P. Rimšai (1881-1961), kurio kūryboj kryžiai ir koplytėlės yra palikę ryškių pėdsakų. Mėgdamas suabstraktintas stilizuotas formas, jis tekūrė tik nedideles statulas, kurios pačia savo prigimtimi reikalauja suprastinimų, kaip ir medinės statulėlės koplytėlėse. Jis taip pat mėgo savo statulose ir reljefuose vaizduojamųjų žmonių drabužius išpuošti geometriniais ornamentais, kurie gerai derinasi prie

stilizuotų kūno formų. Nors šitais ornamentais, išpuoštais auksakališkais drabužiais, sužadindamas egzotinių įspūdžių ir jais atitraukdamas dėmesį nuo vaizduojamųjų figūrų veidų, P. Rimša savo statulėlėmis vis dėlto išgaudavo tokius sąskambius, kuriuose suaidėdavo mūsų koplytėlių, juostų ir audinių ornamentiniai motyvai. Taigi P. Rimša neimituodamas pratęsė kryžių ir koplytėlių dekoratyvinę tradiciją, ją išvystydamas iki kraštutinumo.

Šitokį Rimšą sutinkame jo *Koplytėlių* bronzinėje kompozicijoje (67 pav.). Joj stulpinių koplytėlių atpažįstamais siluetais su keliais stambesniais ornamentais skulptorius siekė perduoti bendrą kilimo įspūdį. Gana abstrakti kompozicija išėjo dekoratyvi ir efektyvi, bet be gilesnės prasmės, be kurios nėra didelių meno kūrinių. Šita *Koplytėlių* kompozicija gal geriau negu statulos liudija, kad P. Rimšai įdomesnis dekoratyvinis aspektas negu kryžių ir koplytėlių sudaroma atmosfera, kuri buvo įdomiausia M. K. Čiurlioniui ir Ad. Galdikui.

Tur būt, vėliausiai stulpinių koplytėlių menu susidomėjo mūsų architektai, nors šita krytimi jų žvilgsnį nuo seniai kreipė uolusis lietuvių medinių paminklų piešėjas A. Jaroševičius, kuris tiek savo piešinių albume, tiek inž. A. Macijausko redaguotame statybos ir puošybos albume mėgdavo pabrėžti įdomesnes statybines detales kryžiuose ir koplytėlėse. Kadangi tų paminklų nežinomi meisteriai nėra išradę naujų architektūrinių formų, o klasiškąsias formas dažnai palenkdavo dekoratyviniams tikslams, todėl atrodo, kad lietuviškų koplytėlių elementai tegali būti pritaikomi tik sakralinės architektūros daugiau ar mažiau dekoratyvinėse dalyse, kaip bokštuose, pinjonuose, portaluose, languose, įsienėse, altoriuose.

Tačiau tikrosios nesidomėjimo koplytėlėmis priežastys iš architektų pusės glūdi XX amžiaus architektūros perdėtame utilitarizme bei racionalizme, kuris reikalauja, kad viskas trobesy būtų išnaudota praktiškiems tikslams, o dekoracijos teleidžia tiek, kiek ji sutampa su funkcionalinėmis formomis. Kitaip dekoracija esanti tuščia ir beprasmė. Lietuvių kryžių ir koplytėlių meisteriai dažnai galvodavo priešingai, nes nekartą medinio paminklo patvarumą aukodavo dekoratyviniam grožiui.

Tik kraštutiniam racionalizmui šiek tiek atšipus, kai kurie lietuvių architektai stulpinių koplytėlių elementus pradėjo vartoti

savo kūryboj. 1942 m. J. Ladyga buvo padaręs projektą Šiaulių naujajai bažnyčiai, kurio makete buvo matyti kai kurių elementų, primenančių lietuvių medinę architektūrą. Bokštelis ant navų sankryžos ir bažnyčios šone pastatytas bokštas buvo užbaigti dviaukšte kompozicija su gerai pažįstamais lietuvių koplytėlių pavidalais. Tik, deja, šitam projektui nebuvo lemta tapti kūnu.

Laimingesnis buvo J. Mulokas. Pastatydamas Lourdes grotą Kennebunk Porte tėvams pranciškonams, ją vainikavo lietuviškos koplytėlės pavidalu, nors jos aštrūs kampai lietuvio akiai svetimoki. J. Mulokas taip pat sukūrė Chicagos Marquette Parko lietuvių bažnyčią, atsiremdamas klasikiniais elementais. Jis juos šiek tiek subarokino ir suderino su lietuvių koplytėlių pavidalais, kurie matyti bokštuose ir pinjonuose [121]. Realizuotas kūrinys kažin kodėl atrodo mažiau lietuviškas, negu jo buvęs projektas (66 pav.). Lietuviškiausias atrodo tos bažnyčios didysis altorius, kur dėmesys sutelktas į dekoratyvinį grožį. Altoriaus projekto autorius — V. K. Jonynas.

Kaip J. Mulokas, lietuviškomis koplytėlėmis yra pasinaudojęs ir St. Kudokas, kurdamas tėvų pranciškonų bažnyčiai ir vienuolynui Toronte projektą. Jis čia lietuviškus elementus derina ne su klasikiniu stiliumi, bet su paprastomis moderninėmis formomis, vartojamomis kasdieniniams trobesiams. Projektinis piešinys byloja, kad šitokio derinio rezultatas gali būti geras.

Nors iš karto gali keistai atrodyti, bet vis dėlto reikia pasakyti, kad lietuvių kryžiais ir stulpinėmis koplytėlėmis yra pasinaudoję ir lietuvių teatro spektakliai. Kai Lietuvos teatruose būdavo inscenizuojamas (nepriklausomybės laikais) veikalas, susietas su netolimų laikų lietuvių kaimo gyvenimu, kartais jo scenovaizdy pasirodydavo kryžius ar koplytėlė.

Be to neapsiėjo net lietuviškas baletas. To ryškiausias pavyzdys buvo vokiečių okupacijos metais Kaune statytas J. Pakalnio baletas *Sužadėtinė*. Pagal St. Santvaro libretą jis vaizdavo lietuvių baudžiauninkų kovą su dvaru. Laisvės ir meilės laimėjimui pabrėžti finalinėje scenoje dekoratorius nerado nieko charakteringesnio lietuvių kaimui, kaip scenos fone, ant kalnelio tarp medžių, nupiešti senas kaimo kapinėles su koplytėlėm, o pačioje

---

[121] V. K. Jonynas, *Lietuviškoji architektūra*, žr. *Aidai*, 1954 m., 8 nr., 246-247 psl.

scenoje pastatyti didelį kryžių, papuoštą didele augaline aureole — saule. Šis kryžius galėjo net kliudyti šokėjams judėti scenoje, bet spektaklio organizatoriams jis atrodė reikalingas — ir laimėjimo vaizdui sustiprinti, ir lietuviškam paizažui vaizdžiau parodyti. Mat, ką Šveicarijos peizažui reiškia aukšti kalnai, tą Lietuvai lig 1944 metų reiškė kryžiai.

Lietuvių literatūroj vieną kryžių motyvų bene pirmoji pavartojo M. Pečkauskaitė, savo *Sename dvare* vaizduodama religingą liaudies filosofą, kuris savo gyvenimo prasmę matė tarnauti žmonėms. Jis, Levanarda, slaptai platindavo uždraustas lietuvių knygeles ir drauge skaptuodavo religines statulėles, ypač Rūpintojėlį, kaip tai tiko ano meto rezistentui.

Seno dvaro apysakos centrinė veikėja Marija Daugirdienė apie Levanardos statulėlę rašė : « Prašiau jį, kad man išskaptuotų Rūpintojėlį. Tai mano mėgstamiausias " dailės veikalas ". Niekur taip pilnai nėrà pasireiškusi lietuvio siela, kaip tame melancholingame, susimąsčiusiame Kristuje, rymančiame taip kantriai ir rimtai. Mano Rūpintojėlis labai pavyko Levanardai. Tame galvos nusvyrime, tame stuomens palinkime yra tikro artizmo »[122].

Lietuviškų kryžių motyvų dažniau galima sutikti naujausioje lietuvių literatūroj, pradedant maždaug 1927-1930 metais, nes tada Rūpintojėlio išpopuliarinimui nemažos reikšmės turėjo V. Mykolaičio-Putino vienas geriausių eilėraščių *Rūpintojėlis* (1926). Tame eilėrašty poetas vaizdavo savo santykį su Dievu ir gamta šviesią rudens naktį, turėdamas prieš akis koplytėlę su budinčiu, susimąsčiusiu Kristumi. Čia nėra reikalo cituoti aną poeto giedrą dialogą, nes *Rūpintojėlio* eilėraštis plačiai žinomas.

Bet reikia priminti, kad V. Mykolaičio amžininkas F. Kirša tą pačią Rūpintojėlio temą pergyveno kitaip — liūdniau, skaudžiau, nes F. Kirša savo *Smutkelį* parašė toli nuo tėvynės. Todėl *Smutkelio* dirbėjas senelis į savo dirbamą statulėlę sudeda savo kančią, nes :

> Jis pats savo širdį, kančią kryžiavoja :
> Dievui veria šoną ir subado kojas.
>
> Ant galvos vainiką iš erškėčių pina,
> Baltą medį drasko, drožia ir kankina.

[122] Šatrijos Ragana, *Sename dvare*, Torontas 1951, 118 psl.

Baigęs skaptuoti savo statulėlę, senelis pradeda melstis:

Dieve, tu per kančią kruvinaisiais skruostais
Saldai mano skausmą, ašaras nušluostai.
Jei stebuklus rodai, aš tave maldauju:
Gelbėk nekaltuosius, bausk, kurie kerštauja [123].

Čia asmeninis poeto santykis su Dievu pereina į visos tautos ir žmonijos reikalus, kurių Mykolaitis-Putinas savo *Rūpintojėly* nelietė.

Nesiimant čia suminėti visų lietuvių rašytojų ir poetų, kurie vienaip ar kitaip yra lietę kryžių tematiką, reikia pasakyti, kad laisvoj tremty gyvenantiems rašytojams susimąstymas apie kryžių yra proga mintimi pagyventi su savo tauta ir jos skausminga praeitimi. Antai, E. Rataiskienei-Markevičiūtei religinė kryžių bei koplytėlių reikšmė atrodo neatskiriama nuo Lietuvos žmonių nelaimių praeity ir dabarty [124].

Ir Em. Pasalantei kryžius yra tiek religinis, tiek tautinės kančios simbolis. Tokiu simboliu jai pirmiausiai atrodo trys kryžiai ant Vilniaus kalvos. Tik apie juos rašydama, autorė tikriausia nežinojo, kad sovietiniai okupantai tuos kryžius jau sunaikino, kad Lietuvos sostinės vaizdas būtų skurdesnis. Dėl to jos *Kryžių* eilėrašty paskutinė eilutė tampa skaudžiu liudėjimu:

Trys balti kryžiai ties Vilnium tūno
aukštai ant kalvos.
Trys balti kryžiai, kaip trys lelijos
iš širdies Lietuvos.

« Ko jie čia stovi? » — klausia keleivis,
Kažko paklydęs mūsų kraštuos'.
Ko jie čia stovi — atsaką rasi
Tu pakelėse, rugių laukuos'.

Kryžiai kryželiai tulpėmis puošti,
Ir ant smutkelių tyli Kančia.
Trys balti kryžiai ties Vilnium tūno,
Kryžiai kryželiai — visa Lietuva [125].

---

[123] Faustas Kirša, *Tolumos*, Dillingenas 1947, 29-30 psl.

[124] E. Rataiskienė-Markevičiūtė, *Tėviškės prisiminimai*, žr. *Ateitis*, 1956 m., 3 nr., 56 psl.

[125] Emilė Pasalantė, *Kryžiai*, žr. *Draugas*, 1956.

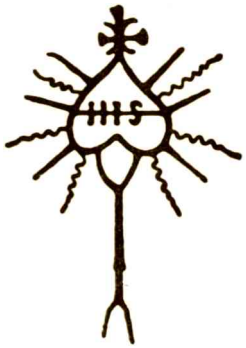

Baigmės žodis

Neįprasta racionalio pobūdžio raštą baigti jausmo išraiška. Bet argi įmanoma neliūdėti statant paminklą ant kapo? ... Ši studija kaip tik norėtų atstoti paminklą tai liaudinio meno šakai (kryžiams ir koplytėlėms), kurią lietuvių tauta buvo ištobulinusi sunkiose socialinėse ir politinės sąlygose, bet kurios, deja, dabar nebėra Lietuvoje, nes komunistai sunaikino ir Kryžių kalno paminklus, kurių nedrįsdavo liesti net piktadarių rankos. Tai liudija, kad sovietiniams okupantams lietuviški kryžiai pasirodė pavojingesni negu carų generolui Muravjovui.

Ruošiant šią paminklišką studiją, buvo stengtasi surinkti visą rašytinę ir vaizdinę medžiagą apie kryžius ir koplyteles, kiek jos buvo galima gauti Vakaruose. Todėl čia minimi visi žymesnieji autoriai, rašę apie tuos paminklus, cituojamos jų pažiūros, kritikuojamos jų nuomonės, dėstomos savos mintys, plačiai remiantis kryžių ir koplytėlių piešiniais bei foto nuotraukomis. Jų čia spausdinama nemažai, kad skaitytojai galėtų ne tik suprasti, bet ir pasigėrėti.

Neužtenka (ir netikslu) apie meno paminklus spręsti iš tolimiausių priežasčių (archeologinių analogijų), bet dar labiau reikia į meno kūrinius įsižiūrėti iš arti, juos analizuojant, lyginant tarpusavy, ieškant netolimų ir betarpių įtakų. Šitoks metodas privalomas menui, nors jis ir būtų vadinamas liaudiniu. Todėl nenuostabu, kad toks metodas, čia pritaikytas lietuvių kryžiams, davė kitokių rezultatų, negu buvo skelbę anksčiau archeologinio metodo šalininkai.

Šią studiją ruošiant, vienaip ar kitaip man padėjo nevisai mažas skaičius talkininkų iš arčiau ir toliau. Jiems visiems čia

tariu draugiškai dėkui, ypač gimnazijos mokslo draugui kunigui Vincentui Puidokui, be kurio pagalbos ši studija nebūtų galėjusi pasirodyti viešai. Dėkoju taip pat ir pranciškonų leidžiamam žurnalui *Aidai*, kuris už šią studiją 1957 m. yra man paskyręs mokslinę premiją.

JONAS GRINIUS

Münchenas, Vokietija

LITERATŪRA

ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ M., *Liaudies meno šaknys*, žr. *Aidai*, 1948 m. 14 nr., 210-215 psl.

AUGUSTINAS V., *Our Country Lithuania*, Brooklynas, N. Y., 1951.

AUGUSTINAS V., *Lietuva*, Brooklynas, N. Y., 1955.

BALYS J., *Lietuvių tautosakos skaitymai*, II t., Tübingenas 1948.

BALYS J., *Mūsų kryžių kilmės bejieškant*, žr. *Santarvė*, Londonas, 1955 m. 7-8 nr.

BALTRUŠAITIS J., *Lithuanian Folk Art*, Münchenas 1948.

BASANAVIČIUS J., *Lietuvių kryžiai archeologijos šviesoje*, lietuviškas ir prancūziškas įvadas A. JAROŠEVIČIAUS, *Lietuvių kryžių* albumui, Vilnius 1912.

BRENSTEJN M., *Krzyże i kapliczki żmudzkie*, žr. *Materiały antropo-archeologiczne*, IX t., Krokuva 1906.

GALAUNĖ P., *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, Chicaga 1956.

GALAUNĖ P., *Lietuvių liaudies menas* : Skulptūra I ir II t., Vilnius 1963, 1965.

GEČYS K., *Katalikiškoji Lietuva*, Chicaga 1946.

GIMBUTIENĖ M., *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai*, 1953 m., 1 nr., 4-12 psl.

GIMBUTIENĖ M., *Lietuvių kryžių ir koplytėlių klausimu*, žr. *Draugas*, 1955. VI.28 d. kultūrinis priedas.

GIMBUTAS M., *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art*, Philadelphia 1958.

GINET-PILSUDZKI B., *Les Croix lithuaniennes*, atspaudas iš *Archives suisses des traditions populaires*, XX t., 1916, 13 psl.

GRINIUS J., *Die Herkunft der litauischen Kreuze*, žr. *Commentationes Balticae*, III t., Bonna 1957, 49-93 psl.

IVANAUSKAS M., *Lietuvių kryžiai ir koplytėlės*, žr. *Technikos Žodis*, 1967 m. 6 nr. ir 1968 m. 1 nr., su 53 bibliografinėmis pozicijomis).

JAROŠEVIČIUS A., *Lietuvių kryžiai*, Vilnius 1912.

KONČIUS I., *Medžio drožiniai gimtajam kraštui atminti*, Bostonas 1954.

KOSTKEVIČIŪTĖ I., *Vincas Svirskis*, Vilnius 1965.

MACIJAUSKAS A., *Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumas*, Kaunas 1925.

MATUSAS J., *Kaip seni lietuviški kryžiai ir koplytstulpiai ?* žr. *Aidai*, 1959 m., 10 nr., 445-447 psl.

MAŽIULIS A., *Lietuviškasis kryžius ir jo kilmė*, žr. *Aidai*, 1951 m. 2 nr., 60-70 psl.

MAŽIULIS A., *Mūsų Kryžiaus kilmė*, žr. *Draugas*, 1955.VII.30 d. kultūrinis priedas.

MIKŠYS Ž., *Pastabos dėl koplytėlių ir kryžių forminių elementų*, žr. *Aidai*, 1957 m. 8 nr., 370-375 psl.

SALVATORY G., *L'Art rustique et populaire en Lithuanie*, Milanas 1925.

SZUKIEWICZ W., *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej*, žr. *Wisła*, Krokuva 1903.

VARNAS A., *Lietuvos kryžiai* (196 fotografinės nuotraukos), dvi dalys, Kaunas 1926.

PIEŠINIŲ ŠALTINIAI

1-3 pieš. Lietuvos kapinių idealus vaizdas, koplytėlė Saločiuose, kryžius Giedraičiuose paimti iš ANTANO JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1512.

4 pieš. Kryžius Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukakčiai paminėti (1928) Šiluvoje ; Ž. Mikšio piešinys pagal fotografiją.

5 pieš. Koplytėlė Kuktiškių kapinėse, Utenos apskr. ; Ž. Mikšio piešinys pagal Ad. Varno fotografiją.

6-7 pieš. Koplytėlė prie Plungės ir Alsėdžių kryžius (1768) paimti iš B. GINET-PILSUDZKI straipsnio *Les Croix lithuaniennes*, atspaudo iš *Archives suisses des traditions populaires*, XX t., 1916.

8-9 pieš. Kryžius Kašėtės kapinėse Lydos apskr. ir dzūkų kryžius paimti iš W. SZUKIEWICZ straipsnio *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej*, Krokuva, žr. *Wisła*, 1903.

10-13 pieš. Kryžiai Radvilišky, Šiauliuose, Kriukuose paimti iš A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių*, Vilnius 1912.

14-15 pieš. Kryžiai Ulsėdžių kapinėse ir Netonių (netoli Kauno) kaimo kapinėse, piešti Ž. MIKŠIO pagal Ad. Varno fotografijas.

16-17 pieš. Kryžius ir koplytėlė Utenoj paimti iš A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

18-19 pieš. Kryžių kalnas Jurgaičių laukuose, Šiaulių apskr., pieštas A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvų kryžių* albume, Vilnius 1912. Ši vienintelė Europoj kryžių apžadams skirta vieta buvo neliesta iki 1958 m. Vėliau ši šventovė komunistų sunaikinta, kaip buvo sunaikinti kryžiai prie Nežinomojo kareivio kapo Kaune, ant Trijų kryžių kalvos Vilniuje ir kitose viešose vietose.

20-21 pieš. Koplytėlės nežinomose vietose ; jų piešiniai paimti iš inž. A. MACIJAUSKO redaguoto *Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumo*, Kaunas 1925, 98 psl.

22 pieš. Mažosios Lietuvos krikštai paimti iš P. GALAUNĖS *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930, 123 psl., piešti pagal R. Dethlefseną.

23 pieš. Koplytėlė Panevėžio apylinkėj ; piešinys paimtas iš A. Jaroševičiaus *Lietuvos kryžių*, Vilnius 1912.

24 pieš. Kryžius Traupio kapinėse paimtas iš P. Galaunės *Lietuvių liaudies meno*, Kaunas 1930, 106 psl., ir pieštas pagal K. Šimonio piešinį.

25 pieš. Šio sudėtinio (1) ir (3) piešiniai apimti iš M. Brenstejno straipsnio *Krzyże i kapliczki Żmudzkie*, Krokuva 1906, tai (1) koplytėlė Telšių kapinėse iš 1760 m. ir (3) koplytėlė Pardubinės kaime Telšių apskr., (2) kryžius Palenkėje iš *Encyklopedia Staropolska*, cituojamas M. Gimbutienės straipsny *Senoji lietuvių religija* kaip stogiastulpis pietiniame Vilniaus krašte.

26 pieš. Žalvarinė antkaklė iš pirmųjų amžių po Kristaus ; ji rasta Tauragnuose (Utenos apskr.), rekonstruota pagal Tiškevičiaus ir Spicyno paskelbtą rekonstrukciją ; piešinys paimtas iš M. Gimbutienės straipsnio *Senoji lietuvių religija*, žr. *Aidai* 1953 m. 1 nr.

27-29 pieš. Koplytėlės Panevėžio apylinkėje, Vaškuose ir Pasvaly ; piešiniai paimti iš A. Jaroševičiaus *Lietuvių kryžių*.

30-32 pieš. Suomių ir vengrų antkapiniai stulpai ir lietuvių stulpinių koplytėlių prototipai paimti iš P. Galaunės *Lietuvių liaudies meno*, Kaunas 1930, 109 psl. Suomių antkapiniai stulpai nupiešti pagal L. Wennervirta, *Finlands Konst*, Helsinkis 1926, 22 ir sek. psl. Vengrų antkapiniai stulpai nupiešti pagal V. Karoly, *Ungaria, rahvapärane kaltur, Esti Muuseumi Aastaraamat*, Tartu 1926, 39 psl. Lietuvių stulpinių koplytėlių P. Galaunės prototipai nupiešti pagal Ad. Varno fotografijas.

33-38 pieš. Koplytėlių prototipai išvesti iš dabartinių formų, randamų koplytėlėse prie medžių, prie kryžių ir stulpinėse koplytėlėse.

39-40 pieš. Koplytėlės prie medžių Juociūnų apylinkėje ir Šilėnų pušyne paimtos iš P. Galaunės *Lietuvių liaudies meno*, Kaunas 1930, 141 psl. Abi pastogėlės pieštos pagal J. Buračo piešinius.

41 pieš. Koplytėlė Viekšnių kapinėse paimta iš M. Brenstejno *Krzyże i kapliczki żmudzkie*, Krokuva 1906.

42-45 pieš. A. Jaroševičiaus pieštos koplytėlės Jasiliškėse, Viekšnių, Šeduvos ir Žagarės kapinėse. Išskyrus 43 piešinį, kiti paimti iš A. Jaroševičiaus *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

46-47 pieš. Šventoriaus vartai ir A. Jaroševičiaus piešta koplytėlė iš trijų šonų (kaip ir 43 piešinys) paimti iš A. Macijausko redaguoto *Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumo*, Kaunas 1925, 83 ir 89 psl.

48-49 pieš. Koplytėlės Rozalime ir Radvilišky paimtos iš A. Jaroševičiaus *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

50-51 pieš. Koplytėlės Plungės kapinėse iš M. Brenstejno *Krzyże i kapliczki żmudzkie*, Krokuva 1906.

52-53 pieš. Kryžiai Slanimo ir Naugarduko apylinkėse, Ž. Mikšio piešti pagal reprodukcijas T. LOPALEWSKIO knygoje *Między Niemnem a Dźwiną (ziemia Wileńska i Nowogrodska)*, Poznanė.

54-57 pieš. Koplytėlės bei kryžiai Girsūdžių, Giedraičių ir Vabalninko kapinėse (žr. 59 pav.) paimti iš A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

58 pieš. Koplytėlė prie medžio Kremalos apylinkėje P. Galaunės piešta pagal Ad. Varno fotografiją; paimta iš *Lietuvių liaudies meno*, Kaunas 1930, 141 psl.

59-63 pieš. Koplytėlės ir kryžiai įvairiose vietose, piešti A. JAROŠEVIČIAUS (išskyrus 61 pieš.) ir paimti iš jo *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

64-65 pieš. Kryžių aureolių mediniai ornamentai piešti dažniausiai pagal A. Varno fotografijas, paimti iš P. GALAUNĖS *Lietuvių liaudies meno*, Kaunas 1930, 138-139 psl.

66 pieš Koplytėlių ir kryžiaus piešiniai paimti iš W. SZUKIEWICZ *Krzyże zdobne w gubernji Wileńskej, Wisła*, Krokuva 1903.

67-68 pieš. Koplytėlės Dubingiuose ir Šešuoliuose paimtos iš A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

69 pieš. Medinių koplytėlių viršūnės paimtos iš M. GIMBUTIENĖS *Ancient Symbolism in Lithuanian Folk Art.* Philadelphia 1958, 10 psl.

72-75 pieš. Koplytėlių viršūnės bei kryžiai Molėtuose ir Mišniūnų kapinėse, paimti iš A. JAROŠEVIČIAUS *Lietuvių kryžių* albumo, Vilnius 1912.

FOTOGRAFIJŲ ŠALTINIAI

1 pav. Kryžius Aukštųjų Mozūriškių kaime (Raudondvario vals.); reprodukcija paimta iš *Margučio* žurnalo 1957, m. 6-7 nr.; fotografijos negatyvas Šiaulių *Aušros* muziejuje.

2 pav. Ąžuolas su koplytėle Viekšnių apylinkėje; Korn. Moncewiczuwnos fotografijos reprodukcija, paimta iš M. BRENSTEJNO *Krzyże i kapliczki Żmudzkie*, Krokuva 1906.

3 pav. Pušis su koplytėlėmis Viekšnių apylinkėse; Ad. Jaczinowskio fotograf. repr., paimta iš M. BRENSTEJNO *Krzyże i kapliczki Żmudzkie*, Krokuva 1906.

4 pav. Koplytėlė Dabeikių kapinėse; V. Augustino fotografija.

5 pav. Kryžius Ukmergės apylinkėse; V. Augustino fotografija.

6 pav. Dviaukštė koplytėlė Širvintų miestely; V. Augustino fotografija.

7-9 pav. Kryžiai Utenos, Krosnos ir Kėdainių apylinkėse; Vyt. Augustino fotografija.

10 pav. Lietuvių kapinės Igorkoje (Sibire); nežinomo asmens fotografija.

11 pav. Kryžius Zapyškio kapinėse; Ad. Varno fotografija.

12 pav. Kryžius Zapyškio kapinėse ; Dr. P. Reklaičio fotografija.

13 pav. Rūpintojėlis nežinomoj vietoj ; V. Augustino fotografija.

14 pav. Šv. Antanas koplytėlėj Šedokonių km., Joniškio vals., Šiaulių apskr. ; fotografija reprodukcijos iš *Lietuvių liaudies meno : Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 74 psl.

15 pav. Jėzus Nazarėnas Šiaulių *Aušros* muziejuje ; fotografija reprodukcijos rinkiny *Lietuvių liaudies menas : Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 126 psl.

16 pav. Šv. Ona iš Telšių apskr. Kauno kultūros muziejuje ; fotografija reprodukcijos, paimtos iš *L'Art lithuanien*, Malmo 1934, 55 psl.

17 pav. Motina Sopolingoji iš koplytėlės Šateikių apylinkėj, Platelių vals., Kretingos apskr., L. Vaineikytės rinkiny ; fotografija reprodukcijos rinkiny *Lietuvių liaudies menas : Skulptūra*, II, t., Vilnius 1965, 285 psl.

18 pav. Koplytėlė su šv. Jonu Nepomuku Kentaučių km., Mažeikių apskr. ; fotografija reprodukcijos rinkiny *Lietuvių liaudies menas : Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 47 psl.

19 pav. Koplytėlė prie medžio su *Pietà* Keblių km., Šiaulių vals. ; fotografija reprodukcijos rinkiny *Lietuvių liaudies menas : Skulptūra*, I t., Vilnius 1963, 127 psl.

20-54 pav. Koplytėlės ir kryžiai įvairiose Lietuvos vietose fotografuoti Adomo Varno ; visos fotografijos paimtos iš jo dviejų albumų *Lietuvos kryžių* I ir II t., Kaunas 1926.

55 pav. Koplytėlė prie *Pavasario* Federacijos namų Kaune ; fotografijos autorius nežinomas ; čia duota reprodukcija koplytėlės, kurią komunistai sunaikino 1940 m. vieną iš pirmųjų.

56-57 pav. Kryžių piešiniai paimti iš inž. A. Macijausko redaguoto *Lietuvių statybos ir puošybos pavyzdžių albumo*, Kaunas 1925, 95-96 psl.

58 pav. Mergelės Marijos pav. Aušros Vartuose Vilniuje ; fotografija iš J. Griniaus *Vilniaus meno paminklų*, Kaunas 1940, kur reprodukuota J. Bulhako fotografija, vaizduojanti paveikslo stovį iki 1927 m. restauracijos.

59 pav. Koplytėlė Vabalninko kapinėse su Anastazija Lazdyniene nufotografuota P. Petrulio 1949 metais per etnografinę ekspediciją. Čia duodama fotografija reprodukcijos, atspausdintos leidiny *Muziejai ir paminklai*, Vilnius 1967. Dėl kadaise buvusios triaukštės gražios koplytėlės (žr. 57 pieš.) P. Petrulis rašo : « Paprašyta prie vieno 19 a. pabaigoje įkurto stogastulpio, senutė Anastazija Lazdynienė (g. 1864) sako : " Anundėlio nuo Salamiesčio darbs, viršų bus kalęs Tilindis Juozaps " » (*Ekspedicijų pabiros, Muziejai ir paminklai*, Vilnius 1967, 20 psl.).

60 pav. Motina Sopulingoji koplytėlėj Platelių apylinkėj, Kretingos apskr. ; fotografija reprodukcijos, išspausdintos rinkiny *Lietuvių liaudies menas* : *Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 335 psl.

61 pav. Šv. Kazimieras iš koplytėlės Alsėdžių apylinkėj, Telšių apskr. ; fotografija reprodukcijos, atspausdintos rinkiny *Lietuvių liaudies menas* : *Skulptūra*, II t., Vilnius 1965, 252 psl.

62 pav. A. Varnas : *Prieš audrą* (1951) ; fotografijos reprodukcija, paimta iš *Laiškų Lietuviams*, 1957 m., 2 nr.

63 pav. Kryžiai prie Nežinomojo kareivio kapo Karo muziejaus sodely Kaune ; Vyt. Augustino fotografija.

64 pav. Trys Kryžiai (1965) prie lietuvių bažnyčios Daytone, JAV, pagal Dr. A. Kulpavičiaus projektą. Ši kryžių šventovė dedikuota Lietuvos kankiniams ir komunistų sunaikintiems Vilniuje Trims kryžiams atminti.

65 pav. Pabėgėlių kryžius prie stovyklos Dragsbaeke Danijos Jutlande ; kryžiaus fundatoriaus J. Milo-Miliausko saugoma fotografija ; kryžius pašventintas 1947.IX.1 d.

66 pav. Lietuvių parapijos bažnyčia Marquett parke Chicagoje (J.A.V.) pagal J. Muloko projektą ; pastatyta 1955 m.

67 pav. P. Rimša : Lietuvių koplytėlių skulptūrinės kompozicijos fotografija, daryta prieš Karmelitų bažnyčią Kaune.

68 pav. A. Valeška : *Kryžių kalno kompozicija* ; fotografija paveikslo, kuris yra Šv. Kryžiaus bažnyčioj Chicagoje (Ill. J.A.V.).

1 pav. Kryžius sodyboje Aukštųjų Mozūriškių kaime

2 pav. Ąžuolas Viekšnių apylinkėje

3 pav. Pušis Viekšnių apylinkėje

4 pav. Koplytėlė Dabeikių valsčiuje

5 pav. Kryžius Ukmergės apylinkėse

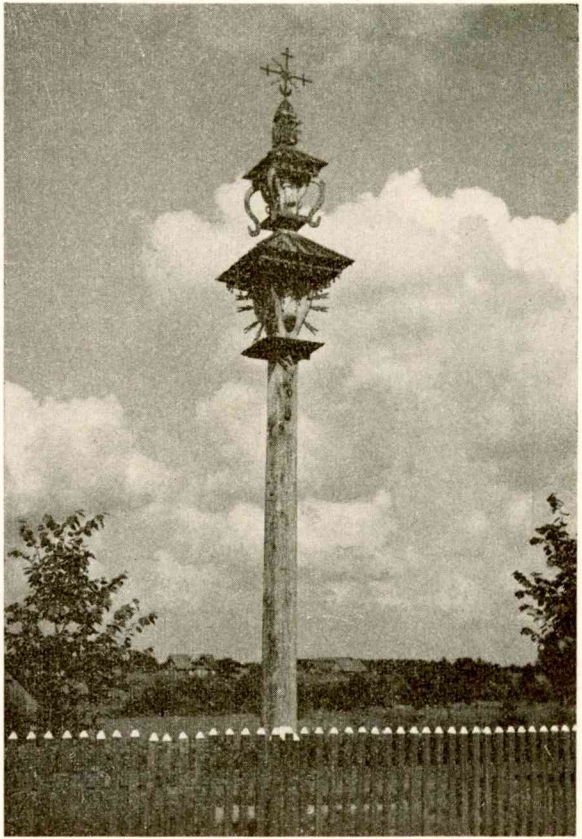

6 pav. Koplytėlė Širvintų miestely

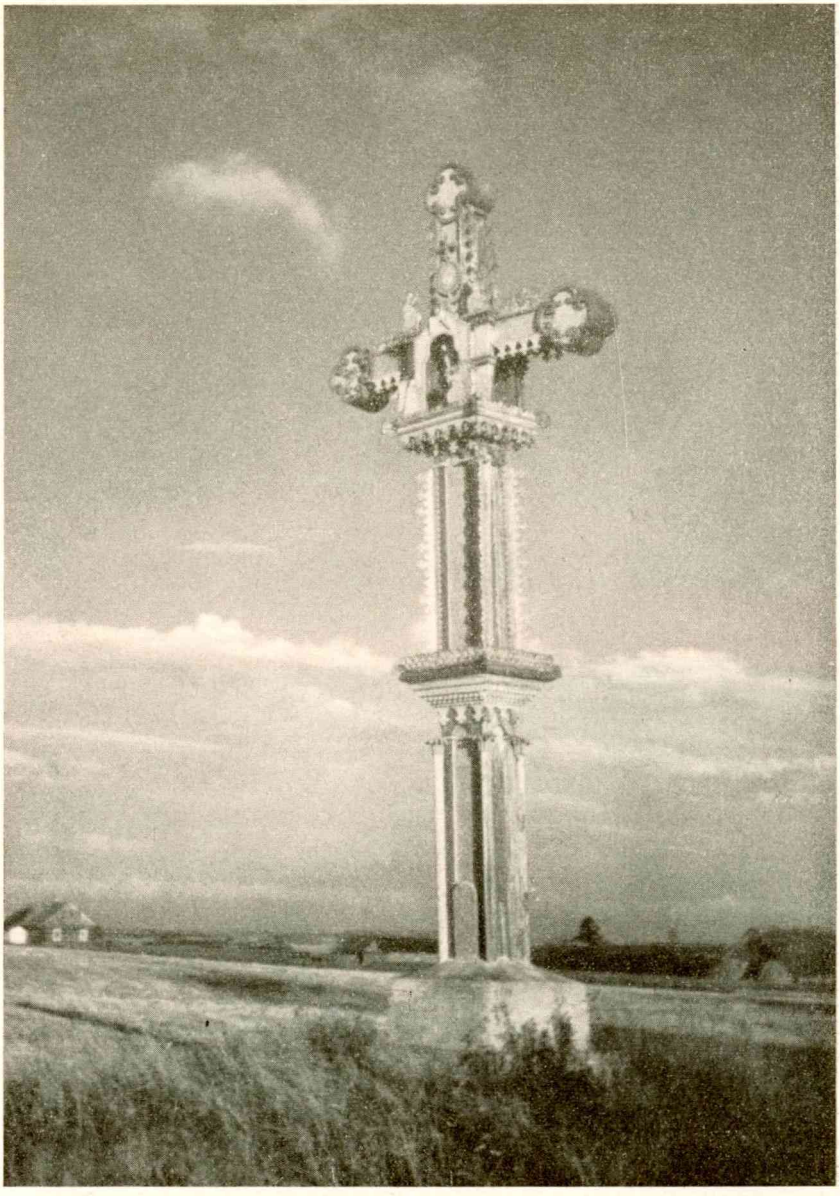

7 pav. Kryžius Utenos apylinkėse

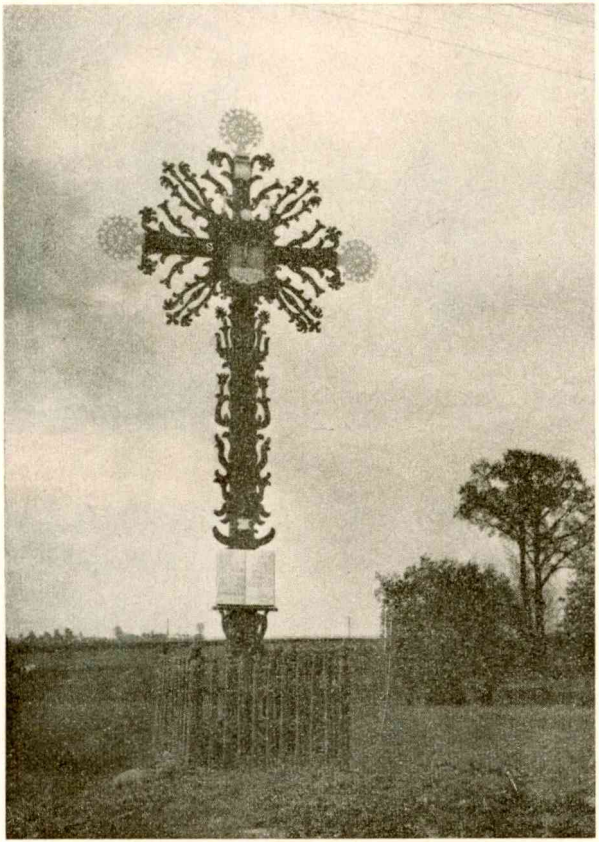

8 pav. Kryžius Krosnoje (1928 m.)

9 pav. Kryžius Kėdainių apylinkėse (1941 m.)

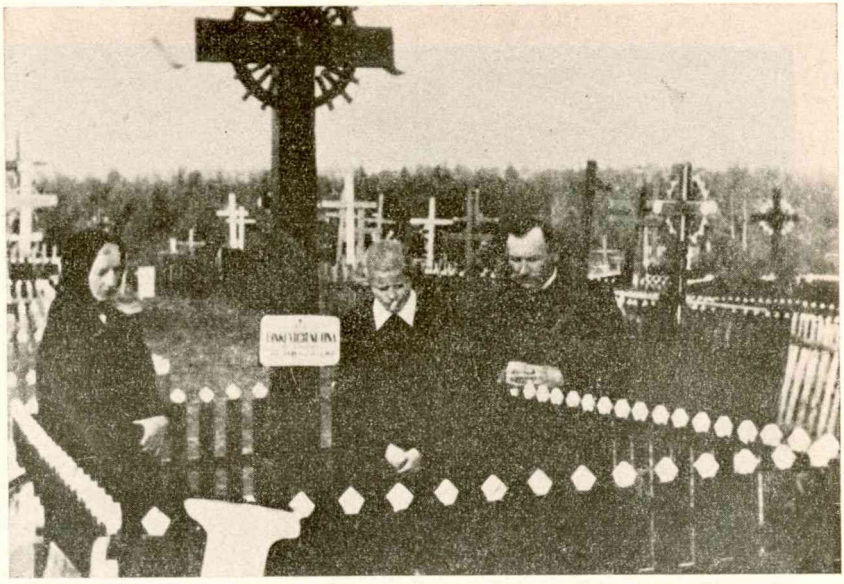

10 pav. Lietuvių kapinės Igorkoje (Sibire)

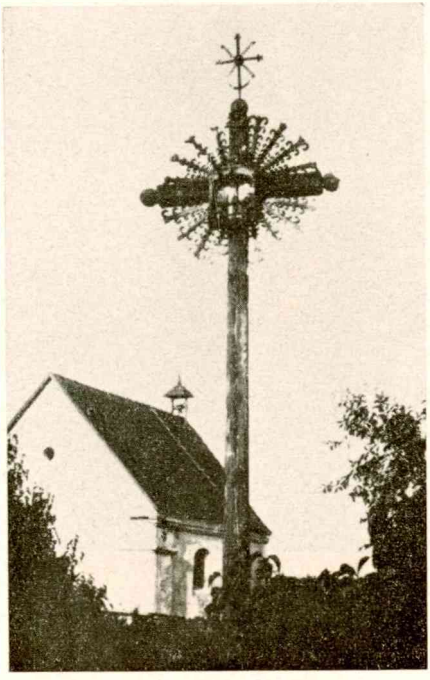

11 pav. Kryžius Zapyškio kapinėse (1924 m.)

12 pav. Kryžius Zapyškio kapinėse (1940 m.)

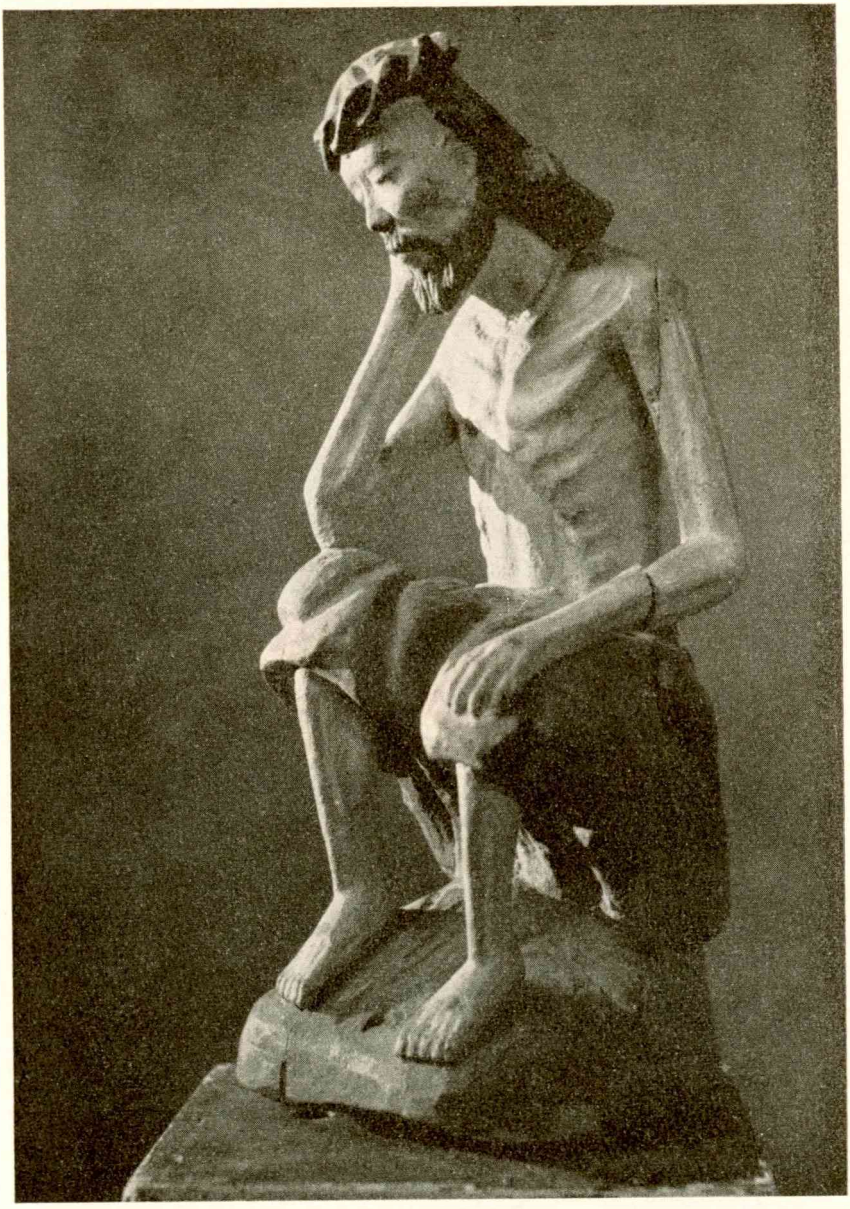

13 pav. Rūpintojėlis

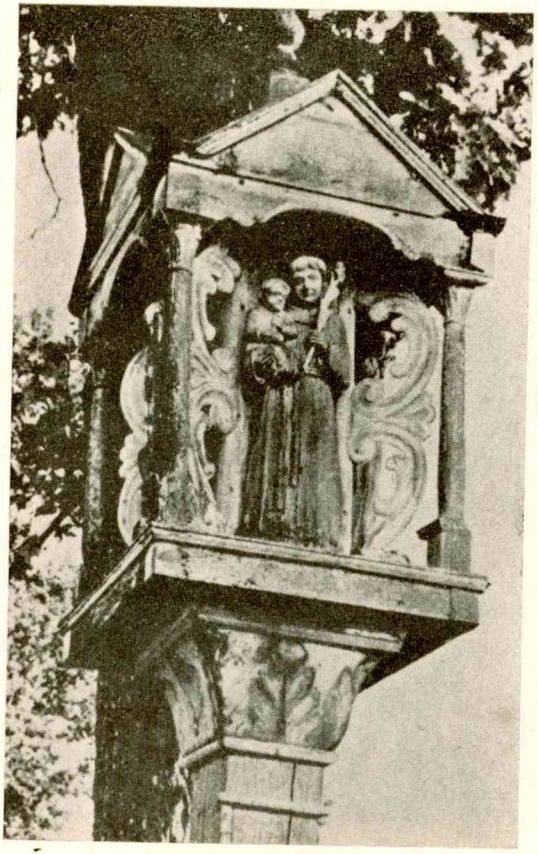

14 pav. Šv. Antanas

15 pav. Jėzus Nazarėnas

16 pav. Šventa Ona su Marija

17 pav. Motina Sopulingoji

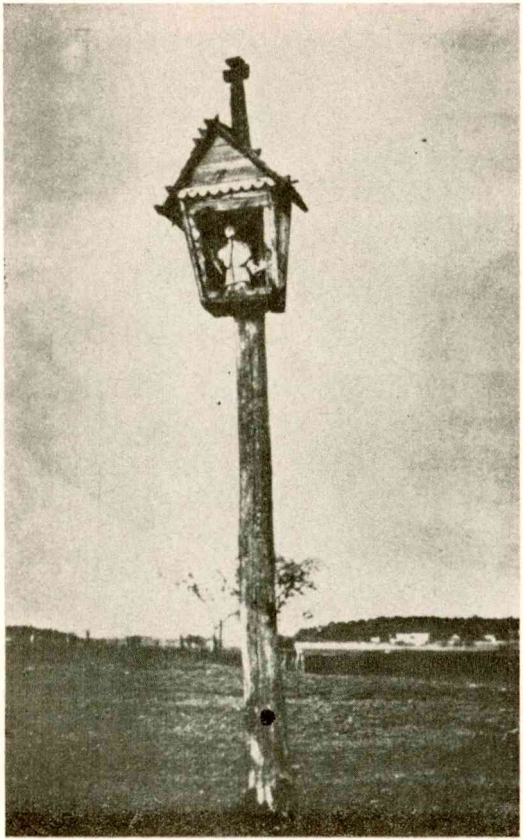

18 pav. Šv. Jono Nepomuko koplytėlė

19 pav. Jėzaus apraudojimas (Pietà)

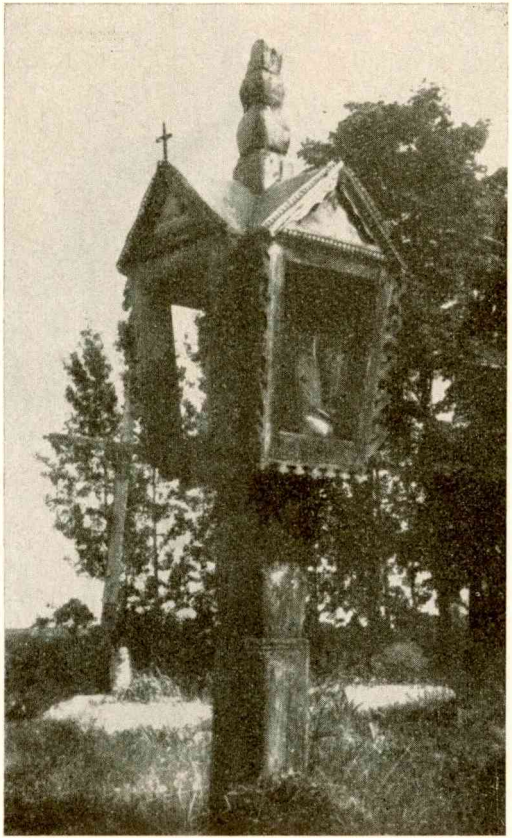

20 pav. Koplytėlė Plungės kapinėse (1885)

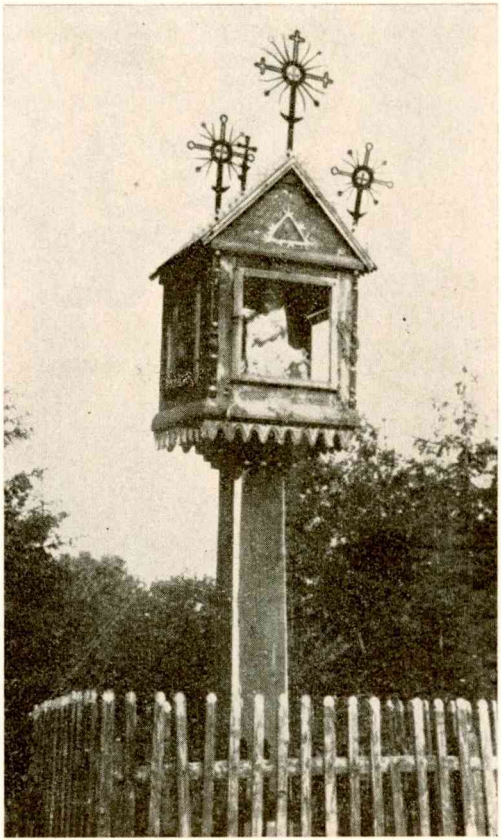

21 pav. Koplytėlė prie vieškelio Šilalės valsč.

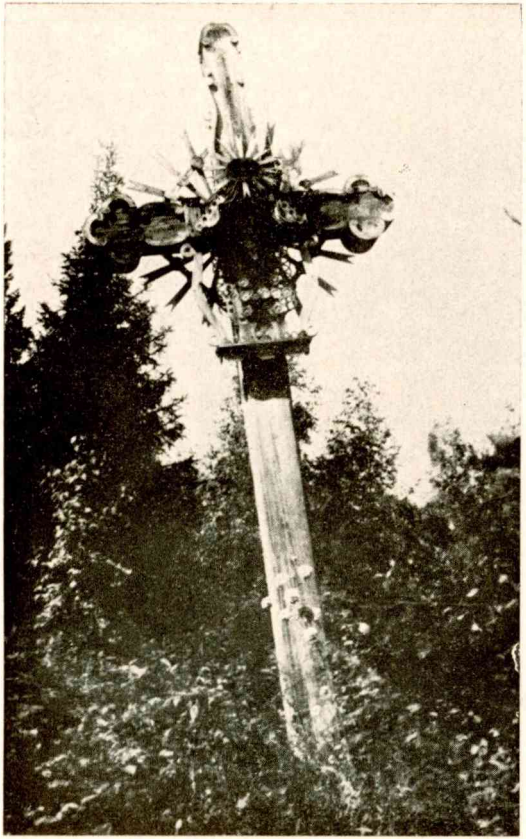

22 pav. Kryžius Antazavės kapinėse (1879)

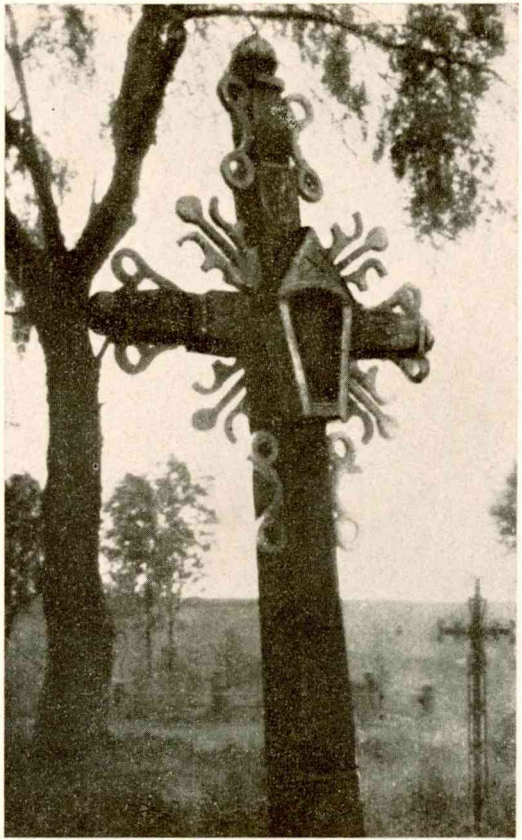

23 pav. Kryžius Batakių kapinėse

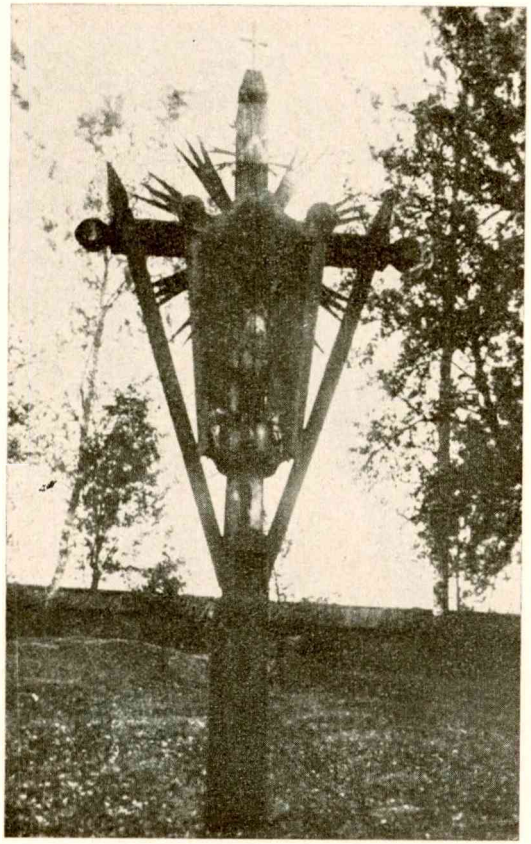

24 pav. Kryžius Punios kapinėse (1880)

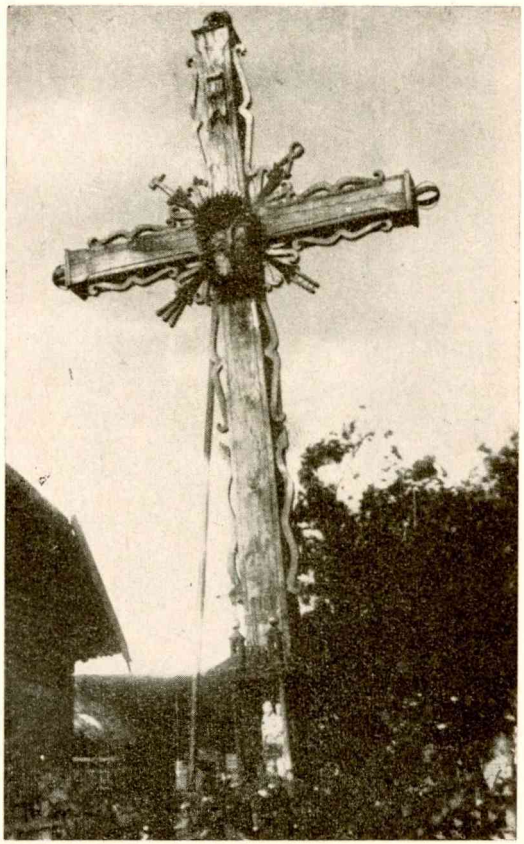

25 pav. Kryžius Šiaulėnų apylinkėj (1908)

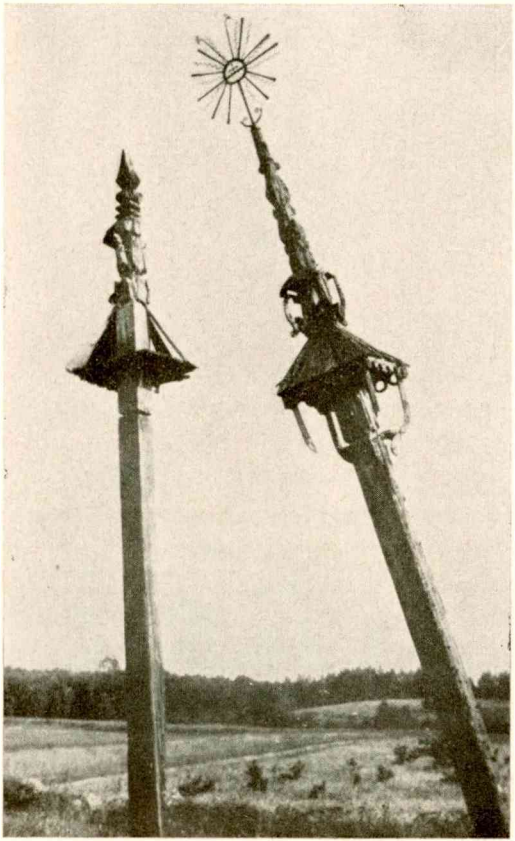

26 pav. Koplytėlė Degėsių km. kapinėse (1838)

27 pav. Koplytėlės Davainių km. kapinėse (1840)

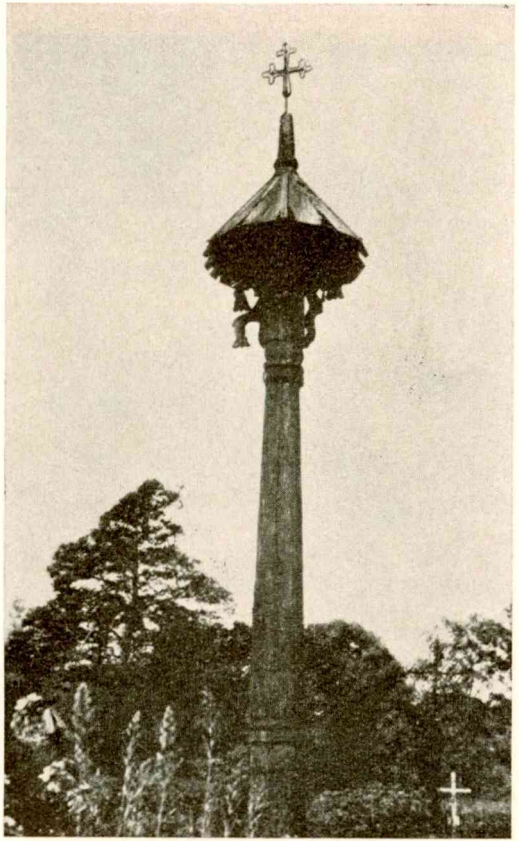

28 pav. Koplytėlė Plungės kapinėse

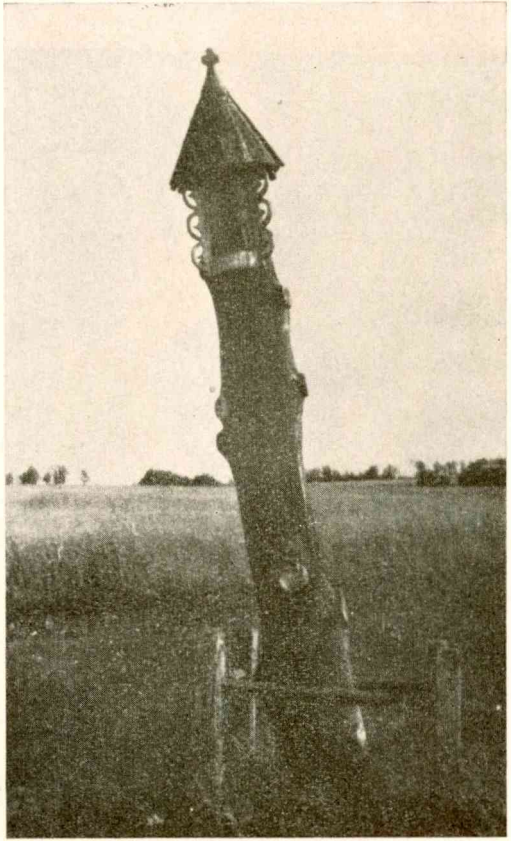

29 pav. Koplytėlė prie vieškelio Maskvitų km.

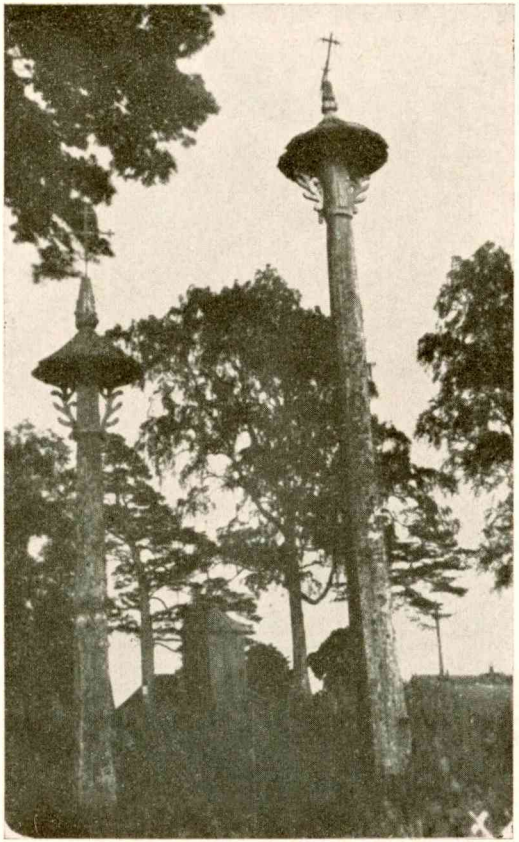

30 pav. Koplytėlės Kulių kapinėse

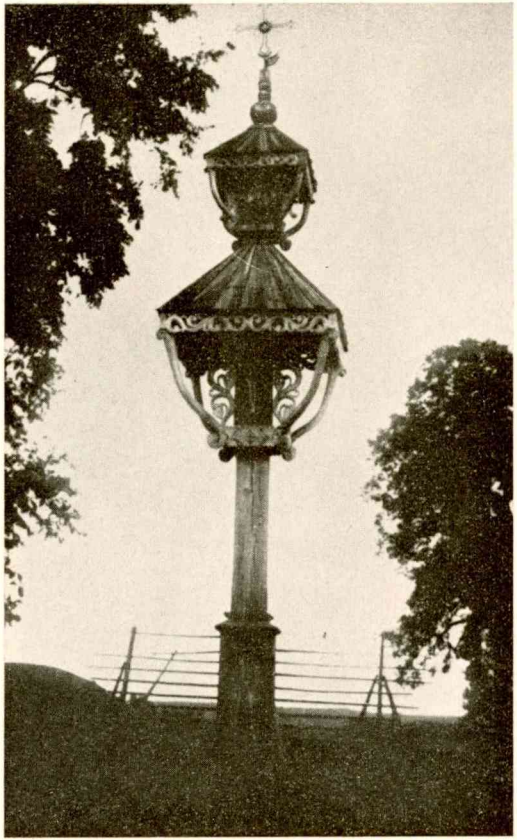

31 pav. Koplytėlė Bajorų km., Rokiškio valsč. (1888)

32 pav. Kryžius Skarulių kapinėse

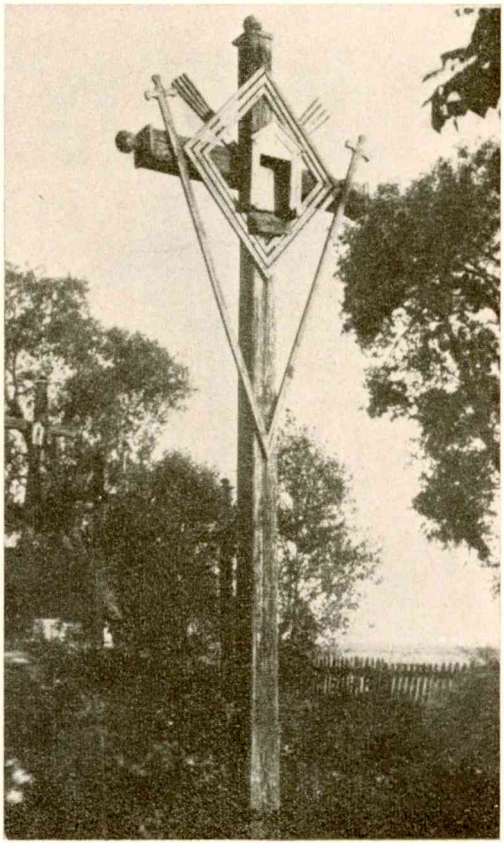

33 pav. Kryžius Viekiškių km., Kaišedorių valsč. (1892)

34 pav. Kryžius Kalnųjų kapinėse

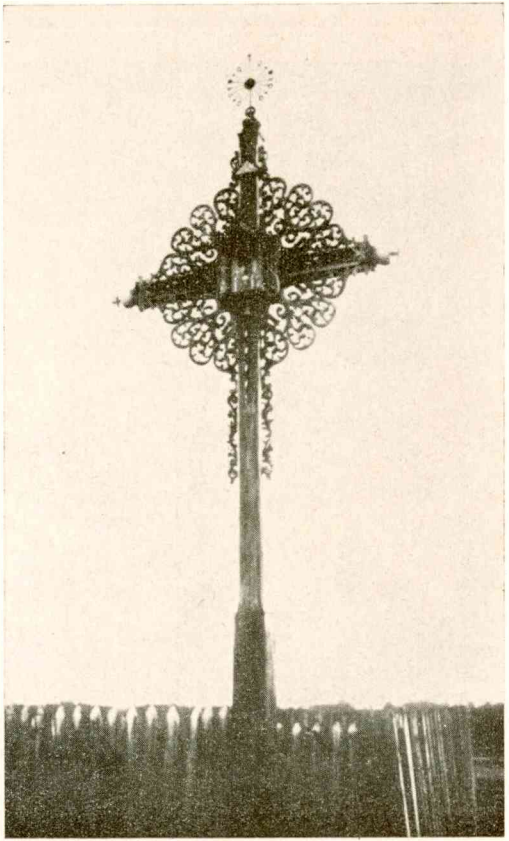

35 pav. Jaunimo kryžius Raudonėnų km., Raseinių apskr. (1887)

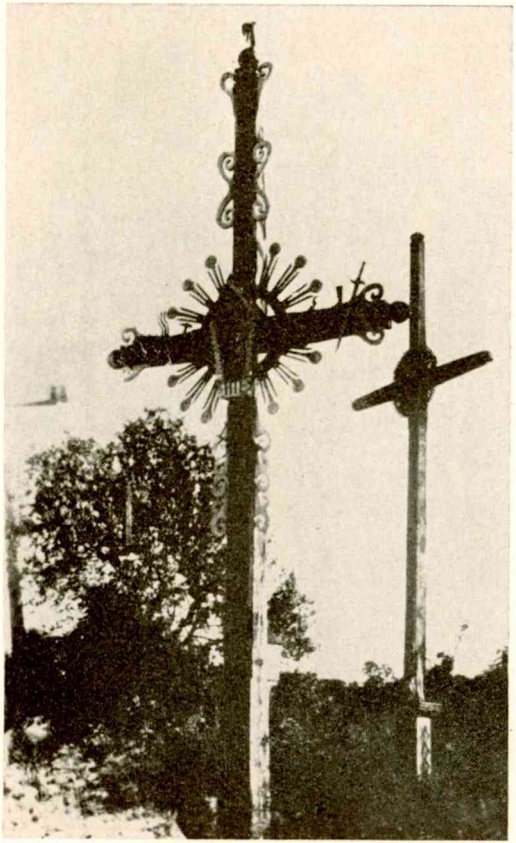

36 pav. Kryžius Pagramančio kapinėse (1897)

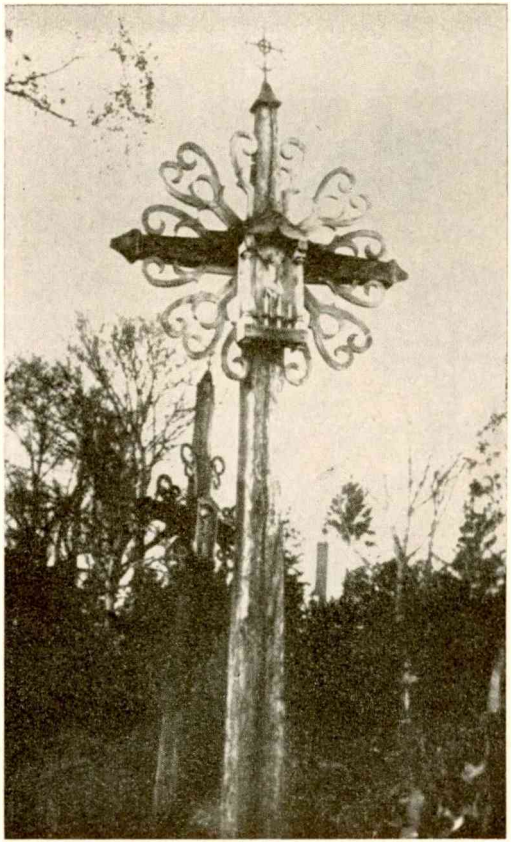

37 pav. Kryžius Jurbarko kapinėse (1886)

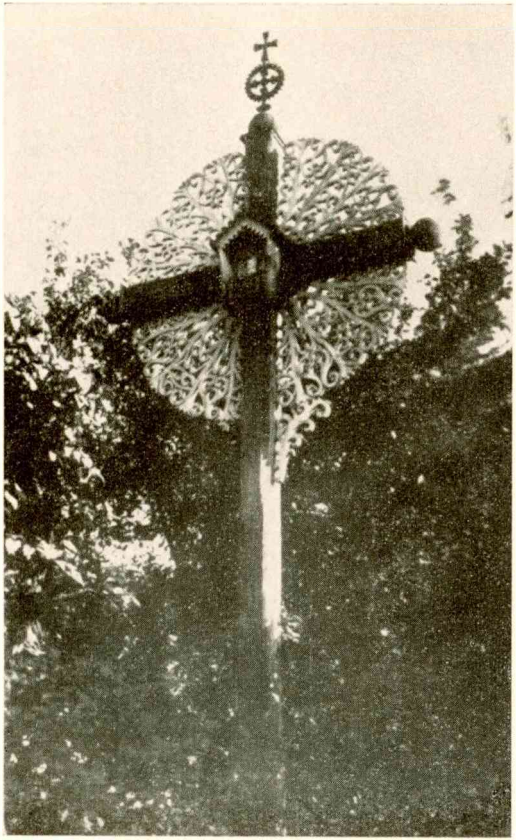

38 pav. Kryžius Žemųjų Mozūriškių km., Raudondvario valsč. (1890)

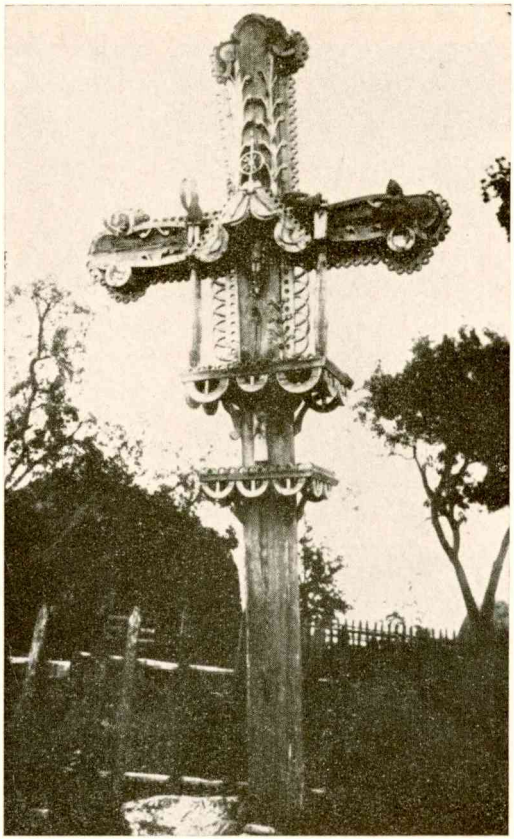

39 pav. Kryžius Laibgalių km., Rokiškio valsč.

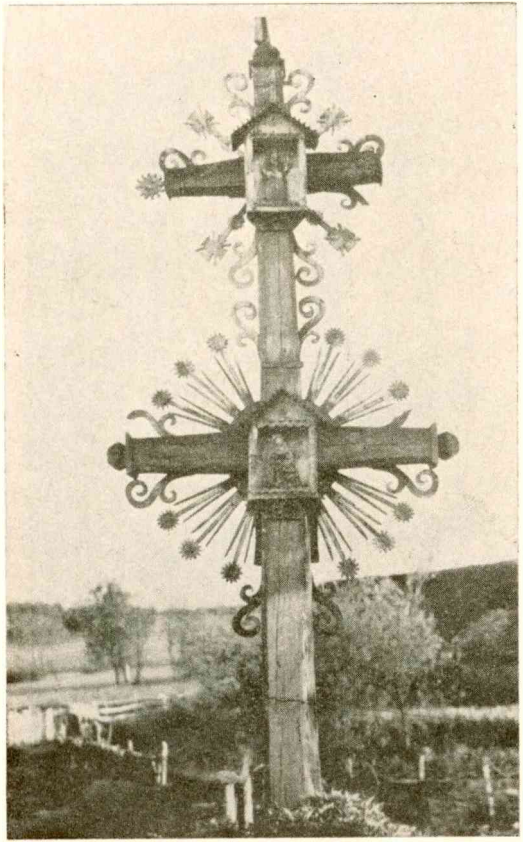

40 pav. Kryžius Gineikių km., Kelmės valsč.

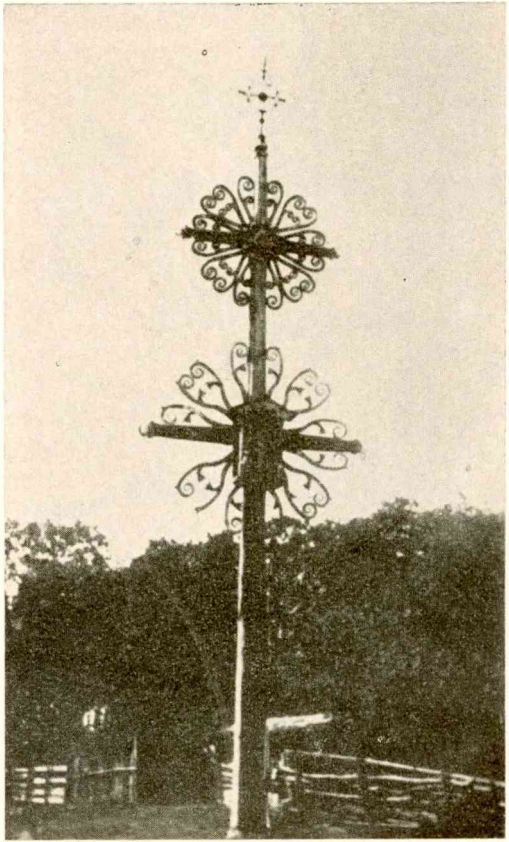

41 pav. Kryžius Kalnųjų apylinkėje

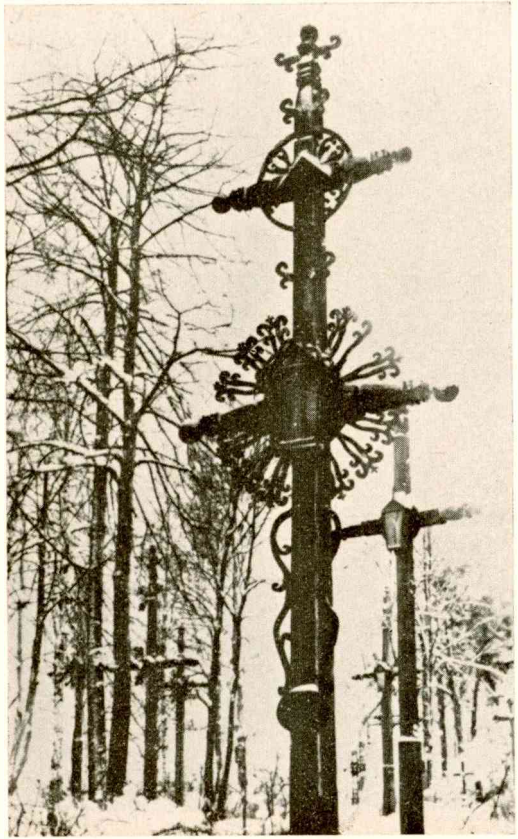

42 pav. Kryžiai Tauragės kapinėse

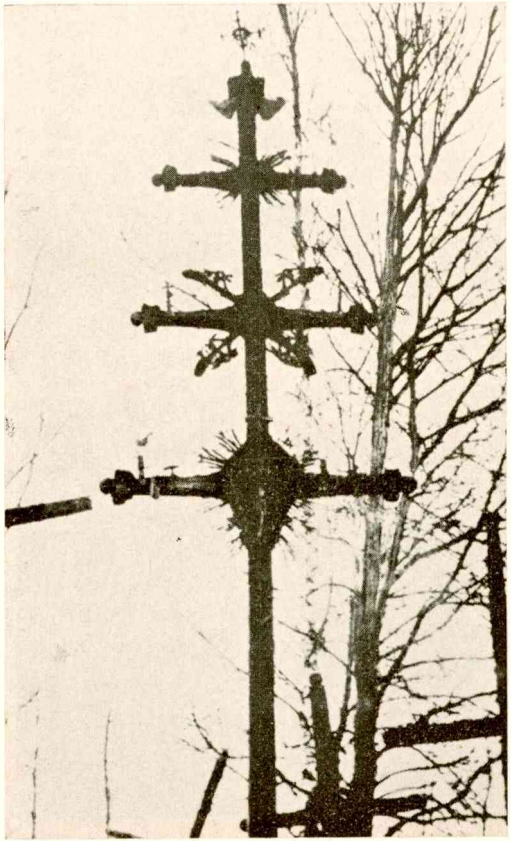

43 pav. Kryžius Tenenių kapinėse

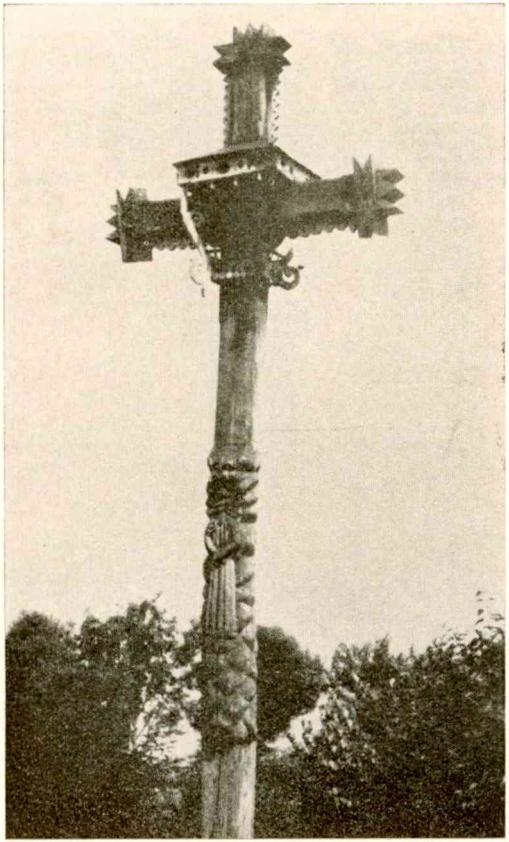

44 pav. Kryžius Ukmergės kapinėse

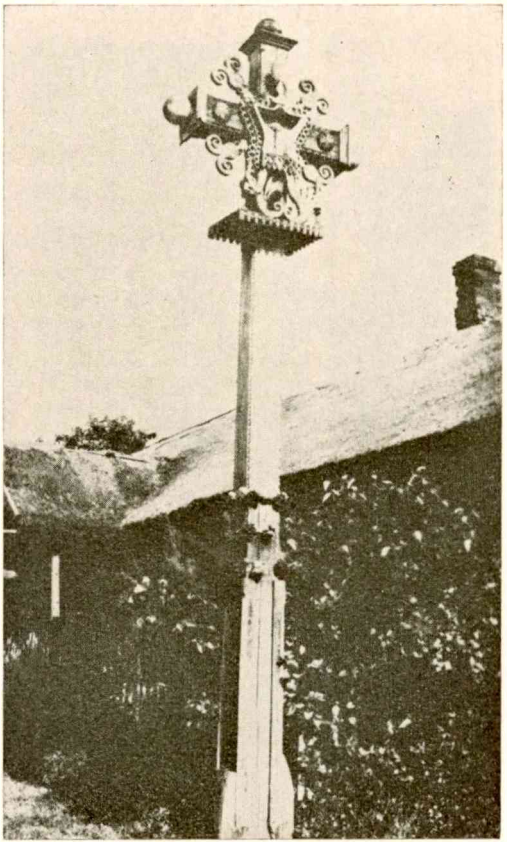

45 pav. Kryžius Jakiškių km., Salako valsč.

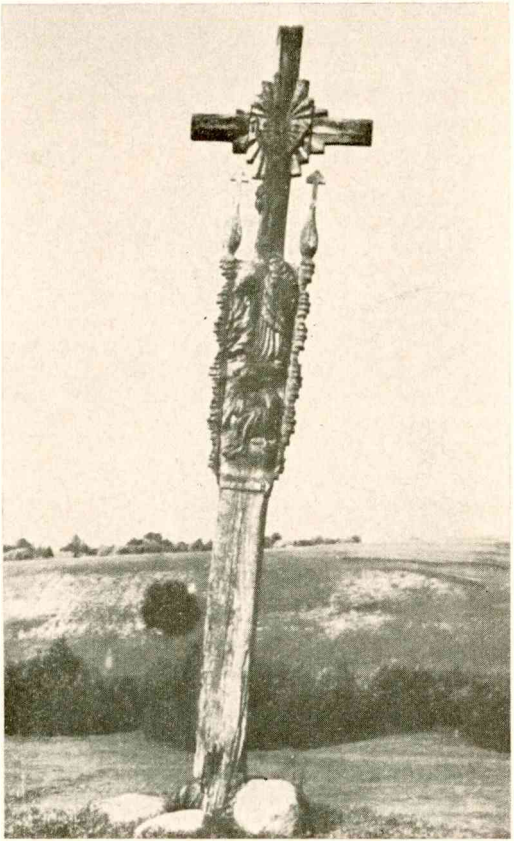

46 pav. Kryžius Surviliškio laukuose

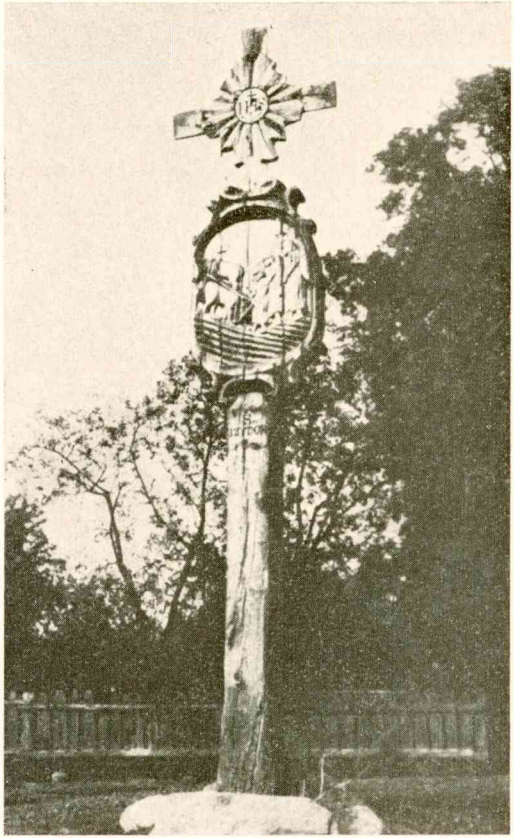

47 pav. Kryžius Bakainių km., Surviliškio valsč.

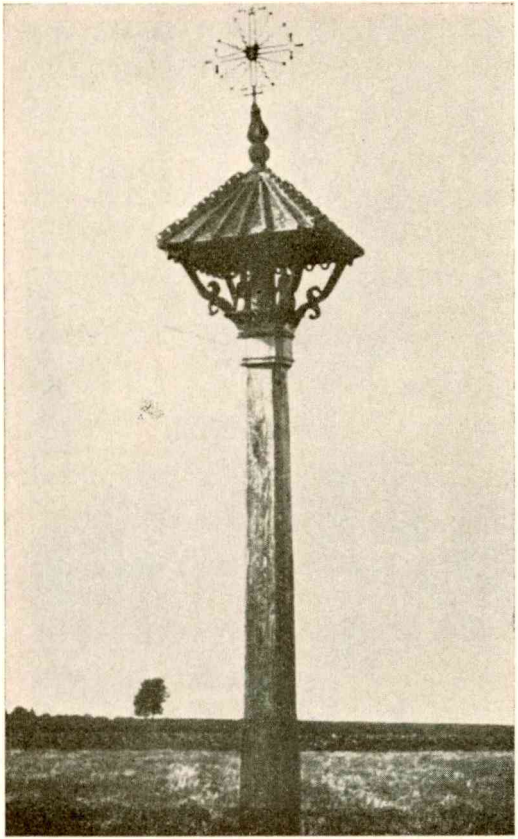

48 pav. Koplytėlė (1882) prie Nemakščių vieškelio

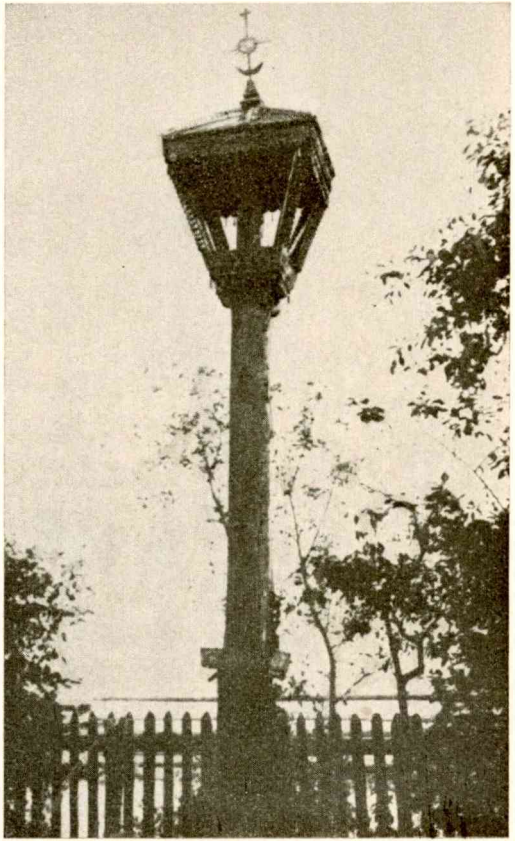

49 pav. Koplytėlė Plaktinių km., Josvainių valsč.

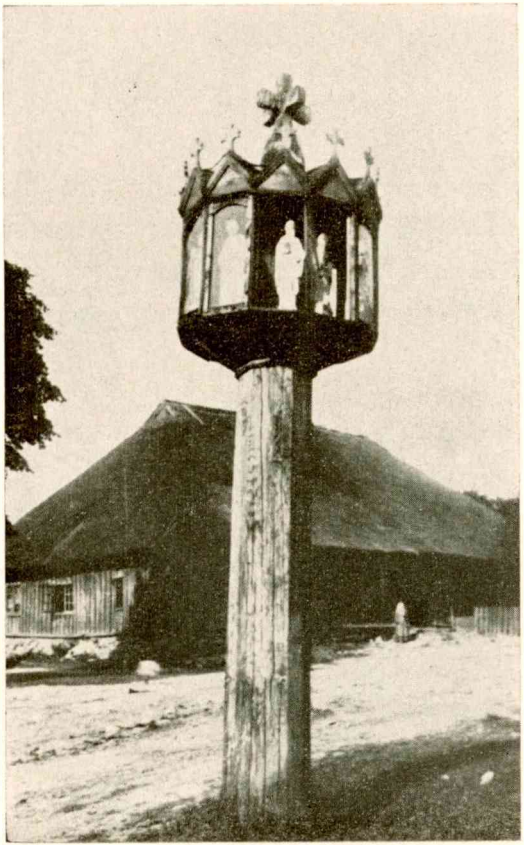

50 pav. Koplytėlė Kulių miestely

51 pav. Koplytėlė Rumšiškės kapinėse (1892)

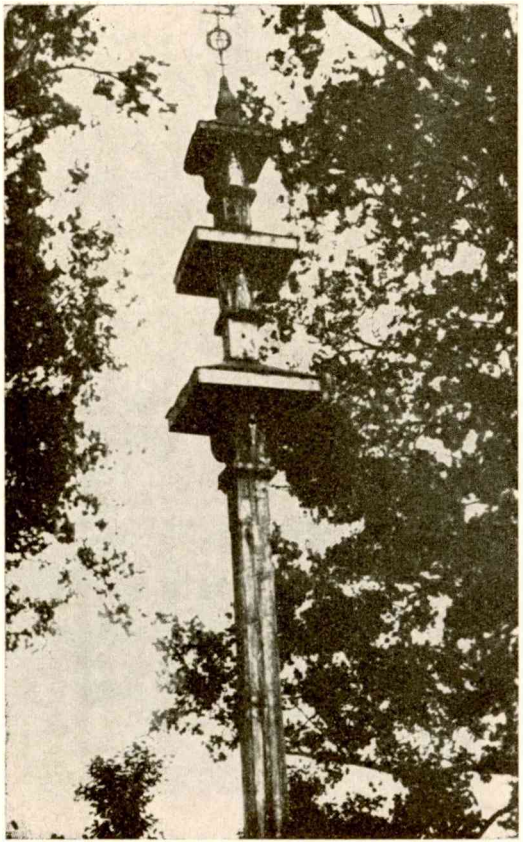

52 pav. Koplytėlė Vydiškės kapinėse

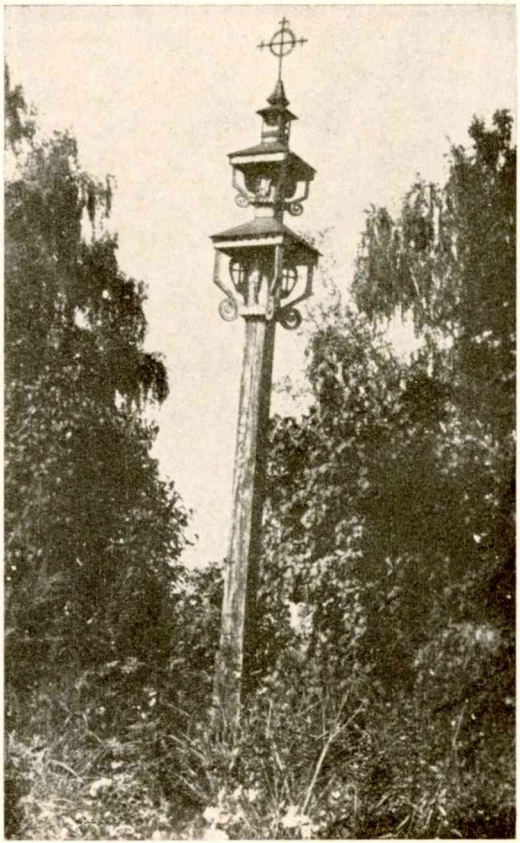

53 pav. Koplytėlė Mišniūnų km., Šešuolių valsč.

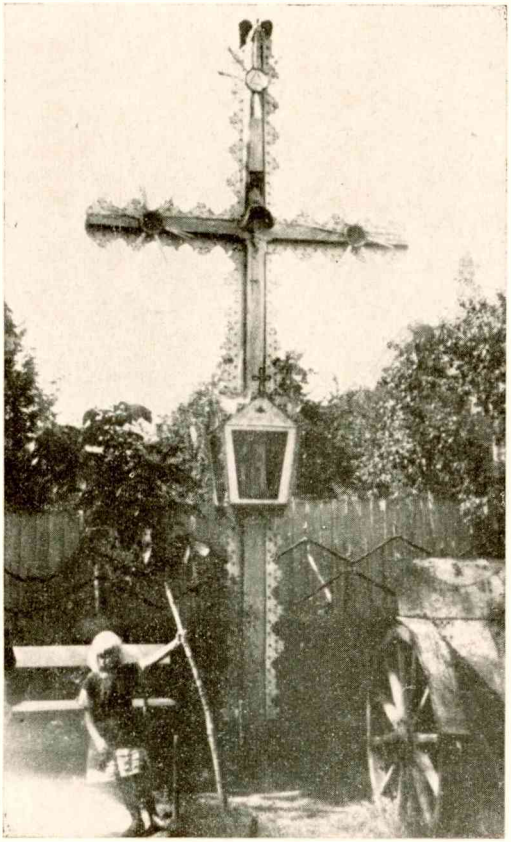

54 pav. Kryžius Karo muziejaus sode iš Kretingos apskr.

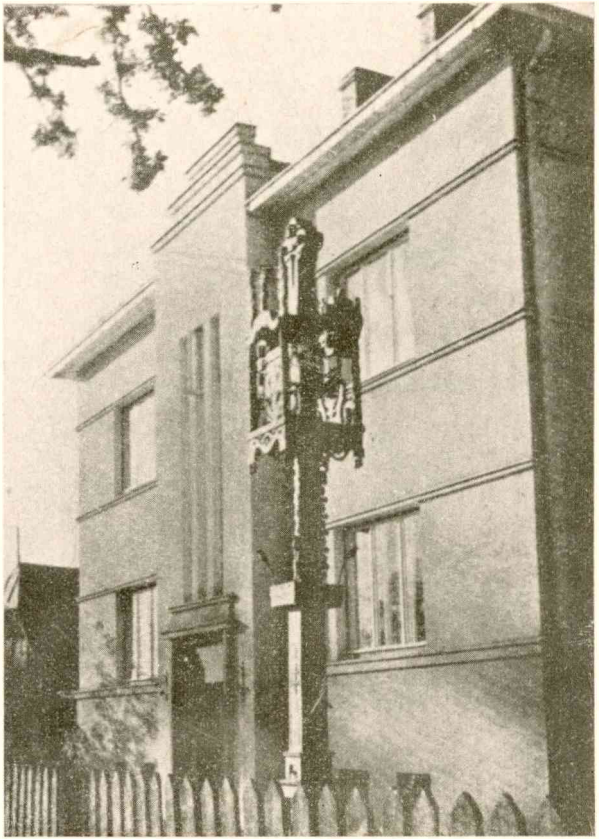

55 pav. Koplytėlė prie *Pavasario* Federacijos namų Kaune

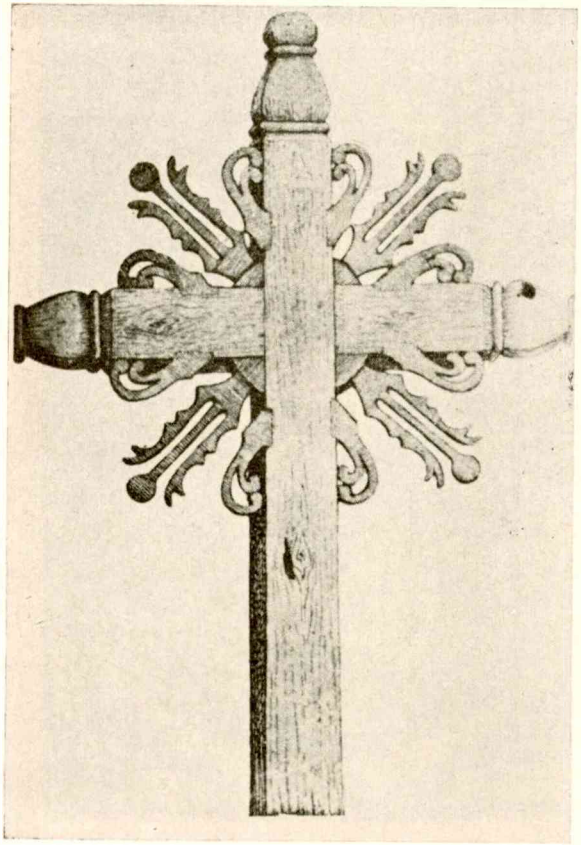

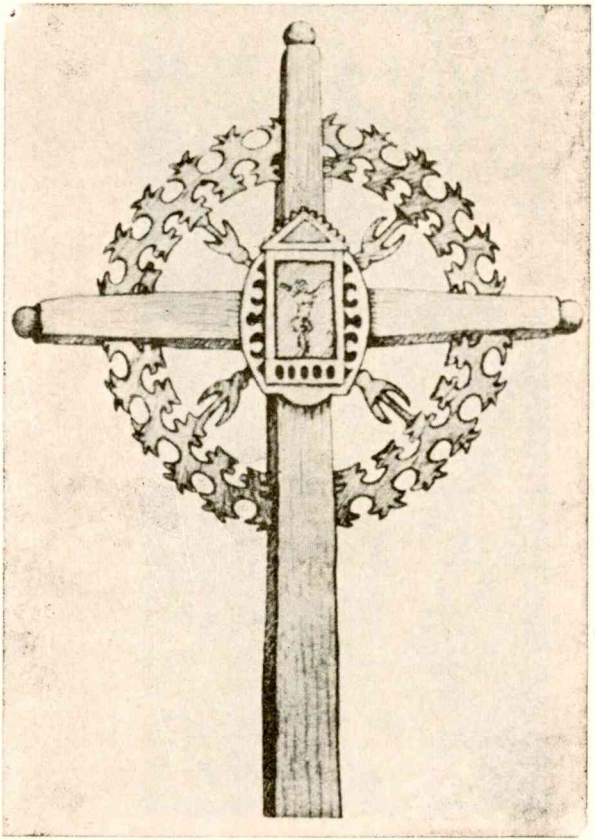

56 ir 57 pav. Kryžių piešiniai iš A. Macijausko albumo

58 pav. Mergelės Marijos paveikslas Aušros Vartuose Vilniuje iki 1927 m.

59 pav. Sunykusi koplytėlė Vabalninko kapinėse 1949 metais

60 pav. Motina Sopulingoji

61 pav. Šv. Kazimieras

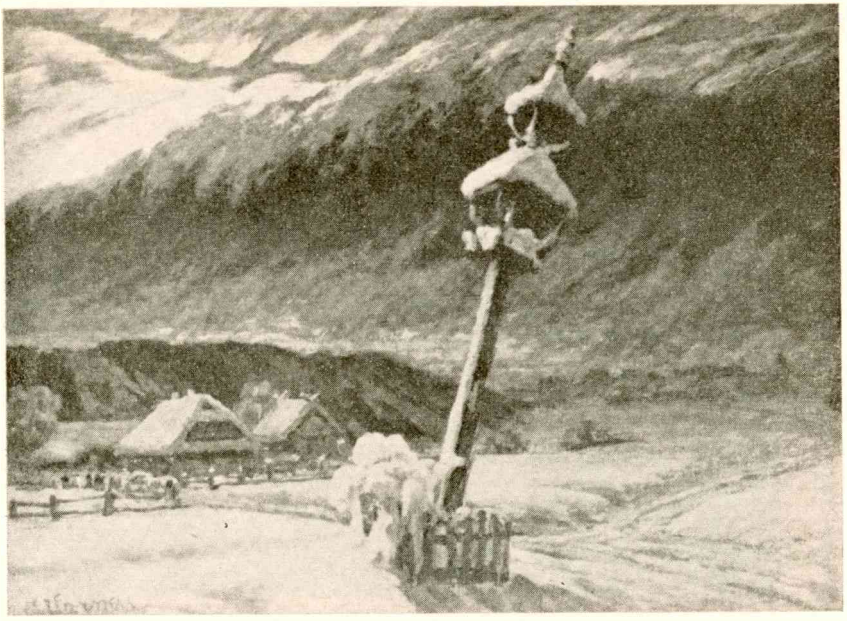

62 pav. Ad. Varnas : Prieš audrą (1951)

63 pav. Prie Nežinomojo kareivio kapo Karo muziejaus sodely Kaune

64 pav. Trys Kryžiai prie lietuvių bažnyčios Daytone, JAV.

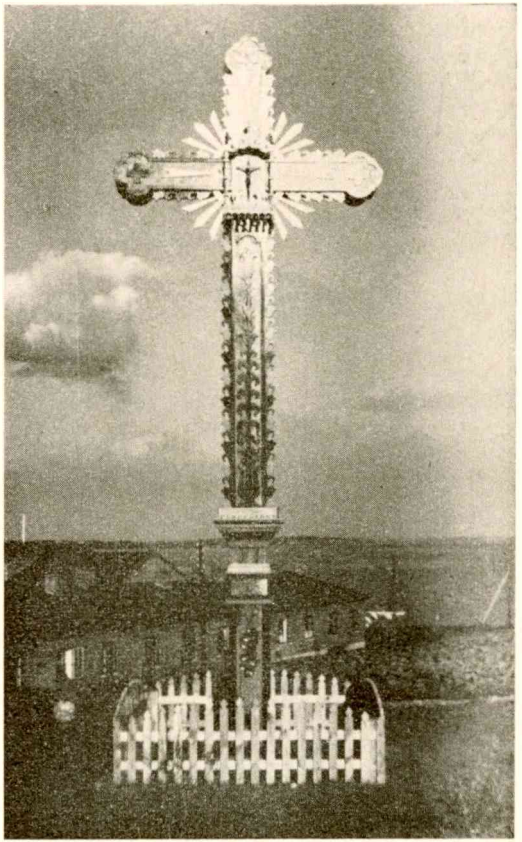

65 pav. Pabėgėlių kryžius prie stovyklos Dragsbaeke, Danijoje (1947)

66 pav. Lietuvių parapijos bažnyčia Marquette Parke (1955) Chicagoje

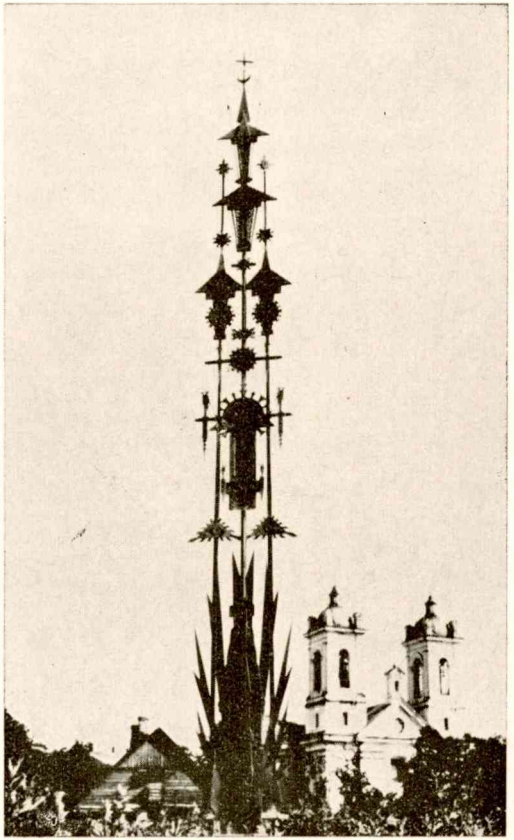

67 pav. P. Rimša : Lietuviškų koplytėlių kompozicija

68 pav. A. Valeška: Kryžių kalno kompozicija

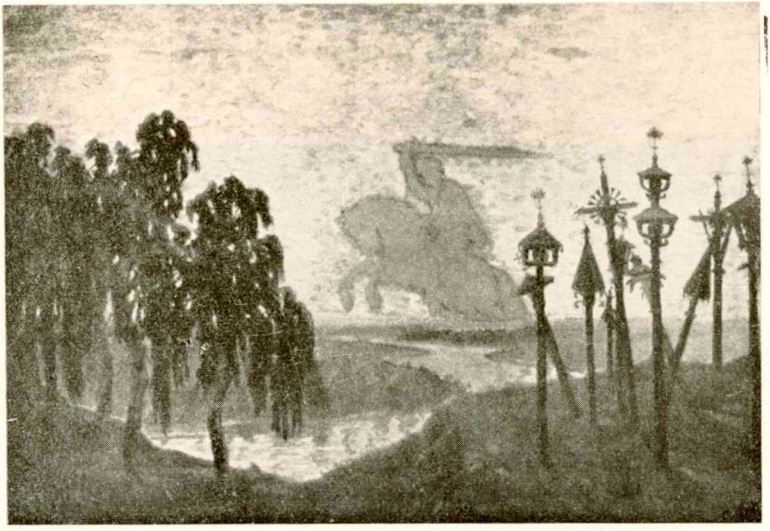

69 pav. A. Žmuidzinavičius : Regėjimas

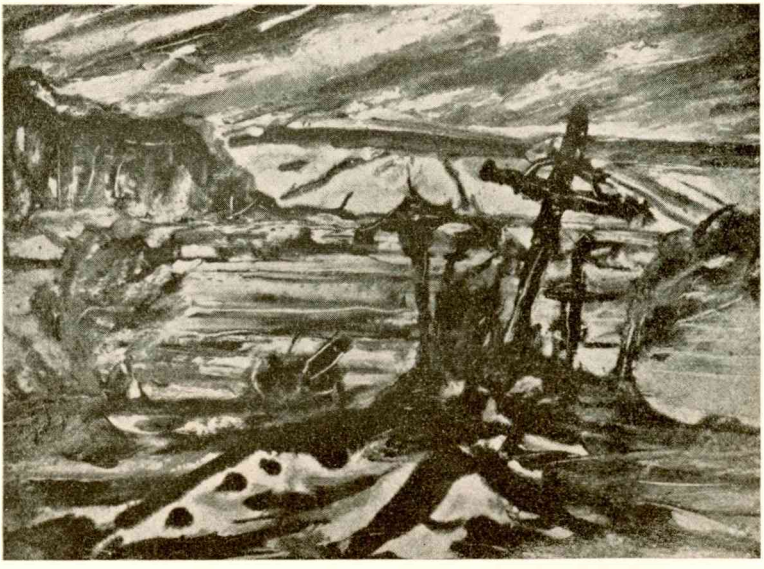

70 pav. Adomas Galdikas : Senolių Kapai

71 pav. M.K. Čiurlionis : Žemaičių kapinės

LES CROIX ET LES CHAPELLES LITUANIENNES

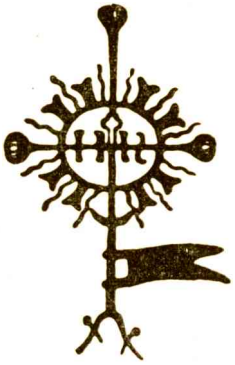

par

J. GRINIUS

(*Résumé*)

Le but de cette étude est de dresser par écrit une sorte de monument à cette branche de l'art populaire chrétien — les croix et les petites chapelles sur colonnes — que le régime soviétique sous l'occupation russe a contribué à détruire en Lituanie.

Dans son premier chapitre intitulé *Les Croix et les chapelles dans la vie lituanienne*, l'auteur rappelle d'abord que, par ces innombrables monuments en bois, la Lituanie a développé un art architectural et sculptural populaire qui, depuis la fin du XVIIIe siècle, a été considéré par les étrangers comme une particularité ethnographique qui distinguait la Lituanie de ses voisins bien que certaines provinces du pays eussent leurs traits distinctifs visibles dans leurs croix ornementées ou leurs petites chapelles sur colonnes.

Le plus souvent on érigeait ces monuments de bois dans les cimetières, mais on aimait aussi à les élever partout ailleurs : près de ponts et de chemins, aux carrefours, auprès des habitations dans les villages et même dans les forêts. Cet art chrétien a été cultivé principalement par les paysans qui, pour la plupart, sont restés serfs jusqu'à leur libération en 1861. Alors il n'était que l'art des paysans catholiques.

Mais après l'insurrection de 1863, lorsque le gouvernement russe eut interdit l'érection de ces monuments en dehors des lieux sacrés, la population lituanienne comprit assez vite que, par cette mesure, le gouvernement d'oppresseurs voulait russifier la Lituanie, et elle s'y opposa activement en persistant à élever ses croix plus ou moins clandestinement en tâchant de tromper la vigilence de la police russe. Cultivé dans ces conditions difficiles, cet art populaire de croix devenait l'art national de résistance morale. La vingtaine d'années

qui a suivi la révocation de l'interdiction (1896) est devenue une grande époque pour cette branche de l'art national, car c'est alors qu'on a construit les plus beaux exemplaires des croix et des chapelles sur colonnes.

La Première Guerre mondiale a porté un grand coup à cet art, car un nombre incalculable de ces monuments en bois périrent dans les orages de cette époque. Pendant la période de la Lituanie indépendante (1918-1940) se dessinait une nouvelle renaissance : les organisations de jeunesse lituanienne aimaient, pour la commémoration des dates historiques, à élever ces croix ornées richement. Mais la Seconde Guerre mondiale et le régime soviétique établi en Lituanie occupée par les Russes ont détruit complètement cet art.

Pour extirper cette tradition chrétienne nationale, le hachess communistes n'ont pas épargné, non plus, la Colline aux Croix, unique en Europe et qui en 1958 comptait encore 3.000 croix environ. Mais un peu avant cette date les familles lituaniennes, déportées par les Soviétiques en Sibérie entre 1941 et 1956, avaient commencé à y élever leurs croix ornementées sur les tombeaux de leurs proches parents afin d'y avoir au moins un symbole national de leur patrie lointaine.

Le second chapitre, consacré aux *théories sur l'origine des croix et chapelles lituaniennes*, expose d'abord les hypothèses qui veulent prouver l'origine payenne de ces monuments chrétiens. Le premier savant qui a lancé l'idée que les croix ornementées sont les échos lointains de la civilisation lituanienne préhistorique, fut Wandalin Szukiewicz qui, dans son article sur les croix ornées dans la province de Vilna (la revue *Wisła*, Cracovie 1903), admirait surtout leur côté ornemental. Enchanté par cette idée, Jean Basanavičius en a développé toute une hypothèse d'après laquelle les croix ornementées et les petites chapelles sur colonnes de bois en particulier proviendraient des poteaux payens qu'on érigeait sur les tombeaux à l'époque de la Lituanie payenne.

Cette hypothèse, satisfaisant le goût romantique, a eu des partisans dont les plus connus sont P. Galaunė et M. Gimbutienė lesquels, chacun à sa façon, ont tâché de consolider ou d'élargir la base de Basanavičius. Mais, comme ils le faisaient par les analogies plus ou moins lointaines ne parvenant à trouver aucun document historique authentique qui aurait prouvé positivement l'existence des poteaux sur les tombeaux payens ou la provenance de petites chapelles sur colonnes en bois de ces poteaux funéraires, d'autres érudits n'acceptent pas leurs vues.

L'hypothèse de nécroculte a été critiquée à fond et rejetée par A. Mažiulis, pour qui l'origine chrétienne des croix et des petites chapelles sur colonnes ne fait pas de doute. En approuvant les vues de cet ethnographe, l'étude ajoute encore le témoinage du folklore lithuanien — chants, contes et légendes. Mais ceux-ci sont muets quant aux poteaux funéraires et chapelles sur colonnes.

Dans le troisième chapitre, sur *les formes des petites chapelles et croix dans leur évolution*, l'auteur souligne d'abord la nécessité de soumetre à l'analyse ces monuments de l'architecture mineure en se demandant quelles sont les formes fondamentales élémentaires aptes à l'évolution et qui, par conséquent, pourraient nous éclairer sur l'origine des monuments en question.

L'auteur n'y voit que deux formes de structures élémentaires et communes aux petites chapelles et croix ornementées, et ce sont notamment le poteau et le petit toit. Un poteau n'est apte à aucune évolution et ne provoque pas d'autres formes. Un petit toit pour la protection contre les intempéries n'est pas nécessaire lui non plus. Mais le petit toit à deux pentes cache déjà d'autres possibilités : non seulement il peut servir comme signe de vénération pour un objet sacré et le protéger en même temps comme auvent contre les rigueurs atmosphériques pernicieuses, mais il est apte, lui aussi, à provoquer d'autres formes constructives ; l'abri qu'il procure à une statuette, par exemple, peut changer selon le nombre de pentes de ce toit et la nature de son soutien. Si ce petit toit abrite une statuette de bois ou un crucifix fixés sur un arbre vivant, celui-ci avec ce toit préfigure déjà un petite chapelle ouverte, forme primitive des chapelles sur colonnes de bois.

En analysant les nombreux dessins et photographies représentant des chapelles différentes, l'auteur fait voir comment des petits abris primitifs se sont dévelopées les chapelles de forme variée, dont certains toits ont atteint le plan assez compliqué (en croix grecque ou en étoile) tandis que d'autres formes du même genre ont évolué en étages.

En classant ces monuments de bois (les chapelles) dans quatre catégories principales, l'auteur souligne que, parmi les petites chapelles sur colonnes, la plus originale dans le paysage lituanien paraît être celle qui possède un toit conique ou en parapluie ; c'est aussi la même qui est la plus rationnelle au point de vue architectural. Les plus belles chapelles au point de vue sculptural et ornamental semblent celles qui sont composées de deux ou trois étages et certaines chapelles à un seul étage en forme d'une lanterne de rue.

En classant les croix proprement dites dans neuf catégories, l'auteur ne perd pas de vue le petit toit qui se trouve à la croisée des croix lituaniennes. Tantôt ce toit seul abrite la statuette de Jésus Crucifié, tantôt il compose avec les soutiens une petite chapelle où se trouve le crucifix. C'est autour de ce centre que les décorateurs populaires ont développé leur ornementation très riche. La protection de ces ornements contre les influences atmosphériques leur constituait un grand problème bien plus épineux que la protection du crucifix pour lequel ils avaient une petite chapelle. Mais en fin de compte ce problème est resté non résolu architectoniquement aussi bien que l'abri de la croisée des bras de croix, qu'on ne voulait pas

déformer par un grand toit comme le faisaient les Blancs-Ruthènes. Bien que sachant les intempéries très nocives pour leurs décorations en bois, les Lithuaniens n'ont pas cessé d'orner cette croisée, porteuse de Jésus Crucifié, par des guirlandes et des auréoles sculptées dont plusieurs ressemblaient aux disques solaires bien qu'ils fussent composés des fleurs stylisées, ce qui donnait à ces croix un caractère, décoratif particulièrement original.

Le quatrième chapitre, intitulé *les Symboles et les ornements*, est consacré à l'analyse de cette riche décoration qui ornait les croix et les petites chapelles, de nombreuses statuettes représentant les saints, témoins du sacrifice de Jésus-Christ. C'est dans ces statuettes en bois peint que consistait le sens principal de cette architecture mineure. C'est pourquoi ces images sculptées y sont canoniques, faites selon l'iconographie catholique, bien qu'avec les traits lithuaniens, tandis que les ornements contenant des symboles plus ou moins profanes sont traités assez librement pour satisfaire aux sentiments esthétiques de leurs créateurs.

Ainsi la croix elle-même est traitée de deux façons : le crucifix ou la petite croix à l'image du Crucifié reste toujours sacré, donc interdit au jeu esthétique, tandis que la grande croix de bois portant ce crucifix ou les croix métalliques terminant les faîtes des petites chapelles sur colonnes sont considérées comme symboles secondaires ou comme l'entourage décoratif avec lequel on peut jouer esthétiquement dans les limites du respect digne des objets sacrés. Ces deux aspects sont très caractéristique à cette branche de l'art populaire lituanien.

A la croix décorative sont attachés assez étroitement deux symboles astraux : le soleil et la lune. Bien qu'ils soient facilement explicables comme symboles chrétiens, néanmoins les adhérents de la théorie du nécroculte payen affirment aisément que les emblèmes du soleil et de la lune ne sont que les restes de l'ancienne religion lituanienne provenant de l'époque préhistorique.

Mais, comme cette supposition n'est prouvée ni par les documents historiques ni par les ouvrages de l'art lithuanien antérieur au XVIIIe siècle, il ne reste plus que d'admettre que ce symbolisme astral (le soleil, la lune et les étoiles) est un produit de l'art baroque dont l'influence dans les petites chapelles sur colonnes est indéniable bien que l'art oriental byzantin n'y soit pas négligeable non plus, car ces deux courants d'art (occidental et oriental) se sont rencontrés en Lituanie, à Vilna en particulier. Le témoin éclatant s'en trouve dans la chapelle votive sur la porte d'Aurore où est vénérée l'image de la Vierge Immaculée, couverte d'un manteau d'orfèvrerie à la byzantine. Les symboles astraux et floraux qui y sont concentrés sont souvent visibles dans les faîtes de petites chapelles sur colonnes. C'est donc l'image de la Vierge vénérée par le peuple entier qui a été certainement l'inspiratrice principale des artisans,

créateurs des ornements en question, tandis que d'autres artisans-forgerons tiraient leur inspiration des ostensoirs baroques.

D'autres ornements dont la signification symbolique suscite moins de divergences comme, par exemple, les ornements à l'imitation d'animaux, ornements qui sont très rares dans les croix ornementées et les petites chapelles sur colonnes. Les ornements végétaux qui y sont nombreux n'ont pas de signification symbolique ou peu. Parmi les décorations géométriques, quelques ornements, en particulier ceux qui sont composés de lignes droites, peuvent être transmis par la tradition très ancienne qui remonte peut-être à l'époque préhistorique.

Mais ces restes des traces très anciennes chères aux archéologues ont-ils une valeur comparable à cette énergie créatrice que les paysans lituaniens ont manifestée sous la domination russe ? Car c'est alors qu'ils ont construit un très grand nombre de croix ornementées et de petites chapelles sur colonnes, qui, par leur variété sans pareille et quelquefois par leur harmonie de formes parfaite, sortent du domaine populaire pour atteindre le niveau du grand art décoratif. Ces croix et petites chapelles ont été créées par les hommes aux aspirations métaphysiques religieuses.

Enfin dans le dernier chapitre, consacré à *la suite des traditions lituano-chrétiennes*, l'auteur fait voir les croix ornementées en dehors de la Lituanie, car les émigrés lithuaniens les ont transplantées sur le continent américain tandis que, avec les familles lituaniennes déportées en Sibérie, ces monuments traditonnels ont atteint l'Asie.

Pour terminer l'auteur fait voir petites chapelles et croix ornementées passant dans le domaine de l'art lituanien individuel.

Nombre de peintres, sculpteurs, architectes et poètes se sont inspirés des croix lituaniennes dans plusieurs de leurs oeuvres caractéristiques, et en ont tiré parti avec un succès inégal.

RUSŲ FILOSOFIJOS PRADININKAI: SKOVORODA, ČADAJEVAS IR KIREJEVSKIS

Įžanginės Pastabos

Lietuviams rusiškoji filosofija nėra jokia *terra incognita*. Dar prieš I pasaulinį karą nemažas būrys lietuvių studentų turėjo progos susipažinti su rusų literatūra ir filosofija Rusijos universitetuose. Gi nepriklausomos Lietuvos laikotarpyje mūsų akademinis jaunimas turėjo galimybės pažinti du pasižymėjusius rusų mąstytojus iš visai arti. Mat, nuo 1923 m. Vytauto Didžiojo Universitete filosofijos dalykus dėstė prof. Vosylius Sezemanas, kilme Suomijos švedas, bet išaugęs stačiatikių tikėjime ir rusiškoje kultūroje, o nuo 1928 m. pradžios prie universiteto dėstomojo personalo prisijungė rusų egzilas — filosofas Levas Karsavinas [1]. Taip pat pažymėtina, kad ir pirmieji lietuviškos minties puoselėtojai: prel. A. Dambrauskas - Jakštas [2] ir prof. Stasys Šalkauskis [3] gyvai domėjosi rusų filosofija, ypač Solovjovo sistema, ir stipriai jautė jos poveikį.

---

[1] Šių filosofų darbus labai palankiai įvertina rusų filosofijos istorikas V. V. Zenkovsky. Žr. *A History of Russian Philosophy*, New Yorkas 1953, II t., 843-852, 919 psl. Dar palankesnį įvertinimą randame N. O. Lossky filosofijos istorijos vadovėlio angliškoje laidoje. Šia proga norėtume pastebėti, kad šiame veikale rusų filosofu pristatomas ir mūsų Vladimiras Šilkarskis. Žr. *History of Russian Philosophy*, New Yorkas 1951, 383 psl.

[2] A. Maceina, *Jakšto filosofija*, žr. *Naujoji Romuva*, 12 nr., 1938. Pats Jakštas, trumpoje Solovjovo biografijoje įterpia ir šią asmeniską pastabą: « Jo [Solovjovo] lekcijų teko ir man klausyti. Dėstė jis mums metafiziką. Kalbėdavo labai išlėto, užbaigęs sakinį stabteldavo, lyg galvodamas, kol pasakys kitą ». Vladimiras Solovjovas, *Šventosios istorijos filosofija*, Kaunas 1933, I t., xxvii psl.

[3] *Šalkauskis, Stasys*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t.; *Solovjov, Vladimir Sergejevič*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t.

Šiuo metu yra madoje domėtis ir studijuoti rusų tautos kultūrą, literatūrą ir filosofiją. Gal dar didesnės mados dalyku tenka laikyti sovietologiją, kurioje marksistinė mintis ir jos raida užima bene centrinę vietą. Žinoma, šiuo faktu aš visai nemėginu pateisinti savo trumpos studijos apie rusų filosofijos iniciatorius. Man pirmiausia rūpi gana specialus klausimas: kokiu būdu gimė rusiškosios filosofijos kūrimo rūpestis ir kokio charakterio buvo šios naujai besivystančios minties turinys?

Aleksandras Herzenas [4], kaip ir visi vakarietiškosios srovės rusų mąstytojai - *zapadniki* [5], mus įspėja nelaikyti Rusijos svetima šalimi, kurios likimą ir filosofinę mintį būtų galima atsieti nuo vakarų Europos. Bet kaip tik dėl to rusų filosofijos originalumas yra problematiškas. Ne vien dėl to, kad nelengva suvokti, kokias idėjas rusų autoriai pasiskolino iš vakarų, bet ypatingai dėl to, kad nėra aišku, kokios vertės yra rusiškosios filosofijos įnašas. Šiuo klausimu literatūra yra tikrai negausi tiek vakaruose, tiek ir pačioje Rusijoje. O problema atrodo esanti ne tik svarbi, bet ir intriguojanti.

Rusų tauta be savos filosofijos išgyveno beveik visą tūkstantį metų [6]. Beveik tiek pat laiko rusams reikėjo laukti ir pirmosios aukštosios mokyklos — universiteto [7]. Tiesa, jau XVII a. pradžioje (1631 m.) Petras Mohyla įkūrė aukštąją mokyklą Kijeve, kuri 1701 m. buvo perorganizuota į Kijevo dvasinę akademiją, ir

---

[4] Herzenas, dvarininko Ivan Jakovlenko ir vokietės Luise Haag Herzen neteisėtas sūnus, savo raštais prisidėjo prie rusiškojo socializmo išugdymo. Plg. MARTIN MALIA, *Alexander Herzen and the Birth of Russian Socialism, 1812-1855*, Cambridge 1961.

[5] Iš jų pažymėtini: N. V. Stankevič, V. G. Belinski, M. A. Bakunin, T. V. Granovski, V. P. Botkin, N. P. Ogarjov. Šie vyrai domėjosi Schellingo ir Hegelio filosofija ir priklausė šių filosofų studijiniams būreliams (*kružki*). Schellingo įtakos klausimą yra nagrinėjęs V. SETSCHKAREFF, *Schellings Einfluss in der russischen Literatur der 20-30 Jahre des XIX. Jahrhunderts*, Leipcigas 1939, o apie Hegelio poveikį dokumentuotą studiją paskelbė D. ČIŽEVSKI, *Hegel bei den Slaven*, Darmstadt, ²1961.

[6] Rusijos valstybės pradžia laikome Naugardo miesto įkūrimą IX šimtmetyje. Nestoro kronikos žiniomis, Ilmenio ežero srities slavai 862 m. pasikvietė variagų kunigaikštį Riuriką ir jo brolius įkurti ir valdyti pirmąją rusų kunigaikštystę su sostine Naugarde.

[7] Maskvos universitetas buvo įsteigtas 1755 m., Petrapilio — 1819 m.

to paties šimtmečio antroje pusėje (1685 m.) buvo įsteigta teologinė akademija Maskvoje. Šiose institucijose kaip tik ir tenka ieškoti pirmųjų rusiškos filosofijos daigų, nes jose dėstoma filosofija jaunuose rusų teologuose ugdė spekuliatyvinį interesą ir pamažėl kurstė originalios filosofinės kūrybos rūpestį. Talentingų studentų šioms mokykloms tikrai nestigo, tačiau beveik visi jie išėjo teologų, šventikų ar popų keliais. Žinoma, nereikėjo stebuklo, kad atsirastų ir tokių vyrų, kuriuose susidomėjimas filosofija virstų dominuojančiu interesu ir prasmingu, užangažuojančiu pašaukimu. Netenka abejoti, kad vienas iš tokių atsidavusių išminties mylėtojų, kuriame religinis elementas nenustelbė minties laisvės ir kūrybinio polėkio, buvo kazokų kilmės ukrainietis Grigas Skovoroda, pasižymėjęs nepaprastu savarankiškumu ir daugiapusišku talentu.

1. Skovorodos gyvenimas ir darbai

Grigas Skovoroda gimė 1722 m. Černuchi bažnytkaimyje, Poltavos gubernijoje [8]. Eidamas šešioliktuosius metus, jis įstojo į Kijevo dvasinę akademiją, kurioje mokėsi klasikinių kalbų, matematikos, teologijos ir filosofijos. Turėdamas sodrų ir išlavintą balsą, Skovoroda buvo caro šeimos pakviestas į Petrapilį giesmininko pareigoms, kurias jis labai sąžiningai ėjo dvejus metus. Grįžęs į Kijevą, jis vėl ėmėsi nutrauktų studijų, kurias baigė būdamas dvidešimt aštuonerių metų. Tačiau nejausdamas stipraus dvasinio pašaukimo ir būdamas labai savarankiško nusistatymo, atsisakė šventimų ir, prisijungęs prie diplomatų grupės, vadovaujamos generolo Višnevskio, išsirengė ilgai kelionei į užsienį. Būdamas užsienyje, Skovoroda uoliai mokėsi svetimų kalbų, domėjosi vakarų kultūra ir klausėsi paskaitų žymesniuose Europos universitetuose. Sugrįžęs iš užsienio, Skovoroda mokė literatūrą Ukrainos dvasinėse seminarijose, kūrė eiles ir pasakėčias, vertėsi

---

[8] Apie Skovorodos gyvenimą ir jo darbus turime studijų rusų ir vokiečių kalbomis. Pažymėtinos yra šios: V. F. Ern, *Gregory Savvič Skovoroda*, Maskva 1912; D. Čiževski, *Filosofija Skovorod*, žr. *Put*, 19 nr.; Domet Oljančin, *Hryhory Skoworoda*, Berlynas 1928.

korepetitoriaus darbu ir dėstė Charkovo kolegijoje. Tačiau neradęs, kaip jis pats sako, « pasaulio teatre sau tinkamos rolės », pasirinko klajūno (*strannik*) likimą ir su kuprine ant pečių keliavo iš vietos į vietą kaip koks bastūnas. Jis mirė 1794 m., o draugai pasirūpino, kad paminkle būtų įrašyta jo paties sukurta epigrama : « Pasaulis mane medžiojo, bet nesumedžiojo ».

Beveik visi Skovorodos filosofiniai veikalai yra parašyti dialogo (*razgovor*) forma, ir savo metodu ir tematika primena Platono dialogus. Be šių filosofinių pokalbių, jis sukūrė trisdešimts *Charkovo pasakėčių*, visą eilę originalių poemų, giesmių ir poezijos dalykėlių. Prie šio Skovorodos palikimo reikia prijungti ir visą šimtinę jo laiškų, kurių dauguma (77) buvo adresuoti jo mylimam mokiniui ir draugui M. I. Kovalinskiui [9].

G. I. Špetas, lietuviams pažįstamo J. Čelpanovo mokinys [10], Skovorodos kūryboje randa vos krislelį autentiškos filosofijos [11]. Šio kritiko teigimu, Skovorodos darbai prilygsta religinio žanro kūrybai, ataustai graikų ir viduramžių mąstytojų mintimis. Suprantama, žvelgdamas į Skovorodos filosofines pastangas iš radikalios Husserlio filosofijos perspektyvos, Špetas nė negalėjo kitaip savo tautiečio kūrybos apibūdinti ir įvertinti. Tačiau Špetui labai mažai rūpėjo tas faktas, kad Skovoroda buvo pirmasis rusas, kuris suprato grynai rusiškosios minties kūrimo prasmę, suvokė rytietiškosios krikščionybės poveikį ir potencialą ir jautė gyvą reikalą ieškoti gyvenimui naujos šviesos dar neištirtose vertybėse bei apraiškose. Šis grynai rusiškos filosofijos rūpestis ypatingai akivaizdžiai išsiveržia viename Skovorodos apmąstyme, kurį jis visai neatsitiktinai įglaudžia į *Tėve mūsų* maldos rėmus, lyg ir apeliuodamas į krikščioniškąją patirtį ir lyg nusilenkdamas

---

[9] Kovalinskis yra parašęs įdomią, nors ir kiek panegyrišką, Skovorodos biografiją — *Žyzn Grigoria Skovorodi*, kurią Skovorodos raštų leidėjai prijungė prie naujosios jo raštų laidos, *Tvori v dvach tomach*, Kijevas 1961. Taip pat pastebėtina, kad Kovalinskio globai Skovoroda pavedė visus savo rankraščius, kuomet abu draugai paskutinį kartą susitiko netoli Orlovo.

[10] Du lietuviškus psichologo Čelpanovo raštų vertimus parūpino M. Reinys ir J. Gedminas.

[11] *Očerk razvyti ruskoi filosofi*, Maskva 1922, 69-70 psl.

antgamtinės išminties principui: « *Neturėdami savo rusiškojo Sokrato, mes niekuomet neturėsime nei rusiškojo Platono, nei kurio kito filosofo. Tėve mūsų, kurs esi danguje, ar greit atsiųsi mums Sokratą, kuris mus pamokytų, kaip pažinti save, taip, kad pažindami save, mes galėtume išugdyti tokią filosofiją, kuri kiltų iš mūsų pačių ir būtų savita bei natūrali mūsų kraštui? Teesie šventas tavo vardas, mintyse ir troškimuose Tavo tarno, kuris visu savo protu ir visa savo valia norėjo būti rusiškasis Sokratas ...* » [12].

Šis Skovorodos apmąstymas yra toji gairė, kuri mums nurodo, kur reikia ieškoti jo išminties šaltinių ir principų. Malda, praturtinta laisva mintimi, aiškiai išryškina Skovorodos filosofinę orientaciją, jo išeities tašką ir centrinę mąstymo ašį [13]. Taigi, norint suprasti jo filosofiją, kuri jam visuomet reiškė « dvasios spindesį », reikia atkreipti dėmesį į religinį pradą ir Dievo žodį. Iš tikro, Senojo ir Naujojo Testamento knygos yra toji versmė, iš kurios srūvi visa Skovorodos išmintis. Šv. Rašte jis mato ne tik raktą į pagrindiniausią tikrovės nušvietimą, bet ir į žmogaus paslaptį. Čia galėtume atpasakoti vieną Skovorodos pokalbį su Charkovo gubernatorium, kurį Kovalinskis prisimena savo mokytojo biografijoje. Gubernatoriaus paklaustas, « Ko Šventas Raštas mus moko ? », Skovoroda nedelsdamas atsakė: « Šventas Raštas moko apie žmogaus širdį. Kulinarijos knygos mus moko, kaip patenkinti pilvą; knygos apie medžioklinius šunis mus moko, kaip sumedžioti žvėrį ar paukštį; madų knygos — kaip rengtis ir pasipuošti. Šventas Raštas mus moko, kaip sukilninti žmogaus širdį » [14]. Skovorodos supratimu, Šventraštyje yra sutelkta tiek idėjų ir pasakyta tiek daug, kad žmogus vien tik savo proto pastangomis visų šių dalykų būtų negalėjęs niekuomet atidengti. Todėl ir netenka stebėtis, kad Šventajame Rašte jis mato tikrąjį, jei ne vientintelį, filosofijos šaltinį, kurį atmesti ar ignoruoti būtų pats pragaištingiausias proto apsisprendimas.

Tačiau, nežiūrint šio labai aiškaus užsiangažavimo ir pro-

---

[12] *Russian Philosophy*, edited by J. M. Edie, J. P. Scanlan, M. B. Zeldin. Chicaga 1965, I t., 17 psl.

[13] Tokį filosofavimo būdą, t. y. minties įpynimą į maldos rėmus, randame ir pas V. Solovjovą. Pastarojo *Dvasinio gyvenimo pagrindai* yra sukurti Skovorodos pavyzdžiu.

[14] *Russian Philosophy*, I t., 22 psl.

graminių gairių, Skovoroda niekuomet nesukūrė Šventraščio filosofijos. Šią mintį įgyvendino jo tolimas giminaitis V. Solovjovas [15]. Gi Skovoroda turėjo pasitenkinti tik naujos religijos filosofijos pagrindinių principų nušvietimu. Vienas iš šių principų yra mintis, kad Šventraščio tikrąją medžiagą sudaro ne išviršinė ir tiesioginė prasmė, ne paskiri pamokymai ir prilyginimai, bet už jų slypinti gilesnė idėja. Žinoma, taip samprotaudamas, Skovoroda nė negalvojo paneigti išviršinės Šventraščio tiesos. Kuomet giriame kario drąsą ir ryžtingumą, sako Skovoroda, mes visai nesuniekiname nei jo aprangos, nei jo ginklų. Kario uniforma, medaliai ir ginklai yra lyg Šventraščio pasakojimai, o šių pasakojimų prasmė ir dvasia yra lyg ano kario ryžtas ir žygdarbiai. Taigi, Skovorodos priėjimas prie minties šaltinių reiškiasi labai savotiškai. Kas jam atrodo svarbu, tai ne paviršius ir raidė, bet gilesnė, pagrindinesnė mintis, kurią reikia išlukštenti iš akivaizdaus ir regimo kevalo. Štai kodėl Šv. Rašto žinynas gali atsiskleisti tik tam, kuris už tiesioginės ir išviršinės prasmės įžvelgia ir paslėptąją prasmę, kuris per išviršinę mintį gali įsiskverbti į esminę mintį, kuris už ženklo mato tikrovę. Žodžiu, įsijautimas ir įsiveržimas į pačią giliausią Šventraščio tiesą yra pagrindinis Skovorodos filosofavimo būdas. Todėl filosofo asmenyje jis ir mato žmogų, kuris privalo turėti dvilypį regėjimą, dvilypį supratimą ir dvilypį visų daiktų įvertinimą. Tik šitaip suprantant Skovorodos nusistatymą Šv. Rašto atžvilgiu, galime leistis į šio mąstytojo ideologiją ir jo filosofines pažiūras.

2. Skovorodos filosofijos principai

Turime sutikti su D. Čiževskio teigimu, kad pats esminis Skovorodos filosofijos bruožas yra jos dualizmas [16]. Tačiau privalu šį dvilypumą teisingai suprasti, nes yra pavojus jį matyti Platono ar Descarteso filosofijos šviesoje. Netenka abejoti, kad

---

[15] Ankstyvesnėje išnašoje (nr. 2) jau esame minėję Solovjovo *Filosofija bibleiskoj istorii*, kurios lietuvišką vertimą parengė Stasys Dabušis ir Jurgis Talmantas.

[16] D. Čiževski, Ten pat, 34 psl.

Skovoroda nenorėjo suskaldyti tikrovę, žmogų ir gamtą į dvi dalis, į dvi skirtingas substancijas. Jam tikrovė yra dvilypė ta prasme, kad ji yra sykiu regima ir neregima, sykiu paviršutiniška ir bedugnė, sykiu baigtinė ir amžina, sykiu medžiaginė ir dvasinė. Taigi, Skovorodos dualizmas nereiškia visos būties suskilimo į priešgynybes ar prieštaraujančius pradus, bet pačios būties dvejopą apsireiškimą ir pasireiškimą. Šalia regimojo ir pojūčiais pažįstamo prado, tikrovėje slypi ir nematomas, pojūčiais nepatiriamas pradas. Šalia medžiagiškai akivaizdaus elemento, tikrovėje įžvelgiame ir transcendentinį elementą, kurį pažįstame ne juslėmis, bet dvasinėmis proto jėgomis. Iš įvairių Skovorodos pasisakymų metafizikos, antropologijos, epistemologijos ir etikos klausimais galime suvokti jo įsitikinimą, kad abu šie pradai yra lygiai tikri ir lygiai objektyvūs. Tačiau jie nėra lygios svarbos ir vertės. Tikrovės dvasinį, transcendentinį pradą jis nuolatos pabrėžia kaip pačią esminę tikrovės savybę, kaip apsprendžiantįjį principą, kurį akivaizdžiau nušviesti ir išryškinti sąvokomis ir yra filosofijos uždavinys [17].

Aiškindamas Skovorodos pažiūras, V. V. Zenkovskis ne tik iškelia jo filosofijoje vyraujantį metafizinį dvilypumą, bet ir skirtingųjų pradų visišką nepriklausomybę ir nesuderinamumą (*irreducibility*) [18]. Galimas dalykas, kad Zenkovskio aiškinimas yra pamatuotas, nes net apeliuodamas į mistinį pažinimą, Skovoroda dvilypumo ne tik nepanaikina, bet ir jo nesumažina. Tačiau norisi suabejoti, ar tokia griežtoka išvada nesusikerta su mūsų mąstytojo pastangomis ir siekimu priešinguosius pradus suderinti ir juos suvesti vienybėn. Iš tikro, Skovoroda, kaip ir visi rusų filosofai po jo, visados jautė visuotinės vienybės reikalą ir tos vienybės siekė tiek tikrovės pažinime, tiek pačioje tikrovėje. Ir mūsų filosofo raštuose šis vienybės troškulys reiškėsi taip stipriai, kad panteistinėmis spalvomis nudažė jo visas doktrinas.

---

[17] « Visi daiktai yra dvilypiai, taip, kad kiekviename žmoguje yra du žmonės ; du tėvai — dangiškasis ir žemiškasis ; dviejų rūšių taika — viena iš jų yra amžina, kita laikina ; dviejų rūšių prigimtis — dieviškoji ir kūniškoji, ir taip esti su visais daiktais. Tas, kuris neskiria šių dviejų prigimčių, arba pripažįsta tik matomąją, tampa stabmeldžiu ... » *Russian Philosophy*, I t., 55 psl.

[18] Ten pat, 10 psl.

Kad Skovoroda buvo tikrai pasišovęs suvienyti skirtinguosius elementus, galime matyti ir iš jo įsitikinimo, jog tikrovės dvasinė žymė visuomet persunkia regimąsias žymes. Ši pažiūra ypatingai išryškėja Skovorodos žmogaus filosofijoje, kurioje susitelkia visa jo mąstymo jėga. Čia jis labai vaizdžiai parodo, kaip medžiaginis žmogus susipina su dvasiniu žmogumi ir kaip išviršinis jo gyvenimas virsta vidinio gyvenimo liudytoju.

Skovorodai žmogus yra ypatinga būtybė, nes jame jis mato spindinčią dieviškąją kibirkštį. Ta kibirkštis sukilnina žmogaus medžiaginį pradą, patobulina jo pojūtinę prigimtį, sudvasina jo veiksmus ir išbudina dorovinę sąmonę. Skovorodos supratimu, filosofui nėra labai sunku šią dieviškąją kibirkštį pažinti, nes jos buveinė aptinkama žmogaus širdyje, kuri yra egzistencijos pamatas, proto ir valios šaltinis. Žodžiu, širdis yra žmogiškosios asmenybės centras. Iš čia seka, kad dieviškosios kibirkšties pažinimas yra sykiu savęs ir savo širdies pažinimas. Bet kadangi žmogus yra dvilypė būtybė, jis turi ne vieną, bet dvi širdis: medžiaginę širdį ir dvasinę širdį. Kaip medžiaginis objektas, žmogaus širdis yra regima savo daiktiškume. Kaip dvasinis principas, žmogaus širdis yra nematoma, neapčiuopiama ir bedugnė. Nesunku atspėti, kad žmogus, turėdamas regimąją ir sykiu neregimą širdį, išgyvena gilią įtampą, vidinį suskilimą, pasimetimą ir dorovinį rūpestį. Nežiūrint to, jis yra skirtas laimei [19]. Žinoma, žmogus tos pažadėtosios laimės tikrai neras, jei jis savo žemiškąją širdį nesuderins ir nesutaikins su dvasine širdimi. Taigi, vidinė taika ir harmonija yra esminė laimės sąlyga. Skovoroda yra įsitikinęs, jog absurdiška ieškoti laimės išoriniuose dalykuose, nes ji nepriklauso nuo šių dalykų, bet nuo paties žmogaus. Tas, kuris tikisi laimę surasti turtuose, žaidimuose ir patogiame gyvenime, ras tik nuobodulį ir tuštybę. Skovoroda net labai atkakliai tvirtina, kad visi tie dalykai, kurie žmogui nėra duoti, jam nėra reikalingi. Mums rodos, kad šis tvirtinimas išplaukia iš įsitikinimo,

---

[19] Skovorodos *Penkių keleivių pokalbis apie tikrąją gyvenimo laimę* (*Razgovor pjati putnikof o istinom ščasti v žyzni*) yra kaip tik ir skirtas žmogaus laimės problemai panagrinėti. Atanazijus, kalbėdamas visų keleivių vardu, taip išsireiškia: «Mes esame laimei gimę ir į ją mes visi keliaujame».

kad Gamta [20] visoms gyvosioms būtybėms yra pakankamai duosni. Kiekvienas šios žemės gyventojas yra protingai aprūpintas visais jam reikalingais dalykais. Pažiūrėkite, sako Skovoroda, į paukščius. Jie nemoka statyti laivų, bet tokio žinojimo jiems nė nereikia. Gi žmogus prisigamina visokiausių jam reikalingų reikmenų. Bet kaip tik dėl to jo pagrindinis rūpestis turėtų telktis ne reikmenyse ir įvairiose priemonėse, bet širdies ramybėje, dvasios kilnume, išmintyje. Bet kas yra toji išmintis, kuri mums gali suteikti laimę? Skovorodos atsakymas yra labai paprastas: laimės paslaptis slypi ramiame visų dalykų ir įvykių priėmime, nes jie visi yra siųsti paties Dievo. Todėl išmintingas žmogus visuomet šalinsis nuo beprasmių kaprizų ir bereikšmių užgaidų, suprasdamas, kad visi šie žemiškieji dalykai «dvokia lyg tamsus rusiškas kvasas».

Aišku, Skovorodos laimės doktrina tikru originalumu nepasižymi, nes joje randame nemažai skolinių iš stoicizmo filosofijos. Ypač akin krinta apsisprendimas rinktis rezignaciją ir ieškoti laimės sielos ramybėje bei vidinėje minties laisvėje. Kaip žinome, tokias pažiūras jau senovėje buvo labai smulkmeniškai išvystęs stoikas Epiktetas.

Su žmogaus ir jo laimės klausimais Skovoroda intymiai suriša ir dorovės problemą. Tačiau čia gėrio ir blogio pradai parodomi ne tik kaip skirtingi, bet ir priešingybiški. Kitaip sakant, savo etikoje Skovoroda dvilypumą paverčia konfliktu ir nuožmia kova, nes žmogaus gelmėse jis mato gėrio ir blogio grumtynes. Blogis nėra vien gėrio stoka, bet reali, *sui generis* jėga, kuri prišlijusi prie empirinio prado, pasipriešina žmogaus dvasiai ir prieš ją sukyla. Šioje vietoje Skovorodos mintis pasiekia savo kulminacinį tašką, nes čia žmogus pastatomas prieš patį pagrindinį apsisprendimą. Rinktis blogį reiškia atmesti savo dvasinę širdį ir tuo pačiu nužmogėti. Nugalėti blogį — reiškia apsispręsti už dvasinės vertės motyvus ir ryžtis regimąjį tikrovės pradą perkeisti į neregimąjį. Šią problematišką ir sudėtingą mintį Skovoroda

---

[20] Anksčiau minėtame dialoge pažymima, kad Dievą vadinti Gamta nėra jokia stabmeldystė, nes Šventraštyje Dievas vadinamas daugeliu vardų. Dievą vadinti Gamtos vardu yra labai prasminga. Yra visai nesvarbu, ar pasinaudosime lotynišku žodžiu *Natura*, ar vartosime rusiškus terminus *priroda* ir *jestestvo* (Ten pat, 32 psl.).

stengiasi išreikšti ne sąvokomis, bet vaizdais. Dorovinis apsisprendimas jam yra sykiu ir nusigręžimo nuo «regimosios saulės» ryžtas. Kitaip sakant, eiti doroviniu keliu reiškia pasikelti į tas sritis, kuriose spindi «dvasinė saulė», nes tik tokios saulės šviesa gali pasiekti žmogaus bedugnę širdį ir nušviesti tikrąją gyvenimo prasmę.

Norint įvertinti Skovorodos pažiūras, netenka klausti, kokią vietą jos užima visuotinėje filosofijos istorijoje. Kur kas svarbesnis dalykas yra įvertinti jo užsimojimą paruošti dirvą rusiškosios filosofijos kūrimui. Kad jam pavyko šiuo rūpesčiu uždegti kitus, abejoti netenka, nes jo idėja ir uždavinys sužavėjo visą eilę rimtų ir gerai išsilavinusių vyrų. Neturėtumėme pamiršti ir to fakto, kad Skovoroda savo laisva mintimi pagilino rusų tautos religinę sąmonę ir atkreipė dėmesį į pilnutinio pažinimo sąvoką. Pabrėždami šį svarbų įnašą, mes visai nenorime teigti, kad visa rusų filosofija išaugo vien tik iš Skovorodos minties. Savaime suprantama, kad rusų filosofijos pradininkas nesuvokė ir negalėjo aprėpti visų tų problemų, kurios slėpėsi autentiškos filosofijos kūrimo sudėtingame uždavinyje. Viena iš tokių problemų, kurios Skovoroda nepastebėjo, glūdėjo reikale išnagrinėti Rusijos istorinę misiją ir jos vaidmenį Europoje. Taip pat nemažiau svarbus klausimas siejosi su rusiškojo mąstytojo vieta ir vaidmeniu bendruomenėje ir valstybėje. Šiuos svarbius klausimus atpažino ir juos pasiryžo svarstyti drąsus, kritiškas ir šviesus vyras Petras Čadajevas.

3. P. ČADAJEVO GYVENIMO DRAMA

Spėjama, kad Čadajevas gimė 1794 m.[21] Savo tėvo jis neteko 1795 m., o motina, kunigaikščio Mykolo Ščerbatovo duktė, pasimirė 1797 m. Abiems tėvams taip anksti mirus, trijų metų

---

[21] Sakau «spėjama», nes dėl Čadajevo gimimo datos istorikai ir biografai nesutaria. 1794 m. datą duoda M. O. GERŠENZON savo veikale *P. Ja. Čaadajev: Žyzn i myslenie*, Petrapilis 1908, 4 psl. Tačiau M. N. LONGINOVO žiniomis Čadajevas gimė 1793 m.: *Nekrolog Petra Jakovleviča Čaadajeva: 1793-1856*, žr. *Sovremennik*, LVIII t., 1856. Dar kitą datą nurodo Čadajevo brolėnas M. I. ŽICHKAREV. Jo tvirtinimu Čadajevas gimė 1796 m.: *P. Ja. Čaadajev, Iz Vospominani Sovremennika*, žr. *Vestnik Evropy*, VII t., 1871.

Petriuką ir jo vyresnįjį brolį Mykolą pasiėmė auginti teta, kunigaikštytė Anna Michailovna Ščerbatova. Ši turtinga ir uoli globėja pasirūpino, kad abu našlaičiai gautų gerą išauklėjimą ir išmoklinimą namuose. Mokytojais ir korepetitoriais ji pasirinko pasižymėjusius Maskvos universiteto profesorius Christian von Schölzer ir Gottlieb von Buhle, kurie jaunam Petrui Čadajevui pasistengė duoti tvirtus humanitarinius pagrindus.

Vos keturiolika metų suėjęs, Čadajevas įstojo į Maskvos universitetą, pasirinkdamas studijų pagrindu humanitarinius mokslus ir filosofiją. Ypatingą dėmesį jis skyrė Kantui, Fichtei ir Schellingui, kurių filosofiją jam dėstė jau minėtas prof. von Buhle. Tačiau studijas Čadajevui nebuvo lemta užbaigti, nes 1812 m. Napoleonui įsiveržus į Rusiją, jis pasitraukė iš universiteto ir įstojo į kariuomenę. Jam teko dalyvauti garsiose Borodino, Lutzeno ir Leipcigo kovose, o už parodytą drąsą Kulmo kautynėse jis buvo apdovanotas dviem ordinais. Grįžęs į Rusiją, 1816 m. Čadajevas buvo perkeltas į gusarų pulką, kuris priklausė caro gvardijos korpusui. Gyvendamas Carskoje Selo, Čadajevas susipažino su Puškinu ir jaunaisiais Petrapilio masonais. Sekančiais metais jis buvo paskirtas kunigaikščio Vasilčikovo adjutantu. Šis paskyrimas ir paaukštinimas buvo tikrai sėkmingos karjeros ženklas, nes Vasilčikovas vadovavo visam gvardijos korpusui ir buvo labai įtakingas asmuo. Tačiau sukilimas garsiame Semionovski pulke ir su juo surištos politinės intrigos atnešė Čadajevui naują apsisprendimą. 1821 m. jis pasitraukė iš kariuomenės ir pasiryžo savo gyvenimą skirti lektūrai, studijoms ir kūrybai.

Porą ramių metų praleidęs savo tetos dvare, Čadajevas apsisprendė išvažiuoti keliems metams į vakarų Europą. Tris metus trukusioje kelionėje jis aplankė Paryžių, Romą, Londoną, Müncheną ir Karlsbadą [22]. Nemažai laiko jis praleido šių miestų knygynuose, kruopščiai ieškodamas retesnių veikalų savo privačiai bibliotekai. Sugrįžęs į tėvynę, Čadajevas ėmėsi rimto kūrybinio darbo, rašydamas prancūzų kalba ir pasirinkdamas

[22] Karlsbade Čadajevas 1825 m. susitiko su Schellingu. Kunigaikštis Gagarinas, pirmasis Čadajevo raštų leidėjas, tvirtina, kad Schellingas apie Čadajevą taip išsireiškęs: «un des plus remarquables qu'il eût rencontrés». Citata iš V. V. Zenkovskio, *A History of Russian Philosophy*, I t., 153 psl.

laiškų formą savo kritiškoms idėjoms išreikšti. Šios formos pasirinkimą lėmė ir Čadajevo pažintis su garbinga ponia Ekaterina Panova, su kuria jis susipažino tik ką grįžęs iš užsienio 1827 m. Ponia Panova domėjosi filosofijos klausimais ir pergyveno, sakytume, religinę krizę. Viename savo laiške ji atvirai Čadajevui atidengia savo religines abejones ir gilų susidomėjimą Katalikų Bažnyčia, prašydama jo pasisakyti jai rūpimais klausimais. Čadajevas ponios Panovos prašymą priėmė, atsakydamas ilgais, essaystinio tipo laiškais. Žinoma, filosofinio turinio laiškai Čadajevui nebuvo vien tik asmeniškas atsakymas kilniai poniai, bet ir literatūrinė priemonė Rusijos kultūrai ir misijai aptarti.

Savo aštuonis *Filosofinius laiškus* Čadajevas sukūrė tarp 1827 ir 1831 metų. Po nesėkmingų bandymų juos išspausdinti užsienyje, Čadajevas pirmąjį laišką išvertė į rusų kalbą ir 1836 m. jį pasiuntė prof. Nadeždinui, kad pastarasis paskelbtų savo redaguojamame *Teleskope*. Kadangi pirmasis laiškas buvo ypatingai kritiškas Rusijos ir jos kultūros atžvilgiu, jo pasirodymas Rusijos spaudoje sukėlė didžiausią audrą tiek pačioje Maskvoje, tiek ir provincijoje. Laikraštis buvo tuoj pat uždarytas, o prof. Nadeždinas atleistas iš pareigų ir ištremtas iš Maskvos. Gi pats Čadajevas buvo apšauktas bepročiu ir suvaržytas namų areštu. Jo beprotystės diagnozę nustatė žandarų šefas grafas Aleksandras Benchendorfas, įsakydamas Maskvos generalgubernatoriui kunigaikščiui D. M. Golitsynui surasti kompetentingą gydytoją, kuris Čadajevą lankytų «kiekvieną rytą» ir prižiūrėtų, kad «ligonis» saugotųsi «drėgno ir šalto oro»[23].

Šį smurtą Čadajevas priėmė labai ramiai, išlaikydamas savo orumą, abejingumą ir aristokrastišką išdidumą. Nors ir nematydamas galimybės išleisti visus savo aštuonis *Filosofinius laiškus*, jis ir vėl ėmėsi plunksnos ir parašė *Apologie d'un fou — Bepročio apologiją*, kurioje svarsto filosofijos ir istoriosofijos klausimus,

---

[23] Benchendorfo laišką paskelbė MICHAIL LEMKE, savo veikale *Nikolaevskie žandarmy i literatura: 1825-1855*, Petrapilis 1908, 412-413 psl. Laišką į anglų kalbą vertė prof. RAYMOND T. MC NALLY, *The Major Works of Peter Chaadaev*, Notre Dame 1969. *Lietuvių Enciklopedijoje* M. Lemkės veikalas, sutrumpintu pavadinimu, yra prijungtas prie trumpos Benchendorfo biografijos. Čia pastebime vieną netikslumą: vietoj «N. Lemke» turi būti «M. Lemke» žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 373 psl.

sugrįždamas prie pirmojo laiško temos ir plačiai nuskambėjusio incidento. Šiame veikale Čadajevas prisipažįsta, kad jo ankstyvesnioji rusų tautos kritika ir užsipuolimai buvę kiek perdėti [24]. «Vis dėlto, sako Čadajevas, jūs turite pripažinti, kad mūsų visuomenės kaprizai ir įsivaizdavimai yra visiškai nesuprantami» [25].

1837 m. pavasarį Rusijos valdžia sugrąžino Čadajevui anksčiau konfiskuotus dokumentus ir laiškus, o tų pačių metų rudenį caras atšaukė namų areštą ir medicinišką priežiūrą. Nežiūrint šio išsivadavimo, Čadajevas daugiau nesiryžo rašyti. Tačiau jis pasiliko laukiamu svečiu Maskvos salonuose ir diskusiniuose pokalbiuose. Ypač jo pažiūromis domėjosi ir jo patarimų ieškojo jaunesnieji vakarietiškos srovės mąstytojai. Bet nevengė jis ir slavofilų, nes save laikė garbingu patriotu ir giliai tikinčiu žmogum, kuriam rūpėjo Rusijos ateitis ir jos aktyvus dalyvavimas Europos kultūrinėje veikloje. Ypatingai Čadajevas vertino slavofilą, jauną filosofijos daktarą, Jurij Samarin, nors pastarojo mėginimas apginti stačiatikybę hegeliška dialektika jam nebuvo priimtinas.

Petras Čadajevas baigė savo vienišą ir smurtu apkartintą gyvenimą 1856 m., balandžio 26 dienos pavakarį, staigiai ištiktas apopleksijos smūgio.

4. ČADAJEVO FILOSOFIJA IR ISTORIOSOFIJA

Čadajevas buvo vieniša ir mįslinga asmenybė. Nors jis simpatizavo dekabristams ir su jais artimai bendravo, bet pats į sąmokslą nesivėlė ir jame aktyviai nedalyvavo. Nors jis filosofą Schellingą asmeniškai pažinojo ir jo raštus buvo kruopščiai išstudijavęs, bet Schellingo studijiniam būreliui, kuriam vadovavo V. F. Odojevskis, nepriklausė. Nors jis labai aštriai ir negailestingai kritikavo Rusijos praeitį, tačiau prie *zapadninkų* grupės neprisijungė. Nors jis pirmasis skelbė rytų ir vakarų Bažnyčių suvienijimo idėją, bet šiam uždaviniui įgyvendinti aktyvistų nesubūrė. Nors Puškinas jame matė «šventosios laisvės» viltį, bet prieš caro absoliutizmą jis net piršto nepakėlė.

---

[24] *The Major Works of Peter Chaadaev*, 21 psl.
[25] Ten pat.

Turėdami šiuos faktus mintyje, negalime stebėtis, kad Čadajevo pasaulėžiūra susilaukė daugiaprasmiškos interpretacijos [26]. Visa eilė jo raštų aiškintojų, remdamiesi jo darbuose slypinčia protesto idėja, teigia, kad jis buvo revoliucionieriškas mąstytojas. Atrodo, kad tokiam aiškinimui ir įvertinimui pradžią bus davęs A. Herzenas, pavadindamas Čadajevą «laisvės šaukliu» ir «gyvuoju protestu» [27]. Be to, prof. R. T. McNally cituoja Herzeno straipsnį prancūzų kalba, *Du développement des idées révolutionnaires en Russie*, kuris Rusijoje turėjo stiprų ir įtaigingą poveikį [28]. Savaime aišku, kad sovietų autoriams toks Herzeno įvertinimas buvo priimtinas ir parankus, nes davė pagrindą Čadajevą susocialistinti ir sukomunistinti. Štai kodėl N. Aleksejev taip drąsiai ir tvirtina, kad į pirmąjį Čadajevo *Filosofinį laišką* reikia žiūrėti kaip į sovietinės revolucijos ir komunizmo tikrąjį daigą [29].

Čadajevo filosofijos aiškintojai vakarų Europoje pabrėžia religinį pradą kaip centrinį jo mąstymo bruožą. Nors vakariečiams yra neprieinama svarbi rankraštinė medžiaga Rusijos archyvuose, bet vis tik jie nėra gundomi Čadajevą supolitinti ir paversti revoliucionierium, reakcijonierium ar progresvyviu laisvės šaukliu. Matyti Čadajeve revoliucionierių, bet nematyti jame religinio elemento, yra pats kraštutiniausias aiškinimas. Žinoma, atsargus komentatorius visuomet privalo kritiškai žvelgti į Čadajevo krikščioniškąjį elementą ir kvestionuoti jo religines įžvalgas. Kaip tik tokį priėjimą mums siūlo Tėvas Georgi Florovski, kuris po bolševikų revoliucijos pasitraukė iš Rusijos, o nuo 1947 m. dėstė stačiatikių dogmatinę teologiją ir patrologiją *Orthodox Theological Academy* New Yorke. Jis tvirtina, kad pats migločiausias ir neaiškiausias dalykas Čadajevo filosofijoj yra religijos samprata, kurios dviprasmiškumas verčia mus laikyti

---

[26] Čadajevo filosofijos mįslingumas ir daugiaprasmiškumas labai aiškiai regimas CHARLES QUÉNET veikale, *Tchaadaev et les Lettres philosophiques : Contribution à l'étude du mouvement des idées en Russie*, Paryžius 1931.

[27] HERZEN, *Byloje i dumi*, Berlynas 1921, arba *My Past and Thoughts*, trans. CONSTANCE GARNET, Londonas 1924, IV t., 30 skyrius.

[28] *The Major Works of Peter Chaadaev*, 228 psl.

[29] *Ruskoje zapadničestvo*, Maskva 1929.

jį tik «ideologu, o ne bažnyčios nariu»[30]. Žinoma, galime Čadajevą įtarinėti, galime spėlioti ir sakyti, kad jo idėjas nevisuomet galime suderinti su visomis stačiatikių doktrinomis ar su Katalikų Bažnyčios dogmomis. Tačiau tokios abejonės jokiu būdu nepakeičia fakto, kad religinės patirties[31], vienybės[32] ir krikščionybės įtakos[33] temomis yra persunkta visa šio filosofo kūryba. Kad šios problemos užima pačią centrinę vietą Čadajevo pasaulėžiūroje, nesuabejoja nei A. Koyré[34], nei A. E. Moskoff[35]. Nuo tokios interpretacijos labai mažai nutolsta ir prof. R. T. McNally, pavadindamas Čadajevą «religiniu, socialiniu ir kultūrinės utopijos mąstytoju»[36]. Pilnai sutinkame su prof. McNally, kad

---

[30] *Puti ruskovo bogoslovija*, Paryžius 1937, 247 psl. Žr. taip pat: V. V. Zenkovsky, *A History of Russian Philosophy*, I t., 154 psl.; R. T. McNally, *The Major Works of Peter Chaadaev*, 230 psl.

[31] Ekaterinai Panovai apie religinį jausmą Čadajevas taip rašo: «Berods aš Jums esu jau sakęs, kad geriausias būdas išlaikyti religinį jausmą yra atsiduoti visoms toms taisyklėms ir papročiams, kuriuos mums nustato Bažnyčia. Šis atsidavimas, kuris reiškia daug daugiau, negu paprastai įsivaizduojama, ir kurį didieji protai po sąmoningų apsvarstymų laisvai priėmė, yra tikrasis Dievo garbinimas» (*The Major Works of Peter Chaadaev*, 25-26 psl.).

[32] «Diena, kuomet visos krikščioniškosios sektos susijungs, ateis tik tuomet, kada atsiskyrusios Bažnyčios, atgailaudamos ir nusižeminusios, su ašutine ir pelenais, sutiks prisipažinti, kad atsiskirdamos nuo motinos Bažnyčios jos atmetė vaisius šios kilniosios mūsų Viešpaties maldos: Šventasis Tėve, išlaikyk savo varde tuos, kuriuos man davei, kad jie būtų viena [vienybėje], kaip ir mes» (Ten pat, 159 psl.).

[33] «Žmonės pakankamai įvertina krikščionybės dorovinį poveikį, bet jie beveik nepagalvoja apie krikščionybės grynai protinę veiklą, apie jos logikos galingąją jėgą. Iš tikro, iki šiol dar nieko nebuvo pasakyta apie krikščionybės įtaką moderniosios minties plėtotei ir susiformavimui. Žmonės dar vis nežino, kad visa mūsų mąstysena ir argumentacija yra krikščioniška. Mes dar vis tikime, kad mąstome pagal Aristotelio kategorijas ir silogizmus» (Ten pat, 191 psl.).

[34] «*Études sur l'histoire de la pensée philosophique en Russie*, Paryžius 1950.

[35] *The Russian Philosopher Chaadayev: His Ideas and His Epoch*, New Yorkas 1937.

[36] «Too many writers have tried to see more in Chaadaev's work than was actually there. Peter Chaadaev was simply a religious, social, and cultural utopian thinker. He had an *idée fixe*. It was the realization

sąvokos, kaip « revoliucionierius », « mistikas », « pažangus », « ideologas », tik labai blankiai nušviečia Čadajevo doktrinas. Taip pat pritariame šiam Čadajevo žinovui, kad jo paties pasiūlyta aptartis (religinis, socialinis ir kultūrinis utopistas) turi artimesnį ryšį su Čadajevo filosofija, negu tokios frazės, kaip « socialinis mistikas » ar « catholique manqué ».

Neneigdami Čadajevo pasaulėžiūros ryšio su religija, kultūra ir socialine sritimi, o taip pat neatmesdami jo utopinio žvilgio, mes vis dėlto manome, kad savo pačia pagrindiniausia prasme jo filosofija peržengia ne tik socialinę ir kultūrinę sritį, bet ir utopinį žvilgį. Nėra pagrindinai svarbu, kad socialiniuose ir kultūriniuose praduose Čadajevas matė žmonijos pažangos būtiniausias sąlygas. Nėra taip pat esminga, kad jis buvo utopistas ir svajotojas, kėlęs neįvykdomus sumanymus. Kas Čadajevui pagrindinai svarbu, tai vienybės idėja. Mūsų supratimu, visas jo *message* susideda iš vienybės prasmės nušvietimo. Todėl suvesti šio mąstytojo pastangas tiktai į neįgyvendinamų socialinių ir kultūrinių dalykų aprašymą būtų šalutinius dalykus palaikyti pagrindiniais, vadinasi, sumaišyti *principiatum* su *principium*.

Vienybės principas yra tas Čadajevo idėjinis pagrindas, iš kurio išaugo visa jo pasaulėžiūra. Kitaip sakant, reikalas įvairiausius pasaulio pradus sujungti į vienalytę visumą buvo pagrindinė ir apsprendžiančioji jo mintis. Vienybės idėjoje šiam rusų filosofui susitelkia visos problemos, visi rūpesčiai, visi žmogaus dvasios reikalai. Net ir utopinį charakterį jo filosofija įgija kaip tik iš šio neužslopinamo troškulio visą pasaulį sujungti į organišką visumą. Nežiūrint į tai, kad Čadajevo filosofijoje iškyla visa eilė įvairiausių problemų ir istoriosofinių vaizdų, vienybės įgyvendinimas šiame pasaulyje yra visų jo pastangų objektas ir galutinis tikslas. Todėl mums atrodo, kad neatpažinus vienybės principo, Čadajevo mintis praranda savo filosofinę reikšmę ir virsta lėkšta, iliuzorine kūryba. Net ir religijos klausimas, kuriam Čadajevas buvo ypatingai jautrus, atskirtas nuo vienybės principo, lieka uždaru

---

of the ' kingdom of God' on earth, i. e., the eventual integration of philosophy and religion and then of all mankind into one universal Christian social and cultural system » (*The Major Works of Peter Chaadaev*, 13 psl.).

teologijos klausimu, be reikalingo ryšio su žmogaus metafizika ir istoriškumu.

Bet čia kaip tik ir kyla klausimas: Jei vienybės principą Čadajevas pastato centrinėje vietoje, kokia tuomet yra religijos prasmė? Šį klausimą galime ir taip suformuluoti: Jei vienybės įgyvendinimas pasaulyje yra pagrindinis rūpestis, kokią tuomet vietą tenka skirti religijai? Į šį reikšmingą klausimą principinį atsakymą randame pirmajame *Filosofiniame laiške*. Kalbėdamas apie religinių doktrinų autentiškumą, Čadajevas taip išsireiškia: «Tiktai tos doktrinos išreiškia tikrąją religijos dvasią, kurios yra atremtos į vienybės principą»[37]. Žinoma, toks pasisakymas yra pernelyg atitrauktas, kad smulkmeniškiau ir platėliau paaiškintų religijos ir vienybės ryšio klausimą. Tačiau vieną dalyką galime suvokti labai aiškiai: religija ir vienybės principas yra neatsiejami dalykai, nes autentiškas ir visuotinai galiojančias religines doktrinas apsprendžia tiktai vienybės norma. Tuo Čadajevas nori pasakyti, kad religinė tiesa yra vienijanti tiesa, skelbianti visuotinio apjungimo svarbą ir reikšmę. Iš čia seka, kad giliausia religijos prasmė glūdi žmonijos sujungime ir suvedime į nepadalinamą visumą. Kaip vienybės nešėja ir laidas, religija savo esmėje yra egoizmo, savimeilės, uždarumo, individualizmo ir susiskaldymo pagrindinė neigėja ir šalintoja.

Skaitydamas Čadajevo pirmąjį *Filosofinį laišką*, eilinis skaitytojas negali nepastebėti, kad čia tikrai negailestingai kritikuojama Rusijos praeitis, jos menkavertiškumas, neryštingumas ir negatyvi laikysena. Mes rusai, rašo Čadajevas, esame lyg neteisėti vaikai, kuriems nebuvo lemta paveldėti jokių tradicijų ir išlaikyti ryšių su tomis kartomis, kurios gyveno prieš mus. Savo galvose, tęsia mūsų filosofas, mes neturime jokios visuotinės idėjos ir jokio pozityvaus nusistatymo pažangos atžvilgiu[38]. Pas mus Rusijoje vyrauja siauras individualizmas, neprotingas užsidarymas, nepateisinamas separatizmas ir tikras trumparegiškumas. Mes rusai neturime ir nepažįstame tikros atvirybės krikščionybei,

---

[37] Ten pat, 25 psl.

[38] «Mes gyvename siauriausios rūšies dabartyje. Neturėdami nei praeities, nei ateities, mes merdime lėkštoje ramybėje». (Ten pat, 30 psl.). «Mes savo kraujuje turime kažką, kas atstumia tikrąją pažangą» (Ten pat, 38 psl.).

kuri vakarų Europoje visuomet klestėjo ir ją nuvedė į didžiausius laimėjimus tiek kultūros, tiek mokslo srityje. Mūsų socialinio gyvenimo dabartinė epocha yra pripildyta bukos ir nuobodžios egzistencijos, kurioje sau gyvastingumą semiamės iš nusikaltimų, o ramybę iš baudžiavos, iš vergijos.

Eiliniam skaitytojui ši kritika gali būti įdomi savo radikalumu, drąsa, atvirumu ir negailestingumu. Tačiau jei tikrai įsigilinsime į šios kritikos pagrindinį motyvą, pamatysime, kad po negatyvaus įvertinimo skraiste slypi vienybės rūpestis, kuris, kaip jau matėme, yra Čadajevo problematikos pagrindinis nervas. Rusijos kultūrinė ir religinė izoliacija, jos egoizmas ir pasyvumas yra nepakenčiamos neigiamybės todėl, kad jos griauna vienybės principą ir prieštarauja jo išsivystymui bei įgyvendinimui.

Gindamas vienybės principą, Čadajevas jautė reikalą šią idėją perduoti ir išreikšti pačiu konkrečiausiu būdu. Jis suprato, jog sakydamas, kad visos pasaulio tautos sudaro visumą ar kad žmogaus protas savo esme krypsta į vienybę, šio principo filosofiškai dar neįteisina ir neapgina [39]. Nors vienybės postulatas Čadajevui buvo « kiekvienos sveikos filosofijos *credo* », tačiau kaip « regimąjį ženklą » šį principą jis mato tik regimoje ir konkrečioje « popiežiaus institucijoje » [40]. Iš tikro, negalime nenusistebėti, kad stačiatikiui mąstytojui tokia mintis iš viso galėjo kilti. Tačiau Čadajevui popiežiškoji institucija nėra nei žmogaus, nei genialaus teologo, nei paskiros sektos kūrinys. Į šią instituciją jis žiūri kaip į būtiną ir tikrą pačios krikščioniškosios dvasios vaisių [41], pridurdamas, kad juo daugiau modernus žmogus popiežiaus primatui darosi abejingesnis, juo labiau ši institucija gyvastingėja ir stiprėja. Nesileisdamas į popiežiaus galios betarpiškumo, visuotinumo ir pilnumo klausimą, Čadajevas ryžtasi pabrėžti tiktai vieną dalyką: « Popiežiškoji institucija visuomet tobulai atlieka savo paskirtį, nes *centralizuoja* tas krikščioniškosios dvasios mintis, kurios viena kitą patraukia [42].

---

[39] Pats Čadajevas šį klausimą taip svarsto: « Protas pačia savo prigimtimi siekia vienybės, bet tenka apgailėti, kad iki šiol žmonės dar vis nesupranta ir nežino, kame glūdi visų daiktų vienybė » (Ten pat, 106 psl.).

[40] Ten pat, 160 psl.

[41] Ten pat, 159 psl.

[42] Ten pat, 160 psl.

Krikščionybėje Čadajevas matė vaisingą doktriną ir galingą jėgą, vedančią į pasaulio perkeitimą, suvienijimą ir Dievo Karalijos įkūrimą šioje žemėje [43]. Ši išskirtinė krikščionybės galia kyla iš jos visuotinumo, universalumo, kas ne tik iškelia, bet ir patvirtina jos dieviškąją prigimtį ir kilmę [44]. Su krikščionybės visuotinumu ir jos vienijimo galia Čadajevas suriša ir istoriškumo sampratą. Norėdami trumpai ir atitrauktai šią doktriną aptarti, galime sakyti, kad istorinė krikščionybės misija glūdi viso pasaulio sukultūrinime, sudvasinime ir sujungime. Todėl istorinio vyksmo prasmė privalo atsiremti į tobulos tvarkos įsteigimą šioje žemėje.

Jei savo pirmame laiške Čadajevas tik labai trumpai aptaria krikščionybės istorinį charakterį [45], tai šeštąjį laišką jis specialiai skiria platesniam šios problemos nagrinėjimui ir Apvaizdos doktrinos išvystymui [46].

Čadajevas, būdamas mąstytojas ir istorikas, krikščionybę suprato ne kaip antlaikinę doktriną, bet kaip «Naujieną» sujungtą su istoriniu vyksmu. Jam nebuvo nė mažiausios abejonės, kad krikščionybę persunkia istorinis pradas, kuris, kaip esminė religijos žymė, sykiu turi ir dogmatinį charakterį. Tačiau kuomet Čadajevas kalba apie istorinę kriščionybės savybę, reikia nepamiršti, kad jis nesiremia paprasta, pasaulietiška istorija ar faktišku istorikų liudijimu. Todėl visai netenka stebėtis, kad

---

[43] Janko Lavrin teisingai pastebi, kad tik per krikščionybę yra galimas pasaulio dvasinis perkeitimas ir atnaujinimas. Jis rašo: «It was in religion that Chaadayev saw that power which should ultimately transfigure the whole of life so as to bring about the Kingdom of God — through Christianity». (*Chaadayev and the West*, žr. *The Russian Review*, 22 [1963], 281 psl.

[44] Baigdamas savo pirmąjį *Filosofinį laišką*, Čadajevas taip išsireiškia: «Niekas geriau neįrodo šios religijos [krikščionybės] dieviškosios kilmės, kaip jos nelygstamasis visuotiniškumas» (Ten pat, 47 psl.).

[45] Ten pat, 41 psl.

[46] Monumentalinio veikalo *Russian Philosophy* redaktoriai, JAMES M. EDIE, JAMES P. SCANLON ir MARY-BARBARA ZELDIN, trumpame įvade į Čadajevo raštus, teigia, kad Apvaizdos doktrina sudaro trečiojo *Filosofinio laiško* turinį. Su šiuo tvirtinimu sutikti negalime, nes trečiajame laiške yra nagrinėjamos tokios temos, kaip protas, tiesa, įstatymas, pareiga, metodas. Čia taip pat aiškinama laiko samprata ir kalbama apie dorovinę vienybę, bet apie Apvaizdą net neužsimenama. Galime spėti, kad redaktoriai šeštąjį laišką bus sumaišę su trečiuoju.

Čadajevas savo pirmuoju rūpesčiu laikė reikalą apspręsti « naujos istorijos filosofijos » principus ir sąrangą. Kadangi, pagal Čadajevą, žmogaus dvasioje nėra jokio principo ir jokios tiesos, išskyrus tas, kurias pats Dievas įdiegė savo ranka į žmogaus sąmonę, negalime žvelgti į praeities amžius taip, kaip į juos žiūri paprasti istorikai. Priimdamas Dievą ir Jo veiklos tęstinumą, Čadajevas turėjo nuosekliai priimti ir Apvaizdos nustatytą planą, kuris « ne tiktai tvarko visų istorinių įvykių eigą, bet ir betarpiškai veikia žmogaus prote »[47].

Čadajevui faktiškas ir empirinis istorinių įvykių aiškinimas yra lėkštas ir paviršutiniškas, nes neatidengia giliausios istorijos prasmės. Toks aiškinimas nepajėgia matyti nei ateities dabartyje, nei mesti prasmingos šviesos į žmogaus mįslę. Todėl jis ir tvirtina, kad tradicinės istorijos samprata ne tik kad neišugdė nė vieno doro žmogaus, bet dar priveisė daugybę kvailių ir niekšų. Pagal Čadajevą, tie, kurie supranta, kad Dievo Karalijos idėja labai prasmingai nušviečia istorijos vyksmą, lengvai suvoks, jog tik Apvaizda turi galios šį prasmingą vyksmą apspręsti ir vykdyti. Kreipdamasis į Ekateriną Panovą, Čadajevas sutrauktai savo istoriosofijos sampratą taip išreiškia: « Man būtų labai malonu, Ponia, kad jūs galėtumėte įsigilinti į šią atitrauktą, bet gilią istorijos patirtį. Niekas taip nepraturtina mūsų minties ir neišgrynina mūsų sielos kaip ši, nors ir miglota, įžvalga, jog Apvaizda tvarko amžių eigą ir veda žmoniją į jos galutinį tikslą »[48].

Negalėdami šioje vietoje kiek plačiau panagrinėti Čadajevo providencializmo problemos ir nustatyti jos ryšį su žmogaus laisve, norėtume tik pažymėti, kad ir šio klausimo sprendime vienybės sąvoka turi reikšmingą vaidmenį. Čadajevas gana aiškiai pasisako, kad Apvaizdos plaunuose žmogus randa savo autentiškos laisvės įgyvendinimą ir išsipildymą. Tai, žinoma, nereiškia, kad Apvaizda tėra tik žmogaus valios savybių perkėlimas į Dievo sąvoką. Anaiptol, žmogaus laisvė išsiskleidžia tik apsispręsdama už aukštesnį principą. Taigi, laisvė nėra asmeniškas kaprizas, bet atsidavimas ir prisidėjimas prie istorijos vyksmo galutinio išsprendimo. Pasišovęs « eiti savo keliais », žmogus sunaikina savo

---

[47] *The Major Works of Peter Chaadaev*, 124 psl.
[48] Ten pat, 127 psl.

atvirybę vienybei ir atsiduria egoizmo akligatvyje. Taigi, kiek vienybė yra žmogaus religinių ir metafizinių rūpesčių tikslas, tiek ji yra Apvaizdos planas ir laisvės garantija. Kiek egoizmas yra žmogiškojo aklumo ir pasimetimo ženklas, tiek jis yra laisvės ir vienybės paneigimas.

Visa Čadajevo filosofija yra lyg gigantiškas ginčas, kuriuo jis norėjo apginti vienybės principo vertę ir krikščionybės vieninteliškumą. Šis atkaklus disputas sujudino rusiškąją sąmonę, pažadindamas atsakomybės jausmą ir iškeldamas istoriškumo reikšmę. Žinoma, Čadajevo pasirinkta laiškinė forma neleido jam šias temas analitiškai ir iki galo išvystyti. Todėl jo filosofija liko tik programinė užbraiža, kurios poveikis vystėsi dviem kryptimis.

Čadajevo universalizmas ir jo šalinimasis nuo siauro nacionalizmo buvo pagrindinės gairės vakarietiškosios srovės mąstytojams. Tiem, kurie Rusiją laikė Europos dalimi ir jos likimą jungė su vakarų Europos likimu, Čadajeve matė savo tikrąjį vadą ideologą ir pradininką.

Kritikuodamas Rusijos kultūrą ir gindamas pilnutinę krikščionybę, Čadajevas patraukė tautiškai susipratusių, jaunųjų stačiatikių dėmesį, kuriems jo pasaulėžiūra atrodė nepriimtina, bet iššaukianti. Šio iššaukimo akivaizdoje, jauni stačiatikių mąstytojai užsidegė naujo judėjimo kūrimu, ieškodami savo tikėjime atsakymų į sudėtingas gyvenimo problemas. Vienas iš svarbiausių šios srovės atstovų buvo Ivanas Kirejevskis, kurio filosofinės pažiūros nusipelno kruopščiausios analizės.

5. Kirejevskio gyvenimas ir užsimojimai

Ivanas Kirejevskis gimė 1806 m., gegužės 20 d., Maskvoje, turtingų ir išsimokslinusių bajorų šeimoje. Uoliai ir planingai lavinamas namuose, Ivanas savo vaikystę ir jaunystę praleido Dolbino kaime, Tulos gubernijoje. Tėvas ir patėvis A. Jelaginas priklausė masonams ir domėjosi vokiečių filosofija. Pažymėtina, kad 1819 m. Ivano patėvis įsigijo Schellingo raštus ir vieną šio filosofo veikalą (*Philosophische Briefe über Dogmatismus und Kritizismus*) nutarė išversti į rusų kalbą. Taigi, dar bernioku būdamas, Ivanas turėjo progos pajausti mokslinį klimatą ir dvasią.

Dar platesni horizontai jam atsivėrė 1822 m., kuomet Kirejevskių-Jelaginų šeima persikėlė į Maskvą. Čia Ivano giminaitis poetas Žukovskis jį supažindino su visa eile garsių rašytojų, mokslininkų ir žurnalistų.

Eidamas dvidešimt trečiuosius metus, Ivanas artimai susidraugavo su Natalija Petrovna Arbeneva ir ją įsimylėjo, bet reliatyviai artimos giminystės priežastis jų vedybų planus išardė. Būdamas rimto, švelnaus ir jautraus būdo, Ivanas Kirejevskis šią nesėkmę labai pergyveno. Draugų ir giminių raginamas, 1830 m. jis išvažiavo į Vokietiją, tikėdamas savo nepasisekimą pamiršti.

Ši kelionė lyg ir atbaigė Ivano studijas. Berlyne jis paskaitų klausėsi pas Hegelį, Michelet ir kitus. Münchene susipažino su Schellingu ir Oken-Okenfussu. Bet šias rimtas studijas nutraukė nelemta žinia apie Maskvoje siaučiančią cholerą. Norėdamas būti kartu su savo artimaisiais, 1831 m. jis grįžo į tėvynę ir, laimingai išgyvenęs pavojingą epidemiją, nutarė reikštis aukštos kultūros žurnalistikoj. Tais pačiais metais jis įsteigė kultūros žurnalą *Europietis* ir jame paskelbė savo pirmąją studiją — *Devynioliktasis Amžius*. Žurnalo pavadinimas ir straipsnio turinys liudija, kad Kirejevskio pirmojo kūrybinio laikotarpio gairė buvo užsimojimas skelbti ir skleisti vakarietiškas idėjas savo tautiečių tarpe. Galima drąsiai sakyti, kad to meto didieji vokiečių filosofai, kuriuos Kirejevskis asmeniškai pažinojo, savo rationalistine logika ir dialektika visiškai nustelbė Kirejevskio pasišovimą pradėti originalios kūrybos darbą. Įsigilinęs į vokiečių mąstytojus ir jų meistriškai gilią kūrybą, Kirejevskis nematė jokios galimybės pasidaryti jų rimtu varžovu [49].

---

[49] V. Setschkareff teigia, kad apie Schellingo įtaką Kirejevskio filosofijoje netikslu kalbėti. Žr. jo *Schellings Einfluss in der russischen Literatur der 20-30 Jahre des XIX. Jahrhunderts*, Leipcigas 1939, 57-58 psl. Nenorime prieštarauti šiam specialistui, tačiau Kirejevskio raštuose randame šitokį tvirtinimą: « Aš manau, kad vokiečių filosofija, ypač toje formoje, kurią ji gavo iš Schellingo paskutiniosios sistemos, mums galėtų pasitarnauti kaip patogiausias išeities taškas į nepriklausomą filosofiją, kuri atitiktų pagrindiniams senosios Rusijos kultūros principams ir kuri galėtų padalintą vakarų kultūrą įglausti į pilnutinę tikinčiojo proto sąmonę » (Edie, Scanlon, Zeldin, *Russian Philosophie*, I, 213).

Nors Ivano Kirejevskio pirmasis filosofinis bandymas buvo visai nepolitinis, bet kultūrinis, tačiau valdžios cenzūra į reikalą pažiūrėjo kitaip. Žurnalas buvo valdžios tuoj pat uždarytas, o Kirejevskiui, jei ne energingas giminaičio Žukovskio įsikišimas ir užtarimas, grėsė ištrėmimo bausmė.

Tačiau su šiuo nelemtingu įvykiu prasidėjo Kirejevskio išsivadavimas iš vokiškojo idealizmo, nors kūrybiniu atžvilgiu jo naujasis gyvenimo tarpsnis nebuvo vaisingas. Atrodo, kad ypatingai šį apsisprendimą lėmė Kirejevskio pažintis su Optina Pustino vienuoliais-starecais [50]. Daugelis mano, kad lemtingasis posūkis Kirejevskio gyvenime įvyko 1834 m., kuomet jis vedė jau seniai mylimą Natalija Arbenevą, kurios pamaldumas, gilumas ir įtakingumas pakreipė jį į slavofilų stovyklą [51]. Toks tvirtinimas, žinoma, suponuoja, kad tokia stovykla jau egzistavo ir kad Kirejevskis prie jos prisijungė. Kiek skirtingų išvadų prieina Janko Lavrin, kuris tvirtina, kad Kirejevskis išvystė pagrindines slavofilų idėjas [52]. Mums atrodo, kad visi šie teigimai ginčytini. Ypatingai abejones kelia tas faktas, kad Kirejevskis savo laiške Chomiakovui, kurio ištrauką cituoja V. V. Zenkovskis [53], labai aiškiai pasako, kad jis «tik dalinai pritaria slavofilų mąstymo būdui». Toks pasisakymas, manome, išreiškia ne tik atsiribojimą nuo slavofilų srovės, bet ir norą nepriklausomai mąstyti. Kadangi minėtas laiškas buvo rašytas 1844 m., tas reiškia, kad praslinkus net dešimt metų nuo «lemtingojo» posūkio, Kirejevskis savęs pilnu slavofilu nelaikė.

Apie 1845 m. Kirejevskis sugrįžo į spaudos darbą ir prisijungė prie žurnalo *Maskvietis* redakcinio kolektyvo. Tačiau šis sugrįžimas ir su juo surištas kūrybinis darbas buvo labai trumpas.

---

[50] Apie rusiškuosius starecus ir jų filosofinį vaidmenį yra rašę I. Smolitsch, *Das Starzentum*, ir S. Četverikov, *Das russische Starzentum*. Tačiau šių veikalų man čia Amerikoje nepavyko surasti.

[51] J. Edie, J. Scanlon, M. Zeldin, *Russian Philosophie*, I t., 166-167 psl.

[52] «In spite of the sketchy character of this work, Kireyevsky was responsible for those basic ideas of Slavophilism subsequently worked out by other members of the movement, ...» *Khomyakov and the Slavs*, žr. *The Russian Review*, 23 (1963), 35 psl.

[53] *A History of Russian Philosophie*, I t., 207 psl.

Įsiliepsnojus ginčui su prof. M. Pogodinu, kuris tuo metu ėjo žurnalo leidėjo pareigas, Kirejevskis pasitraukė. Šį nepasisekimą sekė kiti. Turėdamas tinkamą filosofinį pasirengimą, Kirejevskis bandė gauti docento vietą Maskvos universitete, bet ir šį užsimojimą lydėjo nesėkmė. Bet gal daugiausiai Kirejevskį pribloškė jo antrojo straipsnio (*Europos apšvietos charakteris ir jos ryšys su Rusijos apšvieta*) likimas. Caro Mikalojaus I įtarinėjanti cenzūra straipsnį pasmerkė ir žurnalą (*Moskovski sbornik*) uždarė. Policijos sekamas, Kirejevskis tuomet pasitraukė į gimtąjį Dolbino kaimą ir čia, Losskio liudijimu [54], pradėjo rašyti *Filosofijos įvadą*. Tačiau ir šį užsimojimą jam pasisekė tik dalinai įgyvendinti. 1856 m. lankydamas Petrapilyje savo sūnų, Kirejevskis užsikrėtė cholera ir mirė. Iš *Filosofijos įvado* išaugęs straipsnis pasirodė spaudoje 1856 m. rudenį, bet Kirejevskiui šio savo paskutinio darbo jau nebeteko matyti.

6. Kirejevskio naujieji filosofijos principai

Kirejevskis buvo apdovanotas ypatingai stipriu filosofiniu talentu, nors tas talentas davė tiktai vieną tikrai reikšmingą studiją — *Apie naujųjų principų būtinybę ir galimybę filosofijoje* [55]. Perpintas istorine medžiaga, lengvu stiliumi ir nuosekliu dėstymu, šis rašinys gvildena krikščionybės vystymąsi, vakarų racionalizmo vienašališkumą, tikėjimo ir proto konfliktą ir pilnutinio pažinimo (*celnoje znanije*) sampratą. Šis įdomus darbas yra lyg visų Kirejevskio filosofinių pažiūrų santrauka. Atsietas nuo autoriaus antraeilės svarbos pastabų, kurios straipsniui duoda konkretų bei istorinį foną, Kirejevskio darbas iškyla kaip didinga pilnutinio žmogaus vizija. Jei Čadajevo pasaulėžiūroje visos problemos susibėga vienybės idėjoje, tai Kirejevskio filosofijoje visi klausimai telkiasi pilnybės idėjoje. Ši idėja ir yra tasai naujasis principas, kuris apsprendžia pilnutinės patirties, pilnutinio pažinimo, pil-

---

[54] *History of Russian Philosophie*, 17 psl.

[55] Šis straipsnis randamas I. Kirejevskio raštų pilnoje laidoje, *Polnoje sobranije sočineni*, red. M. O. Geršenzon, Maskva 1911, 223-264 psl. Straipsnio angliską vertimą parūpino Peter K. Christoff, *Russian Philosophy*, 171-213 psl.

nutinio buvimo, pilnutinio tikėjimo ir pilnutinės asmenybės sąvokas.

Kirejevskis savo pagrindinį principą aiškina ne abstrakčiai ir ne formaliai, bet atsiremdamas į istorinio vyksmo analizę. Išeities tašku jis pasirenka vokiečių idealizmą, kuriame įžiūri racionalistinės filosofijos paskutinį žodį ir tobuliausią sistemą. Todėl Kirejevskis ir teigia, kad filosofų karta, augusi ir brendusi apie 1840 m., naujųjų sistemų kūrimu jau nebesidomi, nes aiškiai supranta, kad recionalistinis mąstymas, kurio tėvu reikia laikyti Aristotelį, yra visiškai atbaigtas.

Nuoširdžiai tikintieji, matydami, kad recionalistinė filosofija tikėjimo nesustiprina, bet jį griauna, modernųjį mąstymą neigia ir nuo jo sąmoningai šalinasi. Jie mano, kad atsisakydami racionalistinės sistemos jie tuo pačiu privalo pasmerkti ir filosofiją aplamai. Kirejevskis pastebi, kad atmesdami filosofiją, šie religingi žmonės tikėjimui padaro didesnę skriaudą, negu patys racionalistai filosofai. Tokių faktų akivaizdoje, Kirejevskis klausia: Kokios rūšies yra tas tikėjimas, kuris mokslo ir proto šviesos nebepakelia? Koks yra tas tikėjimas, kuris su protu lieka nesuderintas?

Kirejevskiui atrodo, kad vakarų Europos tikintysis neturi jokių priemonių ir jokių galimybių savo tikėjimui išlaikyti. Jam lieka tik aklai tikėti ir neleisti protui veržtis į tikėjimo paslaptis. Kuomet jis pradeda krypti į abstaktų protavimą, jo protas, įgijęs lygias teises su Apreiškimu, pradžioje suranda religijai racionalų pagrindą, o paskui ją išstumia ir užima jos vietą. Kirejevskis yra įsitikinęs, kad visa tai nėra jokia tezė, kurią jis norėtų apginti, bet konkretus vakarų Europos vaizdas. Šį vaizdą matome tiek Katalikų Bažnyčioje, tiek protestantiškose sektose, nežiūrint į tai, kad katalikai savo kovoje su protestantais, atmetė proto primatą ir aiškiai pasisakė už tradiciją. Vis dėlto, teigia Kirejevskis, katalikai tikėjimo dalykuose ir Visuotinės Bažnyčios klausimuose visuomet rėmėsi abstrakčiu mąstymu, kas iš tikrųjų ir apsprendė nepriklausomos Romos iškilimą. Abstrakčiai mąstydami, Katalikų Bažnyčios teologai įvedė naujas dogmas, kurių nei Šventame Rašte, nei tradicijoje niekas nematė ir nesuvokė. Suabsoliutinusi formalų protavimą, kuriam rūpėjo tik išviršiniai sąvokų santykiai, Katalikų Bažnyčia buvo priversta ieškoti atramos uždaroje teologijos sistemoje. Bet kadangi atskirų teo-

logų Dievo sampratos nevisuomet derinosi, teologinės sistemos vieningumo reikalas Katalikų Bažnyčią nuvedė į išviršinę popiežiaus autoriteto instituciją. Tokiu tad būdu grynai formalus autoritetas virto galutiniu tikėjimo pamatu. Atsidūręs tokioje padėtyje, žmogus turėjo apsimesti aklu ir pasyviu, palikdamas tikėjimo reikalus spręsti specialistams ir popiežiui. Kirejevskis dar pažymi, kad tokia padėtis aiškiai parodo, kodėl scholastikams rūpėjo ne pati tikrovė ir ne autentiška Dievo samprata, bet reikalas suderinti abstraktaus proto reikalavimus su autoritetingos hierarchijos teigimais.

Reformacijos įvykį Kirejevskis laiko labai prasminga pastanga išvaduoti žmogaus protą iš pasyvumo ir nuvertinimo. Tačiau pati Reformacija jokių pozityvių rezultatų neatsiekė ir savo pagrindinio siekimo neįgyvendino, nes vietoj vieno formalaus autoriteto, tikėjimo pagrindu virto kiekvieno individo asmeniškas įsitikinimas. Žodžiu, tiek Katalikų Bažnyčia, tiek protestantai ne tik kad natūralaus proto ir Apreiškimo santykio tinkamai nenušvietė, bet dar daugiau jį aptemdė.

Kirejevskis pakartotinai pabrėžia, kad protestantizmo dvasioje išaugusi filosofija pasiliko grynai logiško galvojimo plotmėje, paskelbdama kritiškąjį protą didžiuoju ir vieninteliu autoritetu. Gimusi ir išsivysčiusi protestantiškuose kraštuose, racionalistinė filosofija įsiveržė į katalikiškas šalis ir atitrauktame mąstyme paskandino visą Europos kontinentą. Kaip anksčiau minėjome, šios filosofijos šaknis Kirejevskis randa graikų mąstymo būde. Todėl nėra ko stebėtis, kad Hegelio filosofijoje aidi Aristotelio mąstymo metodika ir jo pagrindinės tezės. Kuomet skaitai Platono *Parmenidą*, sako Kirejevskis, tai atrodo, kad čia kalbėtų pats Berlyno profesorius, atkakliai teigdamas, kad dialektika yra pati esminė filosofijos funkcija.

Tačiau tiesos ieškojimo darbe neprivalu pasitenkinti tik proto logiška veikla ir atitraukta pasaulio analize. Negalima pamiršti, kad Apreiškimo tiesa, kaipo paties Dievo tiesa, stovi aukščiau visų kitų tiesų. Kirejevskiui ypatingai svarbu, kad šios dvi tiesos nebūtų sumaišytos, kaip tai atsitiko su katalikais ir protestantais. Nesumaišyti proto ir Apreiškimo tiesas Kirejevskiui reiškia nemėginti jas derinti arba vieną išvesti iš kitos. Nors ir kažin kaip žmogus norėtų suderinti proto ir tikėjimo tiesas, jam niekada Apreiškimo dogma nepavirs paprasta proto išvada ir niekada

proto išvada neturės to autoriteto, kuris priklauso Apreiškimo dogmai. Taigi, nėra tikslu kalbėti apie proto ir tikėjimo tiesų suderinimą, nes toks užsimojimas paprastai reiškia sukurti tokias sąvokas, kurios atitiktų tikėjimo principus. Kitaip sakant, pagrindinė problema yra ne sąvokų suderinimas su tikėjimo reikalavimais, bet paties « proto pakėlimas virš įprastinės ir normaliosios jo plotmės ».

Šis Kirejevskio sprendimas skamba labai paprastai ir nesudėtingai. Bet jei įsigilinsime į proto pakėlimo į aukštesnę plotmę uždavinį, tikrai pabirs daugybė klausimų. Tai aiškiai pramatė ir pats Kirejevskis, nes davęs principinį pasiūlymą, tuoj pat ryžtasi paaiškinti visas tas sąlygas, be kurių tikroji « proto pakėlimo » reikšmė būtų sunkai suvokiama. Taigi, pirmoji ir pati svarbiausioji sąlyga, be kurios proto pastūmimo vyksmas nepajudėtų iš vietos, yra visų žmogaus galių sujungimas į vieningą visumą. Žmogus, pasinėręs į savo sąmonės gelmes, turi atrasti savo dvasioje tą centrinį tašką, kuriame visos jo patirtys ir jėgos susimezga ir susijungia į vieną organišką galią. Kitaip sakant, apie pilnutinį pažinimą galima kalbėti tik tuomet, kai žmogaus analitinis protas susilieja su valios, sąžinės, jausmų, vaizduotės ir intuicijos galiomis. Be šios integracinės ir koordinacinės pastangos žmogaus protas pasilieka izoliuotas ir uždarytas ankštoje grynosios logikos celėje. Antroji sąlyga, kuri papildo ir paryškina pirmąją, yra reikalas autentiškiau nušvieti tikėjimo sampratą. Pagal Kirejevskį, tikėjimas suponuoja tiesioginį, betarpišką ryšį su Dievu, ir šis ryšys yra sykiu metafizinis ir epistemologinis, nes žmogų su Dievu riša būties ir pažinimo siūlai. Tačiau pats svarbiausias dalykas yra tas įsidėmėtinas faktas, kad tiki visas žmogus, o ne vien tik protas, valia ar kuri kita paskira galia. Taigi, tikėjimas remiasi integruotu pažinimu ir integruota asmenybe. Žinoma, negalima taip pat pamiršti, kad šiai pilnatvei pačią galutinę galimybę teikia pati žmogaus egzistencinė sąranga ir prigimtis, kurioje būtis ir mintis susilieja į vieną principą. Reikia tik pridurti, kad šioje tapatybės idėjoje, kurią Kirejevskis pasiskolino iš Schellingo, susilieja tikėjimas ir tikrovės pažinimas. Kitaip sakant, Kirejevskiui tikrovės pažinimas yra to paties charakterio kaip ir tikėjimas.

Pirmasis dalykas į kurį Kirejevskis atkreipia mūsų dėmesį yra pilnojo pažinimo sąvoka. Ji meta šviesos į visą rusų filosofiją,

nes ją toliau vystė Chomiakovas, Solovjovas, Frankas ir kiti rusų mąstytojai. Ši nauja ir vaisinga idėja pastato Kirejevskį į pirmąsias rusiškosios filosofijos skatintojų eiles.

Nemažesnės svarbos dalyku reikia laikyti ir Kirejevskio kritiškąjį nusistatymą. Jis pirmasis paruošė dirvą aštriai Romos katalikybės ir racionalizmo kritikai, kurią naujais pavidalais iki galo išvystė Solovjovas ir Dostojevskis. Taigi, jo pasaulėžiūroje slypi visi tie nusistatymai, kuriuos radikaliai išvystė XIX a. rusų žymiausieji filosofai.

Išvados

Baigdami šį įvadinį ir apžvalginį straipsnį, norėtume nors trumpai aptarti bent kelis esminius bruožus, kurie yra bendri visiems čia nagrinėtiems rusų filosofijos pradininkams. Nors Skovoroda, Čadajevas ir Kirejevskis yra labai skirtingi mąstytojai, tačiau jiems visiems rūpėjo trys pagrindiniai dalykai: žmogaus problematika, istoriosofinis žvilgis ir krikščionybės reikšmė.

Palyginę tris pirmuosius rusų mąstytojus, pastebėsime, kad pagrindinė problema, į kurią krypsta jų visų dėmesys, yra žmogaus problema. Nors šie vyrai savo kūryboje nuolatos kalba apie Dievą ir Dievo Karaliją, gyvenimą ir pasaulį, tačiau šios visos temos išplaukia iš žmogaus klausimo. Nė vienas šių filosofų nesileidžia nei į logikos, nei į metodologijos, nei į mokslo kritikos problemas, nes jiems daugiausia rūpi žmogiškosios prigimties klausimas. Žodžiu, rusų filosofijos pradininkų doktrinos yra išimtinai antropologinio charakterio. Konkretus žmogus čia sudaro visą turinį ir medžiagą, ir į šį subjektą visuomet žiūrima iš jo paties perspektyvos.

Antrąjį pagrindinį bruožą gan lengvai atpažinsime jų istoriosofiniame žvilgyje. Skovoroda, Čadajevas ir Kirejevskis parodė ypatingą istorijos pajautimą, ir todėl į kiekvieną idėją, į kiekvieną tikrovės apraišką jie žiūrėjo iš istorijos taško, nuolat pabrėždami vyksmo, plėtotės, raidos ir tęstinumo svarbą. Tiesa, Skovoroda savo filosofijoje istoriškumo sampratą suvokia tik labai primityviai, bet ir jis dažnokai kalba su istorine nuovoka ir į esminius dalykus žvelgia iš istorinės perspektyvos ir istoriosofo akimi.

Nėra labai sunku nustatyti ir trečiąjį šių filosofų pasaulėžiūros bruožą. Jį randame jų filosofijos krikščioniškoje dvasioje. Iš tikro, krikščionybė yra rusų pradinės filosofijos siela. Vadinasi, jiems filosofija nėra vien proto žodis, bet pilnutinė išmintis, kurioje susipina Apreiškimas ir natūralioji tiesa. Kaip matėme, rusų filosofijos pradininkai labai kategoriškai atsisako filosofiją atsieti nuo religijos, nes religinė patirtis atlieka įprasminimo darbą. Ji neskaldo, bet jungia, neiškreipia, bet atstato. Šia tad prasme rusų pirmieji mąstytojai savotiškai pratęsia šv. Augustino filosofijos tradiciją.

Dr. J. NAVICKAS

Boston College, Massachusetts, U.S.A.

THE INITIATORS OF RUSSIAN PHILOSOPHY : SKOVORODA, CHAADAYEV, AND KIREYEVSKY

by

J. L. NAVICKAS, PH. D.

(*Summary*)

This paper considers the question whether or not there ever was a specifically Russian philosophy. Defending two general theses — that Russian philosophy has an original character and that this character is recognizable in the major works of Skovoroda, Chaadayev, and Kireyevsky — the argument and discussion of this article takes three stages.

The first stage claims that with Skovoroda Russian thought first approached a novel philosophical expression. In contradistinction to G. I. Shpet's view, the author shows that Skovoroda's speculation contains many of the ideas of subsequent Russian philosophy. In trying to evaluate Skovoroda's thought one should not aim at locating him among the classic positions in the universal history of philosophy, but should center upon his primary concern — to institute a system capable of clarifying and revising man's religious consciousness. The main reason why Skovoroda remains worthy of study lies not so much in his peculiar dualism, as D. Chyzhevsky seems to suggest, but in his effort to elaborate the notion of integral knowledge.

The second stage gives a general exposition of Chaadayev's philosophy of history and challenges Prof. R. T. McNally's interpretation that Chaadayev « was simply a religious, social, and cultural utopian thinker ». According to the author, it can hardly be denied that these aspects characterize Chaadayev's doctrine, but they are not essential to it. The whole truth lies in unity, declares Chaadayev, and it is on the basis of this declaration alone that religion, culture, and the social order become intelligible. For this Orthodox thinker, even the papacy is primarily the symbol of unity and reunion. After Chaadayev, the notion of all-embracing unity becomes the central issue in Russian thought. The work of Chaadayev exhibits a tre-

mendous debate, the subject debated upon being the absoluteness of the principle of unity and the claim to exclusive truth of Christianity.

The third stage attempts to lay bare Kireyevsky's epistemology by focusing on one fundamental concept: the believing reason. The quest for a reconciliation of faith and reason is obviously not new in philosophy. With the remarkably subtle speculations of Kireyevsky, however, the argument to reconcile theology and philosophy takes on a new coloration and direction. He seeks not to arrange separate and abstract concepts according to the demands of faith, but rather to elevate reason itself above its usual and natural level. Obviously, such an attempt may convey the impression that Kireyevsky's contribution is essentially theological, but it is more than that. The thinker seeks to unify all human faculties and to unveil man's transcendental dimension. Unfortunately, this original and impressive project has remained on the descriptive and programmatic level.

Boston College,

Massachusetts, U.S.A.

LIETUVOS BAŽNYČIŲ CHRONOLOGIJA IR STATISTIKA

ĮVADAS

Šia studija norima panagrinėti ir parodyti Lietuvos bažnyčių statybų chronologiją ir statistiką. Lietuvos teritorija imama rytuose 1920 metų sutarties ribose, o vakaruose su Klaipėdos kraštu. Toji teritorija faktiškai nebuvo Lietuvos respublikos valdžioje, bet ji buvo vienu ar kitu metu juridiškai priskirta Lietuvos valstybei. Imamas plotas apytikriai atitinka lietuvių etnografines ribas. Suskaičiuotos tos parapinės, filijinės, vienuolynų ir kitos katalikų bažnyčios, kurios *Elenche* vadinamos *ecclesia*. Koplyčios (*capella*) čia neįskaitytos ir kartogramose nepažymėtos dėl to, kad jų statybų datų beveik neįmanoma nustatyti. Išimtis daryta tik toms koplyčioms, kurios po jų pastatymo tapo filijinėmis ar parapinėmis bažnyčiomis. Tuo būdu pirmenybė teikiama bažnyčios pastato istorijai, kuri prasidėjo su koplyčios įkūrimu ir pastatymu. Pavyzdžiui, 149 nr. — Kaunas, šv. Kryžiaus bažnyčia; 207 nr. — Pilviškiai; 248 nr. — Vaiguva, ir daug kitų. Suskaičiuotos ir protestantų (evangelikų ir reformatų) bažnyčios. Joms duomenys imti iš mažiau patikimų ar ne visai pilnų šaltinių, todėl galėjo pasitaikyti daugiau netikslumų. Pravoslaviškos ir sentikių cerkvės čia neįskaitytos, nes jos daugumoje buvo įkurtos ne vietinių Lietuvos gyventojų, o rusų atėjūnų reikalams daugiausia XIX amžiuje. Tik tos cerkvės įskaitytos, kurių pastatai vėliau buvo pritaikinti katalikų bažnyčioms. Tokių priskaičiuota tik 12, pavyzdžiui, 886 nr. — buvęs Kauno soboras, 940 nr. — Dotnuvos akademijos bažnyčia.

Bažnyčių pastatų statyba suprantama plačiąja prasme. Suskaičiuotos ne tik naujai įkurtos bažnyčios, atžymėtos kartogramose juodais ženklais, bet ir vėliau iš naujo ar dalinai atstatytos ar perstatytos ir kartogramose atžymėtos šviesiais ženklais. Statistinėse tabelėse įskaitytos ir pagrindinai atnaujintos bažnyčios, bet tatai neatžymėta kartogramose, tik suregistruota chronologiniame sąraše. Kartais naudotoji literatūra nepakankamai

aiškiai skiria bažnyčių atstatymą nuo atnaujinimo, tad ir čia neišvengiami netikslumai. Bet jie neturėtų esmingai pakeisti bendrosios architektūrinės chronologijos ir statistinių išvadų. Šiame darbe nebandyta patikrinti statybų datų iš pirminių šaltinių, nes jie autoriui neprieinami, o kai kuriais atvejais iš viso neegzistuoja. Teko priimti datas, istorikų duotas *Lietuvių Enciklopedijoje*, *Mūsų Lietuvoje* ir kituose prieinamuose leidiniuose. Dalį datų teko imti iš *Elencho*, jų nepatikrinus, nors ir žinoma, kas jos ne visos teisingos. Kai kurioms bažnyčioms *Elenchas* neduoda jokių datų. Dėl šaltinių stokos dalį datų teko žymėti apytikriai šimtmečiais ar apytikriais metais su klaustukais. Tokių netikslumų yra maždaug 10 %. Tolimesnės studijos ta kryptim galėtų patikslinti ir atitaisyti šį pirmąjį bandymą.

Tikimasi, kad atliktasis darbas nors apytikriai parodys, kada ir kur Lietuvoje įkurtos medinės ar mūrinės bažnyčios ; kaip kito jų pastatai amžių bėgyje ; kurios medinės bažnyčios vėliau pakeistos mūrinėmis ; koks buvo katalikų ir protestantų bažnyčių skaičių santykis ; kiek bažnyčių egzistavo nepriklausomybės metų pabaigoje prieš sovietinę okupaciją.

Bažnyčių statistikos klausimai

Ne visų medinių bažnyčių sunaikinimo ir atstatymo datos pažymėtos *Elenche* ir kituose minėtuose leidiniuose. Teko padaryti spėjamas pataisas, remiantis statistiškai apskaičiuotu medinių bažnyčių amžiaus vidurkiu. Išrinkta 500 medinių bažnyčių, kurių atstatymų datos žinomos. Gautas vidutinis 136 metų amžius. Kai kurios medinės bažnyčios išstovėjo ilgiau, virš 200 metų, o kitos daug trumpiau, nes sudegė ar sunaikintos karuose. Panaudojus tą teoretinį 136 metų amžių, 81 bažnyčiai įterptos spėjamos jų atstatymo datos pusės šimtmečio tikslumu. Statybų chronologijos sąraše tos spėjamosios atstatymų datos atitinkamai atžymėtos santrumpa *spėj.* ir kartogramose pridėti klaustukai. Jų yra apie 10 % visų įsteigtųjų medinių bažnyčių.

Iki šiol knygose ir spaudoje paskelbti Lietuvos bažnyčių skaičiai nesiduoda lyginami su šios studijos statistika. Skelbtieji duomenys vienu atveju taikomi nepriklausomosios Lietuvos teritorijai su didesne Vilniaus krašto dalimi, kitu atveju — tik dabartinės okupuotos Lietuvos teritorijai su apkarpytu Vilniaus kraštu. Spaudos duomenys dažniausiai lietė tik katalikų

bažnyčias. Štai keli pavyzdžiai. *Draugas* 1962.VIII.25 d. priskaito Lietuvoje 1940 metais 721 bažnyčią ir 265 koplyčias. Tiedu skaičiai randami ir dr. J. Savojo knygutėje *Kova prieš Dievą Lietuvoje*, išleistoje 1963 m. *Elta* skelbė 1967 metais, kad 1940 metų Lietuvoje buvo 1099 veikusios bažnyčios ir koplyčios, taigi, 113 daugiau, negu *Draugo* apskaičiuota. Pastaroji žinia imta iš *Expulsus* žurnalo Vokietijoje. 1938 m. *Elenchus* duoda tik to laiko nepriklausomosios Lietuvos (su Klaipėdos kraštu) katalikų bažnyčių ir koplyčių dvejopus nesuderintus skaičius. *Elencho* santraukose susumuota 557 bažnyčios ir 194 koplyčios, iš viso 751. Tačiau suskaičiavus tame pačiame *Elenche* visas suregistruotas bažnyčias ir koplyčias dekanatais, gaunami didesni skaičiai: 571 bažnyčia ir 285 koplyčios, iš viso 856. Skirtumas, arba paklaida santraukose 105, arba 14 %.

Šioje studijoje sužymėtos Vilniaus krašto bažnyčios buvo suregistruotos 1939 metų Vilniaus archidiecezijos *Elenche*. Pasinaudota plotui iki 1920 m. ribos. Įskaitytos ir kelios bažnyčios, statytos po 1938-1939 metų ir minėtuose *Elenchuose* neatžymėtos (chronologinio sąrašo 1018-1029 numeriai).

Tabelių ir kartogramų komentarai

I tabelė duoda naujai įkurtų ir pastatytų bažnyčių skaičius šimtmečiais, atskirai nurodydama medinius ir mūrinius pastatus. II ir III tabelė duoda pirmosios tabelės santrauką su pataisomis, kiek bažnyčių sugriauta ar panaikinta, ir kiek jų išliko. IV tabelė parodo, kiek ir kada statybų atlikta iš viso, įskaitant jau egzistavusių bažnyčių atstatymus po gaisrų ar sunykimo, perstatymus ir atnaujinimus. V tabelė duoda skaičius, kada ir kiek medinių bažnyčių buvo pakeistos mūrinėmis. Paskutinė tabelė atskirai parodo, kaip pakito katalikų ir protestantų bažnyčios nuo jų įkūrimo iki 1943 metų.

Kartogramos sudarytos aštuonios: XIV-XV amžiaus, XVI a., XVII a., XVIII a. pirmos pusės, XVIII a. antros pusės, XIX a. pirmos pusės, XIX a. antros pusės ir XX amžiaus iki 1943 metų. Jų ženklų numeriai atitinka vietovių chronologinį sąrašą ir parodo, kur kas buvo statyta. Pirmoji, XIV-XV amžių jungtinė kartograma, tur būt, yra mažiausiai tiksli. To laiko ne tik bažnyčių įkūrimų datos sunkiau patikrinamos, bet ir «nežinomos» kon-

strukcijos pastatų daugiau, kaip vėlesniuose šimtmečiuose, nes naudotieji šaltiniai dažnai nenurodo, ar bažnyčia statyta medinė, ar mūrinė. Daugiausia statybų atlikta pietinėje Vilniaus krašto dalyje ir centrinėje dabartinės Lietuvos srityje tarp Varnių ir Ukmergės. Medinių bažnyčių, atrodo, pastatyta maždaug tris kartus daugiau, kaip mūrinių. Atmintina, kad ano laiko Lietuvos plotas buvo didesnis už šiose kartogramose atžymėtą. Palyginimams parodyti reikėjo visoms kartogramoms imti tas pats plotas. Kitokios studijos uždavinys būtų sudaryti bažnyčių statistiką kiekvieno laikotarpio faktiškajai Lietuvos teritorijai.

XVI amžiuje pastatyta dvigubai daugiau bažnyčių, kaip iš viso prieš tai. Medinių ir mūrinių santykis išliko maždaug tas pat, 3 : 1. Tame šimtmetyje įkurtos ir pirmosios protestantų bažnyčios. Jų pastatyta daugiau, kaip vėlesniais šimtmečiais: XVI amžiuje — 40, XIX a. — 34, kituose šimtmečiuose po mažiau. Apie 20 % XVI amžiuje pastatytų bažnyčių buvo protestantiškos. Čia neįskaityti tie katalikų bažnyčių pastatai, kurie buvo perimti protestantų ir vėliau grąžinti katalikams. Tie duomenys detaliau suregistruoti chronologiniame sąraše. Šiame šimtmetyje įkurtos pirmosios bažnyčios Užnemunėje.

XVII amžiuje įkurtų bažnyčių skaičius (211) truputį didesnis už XVI a. Bet įskaitant ir atstatymus, XVII a. suskaičiuota 410 bažnyčių statybos, maždaug lygiai pasiskirsčiusios po visą kraštą. Medinių ir mūrinių santykis išliko tas pats, 3 : 1, skaičiuojant tik naujai įkurtąsias bažnyčias. Bet visų statybų medinių ir mūrinių santykis jau didesnis, apie 4 : 1. Tatai suprantama, nes mediniai pastatai greičiau sunyksta ar sudega.

XVIII amžiuje naujai įkurtų bažnyčių skaičius 246 yra tik 16 % didesnis už XVII amžiaus, bet visų statybų skaičius pašoko iki beveik 600, tai yra, 46 % daugiau, kaip XVII a. Praktiškais sumetimais to šimtmečio kartogramos padarytos dvi: pirmajai ir antrajai amžiaus pusėms. Būtų buvę perdaug ženklų vienai kartogramai. Tasai paskirstymas į du pusamžius parodo, kad antroje XVIII a. pusėje statyta dvigubai daugiau bažnyčių, kaip pirmoje pusėje (409 : 189). Panašus santykis pastebimas ir naujai įkurtųjų bažnyčių skaičiuose: pirmoje pusėje tik 87, antroje pusėje 159. Įdomu pastebėti, kad naujai įkurtųjų medinių bažnyčių pastatyta žymiai daugiau, kaip mūrinių. Jų santykis padidėjo iki 7,5 : 1. Skaičiuojant visas statybas su atstatymais,

pastebimas priešingas reiškinys, kaip buvo XVII amžiuje. Visų medinių ir mūrinių statybų santykis sumažėja iki 3,5 : 1. Gali būti paminėtos dvi priežastys : XVIII amžiuje atstatyta ar perstatyta gana daug jau pasenusių mūrinių bažnyčių, ir nemažai (41) senesniųjų medinių bažnyčių pakeista mūrinėmis.

Nuo XIV iki XVIII amžiaus imtinai iš viso suskaitytos 776 naujai įkurtos bažnyčios, t. y., apie 75 % visų įkurtųjų iki 1943 metų. Apie 1800 metus dauguma apgyventų vietovių jau turėjo bažnyčias, ir XIX amžiuje jų įkurta tik 127, maždaug pusė tiek, kiek XVIII amžiuje. Lietuvos įjungimas į carinę Rusiją irgi sumažino naujų katalikiškų bažnyčių statybas. Protestantiškųjų įkurta XIX amžiuje net 34, t. y., dvigubai daugiau, kaip XVIII. Tame sukilimų amžiuje daug katalikiškų bažnyčių uždaryta arba atiduota rusiškoms cerkvėms. Kiek buvo įmanoma, tie faktai suregistruoti chronologiniame sąraše. Dauguma okupuotųjų bažnyčių buvo grąžintos katalikams XX a. pradžioje arba Lietuvai atgavus nepriklausomybę. XIX a. statybose sumažėjo medinių ir mūrinių santykis : naujų medinių įkurta tik 1,5 karto daugiau, kaip mūrinių. Visų statybų medinių ir mūrinių santykis išsilygino iki 1 : 1. Tame šimtmetyje daugiausia medinių bažnyčių pakeistos į mūrines : suskaityta 139, o tai yra 45 % visų 305 medinių bažnyčių, vienu ar kitu laiku pakeistų mūrinėmis (plg. V tabelę). Devynioliktasis amžius daugiausia sunaikino senų originalių lietuviškų medinių bažnyčių, vieton jų davęs ir menkos meninės vertės pseudogotiškų ar eklektinės architektūros pastatų. XIX amžiui taip pat padarytos dvi kartogramos. Pastebima bažnyčių statybų koncentracija Užnemunėje. Mažiausiai statyta pietinėje Aukštaitijoje. Antroje to amžiaus pusėje daugiau statybų atlikta Vidurio Lietuvoje ir Klaipėdos krašte.

XX amžiuje bažnyčių statyba vėl atkuto ir pagausėjo. Per 4 dešimtmečius jų įkurta tiek pat, kiek per visą XIX šimtmetį. Iš to skaičiaus 88 tenka jau nepriklausomai Lietuvai, tiksliau sakant, 1917-1943 metams. 1900-1914 m. įkurta 40 naujų bažnyčių, po lygiai medinių ir mūrinių. Po I pasaulinio karo medinių įkurta dvigubai daugiau, kaip mūrinių (plg. I tabelę). Skaičiuojant visas statybas, su atstatymais ir t. t., tie santykiai pakinta mūrinių bažnyčių pusėn : jų statyta 1900-1943 m. 1,3 kartų daugiau, kaip medinių (plg. IV tabelę).

IŠVADOS

Nuo XIV amžiaus pabaigos, įvedus krikščionybę Lietuvoje, suskaityta 913 (88 %) įkurtų katalikiškų ir 130 (12 %) protestantiškų bažnyčių. Dalis jų sunyko, sugriuvo ar buvo uždarytos, ir 1943 metais išlikusių bažnyčių suskaityta 885 katalikų (90 %) ir 104 protestantų (10 %). Iš viso suskaičiuota 2457 bažnyčių statybos, su atstatymais, atnaujinimais ir t. t. 91 % visų statybų teko katalikams, 9 % protestantams. Katalikų bažnyčių statistikoje 91 % ir 88 % skirtumas paaiškinamas tuo, kad katalikų bažnyčių buvo statoma daugiau medinių, nei mūrinių, ir jos buvo reikalingos dažnesnių atstatymų ar perstatymų. Protestantiškųjų statyta iš karto daugiau mūrinių nei medinių.

1914 metais suskaityta apie 39 % medinių išlikusių bažnyčių ir 61 % mūrinių, skaitant visas drauge, katalikų ir protestantų. Nežinomos konstrukcijos pastatai proporcingai paskirstyti tarp medinių ir mūrinių, išvedant aukščiau minėtus procentus (plg. II tabelę). 1943 metais išlikusių bažnyčių suskaityta apie 41 % medinių ir 59 % mūrinių, nes po I pasaulinio karo šiek tiek pagausėjo medinių bažnyčių statyba. Panašiai spėjant, kad nežinomos konstrukcijos statybos galėjo pasidalinti maždaug proporcingai tarp medinių ir mūrinių, naujai įkurtųjų medinių bažnyčių galėjo būti apie 77 %, o mūrinių tik 23 %. Amžiams slenkant, vieton 305 senų medinių bažnyčių, joms sunykus ar sudegus, pastatyta mūrinės. Jų santykiai pakito gana reikšmingai mūrinių naudai.

Šioje studijoje nemėginta nagrinėti istorinių ir ekonominių priežasčių, dėl ko vienu ar kitu laikotarpiu buvo statyta daugiau ar mažiau vienokios ar kitokios konstrukcijos bažnyčių. Tokių priežasčių aiškinimas jau būtų istoriko darbas. Galimas dalykas, kad šios studijos skaitmenų tabelės ir kartogramos bus naudingos tokiam darbui. Čia neliesta ir architektūrinė Lietuvos bažnyčių charakteristika bei raida. Tatai iš dalies atlikta medinėms bažnyčioms prof. Pauliaus Galaunės jo 1930 metų knygoje *Lietuvių liaudies menas* ir šios studijos autoriaus *Lietuvių Enciklopedijos* XV (Lietuvos) ir XXXVI (Papildymų) tomuose. Mūrinių bažnyčių architektūrą nagrinėja dr. Povilas Reklaitis savo gausiose studijose ir taip pat *Lietuvių Enciklopedijos* XV ir kituose tomuose. Dar neturime išsamaus Lietuvos architektūros istorijos veikalo, bet, girdėti, jis jau baigiamas rašyti.

Paskelbtasis chronologinis bažnyčių sąrašas ir kartogramos galėtų būti panaudotos šios studijos tęsiniui, kuri kartografiškai parodytų nepriklausomojoje Lietuvoje egzistavusias bažnyčias su jų įkūrimo ir atstatymo datomis. Nemažiau svarbi tema būtų suregistruoti, kurios bažnyčios uždarytos ar sugriautos po 1944 metų, ir kiek jų išliko.

PANAUDOTOJI LITERATŪRA

Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1938, Mariampolė 1938.

Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis. Pro anno Domini 1939, Vilnius 1939.

Pastaba: studijos tekste šie abu veikalai trumpai vadinami *Elenchais*.

Lietuvių Enciklopedija, I-XXXVI tomai, Bostonas 1953-1969.

Mūsų Lietuva, paruošė Bronius Kviklys, I-IV tomai, Bostonas 1964-1968.

BAŽNYČIŲ ĮKŪRIMO STATISTIKA I TABELĖ

Įkūrimo ir statybos šimtmetis	Įkurtųjų bažnyčių skaičiai (skliausteliuose protestantų)			Suma		
	Medinės	Mūrinės	Nežinomos	Šimtmečio	Kumulatyvinė	%
XIV-XV	77	16	23	116	116	10.5
XVI	143 (7)	26 (7)	34 (26)	203 (40)	319	19.4
XVII	144 (6)	48 (9)	19 (9)	211 (24)	530	20.2
XVIII	198 (6)	26 (1)	22 (10)	246 (17)	776	24.1
XIX	63 (8)	42 (12)	22 (14)	127 (34)	903	12.1
XX a. iki 1914 m.	19	20 (6)	1 (1)	40 (7)	943	3.8
XXa. nuo 1917 iki 1943 m.	51	25 (3)	12 (1)	88 (4)	1031	8.4
Nežinomas stat. laikas	3	2 (1)	7 (3)	12 (4)	1043	1.1
Visų sumos %	698 (27) 67.0	205 (39) 19.7	140 (64) 13.3	1043(130) 100%		100%

Skaičiai duoti skliausteliuose yra įskaityti į pagrindinius skaičius, pavyzdžiui, XVIII a. pastatyta 246 naujai įkurtos bažnyčios, iš jų 17 protestantiškų. Iš viso suskaityta 1043 įkurtos bažnyčios, iš jų 130 protestantiškų.

II TABELĖ

BAŽNYČIŲ ĮKŪRIMO STATISTIKOS SANTRAUKA

	Įkurta ir pastatyta	Sugriauta ar panaikinta	Buvo 1943 m.	
			Skaičius	%
Katalikų (įskaitant 12 cerkvių, vėliau perimtų katalikams)	913	28	885	89.7
Protestantų (evangelikų ir reformatų)	130	26	104	10.3
Suma	1043	54	989	100%

Chronologiniame statybų sąraše pradžioje buvo sunumeruota ir palikta suma 1041. Padarius pataisas — pridėti numeriai : 261a, 307a, 383a, 911a 920a ir išimta numeriai : 298, 334, 781, — bendras skaičius paaugo dviem numeriais iki 1043. Tasai skaičius parodo, kiek įkurtų bažnyčių pavyko suskaičiuoti.

III TABELĖ

SANTRAUKA PAGAL BAŽNYČIŲ KONSTRUKCIJĄ

Laikas	Medinės	Mūrinės	Nežinomos	Suma
Suskaityta 1914 metais	324 (12) 36.0%	519 (60) 57.6%	58 (28) 6.4%	901 (100) 100%
Įkurta 1917-1943 m.	51 (0)	25 (3)	12 (1)	88 (4)
Buvo 1943 metais	375 (12) 37.9%	544 (63) 55.0%	70 (29) 7.1%	989 (104) 100%

Skaičiai skliausteliuose reiškia protestantų bažnyčias, jie yra įskaityti į pagrindinius skaičius.

IV Tabelė

Bažnyčių visų statybų ir atnaujinimų statistika

Laikas	Katalikų				Protestantų				Visų suma
	Medinės	Mūrinės	Nežin.	Suma	Med.	Mūr.	Nežin.	Suma	
XIV-XV a.	80	21	23	124	—	—	—	—	124
XVI a.	167	38	16	221	8	9	26	43	264
XVII a.	275	87	11	373	12	12	13	37	410
1700-1749 m.	124	36	12	172	7	6	4	17	189
1750-1799 m.	300	72	5	377	5	10	17	32	409
1800-1849 m.	124	100	7	231	13	12	8	33	264
1850-1899 m.	128	135	6	269	7	25	10	42	311
1900-1943 m.	193	245	20	458	—	11	5	16	474
Nežinomas statybos laikas	3	1	4	8	—	1	3	4	12
Sumos	1394	735	104	2233	52	86	86	224	2457
%	62.3	33.0	4.7	100%	23.2	38.4	38.4	100%	
%				90.8%				9.2%	100%

Atlikus proporcingas pataisas dėl nežinomos konstrukcijos statybų, katalikų medinių statybų buvo atlikta apie 65%, mūrinių apie 35%. Protestantų: medinių apie 38%, mūrinių apie 62%.

Chronologiniame sąraše suregistruoti konkretūs duomenys, kurios bažnyčios kada buvo įkurtos, naujai atstatytos, perstatytos, didintos ar tik atnaujintos. Kartogramose parodyta jų vieta.

V TABELĖ

MŪRINIŲ BAŽNYČIŲ STATYBA VIETON SENŲ MEDINIŲ

Laikas	Skaičius	%
XIV-XVI a.	10 ?	3.3
XVII a.	18	5.9
XVIII a.	41	13.4
XIX a. I p.	58	19.0
XIX a II p.	81	26.6
XX a. iki 1943 m.	97	31.8
Suma	305	100%

VI TABELĖ

VISŲ SUSKAIČIUOTŲ ĮKURTŲJŲ BAŽNYČIŲ STATISTIKOS PALYGINIMAS SU BUVUSIOMIS 1943 METAIS

		Medinės	Mūrinės	Nežin.	Suma
Katalikų	įkurta	670	167	76	913
	sugriauta ar uždaryta	11	6	11	28
	būtų likę 1943 m.	659	161	65	885
	buvo 1943 m.	363	481	41	885
	pakeista konstrukcija	−296	+320	−24	
Protestantų	įkurta	27	39	64	130
	sugriauta ar uždaryta	5	6	15	26
	būtų likę 1943 m.	22	33	49	104
	buvo 1943 m.	12	63	29	104
	pakeista konstrukcija	−10	+30	−20	

SANTRUMPOS

a.	amžius, šimtmetis
a. pab.	amžiaus pabaigoje, nusakant bažnyčios statybos laiką
a. prad.	amžiaus pradžioje
a. vid.	amžiaus viduryje
akm.	akmenų mūro
atn.	atnaujinta, pagrindinai remontuota, restauruota
atst.	atstatyta, rekonstruota, pastatyta iš naujo senosios bažnyčios vietoje
bkš.	bokštas arba bokštai
buv.	buvęs, buvusi
bž.	bažnyčia (parapinė, filijinė, vienuolyno ar kita)
c.	cerkvė (pravoslavų), įrengta rusų užimtoje bažnyčioje
dg.	sudegė arba sudeginta
did.	padidinta, praplėsta
ev.	evangelikų liuteronų
k.	koplyčia arba oratorija (miesto, dvaro, kaimo ar kapinių), vėliau panaudota bažnyčiai
kt.	kitas, kita
m.	metai (dažniausiai rašoma tik skaičius, pavyzdžiui 1930)
md.	medinė, paprastai surėsta iš sienojų
mr.	mūrinė, paprastai plytų, bet gali būti ir akmenų, jei tikrai nežinoma
nj.	nauja, naujai pastatyta ; kartais reiškia tą patį, kaip atst.
nž.	nežinoma, ar mūrinė, ar medinė
p.	pusė šimtmečio, pavyzdžiui, XVII a. II p. reiškia : XVII amžiaus antrojoje pusėje (nusakant bž. statybos laiką)
perst.	perstatyta sena bažnyčia tos pačios md. ar mr. konstrukcijos, kokia buvo senoji ; kartais reiškia tą patį, kaip atst.
pr.	prieš, pavyzdžiui pr. 1522 reiškia, kad bažnyčia statyta prieš 1522 m.
I ps. kr.	pirmasis pasaulinis karas 1914-1918
II ps. kr.	antrasis pasaulinis karas 1940-1945
ref.	evangelikų reformatų arba kalvinų
spėj.	spėjamas medinės bažnyčios atstatymo laikotarpis (pagal statistinius vidurkius)
st.	statyta (paprastai duodami statybos pradžios metai)
sugr.	sugriauta, nugriauta
už.	užimta, pavyzdžiui, užimta rusų ar reformatų
užd.	uždaryta
pvz.	pavyzdžiui
žr.	žiūrėti, žiūrėk

LIETUVOS BAŽNYČIŲ STATYBŲ CHRONOLOGIJA

Pastabos : 1. Eilės numeriai atitinka kartogramų (žr. po 259 psl.). simbolius.
2. Santrumpų sąrašas duotas priešais.
3. Mažiau žinomoms vietovėms lokalizuoti skliausteliuose pažymėtas artimas miestas, arba dekanatas, arba buvusio administracinio tinklo apskritis.
4. Kur buvo kelios bažnyčios viename mieste, duodamas bažnyčios titulas.
5. *ženklu prie numerio atžymėtos evangelikų ir reformatų bažnyčios.
6. ° ženklu prie numerio atžymėtos tos bažnyčios, kurios buvo sugriautos arba sunyko ir nebebuvo atstatytos, arba buvo rusų uždarytos ar paverstos cerkvėmis.

1 VILNIUS, šv. Mikalojaus. 1320 ? 1440 mr. Atn. po 1745 ir po 1812.
2 VILNIUS, švč. Marijos Dangun Ėmimo. XIV a. vid. Atst. pr. 1414 mr. Atn. po 1533, atst. 1781.
3 VILNIUS, šv. Stanislovo (katedra). 1387 md. Po 1399 mr. Perst. 1636 ir pr. 1800.
4 VILNIUS, šv. Jono. 1387 md. Pr. 1427 mr. Perst. po 1655, atn. 1737 ir 1826.
5 AŠMENA, šv. Mykolo Archangelo (domininkonų). 1387 mr. 1667 mr. nj. Atst. po 1797, užd. 1850, atn. ar atst. 1904 mr.
6 LYDA, šv. Kryžiaus Išaukštinimo. 1387 nž. 1770 mr. nj.
7 KRIAVAS (KRĖVA). Po 1387 nž. Perst. 1704 ir 1850. 1868-1906 c. 1934 md. nj.
8 MAIŠIAGALA. Po 1387 md. Atst. 1589 ir po 1655. 1760 mr. 1865 atn.
9 NEMENČINĖ. 1387 ? mr. Po 1655 md. nj. 1842 nž.
10 TAURAGNAI. 1387 md. (Spėj atst. XVI a. I p.). Atn. md. 1705. Atst. md. 1874.
11 UKMERGĖ. 1387 md. (Po gaisrų spėj. atst. XVI a. I p., XVII a. II p. ir XVIII a. II). 1810 mr., 1932 atn. did.
12 MEDININKAI. 1391 ar 1413 nž. 1788 md. nj. 1865 rusų už. ir sugr. 1910-1931 md. nj.
13° VILNIUS, šv. Onos (pilyje, pranciškonų). Pr. 1390 mr. XVI a. nj. Po 1655 sugr.
14 GARDINAS, švč. Marijos M. (« vytautinė »). 1392 nž. 1551 atst. mr. 1782 atst. 1804-1919 c. ir perdirbta. 1922 atn. senosios išvaizdos.

15 DAUGAI. 1393 nž. 1862 mr. nj.
16 EIŠIŠKĖS. 1398 md. 1443 mr. 1852 mr. nj.
17 KAUNAS, švč. Marijos Dangun Ėmimo (« vytautinė », pranciškonų). 1399 ? mr. 1669 mr. atn. Po 1819 atn.
18 VILNIUS, šv. Dvasios (domininkonų). XIV a. mr. Atst. 1441 ir XVI a., 1679 perst. did., 1726 bkš., 1748 atn.
19 KERNAVĖ. Apie 1400 md. (Spėj. atst. XVI a. I p.). 1729 md. nj. (ąžuolinių rąstų), sugr. 1933. Mr. nj. apie 1916.
20 DUBINGIAI. Apie 1400 md., laikinai už. ref. 1677 med. nj.
21 ALŠĖNAI, ALŠIONYS, GALŠIA. Apie 1400 nž. XVI a. II p. laikinai už. ref. Mr. 1618.
22 KĖDAINIAI, šv. Jurgio. Apie 1403 mr. XVI a. vid. iki 1627 už. ref. 1758 atst., 1839 ir 1928 atn.
23 VYŽUONOS. 1406 nž. XVI a. II p. laikinai už. ref. 1706 atst. mr., 1892 did., 1937 atn.
24 SKRIBONYS (Lydos). 1407 md. Prieš 1563 mr. Rusų už. 1863 iki 1928. Po 1928 atn.
25 TRAKAI NAUJIEJI, švč. M. Marijos Aplankymo (« vytautinė »). 1409 mr. 1655 dg. 1717 atst. mr. 1926 atn.
26 TRAKAI SENIEJI, švč. Marijos Dangun Ėmimo (benediktinų). 1410 nž. 1780 md. kitoje vietoje. 1899 mr. buv. vienuolyne, 1921 atn.
27 TROBOS (Valažino). 1410 nž. 1534 atn. 1905 nj. nž.
28 ŠALČININKAI. Apie 1410 md. 1655 dg. ir atst. nž.
29 GERANAINYS (Lydos). 1411 md. 1529 mr. Pr. 1771 atn.
30 LIPNIŠKĖS (Lydos). 1411 ? md. 1510 md. nj. 1804 perst. 1890 dg. Pr. 1900 mr.
31 VOVERYS (Lydos). 1413 md. 1568-1648 už. ref. Po 1648 perst. md. 1840 mr. nj. 1920 mr. nj.
32 VARNIAI, SENIEJI (buv. MEDININKAI). 1414 md. 1529 md. nj. 1680 dg. ir atst. ? 1779 md. nj.
33 LYDA (pijorų). 1414 atn. nž. senesnė pranciškonų bž. 1747 mr. nj. Rusų už. 1832 iki 1919. Po 1919 atn.
34 ARIOGALA. Apie 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. vid., XVII a. II p. XIX a. I. p.). 1915 dg. Po 1918 mr. nj.
35 BETYGALA. 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. vid., XVII a. pab.). 1857 md. nj. Dg. 1915. 1930 mr.
36 KELMĖ. 1416 md. Laikinai už. ref. XVI a. II p. Po 1613 gaisro atst. 1745 perst. Pr. 1918 mr. nj.
37 KALTINĖNAI. Apie 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. vid. ir XVII a. II p.). 1817 perst. 1880 dg. 1886 md. nj. (ąžuolinių rąstų).
38 KRAŽIAI, šv. Mykolo. Pr. 1416 md., pr. 1495 vėl nj. Sudegė ir atst. : po 1638, 1745 ir po 1807. Atn. 1911.
39 LUOKĖ. 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. II p.). 1744 md. nj.
40 RASEINIAI (domininkonų). 1416 mr. 1663 mr. nj. Atn. po 1729 ir 1776.

41 UTENA. Apie 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. vid. ir XVII a. II p.). 1796 md. nj. 1866 atn., dg. 1879. 1882 mr.
42 VIDUKLĖ. 1416 md. (Spėj. atst. XVI a. vid. ir XVII a. II p.). Pr. 1817 md. nj.
43 MERKINĖ 1418 (1388 ?) mr. Atn. 1496 ir 1648. Atst. 1884 mr.
44 KREKENAVA. 1419 md. 1472 md. nj. (Spėj. atst. XVII a. prad.). Sudegus, 1750 md. nj. 1896 mr.
45 BRĖSLAUJA. Apie 1420 md. (Spėj. atst. XVI a. vid. ir XVII a. pab.). Dg. 1794. Atst. 1824 md. 1897 mr.
46 VARNIAI NAUJIEJI (buv. MEDININKAI), šv. Petro ir Povilo. 1421 mr. Atst. 1641 (1680 ?), 1817 atn. po gaisro.
47 VELIUONA. 1421 (1416 ?) mr. 1644 perst. did. Atn. 1930.
48 GIRKALNIS. 1424 md. 1622 atn. 1744 md. nj. 1890 dg. 1898 md. nj.
49 LACKAS (Ščiutino). 1424 md. Atst. 1679 ir 1777. 1905 mr.
50 LYGUMAI. 1426 (1436 ?) md. Atst. nj. md. 1524 ir 1791. Sugr. 1908. 1907-1914 mr.
51 JURBARKAS. 1430 md. 1522 md. nj. (Spėj. atst. XVII a. II p. ir XVIII a. pab.). 1901 mr.
52 VILNIUS-ANTAKALNIS, šv. Petro ir Povilo. 1430 ? md. 1594 dg. 1609 atst. md. 1655 sunaikinta. 1668 mr.
53 PABAISKAS. 1436 md. 1544 md. nj. (Spėj. atst. XVII a. II p.). Jai sudegus, 1819 akm.
54 SIESIKAI. Pr. 1441 mr. 1537 mr. nj.
55 ŠČIUTINAS. 1436 md. (Spėj. atst. XVI a. II p.). 1718 md. nj. 1829 mr.
56 PANOTERIAI (Ukmergės). 1441 md. k. (Spėj. atst. XVI a. II p. ir XVIII a. prad.). 1787 ir 1864 md. nj.
57 VAISTAMAS. 1441 md. 1674 atn. 1774 md. nj. Sugr. I ps. kr. Pr. 1939 mr.
58 ARDILAVA (Maladečnos). 1443 md. (Spėj. atst. XVI a. pab.). Perst. 1752, rusų už. apie 1866. 1923 nž. nj.
59 GRUZDAVAS (Maladečnos). 1443 md. (Spėj. atst. XVII a. prad.). 1773 perst.
60 GIEDRAIČIAI. Pr. 1445 nž. 1510 perst. nž. 1809 mr. nj.
61 ŠIAULIAI, šv. Petro ir Povilo. 1445 md. 1595 mr. XVIII a. II p. atn. Po 1880 atst. bkš.
62 UŽBERŽIS (Valažino). 1446 md. 1625 atst. po gaisro. 1700 ? md. nj. ? 1879 atn.
63 KAUNAS, šv. Petro ir Povilo (bazilika). XV a. prad. mr. Po 1655 atn. Išdegus, po 1770 atst. ir did. 1894 restauruota.
64 LABANORAS. XV a. pr. ? md. Apie 1522 atst. (Spėj. atst. XVII a. II p.). 1820 md. nj.
65 PERLOJA. XV a. prad. ? md. (Spėj. atst. XVII a. pab.). Užd. 1863-1905. Po 1930 sugr. Apie 1930 mr.
66 PUNIA. 15 a. prad. ? md. 1503 perst. (Spėj. atst. XVII a. pab.). 1857 mr.

67° Suviekas (Zarasų). XV a. prad. md. (Spėj. atst. XVI a. II p. ir XVIII a. prad.). Po 1863 užd. ir sugr.
68 Švenčionys. XV a. prad.? md. 1514 atst.? 1663 mr. 1898 mr. nj. 1912 atn.
69 Rudamina (Vilniaus). XV a.? md. 1593? atst. (Spėj. atst. XVIII a. I p.). 1832 atst. 1864-1905 c. 1907 nž. nj.
70 Upninkai (Kauno). XV a. vid. md. 1616 md. nj. Atst. 1650, 1750 ir po 1807. 1831 rusų užd. ir dg. Pr. 1844 mr.
71 Vyšniavas (Ašmenos). 1451 md. 1637 mr.
72 Armoniškės (Lydos). Pr. 1452 md. 1686 atst. 1886 mr.
73 Svieriai, Svyriai. 1452 md. 1653 mr. 1909 atn. did.
74 Pašilė (Kražių). 1457 nž. 1781 atst.
75 Šiluva. 1457 md. XVI a. atst. po gaisro. 1623 md. nj., 1641 did. 1760 mr. 1892 apdegė. 1925 atst. bkš.
76 Lentupis. 1459 md. Apie 1700 atn. 1902 mr.
77 Dambrava (Gardino). Apie 1460 md. 1595 atst. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1902 mr.
78 Kruopa (Lydos). 1460 md. (Spėj. atst. XVI a. pab. ir XVIII a. I p.). 1920 dg. 1925 mr.
79 Varnionys. Apie 1462 mr. 1769 mr. nj. 1903 did.
80 Kavarskas. 1463 md. Po 1697 atst.? 1887 mr. 1928 atn.
81 Astravas. 1468? nž. 1616 atst. nž. 1787 mr. 1866-1918 už. c., po to katal. šv. Kozmo parap. žr. 920a nr.
82 Deltuva. 1468 md. Po 1628 atst.? 1825 md. nj.
83 Vilnius, šv. Pranciškaus Serap. (bernardinų). Po 1469 md. 1475 dg. Pr. 1525 mr., pr. 1549 did. Po 1655 apnaikinimo atst. 1677. Po 1794 gaisro atn. su pakeitimais.
84 Kruonis. 1472 nž. k. 1600 mr. 1764 atn. 1810-I ps. kr. c.
85 Jūžintai. 1472 md. k. 1570 atn. 1695 md. nj. 1799 mr. 1932 atn.
86 Kurtuvėnai. 1472 md. Laikinai už ref. (Spėj. atst. XVII a. prad.) 1785 mr.
87 Darsūniškis. 1473 md. 1655 dg. ir atst.? XVIII a. pab. atst. 1818 dg. 1848 mr.
88 Dieveniškės. Apie 1474 md. (Spėj atst. XVII a. prad. ir XVIII a. vid.). Buvo 1939.
89 Lebedžiai (Maladečnos). 1476 md. 1542 atn. 1808 dg. 1847 md. nj. 1898 atn.
90 Širvintos. 1475 md. 1674 md. nj. 1860 mr.
91 Alsėdžiai. 1476 md. (Spėj. atst. XVII a. I p.) 1793 md. nj.
92 Gaiteniškės (Lydos). XV a. nž., jos likimas nž.
93 Bijutiškis (Utenos). 1478 md. (Spėj. atst. XVII a. prad. ir XVIII a. vid.). Rusų užd. ir sugr. 1863. 1926 md. nj.
94 Krakės. Pr. 1478 md. Atst. XVII a. prad.? ir 1768. 1897 mr.
95 Naujadvaris (Lydos). 1480 md. 1670 md. nj. 1749 atst. 1880 atn.

96 VIDŽIAI. 1481 nž. Po 1754 md. nj. 1872 did. 1908 mr., I ps. kr. sugr. 1932 atst.
97 PAPILĖ (Šiaulių). 1483 nž. 1887 mr. nj.
98 ŠAUKĖNAI. 1486 md. 1763 md. nj.
99 KARKAŽIŠKĖS (Švenčionių). Pr. 1487 md. 1670 perst. 1838 atn. 1915 mr.
100 LASKAS (Valažino). 1489 md. (Spėj. atst. XVII a. I p. ir XVIII a. II p.). 1874 dg. 1919 md. nj.
101 VOSYLIŠKĖS SENOSIOS. 1489 md. (Spėj. atst. XVII a. I p.). 1903 mr.
102 ŽALUDKAS (Ščiutino). 1490 md. 1529 dg. ir atst., 1682 md. nj. 1853 mr.
103 ŠĖTA. 1492 md. 1680 md. nj. 1789 mr. 1900 mr. nj.
104 OŽIAI (Gardino). Pr. 1492 md. (Spėj. atst. XVII a. I. p. ir XVIII a. II p.). Už. c. iki 1920, atn.
105 AŠUŽA (Gardino). 1494 nž. Pr. 1927 mr.
106 PASVALYS. 1494 md. 1776 dg. 1787 mr. 1886 bkš.
107 GRAUŽIŠKĖS (Ašmenos). Pr. 1495 md. Atst. 1650 ir spėj. XVIII a. II p.
108 KAUNAS, šv. Mikalojaus (ses. benedikt.). Pr. 1495 mr., atn. po 1624.
109 PAŠVITINYS. 1495 (1459?) nž. Pr. 1610 nj. nž. 1852 mr.
110 NESTONIŠKĖS (Vileikos). 1497 md. 1616 atn. 1749 md. nj. 1905 mr.
111* ARNIONYS (Utenos). Pr. 1498 nž., laikinai už. ref., 1867 rusų panaikinta.
112 JELNA, ELNĖ (Lydos). Pr. 1498 md. 1667 atst. 1879 ir 1912 atn.
113 VIJA (Lydos). Pr. 1499 nž. 1631 mr. 1655 dg. ir atst.
114 ROKIŠKIS. Pr. 1500 md. 1713 md.nj. 1863 dg. 1868 mr.
115 ŽIRMŪNAI (Lydos). Pr. 1500 md. 1624 perst. Apie 1655 dg. ir atst. md. 1778 md. nj.
116 DUBIČIAI (Varėnos). Pr. 1501 (pr. 1492?) md. Pr. 1529 md. nj. 1636 perst. 1867 panaikinta. 1910 md. nj.
117* GARDINAS, švč. Trejybės. 1500 nž. 1655 sugr.
118 KAUNAS, šv. Jurgio. Apie 1500 mr., dg. tris kartus, po 1668 atst.
119 LINKUVA. 1500 md. 1593-1606 už. ref. Apie 1600 mr. 1927 atn.
120 RAMYGALA. Apie 1500 md. 1781 md. nj. 1846 atn. Apie 1906 mr.
121 RIETAVAS. Apie 1500 md. Dg. ir atst. spėj. XVII a. prad. 1721 md. nj. 1853 mr.
122 SKIEMONYS. 1500 md. (Spėj. atst. XVII a. I p. ir XVIII a. II p.). 1884 md. nj.
123 TRAKELIAI (Lydos). 1500 md. 1680 md. nj. Perst. 1730 ir 1809. Atn. 1866 ir 1928.

124 TURGELIAI (Vilniaus). Apie 1500 mr. 1837 md. nj. 1909 mr.
125 UŽUGUOSTIS. Apie 1500 md. 1747 md. nj., dg. 1898. Apie 1900 mr.
126 ZAPYŠKIS. Apie 1500 (1530 ?) mr. Atn. kelis kartus.
127 VILNIUS, šv. Onos Brolijos (prie Bernardinų). XVI a. prad. mr. 1581 mr. atst. Po 1613 ir 1902 atn.
128 DWORZYSZCZE (DVARIŠKIAI ?) (Lydos). 1501 md. (Spėj. atst. XVII a. I p. ir XVIII a. II p.). 1935 atn.
129 PABERŽĖ (Vilniaus). 1501 (1484 ?) md. 1759 md. nj. 1793 perst. 1866-1905 c. Pr. 1930 md. nj.
130 SEMELIŠKĖS. 1501 md. 1772 atn.
131 TVERAČIUS. 1501 md. 1662 md. nj. 1852 md. nj. 1905 mr. Apie 1925 atn.
132 KAUNAS, šv. Gertrūdos (šaričių). Pr. 1503 mr. Kelis kartus atn. 1873 perst. bkš.
133 NAUJADVARIS (Gardino). 1503 mr. Pr. 1673 atn. ? Buvo 1939.
134 PANEVĖŽYS, šv. Petro ir Povilo. 1503 (1507 ?) md. 1629 md. nj. 1781 md. nj. 1877 mr.
135 SMURGAINYS. 1503 md. 1611 mr. 1863 mr. nj. 1866-1920 c. 1925 atn.
136 AŠMENA (pranciškonų). 1505 nž. Sudegus, 1812 mr.
137 VILNIUS, šv. Jurgio. 1506 mr. 1748 perst.
138 BALNINKAI. 1507 md. 1771 md. nj. 1910 mr.
139 TABARIŠKĖS (Vilniaus). 1507 ? md. 1770 md. nj.
140 TAURAGĖ, švč. Trejybės. 1507 md. XVII a. pab. md. nj. Apie 1900 mr. 1915 apgriauta ir atst.
141 ZARASAI. Pr. 1508 md. 1610 md. nj. 1852 md. nj. 1842-1862 mr., o senoji md. sunyko.
142 SEDA. 1508 (1538 ?) md. 1770 perst. did.
143 ŽIEŽMARIAI. 1508 md. Po 1625 ir 1672 atst. 1744 perst. 1896 did. 1924 mr.
144 BATAKIAI. 1509 md. 1766 md. nj.
145 PAJŪRALIS. 1509 md. (Spėj. atst. XVII a. vid. ir XVIII a. II p.). 1893 dg. 1907 mr.
146 ŠVĖKŠNA. 1509 md. 1742 md. nj. Apie 1803 md. nj. 1900 mr.
147 SURVILŠKĖS (Ašmenos). Pr. 1510 md. 1550 perst. 1591 md. nj. 1758 perst.
148 BIRŽAI, šv. Jono Krikšt. Apie 1510 md. 1692 md. nj. 1736 atn. 1853 mr.
149 KAUNAS, šv. Kryžiaus (karmelitų). 1510 mr. k. 1685 mr. nj. Po 1881 atn.
150 SURDEGIS. 1510 md. 1625 mr. 1812 atn. 1832-1917 c. 1921 atn.
151 RŪDNINKAI (Vilniaus). 1511 md. 1655 dg. ir atst. 1884 atn.
152° SENIŠKIS (Švenčionių). 1511 md. 1776 atst. 1915 dg. ir nebeatst.

153 KRASNYBORAS (Augustavo). 1513 ? md. 1598 mr. ? XIX a. mr. nj.
154 ŠIAULĖNAI. Pr. 1514 md. 1518 md. nj. (Spėj. atst. XVII a. vid. ir XVIII a. pab.) 1857 mr.
155 ANYKŠČIAI 1514 md. 1566 dg. ir atst. 1765 mr. 1899 mr. nj. 1929 atst. bkš.
156 DRŪKŠIAI. 1514 md. Apie 1655 dg. 1725 md. nj. 1915 dg. 1929 md. nj.
157 IŠČELNA (Lydos). 1514 md. XVII a. atst. 1758 mr.
158 SALOČIAI. 1514 md. 1777 atst. 1873 perst. md.
159 PABIRŽĖ. 1515 md. 1637 md. nj. 1766 mr. 1897 atst. mr.
160 TRAUPIS. 1515 md. 1785 md. nj. 1892 mr.
161 ROŽENKA (Ščiutino). 1516 md. 1596 ir 1617 atst. md. 1674 mr. 1724 ir 1924 atn.
162 LINKMENYS. Pr. 1517 md. 1720 md. nj. 1887 mr.
163 ŽĄSLIAI. 1517 md. XVII a. pab. md. nj. 1901 mr.
164 AUKŠTADVARIS (Trakų). 1518 md. 1629 mr. 1866-1919 c., 1923 atn. k.
165 DUSETOS. Pr. 1519 md. 1744 perst. Apie 1880 mr.
166 GEGUŽINĖ. 1520 md. 1752 md. nj. 1852 akm.
167 LIŠKIAVA, šv. Jurgio Kankino. Apie 1520 md. XVII a. pab. md. nj. 1813 atn.
168 SIMNAS. 1520 mr. 1764 atn. 1844 dg. 1845 atst. did. mr. Po I ps. kr. atn.
169 ALUNTA. Pr. 1522 md. 1534 mr. Laikinai už. ref. XVII a. pab. atn. 1912 mr. nj.
170 KIETAVIŠKĖS. Pr. 1522 md. 1676 md. nj. (Spėj. atst. XIX a. prad.). 1915 mr.
171 METELIAI. Pr. 1522 md. 1619 md. nj. 1655 rusų dg. Pr. 1784 md. nj. 1807 dg. 1822 mr.
172 MOLĖTAI. Pr. 1522 md. 1700 ir 1880 md. nj. 1905 mr.
173 MUSNINKAI. Pr. 1522 md. 1614 atst. 1855 mr. Apgriauta I ps. kr. ir atn. 1930.
174 PAPARČIAI. Pr. 1522 md. Po 1649 atn. 1795 did. 1864 už. rusų ir sugr. 1916 md. nj.
175 SALAKAS. Pr. 1522 md. 1723 atn. 1862 md. nj. 1905 dg. 1906 akm.
176 SKARULIAI. Pr. 1522 md. Po 1592 mr. 1655 dg. Po 1670 atn. 1812 kare apnaikinta ir vėliau atn.
177 SVEDASAI. Pr. 1522 nž. 1575 mr. Nuo 1636 laikinai už. ref. 1655 kare sugr. 1661 mr. nj. 1794 pristat. md.
178 SVIERIONĖLIAI. Pr. 1522 md. 1671 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. pab.) Buvo 1939.
179 BALBIERIŠKIS. 1522 md. 1655 dg. 1674 atst. 1874 md. nj.
180 DUSMENYS. 1522 md. (Spėj. atst. XVII a. II p.). 1823 md. nj.
181 INDŪRA (Gardino). 1522 md. (Spėj. atst. XVII a. II p.). 1815 mr. 1904 perst. mr.

182 Joniškis (Šiaulių). 1522 (1526 ?) md. 1626 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. II p.). 1895 mr.
183 Lioliai. 1522 md. Laikinai už. ref. 1768 atst. 1907 pagrindinai atn. 1930 atn.
184 Pastojai (Pastovis). 1522 (1552 ?) md. 1617 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. vid.) 1832 rusų užd. 1903 mr.
185 Kuršėnai. 1523 md. Laikinai už. ref. 1622 nž. nj. 1842 mr. Sugr. I ps. kr. Po 1918 mr. nj.
186 Žagarė Naujoji, šv. Petro ir Povilo. 1523 md. XVII a. prad. mr.
187 Alytus, dešinėje Nemuno pusėje. 1524 md. (Spėj. atst. XVII a. II p.). 1818 nž. nj. 1930 atn.
188 Žeimiai. 1524 md. 1698 md. nj. 1829 atn. 1906 mr.
189* Klaipėda, šv. Jokūbo, ev. (« žemininkų »). 1525 nž. 1686 mr.
190 Veisiejai. 1525 md. 1767 md. nj. Pr. 1817 mr.
191 Akmenė. XVI a. prad. md. 1596 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. I p.). 1912 akm.
192*o Deltuva, ref. XVI a. prad. nž. 1752 mr. Sunyko pr. I ps. kr.
193 Jonava (Augustavo). XVI a. prad. md. 1620 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1908 mr.
194* Katyčiai, ev. XVI a. prad. nž. 1574 mr.
195*o Klaipėda (pilies), ev. XVI a. prad. mr. Po 1560 panaikinta.
196* Šilalė, ev. XVI a. prad. nž. 1806 md. nj. 1833 dg. 1836 md. nj. Po 1918 atn.
197 Bistryčia (Vilniaus). 1526 mr. 1760 atn. did. 1865-1918 c.
198 Daugeėliškis Senasis. 1526 md. (Spėj. atst. XVII a. II p.). 1812 atn. 1886 dg. 1899 md. nj.
199 Gervėčiai (Ašmenos). 1526 md. (Spėj. atst. XVII a. II p. ir XVIII a. pab.) 1899 mr.
200 Žagarė Senoji. 1528 md. Po 1605 atst. po dg. 1655 vėl dg. ir st. akm.
201 Karmėlava. 1529 md. 1663 atst. 1921 md. nj.
202 Nočia (Lydos). Apie 1529 md. 1756 md. nj. 1910 mr.
203 Šeduva. 1529 md. 1642 mr. po dg. 1804 atn. po dg. 1905 atn. did.
204 Šilalė. 1533 md. 1769 nž. atst. 1903 mr.
205 Onuškis (Trakų). Pr. 1534 md. 1568 md. nj. 1829 mr.
206 Sidra (Augustavo). 1535 md. Laikinai už. ref. 1762 mr. 1880 sugr. senoji md.
207 Pilviškiai. Pr. 1536 md. k. 1656 md. nj. 1872 atn. did.
208 Seirijai. 1537 mr. 1638 atst. ? 1825 perst.
209 Baisogala. 1539 md. 1637 atst. 1777 ir 1782 atst. 1882 mr.
210 Butkiškė (Kauno). 1539 md. k. 1566 md. nj. 1748 atn. XIX a. perst.
211 Mastai (Gardino). 1539 md. 1740 atst. po dg. 1923 atn.
212 Bartininkai. 1540 md. Apie 1640 md. nj. 1790 akm. 1864 atn., perst. bkš.

213 VILKIJA. 1540 md. 1606 atn. 1751 perst. 1901 mr.
214* ŽEIMELIS, ev. 1540 md. 1786 akm.
215 KUZNICA (Gardino). 1541 md. (Spėj. atst. XVII a. II p.) 1863 mr.
216 VILNIUS, šv. Kryžiaus (bonifratrų). 1542 mr. 1634 did. XVIII a. perst. po dg. 1906 atn.
217 SUBATNINKAI. Pr. 1545 md. 1573 atst. 1774 md. nj. Sugr 1900. 1900 mr.
218* KAUNAS, ev. Pr. 1546 nž. 1682 mr. nj. 1851 did. (bkš.).
219 AUGUSTAVAS. 1549 md. (Spėj. atst. po dg. XVII a. pab.) 1776 md. nj. 1842 mr., senąją iškėlus kitur. 1906 mr. nj.
220* KINTAI, ev. Apie 1550 nž. 1705 akm. 1905 atn.
221* KRETINGALĖ, ev. Apie 1550 md. 1652 md. nj. Apie 1732 akm., senąją sugr. 1875 did. (bkš.).
222* VERDAINĖ (Šilutės), ev. 1550 nž. (gal jau antroji). Po 1757 mr. 1850 did.
223*° KOLAINIAI (Šiaulių), ref. XVI a. vid. nž. Veikė iki 1785.
224 TRYŠKIAI. XVI a. vid. md. Už. ref. iki 1611. 1751 md. nj.
225 VALKININKAS. XVI a. vid.? md. (Spėj. atst. XVII a. pab.) 1823 mr. 1898 did.
226* AŠMENĖLĖ, ref. XVI a. nž. 1694 md. (jau katal.). 1790 md. nj. 1841 ir. 1874 atn.
227° BAREIKIAI (Mažeikių). XVI a. nž. 1613 jau nebeminima.
228 BARŪNAI (Ašmenos). XVI a.? md. 1691 md. nj. 1747 mr. XIX a. II p. laikinai c.
229 ČEDASAI. XVI a. nž. 1620-1644 už. ref. 1788 md. nj. 1913 mr.
230*° DUBINGIAI, ref. XVI a. mr. Po 1704 jau nebebuvo.
231° GARDINAS, šv. Mikalojaus. XVI a. mr. 1655 sunaikinta.
232* GARGŽDAI, ev. XVI a. nž. Vėliau perst.? 1939 dg.
233 KULVA (Kauno). XVI a. md. k. Laikinai už. ref. 1653 mr. (katal.). 1874 atn. did.
234*° LEBEDŽIAI (Maladečnos), ref. XVI a.? mr., vėliau sunyko
235*° MUSNINKAI, ref. XVI a. vid. nž., vėliau sunyko.
236* NAUJAMIESTIS (Panevėžio), ref. XVI a. nž. (pr. 1583). (Spėj. atst. XVIII a. II p.). Veikė iki II ps. kr.
237*° PIVAŠIŪNAI, ref. XVI a. nž., vėliau sunyko.
238 RAČKOS (Suvalkų). XVI a. nž. 1766 mr. 1811 perst.
239 RUKAINIAI (Vilniaus). XVI a. md. 1812 sunaikinta. Po 1812 mr. 1866-1918 c.
240* SKAUDVILĖ, ev. XVI a. nž. 1827 md. nj.
241* SMALININKAI, ev. XVI a. nž. Perst.? Tebeveikė po I ps. kr.
242* SMURGAINYS, ref. XVI a. nž. 1621 už. katal. 1655 sunaik. ir netrukus atst. mr. 1911 nj. mr.
243*° ŠILUVA, ref. XVI a. nž. Panaikinta XVII a.?
244* ŠVOBIŠKIS, ref. XVI a. md. Dg. 1616 ir atst. nž. 1789 mr. nj.
245 TVERAI. XVI a. md. 1614 md. nj. 1747 dg. ir atst. md. 1814 md. nj. 1897 md. nj.

246 Upytė. XVI a.? md. 1742 md. nj. 1878 atst. md.
247 Užventis. XVI a.? md. 1609 atst. 1825 md. nj.
248 Vaiguva. XVI a. md. k. 1719 ir 1804 md. nj. 1881 atn.
249 Vainutas. XVI a. md. 1606? mr. XVIII a. pab. perst.? Buvo 1938 mr.
250 Varanavas (Lydos). XVI a. md. 1705 nž.
251 Viekšniai. XVI a.? md. 1634 md. nj. 1680 atn., apie 1853 sugr. 1844 mr.
252* Viešvilė, ev. XVI a.? nž. Vėliau mr. nj.
253 Vilnius, švč. Trejybės. XVI a. mr. 1821-1919 c.
254 Žiupronys (Ašmenos). XVI a. md., vėliau iki 1646 už. ref. 1655 dg. ir atst. 1682 vėl dg. ir atst. md? 1854 mr.
255 Žarėnai. XVI a. med. k. 1626 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. II p.) 1911 md.
256 Mosėdis. 1511 md. (Spėj. atst. XVII a. pab.). 1780 mr.
257 Bielica (Lydos). Pr. 1553 nž. 1553 už. ref. 1787 md. nj. katal. 1840-1919 c. 1922 atn. md.
258 Pašušvys. 1553 mr. 1798 did.
259* Vilnius, ref. 1553 nž. Radvilų dvare, netrukus st. nj. Lukiškėse. Dg. 4 kartus. 1682 atst. nž. 1830 mr. nj.
260 Palanga. 1554 md. (1590?) 1659 atst.? Pr. 1907 mr.
261 Inturkė. 1555 md. XVIII a. atst. md.
261*a* Rykantai, ref. Pr. 1555 md. Apie 1585 mr. 1688 atn. ir atiduota katal. domininkonams. XVIII a. perst. mr. 1935 atn.
262*° Skapiškis. Pr. 1555 mr. ref., nuo 1555 katal. 1684 atn. mr. 1819 mr. nj. Sugr. I ps. kr. Žr. 630 nr.
263* Vilnius, ev. 1555 nž., dg. kelis kartus, 1738 mr.
264° Virbalis. 1555 md. Dg. 1654. 1686 md. nj. 1774 atn. 1819 sugr.
265 Rodūnia. Pr. 1557 md. 1655 dg. ir atst. 1752 md. nj. 1801 dg. ir atst. Vėl dg., 1838 atkelta iš kitur md. 1926 mr.
266 Beržininkas (Seinų). Pr. 1558 md. (Spėj. atst. XVII a. pab.). 1833 md. nj.
267* Būtingė, ev. Pr. 1560 md. 1638 md. nj. po sugr., 1728 akm. 1822 akm. nj.
268 Šalčininkėliai (Vilniaus). 1560 md. 1662 perst. 1834 atst. md. 1866-1878 rusų užd. Po to vėl katal.
269* Vilkyškiai (Pagėgių), ev. 1561 nž. 1758 dg. 1770 mr. 1896 perst. did. mr.
270 Prieraslis (Suvalkų). Apie 1562 md. (Spėj. atst. XVII a. pab.). 1821 md. nj. 1911 mr.
271 Užpaliai. 1563 (1574?) md. 1750 atst. 1784 dg. 1787 atst. md. 1884 mr.
272 Plateliai. 1564 md. 1598 ir 1654? atn. Pr. 1777 md. nj.
273* Skuodas, ev. 1564 md. 1714 md. mj. 1769 dg. 1821 mr. I ps. kr. dg. ir atst. mr.
274 Vištytis. 1566 md. 1723 md. nj. 1829 mr. 1885 atn. did.

275* TAURAGĖ, ev. 1567 nž. 1768 md. 1782 dg. 1787 md. nj. 1836 dg. 1838 mr. I ps. kr. sugr. bkš. ir atst.
276 KVĖDARNA. Apie 1569 md. 1593 dg. 1609 md. nj. (Spėj. atst. XVIII a. vid.) 1843 dg. ir atst. md. I ps. kr. dg., atst. laikina md. 1935 akm.
277 PAJŪRIS (Šilalės). 1569 md. 1790 mr. 1849 atn.
278 GAURĖ (Tauragės). Pr. 1570 md. 1773 md. nj. 1926 atn.
279 LAZDIJAI. 1570 md. (Spėj. atst. XVIII a. prad.). 1885 mr.
280 RAGUVA. 1570 ? md. 1678 md. nj. 1816 perst. 1887 md. did.
281 VARSĖDŽIAI. 1570 md. (Spėj. atst. XVIII a. prad. ir XIX a. I p.) Buvo 1938.
282 PILYPAVAS (Suvalkų). 1571 md. (Spėj. atst. XVIII a. prad.). 1838 mr.
283 VIŽAINIS (Suvalkų). 1571 md. 1814 dg. 1825 mr.
284 KIAUKLIAI (Ukmergės). 1572 md. Apie 1743 ir 1815 atst. md. 1907 md. nj.
285 ŠAŠUOLIAI (Ukmergės). 1572 md. 1698 atn. 1751 perst. md.
286* PIKTUPĖNAI (Pagėgių), ev. 1574 akm. 1853 bkš.
287 LAZŪNAI (Valažino). 1576 md. 1700 ir 1852 perst. 1904 mr.
288 VIEVIS. Pr. 1577 md. Apie 1600 md. 1794 dg. 1796 md. nj. 1812 dg. 1816 md. nj. 1906 dg. 1931 mr.
289 GELGAUDIŠKIS. Apie 1578 md. 1691 md. nj. 1789 atst. 1864 dg. 1868 mr.
290 KAMENKA (Gardino). 1580 md. (Spėj. atst. XVIII a. prad.). 1908 mr.
291 LEIPALINGIS. 1580 ? md. Pr. 1674 md. nj. 1785 dg., atst. md. k. 1806 mr. 1873 atn.
292 ŽEMAITKIEMIS. Po 1581 ? 1568 ? (Spėj. atst. XVIII a. prad.). 1892 dg. 1899 mr.
293 LIPSKAS (Augustavo). Pr. 1582 nž. Sugr. XVIII a. II p. 1876-1905 parap. panaikinta. Po 1905 mr. nj.
294* RUSNĖ, ev. Pr. 1583 md. (Spėj. atst. XVII a. pab.). 1809 mr.
295 ERŽVILKAS. Pr. 1584 md. 1706 md. nj. Po dg., 1855 md. nj. 1938 atst. md.
296 GARDINAS, jėzuitų. Apie 1584 mr. 1732 atn.
297* SEIRIJAI, ref. 1584 nž. 1664 nž. nj.
299 PAJEVONIS. 1586 md. 1724 ? mr. 1842 mr. nj. I ps. kr. dg. 1928 atst. mr.
300* PRIEKULĖ, ev. 1587 nž. Po 1757 atn. 1886 mr.
301* BIRŽAI, ref. 1589 mr. Po gaisrų atst. 1625 ir 1705. 1741 sugr. 1771 atst. mr. 1850 mr. nj.
302 SALOS (Ašmenos). 1589 md. 1632 md. nj. 1656 sugr. 1699 atst. 1812 dg. 1839 atst. I ps. kr. dg. 1934 mr.
303 GARGŽDAI. 1590 md. Dg., 1791 md. nj.
304 JOSVAINIAI. 1590 md. (vieton senesnės dvaro k.). (Spėj. atst. XVIII a. prad.). 1841 atn. 1896 mr.

305 NEMAKŠČIAI. Apie 1590 k. md. 1636 (1736 ?) md. nj. Dg., po 1780 atst. md. 1814 dg., 1826 atst. 1881 md. nj.
306 SUBAČIUS. 1590 md. Po 1655 atst. 1882 mr. 1925 atn.
307*° MONTVILIŠKIS (Kėdainių), ref. 1592 nž. Sunyko XVII a. ?
307*a* RUDAMINA (Lazdijų). 1592 mr. 1795 mr. nj. 1913 atn. did.
308 STAKLIŠKĖS. 1593 md. 1760 mr.
309 LYDUVĖNAI. Pr. 1594 mr. Sugr., pr. 1748 md. nj. 1764 mr. nj.
310 VILNIUS, šv. Mykolo. 1594 mr. 1661 atn. XVIII a. vid. po dg. atst. 1825 atn. 1864-1905 rusų už. 1906 atn.
311 GARDINAS, bernardinų. 1595 mr.
312 GRAŽIŠKIAI (buv. GRAŽIAI) (Vilkaviškio). 1598 md. 1715 md. nj. 1865 sugr. 1881 mr.
313* ŠVENTEŽERIS (Lazdijų), ref. 1598 md. 1654 už. katal. Apie 1746 md. nj. 1863 dg. 1882 md. nj.
314 RUMŠIŠKĖS. Pr. 1599 md. Po 1655 md. nj. 1859 md. nj.
315 PUNSKAS. Pr. 1600 md. Dg., 1776 md. nj. 1888 sugr. 1881 mr.
316 DAUJĖNAI (Biržų). XVI a. pab. md. k. 1750 (1806 ?) mr. 1910 atn.
317* JIEZNAS, ref. XVI a. pab. ? mr. 1643 perst. ir už. katal. Apie 1760 atn.
318* RADVILIŠKIS, ref. XVI a. II p. ? nž. Buvo po I ps. kr.
319 RIEŠĖ (Vilniaus). XVI a. pab. md. XVII a. perst. md. Pr. 1939 mr.
320° AŽUDIEVIS (Švenčionių). Apie 1600 md. 1765 md. nj. 1865 rusų už. 1911 mr. 1915 sugr.
321 KAZOKIŠKĖS. 1600 mr.
322 ONUŠKIS (Rokiškio). 1600 md. 1774 perst. 1908 md nj.
323 PAŠALTUONIS (Tauragės). Apie 1600 md. k. 1756 md. nj. 1890 md. nj.
324 ROŽANYSTOK (Dambravos). 1600 md. 1759 mr. 1866-1918 rusų už.
325 VILNIUS, šv. Stepono Kankinio. 1600 mr. Pr. 1788 atn. ?
326 DŪKŠTAS SENASIS, šv. Kryžiaus Išaukštinimo. Apie 1601 md. 1674 md. nj.
327 UŽUBALIS (Lydos). 1601 md. 1812 mr.
328 KIRJANOWCE (Lydos). 1602 md. (Spėj. atst. XVIII a. I p. ir XIX a. vid.). 1866-1919 c.
329° KRETINSODIS (Kretingos). 1602 md. Vėliau sugr.
330 NEVARĖNAI (Telšių). 1602 md. (Spėj. atst. XVIII a. I p.). 1911 ? atn.
331 TELŠIAI, švč. Marijos M. 1602 md. (parapija buvo nuo 1536). Apie 1700 md. nj. 1835 sugr., 1837 ? atst. nž. ir už. c. 1934 grąžinta katal. ir atn.
332 KRETINGA (pranciškonų). 1603 mr. 1908 perst. did.
333 KUKTIŠKĖS. 1604 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). Dg., 1890 atst. md.

335 VILNIUS, šv. Kazimiero (jėzuitų). 1604 mr. Dg., 1749 atst. 1831-1922 už. rusų c. 1867 perst. 1925 atn. katal.
336 ŽVINGIAI. Apie 1604 md. 1679 atst.? 1778 md. nj. 1885 atn. I ps. kr. dg. 1939 md. nj.
337 KAMOJYS (Švenčionių). 1606 mr. 1861 perst.
338 KABILNINKAS. Pr. 1608 md. 1651 md. nj. 1901 mr.
339 ADUTIŠKIS. 1608 md. (Pirmoji bž. st. XV ar XVI a., sugr. reformatų). 1826 md. nj. Apie 1911 mr.
340 DŪDOS (Lydos). 1608 md. 1712 perst. 1908 atn.
341 SEREDŽIUS. 1608 md. 1655 atst.? 1829 md. nj. 1913 mr.
342 ŽYGAIČIAI. 1608 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.) 1861 mr.
343 BIRŠTONAS. Pr. 1609 md. 1643 atst. 1787 md. nj. 1909 mr.
344 BAKALARIAVA (Suvalkų). 1609? nž. (1562?). 1771 mr.
345 LANKELIŠKIAI (Vilkaviškio). 1609 md. 1804 mr.
346 PRIENAI. Pr. 1609 md. 1674 atst. 1850 md. nj. 1875 atn. did.
347 BIELOGRUDA (Lydos). 1609 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1907 mr.
348 PERVALKAS (Gardino). 1609 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1866 rusų užd. 1915 dg. 1919 md. nj.
349 SMALVOS (Zarasų). 1609 md. 1766 atst. 1857 atn.
350 SEINAI (dominkonų). 1610 mr. 1760 atn. did. Nuo 1818 katedra.
351*° VIJA (Lydos), ref. Pr. 1611 nž. Vėliau sunyko.
352*° GAITENIŠKĖS (Lydos), ref. 1611 mr. Vėliau sunyko.
353*° GĖLUVA (Raseinių), ev. 1611 md. 1620 dg. ir atst. 1677 vėl dg., nebeatst.
354 KRINČINAS. 1611 md. 1776 mr.
355*° PLUNGĖ, ref. 1611 md. Vėliau sunyko.
356 RAUDĖNAI (Šiaulių). 1611 md. 1739 ir 1881 md. nj.
357 TIRKŠLIAI. 1612 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1936 dg. 1939 mr.
358 ŽADIŠKĖS (Vileikos). 1612 mr. (1567? jau buvusi pirmoji bž.) 1902 atn. did.
359 SKUODAS. 1614 md. 1725 atst. 1835 dg. 1847 mr.
360 TYTUVĖNAI. 1614 mr. 1759 rekonstruota.
361* KELMĖ, ref. ir ev. 1615 (1660?) mr. 1751 dg. 1767 atst. mr.
362° MERKINĖ (domininkonų). 1615 mr. Sunyko?
363 KUPIŠKIS. 1616 md. 1791 atst. 1900 mr.
364 VEPRIAI. 1616 mr. (1610?) 1910 mr. nj.
365 ALVITAS. 1617 md. 1804 mr.
366 NORVILIŠKĖS (Ašmenos). 1617 md. Po 1745 mr. 1832 rusų užd. ir vėliau sugr. Po 1918 md. nj.
367 PLUNGĖ, šv. Jono Krikšt. 1617 md. 1797 md. nj. Atn. XIX a. vid. 1934 sugr.
368 VABALNINKAS. 1617 md. 1696 dg. 1714 md. nj. 1729 dg. 1734 atst. md. Apie 1814 dg., mr. nj. 1880 atn. did. 1921 atn.

369 GRINKIŠKIS. 1618 md. 1763 perst. 1875 mr.
370 VIDENIŠKIS (Utenos). 1618 mr. 1800 atn. 1910 atn.
371 RADVILIŠKIS. Pr. 1619 md. 1769 md. nj. 1868 dg. ir atst. md.
372 KANTAUČIAI (Plungės). 1619 md. Pr. 1789 atn. ?
373 VARDUVA (sen. ŽEMAIČIŲ KALVARIJA, GARDAI). Apie 1619 md. k. Po 1637 md. nj. 1750 md. nj. 1783 mr. 1896 dg. ir atst.
374*° ŠĖTA, ref. Pr. 1620 nž. 1700 jau nebebuvo.
375 DARBĖNAI. 1620 mr. 1843 atst. akm. 1886 perst. 1936 atn.
376 PANEMUNIS. 1620 md. 1682 atst. 1760 md. nj. 1896 atn. 1915 dg. 1927 mr.
377 PARINGYS (Švenčionių). 1620 md. 1745 atst. 1809 mr. 1837 atn. po dg.
378 PAVANDENĖ (Telšių). 1620 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.).
379 VILKAVIŠKIS. 1620 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1870 mr. Nuo 1926 katedra.
380 VILNIUS, Visų Šventųjų. 1620 mr. 1733 atn. did. (bkš.).
381*° CEIKINIAI, ev. Buvo 1621 iki 1700 nž.
382 DANIUŠAVA (Vileikos). 1621 md. XVIII a. pab. sugr. 1809 md. nj. 1899 atn.
383 KLOVAINIAI (Šiaulių). 1621 md. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1853 atst. did. (bkš.).
383*a*° KRAŽIAI (jėzuitų). 1621 mr., išbuvo iki 1821.
384 LIEPLAUKĖ. 1621 md. k. (Spėj. atst. XVIII a. vid.). 1861 perst. md.
385 PAMŪŠIS. 1621 mr. 1924 ir 1935 atn. did.
386 KURKLIAI. Pr. 1622 md. k. 1700 md. nj. 1874 perst. md.
387*° KURKLIAI, ref. Pr. 1622 md., sunyko ?
388 PAJŪRIS (Tauragės). 1622 md. 1750 ir 1896 md. nj. I ps. kr. dg. 1921 md. nj.
389 VILNIUS, šv. Ignaco. 1622 mr. 1798 rusų užd., vėliau už. c. iki po I ps. kr. 1926 atn.
390 VILNIUS, šv. Kotrynos. 1622 nž. 1655 dg. 1693 mr. 1737 dg. 1741 atst. mr. 1857 atn.
391 LYDUOKIAI (Ukmergės). 1623 mr. 1884 atn. did. (bkš.).
392 NEMANIŪNAI. 1623 md. 1786 md. nj. 1831 atn. 1878 md. nj.
393 LAUKUVA. 1624 md. 1852 mr.
394 ŠIUPYLIAI (Šiaulių). 1624 md. (Spėj. atst. XVIII a. I p. ir XIX a. I p.).
395 TELŠIAI, šv. Antano. Po 1624 md. k. 1650 md. nj. 1702 dg. 1720 md. nj. 1762 mr. Nuo 1926 katedra.
396 KWASÓWKA (Gardino). 1625 md. 1871 mr.
397*° KARVAIČIAI, ev. XVII a. prad. md. k. 1730 md. nj. 1746 dg. Apie 1790 smėlio kopos užpustė.
398 MARKAVA (Maladečnos). XVII a. prad. md. k. 1740 perst. md. 1866-1919 rusų užd.
399 MIKALIŠKĖS (Vilniaus). XVII a. prad. md. 1653 mr.

400* PAPILYS (Biržų), ref. XVII a. prad. mr. 1782 atst.
401 PUMPĖNAI. XVII a. prad. md. 1675 atst. 1769 dg. 1796 mr. 1914 atn.
402 RIGALAUKIAI (Gardino). XVII a.? md. 1818 mr.
403 SKAISGIRYS. XVII a. prad. md. k. Apie 1650 md. nj. 1836 mr.
404 SUGINČIAI. XVII a. prad.? md. k. 1773 md. nj. 1909 md. nj.
405 ČEKIŠKĖ. 1626 mr. 1799 dg. 1821 mr. nj.
406* KĖDAINIAI, ref. 1626 mr. Atn. XVIII a. vid.?
407 NEMUNAITIS (Alytaus). 1626 md. 1655 dg. ir. netrukus md. nj. 1831 atst. po dg. 1904 mr.
408 PAGIRIAI (Ukmergės). 1626 md. XVIII a. prad. dg. 1742 ir 1876 md. nj.
409 VILNIUS, šv. Teresės. 1627 md. 1635 mr. 1760, 1857, 1895 ir 1927 atn.
410 ČIUDENIŠKIS (Vilniaus). 1628 mr.
411 OBELIAI (Rokiškio). 1629 md. XIX a. sugr. 1860 md. nj. 1899 mr.
412* GAITENIŠKĖS, ev. 1630 mr.
413 PAKRUOJIS. 1630 md. 1887 mr. 1934 atn.
414 SALANTAI. 1630 (1603?) md., tada SKILANDŽIAI. 1724 md. nj. išsilaikė iki XIX a. pab. 1911 mr.
415° BALSIAI (Šilalės). Pr. 1631 md. Sugr. pr. 1863.
416 GARDINAS, domininkonų. 1632 mr.
417*° GRIEŽĖ (Mažeikių), ref. 1632 mr. (1654?). Sugr. XIX a.?
418 KALTANĖNAI. 1633 md. 1767 atst. 1908 mr.
419 BENEKAINYS (Lydos). 1634 md. (Spėj. atst. XVIII a. II p.). 1902 mr.
420 GARDINAS, brigitiečių 1634 mr.
421 KARTENA. 1634 (1629?) md. 1873 dg. ir netrukus atst. md.
422 KAUNAS, švč. Trejybės. Po 1634 mr. 1899 atn.
423 APYTALAUKIS (Kėdainių). 1635 mr. 1902 atn.
424 GARDINAS, švč. M. Marijos Angelų Karalienės 1635 mr.
425 KAMAJAI. 1635 md. (Spėj. atst. XVIII a. II p.). 1905 mr.
426 SKIRSNEMUNĖ. Pr. 1636 md. (Spėj. atst. XVIII a. II p.). 1900 mr.
427 CEIKINIAI. 1636 md. 1773 md. nj. 1898 mr. Dg. I ps. kr. ir atst. md. nj.
428*° GRUDZDŽIAI, ev. 1636 md. 1696 atst. po dg. 1715 sunyko.
429 PIKELIAI. 1636 md. 1752 md. nj.
430 SUDARGAS. Apie 1636 md. k. 1749 md. nj. 1909 atst. 1912 dg. 1924 mr.
431° VILNIUS, šv. Juozapo, senoji. 1636 mr. Apie 1865 sugr.
432 ŽIDIKAI. 1636 md. k. (Spėj. atst. bž. XVIII a. I p.). 1819 akm.
433 LECKIŠKĖ (LECKAVA). 1637 md. 1645 atst. did. po dg. 1783 sunyko. 1785 md. nj.
434 SURVILIŠKIS (Kėdainių). 1637 md. 1791 md. nj. 1892 atst.

435 Laukžemis. Pr. 1639 md. k. 1648 md. nj. 1754 atst. XIX a. vid. md. nj.
436 Lapės. Apie 1639 mr. 1720 atst. mr. 1899 atn. did.
437 Pušalotas. 1639 md. 1853 md. nj. 1879 atn. did.
438 Veiviržėnai. 1639 md. 1835 atst. md.
439 Kražiai, benedikt., vėliau parap. 1641 md. 1751 mr. 1910 atn.
440 Sintautai. 1641 md. k. 1788 dg., atst. md. Apie 1860 atn. 1907 dg. 1909 mr.
441*° Žeimelis, ref. Pr. 1641 nž. Vėliau sunyko?
422 Kaunas, švč. Sakramento, domininkonų. 1641 mr. 1845 rusų už. 1866-1919 c. Po to atn.
443 Kudirkos Naumiestis. 1642 md. k. 1680 md. nj. 1783 mr. 1870 atn. did. (bkš.).
444 Lavoriškės (Vilniaus). 1642 md. 1655 dg. ir atst. 1775 perst. md. 1906 mr.
445 Miroslavas (Alytaus). 1642? md. k. 1744 md. nj. 1763 atst. md. 1835 žaibo dg. 1847 mr. 1895 atn. did. 1914 dg. 1921 atst. mr.
446 Vilnius, šv. Jokūbo ir Pilypo. 1642 md. 1690 mr. 1797 atn. Po 1918 atn.
447 Virbalis, domininkonų. 1643 mr. Pr. 1783 atn? Pr. 1914 atn. did.
448 Kuliai. 1644 md. 1750 atst. md. 1900 mr.
449 Vilnius-Užupis, šv. Baltramiejaus Apašt. 1644 md. 1655 dg. Po 1660 mr. 1744 (1788?) atst. mr. po dg. 1824 perst. 1881 atn. did. (bkš.).
450° Krakės, šv. Kotrynos. Apie 1645 md. 1863 dg.
451 Geležiai (Panevėžio). 1646 md. k. 1874 atn. bž. 1937 md. nj.
452*° Žiupronys (Ašmenos), ref. Apie 1646 nž. Po 1704 sunyko.
453 Dūkštos (Vilniaus). 1647 mr. 1772 perst. 1850 mr. nj. 1863-1918 c., po to atn.
454 Pivašiūnai. 1648 md. Dg. kelis kartus. 1766 atst. md. 1825 md. nj.
455 Ratnyčia (Druskininkų). Apie 1650 md. 1676 md. nj. 1762 md. nj. Pr. 1910 mr.
456 Stelmužė. 1650 md.
457 Astryna (Lydos). XVII a. vid. md. (Spėj. atst. XVIII a. pab.). 1931 dg. 1933 md. nj.
458 Bagdanavas (Ašmenos). XVII a. md. Pr. 1792 atn. md.
459 Ciobiškis. XVII a. md., netrukus dg. Pr. 1792 md. nj., dg. XVIII a. pab. 1810 mr.
460 Gasčiūnai (Šiaulių). XVII a. md. (Spėj. atst. XVIII a. pab.) 1931 atn. md. did.
461* Gelvonai, ref. XVII a. vid. md. 1686 md. nj. jau katalikų, 1700 atst. md. 1842 atn. 1895 dg. 1897 mr.

462° KAZĖNAI (KAZIONYS) (Švenčionių). XVII a.? nž. XIX a. už. c.
463 PANERIAI (Vilniaus). XVII a. mr. k. XIX a. vid. atn. did. mr.
464* SALAMIESTIS, ref. XVII a. (pr. 1673) nž. Atn.? Buvo pr. II ps. kr.
465° SEINAI, šv. Jurgio. XVII a. nž. Sugr. 1842.
466° STRĖVININKAI Mūriniai (Kaišiadorių). XVII a.? nž. 1863 už. c.
467*° ŠVENTOJI (Palangos), ev. XVII a.? nž. Pr. 1824 sugr.
468 ŪDRIJA. XVII a. vid. md. Pr. 1784 atn. did. (bkš). 1837 sugr. 1861 md. nj. 1913 dg. 1924 mr.
469 UGIONIAI (Betygalos). XVII a. md. k. 1784 md. nj. 1831 dg. 1858 akm.
470 ŽEIMELIS. XVII a.? md. 1828 mr.
471 SMILGIAI (Panevėžio). 1651 (1661?) md. 1764 atst. 1873 atn.
472 KUŽIAI (Šiaulių). Po 1652 md. k. 1873 md. nj. I ps. kr. dg., po to atst. md.
473 VOSYLIŠKĖS (Ščiutino). 1652 md. 1702 dg. 1769 mr. 1868-1919 rusų už., po to atn.
474 KROSNA. 1655 md. 1840 mr.
475 ASAVA (Lydos). 1656 (1666?) md. 1706 dg. 1732 md. nj. 1910 md. nj.
476 LAIŽUVA. 1661 md. 1884 dg. 1891 mr.
477 CHOŽOW (Maladečnos). 1662 md. (Spėj. atst. XVIII a. pab.). 1869-1919 rusų už. 1926 atn.
478 ŽAIGINYS (Raseinių). Pr. 1664 md. 1770 md. nj. I ps. kr. dg. 1917 md. nj.
479 KALVARIJOS (Vilniaus). 1664 mr. 1755 perst. 1893 atn.
480* KĖDAINIAI, ev. 1664 mr. 1845 atn.
481 PAŽAISLIS (kamaldulių). 1664 mr. 1712 baigta.
482* SEIRIJAI, ev. Pr. 1664 nž. Tebebuvo pr. II ps. kr.
483 VANDŽIOGALA. 1664 (1655?) md. 1855 md. nj.
484° VERKIAI, domininknų. 1664 nž. (1850 vienuolynas užd.). 1857 bž. tebebuvo.
485 KAIMELIS (Šakių). 1665 md. k. 1860 (1880?) md. nj.
486 PANDĖLYS. 1655 md. 1801 mr.
487 VAŠKAI. 1655 md. 1767 atst. 1881 mr.
488 KAUNAS, šv. Stanislovo, jėzuitų. 1666 mr. 1739 atn. po dg. 1812 apnaikinta ir rusų už. 1915 apgriauta. Po I ps. kr. grąžinta jėzuitams ir atn.
489° PAŠIAUŠĖ (Šiaulių). 1666 md. 1686 mr. 1714 dg. XIX a. vid. sugr.
490 STAČIŪNAI. 1668 nž. Atst.? Tebebuvo pr. II ps. kr.
491* KLAIPĖDA, ref. 1669 mr.
492 GRUZDŽIAI. Apie 1670 md. 1759 md. nj. 1910 mr.
493 KIDULIAI (Šakių). 1670 nž., tebebuvo pr. II ps. kr.
494 PERNARAVA. 1670 md. 1815 md. nj.

495 Plokščiai. 1670 md. 1784 md. nj. 1868 md. nj.
496 Šatės. 1670 md. 1771 md. nj. 1885 mr.
497 Medingėnai. 1671 md. 1746 md. nj. 1902 atst. md.
498 Dambrava (Ščiutino). 1674 mr. 1865-1919 rusų už.
499 Krokialaukis. 1674 md. k. 1755 md. nj. 1840 sugr. 1869 akm.
500 Apsas (Brėslaujos). 1676 md. 1768 md. nj. 1866 dg. 1887 mr.
501 Palėvenė. 1676 mr. XVIII a. atn. did.
502 Vadžgirys (Raseinių). 1676 md. k. 1790 md. nj. 1924 mr.
503 Meškuičiai. 1677 md. 1792 atst. 1897 mr.
504 Vygriai. 1678 md. Sunyko apie 1800. 1704 mr. 1881 atn.
505 Želedis (Švenčionių). 1678 md. 1823 atst. 1866-1921 rusų už. 1905 dg. ir atst.
506 Lenkimai. Apie 1680 md. 1734 md. nj. 1848 mr.
507 Šakyna (Šiaulių). 1680 md. 1789 akm.
508 Bigailiai (Panevėžio). 1682 md. k. 1895 atn. 1935 perst. md.
509 Babtai. 1682 md. 1771 atn. 1830 dg. 1853 md. nj.
510 Joniškėlis. 1684 md. 1792 mr. (senajai sudegus).
511 Kriaunos. 1684 md. 1818 mr.
512 Naujamiestis (Panevėžio). 1688 md. 1725 dg. 1782 md. nj. 1898 mr. 1936 atn.
513 Rageliai (Rokiškio). 1688 md. 1860 perst. 1938 atn. md.
514 Šakiai. 1689 md. k. 1748 md. nj. 1823 atn.
515 Vilnius, švč. Jėzaus Širdies, vizičių. 1694 nž. 1729 mr. 1864-1919 rusų už.
516 Kybartai. Apie 1695 md. k. Spėj. atst. XIX a. pradž. 1927 mr.
517* Klaipėda, šv. Jono, ev. 1696 mr.
518 Vilnius, Viešpaties Įžengimo, misionierių. 1696 mr. 1750 atn. did. 1844-1862 rusų už.
519 Alovė (Alytaus). Pr. 1697 md. 1802 md. nj. 1900 perst. md.
520 Šumskas. 1697 md. 1767 mr. 1866-1917 c.
521 Leliūnai. 1698 md. 1788 perst. 1907 mr.
522 Troškūnai. 1698 md. Dg., 1789 mr. 1908 atn.
523 Šimonys. Pr. 1699 md. k., vėliau st. bž. 1770 md. nj. 1877 atn. 1915 dg. 1920 md. nj.
524° Gardinas, šv. Dvasios. XVII a. pab.? mr. 1855 dg.
525 Dotnuva. XVII a. pab. md. XVIII a. md. nj. 1773 mr. 1911 dg., atn.
526 Jeruzalė (Vilniaus). XVII a. II p. mr., vėliau atn.
527* Joniškis (Šiaulių), ev. XVII a. II p.? nž. 1847 nj. nž.
528° Palačionys (Maladečnos). XVII a. pab.? nž. 1738 atn. Nuo 1896 c.
529 Barglavas (Augustavo). XVII a. pab.? md. 1722 md. nj. 1840 mr. 1883 atn.
530 Glinciškės (Vilniaus). 1700 nž. Po 1832 liko k., rusams uždarius vienuolyną.

531 Šateikiai. 1700 md. 1875 mr.
532 Vilnius-Antakalnis, Viešp. J. Išgan. Apie 1700 mr. 1812 apgriauta ir atn. 1867-1915 c. 1929 atn.
533 Benica (Maladečnos). 1701 mr. 1866-1918 c.
534 Ylakiai. 1701 md. 1785 perst. 1894 mr.
535 Vilnius-Šnipiškės, šv. Rapolo. 1702 mr. 1812 apgriauta, po 1832 atn.
536* Plaškiai, ev. 1703 md. 1896 sugr. ir st. mr.
537 Trinapolis. 1703 md. 1750 mr. 1849- apie 1918 c. Po 1918 atn.
538 Kėdainiai, šv. Juozapo. 1704 md. 1766 perst. md.
539 Liškiava, švč. Trejybės. 1704 mr. 1821 atn.
540 Aleksandravėlė (Rokiškio). 1705 nž. k. 1796 akm.
541 Kalvarija Suvalkų. 1705 md. 1770 atn. did. (bkš.). 1838 sugr. ir st. mr.
542 Gardamas. 1706 md. 1933 mr. (gelžbetonio).
543 Upyna (Tauragės). 1706 md. 1835 md. nj. 1913 atn.
544 Kalesninkai (Lydos). 1707 md. 1832-1904 rusų užd. 1904 mr.
545° Slabada (Ašmenos). 1710 nž. 1865 rusų užd.
546 Suvalkai. Apie 1710 md., sugr. XIX a. prad. 1820 mr. 1881 atn. did. (bkš.).
547 Aviliai (Zarasų). 1712 md. k. 1817 atn. did. 1875 vėl. did.
548 Vosyliškis (Kėdainių). Apie 1712 md. k. 1785 md. nj. k. 1812 perkelta ir did. 1882 vėl did. md.
549 Užusvieriai. 1713 mr. 1864-1919 c.
550 Pelekai (Brėslaujos). 1714 md. 1816 atst.? Po 1865 atn. 1902 mr.
551 Žalpiai (Raseinių). 1714 nž. 1928 mr. nj.
552 Nečečiai (Lydos). 1715 md. 1837 mr.?
553 Liudvinavas. Po 1717 md. Dg. I ps. kr., atst. laikina md. bž.
554 Marijampolė, šv. Mykolo. 1717 md. k. (tada Pašešupio kaime). 1750 md. nj. 1809 dg. 1817 mr. 1882 atn. did. (bkš).
555 Liūbavas. Apie 1720 md. 1770 md. nj. Dg. I ps. kr. 1932 md. nj.
556 Suostas (Biržų). 1720 md. 1904 md. nj.
557 Raseiniai, karmelitų. Po 1720 md. 1780 dg., atst. md. Pr. 1832 mr. 1832-1860 c. 1860 perst. ev. 1923 atn. ev.
558 Kapčiamiestis. 1724 md. 1824 md. nj.
559 Šilėnai (Vilniaus). 1725 md. 1758 md. nj. Apie 1800 perst. md.
560* Kaunas-A. Panemunė, ev. XVIII a. prad. nž. (katal.), vėliau ev. liuter. 1919 atn. (ar. nj.?).
561 Jonapolė arba Viržuvėnai (Telšių) XVIII a. prad. md. k. 1763 md. nj.
562 Joniškis (Utenos). XVIII a. prad. md. 1848 atst. md.
563 Rūdiškės (Trakų). XVIII a. prad. md. k. 1910 md. nj. 1925 akm.
564 Gaidė (Brėslaujos). 1726 md. 1812 atn. 1883 md. nj.

565 RENAVAS (Mažeikių). 1726 md. (tada Gaurės dvaras). 1780 atn. 1930 mr. (gelžbetonio).
566 PANEVĖŽYS, švč. Trejybės, po 1918 šv. Kazimiero. 1727 md. 1790 dg. 1803 akm. 1847-1918 c. 1927 atn.
567 SALAMIESTIS. Pr. 1729 md. k. 1815 akm.
568 TENENIAI. 1731 md. 1782 atst. md.
569 VIRBALIS. 1731 ? nž. 1833 mr. 1878 mr. nj.
570 ANTALIEPTĖ. 1732 mr. 1832-1918 c. Apie 1921 atn.
571 ŽEMOJI PANEMUNĖ. 1732 md. 1829 apgriauta. 1877 mr.
572 MICKŪNAI (Vilniaus). 1733 mr. k. 1744 ? perst. 1869-1918 c. 1935 atn. mr.
573 DEGUČIAI (Tauragės). 1735 (1757 ?) md. trikampė.
574 LUKŠIAI, arba ZYPLIAI (Šakių). 1735 md. Pr. 1863 mr. Po 1918 atn.
575° KĘSTAIČIAI (Telšių). Apie 1738 md. k. 1808 dg. 1820 md. nj. 1886 rusų užd. ir sugr.
576 KOLAINIAI (Šiaulių). 1740 mr. 1867-1922 c. 1922 atn.
577 RUMBONYS. 1741 md. 1795 md. nj.
578 GRIŠKABŪDIS. 1742 md. 1796 md. nj. aštuoniakampė.
579 UKMERGĖ, švč. Trejybės, pijorų. Apie 1742 mr. 1845-1919 c., po to atn.
580° VARNIAI, švč. Trejybės, rokitų. 1743 nž. 1867 rusų užd.
581 DAUKŠIAI (Marijampolės). 1744 md. 1803 dg. 1864 akm.
582 GUDELIAI (Marijampolės). Pr. 1744 md. k. 1791 atn. 1844 dg. 1847 atst. md. 1893 akm.
583 KAULELIŠKĖS. Pr. 1744 md. 1808 md. nj. 1916 atst. md.
584 ONŽADAVAS (Vilniaus). Pr. 1744 md. k. 1864 laikinai rusų už. 1923 md. nj.
585 PAPILYS (Biržų). Pr. 1744 md. k. 1764 md. nj. 1875 atn.
586 RIEČIAI (Simno). Pr. 1744 md. k. 1919 atst. md.
587 SUŽIONYS (Vilniaus). Pr. 1744 md. k. 1795 nž. nj. 1856 atn. 1863 laikinai rusų už. 1927 atn. mr.
588° VIENCAVAI (Zarasų). Pr. 1744 md. Sunyko apie 1860.
589 ZYBALAI (Ukmergės). 1744 md. 1861 perst. md.
590 KAZITIŠKIS (Švenčionių). 1745 md. 1860 md. nj. 1864 c. 1908 mr. nj. (katalikų).
591 BERŽORAS (Kretingos). 1746 md.
592 VILNIUS, Marijos Paguodos, augustinų. 1746 mr. 1852-1919 c., po to atn.
593 PANEVĖŽIUKAS (Kauno). 1747 mr. trikampė.
594 RIMŠĖ. 1747 md. Apie 1900 md. nj.
595 PADUBYSIS, arba BAZILJONAI (Šiaulių). Apie 1749 nž. 1836-1919 c., po to atn.
596 ALĖJAI. XVIII a. mr. k. 1935 sugr. ir st. md. nj.
597 ALEKSOTAS (Kauno). XVIII a. md. k. 1921 md. nj.
598 BAINA (Brėslaujos) XVIII a. md. Vėliau c., o katal. turėjo kt. bž.

599 Daukiškiai (Ašmenos) XVIII a. vid. md. 1805 md. nj. 1917 dg. 1927 atst. md.
600 Endriejavas. XVIII a. md. k. 1797 (1780 ?) md.
601 Horodno (Lydos). XVIII a. ? nž. Tebebuvo 1939.
602* Kuršėnai, ev. XVIII a. nž. Tebebuvo po I ps. kr.
603* Liudvinavas (Marijampolės), ev. XVIII a. ? nž. Tebebuvo po I ps. kr.
604 Nemunėlio Radviliškis. XVIII a. md. k. 1854 akm. 1924 atn.
605 Pabradė (Švenčionių). XVIII a. ? nž. Buvo 1939.
606 Palėvenėlė (Kupiškio). XVIII a. md. k. 1801 sugr. 1803 akm. 1911 atn.
607 Panemunėlis (Rokiškio). XVIII a. ? md. k. 1792 md. nj. 1911 mr.
608* Sartininkai, ev. XVIII a. md. 1927 md. nj.
609° Sutkava (Ašmenos). XVIII a. mr. Nuo 1839 c. I ps. kr. sugr.
610*° Šeduva, ev. XVIII a. nž. XX a. prad. jau buvo sugr.
611 Šemetas (Švenčionių) XVIII a. mr. k. Nuo 1832 laikinai rusų užd. 1902 atn. did. mr.
612 Užlieknė (Mažeikių). XVIII a. md. k. Apie 1929 perkelta kt. vieton ir atn.
613 Vajasiškis. XVIII a. md. k. 1863 md. nj.
614 Venclavonys (Ašmenos). XVIII a. ? md. k. 1831-1918 c. 1929 md. nj.
615 Vidiškiai (Ukmergės). XVIII a. md. k. 1826 md. nj. Pr. 1856 mr.
616* Žemaičių Naumiestis, ev. XVIII a. md., dg., atst. ir vėl dg. 1825, tada mr. nj.
617 Jonava (Kauno). 1750 md. 1791 mr. 1924 atn. did. (bkš).
618 Kaszubińce (Katra ?) (Gardino). 1750 md.
619 Palūšė. 1750 md.
620 Stakiai-Pamituvis (Raseinių). 1750 md. 1816 atn. did. 1875 perst. md.
621 Parudaminys (Vilniaus). Apie 1752 md. k. ? 1776 md. nj. 1867 rusų užd. 1908 mr.
622 Žemalė (Mažeikių). 1752 md. 1826 akm.
623 Ėriškiai (Panevėžio). 1754 md. 1892 md. nj. 1939 atn.
624 Gegrėnai (Telšių). 1754 md.
625 Paliepiai (Raseinių). 1754 md.
626 Skudutiškis. 1754 md. 1859 atn. did. Pr. 1914 md. nj.
627 Slavikai. 1754 md. 1835 md. nj.
628 Jominai (Augustavo). 1755 md. 1789 dg., st. md. k. 1842 md. nj.
629° Pašaminė (Švenčionių). 1756 (1780 ?) nž. 1818 perst. 1832 rusų už.

630 Skapiškis, domininkonų. 1756 md. 1819 mr. 1832-1858 rusų užd. 1923 atn. mr.
631° Smėlynė (Zarasų). Pr. 1758 md. k. 1854 md. nj. 1915 dg.
632 Smilgiai (Biržų). 1757 md. 1862 perst. 1916 atn. 1939 mr.
633 Kurtuvėnai, baziliečių. 1758 md.
634 Viešvėnai (Telšių) 1758 md. 1924 atn.
635 Akmuo (Alytaus). 1759 md. k., vėliau filija.
636 Skriaudžiai. 1759 md. k. 1802 md. nj. 1829 mr. 1895 perst. mr. did.
637* Žvyriai (Jurbarko), ev. 1759 md. 1849 md. nj. 1886 atn.
638 Truskava (Panevėžio). 1760 md. k. 1794 md. nj. 1926 atn.
639 Aukštoji Panemunė (Kauno). 1762 md. 1859 mr.
640 Kyburiai (Biržų). 1762 md. k. 1927 md. nj.
641 Lauksodis (Šiaulių). 1762 md. XIX a. pab. atn.
642 Pakalniai (Utenos). 1762 md. 1906 md. nj.
643 Budriai (Kretingos). 1763 md. 1903 md. nj.
644 Waszkiewicze (Ščiutino). 1763 mr.
645 Gudagojis. 1764 md. 1866-1905 rusų užd. Po to veikė.
646 Pakražantis (Raseinių). 1764 md. 1854 md. nj. 1882 mr.
647 Keturvalakiai. Pr. 1765 md. k. 1786 md. nj.
648 Belmantas (Brėslaujos). 1765 mr.
649 Rozalimas. Apie 1765 md. k. 1771 md. nj.
650 Daugailiai 1766 md. Dg., 1883 perst. md. did.
651 Ilguva (Šakių). 1766 md. Dg., 1814 atst. md.
652 Lomiai (Luomiai) (Tauragės). 1766 md.
653 Vergeriai. 1766 md. 1803 atn.
654 Butrimonys. Pr. 1767 md. 1848 md. nj. 1906 mr.
655 Karklėnai (Kražių). 1768 md.
656 Debeikiai. 1769 md. 1906 mr.
657* Juodkrantė, ev. 1770 md. 1884 perst. md.
658* Klaipėda, ev. (anglų). Po 1770 mr.
659 Marcinkonys. 1770 md. 1870 md. nj.
660 Rūdiškiai (Šiaulių) 1770 md. 1868 md. nj.
661 Skaudvilė. 1770 md., vėliau perst. md.
662 Studena (Augustavo). Apie 1770 md. k. 1776 atkelta md. bž. iš Augustavo. 1847 md. nj.
663 Jeleniavas (Suvalkų). 1771 md. 1878 md. nj.
664 Požerė (Tauragės). 1771 md.
665 Kvetkai. 1772 md. 1875 atn. did.
666 Mielagėnai. 1772 mr. 1839 atn.
667 Sudervė (Vilniaus). 1772 mr. 1803 perst. mr.
668 Ginteliškė (Kretingos). 1773 md.
669 Šaukotas (Kėdainių). 1773 md.
670 Vadaktėliai (Panevėžio). 1773 md. 1880 atst. did.
671 Žlibinai (Telšių). 1773 md. 1898 atst.
672 Gižai. 1774 md. 1834 dg. 1847 akm.
673 Pagramantis. 1774 md.

674 PAVOVERĖ (Švenčionių). 1774 md.
675 ŠVENTYBRASTIS. 1774 md. 1880 atn. did.
676 ŠIAUDINĖ (Šiaulių). 1775 md.
677 ŽELVA. 1755 md. 1892 iškelta kitur, st. nj. md.
678 PIEVĖNAI (Mažeikių). 1776 md.
679 UKRINAI (Mažeikių). 1776 md.
680 DILIAI (Biržų). 1777 md.
681 KALNALIS (Kretingos). 1777 md. 1883 md. nj.
682 ŽUKANČIAI (Šiaulių). 1777 md. 1849 mr.
683 GRŪŠLAUKIS (Kretingos). 1778 md.
684 KLYKOLIAI (Mažeikių). 1778 md. 1881 atst.
685 TRUIKINAI (arba ALEKSANDRIJA) (Kretingos). 1778 md. k. 1864 akm.
686 EŽERONYS (Gardino). 1779 md. 1927 atst.
687 JOKŪBIŠKĖS (arba JOKŪBAVAS) (Kretingos). 1779 md.
688 ŠILAI (Panevėžio). 1779 md. 1909 mr.
689 JUODAIČIAI (Kauno). 1780 md. 1931 mr.
690 KALVIAI (Kauno). 1780 md. k. 1800 mr.
691 LATVELIAI-ŽARĖNAI. 1780 akm.
692 IGLIAUKA (Marijampolės). 1781 md. 1882 mr. I ps. kr. dg. ir netrukus atst. mr.
693 KIEMELIŠKĖS (Švenčionių). 1781 md. 1845 perst. Apie 1900 atn. md. did.
694 KRASNAPOLIS (Seinų). 1781 md. 1862 mr.
695 KRIKLINIAI (Panevėžio). 1781 md. 1897 perst. did.
696 PAYSTRYS (Panevėžio). 1781 md. 1910 md. nj.
697 STRŪNAITIS (Švenčionių). 1781 md. 1847 mr.
698 SUDEIKIAI (Utenos). 1781 mr. 1933 atn.
699 VADOKLIAI. 1781 md. 1876 atn. did. 1934 atn.
700 ALIONYS (Vilniaus). Pr. 1782 md. k. 1932 md. nj.
701 GIRDIŠKĖ (Tauragės). 1782 md. Apie 1912 dg. Pr. 1928 mr.
702 MIEŽIŠKIAI (Panevėžio). 1782 md. 1916 mr.
703 SALOS (Rokiškio). 1782 md. 1888 perst.
704 SARTININKAI. 1782 md.
705 SAUDININKAI (Šiluva). 1782 md.
706 ANCIŠKIS (arba ANČIŠKIAI) (Panevėžio). 1783 md. 1845 atn. 1893 perst.
707 GADŪNAVAS (seniau DEGENIAI). 1783 md. k. 1901 mr.
708 KARVYS (Vilniaus). 1783 md. 1861 dg. 1863 mr.
709 SUVAINIŠKIS (Rokiškio). 1783 md. 1861 nj. nž.
710* ARIOGALA, ev. Pr. 1784 nž. 1885 nž nj.
711* BATAKIAI, ev. Pr. 1784 md. 1885 md. nj.
712*° GARDINAS, ev. Pr. 1784 nž. Sunyko XIX a.?
713*° GELGAUDIŠKIS, ev. Pr. 1784 nž. Sunyko XIX a?
714* KELMĖ, ev. Pr. 1784 nž. Buvo po I ps. kr.
715* RASEINIAI, ev. Pr. 1784 nž. 1806 nž. nj. 1860 perėmė buv. domininkonų mr. bž.

716* Žagarė Senoji, ev. Pr. 1784 nž. Apie 1850 nž. nj.
717 Ūbiškė (Telšių). 1784 md.
718 Vėžaičiai. 1784 md.
719 Lauksoda (Telšių). 1785 md.
720 Taujėnai. 1785 md. k. XIX a. prad. atst. po dg. Pr. 1858 mr.
721 Imbradas (Zarasų). 1786 md. 1891 atn.
722 Kliukčionys (Švenčionių). 1786 md. 1875 md. nj.
723 Kruopiai. 1786 md. 1889 mr.
724 Milašaičiai (Raseinių). 1786 md.
725 Varėna I (Alytaus). 1786 md. I ps. kr. dg. 1921 md. nj.
726 Bagaslaviškis (Ukmergės). 1787 md. 1851 md. nj.
727 Kupreliškis (Biržų). 1787 md. 1898 atst.
728 Paberžė (Kėdainių). 1787 md. Vėliau dg. ir atst. 1863 atn. did. md.
729 Palonai (Krakių). 1787 md. 1939 mr.
730 Viešintos. 1787 md. 1900 mr.
731 Barstyčiai (Mažeikių). 1788 md. 1906 perst. md.
732 Andrioniškis. 1789 md. 1933 gelžbetonio.
733 Judrėnai (Tauragės). 1789 md. 1870 md. nj.
734 Leščiai (Kėdainių). 1789 md.
735 Notėnai (Kretingos). 1789 md. 1906 md. nj.
736 Pašilė arba Vaitkuškis (Ukmergės). 1789 mr.
737 Teolinas (Augustavo). 1789 mr. 1875 rusų už. c., nebegrąžinta. 1906 md. nj.
738 Buivydžiai (Vilniaus). 1790 md., aštuoniakampė.
739 Bukonys (Ukmergės). 1790 akm. 1916 atn.
740 Krikštėnai (Ukmergės). 1790 nž.
741 Spirakiai (Panevėžio). 1790 md. 1840 akm.
742 Žemaičių Naumiestis. 1790 md.
743 Plutiškės (Marijampolės). 1791 md. k. 1839 md. nj.
744 Pociūnėliai (Kėdainių). Pr. 1792 md. k. 1805 md. nj.
745 Antašava (seniau Papyvesiai) (Biržų). 1792 md. k. 1862 md. nj.
746 Kairiai (Šiaulių). 1792 mr. Pr. I ps. kr. atn. did.
747 Kanstantinava (Švenčionių). 1792 md. 1812 dg. 1820 mr. 1896 atn. did.
748 Kriukai (Šiaulių). 1792 md.
749 Pažėrai (Garliavos). 1792 md. 1910 atn. did.
750 Varputėnai (Šiaulių). 1792 md.
751 Adakavas (Tauragės). 1793 md.
752 Ščebra (Augustavo). 1793 md.
753 Žagariai (Seinų). 1793 md.
754 Antazavė. 1794 md. 1910 perst.
755 Alizava (Biržų). 1794 md. 1877 atst.
756 Eitminiškės (Vilniaus). Pr. 1794 md. k. 1866 panaikinta. 1924 md. nj.
757 Pakuonis. 1794 md. 1883 mr. I ps. kr. sugr. bkš.

758 POLEKĖLĖ (Šiaulių). 1794 md.
759 ALYTUS, Sūduvos. Pr. 1795 md. k. 1830 md. nj. 1905 perst. md.
760 EIGIRDŽIAI (Telšių). 1795 md.
761 PALUOBIAI (Šakių). Apie 1795 md. k. Apie 1915 sugr. 1916 md. nj.
762 ŠUNSKAI. 1795 akm. 1865 akm. nj.
763 DIDKIEMIS (Tauragės). 1796 md.
764 RAGUVĖLĖ. 1796 md.
765 STULGIAI (Tauragės). 1797 md. 1901 mr.
766 VADAKTAI. 1797 md. 1883 mr.
767 VILNIUS, Vilniaus g., šv. Juozapo. 1798 mr.
768 BUTRIMONYS (Lydos). 1799 md. 1890 atn. 1927 atn. md.
769 LABŪNAVA (arba LABŪNAI) (Kėdainių). 1799 md. 1812 dg. 1855 mr.
770 ADOMONYS (Gardino). XVIII a. pab. md. 1854 mr.
771 DUOKIŠKIS (Rokiškio). XVIII a. pab. md. k. 1908 md. nj.
772 KALIETNINKAS (Suvalkų). XVIII a. pab. md. 1840 md. nj.
773 PAKAPĖ, seniau VILEIKIAI (Šiaulių). XVIII a. pab. md. k. 1860 md. nj. 1879 vėl md. nj.
774* PLIKIAI (Klaipėdos), ev. XVIII a. pab. nž. 1891 mr.
775 VEIVERIAI. XVIII a. II p. md. k. 1818 md. nj. 1853 mr. 1934 atn. did.
776 KETŪNAI (Mažeikių). 1800 md.
777 SILVANONYS (Augustavo). Apie 1800 md. 1815 sugr. 1840 akm.
778*° SUVALKAI, ev. Apie 1800 nž. Vėliau sunyko?
779 BARZDAI. 1801 md. k. 1919 atn. md. bž. 1932 mr.
780 KAUNATAVA (Telšių). 1802 md. 1893 rusų sugr. 1924 md. nj.
781 —
782 ŽIOBIŠKIS (Rokiškio). 1802 md. 1912 akm.
783 KARSAKIŠKIS (Panevėžio). 1803 md. 1831 atst. 1888 mr. 1929 atn.
784 ŠTABINAS (Augustavo). 1804 md. 1836 md. nj. XIX a. II p. mr.
785 ŠILAVOTAS (Prienų). 1806 md. k. 1896 mr.
786 UPYNA (Telšių). 1807 md.
787 KRETINGA, ev. 1808 md. 1897 mr.
788 MICAIČIAI (Šiaulių). 1808 md. 1902 atn. I ps. kr. dg. Po 1818 atst. md.
789 GARLIAVA. 1809 mr. 1915 apgriauta. 1935 atst.
790 GIRDŽIAI (Raseinių). 1809 md. 1858 md. nj. 1926 vėl md. nj.
791 PLIUSAI (Brėslaujos). 1809 md. 1860 atn. 1907 mr.
792 VILŪNAI (Kruonio). 1810 akm. 1863-1918 rusų už.
793 VYŠNIAVAS (Vileikos). 1811 mr. 1866-1920 c. 1935 atn.
794 GUDŽIŪNAI (Kėdainių). Apie 1812 md. k. 1900 md. nj.
795 GUDŽIŪNAI (Raseinių). 1812 nž. Buvo 1940.

796 SLABADAI (Šakių). 1812 md. k., nuo 1929 bž.
797 VOKIA BALTOJI (Vilniaus). 1813 md. k., tada VAIDOTŲ kaime. 1910 mr.
798* GARLIAVA, ev. 1814 md. Po 1818 mr.
799 GARDAI (arba GARDĖNAI) (Šiaulių). 1815 md. k. 1835 atkelta md. k. iš Pašiaušės, nuo 1858 filija. 1867 rusų užd. laikinai.
800 SASNAVA. 1817 md. 1933 mr.
801 VIŠAKIO RŪDA. 1817 md. 1833 md. nj.
802 KALNUJAI (Rasenių). 1818 mr.
803* ŠVĖKŠNA, ev. 1819 md. 1867 akm.
804 BŪDVIETIS (Lazdijų). Pr. 1820 (ar XVIII a?) md. k. 1884 atn. did. 1906 atn. md., vėl did.
805 BAGELIŠKĖS (Švenčionių). 1822 mr. 1871 rusų užd. laikinai. 1927 atn.
806 PAEŽERĖLIAI (seniau ŽUKLIJAI) (Šakių). Pr. 1822 md. k. 1860 mr. 1872-1908 rusų užd., vėliau atn.
807 MIKELIŠKĖS (Ščiutino). 1823 mr. 1878 atn.
808 JUOZAPAVA (Šiaulių). 1925 md.
809 SIDERKA (Dambravos). 1825 mr. 1850-1920 c., vėliau atn.
810 SUTKAI (Šakių). 1825 md. 1939 mr. (nebaigta).
811* AUKŠTELKIAI (Šiaulių), ref. XIX a. prad.? mr.
812 RUSOTA (Gardino). Šv. Petro Ap. XIX a. prad.? md.
813 GAUJA (Lydos). XIX a. prad.? md. Laikinai rusų už. Po 1925 atn.
814 KIAUNORIAI (Šiaulių). XIX a. prad.? mr. I ps. kr. dg. 1925 atst. mr.
815 PERLAMAS (Gardino). XIX a. prad.? md. 1915 dg. 1921 md. nj.
816 RAUDONDVARIS. XIX a. prad.? md. 1851 mr. 1915 apgriauta. Po 1920 atst.
817 ADOMYNĖ (Panevėžio). 1826 md. k. 1921 md. nj.
818 PALUKNYS (Trakų). 1828 md. Po 1906 atn. did.
819 VIDIŠKIS (Švenčionių). 1828 md. 1901 mr. 1933 atn.
820 DAMBRAVA (Panevėžio). 1829 md. 1863-1905 rusų užd. 1907 mr.
821 DAPŠIONYS (Panevėžio). 1829 mr.
822 MITKAIČIAI (Telšių). 1829 md.
823 SIDABRAVAS (Panevėžio). 1829 akm. 1858 did. 1906 atn. did.
824 PAKĖVĖ (arba PAKIEVIS) (Šiaulių). 1830 md.
825* ALKIŠKIAI (arba ELKIŠKIAI) (Mažeikių), ev. Apie 1837 md. 1860 mr.
826 VELYKIAI (Panevėžio). 1838 mr. 1910 atn.
827 SMALĖNAI (Seinų). 1839 mr. (perst. iš fabriko pastato).
828 PALOMENIS (Kaišiadorių). 1840 md.
829 SUVALKAI, švč. Marijos M. D. Ėmimo. 1840? mr. c., po 1918 perst. į katal. bž.

830 Šiauliai, šv. Jurgio. Apie 1840 mr. c. Po 1918 perst. į katal. bž.
831* Marijampolė, ev. 1841 mr.
832 Šaikūnai (Švenčionių). 1841 mr.
833* Sudargas, ev. 1842 nž.
834 Tūbiniai (Tauragės). 1842 md.
835* Vižainis, ev. 1842 nž. 1879 mr.
836 Karolinas (Seinų). Po 1843 mr. c. Po 1921 perst. į katal. bž.
837* Kudirkos Naumiestis, ev. 1843 mr. Po 1918 atst.
838 Lekėčiai. 1843 md. k. 1906 atn. did.
839 Druskininkai. 1844 md. 1931 mr.
840 Nedingė (Alytaus). 1844 akm.
841* Prienai, ev. 1844 md.
842* Panevėžys, ev. 1845 md., vėliau perst. su bkš.
843* Biržai, ev. 1846 mr.
844 Muniškiai (Kauno). 1848 (1879 ?) md. 1912 atn. did.
845 Akmenynė (Vilniaus). XIX a. md.
846 Jašiūnai (Vilniaus). XIX a. ? md. k. 1929 md. nj.
847* Juknaičiai (Šilutės), ev. XIX a. ? nž.
848 Kačergiškė (Švenčionių). XIX a. ? md.
849 Kamantavas (Gardino). XIX a. ? nž.
850 Krasula (Ščiutino). XIX a ? mr.
851 Šlavantai (Lazdijų). XIX a. md. k. 1882 iškelta į Šventežerį. 1921 md. nj.
852* Telšiai, ev. XIX a. vid. ? md. 1875 mr.
853 Žilinai (Alytaus). XIX a. ? nž.
854 Žydomla (Gardino). XIX a. ? nž. Laikinai rusų už., nuo 1924 grąžinta katalikams.
855 Šilutė. 1850 mr.
856* Jurbarkas, ev. 1851 nž. 1880 md.
857* Šiauliai, ev. 1851 mr.
858* Vištytis, ev. 1851 akm.
859* Saugai (Šilutės), ev. 1853 mr.
860 Geidžiūnai (Biržų). 1856 md. k. 1917 atn. did.
861* Lauksargiai (Pagėgių), ev. 1857 nž. 1887 mr.
862 Pajieslis (Kėdainių). 1857 md.
863* Suvalkų Kalvarija, ev. 1858 mr.
864 Alksninė (Vilkaviškio). 1859 mr. k. 1941 mr. nj.
865* Dovilai (Klaipėdos), ev. 1860 akm.
866 Nerimdaičiai (Telšių). 1860 mr.
867 Varlaukis (Tauragės). 1860 md.
868 Šlapaberžė (Kėdainių). 1861 mr.
869 Rubikai (arba Rupeikiai) (Mažeikių). Po 1863 md. k. 1935 md. nj.
870 Vilkaviškis. Po 1863 mr. c. Po 1918 perdirbta į katal. šv. Kryžiaus Išaukšt. bž.
871 Klaipėda, švč. Trejybės. 1865 mr.

872* Vyžiai (Šilutės), ev. 1865 mr.
873 Alksnėnai (Vilkaviškio). 1867 md. k. 1925 atn. did. md.
874* Vilkaviškis, ev. 1868 md. 1941 dg.
875 Ropkojai (Pagėgių), 1869 md. 1899 perst. 1912 atn. md.
876 Bagotoji (Vilkaviškio). 1875 md. k. 1912 md. nj.
877* Pakruojis, ev. 1875 nž.
878 Šeduva. 1875 mr. c. 1922 perdirbta į katal. mokinių bž.
879* Nemunėlio Radviliškis, ref. 1877 mr.
880* Šakiai, ev. 1877 nž.
881 Kampiškės (Garliavos). 1883 md.
882 Didvydžiai (Vilkaviškio). 1885 mr.
883* Rukai (Pagėgių), ev. 1886 mr.
884* Nida, ev. 1887 mr.
885 Margininkai (Kauno). 1888 md.
886 Kaunas, šv. Mykolo. 1891 mr. c. (soboras). Po 1918 perimta katal. karių įgulos bž.
887 Žalioji (Vilkaviškio). 1892 md. Apie 1923 atn. did.
888 Mažeikiai. 1894 nž. c. Po 1920 perdirbta į katal. mokinių bž.
889 Rokiškis. 1894 md. c. 1922 perdirbta į katal. mokinių bž.
890 Paleičiai (Šilutės), ev. 1896 nž.
891 Antupiai (Vilkaviškio). XIX a. II p. md.
892 Dalekie (Brėslaujos). XIX a. II p.? nž. Buvo 1939.
893 Freda, (Kauno) XIX a. II p.? mr. c. Apie 1925 perdirbta į katal. karių ir mokinių bž.
894* Ylakiai, ev. XIX a. pab. nž.
895 Kliavinė (Ašmenos). XIX a. II p.? md.
896 Krzywicze Lidzkie (Lydos). XIX a. II p? md. Laikinai už. rusų iki 1920.
897* Lumpėnai (Pagėgių), ev. XIX a. II p.? nž.
898 Mutas (Lydos). XIX a. II p.? nž.
899* Ritinė (Mažeikių), ev. XIX a. II p.? nž.
900 Kaunas — Šančiai. XIX a. II p.? mr. c. Po I ps. kr. perdirbta į šv. Kryžiaus Išaukšt. katal. bž. kariams.
901 Šašuolėliai (Ukmergės). XIX a. II p.? mr.
902 Tanikowszczyzna (Lydos). XIX a. II p.? nž.
903* Žukai (Pagėgių), ev. XIX a. II p.? nž.
904 Mažeikiai. 1902 md., 1905 did.
905* Ramučiai (Šilutės), ev. 1902 mr.
906 Natkiškiai, ev. 1904 mr.
907 Kaišiadorys. 1906 md. k. 1908 mr. Nuo 1932 katedra.
908 Pariečė (Gardino). 1906 md.
909 Švenčionėliai. 1906 md. 1929 mr.
910 Kučiūnai (Lazdijų). 1907 md.
911 Mikašiava (Augustavo). 1907 md.
911*a* Aukštadvaris (Trakų). 1908 mr.
912* Karklė (arba Karklinikai) (Klaipėdos), ev. 1908 nž.

913* MAŽEIKIAI, ev. 1908 mr.
914 PANEVĖŽYS, Kr. Karaliaus. 1908 mr., 1929 baigta. nuo 1930 katedra.
915 PLUNGĖ (« Liurdas »). 1908 md.
916 ŠUMSKAS, seniau LAUKININKAI (Vilniaus). 1908 md. Tuo laiku senoji mr. bž. tebebuvo už. c.
917* VANAGAI (Klaipėdos), ev. 1908 mr.
918 ZAPYŠKIS. 1908 mr. I ps. kr. sugr. 1939 mr. nj.
919* KAIRIAI (Klaipėdos), ev. 1909 mr.
920 RUKAINIAI (Vilniaus). 1909 md.
920*a* ASTRAVAS, šv. Kryžiaus Atrad. 1910 mr.
921 GRANDYS (Gardino). 1910 mr.
922 KAZLIŠKIS (Rokiškio). 1910 md. 1938 atn.
923 LENTVARIS. 1910 mr.
924* PAŠYŠIAI (Šilutės), ev. 1910 mr.
925 PLUNGĖ. Apie 1910 mr., baigta apie 1933.
926 RUDNIA (Varėnos). 1910 md.
927° VYŠNIAVAS (Vileikos). 1910 md. I ps. kr. sugr.
928 BEICELIAI (Seinų). XX a. prad. mr.
929 BRAZIŪKAI (arba ŠIULIAI) (KAUNO). XX a. prad. md. k. Apie 1939 md. nj.
930 KABELIAI (Gardino). 1911 md.
931 MIKOLIŠKIAI (Kretingos). 1911 md.
932 NAUJOJI VILNIA, šv. Kazimiero. 1911 mr.
933 VILNIUS — SALTONIŠKĖS, Nekalto Prasidėjimo. 1911 mr.
934 VAIČAIČIAI (Sedos). 1912 md.
935 VIEKŠNELIAI (Telšių). 1912 md.
936 BALTRUŠKĖS (Zarasų). 1913 md. k. 1920 md. nj.
937 GRŪŽIAI (Biržų). 1913 md. k. 1921 md. nj.
938 VILNIUS, Dievo Apvaizdos. 1913 mr.
939 VILNIUS, švč. Jėzaus Širdies. 1913 mr.
940 DOTNUVA (Akademijos). 1914 mr. c. 1925 perdirbta į katal. bž.
941 ULIŪNAI (Panevėžio). 1914 mr. 1932 did. (bkš).
942 PELESA (Lydos). 1917 md. k. 1936 mr. (lietuvių parapija).
943 SPITRĖNAI (Utenos). 1917 md.
944 STALGĖNAI (Telšių). 1917 md.
945 ŽVIRGŽDAIČIAI (seniau KUMELUPIAI) (Šakių). 1917 md.
946 SABACKINĖ (Ščiutino). 1918 md. 1938 mr.
947 KAUNAS — ŠANČIAI, švč. Jėzaus Širdies. 1919 mr. perdirbta iš sandėlio. 1938 mr. nj.
948 JUODEIKIAI (Šiaulių). 1920 nž.
949 SKREBOTIŠKIS (Biržų). 1920 akm. (iš grūdų magazino).
950 VALAKBŪDIS (buv. ŠUNKARIAI) (Šakių). Apie 1920 md. k. 1937 md. nj.
951 VARĖNA II, šv. Mykolo Ark. Apie 1920 md. 1933 md. nj.
952 PATILČIAI (Marijampolės). Po 1920 md.

953 GEDŽIŪNĖLIAI (Zarasų). 1921 md. k., nuo 1941 bž.
954 VASIŪNAI (Brėslaujos). 1921 md.
955 STIRNIAI (Molėtų). 1922 md. 1936 nž. nj.
956 ŠEŠTOKAI (Marijampolės). 1922 md.
957* ŠILUTĖ, ev. 1922 mr.
958 LĖNAS (Ukmergės). 1923 mr. 1935 did. (bkš.).
959 PAUPYS (Raseinių). 1923 md.
960 REŠKUTĖNAI (Švenčionių). 1923 md.
961* KYBARTAI, ev. 1924 mr., su mokykla II aukšte.
962 NAUJOJI ŪTA (Prienų). 1924 md.
963 RYLIŠKIAI (Alytaus). 1924 (1928 ?) md.
964 KAZLŲ RŪDA. 1925 md.
965 PILVIŠKIAI, ev. 1925 mr.
966 VERTIMAI (arba JONIKAI). (Raseinių) 1925 md.
967 VIDSODIS, (VITSODIS) (Šiaulių). 1925 md.
968 SANGRŪDA (Seinų). Po 1925 md.
969 BEIŽIONYS (Trakų). 1926 md.
970 KRIKŠTONYS (Alytaus). 1926 md. 1935 mr. baigta.
971 LUKŠTAI (Rokiškio). 1926 akm.
972 MIEŽIONYS (Brėslaujos). 1926 nž.
973 KAUNAS, Jėzaus Kristaus Prisikėlimo. 1927 mr. (nebaigta).
974 KIRDEIKIAI (Utenos). 1927 md.
975 PAPILYS (Biržų). 1927 mr., baigta 1940.
976 ŠVEDRIŠKĖ (Zarasų). 1927 md. (1933 ?).
977 KAUNAS — ŽALIAKALNIS, Jėzaus Kristaus Prisikėlimo. 1928 md.
978 NEMUNAS (Lydos). 1928 md.
979 SALDUTIŠKIS. 1928 md. (I aukštas akm).
980 STOKIAI (Lydos). 1928 mr.
981 TABARIŠKĖS (Kauno). 1928 md.
982 TILŽĖ (Brėslaujos). 1928 md.
983 TŪBAUSIAI (Kretingos). 1928 md. 1942 mr.
984 TURMANTAS. 1928 md.
985 DABUŽIAI (Ukmergės). 1929 md. k. 1935 mr.
986 SANTAIKA (Alytaus). 1929 md.
987 MINAIČIAI (Lydos). 1929 md.
988 PATAŠINĖ (Marijampolės). 1930 md. k., nuo 1940 bž.
989 PAGĖGIAI. 1930 mr.
990 PELESA (Lydos). 1930 mr. (lenkų parapija).
991 RAUDONĖ (Raseinių). Pr. 1932 mr.
992 PLIKIAI (Klaipėdos). 1932 md.
993 ŠIMKAIČIAI (Raseinių). 1932 nž.
994 KAUNAS — VILIJAMPOLĖ. 1932 nž.
995 BURBIŠKIS (Utenos). 1933 mr. (buv. dvaro rūmuose).
996 DAUNORIAI (Utenos). 1933 md.
997 IŠLAUŽAS (Marijampolės). 1933 mr.
998 LYDA — SLABADA, Nekalto Prasidėjimo. 1933 nž.

999 Smalininkai. 1933 nž. (perdirbta iš buv. ev. liuter. k.).
1000 Bokštai (Valažino). 1934 nž.
1001 Ignalina. 1934 md.
1002 Kaunas — Žaliakalnis, šv. Antano. Apie 1934 mr.
1003 Pabarė (Lydos). 1934 mr.
1004 Šakiai, šv. Jono Krikšt. 1934 mr.
1005 Dūkštas, šv. Stanislavo. 1935 md.
1006 Gerdašiai (Seinų). 1935 nž.
1007 Kurhan (Lydos). 1935 md.
1008 Vilnius, Kristaus Karaliaus ir šv. Teresėlės. 1935 mr.
1009 Ažuolų Būda (Marijampolės). 1936 md.
1010 Juodupė (Rokiškio). 1936 md.
1011 Krivonys (Kaišiadorių). 1936 nž.
1012 Mažeikiai, šv. Pranciškaus. 1936 mr.
1013 Pažėrai (Marijampolės). 1936 mr.
1014 Petrašiūnai (Kauno). 1936 mr.
1015 Subačius Naujasis. 1937 md.
1016 Užnevėžiai (Ukmergės). 1937 md.
1017 Pusnė (Giedraičių). Pr. 1938 md.
1018 Biliakiemis (Utenos). Apie 1938 md.
1019 Jurotiškės (Valažino). 1938 nž.
1020 Naujoji Rūda (Gardino). 1938 md.
1921 Berčiūnai (Panevėžio). 1939 mr.
1022 Gudlaukis (Šakių). 1939 md.
1923 Paveisininkai (Lazdijų). 1939 md.
1024 Skardupiai (Marijampolės). 1939 nž.
1025 Spraudė (Telšių). 1940 md.
1026 Akmenynai (Marijampolės). 1941 md.
1027 Mindaugai (Marijampolės). 1941 mr.
1028 Pakutuvėnai (Kretingos). 1941 mr.
1029 Nemirai (Šakių). 1943 md.

Sekančiose vietovėse bažnyčių statybos metai nežinomi. Bažnyčios veikė 1939 metais ar kiek anksčiau:

1030 Dubnikai (Ašmenos). Parapija suorganizuota 1939. Md.
1021 Jato Itowicze (Valažino). Md.
1032* Kaunas, ref. Mr.
1033 Lenčiūnai arba Lanciūnavas (Kėdainių). Nž.
1034 Mankiniai (Augustavo). Parapija įkurta po I ps. kr. Mr.
1035* Pandėlys, ev. Nž.
1936 Ralowicze (Ščiutino). Md.
1037* Radviliškis, ev. Nž.
1938 Skurbutėnai (Trakų). Nž.
1039* Ukmergė, ev. Nž.
1040 Vilnius, šv. Marijos Pergalėtojos, redemptoristų. Nž.
1041 Vokė (Vilniaus). Nž.

Šiame sąraše su pataisomis iš viso suskaityta 1043[1] įkurtos bažnyčios Lietuvoje 1920 metų ribose ir su Klaipėdos kraštu. Atėmus 54, atžymėtas ° ženklu, 1938-1943 m. galėjo būti 989 veikiančios bažnyčios. Suskaičiuotos katalikų ir protestantų bažnyčios, o cerkvės neįskaitytos. Nuo XIV amžiaus krašte suskaityta apie 2440 bažnyčių statybų, perstatymų, atstatymų ar pagrindinių atnaujinimų (smulkesnė statistika duota tabelėse). Čia įskaitytos ir tos koplyčios, kurios vėliau panaudotos bažnyčioms.

JURGIS GIMBUTAS

Bostonas., Mass, 1969

[1] Žr. paaiškinimą 223 psl. prie II tabelės.

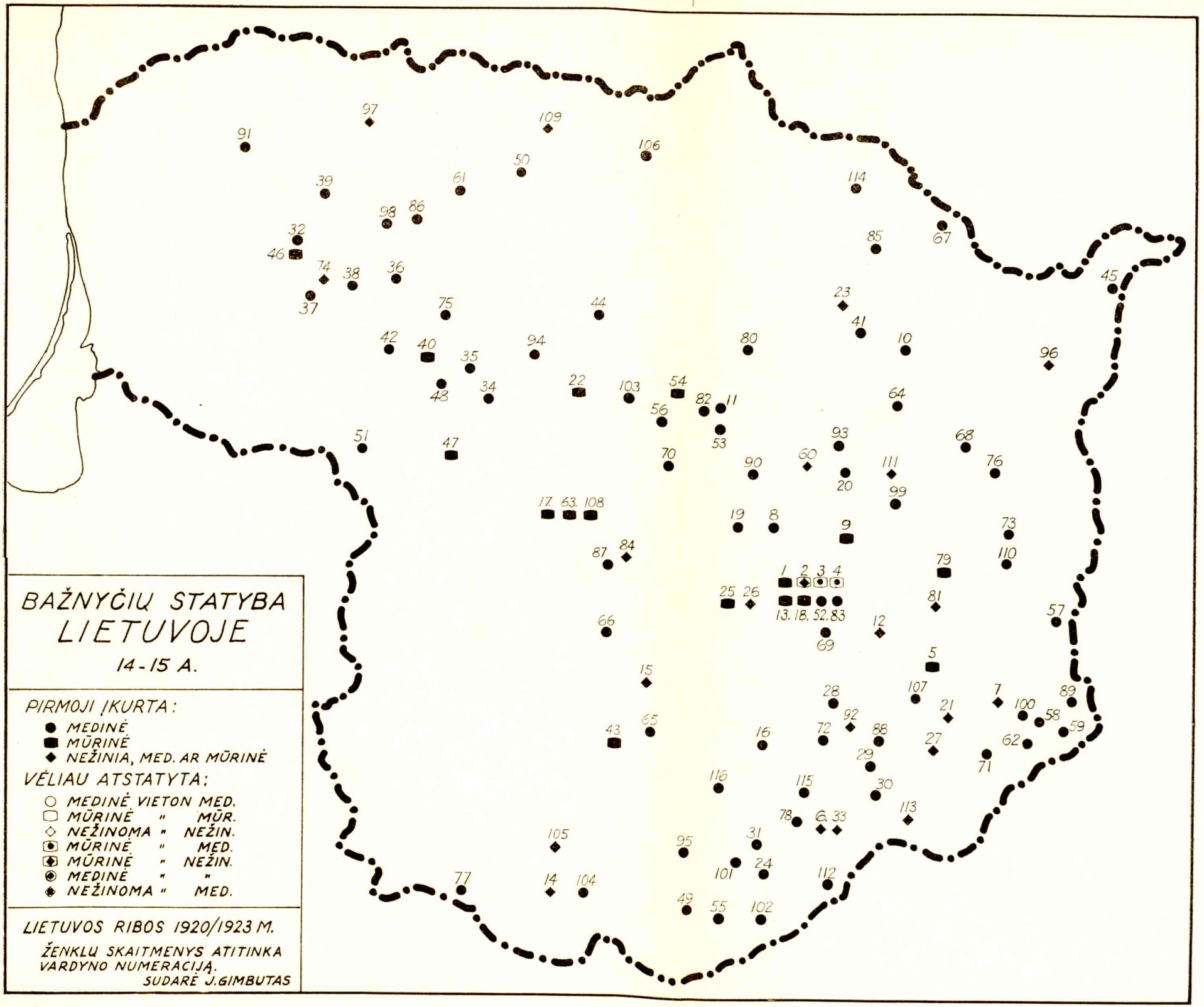
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
14 - 15 A.
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J.GIMBUTAS

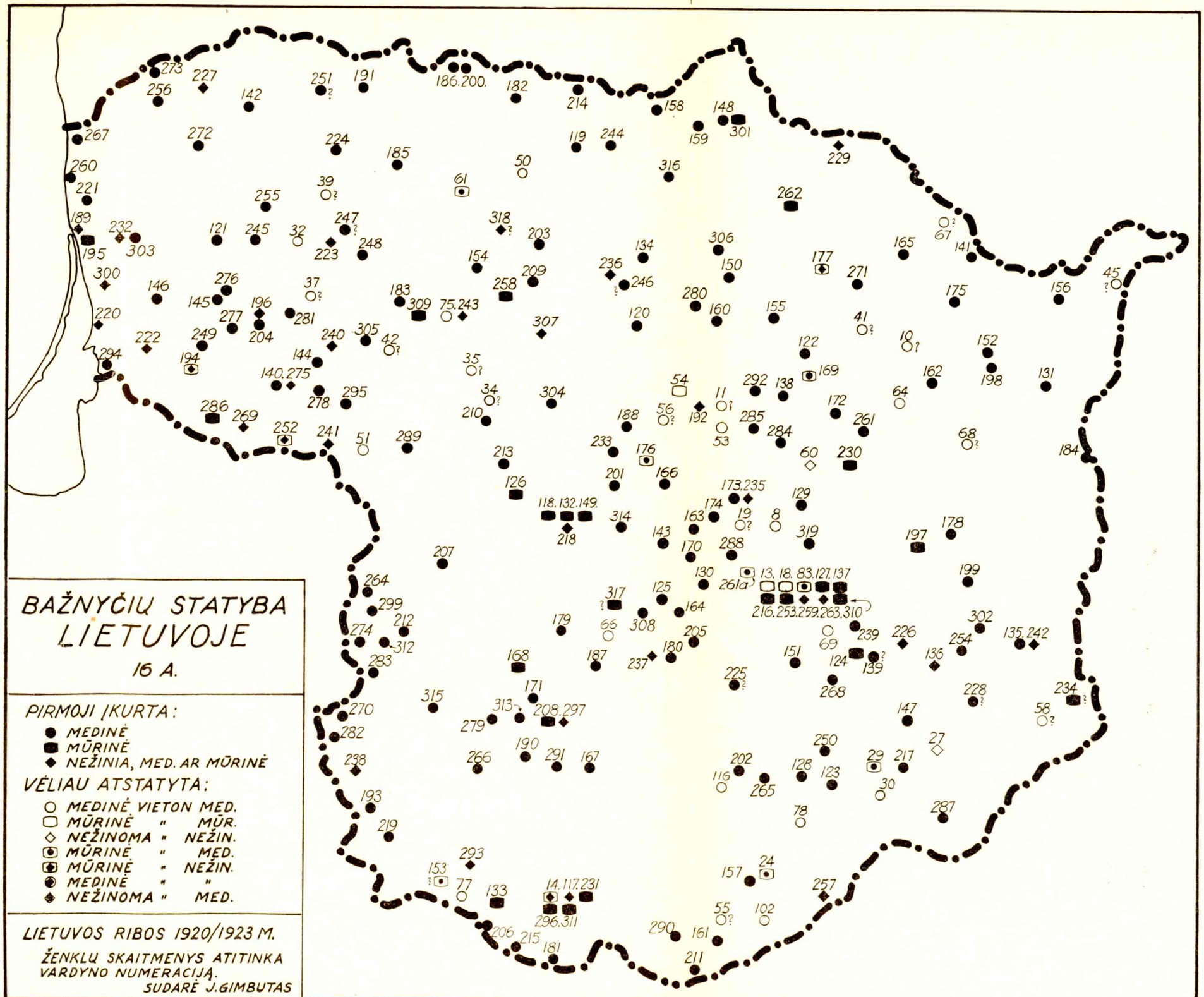
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
16 A.
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J. GIMBUTAS

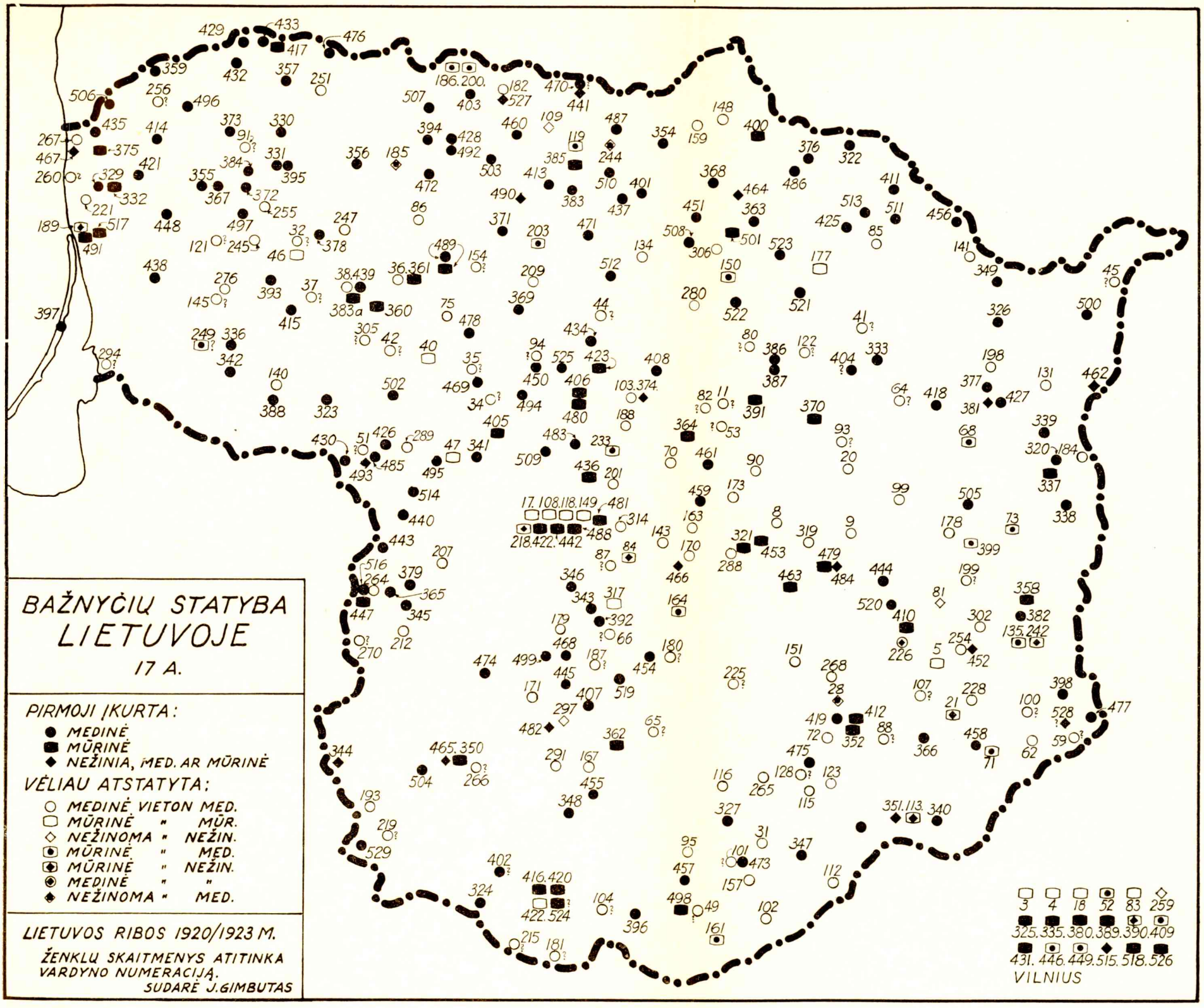
BAŽNYČIŲ STATYBA LIETUVOJE
17 A.
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J.GIMBUTAS
3 4 18 52 83 259
325. 335. 380. 389. 390. 409
431. 446. 449. 515. 518. 526
VILNIUS

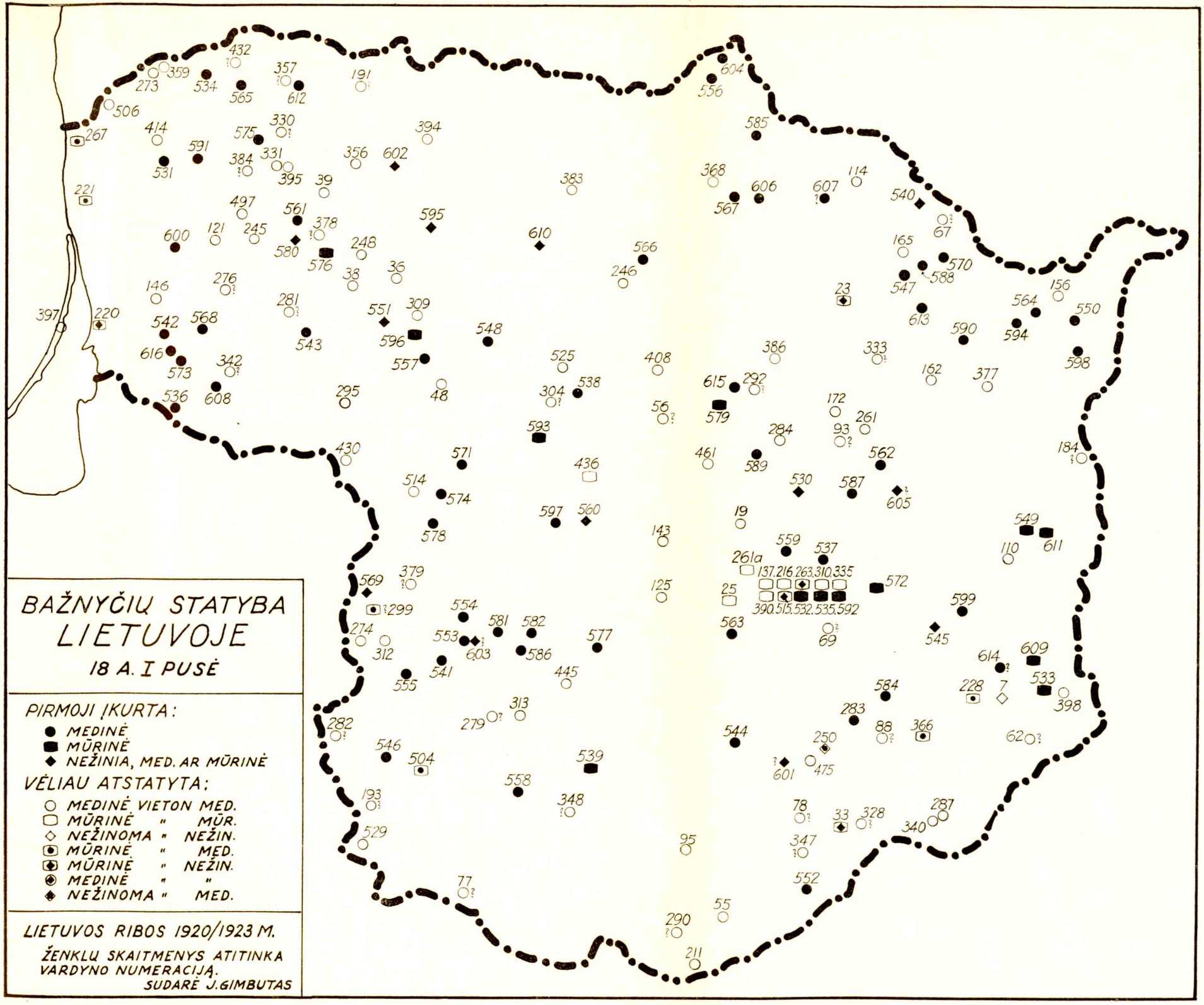
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
18 A. I PUSĖ
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J.GIMBUTAS

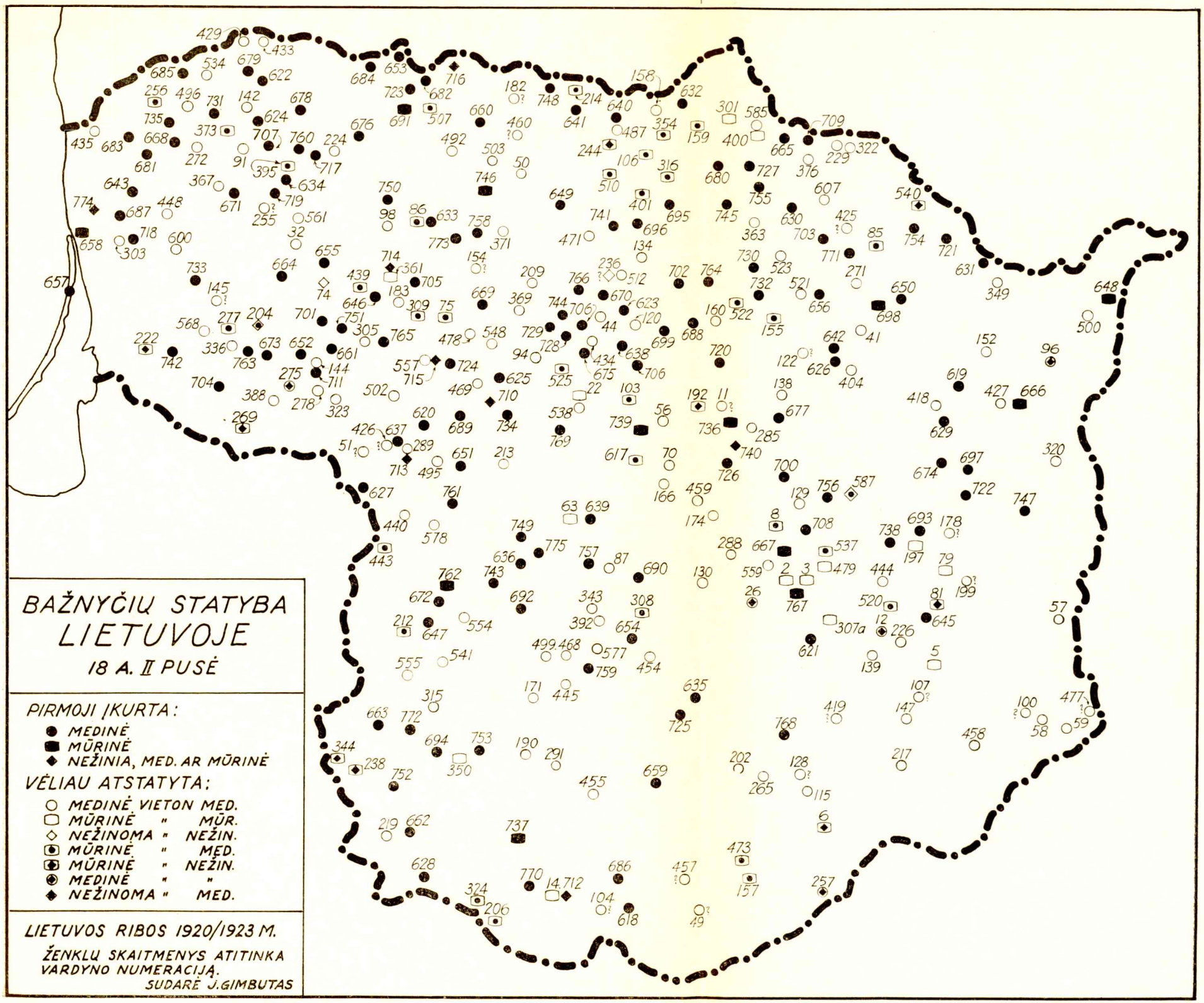
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
18 A. II PUSĖ
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J. GIMBUTAS

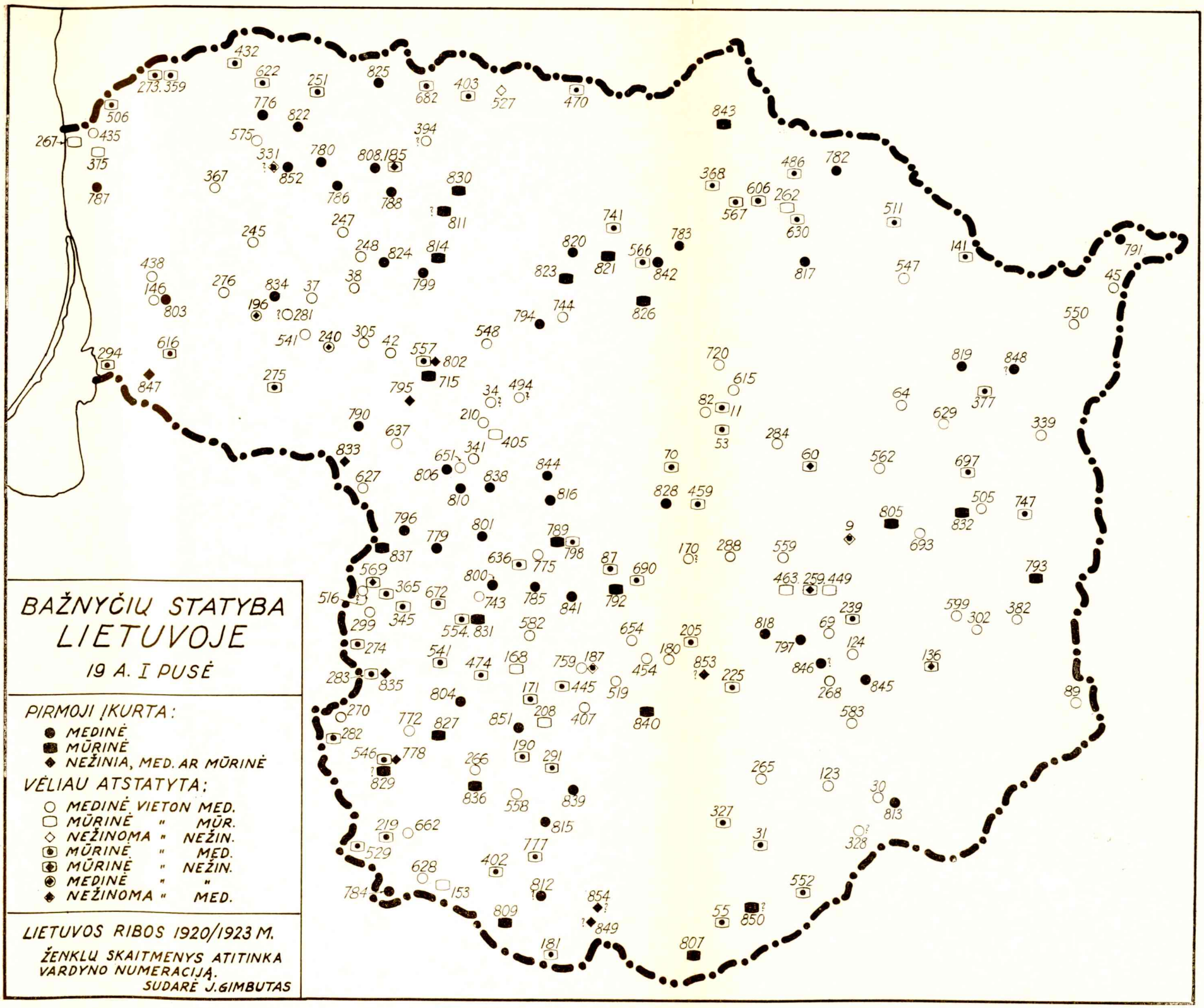
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
19 A. I PUSĖ
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J. GIMBUTAS

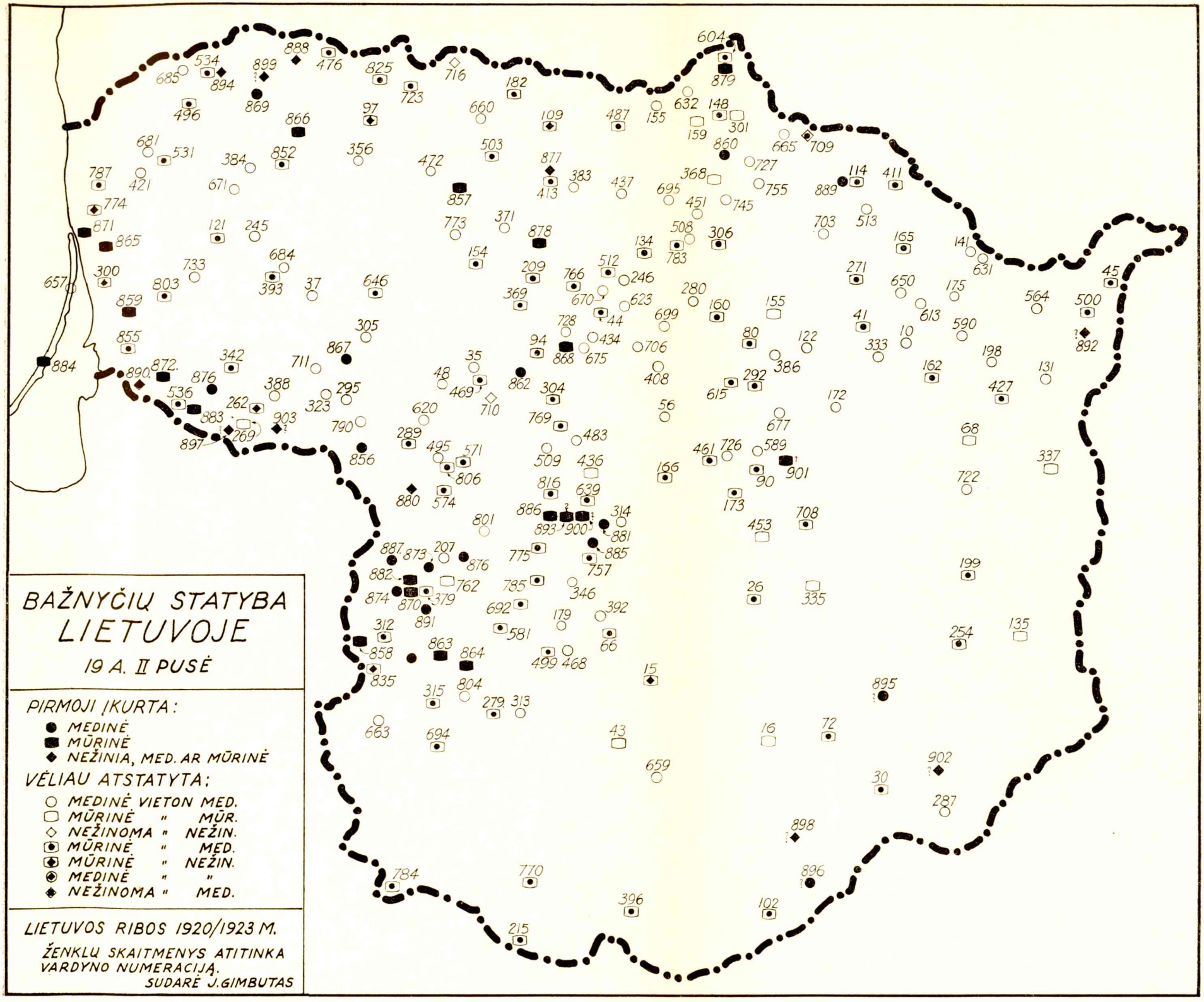
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
19 A. II PUSĖ
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA:
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J. GIMBUTAS

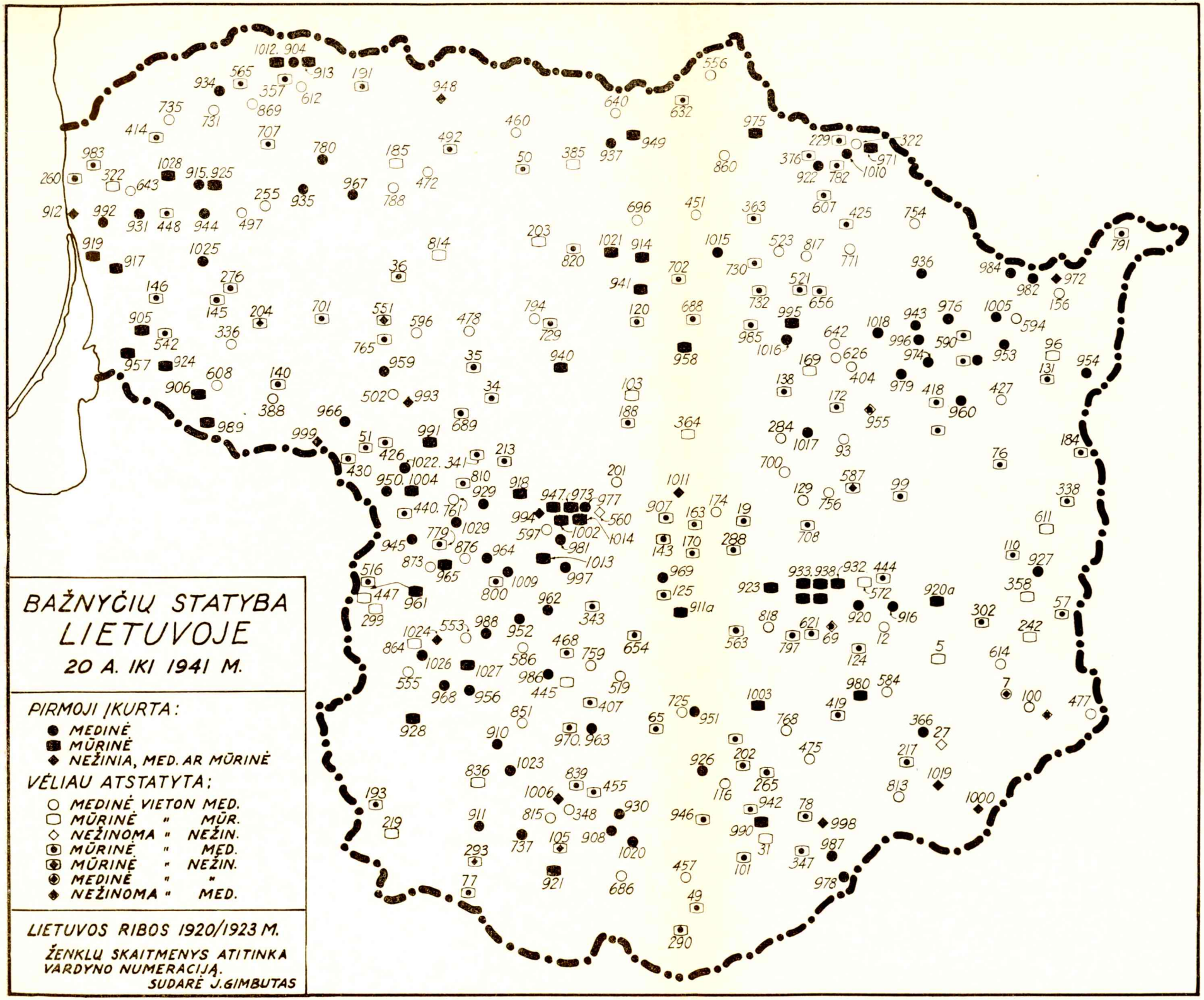
BAŽNYČIŲ STATYBA
LIETUVOJE
20 A. IKI 1941 M.
PIRMOJI ĮKURTA:
MEDINĖ
MŪRINĖ
NEŽINIA, MED. AR MŪRINĖ
VĖLIAU ATSTATYTA;
MEDINĖ VIETON MED.
MŪRINĖ " MŪR.
NEŽINOMA " NEŽIN.
MŪRINĖ " MED.
MŪRINĖ " NEŽIN.
MEDINĖ " "
NEŽINOMA " MED.
LIETUVOS RIBOS 1920/1923 M.
ŽENKLŲ SKAITMENYS ATITINKA VARDYNO NUMERACIJĄ.
SUDARĖ J. GIMBUTAS

CHRONOLOGY AND STATISTICS OF CHURCH CONSTRUCTION IN LITHUANIA

by

JURGIS GIMBUTAS, Boston, Mass.

(*Synopsis*)

The purpose of this paper is to present historical and geographical data of church construction in Lithuania, starting with the end of the 14 th century when Christianity was introduced. This presentation is limited to the boundaries of the Lithuanian republic of 1920-1921. The territory of the Lithuanian kingdom of the 14 th and subsequent centuries was larger. Altogether 1043 newly founded churches were counted and tabulated of which 88 % were Catholic, and 12 % Protestant. Reconstruction and major renovations to many of these existing churches were counted also, resulting in a total number of 2457 construction cases. Chapels and Russian Orthodox churches were not included in these statistics. The latter were built mostly under Russian occupation in the 19 th century to serve the invaders. About 10 % of the erection dates remain unknown, and are noted with question marks. These and other possible errors should not substantially change the overall picture. Many of the original documents may still be preserved in the Lithuanian archives, but they are not accessible to the writer. The major source used for this study, the « Elenchus », is not complete as to the facts pertaining to reconstruction of many older churches. Therefore some missing information hand to be supplemented from other literary sources. This attempt to tabulate and to show the location of Lithuanian churches on maps appears to be the first of its kind.

Several conclusions can be deducted from the data assembled. At the beginning of the period considered, during the 15-17 th centuries, the ratio of three wooden to each masonry church built was noted. Later, in the 18 th century, this ratio increased to 7,5 : 1 in favor of wooden structures. This occured because many of the original wooden churches had to be reconstructed. Nondurable construction material, war disasters and fire limited the average age of wooden churches to approximately 136 years. In the 19 th century for each masonry church erected, only one and a half wooden churches were built. Altogether about 300 wooden churches were gradualy replaced by new masonry structures in brick or stone. Before the Soviet occupation at the end of the second world war, there were 989 churches in the same territory. About 90 % of them were Catholic, and 10 % Protestant. By that time, 579 churches existed in masonry, and 410 in wood.

VIENUOLIJOS LIETUVOJE

XIII-XX AMŽIUJE

Į Lietuvą vienuoliai atvykdavo dar tada, kai lietuviai buvo pagonys. Lietuvai priėmus krikštą, Kristaus mokslas, nors ir pamažu, vis giliau leido savo šaknis tiek žmonių širdyse, tiek viešame gyvenime. Krikščioniškas Lietuvos veidas vis labiau ryškėjo tiek pačiame krašte tiek krikščioniškame pasaulyje. Šiuo metu atsirado palankesnės sąlygos ir vienuolijų įsikūrimui, ir vienuoliniam gyvenimui, ir palaimingai vienuolių veiklai prasiskleisti. Deja, nelauktos protestantizmo bangos priblokšti vienuoliai vėl kurį laiką merdėjo, ligi įveikę protestantizmą, vispusiškai pradėjo plėstis. Tada Lietuvos valdovai ir didikai statė vienuolynus, darė jiems užrašus, kvietė iš kitų kraštų vienuolius ir sudarė jiems palankias veikimo sąlygas, dėl to greitai sustiprėjo seniau veikusios ir įsikūrė naujos vienuolijos. Jų išsiplėtimą ir sunykimą, jų religinę ir kultūrinę veiklą čia ir bandysime panagrinėti.

I. VIENUOLIJŲ AUGIMAS IR JŲ SUNAIKINIMAS XIII-XIX AMŽIUJE

1. Vyrų vienuolijos

Iki XIII amž. vidurio vienuoliai tik laikinai sustodavo lietuvių gyvenamose srityse : pastovesnių sustojimo vietų jie čia neturėjo. Mindaugo krikšto metu ir iki jo mirties (1250-1263) vokiečių ordino kunigai, pranciškonai ir domininkonai jau buvo pastoviau apsigyvenę Lietuvos karaliaus dvare, vysk. Kristi-

jono ir vysk. Vito rezidencijose ir Lukovo misijų stotyje — jotvingių krašte. Kaip iš šaltinių užuomenų galima spręsti, Lietuvoje XIII amž. veikė 3 vienuolijų: vokiečių, pranciškonų ir ir domininkonų ordinų vienuoliai. Tuo metu jų ten galėjo būti daugiau 10 [1].

XIV amž. Vytenio, Gedimino, Algirdo, Jogailos ir Vytauto laikais Lietuvoje jau buvo įsikūrę pranciškonai Naugarduke (1312). Vytenio pastatytą bažnyčią Vokiečių ordinui sudeginus, Gediminas vėl ją atstatė [2]. Jie dar turėjo tris bažnyčias Vilniuje: šv. Marijos, Smiltynėje (1322), Gedimino statytą [3], šv. Mikalojaus, vokiečių kapuose (1321 ?) [4] ir šv. Onos, pilies rajone (prieš

---

[1] Šv. Pranciškaus draugas Jonas iš Plano Carpini 1245 m. su trim savo palydovais perėjo lietuvių gyvenamas sritis, žr. V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, Roma 1950, 13 psl. Kiek vėliau pranciškonas ir domininkonas Livonijos ordino žygio metu degino pagonių šventyklas, žr. *Livländische Reimchronik* mit Anmerkungen Namenverzeichnis und Glossar hrsg, von LEO MEYER, Hildesheim 1963, 97 psl., 4235-4239 eilutės. Mindaugo globėjais paskiriami vienuoliai: Kuršo vysk. Henrikas pranciškonas ir Ozelio vysk. Henrikas domininkonas, žr. V. GIDŽIŪNAS, *De Frat. Min. in Lituania*, 15 psl. Kuršo vysk. Henrikas su pranciškonais Henriku, Adolfu, Tomu ir Andrium veikė Žemaičiuose, Ceklio teritorijoje. V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum* (saec. XIII et XIV) atspaudas iš *Archivum Franciscanum Historicum*, XLII (Quaracchi 1950) 20 psl.; *Ceklis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, III t., 445 psl. Mindaugo krikštyti atvyko Livonijos ordino magistras su savo kunigais, žr. J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amž.*, Kaunas 1934, 68 psl. ir sek. — Vysk. Kristijonas Vokiečių ordino kunigas, žr. *Liv-Est- und Kurländisches Urkundenbuch* herausgegeben von F. G. BUNGE, Neudruckausgabe Abteilung 1, Band 1, Aalen 1967, 337 skil., 264 n. — Mindaugo dvare veikė pranciškonai ir domininkonai, žr. J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa*, 71 ir 337 psl. — Lietuvoje jie veikia ir XIII amž gale, žr. V. GIDŽIŪNAS, *De Frat. Min. in Lituania*, 16 ir sek. psl. — Pietų Lietuvos vysk. Vitas buvo domininkonas, žr. J. STAKAUSKAS, *Lietuva ir Vakarų Europa*, 116 psl. — Jotvingių krašte, Lukovo misijose, dirbo pranciškonai, žr. V. GIDŽIŪNAS, *De missionibus Fratrum Minorum in Lituania*, 12 ir sek. psl.

[2] V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 21 ir 26-30 psl. ir I priedas, 81 psl.; IV priedas, 84 psl.

[3] Ten pat.

[4] Ten pat, 42 psl.

1390) [5]. Buvo dar įsikūrę Ašmenoje (prieš 1398) ir Lydoje (1397). Lydoje jie buvo Jogailos ir Vytauto įsakymu vysk. Andriaus įkurdinti, bet po 1403 m. gaisro neatsikūrė [6].

Domininkonus Vilniuje (1323) buvo įkurdinęs Gediminas, bet jie dar jam gyvam esant išnyko [7].

Šv. *Augustino atgailos kanauninkus* Bistryčioje (1390.V.23) įkurdino Jogaila ir uždėjo pareigą aptarnauti Medininkų parapiją [8].

Taip iš karto buvo duota pradžia dviem vienuolynam.

Prie šių dar reikia pridėti *Vokiečių ordino brolius*, kurie gyveno Lietuvos teritorijoje, Nemuno krantuose pastatytose pilyse [9].

Taip XIV amž. Lietuvoje veikė 4 vienuolijos ir turėjo 9 vienuolynus, nors nevisi jų išsilaikė, neskaitant jau *Vokiečių ordino pilių* nepastovaus egzistavimo. Tada *pranciškonai* turėjo 6 vienuolynus, *domininkonai* — 1 ir *šv. Augustino atgailos kanauninkai* — 2. Vienuolių tuo metu galėjo būti arti 100.

XV amž. Lietuvoje įsikūrė 4 naujos vienuolijos: benediktinai, augustinijonai, pranciškonai observantai, Lenkijoje ir Lietuvoje bernardinais vadinami, ir bazilijonai. Prisiminus, kad Vokiečių ordinas po Žalgirio mūšio (1410) buvo iš Lietuvos išstumtas, o domininkonai jau 1325 m. išnyko, tenka konstatuoti, kad XV amž. lotynų apeigų vienuolijų buvo 5, o rytų apeigų — 1, nes šio amžiaus gale įsikūrė bazilijonai.

Pranciškonai, laisviau laikydamiesi regulos, gavę *konven-*

---

[5] A. Tautaučius, 1955-1957 *m. kasinėjimai Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje*, žr. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, serija A, 1, 1958, 97 ir sek psl.; *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis*, I t., 1 sąs., išleido J. Fijałek et W. Semkowicz, Krokuva 1948, 59 psl., 33 nr.; P. Reklaitis, *Pranciškonų bažnyčia Vilniaus pilyje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII, 426 psl. ir *Die gotische St. Annenkirche in Vilnius*, žr. *Commentationes Balticae, II*, (1954), 1-42 psl.

[6] V. Gidžiūnas, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 43-46 psl.

[7] Ten pat, IV priedas, 84 ir sek. psl.

[8] *Codex dipl. Vilnensis*, 18 ir 19 n., 32 psl.

[9] V. Gidžiūnas, *Krikščionybės įvedimas Lietuvoje*, žr. *Lux Christi*, 1965, 2 (53) nr., 40 psl.

tualų vardą [10], išnykus Naugarduko ir Lydos vienuolynams į XV amž. įžengė su 4 vienuolynais, geriau sakyti bažnyčiomis, nes Vilniuje prie šv. Onos ir šv. Mikalojaus bažnyčių, atrodo, pastovios rezidencijos neturėjo. Be šių XV amž. buvo įkurti Kauno (1400) ir Drohičino (1409) vienuolynai. Jų įkūrėju laikomas Vytautas. Trečias konventualų vienuolynas Pinske (1432-1440) buvo įkurtas Vytauto brolio Zigmanto [11].

Šv. Augustino atgailos kanauninkai naujų vienuolynų neįsigijo. Jie tik geriau įsitvirtino Bistryčioje ir Medininkuose.

Vytautas Senuose Trakuose (1405) įkurdino *benediktinus*, tuo duodamas pradžią Trakų abatijai [12].

Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje XV amž. pradžioje įsikūrė ir *augustinijonai*. Lietuvos Brastoje (1410 ?) juos įkurdino Vytautas [13], o Gardine (1492) Aleksandras Jogailaitis [14].

Antroje XV amž. pusėje įsikūrė ir *bernardinai*. Tuomet jų bažnyčios su vienuolynais buvo pastatytos Vilniuje (1468), Kaune (1468-1471), Tikocine (1469), Gardine (1494) padaryti tik užrašai, ir Polocke (1498) [15].

Kiek vėliau po bernardinų įsikūrė ir rytų apeigų *bazilijonai* Žirovicuose (1497) ir Suprasly (1498), tik jie tada nebuvo unitai [16].

Bendras 6 vienuolijų vienuolynų skaičius buvo 18: konventualai turėjo 7, šv. Augustino atgailos kanauninkai — 2, augustinijonai — 2, benediktinai — 1, bernardinai — 4, nes Gardino

---

[10] Nuo XV amž. vidurio Lietuvoje veikė dvi Mažesniųjų Brolių ordino šakos: laisvesnieji — konventualai ir griežtesnieji — observantai, Lenkijoje ir Lietuvoje bernardinais vadinami. Trumpumo dėlei juos vadinsime tik konventualais ir bernardinais.

[11] *Codex dipl. Vilnensis*, 27 n., 42 psl.

[12] Ten pat, 40 n., 68 psl.; 42 n., 69 psl.

[13] M. BALIŃSKI, *Starożytna Polska*, IV t., Varšuva 1886, 586 psl.

[14] J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, Vilnius 1912, 90 ir 258 psl; *Augustinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, I t., 414 psl.; Gi *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, I-II t., Varšuva 1904, 427 psl. rašo, kad vienuolyną įkūrė karalius Aleksandras.

[15] J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 253 psl.; A. ŠAPOKA, *Gardinas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VI tom., 537 ir sek. psl. V. GIDŽIŪNAS, *De Fratribus Minoribus in Lituania*, 59 ir sek. psl.

[16] J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 269 psl.

vienuolyno dar nebuvo pasistatę, ir bazilijonai — 2. Vienuolių apytikriai galėjo būti 150.

XVI amž. įsikūrė 3 naujos vienuolijos: sugrįžo domininkonai, įsikūrė senosios observancijos karmelitai ir jėzuitai.

Šiame protestantizmo įsigalėjimo laikotarpyje *konventualai* įkūrė Alšėnų (1596) vienuolyną [17];

Šv. Augustino atgailos kanaunninkai įsikūrė Tverečiuje [18];

Bernardinai — Būdoje (1504) ir Nesvyžiuje (1596) [19];

Bazilijonai — Vilniuje (1514 ? nuo 1591 unitai [20];

Domininkonai — Vilniuje (1501) ir Aukštadvary (1529) [21];

Senosios observancijos karmelitai — Vilniuje prie šv. Jurgio bažnyčios (apie 1509) [22].

Jėzuitų kolegijos, rezidencijos ir misijos XVI amž. buvo įkurtos Vilniuje — kolegija (1569) ir akademija (1579), Braunsberge — kolegija ir kun. seminarija (1565), Pultuske — kolegija (1566), Polocke — kolegija (1580), Rygoje — kolegija (1582), Nesvyžiuje — kolegija (1584), Dorpate — kolegija (1584) ir Oršoje — misija (1590) [23].

Taip šalia turėtų 18 vienuolynų XVI amž. įsikūrė dar 18 naujų vienuolynų ar vienuolinių įstaigų, dėl to jų skaičius amžiaus gale buvo 36. Paskiroms vienuolijoms jis šitaip pasidalija: konventualai turėjo 8, šv. Augustino atgailos kanauninkai — 3, augus-

---

[17] K. KANTAK, *Franciszkanie Polscy*, II t., Krokuva 1938, 152 psl.

[18] J. VAIŠNORA, *Atgailos kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 427 psl.

[19] S. BARĄCZ, *Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów w Polsce*, *Lvovas* 1874, 68, 329 ir 440 psl.

[20] *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Urainae Illustrantia*, II, t. collegit A. G. WELYKYJ, Roma 1954, 62 psl., 36 išnaša ; J. GRINIUS, *Vilniaus meno paminklai*, Kaunas 1940, 106 psl.

[21] S. BARĄCZ, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego Polsce*, II t., 388 ir 395 psl.

[22] WOŁYNIAK, *Z przeszłości karmelitów na Litwa i Rusi*, I t., Krokuva 1918, 446 psl.

[23] Pagal P. Rabikausko, S. J. suteiktas žinias, remiantis Archivum Romanum Societatis Iesu, Lithuania 6 f. 111-12v. ; S. ROSTOWSKI, *Lituanicarum Societatis Jesu historiarum libri decem*, Paryžius-Briuselis 1877, passim ; J. ŁUKASZEWICZ, *Historya szkól w Koronie i Wielkiem Księstwie Litewskiem*, IV t., Poznanė 1851, 1-47, 49-55, 61-62, 119-121, 123-124, 130-132 psl.

tinijonai — 2, benediktinai — 1, bernardinai — 6, bazilijonai — 3, domininkonai — 2, senosios observancijos karmelitai — 1, jėzuitų vienuolynai ir jų kolegijos kartu — 10. Bendras vienuolių skaičius galėjo būti virš 500, nes vienų jėzuitų XVII amž. pradžioje — 1609 m. buvo 284 [24].

XVII amž. Lietuvoje įsikūrė 11 naujų vienuolijų: reformuoti — basieji karmelitai, baltramiečiai, bonifratrai, reguliarūs Laterano kanauninkai, cistersai, kamalduliai, kartūzai, misijonieriai, pijorai, paulinai ir trinitoriai, dėl to vienuolijų skaičius nuo 9 pakilo iki 20.

Šiame amžiuje *konventualai* įsigijo Sienos (1609-1633) [25], Narviliškės (1617) [26], Pastovių (1617) [27], Dysnos (1630) [28], Kaltanėnų (1633) [29], Lukomlės (1634) [30], Gardino (1636) [31], Bezdžiezo (1637) [32], Lapienicos (1635) [33], Valkininko (1636) [34], Udzialės

---

[24] Archivum Romanum Societatis Jesu, Lithuania 6, f. 12v.

[25] MARCUS CORONA, *Speculum provinciae Russiae et M. D. Litvaniae ord. S. Francisci, Frat. Min. Conuentualium*, Vilnius 1637, conventus Senensis; V. GIDŽIŪNAS, *Korona Markus*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t. 458 psl., K. KANTAK, *Franciszkanie Polscy*, II t., 152 psl.

[26] J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 257 psl.; V. KULBOKAS, *Narviliškis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 18 psl.; MARCUS CORONA, *Speculum provinciae*, Conventus Norviliensis.

[27] J. KURCZEWSKI, *Biskupstuo Wileńskie*, 257 psl.; K. KANTAK, *Franciszkanie Polscy*, II t., 152 psl.; MARCUS CORONA, *Speculum provinciae*, Conventus Postaviensis.

[28] Ten pat, Conventus Dzisnensis; K. KANTAK *Franciszkanie Polscy*, II t. 153 psl.; M. BALIŃSKI, *Starażytna Polska*, IV t., 488 psl.; Z. IVINSKIS, *Dysna*, žr. *Lietuvių Enciklopediją*, V t., 73 psl.

[29] K. KANTAK, *Franciszkanie Polscy*, II t. 153 psl.; MARCUS CORONA, *Speculum provinciae*, Conventus Coltinianensis; V. KULBOKAS, *Kaltanėnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 351 psl.

[30] K. KANTAK, ten pat, 153 ir sek. psl.; MARCUS CORONA, ten pat, Conventus Lukomlensis.

[31] K. KANTAK, ten pat, 153 psl.; MARCUS CORONA, ten pat, Locus Grodnae.

[32] K. KANTAK, ten pat, 153 psl.; MARCUS CORONA, ten pat, Bezdžiez.

[33] MARCUS CORONA, ten pat, Locus Lopiensis; WOŁYNIAK, *Z przeszłości powiatu Wołkowyskiego*, Krokuva 1905, 77 psl.

[34] M. BALIŃSKI, *Starożytna Polska*, IV t., 270 psl.; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 257 psl.; V. KULBOKAS, *Valkininkas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIII t., 39 psl.; MARCUS CORONA, ten pat., Locus apud oppidum dictum Wolkinniki.

(1642) [35], Polocko (1648) [36], Prozorokų (1677) [37], Minsko (1676) [38], Oršos (1680) [39], Gelvonių (1685) [40] ir Hubino (1695) [41] vienuolynus.

Šv. Augustino atgailos kanauninkai įsikūrė Skiemonyse (1677) [42], Videniškiuose (1618) [43], Panemunyje (1620) [44], Mykoliškėse (1622) [45], Vilniuje, užupy (1644) [46], Paberžėje (1650) [47], Jūžintuose (1695) [48].

Benediktinai XVII amž. taip pat atidarė 2 naujus vienuolynus — Horadiščių prepozitūrą (1659) ir Nesvyžiaus namus (1672) [49].

Augustinijonai įsikūrė Seredžiuje (1620) [50], Vilniuje (1671) [51], Vidžiuose (1675) [52].

Bernardinai buvo įkurdinti Kretingoje (1602) [53], Brastoje

---

[35] J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 258 psl.

[36] K. KANTAK, ten pat, 153 psl.

[37] Ten pat, 172 psl.; V. KULBOKAS, *Prozorokai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 132 psl.

[38] M. BALIŃSKI, *Starożytna Polska*, IV t., 672 psl.

[39] K. KANTAK, ten pat, 172 psl.

[40] Ten pat, 172 psl.; *Gelvoniai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VII t., 117 psl.

[41] K. KANTAK, ten pat, 386 psl.

[42] P. JATULIS, *Skiemonys*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., 42 psl.

[43] J. VAIŠNORA, *Atgailos kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 427 psl.; R. KRASAUSKAS, *Videniškiai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIII t., 509 psl.

[44] J. VAIŠNORA, *Atgailos kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 427 psl.

[45] Ten pat.

[46] Ten pat.

[47] Ten pat.

[48] Ten pat ir 188 psl.

[49] *Benediktinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 388 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, I-II t., 215 psl.

[50] *Augustinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, I t., 414 psl.; M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupiste*, I t., Vilnius 1848, 131 psl.

[51] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, I-II t., 427 psl.

[52] V. KULBOKAS, *Vidžiai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIII t., 529 psl.

[53] V. GIDŽIŪNAS, *Bernardinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 427 psl., *Kretinga*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 69 psl.; D. BARĄCZ, *Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów*, 69 ir 336 psl.

(1605) [54], Smolenske (1611) [55], Tytuvėnuose (1615) [56], Trakuose (1615) [57], Dambravoje (1624) [58], Minske (1626) [59], Telšiuose (1628 [60], Smalėnuose, prie Smolensko (1627) [61], Slonime (1630) [62], Vijoje (1631) [63], Oršoje (1636) [64], Pastoviuose (1640) [65], Drujoje-Sapiežinėje (1642) [66], Stovalavičiuose (1642) [67], Slucke (1661) [68], Hlucke (1665) [69], Krasnabore, Gardino aps. (1664) [70], Vitebske (1675) [71], Mozyriuje (1676) [72], Valožyne (1681) [73], Mogiliave (1683) [74], Slovatinske (1685) [75], Troškūnuose (1696) [76] ir Dotnuvoje (1699) [77].

Bazilijonai įsikūrė Gardine (XVII amž.) [78], Berezviečiuje

---

[54] S. Barącz, ten pat, 69 ir 356 psl.
[55] Ten pat, 70 ir 347 psl.
[56] Ten pat, 70 ir 330 psl.
[57] Ten pat, 70 ir 349 psl.
[58] Ten pat, 70 ir 330 psl.
[59] Ten pat, 70 ir 337 psl.
[60] Ten pat, 70 ir 347 psl.
[61] Ten pat, 58 psl.; K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, II tom., Lvovas 1933, 6 ir 11 psl.
[62] S. Barącz, ten pat, 71 ir 346 psl.
[63] Ten pat, 333 psl.
[64] Ten pat, 343 psl.
[65] Ten pat, 344 psl.; S. Sužiedėlis ir S. Lazdinis, *Pastovis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 115 psl.
[66] K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, II tom., 132 psl.
[67] K. Kantak, ten pat; S. Barącz, *Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów*, 71 ir 352 psl.
[68] K. Kantak, ten pat, 161 psl.; S. Barącz, ten pat, 347 psl.
[69] K. Kantak, ten pat; S. Barącz, ten pat, 332 psl.
[70] K. Kantak, ten pat, 158 psl.
[71] K. Kantak, ten pat, 161 psl.; S. Barącz, ten pat, 351 psl.
[72] K. Kantak, ten pat, 162 psl.; S. Barącz, ten pat, 340 psl.
[73] K. Kantak, ten pat, 162 psl.; S. Barącz, ten pat, 351 psl.
[74] K. Kantak, ten pat, 162 psl., S. Barącz, ten pat. 340 psl.
[75] S. Barącz ten pat, 72 ir 356 psl.
[76] K. Kantak, ten pat, 162 psl.; S. Barącz, ten pat, 347 psl.
[77] K. Kantak, ten pat, 162 psl.; S. Barącz, ten pat, 330 psl.
[78] *Bazilijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 300 ir sek. psl.; J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 269 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

(1646) [79], Barūnuose (1691) [80], Brastoje (1626) [81], Bytene (1664) [82], Čerlone (XVII amž.) [83], Lušnėnuose (XVII amž.) [84], Komske, Kobrynės aps. (1687) [85], Balstogėje (1617) [86].

Domininkonai įsigijo naujus vienuolynus Seinuose (1602) [87], Merkinėje (1611) [88], Astrave (1618) [89], Derečine (1618) [90], Ostrovne, prie Dauguvos (1621) [91], Naugarduke (1654) [92], Gardine (1632), Kaune (1641) [93], Žemaičių Kalvarijoje (1642) [94], Lukiškiuose (1642) [95], Raseiniuose (1642) [96], Vitebske (1642), Oršoje

---

[79] *Berezviečius*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 410 psl. ; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 269 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

[80] *Barūnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 236 psl. ; M. BALIŃSKI, *Starożytna Polska*, IV t., 195 psl. ; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 269 psl. ; *Podręczna Encyklopedya, Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

[81] J. KURCZEWSKI, ten pat, 269 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

[82] *Byten*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 37 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 269 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

[83] J. KURCZEWSKI, ten pat. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat.

[84] Ten pat.

[85] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.

[86] Ten pat ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 269 psl.

[87] S. BARĄCZ, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego*, II t., 371 psl. ; J. TOTORAITIS, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 250 psl. ; W. KŁAPOWSKI, *Konwent Dominikanów w Sejnach*, žr. *Ateneum Wileńskie*, 1938, 2 ir 3 nr., 84-88 ir 118-121 psl.

[88] S. BARĄCZ, ten pat, 352 psl. ; S. SUŽIEDĖLIS, *Merkinė*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVIII t., 250 psl.

[89] S. BARĄCZ, ten pat, 359 psl. ; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 266 psl.

[90] S. BARĄCZ, ten pat, 342 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 254 psl.

[91] S. BARĄCZ, ten pat, 359 psl. ; A. WIIUK KOIAŁOWICZ, *Miscellanea rerum ad statum ecclesiasticum in Magno Lituaniae Ducatu*, Vilnius 1650, 110 psl.

[92] S. BARĄCZ, ten pat, 354 ir 521 psl. ; M. BALIŃSKI, *Starożytna Polska*, IV t., 503 psl.; R. KRASAUSKAS, *Naugardukas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 53 psl.

[93] S. BARĄCZ, ten pat, 343 psl.

[94] S. BARĄCZ, ten pat, 350 psl.

[95] S. BARĄCZ, ten pat, 352 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 254 psl.

[96] S. BARĄCZ, ten pat, 368 psl. ; V. TRUMPA, *Raseiniai*, žr., *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 504 psl. ; M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupiste*, II t., 115 ir sek. psl.

(1649) [97], Koroščy (1654) [98], Vasiliškėse (1658) [99], Rožanestoke (1661) [100], Klimavičiuose (1665) [101], Jelnoje (1667) [102], Ašmenoje (1667) [103], Nesvyžiuje (1672) [104], Virbaly (1673) [105], Palėvenėj (1674) [106], Trakuose (1678) [107], Slonime (1680) [108], Kniažicoj (1681) [109], Donilovičiuose (1683) [110], Krasnibore (1684)[111], Pieskose (1685)[112], Valovkoje (1685) [113], Pošnioje (1685) [114], Liškiavoje (1694) [115], Hošceve (1692) [116], Drujoje-Sapiežinėje (1697) [117], Šumske (1697) [118].

Senosios observancijos karmelitai buvo įkurdinti Mstislave (1614) [119], Bialinicoj (1624) [120], Vilniuje (1624) [121], Kniažice (1632)[122],

---

[97] S. Barącz, ten pat, 394 psl.

[98] Ten pat, 358 psl.; V. Kulbokas ir Z. Ivinskis, *Orša*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., 209 psl.

[99] S. Barącz, ten pat, 341 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 254 psl.

[100] S. Barącz, ten pat, 181 psl.: J. Kurczewski, ten pat, 256 psl.

[101] S. Barącz, ten pat, 349 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 255 psl.

[102] S. Barącz, ten pat, 347 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 255 psl.

[103] S. Barącz, ten pat, 360 psl.; J. Kurczewski, ten pat.

[104] S. Barącz, ten pat, 353 psl.; J. Kurczewski, ten pat.

[105] S. Barącz, ten pat, 384 ir sek. psl.: J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 605 ir sek. psl.

[106] S. Barącz, ten pat, 362 psl.

[107] S. Barącz, ten pat, 377 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 256 psl.

[108] S. Barącz, ten pat, 373 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 256 psl.

[109] S. Barącz, ten pat, 350 psl.

[110] S. Barącz, ten pat, 343 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 254 psl.

[111] S. Barącz, ten pat, 351 psl.

[112] S. Barącz, ten pat, 362 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 255 psl.

[113] S. Barącz, ten pat, 398 psl.

[114] S. Barącz, ten pat, 362 psl.

[115] Ten pat, 351 psl.; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 373 psl. ir sek.; J. Reitelaitis, *Liškiavos monografija*, žr. *Mūsų Senovė*, Kaunas 1922, 489-504 psl.

[116] S. Barącz, ten pat, 346 psl.

[117] S. Barącz, ten pat, 343 psl.; J. Kurczewski, ten pat, 254 psl.

[118] S. Barącz, ten pat, 374 psl.

[119] Wołyniak, *Zprzeszłości karmelitów*, I t., 344 psl.

[120] Ten pat, 23 psl.; Podręczna Encyklopedya Kościelna, XIX-XX t., 341 psl.

[121] Ten pat, 460 psl.

[122] Ten pat, 183 psl.

Nesvyžiuje (1633) [123], Mogiliave (1633) [124], Linkuvoje (1636) [125], Pumpėnuose (1541) [126], Ostroge (1645) [127], Čiausy (1651) [128], Horodišče (1663) [129], Dorokostoj (1664) [130], Iščelnoj (1671) [131], Lydoje (1672) [132], Nelojeviče (1681) [133], Oršoje (1682) [134], Monasteriuke, prie Ostrogo (1688) [135], Kisulinėj (1691) [136], Krupčicoj (1696) [137] ir Žaludke (1689) [138].

Naujos *jėzuitų* rezidencijos, kolegijos ir misijos XVII amž. įsikūrė sekančiose vietose : profesų namai *Varšuvoje* (prieš 1599) [139], Vilniuje novicijatas (prieš 1604) [140] ir profesų namai (1604) [141], Kražių kolegija (1608-1616) [142], Lomžoj kolegija (1613) [143], Oršoje,

---

[123] Ten pat, 364 psl.

[124] Ten pat, 317 psl.

[125] Ten pat, 259 psl. ; M. Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, II tom., 118 psl. ir sek.

[126] Wołyniak, *Z przeszłości karmelitów*, I t. 381 psl.

[127] Ten pat, 377 psl.

[128] Ten pat, 83 psl.

[129] Ten pat, 132 psl.

[130] Ten pat, 106 psl.

[131] Ten pat, 157 psl.

[132] Ten pat, 140 psl. ; J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 261 psl.

[133] Ten pat, 362 psl.

[134] Ten pat, 376 psl.

[135] Ten pat, 333 psl.

[136] Ten pat, 172 psl.

[137] Ten pat, 219 psl.

[138] Ten pat, 509 psl.

[139] P. Rabikausko, S. J., suteiktomis žiniomis, remiantis Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis anno* 1609, Lith. 6 fol.11r-12v. ; S. Rostowski, *Lituanicarum Soc. Jesu*, 408 ir 415 psl. ; J. Łukaszewicz, *Historya Szkół*, IV, 177-185 psl.

[140] Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis* anno 1638, Lith. 6, 310r-317r.; S. Rostowski, ten pat, 416 psl.

[141] P. Rabikauskas, S. J., *Vilniaus jėzuitai : profesų namai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 149 psl.

[142] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 217, 246, 270, 408 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 98-102 psl. : M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t., 434 ir sek. psl. ; A. Liuima S. J., *Kražių kolegija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 34-38 psl.

[143] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; Rostowski, ten pat, 226, 236, 238, 246, 270, 279 408, psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 109 ir sek. psl.

anksčiau buvusioje misijoje, 1622 įkurta kolegija [144], Smolenske kolegija (1618) [145], Plocke kolegija (1611) [146], Pinske kolegija (1632) [147], Lucke kolegija (1609-1614) [148], Virbalyje rezidencija (1619) [149], Rešliuje rezidencija (1631) [150], Gardine rezidencija (1621) [151], Naugarduke rezidencija (1624) [152], Bobruiske rezidencija (1626) [153], Daugpilyje (1641) [154], Varniuose rezidencija (1625) [155], Kaune kolegija (1642) [156], Drohičine residencija (1654) [157], Skaist-

---

[144] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 408 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 123 psl. ; M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t., 575 psl.

[145] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 235, 247, 270, 408 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 152 psl.

[146] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 225, 227 psl., append., 408, 414 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 130-132 psl.

[147] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 306, 322, 408 psl. ; M. Baliński, ten pat, 645 psl ; J. Łukaszewicz, ten pat, 127-129 psl.

[148] S. Rostowski, ten pat, 227, 289 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 110-112 psl.

[149] A. Liuima, S. J., *Kražių kolegija* (šios kolegijos naujos fundacijos), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 37 psl.

[150] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 293, 336, 408 psl ; J. Łukaszewicz, ten pat, 144 psl.

[151] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 117-119 ir 270, 408 psl. ; M. Baliński, ten pat, 206 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 68-70 psl.

[152] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, 113, 248, 359, 408, 413 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 121-123 psl.; R. Krasauskas, *Naugardukas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 53 psl.

[153] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 285, 408 ir 410 psl.; M. Baliński, ten pat, 692 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 49 psl.

[154] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 111, 331, 408 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 64 psl.

[155] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, A. Liuima, S. J., *Kražiai* (šios kolegijos naujos fundacijos), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 37-38 psl. 408 psl. ; M. Wołonczewskis, *Žemajtiu Wiskupiste*, II t., 86 psl.,

[156] Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis anno* 1705, Lith. 57, f. 134r-148v. ; S. Rostowski, ten pat ; 408 ir 410 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 87 ir sek. psl. ; L. Lerkis, *Kaip jėzuitai kūrėsi Kaune ?*, žr. *Židinys*, 1934, 8-9 nr., 184-192 psl. ; M. Baliński, ten pat, 336 psl.

[157] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat ; S. Rostowski, ten pat, 373, 393 psl. ; append. 408 psl. ; J. Łukaszewicz, ten pat, 62-64 psl.

kalnėje (Schönberg) misija (1658) [158], Alukštoje rezidencija (1690) [159], Minske rezidencija (1683) [160], Mintaujoje rezidencija (1623) [161], Mogiliave (1678) [162], Pašiaušėje kolegija (1654) [163], Slucke rezidencija (1696) [164], Vitebske kolegija (1640) [165], Žadiškėse (1612) [166], Lindoje (1631) [167], Šeduvoje misija (1675) [168], Mstislave (1690 rezidencija, o nuo 1772 kolegija) [169], Merkinėj rezidencija (1676) [170], Tilžėje misija (1699) [171].

Basųjų karmelitų vienuolynai buvo įkurti: Vilniuje šv. Teresės

---

[158] *Skaistkalnė*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t., 527 psl.; A. LIUIMA, S. J., *Pašiaušės kolegija* (jos naujos fundacijos), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 131 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, *Historya Szkół*, IV t., 148 psl.

[159] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 76 psl.; Z. IVINSKIS, *Ilūkstė*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VIII t., 421 psl.

[160] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 116 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 672 psl.

[161] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; S. ROSTOWSKI, ten pat, 277 psl.; A. LIUIMA, S. J., *Pašiaušės kolegija* (jos priklausė Mintaujos misija), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 131 psl.

[162] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; M. BALIŃSKI, ten pat, 662 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 118 psl.

[163] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; J. ŁUKOSZEWICZ, ten pat, 133 psl.; P. RABIKAUSKAS, *18-jo amžiaus Lietuvos bruožai, iš Pašiaušės kolegijos metraščių*, žr. *Tautos Praeitis*, I t., 3 knyga, 1961, 345-391 psl. ir A. LIUIMA, *Pašiaušės kolegija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 130-131 psl.

[164] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; P. RABIKAUSKAS, *Slucko jėzuitų kolegija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., 154 psl.; M. BALIŃSKI ten pat, 545 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 151 psl.

[165] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; S. ROSTOWSKI, ten pat, 321, 408 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 571 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, II t., 128 psl.; IV t., 186 ir sek. psl.

[166] Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis* anno 1757, Lith 59, f. 42r; M. BALIŃSKI, ten pat, 201 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 194 psl.

[167] S. ROSTOWSKI, ten pat, 293, 294-301, 412 psl.

[168] A. LIUIMA, S. J., *Pašiaušės kolegija* (jos fundacijos), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 131 psl.

[169] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; M. BALIŃSKI, ten pat, 658 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 112 psl.

[170] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat; J. ŁUKASZEWICZ, ten pat, 112 ir sek. psl.

[171] A. LIUIMA, S. J., *Kražių kolegija* (šios kolegijos naujos fundacijos), žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII, t., 38 psl.

prie Aušros Vartų (1626) [172] ir prie Vilijos (1690) [173], Gluboke (1630) [174], Naumiesty (1644) [175], Gardine (1668) [176] ir Minske (1698) [177].

Bonifratrai savo vienuolynus įkūrė Vilniuje (1635) [178], Lucke (1639) [179], Naugarduke (1649) [180] ir Rakove (1658) [181].

Baltramiečiai, kitaip dar vadinami *komunistais*, įsikūrė Pinske (1695) [182], ir Balstogėje (1695) [183].

Reguliarūs Laterano kanauninkai įsikūrė Bychove (1619) [184], Ozaranuose (XVII?) [185], Krzemencoje (1617) [186], Vilniuje, Antakalny (1638-1668) [187], Vidžiuose (XVII?) [188], Slonime (1650) [189].

---

[172] M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t., 146 ir 156 psl. ; *Podręczna Encyklopedya* Kościelna, XIX-XX t., 348 psl.

[173] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 348 psl.

[174] Ten pat ; M. Baliński, ten pat, 489 psl.

[175] R. Krasauskas, *Naumiestis*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 286 psl. ; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 633 psl. sako, kad Naumiesčio vienuolynas priklausęs basiesiems karmelitams, o Wołyniak, *Z przeszłości Karmelitów*, II t., 43 psl. priešingai tvirtina, kad jis priklausęs senosios observancijos karmelitams.

[176] M. Baliński, ten pat, 306 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XIX-XX t., 349 psl.

[177] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 349 psl.

[178] S. Rosiak, *Bonifratrzy w Wilnie* (*1635-1843-1924*), Vilnius 1928.

[179] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, V-VI t., 61 psl.

[180] R. Krasauskas, *Naugardukas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 53 psl. ; M. Baliński, ten pat, 503 psl.

[181] *Podręzna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 61 psl.

[182] M. Baliński, ten pat, 546 psl.; R. Krasauskas, *Pinskas* , žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 21 psl.

[183] J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 261 psl.

[184] V. Gidžiūnas, *Laterano kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIV t., 202 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XIX-XX t., 275 psl.

[185] V. Gidžiūnas, ten pat ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 378 psl.

[186] V. Gidžiūnas, ten pat ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 277 psl. ; Wołyniak, *Z przeszłości Powiatu Wołkowyskiego*, 72 psl. ; Wiiuk Koiałowicz, *Miscellanea*, 10 psl.

[187] V. Gidžiūnas, ten pat ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 280 psl.; M. Baliński, ten pat, 151 psl. ; J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma 1958, 316 psl.

[188] V. Gidžiūnas, ten pat ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 280 psl.

[189] Ten pat ; J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 259 psl. ; Baliński, ten pat, 551 psl.

Cistersų vienuolynas buvo įkurtas Vištyty, Trakų vaivadijoje (1670) [190].

Kamalduliai įsikūrė Pažaisly (1662) [191] ir Vygriuose (1667) [192].

Kartūzai įsikūrė prie Gardino Kartuzų Berėzoje (1648) [193].

Misijonieriai, kituose kraštuose vincentiečiais, pauliečiais ir lazaristais vadinami, buvo įkurdinti Vilniuje (1685) [194].

Pijorai įsikūrė Dambravicoj (1684) ir Lubiešave (1689) [195].

Paulinai arba šv. Pauliaus eremitai įsikūrė Lešne (1683) [196]. Dar esą jie buvę Vygriuose (1667) prieš kamaldulių įsikūrimą [197].

Trinitoriai taip pat įsikūrė Lietuvoje XVII amž. Pirmasis jų vienuolynas buvo įkurtas Vilniuje, Antakalny (1694) [198].

XVII amž. gale vienuolynų skaičius nuo 36 pakilo iki 201, nes buvo įkurta 165 nauji vienuolynai. Anksčiau veikusios vienuolijos atidarė 138 vienuolynus, o naujai įsikūrusios — 27. Amžiaus gale konventualai turėjo 25 vienuolynus, šv. Augustino atgailos kanauninkai — 10, benediktinai — 4, augustinijonai — 5, bernardinai — 31, bazilijonai — 12, domininkonai — 26, senosios observancijos karmelitai — 21, jėzuitai — 40, basieji karmelitai — 6, bonifratrai — 4, baltramiečiai — 2, reguliarūs Laterano kanauninkai — 6, cistersai — 1, kamalduliai — 2, kartū-

---

[190] J. KURCZEWSKI, ten pat, 254 psl. ; *Cistersai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IV t., 43 psl.

[191] V. GIDŽIŪNAS, *Kamalduliai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 371 psl. ; H. KAIRIŪKŠTYTĖ-JACYNIENĖ, *Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės*, žr. *Židinys*, 1930.

[192] J. TOTORAITIS, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 181-584 psl.

[193] V. GIDŽIŪNAS, *Kartūzai*, žr *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., 108 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 261 psl. ; M. BALIŃSKI, ten pat, 632 psl.

[194] V. GIDŽIŪNAS, *Misijonieriai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 34 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXVII-XXVIII t., 97 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 262 psl.

[195] V. GIDŽIŪNAS, *Pijorai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 480 psl. *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXXI-XXXII t., 154-157 psl.

[196] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXIX-XXX t., 402 psl.

[197] R. KRASAUSKAS, *Vygriai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 56 psl.

[198] V. GIDŽIŪNAS ir P. RĖKLAITIS, *Trinitoriai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t., 485 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXXIX-XL t., 285 psl.

zai — 1, misijonieriai — 1, pijorai — 2, paulinai — 1, trinitoriai — 1 [199]. Viso vienuolių galėjo būti 3000.

XVIII amž. dar įsikūrė 3 naujos vienuolijos: rokitai [200], marijonai [201] ir pranciškonai reformatai [202]. Šio amžiaus vienuolynų prieauglis yra toks:

Konventualai įkūrė Svislosčiaus (1705) [203], Šeibakpolės (1737) [204], Drohičino (1747) [205], Žiogėnų (1762) [206], Serafinovo (1762) [207], Soholinės (1773) [208], Švenco (1773) [209] ir Stoviškių (1773) [210] vienuolynus.

Šv. Augustino atgailos kanauninkai įkūrė savo vienuolynus Kurkliuose (1700), Salake (1718), Papilėj (1764), Kvetkuose (1770), Vilniuje (1779 gavo jėzuitų šv. Kazimiero bažnyčią), Suvainišky (1779) ir Mioruose (1782) [211].

Benediktinai įsigijo Minsko (1700) ir Pašaltuonio (1756) vienuolynus [212].

Bernardinai įsikūrė šiose vietose: Bienicoje (1700) [213], Mikuline (1720) [214], Pinske (1717) [215], Mstislave (1727) [216], Berezinoje,

---

[199] V. GIDŽIŪNAS, ten pat.

[200] J. VAIŠNORA, *Rokitai, žr. Šv. Pranciškaus Varpelis*, 1965 m. 8 nr., 245-247 psl.; 9 nr., 264-268 psl.

[201] J. TOTORAITIS, *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*, 1924, 6 psl.

[202] V. GIDŽIŪNAS, *Reformatai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXV t., 61 psl.

[203] V. GIDŽIŪNAS, *Koventualai, žr. Lietuvių Enciklopedija*, XII t., 407 psl.; K. KANTAK, *Franciszkanie Polscy*, II t., 386 psl.

[204] Ten pat.

[205] Ten pat.

[206] Ten pat, 439 ir 386 psl.

[207] Ten pat, 439 ir 484 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *Konventualai*, ten pat, 407 psl.

[208] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XI-XII t., 330 psl.

[209] Ten pat; V. GIDŽIŪNAS, ten pat, 407 psl.

[210] Ten pat.

[211] J. VAIŠNORA, *Atgailos kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 427 psl.

[212] *Benediktinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 388 psl.

[213] S. BARĄCZ, *Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów*, 328 psl.

[214] Ten pat, 337 psl.

[215] Ten pat, 343 psl.

[216] Ten pat, 340 psl.

(1737) [217], Sielišce (1739) [218], Jurevičiuose (1773) [219]. Atrodo, kad XVIII amž. gale buvo įkurtos dar šios rezidencijos ar misijos: Bialinicos, Labišinės ir Michalovo [220].

Bazilijonai buvo įkurdinti Tarakanuose, Liškiavoje, Volkovisko denate, Lavryšove, Novosielske, [221], Sutkavoje [222], Antopoly (1718), Pastovyje (1744), Kasučiuose (1744), Oršoje (1758), Rožanoje, Slonimo apskr. (1771) [223].

Domininkonai įsikūrė Agluonoje (1700) [224], Verkiuose (1701) [225], Kolopienicoj (1705) [226], Usače (1716)[227], Zabieloj (1716) [228], Kaniukuose (1735) [229], Skapišky (1752) [230], ir Rušonoj (1766) [231].

Senosios observancijos karmelitai buvo įkurdinti Kalesninkuose (1703) [232], Minske (1704) [233], Kėdainiuose (1705) [234], Mazyke (1714) [235], Lucke (1739) [236], Kolainiuose (1740) [239], Labūne (1745) [238] Raseiniuose (1745) [239], Ikroščiuje (1748) [240], Brastoje (1754) [241],

---

[217] Ten pat, 329 psl.
[218] Ten pat, 346 psl.
[219] Ten pat, 333 psl.
[220] Ten pat, 352 psl.
[221] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 170 psl.; J. KURCZEWSKI, Biskupstwo Wileńskie, 269 psl.
[222] *Sutkava*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., 235 psl.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 269 psl.
[223] V. KULBOKAS, Rožana, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVI t., 31 psl.; Z. IVINSKIS, *Orša*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXI t., 209 psl.
[224] S. BARĄCZ, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego*, II t., 340 psl.
[225] Ten pat, 382 psl.
[226] Ten pat, 340 psl.
[227] Ten pat, 380 psl.
[228] Ten pat, 385 psl.
[229] Ten pat, 396 psl.
[230] Ten pat, 373 psl.
[231] Ten pat, 396 psl.
[232] WOŁYNIAK. *Z przeszłości Karmelitów*, I t., 189 psl.; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 260 psl.
[233] WOŁYNIAK, ten pat, 308 psl.
[234] Ten pat, 160 ir sek. psl.
[235] Ten pat, 305 psl.
[236] Ten pat, 282 psl.
[237] Ten pat, 44 psl.
[238] Ten pat, 276 psl.
[239] Ten pat, 399 psl.
[240] Ten pat, 156 psl.
[241] Ten pat, 41 psl.

Užventy (1748 bandė kurtis) [242], Čerekove (1790) [243], Kražiuose (1797) [244], Radomlėj (1717) [245], Skapišky (1747) [246], Slabadoj, prie Ašmenos (1769) [247], Staikuose (1759) [248], Stankuose (1704) [249], Stobychove (1761) [250], Tabariškiuose, prie Merkinės (1770) [251], Toporišče (1785) [252], Ušomiere (1767) [253], ir Zašvire (1703) [254].

Jėzuitai nedaug šiame amžiuje įsigijo naujų kolegijų, rezidencijų ar misijų. Tebuvo įkurta tik Slonimo rezidencija (1717) [255], Vilniaus trečiųjų metų bandymo namai (1730) [256], ir Vilniuje kilmingųjų kolegija (1751) [257].

Basieji karmelitai įsikūrė Antalieptėj (1734) [258], Pinske (1734) [259], Sename Medile (1754) [260], Pasaminėje (1760) [261], Gudagojyje (1764) [262].

Bonifratrai įsikūrė Minske (1700) [263], Gardine (1728) [264] ir Jampolėje (1785) [265].

---

[242] Archivum Vaticanum, Congregatio S. Concilii, *Relatio episcopi Samogitiensis Joannis Lopaczinski anno 1967.*

[243] Wołyniak, ten pat, 97 psl.

[244] Ten pat, 203 psl.

[245] Ten pat, 388 psl.

[246] Ten pat, 401 psl.

[247] Ten pat, 402 psl.

[248] Ten pat, 407 psl.

[249] Ten pat, 410 psl.

[250] Ten pat, 425 psl.

[251] Ten pat, 430 psl.

[252] Ten pat, 434 psl.

[253] Ten pat, 440 psl.

[254] Ten pat, 494 psl.

[255] Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis anno 1957*, Lith. 59, f. 59a ; J. Łukaszewicz, *Historya* Szkół, IV t., 151 psl.

[256] Archivum Romanum Soc. Jesu, ten pat.

[257] Ten pat.

[258] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XIX-XX t., 350 psl.

[259] Ten pat.

[260] Ten pat ; J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 260 psl.

[261] Ten pat.

[262] Ten pat.

[263] M. Baliński, *Starożytna Polska*, IV t., 672 ir sek. psl.

[264] J. Kurczewski, ten pat, 254 psl.

[265] Ten pat ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, V-VI t., 61 psl.

Reguliarūs Laterano kanauninkai įsikūrė Žirovicuose (1730) [266].

Cistersai buvo įkurdinti Olizarovy Staw, Brastos vaivadijoje (1710) [267], Kimborovkoj prie Mozyriaus (1710) [268] ir Valis Gratiae, 20 km. nuo Vištyčio (1721) [269].

Vygrių *kamalduliai* įkūrė savo misiją Suvalkuose (1710) [270] ir Žydomloj Gardino dekanate [271].

Misijonieriai įsikūrė Tikocine (1751) [272], Siementičiuje (1719) [273], Varniuose (1744) [274], Kraslave (1755), Alukštoje (1787) [275], buvusioje jėzuitų rezidencijoje, Liškiavoje (1751), Volkavisko dekanate [276], Oršoje (1752) ir Ošviejoje [277].

Paulinai įsikūrė Vladove, Brastos vaivadijoje (1717) [278] ir Vilniuje (1727-1759) [279].

Pijorai taip pat savo vienuolynų ir mokyklų tinklą išplėtė šiame amžiuje. Jie įsikūrė Medereče (1702), Ščiutine (1718), Vilniuje (1722), Panevėžy (1728), Geronainiuose (1730), Varenave (1737), Želvoje (1739), Lužkuose (1745), Ukmergėje (1742), Raseiniuose (1743), Vitebske (1751), Dubrovnoj (1785), Lydoje (1756) ir Drohičine (1774) [280].

---

[266] V. GIDŽIŪNAS, *Laterano kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIV t., 202 psl.

[267] V. GIDŽIŪNAS, *Cistersai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IV t., 43 psl. ; M. BALIŃSKI, ten pat, 633 psl.

[268] V. GIDŽIŪNAS, ten pat, M. BALIŃSKI, ten pat, 690 psl.

[269] V. GIDŽIŪNAS, ten pat.

[270] M. BALIŃSKI, ten pat, 321 psl. ; J. TOTORAITIS, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 584 psl.

[271] *Catalogus ecclesiarum et cleri archidiœcesis Vilnensis pro anno 1939*, 65 psl.

[272] V. GIDŽIŪNAS ; *Misijonieriai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 34 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXVII-XXVIII t., 99 psl.

[273] Ten pat ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 262 psl.

[274] M. WOŁONCZEWSKIS, *Žemajtiu Wiskupiste*, II t., 24 psl.

[275] *Podręczna Encyklopedya Kościelna* XXVII-XXVIII t., 99 psl. ; WOŁYNIAK, *Z przeszłości powiatu Wołkowyskiego*, 95-101 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 262 psl.

[276] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, ten pat, 99 ir sek. psl.

[277] Ten pat.

[278] M. BALIŃSKI, ten pat, 617 psl.

[279] Ten pat, 160 psl. ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 262 psl.

[280] V. GIDŽIŪNAS, *Pijorai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 480-482 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXI-XXII t., 153-170 psl. ;

Trinitoriai įsikūrė Tarnapoly (1700), Oršoje (1714), Brastoje (1728), Vitebske (1758), Krivičiuose (1770) ir Babinavičiuose (1782) [281].

Rokitai savo vienuolynus ir ligonines atidarė Vilniuje (1705), Varniuose (1743), Kaune (1751), Minske (1752) ir Kęstaičiuose (1783) [282].

Reformuotieji pranciškonai įsikūrė Baškiuose, Balstogės dekanate (1720) [283].

Marijonai įsikūrė Rašine (1744), Marijampolėje (1750), Jonavoje (1775), Igliaukoj (1783) ir Volpoje (1787) [284].

XVIII amž. bėgyje vienuolynų skaičius nuo 201 pakilo iki 329, nes buvo įkurta 128 nauji vienuolynai. Anksčiau veikusios vienuolijos atidarė 117 vienuolynų, naujai įsikūrusios — 11. Taip amžiaus gale konventualai turėjo 33 vienuolynus, šv. Augustino atgailos kanauninkai — 17, benediktinai — 6, augustinijonai — 5, bernardinai — 41, bazilijonai — 22, domininkonai — 34, senosios observancijos karmelitai — 45, jėzuitai — 43, *basieji karmelitai* — 11, bonifratrai — 7, baltramiečiai — 2, reguliarūs Laterano kanauninkai — 7, cistersai — 4, kamalduliai — 4, kartūzai — 1, misijonieriai — 9, pijorai — 16, paulinai — 3, trinitoriai — 7, rokitai — 5, pranciškonai reformatai — 1 ir marijonai — 5. Viso vienuolių galėjo būti 3.500-4.000, nes vienų jėzuitų, prieš Lietuvos provincijos padalinimą į Lietuvos ir Mozūrijos provincijas, 1757 m. buvo 1114 [285].

Nežiūrint to, kad šiame amžiuje buvo pasiektas aukščiausias vienuolijų, vienuolynų ir vienuolių skaičius, jame jau pasireiškė

J. Łukaszewicz, Historya Szkół, IV t., *Szkoły pijarskie*, turinys ; J. Kurczewski, ten pat, 262 ir sek. psl.

[281] V. Gidžiūnas, *Trinitoriai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t., 485 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXXIX-XL t., 281-286 psl. ; J. Kurczewski, ten pat, 264 psl.

[282] J. Vaišnora, *Rokitai*, žr. *Šv. Pranciškaus Varpelis*, 1965, 9 nr., 264-268 psl. ; 10 nr., 246-249 psl.

[283] J. Kurczewski, ten pat, 263 psl.

[284] J. Vaišnora, *Marijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVI t., 359 psl. ; J. Totoraitis, *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*, 5-7 psl.

[285] Archivum Romanum Soc. Jesu, *Catalogus brevis anno 1757*, Lith. 59, f. 42r.

ir oficialus jų naikinimas. Klemensas XIV, burbonų spaudžiamas, 1773 m. panaikino jėzuitus, vieną iš reikšmingiausių ir skaitlingiausių Lietuvos vienuolijų. Jėzuitai toliau paliko veikti Rusijos užgrobtose Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemėse, nes Kotryna II neleido skelbti popiežiaus bulės [286]. Taip Lietuva XVIII amž. gale neteko jėzuitų su visais jos teritorijoje buvusiais vienuolynais ir 643 vienuoliais [287]. Netekus jėzuitų, vienuolynai sumažėjo iki 284, o vienuoliai iki 3.000.

XIX amž. ne tik neįsikūrė naujų vienuolijų, bet ir buvusios, Lietuvai patekus rusų vergijon, palaipsniui buvo panaikintos. Tiesa, liguistų senelių vienuolių išmirimui dar buvo palikta: konventualams — Gardino, bernardinams — Kretingos ir marijonams — Marijampolės vienuolynai. Dar tenka priminti, kad po jėzuitų panaikinimo dalis jų mokyklų buvo perleista kitų vienuolijų vienuoliams, kurie tęsė jėzuitų darbą. Prasidėjus priespaudai ėmė trūkti katalikų kunigų, dėl to Mogiliavo arkivyskupas išsirūpino sau jurisdikciją ir ant vienuolių. Tokiu būdu po plačią Rusiją išsklaidyti vienuoliai suorganizavo daug misijų rezidencijų vėliau virtusių parapijomis. Jas čia ir suminėsime.

Tada *augustinijonai*, užleidę Vilniuje savo vienuolyną didžiajai seminarijai, 1808 m. buvo perkelti į Kauną, kur gavo šv. Petro ir šv. Pauliaus bažnyčią, dabartinę katedrą [288].

Bernardinai tuomet pasiųsti į šias misijas: Chotiną (1828), Irkutską (1820), Lačiovną (1828), Maskvą (1827), Šumiačą (1826), Taščiovą, Kazanę, Arkangelską, Petrozavadzką, Nerčinską, Bomborakus, Odesą, Eichvaldą, Heldelbergą ir kitas Mogiliavo arkivyskupijos vietas [289].

---

[286] S. Zalęski, *I Gesuiti della Russia Bianca, opera volta dal polacco in francese dal A. Vievier e dal francese in italiano*, Prato 1888.

[287] Archivum Romanum Soc. Jesu, Lith. 59a, f. 103r.

[288] V. Przyałgowski, *Żywoty biskupów Wileńskich*, I t., 34 psl. ir sek.; J. Kurczewski, ten pat, 474 psl.; J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 335 psl.

[289] S. Barącz, *Pamiętnik zakonu WW. OO. Bernardynów w Polsce*, 352 psl.; *Elenchus Patrum ac Fratrum nec non Monialium ordinis Minorum S. P. N. Francisci pro anno 1860 conscriptus*, 76-79 psl.

Tuo pačiu tikslu *domininkonai* buvo įkurdinti Petrapily (1815) [290], Revely (1812), Wyborge (1818), Rygoje (1820), Kryčeve (1824) ir kitur [291].

Senosios observancijos karmelitai — Šemetuose (1804) ir Vilniuje (1821), prie šv. Stepono bažnyčios [292].

Pijorai — Polocke (1822) ir Petrapily (1825) [293].

Pranciškonai reformatai dar normaliai įsikūrė Smalėnuose, prie Seinų (1839) [294]. Tokiam sąmyšiui vykstant jau nėra įmanoma sudaryti nė apytikrę vienuolynų ir vienuolių statistiką.

Administraciniu atžvilgiu nevisi vienuoliai buvo vienodai susitvarkę. Senieji ordinai: benediktinai, cistersai, kamalduliai, kartūzai ir paulinai kiekvienas vienuolynas, nepriklausomai nuo kitų, savarankiškai tvarkėsi. Kitų vienuolijų vienuoliai, apibrėžtoje teritorijoje veikiantieji, sudarė provincijas. Didžioji Lietuvos kunigaikštija anuomet buvo plati ir su nepastoviomis sienomis, dėl to daugelis vienuolynų, keičiantis sienoms, palikdavo Lietuvos provincijolų valdžioje. Daug žemių prie Lenkijos prijungė Zigmantas Augustas, dar daugiau Liublino unija, o kitas, laikui bėgant, užgrobdavo rusai, bet ten įsikūrę vienuolynai priklausydavo Lietuvos provincijų provincijolams, dėl to $^2/_3$ vienuolynų XVII-XIX amž. buvo dabartinės Lenkijos ir Rusijos teritorijoje. Buvo ir tokių vienuolijų, kurios savo provincijų Lietuvoje nesukūrė, dėl to jų vienuolynai priklausė Lenkijos provincijoms. Nepriklausomas Lietuvos provincijas buvo sukūrusios šios vienuolijos: pranciškonai konventualai (nuo 1686) [295], šv. Augustino atgailos kanauninkai (XVII amž.) [296], pranciškonai bernardinai

---

[290] S. Barącz, *Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce*, II t., 361 psl.

[291] Ten pat, 386-399 psl.

[292] Wołyniak, *Z przeszłości karmelitów*, I t., 226 ir 491 psl.

[293] V. Gidžiūnas, *Pijorai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 482 psl.

[294] V. Gidžiūnas, *Reformatai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXV t., 62 psl.; S. Sužiedėlis, *Smalėnai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., 161 ir sek. psl.

[295] V. Gidžiūnas, *Konventualai*, žr, *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., 407 psl.

[296] J. Vaišnora, *Atgailos kanauninkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 407 psl.

(1729) [297], bazilijonai (1617) [298], domininkonai (1647) [299], senosios observancijos karmelitai (1756) [300], jėzuitai (1608) [301], basieji karmelitai (1737) [302], bonifratrai (1795) [303] ir pijorai (1736) [304].

2. Moterų vienuolijos

Be vyrų vienuolijų XV-XIX amž. Lietuvoje veikė ir moterų vienuolijos. Dar XV amž. pradžioje (1415.II.13) Ona Vytautienė iš antipopiežiaus Jono XXIII buvo gavusi leidimą Lietuvoje įkurdinti seseris vienuoles, turbūt benediktines, bet dėl nežinomų priežasčių jos tuomet nebuvo įkurdintos. Pirmosios seserys vienuolės, įsikūrusios to amžiaus gale, buvo pranciškonės *bernardinės*. Pirmasis jų vienuolynas buvo įkurtas Vilniuje 1494 m. [305]. Kadangi praeituose šimtmečiuose seserys vienuolės turėdavo žymiai mažiau vienuolynų už vyrus, bet vienuolių skaičius juose būdavo visuomet didesnis, dėl to reikia manyti, kad seserų skačiius tuoj po įsikūrimo galėjo būti arti 20.

XVI amž. Lietuvoje įsikūrė ir *benediktinės*, dėl to jau pradėjo veikti dvi moterų vienuolijos. Pirmieji jų vienuolynai buvo įkurti Drohičine (1560), prie Visų Šventų bažnyčios, kur gyveno 11 seserų [306], ir Nesvyžiuje (1590) [307], kur galėjo gyventi 15 vienuolių, dėl to XVI amž. baigiantis galėjo turėti 25 seseris.

---

[297] V. Gidžiūnas, *Bernardinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 428 psl.

[298] *Bazilijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 300 ir sek. psl.

[299] T. Žiūraitis, *Domininkonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., 110 psl.

[300] V. Gidžiūnas, *Karmelitai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., 33 psl.

[301] *Jėzuitai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IX t., 398 psl.

[302] V. Gidžiūnas, *Karmelitai*, ten pat, XI t., 33 psl.

[303] *Bonifratrai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, III t., 127 psl.

[304] V. Gidžiūnas, *Pijorai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 479 psl.

[305] *Codex diplomaticus Vilnensis*, 59 n., 91 psl.; Thomas Digon, *Chronologia Ordinis Fratrum Minorum de Observantia*, 40 f. (rankraštyje *Archivum provinciae Lituaniae Antiquae* — APLA).

[306] J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 264 psl.

[307] M. Baliński, ten pat, 510 ir sek. psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 216 psl.

Bernardinės jau praėjusio amžiaus gale buvo pradėjusios kurti savo vienuolynus, dabar jos įkūrė antrą Vilniuje (1594) ir Kaune (1595) [308], nors, iš tikro, jų fundacijos ir patvirtinimai padaryti jau vėliau (Vilniuje prie šv. Mykolo bažnyčios buvo tik 1617 m., o Kaune 1618). Šiuo metu vienuolynuose jau buvo nemaža seserų: Vilniuje prie šv. Mykolo — 24, [309], o Kaune — 20 seserų [310].

Taip amžiaus gale bernardinės turėjo 3 vienuolynus su 64 vienuolėm, o benediktinės — 2 su 26 seserim. Viso ano meto Lietuvos teritorijoje buvo 5 vienuolynai su 80-90 vienuolių.

XVII amž. šalia 2 veikusių įsikūrė 6 naujos vienuolijos:

Brigitietės — Brastoje (1621), prie Apreiškimo bažnyčios, kur gyveno 22 seserys [311], ir Gardine (1643), kur gyveno 30 seserų [312]. Daugiau vienuolynų brigitietės ir vėliau neįkūrė.

Domininkonės — Vilniuje (1621-1678), kur galėjo gyventi 10 seserų. 1748 m. vienuolynui sudegus jis nebuvo atstatytas [313]. Kitas jų vienuolynas įkurtas Naugarduke (1654-1690), kur galėjo gyventi taip pat 10 seserų [314]. Daugiau domininkonių vienuolynų neįsikūrė nė vėliau.

Basosios karmelitės įkūrė savo vienintelį Lietuvoje turėtą vienuolyną Vilniuje (1638), prie šv. Juozapo Kalasancijaus bažnyčios, kur gyveno 17 seserų [315].

---

[308] V. GIDŽIŪNAS, *Bernardinės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 428 psl.; M. VALANČIUS, *Pastabos pačiam sau*, Klaipėda 1929, 111 psl.

[309] THOMAS DIGON, *Chronologia*, 29-32 f.; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 265 psl.

[310] THOMAS DIGON, ten pat, 57-60 f.

[311] J. KURCZEWSKI, ten pat, 265 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 592 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, V-VI t., 183 psl.

[312] J. KURCZEWSKI, ten pat, 105 psl.; M. BALIŃSKI, 306 psl.

[313] J. KURCZEWSKI, ten pat, 265 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, IX-X t., 90 psl.

[314] J. KURCZEWSKI, ten pat, 472 psl.; R. KRASAUSKAS, *Naugardukas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 53 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 503 psl.

[315] *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce na Litwie i Rusi* (*Wilno*), Krokuva 1900, 14 ir 131 psl.; J. KURCZEWSKI, *Kościół Zamkowy*, I t., 240 psl. ir *Biskupstwo Wileńskie*, 171 ir 265 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 151 psl.

Kotrynietės Krakėse kūrėsi tarp 1645 ir 1668 m., normaliais laikais čia jų galėjo būti 20 [316]. Daugiau vienuolynų ir jos neatidarė.

Vienintelis *vizitiečių* vienuolynas, buvęs Lietuvoję, Vilniuje, buvo įkurtas tarp 1694 ir 1729 m. Ramiais laikais čia galėjo gyventi 15 seserų [317].

XVII amž. Lietuvoje įsikūrė ir rytų apeigų seserys *bazilijonės*. Anksčiausia buvo įkurtas Vitebsko vienuolynas. Jį įkūrė Algirdo žmona Julijona dar prieš 1345 m. Algirdo laikus gali siekti ir Vilniaus bazilijonių vienuolynas prie Švč. Trejybės. Tai buvo stačiatikių vienuolynai. *Unitės bazilijonės* juose įsikūrė tik po Brastos unijos, greičiausia XVII amž. pradžioje [318]. Tuomet įsikūrė jos ir kitose vietose: Oršoje (1643) [319], Minske (1645) [320], Pinske, Gardine, Volnoje — Medile, [321], Smolenske, Polocke, Naugarduke ir Žyrovicuose [322]. Tai ir visi bazilijonių vienuolynai, veikę Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje.

Anksčiau veikusios moterų vienuolijos taip pat įsigijo nemaža naujų vienuolynų. *Bernardinės* įsikūrė Gardine (1618-1619, kur gyveno 20 seserų) [323], Brastoje (1626), kur buvo 8 seserys [324], Minske (1642), kur galėjo gyventi apie 5 seserys [325] ir Slonime

---

[316] J. VAIŠNORA, *Kotrynietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., 499 psl.

[317] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XLI-XLII t., 351 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *Vizitietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 430 psl.; J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo Wileńskie*, 266 ir 287 psl.; J. ŁUKASZEWICZ, *Historya Szkół*, I t., 338 ir sek. psl.

[318] J. KURCZEWSKI, ten pat, 287 ir 474 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 567 psl.; A. W. KOIAŁOWICZ, *Miscellanea*, 103 psl.

[319] J. KURCZEWSKI, ten pat, 474 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 576 psl.; A. W. KOIAŁOWICZ, ten pat, 110 psl.

[320] J. KURCZEWSKI, ten pat, 473 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 672 psl.

[321] R. KRASAUSKAS, *Pinskas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 21 psl.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 269 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 172 psl.

[322] A. W. KOIAŁOWICZ, *Miscellanea*, 107 ir sek. psl.

[323] THOMAS DIGON, *Chronologia*, 92-96 f.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 265 psl.; S. BARĄCZ, *Pamiętnik*, 352 psl.

[324] J. KURCZEWSKI, ten pat, 265 psl.; S. BARĄCZ, ten pat, 352 psl.

[325] S. BARĄCZ, ten pat, 353 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 671 psl.

(1645), kur gyvendavo 11 seserų [326]. Sekančiuose amžiuose jos daugiau vienuolynų neatidarė.

Benediktinių vienuolynai tuomet buvo įkurti Vilniuje (1616-1622), prie šv. Kotrynos bažnyčios [327], kur gyveno 32 seserys [328], Kaune (1624-1664), prie šv. Mikalojaus bažnyčios, kur gyveno 12 seserų [329], Minske (1633-1683), kur galėjo gyventi apie 10 seserų [330], Oršoje (prieš 1666) [331], kur galėjo būti apie 10 seserų, Slonime (1645-1669), kur gyveno 26 seserys [332], Smolenske (XVII amž.), iš kur po kelių metų seserys buvo perkeltos į Oršą [333] ir Kražiuose (1643), kur pradžioje gyveno tik 7 seserys [334]. Sekančiuose amžiuose ir benediktinės naujų vienuolynų neatidarė.

Taip XVII amž. gale bernardinės turėjo 7 vienuolynus su 108 seserim, benediktinės — 8 su 123 seserim, brigitietės — 2 su 52 seserim, dimininkonės — 2 su 20 seserų, karmelitės — 1 su 17 seserų, kotrynietės — 1 su 20 seserų, vizitietės — 1 su 15 seserų, bazilijonės — 11 su apytikriai 135 seserim. Bendrai 8 vienuolijos turėjo 33 vienuolynus su 490-500 vienuolių seserų.

XVIII amž. įsikūrė trys naujos moterų vienuolijos: cistersės, marijavitės ir gailestingosios seserys arba šaritės.

Seserys *cistersės* įsikūrė Kimbaruvkoje, kur galėjo gyventi apie 20 seserų [335].

Marijavičių vienuolija, įkurta kun. S. Turtinavičiaus (1737),

---

[326] Thomas Digon, ten pat, 158 f.; S. Barącz, ten pat, 353 psl.; K. Kurczewski, ten pat, 265 psl.

[327] M. Baliński, ten pat, 146 ir sek. psl.; J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 304 ir sek. psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 216 psl.

[328] J. Kurczewski, ten pat, 264 psl.

[329] J. Kurczweski, *Kościół Zamkowy*, III t., 175 psl.; M. Baliński, ten pat, 336 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 217 psl.; M. Valančius, *Pastabos pačiam sau*, 114 psl.

[330] M. Baliński, ten pat, 671 psl.; A. Koiałowicz, ten pat, 112 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 217 psl.

[331] J. Kurczewski, *Kościół Zamkowy*, III, 182 ir 205 psl.; A. Koiałowicz, ten pat, 110 psl.

[332] J. Kurczewski, *Biskupstwo Wileńskie*, 264 psl.; M. Baliński, ten pat, 551 psl.; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, III-IV t., 217 psl.

[333] *Benediktinės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 389 psl.

[334] R. Krasauskas, *Kražiai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 33 psl.

[335] J. Kurczewski, ten pat, 470 psl.

Lietuvoje labai greitai išsiplatino. XVIII amž. ji atidarė savo vienuolynus Vilniuje (1646), prie šv. Stepono bažnyčios, kur gyveno 14 seserų, Slonime (1743), kur gyveno 7 seserys [336], Mozyriuje (1752) [337], Pinske (1756) [338], Vitebske (1749) [339], Kražiuose (1758) tik trumpai tegyveno [340], Minske (1771) [341], Naugarduke (1773) [342], Polocke [343], Hluske [344], Mogiliave [345], Ošviejoje [346], Oršoje, Bobruiske [347], ir kitur. Gaila, kad šių paskutiniųjų nei įsikūrimas, nei juose gyvenusių vienuolių skaičius nežinomas. Galime tik spėti, kad juose gyveno bent po 5 seseris, nes marijavitės savo narių gausumu nepasižymėjo. Jos net 1820 m. 17 vienuolynų teturėjo 90 seserų [348].

Gailestingosios šv. Vincento seserys arba *šaritės* šiame amžiuje įsikūrė Vilniuje (1744), prie senos Savičio ligoninės, kur dirbo 10-16 seserų [349], Ščiutine (1742), kur gyveno 6 seserys [350], Ošviejoje (1759), kur gyveno 8 seserys [351], Grodeke (1765), kur gyveno 8 seserys [352], Balstogėje (1768), kur gyveno 5 seserys [353], Vilniuje,

---

[336] J. VAIŠNORA, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 127 psl.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 266 ir 372 psl.

[337] M. BALIŃSKI, ten pat, 689 psl.

[338] Ten pat, 645 psl.; R. KRASAUSKAS, *Pinskas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 21 psl.

[339] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XLI-XLII t., 338 psl.

[340] J. VAIŠNORA, *Marijavitės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 358 ir sek. psl.

[341] M. BALIŃSKI, ten pat, 674 psl.

[342] R. KRASAUSKAS, *Naugardukas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 53 psl.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 472 psl.

[343] J. VAIŠNORA, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 127 psl.

[344] M. BALIŃSKI, ten pat, 693 psl.

[345] WOŁYNIAK, *Z przeszłości Karmelitów*, I t., 330 psl.

[346] M. BALIŃSKI, ten pat, 576 psl.

[347] J. VAIŠNORA, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, 127 psl.

[348] J. KURCZEWSKI, ten pat, 303, 469, 472 psl.

[349] J. VAIŠNORA, *Marijavitės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 359 psl.

[350] A. SCHLETZ, *Zarys historiczny zgromadzenia Sioster Miłosierdzia Polsce*, žr. *Nasza Przeszłości*, XII t., Krokuva 1960, 88 psl.; *Podręczna Encyklopedya, Kościelna*, XXXV-XXXVI t., 272 psl.; J. KURCZEWSKI, ten pat, 266 psl.; M. BALIŃSKI, ten pat, 213.

[351] A. SCHLETZ, ten pat; M. BALIŃSKI, ten pat, 494 psl.

[352] Ten pat; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXXV-XXXVI t., 272 psl.

[353] Ten pat.

prie Kudikėlio Jėzaus ligoninės (1787), kur dirbo 10 seserų [354], Kraslave (1789), kur gyveno 8 seserys [355].

Domininkonės šiame amžiuje neteko savo vienuolyno Vilniuje, nes po 1748 m. gaisro jis nebuvo atstatytas [356].

Kitos anksčiau veikusios vienuolijos naujų vienuolynų neįkūrė.

XVIII amž. baigiantis seniau veikusių vienuolijų statistika paliko beveik ta pati kaip buvo amžiaus pradžioje. Tik domininkonės neteko 1 vienuolyno, dėl to jų liko 32. Čia pridėsime tik naujai įsikūrusių vienuolijų vienuolynus ir vienuoles, kad sudarytume apytikrę šio amžiaus galo statistiką. Naujai įsikūrusios cistersės, kaip jau matėme, turėjo 1 vienuolyną su 20 seserų, marijavitės — 17 vienuolynų su 90 seserų (tiek jų turėjo 1820 m.) [357], gailestingosios seserys — 7 su 61 seserim. Taigi įkurti 25 vienuolynai, kuriuose buvo išauklėta 660-700 seserų [358]. Šiame amžiuje kaip vyrų taip ir moterų vienuolijos buvo pasiekusios aukščiausį savo žydėjimo laikotarpį.

Nors XIX amž. yra vienuolijų naikinimo periodas, bet jo pradžioje dar nebuvo perdaug varžomas vienuolinis gyvenimas.

Gailestingosios seserys (*šaritės*) dar praplėtė savo ligonių slaugymo darbą. Jos įsikūrė naują rezidenciją Vilniuje (1807) prie šv. Juozapo ligoninės, kurioje dirbo 12 seserų, kitos 4 dirbo Kaune, (1824.XI.28) jos gavo šv. Gertrūdos bažnyčią ir šalia jos labdaroje [359] esančią ligoninę, kur dirbo 5 seserys [360]. Atrodo, kad šio amžiaus pradžioje jų rezidencijos dar buvo įkurtos Žitomire,

---

[354] Ten pat ; J. KURCZEWSKI, ten pat, 266 psl.

[355] M. BALIŃSKI, ten pat, 723 psl.

[356] J. KURCZEWSKI, ten pat, 265 psl. ; *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, IX-X t., 90 psl.

[357] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXV-XXVI t., 344 psl. ; J. VAIŠNORA, *Marijavitės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 359 psl.

[358] Kai rašiau *Vienuolijos Lietuvoje Lietuvių Enciklopedijos* XV t., pažymėjau, kad XVII amž. gale buvo 55 vienuolynai su 1.500 seserų. Dabar nuodugniau statistiką panagrinėjus ir suradus naujų duomenų šis skaičius pakito. Vienuolynų buvo 58, o seserų 660-700.

[359] J. KURCZEWSKI, ten pat, 266 psl.

[360] M. VALANČIUS, *Pastabos pačiam sau*, 115 ir sek. psl. ; P. JATULIS *Šaritės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., 350 psl.

kur dirbo 7 vienuolės ir Cechanavičiuose, kur gyveno 6 seserys[361]. Jos 1809 m. buvo įkūrusios savo nepriklausomą Lietuvos provinciją, kurią rusų valdžia 1864 m. panaikino [362]. Tuo pat metu buvo uždaryti ir kitų vienuolijų vienuolynai.

Taip buvo uždaryti *bernardinių* vienuolynai Brastoje (1831), Gardine (1853), Kaune (1864) ir abu Vilniuje (1864) [363]. Iki I pasaulinio karo išliko vienas Slonimo vienuolynas, kur 1906 m. buvo dar gyvos 7 seserys ir buvo leista atidaryti novicijatą [364].

Benediktinės susilaukė to paties likimo. Išliko nepanaikintas tik vienas Kauno vienuolynas, kuriame 1904 m. dar gyveno 12 seserų [365].

Brigitiečių neuždarytas išliko tik Gardino vienuolynas, kur 1906 m. buvo atidarytas novicijatas ir dar gyveno 4 seserys [366].

Domininkonės visai panaikintos.

Karmeličių vienuolynas uždarytas 1865 m. [367].

Kotrynietes Krakėse išsiliko. Jos jau 1904 m. gavo leidimą atidaryti novicijatą [368].

Visi *marijavičių* vienuolynai buvo uždaryti 1842-1864 m. laikotarpy [369].

Vienintelį *vizitiečių* vienuolyną Vilniuje rusų valdžia uždarė 1865 m. [370].

Bazilijonės buvo likviduotos 1839 m. [371].

Taip buvo sunaikinta visa 11 Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje veikusių ir didžiai nusipelniusių vienuolijų.

---

[361] A. Schletz, ten pat, 88 psl.

[362] K. Kurczewski, ten pat, 266 psl.

[363] Ten pat, 264 psl.; M. Valančius, ten pat, 112 psl.

[364] J. Kurczewski, ten pat, 265 psl.

[365] *Benediktinės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 389 psl.

[366] J. Kurczewski, ten pat, 265 psl.

[367] Ten pat.

[368] J. Vaišnora, *Kotrynietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., 499 psl.

[369] *Podręczna Encyklopedya Kościelna*, XXV-XXVI t., 344 psl.; J. Vaišnora, *Marijavitės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 359 psl.

[370] J. Kurczewski, ten pat, 430 psl.

[371] *Bazilijonės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 302 psl.

II. VIENUOLIJOS XX AMŽIUJE

1. Vienuolijų atgimimas ir naujas sunaikinimas

XX amž. pradžioje, nors slapta ir nedrąsiai, pradėjo atsigauti kai kurios praeitame amžiuje rusų valdžios panaikintos vienuolijos. Valdžia, naikindama vienuolijas, kad turėtų kur patalpinti senus ir ligotus vienuolius, paliko kelis vienuolynus: pranciškonų konventualų — Gardine, bernardinų — Kretingoje ir marijonų — Marijampolėje. Apvaizdos lėmimu šiuose vienuolynuose vienuoliai neišnyko. Marijampolės ir Kretingos vienuolynai buvo tarsi nukirstų medžių kelmai, iš kurių XX amž. pradžioje pradėjo dygti naujos marijonų ir pranciškonų (daugiau bernardinais nesivadinusių) atžalos. Tai įvyko dar prieš I pasaulinį karą.

Marijonai. Marijampolėje vienam senam marijonui, kun. Senkui, dar gyvam esant, kun. Jurgis Matulevičius-Matulaitis pradėjo rūpintis marijonų likimu. Jo pastangomis 1909 m. buvo atgaivinta ir atnaujinta marijonų vienuolija. Prieš I pasaulinį karą, pradėję organizuotis, marijonai pilnai atsikūrė Lietuvos nepriklausomybės laikais. Tada jie 1921 m. įsikūrė Kaune prie šv. Gertrūdos bažnyčios, 1926 m. Ukmergėje, 1927 Žemaičių Kalvarijoje ir Panevėžy, kur nuo 1939 m. buvo atidarytas novicijatas, 1940 m. Krivonyse, Palomenėje, Varenoje, Vytautuvoje ir 2 vienuolynu Vilniuje. Savo vienuolynus greitai atgavo arba naujus įkūrė Latvijoje, Gudijoje ir Lenkijoje, o Romoje įsteigė savo vienuolijos generalinę kūriją [372]. Lietuvos marijonų provincija 1940 m. turėjo jau 12 vienuolynų ir 122 vienuolius [373].

Pranciškonai. Kretingoje jau buvo likęs tik vienas senas, pusiau nebylys pranciškonas dijakonas, su kurio mirtimi turėjo baigtis

---

[372] J. Vaišnora, *Marijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 359-361 psl. ir *Keletas bruožų iš marijonų vienuolijos istorijos*, žr. *Tiesos Kelias*, 1934 m. 5, 7-8, 9, 11 nr.; 1935 m. 11 nr.; 1936 m. 4 nr.; J. Totoraitis, *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*, Marijampolė 1924, 45-47 psl. ir *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 404-462 psl.

[373] *Elenchus Marianorum 1924-1939*; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno Domini 1940*, 258 psl.

senųjų bernardinų egzistencija Lietuvoje, bet taip neįvyko. Kun. Antanas Bizauskas atėjo gaivinti nykstančių pranciškonų. Jis specialiu popiežiaus leidimu 1912 m. buvo priimtas į vienuolyną ir gavo Pranciškaus vardą. Jį tuoj pasekė kiti kunigai ir Kretingos vienuolynas atgijo. Po karo, Nepriklausomoje Lietuvoje, pranciškonai (jau nesivadindami bernardinais) greitai pradėjo augti. Jie tuoj atgavo savo seną vienuolyną Troškūnuose, atidarė 2 vienuolynu Kaune : Žaliajame kalne (1924) ir prie Vytauto bažnyčios (1930), įsikūrė Pajūryje (1935), kur iš Kretingos perkėlė novicijatą, įsigijo vasaros rezidenciją Nemunaity (1933) ir buvo pradėję kurtis Dambravoje (1939). Lietuvos pranciškonų provincija 1940 m. turėjo 6 vienuolynus (nes Troškūnus 1937 apleido), 25 kunigus, 34 klierikus, 70 brolių ir 10 naujokų. Viso 139 vienuolius, neskaitant paprastų kandidatų [374].

Jėzuitai. Jau Nepriklausomoje Lietuvoje kun. Benediktas Andriuška, dar būdamas seminarijoje apsisprendė tapti jėzuitu, kad juos atgaivintų. Jis tuo pradėjo rūpintis 1919 m. ir jam tai pavyko, nes 1923 m. — po 150 m. pertraukos — Kaune vėl įsikūrė jėzuitai. Susilaukę stiprios Lietuvos valdžios, popiežiaus ir Lietuvos visuomenės paramos, jėzuitai greitai pradėjo augti : 1929 m. buvo įkurtas vienuolynas Pagryžuvy, kur buvo atidarytas novicijatas, 1930 įsteigta rezidencija Šiauliuose, 1940 m. Vilniuje atgavo savo seną šv. Kazimiero bažnyčią. Lietuvos jėzuitai 1941 m. jau turėjo 17 kunigų, 39 klierikus ir 46 brolius. Viso turėjo 4 vienuolynus ir 102 vienuolius, neskaitant naujokų ir kandidatų [375].

---

[374] *Elenchus Ordinis Fratrum Minorum Commissariatus S. Casimiri in Lituania 1938* ; J. VAŠKYS, *Pranciškonai Kretingoje*, Kretinga 1940 ; *Lietuvos pranciškonai*, So. Bostonas 1948 ; V. GIDŽIŪNAS, *Bizauskas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, III t., 59 psl. ; *Bernardinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 427 ir sek. psl. ; *Kretinga*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIII t., 69 psl. ; *Pranciškonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 424 psl. ; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 254-258 psl. Ten nepilnai atitinka skaičiai.

[375] *Lietuvos jėzuitai, praeitis ir dabartis*, Putnam, Conn., 1957, 35-42 psl. ; *Jėzuitai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, IX t., 398 ir sek. psl. ; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 267 ir sek. psl. Jame vienuolių skaičius skirtingas nuo pačių jėzuitų paduodamo skaičiaus.

Domininkonai. Iš praeityje veikusių vienuolijų vėliausia atsikūrė domininkonai. Tik 1932 m. iš JAV domininkonų gaivinti į Lietuvą atvyko tėv. B. J. Pauliukas ir tėv. K. B. Žvirblis. Jiems pavyko atgauti savo seną vienuolyną Raseiniuose. Čia įsikūrus, 1935 m. ordino generolas teisiškai atgaivino Lietuvos domininkonų Angelo Sargo provinciją. Per trumpą savo veikimo laiką domininkonai nesuspėjo daugiau vienuolynų įsigyti, nei daug vienuolių išsiauklėti. 1940 m. jie turėjo 9 kunigus, 5 klierikus, 7 brolius ir vieną kandidatą. Viso turėjo 1 vienuolyną ir 22 vienuolius [376].

Kapucinus Nepriklausomoje Lietuvoje bandė steigti tėv. Kazimieras Kudirka, bet jam nepavyko. Tada vysk. J. Staugaitis tam tikslui 1928 m. pakvietė Reino-Vestfalijos provincijos kapucinus ir juos įkurdino Plungėje, kur jie 1934 m. atidarė novicijatą. 1936 m. buvo įkurtas Petrašiūnų vienuolynas, o 1938 įkurta Šiaulių rezidencija. Lietuvos kapucinų distriktas 1940 m. turėjo 3 vienuolynus ir 25 vienuolius, kurių 7 kunigai, 7 klierikai, 5 broliai ir 6 kandidatai [377].

Saleziečius Lietuvoje įkūrė Italijoje išauklėti lietuviai salezičiai. Čia jie 1934 m. įsikūrė Vytėnuose, 1938 m. jiems buvo perleista Kaune šv. Trejybės parapija. Netrukus Vilijampolėje jie perėmė Vaikelio Jėzaus berniukų amatų mokyklą ir Saldutiškio parapiją. Taip 1940 m. jie turėjo 4 rezidencijas, 13 kunigų, 3 klierikus, 12 brolių, vieną naujoką ir 1 kandidatą. Viso 30 narių [378].

Taip Nepriklausomoje Lietuvoje veikė 6 vyrų vienuolijos. Iš viso kartu jos turėjo 30 vienuolynų ir 440 vienuolių. Visi šie vienuolynai buvo panaikinti po 1940 m. Rusijos bolševikų invazijos. Šiek tiek vėl buvo pradėję atsigauti vokiečių okupacijos

---

[376] T. ŽIŪRAITIS, *Domininkonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., 111 psl. ; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 269 ir sek. psl.

[377] K. GULBINAS, *Kapucinai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, X t., 490 psl ; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi provinciae cleri Lituaniae pro anno 1940*, 270 ir sek. psl.

[378] J. ZELIAUSKAS. *Saleziečiai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVI t., 341 ir sek. psl. ; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 271 ir sek. psl.

metais, bet sugrįžus komunistiniam režimui visa oficiali vienuolijų egzistencija buvo panaikinta.

Nepriklausomoje Lietuvoje atsigavo ar naujai įsikūrė ir moterų vienuolijos. Iš seniau veikusių atgijo ir persitvarkė *benediktinės* ir *kotrynietės*. Naujai įsikūrė *kazimierietės*, *širdietės*, *Nekalto Prasidėjimo seserys*, *elzbietietės*, *pranciškonės*, *visuomenės seserys* ir ir *šv. Kryžiaus seserys*, kurios neilgai tegyvavo. Viso 1940 m. Lietuvoje veikė 8 moterų vienuolijos, kurios turėjo 76 vienuolynus ar misijas su 685 seserimis.

Pavieniai vienuolijų statistika šitokia: *benediktinės* su motinišku namu Kaune turėjo 8 vienuolynus su 46 seserim [379].

Kotrynietės su motinišku namu Krakėse — 18 misijų su 100 seserų [380].

Kazimierietės su motinišku namu Pažaisly — 12 misijų su 150 seserų (pagal *Elechus pro anno 1940* 127 seserim) [381].

Širdietės su motinišku namu Kaune — 8 misijas su 145 seserim [382].

Nekalto Prasidėjimo seserys su motinišku namu Marijampolėje — 17 misijų su 172 vienuolėm [383].

---

[379] *Benediktinės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, II t., 389 psl.; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 273 ir sek. psl.

[380] J. VAIŠNORA, *Kotrynietės* žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XII t., 500 psl. kur sakoma, kad jos 1940 m. turėjusios 17 vienuolynų ir 111 seserų; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 275-278 psl.

[381] V. GIDŽIŪNAS, *Kazimierietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., 287 ir sek. psl. Žinios duotos pačių seserų; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 278-282 psl. nepilnai atitinka seserų duomenis.

[382] V. GIDŽIŪNAS, *Širdietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., 544 psl.; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 282-283 psl.

[383] R. KRASAUSKAS, *Nekaltai Pradėtosios Švenčiausios Mergelės Marijos seserų kongregacija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 544 psl. Pagal jį Lietuvoje veikė 18 skyrių ir turėjo 172 seseris, o pagal *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 284-287 psl. turėjo 15 namų su 144 seserim. Iš viso *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940* kas liečia seseris labai

Elzbietietės (savo motiniško namo Lietuvoje dar neturėjo) — 4 misijas su 11 seserų [384].

Pranciškonės su motiniškų namu Padvariuose — 2 misijas su 31 seserim [385].

Visuomenes seserys su vienintelių vienuolynu Kretingoje turėjo 30 seserų [386].

Čia neįtrauktos slaptos moterų vienuolijos ir daugelyje parapijų vyskupų patvirtintos bendrai gyvenančių moterų draugijos, kurių skaičius būtų gal didesnis už vienuolynuose esančias seseris.

Vyrų ir moterų vienuolijos atsikūrė ir lenkų okupuotoje Lietuvoje — Vilniaus arkivyskupijoje. Ten 1939 m. veikė 9 vyrų vienuolijos, kurios turėjo 24 vienuolynus su 244 vienuoliais ir 19 moterų vienuolijų, kurios turėjo 59 vienuolynus ar misijas su 578 seserimis [387]. Jos visos kaip ir Nepriklausomos Lietuvos vienuolijos buvo komunistų panaikintos.

2. Lietuviai vienuoliai laisvame pasaulyje

JAV iš vyrų vienuolijų [388] pirmiausia (1913 m.) įsikūrė *marijonai*. Dabar lietuvių marijonų provincija turi 9 vienuolynus [389]

---

neaiškus ir klaidinantis, tiek seserų vienuolynų ar misijų atžvilgiu. Pavyzdžiui, jis neduoda seserų sąrašo, o tik viršininkių vardus ir po jų seserų skaičių. Taip ir neaišku ar į tą skaičių įeina ir viršininkės, ar jos į tą skaičių neįtrauktos. Aš skaičiau, kad viršininkės į nurodyta skaičių įtrauktos.

[384] *Elzbietietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., 498 psl.; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 287 psl.

[385] V. Gidžiūnas, *Pranciškonės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 427 ir sek. psl.; *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae Lituaniae pro anno 1940*, 288 psl.

[386] V. Gidžiūnas, *Visuomenės seserrys*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., 335 psl.

[387] Ši statistika sudaryta remiantis *Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis Vilnensis pro anno Domini 1939*.

[388] JAV veikiančių vienuolijų smulkiau neaprašau, nes tai padarė A. K. Matulaitis. Jo studiją: *Lietuvių vienuolijų įnašas mūsų išeivijai*, žr. *L. K. M. Akademijos Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 429-450 psl.

[389] J. Vaišnora, *Marijonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 383 psl.; P. Garšva, *Negęstanti šviesa*, (*Marijonų veikla Amerikoje*), Chicago, Ill., 1964, 59 ir sek. psl.

ir 71 vienuolį [390]. Ši provincija davė pradžią Argentinos lietuvių marijonų provincijai, kuri ten turi 2 namus [391].

Pranciškonai JAV pradėjo kurtis 1941 m. Dabar jų kustodija turi 4 vienuolynus JAV ir 2 Kanadoje [392]; jai priklauso 70 pranciškonų [393].

Jėzuitai JAV lietuvių parapijose vedė misijas nuo 1931 m., bet pirmą vienuolyną įkūrė tik 1948. Dabar jie turi antrą vienuolyną Kanadoje ir porą misijų Pietų Amerikoj: Urugvajuje ir Brazilijoje [394]. Lietuviškam vienetui priklauso 35 vienuoliai [395].

Laisvame pasaulyje dabar veikia trys organizuotos lietuviškos vienuolijos, turinčios 21 vienuolyną ir 176 vienuolius. Pas svetimtaučius mums žinomų vienuolių yra 91 [396], dėl to dabar apytikriai yra 267 vienuoliai lietuviai.

Moterų vienuolijos JAV yra 4: *kazimierietės*, turinčios misiją Argentinoje, šiuo metu turi 504 seseris [397].

---

[390] Ši statistika sudaryta remiantis *Elenchus sacerdotum lituanorum in variis statibus pro anno Domini 1966*. Pagal J. Vaišnorą marijonų JAV provincija 1957 m. turėjo 96 narius, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XVII t., 361 psl.

[391] J. VAIŠNORA, ten pat, 361 psl.

[392] V. GIDŽIŪNAS, *Pranciškonai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 424 psl.

[393] *Catalogus Custodiae Lithuaniae S. Casimiri Ordinis Fratrum Minorum*, Kennebunkport, Me., 1960 ir betarpiškos žinios.

[394] *Lietuvos jėzuitai*, 43 ir sek. psl.

[395] Vienuolių statistika sudaryta remiantis *Elenchus sacerdotum lituanorum in variis statibus pro anno D. 1966*.

[396] Ten pat.

[397] V. GIDŽIŪNAS, *Kazimierietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XI t., 286-288 psl.; J. KONČIUS, *Šv. Kazimiero seserų kongregacija (1907-1932)*, Mount Carmel, Pa., 1932; K. BURTON, *Lily and Sword and Crown. The History of the Congregation of the Sisters of St. Casimir (1907-1957)*, Chicago, 111; A. KUČAS, *Kun. Antanas Staniukynas* (Kazimieriečių steigėjo gyvenimas), Roma 1965.

Pranciškietės, turinčios misiją Brazilijoje, dabar turi 295 nares [398].

Nukryžiuotojo Jėzaus seserys turi 120 vienuolių [399].

Nekalto Prasidėjimo seserys — 52 [400].

Taip suglaustai, kiek šiuo metu buvo įmanoma, nušvietėme vyrų ir moterų vienuolijų augimą Didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje ir jų sunaikinimą Lietuvai patekus rusų vergijon, jų atsikūrimą Nepriklausomoje Lietuvoje ir sunaikinimą, Rusijos komunistams užgrobus Lietuvą, bei jų atžalas laisvame pasaulyje. Šis aprašymas yra per trumpas ir skubotai paruoštas, dėl to jis nėra nei pilnas, nei tikslus. Kad būtų tikslus, reikėtų po ranka turėti kritiškai parašytas mūsų vienuolijų monografijas. Deja, tokių neturime. Pats autorius žino ir nujaučia, kad jo straipsnyje bus galima rasti klaidų ir netikslumų. Nežiūrint to, jis bus naudingas informacijai apie Lietuvos vienuolijas, apie kurias tiek mažai težinome. Istorikai savo studijose galės netikslumus ir klaidas pataisyti ir savo surinktomis šaltinių žiniomis šį aprašymą praplėsti.

Dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M.

Brooklyn, N. Y.

---

[398] M. Aloyza ir V. Gidžiūnas, *Pranciškietės*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIII t., 416-418 psl.; *Šv. Pranciškaus seserų vienuolyno istorija 1922-1947.*

[399] V. Gidžiūnas, *Nukryžiuotojo Jėzaus seserų kongregacija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 476 ir sek. psl.; S. Sužiedėlis, *Jėzaus Nukryžiuotojo Seserų Kongregacija*, Brockton, Mass., 1950.

[400] R. Krasauskas, *Nekaltai Pradėtosios Švenčiausios Mergelės Marijos seserų kongregacija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XX t., 544 psl.

RELIGIOUS ORDERS AND CONGREGATIONS IN LITHUANIA

by

Dr. VIKTORAS GIDŽIŪNAS, O. F. M.

(*Summary*)

This historical outline deals with all the monastic religious Orders and Congregations which have flourished in Lithuania from pagan antiquity to the present with the inclusion of those now thriving in the United States of America. It is presented as a statistical survey, indicating in their historical setting the numerical strength of religious orders and the number of their religious houses, monasteries and convents.

According to the sources the first religious men began to arrive in Lithuania as early as the thirteenth century. The first arrivals were: the Franciscan Friars, the Dominicans and the Knights of the Teutonic Order. At first there were no permanent religious settlements. It was only in the fourteenth century (1312-1323) that the first religious houses in Lithuania were established. At that time three religious orders were active in Lithuania: the Franciscans, the Dominicans and the Augustinian Canons Regular. The close of the fourteenth century saw 9 monasteries and ca. 100 religious. In the fifteenth 4 new religious orders became established: the Benedictines, the Augustinians, the Brown Franciscans and the Basilians of the Oriental rite. The Dominicans having withdrawn from Lithuania, there were six religious orders left with 18 monasteries and 150 religious. In the sixteenth century the Dominicans returned, and 2 new religious orders established themselves: the Carmelites of the strict observance and the Society of Jesus. Hence, at the end of the sixteenth century there were 9 religious orders with 36 religious houses and ca. 500 religious. In the seventeenth century 11 new religious orders were established: the reformed-discalced Carmelites, the Congregation of St. Bartholomew, the Bonifratres, the Lateran Canons, the Cistercians, the Camaldolites,

the Carthusians, the Vincentians (in Lithuania known as the Missionaries), the Piarist Fathers (or Piarist Order), the Paulists and the Trinitarians. The religious orders amounted then to 20 with 201 religious houses and ca. 3000 religious.

The religious-monastic life was still vigorous in the eighteenth century, although steps had already been taken to suppress it. This century saw 3 additional new religious orders arrive on the scene : the Society of St. Roch, the Marians and the Reformed Franciscans. The orders then numbered 23, with 329 monasteries and ca. 3500 religious. Efforts to stifle all religious life continued during the nineteenth century. The Society of Jesus had been banned at the end of the eighteenth century (1773). Piecemeal closing of all monasteries and religious houses began right after Lithuania fell prey to the Czarist imperialism. After 1864 only 3 religious orders of men were left with 3 religious houses : the Conventuals in Gardinas, the Marians in Marijampolė and the Franciscans in Kretinga.

The situation improved when in 1918 Lithuania emerged as a sovereign and independent nation. With the advent of freedom, 4 religious orders, which had earlier been active but had been suppressed, were forthwith re-established ; the Marians, the Franciscans, the Jesuits and the Dominicans. The Capuchins and the Salesians were new additions. Hence, by 1940 there were in Lithuania 6 religious orders with 30 monasteries and 440 religious. Then Soviet Russia, having invaded and subjugated Lithuania in 1940, disbanded all religious associations and seized their religious houses.

Religious life having been banned in Lithuania, the Lithuanian religious became established in the United States of America. The Marianists were the first among the male religious orders to take root in the New World (1913). They now possess 9 houses in the States and 2 in Argentina, the number of religious being 71. The Franciscans began settling down in America 1941. At present their Custody of St. Casimir comprises 4 religious houses in the States and 2 in Canada with 70 religious. The Jesuits established their first residence in the States in 1948. At present they possess one house in each of the following countries : the United States of America, Canada, Uruguay and Brazil. There are 35 religious in their 4 religious houses. At present there are in the free world 3 Lithuanian religious orders, 21 religious houses and 176 religious. In addition to this there are, as far as we know, 91 Lithuanian religious living in non-Lithuanian religious communities. The total number of Lithuanian religious is therefore 267.

Beside the religious orders of men there have been active in Lithuania since the fifteenth century various orders, congregations and associations of religious women. The Franciscan (Bernardine) nuns were the first ones to appear on the scene (1494). In the sixteenth century the Benedictine nuns became established. At

the close of the century there were 2 women religious orders, 5 convents and ca. 80 nuns. In the sixteenth century 6 new religious orders of women became established ; i. e., the Nuns of St. Brigitte, the Dominicans, the Carmelites, the Nuns of St. Catharine, the Sisters of the Visitation and the Basilians. Thus at the close of the century there were 8 women religious orders with 33 convents and 490 religious. In the eighteenth century 3 new religious orders appeared in Lithuania : the Cistercian Nuns, the Sisters of the Marian Life and the Sisters of Charity. By the close of the century there were 11 religious orders with 57 convents and nearly 700 nuns. In the nineteenth century the Czarist regime banned all religious orders but 3 and permitted 3 convents only to remain open, namely, one for each of the following orders : the Bernardine nuns in Slonim, the Nuns of St. Brigitte in Gardinas and the Nuns of St. Catharine in Krakės.

Lithuania's national independence permitted the revival of defunct and the establishment of new religious orders of women. The Benedictine nuns and the Sisters of St. Catharine, who had formerly thrived but had been suppressed, were revived and reorganized. New congregations of sisters were founded ; namely, the Sisters of St. Casimir, the Sisters of the Sacred Heart, the Nuns of the Immaculate Conception, the Franciscan Sisters, the Congregation of St. Elizabeth, and the Congregation of Social Workers. In 1940 there were in all 8 religious orders of women (not counting some short — lived (clandestine) congregations and the Sisters of the Holy Cross). They had 67 convents or mission stations with 685 religious.

At present there are 5 congregations of nuns in the States and in South America : the Sisters of St. Casimir, with ca. 500 religious, and a mission in Argentina ; the Franciscan Sisters, with ca. 300 religious and a mission in Brazil ; the Sisters of Jesus Crucified — ca. 150 religious ; the Sisters of the Immaculate Conception — ca. 60 religious and the Benedictines — 5 religious.

Brooklyn, N. Y.

MEDŽIAGA SENOJO VILNIAUS UNIVERSITETO ISTORIJAI

IV

PIRMIEJI JĖZUITAI VILNIUJE IR PIRMIEJI LIETUVIAI JĖZUITAI (*)

(1569-1573)

Šiemet liepos 17 d. sueina 400 m. nuo oficialaus Vilniaus jėzuitų kolegijos įkūrimo. Tiesa, jau gerokai prieš tai, 1555 m. lapkričio mėn., Vilniuje lankėsi T. Alfonsas Salmerón, vienas iš

(*) Jau išleista: I. *Pranciškaus Sunierio informacija apie naujai įsteigtą Vilniaus kolegiją (1570)*, žr. *L. K. M. Akademijos Metraštis*, III, Roma 1967, 226-266; II. *Kolegijos valdos ir jų našumas 1573 metais*, žr. ten pat, IV, Roma 1968, 321-335; III. *Vilniaus kolegijos privilegijų ir sutarčių sąrašai (1574-1575 ir 1586 m.)*, žr. ten pat, IV, Roma 1968, 336-368.

Straipsnyje vartojamos santrumpos:

ARSI = Archivum Romanum Societatis Iesu (jėzuitų archyvas Romoje).

Kod. Nowic. = J. Warszawski, *Polonica z rzymskiego Kodeksu Nowicjuszy Towarzystwa Jezusowego (1565-1586)*, Rzym 1955.

LE = *Lietuvių Enciklopedija*, I-XXXVI, Boston, Mass., 1953-1969.

Mon. Hung. = *Monumenta Antiquae Hungariae*, edidit Ladislaus Lukács, I (= *Monumenta Historica Societatis Iesu*, vol. 101), Romae 1969.

Poplatek, *Studia ... krakowsk.* = J. Poplatek, *Studia jezuitów polskich w Akademii krakowskiej w XVI w.*, žr. *Nasza Przeszłość*, 20 (1964), 77-111.

Rostowski = *Lituanicarum Societatis Iesu historiarum libri decem*, auctore S. Rostowski, recognoscente Joanne Martinov, Parisiis-Bruxellis 1877.

Scaduto, *Catalogo* = Mario Scaduto, *Catalogo dei Gesuiti d'Italia 1540-1565* (= *Subsidia ad Historiam S. I.*, vol. 7), Roma 1968.

Vocat. liber = *Unicus universae Societatis Iesu Vocationum liber autobiographicus Poloniae Provinciae proprius (1574-1580)*, cura Iosephi Warszawski editus, Romae 1966.

pirmųjų jėzuitų ordino įsteigėjo šv. Ignaco bendradarbių [1]. Jis lydėjo popiežiaus legatą vysk. Aloyzą Lippomano, vykstantį pas karalių Žygimantą Augustą, kuris tuo metu kaip tik buvo apsistojęs Vilniaus pilyje. Trumpam laikui patekęs į jam visai svetimą aplinką, ispanas Salmeronas nedaug ką galėjo veikti. Be to, ir pati Lippomano misija nedavė jokių vaisių: daromi pasiūlymai atsitrenkdavo į užsklęstas duris dideliam legato ir visų su juo esančių liūdesiui [2]. A. Salmeronas bandė zonduoti dirvą įsteigti kokiai nors jėzuitų kolegijai, bet vienas iš karaliaus sekretorių pasakęs, kad ne tik būtų sunku, bet tiesiog neįmanoma tai įvykdyti, kol bus tokia padėtis, kokia ji yra [3].

Praėjus 14 metų, į Vilnių vėl atvyko jėzuitai. Šį kartą juos visai kitaip sutiko. Jų laukė atdaros vyskupo nupirktų ir apsigyventi pilnai paruoštų rūmų durys ir didelis vilniečių, ypač katalikų troškimas matyti atidarytą aukštąją mokyklą (kolegiją), kurioje būtų auklėjamas jaunimas ir taip pakiltų dvasiniai visa tauta. Nebekartosiu čia, kaip visa tai įvyko; apie tai jau buvo kitur rašyta [4].

---

[1] Apie tai žr. plačiau: J. KOREWA, *Z dziejów diecezji warmińskiej: Geneza braniewskiego Hozianum*, Poznań-Warszawa-Lublin 1964, 27-34 ir 160-164. Plg. taip pat J. BIČIŪNAS, *Apaštalų Sosto ir jėzuitų ordino pirmieji bandymai jėzuitus įkurdinti Lietuvoje (1555-1565)*, žr. *Tautos Praeitis*, II, kn. 1 (1964), 37.

[2] « ... y hállanse tan cerradas las puertas para hazer algún fructo, que á todos nos a dado harto trabajo y deconsolatión ... » Salmeronas Ignacui de Loyola, Viena, 1556 m. sausio 1 d., žr. *Monumenta Historica Societatis Iesu: Epistolae Salmeronis*, I, Matriti 1906, 133.

[3] « ... Assimismo hablando con un secretario del rey, amigo nuestro, sobre el assunto de algún collegio en el reyno para ayuda de la religión, hallé no solamente difficultad, como á mí me parecía, mas aun imposibilidad para ello, stando las cosas como están ... », žr. ten pat.

[4] S. BEDNARSKI, *Geneza Akademji wileńskiej*, žr. *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, I, Wilno 1929, 9-13; ROSTOWSKI 29-36; P. RABIKAUSKAS, *Vilniaus vyskupas Protasevičius ir jėzuitai*, žr. *Draugas* (Chicago, Ill.) 1966, Kultūros priedas prie nr. 189 (32), 195 (33), 201 (34); P. RABIKAUSKAS, *Jėzuitai atvyksta į Vilnių*, žr. *Laiškai Lietuviams*, 20 (1969), 275-280. Bendrą, nors ir nepilną ir dažnai detalėse ne visai tikslų vaizdą duoda savo straipsnyje J. BIČIŪNAS, *Pirmieji jėzuitai Vilniuje*, žr. *Tautos Praeitis*, II, kn. 2 (1965), 49-80. Be to, plg. to paties autoriaus šią temą liečiančius straipsnius, ten pat, II, kn. 1 (1964), 33-47; II, kn. 3-4

Nors 1569 m. atvykęs jėzuitų būrelis Vilniaus jau nebepaliko, tačiau jų apsistojimas buvo tik provizorinis ; kolegija, kurios taip norėjo vyskupas ir kiti atsakingieji Lietuvos katalikai, dar nebuvo priimta iš pačių jėzuitų pusės. Tik Vilniuje apsistojusių Tėvų ir juos atlydėjusio viceprovinciolo Pr. Sunierio pranešimai apie steigiamos kolegijos padėtį ir darbo galimybes palenkė ordino Generolą Romoje Vilniaus kolegiją priimti ir parūpinti jos veiklai reikalingą personalą. Principinis sutikimas perimti kolegiją buvo duotas T. Generolo Pr. Borja (Borgia) jau 1569 m. gruodžio 24 dienos laiške Vilniaus vyskupui V. Protasevičiui [5], bet jo galutinis įvykdymas užsitęsė iki sekančių metų vasaros, kai Austrijos provinciolas L. Maggio, surinkęs iš įvairių vietų reikiamą skaičių jėzuitų, liepos 4 d. atvyko į Vilnių. Vyskupui pageidaujant, oficialia kolegijos įsteigimo data nutarta laikyti šv. Alekso šventę (liepos 17 d.).

Šio straipsnio tikslas yra ne atvaizduoti pradinės jėzuitų veiklos Vilniuje įvykius, bet sustoti prie asmenų, kurie kaip jėzuitai pirmųjų dvejų metų bėgyje ilgiau ar trumpiau pabūvojo Vilniuje. Jėzuitų archyve Romoje yra iki mūsų laikų laimingai išlikęs sąrašas — katalogas visų jėzuitų, kurie nuo kolegijos pradžios iki 1571 m. spalio pabaigos gyveno Vilniuje. Jo tekstą lotynų kalba duodame kaip priedą prie šio straipsnio (žr. Priedas, 333-337 psl.).

Pirmieji jėzuitai Vilniuje

(iki 1571 metų)

Atvykusieji 1569 metais

Pirmąją jėzuitų grupę, kuri 1569 m. rugsėjo 15 d. palikusi Braunsbergą, to paties mėnesio 28 d. iškilmingai įvažiavo į Vilnių, sudarė 6 asmens : viceprovinciolas su jį lydinčiu broliu ir keturi

(1967), 3-93. Tenka apgailestauti, kad panaudota archyvinė medžiaga išnašose ir pridėtuose tekstuose autoriaus labai nerūpestingai nurašyta ir su daugybe klaidų, praleidimų, iškreipimų išspausdinta ; ji visai netinka moksliniam naudojimui.

[5] Laiško konceptas-registras yra ARSI Germ. 108 fol. 48r-v.

jėzuitai, kurie turėjo pasilikti Vilniuje ir paruošti oficialų kolegijos atidarymą:

Pranciškus Sunyer (*Sunierus, Sunier*)[6] (1), kunigas, ispanas, gimęs apie 1532 m. Barcelonoje, 1560 liepos 29 d. Romoje gavęs kunigo šventimus, nuo 1566 metų ėjo pareigas viceprovinciolo, kuriam buvo pavesta rūpintis Austrijos provincijai priklausančiais, bet Lenkijos valdomuose kraštuose (vėliau ir Lietuvoje) dirbančiais jėzuitais. 1575 m. įkūrus atskirą Lenkijos provinciją, kuriai tuomet priklausė ir Lietuva, Sunieris tapo pirmuoju jos provinciolu. Tas pareigas beeidamas mirė 1580 m. spalio 24 d. Jo rūpesčiu ir jo priežiūroje vystė savo veiklą Vilniaus kolegija, kol 1579 m. tapo universitetu. Jau kitomis progomis esame davę kai kurių žinių apie tą Lietuvai ir Lenkijai visas savo jėgas paaukojusį ispaną[7]. Gaila, kad apie jį lig šiol neturime išsamios monografijos.

Vilhelmas Lambert (*Lambertus, Guillelmus Anglus*) (33), brolis, gimęs apie 1532 m. Northamptone, Anglijoje. 1557 m. įstojo Romoje į jėzuitus, t. y., tais pačiais metais, kai noviciate buvo ir iš Perudžios (Perugia) į Romą atvykęs Sunieris. Įsteigus Braunsbergo kolegiją, br. Vilhelmas buvo paskirtas dirbti šioje kolegijoje. Viceprovinciolas Sunieris jį mielai pasiimdavo savo kelionių palydovu. 1570 m. br. Vilhelmas visai persikėlė į Vilnių, kur savo patyrimu ir darbštumu buvo labai naudingas besikuriančiai kolegijai. Ėjo supirkėjo pareigas (*emptor*), t. y., jam tekdavo parūpinti visa, kas buvo reikalinga kolegijai ir jos nuosavybėms. 1572 m. kataloge, be to, dar pridėta, kad prižiūri vykdomus darbus (*laborum visitator*). Kaip ilgai išbuvo Vilniuje, neišlikus visiems katalogams, nežinome. 1579 m. jis drauge su J. Wujeku ir kitais buvo pasiųstas įsteigti jėzuitų misijos Transilvanijoje (dabartinėje

---

[6] Asmenų vardai čia sulietuvinami, o pavardės pirmą kartą rašomos taip, kaip jas rašo tame krašte, iš kurio yra kilęs minimas asmuo; o jei šioji forma neaiški, tai paliekama šaltiniuose užtiktoji. Skliausteliuose pažymimos šaltiniuose vartojamos pavardės formos; po to sekąs skliausteliuose skaitmuo reiškia numerį originaliame lotyniškame sąraše (žr. Priedą).

[7] Žr. *L. K. M. Akademijos Metraštis*, III, Roma 1967, 246 išn. 2; LE XXIX, 189. Plg. taip pat Scaduto, *Catalogo* 142; *Mon. Hung.* 29; J. Korewa (cit. išn. 1), 87-88, 90-92, 199-205.

Rumunijoje). Kadangi J. Wujekas į tą kelionę išsiruošė iš Vilniaus, kur nuo 1578 m. vasaros buvo kolegijos rektorium, galimas dalykas, kad iš Vilniaus pasiėmė ir br. Vilhelmą. Vėliau jį randame Braunsberge, kur ir mirė 1600 rugpiūčio 10 d.[8]

Baltazaras Hostounskỹ (*Hostovinus*) (4), kunigas, čekas, gimęs 1535 m. Hustovo vietovėje, Bohemijoje, 1555 m. Romoje įstojo į jėzuitus ir 1562 m. taip pat Romoje gavo kun. šventimus. Kadangi ir Sunieris Romoje 1560 m. tapo kunigu, jiedu abu buvo pažįstami jau nuo vienuolinio gyvenimo pradžios. Nė 30 metų neturįs jaunas kunigas Hostounskis buvo paskirtas į popiežiaus legato J. F. Commendone, siunčiamo į Lenkiją, palydą. Kelionėse su legatu Lenkijoje (1563-1565) t(ėvas) Baltazaras tyrė galimybes įsteigti jėzuitų kolegijas. Legatas irgi tuo rūpinosi. Karalius jau buvo sutikęs 1564 m. gale įsteigti pilną kolegiją Vilniuje, bet pažadai liko pažadais, o ir patys jėzuitai neturėjo tiek savų narių, kad būtų galėję tuoj pat perimti jiems pavedamą kolegiją. Legatui grįžtant į Italiją, t. Baltazaras kard. Hozijaus prašymu pasiliko Braunsberge ir buvo paskirtas Braunsbergo bei Pultusko kolegijų superintendentu. Juo išbuvęs dvejus metus, 1568 m. pradžioje grįžo į Čekiją, kur buvo priskirtas prie Olomouco kolegijos. Bet kai Vilniaus vyskupas jau tvirtai nusistatė įsteigti Vilniuje jėzuitų kolegiją ir maldavo, kad jėzuitai teiktųsi atvažiuoti tos kolegijos perimti, ordino viršininkams ir vyskupui atrodė, kad tam geriausiai tinkąs t. Baltazaras, nes jis jau buvo pažįstamas su Vilniaus vyskupu ir su miesto vaitu (A. Rotundu) ir mokėjo lenkų bei vokiečių kalbas. Iš Čekijos jis buvo iškviestas į Braunsbergą, iš Braunsbergo drauge su kitais atvyko į Vilnių. Vilniuje jam teko ne tik vadovauti vienerius metus ten esančiai jėzuitų grupei, bet ir sakyti vokiškus pamokslus, rūpintis statybos darbais (jis pats paruošė ir reikiamus statyboms bei remontams planus), eiti kolegijos nuodėmklausio pareigas, o vėliau būti ir jos rektoriaus S. Varševickio patarėju. Lietuvos sostinėje išbuvo iki 1572 m. vasario mėn. Grįžęs į Pragą, ten, jėzuitų akademijoje-universitete, dėstė lotynų ir graikų kalbas bei teologiją, nuo 1589 m. buvo tos akademijos kancleriu. Išvertė visą eilę veikalų į

[8] ARSI Pol. 7 I fol. 40r; Rostowski 195; Scaduto, *Catalogo* 80-81; *Mon. Hung.* 1004.

čekų kalbą. Visur ir visuomet stojo už vietinės žmonių kalbos vartojimą pastoracijoje. Pavyzdžiui 1568 m. rašė. T. Generolui, jog Pragos jėzuitų kolegija ir po dvylikos metų nuo įsteigimo vis neišvysto plačios veiklos, kadangi ji « taip tvarkoma tarsi būtų Vokietijos centre, o ne Bohemijos viduryje, nes mūsų bažnyčioje viskas atliekama vokiškai, bendrabučio auklėtiniai, novicai ir broliai kalba vokiškai ... ir bohemai, gyvendami Bohemijoje, negirdi bohemų kalbos »[9]. Panašiai kiek vėliau, rašydamas iš Vilniaus, tvirtina: « Išsilavinę žmonės ir didikai vartoja lenkų kalbą, svetimtaučiai — vokiečių k., valstiečiai — lietuvių kalbą, taip kad pagal jų kalbas reikia, kad būtų sakomi pamokslai; nors lietuviškai reikės mokytis čia vietoje, nes kitur tos kalbos negalima išmokti »[10]. Hostounsky mirė Pragoje 1600 m. birželio 7 d.[11]

Andrius Boccatius (*Bocatius*, *Frisius*, *Bokkes*) (kataloge žr. 'Alio missi'), kunigas, kilęs iš Olandijos, Ipekolsga miestelio, Sneek srityje, gimęs 1530 m., įstojo į jėzuitus Romoje 1552 m. gegužės 8 d.; iš ten buvo pasiųstas dirbti į Palermo, vėliau į Mesinos kolegijas. Grįžęs į Romą, studijavo filosofiją, 1557 m. rugsėjo 1 d. gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį; po to atvyko į Kölną, iš ten į Trierą ir pagaliau į Mainzą, kur apie 1563 m. gavo kunigo šventimus. Atvykęs į Vilnių, privačiai mokė vaikus lotynų ir graikų gramatikos; nebuvo patenkintas,

---

[9] « ... il Collegio di Praga procede in tal modo, così come fusse in mezzo di Germania, et non in mezzo di Bohemia, perchè in chiesa nostra ogni cosa si fa in tedescho, fra li convittori, novitii et fratelli ogni cosa in tedescho, di modo che, rare volte si sente predica Bohemica, niuna lettione, et cosí i Bohemi nati in Bohemia et in Praga, si sono dimenticati della lingua Bohemica ... » — laiške iš Olomouco 1568 m. rugsėjo 27 d., kurį cituojame iš S. Kot, *Un gesuita boemo, patrocinatore delle lingue nazionali slave, e la sua attività in Polonia e Lituania (1563-1572)*, žr. *Ricerche slavistiche*, 3 (Roma 1954), 152.

[10] « La lingua comune di huomini civili e nobili e la polona, delli forastieri la tedesca, delli contadini la lituana, di modo che secondo le lingue bisogna siano i predicatori, benchè il lituano bisognarà si facia qui, perchè altrove questa lingua non si può imparare » — laiške iš Vilniaus 1569 m. gruodžio 10 d., cit. iš S. Kot (plg. išn.9), psl. 155; plg. taip pat *Tautos Praeitis*, II, kn. 3-4 (1967), 78.

[11] Apie jį plg. viršuje, 4-toje išn., minimas studijas; taip pat: LE XXXVI, 248 (su ten duota bibliografija); Scaduto, *Catalogo* 76; *Mon. Hung.* 495, 502, 504, 969.

kad jis, kunigas ir filosofijos magistras, turėjo dabar keturis ar penkis mokinukus mokyti elementarinės gramatikos (*insegnare a quattro o cinque putti gli rudimenta della grammatica*) [11a], ir Hostounskis rašo į Romą, kad t. Andrius labai norįs kur kitur persikelti [12]. Iš Romos jį ragino būti paklusniam ir leistis valdomam [13], bet 1570 m. vasarą atvykus provinciolui, nuspręsta leisti jam grįžti į Olandiją. Taip jis 1570 rugpiūčio 9 d. paliko Vilnių ir per Braunsbergą atvyko į Maastrichtą. Vėliau jį užtinkame Antverpene, iš kur 1578 m. gegužės 18 d. drauge su kitais jėzuitais buvo ištremtas. Apsigyveno Liuvene ir ten mirė 1579 m. rugpiūčio 1 d., tarnaudamas maru sergantiems [14].

Joakimas Petronellus (kataloge žr. 'Alio missi'), klierikas, kilęs iš Mozūrų, gimęs apie 1547 m., į jėzuitus įstojo 1567 m. spalio 27 d. Pragoje. Vilniuje mokytojavo žemiausioje, taip vadinamoje Donato klasėje; be to (bent sekančiais metais), penktadieniais aiškino žemesnių klasių mokiniams katekizmą lenkiškai. 1571 m. rugpiūčio mėn. išvyko į Pultuską. 1573-1574 mokslo metais jis užtinkamas Olomouce besimokąs *humanitatis* klasėje [15].

Andrius Zaleski (kataloge žr. 'Defuncti'), brolis, kilęs iš Varšuvos. Nežinomas jo amžius nei kada priimtas į Draugiją, bet turėjo būti gan jaunas kaip ir visi kiti. Vos tik metus išbuvo

---

[11a] Pr. Borgia Laurynui Maggio, Roma, 1570 m. sausio 14 d., žr. ARSI Germ. 108 fol. 52r.

[12] « Il Padre privatamente legge la grammatica latina et greca, il quale desidera molto andare in altro paese » — B. Hostounskis Pranciškui Borgia, Vilnius, 1569 m. gruodžio 10 d., žr. ARSI Germ. 151 fol. 376r.

[13] « Quanto al Padre Andrea Boccatio, si gli scriverà di qua in modo che intenda che li conviene simplicemente obbedire et lasciarsi governare ... » — Pr. Borgia Pranciškui Sunyer, Roma, 1569 m. gruodžio 23 d., žr. ARSI Germ. 108 fol. 48ar.

[14] ARSI Pol. 65 fol. 83r; *Monumenta Historica Societatis Iesu: Epistolae P. Hieronymi Nadal*, II, Matriti 1899, 536-537; Rostowski 32, 38; Scaduto, *Catalogo* 17-18; A. Poncelet, *Histoire de la Compagnie de Jésus dans les anciens Pays-Bas*, I, Bruxelles 1927, 253, 259, 268, 302; ten pat, II, Bruxelles 1927, 424, 459; LE XXXVI, 122. M. Biržiška, *Senasis Vilniaus Universitetas*, Londonas 1955, 2, iš vieno asmens padarė du: vokietį Andrių Friese ir italą Andrių Boccacio.

[15] ARSI Pol. 65 fol. 90r; Hist. Soc. 41 fol. 157r.

Vilniuje, atlikdamas įvairius namų darbus. 1570 m. rugsėjo 18 (kitoje vietoje: 19) d. mirė ir palaidotas šv. Jono bažnyčioje, kunigų kriptoje [16].

Atvykusieji 1570 metais

1570 m. liepos 4 dieną prie jau Vilniuje esančių 4 jėzuitų prisijungė visas būrys naujų jėgų, atvykusių iš Romos ir iš įvairių, tuomet plačios Austrijos provincijos kolegijų (viso 14 asmenų, neįskaitant provinciolo, viceprovinciolo ir jų palydovų, kurie, sutvarkę kolegijos įsteigimo reikalus, Vilnių vėl paliko).

Iš Romos buvo atsiųsti 4 asmens: 1 lenkas, 1 škotas ir 2 airiai:

Stanislovas Warszewicki (*Varsevitius*) (2), kunigas, lenkas, gimęs Mozūruose apie 1529 m., dirbęs karaliaus raštinėje, turėjęs stambias beneficijas Lenkijos katedrų kapitulose, viską paliko ir 1567 m. lapkričio 24 d. Romoje įstojo į Draugiją. Vilniuje jam pavestos kolegijos rektoriaus pareigos, kurias jis ėjo iki 1578 m. vasaros. Apie jo veiklą Lietuvoje, Švedijoje ir Lenkijoje jau yra užsiminta kitais atvejais [17].

Jonas Hay (*Haius*) (7), klierikas, škotas, gimęs apie 1547 m., įstojo į jėzuitus Romoje 1565 m. sausio (kitoje vietoje: birželio) 24 d. Vilniuje jam buvo skirta dėstyti retoriką, penktadieniais aiškinti lotyniškai katekizmą aukštesniųjų klasių mokiniams,

---

[16] ARSI Pol. 65 fol. 76v, 83v.

[17] *L. K. M. Akademijos Metraštis*, IV, 365 išn. 73; LE XXXIV, 574-576, kur redakcija, būdama priversta trumpinti patiektus straipsnius, nelaimingai nubraukė pačius svarbiausius bibliografinius davinius, kuriuos šioje vietoje sužymime ir papildome: J. Poplatek, *Ks. Stanisław Warszewicki*, žr. *Przegląd Powszechny*, 226 (1948), 61-72; S. Bednarski, *Stanisława Warszewickiego pochodzenie, młodość, studia w Wittenberdze i Padwie*, žr. *Studia z dziejów kultury polskiej*, red. H. Barycz i J. Hulewicz, Warszawa 1949, 243-255; Z. Ivinskis, *Merkelis Giedraitis arba Lietuva dviejų amžių sąvartoje*, žr. *Aidai* 1951 m. (per eilę žurnalo numerių ėjęs straipsnis); O. Garstein, *Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia*, I, Stockholm, 1963; V. Helk, *Laurentius Nicolai Norvegus, S. J.*, Kobenhavn 1966; *Kod. Nowic.* 73-76; *Vocat. liber* 311-320, 372; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 86.

tvarkyti biblioteką. Kai 1572 m. pavasarį mirė t. Zdelaricas, jam teko perimti filosofijos paskaitas, kurias skaitė ir sekančiais (1572-1573) mokslo metais [18].

Mauricijus H a y l i (13), klierikas, airis, gimęs 1546 m. lapkričio 25 d., į jėzuitus įstojo Romoje 1561 m. rugsėjo 11 d. (kataloge klaidingai: 1567). Į Vilnių atvykęs, jis tuomet nepasiliko, nes «patirtis parodė, kad netinkamas mokytojauti» [19]: provinciolas jį pasiėmė iš Vilniaus į Braunsbergą. 1571 m. rudenį jis grįžo į Vilnių pradėti studijų pirmame filosofijos kurse. 1573-1574 mokslo metais jis buvo Vienoje, kur studijavo teologiją. Vėliau, atrodo, darbavosi Italijoje [20].

Dovydas D i m u s (*David Hybernus*) (kataloge žr. 'Alio missi'), klierikas, airis, gimęs apie 1540 m. Limerick'e (Airijoje),

---

[18] ARSI Pol. 65 fol. 83r, 84r, 90v, 96r, 118r; ten pat, Hist. Soc. 41 fol. 167v.

[19] «Abduco mecum Mauritium Hybernum, quem experientia docuit idoneum non esse ad classes gubernandas ...» — L. Maggio Pranciškui Borgia, Vilnius, 1570 m. rugpiūčio 25 d., žr. ARSI Germ. 151 fol. 256v. Kai tik atvyko į Vilnių, jam buvo duota *humanitatis* klasė (nors iškilmingas kolegijos atidarymas įvyko tik rudenį, bet klasėse pamokos buvo duodamos ir vasarą), tačiau netrukus reikėjo ją atimti. Iškilmingo Vilniaus vyskupo kolegijoje priėmimo metu (liepos 10 d., plg. ARSI Pol. 65 fol. 82r) Mauricijus turėjo sakyti pasveikinimo kalbą, bet, atėjus momentui, neišdrįso nė prasižioti; gerai, kad ten buvo t. Zdelaricas, kuris, nors ir nepasiruošęs, pasakė puikią kalbą ir taip išgelbėjo jėzuitus iš keblios padėties. Apie tai rašo Sunieris Pranciškui Borgia (Vilnius, 1570 m. rugpiūčio 2 d.): «Padre, non si può dire, quanta sia la allegrezza che io sento di veder questi principii così buoni di Collegio, benchè quelli che di Roma si sono mandati, poca consolatione mi haverebbero dato, sendo il David inetto per leggere, et molto più il Mauritio, al qual essendosi li data la classe de la humanità, ha bisognato togliersela per la sua freddezza (per non dir altro) nel leggere, non parendo questo giovane che sia nato per mover affetti, ansi più presto per far li huomini sonnolenti. Il giorno che havevamo di ricevere nel Collegio il vescovo con gran moltitudine di huomini dotti in varie sorte di lingue, fu a lui data una oratione per recitar, confidandoci che la memoria gli servirebbe; in summa, non gli bastò l'animo per recitarla, et se non fosse stato padre Tomaso, quale ci viene d'Austria con il padre provinciale, il quale disse ex tempore con molta sodisfatione de li auditori, quel atto ci sarebbe reuscito male». — ARSI Germ. 151 fol. 235r.

[20] ARSI Pol. 65 fol. 90r, 90v, 91v; Pol. 7 I fol. 39r; Hist. Soc. 41 fol. 150v; Scaduto, *Catalogo* 73.

į jėzuitus įstojo Romoje 1561 m. rugsėjo 11 d. Panašiai kaip Mauricijus, ir Dovydas nebuvo pajėgus mokytojauti, tačiau buvo paliktas Vilniuje kaip 'poëta Collegii', t. y., įpareigotas paruošti šventėms ir iškilmėms deklamacijas, dialogus, vaidinimus. 1571 m. rugpiūčio mėn. išsiųstas į Pultuską, ir toliau žinios apie jį nutrūksta [21].

Iš Vienos kolegijos provinciolas Maggio pasiėmė vieną kroatą : Tomas Zdelarić (*Zdelaritius*, *Thomas Illyricus*, *Thomas Sclavus*) (5), kunigas, gimęs apie 1531 m. Lopoglav'e (Kroatijoj), į jėzuitus įstojo Vienoje 1554 m. liepos mėn. 20 d. Dar studijuodamas pasižymėjo įvairiais gabumais, tarp kitko scenos veikalėlių rašymu (apie 1561 m. Vienoje sukūrė dialogą apie šv. Joną Krikštytoją). Atvykęs į Vilnių, ėjo atsakingas pareigas mokykloje : buvo studijų prefektas, t. y. rūpinosi pamokų tvarka ir eiga, ir retorikos klasėje dėstė graikų kalbą bei istoriją. Sekančiais metais jam pavesta skaityti filosofijos paskaitas, kurių klausyti iš Braunsbergo iškviestas nemažas skaičius jaunų jėzuitų. Bet metų gale užėjusi maro epidemija kliudė tvarkingą mokslo eigą. Zdelaricas buvo pasitraukęs su savo studentais į Armoniškius. Kai 1572 m. pradžioje vėl sugrįžo į Vilnių, po kiek laiko pats susirgo ir mirė 1572 m. balandžio 8 (kitur : 7) d. T. Provinciolas, pranešdamas į Romą apie t. Zdelarico mirtį, rašė : « Pranešu Jums, kad mano dideliam skausmui iškeliavo į geresnį gyvenimą t. Tomas Zdelaricas, filosofas, retorius, graikų kalbos žinovas, poetas, viršininkų paguoda, Vilniaus kolegijos šulas, į kur jis nuvyko prieš dvejus metus su manim iš Vienos » [22].

---

[21] ARSI Pol. 65 fol. 83r, 90r. « David ... hic relinquitur ut privato studio praeparetur ad docendum, si fieri poterit, et carmina componat pro scholis » — L. Maggio Pranciškui Borgia, Vilnius, 1570 m. rugpiūčio 25 d., žr. ARSI Germ. 151 fol. 256v. Plg. taip pat Scaduto, *Catalogo* 48.

[22] « Avviso la R. V. che'l P. Thomaso Zdelaritio, philosopho, rhetore, greco, poeta, consolatione de superiori, colonna del collegio Vilnense, dove lo menai con meco di Vienna doi anni sono, con mio gran dolore se ne passò a miglior vita » — L. Maggio Pranciškui Borgia, 1572 m. gegužės 7 d., žr. ARSI Germ. 134 I fol. 205r. Žr. taip pat ARSI Pol. 65 fol. 83r, 84r, 88r, 90v, 91v, 92r, 114v, 116r, 117v ; Rostowski 46 ; *Mon. Hung.* 187-190, 289-290, 1013 ir kitur (plg. 'Index personarum ...') ; LE XXXV, 67-68.

Iš Pragos kolegijos prisidėjo austras:

Mykolas T o l m e i n e r (3), kunigas, gimęs 1548 m. Kronburg'e (Kärnten, Austrijoje), į jėzuitus įstojo Vienoje 1557 m. rugpiūčio 1 d. (kitur: liepos 31 d.), 1562 m. Pragoje gavo kunigo šventimus. Vilniuje ėjo rektoriaus padėjėjo, taip vadinamo ministro (kartais kataloguose rašoma *vicerector*), bei kolegijos ekonomo pareigas. Jam taip pat buvo pavesta dėstyti hebrajų kalbą, jei bus mokinių, kurie jos klausytų. Jį randame Vilniuje dar 1574 m. (balandžio 25 d. padarė paskutiniuosius įžadus). Po to, atrodo, veikė Italijoje. Mirė Romoje 1596 m. spalio mėn. 3 d.[23]

Iš Olomouco kolegijos prie būrio prisijungė vienas vokietis ir vienas silezietis:

Motiejus H a s l e r (*Haslerus*) (9), klierikas, gimęs apie 1544 m. Vokietijoje, įstojo į jėzuitus Pragoje 1562 m. birželio 8 d. Vilniuje paskirtas sintaksės klasės mokytoju, už metų dėstė graikų kalbą aukštesnėse klasėse, 1573 m. liepos mėn. buvo *humanitatis* klasės mokytoju, bibliotekos ir muzikos prefektu[24]. Dėstė taip pat vokiečių kalbą, kuri buvo pramatyta 1570 m. pamokų lentelėje[25].

Kristupas (*Christophorus*) H a i d e r (*Heider*) (34), brolis, gimęs apie 1548 m. Silezioje (vienoje vietoje vadinamas 'silezita', kitoje — 'germanus'), į jėzuitus įstojo Vienoje 1566 m. sausio 16 d. Vilniuje buvo siuvėjas ir prižiūrėjo rūbus. 1573 m. liepos mėn. persikėlė į Poznanės kolegiją[26].

---

[23] ARSI Pol. 65 fol. 90v, 92r, 120r; Pol. 7 I fol. 39r; Hist. Soc. 41 fol. 167r; SCADUTO, *Catalogo* 146.

[24] « 8. M(agister) Matthias Haslerus, germanus, annorum fere 29, ingressus est Pragae 8 iunii 1562, ubi primo vovit 24 nov. 1562, scholasticus approbatus, praeceptor humanitatis, praefectus bibliothecae et musices » — *Catalogus informationum omnium fratrum Collegii Vilnensis factus in principio iulii 1573*, žr. ARSI Hist. Soc. 41 fol. 167v.

[25] Šią pamokų lentelę išleido A. RUKŠA, *1570 m. Vilniaus kolegijos ir 1583-84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla*, žr. *Tautos Praeitis*, II, kn. 3-4 (1967), 96-98 (visas straipsnis apima psl. 95-122). Apie Haslerį žr. taip pat ARSI Pol. 65 fol. 90v, 92r; Pol. 7 I fol. 39 r.

[26] ARSI Pol 65 fol. 90v; Pol. 7 I fol. 40r; Hist. Soc. 41 fol. 162r.

Pagaliau šeši iš Pultusko kolegijos papildė grupę:

Pranciškus Fabritius (8), klierikas, belgas iš Liuveno, gimęs apie 1548 m., įstojo į jėzuitus Gande 1569 m. balandžio 10 d. Prieš įstodamas į Draugiją studijavo Liuveno universitete ir gavo laisvųjų menų magistro laipsnį (1568 m. gegužės 6 d.). Vilniuje mokytojavo *humanitatis* klasėje. 1572 m. kovo 19 d. išvyko iš Vilniaus į Braunsbergą. 1574 m. Vienoje klausė teologijos paskaitų [27].

Jurgis Budziski (*Budzinius*) (kataloge žr. 'Alio missi'), klierikas, gimęs apie 1551 m. Mozūruose, Budziska kaime, į jėzuitus įstojo Braunsberge 1569 m. birželio 28 d. Vilniuje pats mokėsi *humanitatis* klasėje ir buvo namų koplyčios zakristijonu. 1571 m. vasarą išvyko į Pultuską tęsti savo studijų. Mirė Jaroslave 1596 m. sausio 24 d.[28].

Martynas Swabe (*Suabius*, *Subavius*) (12), klierikas, lenkas, gimęs apie 1548 m., į jėzuitus įstojo Braunsberge 1569 m. lapkričio 18 d. Vilniuje pirmaisiais metais mokytojavo gramatikos klasėje, 1571 m. spalio mėn. žemiausioje, t. y. Donato klasėje [29].

Vilhelmas Lambert — jį minėjome sykiu su 1569 m. atvykusiais. Tuomet jis grįžo drauge su viceprovinciolu atgal į Pultuską; 1570 m. liepos 4 d. atvyko gyventi ir dirbti Vilniuje.

Ambrozijus Hoffmann (30), brolis, gimęs apie 1550 m. Prūsijoje, į jėzuitus įstojo Braunsberge 1570 m. sausio 30 d. Vilniuje prižiūrėjo valgyklą ir padėjo kolegijos durininkui. 1571 m. rudenį buvo virėju [30].

Valentinas Holfelt (*Olfelt*, *Hofelth*, *Holfer*) (kataloge žr. 'Defuncti'), brolis, kilęs iš Silezijos, gimęs apie 1543 m. Bautzene, įstojo į jėzuitus Pragoje 1563 m. gegužės 12 d. Vilniuje buvo kolegijos durininku. Mirė 1571 m. sausio 2 (kitur: 3) d.; palaidotas kriptoje prieš didįjį altorių, kairėje pusėje [31].

---

[27] ARSI Pol. 7 I fol. 40r; Hist. Soc. 41 fol. 150r.

[28] ARSI Pol. 6 fol. 5v; Hist. Soc. 41 fol. 165v; *Vocat. liber* 73-74, 338-339; L. Piechnik, *Konwikt szlachecki w Braniewie*, žr. *Studia Warmińskie*, 5 (1968), 99.

[29] ARSI Pol. 65 fol. 83r.

[30] ARSI Pol. 7 I fol. 40r.

[31] ARSI Pol. 65 fol. 85v; Pol. 7 I fol. 42v; *Mon. Hung.* 305 (Holfer).

Tokiu būdu, kai susijungė nuo 1569 Vilniuje gyvenusieji su 1570 m. liepos mėn. naujai atvykusiais jėzuitais, susidarė 18 asmenų bendruomenė, o priskaičius ir porą mėnesių Vilniuje pasilikusius provinciolą su viceprovinciolu, kurie gal būt dar turėjo savo palydovų, bendras skaičius bus prašokęs ir 20 asmenų.

Tačiau per visą 1570-1571 m. žiemą tiek daug neliko. Rugpiūčio 9 d. išvažiavo atgal į savo kraštą t. Boccatius (Frisius) [32]; rugpiūčio 28 d., visų Vilniuje liekančių jėzuitų už miesto palydėti, atsisveikino provinciolas ir viceprovinciolas [33]; drauge su jais į Braunsbergą išvyko ir airis Mauricijus Haylis, kuris tačiau sekančiais metais sugrįžo studijuoti filosofijos. Rugsėjo 18 d. mirė brolis A. Zaleskis [34]. Liko iš viso tik 15 jėzuitų: 4 kunigai, 7 klierikai ir 4 broliai. Jie buvo šių tautybių: 3 lenkai (Warszewicki, Petronellus, Swabe), 2 sileziečiai (Haider, Holfelt) ir po vieną: čekas (Hostounský), austras (Tolmeiner), kroatas (Zdelarić), belgas (Fabritius), vokietis (Hasler), škotas (Hay), anglas (Lambert), airis (Dimus) ir mozūras (Budziski) — viso 12 tautybių, bet nė vieno lietuvio.

Atvykusieji 1571 metais

Pradėjus veikti mokyklai (1570 m. spalio 13 d. pradėtos pamokos iš karto penkiose klasėse) ir esant geroms pragyvenimo sąlygoms, jėzuitų skaičius Vilniuje pamažu didėjo, taip kad 1571 m. spalio mėn. gale pasiekė 34 asmenis. Visi naujai atvykusieji į Vilnių persikėlė iš jau keletą metų veikiančių Braunsbergo ir Pultusko kolegijų. Tai daugiausia jauni jėzuitai, neseniai įstoję į Draugiją. Dalis jų buvo siunčiami į pagalbą jaunai Vilniaus kolegijai; nemažas skaičius atvyko studijuoti 1571 m. rudenį atidarytame filosofijos kurse.

Čia suminėsime tik tuos, kurie lig šiol nebuvo minėti. Pilną 1571 m. spalio mėn. gale Vilniuje gyvenusių jėzuitų sąrašą žr. priede prie šio straipsnio (333-337 psl.).

Jonas Konarski (*Conarius*) (6), kunigas, gimęs apie 1545 m. Mažojoje Lenkijoje, įstojęs į jėzuitus Pragoje 1565 m.

---

[32] ARSI Pol. 65 fol. 83v.
[33] ARSI Pol. 65 fol. 83r-v.
[34] ARSI Pol. 65 fol. 83v.

liepos 4 d. Trūkstant lenkiškai kalbančių kunigų, nors dar buvo neišėjęs reikiamų studijų, 1570 m. gruodžio 24 d. Pultuske gavo kunigo šventimus. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį klausyti filosofijos ir sakyti lenkiškų pamokslų. 1573 m. sausio mėn. persikėlė į Poznanę, kur daugiausia dirbo ir mirė 1614 m. kovo 25 d.[35]

Kasparas K a l i s k i (*Caliski*) (10), klierikas, lenkas, gimęs apie 1548 m., įstojo į jėzuitus Pragoje 1567 m. kovo 23 d. Į Vilnių atvyko iš Braunsbergo 1571 m. vasarą ir perėmė iš Haslerio sintaksės klasę; be to jam buvo pavesta žemesniųjų klasių mokiniams šventadieniais lenkiškai aiškinti evangeliją[36].

Stanislovas M i e l e c k i (*Meletius*) (11), klierikas, lenkas, kilęs iš garsios Mieleckių giminės, gimęs apie 1551 m., į jėzuitus įstojo Vienoje 1567 m. rugsėjo mėn. 25 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasarą iš Pultusko ir perėmė iš Swabe gramatikos klasę. Tų pačių metų gale siautusio maro pasėkoje mirė 1572 m. vasario 7 d.[37]

Jodokas B o c h n e r (*Bohen*, *Bochen*, *Bochnerus*) (14), klierikas, vokietis nuo Koblenz'o, gimęs apie 1544 m., į jėzuitus įstojo Kölne 1564 m. birželio 1 d. Neužilgo buvo pasiųstas į Braunsberge steigiamą kolegiją. Iš ten per Pultuską 1571 m. vasarą atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Ją bebaigdamas 1574 m. birželio 1 d. gavo Vilniuje kun. šventimus ir palydėjo Varševickį, tuo metu pirmą kartą vykstantį į Švediją (birželio 6 d., Švč. Trejybės šventėje, t. Bochner atšventė savo primicijas, o rytojaus dieną jau išvažiavo iš Vilniaus)[38].

Merkelis D i t i u s (*Dicius*, *Dictius*) (15), klierikas, lenkas, gimęs apie 1551 m., įstojo į jėzuitus Vienoje 1568 m. birželio 1 d. Į Vilnių atvyko iš Pultusko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos.

---

[35] J. Sygański, *Korespondencja ks. Jakuba Wujka z Wągrówca z lat 1569-1596*, žr. *Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, 44 (1917), 314, 351; *Vocat. liber* 214-217, 340; *Polski Słownik Biograficzny*, XIII, 463-464; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 92.

[36] ARSI Germ. 131 fol. 374v; Pol. 7 I fol. 39r.

[37] ARSI Pol. 65 fol. 90v, 91v; 95v: «Eodem die (7 februarii 1572) migravit ad meliorem vitam Stanislaus Mielecki, frater noster, illustri familia natus, altero die postquam in morbum inciderat, cum 2ª die mensis vota magno fervore renovasset»; Rostowski 45-46.

[38] ARSI Pol. 65 fol. 90v, 120v; Pol. 7 I fol. 3v, 39r; Germ. 131 fol. 371r.

1574 m. jis paruošė Vilniuje kolegijos mokinių vaidinimą *tragoedia Jephte*[39]. Vėliau studijavo teologiją Romoje; po studijų grįžo į Lenkiją. 1604-1606 metais jis užtinkamas kaip Radvilo Našlaitėlio vaikų pedagogas, lydėjęs juos po Vokietiją[40].

Petras Lilius (16), klierikas, lenkas, gimęs apie 1547 m., įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. (kitoje vietoje: 1566) spalio 11 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį studijuoti filosofijos. 1573 m. šalia studijų dar sakė pamokslus (nors dar ne kunigas) Vilniaus kaliniams ir aiškino švenčių dienomis evangeliją aukštesnių klasių mokiniams[41]. Vėliau jis drauge su Ditium studijavo Romoje teologiją. Jos nebaigęs, paliko Draugiją ir tęsė studijas Romos universitete 'Sapienza', kur gavo teol. dr. laipsnį[42].

Benediktas Virodius (17), klierikas, lenkas (kitur: 'roxolanus'), gimęs apie 1544 m., įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. liepos 26 d. Į Vilnių atkeliavo pėsčias iš Pultusko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos, bet jau sekantį pavasarį persikėlė į Poznanę, likdamas toliau studijuoti ir dirbti Lenkijos provincijoje[43].

Paulius Sarbinius (*Sarbiniensis*, *Scharbiniensis*) (18), klierikas, gimęs apie 1547 m. Mozūruose, įstojo į jėzuitus Braunsberge 1567 m. rugpiūčio 1 d. 1571 m. spalio mėn. iš Pultusko atkeliavo į Vilnių, bėgdamas nuo ten siaučiančio maro. Pradžioje buvo paskirtas zakristijonu Šv. Jono bažnyčioje; sekančiais metais klausė filosofijos paskaitų. 1573 m. gyveno Pultuske ir jau buvo kunigas[44].

Petras Fabritius (*Fabricius*) (19), novicas klierikas, lenkas, gimęs apie 1551 m. Zadzin vietovėje, netoli Sieradz, studi-

---

[39] J. Poplatek, *Studia z dziejów jezuickiego teatru szkolnego w Polsce*, Wrocław 1957, 156; J. Sygański, *Listy ks. Piotra Skargi z lat 1566-1610*, Kraków 1912, 71.

[40] ARSI Pol. 7 I fol. 39r; Hist. Soc. 41 fol. 167v; Lith. 6 fol. 2v, 4r; *Kod. Nowic.* 6 išn. 9, 130 išn. 10; *Vocat. liber* 371.

[41] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 167v: « 12. Petrus Lilius, polonus, annorum 26 plus minus, ingressus est Braunsbergae 11 octobris 1566, vovit primo Pultoviae in festo Paschatis 1567, auditor cursus, concionator carcerum tertia quoque vice, lector evangelii diebus festis in maioribus classibus ».

[42] *Kod. Nowic.* 6 išn. 9, 130 išn. 10.

[43] ARSI Pol. 65 fol. 89v; Pol. 7 I fol. 40r; Germ. 131 fol. 370v.

[44] ARSI Germ. 131 fol. 370v; Pol. 65 fol. 91r, 91v; Pol. 7 I fol. 39v; Hist. Soc. 41 fol. 165r.

javęs Krokuvos universitete, į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. gegužės 14 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasarą studijuoti filosofijos. Vilniuje išklausė ir teologiją ir vėliau keliais atvejais dėstė bei darbavosi Vilniaus akademijoje. Kai 1608 m. Lietuvos provincija buvo atskirta nuo Lenkijos, Fabritius (prieš tai vienerius metus buvęs viceprovinciolu) perėmė valdyti Lenkijos provinciją (1608-1613). Mirė Wloclawek'e 1622 m. lapkričio 24 d.[45]

Martynas Laszcz (*Lascius*) (20), novicas klierikas, gimęs Kalisz'e (Lenkijoje) apie 1551 m., į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. vasario 1 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. vasario mėn. drauge su t. Krassovskiu iš Pultusko ; sekantį rudenį pradėjo filosofijos studijas. Vėliau Vilniuje studijavo moralinę teologiją, 1578 m. gavo kun. šventimus. Yra žinomas kaip teatro veikalėlių (dramų bei dialogų) lenkų kalba rašytojas. Veikė daugiausia Lenkijos provincijoje ir mirė Krokuvoje 1615 m. gegužės 23 d.[46]

Jonas Bunkowski (*Benkowski*, *Buncovius*) (21), novicas klierikas, gimęs apie 1555 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. sausio 3 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. balandžio 29 d. ; kadangi buvo dar jaunas, tur būt, lankė kurią aukštesniąją bendrų studijų klasę. 1572 m. pavasarį pasiųstas į Poznanę[47].

Vincentas Kaskowski (*Cascovius*, *Kasscius*, *Kaszius*) (22), novicas, indiferentas būti klieriku arba broliu, gimęs apie 1547 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. rugpiūčio 25 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį ir buvo paskirtas kolegijos infirmarijum. Užėjus maro epidemijai, kitus beslaugydamas, pats užsikrėtė ir mirė 1572 m. sausio 24 d.[48]

Petras Potrzeba (*Potreba*) (23), novicas klierikas, lenkas

---

[45] Rostowski 273, 466 ; J. Wielewicki, *Dziennik spraw domu zakonnego 00. Jezuitów u Ś. Barbary w Krakowie*, II-IV (Scriptores rerum polonicarum, 10, 14, 17), Kraków 1886-1899 (žr. vardų rodykles) ; *Vocat. liber* 279-281, 340-341 ; *Polski Słownik Biograficzny*, VI, 342-343 ; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 99-100.

[46] J. Poplatek, *Studia* (kaip išn. 39), psl. 128, 132, 143, 183, 189 ; J. Wielewicki, *Dziennik* (kaip išn. 45), I-III (žr. vardų rodyklę) ; *Vocat. liber* 273-274, 349-350.

[47] ARSI Pol 7 I fol. 40r.

[48] ARSI Germ. 131 fol. 375r ; Pol. 65 fol. 91r, 91v, 92v ; Rostowski 45.

nuo Poznanės, gimęs apie 1553 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio mėn. 15 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Apie 1584 m. taip pat Vilniuje studijavo teologiją. Vilniuje užtinkamas dar apie 1593 m. Mirė Pultuske 1597 m. gegužės 1 d.[49]

Jonas Brantus (24), novicas klierikas, lenkas nuo Poznanės, gimęs 1555 m. rugpiūčio 29 d., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio 15 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos, kurią užbaigęs dirbo Poznanės kolegijoje. Teologiją studijavo Romoje. Apie 1593-1597 metus Vilniaus akademijoje dėstė egzegezę ir kontroversijas. Mirė Lvove 1602 m. gegužės 27 d.[50] Sommervogel pažymi, kad jis buvęs ir muzikas [51].

Martynas Laterna (25), novicas klierikas, ukrainietis, gimęs apie 1552 m. Drogobyče, į Draugiją priimtas Braunsberge 1570 m. balandžio mėn. 28 d. Į Vilnių atvyko 1571 m. rudenį studijuoti filosofijos. Antraisiais studijų metais šventadieniais ir penktadieniais aiškino katekizmą žemesnių klasių mokiniams [52]. Vėliau Vilniuje studijavo teologiją. Karalius Steponas Batoras žygyje į Polocką (1579-1581) jį pasiėmė savo pamokslininku. Panašias pareigas turėjo eiti ir Zigmanto Vazos kelionėje į Švediją, bet pakeliui susirgo. Gydytojas jam patarė grįžti per Baltijos jūrą atgal į Lenkiją. Jūroje jį užpuolė Karolio Sudermano jūreiviai, išmetė į jūrą ir paskandino 1598 m. rugsėjo 30 d. [53]

---

[49] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 168r; Pol. 6 fol. 6r-v; Pol. 7 II fol. 158v; J. Sygański, *Korespondencja* (kaip išn. 35), psl. 343; *Vocat. liber* 43-45, 358.

[50] ARSI Pol. 7 I fol. 39v, 208r; Pol. 7 II fol. 158v; Hist. Soc., 41 fol. 158r; J. Sygański, *Korespondencja* (kaip išn. 35), 45 (1918), 132; *Vocat. liber* 275-276, 338.

[51] C. Sommervogel, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, II, Bruxelles-Paris 1891, 88; VIII, Bruxelles-Paris 1898, 1917; XII, Toulouse 1928, 972.

[52] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 167v-168r: « 16. Martinus Laterna, roxolanus, annorum 21, unus plus minus; ingressus est Braunsbergae 28 aprilis 1570, ubi primo vovit 31 decembris 1570. Auditor cursus et lector catechismi festis et Veneris diebus discipulis inferiorum classium ».

[53] Rostowski 42, 136, 186; E. Šmurlo, *Rossija i Italija*, I, Sankt-peterburg 1911, 124; II, Sanktpeterburg 1908, 80, 114, 139, 147, 220; *Alberti Bolognetti, Nuntii Apostolici in Polonia, epistolae et acta 1581-1585*, a L. Boratyński collecta, I, Cracoviae 1923-1933 (žr. vardų rodyklę);

Jurgis Glaczyński (*Glaczinius*) (26), novicas klierikas, gimęs apie 1551 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Pultuske 1570 m. lapkričio 26 d. Į Vilnių atvyko iš Braunsbergo 1571 m. gegužės mėn. Rudenį turėjo pradėti studijuoti filosofiją, bet dėl nežinomų priežasčių 1572 m. sausio mėn. išvyko į Pultuską ir ten kolegijoje dėstė graikų kalbą aukštesnių klasių mokiniams [54].

Baltazaras Gerscius (*Giersius*, *Gersius*) (27), novicas klierikas, lenkas, gimęs Kozmin'e apie 1546 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. gegužės 3 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių. Kadangi prieš įstodamas buvo studijavęs Krokuvoje, kur gavo ir bakalauretą, Vilniuje tuojau buvo paskirtas mokytojauti gramatikos, sekančiais metais sintaksės klasėje. Ir vėliau beveik nuolatos mokytojavo įvairiose kolegijose. Mirė Jaroslave 1610 m. balandžio 7 d.[55]

Adomas Almanius (*Almannius*) (28), novicas klierikas, ukrainietis, gimęs Drogobyče apie 1553 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. sausio 1 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių studijuoti filosofijos. Bet jau 1572 m. sausio mėn. buvo pasiųstas (drauge su J. Glaczyńskiu) į Pultuską, kur mokytojavo kolegijoje (1573 m. buvo *humanitatis* klasės mokytojas). Apie 1584 m. jis Vilniuje studijavo teologiją, apie 1587 m. taip pat Vilniuje buvo retorikos profesorius. Mirė Nesvyžiuje 1589 m. lapkričio 14 d.[56]

Jonas Butrinensis (29), novicas klierikas, kilęs iš Prūsijos, gimęs apie 1552 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 13 d. Iš pradžių dirbo virtuvėje; neužilgo tačiau jam pavesta mokytojauti žemiausioje, taip vadinamoje Donato klasėje. 1573 m. jis vadovavo Pultuske sintaksės klasei [57].

II, Cracoviae 1938 (žr. vardų rodyklę); J. Wielewicki, *Dziennik* (kaip išn. 45), I (žr. vardų rodyklę III-jo tomo gale); LE XIV, 204-205; *Vocat. liber* 75-78, 350-351; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 97-98.

[54] ARSI Pol. 65 fol. 92r; Hist. Soc. 41 fol. 165v.

[55] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 167v; *Vocat. liber* 108-110, 342-343; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 98-99.

[56] ARSI Pol. 65 fol. 92r; Pol. 6 fol. 7r; Pol. 7 II fol. 50r; *Vocat. liber* 287-293, 334; *Polski Słownik Biograficzny*, I, 40-42; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 96-97.

[57] ARSI Pol. 65 fol. 91r; Pol. 7 I fol. 39v; Hist. Soc. 41 fol. 165v.

Stanislovas Svirys (*Swirzyc, Swircz*) (31), novicas brolis, lietuvis, gimęs apie 1550 m., į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. birželio 12 d. Tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių ir buvo kolegijos virėju. Tose pačiose pareigose jis užtinkamas ir 1573 m.[58]

Grigalius Dorszovic (kitur: *Bossevius*) (32), novicas brolis, lenkas, gimęs apie 1553 m. Mozūruose, į Draugiją priimtas Braunsberge 1571 m. birželio 12 d. Tur būt tų pačių metų rudenį atvyko į Vilnių, nes jau 1571 m. spalio mėn. gale ėjo kolegijos durininko pareigas. Užėjus maro epidemijai, mirė 1571 m. lapkričio 19 d.[59]

Andrius Dzierzgow (*Dzyrsgow*) (kataloge žr. 'Alio missi'), novicas, kilęs iš Mozūrų, 1571 m. gegužės mėn. atvyko į Vilnių, bet jau rugpiūčio mėn. buvo išsiųstas į Pultuską ir ten iš Draugijos atleistas[60].

Paulius Bolesta (kataloge žr. 'Alio missi'), novicas brolis, gimęs apie 1553 m. tur būt Palenkėje (*Podlasiensis*, bet kitoje vietoje rašoma *Lituanus*), į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 8 d. ir po savaitės išsiųstas į noviciatą Braunsberge. 1573 m. jis buvo Pultuske supirkėjas (*emptor et dispensator*)[61]. Apie 1580 m. darbavosi Vilniuje; iš čia jį Skarga pasiėmė į Polocką, kai 1580 m. vyko į ten įsteigti jėzuitų namų. 1584 m. jį randame vėl Vilniuje spaustuvininko padėjėju (*adiutor modo Typographi*)[62]. Mirė

---

[58] ARSI Pol. 7 I fol. 40r; Hist. Soc. 41 fol. 168v (Vilniuje 1573 m. liepos mėn. pradžioje): « 27. Stanislaus Swircz, lituanus, annorum 23, admissus est Braunsbergae 12 iunii 1571. Vovit primo in Hermaniszki 27 decembris. Cocus collegii et emptor ».

[59] ARSI Pol. 65 fol. 92r: « 16 novembris [1571] Gregorius Bossevius (!), frater 18 annorum, ad portam a pauperibus, qui ad eleemosynam conveniebant, infectus est; migravit ad Dominum 19 novembris, ab eoque, Domino reliquos conservante, ad neminem venit contagio ».

[60] ARSI Pol. 65 fol. 90r.

[61] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 165v [1573 m. rugsėjo mėn. gale Pultuske]: « 15. Paulus Bolesta, lituanus, annorum 20. Vilnae admissus 8 octobris 1571, vovit primo Branspergae 2 februarii 1572. Emptor et dispensator ».

[62] ARSI Pol. 6 fol. 10v [*Catalogus Communis Collegii Vilnensis anni 1584*]: « 44. Paulus Bolesta, annorum circiter 30, est fortis et sanus, receptus Vilnae anno ut puto 72. Studuit in Grammatica Vilnae. Fuit in

1591 m. spalio 10 d. netoli Krokuvos maro metu. Wielewickis pažymi, kad mokėjęs, šalia lotynų ir lenkų kalbų, dar lietuviškai ir vokiškai; buvęs taip pat puikus virėjas (*praeclare culinariam exercuit*) [63].

Sebastijonas M a j e w s k i (kataloge žr. 'Alio missi'), novicas brolis, lenkas, gimęs apie 1548 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 10 d. Už šešių dienų pasiųstas (drauge su Bolesta) į Braunsbergą atlikti noviciato. Po kelių mėnesių grįžo vėl į Vilnių, kur buvo iš Draugijos atleistas 1572 m. kovo 11 d.[64]

Martynas S o c h a (kataloge žr. 'Alio missi'), novicas brolis, lenkas, gimęs apie 1541 m. Išmokęs siuvėjo amato, 1571 m. birželio 2 d. Vilniuje įstojo į jėzuitus. Tų pačių metų spalio 16 d. buvo pasiųstas drauge su Bolesta ir Majewskiu į noviciatą Braunsberge [65]. Daugiau žinių apie jį neužtikta.

Lukas K r a s s o w s k i (*Crassovius*, *Lucas Polonus*), (kataloge žr. 'Defuncti'), kunigas, lenkas, gimęs 1535 m. Liubline, į jėzuitus įstojo Augsburge 1559 m. birželio 29 d., buvo pirmasis ordino narys, kilęs iš Lenkijos, 1560-1564 metais studijavo Romoje. Įsteigiant Pultuske naują kolegiją, buvo į ten pasiųstas drauge su kitais jėzuitais; ten 1566 m. gavėnioje gavo kunigo šventimus. 1571 m. vasario mėn. atvyko į Vilnių ir tuojau įsijungė į pastoracinį darbą. Tų metų gale siaučiant epidemijai, pasiliko Vilniuje tarnauti sergantiems. Klausydamas ligonių išpažinčių, pats užsikrėtė ir mirė 1571 m. spalio 21 d. [66]

Tokiu būdu 1571 m. spalio mėn. gale, vos dvejiems metams praėjus nuo pirmųjų jėzuitų į Vilnių atvykimo ir vieneriems metams nuo kolegijos įsteigimo, Vilniuje gyveno iš viso 34 jėzuitai.

---

variis officiis probationibusque in Societate. Est Coadiutor temporalis, et adiutor modo Typographi ». Kita ranka pridėta : « 1585. Infirmarius, tonsor, lotor, hortulanus ».

[63] J. Wielewicki, *Dziennik* (kaip išn. 45), I, 148 ; A. Kawecka-Gryczowa, *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*. Zeszyt 5 : *Wielkie Księstwo Litewskie*, Wrocław-Kraków 1959, 53.

[64] ARSI Pol. 7 I fol. 40r.

[65] ARSI Pol. 65 fol. 91r.

[66] ARSI Pol. 65 fol. 90v, 91r ; Rostowski 44 ; J. Korewa, *Geneza* (kaip išn. 1), psl. 76-77, 188-190 ; Scaduto, *Catalogo* 38 ; *Mon. Hung.* 1012.

Jų pasiskirstymas pagal tautybes (kaip jos sužymėtos kataloge) buvo šis : 13 lenkų, 5 mozūrai, 2 ukrainiečiai, 2 vokiečiai, 2 prūsai, ir po vieną : ispanas, austras, čekas, kroatas, škotas, belgas, airis, anglas, silezietis, lietuvis (Svirys, nes Bolestos, rašant šį katalogą, jau nebebuvo Vilniuje) — viso 15 tautybių. Krinta į akis spartus lenkų priaugimas : kai 1570 m. spalio mėn. buvo tik 3 lenkai ir 1 mozūras, praėjus vieneriems metams, jų skaičius penkis kartus padidėjo (įskaičius ir mozūrus bei ukrainiečius) ; arba išreiškiant procentais, 1570 metais lenkų buvo 20 proc., o lenkų ir mozūrų drauge 26,6 proc., tai 1571 m. lenkų jau 38,2 proc., o lenkų, mozūrų ir ukrainiečių drauge — 58,8 proc.

Tai nesunku paaiškinti : Lenkijoje jau nuo 1565 m. veikė Pultusko kolegija ; ten nuo pat pradžios gyveno keletas lenkų kunigų jėzuitų, kurie ne tik dirbo pačioje kolegijoje, bet ir išvykdavo į aplinkinius miestus bei kaimus. Aišku, kad jų pavyzdys, jų pamokslai, katekizmo pamokos patraukdavo jaunuolius pasekti tų naujos rūšies vienuolių pavyzdžiu. Kiek pasimokiusius kolegijose tokius jaunuolius siųsdavo į noviciatą. Didelis kolegijoms darbininkų trūkumas vertė viršininkus paspartinti jaunųjų ordino narių paruošimą. Dar novicus siųsdavo studijuoti arba mokytojauti kolegijose. Kaip tik tokie iš Braunsbergo atvykę novicai 1571 m. rudenį sudarė Vilniuje studijuojančiųjų filosofiją branduolį. Lietuvių gi jėzuitų, steigiant Vilniuje kolegiją, nebuvo nė vieno. Nebuvo iš karto nei tinkamų priimti į Draugiją : norintiesiems įstoti reikėjo bent šiek tiek pasimokyti kolegijose. Pirmieji lietuviai novicai buvo broliai, nes iš šių nebuvo reikalaujama tiek mokslo kiek iš būsimų kunigų. Nuo 1572 m. prasidėjo ir lietuvių novicų klierikų eilė, kuri sparčiai augo. Tai svetimtaučių ir pačių lenkų nuopelnas (kolegijos rektorium buvo lenkas Varševickis), nes jie suprato, kad pastoracija lietuvių tarpe bus tik tuomet sėkminga, jei ji bus vykdoma žmonėms suprantama kalba.

Pirmieji lietuviai jėzuitai

(iki 1573 metų)

Aprašydami iki 1571 m. spalio mėn. galo Vilniuje buvusius jėzuitus, radome jų tarpe ir du lietuvius : Svirį ir Bolestą. Abu

jie buvo novicai broliai ; pirmasis — kolegijos virėjas, antrasis — prieš tai, matyt, Vilniuje mokęsis, buvo tik ką priimtas į Draugiją ir išsiųstas į noviciatą. Tačiau šiedu nėra patys pirmieji lietuviai jėzuitai. Jau 1570 m. rudenį pradėjo savo noviciatą

Paulius Vaicekavičius (*Wicechovic*, *Woyciechowic*), siuvėjas, gimęs apie 1546 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1570 m. rugsėjo 9 d., pirmuosius įžadus padarė Braunsberge 1571 m. balandžio 16 d. — taip pažymėta Braunsbergo kolegijos kataloge, rašytame 1573 m. spalio mėn. gale [67]. Bet šiame kataloge br. Pauliaus įstojimo data prieštarauja žinioms, kurias duoda anksčiau (1572 m. pavasarį) rašytoji Vilniaus kolegijos kronika. Ten aiškiai pasakyta, kad provinciolas, 1570 m. rugpiūčio 28 d. palikdamas Vilnių, su savimi pasiėmė airį Mauricijų ir novicą lietuvį Paulių [68]. Tačiau Braunsbergo 1570 m. kataloge pažymėta jo įstojimo Vilniuje kita data : 1570 m. rugpiūčio 26 d.[69] Antravertus, yra žinoma, kad provinciolas ir kiti su juo keliavę už 12 dienų (t. y., rugsėjo 9 d.) pasiekė Braunsbergą [70]. Tuo atveju rugsėjo 9 dienos data būtų diena, kurią mūsų Paulius pradėjo Braunsberge savo noviciatą.

Su lietuvio Pauliaus atvykimu į Braunsbergą noviciate, kuris kaip tik tuomet pradėjo veikti [71], iškilo nauja, nepramatyta problema. Novicų magistru buvo paskirtas Robertas Abercromby (1536-1613), škotas [72]. Nors jis Braunsberge gyveno nuo pat kolegijos įkūrimo (1565 m.), neišmoko nei vokiškai, nei lenkiškai[73].

---

[67] « 15. Paulus Wicechovic, lituanus, sartor, annorum ut putat 27. Societatem ingressus est Vilnae 9 septembris 1570, primo vovit Bransbergae 1571 16 aprilis » (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 163v).

[68] *Historia Collegii Vilnensis Societatis Iesu* : « ... [P. Provincialis] una cum P. Viceprovinciali, deducentibus eos Patribus et Fratribus extra civitatem, profectus est 28 augusti, assumpto secum Mauritio Hiberno et Paulo Lithuano novitio ... » (ARSI Pol. 65 fol. 83r-v).

[69] ARSI Pol. 7 I fol. 23v.

[70] Plg. Rostowski 42 ; ARSI Pol. 7 I fol. 23v.

[71] Plg. Rostowski 42.

[72] Braunsbergo kolegijos katalogas 1570 m. : ARSI Germ. 131 fol. 373.

[73] « ... non tenet linguam neque polonicam neque germanicam » — J. Wujekas laiške, rašytame 1574 m. birželio mėn., žr., J. Sygański, *Korespondencja* ... (kaip išn. 35), psl. 343.

Su sau pavestais novicais galėjo susikalbėti tiktai lotyniškai. Bet mūsų Paulius, matyt, lotyniškai nemokėjo. Todėl provinciolas Maggio, 1570 m. spalio 22 d. užbaigdamas Braunsbergo kolegijos vizitaciją, tarp kitų rektoriui paliktų nurodymų, įrašė : « Jei tarp novicų būtų keletas, kurie dėl kalbos nemokėjimo negalėtų pasinaudoti dvasinėmis konferencijomis ir t. t., jie galėtų tuo metu, kaip jau daroma lietuvio Pauliaus atveju, užsiimti kitais naudingesniais dalykais ; tačiau konferencijai ir t. t. baigiantis, turi būti ir jie kviečiami ateiti, kad kuris nors iš novicų, kuris moka jų kalbą, jiems trumpai paaiškintų, apie ką buvo kalbėta. Po pietų gi, tam skirtu laiku, vienas iš novicų jiems paaiškins kurio nors šventojo gyvenimą pagal tai, kaip nuspręs novicų magistras, kad ir jie įgytų pamaldumui ir dvasiniam gyvenimui reikalingų žinių. Taip pat, jei dėl nebuvimo kunigo mokančio jų kalbą, jie negalės kas aštuntą dieną eiti išpažinties ir sykiu su kitais priimti šv. Komuniją, tai darys bent kiekvieną kartą, kai toks kunigas atvyks, kol bus galima reikalą kitaip sutvarkyti. Tuo tarpu jiems šiame reikale patarnaus d(aktaras ?) Aschermanas, kuris paprastai iš Elbingo į čia atvyksta kas savaitę, jei savaitės viduryje nėra kokios nors šventės » [74].

Iš tikrųjų, iš 1570 metų Braunsbergo kolegijos katalogo [75] aiškėja, kad tuomet ten gyvenusieji jėzuitai kunigai buvo arba

---

[74] *Instructio Patris Provincialis Austriae pro Rectore Brunspergensi die 22 octobris 1570* [...] *De Novitiis* : « .... XV. Si contingat esse aliquot novitios, qui defectu linguae non possint exhortatione etc. assequi, quemadmodum iam usu venit cum Paulo Lituano, possunt illi quidem illo tempore utilius in aliis rebus occupari ; sed sub finem exhortationis etc. vocandi erunt, ut aliquis Novitius, qui eorum linguam teneat, breviter illis summam sermonum declaret ; et a prandio per aliquod temporis spacium historiam alicuius Sancti pro iudicio Magistri explicet, ne desit illis necessaria institutio in pietate ac devotione. Quodsi confiteri non poterunt et communicare octavo quoque die cum aliis ob defectum sacerdotis, qui eorum linguam teneat, id saltem facient, quotiescunque fuerit commoditas talis sacerdotis, donec prospici possit. Interim hoc praestabit D(*octor* ?) Aschermannus, qui solet huc Elbingâ venire, ut plurimum singulis hebdomadis, quando non est festum infra hebdomadam » (ARSI Inst. 187 fol. 197v).

[75] *Distributio personarum Collegii Brunsbergensis die 22 octobris 1570*, žr. ARSI Germ. 131 fol. 373r-376r.

vokiečiai, arba flamai, arba škotai; tiktai t. Jonas Aschermanas, būdamas iš Moravijos, mokėjo lenkų kalbą, bet jis nuolatos gyveno Elbinge, kur Braunsbergo jėzuitai turėjo misijų punktą. Prie jo pavardės provinciolas Maggio pastebėjo: « ... jo paslaugomis galės pasinaudoti ... novicų magistras su tais novicais, kurie nemoka lotyniškai » [76]. Klierikų — kolegijos mokytojų, o ypačiai pačių novicų tarpe buvo ir ne vienas lenkas: pavyzdžiui, Gasparas Kaliskis, gramatikos klasės mokytojas, novicai: M. Laterna, J. Budziskis, M. Laščius ir kiti, o Petrui Fabricijui, taip pat lenkui, buvo tiesiog pavesta « vadovauti Pauliui rūbų priežiūroje ir jų išdalinime » [77]. Tokiu būdu P. Fabricijus ir kiti su juo esą novicai padėjo br. Pauliui įsigyventi į Draugijos dvasią ir jos reikalavimus.

Šios trumpos žinutės apie brolį Paulių noviciato metu liudija, kad jis atėjo į Draugiją be jokio arba su visai menku mokslu, bet jau patyręs siuvėjas. Nežinia, iš kokios Lietuvos vietovės jis buvo kilęs. Kadangi jį surado pirmieji keturi Vilniuje gyvenusieji jėzuitai, kurie iš Vilniaus nebuvo kur nors toliau išvykę, reikai manyti, kad Paulius buvo vilnietis arba iš netolimos Vilniaus apylinkės. Braunsbergo rektorius Ph. Widmanstadtas pažymi, kad br. Paulius puikiai mokąs lietuvių ir lenkų kalbas, esąs gabus, trokštąs siekti mokslo, nors esąs jau suaugęs [77a]. Užtat 1572 m. pradžioje buvo pasiųstas į Pultusko kolegiją, ir ten pradėjo lankyti 'infima' klasę. Bet, matyt, 27-mečiui nekaip sekėsi lenktyniauti moksle su 10-mečiais mokiniais, kad 1573 m. jis gyveno vėl Braunsberge ir ėjo kolegijos siuvėjo pareigas [78].

Tarp 1571 m. rudenį Braunsberge buvusių novicų, šalia minėto Pauliaus Vaicekavičiaus, minimas dar vienas lietuvis Grigalius Jurgevičius (*Jurgiewic*), mokąs dirbti kailius.

---

[76] « ..., eius opera possit uti Rector in iis, quae ipse iudicaverit, ac etiam Magister Novitiorum cum illis novitiis, qui latine non norunt », žr. ten pat, fol. 374r.

[77] « 27. Petrus Fabritius superintendat Paulo in cura et distributione pannorum », žr. ten pat, fol. 375v.

[77a] « Est bonus sartor. Valet ingenio et memoria. Est naturaliter facundus et quamvis utcumque adultus tamen aptus satis ad studia. Tenet optime Lituanicam et Polonicam ... » — ARSI Pol. 7 I fol. 30r.

[78] Plg. aukščiau, išn. 67.

1572 m. rudenį jis sutinkamas Pultuske. Vėliau žinios apie jį, kaip ir apie br. Vaicekavičių bei br. Svirį, nutrūksta.

Tokiu būdu iki 1571 m. rudens jau keturi lietuviai buvo priimti į jėzuitus. Sekančiais dvejais metais jais pasekė dar didesnis lietuvių skaičius. Juos čia sužymėsime iš eilės, pagal jų į Draugiją įstojimo datą.

1. Br. Paulius Vaicekavičius (*Wicechovic, Woyciechowic*), gimęs apie 1547 m.[79], priimtas Vilniuje 1570 m. rugpiūčio 26 d., siuvėjas [80].

2. Br. Stanislovas Svirys (*Swirzyc, Swircz*), gimęs apie 1550 m., priimtas Braunsberge 1571 m. birželio 12 d., virėjas [81].

3. Br. Grigalius Jurgevičius (*Jurgiewic*), gimęs apie 1544 m., priimtas Braunsberge 1571 m. rugsėjo 18 d., kailius [81a].

4. Br. Paulius Bolesta, gimęs apie 1553 m., priimtas Vilniuje 1571 m. spalio 8 d., namų ekonomas; vėliau, 1584 m., dirbo Vilniuje spaustuvininko padėjėju [82].

5. Klier. Kasparas Moraris, gimęs Vilniuje 1556 m. vasario 2 d. iš Italijos kilusio ir Vilniuje apsigyvenusio auksakalio šeimoje. Iš pradžių ir sūnus norėjo tapti auksakaliu arba mokytis vaistininko amato. Vėliau lankė Vilniaus jėzuitų kolegiją ir 1572 m. vasario mėn. (kataloge diena nepažymėta; kitur: kovo mėn.) priimtas į Draugiją. Tuojau išvyko į noviciatą Braunsberge. Tur būt jau tų pačių metų (1572) rudenį buvo pasiųstas studijuoti humanitarinių mokslų Pultuske. Ten jis randamas 1573 m.[83] 1583 m. vasarą gavęs kunigo šventimus, jis daugiausia dirbo Vilniuje, išskyrus apie 7 metus, kuriuos buvo Kališo kolegijos

---

[79] Čia pažymėti gimimo metai yra tik apytikriai. Anuomet labai retai kas paduodavo (ir žinodavo) tikslią gimimo datą, o amžiaus metai paprastai, laikui bėgant, svyruodavo. Dažnai pasitaikąs reiškinys: jauni mėgsta savo amžių padidinti, seni — jį pamažinti.

[80] Žr. aukščiau, psl. 322 ss..

[81] Žr. aukščiau, psl. 319.

[81a] ARSI Pol. 7 I fol. 27v; mokėjo tiktai lietuviškai (ten pat, fol. 30v: « Tenet solam Lituanicam ... ») ; fol. 33v: « Scit parare corea ».

[82] Žr. aukščiau, psl. 319-320.

[83] ARSI Hist. Soc. 41 fol. 166r: « 16. Gaspar Moraris, Vilnensis, annorum 18. [Ingressus] februarii ... 1572, vovit primo Braunsbergae 22 iunii eiusdem anni. Auditor humanitatis ».

(Lenkijoje) rektorium. Vilniuje ir mirė 1606 m. lapkričio 13 d., eidamas diecezinės seminarijos ir neturtingų mokinių bendrabučio prefekto pareigas [84].

6. Klier. Mikalojus Grebeniauskas (*Grebienievius, Grzebieniewski*), lietuvis iš Brastos srities, gimęs apie 1552 m. Lankė mokyklą savo tėviškėje, po to studijavo Krokuvoje, « bet menki iš to vaisiai » [85]. Kai į Vilnių atvyko jėzuitai, ir jis panoro prie jų prisidėti. Prieš įstodamas į Draugiją, Vilniaus kolegijai padovanojo miesto aikštėje stovintį namą [86]. Buvo priimtas Braunsberge 1572 m. kovo 29 d. Po filosofijos ir teologijos studijų, dirbo įvairiose vietose; 1585-1590 m. buvo Vilniaus kolegijos nuosavybių ekonomu. Mirė Pultuske 1597 m. kovo 1 d.[87]

7. Klier. Jeronimas Kiniškis (*Kiniszkis, Kiniskis, Kiniszko, Keniskis, Kieniszkis, Kynisko, Kiniszkowicz*), lietuvis, gimęs apie 1553 m. Vilniuje pirklio šeimoje. 1565-1568 metais mokėsi Braunsbergo kolegijoje. Grįžęs į Vilnių, bandė pats prekiauti, paskui dirbo pas notarą. 1572 m. rugsėjo 14 d. Braunsberge įstojo į Draugiją. 1573 m. rudenį atvyko į Pultuską studijuoti humanitarinių dalykų. Vėliau Vilniuje studijavo filosofija ir teologiją. Ir paskiau įvairiais atvejais randame jį Vilniuje : 1601-1605 buvo viceprovinciolo Lietuvai, Pauliaus Bokšos, padėjėju ; 1612-1619 m. gyveno Vilniaus profesų namuose (prie šv. Kazimiero bažnyčios). Kai 1609 m. Oršoje buvo įsteigti jėzuitų misijos namai, t. Kiniškis tapo pirmuoju jų viršininku ; 1619-1622 m. jis taip pat Oršoje, dabar jau kolegijos rektorius ; ten pat pasiliko iki mirties 1629 m. birželio 13 d. [88]

8. Br. Kasparas Vercibis (*Viercibies, Wiercibies*), lietuvis, vilnietis, gimęs apie 1544 m. Priimtas į Draugiją Vilniuje

---

[84] ARSI Germ. 161 fol. 203v ; Pol. 7 II fol. 50v, 99v ; Lith. 6 fol. 1r, 3r ; *Vocat. liber* 266-268, 353-354.

[85] *Catalogus communis Collegii Vilnensis anni 1587* : « ... Studuit ante ingressum in patria et Cracoviae, sed modico fructu » (ARSI Pol. 7 II fol. 49v).

[86] Plg. *L. K. M. Akademijos Metraštis*, IV, Roma 1968, 332 išn. 15, 341, 356-357.

[87] *Vocat. liber* 261-263, 343 ; Poplatek, *Studia ... krakowsk.* 106.

[88] ARSI Germ. 161 fol. 203v ; Pol. 6, Pol. 7 II, Lith. 6 (katalogai) ; Lith. 6 fol. 275r (mirties data) ; Rostowski 153 ; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, IV, 3, Kraków 1905, 1055, 1067 ; *Vocat. liber* 79-80, 347-348 ; LE XI, 496.

1572 m. spalio 10 d. Sekančiais metais buvo Vilniaus kolegijoje kailiadirbiu, siuvėjo padėjėju, durininku. Vėliau užtinkamas Nesvyžiaus kolegijoje, kur mirė apie 1607 metus [89].

9. Br. Stanislovas Marcinavičius (*Marcinowicz*), lietuvis, gimęs apie 1553 m., priimtas į Draugiją Vilniuje 1572 m. lapkričio 6 d. Sekančių metų liepos 30 d. pasiųstas į noviciatą Braunsberge. Daugiau žinių apie ji kol kas neužtikta.[90]

10. Klier. Jokūbas Lavinskis (*Lavinius*, *Lawinski*, *Lawiszki*), lietuvis iš Laviškio kaimo (dabartiniame Kovarsko rajone), gimęs apie 1557 m. Mokėsi Vilniaus kolegijoje. Kai 1571 m. rudenį užėjo maro epidemija, pasitraukė į tėviškę. Po Kalėdų grįžęs į Vilnių, tėvų verčiamas turėjo lankyti 'rutėnų' (t. y., stačiatikių) mokyklą, kad išmoktų rusų kalbos ir galėtų gauti kokią nors valdininko vietą. Jis tačiau nusprendė įstoti į jėzuitus, ir 1573 m. birželio 1 d. Vilniuje buvo priimtas į Draugiją [91]. Beveik visą laiką dirbo pastoracijos darbą lietuvių kalba pačiame Vilniuje ir už Vilniaus esančiose kolegijos valdose. 1583 m. vasarą su vienu kunigu buvo išvykęs apaštalauti į Žemaitkiemį ir jo apylinkes. Yra išlikęs išsamus ir įdomus ta proga nuveiktų darbų ir patirtų dalykų aprašymas, atliktas paties Lavinskio[92]. Jis mirė Vilniuje, dar jaunas (41 m. amžiaus), 1598 m. balandžio 27 d. Tų metų

---

[89] *Catalogus informationum ... Collegii Vilnensis facius in principio iulii 1573* : « 30. Gaspar Wiercibies, lithuanus, annorum 29 cum dimidio. Admissus est Vilnae 10 octobris 1572. Pellifex, adiutor sartoris et ianitor » (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 168v). Žr. taip pat ARSI Lith. 6 fol. 2r, 3v.

[90] *Catalogus informationum fratrum Collegii Brunsbergensis ab initio octobris 1572 usque ad 20 diem eiusdem mensis anni 1573* : « 30. Stanislaus Marcinowicz, lituanus, annorum 20. Ingressus Vilnae 6 novembris 1572 pro coadiutore temporali et Brunsbergam missus 30 iulii 1573. Nondum vovit » (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 164r).

[91] *Catalogus informationum ... Brunsbergensis ...* (kaip išn. 90) : « 27. Iacobus Lavinski, annorum 16, missus Vilnâ prima iunii 1573, admissus pro scholastico. Nondum vovit. Est custos vestium apud novitios » (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 164r). Plg. taip pat : *Vocat. liber* 145-147, 351.

[92] Išleistas leidinyje : *Alberti Bolognetti, Nuntii Apostolici in Polonia, Epistolae et Acta (1581-1575)*, II, ed. E. Kuntze, Cracoviae 1938, 770-775. Plg. taip pat : Z. Ivinskis, *Vatikano archyvas — aruodas lietuvių kultūros istorijai*, žr. *Aidai*, 1950, 110-113 ; Rostowski 111-113 ; LE XIV, 292-293.

Litterae annuae, pranešdamos jo mirtį, pažymi, kad buvęs «reto lietuvių kalba iškalbingumo»[93].

11. Klier. Jonas Grigalavičius (*Ioannes Gregorii, Ioannes Vilnensis, Gregorowicz*), lietuvis, vilnietis, gimęs apie 1551 m., greičiausiai pirklio šeimoje, nes Vilniuje baigęs gramatikos klasę, kurį laiką užsiėmė prekybininko amatu. Į Draugiją priimtas Vilniuje tą pačią birželio 1 d. (1573 m.) kaip ir Lavinskis; drauge su šiuo iškeliavo į noviciatą Braunsberge. Ir Grigalavičius vėliau daugiausia gyveno Vilniaus kolegijoje. 1583 m. rudenį jis jau buvo kunigas ir sakė lietuviškus pamokslus. Mirė Vilniuje, dar jaunas (38 m. amžiaus), 1589 m. rugsėjo 30 d.[94]

12. Klier. Petras Oborskis (*Oborski*), lietuvis, gimęs apie 1554 m., į Draugiją priimtas Vilniuje 1573 m. rugsėjo 21 d. ir tuojau pat pasiųstas į noviciatą Braunsberge. Daugiau žinių apie jį kol kas neteko užtikti[95].

Iš to matome, kad 1573 m. gale jau buvo bent 12 lietuvių jėzuitų (įskaitant ir Vilniuje gimusį italą K. Moraris), o jei pridėsime Vilniuje 1573 m. liepos 22 d. į Draugiją priimtą klier. Stanislovą Drabelijų (*Drabelius*), kurio nepažymėta kilmė nei kitokių žinių apie jį neišliko[96], tai susidarys ir 13 lietuvių jėzuitų. Visi jie buvo jauni: 6 broliai ir 7 klierikai, paprastų lietuvių kaimiečių ar miestiečių sūnūs. Gal tik Grebeniauskas, Lavinskis ir Oborskis buvo kilę iš bajorų tėvų, bet ir tuo atveju negalėtume sakyti, kad

---

[93] «... in Lithuanico idiomate rarae facundiae» (ARSI Pol. 50 fol. 165r).

[94] *Catalogus informationum ... Brunsbergensis ...* (kaip išn. 90): «28. Ioannes Gregorowicz, annorum 22, missus Vilnâ ad probationem et admissus pro scholastico 1ª iunii 1573; vovit primo 5ª iulii 1573. Est sacristanus» (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 164r). Plg. taip pat: *Vocat. liber* 135-136, 374; Rostowski 158.

[95] *Catalogus informationum ... Brunsbergensis ...* (kaip išn. 90): «32. Petrus Oborski, lituanus, annorum circiter 19, receptus Vilnae pro scholastico et Brunsbergam missus 21 septembris 1573. Nondum vovit». (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 164r).

[96] *Catalogus informationum ... Brunsbergensis ...* (kaip išn. 90): «29. Stanislaus Drabelius, annorum 17, receptus Vilnae pro scholastico et missus ad probationem 22 iulii 1573. Nondum vovit» (ARSI Hist. Soc. 41 fol. 164r).

tai būta kokių garsių ir įtakingų šeimų. Ne visi jie lygiai pasireiškė vėlesniais metais. Broliai S. Svirys, G. Jurgevičius ir S. Marcinavičius, klierikai Oborskis su Drabelijum, atrodo, ilgai nepasiliko ir, dar nebaigę noviciato, pasitraukė iš Draugijos. Kiti klierikai, tapę kunigais, daugiausia dirbo pastoracijoje. Lietuviškoje pastoracijoje aktyviai reiškėsi (drauge su visa eile kitų vėliau įstojusių) J. Lavinskis ir J. Grigalavičius, gal kartais ir J. Kiniškis, nors nėra tikra, ar jis vartojo lietuvių kalbą. Moraris ir Grebeniauskas, atrodo, lietuviškai nemokėjo arba nepakankamai mokėjo, kad galėtų ta kalba sakyti pamokslus. Gabiausias iš aukščiau minėtų brolių buvo P. Bolesta, ėmęsis net spaustuvininko darbo (kaip būtų įdomu sužinoti, ką jis 1584 m. — ir gal taip pat vieneriais ar daugiau metų prieš tai — išspausdino!), o iš kunigų — J. Lavinskis. Jį ir J. Grigalavičių reikėtų turėti prieš akis, kai nagrinėjamos ankstyvųjų lietuviškų vertimų, bei lietuviškų giesmių, poterių, katekizmo ir Šv. Rašto (Evangelijų) tekstų problemos.

Šį kartą čia ir sustosime, turėdami vilties artimoje ateityje pasistūmėti bent vienu dešimtmečiu į priekį ir sužymėti lietuvius jėzuitus, įstojusius iki 1584 m. Tik norisi jau dabar pabandyti duoti atsakymą, kas buvo tas jėzuitas, kuris 1581 m. Vilniuje ėjo pirmojo ir tais metais vienintelio lietuviško pamokslininko pareigas [97]. Gal tai buvo vienas iš aukščiau minėtųjų?

Čia savaime peršasi Lavinskio pavardė. Jis jau nuo 1573 m. jėzuitas, ir 1583 m., kaip matome iš jo paties rašyto apie išvyką į Žemaitkiemį pranešimo, jau turėjo būti patyręs misionierius. Taigi, jis lengvai galėjo būti kunigu jau 1581 m. ir dirbti lietuviškoje pastoracijoje. Tačiau taip nebuvo! Būtina atitaisyti visų (ir Rostovskio bei kitų senų ir naujų rašytojų) daromą klaidą, kad J. Lavinskis, kai rašė 1583 m. rugsėjo 15 d. iš Žemaitkiemio provinciolui J. P. Campano skirtą pranešimą, jau buvo kunigas. Neturi mūsų klaidinti nei pačiame pranešime randamas posakis

---

[97] *Litterae Annuae 1581* : *Collegium Vilnense* : « ... Hoc primum anno concio et doctrinae christianae explicatio lituano idiomate a nostris incredibili concursu et fructu haberi coepta est. ... Speramus uberiorem in hoc agro messem nos deinceps habituros, ubi plures fuerint eius linguae gnari sacerdotes. Nunc enim unus tantum Pater, totus fere est cum huiusmodi hominibus occupatus, ad quem semper aliqui ventitant, qui vel nunquam, vel a pluribus annis conscientias suas expiarunt » (ARSI Germ. 141 fol. 68v).

«Po to, kai Jūs mums atsiuntėte trečią tėvą ...»[98] ('tėvas' — *Pater* — jėzuitų kasdieninėje kalboje ir oficialiuose raštuose vartojamoje terminologijoje reiškia tą patį kaip kunigas, nepriklausomai nuo išeito mokslo, užimamos vietos ar padarytų įžadų). Atidžiai skaitant pranešimo tekstą, niekur betgi nerandame užuominos, kad J. Lavinskis būtų atlikęs kokią specifinę kunigišką apeigą: laikęs mišias, klausęs išpažinčių, palaiminęs moterystę in pan. Jis tik p a l y d i kitą tėvą, kai šis vyksta į apylinkės miestelius bei kaimus; s y k i u su kitu tėvu vyksta šv. Jokūbo šventėje į Balninkus ir pan[99].

Tačiau lemiamą argumentą, kad J. Lavinskis 1583 m. rudenį dar nebuvo kunigas, duoda išlikęs iš 1583 m. spalio 1 d. sąrašas jėzuitų, kurie Vilniaus miesto aikštėse aiškino tikėjimo tiesas[100].

---

[98] «Postquam enim R.tia V. tertium patrem ad nos misit ...», žr. *A. Bolognetti ... Epistolae ...* (kaip išn. 92), psl. 773.

[99] «... consilium cepimus ad vicina etiam oppida animarum causa, festis saltem diebus, excurrendi, ista ratione, ut unus Pater pro nostris subditis sacrificium domi faceret, e g o alterum c o m i t a r e r ... die S.cto Jacobo festo unus Pater Widziski oppidum adiit, ... e g o cum alio Patre Bolniki oppidum ab altera parte nostri praedii uno milliari Lituanico distans ... [mano išretinimai — P. R.], žr. ten pat. Toliau Lavinskis pasakoja apie aklą ir kurčią Balninkų kleboną, kuris tą šv. Jokūbo šventės dieną jau buvo atlaikęs mišias. Jie, gavę iš klebono leidimą, savo kieliku ir savo atsivežtais bažnytiniais rūbais atlaikė mišias, pasakė pamokslą, palaimino 50 porų, kurios iki tol gyveno nepriėmusios moterystės sakramento. Pats tekstas ir įvykio aplinkybės prileidžia tik vienerias šv. mišias, kurias laikė tas Tėvas, su kuriuo Lavinskis vyko į Balninkus. Pamoslą galėjo pasakyti ir pats Lavinskis, nors ir nebuvo kunigas. Būdamas kunigu, Lavinskis tikriausiai nebūtų buvęs tiktai kito palydovu, bet būtų pats kur nors kitur išvykęs. Aukščiau jo minimą «tertium patrem» reikia suprasti, kad provinciolas atsiuntė jiemdviem, kurie iš pradžių buvo pasiųsti į Žemaitkiemį, trečią jėzuitą, ir būtent Tėvą, t. y. kunigą. Tokiu būdu vienas kunigas galėjo švenčių dienomis išvykti į apylinkės bažnyčias, nes antras turėjo laikyti mišias kolegijos žemių valdiniams Žemaitkiemyje. Aišku, Lavinskis palydėdavo tą, kuris važinėjo į kitas bažnyčias.

[100] *Instructores doctrinae christianae per varias partes intra et extra urbem Vilnensem dispergendi dominicis et festis diebus* (ARSI Germ. 161 fol. 313; fotokopija, gaila, smarkiai sumažinta, išspausdinta LE XXXIV, 141; apie šiame sąraše minimus lietuvius jėzuitus žr. *Aidai*, 1966, 142). Sąrašas yra iš 1583 m. spalio mėn., nes antroje to paties lapo pusėje yra pamokų lentelė (išleista straipsnyje: A. Rukša, *1570 m. Vilniaus kolegijos*

Ten minimas ir J. Lavinskis, kuris, lydimas br. Andriaus Hogendorfo, eina aiškinti žmonėms tikėjimo tiesų lietuviškai prie Rudninkų vartų [101]. Bet prie Lavinskio pavardės nėra 'P(ater)', kai šis titulas rašomas prie kitų, kurie jau buvo kunigai : 'P. Foelix, P. Ioannes Vilnensis, P. Adamus Vilnensis' ir t. t. Lavinskio pavardės nėra ir sąrašo gale, kur sužymėti 5 kunigai, kurie gali būti kviečiami važiuoti pas ligonį ; visi penki yra gerai žinomi pastoracijoje lietuvių kalba. Ir nenuostabu, nes J. Lavinskis tuomet dar tebestudijavo filosofiją ir nebuvo nė pradėjęs teologijos studijų [102]. Bet, matyt, jo uolumas, jo praktiniai gabumai, ir ne paskutinėje vietoje jo rašytas iš Žemaitkiemio pranešimas paveikė viršininkus leisti ir jam priimti kunigo šventimus. Kada jis juos gavo, tiksliai nežinome. Gal apie Kalėdas (1583 m.) ? Gal apie Velykas (1584 m.) ? Bet 1584 m. vasarą rašytame kataloge jis jau « P(ater) Iacobus Lauinski » [103].

Jei minėtuoju 1581 m. pamokslininku negalėjo būti J. Lavinskis, tai kas tuomet juo buvo ? Nenagrinėsiu čia visų smulkmenų apie asmenis, kurie net ne visi lig šiol buvo paminėti. Užteks prisiminti faktą, kad 1580 m. pavasarį Vilniuje gavo su kitais kunigo šventimus ir vilnietis Jonas Kumelis [104]. Jis buvo numatytas kolegijai priklausančių kaimų ekonomu. Tam reikėjo kunigo,

---

ir 1583-84 m. Akademijos laisvųjų menų pamokų lentelės ir humanistinė jėzuitų mokykla, žr. *Tautos Praeitis*, II, kn. 3-4 [1967], 98-100), kur nurodyta ir data : 1583 m. spalio 1 d.

[101] « Ad portam Rudnicensem : Iacobus Lavinski cum Andrea Hogendorf — lituanice », žr. *Instructores* (kaip pereitoje išn.).

[102] Plg. sekančią išnašą.

[103] *Catalogus communis Colleggi Vilnensis Anni 1584* : « 26. P. Iacobus Lauinski ex villa Lauiski in Lituania, sanus et fortis, annorum 27. Ingressus est Braunsbergae anno 73 mense Maio. Studuit ante ingressum Vilnae Grammaticae, in Societate Syntaxi, Humanitati et Rhetoricae 3 annos. Docuit humanitatem duos annos Jaroslaviae, Rhetoricam unum annum Vilnae. Est auditor Philosophiae, estque scholasticus approbatus » (ARSI Pol. 6 fol. 7v).

[104] Pr. Sunieris laiške į Romą iš Vilniaus 1580 m. gegužės 3 d. : « ... In Vilna si sono fatti questo anno sacerdoti : Andrea Busau Brunspergense, per aiutar quel collegio ; Ivan Cumelis, per esser procurator de le ville ; Stanislao Alando, nipote che era del Padre Georgio Frisio b. m., et Christophoro Ostrowski » (ARSI Germ. 158 fol. 144r).

nes ekonomas turėjo rūpintis taip pat ir savo pavaldinių dvasiniais reikalais. Kad J. Kumelis mokėjo lietuviškai ir dirbo lietuviškoje pastoracijoje, matome iš jau minėtojo 1583 m. sąrašo [105]. Jis yra vienas iš penkių, kurie gali būti kviečiami pas ligonis; jis taip pat klauso išpažinčių l i e t u v i š k a i Vilniaus pilies kalėjime. Taigi, jei 1581 m. Vilniuje tebuvo tik vienas jėzuitas kunigas, galįs lietuviškai sakyti pamokslus ir teikti lietuviams kitus dvasinius patarnavimus, jis turėjo būti ne kas kitas kaip tėvas Jonas Kumelis [106].

PAULIUS RABIKAUSKAS

Roma

---

[105] Žr. aukščiau išn. 100.

[106] Jonas K u m e l i s (*Cumelis*), gimęs Vilniuje apie 1553 m. Jo tėvas buvo Jokūbas, vertėsi prekyba, 1575 m. jau buvo miręs; motina — Kotryna. Vilniaus kolegijoje studijavo humanitarinius dalykus ir retoriką. Į Draugiją įstojo Romoje 1575 m. balandžio 14 d., į kur buvo atvykęs kaip Lvovo kašteliono sūnaus St. Herburto pedagogas. Romos kolegijoje studijavo vienerius metus retoriką, antrus metus — logiką, moralinę teologiją ir kontroversijas. Grįžo į Lietuvą 1577 arba 1578 metais, kurį laiką dirbo Polocke, kur 1580 m. pradėjo kurtis jėzuitai, vėliau Vilniuje lietuviškoje pastoracijoje. Dar jaunas (32 m. amžiaus) mirė Vilniuje 1585 m. gegužės 17 d. Plg. *Kod. Nowic.* 122-123, kur nurodomi visi šaltiniai.

PRIEDAS

VILNIAUS KOLEGIJOS JĖZUITŲ SĄRAŠAS

(1569-1571)

Jėzuitų archyvas Romoje: Pol. 7 I fol. 41r-42v.

CATALOGUS INFORMATIONUM OMNIUM FRATRUM COLLEGII VILNENSIS A PRINCIPIO ILLIUS USQUE AD FINEM OCTOBRIS ANNI 1571

1. P. Franciscus Sunierus, catalanus, annorum 40, ingressus est Perusii die 27 martii 1557. Vovit primo Romae 25 aprilis 1557. Professus 4 votorum. Viceprovincialis in regno Poloniae sub provinciali Austriae.

2. P. Stanislaus Varsevicius, polonus, annorum 41, ingressus est Romae die 24 novembris 1567, ubi primo vovit in Sabbato Sancto 1568. Scholasticus approbatus. Rector collegii Vilnensis, exhortator domesticus, concionator polonus ordinarius in summo templo parrochiali D. Ioannis, superintendens villarum.

3. P. Michaël Tolmeiner, carneolus, annorum 31, ingressus est Viennae 31 iulii 1557, ubi primo vovit die 13 vel 14 octobris 1558. Scholasticus approbatus, vicerector et procurator collegii, praefectus infirmorum, consultor et monitor rectoris, concionator germanus.

4. P. Baltazar Hostovinus, bohemus, annorum 36, ingressus est Romae 19 augusti 1555. Vovit primo Florentiae 21 martii anni 1566 (*lege*: 1556). Professus 4 votorum, controversiarum professor, collegii confessarius, consultor rectoris et eiusdem adiutor in exhortationibus domesticis.

5. P. Thomas Sdeleritius, illiricus, annorum circiter 40, ingressus est Viennae 21 iulii 1554, ubi primo eodem anno vovit, nec mensis nec diei meminit. Scholasticus approbatus, praefectus studiorum et accentuum refectorii, explicator evangelii diebus festis latine in superioribus classibus, professor philosophiae primi anni.

6. P. Ioannes Conarius, polonus, annorum 26, ingressus est Pragae 4 iulii 1565. Vovit primo ibidem 25 decembris 1566. Scholasticus approbatus, praefectus novitiorum, tonorum item, concionator polonus pomeridianus, praefectus templi, auditor logicae.

7. M. Ioannes Scotus Haius, annorum 24, ingressus est Romae 24 ianuarii 1565, ubi primo vovit 24 iunii 1565. Scholasticus approbatus, catechista latinus in superioribus classisbus, praeceptor rhetoricae, praefectus bibliotecae (!).

8. M. Franciscus Fabricius, Lovaniensis, annorum 24, ingressus est Gandavi 10 aprilis 1569. Vovit primo Vilnae 9 iulii 1570. Praeceptor humanitatis, excitator.

9. M. Mathias Haslerus, germanus, annorum fere 27, ingressus est Pragae 8 iunii 1562, ubi primo vovit 25 novembris 1562. Scholasticus approbatus, lector linguae graecae in humanitate et rhetorica. [*Fol. 41v*]

10. Gaspar Kaliski, polonus, annorum 23 plus minus, ingressus est Pragae 23 martii 1567, ubi primo vovit in festo apostolorum Petri et Pauli anni 1567. Scholasticus approbatus, praeceptor in classe syntaxeos, explicator evangelii diebus festis polonice in inferioribus classibus, visitator orationis.

11. Stanislaus Mielecki, polonus, annorum 20, ingressus est Viennae 25 septembris 1567. Vovit primo Pragae 13 iunii 1568. Scholasticus approbatus, praeceptor in classe grammatices.

12. Martinus Suabius, polonus, annorum 24, ingressus est Branspergae 18 novembris 1569, ubi primo vovit 2 aprilis 1570. Praeceptor in classe Donati.

13. Mauritius Hayli, hybernus, annorum 24, ingressus est Romae anno 1567 (*lege*: 1561), diei et mensis non meminit. Vovit primo Laureti anno primo sui ingressus. Scholasticus approbatus, auditor dialecticae.

14. Iodocus Bohen, germanus, annorum 27, ingressus est Coloniae 1 iunii 1564, ubi primo vovit 29 iunii 1565. Visitator nocturnus, auditor dialecticae.

15. Melchior Dictius, polonus, annorum 20, ingressus est Viennae 1ª iunii 1568, vovit primo Pragae 6 ianuarii 1569. Scholasticus approbatus, auditor dialecticae.

16. Petrus Lilius, polonus, annorum 24 plus minus, ingressus est Branspergae 11 octobris 1567. Vovit primo Pultoviae in festo Paschatis 1568. Auditor dialecticae.

17. Benedictus Virodius, polonus, annorum 27, ingressus est Branspergae 26 iulii 1567, ubi primo statim vovit postquam est admissus. Scholasticus approbatus, auditor dialecticae.

18. Paulus Sarbieniensis, mazovita, annorum 24, ingressus est Branspergae 1ª augusti 1567, vovit 1ª ianuarii 1569. Scholasticus approbatus, subpraefectus templi.

Novitii

19. Petrus Fabritius, polonus, annorum 20, ingressus est Pultoviae, pro scholari admissus 14 maii 1570. Vovit primo Branspergae 24 decembris 1570. Auditor dialecticae.

20. Martinus Lascius, polonus, annorum 20, admissus est Pultoviae pro scholari prima februarii 1570. Vovit primo ibidem 24 iunii 1570. Auditor dialecticae.

21. Ioannes Bunkowski, mazovius, annorum 16. Admissus Branspergae pro scholastico 3 ianuarii 1570. Vovit primo ibidem 1570, 31 decembris.

22. Vincentius Kasscius, mazovius, annorum 24. Admissus Branspergae pro indiferenti (!) 25 augusti 1570, ubi primo vovit 15 augusti 1571.

23. Petrus Potreba, polonus, annorum 18. Admissus est Branspergae pro scholastico 15 ianuarii 1571, ubi primo vovit 2ª februarii 1571. Auditor dialecticae. [*Fol. 42r*]

24. Ioannes Brantus, polonus, a 29 augusti 71 ingressus annum 17ᵐ fuit. Branspergae pro scholastico approbato admissus 15 ianuarii 1571, ubi primo vovit 2ª februarii 1571. Auditor dialecticae.

25. Martinus Laterna, roxolanus, annorum 19. Admissus est Branspergae pro scholastico 28 aprilis 1570, ubi primo vovit 31 decembris 1570. Auditor dialecticae.

26. Georgius Glaczynski, mazovius, annorum 20. Admissus est Pultoviae pro scholastico 26 novembris 1570. Vovit primo Branspergae 15 aprilis 1571. Auditor dialecticae.

27. Balthazar Gersius, polonus, annorum 25. Admissus est Branspergae pro scholastico 3º maii 1571, ubi primo vovit 3ª iunii 1571.

28. Adamus Almanius, roxolanus, annorum 18. Admissus est Branspergae pro scholastico prima ianuarii 1571. Vovit primo ibidem 2ª februarii 1571. Auditor dialecticae.

29. Ioannes Butrinensis, prutenus, annorum 19. Admissus est pro scholastico Vilnae 13 octobris 1571. Est subcocus.

30. Ambrosius Hoffman, prutenus, annorum 22. Admissus est pro coadiutore Branspergae 3° ianuarii 1570. Est dispensator, cocus.

31. Stanislaus Swirzyc, lituanus, annorum 21. Admissus est pro coadiutore Branspergae 12 iunii 1571. Est cocus collegii.

32. Gregorius Dorszovic, mazovius, annorum 18. Admissus est pro coadiutore Branspergae 12 iunii 1571. Est ianitor collegii.

Coadiutores temporales

33. Gulielmus Lambertus, anglus, annorum 39. Ingressus est Romae 22 maii 1557, ubi primo vovit in aestate eiusdem anni. Emptor collegii.

34. Cristopherus (*sic*!) Heider, silezita, annorum 23. Ingressus est Viennae 16 iaunarii 1566. Vovit primo Olomutii in aestate forte eiusdem anni, quando facta est ibi renovatio votorum. Sartor et custos pannorum.

Alio missi

P. Andreas Bocatius, frisius, qui venerat Vilnam in septembri 1569. Remissus est a P. Provinciali in Flandriam in augusto 1570.

Ioachimus Petronellus, mazovius, qui Pultovia Vilnam venerat in septembri 1569. Remissus est Pultoviam in augusto 1571.

David Dimus, hybernus, qui ex Italia venerat Vilnam 4ª iulii 1570, missus est Pultoviam in augusto 1571.

Georgius Budzicki, mazovius, qui venerat Pultovia 4ª iulii 1570, remissus est Pultoviam in augusto 1571.

Andreas Dzierzgow, mazovius, novitius, qui venerat Branspergа in maio 1571, remissus est Pultoviam in augusto 1571.

Paulus Bolesta, podlasiensis, annorum 18. Admissus est pro coadiutore Vilnae 8 octobris 1571. Remissus est Branspergam ad domum novitiorum 16 octobris 1571. [*Fol.* 42*v*].

Sebastianus Maiewski, polonus, annorum 23. Admissus Vilnae pro coadiutore 10 octobris 1571. Missus est Branspergam ad domum novitiorum 16 octobris 1571.

Martinus Socha, polonus, annorum circiter 30. Admissus Vilnae pro coadiutore in Vigilia Pentecostes anni 1571. Missus est Branspergam ad domum novitiorum 16 octobris 1571.

Defuncti

Andreas Zaleski, varsoviensis, obiit Vilnae 19 septembris 1570.
Valentinus Olfelt, silezita, obiit Vilnae 3ª ianuarii 1571.
P. Lucas Crassovius, polonus, obiit Vilnae 21 octobris 1571.

Nullus ex Societate toto hoc tempore dimissus est.

PRIMI SOCIETATIS IESU SOCII IN COLLEGIO VILNENSI ET PRIMI EIUS SOCII LITUANI (1569-1573)

Summarium

Anno 1570, die 17 iulii, fundatum est Collegium Vilnense, quod anno 1579 honore et iuribus Universitatis studiorum praeditum, plus quam ducentis annis centrum principale scientiarum et educationis in tota Europa Septemtrionali fuit.

Primus Societatis Iesu socius, qui Vilnam venerat, fuit P. Alphonsus Salmerón, qui mensibus novembris et decembris anni 1555 in comitatu Aloysii Lippomano, episcopi Veronensis, Legati Pontificii ad regem Poloniae, Vilnae commoratus est, sed nihil pro Societate (puta, pro aliqua eius fundatione) assequi potuit.

Magnificentia admirabilis Rev.mi Valeriani Protasevičius, episcopi Vilnensis, effecit, ut collegium integrum Societatis in urbe capitali Lituaniae aperiri posset. Bonus episcopus iam omnia (domum, supellectilem, proventus pro sustentatione, immo bibliothecam) paraverat, antequam Societas ipsam fundationem acceptasset. Ad locum invisendum quattuor primi iesuitae die 28 septembris 1569 Vilnam venerunt, ibique remanserunt. Fundatione denique admissa, anno sequenti, die 4 iulii, alii 14 iesuitae, a P. Provinciali Austriae (ad cuius Provinciam tunc Lituania pertinebat) Laurentio Maggio deducti, Vilnam intraverunt et collegium aperuerunt. Tempore subsequenti, iam spatio unius anni, tot novi, praesertim iuvenes iesuitae accesserunt, ut in octobri 1571 numerus sociorum in Collegio Vilnensi 34 esset, etsi interea nonnulli ad alias domos missi, aliqui defuncti fuerint. De unoquoque eorum notitia summaria exhibetur et in appendice *Catalogus informationum*, a. 1571 Romam missus et in Archivo Romano Societatis Iesu asservatus, nunc primum editur.

Inter hos 34 iesuitas Vilnenses unus tantum lituanus, frater coadiutor Stanislaus Svirys, numerabatur. Primus tamen lituanus, qui unquam Societatem ingressus est, fuit Paulus Lituanus (Vaicekavičius), die 9 septembris 1570 admissus, similiter coadiutor temporalis, sartor. Ab anno 1572 in novitiatu Brunsbergensi etiam scholastici lituani inveniuntur, inter quos Iacobus Lavinskis, postea celeber missionarius et concionator lingua lituanica. Usque ad finem anni 1573 duodecim vel tredecim lituani Societatem ingressi sunt. Similiter etiam de his et singulis eorum notitia summaria de eorum vita et activitate praebetur. Ultimo loco quaestio movetur, quis ille primus sacerdos fuerit, qui a. 1581, adhuc unicus Pater, curam animarum lingua lituanica Vilnae exercuerit. Respondetur, eum fuisse Ioannem Kumelis, qui a. 1575 Romae Societatem ingressus est et a. 1580 Vilnae ordinationem sacerdotalem accepit.

MAŽOSIOS LIETUVOS APGYVENDINIMAS IKI XVII AMŽIAUS PABAIGOS

(*Tęsinys* *)

II. MAŽOSIOS LIETUVOS KRAŠTOVAIZDIS KRYŽIUOČIŲ ORDINO NUKARIAVIMŲ METU

Mažosios Lietuvos istorija neatmezgamai susijusi su visa Ordino valstybe, gavusia Prūsijos vardą. Ji buvo tipiška viduramžių kolonialinė valstybė. Ji ir susidarė kolonialinėms valstybėms būdingu keliu: nukariavimu ir kolonizavimu. Tuo keliu susidarė ir daugelio naujų laikų valstybių kolonijos ir jų sudarymo vyksmui nuo XIX a. duotas imperializmo vardas. Imperializmo terminas, giliai prigijęs moksle vartotas net ištisai istorijos epochai ženklinti, paskutiniais metais pradėtas rungti kito termino — kolonializmo. Šis paskutinis, būdamas naujas, dabar labiau mėgiamas ir pradeda smelkti seną imperializmo žodį. Bet iš esmės ir šis naujas terminas pažymi to paties istorinio proceso tik kitą aspektą.

Paprastai imperializmu ar kolonializmu vadinama naujų laikų jau tautinių valstybių politiką, kuria stengiamasi įsigyti kultūriškai menkai išsivysčiusius kraštus ir juos panaudoti savanaudiškiems politiniams ar daugiausia ekonominiams tikslams. Klaidinga būtų vis dėlto manyti, kad viduramžių imperializmas, taikomas čia Vokiečių Ordinui, būtų buvęs toks, koks naujaisiais laikais. Naujųjų laikų imperializmas buvo tautinių vals-

---

* Pirmas skyrius: *Žvilgsnis į Mažosios Lietuvos istorijografiją*, žr. L.K.M.A. *Metraštis*, IV t., Roma 1968, 1-49 psl.

tybių politika ir derėjo vis valstybiniams tikslams. Kitoks jis buvo viduramžiais. Čia kolonijas kūrė ne valstybės, bet kokios didelės žmonių grupės, pavyzdžiui, kryžininkai Palestinoje ar normanai įvairiose Europos vietose ar net už Europos. Kryžininkų kolonijos buvo visos krikščioniškos Europos, prancūzų vadovaujamos, kūriniai, XI a. kilusios kryžiaus karų idėjos padaras.

Klysta pozityvistinės ir iš jos kilusios socialistinės linkmės istorikai, kai nemato kryžiaus karuose to idėjinio momento ir laiko juos Europos valstybių imperializmu moderniška prasme suprastu. Panašios minties reiškėjas, pavyzdžiui, yra V. T. Pašuto, kai jis kryžininkų nukariavimus tarė buvus pastangas « kelių Europos valstybių » paversti rytus feodaline kolonija[1]. Jei Pašuto būtų įsigilinęs kaip reikiant į kryžiaus karų istoriją, jis būtų turėjęs suprasti, kad kryžininkų nukariavimai rytuose buvo krikščioniškos vakarų Europos bendras žygis. Ten įkurtos kolonijos priklausė jai, o ne kokioms valstybėms.

Iš bendro europinio kryžiaus karų sąjūdžio kilo Vokiečių Ordinas. Neilgai veikęs Sirijoje ir iš jos išguitas su visais kryžininkais atsidūrė Europoje, kurioje jau buvo spėjęs pasklisti. Pasinešęs kovoti su pagonimis, pradžioje buvo įsitaisęs, Vengrų karaliaus kviečiamas, Transilvanijoje kovoti su pagonimis kumanais (1211-1225). Išvarytas iš šio krašto dėl užsimotos savarankiškos politikos, atvyko, Mozūrijos kunigaikščio Konrado kviečiamas, į Prūsiją. Iš jam dovanotos Kulmijos pradėjo ilgamečius karus su prūsais, kol įsikūrė sau valstybę tarp Vyslos ir Nemuno (1283).

Ordino karai su prūsais prilygo maždaug naujųjų laikų kolonialiniams karams, kur geriau ginkluoti ir karo technikoje daugiau patyrę kariai susidūrė su primityviomis ir pasklidusiai gyvenusiomis kiltimis. Prūsai tada sėdėjo išsiblaškę paskirose teritorijose, įsiterpusiose tarp sunkiai pereinamų girių, ežerų, pelkių ir raistų. Gyventojų buvo labai maža ir jų gyvenamos sodybos rodėsi lyg salos plačiuose negyvenamuose plotuose. Ar tos girios išliko tokios nuo seniausių laikų žmogaus rankos nepaliestos,

---

[1] V. T. Pašuto, *Obrazovanie Litovskago gosudarstva*, Maskva 1959, 143 psl.

kaip mano Schlüteris[2], ar jos jau prūsų prieš Ordino atėjimą skintos, kaip sprendžia F. Mageris[3], klausimas palieka atviras. Šis paskutinis mokslininkas, nesiimdamas tirti, kokius pakeitimus giriose prūsai bus padarę ir kokias girias Ordinas nukariaudamas kraštą išnaikino, bando nustatyti Prūsijos miškingumą apie 1280 metus. Vadinasi, jo pasirenkama data, kada Ordinas visą Prūsiją pasijungė ir joje ėmė šeimininkauti.

Pasak Magerio, visa Prūsija XIII a. buvo perdėm miškų kraštas. Didžiosios girios, pelkynai, ežerai, krūmokšniai, upės ir raistai dengė jos žemę. Pagal jį, 1280 m. 80 % viso Prūsijos ploto buvo padengta miškų, ežerų, pelkių, o ariamos žemės buvo kokie 20 %. Dar ir ariamos žemės tarpuose stūksojo pelkės ir miškai. Tad visa Prūsija teikė primityvaus, laukinio krašto vaizdą su retai pasklidusiomis sodybomis. Tirščiau buvo apgyvendintas Vyslos pakraštys nuo Kulmijos iki Aistmarių ir iki maždaug Drauzeno ežero. Tai pačios vakarinės Prūsijos, maždaug Pamedės ir Pagudės sritys. Toliau į rytus tirščiausiai buvo gyvenama Semba. Iš viso, ji vyravo gyventojais kitų prūsų sričių tarpe. Ji ir prašalaičiams daugiau buvo žinoma nei kitos sritys. Ją, lyg pusiasaliu į jūrą įsikišusį kraštą, lankė jau senieji variagai ir paskui hanziečiai pirkliai. Variagai net turėjo kurį laiką Semboje savo koloniją. Kartu ji tiko ir vietiniams geriau nei kitos sritys gyventi ir jų sodybų joje randama daugiau nei kitur. Tačiau nuodugnaus Sembos apgyvendinimo tyrinėtojo H. Mortenseno surinktais duomenimis[4], 50 % ir šio krašto paviršiaus dengė miškai. Likusiose vidurinės Prūsijos srityse, kaip Varmėje, Bartoje, Notangoje miškų nuošimtis buvo didesnis nei dirbamų žemių plotai. Sodybos driekėsi pagal ežerus ir upes ir jos kyšojo lyg mažos oazės tarp girių ir pelkių. Atrodo, gyventojai lyg tyčia būtų pasirinkę gyvenvietes girių apsiaustuose plotuose, kaip samprotauja Mageris[5].

---

[2] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit*, Halle 1921, 2 psl.

[3] F. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 25 psl.

[4] H. Mortensen, *Siedlungsgeographie des Samlandes*, Stuttgartas 1923.

[5] F. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 28 psl.

Dar mažiau gyventojų turėjo pietinės ir vakarinės Prūsijos sritys. Pietuose, maždaug į rytus nuo Kulmijos, tęsėsi negyvenama Galinda, siekusi rytuose Sūduvos. Vakaruose, į rytus nuo Deimenos, Priegliaus ir Alnos, iki Nemuno rytuose ir kiek už jo traukėsi Nadruvos ir Skalvos žemės. Mageris, sekdamas naujoviška imigracijos teorija, laiko šių keturių kilčių — galindų, sūduvių, nadruvių ir skalvių sritis beveik visu 100 % miškų, krūmokšnių, pelkynų ir šiaip vandenų padengtas ir beveik negyvenamas apie 1280 m.[6] Prielaida, kaip matysime, nėra visai pamatuota ir net nesiderinanti su naujų mokslininkų (kaip P. Kargės ir H. Mortenseno) pažiūromis. Šie pripažįsta, kad tos prieš Ordino atėjimą buvusios kiltys neišnyko baigtinai ir Ordino nukariautos. Jų likučiai tebetūnojo didžiose giriose. Bet jų menkas kiekis nyko tarp girių pasklidęs ir metraštininkų beveik nepastebėtas buvo. Dabartiniai kai kurie istorikai, jais pasikliovę, ir ėmė kalbėti apie visišką girios tuštumą.

Didžioji giria su beveik nepastebimais gyventojais teikė visam kraštui nykų, glūdų ir liūdną vaizdą. Po ją slankiojo gausūs laukiniai žvėrys, jau senai išnykę (pavyzdžiui, laukiniai arkliai, išsilaikę iki XVII a.), medžiotojai, bitininkai, žvejai ir kitokie klajūnai ir ypač kariai kryžininkai ir lietuviai skrodė ją. Giria buvo plati karo zona, skyrusi kariaujančias puses per 100 su viršum metų. Iš tos miškingos karo zonos išaugo Mažoji Lietuva. Tad nuo didžiosios girios pradėtina ir jos istorija.

Mažosios Lietuvos giria aprėpė tik vakarinę girios dalį tarp Deimenos, Priegliaus, Alnos ir maždaug Nemuno, atseit, nadruvių ir skalvių kilčių kraštus. Tik šių dviejų kilčių gyventa giria įeina į Mažosios Lietuvos istoriją ir jai ši studija skirta. Kitų dviejų giminių, galindų ir sūduvių, giria nebus liečiama.

Mažosios Lietuvos istorijai labai praverstų žinoti, kaip ta giria atrodė, kai jos dar nebuvo palietęs įsibrovėlis Kryžiuočių Ordinas, kai joje dar gyveno laisvos padrikusios aisčių kiltys. Bet nėra priemonių tiems laikams pažinti ir reikia naudotis vėlesnių laikų, jau Ordino, šaltiniais. Ordino pagrindiniai šaltiniai : kronikos ir visokie dokumentai, daugiausia dovanojimai (*Handfeste*), dažnai mini tą girią ir jos vietoves su įvairiais vardais.

---

[6] Ten pat, 26 psl.

Tik jos neduoda kiek pilnesnio girios vaizdo. Geriausi šaltiniai tai giriai pažinti yra Ordino žygių reikalams į Lietuvą surašyti keliaraščiai (*Wegeberichte*). Jų yra išlikusių lygiai 100[7], parašytų tarp 1348-1402 m., atseit, praslinkus jau šimtui metų, kada Ordinas buvo pradėjęs raižyti tą girią ir beveik valdęs ją ar bent pretendavęs valdyti. Negalima būtų ginčyti, kad ta giria Ordino metu nebūtų kiek pakitusi ypač gyventojų atžvilgiu. Per karus daug gyventojų žuvo ir giria smarkiai pratuštėjo. Bet po užkariavimų krašto vaizdas paliko per daug nepakitęs beveik per 200 metų, kol pakitusiose politinėse sąlygose pradėta jo smarki kolonizacija. Pats Ordinas iki savo gyvavimo pabaigos (1525) nesuskubo prisodinti jame vokiečių kolonistų ir todėl Mažoji Lietuva galėjo išlikti lietuviška ir tokia pasireikšti nuo XVI a.

Tuo būdu, minėti keliaraščiai duoda iš esmės pirmykštį krašto vaizdą ir jais galima pasikliauti. Jau pati jų kilmė laiduoja pasitikėjimą jais. Jie surašyti ne šiaip sau atsitiktinių ir nepatikimų autorių, bet pačios Ordino vyriausybės parinktų. Jų aprašomų vietų smulkus pažinimas, be abejo, patikrintas.

Kaip tie keliaraščiai atsirado, sužinome iš 39 keliaraščio turinio. Jame Įsruties pilies komendantas (*Pfleger*) atsako pagarbiai Karaliaučiuje būstinę turėjusiam didžiajam maršalui, jog gavęs iš jo laišką, kuriuo jam įsakyta ištirti kelią nuo Įsruties iki Marienverderio (prie Kauno). Komendantas sumini net 7 savus kelio tyrėjus, Įsruties ir aplinkinių kaimų gyventojus. Maršalo paragintas, komendantas išsiuntė juos surasti lengviausią kelią nuo Įsruties iki Marienverderio ir net pats juos 2 dienas lydėjo. Sugrįžę vadovai davė raportą apie savo ekspediciją ir iš jo surašytas atsakymas maršalui, t. y. keliaraštis nuo Įsruties iki Marienverderio. Taip, matyti, bus kilę ir visi kiti keliaraščiai, vis vietinių Ordino tarnybai pritrauktų gyventojų sudaryti ir net surašyti. Be šio 39 keliaraščio turime dar 57 keliaraštį tokį pat. Tuo tarpu visi kiti duodami vien sutrumpintuose nuorašuose, žymint keliuose sutinkamus vietovardžius, duodant žygiuojančiai kariuomenei reikalingas žinias su dirvažemio aprašymu.

Su geru pagrindu galima spėlioti, kad panašius paraginimus, kaip Įsruties komendantui, maršalas išsiuntinėjo ir kitiems Lietu-

---

[7] Keliaraščiai paskelbti leidinyje *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 664-708 psl.

vos pasienio pilių komendantams[8]. Šiųjų pasiųsti žvalgai ar vadovai ieškojo lengvesnių kelių į Lietuvą ir juos aprašinėjo [9]. Jų komendantams surašyti keliai buvo persiunčiami į Karaliaučių ir ten bent dalis jų nuorašuose išliko.

Iš keliaraščių kilimo matyti, kad jų sudarytojai nebuvo kokie atsitiktinai parinkti vietos gyventojai, bet žmonės su ypatingu sugebėjimu, gerai pažinę girias, nusimanę apie kliūtis, kurias galės sutikti žygiuojantieji, ir apie priemones joms pašalinti.

Jie turėjo būti žmonės raštingi, moką vokiečių kalbą, kad galėjo kelius aprašinėti ar braižyti. Tik tokie kvalifikuoti ir įrodę savo sugebėjimus asmenys galėjo būti pilių komendantų parinkti žvalgų ar vadovų tarnybai ir dirbti — žinoma, ne veltui — jiems.

Iš čia suprantama, kodėl žvalgais negalėjo būti kokie girių bastūnai, atsitiktinai prie Ordino pritapę. Todėl Barkowskio ir H. ir G. Mortensenų [10] pastabos, kad tokie vadovai būtų buvę parinkti ir iš girių gyventojų, jei tokie būtų buvę, negali tikti tų girių tuštumai įrodyti. Nieko bendro su vokiečiais neturėję girių gyventojai bei klajūnai negalėjo pritapti prie jų pilių ir pasidaryti jų kariškų užmojų dargi tokiais artimais talkininkais.

Žvalgams, žinoma, ne pats girių aprašymas ar jų gyventojai rūpėjo. Jie vien brėžė kelius per girias ir per lietuvių gyvenamas sritis ir nurodinėjo kliūtis, kokios raitiems žygininkams pasitaikys. Kaip iš 39 keliaraščio matyti, didžiajam maršalui primiausia svarbu buvo žinoti, koks kelias, geras ar blogas, ir ar bus prie jo pašaro ir vandens. Šie du paskutinieji dalykai, atrodo, buvo svarbiausieji žygininkams, kaip aiškėja iš beveik stereotipiškos frazės pranešimuose : « Pašaro ir vandens gana ». Kartais pranešimuose, skirtuose vasaros žygiams, vietoje pašaro (*futer*) minima žolė [11]. Bet niekur neminimas maistas, esąs giriose. Imigracijos teorijos

---

[8] 59 keliaraštyje, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 690 psl. sakoma : Wil man auch vor Leczen vsryten, do findet man die wege in des pflegers brife von Barthen.

[9] Prie kai kurių keliaraščių pažymima, jog vadovai kelius *geczeichnet*, atseit išbraižė ar surašė.

[10] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 243 psl.

[11] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 690 psl.

šalininkai iš to daro išvadą, kad giriose nebuvo pastovių ūkiškų sodybų. Jie nepaiso dar vieno būdo tam reiškiniui išaiškinti, būtent, girių priklausomybės. Juk ir Mortensenai primygtinai kalbėjo [12], kad Ordinas laikė visas girias sava teritorija ir ją uoliai gynė ne tik kardu, bet ir diplomatiškai derybose su lietuviais ir lenkais XV a. pradžioje. Laikę girių sodybininkus savais žmonėmis, vokiečiai nelietė jų nuosavybių, jiems jų turimas maistas nepaisytinas buvo ir todėl jų keliaraščiuose nemini.

Iš trumpų, sausų ir monotoniškų proginių pastabėlių gaunamas glūdaus, pirmykščio žmogaus rankos mažai paliesto miško vaizdas. Kaip jis atrodė bandė bene pirmas kiek aprašyti Tilžės gimnazijos mokytojas A. Thomas savo gražioje apybraižoje [13]. Pagrindinai jį aprašė jau minėti autoriai H. ir G. Mortensenai [14]. Apie Mažosios Lietuvos girias kalbėjo dar F. Mageris daug kartų minėtame veikale plačiuose visų Prūsijos miškų rėmuose.

Senoji Mažosios Lietuvos giria nebuvo ištisas vieningas miškų masyvas. Vyraujančių lapuočių ir spigliuočių medžių plotus arba jų abiejų mišrius perkirsdavo reti pušynai su krūmokšniais, ąžuolynai (Damerau) ir šiaip visokie krūmai. Visų girių podirvis buvo daugiausia drėgnas, šlapias ir vietomis tęsėsi ištisi raistai bei pelkynai. Ypatinga giria tarp Įsruties ir Ragainės turėjo *grauden* vardą. Ją mini be keliaraščių dar Vigando kronika [15] ir austrų poetas Suchenwirtas, atvykęs su savo kunigaikščiu į Prūsiją XIV a. gale ir dalyvavęs išpuolyje prieš lietuvius [16].

Kas per miškas buvo tas *grauden* ir ką pats vardas reiškia, visaip aiškinama. Vigando kronikos ir keliaraščių leidėjas Th. Hirschas, surinkęs iš šaltinių pasitaikančius *grauden* vardus ne tik Prūsuose, bet dar Žemaičiuose ir Lietuvoje, perša prielaidą, kad *graude* vadinta anglims ir degutui deginti skirtas miškas [17]. Jis

---

[12] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 63 psl.

[13] A. THOMAS, *Litauen nach den Wegeberichten*. Königliches Realgymnasium zu Tilsit, Tilžė 1885.

[14] H. ir. G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordostlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938.

[15] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 509, 651, 661 psl.

[16] Ten pat, II t., 159 psl.

[17] Ten pat, II t., 666 psl., 14 išnaša.

remia prielaidą lietuvišku (pagal jį, prūsišku) žodžiu gruzdėti (*grauzdu*, kaip jis klaidingai pasako)[18].

Hirscho nuomonei, nors jo žodiškas *graude* aiškinimas ir teisingas, nebuvo pritarta. Suabejota, kad giriose būtų buvę tiek daug anglių ir deguto deginimo vietų, jog dideli plotai ir dar nemaža jų būtų tos pramonės vardu pavadinti. H. ir G. Mortensenai, turėdami galvoje žymiausią *graudą* tarp Įsruties ir Ragainės, aiškino, jog tuo vardu žymėtas labai klampus, sunkiai pereinamas miškas[19]. Iš tikrųjų, Vigandas ir Suchenwirtas tą vietą vaizduoja dideliu raistu. Pagal Suchenwirtą, arkliai klimpo iki balnų. Vigandas kalba apie «gilų (klampų) kelią»[20]. Kitos *graudos*[21] nėra įsakmiai šlapiomis žymimos. Viena jų[22] net žodžiu «gera» paženklinta, kita[23] — «gera stovinti» (atseit, medžiai nesuvirtę), trečia[24] — turinti «gerą kelią» ir josios pusę galima net su vežimu pravažiuoti. Iš šios paskutinės užuominos Hirschas veda, kad ne visos *graudos* turėjo pelkėtą, klampų podirvį. Kai kurios galėjusios būti ir sausos. Vargiai tokia išvada pateisinama. Atrodo, kai kurios geromis, su stačiais medžiais ar net bent iš dalies pravažiuojamomis pažymėtos *graudos* buvo išimtinės, skyrusiosios nuo paprastų *graudų*. Kokios buvo paprastos *graudos* ir kuo jos skyrėsi nuo kai kurių išimtinių, leidžia spėlioti 17 keliaraštis, kur apie Mažosios Lietuvos *graudas* pasakyta: «Nuo Vilkės iki Bikeriškės ištisos *graudos* ir dalis yra stačios *graudos*»[25]. Jei tik dalis *graudų* minima stačių, tai kitos, matyti, buvo priešingos, nestačios, atseit, medžiai suvirtę. Sutinkant su Mortensenais, kad *graudos* buvo, apskritai, klampios girios, galima dar, pagal cituotą vietą, prie jų pridurti ir išvirtusius medžius. Toks buvo

---

[18] Pagal *Dabartinės lietuvių kalbos žodyną*, (Chicago) 1962, 237 psl., žodis reiškia degti be ugnies, smilkti.

[19] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 5 psl.

[20] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 651 psl.: via profunda.

[21] 16, 17, 32, 33 ir 34 keliaraštyje.

[22] 32 keliaraštyje.

[23] 17 keliaraštyje.

[24] 34 keliaraštyje.

[25] Ten pat, II t., 675 psl.: Vort von Wilkeen (upė įtekanti į Nemuno šaką žemiau Tilžės) dem vlise lj mile czu Arisken und ist lyde grauden, und ist gut steende grauden.

paprastų *graudų* vaizdas. O jau išimtinės *graudos* turėjo stačius medžius ir kitos net apysausias vietas, kurios galėjo būti ir pravažiuojamos. Tad paprastose *graudose* prie šlapio dirvožemio prisidėdavo dar sugulę, surizgę medžiai ir jie kryžininkams žygiuotę dar labiau apsunkindavo.

Jų ir vardas galėjo būti kilęs iš lietuviško žinomo žodžio griozdas, t. y. senas, nereikalingas daiktas, ar iš griozdynė-užgriozdinta, apversta nereikalingais, kliudančiais daiktais vieta.

Kita dar labiau mįslinga girios rūšis, keliaraščiuose tik vienoje vietoje (prie dabartinės Gumbinės) paminėta, yra *baičiai* (*baiten*). Iš pakartotinio paminėjimo matyti, kad tai būta kuo nors įžymaus, išsiskiriančio ploto. Hiršas mano [26], kad *baičiai* buvo pasienio tvirtovės, kokios anais laikais randamos ir Lietuvoje. Jei taip, tai kyla klausimas, kas jas girios viduryje būtų pastatęs ir prieš ką. Be to, ir pats *baičių* plotas, siekęs net 3 mylias [27] nuo krašto iki krašto [28], negalėjo būti ištisa tvirtovė. Negalima būtų prielaida, kad čia kokia grupė tvirtovių būtų vienetu pažymėta.

H. Müller [29] laiko *baičius* Pisos ir Rudupės slėnių pievas, iš esmės nemiškingas. Jam prieštaravo Mortensenai [30], atkreipdami dėmesį į 39 keliaraštį, iš kurio aiškėja, kad *baičiai* turėjo būti kokie dirbtiniai įrengimai. Mortensenų cituojamoji 39 keliaraščio vieta yra imta iš Įsruties komendanto jau minėto rašto maršalui, kur kalbama apie kliūtis, kokias sutiktų kryžininkai. Apie *baičius* sakoma: «... abiejuose *baičių* galuose yra blogas kelias ... labai užgriautas (*vorvallin*) ir reikia valyti». Mortensenai drįsta spėti, kad kelio rodytojas čia pažymėjo kelius, kokie randami ir Žemaičiuose, kulgrindomis vadinti. Kad šis spėliojimas klaidingas, aišku iš reikalo valyti kelią tuo pačiu būdu, kaip ir kitose miško vietose. Visur dirbama su kirviais ir kastuvais, šalinant

---

[26] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.

[27] Tai yra apie 24 kilometrus, nes Ordino mylia truputį ilgesnė už 8 km.

[28] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.: ... an den Baitin uf die Pisse das ist llj mile, die dritte nacht von der leger stadt bis uf die andir siet des Baitin, ouch uf die Pisse, das llj mile.

[29] *Über die Ortlichkeiten der «Wegeberichte» innerhalb der heutigen Landesgrenze*, žr. *Altpreussische Forschungen*, 1927, 43-64 psl.

[30] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 6-7 psl.

medžius, krūmus, visokius raizgynus ir klojant šlapią kelią medžiais ar žabais. Koks reikalas panašiai valyti kad ir seniausiai iškłotą kelią? Net ir supuvę paklodai galėjo būti palikti vietoje ir, jei buvo reikalas, naujais padengti. Jei ne iškloti keliai, tai tie dirbtiniai įrengimai turėjo būti kokie kiti pastatai jau sukritę ir reikalingi iš kelio pašalinti, vadinasi, atlikti valymo darbus, kaip ir kituose keliuose. Jau *baičių* miško darbų pavadinimas tuo pačiu žodžiu «ruemen», kuris taikomas visiems tik ką pažymėtiems kelių valymo darbams, rodo, kad jie nesiskyrė nuo šiųjų [31].

Dideliam *baičių* plotui, ištįsusiam daugiausia palei Pisos upę, geriausiai būtų tikę būti miško medžiagos apdirbimo vieta. Miškas seniems prūsams, kaip ir lietuviams, buvo svarbus pragyvenimo šaltinis ir jie išvystė jame visokeriopą pramonę. Ordino metu ir vėliau miško pramonės vietos šaltinių vadintos *bude, baude, bawde, bote* ar panašiais vardais. Pagal K. Lohmeyerį [32] vardas pradžioje reiškė baudžiauninkų grupę, dirbusią miškuose. Nuo jų vardo pradėtos vadinti ir miškuose jiems gyventi suręstos laikinės pašiūrės arba būdos. Ilgainiui būdų vardo reiksmė išsiplėtė ir juo imta vadinti visa statyba, susieta su miško pramone ir net pats miško darbas. Kad miško pramonė jau buvo žinoma šioje pietryčių girioje bent XIV a., aiškėja iš pirmos 1379 m. taikos sutarties tarp Jogailos ir Kęstučio iš vienos pusės ir Ordino iš kitos, kur bent Ordino žmonėms leidžiama gamintis tam tikra statybinė medžiaga *Wagenschoss* [33].

Iš buvusios miško pramonės tiek Prūsijoje, tiek Lietuvoje leistina spėlioti, jog keliaraščiuose minimi *baitin, baiten* ar (vienaskaitoje) *boyte* reiškė ištisą miško pramonės kompleksą. Galimas daiktas, kad ji klestėjo čia dar prieš Ordino atėjimą ir vėliau dėl karų sunyko. Pramonės palikimas, nukirsti ir palikti neapdirbti

---

[31] 39 keliaraštis: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 683 psl.: ... das in den Baitin ... ouch ser vorvallin, das man in ouch mus ruemen. Dėl žodžio «ruemen» vartosenos keliaraščiuose A. Thomas, *Litauen nach Wegeberichten*, Tilžė 1885, 5 psl. pastebi: «Das 'ruemen' kommt in jeder dritten Zeile der Wegeberichte vor».

[32] K. Lohmeyer, *Das Wort «Baude» im Marienburger Tresslerbuch*, žr. *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, 1911, V t., 5 sąs., 63 psl.

[33] *Codex diplomaticus Prussicus*, ed. J. Voigt, 181 psl., 134 nr.: ... wayenschoss czu houwen.

medžiai, sukritę pastatai ir buvo tie *vorfallin* keliaraščio minimi daiktai. Jie turėjo būti pašalinti, kad kryžininkai galėtų be kliūčių keliauti.

Monotonišką Mažosios Lietuvos girių kraštovaizdį įvairino laukai. Žodis laukas (*Feld*) nuolatos kartojamas keliaraščiuose ir neretai pasitaiko kronikose. Laukas (*Feld*) turėjo lotyniško *campus* prasmę, atseit, buvo atvira, nemiškinga vieta, aikštė. Negalima būtų sakyti, kad laukai būtų buvę visai be medžių. Juose augo paskiri medžiai, nepadengę taip dirvožemio, kad jame nebūtų galėjusi augti pievoms būdinga žolė. Tad laukai iš esmės buvo ne kas kita, kaip pievos giriose. Sprendžiant iš keliaraščių, jos nebuvo didelės apimties ir raiteliams kryžininkams nė kiek nekliudė keliauti. Atrodo, jos nebuvo klampios vietos, per kurias kelias būtų reikėję tiesti. Kai kurios jų net giriamos su pastaba, jog tai « geras laukas ». Matyti tie vadinamieji laukai ar pievos buvo sausi plotai ir tiko būti gyvenvietėmis. Bet keliaraščiai nekalba apie sodybas bei gyventojus jose. Juose tik pažymima, kad ten yra pašaro ar žolės arkliams ir jos tinkamos vietos nakvynėms.

Tiek keliaraščiuose, tiek kronikose tų pievų-laukų ne per daugiausia minima. Iš keliaraščių minimų laukų Mažajai Lietuvai tenka vos 8. Bet viename Karaliaučiaus archyve esančiame skalviams dovanojimo dokumente H. G. Mortensenai išskaitė jau 16 laukų [34]. Aišku, jų buvo daug daugiau nei šaltiniuose užrašyta. Ypač į keliaraščius jų tik maža dalis galėjo patekti, nes jie težymėjo tiesius kelių ruožus su kuo trumpiausiais atstumais nuo lietuvių gyvenamų sodybų, kur jiems « buvo ko plėšti ». Labai miškingoje Prūsijoje tokių niekur netrūko. Jų turėjo būti nemaža ir Mažosios Lietuvos giriose. Vokiečiai kolonistai sodinti tuose laukuose, taip pat ir vietiniai prūsai bei lietuviai Ordino vyriausybės ar vyskupo valia. Pagal Mortensenus, vokiečiai vis gaudavo tuščius laukus, tik kadaise vietinių gyventus. Jie neprileidžia, kad vokiečiai būtų iš jų vietinius išstūmę ar, greta jų susėdę, būtų jų sodybas siaurinę [35].

Mūsų kalbami autoriai ilgoje savo veikalo išnašoje [36] sumini

---

[34] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 104 ir sek. psl.

[35] Ten pat, I t., 89 ir sek. psl.

[36] Ten pat, I t., 9 psl., 29 išnaša.

visą eilę šaltinių, kurie rodą, jog anksčiau buvusios gyvenvietės virtusios laukais. Tai įvykę dar prieš Ordino atėjimą. Jų spėjimu, kokios epidemijos ar tarpusaviai karai išnaikinę gyventojus. Kiek nuostabu, kad sena nuomonė, jog karai su Ordinu bus išnaikinę vietinius gyventojus, mūsų autorių beveik nepaisoma. Net ir apie trijų aisčių giminių, nadruvių, skalvių ir sūduvių, išnaikinimą jų nekalbama. Gyventojai ir čia nykę nuo epidemijų ar tarpusavių kovų. Šiek tiek šių paskutinių gyventojų vis dėlto pergyveno negandų laikus ir Ordino puolimus ir išsilaikė visais laikais. Tačiau autoriai niekur nemato jų gyvenančių keliaraščių ir kitų šaltinių minimuose laukuose.

Laukai ar kokios menkos gyventojų būstinės, kur tokios buvo, nyko neaprėpiamuose girių plotuose. Per jas sunkiai galėjo praliįsti pėstieji. Ką jau kalbėti apie raitelius ir važiuotus, gabenusius proviantą. Sunkiai apsišarvavusius karius ir jų vežimus turėjo lydėti baudžiauninkų darbininkų kolonos su kirviais ir kastuvais ir skinti mišką bei tiesti kelius. Beveik kas trečioje keliaraščių eilutėje kartojamas žodis *ruemen* (valyti), t. y. pašalinti suvirtusius ar stačius medžius, iškirsti krūmus ar visokius raizginus. Ir taip valyti kelią vietomis tenka net kokias dvi, tris mylias ištisai. Kitas didelis darbas, keliaraščiuose vadinamas taip pat nuolat pasikartojančiu žodžiu *brucken*, buvo tiltų ar lieptų tiesimas. Šis didelis ir vargingas darbas atkrisdavo žiemos metu, kai šalčiai sukaustydavo upes ir pelkynus. Todėl kryžiuočiai dažnai žygiuodavo žiemos metu. Bet šiuo metu jie turėjo kęsti šalčius ir rūpintis pašaru arkliams. Šių dalykų vengdami kryžininkai labiau mėgdavo vasaros žygius ir todėl jų keliaraščių dauguma šiam sezonui taikoma.

Vasaros žygiuose baudžiauninkams darbininkams darbas buvo dvigubas: girių valymas ir tiltų ar grindinių tiesimas [37]. Paprastai, pelkes ar mažus upokšnius iškiodavo žabais ar medžių apvalainiais. Per upes ar klampesnius raistus statydavo tiltus. Šiųjų kiekvienam maršrutui daug reikėdavo dėl upių ir balų gausumo. Pavyzdžiui, nuo Įsruties iki Širvintos upės (maždaug 60 km. oro

[37] A. Thomas, *Litauen nach Wegeberichten*, Tilžė 1885, 5 psl. klaidingai išplečia žodžio «ruemen» reikšmę kai juo aprėpia ne vien miško valymą ir kelių tiesimą, bet dar ir tiltų statybą. Iš tikrųjų, tiltams tiesti visur vartojamas žodis *brucken*.

linija) sužymėta net 13 tiltų bei lieptų. Paskutinis tiltas per Širvintą, rodos, buvo vienas didesnių, 10 metrų ilgumo [38].

Bendram, girių vaizdui paryškinti pravers atpasakoti dviejų šaltinių sužymėtus kelius, vedusius per Mažosios Lietuvos vidurkį maždaug nuo Deimenos ir Priegliaus upių iki Ragainės. Pirmas kelias paimtas iš minėtų keliaraščių. Jis vadovo eitas ir paženklintas 1384 m. gruodžio 4 d.

Kelias nuo Tepliuvos eina per Laukiškius iki Miellaukių tris mylias. Čia reikia pirmą naktį ilsėtis. Pašaro yra pakankamai, tačiau jo reikia palikti sugrįžimui. Nuo Miellaukių viena mylia iki Paurės upės. Reikia statyti tiltas. Nuo Paurės einama prie Uosos upės . Čia irgi reikalingas tiltas. Nuo Argės viena mylia iki Taurės. Pašaro šioje vietoje pakanka ir su kariuomene sustojama. Nuo Taurės 2 mylios iki Tilželės upės. Vėl reikalingas tiltas. Šioje vietoje reikia sustoti grįžtant su kariuomene nuo Ragainės. Nuo Tilželės iki Ragainės viena mylia.

Aprašytasis kelias tuo ypatingas, kad jame netenka niekur valyti, *ruemen*, t. y. skintis per miškus. Bet už tai reikia daug *brucken*, grįsti ar tiesti tiltus per upes ir upokšnius. Atrodo, kelias paženklintas per pelkynus ir raistus, kur medžių ne per daugiausia augo ir jie negalėjo būti kliūtimi keliauninkams.

Visai kitoks kelias aprašomas jau tikrai keliautas, o ne įsivaizduojamas, kaip tas keliaraščio. Jis ėjo per sunkių sunkiausią girią, kurią Fr. Mageris pavadino didžiąja *grauda* [39] ir taip pažymėjo prie knygos pridėtame žemėlapyje. Kelias aprašomas dviejuose 1427 m. laiškuose, rašytuose pačiam didžiajam magistrui [40]. Pirmojo autorius yra pats didysis maršalas, įstrigęs toje *graudoje* į Ragainę keliaudamas.

Gruodžio mėn. išsirengė jis iš Karaliaučiaus su būriu palydovų į Ragainę ir to paties mėnesio 21 d. iš stovyklos prie Uosos upės rašo didžiajam magistrui. Jis ketinęs laivu vykti per Kuršių marias ir Klaipėdą. Tačiau dalykus žinantieji jį atkalbėjo, sakydami, jog su tokiu sunkiu kroviniu ir tiek žmonių negalėsiąs nuvykti. Tada nuspręsta vykti per *graudą* iš artimiausio pasirink-

---

[38] 43 Keliaraštis : *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 685 psl.

[39] Fr. Mager, *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum*, Kölnas 1960, I t., 150 psl.

[40] Abu laiškai atpasakojami pagal Magerį. Ten pat, I t., 151-152 psl.

to kelio per Taplaukius į Didžiuosius Sirus. Kelias tiek biaurus ir užverstas (*ungerumet*), kad «mes jau trečią naktį *graudoje* gulime. Pirmą naktį *graudoje* mes nakvojome Miellaukių lauke, antrą naktį prie Paurės upės ir dabar esame prie Uosos. Tad pirmą dieną, nuo Taplaukių nukeliavome 4 mylias, antrą — 1 ir trečią — 1½, nors turime 200 darbininkų. Tačiau rytoj, jei Dievas padės, vyksime prie Ragainės, kas bebūtų. Metų ketvirtį[41] mes tikrai pasninkavome, nes maisto vežimai atsiliko».

Kaip matyti, pirmą dieną keliauta be gaišties ir pasiektas įprastas anais laikais kelionės atstumas — apie 33 km. Atrodo, tą dieną keliauta dar priemiškiais ir pakenčiamu keliu. Bet antrą ir trečią dieną, įėję į pačią girios gilumą, vos tik ketvirtadalį pirmos dienos kelio galėjo sukakti, nors su savimi tempėsi 200 baudžiauninkų, kelio skynėjų.

Gražiai papildo tą didžiojo maršalo laišką Ragainės komtūro gruodžio 22 d. laiškas, siųstas taip pat didžiajam magistrui. Jis pasakoja apie įstrigusio didžiojo maršalo vargą ir tikisi jį prisikasiantį prie Tilželės ir pasieksiantį Ragainę. Iš savo pusės komtūras siunčia jam skalvius nuo Tilžės ir Ragainės keliui iš priešingos pusės skinti ir padėti išsikapanoti «iš biauraus dumblyno» (*us der mose arg*).

Tokių beveik neperžengiamų girių, kokių vieną šie du laiškai vaizduoja trumpame ruože tarp Miellaukių ir Tilžės, buvo visur Mažojoje Lietuvoje. Jų netrūko visoje Prūsijoje ir pačioje Didžiojoje Lietuvoje. Tačiau aplink jas ir net jose pačiose vietomis gyveno žmonės savo sodybose. Turint galvoje labai retą anais laikais gyventojų tankumą, gyvenvietes galima laikyti lyg salomis tarp girių, ežerų, pelkių, raistų ir upių. Vienur tos salos buvo didesnės ir gausesnės gyventojų, kitur mažesnės. Klausimas, koks buvo Mažosios Lietuvos apgyvendinimas seniausiais ir Ordino laikais, kaip gyventojai kūrėsi giriose ir kuo vertėsi. Šie klausimai dėstomi sekančiame skyriuje.

---

[41] Laiške pasninkas pavadintas *quatember*, kas reiškia ketvirtis metų, Katalikų Bažnyčioje net iki paskutinių laikų įsakomos pasninkų dienos.

III. MAŽOSIOS LIETUVOS GYVENTOJAI ORDINO METU

1. Mažosios Lietuvos užkariavimas

Kaip jau minėta, tirščiau gyvenamos Prūsijos sritys traukėsi nuo Vyslos palei Aistmarias iki maždaug Alnos ir Priegliaus upių. Čia jų kilčių gyvenamos žemės buvo salos, apsuptos miškų žiedų. Prie šio gyvenamo ploto šliejos Sembos pusiasalis. Atskirtas nuo žemyno dviejų susibėgusių upių — Priegliaus ir Deimenos, jis panašėjo į salą. XI a. kronikininkas Adomas Bremeniškis jį ir laikė sala ir gretino su jai artimiausiu Riugenu [42]. Kronikininkas palankiai atsiliepia apie Sembos prūsus, apibūdina juos dažnai cituojamu epitetu — *homines humanissimi* ir užsimena apie jų sodybas. Jis kalba: «Neprieinami tarp balų, nepakenčia jokios sau valdžios» [43]. Vadinasi, sembai ir gyveno tarp balų pasklidę, nors jų kraštas buvo tirščiausiai apgyventa Prūsijos dalis.

Semba pietryčiuose jungėsi su didžiąja giria, t. y. siekė būsimos Mažosios Lietuvos. Vakarinėje šios girios dalyje gyveno jau minėta nadruvių kiltis, buvusi sembų kaimynė. Aiškintinas būtų klausimas, kur ėjo siena tarp sembų ir nadruvių. Klausimas tam tikru atžvilgiu svarbus todėl, kad Semba dar nenukariauta laikyta Ordino ir jo bažnyčios vadovų paskutine rytuose Prūsijos sritimi. Tai rodo popiežiaus legato Vilhelmo Modeniečio prūsų vyskupijų įkūrimo dokumentas 1243 m. [44].

Vyskupas, popiežiaus pavestas, įsteigė 4 vyskupijas: Kulmijos ir tris Prūsijos. Kiekvienai vyskupijai vedamos sienos pagal upes. Kulmo ir dvi Prūsijos vyskupijos steigiamos «pakrikštytame», atseit, nukariautame krašte. Pažymėtina, kad prūsiškos vyskupijos net ir vardų neturi [45]. Jos tik vėliau pavadintos Pamedės ir Varmės vardais. Prie šių trijų diecezijų priduriama ketvirta, pažymint, kad ji yra «nepakrikštytos žemės diecezija», t. y. dar neužkariautos. Jos vakarinė siena yra Baltijos jūra, šiaurinė — Kuršių

---

[42] Adam Bremensis, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, ed. B. Schmeidler, 1917, IV knyga, 18 skyrius, 245 psl.

[43] Ten pat.

[44] *Preussisches Urkundenbuch*, I t., 108 psl., 143 nr.

[45] Ten pat: De non conversa autem terra.

marios [46] ir pietinė — Priegliaus upė. Rytuose diecezijos siena siekė iki Lietuvos [47].

Vyskupijų kūrimo dokumentas aiškiai apibrėžė dar visai pagoniškos Sembos srities sienas ir kartu įtraukė ją į būsimų Prūsijos vyskupijų tinklą. Klausimas, kodėl šioje srityje, dar Ordino nepasiektoje, jau numatoma būsima diecezija? Atsakymo į tą klausimą tenka ieškoti, rodos, Vilhelmo Modeniečio misijoje. Romos kurija jį siuntė į Prūsiją ir įpareigojo visoje jos žemėje, kitaip tariant, visoje legacijos srityje įkurti vyskupijas [48]. Tad legatas, eidamas sąžiningai jam pavestas pareigas, neaplenkė nė visai dar pagoniškos Sembos, nes laikė ją Prūsijos dalimi. Pažymėtina, kad pagoniškos diecezijos kūrimas ir skirtingai formuluojamas palyginti su kitomis diecezijomis. Čia randama reikalo dar pridurti, kad ji «su minėta [Varmės] diecezija sujungta» (*coniuncta*). Kaip ji bus sujungta — neaiškinama. Nebent dokumento autoriaus vaizduotėje diecezijos bus tuo sujungtos, kad jų sienos rytuose turės baigtis prie Lietuvos ribų [49].

Iš 1243 m. vyskupijų steigimo dokumento plaukia aiški išvada: Ordinui ir jo bažnytiniams bendrininkams Semba buvo pati rytinė prūsų kiltis, už kurios giriose prasidėjo lietuvių žemės.

Artimiausi sembų lietuviški kaimynai, kaip juos vaizdavosi popiežiaus legatas, buvo nadruviai. Apie juos daugiau sužinome iš Dusburgo, kai jis apie juos pirmiausiai kalbėjo ryšium su Ordino kovomis Semboje.

Kai Ordinas baigtinai pasilenkė sau sembus (1255) ir šieji priėmė krikštą, trys gretimos kiltys, sūduviai, nadruviai ir skalviai, susitarė ir iš vien puolė kryžiuočius ir pasikrikštijusius sembus [50]. Žygis jiems pasisekė. Grįždami su grobiu jie sumojo pastatyti Vėluvos pilį, kad «sembams ir broliams staigus ir netikėtas įsi-

---

[46] Dokumente sakoma «iš šiaurės Nemuno upė», nes Kuršių marios tada laikytos Nemunu.

[47] Ten pat: . . . a meridie flumen Pregore versus orientem usque ad terminos Letuinorum.

[48] Vilhelmas Modenietis apie jam skirtą popiežiaus misiją sako: . . . commisit nobis . . . ut limitare possemus dioceses infra terminos nostre legationis et episcopos instituere in eosdem.

[49] Varmės vyskupijos ribos rytuose ir turės tęstis «*usque ad terminos Letuinorum*».

[50] DUSBURGAS, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 92 psl.

brovimas į nadruvių žemę nebūtų galimas». Iš šio liudijimo aiškėja, kad dabartinis prie Priegliaus gulintis miestelis buvo mūsų kalbamais laikais pakraštinė nadruvių pilis, skirta saugoti jų kraštui nuo priešų. Apie kitas nadruvių pilis ir šiaip gyvenvietes sužinome iš to paties Dusburgo jų nukariavimų aprašymo.

Kryžiuočiai pradėjo karus su nadruviais 1274 m., pirma pasivergę 6 vakarines prūsų kiltis. Jie paėmė įkaitus iš jų, ir po to jos paklususios jų tikėjimui ir valdžiai. Atrodo, sekant Dusburgo pasakojimu [51], su šių giminių nukariavimu Ordinas baigė pirmą karų su pagonimis etapą ir kovos su nadruviais buvo jo naujas mostas. Magistras ir broliai ėmėsi karo su pagonimis nadruviais «krikščionių riboms praplėsti».

Pirmu žygiu jie traukė į Retavos (Rethowis ar Lethowis) teritoriją, kur paėmė ir sudegino 2 dideles pilis su priepiliais. Daug žmonių išmušę ir į nelaisvę paėmę, grįžo su arklių, galvijų ir kitų gėrybių dideliu grobiu, kad «vos parvilkti galėjo [52]. Įdomu būtų susekti, kurioje vietoje buvo ta pirmoji paminėta nadruvių gyvenvietė net su dviem pilimis. Nėra jokios abejonės, kad čia turime sėslių žemdirbių teritoriją, kaip rodo kryžiuočių paimtas grobis.

Retavos teritorijos nepavyko surasti nė pačiam Dusburgo kronikos leidėjui M. Töppenui, dideliam Prūsų istorinės geografijos mokovui. Bene pirmas ją bandė lokalizuoti H. Łowmiańskis [53] prie dabartinio Briedlaukių kaimo (į pietus nuo Įsruties). Jam nepritarė A. Salys [54] ir ypač H. ir G. Mortensenai [55]. Šie teisingai pastebi, kad kaimo pavadinimo šaknis syja su lietuvišku *briedis* ar prūsišku *braydis*. Tad garsas *b* priklauso vardo šakniai ir jis negali išvirsti į *r*. Mortensenai spėlioja, jog nadruvių teritorijos pavadinimas išlikęs šių dienų Rudupėnų kaime, prie Unguros upės. (Jis sename Schröterio žemėlapyje *Rodwisch* vadinamas). Teritorijos pavadinimas ir jos padėtis prie didelės upės daro Mortensenų spėjimą gan patikimą. Tad prie Unguros,

---

[51] Ten pat, I t., 131 psl.

[52] Ten pat.

[53] H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Vilnius 1932, II t., 39 psl.

[54] *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., 469 psl.

[55] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 81 psl.

į pietryčius nuo Įsruties užtinkame pirmą nadruvių ūkininkų gyvenamą ruožą.

Tuojau sekė kitas kryžiuočių žygis laivais į teritoriją *Catthow* ir prie jos pilies *Otholichia*. Pilis buvo paimta ir sudeginta. Jau Töppenas tapatino *Catthow* teritoriją su *Katniavos* (vokiškai Kattenau) kaimu, į šiaurės rytus nuo Gumbinės. Ne per toliausiai nuo to kaimo plaukia Pisos upė, kuri galėjo siekti Katniavos žemės. Kadangi Pisos upė yra Priegliaus įtakas, tai visai galima prielaida, kad tomis dviem upėmis kryžininkai įrėsi nuo pat Sembos. Visa bėda, kad šioje apylinkėje neužtiktas vietovardis, kuris galėtų būti tapatinamas su Otholichia. Mortensenai linkę spėlioti [56], kad *Catthow* galėjo būti kita labai žymi vieta Nadruvoje — Norkyčiai prie Auksnės upės. Žodžio pusėje — *kethin* galimas atitikmuo *Catthow*, o Auksinės upės varde gali glūdėti vardas *Otholichia*. Autorių kombinaciją reikia pripažinti perdėm laisva dėl didelių vardų skirtumų. Daug didesnį pagrindą turėjo Töppenas, siejęs teritoriją su Katniavos kaimu. O kryžiuočių sudeginta pilis išnyko be pėdsakų ir jos vardas dingo. Katniavos žemė dar minima ir 39 keliaraštyje, kur aprašomas kelias nuo Įsruties į Marienverderį [57].

Trečiu ir paskutiniu Dusburgo atpasakotu žygiu kryžininkai užėmė *Camenisviko* pilį, stovėjusią prie Arsės upės; 200 vyrų gynė tą pilį, kol kryžeiviai paveržė ją. Vyrai buvo iššudyti, moterys ir vaikai į nelaisvę išvesti [58]. Kryžiuočiai sudegino pilį ir su «neišpasakytu grobiu» pasitraukė.

Camenisviko pilies vieta jau kronikos leidėjo M. Töppeno pripažinta prie Įsruties esantis kalnas Kamsvikas [59]. O metraštininko minima Arsės upė tapatinama su Ungura, kuri beveik juosia tą kalną. Töppeno lokalizavimas buvo beveik visuotinai pripažintas [60], kol pirmi kritikai Mortensenai rimtai pajudino jį [61]. Jie suabejojo, kad Dusburgas Unguros upę būtų vadinęs Arse,

---

[56] Ten pat, II t., 80 psl.

[57] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 683 psl.

[58] Ten pat, I t., 132 psl.

[59] Ten pat, I t., 132 psl., 5 išnaša.

[60] A. SALYS, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t., (1959) 470 psl., kur jis Kamsviko piliakalnį laiko senuoju Camenisviku.

[61] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 79 psl.

jei kitoje vietoje jis ją vadina *Wangrapia*. Tą prieštaravimą pastebėjo jau ir Töppenas ir tuo susilpnino savo tvirtinimą. Mortensenai atkreipė dėmesį į keliaraštyje [62] paminėtą *Caniswig*, kuris nurodytas iš Įsruties į Lietuvą vykstančių žygininkų antra nakvynės vieta. Jis turėjo būti žymiai toliau nuo Įsruties nei Kamsviko kalnas. Dėl vietovardžio galūnės visi autoriai linkę gretinti vardą su Vyko upeliu. įtekančiu už 8 km į šiaurę nuo Darkiemio į Ungurą. To upelio aplinkoje ties Unguros upe esantis Kamantų kaimas su pilies kalnu buvo jų spėjamoji Dusburgo *Camenisviko* tvirtovė. Pro kaimą tekantis upokšnis, Unguros įtakas, galėjo turėti Arsės vardą.

Dusburgas suminėjo tris kryžiuočių puolimus vis į skirtingas vietas ir tuo baigė Nadruvos nukariavimų aprašymą. Baigdamas pastebi: «Daug garbingų kovų kovota, kurios nesurašytos šioje knygoje, nes būtų per daug nuobodu viską paskirai išpasakoti» [63]. Pasak jo, nadruviai buvo galinga karių tauta ir turėjo daug pilių. Tačiau nugalėta pasidavė kryžiuočiams ir jų tikėjimui. Tik užkietėjusi mažuma pasitraukė į Lietuvą. Su šiuo nadruvių likimo pavaizdavimu nesiderina jo baigiamoji pastaba: «Taip Nadruvos žemė iki šios dienos palieka tuščia, *desolata*» [64]. Jei ji būtų ištuštėjusi, tai nebūtų buvę kam Ordinui pasiduoti. Netiesioginai ir pats Dusburgas pripažįsta, jog gyventojų dauguma savose vietose paliko, kai jis pavartoja išsireiškimą «išskyrus mažumą» *preter paucos*, taikytą į Lietuvą pasitraukusiems.

Iš tikrųjų, Nadruvoje sutinkami gyventojai visais laikais. Jie tūnojo giriose ar slankiojo jose, ir iš jų bei dar prisidėjusių pašaliečių kūrėsi Mažoji Lietuva.

Ordinas ėmė pulti skalvius tuo pačiu metu, kaip ir nadruvius. Skalviai gyveno abiejose žemutinio Nemuno pusėse. Jų pagrindinės sodybos buvo prie Nemuno ir sunkiai pereinamų miškų atskirtos nuo Nadruvos. Ordinui nebuvo reikalo baimintis dėl suderinto nadruvių ir skalvių pasipriešinimo, kai jis abejus ėmė tuo pačiu metu pulti [65]. Sunkiai pasiekiami sausuma panemunės skalviai pulti taip pat nelengvu vandens keliu, iš Sembos.

---

[62] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 689 psl.
[63] Ten pat, I t., 132 psl.
[64] Ten pat, I t., 133 psl.
[65] Ten pat.

Netikėtai užpulta, rodos, pagrindinė skalvių pilis, stovėjusi ant kalno dabartinės Ragainės vietoje [66]. Aukšta siena supo pilį ir puolėjai užkopė ant jos tik pasistatę kopėčias. Smarkiai priešinančiuosius gynėjus, kurie buvo gausesni nei puolėjai, atrėmė Ordino strėlininkai. Jie pro sieną ir vartus įsibrovė į pilį. Įvykdę įprastą anais laikais egzekuciją — iššudę vyrus, moteris su mažaisiais pasiėmę ir susikrovę gėrybes, pasitraukė. Pasitraukdami sudegino pilį su priepiliu *suburbium* ir su aplinkiniais trobesiais.

Kai Ordinas pavergė visas aisčių kiltis iki Nemuno ir pradėjo tęsti kovas Lietuvai užkariauti, jis 1289 m. pastatė sudegintos skalvių Ragainės vietoje savo pilį ir jai davė vardą *Landeshut*. Nuostabu, kad vokiečių pastatyta ir jų valdoma pilis neišlaikė vokiško vardo. Jį nustelbė senas, prieš 10 su viršum metų sudegintos skalvių pilies vardas. Ne kas kitas, kaip skalviai, pastoviai aplink pilį gyvenę, išlaikė sudegintos pilies ir jos kalno vardą ir jį davė vokiečių atstatytai piliai. Vokiškas vardas, matyti, tuojau buvo išstumtas, kad Dusburgas po kokių 47 m. rašęs, paminėjęs vardą Landeshut, čia pat pridūrė: « Bet dabar visų vadinama *Raganita* nuo artimos upės » [67].

Ragainė paversta pagrindine Ordino tvirtove rytiniame pakraštyje, kokia ji kadaise buvo skalviams. Ji Ordinui derėjo « vyriausiąja būstine » karuose su pagonimis lietuviais ir jos viršininkas komtūras daugiausia vadovavo jiems.

Antra kryžiuočių užpulta skalvių pilis, pasiekta taip pat vandens keliu, gulėjo kitoje Nemuno pusėje. Dusburgas ją vadina *Ramige* [68]. Pilis liko paimta per vieną dieną ir sudeginta ; gyventojai iš dalies iššudyti, iš dalies į nelaisvę išvesti.

Pagal Dusburgo aprašymą, pilis turėjo stovėti priešais Ragainę [69] ir jos vietai gerai tinka Rambyno kalnas. Skalviai, matyti, turėjo ant jo pasistatę pilį, dabar kryžiuočių sugriautą. Nors pilis, rodos, nebuvo atstatyta, tačiau Rambynas paliko žymi vieta. Jis minimas bent dviejuose — 22 ir 23 keliaraščiuose, kur jis numatytas pradžiai žygių į Lietuvą. Viename keliaraštyje

---

[66] Ten pat.

[67] Ten pat, I t., 151 psl.

[68] Ten pat, I t., 133 psl.

[69] Dusburgas, aprašęs Ragainės kritimą, apie Ramigę šiaip kalba : . . . frater Theodoricus . . . ad littus Memele oppositum accedens, castrum Ramige impugnavit. Žodis « oppositum » be abejo reiškia « priešais Ragainę ».

visam maršrutui duodama antraštė: «Nuo šv. Rambyno miško iki Medininkų krašto»[70]. Iš antraštės galima spręsti, kad kalnas su mišku nuo senų laikų buvo skalvių kulto vietą, jos atminimas išsilaikė iki krikščioniškų laikų (keliaraštis su šia antrašte parašytas tarp 1385-1395 m.) ir vokiečiams buvo žinomas. Ne kokie ateiviai, bet pastoviai gyvenę čiabuviai galėjo šventos girios tradiciją išlaikyti.

Sekant kronikininko aprašymu gaunamas įspūdis, kad skalviai nebuvo visai pasklidusi ir neorganizuota masė, kuri kryžiuočiams būtų lengvai pasidavusi. Jie turėjo tvirtoves, vadus, pajėgusius atkakliai priešintis užpuolikams. Dusburgas mini vieną skalvių išpuolį į Labguvos vokiečių tvirtovę, kurią pasiekė jų pasiųsti vyrai taip pat vandens keliu. Iš šios tvirtovės, gulinčios prie Deimenos upės, greičiausiai kryžiuočiai išsiruošdavo plaukti prieš panemunės skalvius ir todėl jiems svarbu rodėsi ją sunaikinti. Netikėtai užpulti dar miegantieji pilies gyventojai negalėjo priešintis ir skalviai ją lengvai užgrobė ir sudegino.

Keršydamas skalviams, prieš juos patraukė pats didysis magistras jau sausuma ir teriojo skalvių žemę nuo «krašto iki krašto» jos dalyje, «lietusioje Prūsijos žemę». Matyti, Dusburgas dar nebuvo pakankamai tvirtas priskirti skalvius prie prūsų, kad jų teriojamą vakarinį kraštą laikė gretimą Prūsijai. Bent ta puolamoji vakarinės Skalvos dalis turėjo būti pakankamai gyvenama, kad Ordinas plėšikaudamas ir degindamas traukė per ją[71]. Tik daugiau ar mažiau pastoviai įsikūrusius skalvius galėjo jų vadas suorganizuoti ir priešintis užpuolikams, sekdamas juos su didele kariuomene[72].

Ryšium su Skalvos puolimu Dusburgas žino papasakoti ir vieną pasakaitę apie nekurį pilies komendantą Sareką, sėdėjusį savo vardo pilyje prie Lietuvos sienos[73]. Jis, neturėdamas jėgų pasipriešinti krikščionims, sumojo apgaule keršyti jiems. Sareka siuntė pasiuntinį į Klaipėdos komtūrą, žadėjo jam krikštytis ir

---

[70] Ten pat, II t., 677 psl.

[71] Ten pat, I t., 134 psl.: ... per incendium et rapinam pertransierunt a fine usque ad finem.

[72] Ten pat.

[73] Ten pat.

prašė jį atvykti su palydovais. Kai komtūras paklausęs vyko, Sareika ruošėsi užpulti jį. Perspėtas komtūras pirmas užpuolė Sareiką ir suėmė jį su keliais palydovais. Sareika žuvo grumtynėse, bandydamas išsilaisvinti.

Kur buvo ta Sareikos pilis? Dusburgo leidėjas Töppenas rodo dvi galimas jos vietas: Šerikai Šilalės valsčiuje ir Šarkakalnis prie Jūros, Lauksargų apylinkėje [74]. Mortensenai [75], sekdami Saliu, atmeta Šerikus ir linkę sieti kalbamo skalvio pilį su Šarkakalniu. Prie to jie išvilko iš Karaliaučiaus archyvo 1344 m. dokumentą [76], kur dviem skalviams dovanojama žemė «*im velde gelegen no bi dem huse Sareibe*» [77]. Mortensenai prileidžia — prieštaraudami Saliui — kad Dusburgo minima Sareiko pilis buvo Šarkakalnyje, Lauksargų apylinkėje. O Karaliaučiaus dokumento laukas atitinka dabartinius Šereiklaukius (*Schreitlaugken* Schröterio žemėlapyje), Jūros ir Nemuno santakoje. Pagal jų dokumento interpretaciją žodis *Sareike* sietinas ne su pilimi — *hus*, bet su lauku — *velde*. Pilimi, jų nuomone, dokumento autorius žymėjo Ragainę. Dusburgo aprašomuoju metu ant Šarkakalnio buvusios Sareikos pilies teritorija siekusi Jūros-Nemuno santakos ir iš to skalviams duotame lauke užsilikęs pilies vardas, kurį gavo ir čia pat kilęs kaimas.

Taip suktai aiškina dalyką Mortensenai pagal savo teoriją, kad kokiame XIV a. Skalva buvo tuštuma (bent sodybiniu atžvilgiu) ir jokių pilių joje, be Ragainės ir Tilžės, negalėjo būti. Tad neturėjo būti ir Sareikos pilies ir todėl dokumento minima pilis reiškusi Ragainę. Vargiai toks teksto aiškinimas leistinas, jei jame apie dovanotą lauką sakoma: «Arti prie Sareikos pilies». Antra vertus, Ragainės pilis kad ir buvo žymiausia Skalvoje, tačiau ne vienintelė. Atrodo, dokumento redaktorius būtų turėjęs ją vardu žymėti, jei lauką su ja būtų jungęs. Dėmesio verta

---

[74] Ten pat, I t., 134 psl., 3 išnaša.

[75] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 105 psl.

[76] Fol. 112.

[77] Pagal prof. Salį žodyje *Sareike* per klaidą raidė *k* išskaityta raide *b*: A. SALYS, *Skalva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVII t. (1962), 537 psl.

ir Salio pastaba, kad Sareikos laukas ir pilis turėjo būti kur šiauriau [78].

Dusburgo žodžiai, kad pilis buvusi «toje Skalvos dalyje, kuri liečia (*tangit*) Lietuvos žemę», leidžia ją lokalizuoti prie tų žemaičių sričių (*lant*), kurios keliaraščiuose vis minimos kryžiuočių žygių tikslu. Jiems Lietuva prasidėdavo nuo tų sričių ir jų kronikininkas tai netiesioginai pareiškė.

Paskutiniu Dusburgo aprašytu žygiu į Skalvą sunaikinta pilis *Sasowia*. Prie jos traukė paties magistro vedamų 1500 raitelių ir plaukė 15 laivų. Po ilgų kovų kryžiuočiai paėmė pilį, jos gyventojus iš dalies iššudė, iš dalies į nelaisvę išsivedė ir pilį sudegino[79].

Sasowia pilies vieta jungiama su lauku *Sassow*, minimu 1312 ir 1333 skalviams užrašytų žemių aktuose [80]. Salys [81] ir Mortensenai [82] spėja, kad to lauko su pilimi vieta buvusi kur apie Šešuvies upę, prie Tauragės įtekančią į Jūrą. Ji pakartotinai minima ir keliaraščiuose, atseit, Ordino žmonėms buvo gerai žinoma. Tačiau Dusburgo minimas žygis vargiai galėjo būti į tą vietovę kreipiamas. Juk kronikininko liudijimu, pats didysis magistras vedė 1500 raitelių ir 15 laivų su kariais. Laivai ir raiteliai turėjo atvykti iš Sembos ar kokios jai artimos srities, nes artumoje, kur nors prie Nemuno, Ordinas dar nebuvo įsikūręs. Tad laivai tegalėjo atplaukti ten kur nuo Labguvos Kuršių mariomis, Nemunu ir pasikelti Jūros upe. Bet kaip su raiteliais? Negi jie būtų traukę greta pakrantėmis. O keliauti skyrium kur nuo Vėluvos ar Tepluvos per tą *graudą* (lūžtvietą) iki Nemuno vargiai būtų ryžtasi. Pagaliau, neįmanoma, kad didžiojo magistro vadovaujama ekspedicija būtų nukreipta dviem keliais.

Turint galvoje šias kliūtis, reikėtų priimti seną M. Töppeno lokalizaciją — nors ir su rezervu — Šešupėnus prie Įsros upės[83],

---

[78] Ten pat.

[79] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl.

[80] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum 17. Jahrhundert*, Leipcigas 1938, II t., 105 psl.

[81] A. Salys, *Skalva*, žr. *Lietuvių Encikopedija*, XXVII t. (1962), 538 psl.

[82] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 105 psl.

[83] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl., 2 išnaša.

kaip ją priėmė ir H. Łowmiańskis [84]. Ši vietovė gulėjo dar, palyginti, gerai apgyventoje Skalvoje ir lengvai pasiekiama nuo Priegliaus upės laivais ir jote.

Dusburgas baigė skalvių nukariavimo aprašymą pavaizdavęs 4 Ordino išpuolius. Čia pat jis pridūrė — kaip ir Nadruvos karų gale, — kad karų daug vesta ; tik būtų nuobodu jie visi suminėti. Karai baigėsi pasidavus trims vadams, Surbantui, Svisdotui ir Surdotui, vedusiems kovas su kryžiuočiais. Jie paliko paveldėtas žemes ir su šeimomis bei palydovais pasitraukė pas krikščionis [85], t. y. į Prūsijos gilumą. Jie greičiausiai gavo iš Ordino sodybas, kaip vieno skalvių didiko apgyvendinimo pavyzdys rodo [86]. Liaudis, netekusi vadų, pasidavė, kaip Dusburgas rašo, «krikščioniškam tikėjimui», gal bent iš formos sutiko būti krikščionimis ir ištikimi Ordinui.

Su šiuo Dusburgo karų galo aprašymu visai nesiderina jo baigiamoji frazė : « Taip ta žemė buvo be gyventojo daug metų»[87]. Atrodytų, kad tuojau po karų krašte nebuvo nė vieno gyventojo. Bet vėliau jų iš kažkur atsirado. Skalva Dusburgui nebuvo tuščia, kai jis kroniką rašė (apie 1336 m.), jei kalbėjo apie jos praeities tuštumą (sakydamas *fuit*). Aplamai, ta jo kartojama beveik tais pačiais žodžiai frazė, kalbant apie Sūduvos [88], Nadruvos ir Skalvos nukariavimus, yra lyg kronikininko retorinė formulė, derėjusi jam Ordino žygių įspūdžiui padidinti, o ne tikrai padėčiai nušviesti [89].

2. Vakarinė Nadruvos siena

Kadangi Mažoji Lietuva išsivystė maždaug Nadruvos ir Skalvos srityse, tai jos vakarų sienai bent apytikriai susekti reikia pir-

---

[84] H. Łowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Vilnius 1930, II t. 22 psl.

[85] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135 psl.

[86] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 96 psl.

[87] *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 135·

[88] Ten pat, I t., 146 psl.

[89] Panašiai Dusburgas kalbėjo apie Putvės (*Putenicka*) ir dviejų Karšuvos pilių *Scroneyte* ir *Biverwate*, sunaikinimą : . . . et sic hec tria castra usque in presentem diem remanent desolata. Ten pat, I t., 174 psl.

miausia pažymėti Nadruvos vakarines ribas. Tiesa, siena anų laikų negali būti suprasta mūsų dienų prasme. Ji nebuvo kokia išvesta linija. Sienos tada buvo įvairūs ruožai tarp valstybių ar tautų bei kilčių. Prūsų kiltys, gyvenusios tarp miškų, kaip jau pastebėta, negalėjo turėti sienų ar ryškesnių jas skyrusių ruožų. Miškų masyvai skyrė jas vienas nuo kitų.

Metę žvilgsnį į M. Töppeno žemėlapį, pastebėsime, kad vakarinė Nadruvos siena ėjo maždaug Deimenos, Priegliaus ir Alnos upėmis. Nors neaiškiai, bet šiek tiek pasako apie Nadruvos vakarinę sieną O. Schlüteris: «Nadruva tęsėsi tarp Deimenos, Priegliaus, Įsros ir pietuose siekė Goldapės»[90]. Daugiau apie Nadruvos sieną kalbėjo Mortensenai[91], nors iš esmės nagrinėjo ne ją, bet visą Nadruvos plotą. Nadruvos vakarinę sieną šiaurėje nuo Priegliaus jie vedė pagal Sembos vyskupijos 1258 ir 1352 m. dokumentus. Iš pirmo jie nustatė, kad rytinė vyskupijos siena tada ėjo kiek į rytus nuo Vėluvos iki Laukiškos. Šios abi vietovės tada priklaususios Sembai. Toliau nuo jų į rytus jau traukėsi Nadruva. Daugiau apie vakarinę Nadruvos sieną į šiaurę nuo Priegliaus pasako 1352 m. Sembos vyskupo ir didžiojo magistro dalybų žemių dokumentai[92]. Bet Mortensenai juos panaudojo daugiau Nadruvos plotams nagrinėti nei jos vakarinėms sienoms. Mat, pasak jų, apgyvendinimo požiūriu siena tarp Sembos ir Nadruvos ne ką reiškė[93]. Jiems svarbiau rodėsi vesti pagal tuos dokumentus rytų nei vakarų Nadruvos sieną.

Iš trijų dokumentų (vienas duplikatas) aiškėja, kad čia buvo dalijama Nadruvos žemė[94] ir jos vakarinės sienos prasidėjusios už Vėluvos-Laukiškos sričių. Jos siekusios Nenės upės. Ta upe

---

[90] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor Ordenszeit*, Halle 1921, 29 psl.

[91] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 72 ir sek. psl.

[92] *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, H. 111; 404, 405, 415 nr.

[93] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 77 psl.

[94] Sembos vyskupo kapitulai išduotame dovanojimo akte sakoma, kad jo su didžiuoju magistru dalybos vyko «in terra Nadrowen extra Sambiam»: *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, 287 psl. 415 nr.

siena ėjo iki jos versmės, suko toliau pro Laukiškos sritį į Žalgirius ir per Timbrės upę bei Samanų pelkyną (*Moosbruch*) ėjo į rytus. Tad pagrindinė vakarinė Nadruvos siena į šiaurę nuo Priegliaus ėjo Nenės upe ir pro Laukišką suko į šiaurės rytus Nemuno link. Į pietus nuo Priegliaus Nadruvos pietų vakarų siena vedama pagal 1326 m. dokumentą palei gan ilgą Ašvinės (vokiškai, *Swine*) upę iki maždaug Nordenburgo ežero ir tuo ežeru toliau Gojos upe iki Rėžavo ežero. Nuo jo suko į rytus [95].

Kaip matome, vakarinė Nadruvos siena, vedama pagal XIV a. dokumentus, nesiekė Deimenos, Priegliaus, Alnos linijos, kaip ją maždaug vedė Töppenas. Mortensenai [96] teisingai pastebėjo, kad Nadruvos sodybos nebūtinai turėjo sutapti su Ordino laikais žymėtomis sienomis. Ordino sienos stengtasi žymėti kiek galima tiksliau administraciniams tikslams ir todėl jos vestos dažnai pagal upes. Tuo tarpu aisčių sodybas skyrė miškų ruožai.

Iš tikrųjų, tarpas tarp XIV a. aktų žymimos Nadruvos vakarinės sienos ir Deimenos, Priegliaus, Alnos linijos ne toks jau didelis. Skirtumas tarp tų abiejų ribų anų laikų sėslumo sąlygomis beveik išnyksta. Neklydo, tur būti, Hennenbergeris, kai jis (1595 m.) rašė, kad Deimena vakaruose skyrė Nadruvą nuo Sembos, o pietuose ji ribojasi su Barta [97], atseit, siekė Alnos upės, kurios įtakas Ašvinė buvo Nadruvos pietvakarių siena.

3. Apie tariamą Nadruvos ir Skalvos gyventojų išnaikinimą

Nors nadruvių ir skalvių kilčių kraštas šaltiniuose žymėtas *vasta* ar *ingens solitudo*, t. y. didelių girių plotas, tačiau, kaip nukariavimų aprašymai rodo, jis nebuvo tuštuma. Vokiečiai riteriai visur susidurdavo su pasipriešinimu, turėjo imti tvirtoves ir dar stipriai ginamas. Visur rasdavo gyventojus, kuriuos žudy-

---

[95] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 77 psl; A. Salys, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t. (1959), 470 psl.

[96] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 77 psl.

[97] Hennenberger, *Erklärung des Preussischen grossen Landtaffel*, 331 psl.

davo ar į nelaisvę imdavo drauge su pagrobtomis gėrybėmis.

Dėl šaltiniuose paliudytų girių gyventojų nukariavimo metu kai kurie tyrinėtojai ėmė tvirtinti, kad po karų su Ordinu girios žymiai pratuštėjusios ar visai ištuštėjusios. Pagrindiniu šiam teiginiui liudininku panaudotas vis tas pats Dusburgas, cituojant jo minėtas frazes apie *terra desolata* ar *sine habitatore*. Imta net manyti, kad tos gyventos girios tuščiomis virto ne vien dėl karų, bet dar Ordinui dirbtinai iškeldinus ar išvarius iš jų gyventojus. Jis tai daręs sąmoningai, kurdamasis sau plataus girių ruožo apsaugą nuo pagonių lietuvių puolimų.

Kažkieno paleista mintis apie šį kryžiuočių strateginį mostą reikšta, pavyzdžiui, O. Schlüterio [98]. Jis, tiesa, nesako, kad girios visai tuščios ir be gyventojų buvusios. Bet anksčiau, prieš Ordiną, pasak jo, plotai nebuvo ištisos girios. Jose gyveno pasklidę grupinėmis sodybomis žemdirbiai. Ordinas išnaikino sodybas ir plotus ištisomis giriomis pavertė.

Panašiai galvojo ir Łowmiańskis [99]. Jis netiki, kad visai atsitiktinai vietinių sodybos nukariautoje Prūsijoje tarp Vyslos ir Įsruties išliko, o tarp Įsruties ir Lietuvos sienos išnyko. Karai vyko vienodai visoje Prūsijoje ir todėl negalimas daiktas, kad nuo Įsruties į vakarus jo padariniai būtų vienokie, o į rytus kitokie. Łowmiańskis įtarė, kad čia buvo kryžiuočių darbas, jei tas skirtumas atsirado, nors įrodymų jis ir neteikė [100].

Niekas iš tikrųjų negalėtų surasti įrodymų, kad Ordinas būtų dirbtinai naikinęs nadruvių ir skalvių sodybas ir girias tuščiomis vertęs. Žinoma tik, kad jis kariaudamas žudydavo gyventojus, imdavo belaisvius ir priimdavo pasidavusius. Taip darydavo visoje Prūsijoje, o ne vien Nadruvoje ir Skalvoje. Anų laikų sąlygose Ordinas nė negalėjo turėti intereso paversti rytinius nukariautus kraštus tuščia giria, nes tai būtų buvę priešinga jo strateginiams tikslams. Ordinas, kaip teisingai pastebėjo Mor-

---

[98] O. Schlüter, *Wald, Sumpf und Siedlungsland in Altpreussen vor der Ordenszeit*, Halle 1921, 80 psl.

[99] H. Łowmiański, *Polityka ludnościowa Zakonu Niemieckiego w Prusach i na Pomorzu*, Dancigas 1947, 21 psl.

[100] Jis tą kryžiuočių naikinimo politiką nusako neaiškiu sakiniu: « Kūrimas pasieninių dykrų, kaip kalbamu atveju, nebuvo kryžiuočių išradimas ».

tensenas [101], iki Žalgirio mūšio (ir net vėliau) puoselėjo agresyvinius tikslus Lietuvos atžvilgiu, vis turėdamas viltį ją pasijungti. Tad jam pravertė turėti kiek galima lengvesnis kelias Lietuvai pasiekti ir tos girios jam tik trukdyti tegalėjo. Jo sunkiai apsišarvavusiems riteriams buvo didelė kliūtis peržengti jas ; žymiai didesnė nei daug lengviau ginkluotiems lietuviams, puolusiems juos. Antra vertus, nukariauti, pacifikuoti ir pakrikštyti girios gyventojai tarnavo Ordinui, būnant jam nesiliaujančiame kare su lietuviais. Jie dirbo jam, saugojo pasienio įtvirtinimus ir net karo žygiuose dalyvaudavo kariais ir darbininkais. Nukariauta giria Ordino laikyta sava valda ir jos gyventojai — jo valdiniai. Jam nebuvo prasmės juos po karo naikinti ar kur kitur perkeldinėti. Tuo būdu, galima kalbėti apie sėslius girių gyventojus ir po Ordino nukariavimų.

Įvedamuoju šaltiniu rytinės didžiosios girios gyventojų apžvalgai tinka pirmas 1352 m. jau minėtas Sembos vyskupo ir didžiojo magistro dalybų aktas [102], lietęs Nadruvos ir kiek Skalvos kraštus. Dokumentas tuo reikšmingas apgyvendinimo klausimu, kad veda sieną nuo Vėluvos iki Nemuno ir tuo būdu yra skersinis piūvis per abi sritis, leidžiąs kiek pažvelgti į jų kraštovaizdį. Siena pradedama vesti nuo Vėluvos apylinkių palei Prieglių (jo nesiekiant) iki Nenės upės. Toliau einama iki Nenės ištakos ir iki « senos tvirtovės » prie Laukiškos. Tvirtovė žinoma, skirta senai Laukiškos sodybai saugoti. Tokia pat tvirtovė minima ir prie Vėluvos. Nuo Laukiškos apylinkių sukama į šiaurės rytus ir pasiekiamas Žalgirių kaimas, už kurio yra apsaugos siena (*beschutte grenicze*). Kaimas su tvirtovės siena rodo nemenką, ten buvus sodybą. Nuo šios vietovės toliau žengiama per Timbrės upę ir vėl pasiekiama apsaugos siena, atseit, kokia gyvenvietė. Juk tuščioje girioje negi kas būtų statęs tvirtovę. Tęsiant sieną į rytus, prieinama prie didelio Samanų pelkyno (*Moosbruch*) ir net jame užtinkama « apsaugos siena ». Tolimesnis kelias į rytus veda į Linkūnų ir, tur būti, į Veinotų laukus (*Wangelauken*) iki Kalvių prie Nemuno. Apie Nemuną akte sakoma : « Kadangi Nemunas yra didelis, jis yra apsaugos siena ». Siena Nemunu

[101] H. MORTENSEN, *Die litauische Wanderung*, žr. *Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen*, 1928, 3 sąs., 190 psl.

[102] Žr. 92 išnašą.

eina iki Šešupės įtakos ir jąja kylama iki netolimos brastos prie Lenkimų. Čia paliekama Šešupė ir einama tiesiai iki Kraupiškių prie Įsros, kur ir yra «sustiprinta siena». Nuo Kraupiškių pagal Įsrą, ir Prieglių prieinama vieta prie Vėluvos, iš kur siena pradėta vesti.

Šiuo dalybų dokumentu paženklinta siena apjuosia, kaip matome, beveik visą Nadruvą ir Skalvą. Ji tikrai nėjo per tuščias girias, nes žymimi kaimai su laukais ir dar su prie jų įrengtomis apsaugos sienomis. Vadinasi, dalybų ploto nužymėtas ribas kirto vietomis žmonių gyvenamos sodybos. Gyvenvietės ypač ryškėja vyskupo pasirinktose trečiosios dalies apibrėžtose sienose, kur suminėtos net 4 apsaugotos ribos. Jos išdėstytos, palyginti, nedideliame plote: trikampyje Kraupiškiai-Įsra su Priegliumi iki Aurės-Skaisgiriai-Kraupiškiai.

4. Nadruvos gyventojai Ordino metu

Mažosios Lietuvos kraštas prasidėjo, kaip jau minėta, iš nadruvių ir skalvių gyvento didžiųjų girių ploto. Gyventojų žymi dalis pergyveno Ordino karus ir paliko savose sodybose jo valdomos.

Nadruviai ir skalviai, gyvenę tose pačiose giriose, negali būti atskirti vieni nuo kitų ryškesnėmis sienomis. Tiek tik aišku, kad pirmieji gyveno vakarinėje girios dalyje ir jos priemiškiuose, antrieji — rytinėje girioje ir siekė Lietuvos (Žemaičių). Nadruviai kiek tirščiau gyveno pačioje vakarinėje dalyje, kuri buvo daugiau gretimų prūsų sodybų tęsimasis. Atitinkamas didesnis skalvių susitelkimas buvo prie Nemuno. Tad kalbant apie Nadruvos gyventojus teks daugiausia liesti sodybas prie senųjų prūsų. O Skalvos gyventojų apžvalgos sritis bus ypač Nemuno žemupys.

Senesnėje literatūroje apie Nadruvos gyventojus maža kalbėta. Sekant Dusburgu manyta juos po Ordino nukariavimų galutinai išnykus. Jų gyventame krašte randami gyventojai, (jeigu jie nebuvo vokiečiai) jau nuo pat Ordino viešpatavimo pradžios laikyti prūsais ateiviais. Taip antai, J. Kuckas [103], Bezzenbergerio

[103] J. Kuck, *Die Siedlungen im Westlichen Nadrauen*, Leipcigas 1909, 20 psl.

mokinys, bet jo mokslu jau ne visai pasitikėjęs ir gimstančios imigracijos teorijos kiek paveiktas, tiesa, pripažįsta išlikusius Nadruvoje gyventojus, tačiau aiškiai nesako juos buvus nadruvius. Jis linkęs laikyti juos prūsais. Jo nagrinėjamos vakarinės Nadruvos gyventojai, pagal jį, buvo skirtingi nuo lietuvių ir tą skirtumą jis pagrindžia žinomu Bezzenbergerio mokslu. Juo pasiremdamas jis daro išvadą, kad «to meto dirvų varduose užtinkama vien prūsų kalbos žymės, pavyzdžiui, Ripkaimiai, Kiršnakaimiai, Skvoliškaimiai».

Dar griežčiau prieš nadruvių liekanas po jų nukariavimo pasisakė G. Mortensenienė [104]. Pagal ją nukariauti nadruviai išnyko be pėdsakų ir pirmu įrodymu esąs jų niekur neminimas vardas (lyg kitos prūsų giminės — išskyrus sembus ir skalvius — būtų savo vardus po Ordino nukariavimų išlaikiusios). Tiesa, ji ir pripažįsta, kad rytiniame Deimenos ruože ir ypač Priegliaus slėnyje gyventojų sodybos XIV ir net XIII a. gerokai tęsėsi į rytus. Tačiau ji abejoja, kad tai buvo nadruvių palikuonys. Sodybos galėjo atsirasti kitų giminių kolonizacijos keliu.

Kiek kitaip kalbėjo apie nadruvius H. ir G. Mortensenai [105]. Jie aiškiai pasisakė prieš jų visišką išnykimą ir, sutapdę juos visai su prūsais, išsamiausiai dėstė jų sodybas. Jiems nadruviai (prūsai) ir vokiečiai kolonistai buvo pačios vakarinės didžiosios girios ir jos pamiškių gyventojai. Pagal juos, prūsų sodybos apie 1400 m. atitiko su mažomis išimtimis senas jų sodybas, buvusias Ordino atėjimo metu. Maži pasikeitimai galėjo įvykti nukariavimų metu, kai kurios sodybos tapti karo aukomis. Tačiau iš esmės gyventojai paliko savose sodybose. Jie tesiplėtė vien tik į artimą aplinką, prisidurdami sau žemių iš išskintų girių. Vadinasi, vyko vidaus kolonizacija, kurios didelį vaidmenį visoje Ordino Prūsijoje ypač puikiai nurodė K. Kasiske [106].

Išlikusias nadruvių sodybas Mortensenai daugiausia dėsto pagal dvejopus dokumentus: dovanojimo aktus (*Handfeste*) ir

---

[104] G. Mortensen, Beiträge *zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussischen Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 30 psl.

[105] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., *passim*.

[106] K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934.

mokesčių registrus (*Zinsregister*). Dovanojimo aktai, pagal juos, ne tiek skyrė naujas sodybas žemininkams, kiek tvirtino jų seniau turėtas [107]. Nadruviai (pagal juos prūsai) galėjo gyventi ilgus metus visai nepriklausomai nuo Ordino pareigūnų, kol, dėl tam tikrų aplinkybių, ypač pradėjus kurtis vokiečiams kolonistams, jiems parūpo gauti jų nuosavybės patvirtinimą iš didžiojo magistro ar jo valdininkų. Tuo keliu atsirado tie dovanojimo aktai. Mortensenai nurodo vakarinėje Nadruvoje tris sodybų vidurkius: apie Laukišką ir Priegliaus bei Unguros baseinuose.

Nedidelė Laukiškos sodyba Labguvos valsčiuje (*Amt*) Deimenos žemupyje senų nadruvių pasirinkta dėl tinkamų gamtinių sąlygų. Pirmiausia pakili vieta šalino potvynių pavojų, lengva, kiek prie smėlio dirva buvo lengvai įdirbama ir, pagaliau, patogus susisiekimas Mauro upe, įtekančia į Deimeną. Pats Laukiškos kaimas — sena nadruvių sodyba. Jis iškyla pirmą kartą 1327 m. dokumente jau sustiprinta vietove su tvirtove (*hus*). Jis valsčiaus centras (*Kammeramt*) ir jame turi buveinę valsčiaus valdytojas (*Kaemerer*). Jis renka iš aplinkinių kaimiečių, laisvųjų ir baudžiauninkų, duokles ir mokesčius apsaugos ir pilių išlaikymo reikalams [108]. Laukiška, kaip ir į pietus nuo jų esančioji Vėluva, buvo tuojau po nukariavimo įtrauktos į Sembos kraštą ir laikytos jo centru į rytus nuo Deimenos.

Iš vietovių aplink Laukišką 1336 m. dovanojimo akte minimas Padeimių kaimas. Pagal jį, didysis magistras dovanoja trims broliams, Jonui Karšiui, Triškiui ir Erviui (*Erawe*) žemę, «kurią jie Padeimių lauke jau turėjo». Jie jos prisidūrė dar iš išskinto miško ir dabar turi 6 arklus (*haken*) [109] su miškais ir pievomis. Čia turime aiškią seną nadruvių sodybą.

Laukiškos žemės sodybos žymiai prasikišo į šiaurę ir, įsiterpu-

---

[107] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., 22 psl.

[108] Laukiškos srities gyvenvietes dėstau pagal P. ZIMMERMANNO veikaliuką *Geschichte des Kreises Labiau bis etwa zum Jahre 1500*, Labguva 1925, kur panaudota archyvinė medžiaga. Kaimų, asmenų vardai ir šiaip faktini duomenys apie kolonizaciją iš jo imami. Todėl atkrinta daugelio nuorodų reikalas.

[109] Prūsijos arklas (Haken) buvo lygus vienam valakui (30 margų), vėliau jo dydis sumažintas iki 20 margų. Vokiškasis arklas (Pflug) buvo dvigubai didesnis.

sios tarp girių, siekė beveik Kuršių marių. Pats šiaurinis Laukiškos grupės kaimas buvo Medlaukiai. Jie minimi pirmą kartą 1371 m. dokumente. Nadruvis Paplavys (*Poplauwy*) gauna juose 4 arklus žemės.

Mįslingas yra kalbamoje srityje Krokuvos kaimas (*Crakaw*), sutinkamas 1498 m. dovanojimo aktuose. Vienu jų nekuriam Eigeliui duodami 3 arklai ir kiti taip pat 3 arklai Šviesiui (*Swessus*). Zimmermannas laiko juos iš Lietuvos atsikėlusius, «nes tada prasideda lietuvių smelkimasis į Ordino žemę»[110]. Jokių įrodymų tai prielaidai nepateikia ir net spėlioja, jog tai galėjusi būti sena prūsiška sodyba, dabar išnykusi. Pagal dovanojimo aktus artimesnė, rodos, būtų tiesai prielaida, kad tie du tariamieji ateiviai iš Lietuvos buvo seni Krokuvos gyventojai ir tas kaimo vardas tėra sudarkytas nadruviškas pavadinimas.

Žymiai į pietus nuo Krokuvos randamas senas Gertlaukių kaimas, kur 1402 m. minimi činšiniai ūbai (*hufen*)[111] ir 12 tuščių. 1407 m. jau 10 ūbų apsodinta. Tik jų naujakuriams duodama 5 laisvi metai įsikurti, po kurių jie ir turės mokėti činšą. Matome, kad vyksta vidaus kolonizacija Nadruvoje dar prieš tariamą lietuvių kūrimąsi joje.

Laukiškos sričiai priklausė ir toli į rytus įsikišęs Žargilių kaimas. Jis, matyti, sena ir žymi nadruvių sodyba, minima 1352 m. Sembos vyskupo ir didžiojo magistro Nadruvos pasidalijimo dokumente[112], kur pažymėta ir prie jų buvusi apsaugos siena. Klysta Zimmermannas[113], kai jis, nepastebėjęs 1352 m. akto, kalba apie Žargilių atkūrimą 1495 m. pagal tų metų dovanojimo aktus. Iš tikrųjų, nebuvo reikalo kalbėti apie jų atkūrimą šiais metais, nes du apdovanotieji aiškiai pažymimi esą iš Žargilių kaimo. Žinant, kad tas kaimas buvo jau prieš beveik pusantro šimto metų, nebūtų pagrindo nepripažinti jo pirmykščia ir nepertraukiama nadruvių sodyba. Net ir Zimmermannas drįsta

---

[110] Ten pat, 51 psl.

[111] Ūbas (Hufe, Hube) — senovės prūsų žemės matas — žemės sklypas reikalingas vienai šeimai pragyventi ir apdirbamas tos šeimos darbo jėga. Pagal žemės rūšį, jos derlingumą bei šeimos pajėgumą, galėjo apimti nuo 15 iki 25 ha.

[112] *Urkundenbuch des Bistums Samland*, Leipcigas 1905, 16 psl.

[113] P. ZIMMERMANN, *Geschichte des Kreises Labiau bis etwa zum Jahre 1500*, Labguva 1925, 52 psl.

spėlioti, kad vienas iš apdovanotųjų «savo arklus jau seniau turėjo, gal jau iš savo tėvo perėmęs». O tas kaimas tūnojo gilioje girioje.

Dar giliau girioje iškyla Miellaukių kaimas. Jo vardas *Milow* pirmą kartą paminėtas 1384 m. keliaraštyje [114], pažymint jo trijų mylių (25 km), atstumą nuo Laukiškos. Vien tik iš vardo negalima tikrai pasakyti, ar čia keliaraščio autoriaus nurodytas to vardo upelis ar tiesiog vieta. Sprendžiant iš pavadinimo — vokiškoje galūnėje-*low* slypi lietuviškas *laukas* — ir iš to, kad jis visur deda žodį *upė* prie jos vardo, galima su geru pagrindu sakyti, jog *Milow* vardu jis žymėjo lauką. Galimas daiktas, kad čia turėjo sodybas šienpioviai, kurie pagamindavo žiemai tokias šieno atsargas, kad jų pakako apsinakvojusiai žygininkų kariuomenei ir dar galima buvo palikti kitai nakčiai grįžtant.

Antrą kartą Miellaukiai jau minimi lauku 1427 m. ryšium su aprašytąja didžiojo maršalo labai varginga kelione per girias į Ragainę [115]. Atrodo, tas laukas apie tą laiką jau nebuvo tuščias. Taip spręsti galima iš to, kad 1470 m. nekuriam Pitui (*Pitt*) Miellaukiuose dovanojama 10 ūbų žemės. Dar anksčiau jos buvo duotos 2 valdytojams. Tokio dydžio ūkis (apie 170 ha) tegalėjo būti skirtas ne vienai ir ne dviem šeimoms verstis ir apdirbti. Jis ir anais laikais siekė jau dvaro dydžio ir buvo reikalingas baudžiauninkų ūkininkų. Jų būta, atrodo, anais laikais Miellaukiuose, kur jie įsikūrę nuo seniau gyveno.

Kad Lauknos, į šiaurės vakarus nuo Miellaukių, jau XIV a. būtų buvęs kaimas, kaip mano Zimmermannas, negalima pasakyti. To įrodymui — 1352 m. dalybų dokumentas netinka, nes jame paminėtas laukas *Linkovin* galėjo būti ir dabartinio Linkūnų kaimo (netoli Tilžės) vietoje. Bet už tai didelis Samanų pelkynas turėjo gyventojų, nes jame įtaisyta apsaugos siena, kaip rodo 1352 m. aktas. Kadangi per tą pelkyną teka didelės upės, tai jame tiko kurtis žvejams. Vieno XV a. akto nuorašas kaip tik ir kalba apie prie Lauknos upės gyvenančio žvejo teises.

Žvejų sodybų tarpe prie Kuršių marių minimas ir Gilgės kaimas prie to vardo Nemuno šakos. Jis randamas vadinamoje *Nuostolių knygoje*, kurioje surašyta, ką lietuviai ir lenkai sunai-

---

[114] 43 keliaraštis : žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 685 psl.
[115] Žr. 352 psl.

kino, įsibrovę po Žalgirio mūšio į Prūsiją. Vienam žvejui atimti visi padargai ir dar druska su žuvimi, kitam išvestas bernas, o trečias pats su žmona į nelaisvę išvarytas. Pagal vardus, atrodo, jie buvo vokiečių tautybės. Jie, turėję visoje Prūsijoje laisvą pasirinkimą apsigyventi, nebūtų kūręsi toje vietoje, jei būtų buvusi aplink negyvenama glūduma. Jie pasirinko, be abejo, nuo seniau gyvenamą aplinką. Gilgės kaimas, matyti, XV a. tapo jau žymesne gyvenviete visoje aplinkoje, kad jame 1491 m. įkurdinamas vokietis smuklininkas pagal Kulmo teisę. Jam duodama teisė laikyti smuklę dar ir kitoje gretimoje vietoje ir žvejoti viename upelyje ir Kuršių mariose.

Kaip matome, nuo Laukiškos iki Nemuno tęsėsi sodybos XV, XVI a. Jų daugiau buvo vakaruose, prie Deimenos, ir į rytus jos vis retėjo. Aplamai, jos buvo retos salos didelėje girioje. Zimmermannas priskaitė jų 33 visame Labguvos apskrities plote. Nadruvos apgyvendinimo reikalui Ordino metu panaudojau jų 8, daugiau rytinės pusės gyvenvietes.

Į rytus nuo Laukiškos, palei Mauro upę, 1302 m. didysis magistras duoda «ištikimam Leiliui (*Leylla*) iš Nadruvos ir jo teisėtiems įpėdiniams» du arklus Aukštagirių lauke pagal prūsų teisę. Šis dovanojimo dokumentas tuo ypatingas, kad čia turime retai žymėtą žemės gavėjo kilimo vietą — Nadruvą. Tačiau žemė jam duodama prūsų teise, atseit, jis teisiniu atžvilgiu laikomas prūsu, kaip ir visi vietiniai. Ordinas visus vietinius laikė prūsais ir jiems taikė bendrą teisę. Iš čia kilo ir jų visų bendras vardas — prūsai. Jiems netaikytas by koks tautybės pažymys. Kargės šneka [116] apie Aukštagirius ir apie juose prieglaudą radusius išblaškytus lietuvius pabėgėlius tegalima laikyti grynu sapaliojimu. Iš tikrųjų, kaimui pradžią davė ir vardą vietiniai nadruviai greičiausiai dar prieš Ordino laikus. Ordino laikais jis plėtėsi ir XV a. iš jo laukų gaudavo žemės ir vokiečių tautybės kolonistai [117]. Aukštagiriai, kaip rodo dovanojimai 1417 m. vokiečiui Bartušui, turėjo plačius laukus ir atiduodami dirvų ir pievų plotai tik dalį jų aprėpė.

---

[116] *Litauerfrage*, 61 psl.

[117] Neabejotinai vokiečių tautybės buvo Bartuš, turėjęs dar dvarą šalia Aukštagirių. Dėl kito, Skolde, vokiškumo tenka kiek abejoti, nes jis gauna žemę prūsų teise. Galimas daiktas, kad jis vietinis su suvokietintu vardu.

Antra nadruvių sodybų grupė driekėsi palei Priegliaus upę ir jos prieupius, ypač Įsrą. Šios dvi upės skodė Mažąją Lietuvą nuo Deimenos iki Ragainės apylinkių ir jų pakraščiuose randamos seniausios aisčių sodybos. Jų priešakyje pačiuose vakaruose stovėjo Vėluvos pilis. Ją įkūrė susidėję nadruviai, skalviai ir sūduviai, kad «broliams ir sembams negalima būtų lengvai ir netikėtai ateiti į Nadruvą»[118]. Jie paliko pilyje įgulą su vadu Trišku (*Triskove*) ir pasitraukė. Vadas tuojau išdavė pilį kryžiuočiams ir pats su įgula pasidavė jiems. Vėluva virto Ordino pilimi. Priegliaus žemupio nadruvių sodybos atsidūrė jau tada jo valdžioje. Ilgas sodybų ruožas palei Priegliaus ir Įsros upes, atrodo, nebuvo platus. Jis kiek platesnis buvo, kaip iš Mortensenų žemėlapių matyti[119], tarp Vėluvos ir Tepluvos, t. y. pačiame Priegliaus žemupyje ir toliau į rytus vis siaurėjo ir retėjo. Mortensenai priskaitė išilgai Priegliaus 40 sodybų[120]. Žemutinio Priegliaus baseine randamos šios prūsų sodybos: Rokalkaimis[121] ir kiek giliau į rytus Gaulėdų kaimas. Šiame paskutiniame kaime, tarpe kitų XIV a. viduryje apgyvendintų vietinių prūsų teise randami ir lietuviai nuo Veliuonos. Jie ir įkurdinti prūsų teise[122]. Jiems statoma sąlyga, kartota daugeliui lietuvių pabėgėlių: grįžti atgal į Lietuvą, kai Ordinas ją pasijungs. Kadangi Ordinui Lietuva nepasidavė, tai lietuviai ir jų įpėdiniai paliko jo valdose ir sumišo su vietiniais, nuo kurių jie greičiausiai ir nesiskyrė. Gretimame Linkėnų kaime, sprendžiant iš dovanojimų dokumentų, apsigyveno daugiausia lietuviai tarp 1352-1361 m.[123] Po vieną jų naujai įkurdintą randame Copėnų (*Zopten*, 1311) ir Augėnų (1350) kaimuose. Jų kilmė tesužinoma iš jiems statomos minėtos sąlygos[124].

Į rytus nuo Vėluvos kiek žymesnės sodybos prasideda maždaug nuo linijos Nalagava (Nalagau) — Piatava (*Piatau*). Kiek

---

[118] DUSBURGAS, žr. *Scriptores Rerum Prussicarum*, I t., 93 psl.

[119] Tai rodo H. ir G. MORTENSEN veikale *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t. pridėtas taškų žemėlapis.

[120] Ten pat, I t., 24 psl., 80 išnaša.

[121] SCHRÖTERIO žemėlapyje Rockelckeim.

[122] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t., 29 psl.

[123] Ten pat.

[124] Ten pat.

žemiau seka senos nadruvių sodybos — Plibiškiai ir Stablaukiai. Šie du kaimai įeina į valsčių, kuris 1404 m. dokumente vadinamas *Nadrov das lant*[125]. Tame pat Nadruvos valsčiuje minimas dar Kalėnų kaimas. Dokumentas rodo jame gyvenus daug laisvų nadruviečių[126]. Kalėnų kaimas užtinkamas ir Vigando kronikoje kartu su Nadruvos vardu[127]. Nadruvos valsčiui priklausę minėti Plibiškių ir Stablaukių kaimai turėjo laisvus ir baudžiauninkus. Kiek toliau nuo Priegliaus į šiaurę tam pačiam valsčiui dar priklausė Ašlakų ir Širavos kaimai su laisvaisiais ir baudžiauninkais. Pats rytinis Nadruvos valsčiaus kaimas turėjo Švageravos vardą taip pat laisvųjų ir baudžiauninkų apgyventas. Anksčiau kaimas buvo didesnis, nes 1404 m. dokumentas kalba apie 6 ištuštėjusius arklus žemės.

Toliau į rytus sekė Įsruties sritis. Įsruties tvirtovė (*Insterborg das hachelwerk*) buvo toliausiai į rytus prasikišęs Nadruvos apsaugos centras. Įsruties aplinkoje, daugiausia Priegliaus ir Įsros upės abiejose pusėse, gulėjo kaimai su laisvaisiais ir baudžiauninkais. Vieni jų priklausė Ordinui, kiti Sembos vyskupui. Žymesni Ordino kaimai — Tamoviškiai ir Gaudiškiemiai (pastarieji prie Unguros upės). Vyskupo nuosavybė buvo du žymesni valsčiai: Želva (*Saalau*) ir Jurbarkas (*Georgenburg*). Jie abu įėjo į Nadruvos sritį.

Nors neturime žinių apie sodybas toliau į rytus nuo Įsruties, tačiau neturime pagrindo visai neigt jų. Rodos, ir Mortensenai nelinko spręsti jų visai nebuvus. Iš 1352 m. dalybų akto užuominos apie Kraupiškius ir prie jų esančią apsaugos sieną aiškėja, kad čia būta gyvenvietės. Jei Įsros aukštupyje sodyba randama, tai jų buvimas tos upės pakrantėse iki Įsruties visai galimas. Pats Įsruties aukštupys priartėja prie Šešupės, ir prielaida, kad nadruvių sodybos siekė Šešupės žemupio, visai galima. Taip spėliojo jau Weise, ir Salys be pagrindo prieštaravo jam[128].

Mažiausia žinoma nadruvių sodybų trečioje grupėje — prie Unguros. Viena jų, Gaudiškiemiai, priskiriama Mortensenų Įsru-

---

[125] Ten pat, II t., 73 psl.

[126] Ten pat.

[127] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 603 psl.

[128] A. SALYS, *Nadruva*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XIX t. (1959), 470 psl.

ties grupei. Kitos težinomos vien iš Ordino nukariavimų. Jų didelė buvo dabartinis Rudupėnų kaimas. Unguros sodybų grupei galima priskirti Katniavą (prie Gumbinės) su nežinoma pilimi *Otholichia*. Pagaliau trečiuoju žygiu Ordinas užkariavo Kamantų kaimą (prie Darkiemio) ir tuo užėmė visą Unguros sodybų grupę [129].

Suminėti trys ruožai nebuvo vienintelės sodybų vietos Nadruvoje. Jos didelėse giriose netrūko gyventojų, besivertusių girių žmonėms būdingais verslais: medžiokle, žvejyba, bitininkyste ir plėšikavimu bei karu. Jie nebūtinai turėjo gyventi tik girių pakraščiuose, kaip įrodinėja Mortensenai. Iš Vigando, pavyzdžiui, sužinome, kad Įsruties preceptorius (*Pfleger*) 1372 m. ėjo į girią tiesiog plėšikauti [130]. Jis plėšikavo Šešupės apylinkėse; reikia manyti, vietose, kurios nelaikytos Ordino valdomis [131]. Čia buvusios kokios pagonių sodybos traukė Įsruties kryžiuočius. Tad Nadruva Kryžiuočių metu buvo nusėta kad ir labai retomis sodybomis.

5. Skalvos gyventojai Ordino metu

Iš visų 10 prūsų kilčių skalviai buvo artimiausi Lietuvai. Jie geografiškai tiesiog šlijo prie Lietuvos. Jų ir vardas šaltiniuose gan plačiai linksniuotas ir ilgiausiai išsilaikė. Galima tiesiog sekti, kaip buvusi Skalva nuo XVI a. virto Mažąja Lietuva; ji buvo šiosios pirmatakas.

Apie skalvių gyventas sritis ir jų sodybas mažai žinių turime, daug mažiau nei apie nadruvius. Metraštininkai, kaip Dusburgas, Vigandas beveik nieko nepasako. Iš Dusburgo tesužinome, kad Ordinas, atstatęs Ragainę (1289), tuojau įkūrė skalvių pilį, kad «pakrikštyti skalviai ten gyventų» [132]. Dusburgas greičiausiai klaidingai perdavė pilies paskirtį, kai ją palaikė skalviams skirta gyvenama vieta. Iš panašiai skirtų pilių vietiniams [133] galima

---

[129] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 81 psl.

[130] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 572 psl.: *Wygandus* (Įsruties *preceptorius*) *anno* 1372 ... *intrat deserta rapiendi gratia.*

[131] Kronikininkas sako: *descenderunt de equis in Suppa.*

[132] Ten pat, I t., 151 psl.

[133] Ten pat, I t., 187 psl., 3 išnaša.

spręsti, kad kryžiuočiai ją skyrė skalviams pasislėpti su šeimomis ir turtu pagonių lietuvių puolimo atveju. Ji buvo skalvių apsaugos pilis, rodanti jos apylinkėje juos turėjus savas sodybas.

Ilgus metus apie skalvius kartotas menkas žineles pirmoji žymiai papildė G. Mortensenienė, išvilkusi iš Karaliaučiaus archyvo folianto [134] dalį su 26 skalvių dovanojimo aktais, duotais 1281 ir 1383 m. Ji duoda disertacijoje gražią lentelę tų skalvių sodybų daugiausia panemunės vietose [135]. Ta patį sąrašą su kai kuriais papildymais naudoja G. ir H. Mortensenai skalvių gyvenvietėms pavaizduoti.

Žymiausia gyvenvietė buvo dabartiniai Laugaliai (prie Ragainės), minimi Vigando ir Sembos kronikoje. Nors abu šaltiniai kalba apie lauką, tačiau jo apgyvendinimu netenka abejoti. Tai rodo Vigandas, kai jis 1338 m. rašo, jog pagonys teriojo apylinkes tris dienas [136]. Laugaliai tiko būti skalvių plačia gyvenviete, nes driekėsi paliai Įsros aukštupį. Kiek žemiau nuo jų buvo ir 1352 m. dalybų akte pažymėti Kraupiškiai, sodyba su apsaugos siena.

1337 m. dokumente pažymėtas *Boysken lauke*, kur skalviui duodami 2 arklai žemės. Kiek į šiaurę nuo Žilių, netoli nuo Tilželės, šiandien yra Baikių (*Boyken*) kaimas. Nėra pagrindo abejoti, kad čia to lauko vieta.

1307 m. dviem broliams duota 3 arklai žemės *Gegen* lauke. Laukas turėjo būti kur nors prie Gegės upės, gal būti, dabartiniuose Pagėgiuose. Tai būtų ankstyviausias to kaimo paminėjimas. Ta vieta minima dar 1349 m. dovanojime.

1309 m. ir 1350 m. dokumentuose sutinkamas Linkūnų (*Linkone*) laukas, aišku, šių dienų to vardo kaimas kairėje Nemuno pusėje. Tas pats laukas minimas ir 1352 m. dalybų dokumente.

Gretimas Linkūnams buvo 1307 m. dokumente minimas laukas *Waynegine*, atatinkąs dabartinius Vainočius. Tas pats laukas greičiausiai yra ir 1352 m. akto *Wangelauken*.

Viename dovanojimo dokumente sutinkama ir jau minėta Sareikos pilis, prie kurios 2 broliams skalviams duodama 3 arklai

---

[134] Fol. 112.

[135] G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927. 32-33 psl.

[136] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 495 psl.

žemės. Dovanojama žemė, kaip ir pilis turėjo būti kur Lietuvos pasienyje.

Į pietus nuo Tilžės skaitomi 1307 ir 1329 m. dokumentuose dovanojimai Sentainių lauke. Greta jo dar paminėtas laukas *Gelawien*. Jo ir Mortensenams nepavyko lokalizuoti.

Neaišku, kuriai dviejų dabartinių vietovių, Šešupėnų prie Įsruties ar Pašušvio prie Tauragės, priklauso 1312 ir 1333 m. dovanojimuose užrašytas *Sassow* laukas. Mortensenai ir Salys tapatina jį su Dusburgo minima skalvių pilimi [137] ir lokalizuoja Pašušvyje. Bet Dusburgo aprašytam žygiui į Skalvą daug geriau tinka Šešupėnai [138]. Ar laukas buvo prie Šešupėnų ar prie Pašušvio, palieka atviras klausimas.

Ne visai aiški vieta ir 1337 m. dokumente pažymėto *Saysken* lauko, kuriame skalvis gauna 3 arklus ploto. Sakoma, kad laukas guli «tarp Nemuno ir Rusnės upių». Mortensenų nuomone, lauko vieta maždaug atitinka Lazdėnų kaimą, gulintį prie Nemuno ir prasidedančios Rusnės. Su *Saysken* lauku jie tapatina ir foliante užrašytą *Saym* lauką, nes jų padėtis vienodai aprašyta.

Dėmesio vertas ir 1350 m. dovanojimas lauke *Wurwale*. Mortensenai jo vietą nurodė dabartiniame Vališkių kaime, 6 km į pietus nuo Tauragės. Jei lokalizavimas teisingas, tai turime įrodymų, kad skalvių sodybos telkėsi ne vien prie Nemuno. Jos siekė ir tolimesnių nuo jo vietų.

Tai patvirtina 1336 ir 1369 m. dovanojimai *Maysmene* lauke. Mortensenai gretina tą lauką su dabartiniu Meižių kaimu, 6 km į pietryčius nuo Tauragės.

Rinkinyje dar randamos vietovės, kaip dabartiniai Pleikiškių, Pageldynų kaimai, vis prie Nemuno. Kai kurios vietovės pažymėtos tik esančios Skalvoje. Jos, žinoma, negali būti lokalizuojamos.

Atsitiktinai išlikusių keletas dokumentų meta kiek šviesos į skalvių giriose pasklidusias sodybas. Jų daugiausia randame prie Nemuno. Pora siekia Įsros aukštupio ir kita pora palei Jūrą, Tauragės apylinkėje. Iš jų išsidėstymo vietų galėtume spręsti, kokiose maždaug vietose gyveno skalviai prieš Ordiną ir Ordino metu. Tiesa, G. Mortensenienė nelinko manyti dokumentuose sura-

---

[137] Ten pat, I t., 135 psl.
[138] Žr. 261 psl.

šytus laukus buvus senesnes gyvenvietes. Jai tie laukai reiškė tik «vietą nepadengtą mišku»[139]. Pagrįstai pasipriešino Mortensenienės išvadai V. Vileišis[140]. Jis visai teisingai pirmiausia klausia, iš kur tie dovanoti laukai būtų turėję vardus ir kaip tuščiuose laukuose būtų sodinami paskiri gyventojai. Dar jis nurodo, kad kituose dokumentuose minimi laukai buvo žinomuose kaimuose. Pagaliau, ir Mortensenienės dokumentų laukai vėliau tampa žinomomis gyvenvietėmis.

Gaila, kad Mortensenai nepaisė V. Vileišio veikalo. Gal jis jiems dėl kalbos nepaskaitomas buvo (nors H. Mortensenas lietuviškai galėjo kiek skaityti). Greičiausiai jie jį ignoravo, kaip rodo vienintelė V. Vileišio vardo užuomina jų veikale[141].

Paskutiniame dideliame kūrinyje abu autoriai tik plėtojo tą Mortensenienės mintį, apipindami ją išradingais samprotavimais. Pradžioje jie kiek pataiso senesnę Mortensenienės nuomonę, sakydami, kad tie laukai kadaise buvo gyvenami ir jie ištuštėjo dėl karų su Ordinu. Jų samprotavimu, likusius po karų gyventojus Ordinas sutraukė į Ragainės ir į jiems skirtą Skalvių pilies apylinkę. Nedidelis išlikusių skalvių kiekis gyveno vien panemunės pilių apsaugoje. Dabar, po keliolikos metų, jie vėl imami skirstyti po laukus, keliant juos iš pilių apylinkių[142].

Apie krašto tuštumą ir vien pilių apylinkių apgyvendinimą kalbėjo, tiesa, ir G. Mortensenienė savo disertacijoje. Kadangi tai minčiai skersai kelio stojo Vigando kronikos 1365 m. žinia apie lietuvių Skalvos žemės užpuolimą ir 800 belaisvių išvedimą[143], tai ji tą žinutę tiesiog atmeta[144]. Jų abiejų veikale jau

---

[139] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 31 psl.

[140] V. VILEIŠIS, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 88-89 psl.

[141] Jie pažymi vieną Vileišio lokalizuotą vietovę, kurią duoda G. Mortensenienė dokumente ir nesurado jos žemėlapyje, ir priduria pastabą: *Die sehr glückliche Lokalisierung* stammt von V. Vileišis: H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 104 psl.

[142] Ten pat, II t., 103 psl.

[143] *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 549 psl.

[144] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Lituaen*, Berlynas-Nowawes 1927, 44 psl.

ji paisoma. Jiems net atrodo tikra, kad 1365 m. skalviai gyveno ne vien tik pilių apylinkėse. Turėjo būti dar *terra Schalwischcensis*, kurią lietuviai teriojo ir net 800 belaisvių išsivedė [145]. Jų samprotavimu, dėl šio lietuvių puolimo susilaikyta skirstyti skalvius iš pilių apylinkių po laukus ir apgyvendyti, kaip dokumentuose numatyta. Tuo būdu, dovanojimo dokumentai buvo pažadai ateičiai ir jie netesėti. Jų teiginiui parama yra aptarto 112 folianto sąrašo gale esanti grupinė dovana skalviams, duota 1379 ar 1369 m. [146] Iš neaiškaus dokumento turinio vien tikra yra, kad vykstančio karo metu skalviai tepalieka prie pilių, kol jie bus susodinti įvairiose krašto vietose. Bet iš dokumento nematyti, kad jie tik prie pilių gyvenę. Prie pilių gyvenantieji turėjo daugiau progos pakliūti į dokumentus nei kur krašto užkampyje. Čia ir Ordino raštvedyba jais rūpindavosi, čia ir lietuvių nukreipti prieš pilis puolimai išvilkdavo juos į dienos šviesą. Kaip tik turime 1411 m. dvi vadinamas *Nuostolių knygas*, kuriose duodamas sąrašas nukentėjusių skalvių, puolant lietuviams Ragainę ir Tilžę [147]. Iš sąrašų matyti, kad lietuviai sunaikino skalvių trobesius ir išsivedė gyvulius, t. y. puolė ūkiškas sodybas. Vadinasi, skalviai ir pilių aplinkoje vertės žemdirbyste. Nėra pagrindo manyti, kad panašių žemdirbių nebūtų buvę ir tolimesniuose nuo pilių laukuose.

Kai Mortensenai neigia skalvių laukams gyvenviečių pobūdį, jie tuo pačiu, žinoma, netaiko jiems anksčiau paskelbtos beveik taisyklės, kad dovanojimai reiškė turėtų nuosavybių tvirtinimą [148]. Šią taisyklę jie taikė, kaip matėme, daugiau nadruvių apgyventoms vietoms ir jas išdėstė ypač paupiais. Netaikydami tos taisyklės skalviams, juos suspietė apie kokias tris pilis, palikę kraštą tuščią su tuščiais laukais. Jau dėl to skirtingo požiūrio abiem atvejais V. Vileišio minėtas pasipriešinimas turi būti pripažintas pagrįstas. Papildant Vileišio argumentus dėl tų skalvių,

---

[145] H. IR G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 101 psl.

[146] Ten pat, II t. 99 psl.

[147] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungdverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 34 psl.

[148] H. ir G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, I t. 23 ir sek. psl.

pravartu atkreipti dėmesį į XIV a. Ordino raštinės praktiką. Pamokomi pavyzdžiai tuo atžvilgiu yra pabėgėliams iš Lietuvos Ordino dovanojimai. Paimsime, pavyzdžiui, 1339 m. dovanojimą nekuriam lietuviui pabėgeliui Visagaliui (*Wisegal*) Sembos krašte[149]. Dokumente įterpta stereotipiška lietuviams pabėgėliams pastaba: kai lietuvius nukariausime, vietoje Semboje duotų 4 ūbų, duosime Kulvos lauke (*in campo Kulwen*) 8. Gerai žinoma, kad Kulva buvo ne laukas, o gyvenvietė, nors prie dovanojimo tik jos laukas minimas. Panašiai apie laukus tekalbama ir kitiems Lietuvos pabėgėliams dovanojimo proga[150], nors tie laukai kaimuose buvo. Aišku, kaimai nutylėti, nes nematyta reikalo juos skyrium įrašyti šalia lauko, iš kurio žemė imama.

Kadangi šaltinių minimuose laukuose galėjo būti kaimai, tai per neatsargu laikyti ir keliaraščių laukus tuščiais lydimais, vien «priešybe miškų padengtiems plotams», kaip manė Mortensenai ir jau kai kas (pavyzdžiui, A. Thomas) prieš juos. Bet Mortensenai ir šiuo atveju, kaip ir visur, su dideliu archyvinės medžiagos kroviniu įrodinėjo, kad toje didžioje girioje, per kurią keliaraščiai vedė, netrūko žmonių. Joje nebuvo tik pastovių sodybų. Tiesa, keliaraščiuose nepasitaiko įsakmiai paminėtos sodybos. Tačiau iš to dar neseka, kad jų ten negalėjo būti. Jos keliaraščių surašytojams nerūpėjo, nes keliai ėjo per girias, kurias Ordinas laikė sava nuosavybe ir sodybų, žinoma, neplėšė. Tad nebuvo prasmės keliaraščiuose jas žymėti. Kaip iš Įsruties preceptoriaus rašto[151] maršalui aiškėja, kelionių vadovams tereikėjo aprašyti pats kelias ir ypatingai nurodyti, ar pašaro (žolės) ir vandens bus pakankamai. Vadovai tikrai vis mini pašarą bei žolę ir vandenį[152]. Pašaras, atrodo, minimas žiemos kelionės atvejui ir jis randamas vietoje, kaip, pavyzdžiui, Miellaukiuose ir prie Taurės upės[153]. Jam paruošti ir sandėliuoti turėjo būti vietos gyventojai šienpioviai. Galėjo jie verstis dar ir kitu verslu, pavyzdžiui, gyvulininkyste. Iš tikrųjų, viename keliaraštyje randame užuominą,

---

[149] *Preussisches Urkundenbuch*, (1944-1951), III t., 1 dalis, 179 psl. 251 nr.

[150] Ten pat, 249, 250, 125 nr.

[151] 39 keliaraštis: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 682 psl.

[152] 24 keliaraštis; Ten pat, II t., 677 psl.; 28 keliaraštis: Ten pat, II t., 648 psl.

[153] 43 keliaraštis: Ten pat, II t., 685 psl.

kad kryžiuočiai kelyje iš Įsruties į Merkinę rado giriose daug žmonių ir šieno [154].

Didžioji giria, nadruvių ir skalvių buveinė, nepaliko tuščia ir Ordino užkariauta. Ordinas laikė ją sava teritorija, sodino joje gyventojus, statė pilis ir užtvaras, nors ji iš tikrųjų paliko plačia karo zona tarp Ordino ir Lietuvos. Būdama karo lauku, ji netraukė vokiečių kolonistų ir dėl to jos gyventojų sudėtis per daug nepasikeitė Ordino metu. Vokiečiai kolonistai nuo pat pradžių kiek traukė į pačius vakarinius tos girios pakraščius ir čia mišo su vietiniais. Šiose vietose, t. y. vakarinėje didžiosios girios ar dykros briaunoje susidarė — pagal Mortensenų terminologiją — vokiečių-prūsų sodybos. Jas labai išsamiai nagrinėjo ta mokslininkų pora, paskyrę atskirą didelio veikalo tomą.

Pirmykštė didžioji giria nepakito per daug per visą Ordino metą. Ordinui suduotas smūgis ties Žalgiriu sugriovė jo amžiais puoselėtus planus Lietuvos atžvilgiu. Lietuvos krikštas palaidojo jo Vakarų krikščioniško pasaulio teisintus misinius tikslus. Ordinas ir Lietuva stojo dabar kitas prieš kitą jau lygiomis valstybėmis ir derėjosi dėl sienų. Derėtasi, iš tikrųjų, kaip pasidalyti tąja giria. Derybos meta kiek šviesos į jos apgyvenimą ir todėl vertos skyrium pasvarstyti.

IV. RYTINĖ MAŽOJI LIETUVA GINČUOSE DĖL SIENŲ

Kol Lietuva buvo pagoniška valstybė ir nuolatos Ordino puolama, negalėjo būti kalbos apie pastovias sienas. Pagoniškoji valstybė nebuvo Ordinui derybų partneris dėl sienų, nes jos egzistencija jam rodėsi laikinė ir neteisėta. Visi susitarimai dėl sienų laikyti greičiau laikinėmis paliaubomis. Ne kitokio pobūdžio buvo ir 1379 m. susitarimas Jogailos ir Kęstučio su didžiuoju magistru [155]. Čia iš tikrųjų ir nebuvo tartasi dėl sienų, tik dėl tam tikrų taikos ruožų. Susitarimas mūsų reikalui minėtinas dėl jame liečiamos didžiosios girios.

Šis pirmas susitarimas tarp Prūsijos Ordino ir Lietuvos rodo

---

[154] 57 keliaraštis : Ten pat, II t., 690 psl. : Ouch habin sy vel lute in der wiltnis gefundin und vel hews.

[155] *Codex diplomaticus Prussicus*, ed. J. Voigt, 180 psl., 134 nr.

kryžiuočius dar vengus tartis platesniu mastu su pagonimis ir todėl apsiribota įtraukti į sutartį tik paskiras sritis tiek iš Lietuvos tiek iš Ordino pusės. Taip pat parinkimas išimtinai krikščioniškų Kęstučio sričių, Gardino ir Palenkės (išskiriant Žemaičius), taikos zonomis tik kryžiuočių rezervotumu aiškintinas [156]. Tuo būdu, « taikos kraštai » (*di gefridtin landt*) iš Lietuvos pusės buvo Gardino, Volkovysko, Suražo, Drohičino, Melniko, Belsko, Bresto ir Kamenco miestai ; iš Ordino pusės — Osterrodė, Ortelsburgas, Allensteinas, Gunlaukė, Seeburgas. Tarp tų miestų, kaip iš sutarties matyti, driekėsi platus girių ruožas. Iš sutarties nematyti, kad jis būtu buvęs pripažintas Ordino teritorija. Greičiau laikytas priklausąs abiem pusėm, kad kiekvienai leista laisvai naudotis giria 6 mylių atstumu nuo taikos sutarties apimtų sodybų. Ryšium su girių apgyvenimo klausimu dėmesio verta pastaba, kad abi pusės gali kurtis giriose kaimus ir statytis pilis [157]. Galima spręsti, kad praktikoje tai buvo jau daroma ir tuo būdu vykdyta girių kolonizacija. Iš sutarties matyti, kad giriose medžiota, žuvauta ir bičių lizdai laikyti. Rusams (ar lietuviams) dar pridurta teisė ganyti giriose jaučius ir galvijus. Gal šis nuostatas pirmiausia taikytas gyvulių augintojams ir žemdirbiams, nes jaučiai anais laikais buvo pagrindinė traukiamoji jėga.

Iš viso to susitarimo aiškėja, kad tos didelės girios nebuvo jau tokios tuščios. Jose gyveno įvairaus verslo pasklidę gyventojai, neišskiriant nė žemdirbių.

Pirma sienų sutartis, — jei ją, aplamai, galima vadinti sutartimi, — buvo ištrūkusio iš kalėjimo ir pas Ordiną pabėgusio Vytauto pažadas perleisti jam sritis į vakarus nuo užbrėžtos sienos. Vytautas tos sutarties metu, 1384 m., buvo jau, Ordinui įsiteikdamas, pasikrikštijęs, vieną nesėkmingą žygį į Lietuvą atlikęs ir net gavęs laikinę buveinę Marienverderyje, prie Nemuno. Atsidūręs tokioje sunkioje padėtyje, kad savo politinius tikslus tik su Ordino pagalba galėjo tikėtis įvykdyti, jis turėjo atiduoti jam visa, ko iš jo reikalauta. Nuo pat pradžių Ordinas kovojo

---

[156] J. Voigt, *Geschichte Preussens*, V. 296 psl. pastaba, kad Ordinas būtų išsižadėjęs taisyklės nesitarti su pagonimis ir jokios taikos nesudaryti, per toli eina.

[157] Ouch mogin di gefridtin landt von beiden sietin, an iren endin dorfer besetczin, und nuwe huesir buwen.

dėl Žemaičių, Vytautas ir perleido jam juos visus iki Nevėžio upės [158]. Ordinas, kaip jau minėta, savinosi visas girias, Vytautas ir atidavė jas jam iki Nemuno. Atiduodamas dar pridūrė, kad šios sritys «niekuomet nebuvo mūsų tėvų žemė», bet «nuo senovės» Ordino valda. Jis pats neturįs jokių teisių į jas [159]. Be pagrindo Mortensenai pagal šią sutartį įrodinėja visų girių priklausomybę Ordinui ir taria Vytautą rimtai pripažinus Nemuno sieną ir atsisakius nuo girių [160] Pasikeitusioje padėtyje po Žalgirio mūšio matome kitokią Vytauto laikyseną. Čia jis nepripažino vienam Ordinui teisių į girias. Jis vedė diplomatinę kovą su juo dėl sienų tose giriose, kitaip sakant, dėl pasidalijimo jomis.

Kova dėl sienų prasidėjo tuojau po Torno taikos. Mat, toje taikoje liesti įvairūs klausimai, tik ne sienų. Sienos joje ir negalėjo būti nustatytos dėl Ordino reikalautų Žemaičių, kurių lietuviai nesutiko perleisti. Surastas žinomas kompromisas, paliekant lietuviams Žemaičius iki Vytauto ir Jogailos mirties. Tuojau paaiškėjo, kad Vytautas nelinkęs išsižadėti Žemaičių ir derybos dėl sienų prasidėjo.

Kad Vytautas ar lietuviai, aplamai, nepripažino visų girių Ordinui, aiškėja iš pirmo pasitarimo po Torno taikos Vytauto su kryžiuočių atstovu Kuchmeisteriu. Šis savo pranešime pasakoja [161], kad Vytautas klausinėjo žemaičių apie girias palei Ragainę ir jie jam pareiškė: jie medžiojo iki Jūros įtako Šešuvio ir anapus Jūros iki Ežeruonos. Kuchmeisteris tai užginčijo ir paaiškino Vytautui, kad žemaičiai medžiojo ne veltui: jie mokėjo činšą Ragainės komtūrui jau šimtą metų už medžiojimą dienomis, o naktį turėjo grįžti į savo žemę. Panašią medžioklės teisę turėjo žemaičiai ir prie Vieviržos upės, mokėdami činšą Klaipėdos komtūrui. Dar Vytautas klausė Kuchmeisterio, kaip toli Jūra nuo

---

[158] *Codex epistolaris Vitoldi*, ed. P. Prochaska, 13 nr.

[159] H. Gersdorf, *Der Deutsche Orden im Zeitalter der polnisch-litauischen Union*, Marburgas, 1958, 66 psl.

[160] G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 22 psl.; H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 93 ir 175 psl. 745 išnaša.

[161] B. Dundulis, *Lietuvos kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV a.*, Vilnius 1960, 94 ir sek. psl.; H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 60 psl., 244 išn,

gyvenamų sričių. Kuchmeisteris jam paaiškinęs, kad jos nuo pat ištakos atstumas iki gyvenamų sodybų bus 3 ar 2 mylios [162].

Šiuo pareiškimu Ordino atstovas pasistengė atremti lietuvių teises savintis girias ir tam tikslui nurodė, kad žemaičiai niekuomet tos teisės neturėjo. Tarnaudamas, žinoma, ordino interesams, Kuchmeisteris net išplėtė tą girių plotą gan toli į rytus nuo Jūros. Jam rūpėjo padidinti Ordino valdas Žemaičių vakaruose.

Ordinas primygtinai savinosi girių plotus iki tirštesnių žemaičių ir lietuvių sodybų per 12 metu, t. y iki pat Melno taikos (1422). Jo vadovai vis kalbėjo, kad žemaičiai, išėję iš savo sodybų į girias, siūlėsi tarnauti Ordinui jau nuo seniausių laikų [163]. Jie net nenorėjo girdėti apie kokias Žemaičių sienas. Tada Vytautas pareikalavo vakarinių Žemaičių sienų su žymia dalimi girių ir Užnemunės. Jo reikalaujamoji siena prasidėjo nuo Šešupės aukštupio, jąja ėjo iki Nemuno, Nemunu siekė Kuršių įlankos, Baltijos jūros iki Livonijos [164]. Klaipėdos pilis, pagal tą sieną, turėjo priklausyti Žemaičiams.

Ta pradinė Vytauto pateikta siena tarp Ordino ir Lietuvos palieka kiek mįslinga. Mortensenai taria ją buvus « be abejo, netikrą » (*zweifels frei falsch*) [165]. Kažin ar toks beatodairinis pasmerkimas istoriškai pateisinamas, kai nesvarstoma Vytauto motyvų? Aišku, Vytauto projektas kilo iš pasipriešinimo Ordinui, kai jis savinosi visas girias, t. y. sritis, kurių niekas negynė ir nebuvo gausesnių sodybų ir sutvirtinimų. Pagal anų laikų bendrą praktiką, Vytautas parinko naturalią siena — pagal upes ir jūrą [166]. Kaip nadruviai ir skalviai daugiausia prie upių gyveno, taip ir žemaičiai prie jų galėjo turėti savo sodybas. Jei šalia jų dar buvo ir kuršių sodybos, Vytautui skirtumo nesudarė. Jam

---

[162] Ten pat, 11 t., 233 psl., 1038 išn.

[163] Ten pat., 11 t., 227 psl.

[164] *Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque cruciferorum*, Krokuva 1892, II t., 139 psl.; G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, 52 psl.

[165] H. IR G. MORTENSEN, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t. 175 psl.

[166] Jau Vilhelmas Modenietis, vesdamas Prūsijos vyskupijų sienas 1243 m. laikėsi upių ir tai pažymėjo : « ... quod predicta flumina communia sint diocesibus, que ipsis fluminibus terminantur ». *Preussisches Urkundenbuch*, 1 t., 1 dalis, 108 psl., 143 nr. Ordinas ir vadovavosi upėmis administraciniuose krašto padalinimuose.

reikalas sukosi apie Žemaičių sienas, tai jis plotus iki pažymėtų vandenų jiems priklausomus laikė. Pažymėtina Žemaičių sienos pradžia nuo Šešupės upės. Tur būt, prie Šešupės gyvenusieji turėjo ryšių su žemaičiais ar kilę iš jų krašto ir todėl jie įtraukti į jį[167].

Ordinas nenorėjo nė girdėti apie tą Vytauto sieną. Jis tvirtai gynė savo teisę turėti girias ir žemaičiams tepripažino sritis už sutvirtinimų, kur jie daugiau sutelktinai gyveno ir turėjo platesnes sodybas[168]. Ginčams užsitęsus, kreiptasi į imperatorių Zigmantą, prašant tarpininkauti. Šis 1413 m. atsiuntė įgaliotinį Benediktą Makrą. Kai įgaliotinis kalbėjo apie sienas surengtame teisme, jis išgirdo iš Ordino atstovų labai savaimingą pareiškimą: «Žemaičiai visuomet buvo, kaip ir dabar yra, didesne dalimi netikintieji ir mūsų tikėjimo priešai .... tad neleistina kalbėti, kad jie ir jų žemės būtų kokiose ribose ar sienose apibrėžtos. Jie dėl klaidatikystės turėtų būti nuo tikinčiųjų už žemės ribų išvyti»[169].

Iš šio pareiškimo matyti, kuo Ordinas grindė savo teisę savintis girias. Tik ne nukariavimu, kaip manė Mortensenai. Juk plotų nuo Nemuno iki Žemaičių aukštumų ir Užnemunės girių Ordinas tikrai nebuvo nukariavęs. Neturėjo jis čia ir jam priklausomų

---

[167] Apie gyventojus prie Šešupės žr.: *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 572 psl. Dideliame ginče dėl Veliuonos lietuviai kalbėjo: «... confinantes et confrontantes inmediate cum eodem castro Veluna, videlicet a parte meridionali ultra fluvium Nemen et versus fluvium Suppa, villa seu predium et possessio que dicebatur Peygowa (prie dabartinių Šakių) cum ipsius territorio et districtu». *Lites ac res gestae*, II t., 137 psl. Atrodo, žemaičiai už Nemuno kūrėsi jau prieš XVI a. Nuo to laiko jų pirmus kaimus žymėjo mūsų kruopštusis miręs istorikas J. MATUSAS, straipsnyje: *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*», žr. *Aidai*, 1960 m., 2-3 nr.

[168] Didysis magistras, delegatams duotoje derybų instrukcijoje, kalbėjo: Dorczu so hat der Orden die Memel uff mit den Huwsern die do gelegen gewest sein gehabt bis an die Heyne der Samayten, us den sich die Samayten werten, wen sie vom Orden oberczogen worden. *Lites ac res gestae*, II t., 74 psl.

[169] Ten pat, II t., 143 psl.: ... quia Samagite semper fuerunt, prout hodie sunt, pro maiori parte infideles et fidei nostri inimici, ... ideo nephas est dicere eos et eorum terras sub certis finibus et limitibus conprehendi, cum propter eorum perfidiam procul dubio sint a fidelibus extra fines orbis terre propellendi.

sodybų. Iš tikrųjų jis savinosi girias pagal anų laikų kriksčionių pasaulyje vyravusią pažiūrą, kad pagonys neturi teisės valdyti kraštų ar net valstybių. Pagal tą taisyklę Ordinas ir dėjosi girių savininkas ir, nesutikdamas veiksmingo pasipriešinimo, jose šeimininkavo. Girios Ordinui, kur jis tik siekė, buvo regalija ir naudmenys iš jos jam turėjo tekti. Jis tarėsi turįs teisę reikalauti iš aplinkinių gyventojų mokesčių už iš girių gaunamą naudą. Kai dabar kilo ginčas dėl girių nuosavybės, Ordino atstovai ir iškišo jų pasisavintą teisę [170]. Žemaičiai nepripažino Ordinui nuosavybės savo vakarinėms girioms ir Vytautas garsiame protesto rašte imperatoriui Zigmantui dėl jo Breslavo sprendimo (1420) iškilmingai tvirtino Žemaičių senas teises į girias. Gal ne tiek istorinei tiesai, kiek teisei pabrėžti jis kalbėjo apie buvusias žemaičių pilis ir sodybas jose ir apie išlikusias jų žymes [171].

B. Makrai nepavyko sutaikinti abiejų pusių ir jis prieš išvažiuodamas padarė sprendimą lietuvių naudai. Ne tik Veliuona, bet ir Klaipėda pripažinta Lietuvai. Ordinui užprotestavus, ginčas dėl sienų dar vyko ilgus metus, kol galutinai susitarta Melno suvažiavime 1422 m. Melno susitarimu didžioji giria maždaug pasidalyta per pusę. Mažosios Lietuvos rytinė siena pravesta pagal Vytauto pirmykštį reikalavimą, padarius jam didelę nuolaidą: atsitraukta 2 mylios nuo Nemuno ir Rusnės, nuo Šventosios įtako į Nemuną iki Klaipėdos apylinkių ir 3 mylios aplink Klaipėdą. Tuo būdu, Mažoji Lietuva paliko maždaug buvusių nadruvių ir skalvių ribose.

V. MAŽOJI LIETUVA XVI-XVII AMŽIUJE, YPAČ JOS KOLONIZACIJA

1. Pereinamasis laikotarpis

Laikas nuo Torno taikos iki Prūsų kunigaikštijos įsikūrimo reikšmingas dviem atžvilgiais. Pirma, šiuo metu liovėsi karai tarp Lietuvos ir Ordino ir prasidėjo jo smukimas. Antra, žmonės pradėjo pastoviai kurdintis didžiose giriose, kurios iki šiol

[170] Ten pat, II t., 100 psl.
[171] *Codex epistolaris Vitoldi*, 861 nr.

buvo karo zona, ir tuo būdu susidarė sąlygos Mažajai Lietuvai iškilti.

Ordinas smuko pirmiausia dėl jam suduoto smūgio prie Žalgirio ir dėl kintančių laikų. Jo būsenai atsiliepė ir Lietuvos bei Žemaičių krikštas, kuris, gali sakyti, pakirto jo egzistencijos prasmę. Veltui jo atstovas Konstancos bažnytinėje koncilijoje stengėsi įtikinti susirinkusiuosius, jog Ordinas vis dar esąs krikščionybės gynėjas. Jis jau negavo koncilijos pritarimo. Jam didesnį įspūdį darė Vytauto nusiųsti pakrikštyti žemaičiai. Net ir imperatorius Zigmantas, visuomet rėmęs Ordiną, buvo besiūląs jam perimti karą su totoriais Vengrijoje. Prisidėjo dar ir husitų, susidėjusių su lenkais, didelio masto puolimai vakarinės Prūsijos, net Dancigo apylinkių. Po husitų puolimų sekusi Bresto taika tarp Ordino ir Lenkijos (1435) parodė šiojo susilpnėjusią poziciją krašte. Išėjo aikštėn jau išaugusi krašto diduomenės galia. Taikos garantais pritraukti ir diduomenės atstovai.

Politinės galios gavę didikai ir dalis į kraštą pakviestų samdinių davė pradžią trylikos metu karui (1454-1466). Su Ordino priešais didikais ir su samdiniais susidėjusi Lenkija išėjo laimėtoja ir antroje Torno taikoje (1466) gavo didelę vakarinės Prūsijos dalį su pačia sostine Marienburgu. Ordinui tepaliko Rytprūsiai su pasirinktąja sostine Karaliaučiumi.

Žymiai sumažėjusioje Ordino teritorijoje Mažosios Lietuvos girios su gyventojais nebuvo koks mažai ką reiškiąs valstybės pakraštys. Jos jam sudarė žymią valstybės dalį. Dėl valstybės gerovės susirūpinta girių ūkiu ir jų apgyvendinimu. Pietvakarių giriose įsteigta nauja Reino komtūrija (1468 m.), išsilaikiusi iki Ordino valstybės galo [172]. Jos įkūrimu Ordinas parodė didesnį susidomėjimą giriomis.

Pasunkėjusi Ordino būklė XV a. atsiliepė jo Mažosios Lietuvos kolonizacinėje politikoje. Iki šiol joje kūrėsi daugiau smulkūs ūkininkai, gavę žemės kiek patys pajėgė apdirbti. Dabar didieji magistrai, prasiskolinę pirmoje eilėje samdiniams ir neturėdami kuo atsilyginti, pradėjo jų vadams dalyti stambias žemes lėno teisėmis ar užstatu už gautą paskolą. Iš to atsirado Mažojoje Lietuvoje pirmieji vokiški dvarai su baudžiauninkais prūsais

---

[172] K. Riehl, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens in der Zeit von 1410-1466*, žr. *Altpreusische Forschungen*, XIV (1937), 262 psl.

bei lietuviais ir iš dalies vokiečiais. Dvarininkų giminės imdavo žemes ne vienoje vietoje ir todėl viena giminė pasklisdavo po plačias apylinkes. Žinomiausios, pavyzdžiui, brolių Šliebenų (*Schlieben*) gautos 1469 m. nuosavybės, pasklidusios Gerduvos, Įsruties ir Darkiemio srityse.

Su dvarininkų ūkiais plito ir sunkėjo baudžiava, ir net laisvieji baudžiauninkais versti. Kadangi laisvųjų, « niekieno » žemių anais laikais dar daug buvo, tai baudžiauninkai ėmė bėgioti iš vietų į vietas. XV-XVI a. šaltiniuose skaitome bajorų nusiskundimus dėl baudžiauninkų pabėgimo, ir reikalaujama išduoti juos. Tuo pačiu metu dvarininkai, gavę politinės įtakos, stengėsi priplakti baudžiauninkus prie žemės. Šiuo baudžiavinimo metu Ordino valstybė virto pasauline kunigaikštija. Dabar iškilusi Mažoji Lietuva darėsi daugiau baudžiauninkų nei laisvųjų kraštas ir žymia dalimi tiesioginėje vokiečių dvarininkų valdžioje.

2. Prūsijos kunigaikštijos laikai

Ordino žlugimas ir Prūsijos kunigaikštijos įsikūrimas nebuvo koks revoliucinis įvykis. Ir šiaip Ordinas po Žalgirio mūšio neteko savo egzistencijos prasmės ir darėsi daugiau paprasta teritorinė valstybė. Jau priešpaskutinis didysis magistras Friedrichas, Saksų kurfiursto pusbrolis, politikavo kaip pasaulinis kunigaikštis. Jis reformavo kariuomenę, teismus ir administraciją. Vietoje senų Ordino pareigūnų jis pasirinko patarėjais pasaulinius didikus. Pagal tuo metu vyraujančią renesanso dvasią jis įsileido į savo dvarą humanistus šviesuolius. Kad dvarui tektų didesnės pajamos, jis panaikino didžiąsias komtūrijas. Dėdamasis savaimingu valdovu, jis neprisiekė leninės priklausomybės lenkų karaliui. Ši jo laikysena vėliau Ordinui brangiai atsėjo [173].

Paskutinis didysis magistras Albrechtas, frankiškos Hohencolernų giminės narys, iš motinos pusės Lenkų karaliaus Zigmanto I senojo sūnėnas, ir stengėsi būti nepriklausomas teritorinis val-

---

[173] Plg. B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburgas 1958, 140 psl.

dovas. Jis pradėjo nelaimingą karą su Lenkija, pasibaigusį nieko gero nežadėjusiomis paliaubomis. Albrechtas vyko į Vokietiją gauti paramos ir susidūrė tiesioginai su prasidėjusiu reformaciniu sąjūdžiu. Jo poveikyje jis sumojo daugiau politiniais motyvais pakeisti vienuolišką valstybę pasauline kunigaikštija (1525). Pakeitimas vyko be mažiausių sukretų, nes naujas mokslas Prūsuose jau buvo pradėtas skleisti jo palikto vietininko Sembos vyskupo Polentzo.

Ramiai įvykęs perversmas Prūsijoje neįnešė pradžioje nieko naujo į Mažosios Lietuvos visuomeninį gyvenimą. Gyventojai vilko jiems užkrautą baudžiavos jungą. Kaimuose kūrėsi nausėdos, traukė vokiečiai dvarininkai, smuklių ir malūnų laikytojai ir visokie pareigūnai. Ūkiška buitis riedėjo be didesnių pasikeitimų.

Ryšium su reformacija vykęs valstybinis perversmas padarė milžinišką įtaką Mažosios Lietuvos kultūriniam ir dvasiniam gyvenimui. Tai įvyko pirmiausia dėl pasikeitusių santykių tarp Prūsijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos. Ordino laikais jos abi gyveno nesiliaujančio karo padėtyje ir jų abiejų gyventojai buvo aiškiai skiriami vieni nuo kitų. Ordinui visi vietiniai buvo prūsai pirmiausia dėl jiems visiems taikytos prūsų teisės. Be bendro prūsiško vardo dar vartoti atskirų kilčių pavadinimai, kaip sembų, nadruvių, skalvių ir kitų. Ilgiausiai išsilaikė šalia prūsų skalvių vardas. Gal tai atsitiko todėl, kad skalviai, susispietę apie Ragainę ir Tilžę, gyveno didžiųjų girių atskirti nuo likusių Prūsijos gyventojų[174]. Kryžiuočiai, laikę visus vietinius prūsais, juos griežtai skyrė nuo jų priešų Lietuvos gyventojų. Tad Ordino žmonėms skirtumas tarp prūso ar skalvio ir lietuvio nebuvo koks tautinis, — jo įžiūrėti jis ir nebūtų galėjęs, jei jis ir būtų buvęs, — bet politinis: kiekvienas jų reiškė priešingų valstybių gyventojus.

Iš čia suprantama, kodėl Ordino krašte pabėgėliai iš Lietuvos, nors ir prūsų teise apgyvendinami, vis lietuviais vadinti. Kartais jų tautybė net nepaženklinta. Kad jie iš Lietuvos, tesužinome iš labai dažnai prie jų priduriamos standartinės frazės:

---

[174] Apie skalvių vardo vartoseną ir jo išsilaikymą net iki XVI a. vidurio žr. G. Mortensen-Heinrich, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 29 ir sek. psl.

kai Lietuva bus Ordino užkariauta, jie turės grįžti į savo kilimo vietą ir gautą žemę Ordinui grąžinti [175]. Pagal bendrą taisyklę žymėti iš Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kilusius pabėgėlius lietuviais viename net 1539-1540 m. dokumente sakoma, kad Ragainės valsčiuje gyvena «skalviai ir lietuviai prie Ragainės pilies» [176]. Skalviai čia vadinami seni vietos gyventojai, o lietuviai — ateiviai iš Lietuvos.

Skalvių vardo pavartojimas Prūsijos kunigaikštijos laikais buvo vien įsisenėjusio papročio liekana, savotiška atgyvena. Vartosena netiko šiam laikui, kada Prūsijoje uoliai skiepytas naujas tikėjimas ir Ordinas su jo senu tikėjimu į užuomarštį ėjo. Prūsams krikščionybė dabar beveik tik pradėta skelbti, nes Ordinas tesirūpino tik formaliniu krašto krikščioninimu, o jo tikybinis švietimas jam mažai rūpėjo. Bažnytinių Prūsijos sinodų nutarimai skelbti prūsams tikėjimą jų kalba rodo, kad praktikoje tai mažai buvo paisoma [177]. Nesirūpinta ir bažnyčių statyba vien prūsams ir jos steigtos vietose, kur vokiečiai gyveno.

Mažai Ordino krikščionintais girių gyventojais susirūpino naujoviško Liuterio mokslo skelbėjai Prūsijoje. Jų tarpe vadovaujantis buvo pats Sembos vyskupas Polentzas, gavęs iš pat pradžių per tarpininkus pažinti Liuterio mokslą. Jį atvirai priėmęs, stengėsi tuojau plėsti savo vyskupijoje, kai į Vokietiją išvažiuodamas kunigaikštis Albrechtas paliko jį savo vietininku. Pačioje 1524 m. pradžioje jis išleido įsakymą, kad krikšto apeigos būtų atliekamos vien žmonių kalba, o ne lotynų kaip ligšiol. Ta proga vyskupas pažadėjo rūpintis, kad nestigtų tikybinio švietimo taip pat tiems, kurie kalba lietuviškai ir prūsiškai [178].

---

[175] Bene seniausias lietuvis pabėgėlis Nadruvoje — paminėtas 1290 m. J. KUCK, *Die Siedlungen im Westlichen Nadrauen*, Leipcigas 1909, 23 psl. Vėliau, XIV a., jų daugiau pasitaiko. *Preussisches Urkundenbuch*, II (1962), 30, 125, 126 nr.; III, 1 (1944-1961), 249, 251 nr.

[176] G. MORTENSEN-HEINRICH, *Beiträge zu den Nationalitäten und Siedlungsverhältnissen von Preussisch Litauen*, Berlynas-Nowawes 1927, 42 psl.

[177] V. MAŽIULIS, *Prūsų kalbos paminklai*, Vilnius 1966, 23 psl.

[178] Porro quod ad reliquas forte linguas attinet, ut sunt Lithuonica, Prutenica ... dabimus operam Christo propitio, ne ipsis quaque desit Christiana institutio. *Die Reformation im Ordenslande Preussen 1523-1524*, R. STUPERICH leid., Ulm 1966, 108 psl.

Tai vienas pirmųjų įsakmių paminėjimų atskiros lietuvių gyventojų grupės Prūsuose. Beveik tuo pačiu laiku (1526) kalba ir Simonas Grunau apie lietuvius, gyvenančius Tilžės ir Ragainės apylinkėse [179]. Bet ne vien tik pasieniniame ruože jų būta. Kiek nuostabu, kad juos randame tuo pačiu metu net Karaliaučiuje, kur, kaip iš bažnytinės apyskaitos matyti, 1526 m. buvo mokama alga lietuviškam pamokslininkui [180].

Ankstyvas lietuvių susitelkimas Karaliaučiuje aiškintinas privilegijuota tos kunigaikštijos sostinės padėtimi. Ji iškilo turtingu prekybos centru. Jos pirkliai gavo iš kunigaikščio karališkąją gintaro prekybos ir ypač prekių sandėliavimo teisę (*Stapelrecht*). Pagal šią teisę visa kunigaikštijos užsienio prekyba ėjo per Karaliaučių. Per jį ėjo ir iš Lietuvos siunčiamų prekių daugumas. Tiek Prūsijos, tiek Lietuvos siunčiamas prekes paimdavo atvykstantieji olandų ir anglų pirkliai [181].

Tapęs įžymiu prekybos centru, Karaliaučius traukė gyventojus iš artimesnių ir tolimesnių apylinkių, pirmoje eilėje iš arti gyvenenančių lietuvių. Galėjo kai kas, dėl prekybinių ryšių, atvykti ir iš pačios Lietuvos ir įsikurti jame. Nėra pagrindo tvirtinti, kad Karaliaučiaus lietuviai būtų buvę senieji, pirmykščiai miesto gyventojai.

Sostinės lietuvio pamokslininko pavyzdžiu vėlyvesniame (1544) įsakyme jau liepiama miestuose bei miesteliuose turėti specialų kapelioną lietuviams bei kitiems nevokiečiams. Vyskupo įsakyme skaitome: «Prie to reikalinga, kad kituose miestuose ir miesteliuose (pažodžiui: turguose) lietuviams ir nevokiečiams kapelionas pamokslininkas būtų paskirtas, kaip kad Karaliaučiuje ypatingas pamokslininkas jau nuo seniau laikomas. Vietovėse ir kaimuose neįsigalinčiuose tai turi būti atliekama per vertėjus» [182].

Įsakymas rodo, kad jau XVI a. pradžioje Prūsijos kaimuose atsirado lietuvių kuriems reikalingi jų kalba pamokslininkai.

---

[179] S. GRUNAU, *Preussische Chronik*, išleido PERLBACH, 1875, I t., 92 psl.: Littau (wonen) unb Rangnet und Tilsen wen es ist do die grentze.

[180] P. PAKARKLIS, *Mažoji Lietuva Mažvydo laikais*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 78 psl.

[181] B. SCHUMACHER, *Geschichte Ost- und Westpreussens*, Würzburgas 1958, 79 psl.

[182] P. PAKARKLIS, *Mažoji Lietuva Mažvydo laikais*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 79 psl.

O ankstyvesniais laikais Ordino kalbėta vien apie vietinius gyventojus prūsus ar jų kiltis. Apie lietuvius grupine prasme niekuomet neužsiminta. Minėti kartais tik paskiri lietuviai belaisviai ar pabėgėliai, Ordino krašte įkurdinti. Kad senieji gyventojai tarp XV ir XVI a. pradžios būtų išnykę ir nauji, — sakysim, iš Lietuvos, — būtų atsiradę, nėra pagrindo prileisti. Nors lietuviai ir minimi tose vietose, kur seniau kiti, prūsai gyveno.

Kokiose vietose XVI a. pradžioje lietuviai gyveno, sužinome iš kunigaikščio rašto vyskupui Polentzui 1547 m. Jis rašo apie lietuvių tautą (*littische Volke*) ir prašo suteikti jam tikslių žinių, kiek gyvena lietuvių Ragainės, Tilžės ir Įsruties apskrityse, kur ir kiek yra bažnyčių ir kiek lietuvių tenka aptarnauti vienam kunigui [183]. Iš paminėtų trijų valsčių numanu, kad lietuviai dabar gyveno pasklidę maždaug buvusiose nadruvių ir skalvių srityse, kurios Ordino laikais prūsiškomis laikytos. Dar net ir šiuo metu viename dokumente [184] kalbėta apie skalvius.

Senųjų Ordino laikų prūsų ar jų kilčių pavadinimas išnyko dėl prasidėjusių taikių santykių tarp Prūsijos kunigaikštijos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos. Ryšium su reformacija ir prasidėjusia didesne girių kolonizacija iš abiejų pusių abi valstybės ėmė arčiau bendrauti ir dėl to abiejų sienos pusių gyventojų tapatybė buvo paženklinta bendru vardu.

Abiejų valstybių ir abiejų sienos pusių tautos suartėjimui daug svėrė Albrechto religinė politika ir jo įkurtas 1544 m. universitas. Jam rūpėjo skleisti naujas tikėjimas ne tik savoje kunigaikštijoje, bet ir plačiai rytuose. Karaliaučius su savo universitetu turėjo būti protestantizmo Witenbergu rytuose. Pats kunigaikštis net siunčiamais laiškais į aplinkinius kraštus stengėsi traukti studentus į savo universitetą. Jis suartėjo su lietuviais bajorais reformatais, susirašinėjo su Žemaičių seniūnijos valdytoju savo globotinio, žymaus lietuvio reformato Abraomo Kulviečio reikalu [185]. 1546 m. pats valstybiniais reikalais atsilankė Vilniuje ir kreipėsi į Žemaičių seniūną Joną Biliūną (Bilevičių), prašy-

---

[183] K. Korsakas, *Pirmoji lietuviška knyga*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 35 psl.

[184] Žr. 176 išnašą.

[185] K. Jablonskis, *Mažvydo gyvenimas ir aplinka*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 90 psl.

damas jį atsiųsti jam kelis lietuvius jaunuolius studijuoti Karaliaučiuje kunigų mokslų [186]. Vienas seniūno nurodytų jaunuolių buvo Martynas Mažvydas. Jam tais pačiais (1546) metais rašė Albrechtas ir kvietė jį atvykti į Karaliaučių ir pasiruošti « Evangelijos tikėjimo skelbti ir mokyti » (Taip rašė vėliau Mažvydas Albrechtui). Mažvydas tuojau atvyko į Karaliaučių, įstojo į universitetą, kur jis randamas 1546-1547 m. semestro matrikuluose.

Su jo vos pradėjusio studijuoti studento vardu susijęs pirmosios lietuviškos knygos pasirodymas (1547). Tačiau ne Mažvydas laikytinas *Catechismusa prasty szadei* pradininkas. Katekizmas atsirado iš kunigaikščio Albrechto užmojo skiepyti reformacijos mokslą visų kalbų valdiniams jiems suprantama kalba. Iš to paties tikslo kilo ir reikalas parūpinti literatūros tikinčiųjų kalbomis, pirmoje eilėje dvasininkams naudotis. Taip atsirado prūsiškas katekizmas (1545), skirtas ypač Semboje išlikusiems senprūsiams. Šalia jo ruoštas ir lietuviškas katekizmas, kaip spėjama, [187] dar prieš Mažvydui atvykstant. Ypač to meto du žymūs Karaliaučiaus profesoriai lietuviai, kaip Rapolionis ir Kulvietis (abu mirę 1545 m.) galėjo palikti Mažvydui paruošiamųjų darbų. Jei ne jų abiejų staigi mirtis, jie, galimas daiktas, būtų tapę pirmosios lietuviškos knygos autoriais.

Kaip matome, Prūsų valdžios mostu išleisti beveik tuo pačiu metu prūsiškas ir lietuviškas katekizmas. Bet klystama, kai iš to sprendžiama, jog prūsų ir lietuvių kalbos tada pripažintos visiškai skirtingomis. To paties Albrechto potvarkis dėl stipendijų prieštarautų tokiam sprendimui. 1546 m. Albrechtas paskyrė 24 stipendijas einantiems kunigų mokslus jo universitete. 10 stipendijų skirta vokiečiams studentams ir po 7 lietuviams ir lenkams [188]. Prie potvarkio pridurta pastaba sakė, kad iškritus vokiečiui iš stipendininkų tarpo, jo vieta stipendijoje turėtų tekti lenkui ar lietuviui, ypač mokančiam prūsišką tarmę. Kaip matome, Prūsijos vyriausybei nėra kokios atskiros prūsų kalbos. Yra tik prūsiška bendros lietuvių kalbos tarmė. Ši tarme, žinoma, kalbėta didesnėje Prūsijos dalyje ir kunigaikštis

[186] Ten pat.

[187] K. KORSAKAS, *Pirmoji lietuviška knyga*, žr. *Senoji lietuviška knyga*, Kaunas 1947, 27 psl.

[188] V. VILEIŠIS, *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas 1935, 25 psl.

dėl to pageidavo turėti pridedamu stipendininku tos tarmės lietuvį. Albrechtas, matyti, mažai tikėjos tokį prūsišką lietuvį rasti, jei savo pageidavimą palydėjo pastaba: «Jei toks galima rasti». Seniai Ordino užkariautų ir apnaikintų prūsų tarpe jau nelengvai galėjo būti randamas jaunuolis, tinkąs eiti kunigo mokslams.

Kas kita lietuviai. Pirma, jų gyvenamas Mažosios Lietuvos kraštas dar nebuvo užgožtas kolonistų vokiečių; antra, jie turėjo artimus ryšius su didžiosios Lietuvos lietuviais. Vasalinė Prūsijos kunigaikštijos priklausomybė Lenkijai ir jau iš to ėjęs draugiški santykiai su Lietuva ir ypač plintanti reformacija Prūsuose ir Lietuvoje artino abu kraštus. Į Albrechto įkurtąjį universitetą vyko studijuoti jaunuoliai iš Didžiosios Lietuvos. Jame mokė pirmaisiais jo įkūrimo metais du žymūs profesoriai: Stanislovas Rapalionis ir Abraomas Kulvietis. Mažoji Lietuva kultūriniu požiūriu priartėjo prie Didžiosios Lietuvos.

Po Mažvydo katekizmo sekusios kitos knygos ir įvesta į bažnyčias lietuvių kalba darė iš palaidų girių gyventojų lietuvių tautą. Jai susidaryti daug reiškė ir prasidėjusi didžiosios girios kolonizacija. Per ją abi tautos dalys ėmė arčiau bendrauti ir net kurtis gretimose sodybose.

Niekuomet nebuvusi tuščia ir be sodybų giria kunigaikščio Albrechto ir jo įpėdinių laikais žymiai pagausėjo naujakurių sodybomis. Jos didesnis apgyvendinimas pradėtas nuo XV a. vidurio, kada ji liovėsi buvusi karo zona po išvestos 1422 m. pastovios sienos tarp Prūsų ir Lietuvos. Nors dėl jos vėliau derėtasi ir ginčytasi ir ji dar ne kartą buvo «apjojama», tačiau iš esmės paliko nepakitusi iki 1919 m.

Padalytoji giria pradėta kolonizuoti iš lietuvių ir prūsų pusės. Iš Lietuvos pusės pasienio kolonizaciją daugiausia vykdė žemaičiai iš čionykščiose giriose įkurtų kunigaikščio dvarų. Paprūsės kolonizacijai ypač reikšmingas buvo Jurbarko dvaras, atiduotas karalienei Bonai 1527 m. Ji iš pat pradžių susirūpino girių apsauga ypač nuo prūsų medžiotojų.

Kai nuo jų sunkiai sekėsi apsiginti, ji ėmė kurdinti giriose kaimiečius [189]. Ji kūrė kaimus palei sieną ir kitoje Nemuno pusėje

[189] Apie Bonos varytą Paprūsės kolonizaciją žr. J. TOTORAITIS, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 99 ir sek. psl.; J. MATUSAS, *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*, žr. *Aidai*, 1960 m. 2 nr., 70 ir sek. psl.

net iki Virbalio ir davė pradžią šiam miesteliui. Bonos palankių įkūrimo sąlygų viliojami traukė kaimiečiai, net baudžiauninkai, iš įvairių Lietuvos vietų į Užnemunės pasienį ir dėl to jame dygo kaimai vienas po kito. Iki XVI a. vidurio plote nuo Nemuno iki Virbalio minima 26 kaimai. Iš jų 11 išliko iki mūsų laikų [190]. Kaip patraukli buvo Bonos kolonizacinė politika kaimiečiams, liudija Žemaičių bajorų nusiskundimai kunigaikščiui 1547-1551 m. ir jų reikalavimai grąžinti jiems į kunigaikštienės kaimus pabėgusius baudžiauninkus. Visai suprantama, kad bėgantieji kartais atsidurdavo Prūsuose ir ten kurdavosi. Iš kitos pusės, netrūko ir Prūsų pabėgėlių ar ateivių Lietuvoje. Taip antai, naujai įkurtame Virbalyje randamas vienas Tilžėnaičio pavarde ir 8 pavardės skambančios vokiškai su krikščioniškais vardais [191].

Aplamai, vykstant kolonizacijai abiejuose pasieniuose sienos peržengimai ir dėl to kylantieji kivirčai buvo neišvengiami. Anų laikų dar primityvios matavimo priemonės ir neleido visu tikslumu sienos žymėti. Apie pasieninius ginčus patiriame iš Bonos laiškų kunigaikščiui Albrechtui, kur kalbama apie sienos laužymą iš vienos ir kitos pusės. Žinomiausias ilgas ginčas dėl Katyčių kaimo.

Kaimas įkurtas dar Ordino laikais pasienio girioje, kurią žemaičiai, matyti, sava laikė. Jų seniūnas jau 1492 m. pareiškė savo teisės į jį ir uždraudė kaimiečiams mokėti mokesčius Ordinui [192]. Ginčas truko kelis dešimtmečius, ir apie jį išliko buvusiame Karaliaučiaus archyve pluoštas dokumentų. Dėl jo susirašinėjo dar Bona su Albrechtu, kiekvienas savo teises gindamas. Kai prūsai pastatė Katyčių giriose būdas, įsikišo pats karalius Zigmantas, reikalaudamas nugriauti jas. Ginčų metu vėl kilo sienos patikrinimo klausimas. Iš pasitarimų nieko neišėjo ir Katyčiai 1555 m. galutinai paliko Prūsijoje [193].

Daug platesniu mastu nei Didžiojoje Lietuvoje kolonizacija vykdyta mažojoje Lietuvoje ir jos pasienyje. Kaip ir praeitais

---

[190] J. MATUSAS, *Žemaitija iki Šešupės ir Virbalio*, žr. *Aidai*, 1960 m. 2 nr., 72 psl.

[191] J. TOTORAITIS, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 111 psl.

[192] K. FORSTREUTER, *Die Entwicklung der Grenze zwischen Preussen und Litauen seit 1422*, žr. *Altpreussische. Forschungen*, XVIII (1941) 58 psl.

[193] J. TOTORAITIS, *Sūduvos-Suvalkijos istorija*, Kaunas 1938, 103 psl.

laikais, kolonistai kūrėsi arčiau jūros, ežerų ir ypač išilgai upių. Pačiame šiauriniame krašte, apie Klaipėdą, randame naujas sodybas prie Kuršių marių, išilgai Danijos, Minijos ir senosios Gilijos upių [194]. Čia buvusios ankstyvesnės sodybos pagausėjo naujais kaimais.

Jau skalvių tirštokai apgyvendyti Nemuno pakraščiai ir traukė naujus sodybininkus. Į Nemuną įtekanti Jūra tapo ruožu, kur susitiko Žemaičių ir Mažosios Lietuvos nausėdžiai. Tai buvo Ragainės komtūrijos ir vėliau kunigaikštijos valsčius. Į jame nuo XV a. galo atsirandančias sodybas pirmas atkreipė dėmesį P. Kargė [195]. Jis priskaitė tarp 1490 ir 1540 m. iš viso net 63 sodybas. Pagal jį, jos visos lietuvių iš Didžiosios Lietuvos įkurtos, nors tam įrodyti nėra tikrų duomenų. Šaltiniai, kuriais jis remiasi, yra žemių katastrai, kur surašyti ūkininkai, daugiausia baudžiauninkai, su jiems uždėtomis prievolėmis. Nepasakyta, iš kur tie visi žemdirbiai yra atsikėlę. Kaimų tarpe bent 4 yra su vokiškais vardais. Jie tikrai negalėjo būti lietuvių įkurti. Be to, kai kurie kaimai, kaip Šreitlaukiai, Lenkininkai (*Lenken*) žinomi jau XIV a. Užuot kildinus tų visų kaimų gyventojus iš Didžiosios Lietuvos, reikėtų geriau pripažinti tą Šešupės žemupio ir Vilkiškio aukštumos ruožą Didžiosios ir Mažosios Lietuvos naujakurių susitikimo vieta.

Kaip vyko pasienio sričių kolonizacija iš abiejų pusių, gražiai liudija 1526 m. dokumentas, jų leidėjų ir komentatorių H. ir G. Mortensenų pavadintas *Ginčas dėl Benikaimių «ilgos pievos»* [196]. Ginče įvelti 8 kaimai. Visi, išskyrus Viešvilį, yra kairėje Nemuno pusėje, prie Šešupės įtako. Vienas seniausių yra Lenkininkų (Lenkių) kaimas, minimas jau 1352 m. dokumente [197]. Kiti 3 senesni yra Trapėnų, Viešvilės ir Didieji bei Mažieji Eisliai. Jaunesni už šiuos yra Benikaimiai, kilę vėliau-

---

[194] H. MORTENSEN, *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen*, žr. *Prussia*, XXX (1933) 137 ir sek. psl.

[195] P. KARGE, *Die Litauerfrage*, 74 ir sek. psl.

[196] H. ir G. MORTENSEN, *Der Streit um die Benigkemer «Lange Wiese» im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr. *Preussenland und Deutscher Orden*, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 291 ir sek. psl.

[197] *Urkundenbuch des Bisthums Samland*, III t., 28 psl., 404 nr.

siai 1490 m. Jiems kunigaikščio atstovas yra pardavęs pievą, dėl kurios dabar ginčijamasi [198].

Lenkininkų kaimo gyventojai, Mikas (*Migk*) ir Butvilas 1510 m. pirko Geverlaukių mišką prie Šešupės už 6 jaučius. Mikas (gal būti, ir Butvilas) persikėlė į kitą gretimą vietą ir davė pradžią Mikėnų kaimui, taip pat prie Šešupės. Jau minėtame Geverlaukių miške 3 (o gal 5) nausėdžiai pirko 1513 m. gabalą miško abipus Šešupės už jaučius. Nuo jų ir prasidėjo Geverlaukių kaimas. Iš kur tie nausėdžiai kilę, šaltinis nepasako. Kad jie, kaip ir kiti nausėdžiai, kurių kilimo vietos nenurodytos, turėjo būtinai iš Žemaičių atsikelti, kaip Mortensenai net pabrėžtinai byloja [199], nėra pagrindo tvirtinti. Aiškiai kalbamame dokumente minimi nekurio Tautkaus, vieno vietinių kaimų gyventojo, du atkviestieji Žemaičiai, Normantas ir Milkintas. Jie pirko Galbrosto miško gabalą 1514 m. už 24 jaučius ir davė vardą tame miške savo įkurtam kaimui [200].

Kalbamas dokumentas atskleidžia pasienio ruožo kolonizaciją iš abiejų pusių. Panašiai turėjo vykti ir kitose vietose, tik apie tai žinių neturime. Anais Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimo laikais bendra pasienio kolonizacija visai suprantama, bet tai nereiškia lietuvių masinio brovimosi į Prūsus.

Didesnė dalis Albrechto laikais kolonizuotų Mažosios Lietuvos girių priklausė Įsruties apskričiui (*Hauptamt*). Yra išlikę keli jo įpėdinio laikų daugiausia činšų registrai ir kitos rūšies žemės katastrai. Seniausias yra 1539 m. registras, turįs 145 sodybas. Iš jų 115 tenka girių plotams į rytus nuo Įsruties [201]. Vėlesni katastrai, 1540, 1542, 1554-1555, 1555-1556, 1557-1558, 1564-1565, 1589-1592, 1620 m., irgi turi daugybę sodybų. Šiuos katastrus kruopščiai nurašė O. Barkowskis jau minėtame darbe ir iš jų padarė išvadą apie didelę lietuvių imigraciją į Prūsiją

---

[198] H. ir G. Mortensen, *Der Streit um die Benigkemer « Lange Wiese » im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr. *Preussenland und Deutscher Orden*, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 293 psl.

[199] Ten pat, 295 psl.

[200] Ten pat, 294 psl.

[201] O. Barkowski, *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg unter Herzog Albrecht und Markgraf Georg Friedrich von Ansbach 1525-1603*, žr. *Prussia* 28 (1928), 177 psl.

XVI [202] a. Jis nurodė net ir priežastį to, taip sakant, masinio lietuvių bėgimo, būtent, jų tikybinį persekiojimą [203]. Visai teisingai pasipriešino jam Z. Ivinskis, pabrėždamas, kad Lietuvoje tuo metu jokio tikybinio persekiojimo nebuvo [204]. Iš tikrųjų, kalvinais virto tik bajorai ir valstiečių masės, pasilikusios pasyvios, turėjo sekti jais.

Iš didelių Barkowskio duodamų sąrašų mes tesužinome apie plačiai XVI a. Mažojoje Lietuvoje pasklidusias lietuviškas sodybas. Kada tos sodybos atsirado ir iš kur atėjo jų gyventojai, tie katastrai nesako. Autoriui visai svetimas dalykas vidaus kolonizacija, kurios vaidmenį vakarinės Prūsijos apgyvendinimui taip gražiai ryškino prašmatnusis (deja, paskutiniame kare žuvęs) jaunas istorikas K. Kasiske [205]. Iš Mažosios Lietuvos naujų tyrinėtojų į vidaus kolonizaciją kiek atsižvelgė O. Natau.

Jis filologinėje studijoje apie tarmes šiaurės rytų Rytprūsiuose [206] smulkiai vaizduoja buvusios Pilkalnio apskrities kolonizaciją XVI-XVII a. Vyraujančios vokiškos lietuvių imigracijos teorijos įteigtas, Natau kalba apie Pilkalnio apskrities tuštumą iki paskutinių Ordino gyvavimo metų [207]. Jo kolonizacija prasidėjusi nuo kunigaikštijos laikų. Jos eiga autoriaus ir aprašoma iki didžiojo maro. Pagrindiniai jo šaltiniai, kaip ir Barkowskio, yra ūkių katastrai Ragainės ir Įsruties apskričių, tarp kurių Pilkalnio sritis buvo padalyta. Autorius vaizdžiai rodo, kaip dešimtmečiais dygo nauji kaimai, atseit, buvusių girių plotai virto ariamais laukais. Jam čia pat kyla klausimas, iš kur atėjo tie nauji kaimų gyventojai. Filologas autorius gan atsargiai ieško atsakymo pagal kalbos mokslo duomenis. Pirmiausiai jis prileidžia, kad šalia po 1500 metų iš Lietuvos atvykstančių kolonistų galėjo būti likučiai senųjų vietinių nadruvių ir skalvių. Šie paskutinieji galėjo būti ir į girias paslinkę nuo seniau jų gyventų Tilžės ir

---

[202] Ten pat, 168 psl.

[203] Ten pat, 192 ir sek. psl.

[204] Z. Ivinskis, *Geschichte des Bauernstandes in Litauen*, Vaduz 1965.

[205] K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934.

[206] O. Natau, *Mundart und Siedlung im nordöstlichen Ostpreussen*, Karaliaučius 1934.

[207] Ten pat, 105 psl.

Ragainės apylinkių [208]. Tai bene vienintelis autorius, pripažįstąs lietuvių iš Didžiosios Lietuvos imigraciją ir vis dėlto prileidžiąs senųjų nadruvių ir skalvių liekanas iki kunigaikštijos laikų. Kitas jo originalumas tai pastebėti vokiški krikštavardžiai tarp kolonistų, kaip *Asmus*, *Casper*, *Gregor*, *Hans*, *Hanske*, *Herman* ir kiti. Jis spėja, kad daugumas buvo iš vakarinių kraštų atsikėlę prūsai jau su suvokietintais krikštavardžiais. Jų tarpe galėjo būti ir vokiečių. Bet daugumas Pilkalnio kolonistų, pasak jo, bus kilę iš Didžiosios Lietuvos. Pirmiausia jam slaviško kilimo visi nausėdžiai su slaviškais vardais, kaip *Bocdan*, *Juckna*, *Narush*, *Roman*, *Stanislav*, ir kiti [209]. Kad šie slavai galėjo būti iš lenkiškų mozūrų kilę, jam neatėjo į galvą. Taip pat iš Lietuvos esančios atneštos pavardės su galūnėmis — *eit* (*tis*) ir — *elis* : *Jottzaitt*, *Szidaitt*, *Bacdonėlis* ir kiti [210].

Jam emigracijos iš Lietuvos liudininkai yra žodžiai, apie 1500 m. pasirodę Mažojoje Lietuvoje, kaip *Bajor*, *Bender* — «dalininkas» (iš žodžio bendras, negavęs sau žemės ir prisijungęs prie ūkio savininko dirbti už tam tikrą žemės dalį, tariant, jam bernauti).

Šių dviejų žodžių, kaip ir lietuviškų vardų formų su galūne — *eitis*, — *elis*, o taip pat slaviško kilimo lietuviškų įsibrovimą į Mažosios Lietuvos kalbą galimą aiškinti ir bendros bažnytinės kalbos paplitimu visame krašte. Nuo pat reformacijos pradžios įvesta lietuvių kalba į Mažosios Lietuvos bažnyčias ir jose naudotos apeigų knygos, spausdintos daugiausia iš Didžiosios Lietuvos kilusių autorių, platino bendrus lietuviškus terminus. Iš to galėjo atsirasti ir bajoras vietoje vokiško *Kolmer*, nausėdis vietoje *Neusass* ir bendras, išvirtęs į vokišką *Bender*.

Kaip bažnytinė ir, gali sakyti, to meto literatūrinė kalba brovėsi į kasdieninį gyvenimą, rodo Pilkalnio vardo atsiradimas. Pradžioje buvo jo vietoje vokiškas *Schlossberg*. Kaip pavadinimas rodo, jis pradžioje turėjo būti tvirtovė, siekianti dar Ordino laikų, kada tokios tvirtovės statytos ir giriose prie gyvenviečių

---

[208] Ten pat, 142 psl.
[209] Ten pat, 143 psl.
[210] Ten pat, 145 psl.

jų apsaugai nuo pagonių lietuvių puolimų [211]. Galimas daiktas, kad ta skalvių ar nadruvių sodyba išsilaikė iki XVI a. Nuo šio meto (nuo 1516 m.) aplink ją pakartotinai sklypuojamas miškas ir pardavinėjamas už jaučius ar šiaip dalijamas naujakuriams. Pradžioje vieta vis vadinama senuoju vardu *Schlossberg*, kol pirmą kartą 1547 m. jau ji pasirodo su pakeistu *pilkaln* pavadinimu [212]. Aišku, vertimas iš vokiečių kalbos, padarytas bendros tuometinės literatūrinės bei bažnytinės lietuvių kalbos įtaigoje.

Tad perdedama skelbiant, jog imigrantai iš Didžiosios Lietuvos atvyko į tuštumas ir jie vieni davė kraštui pradžią nuo XVI a. Iš kitos pusės klystama, kai primygtinai neigiama didlietuvių imigracija į Mažąją Lietuvą nuo pasienio apgyvendinimo pradžios. Paskiri bėgliai ir šiaip išeiviai keldavosi į Prūsiją su savo jaučiais ir kitokia manta ir ten pirkdavosi ar kitu būdu įsigydavo žemės. Kad tų imigrantų buvo ne masė, o paskiri asmenys, jau rodo prie jų pridėtas pažymėjimas *aus littawen* ar panašiai [213]. Jei visi naujakuriai ar bent jų dauguma būtų buvę iš Lietuvos, tas jų kilmės pažymėjimas būtų savaime atkritęs.

Kaip iš Natau vieno į dienos šviesą išvilkto 1580 m. dokumento [214] matyti, net tam tikri agentai vykdavo į Didžiąją Lietuvą ir viliojo lietuvius išvykti ir kurtis Prūsų miškuose. Pasakojama, kad du ateiviai iš Georgenburgo valsčiaus, Albertus Hermannus ir Hans Peterwitz, visai pasienyje, Ašernikų (Jodžių) kaime, prie Viliūnų gavo 15 ūbų šlapio, stačio miško. Vienas jų, Albertas, mokėjęs lenkiškai skaityti ir rašyti, supratęs kiek vokiškai ir «gerai pažinęs Žemaičius ir Lietuvos kunigaikštijos žemes». Jis «pažinojęs vietas ir bėglius iš karališkos dalies». Pagal dokumentą išeitų, kad šie agentai klausė valstiečių nusiskundimų

---

[211] Viename 1354 m. dokumente, aprašant prie Georgenburgo (netoli Įsruties) kuriamo kaimo ribas, sakoma, kad jos turi eiti «ultra custodiam terre, que lantwer vulgariter nominatur» (*Urkundenbuch des Bisthums Samland*, Leipcigas 1905, 429 nr.). Taip pavadintas vietos apsaugai skirtas sustiprinimas galėjo panašėti į tvirtovę būsimame Pilkalnio apskrityje.

[212] O. Natau, *Mundart und Siedlung im nordöstlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934, 106 psl.

[213] Ten pat, 109 psl.: Pawell aus littawen.

[214] Ten pat, 144 psl.

sunkia padėtimi. Jie buvę pasirengę savo daiktus palikti ir iškeliauti, o agentai jiems siūlėsi padėti.

Natau savo dokumentu remia ankstyvesnių autorių, kaip Kargės, Gerulio, Ivinskio ir kitų iškeltą mintį, kad socialinė bei ekoniminė padėtis vertė valstiečius bėgti į Prūsus.

Užuot šiuo oficialiu dokumentu, išėjusiu iš Ragainės apskrities vyriausybės, visai pasitikėjus, reikia pirmiausia atsižvelgti į jo propagandinį tikslą. Iš jo aiškėja valdžios interesas turėti imigrantų iš Lietuvos ir jos agentams uždėta pareiga pavaizduoti valstiečių būklę Prūsijoje esant geresnę nei Lietuvoje. Klausimas, kiek ji buvo geresnė. Juk baudžiava buvo abiejuose kraštuose. Natau aiškiai pažymi tuo metu įvestą baudžiavą visoje Ragainės apskrityje [215]. Ne iš gero buvimo bėgiojo baudžiauninkai ir Prūsų krašte iš jiems priskirtų sodybų, kaip dokumentai aiškiai rodo [216]. Panaši baudžiavinė būklė abiejuose kraštuose negalėjo traukti lietuviškų masių bėgti per sieną.

Užuot išsijuosus įrodinėjus bei kalbėjus apie didelę imigraciją iš Didžiosios Lietuvos, geriau būtų atkreipus daugiau dėmesio į Mažosios Lietuvos nuo XV a. vykusią vidaus kolonizaciją. Reikėtų parodyti, kaip senieji lietuviai bei prūsai ir iš dalies vokiečiai paskutinių didžiųjų magistrų ir kunigaikščių skatinami kolonizavo girias ir tuo būdų kūrėsi Mažoji Lietuva.

Vidaus kolonizacijos vyksmą pavaizduoja lietuvių kūrimasis Goldapės žemupyje, prie Mauro ežero, kaip jį aprašė pagal archyvinę medžiagą Fr. Grigat. [217] Šioje vietoje abiejose upės pusėse 1540 m. randamos anksčiausios lietuvių sodybos. Nekuris seniūnas Merten Sperling įkurdino šioje vietoje pirmuosius lietuvius, atvedęs juos iš Įsruties apskrities, nuo Priegliaus upės. Jie gavo po dideles dalis, net iki 4 ūbų. Jiems nereikėjo eiti baudžiavos, nes toje vietoje nebuvo dvarų, bent pradžioje. Už tai jie turėjo mokėti aukštesnes čyžes. Pasklidusiems Goldapės ir kiek Unguros paupiais, kur driekėsi vešlios pievos, jiems naudingiau buvo

---

[215] Ten pat, 115 psl.

[216] O. Natau, Ten pat, 144 p. cituoja dokumentą, kur kalbama apie dviejų nausėdžių pabėgimą ir į jų vietą dviejų lietuvių priėmimą. Šių dviejų nausėdžių pažymėjimas lietuviais ir rodo juos buvus išimtiniais imigrantais iš Didžiosios Lietuvos.

[217] F. Grigat, *Besiedlung des Mauerseegebietes im Rahmen der Kolonisation Ostpreussens*, Karaliaučius 1930.

verstis gyvulininkyste nei žemdirbyste. Lietuviai gyveno dar paslinkę gan toli nuo Goldapės į pietus, net iki Olecko. Viename 1540 m. dokumente kalbama apie «lietuvišką pusę», turint galvoje Olecko apskritį [218]. Šioje vietoje lietuviai jau įsiterpė į mozūrų tarpą ir liko tuojau nusmelkti. Prie Goldapės susėdę tvirčiau laikėsi, nes čia tirščiau gyveno. Jų bažnytinis centras buvo Unguros miestas, kur prieš 1571 m. minimas lietuvis kapelionas. Šiais metais pirmą kartą paminėta Benkaimų bažnyčia jau prie pačios Goldapės upės, su lietuviu kunigu. Lietuviškai mokantis kunigas joje laikytas iki XVII a. [219]

Goldapės upės siekusi pietinė Mažosios Lietuvos riba maždaug atitiko seną nadruvių ir sūduvių ribą [220]. Tad galima sakyti, kad Mažoji Lietuva pietuose, kaip ir vakaruose iškilo XVI a. buvusių nadruvių sienose. Tuo dar kartą patvirtinama, kad Mažoji Lietuva išsivystė iš senųjų nadruvių ir skalvių sričių.

Didelė kunigaikščio Albrechto kolonizacinė ir kultūrinė religinė politika sukūrė Mažąją Lietuvą. Jam mirus (1568) jo įpėdiniai tęsė tą jo politiką iki kunigaikštija įsijungė į Brandenburgo kurfiurstiją (1611). Kurfiurstijos laikais Mažoji Lietuva tebesilaikė savaiminga sritimi Prūsijoje iki karalystės laikų, kada ištikęs didelis maras pakeitė kiek jos veidą.

3. Čiabuviai ir imigrantai

Nors mažlietuvių autochtoniškumo ir imigracijos klausimas visame dėstyme užsimenamas, tačiau dėl dalykui dabar duodamos svarbos jis pravartu paskirai pasvarstyti.

Kaip matėme, Albrechto ir jo įpėdinių laikų Mažosios Lietuvos apgyvendinimo pagrindiniai šaltiniai yra žemių katastrai. Juose suminėtos sodybos su kaimiečiams duotomis žemėmis ir uždėtomis pareigomis. Retais atvejais pasakoma, kad tie kaimiečiai įkurdinti ir iš kur jie atėję. Kadangi sparti girių kolonizacija Mažojoje Lietuvoje prasidėjo nuo XV a. antros pusės ir ypač nuo

---

[218] Ten pat, 73 psl.

[219] Ten pat.

[220] Z. Ivinskis, *Sūduviai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t. (1963), 117 psl.

kunigaikštijos įsikūrimo ir nuo to meto ėmė dygti iki tol negirdėtos sodybos, tai pradėta manyti, kad jų gyventojai iš kur nors atvykę. Žinoma manyta, kad ne iš kur kitur, kaip iš Didžiosios Lietuvos. Pradėta kalbėti apie lietuvių ateivių įsikūrimą Rytprūsiuose.

Kai kalbama apie lietuvių imigraciją į Mažąją Lietuvą, daromos dvi prielaidos: 1. seni jos gyventojai, nadruviai ir skalviai, buvo skirtingos nuo lietuvių tautybės — prūsai; 2. girios buvusios per karus ištuštėjusios ir nuo XV a. imtos pildyti ateivių lietuvių. Priėmę tas dvi prielaidas, lietuvių imigracijos šalininkai padarė išvadą: Mažosios Lietuvos lietuviai nebuvo pirmykščiai (kaip vokiečiai sako, *bodenständig*), bet iš Didžiosios Lietuvos atsikėlę kolonistai.

Abi minėtos prielaidos iš tikrųjų neturi gero pagrindo. Ir tai dėl to, kad kalbininkų pastangos įrodyti nadruvius ir skalvius buvus prūsus, ne lietuvius, negalėjo būti sėkmingos. Ir visai suprantama, kodėl. Juk nadruviai, skalviai, lietuviai ar net prūsai — vis vardai vienos ir tos pačios aisčių padermės. Jos dalių įvairūs pavadinimai reiškė greičiausiai teritorines grupes, kurios dabar kiltimis ar giminėmis vadinamos. Joms netinka naujų laikų tautybių ar tautų vardas. Antroji prielaida — girių tuštuma irgi nepateisinama. Net toks H. Mortensenas, neigęs pirmykščių lietuvių buvimą Rytprūsiuose, pabrėžtinai tvirtino: girios buvo sodybų tuštumos, bet ne gyventojų (*Siedlungs - aber nicht Menschenleer*). Gyventojų juose knibždėte knibždėjo. Tik tie gyventojai buvę klajūnai, be pastovių sodybų. Žemdirbių sodybos, pasak jį, siekusios maždaug Įsruties apylinkių.

Kad ir nepritariant imigracijos teorijai kaip ji dabar dėstoma, negalima vis dėlto neigti lietuvių kėlimosi į Ordino ir vėliau į kunigaikštijos Prūsiją. Jau per ilgus karus išvedami belaisviai ir dėl tų pačių karų Prūsijoje atsidūrę pabėgėliai lietuviai pramiešė kiek vietinius. Marienburgo iždo knyga 1399-1409 m. rodo daugelyje vietų įkuriamus lietuvius [221]. Paduodamos net piniginės išlaidos jiems įkurdinti [222]. Bet tai buvo vis paskiri atvejai, neturėję reikšmės krašto apgyvendinimui. Pati lietuvių imigracijos

---

[221] *Marienburger Tresslerbuch*, išleido E. JOACHIM, Karaliaučius 1896, 550, 544, 487, 350, 317 psl.

[222] Ten pat, 40, 57, 70, 152, 153, 155 psl.

problema sukosi apie tos didžiosios girios apgyvendinimą. Ji, pagal Melno sutartį, buvo beveik per pusę padalyta tarp Lietuvos ir Ordino ir po to, įsiviešpatavus taikai, imta kolonizuoti iš abiejų pusių. Iš lietuvių pusės, kaip minėta, jau iš pat pradžių nausėdžiai sodinti pasienyje. Kadangi siena nebuvo visai aiškiai išvesta, tai lietuviai vienur kitur kūrėsi ir Ordino ar kunigaikštijos žemėse. Tuo būdu, per pasienio kolonizaciją abi istorinio likimo perskirtos lietuvių dalys artėjo kita prie kitos, kaip jos tuo metu artėjo ir per bendrą kalbą bei bažnytinę literatūrą.

Kalbant apie girios apgyvendinimą ir lietuvių imigraciją, reikia pirmiausia pastebėti, kad lietuviai neatėjo į tuščius miškus. H. ir G. Mortensenai, plačiausiai tą girią vaizdavę, ir pripažįsta, kad joje gyvenę klajoklinio verslo žmonės: medžiotojai, žvejai, bitininkai, šienpioviai ir kariai bastūnai. Autoriai tik primygtinai neigė žemdirbių sodybų buvimą joje, ypač rytinėje dalyje, nors jos ir čia kur-ne-kur buvo. Ypač neneigtinos gausesnės skalvių gyvenvietės prie Nemuno. Tiek šie skalviai, tiek dar išlikę nadruviai bent nuo XVI a. pradžios (jei ne anksčiau) imti vadinti lietuviais. Bene pirmas vardo pakitimo liudininkas buvo S. Grunau, paminėjęs apie Tilžę ir Ragainę lietuvius gyventojus [223].

Kai Albrechtas pradėjo girių kolonizaciją tai, žinoma, jis pirmiausiai sodino pakraštinius žemdirbius nuo Nemuno (Lietuvos) ir nuo Įsruties (Prūsijos) pusės. Apie tai turime įdomų Prūsijos vyriausybės pareiškimą apie 1540 m., kuriame kalbama apie naujai atidarytą kelią į Lietuvą. Kelias buvęs didžiojo magistro Rusdorfo laikais (1422-1441) uždarytas todėl, kad «buvo viena giria ir žmonės negyveno. O dabar, iš Dievo malonės, vietoje iš abiejų pusių, t. y. iš Lietuvos didžiosios kunigaikštijos ir iš Prūsijos, kaimai ir žmonės toje girioje įkurdinti» ir todėl kelias gali būti atidarytas [224]. Iš pareiškimo aiškėja kolonizacija, įvykdyta tarp Prūsijos ir Lietuvos. Kaip iš vakarinės prūsiškos pusės kolonistai traukė iš senų prūsų sodybų [225], taip iš rytinės atseit, Lietuvos pusės jie plėtėsi nuo tirštesnių panemunės sodybų.

---

[223] Žr. 179 išnašą.

[224] Cituota iš H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 232 psl.

[225] Net ir H. ir G. Mortensenai, *Der Streit, um die Benigkemer «Lange Wiese» im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument*, žr.

Kaip jau minėta, lietuviai kaimiečiai atsidurdavo Prūsijoje ir dėl neaiškios ir ginčijamos sienos. XVI a. viduryje Žemaičių seniūnas kivirčijosi su Prūsijos pareigūnais dėl sienos palei Šešupę nuo Širvintos įtakos iki Nemuno. Nepavykus dėl jos susitarti «karališki pareigūnai susodino šioje vietoje ūkininkus ir girią iškirto» [226]. Šaltinis kalba čia apie Trapėnų girios kolonizaciją, Žemaičių seniūno vykdytą. Ta giria bei sritis paliko Prūsų valdžioje ir ten apgyvendyti žemaičiai atsidūrė Mažojoje Lietuvoje.

Lietuviai vykdavo per sieną dar ir prūsų agentų viliojami, kaip gauname įsitikinti iš Natau paskelbto dokumento. Netrūko ir šiaip pabėgėlių, pasitraukusių iš ūkių baudžiauninkų, kurių dalis galėjo atsidurti Prūsuose [227]. Apie panašius pabėgėlius, matyti, ir kalbėjo vyskupo Sperato laiškas Abraomui Kulviečiui. Bet tokia kompaktinė Mažosios Lietuvos gyventojų lietuvių masė, kokią randame XVI a. negalėjo susidaryti iš tų sporadiškų pabėgėlių ir iš paskirose pasienio vietose apgyvendintų nausėdžių. Mažosios Lietuvos kamienas — senųjų nadruvių ir skalvių palikuonys.

Iš tikrųjų nėra tikrų šaltinių duomenų, kad kunigaikščių plačiu mastu varytos Mažosios Lietuvos girių kolonizacijos metu lietuviai iš Didžiosios Lietuvos būtų masiškai brovęsi per sieną ar net prašęsi priimami, kaip H. Mortensenas sako [228]. Ta didžioji kolonizacija buvo iš esmės vidaus kolonizacija. Buvę girių klajūnai ir aplinkiniai ūkininkai gavo sklypus išsikirsti ir sau naujas sodybas kurtis ar senas plėsti. Apie tą vidaus kolonizaciją gražiai liudija XVI a. pabaigos autorius K. Hennenbergeris, rašydamas: Įsruties, Ragainės ir kitose apskrityse, grynai nevokiečių apgyventose, ir kurios anksčiau ilgą laiką tuščios buvo, randami dar visur vardai upių, nors jos būtų mažiausios; ir vardai

---

Preussenland und Deutscher Orden, Festschrift fur K. Forstreuter, Würzburgas 1958, 296 psl., prileidžia kolonistus bent į pašešupį atsikėlus ir iš vakarinės pusės, «iš Ragainės apylinkės politinės Prūsijos sienos linkui».

[226] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 233 psl.

[227] Apie Didžiosios Lietuvos valstiečių bėgimą žr. D. N. Pochilevič, *Krestjane Belorusii i Litvy v XVI-XVII v.*, Lvovas 1957, 96 ir 98 psl.

[228] H. Mortensen, *Die litauische Einwanderung nach Ostpreussen*, žr. *Prussia*, XXX (1933), 133 psl.

visur atitinka senuosius, « tik jie netaisyklingai tariami »[229]. Hennenbergeris čia aiškiai kalba apie lietuvius naujakurius ne iš svetur atvykusius, bet vietinius. Juk svetimieji nebūtų žinoję senųjų upių ir upokšnių vardų. Tik jie, būdami iš toliau atsikėlę, juos skirtingai, « netaisyklingai », tai yra, pagal savo tarmę tarė[230]. Įdomus čia pat duodamas lietuvių palyginimas su vokiečiais kolonistais. Šie upių vardų nežinojo ir jų reikia ieškoti senuose dokumentuose. Jie, aišku, todėl nežinojo, kad nebuvo tokie vietiniai, kaip lietuviai. Tai dar vienas, — kad ir netiesioginis, — įrodymas, jog aplinkiniai Įsruties ir Ragainės gyventojai apgyvendino iki XVI a. galo buvusias tuščias girias.

Hennenbergerio cituota vieta yra klasiškas vidaus kolonizacijos pavyzdys. Tenka tiesiog stebėtis, kai ši to žiningo seno Prūsijos istoriko vieta, išleidžiant eilutes, kalbančias apie išlikusius upėvardžius, naudojama lietuvių imigracijos įrodymui[231].

4. Kurfiurstijos laikai

Mažoji Lietuva, kaip ir visa Prūsijas kunigaikštija, atsidūrė pakitėjusiose sąlygose, kai jos valdovais tapo Brandenburgo kurfiurstai. Pakitėjimas įvyko ne staigiai, bet ilgu evoliucijos vyksmu. Jam pradžią davė Albrechto vienintelio sūnaus ir įpėdinio Friedricho Albrechto proto liga ir dėl to nuo pat pradžių šalia jo įkurta regentų taryba. Kol jis buvo nepilnametis (tėvo paliktas 15 metų), vyriausią valdžią laikė diduomenės taryba. Iš jos valdžią perėmė Ansbachų Hohencolernų linijos kunigaikštis Jurgis Friedrichas (1577-1603), gavęs Rytprūsius iš Lenkijos karaliaus Stepono Batoro malonės. Po jo sėkmingo valdymo giminystės keliu atėjo Brandenburgo Hohencolernai. Antras jų, Jonas Zigmantas (1608-1619), mirus silpnapročiui Friedrichui

---

[229] C. Hennenberger, *Erläuterung der Preussischen Landtafel*, 1595, 6 psl.

[230] Mažosios Lietuvos tarmių įvairumą paliudija net 1724 m. oficialus raštas, kur sakoma, jog kiekviename valsčiuje kalbama kitu dialektu, žr. Fr. Terven, *Gesamtstaat und Retablissement*, Göttingenas 1954, 119 psl.

[231] H. ir G. Mortensen, *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens*, II t., 233 psl.; O. Natau, *Mundarten und Siedlung im nordöstlichen Preussen bis zum Jahre 1410*, Karaliaučius 1934, 104 psl.

Albrechtui, tapo tikru Prūsijos kunigaikščiu su Lenkijos karaliaus pripažinta paveldėjimo teise. Nuo dabar (1611) Prūsija pasidarė Brandenburgo provincija, valdyta iki šiol kurfiurstų vietininkų titulu.

Kunigaikštijos, kaip ir lėto valdžios keitimosi metu Mažoji Lietuva gyveno apie šimtą taikos metų. Ji turėjo laiko sutvirtėti, lietuvių kalba įsigalėjo žymiai pagausėjusiose bažnyčiose ir net šiek tiek valdžios įstaigose. Yra išlikęs 1578 m. kunigaikščio vardu paskelbtas seniausias žinomas valdžios lietuviškas aplinkraštis [232], barąs lietuvius dėl tebesilaikomų pagoniškų papročių, Lietuvos katalikų bažnyčių lankymo ir įsakąs laikytis prie savų parapijų. Ramiai sau gyvenę ir kūręsi mažlietuviai tiesiog priklausė ne tiek kunigakščio vyriausybei, kiek didikams. Didikai tuo metu buvo įsigalėję pačiose valdžios viršūnėse ir jų vyriausioji taryba (*Regimentsrat*) rimtai varžėsi su kunigaikščiais dėl pirmenybės. Didikai turėjo paramos iš bajoriškos Lenkijos, Prūsijos suverenės. Didikai suėmė valstiečius į savo tiesioginę valdžią nuo 1577 m., kada įstatymu juos priplakė prie žemės. Bet ne visiems Mažosios Lietuvos baudžiauninkams tekdavo atlikinėti darbo prievolė dvaruose (*Scharwerk*), nes dvarų giriose per daug nebuvo. Daugeliu atvejų iš baudžiauninkų reikalauta mokesčių, duoklių ir kokių atsitiktinių darbų: pastočių, dalyvauti kunigaikščio medžioklėse, vežti malkas į miestus ar pilis.

Ramus, palyginti, Mažosios Lietuvos gyvenimas sutriko kurfiurstijai įsikūrus. Kaip tik tuo metu Livonijoje ir šiaurės Lietuvoje vykęs karas tarp švedų ir lenkų-lietuvių persimetė ir į Prūsiją. Garsusis Gustavas Adolfas užėmė Klaipėdą (1626), Piluvą ir visą pajūrį iki Dancigo. Elbinge įsikūrė rezidenciją ir sėdėjo 4 metus. Švedai išlaikė Klaipėdą su Mažąja Lietuva iki 1635 m. Nors šiais metais švedai ir pasitraukė iš Mažosios Lietuvos, tačiau ji paliko tolimesnių švedų ir lenkų karų varginama. Tuometinis kurfiurstas Friedrichas Vilhelmas I (1640-1688) vis dalyvavo kare čia vienoje čia kitoje pusėje. Jo trumpalaikė sąjunga su švedais užtraukė lenkų ir totorių antplūdį į Rytprūsius 1656-1657 m. Pagal istoriko Liudviko Adolfo Pranciškaus Juozapo Bačko apskaičiavimą, priešai sudegino 13 miestų,

---

[232] Aplinkraštį rado ir paskelbė originalą bei vokišką vertimą F. NESSELMANN, *Preussische Provinzialblätter* 47, t. (1852 m.).

249 gyvenvietes bei kaimus, 37 bažnyčias, 23.000 žmonių nužudė ir 34.000 į nelaisvę išsivarė [233]. Jie smarkiai siautėjo Mažojoje Lietuvoje, ypač Ragainės ir Pilkalnio apylinkėse.

Karai, skaudžiai palietę Mažąją Lietuvą, pakeitė ir jos ligšiolinę politinę padėtį: ji su visa Prūsijos kunigaikštija įsijungė į Brandenburgo kurfiurstiją. Tai padaryta Olivos taikoje 1660 m., kur kurfiurstas pripažintas Rytprūsių suverenu be Lenkijos vasalystės. Brandenburgo kurfiurstas pasidarė savaimingas kunigaikštis Rytprūsiuose.

Pirmu Prūsijos suverenu buvęs Friedrichas Vilhelmas I, didžiuoju kurfiurstu vadinamas, savo kiek naujoviška ūkio politika palietė Mažąją Lietuvą. Ji žinoma šatulinės kolonizacijos vardu.

Pavadinimas kilęs iš prancūziško žodžio *chatoul*, reiškiančio iždą, kasą. Tuo vardu vadintas kurfiurstui tiesiog priklausęs iždas, skirtingas nuo valstybinio, į kurį plaukė žemės, teismų, muitų ir kitokie valstybės pareigūnų surenkami mokesčiai. Šį iždą prižiūrėjo didikų tarybos nariai ir kurfiurstas juo negalėjo laisvai disponuoti. Tad kurfiurstui Friedrichui Vilhelmui I, stengiantis nepriklausomai nuo diduomenės politikuoti, ypač didinti kariuomenę ir šiaip stiprinti valstybę, rūpėjo kiek galima didinti šatulinį iždą pajamomis iš jam tiesiog priklausomų nuosavybių, regalijomis vadinamų. Didžiausia ir pelningiausia regalija buvo girios, davusios iždui pajamų iš medžių gaminių. Suprasta, kad dar didesnės pajamos iš girių galės būti gautos kuriant jose ūkius. Tad įsakyta girių pareigūnams nužiūrėti jose tinkamus ūkiams plotus ir juose sodinti žemdirbius. Iš čia ir atsirado šatuliniai ūkiai.

Apie didžiojo kurfiursto ir jo artimiausio įpėdinio kurtus ūkius puikią monografiją davė H. Rieckenberg [234], pasiremdamas daugiau nespausdintais katastrais. Mums rūpimoje Mažojoje Lietuvoje jis daugiausia registruoja šatulinius ūkius pagal miškų masyvus, kur jie kurti. Pirmiausia rodomos sodybos palei Kuršių įlanką nuo Sembos vakaruose iki senųjų sodybų apie Miellaukius

---

[233] Duomenys iš Fr. Terven, *Gesamtstaat und Retablissement*, Göttingenas 1954, 17 psl.

[234] H. Rieckenberg, *Die Schatullsiedlung in Preussen bis zum Jahre 1714*, žr. *Altpreussische Forschungen*, XVI (1939).

rytuose. Deimenos upė skriodė šį sodybinį plotą. Prie jos ir dygo naujos sodybos. Daugumas naujakurių traukė iš rytinių girių ir buvo lietuviai. Jie ypač kūrėsi į rytus nuo Deimenos upės. Tuo tarpu vakariniame tos upės pakraštyje kūrėsi nausėdžiai jau iš suvokietintų vakarinių sričių (nuo Sembos) ir jų tarpe jau vyravo vokiški vardai [235]. Rytinė Mažosios Lietuvos siena — Deimena čia dar kartą išryškėja.

Kaip kitais kolonizacijos laikais, taip ir šiuo metu naujos sodybos kūrėsi prie senesnių ir daugiau išilgai upių. Tuo būdu, seniau apgyvendytų Priegliaus pakraščių sodybos kilo aukštyn palei Nenos, Auros ir Druojos upes. Šios sodybos pasiekė miškų ribų, prie kurių jos paliko iki paskutinių laikų [236].

Gan pagrindinai ir plačiai apžvelgiama šatulinė kolonizacija Įsros, Šešupės ir vidurinio Nemuno pakraščių. Palei Įsros upę nuo 1681 iki 1717 m. Rieckenbergo priskaityta 28 šatuliniai lietuviški kaimai [237]. Bet pačiame Įsros aukštupyje mažai kaimų atsirado. Pasak Rieckenbergą, lietuviai čia daugiau ėmė tinkamus ganykloms krūmokšnius, nes linko labiau verstis gyvulininkyste nei žemdirbyste. Šios kolonizacijos eigoje daug naujų sodybų atsirado didžioje Plinis (*die grosse Plinis*) girioje ir jos tęsėsi beveik palei Šešupę, kuri buvo siena nuo Širvintos iki Mažųjų Šilinėlių. Tolimesnės pasieninės sodybos kurtos Trapėnų girioje, kur jos siekė Nemuno maždaug apie Viešvilę.

Įvairiose Mažosios Lietuvos vietose, kur tik buvo kiek žymesnės girios, kurti šatuliniai ūkiai. Didelis jų telkinys atsirado jau senoje apgyventoje Miellaukių apylinkėje prie Alksnės, Uosos ir Parvės upių. Pagal Rieckenbergo duodamus šaltinius Miellaukių srityje įsisteigė nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. pradžios 110 naujų gyvenviečių [238]. Tai vis sodybos ne kokių ateivių, bet vietinių lietuvių.

Ženkli laikų permaina šioje kolonizacijoje buvo vokiški lokatoriai, kurie Ordino laikais kūrė vokiškus kaimus vakarinėje Prūsijoje. Jie iki šiol Mažojoje Lietuvoje nebuvo žinomi. Bet štai Rytprūsių susijungimas su Brandenburgu, atseit, su senu

---

[235] Ten pat, 50 psl.
[236] Ten pat, 54 psl.
[237] Ten pat, 56-57 psl.
[238] Ten pat, 63 ir sek. psl.

vokišku kamienu, atvedė lokatorius ir į Mažąją Lietuvą. Miellaukių vietovėje žinomas jų vienas, Danielius Gerhardas, paties kurfiursto tarnas (*Kammerdiener*). Jis už savo dvarą Köpeniko valsčiuje (prie Berlyno) ir sodą su namu Kölne (taip pat pat prie Berlyno) gavo 1666 m. 60 ūbų ūkį pagal Kulmo teisę, atseit, neribotos nuosavybės [239]. Iš jo nuosavybės susidarė 13 kaimų ir jie papildė Šnekeno miško masyvą naujomis gyvenvietėmis. Nuostabu, kad ir likusiame rytiniame Šnekeno girios ruože šaltiniai mini 8 gavėjus vokiečius [240]. Jie buvo valdžios pareigūnai ir, gavę nemaža nuosavybės, sodino į ją greičiausiai iš vakarinių Prūsijos kraštų kolonistus. Tad kurfiurstijos laikais pamažu darėsi sąlygos Mažosios Lietuvos germanizacijai.

Paskutinis šatulinių sodybų kompleksas šioje šiaurės rytinėje Mažosios Lietuvos dalyje buvo Linkūnai, visai arti prie Nemuno. Vėliau jis virto karališku domėnu. Rieckenbergas priskaito jame 70 gyvenviečių tarp XVII ir XVIII a. vidurio. Nors šios sodybos išdygo visai arti Žemaičių, tačiau jose neatsirado jokio žemaičio. Visi nausėdžiai buvo vietiniai žemdirbiai [241]. Kaip šie linkūniškiai, taip, aplamai, visi šatulininkai buvo vietiniai mažlietuviai. Jie plėtėsi į girias, nes gaudavo jose veltui sklypus dažniausiai nuosavybės (Kulmo) teise už sutartą metinį mokestį. Šatulininkai buvo laisvieji ūkininkai. Jei dabar šatulinė laisvė netraukė lietuvių ūkininkų į Mažąją Lietuvą, tai kas juos traukė ankstyvesniais laikais, kai jie čia tegalėjo tapti baudžiauninkais ir dar pirktis žemę už nusivarytus jaučius? Lietuvių imigracijos uolūs skelbėjai turėtų tai paaiškinti. Reikia tiesiog stebėtis, kaip tas lietuvių iš Didžiosios Lietuvos tiesiog masinio persikėlimo į Mažąją Lietuvą mokslas prigijęs vokiečiuose, kad net Rieckenbergas, kuris griežtai dokumentuotoje šatulinės kolonizacijos studijoje niekur nerado paminėtų lietuvių imigrantų [242], vis dėlto prisijungia prie Mortenseno teorijos ir kalba apie lietuvių masinį atvykimą į Rytprūsius ankstyvesniais laikais [243].

---

[239] Ten pat, 66 psl.

[240] Ten pat, 70 psl.

[241] Ten pat.

[242] Rieckenbergo tyrinėjimų išvada: «Es fand also schon zur Zeit der Schatullsiedlung keine Neueinwanderung von Litauern mehr statt» (Ten pat, 73 psl.).

[243] Ten pat, 55 psl. ir *passim*.

Šatulinė kolonizacija vykdyta ir Klaipėdos krašte. Čia šatulinių gyvenviečių kolonija įsisteigė Dingšių girioje (prie Pagėgių) su 22 Rieckenbergo minimais kaimais.[244]. Tai, rodos, mažos paskiros ūkininkų sodybos, kaip ir daugumas šatulinių ūkių. Didžiausia Didžiųjų Antlaičių sodyba teturėjo 8 ūbus ir 8 margus lauko. Matyti, šatulinių ūkių gavėjai buvo aplinkiniai ūkininkų šeimų nariai, nepritilpę senuose ūkiuose ar dėl kitų priežasčių ėmę duodamus girių plotus ir savaimingai kūręsi. Ir šiuose pasieniniuose plotuose nematyti imigrantų iš Didžiosios Lietuvos. Šatulininkai ir čia buvo vietiniai mažlietuviai.

Iš Mažosios Lietuvos šatulinių ūkių virtinės kiek išsiskyrė Užbalių girios, į šiaurę nuo Gumbinės, šatulininkai. Užbalių giria — nedidelis buvusios girios likutis. Jos kolonizacija vyko pamažu, dalijant plotus aplinkiniams ūkininkams. Nedaug čia tų ūkių ir įkurta — vos koks dešimts per 50 metų. Tarp lietuvių šatulininkų randamas ir vienas vokietis, gali sakyti, dvarininkas, gavęs 5 ūbus ir 22 margus žemės. Jo įkurtas šatulinis kulminis ūkis gavo nuo jo Schröterio pavardės Šrioterslaukių, Šriotlaukių vardą. Dvaro gavėjas buvo tos pačios Užbalių girios Didžiųjų Baičių rajono žvalgas (*Wildnisbereiter*)[245]. 1678 m. įkurtas ir šatulinis kaimas Didžiųjų Baičių vardu, matyti, to paties vardo miško rajone. Po 5 metų (1683) iš to kaimo kilęs Jonas Donelaitis ir dar du lietuviai iš Mažųjų Baičių kaimo gavo 3 ūbus pagal Kulmo teisę Užbalių girioje ir davė pradžią Lazdynėlių kaimui[246]. Minimas Jonas Donelaitis buvo senelis mūsų didžiojo kūrėjo, tikros lietuviškos literatūros pradininko, Kristijono Donelaičio[247].

---

[244] Ten pat, 74-75 psl.

[245] Ten pat, 62 psl.

[246] P. Reklaitis, *Dokumentai apie K. Donelaičio protėvį*, žr. *Aidai*, 1966 m., 9 nr.

[247] Įdomus sutapimas pasirodymas Mažosios Lietuvos šaltiniuose gan artimais laikais dviejų didžiųjų Rytprūsių asmenybių senelių. 1693 m. Karaliaučiaus filosofo Emanuelio Kanto senelis, Hans Kant, Klaipėdos miestietis, iš profesijos balnius, pirko dvarelį *Keller Kumetter* savo miestelio apylinkėje. J. Sembritzki, *Geschichte des Kreises Memel*, Klaipėda 1918, 8 psl. Jo sūnus, taip pat balnius, persikėlė į Karaliaučių, kur gimė filosofas.

Baigiamasis žodis

Šatulinė kolonizacija buvo ilgametės mažlietuvių vidujinės ekspansijos paskutinis tarpsnis. Ji ženklino taip pat Mažosios Lietuvos pasiektą aukščiausią vystymosi laipsnį, kur vyravo lietuviai. Šios Mažosios Lietuvos vaizdą. kad ir miniatiūroje, paliko mums pastorius Teodoras Lepneris savo veikale, kur aprašė Būdviečių parapiją. Dar tai pačiai šatulinei kolonizacijai vykstant, ištinka didysis maras, skaudžiai apnaikinęs Mažosios Lietuvos lietuvius. Karalius Friedrichas Vilhhelmas I, tiesa, atkūrė kraštą ir įvedė geresnę tvarką, nei ji anksčiau buvo. Jis padarė ir Mažąją Lietuvą, ligšiol buvusią daugiau geografine sąvoka, atskiru administraciniu vienetu Rytprūsiuose. Bet jo atkurtoji Mažoji Lietuva buvo jau labai pramiešta svetimų vokiečių kolonistų. Šios jau kiek mišrios Mažosios Lietuvos vaizdingą aprašymą paliko mums K. Donelaitis savo *Metuose*. Jis aiškiai matė pakitėjusius laikus ir gailėjosi «anų lietuviškų gadynėlių, kai dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo».

Dar Donelaičio metu ir, aplamai, iki XIX a. lietuvybė Mažojoje Lietuvoje buvo stipri. Ji pradėta veiksmingai slopinti nuo XIX a. pradžios ir nuo to meto ji menkėjo ir nyko. Tačiau ji vis laikėsi ypač rytiniuose pakraščiuose ir nuo XIX a. pabaigos bendro lietuviško tautinio atgimimo poveikyje itin pagyvėjo. Ji tvėrė, atgijusi ir po I pasaulinio karo pradėjo veiksmingai reikštis.

Mažlietuviai išlaikė ir gaivino tautinę sąmonę prisimindami didžiąją praeitį, kada jų protėviai per šimtmečius iškirto didžiąsias girias ir iš žalių kelmų įkūrė žydinčias sodybas. Tad Mažoji Lietuva pačių lietuvių, o ne kokių slavų, kaip šiandieną, neatsižvelgiant į istoriją, drįstama sakyti[248], sukurta. Jiems ji ir turėtų priklausyti.

Cleveland, Ohio, J.A.V.

Dr. J. Jakštas

---

[248] *Bolšaia Sovietskaia Enciklopedia* , XIX, 1953, 426 psl. rašo : «Kaliningrado sritis sudaryta 1946 m. bal. 7 d. senose pirmykščiose pabaltijo slavų žemėse» (*na drevnich iskonnych zemliach pribaltiiskich slavian*).

THE POPULATION OF MINOR OR PRUSSIAN LITHUANIA UNTIL THE XVII CENTURY

BY

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Summary

The north-eastern strip of East Prussia, the country of Minor Lithuania, emerged at the dawn of history as a great primeval forest which in the oldest sources was called wilderness (Wildnis, solitudo). The forest was the ancient habitation prevalently of the two Baltic tribes : Nadravians and Scalavians. They were mostly wandering through the large forests, living as hunters, bee-keepers, fishers and robbers or warriors. The only sparse settlements of the soil cultivating dwellers appeared dispersed throughout the huge forests.

The Nadravians and Scalavians were the last tribes subdued by the Teutonic Knights on their sway from the Vistula to the Nemunas (Niemen). The old population survived wars and depredations and continued living in not essentially changed social conditions. Only the western strip of the wilderness got German settlers. They mingled with the indigenous people which were called Prussians. This common name was given to all tribes between Vistula and Nemunas after they had been subdued by the Teutonic Knights.

Under the Teutonic Knights Minor Lithuania became a war zone between the realm of the Teutonic Knights and Lithuania for over hundred years. Therefore the wilderness remained almost unchanged. The expansion of settlement and of a farming population was thwarted.

Changes, however, came in the XV century after the battle of Tannenberg (1410), Melno peace (1422) and mainly after the « Great War» between Poland and the Teutonic Knights (1454-1466). After the last war the realm of the Knights noticeably reduced, its main

part being East Prussia. The last Great Masters were anxious to keep their costly court in the new Capital Koenigsberg, in accordance with the spirit of the Renaissance, and were impelled to increase their revenues. In the agricultural Prussian society of that period the land tax paid by the farming population was the main contribution to the state treasury. For this reason the last Masters and the first Herzogs began to settle the formerly mostly migrant people in the wilderness by alloting tracts for cultivation. In this way new Lithuanian villages spread in the wilderness.

At the same time the colonisation of the forests along the border was carried also in the Grand Duchy of Lithuania. Consequently the mingling of the population of the border states and crossing of the border was going on. As a result the imgrants from the Grand Duchy settled in the same border areas as the people of Minor Lithuania.

With the rise of Protestantism the new creed spread among the Lithuanians. Their native spoken language was introduced in the church service and by the same token became the literary language. Lithuanian was taught in the parochial schools and Lithuanian books, at first mostly religious ones, were published.

The intensive colonisation of the wilderness, the introducing of Lutheran teaching and the elevation of the spoken Lithuanian language to the church and even literature language constituted Minor Lithuania. The s. c. chatoul-colonisation by the Great Elektor Friedrich Wilhelm (1640-1688) was the last stage in the expanding and the enhancing of the Lithuanians in the former wilderness.

The great plague that struck Minor Lithuania in 1707-1710 decimated the old population and opened the doors to the oncoming colonists. Numerous, mostly German, settlements arose among the remaining Lithuanians. The way for the imminent Germanisation was opened.

LIETUVOS MIŠKAI IR JŲ ŪKIS

(*Tęsinys**)

IV. MEDŽIO BALANSAI

1. Vidaus rinka

A. Pagrindinis miško naudojimas

a. Medžio paklausa krašte ir jos tenkinimas. — Medžio reikšmė civilizuotame krašte. — Kylant žmonijos kultūrai ir civilizacijai, lygiagrečiai didėjo ir įvairių gėrybių naudojimas. Mums yra žinomi akmens, vario, geležies amžiai. Tačiau medis neabejotinai pirmiau negu metalas senovės žmogaus buvo pradėtas naudoti. Ir ne tik kurui, statybai, bet ir meno dirbiniams. Tai rodo senovės Egipto mediniai karstai, kurie gana skoningai išmarginti prasmingais raižiniais, ir kiti medžio radiniai.

Tačiau visais laikais medis pirmoj eilėj tenkino žmogaus praktinius, su egzistencija susirišusius reikalus, kurie nuolat didėjo ne tik apimtimi, bet ir naudojimo būdais. Ir nenuostabu, kad jau mūsų amžiuje, t.y. 1922 m., pagal J.A.V. tyrinėjimus, jau buvo net 2.000 įvairių medžio naudojimo būdų, bet po 20 metų spėjo pakilti net iki 2.800. Tai vienintelė pasaulyje gėrybė, kuri yra tiek plačiai vartojama ir taip nepakeičiama.

Medis gali pakeisti, nors ir nepilnai, benziną, akmens anglį, ir kitus žemės turtus, kurie medžio bemaž negali pakeisti. Šiandieną gyvenimas yra tiek plačiai išsišakojęs ir žemė žmonijos taip apgyventa, jog medžio ištekliai jau yra nepakankamai dideli, kad galėtų be sunkumų patenkinti gyventojų reikalavimus. Mūsų laikais jau nebūtų galima civilizuoto krašto įsivaizduoti, kuris

---

* Pradžia *Metraščio* IV tome, 163-303 psl.

galėtų nuo medžio palaipsniui atsisakyti, jį pakeisdamas kitkuo. Ilgainiui medis kaip masinė žaliava mažėjo, bet naudojimo būdai ir medžio racionalus išnaudojimas didėjo ir neabejotinai didės. Minėtieji medžio panaudojimo būdai tenkino ir tebetenkina daugiausia žmogaus praktiškus, su realiu gyvenimu surištus reikalavimus. Tačiau kaip pavienis žmogus, taip dar daugiau tautos, sudarančios valstybes, teikia miškui ir kitokios reikšmės. Miškų politikos požiūriu, be paminėtos realios miško reikšmės, kuri bus vėliau smulkiai pavaizduojama, miškas turi ir kitų krašto gyventojams svarbių reikšmių.

Paminėtina yra miško reikšmė strateginiu atžvilgiu. Lietuviai šią reikšmę žinojo ir vertino nuo senų senovės. Miškai gelbėjo mūsų protėviams gintis nuo priešų iš Rytų ir Vakarų, net iki pat paskutiniųjų dienų. Narsūs mūsų broliai ir šiandieną randa prieglaudą, naikinamuose miškuose bekovodami prieš sovietinę okupaciją dėl tėvynės laisvės. Nemaža reikšmės miškai turėjo ir paskutiniųjų dviejų pasaulinių karų metu. Generolas Eisenhoweris po paskutinio karo yra išsitaręs, kad medis didele dalimi nulėmė Vakarų fronto karą. Jeigu arčiau šį klausimą panagrinėtume, tai tikrai pamatytume, kokią reikšmę medis turi savo apimtimi ir naudojimo būdais karo metu.

Kultūriniu požiūriu miškai yra irgi svarbūs. Lygiai kaip kraštą apibūdina gyventojų sodybos, miestų gražumas, pakankamas ir geras kelių tinklas, įvairių mokyklų skaičius ir kokybė, taip lygiai ir miškai. Tik kultūringuose kraštuose yra intensyviausias miškų ūkis, kuris drauge pasireiškia tvarkingumu, kokybe, grožiu ir t. t. Ne tik miškininkams, bet ir diplomatams bei kitiems užsienių svečiams buvo neretai mūsų miškai rodomi, kad jie galėtų susidaryti geresnį vaizdą apie kraštą. Labai teisingai Punios Šilas buvo pavadintas Tautos Parku, keletas kitų miško masyvų specialiai prižiūrimi, nekalbant apie juose bendrą miškų ūkio vykdomą planą. Lietuvis visą laiką mėgo savo miškus, jais prieš kitus didžiavosi ir atitinkamai teikė jiems reikšmės.

Miškai yra vertinami ir kaip poilsio vieta. Ne vien tik Londono, New Yorko, Paryžiaus, Berlyno ar kitų didmiesčių gyventojai šventomis dienomis bei kiekvienu laisvalaikiu vyksta į gamtą, miškus, bet ir mūsų vilniečiai, kauniečiai ir kiti mielai traukdavo į Panerius, prie Žaliųjų ežerų, į Panemunės mišką, Kačerginę, Kulautuvą ir t. t. Kiek poilsio namų ar sanatorijų

buvo pastatyta gražiuose pušynėliuose prie vandens. Ypatingai daug reikšmės skiriama miškams šiuo atžvilgiu tuose kraštuose, kur yra daug pramonės, miestai paskendę dūmuose ir dulkėse. Miško tyras oras yra lygiai reikalingas įknibusiam prie knygų moksleiviui, intensyviai dirbančiam įstaigose ar laboratorijose intelektualui ir įmonėje sunkiai dirbančiam darbininkui. Miškas, kaipo poilsio vieta, įgyja vis daugiau ir daugiau reikšmės, nes miestai su pramone auga, gyvenamoji aplinka darosi trjukšmingesnė, ir žmogus skiria sveikatai bei išorinio gyvenimo kultūrai didesnės reikšmės. Neabejotinai ir ateities Lietuvoje bus tam kreipiama dar daugiau dėmesio, nes gimęs ir augęs sodžiuje lietuvis, vėliau apsigyvenęs mieste, ilgisi gamtos, miško ūžimo ir ten randa poilsio.

Estetiniu atžvilgiu miškas yra irgi vertinamas. Kaip ūkininkas medeliais apsodina sodybą, kad ji atrodytų gražiau, o miestai sodinasi alėjas, užveda miestuose parkus ir panašiai, taip ir valstybė rūpinasi miškų estetiniu grožiu, ypatingai prie miestų, didelių kelių ar lankytinų vietovių. Daugelyje Europos kraštų yra skiriama šiam reikalui daug reikšmės ir dedama nemažai pastangų, ypatingai, kur turizmas labai išsivystęs. Mes prisiminkime Vienos, Paryžiaus, Londono, Berlyno, Budapešto ar New Yorko parkus, kurie užima didelius plotus, pasižymi savo turtingumu, grožiu ir tvarka. Lietuvoje turizmu buvo bemaž nesirūpinama, ką sunku pateisinti, tačiau miškai estetiniu požiūriu reikšmės turėjo, nors galėjo padėtis būti ir geresnė. Tačiau ir mes rūpinomės savo miestų sodais ir parkais. Ilgainiui buvo daroma žymi pažanga, tačiau okupacija viską nutraukė. Bebūdami svetur, daug ko šiuo atžvilgiu naudingo matėme ir pasimokėme. Visa tai neabejotinai galėsime pritaikinti ir savo atsikuriančioje tėvynėje.

Yra ir daugiau mažesnės reikšmės faktorių, dėl kurių tautos vertina ir atitinkamai globoja savo miškus, kaip, pavyzdžiui dėl išlaikymo kritulių kiekio, be kurių dirva gali virsti dykais plotais ir t. t.

Miškų reikšmė krašto ūkiui. — Valstybė, norėdama užtikrinti savo gyventojų ūkinę padėtį, stengiasi išnaudoti visus savo krašte esančius galimumus, kaip žaliavų šaltinius, darbo jėgos išteklius, taip ir ūkio formą. Miškas, kaip žaliavos šaltinis, yra kiekvienam kraštui labai svarbus. Tačiau žiūrint į kiekvieno krašto

ūkio struktūrą — miškų plotus, medžio kokybę, žemėje esančias gėrybes, reikia ir miškui skirti atitinkamos reikšmės. Pavyzdžiui Švedijoj, kur vienam gyventojui tenka 3,8 ha miško, Suomijoj — 3,6 ha ar Norvegijoj — 2,67 ha, miškai krašto ūkiui turi didesnę reikšmę, kaip Lietuvoj su 0,39 ha, Vokietijoj — 0,20 ha, ar ypatingai Anglijoje su 0,04 ha. Turint šiuos faktorius galvoje, tektų, darant kai kuriuos palyginimus, pavaizduoti tik Lietuvos miškų reikšmę bendram krašto ūkiui.

Lietuvos miškai, užimdami apie 17% bendro ploto, jau iš karto parodo didelę reikšmę kraštui, kuris savo ūkio forma yra grynai agrarinio tipo.

Norint klausimą vaizdžiau nušviesti, reikia miškų reikšmę grupuoti pagal pačius svarbiausius faktorius, kurie buvo Lietuvos krašte ūkiui pakankamai svarbūs.

Pirmiausia miškai teikė medžio žaliavą, kuri buvo skiriama vidaus reikalams patenkinti ir eksportui. Vidaus rinkoje sunaudojimas buvo visą laiką didelis, nes ūkininkų sodybų trobesių buvo apie 85% mediniai. Reikia įsivaizduoti, kokią reikšmę medis būtų turėjęs, jeigu jį reikėtų importuoti ir mažiausia arti dvigubai mokėti, žinoma, valiuta, kurios niekada nebuvo pertekliaus. Tad miškams, kaip medžio žaliavos teikėjui, tenka priskirti, atsižvelgiant į krašto ūkį, labai didelę reikšmę.

Miškai teikė daugeliui gyventojų darbo ir užtikrino pragyvenimo šaltinį. Vien miškų žinyboje tarnavo apie 2.700 asmenų. Prie miško kirtimo, išvežimo ir tolimesnių medžio transporto darbų turėdavo sezoninio darbo apie 48.000 žmonių, kurie turėjo progos pakelti savo ūkinį gyvenimo lygį. Medžio pramonėje dirbo, turint galvoje ir mažiausias įmonėles, nemažiau kaip 10.000 asmenų, kurie sudarė apie 25% visų krašto pramonėje dirbančiųjų. Oficialūs duomenys, kuriuos pirmiau matėme, yra mažesni, tačiau jie turėtų maždaug atitikti dabar nurodomus. Taigi miškai, kaip darbo jėgos teikėjas, buvo krašto ūkiui svarbus faktorius.

Nemažiau miškai buvo svarbūs ir kaip valstybės iždo papildytojai. Be reguliaraus miško kirtimo ir už jį gautų pajamų, kartais buvo vykdomas padidintas miško naudojimas, tuo norint išlyginti biudžeto trūkumus. Retai kuriame krašte buvo tokios reliatyviai imant didelės už mišką pajamos, kaip Lietuvoje. Mūsų pajamos už miškus siekdavo iki 34 milijonų litų, kas sudarydavo

apie 9-10 % biudžeto. Tačiau gryno pelno duodavo vidutiniškai 22 milijonus litų, kurie išlygindavo kitų ministerijų trūkumus. Dar svarbesnę reikšmę miškai turėjo Lietuvos eksporte, kur sudarydavo vidutiniškai apie 25 %.

Pilnesnę miškų reikšmę krašto ūkiui matysime benagrinėdami klausimą toliau.

Vien šie trys paminėti dalykai pakankamai įrodo, kad Lietuvoje miškai turėjo gana svarbią reikšmę bendram krašto ūkiui. Toji reikšmė negali sumažėti, nenorint susilpninti gyventojų gerovės ateityje.

Medis namų ūkio apyvokoje. — Medis kaip senovėje, taip dar labiau dabar yra sutinkamas namų apyvokoje. Toks atvejis tinka ne visiems žmonėms ir kraštams. Tai priklauso nuo žmogaus civilizacijos lygio, medžio išteklių, gyvenamojo regiono ir žmonių įpročių.

Vienaip atrodys ūkininko sodyba, jeigu taip galima pavadinti, kur nors Afrikoje, Azijoje, Amerikoje ir jau kitaip Europoje. Tačiau ir pačioje Europoje rasime labai didelių skirtumų, jeigu palyginsime Angliją su Vokietija, Švediją su Italija, ar Lietuvą su Ispanija. Vienur trobėsiai mediniai, kitur mūriniai, vienur sodyba yra iš atskirų trobesių, kitur vos daržinė arba po tuo pačiu stogu gyvena žmogus, gyvuliai ir yra sukrauti javai bei ūkio įrankiai. Suprantama, kad Anglijai, Ispanijai ar Italijai, kur didesnis medžio trūkumas, nėra įmanoma statyti vertingus medinius pastatus ir namų apyvoką aprūpinti medžio gaminiais taip, kaip kad medžio ištekliumi turtinguose kraštuose. Šį klausimą nagrinėjant, reikėtų imti civilizuoto krašto lygį, kuris turėtų tokius medžio išteklius, tegalinčius patenkinti vos vidaus rinką. Mums yra pravartu kalbėti tik apie savo kraštą, kuris atitinka minėtąjį palyginamąjį kraštą, išskyrus medžio perteklių.

Lietuvoje namų ūkio apyvokoje medis yra taip dažnai vartojamas, kaip reta kuriame kitame krašte. Ūkininko sodyboje rasi dažniausiai visus medinius trobesius, medinius baldus, medinius ūkio įrankius, medines tvoras, vartus, medinius šulinių rentinius ir daugybę kitų reikmenų. Nemaža iš jų būtų galima pakeisti metaliniais ir praktiškesniais, tačiau iš įpročio ir dėl kiek mažesnės kainos vartoja medinius. Padidėjusi krašto pramonė ir atpigę gaminiai galėjo praeityje, o ateityje turės medį ūkininko sodyboje

pakeisti, nes galima buvo sutikti dar ir tokių namų ūkio apyvokoje medinių reikmenų, kurie dar mažiau civilizuotuose ir neturtinguose kraštuose, labai plačiai vartojami. Taigi ūkininko sodyboje medžio panaudojimo būdai mažėja ir turės dar labiau sumažėti. Vokiečių ir net švedų ūkininkai, kur medžio ištekliai yra žymiai didesni, vartoja žymiai mažiau medinių įrankių, negu lietuviai. Mūsų miškų ūkio politika reikalauja, kad būtų mūsų ūkininko sodyboje medžio naudojimas žymiai sumažinamas.

Visai kitokia padėtis buvo miesto gyventojų namų apyvokoje. Medinius baldus turėjo kiekvienas gyventojas, nors jų vertė ir sudėtis priklausė nuo ūkinių išgalių. Šiandieną jau galima daugelyje kraštų, ypač kur yra geležies bei anglies dideli ištekliai, rasti metalinius baldus. Tai yra daroma ūkiniais sumetimais. Tokie baldai nei grožiu nei kokybe iki šiol neprilygsta mediniams ir vargiai prilygs. Suprantamas yra metalinių baldų vartojimas įvairiose įstaigose. Lietuvoje buvo visai racionalus ir pateisinamas medinių baldų vartojimas, nes jie viršijo tiek grožiu bei turtingumu, tiek ir ūkiškais sumetimais. Jeigu būtų buvęs medis eksportuojamas gaminių ir tik dalimi pusgaminių forma, tuomet importuoti metaliniai įstaigoms baldai kaštuotų pigiau. Turint jau šių dienų aplinkybes galvoj, tenka daryti išvadas, kad mažiau svarbiems įstaigų apstatymams metaliniai baldai atsieina pigiau, net ir tuose kraštuose, kurie juos importuoja. Yra prileistina, kad ateityje ir Lietuvoje kai kurie metaliniai baldai bus pigesni. Atrodo, kad nė viename krašte, proporcingai imant, nesutinkama tiek brangių ąžuolinių rašomųjų stalų, kaip Lietuvoje, ir jų nemaža dalis puošia dabar Maskvos ir kitų sovietinių miestų svarbesnes įstaigas. Tenka pripažinti, kad Lietuvos miestuose ir įstaigose medis namų apyvokoje buvo vartojamas racionaliai, prabangiai, kiek ištaigingai, bet ir tinkamai. Tai atitinka lietuvio būdą, kuris greičiausia savo namus puoš ir ateityje mediniais baldais bei kitais reikmenimis. Gi įstaigoms neabejotinai parūpins tokius baldus, kurie bus praktiškesni.

Vidaus paklausa ir jos tenkinimas. — Kalbant apie Lietuvos medžio vidaus paklausą ir jos tenkinimą, yra paliečiamas vienas iš svarbiausių miškų ūkio klausimų.

Lietuvai pradėjus kurtis buvo didelis, ypač statybinio, medžio pareikalavimas. Per karą ir per vokiečių 4 metų okupaciją daugelis

sodybų nudeginta arba apgriauta. Turint galvoje, kad kaimuose buvo apie 90 % trobesių medinių, o mažesniuose miesteliuose 40-50 %, galima susidaryti vaizdą, kiek reikėjo medžio bent pakenčiamam atstatymui. Be to, pravedus žemės reformą, medžio paklausa dar padidėjo. Vyriausybė turėjo nemaža rūpesčių, kad, neiškirtus per daug miško, galėtų patenkinti didelį vidaus rinkos reikalavimą ir drauge nesuvaržytų medžio eksporto, kuris teikė kraštui būtinai reikalingos valiutos.

Kiek ir kokio medžio buvo vidaus rinkoje sunaudota, duomenys nebuvo renkami, todėl negalima jokia statistika remtis. Tokio tipo duomenis, žinoma, apytikrius, prieš paskutinį karą rinko ir vienintelė visame pasaulyje turėjo Šveicarija. Tačiau esama būdų surinkti bent apytikrius duomenis ir tai, kaip matysime, padaryta. Nors medžio eksportas buvo labai reikalingas, vidaus rinka buvo stengiamasi įstatymais naudojimo nevaržant, patenkinti. Pirmieji nepriklausomybės metai buvo ypatingai šiuo atžvilgiu sunkūs, ypač po žemės reformos pradėjus statytis naujakuriams. Dėl nepakankamo vyriausybės dėmesio ir per mažo personalo, dalis naujakuriams duoto medžio buvo pervesta eksportui. Tas krašto ūkiui nesveikas reiškinys įvyko dėl negarbingų medžio pirklių, kuriems Lietuvos atsistatymo reikalai buvo svetimi, ir dėl dalies nerūpestingų bei lengvapėdžių naujakurių kaltės. Naujakuriai gavo nemokamai kiekį medžio, kurį, nors ir buvo draudžiama, medžio pirkliai iš jų pigiai nupirko ir daugumą eksportavo. Tokie naujakuriai, kad ir gavo už parduotą medį pinigų, tinkamai neįsikūrė, o miško pirkliai nelegaliai iš to pasipelnė.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais, nugalėjus paklausos vidaus rinkoje sunkumus, prasidėjo palengva pareikalavimai normalėti. Esant pradžioje tokiai didelei medžio paklausai, Lietuvos miškai ir medžio ištekliai bei metinis prieauglis nebuvo dar tiksliai žinomi. Metinės kirtimo normos buvo apskaičiuojamos pagal miškų plotą, kas sudaro didelius pavojus net žymesnėms klaidoms įvykti. Tačiau buvo, kaip matome iš duomenų, labai atsargiai nustatomi plotai, ir per didelių kirtimų išvengta. Po 1924 m., kada gerėjo bendroji ūkio konjunktūra, pradėjo medžio paklausa vėl kilti. Tik ūkio krizė paveikė medžio paklausą vidaus rinkoje ir tai užtruko maždaug nuo 1931 iki 1934 m. Pradėjus kaimų skirstymą į viensėdžius, pradėjo staigiai medžio pareikalavimas, ypač statybinio, vėl kilti. Tuo ir yra paaiškinamas 1936

m. žymiai padidintas miškų kirtimas. Taip gera, normali medžio paklausa tęsėsi iki paskutiniojo karo. Nuo Sovietų okupacijos laikų medžio išdavimas gyventojams buvo suvaržytas iki 1944 m., kada vokiečiai turėjo iš Lietuvos trauktis. Nuo to laiko jokios medžio paklausos vidaus rinkoje nėra, nes nebuvo kam jį pirkti ir naudoti. Beliko tik kuro pareikalavimas, kuris Sovietų buvo griežtai normuotas.

Tenka paminėti medžio paklausą ir tenkinimą vokiečių okupacijos metu. Gamybinio medžio laisvas pardavimas gyventojams buvo vokiečių sulaikytas. Tačiau buvo leista generaliniam miškų ūkio direktoriui nustatyti kontingentą gamybinio medžio 1944 m. 300.000 ktm perleisti ūkininkams ar kitiems piliečiams savo nuožiūra. Tai buvo, atsižvelgiant į ūkininkų interesus, apgalvotai ir nuosekliai daroma. Skirtas kontingentas buvo paprastai vietos miškų administracijos, duodant leidimą kirsti medį, žymiai prašoktas. Be to, vokiečių generalinio komisariato miškų skyrius turėjo kontingentą piauto medžio, kurį dalino irgi vietos gyventojams savo nuožiūra. Vokiečiai tą kontingentą greitai išdalino, žinoma, neatsisakydami už tai ir nuo dovanų. Medis buvo okupacijos metu reta ir ribota prekė, nes vidaus rinkai buvo teskiriama tik apie 35% gamybinės miško medžiagos to kiekio, kuris buvo sunaudojamas prieškariniais metais. Kita mūsų medžio žaliavos dalis ėjo vokiečių reikalams.

Medžio rinkos tenkinimas buvo visą laiką pakankamu rimtumu vykdomas. Keletu atvejų buvo kreipiamas dėmesys į tai, ar tikrai norinčiam pirkti buvo medis reikalingas. Tačiau ir šią perdaug švelnią kontrolę iššaukė pirmiau minėti miško pirkliai, kurie, duodami gyventojams kyšius, ragino pirkti medį ne varžytinių keliu ir už mažą pelną perleisti jiems. Toks nelegalus ir negarbingas kai kurių miško pirklių elgimasis buvo krašto ūkiui kenksmingas ir mūsų medžio balansus klaidino, nes dalis to medžio, kuris oficialiai buvo perleistas vidaus rinkai, aplinkiniais keliais ėjo eksportui. Buvo prieita net prie to, kad norįs pirkti medžio viešuose pardavimuose turėjo pristatyti valsčiaus viršaičio ar kitos įstaigos pažymėjimą apie jo reikalingumą. Tačiau medis nebuvo normuotas ar jo pirkimas kitokiais būdais suvaržytas. Vyriausybės dėtos pastangos aprūpinti pirmoje vietoje vidaus rinkos reikalavimus reikia su pasigėrėjimu konstatuoti ir įvertinti. Be didelio galvojimo tenka pripažinti, kad Lietuvoje medžio

sunaudojimas galėjo būti stebimas kiek atidžiau, nes daugeliu atvejų buvo nusiženginma taupumo ir racionalaus sunaudojimo principams. Labai galimas dalykas, kad ateityje nebus galima išvengti medžio paklausos ir sunaudojimo kontrolės, ypač pirmaisiais atsistatymo metais.

Be to tenka pabrėžti, kad medžio paklausa vidaus rinkoje galėjo būti ir gyvesnė, tačiau nemaža aiškiai nepajėgių gyventojų, ypač smulkių ūkininkų, neįstengė jo visuomet nusipirkti.

Medžio kainos ir jų politika. — Bet kurio gaminio ar žaliavos kainos priklauso nuo vartojimo apimties, nuo išteklių dydžio, kilmės, t. y. importuota ar vietinė, ir kitų dalykų. Medžio kainos Lietuvoje retkarčiais keitėsi, teisingiau sakant, krito. Kokios buvo to priežastys, koks medžio kainų santykis su kitomis plačiai vartojamomis prekėmis, kokiame santykyje buvo mūsų medžio kainos su kitų kraštų medžio kainomis ir kitus svarbesnius faktorius čia panagrinėsime.

Medžio kainos Lietuvoje nepriklausomybės metais negali būti palyginamos su caristinės Rusijos laikų kainomis, nes tuomet medžio reikšmė buvo ne tiek svarbi, kiek, pavyzdžiui, grūdų ar gyvulių, su kurių kainomis tektų palyginti. Tačiau galėsime pasitenkinti padarę deramus palyginimus įvairiais nepriklausomo gyvenimo laikotarpiais. Iki 1922 m. rudens, t. y. iki lito įvedimo, medžio kainos buvo, reliatyviai imant, neaukštos. To reikalavo bendroji krašto padėtis, kuri pasireiškė gyventojų neturtingumu. Ypač buvo karo ir kietos vokiečių okupacijos labai nualinti žemės ir namų savininkai, kurių sodybų nemaža dalis buvo nudeginta arba sugriauta. Tiesa, valstybė kreipė dėmesio į ūkiškai visai nepajėgius gyventojus ir jiems specialiai pagelbėjo, duodama nemokamai ar papigintai bei išsimokėjimui medžio. Tačiau ir visas kraštas, išskiriant nedidelę dalį piliečių, buvo ūkiškai nepajėgūs. Tos priežastys vertė medžio kainas nustatyti palyginti žemas.

1922 m. buvo nustatytos statiems medžiams kainos. Jas pakeitė 1926 m. naujai išleistos ir į brangumo laipsnius padalintos medžio kainos. Tačiau 1927 m. medžio kainos buvo kiek pakeltos ir įvesta miško taksa, kurioje buvo nurodytos kainos jau paruoštam į sortimentus medžiui. Ši miško taksa galiojo iki 1937.VIII. 15 d., išskiriant 20 % kainos numušimo stačiam medžiui ir kitus

LIETUVOS MEDŽIO KAINOS 1937 m.

(Pagamintų rąstų ktm kainos miške

PAGAL SORTIMENTUS IR RŪŠIS[1]

litais be išvežimo išlaidų)

Medžių rūšys	Drūtumas cm per rąstų vidurį	I brang. laipsnis				II brang. laipsnis		III brang. laipsnis				IV brang. laipsnis					
		I rūšis	II rūšis	III rūšis	IV rūšis	I rūšis	II rūšis	III rūšis	IV rūšis	I rūšis	II rūšis	III rūšis	IV rūšis	I rūšis	II rūšis	III rūšis	IV rūšis
Pušiniai	8-15	10	9	9	7,5	9	8	8	7,0	8	8	7	6,5	8	7	7	6,0
	16-19	12	11	9	7,5	11	10	8	7,0	10	9	8	6,5	9	8	7	6,0
	20-25	18	15	12	8,0	17	13	11	7,5	16	12	10	7,0	14	11	9	6,5
	26-29	24	18	13	8,0	22	17	12	7,5	20	16	11	7,0	18	14	11	6,5
	30-39	30	22	15	8,5	28	20	14	8,0	25	19	13	7,5	23	17	12	7,0
	40-	33	24	16	8,3	30	22	15	8,0	28	20	14	7,5	25	18	13	7,0
Egliniai	8-15	10	9	8	6,5	9	8	7	6,0	8	7	7	6,0	8	7	6	5,5
	16-19	12	10	9	6,5	11	9	8	6,0	10	8	8	6,0	9	8	7	5,5
	20-25	15	12	10	7,0	14	12	9	6,5	13	11	8	6,0	12	10	8	5,5
	26-29	19	15	11	7,0	18	14	10	6,5	16	13	9	6,0	15	12	8	5,5
	30-39	25	19	13	7,5	23	18	12	7,0	21	16	11	6,5	19	15	10	6,0
	40-	28	21	14	7,5	26	20	13	7,0	23	18	12	6,5	21	16	11	6,0
Beržiniai	-19	10	10	9	8,5	10	10	9	8,0	9	9	9	7,5	8	8	8	7,0
	20-24	11	10	10	9,0	11	10	10	8,5	10	9	9	8,0	9	8	8	7,0
	25-29	19	16	12	9,0	18	15	12	8,5	12	14	11	8,0	15	13	10	7,0
	30-	28	22	15	9,5	26	20	14	9,0	24	19	13	8,5	21	17	12	7,5
Juod-alksniniai	-19	9	9	8	7,5	9	9	8	7,0	8	8	8	6,5	8	8	7	6,0
	20-24	11	10	9	8,0	11	10	9	7,5	10	9	8	7,0	9	9	8	6,5
	25-29	24	19	13	8,0	22	18	12	7,5	20	16	12	7,0	19	15	11	6,5
	30-	32	24	16	8,5	29	22	15	8,0	27	20	14	7,5	24	19	13	7,0
Drebu-liniai	-19	9	8	8	5,5	9	8	7	5,0	8	8	7	5,0	8	7	6	4,5
	20-24	14	11	9	6,0	13	11	9	5,5	12	10	8	5,0	11	9	8	5,0
	25-29	25	19	12	6,0	23	18	12	5,5	21	16	11	5,0	19	15	10	5,0
	30-	32	23	15	6,5	29	21	16	6,0	27	20	13	5,5	24	18	12	5,0
Ąžuoliniai	8-15	13	12	12	9,5	12	11	11	9,0	11	10	10	8,0	10	9	9	7,5
	16-19	17	15	13	9,5	16	14	12	9,0	15	13	11	8,0	14	12	10	7,5
	20-24	28	22	16	10,0	26	21	15	9,5	24	19	14	8,5	22	17	13	8,0
	25-27	39	29	20	10,0	36	27	19	9,5	33	25	17	8,5	30	22	16	8,0
	28-35	51	38	24	10,0	47	35	22	9,5	43	32	21	8,5	39	29	19	8,0
	36-44	61	44	27	11,0	56	41	25	10,0	51	37	23	9,0	46	34	21	8,5
	45-	75	54	32	11,0	69	50	29	10,0	63	45	27	9,0	57	41	25	8,5
	50 faner.	99	—	—	—	91	—	—	—	83	—	—	—	75	—	—	—
Uosiniai	8-15	11	11	11	9,5	10	10	10	9,0	9	9	9	8,0	9	9	9	7,5
	16-19	13	12	12	9,5	12	11	11	9,0	11	10	10	8,0	10	9	9	7,5
	20-25	17	15	13	10,0	16	14	12	9,5	15	13	11	8,5	14	12	10	8,0
	26-28	27	21	16	10,0	25	20	15	9,5	23	18	14	8,5	21	17	13	8,0
	29-	41	31	21	11,0	38	29	20	10,0	35	26	18	9,0	32	24	17	8,5

[1] *Miškininko Kalendorius*, 1938 m., 51 psl.

mažai reikšmingus pakeitimus. 1926 m. medžio kainos buvo pritaikintos stačiam miškui, todėl sausuoliams ir kitokiam gedusiam medžiui buvo kaina sumažinta: spygliuočiams 20% ir lapuočiams 30%. Visi nenukirsti medžiai pagal gerumą buvo skirstomi į tris rūšis. Paruošto medžio sortimentų skirstymas į rūšis buvo labai detalus ir pakankamas. Rąstai buvo skirstomi į keturias rūšis, kartys — į tris, popiermedžiai — į dvi, malkos — irgi į dvi.

Valstybiniai miškai, sudarydami labai didelę dalį Lietuvos medžio išteklių, vaidino rinkos tenkinime ir kainų politikoje pagrindinį vaidmenį. Šiuo atžvilgiu buvo skirtinga padėtis su tais kraštais, kur privačių miškų buvo daugiau, tad jie turėjo ir daugiau reikšmės, kaip, pavyzdžiui, Vokietijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Čekoslovakijoje ir t. t. Tuose kraštuose buvo dažnai konkurencija, ir tai veikdavo valstybinių miškų medžio kainas bei pardavimą. Nors Lietuvoje valstybiniai miškai neribotai dominavo prieš privačius, nustatant rajonui medžio brangumo laipsnį tekdavo kreipti dėmesio ir į privačių miškelių kiekį. Taigi, nustatant medžiui aštuonis brangumo laipsnius ir pritaikant juos rajonams, buvo atsižvelgta į kelių tinklą ir padėtį, miško gerumo laipsnį, tankumą kaimynystėje esančių privačių miškų ir kitus mažiau reikšmingus faktorius.

Lietuvos medžio kainų rajonai pagal procentinį brangumo laipsnį buvo suskirstyti taip [2]:

Brangumo rajonai	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
%	120	110	100	90	80	70	60	50

Duomenys, kiek kuriai grupei priklausė miškų ir parduodamo medžio kiekiai, nežinomi. Mano manymu, I-III grupė sudarė apie 70% miškų ir medžio išteklių. Pagerinant kelių tinklą, apie 25% medžio kiekio galėtų pereiti dviem kategorijom aukštesnėn brangumo klasėn ir padarytos išlaidos išsilygintų.

Tenka pastebėti, kad tarp brangumo grupių kainų skirtumai buvo gana žymūs. Pavyzdžiui, pušinio rąsto 1 ktm 30-39 cm. drūtumo I brangumo grupėj kainavo 34,8 lito, III — 29, VI — 20,3 ir VIII — 14,5 lito (žr. lentelę 424-425 psl.).

---

[2] *Miškininko Kalendorius*, 1938 m., 52 psl.

Lentelėje (424-425 psl.) pavaizduotos medžio kainos yra III brangumo laipsnio. Įsidėmėtina, kad kietųjų lapuočių kainos, ypač ąžuolo, yra per žemos. Vokietijoj, pavyzdžiui, už 1 ktm I rūšies Spessarto ąžuolo buvo mokama iki 1000 RM, o kitų rūšių medžio kainos buvo tokio dydžio reichsmarkėmis kaip Lietuvoje litais (RM = 2,32 lito).

Medžio kainų politiką, atsižvelgdami į kitų gaminių kainas, paliesime kiek plačiau.

Pirmiausia pastudijuokime Lietuvos kainų indeksą, nors jame ir nėra specialiai pavaizduotos medžio kainos (žr. lentelę 428 psl.).

Šioje lentelėje nurodytos statybos medžiagų kainos yra, suprantama, pritaikintos iš dalies medžiui, lygiai kaip ir apšildymo medžiagoms. Įsidėmėtina, kad statybos medžiagų kainos buvo visą laiką žemesnės už bendras indekso kainas, kartais net ir žymiai. Reikia nepamiršti, kad kainų indekse pažymėtos vietos gaminių ir importuotų prekių kainos žymiai aukštesnės. Taigi ir prie statybos medžiagų priklausė nemaža dalis tokių medžiagų, kurių kainų indeksas žymiai aukštesnis kaip medžio. Vertėtų tad statybos medžiagų indeksą skaityti apie 5 vienetais žemiau, jeigu norėtume pavaizduoti medžio kainas. Iš to gaunasi aiški išvada, kad medžio kainos, ypač iki 1930 m., buvo per žemos.

Apšildymo medžiagos apėmė ne tik malkas, bet ir akmens anglį bei durpes. Kainų indeksas atrodo visai normaliai, kiek aukštesnis už bendrąjį.

Medžio kainos Lietuvoje turėtų prilygti krašto gaminių, bet ne žaliavų kainų indeksui, nes medis yra ilgai auginamas, reikalingas nuolatinės priežiūros, dažnai išstatytas gamtos ir kitiems pavojams, jo ištekliai kaip mūsų krašte, taip Europoje ir visame pasaulyje nedidėja, o paklausa nuolat auga. Aukštesnės medžio kainos skatintų žmones ir jį taupyti. Pavyzdžiui, 1926-1929 m. ūkininkas už vieną centnerį kviečių gaudavo apie 28 litus, o už 1 ktm pušinių rąstų mokėdavo irgi apie 28 litus. Tokios aplinkybės nė kiek nevertė žmones taupyti taip pigų medį. Kituose kraštuose, pavyzdžiui, Vokietijoje, javų kainos su medžiu santykiavo kaip 1 : 4, nors medžio buvo procentiniai žymiai daugiau kaip Lietuvoje.

Lietuvoje kuro klausimas buvo visą laiką aktualus, todėl panagrinėkime malkų kainas. Žemiau (429 psl.) dedama lentelė pavaizduoja kainas keletos kurui vartojamų medžiagų.

LIETUVOS KAINŲ INDEKSAS 1924-1941[3]
(1913 = 100)

Pavadinimas	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940 VI	1941 V
1. Grūdai, grūdų gaminiai, daržovės, sėklos ir pašarai...	115	168	139	155	160	144	84	79		60	57	48	50	66	61	63	97	292
2. Gyvuliai ir paukščiai	93	104	96	92	87	94	99	80	47	43	39	33	40	48	51	54	69	202
3. Mėsa, mėsos gaminiai ir žuvys	130	151	147	138	137	142	132	97	71	61	59	45	48	61	64	65	94	208
4. Kiaušiniai ir pieno gaminiai.....	131	139	130	139	134	136	122	105	82	68	59	52	54	58	61	64	73	204
5. Kolonialinės prekės..	137	140	133	120	116	110	107	97	92	87	86	82	76	75	75	81	110	160
6. Oda ir odos gaminiai.....	125	135	132	137	159	140	126	105	70	62	61	59	70	84	76	81	118	357
7. Audiniai	166	185	187	168	158	155	150	128	102	91	86	78	77	80	80	84	136	420
8. Statybos medžiagos..	122	118	111	106	102	100	97	91	78	63	58	52	49	59	63	66	84	197
9. Apšildymo medž...	125	124	119	118	105	102	101	95	79	67	63	56	58	64	69	76	112	205
10. Bendras indeksas...	135	145	134	134	134	129	108	94	76	64	61	53	55	64	64	68	95	249

[3] *Lietuvos žemės ūkis ir statistika*, Žemės Ūkio Darbuotojų Sąjungos leidinys, Dillingenas, 1948, 63 psl.

KURO KAINOS LIETUVOJE[4]

Kuras :	Kiekis	1940 m. 1-IX Litais	1939 m. Litais	1938 m. Litais	1937 m. Litais
Beržinės malkos	1 erdm	17,55	12,70	11,15	10,40
Juodalksnio malkos	»	15,00	10,90	9,75	8,90
Pušinės malkos	»	13,05	9,30	8,40	7,60
Kastinės durpės	1000 kg	35,05	24,00	21,50	21,00
Akmens anglis	100 kg	15,10	9,00	8,60	8,10
Benzinas (motor.)	1 litras	1,20	0,82	0,87	0,97
Elektra	1 kwh	1,17	1,08	1,10	1,12

Pirmiausia nesinori tikėti, kad malkos rinkoje buvo taip brangios. Miške 1 erdm beržinių malkų III brangumo laipsnio buvo tik 5,6 lito, o pušinių ir juodalksninių 4,2 lito. Net ir Kaune, kur malkos buvo brangesnės negu kituose miestuose, nurodytos kainos turėtų būti bent ketvirtadaliu sumažintos. Be to, šios kainos tinka tik vienai ar kelioms vietovėms, bet ne visai Lietuvai. Tokie duomenys gerokai klaidina žmones, turinčius nepakankamą kainų vaizdą. Vertinant kiekvienos kurui naudojamos medžiagos kaloringumą, pigiausiai atsieitų malkos.

---

[4] Ten pat, 214 psl.

ĮVAIRIŲ KURO RŪŠIŲ KALORINGUMAS

Kuro rūšis	Kuro vertė 1 kg prie 15% drėgmės	Vieno erdm svoris kg prie 15% drėgmės.
a. Medis :		
ąžuolas	3.731	550
skroblas	3.453	—
bukas	3.617	530
uosis	3.559	—
guoba	3.511	—
klevas	3.556	—
beržas	3.740	—
juodalksnis	3.669	470
blindė	3.561	440
baltalksnis	3.625	—
topolis	3.509	—
maumedis	3.710	—
pušis	4.216	420
duglazija	3.804	340
eglė	3.927	—
kėnis	3.866	380
b. Durpės :		
geros	3.500-4.200	
vidutinės	2.800-3.500	
prastos	2.000-2.800	
c. Akmens anglis :		
pilkoji anglis	3.600-5.350	
anglis	4.800-7.500	
koksas	7.430	
medžio anglis	7.750	
d. Žibalas	9.600-10.990	

Kaip matome, medžio kaloringumo vertė yra kiekvienai rūšiai skirtinga. Ji yra nustatoma atsižvelgiant ir į medžio svorį. Pavyzdžiui, buko vieno kg kaloringumo vertė yra mažesnė kaip eglės. Tačiau vienas erdmeteris buko malkų turi apie 25% degamosios vertės daugiau kaip eglės, kadangi jo svoris yra didesnis.

Tačiau Lietuvos atsistatymas, ūkio politika ir kiti svarbūs faktoriai vertė kuo daugiau tenkintis savomis gėrybėmis, kad ir ne taip geromis.

Buvo jau pavaizduotos gamintų medžio sortimentų kainos. Yra pravartu pastudijuoti, kiek procentualiai pabrangsta stačias medis jį gaminant ir pristatant į artimesnes bei tolimesnes paskirtas vietas. Tuo tikslu dedama palyginamoji lentelė.

MEDŽIO PASKIRTIES VIETOJE PROCENTINĖ KAINOS SUDĖTIS [5]

	Vokietija %	Latvija %	Lietuva %
Stačio medžio kaina	64,5	31,4	45
Medžio gaminimas	9,5	13,1	12
Artimas medžio pristatymas	15,8	24,0	18
Tolimas medžio pristatymas	10,2	31,5	25

Vokietijos ir Latvijos duomenys yra pagrįsti specialia studija, Lietuvos duomenis patiekiu remdamasis daugiau patyrimu ir prisimindamas seniau darytas kalkuliacijas. Todėl nurodytas procentinis kainų paskirstymas, išskyrus gaminimo išlaidas, yra apytikris. Tačiau tokie duomenys tiksliai nustatyti yra vargiai įmanoma, nes nėra sutarti medžio pristatymo atstumai.

Kiekvienu atveju krinta į akis Vokietijos stačio medžio procentiniai aukšta vertė, kurią kelia gerų kelių tinklas ir mechanizuotas medžio pristatymas. Tuo ir gali būti paaiškinamos aukštos medžio kainos Vokietijoje.

Krašto ūkio depresija, krizė ar aukšta konjunktūra pirmoje eilėje atsiliepdavo į vidaus rinką, t. y. paklausą, kuri savaime veikė medžio kainų sumažinimą arba padidinimą. Lietuvoje kiek stipriau pasireiškė ūkio krizės metai. Dėl jos teko stačio medžio

---

[5] DR. Z. PRŪSAS, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 67 psl.

kainas 20 % numušti. Mūsų medžio kainos buvo keičiamos tik keletą kartų, kas charakterizuoja stiprų ir stabilų krašto ūkį. Taip pat pažymėtina, kad medžio kainos buvo nustatomos ne tiek atsižvelgiant į miškų ūkio rentabilumą ar kainą kitų žemės ūkio produktų bei gaminių, kiek į krašto gyventojų ūkinį pajėgumą. Tačiau tokios pažiūros nebuvo visiškai teisingos, nes medžio pigumas neskatino žmonių prie racionalesnio jo išnaudojimo ir taupymo. Eksportinio bei gamybinio aukštos kokybės medžio kainos galėjo būti apie 20 % aukštesnės, o blogesnės kokybės medis bei malkos tik 5-10 % brangesnės, kaip buvo nurodyta medžio kainų lentelėje. Tokio medžio kainoms nustatyti 1937 m. kainų indekso reikėtų laikytis ir ateityje. Reta kuri pramonės šaka ar prekyba buvo nepriklausomybės metais taip rentabili kaip medžio. Net ir ūkio krizės laikais palyginti gerai išsilaikė. Medžio pramonės ar prekybos rentabilumas priklausė nuo medžio pigumo, nors dauguma šios pramonės šakų buvo centralizuotos, kas žymiai pakelia žaliavos kainas.

Jeigu, pavyzdžiui, medžio pramonininkas už 1 ktm pušinių rąstų sumokėjo 30 litų ir iš jo gavo 0,6 cbm lentų, už kurias pardavęs gaudavo apie 50 litų, o už šonines lentas bei piūvenas apie 5 litus, tai atmetę visas kalkuliacines išlaidas, gauname apie 25 % gryno pelno. Didesnis ar mažesnis rentabilumas priklauso dar ir nuo įmonės gamybos pajėgumo, įrengimų ir sumanaus vadovo bei konjunktūros lygio. Čia pateiktas pavyzdys vaizdavo lentpiūvės rentabilumą, kuri yra viena mažiausiai rentabilių. Kitos medžio pramonės šakos yra žymiai rentabilesnės. Šis faktas leidžia daryti išvadą, kad reikėjo medžio žaliavų kainas pakelt. Be to, reikėtų medžio kainas nuolat lyginti su bendromis krašto indekso kainomis ir atitinkamai pakelti ar mažinti. Turint galvoje, kad pagamintas miške medis yra labai nepatvari prekė, nes praėjus tik vieniems metams jau jo vertė apie 50 % krinta, reikia tokiu atveju atitinkamai patvarkyti kainas ar imtis kitokių priemonių, kad nesusidarytų nuostolių.

b. Medžio pardavimo būdai. — Lietuvoje, kur buvo kreipiamas dėmesys į neturtingus ar nelaimės ištiktus gyventojus, medžio pardavimo būdai buvo svarbūs. Nuo jų daug priklausė teisingas ar nepateisinamas kirsti medį leidimas ūkininkui,

namų savininkui, mažaturčiui, medžio pramonininkui ar pirkliui. Valstybė, kaip jau buvo minėta, visą nepriklausomybės laiką kreipė dėmesį į tokią gyventojų grupę, kuri teisingai prašėsi paramos. Medį tokie gyventojai gaudavo irgi papigintomis kainomis arba išsimokėtinai. Todėl medžio pardavimo sistema turėjo atitikti visų krašto gyventojų ūkišką pajėgumą ir teisingumo principus.

Dar 1921.I.25 d. buvo išleistas Žemės Ūkio Ministerijos nurodymas, kiek ir kokiomis sąlygomis turi būti norinčiam pirkti medžio duotas leidimas kirsti medį. 1923.12.3 d. pasirodė išsamus nuostatas, nusakąs, kaip turi būti aprūpinti medžiu nukentėję nuo karo, mažaturčiai, savanoriai kūrėjai ir kiti globos reikalingi gyventojai. Šių grupių gyventojai galėjo pirkti medį ne tik aplenkiant varžytines, bet iš dalies papigintomis kainomis ar net gauti nemokamai. Pagal naują 1926.8.16 d. įstatymą, kiekvienas gyventojas, išskyrus pirklius ir pramonininkus, galėjo medį pirkti viešuose pardavimuose. Tačiau greitai 1927.5.19 d. įstatymas buvo pakeistas ta prasme, kad reikalingi paramos ūkininkai ir kiti galėjo pirkti apie 10 % bendro kertamo kiekio pagal 1923.12.3 d. nuostatus, t. y. nustatytomis kainomis, išdėstytu išsimokėjimu, papigintai ar dalis net gauti nemokamai. Tas parodo valstybės teisingai teikiamą paramą, kurios dalis krašto gyventojų buvo reikalingi.

Lietuvoje medžio pardavimo būdai buvo panašūs kaip ir kituose kaimyniniuose ar Vidurio Europos kraštuose. Iš jų dažniausia vartojami: viešo pardavimo, varžytinių ir varžytinių, pasiūlant kainą uždaruose vokuose, būdai. Apie juos trumpai ir pakalbėsime.

Viešieji medžio pardavimai. — Šiuose pardavimuose buvo galima pirkti medį pagal nustatytas kainas. Pirmaisiais nepriklausomybės metais juose galėjo pirkti tik valstybės globojami gyventojai, o vėliau ir visi žemės bei namų savininkai. Viešuose pardavimuose turėjo būti kreipiamas dėmesys į tokios rūšies piliečius, kurie supirkinėjo servitutiniuose miškuose ar savanorių kūrėjų medį ir paskiau perleisdavo pramonei bei prekybai. Ši negerovė kenkė miškų ir krašto ūkiui, nes skirtą varžytinėms medį tokie pirkliai be pakankamo intereso pirko. Į tokius nelegalius

medžio supirkinėtojus nebuvo pakankamai kreipiama miškų administracijos dėmesys.

Viešiems medžio pardavimams vykdyti buvo sudaroma paprastai trijų asmenų komisija, kurių pirmininku buvo miškų žinybos tarnautojas. Prieš pradedant vykdyti pardavimus, buvo paskelbiamos taisyklės. Po to skelbdavo iš eilės pardavimui išstatytus medžio vienetus. Norintieji pirkti įmokėdavo tuojau 10 % bendros kainos, pasirašydavo ir per 4 savaites turėjo sumokėti likusią dalį. Jeigu nuo užpirkto vieneto atsisakydavo, tuomet prarasdavo įmokėtą užstatą. Pasitaikius keliems asmenims, kurie norėjo tą patį vienetą pirkti, nulemdavo aukštesnis pasiūlymas.

Šis medžio pardavimo būdas Lietuvos sąlygose buvo plačiai vartojamas, krašto gyventojams teisingas ir rodo ūkininkų bei kitų mažiau pasiturinčių gyventojų valstybinę globą. Jie buvo vykdomi dažniausia girininkijos arba valsčiaus patalpose. Šis būdas, suprastinant atsiskaitymo su aukštesnėmis įstaigomis formalumus, galėtų pilnai pasitarnauti ir ateityje.

Varžytinės. — Varžytinių būdu medį Lietuvoje pardavinėjo nuo pirmųjų nepriklausomybės metų. Jis buvo specialiai taikomas medžio pirkliams, pramonininkams ir stambesniems amatininkams. Nors galėjo šiuo būdu pirkti medį ir kiekvienas gyventojas. Varžytinių komisijos sudėtis ir pradinė eiga buvo tokia pati, kaip ir viešų pardavimų, tik kiekvienas varžytinėse dalyvaujantis turėjo pasirašyti. Išstatytas vienetas tekdavo tam, kuris daugiausia pasiūlydavo. Būdavo atsitikimų, kad įvaržydavo iki 100 % virš nustatytos kainos. Tokie reiškiniai charakterizuodavo ne tik pirkėjų įsikarščiavimą, bet ir iš anksto parengtus kalkuliacijų duomenis apie galimą siūlyti kainą. Tik žemos medžio kainos galėjo tokias pardavimo komisijai malonias staigmenas sudaryti.

Varžytinių dalyvis, nusipirkęs pageidaujamą vienetą, tuojau įmoka 10 %, o likusią dalį per 4 savaites. Atsisakiusio nuo užpirkimo pinigai pereidavo, kaip ir viešuose pardavimuose, valstybės iždan. Varžytinės laikomos teisėtomis, jeigu jos buvo vykdomos pagal nuostatus ir per trumpą laiką negautas skundas, kurį galėjo įteikti varžytinių vietoje.

Medžio vienetų iki 5.000 litų pardavimą tvirtindavo komi-

sijos pirmininkas, iki 50.000 litų — Miškų Departamento Direktorius ir daugiau kaip 50.000 litų — Žemės Ūkio Ministeris. Varžytinės vykdavo paprastai centruose ar arti miškų masyvų, iš kurių tuo kartu parduodavo medį. Šis medžio pardavimo būdas tiko Lietuvos sąlygoms ir buvo gana naudingas miškų ūkiui. Tik ūkio krizės metu varžytinėse pasireikšdavo stagnacija ir retkarčiais, pirkėjams iš anksto susitarus, varžymosi nuotaikos pasirodydavo gana ribotos.

Varžytinės vokais. — Medžio pirkliui šis pardavino būdas neteikdavo daug vilčių palankiai pirkti medį. Jo komisijos sudėtis ir eiga panaši į aukščiau nurodyto. Tik pasiūlymas turėjo būti įteiktas raštu ir pasirašytas. Jame turėjo būti nurodyta siūloma kaina ir 10 % užstato nuo siūlomos sumos grynais pinigais ar čekiu turėjo būti įdedama į voką ir užklijuojama. Šis būdas labai tikdavo tokiais atvejais, kai pirkliai vieni kitų nepažinojo ir nežinojo, kiek jų konkurentui reikia medžio ir kiek jis ūkiškai pajėgus. Atsitikdavo, kad vienas pirkėjas pasiūlydavo 60 % daugiau, kaip nustatyta kaina, o kitas vos 5 %. Pirkėjams šiose varžytinėse reikdavo laimės ir geriau pažinti savo konkurentą.

Vieną paskutiniųjų medžio pardavimo būdų reikia panaudoti, atsižvelgiant į medžio paklausą, kokybę ir rodančius intereso pirkti (tai galima nustatyti iš vietinės miškų administracijos pranešimų, nes prieš varžytines atvažiuodavo pirkliai medžio pažiūrėti). Medžio varžytinės būdavo skelbiamos iš anksto specialiais plakatais, iškabinamais viešose vietose, ir laikraščiuose.

Yra dar ir kitoks varžytinių būdas, kuris Lietuvoje nebuvo praktikuojamas. Jis skiriasi nuo mūsiškių tuo, kad parduosimų medžio vienetų kainos yra pažymėtos iš karto aukščiausios ir, jas paskelbus, klausiama, kas sutinka pirkti. Kaip mūsiškiais būdais siūlomos kainos eidavo aukštyn, taip ten žemyn. Šiuo būdu parduodavo iš varžytinių medį Austrijoje ir kiek mažiau keliose Vokietijos provincijose. Tačiau ilgainiui šis būdas dėl nepakankamo populiarumo ėmė nykti. Mūsų sąlygose, atrodo, jis negalėtų būti priimtinas nei pardavėjui, nei pirkėjams. Be to, jis tiktų tik privačių miškų savininkams.

Medžio davimas gyventojams nemokamai arba papigintomis kainomis. — Kiekviename krašte yra dalis gyventojų, kuriems

reikia paramos. Tačiau daugelyje kraštų pati valstybė rūpinasi tokiais piliečiais. Lietuva dar trumpai bebuvo savarankiškas kraštas ir neturėjo gamtos turtų, tačiau valstybė nuo pirmųjų savarankiško gyvenimo metų atkreipė teisingą dėmesį į gyventojus, kurie ne dėl savo kaltės patekdavo į materialinį nepriteklių. Ypatingai daug buvo tokių gyventojų, kurie nepajėgdavo nusipirkti medžio nuo karo ar kitų priežasčių nukentėjusių trobesių atsistatymui arba remontui. Šiame reikale gelbėjo pati valstybė ir teikė paramą tokiems gyventojams beveik iki sovietinės okupacijos.

Tiems gyventojams medis buvo duodamas nemokamai arba palengvintomis sąlygomis tik keletoje Europos kraštų, atsikūrusių po pirmojo pasaulinio karo. Iš jų paminėsime tik Pabaltijo kraštus, kurių politinės, ūkinės bei socialinės sąlygos buvo panašios į mūsų. Taigi, visos trys Pabaltijo valstybės paramos reikalingiems gyventojams medį davė per visą nepriklausomybės laikotarpį subsidijų forma. Dedamoji lentelė parodo apytikrį paramos formos ir apimties vaizdą. Kainas reikia suprasti kiekvieno krašto vartotais pinigais [6].

Valstybė	Milijonai ktm	Gavo už išduotą medį milijonais	Rinkos kaina milijonais	Valstybė primokėjo milijonais
Latvija	14,88	18,08	92,38	74,30
Estija	3,04	5,07	15,05	9,98
Lietuva	6,41	14,47	35,88	21,41

Šie duomenys yra gerokai abejotini. Dr. Z. Prūsas juos ėmė iš *Forstarchiv* [7], todėl negalėjo jų keisti. Latvijos išduotas medžio kiekis galėtų būti gerokai išpūstas, lygiai kaip ir valstybės pri-

[6] Ten pat, 134 psl.
[7] *Forstarchiv*, 1939 metų, 343 psl.

mokėta dalis. Estijos nurodyti duomenys galėjo atitikti faktiną padėtį. Lietuvos duomenys nevisai tikslūs. Kiek buvo išduota medžio nemokamai ar papigintai pagal sortimentus ir kam, tikslių duomenų neturime. Mano duomenimis išduotas medžio kiekis nurodytas tiksliai. Tai sudaro apie 13% iškirsto medžio kiekio 1920-1939 m. Tačiau rinkos kaina nurodyta per žema. Valstybė primokėjo, remiantis autentiškais duomenimis, 1923-1937 m. laikotarpyje 27.880.000 litų, tačiau iki 1923 m. ir 1938-1939 m. laikotarpy buvo išduota į metus vidutiniškai 60% tos sumos, kuri nurodyta 1923-1937 m. laikotarpyje, kas sudarytų apie 4,7 milijono litų. Tad Lietuva buvo išdavusi gyventojams nemokamai arba papigintai medžio apytikriai už 31,8 milijono litų.

Bendrai vertinant, tenka pripažinti, kad Estija nepriklausomybės laikotarpyje išdavė savo gyventojams medžio nemokamai arba papigintomis kainomis, reliatyviai imant, apie du kartus mažiau, kaip Lietuva. Pats nepasiturinčių piliečių rėmimo principas buvo Estijoje ne taip jautriai suprastas ir nuosekliai vykdytas, kaip pas mus. Tačiau Latvija šią akciją vykdė daugiau negu du kartus platesniu mastu kaip mes. Pati akcija pasižymėjo organizuotumu, plačia programa ir dėmesio vertu intensyvumu.

Kiek arčiau susipažinkime su Lietuvoje nemokamai bei papigintomis kainomis medžio davimo akcija. Nuo 1920 m. buvo pradėtas duoti medis kai kuriems gyventojams nemokamai ar papigintai. Tais pat metais pagal įstatymą savanoriai-kūrėjai galėjo gauti medžio nemokamai trobesiams statyti iki 100 nekirstų medžių. Kiek tokiu būdu iškirto miško, tikslių duomenų neturime. Pagal rinktus duomenis ir kitokius skaičiavimus, manyčiau, buvo išduota nemokamai per keletą metų 400.000-500.000 ktm medžio. Nuo pat nepriklausomybės pradžios gaudavo ne vien pavieniai gyventojai medžio nemokamai, bet palengvintomis sąlygomis kuru buvo aprūpinta daugelis įstaigų, ypatingai švietimo ir labdaros organizacijų. Vien 1923-1937 m. laikotarpyje buvo išduota 1.516.000 ktm kuro už 7,43 milijonus litų, kas sudarytų daugiau kaip 10% bendro valstybiniuose miškuose kertamo į metus malkų kiekio, ir valstybei kainuodavo apytikriai po 495.000 litų. Nuo karo nukentėjusiems ir žuvusių savanorių artimiesiems valstybė davė 1923-1937 m. gamybinio medžio ir malkų nemokamai už 1.585.000 litų. Vėliau, kaimų gyventojus skirstant į viensėdžius, valstybė skyrė tai akcijai ypatingo dėmesio ir teikė efektyvią paramą.

Vien 1935-1937 m. laikotarpyje valstybė išdavė šios akcijos vykdymui gamybinio medžio nemokamai už 6,6 milijono litų.

Tačiau medis nemokamai arba papigintai buvo pagal reikalą duodamas kiekvienais metais, nors ir mažesniais kiekiais. Apskritai, Lietuva išdavė reikalingiems paramos gyventojams, įstaigoms ar organizacijoms apie 4,5 milijono ktm medžio arba 13 % iškirsto valstybiniuose miškuose kiekio apytikriai už 31,8 milijono litų, kas sudarė 56 % rinkos kainos vertės. Nemokamai išduotą medžio kiekį, mano samprotavimu, sudarė: apie 3 mil. ktm kuro medžiagos apytikriai už 12 milijonų litų ir 3,5 milijono ktm gamybinio medžio, daugiausia statybinio, už 19,8 milijono litų. Tai dėmesio verti skaičiai. Jeigu pusė pinigų, apie 0,8 milijono litų per metus, būtų buvę skiriama miškų želdymui ir auginimo priežiūrai, tai tų darbų vykdymo planas galėjo būti pilnai įvykdytas, ir galėjo dar susidaryti tam tikslui gražūs piniginiai rezervai. Tačiau tuo nenoriu pabrėžti, kad ūkiškai nepasiturinčių rėmimo akcija buvo abejotina arba per plati. Ji, mano manymu, galėjo būti vykdoma dar platesniu mastu. Tik nemokamai duoto medžio sunaudojimas kai kuriais atvejais turėjo būti tikrinamas. Tuo Lietuvoje buvo per mažai rūpinamasi ir, pavyzdžiui, savanoriams duoto medžio nemažas kiekis nuėjo neleistinais keliais.

Medžio išdavimas kreditan Lietuvoje irgi turėjo būti plačiau praktikuojamas. Tuo gyventojai jautė nemažą valstybės paramą. Už gautą kreditan medį skolininkai turėjo atsiteisti 5-rių metų būvyje. Išsimokėtinai gaudavo medį nukentėję nuo karo, gaisro, audrų ar kitokių nelaimių ištikti kaip pavieniai gyventojai, taip ir organizacijos. Kreditan medį pirkdavo daugiau pirmaisiais nepriklausomybės metais. Pavyzdžiui, 1924 m. kreditan pirko už 9 milijonus litų, o jau 1926 m. tik už 2,6 milijono litų. Tačiau nuo 1935 m. medžio kreditan davimas pradėjo kilti ir aukštai išsilaikė iki nepriklausomybės netekimo. Vidutiniškai į metus pirkdavo medžio kreditan už 5 milijonus litų. Toks medžio pardavimo būdas labai save pateisino ir valstybės paramos akciją sustiprino.

c. Medžio sunaudojimas vidaus rinkoje ir medžio taupymas. — Gamybinis medis. — Gamybinio medžio sąvoka apima statybinį ir įvairių rūšių pramoninį medį. Jo procentinis kiekis Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, yra nedaug didesnis kaip

malkų. Kiek ir kokių medžio sortimentų buvo mūsų krašte gaminama, duomenų neturime. Tačiau nuo 1927 m., kada pradėjo miškų administracija kirsti ūkio būdu, galima jau daryti, nors ir nevisai tikslius, apskaičiavimus ir patiekti duomenis. Tokiu būdu apskaičiuoti gamybinio medžio duomenys bus čia pateikiami. Lietuvoje gamybinio medžio procentinis kiekis svyravo. Tai ir paaiškinti sunku. Reikėtų manyti, kad nepakankamas patyrimas nukirstą medį suskirstyti į sortimentus, stengiantis gauti kuo daugiau brangiausių sortimentų, krašto ūkinė bei politinė padėtis ir gera kuro paklausa, buvo gamybinio medžio procentinio svyravimo priežastis.

Pirmiau pažvelkime, kaip atrodo gamybinio medžio padėtis visame pasaulyje, Europoje ir kai kuriuose pavieniuose kraštuose. Pavyzdžiui, 1937 m. pasaulyje gamybinis medis sudarė 53 %, Europoje 59 % ir Lietuvoje apie 54 %, neįskaitant mūsų privačių miškų. Šie metai buvo normalūs kaip ūkiniu taip ir politiniu požiūriu. Tačiau po paskutiniojo karo, 1946 m., gamybinio medžio santykis buvo kitoks : pasaulyje 58, 2 %, Europoje tik 51 %, o Lietuvoje, mano manymu, apie 48 %. Europoje krito gamybinio medžio gavinys dėl labai sumažėjusios anglies eksploatacijos, o drauge ir jos tiekimo kurui, per karą nukentėjusių miškų kirtimo, nepakankamo miškininkų tiems darbams kadro bei intereso ir nesureguliuotos politinės padėties, kas turėjo labiausiai pasireikšti Sovietų Sąjungos okupuotuose kraštuose. Gamybinio medžio aukštas procentas charakterizuoja ne tiek miškų kokybę, kiek intensyvų ir rentabilų ūkį, nes kiekvienas sortimentas yra brangesnis už malkas ir kelia eksportinio ir numuša importuotinio medžio kiekį.

Dar bent trumpai palieskime pavienius sortimentus. Lietuvoje per metus, ypatingai paskutiniaisiais nepriklausomybės laikais, buvo iškertama valstybiniuose ir privatiniuose miškuose apie 4,2 milijono ktm. Iš to kiekio buvo gaunama apie 51 % gamybinio medžio ir 40 % malkų. Tačiau kitoks vaizdas buvo valstybiniuose miškuose, kur gamybinio medžio nuošimtis aukštesnis. Juose gamybinis medis pasiskirstė apytikriai taip : 68 % rąstų, 20 % popiermedžių ir 12 % įvairių kitų sortimentų : stiegmedžių (gontmedžių), karčių, pabėgių, telefono-telegrafo stulpų, sparmedžių ir t. t.

Gamybinį medį Lietuvoje, kaip ir daugelyje kitų kraštų, naudojo

žmonės namų statybai, įvairiems namų apyvokos įrankiams gaminti, pabėgiams, telefono-telegrafo stulpams, tiltų statybai ir įvairiausiai medžio pramonei, apie kuriuos jau buvo rašyta. Gamybinio medžio paklausa vidaus rinkoje buvo gera, išskyrus ūkio krizės kelerius metus, ir visuomet pilnai patenkinama. Daugeliu atvejų medis Lietuvoje galėjo būti pakeistas kitomis medžiagomis, apie ką pakalbėsime vėliau. Medžio sortimentų procentinis kiekis priklausė nuo daugelio dalykų. Pavyzdžiui, rąstų stengiamasi kuo daugiau pagaminti, norint aprūpinti darbu lentpiūves, patenkinti gyventojų paklausą namų statybai arba, susitarus su užsienio firmomis, patenkinti užsienio užpirkimus. Lygiai ir popiermedžių buvo gaminama tiek, kiek jų reikalavo savo celiuliozės pramonė ir užsienis. Sparmedžių gaminimas buvo atsitiktinis, nes vidaus rinkoje paklausos nebuvo. Stiegmedžiai (gontmedžiai), dailydmalkės ir kartys buvo gaminami vidaus rinkai, ir jų kiekis įvairiais metais mažai svyravo.

Pastebėtina, kad vidaus rinka buvo tenkinama medžio žaliavos forma betarpiškai miškų administracijos. Tik piautas medis ir kitokie medžio gaminiai bei pusgaminiai buvo tiekiami atitinkamų medžio pramonės šakų. Lietuvoje specialių piauto medžio sandėlių prekybos, kaip kad kituose kraštuose, nebuvo. Mūsų sąlygos atitiko gyventojų, ypatingai miestiečių, sąlygas. Vertimasis medžio prekyba, laikant specialiai įrengtus sandėlius, būtų sunkiai pateisinamas, nes tokiu būdu pakeltų 15-20 % medžio pusgaminių kainas.

Medžio kuras. — Kuro pasaulyje, išskyrus šiltuosius kraštus, yra naudojama nepaprastai dideli kiekiai. Nors ir naudojama akmens anglis, elektros srovė, dujos bei durpės, medžio sunaudojama taip pat labai daug. Visų amžių būvyje malkos užimdavo pirmą vietą visų kitų medžio sortimentų tarpe. Be daugelio faktorių malkų aukštas procentas priklauso ir nuo miškų kokybės. Iš intensyvaus miškų ūkio kraštų, esančių panašiose klimatinėse sąlygose, žemiausią malkų procentą gauna tas kraštas, kuris turi akmens anglies, ir miestuose virtuvės aprūpintos dujomis. Nenuostabu, kad Vokietija iki paskutiniojo karo gaudavo tik apie 38 % malkų ir šiuo atžvilgiu neturėjo sau konkurento. Tačiau jos žemas malkų procentas nesako, kad ten miškai buvo geresni ir juose augantieji medžiai buvo geriausių techninių ypatybių.

Vokietija savo didžiuliais akmens anglies ištekliais pilnai patenkindavo kuro paklausą. Be to, jie miestų virtuves aprūpindavo dujomis. Nenuostabu, kad, pavyzdžiui, Londono gyventojas sunaudodavo per metus 0,01 erdm malkų, o Berlyno jau kiek daugiau. Tuo pačiu metu Rygos gyventojas sunaudodavo apie 1,0 erdm, o Kauno apie 0,6 erdm.

Malkų procentinis kiekis svyravo, kaip buvo minėta, aprašant gamybinį medį, dėl daugelio priežasčių. Malkų sunaudojimas labai pareina nuo taupumo bei krosnių tinkamumo. Malkų kiekis procentais atrodė 1937 m. : pasaulyje 46,5 %, Europoje 41 %, o Lietuvoje apie 46 % valstybiniuose miškuose ir 47 % bendrai. Po karo, 1946 m., santykis buvo gerokai skirtingas : pasaulyje 41,8 %, Europoje 49 %, o Lietuvoje apie 52 %. Pasikeitimo priežastys buvo minėtos pirmiau. Lietuvoje, įskaitant medžius augančius ne miškų plotuose, buvo per metus gaminama apie 2,6 milijono erdm malkų. Tuo būdu vienam gyventojui, teoretiškai skaičiuojant, tekdavo apie 0,9 erdm. Tokio kiekio kuro nepakakdavo, nes didelė dalis buvo sunaudojama pramonei, įstaigoms apšildyti ir kitiems reikalams. Trūkumą papildydavo akmens anglis ir durpės. Kuro klausimas Lietuvoje visą laiką buvo nelengvai sprendžiamas, o ateityje sudarys irgi rūpesčio.

Medžio sunaudojimas taikos metu. — Nagrinėjant medžio balansus, kyla šie svarbiausi klausimai : kertamo miško kiekio, neišeinant iš metinio prieauglio ribų, sunaudojimo vidaus rinkoje, eksporto ir importo. Kiekvienas intensyvaus miškų ūkio kraštas stengiasi kuo racionaliau naudoti medį, kad vidaus sunaudojimas nebūtų per didelis ir tuo pakeltų jo eksportą, o jei ištekliai per maži, tai numuštų importą. Medžio sunaudojimas vidaus rinkoje svyruoja. To priežastys buvo pirmiau paminėtos. Primintinos yra ir politinės aplinkybės, kurios dažniausiai didina medžio sunaudojimą, nors ir ne gyventojų tiesioginiams reikalams. Esant įtemptai politinei padėčiai, medžio netekliaus kraštai, o dažnai ir turintieji pakankamus išteklius, supirkinėja karštligiškai medį užsienio rinkoje. Tai charakteringa Anglijai, Olandijai, Belgijai, Vokietijai ir Prancūzijai. Tačiau dar prieš karą medis sunaudojamas daugiausia kariškiems reikalams, o jo metu tik maža dalis eina privatiems krašto gyventojų reikalams.

Dabar panagrinėsime taikos meto medžio sunaudojimą vidaus

rinkoje. Kiek kuris kontinentas ar kraštas medžio sunaudoja, priklauso nuo daugelio faktorių , kurių svarbiausi yra civilizacijos laipsnis, ūkio forma ir padėtis, medžio ištekliai, žemės turtų rūšys bei apimtis ir klimatinės sąlygos.

Lietuvoje medžio sunaudojimas svyruodavo. Ūkio krizės metu buvo gerokai kritęs, bet po dvejų metų vėl atsigavo ir palengva didėjo iki sovietinės okupacijos. Augant gyventojų skaičiui, auga lygiagrečiai ir medžio paklausa. Su tuo faktoriumi reikia skaitytis ir atitinkamai medžio išteklių reguliuoti. Tam yra du pagrindiniai būdai : kelti krašto miškingumą, kas buvo pradžioje minėta, ir taupyti, pakeičiant medį kitomis medžiagomis. Prieš paskutinįjį karą mūsų krašto miškingumas buvo tik 17 %, vienam gyventojui teko apie 0,39 ha miško, kurio metinis prieauglis siekia ca 1,5 ktm gyventojui. Iš to metinio prieauglio kiekvienas gyventojas sunaudodavo per metus apie 80 % arba 1,3 ktm. Jeigu Lietuvoje vidutinis vieno gyventojo medžio sunaudojimas pasiliks toks pat, tai po maždaug 25 metų nebus galima daugiau eksportuoti, o po 50 metų reikės importuoti apytikriai po 900.000 ktm apytikriai už 50 milijonų litų į metus. Miškų ir krašto ūkio vairuotojai turėtų tai ne tik pramatyti, bet ir veikti, kad medis ilgai liktų Lietuvos eksportine preke.

Lietuvoje daugiausia medžio sunaudodavo namų statybai. Tačiau ši svarbi pozicija gali ir turi būti žymiai — iki 60 % — redukuota. Medis telefono-telegrafo stulpams galėtų būti irgi bent dalimi pakeistas, o geležinkelių pabėgiams pareikalavimas visą laiką didės, nes jų negalės pakeisti nei geležiniai, nei cementiniai. Smulkesnieji medžio sunaudojimo būdai namų apyvokoj galėtų, vadovaujantis taupymo principu, sumažėti. Medžio sunaudojimo problema vidaus rinkoje turėtų rasti atitinkamo dėmesio ir galėtų būti tam reikalui net atskira studijinė šaka, įsteigta prie Miškų tyrimo instituto.

Karas ir medžio sunaudojimas. — Karas naikina ne tik žmones, bet ir jų sukurtas gėrybes. Daugiausia, reliatyviai imant, karo metu sunaudojama medžio. Dar prieš jam prasidedant, didelė medžio paklausa vidaus rinkoje yra patenkinama vos 30-45 %. Teikdamas šiuos duomenis, turiu galvoje paskutinįjį karą. Tačiau, kaip medžio pareikalavimas, taip ir vidaus rinkos tenkinimas, ne visuose kraštuose lygus. Pavyzdžiui, Anglija, kuri per metus įsi-

gabendavo apytikriai po 40 milijonų ktm medžio, o savo ištekliais galėjo patenkinti vos keletą procentų vidaus pareikalavimo, per paskutinįjį karą kirto iki 400 % normalaus kiekio, nes tiekimas iš senų klientų, šiaurės valstybių, buvo vokiečių užblokuotas. Vokiečiai kirto po 150 % metinio prieauglio. Kituose kraštuose, kurie buvo okupuoti, kirtimo normos siekė nuo normalių iki 300 %. Kalbant apie Europą, išskiriant Švediją, Šveicariją, Ispaniją ir Portugaliją, karo metu buvo kertama apie 150 % arba apytikriai 360 milijonų ktm į metus. Taigi, per 5 metus buvo iškirsta 1.800 milijonų ktm. Iš to kiekio apie 50 % arba 900 milijonų ktm ėjo kurui. Iš gamybinės miško medžiagos buvo vidaus gyventojų reikalams sunaudota apie 50 %, okupuotuose kraštuose tik apie 35 %. Tokiu būdu per paskutinįjį karą vien Europoje buvo sunaudota kariniams reikalams gamybinio medžio apie 465 milijonai ktm, kas kainuotų apie 22 milijardus litų ir apie 280 milijonus ktm malkų už 2 milijardus litų. Po karo tas medis tik iš dalies galėjo būti sunaudotas kitiems reikalams. Nemaža dalis medžio buvo nuskandinta plukdant laivais arba dėl kitokių priežasčių nepasiekdavo paskirties vietos. Kuriems reikalams karo metu yra daugiausia medžio sunaudojama yra sunku pasakyti, nes pareina nuo aplinkybių. Pavyzdžiui, Rytuose dėl nepakankamo kelių tinklo, reikėjo daugiau pabėgių geležinkeliams tiesti bei apkasams, o Vakaruose mediniams barakams statyti ir sutvirtinimams. Laivų, tiltų ir barakų statymui bei kurui buvo sunaudojami patys didžiausi medžio kiekiai.

Kiek miškai nukentėjo nuo karo veiksmų, šiuokart neįmanoma apskaičiuoti, nes Sovietų Sąjungos okupuotuose kraštuose tie nuostoliai nebuvo apskaičiuojami, kas paprastai reikia padaryti labai greitu laiku. Tektų manyti, kad nuo tiesioginių karo veiksmų Europos miškai yra mažiau nukentėję, kaip per pirmąjį pasaulinį karą.

Medžio reikšmę karo strategai įkalkuliuoja dar prieš prasidedant veiksmams, kas jau buvo pirmiau minėta. Karo našta miškams nesibaigia karo veiksmų nutraukimu. Modernus karas sunaikina milijonus namų ir kitokių įrengimų, kuriuos paskiau reikia atstatyti ir toliau vykdyti padidintus miškų kirtimus. Gal neperdėtai, remdamasis įvairiais turimais duomenimis, skaičiuosiu, kad Europoje paskutinysis karas su visomis savo pasekmėmis privertė miškus iškirsti nemažiau kaip 6 metais priekin. Tai sudarytų apie 1,4

milijardo ktm medžio ir kainuotų apie 150 milijardų litų. Kituose kontinentuose medžio sunaudota per paskutinįjį karą kiek mažiau ir už žymiai mažesnę sumą. Be to, nuo karo veiksmų nukentėjo miškai tik Azijoje ir tai labai mažai. Nors šie skaičiai ir labai dideli, tačiau ne dideli iškirsto medžio kiekiai turi reikšmės, bet kad šie kirtimai biologiškai miškus sužalojo ir jie nebegali duoti reikiamo prieauglio. Šiuo metu metinis medžio prieauglis jau nebegali patenkinti paklausos, kuri nerodo tendencijos mažėti. Tai kelia miškininkams rūpesčio kiekviename karo paliestame krašte. Tačiau daugelyje šalių, jų tarpe ir Lietuvoje, dėl sovietinės okupacijos miškininkai po pasaulį išblaškyti, o miškų ir jų ūkio atstatymu bemaž nesirūpinama. Ši, miškų požiūriu, neigiamybė gali būti pašalinta tik dideliu sumaniu darbu, didelėmis išlaidomis ir per ilgesnį laiką.

Medžio taupymo klausimas. — Miškų plotai ir medžio ištekliai pasaulyje iki šio laiko dėl žmogaus nepakankamo dėmesio tebemažėja. Medžio gi pareikalavimas istorijos būvyje vis didėjo ir ateityje dėl natūralios priežasties — žmonių prieauglio — didės. Per metus priauga pasaulyje apie 28 milijonai žmonių, o vienas asmuo sunaudoja apie 0,7 ktm medžio. Tokiu būdu kiekvienais metais medžio pareikalavimas, esant normaliam gyvenimui, didėja apytikriai 19 milijonų ktm. Šis kiekis turėtų didėti proporcingai žmonių prieaugliui. Jeigu pasaulyje medžio vienam asmeniui ir toliau bus po tiek pat sunaudojama, kaip šiuo metu, tai po 75 metų bus jau iškertama į metus dvigubai daugiau t. y. 3 milijardai ktm, kas sudarys dvigubą metinį medžio prieauglį. Toks reiškinys vestų, ypatingai Europoje, prie miškų išnaikinimo. Mes jau savo amžiuje pastebėjome, kad medžio paklausa ir vertė yra žymiai padidėjusi, o po kokios dešimties metų gali ir tiems žemės turtams prilygti, dėl kurių net ir karai kildavo. Turint tokius duomenis prieš akis, reikia ieškoti būdų, kaip galima būtų medžio prieauglį padidinti ir sumažinti medžio sunaudojimą. Šie klausimai, išskiriant paskutinįjį, jau buvo pirmiau paliesti. Kaip ir kiek būtų galima medžio sutaupyti, ypatingai Lietuvoje, dabar trumpai ir panagrinėsime.

Medžio sunaudojimą sumažinti galima daugiausia šiomis priemonėmis: racionaliu sunaudojimu ir vartojant medį atstojančias medžiagas.

Šiandieną dar nerasime tokio krašto, kuriame medžio sunaudojimas būtų pilnai racionalus. Europoje, kur medžio ištekliai yra labai nelygiai pasiskirstę, jau keletas valstybių rodė tendencijų medį sunaudoti taip, kad pateisintų ne vien rentabilumo, bet ir racionalumo bei taupymo principus. Jau retai kur užtiksime statant trobesius iš apvalių ir geriausios kokybės rąstų arba laikant medį kieme nepridengtą tol, kol apipūva. Tačiau daugumoje kraštų, jų tarpe ir Lietuvoje, medžio sunaudojimo racionalumas nedarė pakankamos pažangos. Medis buvo vartojamas ten, kur reikėjo ir kur nereikėjo. Pirmiausia, trobesių statybai Lietuvoje naudojo medį perdaug geros kokybės, neekonomiškai ir nepakankamai kreipdavo dėmesio į statybos darbų, ypatingai gyvenamų namų, tinkamą atlikimą. Dažnai sodžiuose mediniai gyvenamieji namai dėl blogos priežiūros išsilaikydavo vos 30 metų, o galėtų normaliai 60-70 metų tarnauti.

Kitų medinių namų statymas ūkiuose galėtų būti taip vykdomas, kad medis liktų tik šalutinė, bet ne pagrindinė statybinė medžiaga. Labai dažnai sienojai buvo ne lentpiuvėse parengiami, gaunant šalia jų šonines ir net pramonines lentas, bet nutašomi kirviais. Dažnai darydavo sienojus per storus, kas pakeldavo medžio sunaudojimą. Be to, iš dalies ir kitais atvejais, kad ir mažesnėje apimtyje, buvo medis naudojamas per aukštos kokybės ir perdaug masyviškai. Vien tik baldų ir kitų stambesnių ūkio reikmenų gaminimui sodžiuje žmonės naudodavo daugiausia kietuosius lapuočius. Juos palyginamai retais atvejais duodavo lentpiuvėse išpiauti, nurodydami rentabiliškiausius sortimentų išnaudojimo apskaičiavimus; paprastai kirvio pagalba net iš didesnio rąsto pasigamindavo nedidelius medžio dirbinius. Dar nedaug yra medžio panaudojimo būdų, kur jis būtų pilnai racionaliai sunaudojamas. Tai būtų galima pasiekti atitinkamai žmones pamokant. Labai gerai galėtų pasitarnauti ir tokie trobesių statybos nurodymai, kurie yra išspausdinti *Žemės Ūkio Vadove*, nors čia buvo liečiama vien trobesių statyba. Reikėtų gyventojus tinkamai painformuoti apie kiekvieną racionalų medžio panaudojimą vidaus rinkoje. Neabejotinai šio uždavinio vykdymas turėtų tekti daugiausia miškininkams, kas reikalauja jau dabar tinkamo dėmesio ir gilesnės studijos.

Jau nuo seniau kai kurie kraštai, ypatingai turintieji nepakankamus medžio išteklius, pradėjo vartoti kitas medį atstojan-

čias medžiagas. Paskutiniaisiais dešimtmečiais labai pakilo tokie medžio pakeitimo kitomis medžiagomis būdai. Jau atstojamas medis ne vien uostų krantinėms įrengti, kur sunaudodavo didelius kiekius ir geriausios kokybės spygliuočių rąstų, tiltų ar namų statyboje, telefono-telegrafo stulpams, bet ir daugybėje kitų atvejų, kuriuos būtų sunku ir suminėti. Pirmiausia, buvo pradėta medį pakeisti toje statyboje, kur jo daugiausia sunaudodavo ir vidaus rinkoje trūkdavo. Be to, kraštai, kurie turi pramoninių žemės turtų bei stiprią, sudėtingą pramonę ir drauge nepakankamus medžio išteklius, pirmieji pradėjo ir daugiausia padarė pažangos medį atstojančių medžiagų klausime. Mūsų kaimynas Vokietija stovi šiuo atžvilgiu pirmoje vietoje.

Lietuvoje, nors ir nėra žymesnio kiekio žemės turtų bei stiprios pramonės, medžio pakeitimas kitomis medžiagomis turi didelės reikšmės. Mums yra labai svarbu medį kaip statybinį, taip ir kurą, pakeisti kitomis medžiagomis.

Statybinis medis turėtų būti iš dalies pakeičiamas plytomis, moliu, cementu ir kitomis medžiagomis. Medinių namų statyba, išskiriant kaimų ar kurortinių vietų gyvenamuosius namus, turi būti palaipsniui pakeičiama mūrine. Namų statybai sunaudodavo Lietuvoje didžiausią dalį gamybinio medžio, kuri siekdavo apie 550.000 ktm per metus. Vykdant mūrinę statybą, galima lengvai sutaupyti per metus apie 35 %, arba 200.000 ktm. Taupant ar pakeičiant gamybinį medį kitomis medžiagomis namų apyvokoje ar susiekimo tinklą palaikant, buvo galima sutaupyti apie 50.000 ktm medžio. Tokiu būdu galėjo būti Lietuvoje gamybinio medžio sunaudojimas sumažintas kokiais 300.000 ktm per metus. Dėl statybinio medžio sunaudojimo ateityje negalima pasisakyti, nes nežinoma, kiek yra ar bus sugriauta namų, kai bus vėl pradėtas nepriklausomos Lietuvos atstatymas. Tačiau mintis, kad turės būti vykdoma mūrinė statyba, bus neabejotinai realizuojama ir tuo pačiu statybinis medis taupomas.

Kurui medis turi būti pakeičiamas irgi kitomis medžiagomis. Lietuva neturi akmens anglies ar naftos, kurie yra kurui tinkamiausi, tačiau turi pakankamus išteklius durpių. Kaip kiekvieno krašto, taip ir Lietuvos ūkinė padėtis neleido ir vargiai beleis naudotis tik geriausiais, praktiškiausiais reikmenimis. Patys turtingieji kraštai, kaip, pavyzdžiui, Anglija, gamindavo geriausios rūšies tekstilės dirbinius, bet daugiausia svetimai rinkai,

o jų gyventojai tenkindavosi ir blogesniąja kokybe. Šveicarai savo geriausius laikrodžius parduodavo pirmoje eilėje pigiomis kainomis užsieniui, o vokiečiai geriausius optikos ar kitus precizinės pramonės gaminius taip pat stengdavosi parduoti svetimoj rimkoj. Tad ir Lietuva būtų galėjusi ne tik savo medį, net ir tinkamą gamybai, sukūrenti, bet ir pakankamai akmens anglies įsigabenti. Tačiau bendra krašto gerovė to mums neleido daryti. Reikėjo ir dar daugiau reikės, iki kraštas bus pakankamai ūkiškai atstatytas, naudotis pakeičiančiomis medžiagomis, kad jos žymiai ir blogesnės būtų. Kalbant apie kurą, reikia pakreipti visų mintį, kad mes negalime malkų pakeisti akmens anglimi, bet durpėmis ; nors jos ir nėra taip geros naudoti. Jų naudojimas Lietuvoje, atsižvelgiant į medžio išteklius, buvo per mažas. 1923-1933 m. laikotarpyje pasiekė iki 90.000 tonų į metus. Vėliau staigiai augo ir 1939 m. siekė 180.000 tonų. Tačiau Lietuvoje, be Vilniaus krašto, jų ištekliai siekia apie 2,5 milijardo cbm, arba apie 250 milijonų tonų sausos, tinkamos naudoti kuro medžiagos. Todėl jų gamyba turėtų būti pakelta iki 1 milijono tonų į metus. Tokiais kiekiais naudojant, jų ištekliai išsisemtų tik per 250 metų. Jų naudojimas rentabilumo atžvilgiu tik labai mažai atsilieka nuo malkų. Pavyzdžiui, 1938 m. 1 erdm pagamintų mintinių ir mašininių durpių kainavo 4 litus, o kastinės tik 2 litu, kada pušinės ar juodalksninės malkos I rūšies ir III-čio brangumo laipsnio kainavo 5 lit. Viena tona sausų durpių atstoja daugiau kaip 1 erdm minėtų malkų. Tokiu būdu būtų galima sutaupyti arti 1 milijono erdm malkų ir dalį importuotos akmens anglies per metus ; pavyzdžiui 1937 m. buvo importuota 280.976 tonų akmens anglies, kurios 52.705 tonų, arba 18,7 % sunaudojo geležinkelių valdyba. Durpės būtų galima panaudoti ne vien kurui ir smulkiajai pramonei. Jų gaminimą valstybei reikėtų proteguoti, modernizuoti ir remti, norint pasiekti pakankamai žemą kainą, kad ūkinėmis pirmenybėmis galėtų atsverti netaip parankų, kaip malkų, naudojimą. Pasiekus tokį durpių naudojimo kiekį, didelę dalį malkų, apie 500.000 erdm, būtų galima sunaudoti kaip rąstus, sparmedžius eksportui, popiermalkes ir kitus už malkas brangesnius sortimentus.

Vykdant medžio taupymo akciją Lietuvoje, yra įmanoma per metus sutaupyti iki 620.000 ktm, kuris eitų užsienio rinkon ir teiktų kraštui visuomet reikalingą svetimą valiutą. Be to, mūsų

kraštas ilgai liktų — ko Lietuvos ūkio politika reikalauja — medžio eksportininku. Medžio taupymo pilnas įgyvendinimas Lietuvoje nebus ir ateityje lengvas. Tačiau, numatant, kad medžio paklausa ir vertė pasaulyje nuolat didės, mes turėsime atitinkamai tvarkytis, kad to vertingo savo turto galėtume galimai didesnį kiekį parduoti ir tuo stiprinti savo tautos gerovę.

Medžio sunaudojimas Lietuvoje, palyginus su kitais kraštais. — Lygiai kaip esantieji pasaulyje miškų plotai, medžio ištekliai bei prieauglis, mums įdomus yra ir medžio sunaudojimas. Medžio sunaudojimas kaip kontinentuose, taip ir atskiruose, net kaimyniniuose kraštuose, gana skirtingas. Tai pareina nuo keleto faktorių, iš kurių svarbiausi yra civilizacijos laipsnis, krašto ūkis, geografinė padėtis ir medžio ištekliai. Pavyzdžiui, primytyvūs žmonės jo nedaug vartoja, nes jie namus pasistato ir iš paprastesnių medžiagų ; medžio, kaip ir kitos pramonės, nedaug teturi, o kuras reikalingas tik primityviai, dažnai po atviru dangumi esančiai virtuvei. Tokių civilizaciniu atžvilgiu atsilikusių kraštų yra gana daug. Juose miškai auga dažniausiai be miškininko globos, o medis yra eksploatuojamas ir gabenamas daugiausia į Europos kolonijines valstybes. Didžiausią dalį medžio iš tokių kraštų gabendavo savo metropolijon Anglija, Prancūzija, kiek mažiau Olandija, Belgija ir kitos valstybės. Todėl kiekviename kontinente pavaizduoti medžio sunaudojimo duomenys gali būti dėl minėtų eksploatavimo priežasčių kiek skirtingi. Kaip atrodo pasaulyje medžio sunaudojimas pagal kontinentus, pavaizduoja sekančios lentelės (žr. 449-450 psl.).

Visas pasaulis per metus sunaudoja 1.500 milijonų ktm medžio arba vienas asmuo apie 0,7 ktm. Lietuvoje gi medžio suvartojimas vienam asmeniui siekdavo iki 1,4 ktm. Gamybinio medžio sunaudojimas pasaulyje sudarė tik 47 %, o malkos 53 %. Lietuvoje šis santykis, kaip jau matėme, atrodė žymiai geriau. Rąstų sunaudojimo pozicija, užima kaip ir mūsų krašte, pirmą vietą. Mažiau įtikėtinai atrodo taip didelė, net ir popiermalkes prašokanti, fanerinė medžio žaliava. Pabėgiai ir sparmedžiai sudaro po 4,3 % gamybinio medžio kiekio. Lietuvoje pabėgių procentinis metinis sunaudojimas buvo žymiai mažesnis.

MEDŽIO SUNAUDOJIMAS PASAULYJE PAGAL JO RŪŠIS[8]

	Rąstai	Rąstai, fanera ir t. t.	Popiermalkės	Dirbtinis šilkas	Pabėgiai	Sparmedžiai	Kita padarinė miško medž.	Padarinis medis iš viso	Malkos	Iškertama iš viso
a. Sunaudojama:										
kiekis mil. ktm	325	125	100	5	30	30	85	700	800	1500
» » tonomis	115	50	25	1	12	18	50	271	560	831
% bendro kiekio	22	8	7	—	2	2	6	47	53	100
Vertė ktm doleriais	8,50	17,5	6,0	20,0	4,0	3,0	4,0	8,5	1,25	4,67
b. Tarptautinėje rinkoje mil. ktm	61,0		60,0		2,0	6,0	1,5	130,5	1,0	31,5
% bendro sunaud.	14		57		7	20	2	19	0,1	9

[8] *Forestry and Forest-Products 1937-1946*, UNO, Stockholmas.

MALKŲ PAGAMINTA IR SUNAUDOTA[9]

Kraštas	1937				1946			
	Iš viso mil ktm	Vienam ha ktm	% bendro kiekio	Vienam asm. cbm	Iš viso mil. ktm	Vienam ha ktm	% bendro kiekio	Vienam asmen. cbm
Europa :								
Importo kraštai								
Anglija ir Airija	0,2	0,1	0,2	0,0	1,1	0,8	0,8	0,0
Vakarų Europa	12,1	1,0	10,3	0,2	22,4	1,9	14,3	0,4
Vid. ir. Pietų Europa	38,8	1,4	30,1	0,2	46,0	1,6	29,7	0,3
Eksporto kraštai								
Šiaurės Europa	27,5	0,5	21,4	2,0	41,5	0,7	26,8	3,2
Vid. ir Pietų Europa	49,0	1,4	38,0	0,5	44,0	1,2	28,4	0,4
Europa iš viso	127,6	1,0	100	0,3	155,0	1,2	100	0,4
Europa	128	1,0	16	0,3	155	1,2	19	0,4
Sov. Sąjunga	140	0,1	18	0,8	137	0,1	17	0,8
Vid., R. ir P. Afrika	1 5	0,1	1	0,1	5	0,1	1	0,1
Š. Amerika	125	0,2	16	0,9	125	0,2	15	0,9
Vid. ir P. Amerika	150	0,2	19	1,1	150	0,2	18	1,1
Afrika (be P. Afrikos)	35	0,1	4	0,3	35	0,1	4	0,3
P. ir R. Azija	211	0,4	25	0,2	211	0,4	25	0,2
Pacifikas	6	0,1	1	0,5	6	0,1	1	0,5
Pasaulis iš viso	800	0,2	100	0,4	824	0,2	100	0,4

[9] *Forestry and Forest-Products 1937-1946*, UNO, Stockholmas.

Malkų naudojimas atrodo gana būdingai. Kai apskritai pasaulyje vienas asmuo sunaudoja per metus po 0,4 ktm, Lietuvoje 0,7 ktm, tai Europos importo kraštuose jų sunaudojama labai mažai. Kituose importo kraštuose malkų sunaudojimas siekia tik 0,2 ktm, kada Šiaurės Europos eksportinėse valstybėse net iki 2 ktm. Vidutinis Europos malkų gaminimas ir sunaudojimas vienam asmeniui siekė prieš karą 0,3 ktm, Sovietų Sąjungoje — 0,8 ktm, visos Afrikos — 0,1 ktm, o Vidurio ir Pietų Amerikoje net 1,1 ktm. Turint galvoje naudojamus akmens anglies kiekius, ypatingai Europoje ir Šiaurės Amerikoje, galima susidaryti dar geresnį vaizdą apie miškų bei geografinės padėties ir civilizacijos lygio reikšmę, kaip medžio apskritai, taip ir kuro gamybai bei sunaudojimui. Įsidėmėtina, kad Pietų ir Rytų Azija gamina net 25% bendro pasauly pagaminamų malkų kiekio. Kiekvienu atveju pasaulyje galima rasti didelius miškų plotus, kurie dar nėra žmogaus pradėti naudoti. Taip pat pastebėtina, kad malkų procentinė dalis yra perdaug didelė. Jeigu malkinė dalis sudarytų dabar gamybinio medžio sudaromą dalį ir atvirkščiai, tuomet į metus gamybinis medis padidėtų iki 100 milijonų ktm. Tai įmanoma ir turėtų būti įgyvendinta, nes to reikalauja riboti medžio ištekliai ir didėjantis sunaudojimas (žr. lentelę 452-453 psl.).

Čia pavaizduota medžio sunaudojimas normaliu, prieškariniu ir pokariniu laiku. Svarbiausios šioje lentelėje yra popieriaus-kartono ir malkų pozicijos. Pasaulyje metinis popieriaus-kartono sunaudojimas vienam asmeniui siekia apie 11,5 kg, Europoje — 23 kg, Afrikoje — 1 kg, Australijoje — 41 kg., J.A.V. — 81 kg, Sovietų Sąjungoje — 5 kg ir Lietuvoj 8 — kg. Europoje daugiausia sunaudoja popieriaus Anglija, net 64 kg, paskiau Švedija, Norvegija, Suomija daugiau kaip po 50 kg. Mažiausia sunaudoja Graikija, Rumunija ir Bulgarija — tik po 5 kg. Tokius didelius popieriaus sunaudojimo skirtumus paaiškinti nėra lengvas klausimas. Pavyzdžiui, Vokietija, kur yra galinga pramonė bei aukšta civilizacija ir kuri turi nemažus medžio išteklius, popieriaus sunaudoja žymiai mažiau už Angliją, kuri popieriaus gamybai visą medžio žaliavą arba celiuliozę turi importuoti.

Malkų sunaudojimas irgi vertas dėmesio. Suprantamas Aliaskos ir Suomijos didžiausias — po 4,13 ktm asmeniui — malkų metinis suvartojimas. Tačiau kaimyninės Švedijos gyventojas sudegina tik 1,50 ktm, o Norvegija vos 0,92 ktm. Kraštai, turintieji

1937 m.

Kraštas	Rąstai				Popiermalkės ir jų išdirbiniai						Malkinė medžiaga	
			Suvartojimas		Imp.		Exp.		Suvartojim.		Produkcija ir suvartojimas	
					mil. tonų		mil. tonų					
	Imp. mil. cbm	Exp. mil. cbm	iš viso mil. cbm	1 asm cbm	pop.	išd.	pop.	išd.	iš viso mil. tonų	1 asm kg	iš viso mil. cbm	1 asm cbm
Didž. Britanija	13,1	—	13,6	0,24	1,80	1,32	—	0,22	3,09	64	0,2	0,00
Airija	0,4	—	0,5	0,15	0,01	0,06	—	—	0,07	24	0,0	0,00
Prancūzija	0,9	0,1	4,2	0,09	0,67	0,08	0,04	0,07	1,00	24	10,2	0,25
Belgija	0,9	—	1,3	0,13	0,15	0,11	0,02	0,02	0,19	22	0,4	0,04
Olandija	2,8	—	3,0	0,29	0,11	9,12	—	0,00	0,35	40	0,4	0,04
Danija	0,6	—	1,4	0,32	0,08	0,11	—	0,02	0,18	46	1,1	0,29
Vokietija	2,3	—	16,4	0,20	0,18	0,01	0,17	0,45	2,00	29	18,4	0,26
Šveicarija	0,3	—	0,8	0,16	0,02	0,01	0,01	0,00	0,11	27	1,7	0,40
Vengrija	0,6	—	1,0	0,09	0,04	0,04	—	—	0,88	10	2,7	0,30
Ispanija	0,6	—	0,9	0,03	0,13	0,02	0	—	0,16	6	3,0	0,12
Portugalija	0,0	0,0	1,4	0,16	—	0,03	—	—	0,04	5	5,0	0,63
Italija	1,0	—	3,0	0,06	0,25	0,02	—	0,02	0,44	10	8,5	0,19
Graikija	0,4	—	0,4	0,05	0,02	—	—	—	0,02	3	4,5	0,63
Norvegija	1,0	0,4	3,2	0,95	0,02	0,02	0,64	0,35	0,17	57	2,7	0,92
Švedija	0,1	4,1	2,1	0,27	—	0,02	2,58	0,66	0,33	58	9,5	1,50
Suomija	0,1	4,8	1,7	0,38	—	—	1,47	0,64	0,20	54	15,3	4,13
Lenkija	—	1,6	2,0	0,05	0,02	—	0,00	—	0,18	5	7,5	0,21
Čekoslovakija	0,0	0,6	1,8	0,12	0,01	0,00	0,14	0,06	0,17	12	3,7	0,28
Austrija	0,0	1,5	0,4	0,05	0,00	0,01	0,19	0,01	0,23	35	3,8	0,57
Jugoslavija	—	1,2	1,6	0,09	0,02	—	—	—	0,08	5	14,7	0,94
Bulgarija	—	—	0,2	0,03	—	—	—	—	0,02	3	2,3	0,37
Rumunija	—	1,4	1,7	0,07	—	—	—	—	0,06	3	12,0	0,60
Sov. Sąjunga	—	7,0	35,0	0,17	0,07	0,01	—	0,00	0,91	5	141	0,80
Europa iš viso	25,0	15,7	62,8	0,14	3,53	1,98	5,27	2,52	9,17	23	128	0,33
Š.Amerika iš viso	1,9	8,1	64,5	0,39	2,17	3,09	1,08	3,64	11,44	80	125	0,87
Kanada	0,3	4,6	5,1	0,38	0,02	0,02	0,79	3,20	0,71	62	20,3	1,79
J. A. V.	1,6	3,5	59,3	0,39	2,16	3,06	0,29	0,14	10,70	81	103	0,79
Aliaska	0,1	—	0,1	1,35	—	0,01	—	—	0,01	123	0,3	4,13
V. ir P. Amerika	1,6	0,6	6,2	0,04	0,21	0,49	—	—	0,72	6	150	1,15
Argentina	0,7	—	1,1	0,07	0,04	0,23	—	—	0,29	22	0,3	0,02
Brazilija	—	0,5	3,1	0,07	0,10	0,07	—	—	0,17	4	100	2,46
Meksika	0,0	—	0,5	0,02	0,04	0,04	—	—	0,08	4	1,5	0,08
Afrika iš viso	0,6	0,1	0,8	0,01	—	0,12	—	—	0,12	1	35,0	0,30
V. R. ir Š. Afrika	1,2	0,0	1,2	0,01	0,01	0,13	—	—	0,14	1	5,0	0,05
P. ir. R. Azija	2,0	1,5	19,4	0,02	0,48	0,38	0,05	0,11	1,39	1	211	0,19
Kinija	0,2	—	2,6	0,01	0,02	0,15	—	0,02	0,16	0,4	10,0	0,03
Mandžiūrija	—	1,4	0,2	0,01	—	—	0,05	—	0,02	0,4	1,5	0,03
Japonija	1,2	—	11,7	0,13	0,45	0,06	—	0,09	1,02	13	50,0	0,64
Filipinai	—	0,1	2,2	0,12	—	0,02	—	—	0,02	—	0,3	0,02
Br. Indija	0,3	—	1,7	0,00	0,01	0,10	—	—	0,12	0,4	9,0	0,03
Australija	0,7	0,2	2,7	0,27	0,05	0,39	0	—	0,45	41	6,0	0,56
Pasaulyje iš viso	33,0	33,3	19,3	0,09	6,52	6,59	6,40	6,28	24,34	11,5	800	0,36

1946 m

Rąstai				Popiermalkės ir jų išdirbiniai						Malkinė medžiaga		
		Suvartojimas		Import.		Export.		Suvart.		Produkcija ir suvart.		Kraštas
				mil. tonų		mil. tonų						
Imp. mil. cbm	Exp. mil. cbm	iš. viso mil. cbm	1 asm. cbm	pop.	išd.	pop.	išd.	iš viso mil. tonų	1 asm. kg	iš viso mil. cbm	1 asm. cbm	
7,9	—	8,9	0,13	0,68	0,43	—	0,03	1,17	24	1,0	0,02	Didž. Britanija
0,4	—	0,5	0,16	0,01	0,03	—	—	0,04	12	0,1	0,03	Airija
2,5	0,1	6,5	0,15	0,25	0,15	—	0,03	0,62	16	20,0	0,49	Prancūzija
0,8	—	1,1	0,13	0,17	0,01	—	—	0,21	24	0,3	0,03	Belgija
1,2	—	1,4	0,11	0,10	0,01	—	—	0,16	18	0,5	0,06	Olandija
0,9	—	1,5	0,14	0,10	0,15	—	—	0,26	66	1,6	0,42	Danija
0,2	1,4	15,2	0,34	—	—	—	0,10	1,10	16	23,0	0,33	Vokietija
0,0	0,0	1,4	0,19	0,02	0,00	0,01	0,00	0,07	17	1,9	0,45	Šveicarija
0,3	—	0,7	0,29	0,03	0,03	—	—	0,05	5	4,1	0,45	Vengrija
0,5	—	1,1	0,06	0,13	0,03	—	—	0,16	6	3,5	0,14	Ispanija
0,0	0,1	1,3	0,04	—	0,03	—	—	0,04	5	5,0	0,65	Portugalija
1,9	—	4,2	0,15	0,20	—	—	—	0,45	10	10,5	0,23	Italija
0,8	—	0,8	0,08	0,03	0,01	—	—	0,03	4	3,5	0,49	Graikija
0,1	0,1	2,3	0,10	—	—	0,20	0,20	0,20	68	3,5	1,19	Norvegija
—	2,3	2,3	0,71	—	—	1,60	0,30	0,40	63	20,0	3,15	Švedija
—	2,6	1,2	0,32	—	—	0,60	0,30	0,30	81	18,0	4,87	Suomija
1,60	—	3,1	0,27	—	—	—	—	0,15	4	3,0	0,09	Lenkija
0,0	0,1	2,4	0,11	—	—	0,10	—	0,10	7	4,0	0,30	Čekoslovakija
—	0,5	0,9	0,15	—	—	0,22	0,03	0,25	38	2,0	0,30	Austrija
—	0,4	1,3	0,12	0,03	0,03	—	—	0,10	6	15,0	0,96	Jugoslavija
—	—	0,5	0,07	—	—	—	—	0,03	5	3,0	0,48	Bulgarija
—	0,9	1,9	0,06	—	—	0,03	—	0,08	4	12,0	0,60	Rumunija
1,9	1,2	38,1	0,08	0,15	0,05	—	—	1,40	8	137	0,77	Sov. Sąjunga
19,1	8,4	60,6	0,18	1,72	0,89	2,75	0,99	5,97	15	155	0,40	Europa iš viso
2,8	7,5	77,3	0,46	1,87	3,05	1,38	3,70	15,0	105	124	0,87	Š. Amerika iš v.
0,1	5,1	6,6	0,50	—	—	—	0,33	0,02	50	20,5	1,80	Kanada
2,6	2,3	70,3	0,46	1,85	3,00	0,02	0,20	14,3	109	102	0,78	J. A. V.
0,1	—	0,2	2,83	—	0,01	—	—	0,01	137	0,3	4,13	Aliaska
1,7	0,9	9,3	0,06	0,21	0,51	—	—	0,96	7	150	1,15	Vid. ir P. Amerika
0,6	—	1,1	0,07	0,05	0,20	—	—	0,29	22	0,4	0,03	Argentina
—	0,7	5,1	0,11	0,06	0,06	—	—	0,26	6	100	2,46	Brazilija
0,1	0,1	1,2	0,05	0,04	0,06	—	—	0,14	7	1,8	0,09	Meksika
0,7	0,1	1,1	0,02	—	0,13	—	—	0,13	1	35	0,30	Afrika bendrai
2,0	—	2,0	0,02	0,01	0,09	—	—	0,11	1	5,0	0,05	Vid. R. ir Š. Afrika
6,9	1,9	26,9	0,02	0,12	0,32	0,05	—	0,90	1	211	0,19	P. ir R. Azija
0,9	—	4,7	0,01	0,02	0,08	—	—	0,12	0,3	19	0,05	Kinija
—	1,9	0,5	0,01	—	—	0,05	—	0,02	0,3	2,5	0,03	Mandžiūrija
4,2	—	15,9	0,17	0,10	0,10	—	—	0,60	8	50	0,64	Japonija
1,4	—	2,3	0,12	—	0,03	—	—	0,03	2	0,5	0,03	Filipinai
0,2	—	2,6	0,01	0,01	0,06	—	—	0,08	0,3	8	0,03	Br. Indija
0,8	0,1	3,4	0,33	0,03	0,20	—	—	0,34	0,0	6,0	0,56	Australija
35,7	20,1	219	0,10	4,11	5,24	4,18	4,69	25,8	11	826	0,38	Pasaulio bend

akmens anglies kasyklas ir nedaug miškų, malkų suvartoja labai mažai. Tačiau Šveicarijoje, Vokietijoje, Austrijoje, Čekoslovakijoje, Lenkijoje, ir keletoje kitų kraštų, kur miškingumas ir medžio ištekliai procentiniu atžvilgiu mūsiškį prašoko, malkų sunaudojimas vienam asmeniui buvo žymiai mažesnis kaip Lietuvoje. Vis dėlto Europoje 1937 m. buvo tik 7 kraštai, kurių metinis sunaudojimas stovėjo žemiau kaip Lietuvoje.

455 psl. pateiktoji lentelė parodo gamybinio bei piauto medžio ir malkų metinio sunaudojimo duomenis 1937 ir 1946 m.

Popiermalkių procentinė dalis pasiskirsto gana įvairiai. Pavyzdžiui, visame pasaulyje sudaro vos 7 %, Europoje 16 %, o Lietuvoje apie 12 %. Tačiau miškingoje Sovietų Sąjungoje siekia vos 3 %, kas aiškiai charakterizuoja labai silpną medžio ir visą kitą pramonę. Švedija sunaudoja net 40 % kertamo medžio popiermalkėms ir tuo atžvilgiu stovi pasaulyje pirmoje vietoje. Tokia didelė popiermalkių gamyba turėtų būti rišama su medžių ribotu drūtumu ir galinga celiuliozės pramone. Jos kaimynė Suomija gaudavo tik daugiau kaip 9 % popiermalkių, o Čekoslovakija net 19 % ir stovėjo šiuo atžvilgiu Europoje antroje vietoje.

Piautam medžiui iš 1937 m. pasauly sunaudoto medžio teko apie 30 %, Europoje 34 %, o Lietuvoje apie 12 %. J.A.V. piautam medžiui sunaudojo net 49 % ir stovėjo pirmoje vietoje, o Vokietija su 45 % antroje.

Lietuvoje įvairiems sortimentams sunaudotus medžio kiekius galime nustatyti tik iš patyrimo. Todėl visur skaičiais ar procentais pavaizduoti duomenys nėra pagrįsti statistika, tačiau jų netikslumas gali būti labai ribotas. Žemiau dedama lentelė vaizduoja Lietuvos valstybinių miškų medžio sunaudojimą, vidaus rinkoje.

LIETUVOS VIDAUS RINKOJE SUNAUDOTI IŠ VALSTYBINIŲ MIŠKŲ MEDŽIO KIEKIAI[10]

1923 - 1,6	milijono	ktm	1931 - 2,5	milijono	ktm
1924 - 1,2	»	»	1932 - 2,7	»	»
1925 - 1,4	»	»	1933 - 2,7	»	»
1926 - 1,1	»	»	1934 - 2,5	»	»
1927 - 1,9	»	»	1935 - 2,6	»	»
1928 - 2,0	»	»	1936 - 3,7	»	»
1929 - 1,7	»	»	1937 - 2,6	»	»
1930 - 1,7	»	»	1938 - 2,3	»	»
			1939 - 2,6	»	»

[10] DR. A. ŠĖKRYS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 62 psl.

IŠKIRSTO MEDŽIO SUNAUDOJIMAS (MILIJONAIS CBM) [11]

	1937				1946			
	Popiermalkės	Piauta miško medžg.	Kita padarinė medžg.	Malkos	Popiermalkės	Piauta miško medžg.	Kita padarinė medžg.	Malkos
Anglija	—	0,9	0,3	0,2	—	1,6	2,4	1,0
Airija	—	0,02	0,02	0,01	—	0,09	0,01	0,08
Prancūzija	0,6	5,8	3,6	10,2	0,4	7,6	3,7	20,0
Belgija	—	0,6	0,8	0,4	—	0,4	0,5	0,3
Olandija	—	0,1	0,1	0,4	—	0,1	0,3	0,5
Danija	0,3	0,6	0,1	1,1	0,3	0,9	0,1	1,6
Vokietija	5,7	25,0	6,9	18,4	5,5	23,5	9,3	23,0
Šveicarija	—	1,5	—	1,7	0,2	1,4	—	1,9
Vengrija	—	0,3	0,1	2,7	—	0,3	0,1	4,1
Ispanija	—	0,6	0,4	3,0	—	1,0	0,5	3,5
Italija	0,8	2,7	—	8,5	1,0	4,0	—	10,0
Graikija	—	0,1	—	4,5	—	0,2	—	3,5
Norvegija	5,3	3,4	0,3	2,7	2,5	4,0	0,5	3,5
Švedija	18,2	15,1	2,2	9,5	11,2	9,0	2,8	20,0
Suomija	10,4	15,9	6,0	15,3	7,0	10,0	8,0	18,0
Lenkija	1,2	6,0	3,0	7,5	0,6	2,4	3,0	3,0
Čekoslovakija	2,3	4,8	2,1	3,7	1,1	4,1	2,5	4,0
Austrija	1,9	3,2	1,6	3,8	1,0	2,3	0,7	3,0
Portugalija	0,6	2,4	1,0	5,0	0,5	2,5	1,0	5,0
Jugoslavija	0,3	6,9	0,7	14,7	0,3	4,0	0,7	15,0
Bulgarija	0,1	0,6	—	2,3	0,1	0,9	—	3,0
Rumunija	0,3	5,6	0,7	12,0	0,5	5,0	0,5	12,0
Sov. Sąjunga	6,7	84,0	30,5	140,8	8,0	75,0	30,0	137,0
Europa iš viso	48,0	102,1	29,9	127,6	40,2	85,3	36,6	156,0
Tunisas	—	0,01	—	0,01	—	—	—	0,03
Alžyras	—	—	—	0,2	—	—	—	0,4
Kanada	20,0	24,0	2,7	20,3	24,0	32,6	2,8	20,5
Neufondlenas	0,8	0,1	—	1,5	1,1	0,2	—	1,5
J. A. V.	20,0	151,1	48,4	102,5	38,2	168,3	51,0	102,0
Aliaska	—	0,1	—	0,3	0,4	0,2	—	0,3
Argentina	0,1	0,6	0,1	0,3	0,2	0,7	0,2	0,4
Čilė	0,1	1,5	0,9	3,1	0,1	1,7	1,0	3,2
Brazilija	—	6,0	—	100,00	0,4	10,0	—	100,0
Meksika	—	2,0	—	1,5	—	2,6	—	1,8
P. Afrikos Unija	—	0,1	1,1	0,3	—	0,7	1,1	0,3
Pranc. Ekvat. Afrika	—	0,8	—	0,3	—	0,6	—	0,3
Pranc. Kamerūnas	—	0,1	—	0,3	—	0,1	—	0,3
Pranc. Vak. Afrika	0,5	0,2	—	1,4	—	0,1	—	1,4
Kinija	0,1	4,0	1,4	10,0	0,5	7,0	3,5	19,0
Mandžiūrija	0,2	2,8	—	1,5	0,5	5,0	—	2,5
Japonija	3,5	18,0	3,5	50,0	5,0	25,0	5,0	50,0
Filipinai	—	4,1	0,1	0,3	—	1,7	0,2	0,5
Malajai	—	0,4	0,4	0,6	—	0,5	0,5	1,0
Brit. Indija	—	2,5	—	9,0	—	4,0	—	1,0
Australija	—	2,5	—	2,5	0	3,2	—	3,2
N. Zelandija	—	1,4	0,1	0,8	0	1,6	0,1	0,9
Pasaulis iš viso	99,5	408,7	119,1	575,6	110,6	426,8	132,2	612,4

[11] *Forestry and Forest-Products 1937-1946*, ONU, Stockholmas.

Sunaudojimo didėjimo tendencija yra aiški. 1936 m. didelio kiekio sunaudojimą galima paaiškinti ūkiniu krašto atkutimu ir kaimų gyventojų skirstymu į viensėdžius.

Vidaus sunaudojimas Baltijos kraštuose dr. Z. Prūso duomenimis buvo toks :

a. gamybinio medžio :	Lietuva	1,3	milijono	ktm
	Latvija	1,4	»	»
	Estija	1,0	»	» viso 3,7 milijono ktm
b. malkų :	Lietuva	2,5	»	»
	Latvija	4,1	»	»
	Estija	2,5	»	» viso 9,1 milijono ktm

Pagal šiuos duomenis, Lietuvos procentinis medžio metinis sunaudojimas, ypatingai malkų, yra didžiausias.

Miškų ūkio rentabilumas. — Retai kurios ūkio šakos rentabilumo sąvoka yra tiek komplikuota, kaip miškų. Dažnai Afrikos, Azijos ar Pietų Amerikos miškų naudojimas duoda žymiai didesnes pajamas, kaip Europos intensyviausių miškų ūkio kraštų. Tačiau dar negalima pasakyti, kad tų kraštų miškų ūkis yra rentabilus, nes ten vykdomas tik miškų eksploatavimas, bet ne miškų ūkis. Todėl medį, kurį tokiuose miškuose kerta ir gali dar 20-30 metų kirsti, nėra žmogus auginęs, turėjęs dėl to išlaidų ir vietoje jo nesodina ir nesėja kito. Tad tokiam miškų naudojimui negalima miškų ūkio rentabilumo sąvokos ir taikyti. Miškų ūkio rentabilumo sąvoka pritaikoma tik tokiais atvejais, kai yra vedamas miškų ūkis. Norint susidaryti pilną miškų ūkio rentabilumo vaizdą, reikia lyginti duomenis kartais net kelių dešimčių metų. Koks yra pasaulio ar pavienių kontinentų miškų ūkio rentabilumas, klausimas gana komplikuotas ir sunkus. Tokius klausimus galime mes atsakyti ar pavaizduoti tik apytikriai, nes tam reikia turėti ne tik statistinių duomenų, bet ir duomenų apie ūkio formas bei kitus svarbius faktorius.

Miškų ūkio rentabilumas daugiausia priklauso nuo miškų ūkio intensyvumo, klimatinių ir biologinių augimo sąlygų bei medžio paklausos. Intensyvus miškų ūkis kelia medžio prieauglį, išteklių, kokybę ir sunaudojimo racionalumą. Klimatinės-biologinės sąlygos veikia prieauglio dydį ir apsprendžia, kurios medžių rūšys

auga. Pavyzdžiui, šiaurėje tik palengva auga spygliuočiai, o šiltuose ir karštuose regijonuose greitai auga didžiuliai ir brangūs kietieji lapuočiai. Medžio paklausa, kaip užsienio, taip ir vidaus rinkoje, sąlygoja kainas, kurios lemiamai veikia miškų ūkio rentabilumą.

Pastudijuokime Lietuvos valstybinių miškų ūkio rentabilumą ir palyginkim su keletos kaimyninių kraštų.

Kad geriau galėtume susidaryti vaizdą, pažvelgsime, kokias pozicijas sudarė gautos iš miškų pajamos ir išlaidos. Nuo 1919 m. ligi 1922 m., kada Lietuvoje buvo auksinai, duomenys nėra tiek įdomūs, nes tame laikotarpyje ir privatūs miškai palaipsniui perėjo valstybės žinion. Be to, auksino vertė žymiai svyravo, kas veikė pajamų svyravimą. Nuo 1923 m. svarbiausią pajamų poziciją sudarė parduotas stačias medis, sudarydamas 65 % arba 221,2 milijono litų. Už pagamintą medį tame pat laikotarpyje įplaukė vos 26 % arba 88,7 milijono litų. Tai pagrindinis miško naudojimas, kuris sudarė 91 % bendrų už mišką pajamų. Šalutines pajamas sudarė: durpynų naudojimas 852.000 litų, vandenų naudojimas 1,6 milijono litų, arba 6 %, miškų žemės naudojimas — 7,7 milijono litų, arba 2 %, ir įvairios kitos pajamos — 20,1 milijono litų, arba 6 %. Tuo būdu nuo 1923 iki 1937 m. gautos už mišką pajamos sudarė 340,2 milijono, arba į metus po 22,7 milijono litų. Tos pajamos gana jautriai svyruodavo, kaip rodo žemiau pateiktoji lentelė.

LIETUVOS VALSTYBINIŲ MIŠKŲ PAJAMOS MILIJONAIS LITŲ

Metai	Milijonai litų	Metai	Milijonai litų
1923	13,5	1931	25,3
1924	21,6	1932	16,9
1925	19,5	1933	17,6
1926	14,9	1934	20,4
1927	26,5	1935	14,7
1928	33,9	1936	23,2
1929	33,0	1937	29,6
1930	27,9		

Tenka pastebėti, kad miškų administracijos vykdyti kirtimai nuo 1927 m. sudarė tik 24 % iškirsto 1923-1937 m. laikotarpyje medžio kiekio. Tačiau parduotas gamintas medis sudarė tame pat

laikotarpyje net 40 %. Jeigu skaityti už vieno ktm pagaminimą ir išvežimą po 2 litu, tai ir tuomet pajamos už gamintą į sortimentus medį būtų 30 %, arba 6 % didesnės, kaip stačią mišką parduodant. Toks skirtumas galėjo per visą laiką pajamas pakelti apie 12 milijonų. Tačiau stoka miškininkų ir kito patyrusio personalo neleido to daryti, o darbą pradėjus negalima buvo, kaip jau pirmiau matėme, iškart sėkmingai varyti toliau. Tenka mums miškininkams ypatingas dėmesys kreipti į miškų kirtimą ūkiniu būdu. Parduodant stačią mišką, tą gražų pelną meistriškai sugebėjo išnaudoti įgudę pirkliai, ir dėl to labai nepatenkinti sutiko miškų kirtimą ūkiniu būdu.

Miškų ūkio išlaidas sudarė net 12 įvairių pozicijų. Iš jų svarbiausioji, sudarydama 1923-1937 m. laikotarpyje 79,5 milijono litų, arba 66 %, buvo tarnautojų atlyginimas. Kelių ir tiltų statymas bei taisymas siekė 11,5 milijono litų, arba 10 %, mokesčiai ir trobesių statymas bei taisymas po 4,5 milijono litų, arba 4 %, miškų želdymas 3,3 milijono litų, arba 3 %, raštinės bei ūkio išlaikymas ir miškų tvarkymas po 2,7 milijono litų arba 2 %, kelionpinigiai ir mokyklų išlaikymas apytikriai po 1 milijoną litų, arba 1 %, inventoriaus įsigijimas ir socialinis draudimas po 0,3 ir 0,6 milijono litų, ir kitos išlaidos 7,9 milijono litų, arba 7 %. Bendros išlaidos pavieniais metais buvo tokios [12]:

Metai	Milijonai litų	Metai	Milijonai litų
1923	5,9	1930	9,2
1924	5,2	1931	9,1
1925	8,2	1932	8,2
1926	7,6	1933	7,8
1927	7,7	1934	7,9
1928	9,8	1935	7,5
1929	8,5	1936	7,7
		1937	8,5

Išlaidos šiame laikotarpyje siekė 119,4 milijono litų, arba 7,96 milijonus per metus. Jų kai kurios pozicijos buvo gana kuklios. Pavyzdžiui, miškų želdymui per metus vidutiniškai išleisdavo po

[12] *Miškų Departamento Metraštis 1918-1938 m.*, Miškų Departamento leidinys, Kaunas 1940.

218.000 litų, arba 1% bendrų pajamų. Per tą laiką buvo iškirsta apie 140.000 ha miško, iš kurio apie 100.000 ha plynai. Tą plotą reikėjo dirbtinai, perdėm ar iš dalies, apželdyti. Tų darbų vykdymui išleisdavo maždaug po 32,8 lito ha. Želdymo darbams 1923-1936 m. laikotarpyje išleisdavo apytikriai po 200.000 litų, o jau 1937 m., 530.000 litų ir vėliau kasmet kreditų dydis augo iki Sovietų okupacijos. Tenka pripažinti, kad šiems darbams kreditai buvo labai maži, todėl ir pageidaujami planų vykdymo rezultatai negalėjo savaime atsirasti.

Kelių ir tiltų statymui bei taisymui išleistos sumos atrodo kukliai. Šiam reikalui įdėtas kapitalas grįžta ir drauge labai prisideda prie miškų ūkio intensyvumo.

Kitos išlaidų pozicijos, išskyrus « kitas išlaidas », kurios galėtų būti ir kiek mažesnės, atrodo normaliai.

Atlikę aritmetinius skaičiavimus, matome, kad 1923-1937 m. laikotarpyje miškų ūkis davė gryno pelno 220.742.000 litų arba per metus po 14,7 milijono litų. Vienas kmt iškirsto medžio davė pajamų 8 litus, išlaidos vieno ktm sudarė apie 2,7 lito. Taigi, Lietuvos valstybiniuose miškuose iškirstas ir parduotas vienas ktm medžio davė 5,3 lito gryno pelno. Lietuvos valstybiniuose miškuose metinis prieauglis vertinamas 4,1 ktm ha. Kadangi buvo kertama medžio tiek, kiek jo priaugo, todėl tenka skaityti, kad Lietuvoje vienas ha miško davė į metus apytikriai po 20 litų gryno pelno. Tokius duomenis tenka vertinti labai gerai ir Lietuvos miškų ūkį laikyti pakankamai rentabiliu. Panašaus miškų ūkio rentabilumo Europoje pasiekė tik retas kuris kraštas. Vokietija, pavyzdžiui, kuri savo miškų ūkio intensyvumu stovi pirmose vietose, metinį pelną vieno ha miško vertino 8 RM (Paritetas 1 RM - 2.34 lito). Tačiau Vokietijoje RM perkamoji galia mažai tesiskyrė nuo Lietuvoje lito perkamosios galios. Latviai gaudavo per metus už 1 ha miško gryno pelno apie 8 latus. Daugelio Europos kraštų miškų ūkis savo rentabilumu neprilygsta net ir čia minėtų mūsų kaimynų miškų ūkio. Tačiau mūsų miškų ūkio rentabilumą galima dar pakelti. Tai pasiekiama plečiant kelių tinklą, nuosekliai didinant miškų plotą, gerinant priežiūrą, įvedant kitas vertingesnes medžių rūšis, kaip apie tai buvo rašyta pirmiau, mažinant administracinių vienetų plotus, žeminant malkų procentą bei švelninant griežtas rūšiavimo taisykles ir pakeliant medžio kainas, kas irgi jau pirmiau minėta.

d. Medžio sunaudojimo vidaus rinkoje apžvalgos išvados. — Baigiant nagrinėti pagrindinį medžio naudojimą vidaus rinkoje, tenka pastebėti, kad Lietuvoje esantieji medžio ištekliai ir krašto ūkinė padėtis ne pilnai atitiko palyginamai aukštą medžio sunaudojamą kiekį. Dar daugiau pastebimas nepakankamai racionalus medžio sunaudojimas.

Vyriausybė visą laiką teisingai teikė paramą medžiu tiems gyventojams, kurie buvo jos reikalingi, tačiau neatkreipė pakankamo dėmesio, ar ta parama buvo tinkamai sunaudota.

Vidaus rinkos tenkinimas atitiko visas tuo metu vyravusias sąlygas. Tik medžio kainos turėjo būti kiek aukštesnės. Pavyzdžiui, vidutinės pasaulyje medžio kainos doleriais atrodė taip: rąstai 8,5; faneriniai rąstai 17,5; popiermalkės 6; pabėgiai 4; sparmedžiai 3 ir malkos 1,25. Šias medžio kainas pavertus į litus ir atkreipus dėmesį į aukštą mūsų medžio kokybę, tenka pripažinti, kad Lietuvoje medžio kainos neatitiko tikrosios ir aukštos jo vertės.

Medžio taupymas gali pasiekti geriausių rezultatų, pakeičiant medžio naudojimą, kas jau buvo minėta, kitomis medžiagomis. Malkų procentinė dalis buvo perdidelė.

Miškų ūkis turėjo labai didelės reikšmės visam krašto ūkiui, ir tas buvo teisingai pripažinta. Miškų ūkio našumas ir rentabilumas buvo pakankamas, nors buvo ir kai kurių intensyviam miškų ūkiui nederančių trūkumų.

Minėtieji medžio sunaudojimo vidaus rinkoje netikslumai priklausė daugiau nuo nenormalių aplinkybių, negu nuo vyriausybės, pačių gyventojų ir dar mažiau nuo pačių miškininkų. Daugelis netikslumų buvo laiku pastebėta, bet, dėl nepakankamo atitinkamų institucijų griežtumo, nepavyko deramai reikalą sutvarkyti. Kitus irgi kiek neigiamus intensyviam miškų ūkiui reiškinius mes galime tik studijos keliu pastebėti ir ateityje juos pašalinti.

Apskritai, mūsų medžio sunaudojimas vidaus rinkoje nebuvo pakankamai tikslus, ir visa tai turėtų nebesikartoti būsimoje nepriklausomoje Lietuvoje.

B. Šalutinis miško naudojimas

Miškai, be medžio, teikia žmonėms visą eilę ir kitų antraeilių medžiagų bei produktų. Tokį antraeilės reikšmės miško gėrybių

naudojimą vadiname šalutiniu. Jo reikšmė, kaip ir kituose intensyvaus miškų ūkio kraštuose, taip ir Lietuvoje buvo ribota. Šalutinis naudojimas davė kraštui 1923-1937 m. laikotarpyje 30.312.000 litų arba į metus po 202.000 litų, sudarydamas 9% bendrų už mišką pajamų. Tokios pajamos galėjo, nors ir nežymiai, būti kiek didesnės. Lietuvoje šalutinis miškų naudojimas buvo labai gerai organizuotas ir atitinkamais nuostatais sureguliuotas. Tur būt, nebuvo jokio miškuose esančio produkto, kurį nebūtų buvę pradėta naudoti ar būtų nebuvęs naudotinų produktų indekse atžymėtas. Gyventojai į šalutinį miškų naudojimą žiūrėjo, pagal senų laikų įprotį, daugiau kaip į visų bendrą, o ne grynai valstybės turtą. Tokios pažiūros sudarydavo miškų administracijai nesklandumų ir, norint sulaikyti žmones nuo sauvališko šalutinio miškų naudojimo, sutrukdydavo nemažai brangaus laiko. Žmones galėjo daugiau paveikti geras pamokymas, apeliavimas į jų garbę, kaip dažni protokolai, kurių tikrai nemažai pasitaikydavo.

Kaip pagrindinio, taip ir šalutinio miškų naudojimo reikšmė turi tendencijų kilti. Jo didesnis naudojimas kelia ne vien pajamas, bet ir didina gėrybių, kurios dažnai savaime sunyksta, išnaudojimą. Apie svarbesnes šalutinio naudojimo šakas pakalbėsime trumpai paskirai.

a. Durpynai. — Apie durpių reikšmę bei jų naudojimo apimtį buvo rašyta ankščiau. Dabar tenka paminėti turėtas iš jų pajamas bei naudojimo sąlygas.

Miškų ūkis įplaukų už durpynų naudojimą labai mažai teturėjo. Jos prasidėjo tik nuo 1928 m. ir skaičiais atrodė taip :

Metai	1.000 litų	Metai	1.000 litų
1928	67	1933	79
1929	106	1934	64
1930	86	1935	86
1931	77	1936	88
1932	94	1937	105

Iš viso tame laikotarpyje už durpių naudojimą įplaukė kason 852.000 litų, arba 85.200 litų per metus. 1938 ir 1939 m. jų naudojimas žymiai pakilo. Jeigu pakeltume durpių metinę produkciją iki 1 milijono tonų, tai, turint galvoje 1937 m. kainas, metinės

pajamos siektų apie 750.000 litų ir prašoktų buvusias prieš karą iki 9 kartų. Toks didelis durpių naudojimas yra įmanomas ir dar labiau būtinas.

Lietuvoje buvo du durpynų brangumo laipsniai, ir durpynai pagal kokybę buvo skiriami į tris grupes. Durpynus žmonės galėjo eksploatavimui nuomoti. Pavyzdžiui, I brangumo laipsnio ir eksplatavimui paruošti durpynai 2-3 m storio už 1 m^2 eksploatavimą turėjo mokėti: nebrandžiuose 40 centų, pusbrandžiuose 45 centus ir brandžiuose durpynuose 75 centus. Gamintos mintinės ir mašininės durpės kainavo 1 erdm 4 litus, kastinės, nemintos 2 litus erdm ir durpės kraikui 1 litą erdm. Durpynus buvo galima naudoti pakraikams ir ganiavai. Pavyzdžiui, nusausintuose, žole apaugusiuose durpynuose už karvės ar arklio ganymą reikėjo mokėti 10 litų per metus, o už jaunus ar smulkius gyvulius 5 litus. 1938 m. buvo Lietuvoje apie 80.000 ha durpynų, iš kurių išmatuoti ir apskaičiuoti 45.813 ha valstybės, 16.400 ha privačių durpynų. Tuose 62.213 ha buvo apskaičiuota apie 2.008.426.000 cbm durpių.

Tais pat 1938 m. durpės buvo eksploatuojamos 120-je sklypų, kurių plotas siekė 5.641 ha. Lietuvoje durpių naudojimas augo iki 1938 m., pasiekdamas 185.000 tonų metinę gamybą. Nuo Sovietų okupacijos jų gamyba pradėjo kristi ir iki 1944 m. neatsigavo. Sunku tikėti, kad Sovietai dabar būtų jų gamybą pakėlę.

b. Vandenys. — Lietuvoje vandenys, išskyrus Baltijos jūros pakraštį, buvo miškų administracijos žinioje. Juos miškų administracija prižiūrėjo ir leido, pagal sutartis, juose žvejoti. Išnuomotuose vandenyse galėjo teisėtieji šeimininkai žvejoti tik pagal nuostatus, kurie buvo paskelbti 1931 m.[13]. Labiausiai buvo kreipiamas dėmesys, kad nežvejotų draudžiamu laiku, gaudytų nurodyto dydžio žuvis ir tik leistinais įrankiais. Tenka pripažinti, kad visi nuostatai, kurie lietė vandenų žuvingumą ir žuvų kokybę, neatitiko reikalo svarbumo ir rezultatai galėjo būti žymiai geresni. Vandenų administravimas buvo miškų žinybai bemaž nuostolingas. Pajamos už vandenis 1924-1937 m. laikotarpyje siekė 1.646.000 litų arba 1 % bendrų miškų ūkio pajamų. Per metus įplaukdavo už vandenis kason vidutiniškai po 118.000 litų Tai palyginamai kuklios pajamos. Jos paskirais metais buvo tokios[14]:

[13] *Vyriausybės Žinios*, 1931 m., 442 nr., 34 psl.
[14] *Miškų Departamento Metraštis 1918-1938 m.*, Kaunas 1940.

Metai	1.000 litų	Metai	1.000 litų
1924	33	1931	207
1925	24	1932	157
1926	62	1933	149
1927	43	1934	126
1928	109	1935	141
1929	170	1936	120
1930	181	1937	124

Žvejybai tinkami vandens buvo suskirstomi į vienetus ir išnuomojami. Nuomavimo sutartys būdavo sudaromos 3-12 metų. Paskutiniaisiais nepriklausomybės metais buvo 500-550 vandenų nuomotojų. Neišnuomoti vandenys, kurie mažiau tiko žūklei, sudarė apie 15 %. Registruoti žvejai per metus sugaudavo 350.000-400.000 kg žuvies. Prileistina, kad sugautos žuvies kiekis, neskaitant sugautos jūroje ir privačiuose vandenyse, buvo žymiai didesnis, nes daugelis žvejojo visai be leidimo.

Buvo draudžiama žvejoti ir pardavineti žuvis mažesnes kaip :

lydeka	22 cm	sterkas (sudokas)	30 cm
šapalas	25 »	palšas	25 »
ešerys	10 »	žiobrys	20 »
raudė	10 »	ungurys	50 »
kuoja (mekšras)	10 »	atžgaras (pūgžlys)	6 »
šparas	20 »	karosas	15 »
lynas	18 »	sija	25 »
šamas	40 »	šalvis	25 »
vėgėlė	20 »	lašiša	35 »
nėgė	20 »	seliava	15 »
ūsotis	17 »	stinta mažoji	4 »
upėtakis	20 »	vėžys	10 »

Pastebėtina, kad retai kurio Europoje krašto, net neprieinančiojo prie jūros, gyventojai tiek mažai sunaudoja žuvies, kaip Lietuvoje.

Vėžiams gaudyti leidimai buvo išduodami atskirai.

Už išnuomotus vandenis pajamos bemaž kasmet svyruodavo. Pradžioje jos kilo ir 1931 m. pasiekė net 206.837 litus, o vėliau palengva krito.

Miškų Departamentas ištyrė iki nepriklausomybės netekimo 225 ežerus, sudarančius 11.875 ha plotą.

Miškų žinyba administravo, be Vilniaus krašto, 50.683 ha van-

denų, kas sudarė 6,2 % bendro valstybinių miškų ploto. Vandenys turėtų likti miškų administracijos žinioje, kuri galės ne tik saugoti, administruoti, bet ir žuvų ūkio kultūrą, o drauge ir rentabilumą kelti.

c. Medžioklė. — Medžioklė primityviam žmogui teikė ne tik maistą, bet tenkino didelę jo ūkiškų reikalavimų dalį. Kylant žmonijos gerovei, medžioklė pradėjo įgauti daugiau ir daugiau sportinio pobūdžio. Tačiau ir šiandieną rasime tokių kraštų, kurie iš medžioklės gauna gana dideles pajamas. Pavyzdžiui, Sovietų Sąjunga už eksportuotus Sibiro žvėrių kailius gauna žymias pajamas. Iš to žymių pajamų turi taip pat Kanada ir kiti kraštai. Mūsų kaimynei Vokietijai medžioklė teikia ne vien kailius, bet ir nemažus kiekius mėsos. Tačiau pastarojoje medžioklė ne maža dalimi yra ir tik mėgiamas sportas.

Lietuvoje medžioklė buvo daugiau sportinio kaip ūkinio pobūdžio. Jeigu balansuotume tas pajamas, kurias valstybė gaudavo už sklypų išnuomavimą ir už nušautus gyvius su visomis medžioklės išlaidomis, kurias apmokėdavo patys medžiotojai, tai susidarytų krašto ūkiui neabejotinas nuostolis. Šio krašto ūkio nuostolio nereikia maišyti su nuostoliu paties medžiotojo, kuris tik labai retais atvejais gali neturėti iš medžioklės nuostolių.

Mūsų medžioklė paskutiniaisiais nepriklausomybės metais buvo sutvarkyta neblogai. Norinčiųjų medžioti skaičius augo ir medžioklei skirti sklypai buvo daugiausia išnuomoti. Valstybės pajamos už išnuomotus medžioklei plotus ir už neišnuomotuose gyvių nušovimą buvo palyginti nedidelės. Jos sudarydavo per metus apie 2.000 litų. Už kiekvieną nušautą tokiuose miškų plotuose šerną medžiotojas turėjo mokėti 20 litų, už ožį 10 litų, lapę 10 litų, kiškį 1 litą ir t. t., o už nušautą vilką gaudavo 25 litų premiją.

Pagal medžioklės įstatymus buvo uždrausta per ištisus metus medžioti : bebras, briedis, elnias, danielius, lūšis, stirna (patelė ir jaunikliai), kurtinis, baltasis tetervinas, juodasis gandras, lėlis, žaliavarnė, kukutis, visų rūšių geniai, visų rūšių ereliai, didysis apuokas, ausuotoji palėda, gegutė, paukščiai giesmininkai ir visų rūšių kregždės.

Per ištisus metus buvo leidžiama medžioti : vilkas, vištvanagis, paukštvanagis, nendrinė lingė, pilkoji varna, laukys, šarka ir kovas.

Nors medžiojamieji plotai daugiausia buvo miškų administracijos žinioje, tačiau šalia josios veikė ir medžiotojų organizacija Taisyklingos Medžioklės Draugija su daugeliu skyrių. Medžioklės taisyklės buvo įstatymu nurodytos 1937 m [15]. Taisyklės labai išsamios ir gana griežtos. Buvo kreipiamas didelis dėmesys, kad nemedžiotų draudžiamu laiku, neleistinais įrankiais ir draudžiamų gyvių. Tačiau medžioklės įstatymams pasitaikydavo daug nusižengimų, kuriuos papildydavo vadinami brakonieriai. Bet Lietuvoje medžioklės įstatymams nusižengimų buvo mažiau kaip kituose kraštuose, netgi Vokietijoje, kurioje, manoma, yra pavyzdinė medžioklė ir ją saugoja griežti įstatymai.

Lietuvoje daugiausia buvo medžiojama kiškis, lapė, vilkas, šernas, stirna, opšrus, kiaunė ir kiti žvėreliai. Už vilkų nušovimą buvo mokamos premijos. Lapė, nežiūrint į josios vertingą kailį, yra kenksminga dėl savo plėšrumo. Yra nustatyta, kad lapė per metus sunaikina apie 25 kiškius, neskaitant vištų ir kitų naudingų paukščių bei žvėrių. Lietuvoje medžiojamų žvėrių skaičius buvo pakankamas, o kartais net ir perdaug stirnų priaugdavo, kurios gerokai kenkdavo jaunuolynams ir apželdytiems plotams. Briedžius galėjo šaudyti ir tik griežtai nurodytą skaičių ir tik pagal specialų leidimą. Paukščiai, ypatingai laukinės antys, buvo irgi mielai medžiojami.

Lietuvoje miškų vadovybė pavesdavo vietinei administracijai suskaityti valstybiniuose miškuose esamus žvėris ir kai kuriuos paukščius. Gauti duomenys nebuvo tikslūs, bet iš jų susidarydavo pakankamas vaizdas apie esamą fauną. Pavyzdžiui, 1937 m. pagal pravestą surašymą Lietuvos valstybiniuose miškuose buvo toks žvėrių ir paukščių skaičius :

Briedžių	290	Kiaunių	916
Danielių	36	Lapių	9.738
Elnių	99	Lūšių	3
Šernų	868	Ūdrų	141
Stirnų	26.741	Voverų	46.803
Vilkų	146	Audinių	20
Opšrų barsukų	3.743	Kurtinių	480
Kiškių baltųjų	4.959	Tetervinų	19.975
Kiškių pilkųjų	97.827		

[15] *Vyriausybės Žinios*, 1937 m., 581 nr.; *Miškininko Kalendorius*, Kaunas 1938, 125 psl.

Nors Lietuvoje medžioklės sportas metai iš metų gerėjo, tačiau pasitaikydavo ir trūkumų, nors ir neesminių.

Sovietai, okupavę Lietuvą, medžioklės nuostatus panaikino ir pradėjo primityvios medžioklės epochą.

Okupavę 1941 m. Lietuvą, vokiečiai atkreipė į medžioklę rimtą dėmesį, tačiau negalėjo apsaugoti mūsų medžiojamų žvėrių ir paukščių nuo per didelio jų šaudymo, nes jų karininkai ir civiliai tarnautojai per lengvai naudojosi medžioklės teise. Vokiečiai medžioklę griežtai kontroliavo, tačiau didelei daliai mūsų medžiotojų leido medžioti, nors ir menkesniuose sklypuose, ir ne pačius geriausius medžiojamus gyvius. Dabartiniu metu medžioklė Lietuvoje yra neabejotinai apleista ir medžiojamų gyvių skaičiaus santykis nenormalus.

d. Kelmai ir žabai. — Nemiškinguose rajonuose ar gyvenant aplink mišką nepasiturintiems ūkininkams, kelmai, žabai ir šakos turėjo visuomet gerą paklausą. Kiekvienais metais buvo sunaudojami nemaži kiekiai ypatingai šakų ir žabų. Kelmų rovimas kurui buvo ribotas, bet galėtų būti, atsižvelgiant į kenksmingumą dirvožemiui, ir visai sustabdytas. Kelmus kasdavo patys pirkėjai ir už 1 erdm mokėjo po 0,3 lito. Kokiais kiekiais juos raudavo, nėra žinių.

Žabai buvo naudojami plačiu mastu. Jie buvo pagal gerumą skiriami į dvi rūšis. Pirmos rūšies buvo negenėti, 6-9 cm drūtgalyje medeliai, ir jų 1 erdm kainavo, turint galvoje III-jį brangumo laipsnį, 0,8 lito. o II-os rūšies, laibesni kaip 6 cm., 1 erdm kainavo 0,4 lito. Žabus dažnai valstybė duodavo neturtingiems gyventojams ir nemokamai. Žabai, miške supūdami, dirvožemiui yra naudinga trąša, tačiau miškų higienos atžvilgiu kenksmingi, nes padeda įvairiems kenkėjams ir ligoms plisti. Lietuvos miškuose tik retai kur žabai buvo pilnai sunaudoti. Nors jų piniginė vertė miškų ūkiui yra labai ribotos reikšmės, tačiau kurui yra naudingi ir jų pašalinimas pasitarnauja miškų higienai.

Dervai ir terpentinui gauti kelmai buvo gana plačiai naudojami. Juos kasdavo 5-6 metams nuo kirtimo praėjus, kada balana apipūdavo. Tuomet galėdavo juos iškasti labai nesurausę dirvožemio. Kelmus šiam reikalui kasdavo buvusiuose pušynų kirtiniuose, dažniausia plynuose, kur netoli būdavo terpentino varyklos. Iš jų deginimo būdu gamindavo terpentiną ir kitas

antraeiles terpentinines medžiagas. Už vieną erdm iškastų kelmų mokėjo 0,5 lito. Iš jų gaudavo gana žymų kiekį terpentino ir kitų medžiagų. Tokių kelmų kasimas Lietuvos sąlygose buvo pateisinamas ir daroma dirvožemiui žala kompensavosi. Ateityje kelmai turėtų būti vėl kasami ir distiliavimo būdu gaminamas terpentinas bei kitos antraeilės medžiagos.

e. Ganiava, žolė, šienas. — Miškai nuo senų laikų tarnavo ir daugelyje kraštų dar ir dabar kaimyniniams gyventojams tarnauja kaip gera, pigi ganiava. Tačiau, miškų ūkiui intensyvėjant, lygiagrečiai mažėja ir ganiava miškuose. Paskutiniaisiais prieš II pasaulinį karą metais kai kurie Europos kraštai jau buvo uždraudę ganymą miškuose. Mūsų krašte ganiava miškuose, kaip ir daug kur kitur, buvo labai išplitusi. Miškuose palankiomis sąlygomis kaimyniniai miškų gyventojai galėjo ganyti savo gyvulius ir tuo stiprinti savo ūkinę padėtį. Tačiau miškuose ganymas bet kurių naminių gyvulių yra miškų ūkiui kenksmingas ir dėl to turėjo būti, nekreipiant dėmesio ir į ganančių patirtus nuostolius, uždraustas. Šis miškų žinybos žygis palietė daug gyventojų, jų tarpe ir eigulius, todėl buvo stengtasi ganiavos suvaržymus ir uždraudimą kaip nors sutrukdyti. Tačiau palaipsniui ganymas miškuose nyko ir prieš paskutinįjį karą buvo visai — be išimčių — uždraustas. Šis miškų vadovybės žygis yra labai vertintinas, nes tuo buvo pakeltas miškų ūkio intensyvumas ir krašto ūkio padėtis dėl to tikrai nenukentėjo. Nustoję teisės ganyti, gyventojai galėjo palankiomis sąlygomis piauti miške žolę.

Vokiečiai paskutiniuoju okupacijos metu norėjo vėl leisti miškuose ganyti, bet, mūsų miškų vadovybei pasisakius prieš, draudimas liko nepakeistas. Tenka pabrėžti, kad šiais laikais, norint konstatuoti miškų ūkio intensyvumą, tarp kitų ūkį charakterizuojančių klausimų yra ir klausimas apie miškuose ganymą ar to ganymo draudimą. Ganiava Lietuvos miškuose buvo uždrausta ne dėl miškų vadovybės ambicijų ar užsispyrimo, bet dėl aiškiai nustatytų daromų nuostolių, kurie juntami jau dabar arba atsilieptų net velesnėms kartoms. Ganiavos miškuose klausimas yra labai opus ir netolimoje ateityje nerasime intensyvaus miškų ūkio krašto, kuriame būtų leista miškuose ganyti. Reikia daryti išimtis tik kalnuotiems kraštams, nes ganiava kalnų miškuose nėra tiek kenksminga.

Šieno ir žolės iš miškų naudojimas buvo palyginamai didelis. Už vienkinkį vežimą apie 5 centnerių svorio šieno reikėjo mokėti 5 litus, o už porinį 7,5 lito. Šviežios žolės, viksvų, nendrių ir meldų vienkinkis vežimas kainavo 5 litus, o porinis 7 litus; sausų nendrių ar meldų tokie pat vežimai jau buvo po 2 ir 3 litus. Sausa žolė ir samanos pakraikams buvo žymiai pigesni.

f. Uogos, grybai, riešutai. — Šie produktai ir jų naudojimas turėjo Lietuvos miškų ūkiui tik ribotos reikšmės. Gyventojai eidavo miškuosna jų rinkti kaip praktiškais sumetimais, taip ir pramogai. Buvo išimčių, kaip, pavyzdžiui, Merkinės apylinkėse, kur augo labai daug baravykų. Žmonės mielai ten eidavo grybauti ir iš to sudarydavo pajamų. Ten net buvo žinomas grybams parengti fabrikas, kuris džiovintus baravykus net į užsienį eksportuodavo. Įsidėmėtina, kad J. A. V. vienas svaras džiovintų baravykų kainuoja apie 14 dol. Turint tokias puikias užsienio rinkas, labai apsimokėtų grybavimo akciją praplėsti. Iš to būtų jaučiamos naudos.

Apie uogavimą tenka pasakyti tą patį. Nors Lietuvos geografinė padėtis skiriasi, jos miškuose augo tos pačios uogos ir lygiai gerai, kaip Pietų Vokietijoje ar Austrijoje. Uogavimas galėjo būti irgi kiek didesnės apimties, nors per metus kelios dešimtys tūkstančių legaliai uogaudavo.

Riešutavimas turėjo daug mažiau reikšmės. Riešutauti eidavo dažniausiai jaunimas laisvam sekmadienio laikui praleisti ir tik labai retai ūkiniais sumetimais. Be to, keliant miškų ūkį, ir lazdynai metai iš metų nyko. Būtų geriau, kad lazdynus kultivuotų soduose. Tuomet žymiai daugiau naudos turėtų.

Kalbant apie uogavimą, grybavimą ir riešutavimą, reikia priminti ir neigiamas to dalyko puses. Pirmiausia, dėl tų miške bevaikščiojančių žmonių neatsargumo kildavo palyginti daug gaisrų. Vyrai dažnai nekreipdavo dėmesio, kad miške draudžiama rūkyti, ką kiekvienoje kryžkelėje galėjo matyti specialiose iškabose. Be to, dažnai uogaudavo ir tokiuose sklypuose, ypatingai atželdintose biržėse, kur buvo draudžiama. Tokiose biržėse dėl neatsargumo nulauždavo arba sužalodavo nemažai pušaičių ar kitokių auginamų medelių. Dažniausiai į tokias ataugančias biržes eidavo uogauti geresnio užsimaskavimo sumetimais uogautojai be bilietų. Nors miškų administracija perspėdavo ir nuro-

dydavo, kur galima uogauti, o miškų sargybos saugodavo, dažnai uogautojai eidavo rinkti ten, kur buvo draudžiama. Nemaža dalis eidavo minėtųjų miške augančių gėrybių rinkti be leidimų, o kontrolė buvo sunkiai įmanoma, nes tokie miško lankytojai stengdavosi, kad jų miškų administracija ir sargyba nepamatytų. Jeigu jie, rinkdami uogas, grybus ar riešutus, tiesiog miškui nekenktų, tai ir nusižengimas liktų labai menkas, nes tos gėrybės, kurias rinkdavo, yra laikinos. Tačiau nenoriu tuo pabrėžti, kad nereikėjo kreipti dėmesio į tą reikalą saistančius valstybės nuostatus.

Be to, buvo leidžiama rinkti ir ąžuolų giles, kurias įvairiems reikalams dažnais atvejais ir žymesniais kiekiais žmonės rinkdavo. Sąlygos uogavimui, grybavimui, riešutavimui ir gilių rinkimui buvo labai palankios, nes už visą sezoną reikėjo mokėti vienam rinkėjui tik po vieną litą. Lietuvoje šie miško produktai buvo, palyginti, gerai sunaudojami, nors už juos įplaukos didesnių pozicijų nesudarė. Ateityje, kaip jau buvo minėta, vertėtų kreipti kiek daugiau dėmesio į šių produktų naudojimo pakėlimą.

Žinoma, tas klausimas labai susijęs su darbo jėgos ištekliais, kas ir augimą ar menkėjimą nulems. Tačiau atitinkamos institucijos turėtų šiuo pašalinių produktų naudojimu susidomėti ir veikti miškų ūkiui naudingiausia kryptimi.

g. Kitas pašalinis naudojimas. — Lietuvoje, kaip jau minėtas, taip ir kitas šalutinis miško naudojimas buvo intensyviam miškų ūkiui deramoje aukštumoje. Kiekvieno, net ir menkiausios vertės, valstybiniame miške esančio produkto naudojimas buvo numatytas ir vertintas. Antraeilių miško produktų, kartu su pirmiau aprašytaisiais naudojimas, apimąs net 33 dalykus, buvo pakankamai išsamus. Be to, sąlygos naudotis šiais miško produktais pasižymėjo švelnumu, pilnai atitinkančiu ūkiškai nepajėgių gyventojų sąlygas. Svarbiausieji tokio naudojimo produktai buvo šie [16]:

Lazdynai lankams ir mažos liepos karnoms, kurių vienas kainavo 3 centus.
Lazdynai, karklai ir ievos smaigčiams, o taip pat vytelės ir šaknys — jų ryšulys iki 100 vienetų kainavo 0,3 lito.
Kartelės iki 6 cm kelme — už 100 vienetų 2 litai.

[16] *Miškininko Kalendorius*, Kaunas 1938.

Smulkios skiedros, žievės, piuvenos, ir kankorėžiai kurui — už vienkinkį vežimą 0,2 lito, o porinį 0,3 lito.
Kankorėžiai iš aižyklų — už 1 centnerį 0,2 lito.
Medžių žievė pramonei — už 1 erdm 0,5 lito.
Medžių šakos šluotoms — už ryšulį 0,1 lito.
Apynių, vaistinių augalų, laukinių obuolių ir kriaušių rinkimas — bilietas sezonui 1 litas.
Rauti viržiai — už vienkinkį vežimą 0,5 lito, porinį 0,75 lito.
Šlapios samanos statybai, už vienkinkį vežimą 0,5 lito, už porinį 0,8 lito.
Smėlis, žvyras, molis, žemė — už vienkinkį vežimą 0,15 lito, porinį 0,25 lito.
Akmenys — už 1 erdm 1 litas.
Eglutės švenčių bei iškilmių proga — iki 1 metro aukščio 0,25 lito.

Be to, buvo naudojami beržiukai, smulkios šakos ir žalumynai puošimo tikslams, duobės bulvėms kasti, velėna keliams taisyti, išnuomuojami sklypai nupirktai miško medžiagai krauti, varyklos gyvuliams ginti, medžiaga miškui želdyti, mokestis už medžiojamus gyvius neišnuomotuose miškuose. Gegužinėms su apmokamu įėjimu rengti aikštės išnuomavimas kainavo 5 litus, inkilas miške bitėms gaudyti 1 litą, paukščiams medžioti bilietas sezonui 15 litų. Ledą imti vandenyse, lygiai kaip ir kiti smulkūs dalykėliai buvo leidžiama nemokamai.

Yra nustatyta, kad tinkami šalutinio miškų naudojimo nuostatai ir lengvai prieinamos sąlygos veikia gyventojų psichologiją ir žymiai sumažina sauvalų naudojimą. Lietuvoje miškų ūkis, kaip dėl pagrindinio taip ir dėl gerai suorganizuoto šalutinių miško produktų naudojimo, metai iš metų stiprėjo, tobulėjo ir pasiekė neginčytinai pasigėrėtinų rezultatų.

2. Medžio eksportas

A. Medžio eksportą apsprendžią faktoriai

a. Eksporto ir importo kraštai. — Medžio ištekliai pasaulyje tik retais atvejais atitinka vidaus paklausą. Retai apgyventuose Afrikos, Pietų Amerikos ar kituose pasaulio plotuose, kur dažniausiai vietos gyventojų medžio sunaudojimas yra labai ribotas, yra dideli miškų masyvai, kurių medžio ištekliai visai neapskaičiuoti. Ir priešingai, žinome daug kraštų, ypatingai Europoje, kurie tirštai žmonių apgyventi, medžio sunaudojimas didelis, bet miškų plotai bei medžio ištekliai negali patenkinti susidariu-

sios paklausos. Tokiu būdu tenka trūkstamą medžio kiekį įsigabenti iš svetur.

Medžio prekyba yra žinoma jau nuo gilios senovės. Amžiams bėgant, keitėsi formos, medžio sortimentai ir pati tos prekybos apimtis. Pirmiausia prekiavo apvaliais, spygliuočių ir lapuočių rąstais. Europos medis pasiekdavo ne tik kaimyninius kraštus, bet net ir Artimuosius Rytus bei Šiaurės Afriką. Tolimon savo paskirties vieton medis buvo gabenamas vandens keliais. Įsigabentą medį importo kraštai daugiausia naudodavo laivų ir kiek mažiau namų statybai bei kitiems namų apyvokos įrankiams. Vėliau naudojimo būdai ir apimtis smarkiai augo. Yra, pavyzdžiui, žinoma, kad Anglijos riteriai viduramžiais taip mielai ir daug pirko Vokietijoje, daugiausia dabartinės Austrijos ribose, tismedį (taxus bacata) šarvams gaminti, kad tuo būdu ši medžio rūšis buvo bemaž visiškai išnaikinta. Tobulėjant laivininkystei, medžio eksportas-importas staigiai pakilo, nes daugelis prie jūros esančių Europos kraštų turėjo nepakankamus medžio išteklius. Devynioliktame šimtmetyje ir ypatingai dabartiniame amžiuje medžio tarptautinė prekyba tiek išsivystė ir įgavo tokios didelės reikšmės, kad jos sėkmingas išsprendimas daug prisideda prie krašto ūkio formos ir tautos gerovės.

Kiek yra pasaulyje kraštų, kurie medį eksportuoja ar importuoja, negalima pasakyti, nes esti ir tokių, kurie tik atsitiktinai tai daro. Kituose kontinentuose, kaip Afrikoje, Azijoje ir Amerikoje, daugiausia Pietinėje, ir Kanadoje, medis daugiausia eksportuojamas ir iš dalies dėl to, kad tie kraštai valdomi arba yra ūkinėje įtakoje Europos kolonijinių valstybių bei J. A. V. Tuo būdu medį eksportuojančių kraštų skaičius prašoka importuojančius. Europoje, Šiaurės Afrikoje ir Mažojoje Azijoj medžio importo kraštų skaičius žymiai prašoka eksportuojančius. Europos teisėtais medžio eksportininkais prieš paskutinįjį karą buvo Švedija, Suomija, Norvegija, europinė Sovietų Sąjunga, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Čekoslovakija, Austrija, Portugalija ir Jugoslavija. Prie medžio importo kraštų priklausė Anglija, Prancūzija, Ispanija, Belgija, Olandija, Italija, Šveicarija, Vokietija, Danija, Vengrija, Airija. Pastebėtini yra ir tokie kraštai, kurie medį drauge ir eksportavo, ir importavo. Tai darydavo grynai komerciniais sumetimais. Jie pirkdavo medžio žaliavą ir eksportuodavo pusiau ar pilnus gaminius. Prie

šios grupės priklausė Vokietija, Prancūzija, Norvegija, Suomija, Lietuva ir Švedija, kuri buvo stambiausias medžio eksportininkas Europoje. Artimuosiuose Rytuose, išskyrus Turkiją, kaip ir Šiaurės Afrikoje visi kraštai priklausė prie medžio importininkų grupės. Kiek ir kokios formos buvo medis eksportuojamas ar įgabenamas, priklausė nuo daugelio faktorių, kurių svarbiausieji turėtų būti krašto ūkinis pajėgumas, jo forma ir miškų ūkio intensyvumas. Vėliau, aiškinantis medžio eksporto-importo klausimą, teks tuos svarbius veiksnius kiek plačiau paliesti.

b. Medžio pertekliaus Lietuvoje klausimas. — Lietuva yra vienas seniausių Europos kraštų, kuri prekiavo medžiu su užsieniu. Istorija liudija, kad lietuviai dar dvyliktame ir tryliktame šimtmetyje parduodavo kitiems kraštams ir medį, šalia gintaro, žvėrių kailių bei kitų prekių. Ar medžio eksportas Lietuvoje kada nors buvo sustojęs, sunku tvirtinti, nors jos visi betarpiški kaimynai taip pat pakankamus medžio išteklius turėjo. Tačiau nuo tų laikų, kai Kryžuočių Ordinas atėmė Prūsus, įskaitant ir Klaipėdos kraštą, medžio eksportas galėjo ir nutrūkti arba visai susilpnėti, nes Lietuvai priėjimas prie jūros buvo bemaž užkirstas. Šis klausimas yra mums įdomus ir galėtų susilaukti kieno nors gilesnės studijos. Po unijos su lenkais medžio eksportas galėjo vėl kiek pagyvėti, nes galėjo lengviau prieiti prie Baltijos jūros. Po paskutiniojo Lietuvos-Lenkijos padalinimo, Lietuvos medis buvo jau plačiu mastu eksportuojamas. Daugiausia parduodavo spygliuočių rąstus Anglijai, Belgijai, Olandijai, Prancūzijai ir ypač Vokietijai, kuri Lietuvos pasienyje prie vandens kelių sukūrė stiprią medžio pramonę. Ragainės celiuliozės fabrikas, Tilžės, Klaipėdos, Karaliaučiaus, Graudenzo ir Torno visa medžio pramonė gaudavo medžio žaliavos bemaž vien iš Lietuvos miškų. Dar devynioliktojo šimtmčio pabaigoje ir šio pradžioje rusai iš Lietuvos eksportuodavo į metus apie 1,33 milijono ktm medžio vien į Vokietiją. Tai dėmesio verti skaičiai. Be to, buvo eksportuojama tik rinktiniai spygliuočių rąstai. Julius Market, savo raštuose minėdamas Lietuvos medį, su nustebimu konstatavo, kad dvidešimtojo amžiaus pradžioje Lietuva rado eksportui nuostabiai didelių spygliuočių rąstų, kurių ilgis siekė 25 m. o viršūnės storis 25-30 cm. Tai tikrai verta kuo stebėtis, nes vargiai jau kuriame Europos krašte buvo galima tai beras-

ti. Lietuvos girios išaugino nemaža ir tiek pat nuostabiai didelių ąžuolų bei kitų rūšių medžių. Taip atrodė Lietuvos medžio eksportas amžių būvyje.

Dabar mes turime pasiaiškinti, ar Lietuva tikrai priklauso prie medžio pertekliaus kraštų.

Dažnai pasitaiko tokių kraštų, kurie savo medį eksportuoja, bet iš tikrųjų nėra medžio pertekliaus kraštai. Šis klausimas yra mums pakankamai svarbus, nes Lietuvos eksportuotas medis turėjo didelės reikšmės krašto ūkiui. Be to, nemaža girdima balsų, žinoma, ne miškininkų, kurie abejoja, ar, vykdant medžio eksportą, nebuvo padidintai kertami miškai. Šį klausimą aiškinamės, remdamiesi miškų ūkio ir politikos mokslais. Nustatant medžio pertekliaus buvimą, reikia atkreipti dėmesį ir į keletą kitų veiksnių. Iš jų svarbiausieji būtų: miškų plotai, jų ūkio intensyvumas, faktiškoji padėtis, našumas, krašto ūkio forma, vidaus sunaudojimas. Žinomas miškininkas Egelstädter mano, kad, norint nustatyti priklausomumą prie medžio pertekliaus kraštų, reikia atkreipti dėmesį į miškų plotus, jų padėtį ir prieauglį. Kitas miškininkas prof. dr. J. Köstler daro išvadas, kad jeigu vienam gyventojui tenka 0,31 ha miško, tai toks kraštas jau gali medį mažu kiekiu eksportuoti. Kiti dar mano, kad jeigu žemės ūkio kraštuose miškingumas yra nemažesnis kaip 15%, tai medis gali būti eksportuojamas. Tie miškininkai, darydami minėtus sprendimus, vadovavosi Vidurio Europos intensyvaus miškų ūkio sąvoka, kas ir mūsų kraštą pilnai atitiko.

Dabar mėginkime daryti keletą palyginimų, norėdami tinkamiau klausimą išspręsti. Kalbėdami apie Lietuvos miškų plotą, matėme, kad vienam gyventojui teko po ca 0,39 ha, kas patvirtina teisėtai vykdytą medžio eksportą. Mūsų miškų padėtis buvo gera, ką matėme pirmiau skaitydami apie miškus. Našumas jų taip pat geras; valstybiniuose miškuose siekė, kaip matėme, metinis prieauglis 4,1 ktm/ha, arba 1,7 ktm vienam gyventojui. Vidaus rinkoje sunaudojimas siekė po 1,3-1,4 ktm vienam gyventojui. Tad ir čia matome, kad metinis medžio prieauglis, kuris buvo iškertamas, stovėjo ca 0,3 ktm vienam gyventojui aukščiau, kaip vidaus rinkoje sunaudojimas.

Lietuva, vesdama vyraujantį žemės ūkį, didesnius medžio kiekius sunaudojo namų ūkio apyvokoje ir kiek mažiau medžio pramonėje. Tenka dar prie to pridėti, kad Lietuvoje medis nebuvo

normuotas ir kiekvienas galėjo pageidaujamą jo kiekį nusipirkti. Darant iš paminėtų dalykų išvadą, tenka neabejotinai priskirti Lietuvą prie tuo metu kitų buvusių medžio pertekliaus kraštų. Ar Lietuva vykdė tokio masto medžio eksportą, kuris atitiko jos išteklius, matysime vėliau. Tačiau žinome, kad pirmoje eilėje buvo tenkinama vidaus rinka, o kas likdavo — eidavo eksportui.

c. Medžio eksportas ir krašto ūkis. — Kiekvienas kraštas parduoda užsieniui savo prekes, kad už gautus pinigus galėtų nusipirkti svetur tokių dalykų, kurių neturi ir negali pasigaminti. Kiekvienos rūšies eksportas yra kraštui svarbus, nes teikia svetimos valiutos.

Kalbant apie Lietuvos medžio eksportą ir jo reikšmę krašto ūkiui, reikia prisiminti pačius pirmuosius nepriklausomo gyvenimo metus. Sunki buvo Lietuvos kūrimosi pradžia ant krašto griuvėsių, be kapitalų, pramonės, reikiamų specialistų ir dėl ateities netikrumo. Tik priešų jai tuomet netrūko. Tačiau noras būti laisviems visas kliūtis nugalėjo, ir kraštas ilgainiui visais atžvilgiais stiprėjo. Prie Lietuvos ūkiško atkutimo daug prisidėjo ir žaliosios girios. Medis buvo pirmoji Lietuvos eksportinė prekė. Ligi atsigavo mūsų žemės ūkis, teko daugiau eksportuoti medį. Nors tuometinė Lietuvos valiuta, auksinai, buvo nepastovi, tačiau ūkis stiprėjo, o eksportuotas medis teikė kraštui labai svarbios svetimos valiutos. Pirmaisiais, pavyzdžiui 1922 metais, medžio eksportas siekė net iki 40% bendrojo krašto eksporto. Tai daug pasakantis skaičius. Taip atrodė medžio eksporto ir bendroji krašto ūkio padėtis pirmaisiais metais ligi lito įvedimo, tačiau ir vėliau medžio eksporto reikšmė nebuvo sumenkėjus, nors palyginamasis jos santykis su bendruoju eksportu ir mažėjo.

Šalia dedama lentelė pavaizduoja medžio pajamas milijonais litų, palygintas su bendromis tautos ūkio įplaukomis (žr. 475 psl.).

Nurodytos sumos nebuvo biudžetinės, nes didelę jų dalį, ypač žemės ūkio, sudarė cirkuliuojanti apyvarta. Tačiau tie skaičiai apibūdina, kiek kuri ūkio šaka pagamino gėrybių. Čia mes nerandame duomenų, kurie parodytų, kiek kiekvienas paminėtasis pajamų šaltinis nešė valstybės iždui gryno pelno, ką pirmiau matėme, skaitydami apie miškų ūkio rentabilumą. Dabar, kalbėdami apie medžio eksporto reikšmę tautos ūkiui, turime kreipti daugiau dėmesio į duomenis, nurodančius valstybės iždui

TAUTOS ŪKIO PAJAMOS[17]

Ūkio šakos	1924 m.	1929 m.	1938 m. *
Žemės ūkis	782,5	539,3	577,9
Miškų ūkis	56,2	55,3	55,6
Žuvininkystė		0,6	0,6
Pramonė	136,2	170,1	208,5
Amatai		197,2	199,1
Prekyba	312,0	149,1	161,4
Susisiekimas		19,2	25,4
Kiti	30,0	35,0	30,0
Iš viso	1.266,9	1.165,9	1259,1
Vienam asmeniui tenka Litų	582	482	515

* Be Vilnaius ir Klaipėdos krašto.

duotas įplaukas ir bendro eksporto procentą. Tokie pavaizduojamieji skaičiai turi didelės reikšmės, nes už parduotą medį buvo gaunama svetima valiuta, be kurios kraštas negalėjo pirkti svetur būtinų reikmenų ir iš viso subalansuoti savo tarptautinės prekybos ir paties valstybės iždo. Todėl trumpai ir pažiūrėsime medžio eksporto eigą kaip kiekybės, taip ir pajamų atžvilgiu.

Įvedus Lietuvoje litus ir įvykdžius, po žemės reformos, privačių miškų įkorporavimą į valstybinius, nustatant apytikrius medžio išteklius, prieauglį bei kirtimo normas, prasidėjo ir nuoseklesnis medžio eksportas. Dažnai jo apimtis dėl įvairių priežasčių svyruodavo, bet jo formos ir būdai nuolat tobulėjo ir tautos ūkio požiūriu niekuomet nesilpnėjo. Nepriklausomybės metais mūsų medžio eksportas, palyginus su bendruoju, atrodė taip:

Metai	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
%	36	24	40	29	27	23	24	23	29	32
Metai	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
%	23	16	20	25	29	22	18	24	18	12

Pirmaisiais metais, kaip matome, medžio eksportas turėjo ypatingos svarbos krašto ūkiui. Ilgainiui pajamos, procentiniai imant, mažėjo, nes kitų krašto gaminių eksportas nuolat kilo.

[17] *Lietuvos Žemės Ūkis ir Statistika*, Dillingenas 1948.

Eksportuoto medžio procentinė dalis įsidėmėtinai svyruoja. Ar tasai svyravimas atitinka ir išvežto medžio kiekį, matysime vėliau. Dabar mums dar svarbu žinoti, kokios sumos įplaukdavo už parduotą medį svetimoje rinkoje. Lygiai kaip procentinis santykis, taip ir eksportuoto medžio kiekis bei už jį gautos pajamos atitinkamai svyravo. Kiek kuriais metais įplaukė pinigų, ypač turint pajamų procentinį santykį, nėra taip svarbu. Bendrai paėmus, įplaukos už Lietuvos eksportuotą medį per metus siekdavo vidutiniškai per 50 milijonų litų. Tik 1939 m., netekus Klaipėdos krašto ir prasidėjus karui, medžio eksportas staigiai krito ir neatitiko normalios padėties. Konjunktūros laiku metinės pajamos siekdavo per 70 milijonų litų, o ūkio depresijos ar krizės metu kartais krisdavo iki 30 milijonų litų. Pavyzdžiui, 1938 m. pagal Vokietijos patiektus statistinius duomenis, siekė 16 milijonų RM arba 37,4 milijono litų, sudarydamas tik 16,5 % bendro eksporto. Iš šių duomenų, galime padaryti analoginius skaičiavimus ir gauti pageidaujamus rezultatus.

Pateikti duomenys ir samprotavimai pakankamai nusako medžio eksporto reikšmę tautos ūkiui, ji buvo didelė ir visą nepriklausomybės laiką labai svarbi. Lietuva už parduotą užsienyje medį gavo 24,7 % bendrų krašto eksporto pajamų. Tai jau pakankamai stambi pajamų pozicija. Pagalvokime, kuo būtume galėję tas pajamas išlyginti, jei ne medis ! Medžio gi Lietuva eksportavo tiek, kiek jo atlikdavo nuo vidaus rinkos, nevykdant padidintų kirtimų. Todėl tenka konstatuoti, kad Lietuvos medžio eksportas turėjo tautos ūkiui ne tik didelės reikšmės, bet jis buvo ir nepakeičiamas. Pastebėtina, kad nė vienas Europos intensyvaus miškų ūkio kraštas, prilygstąs savo reliatyviais medžio ištekliais mūsiškiam, neįstengė minėtame laikotarpyje gauti už eksportuotą medį tokių procentinių pajamų, kaip kad Lietuva.

Dėl ateities yra sunku pasisakyti, nes sunku numatyti, kiek ir kokioje padėtyje rasime savo miškus, tačiau reikės dėti pastangų, kad mūsų medis iš tradicijos tenkintų ir svetimas rinkas. Tautos gi ūkis bus neabejotinai medžio eksporto reikalingas ne mažiau, kaip ir pirmiau. Su tomis mintimis tektų mums susigyventi ir tuos medžio eksporto būtinumus įkalkuliuoti į būsimą laisvos tėvynės tautinį ūkį.

d. Lietuvos medžio ir žemės ūkio gaminių eksporto santykis. — Iš pateiktų duomenų matėme, kad Lietuvos miškų ūkis buvo pakankamai intensyvus ir rentabilus. Žemės ūkio atstovai apie savąjį greičiausiai irgi tą patį pasakytų. Lietuvos klimatinės ir biologinės sąlygos yra lygiai palankios miškų ir žemės ūkiui. Be to, kaip jau esu minėjęs, žemės ūkis laikomas apie septynis kartus intensyvesniu kaip miškų. Turėdami tad šiuos duomenis, trumpai panagrinėkime ir palyginkime šių ūkio šakų gamybinį santykį ir rentabilumą.

Lietuvos dirbama žemė sudarė 68,2 %, o miškai 17 % bendro ploto, arba buvo santykyje 4 : 1. Žemės ūkis ir jo gamyba sparčiai kilo. Tą pažangą liudija ir miškų ūkio gamybinio bei pajamų santykio mažėjimas, nors kertamo medžio kiekiai ir už jį gautos pajamos tik pavieniais metais svyravo. Imkime tad 1938 m., kada abi lyginamosios ūkio šakos galėjo gėrėtis pasiektais rezultatais. Žemės ūkis davė tais metais bendrosioms pajamoms 557,8 milijono litų, o miškai 55,6 milijono litų, arba santykyje 10 :1. Tačiau verta pastebėti, kad 1924 m. santykis buvo apie 12 :1. Užsienio rinkoje piniginė žemės ir miškų ūkio gaminių vertė buvo jau žymiai skirtinga. Norėdami išlaikyti geresnį nuoseklumą, imkime tuos pačius 1938 m. duomenis. Per juos Lietuvos eksportas, pagal vokiečių statistiką, siekė 97,8 milijono RM, arba apie 215 milijonų litų. Tose įplaukusiose sumose žemės ūkio pajamos sudarė 66,5 %, miškų 16,5 % ir visos kitos pozicijos 17 %. Santykis tarp žemės ir miškų ūkio eksporto pajamų buvo 4 : 1, arba miškų ūkis sudarė eksporte 25 % iš žemės ūkio gautų pajamų. Tad tektų daryti išvadas, kad Lietuvos miškų ūkis stovėjo, atsižvelgiant į pajamas už eksportuotą medį, labai aukštai, santykyje 4 : 1. Iš to nejučiomis kyla klausimas, ar žemės ūkis pilnai išnaudojo gamybinius ir svetimai rinkai tiekimo galimumus. Žemės ūkio gaminių eksporto pajamos, lygiai kaip ir žemės plotai, liko santykyje 4 : 1, tai yra 1 ha dirbamos žemės ir miško teikė užsienio rinkai savo gaminių už lygiai tą pačią sumą. Tačiau žemės ūkis, įskaitant gaminių apyvartą vidaus rinkoje, davė dešimt kartų daugiau pajamų kaip miškai, arba atsižvelgiant į ploto santykį, buvo 2,5 kartų našesnis kaip miškų ūkis. Todėl miškininkų tezė, kuri galioja daugiau Vidurio ir Vakarų Europai, kad žemės ūkis yra apie 7 kartus intensyvesnis, Lietuvoje nepasitvirtina. Tenka konstatuoti, kad Lietuvos žemės ūkio intensyvumas galėjo

būti dar žymiai aukštesnis, o drauge ir našumas atatinkamai didesnis. Ar žemės ūkis Lietuvoje, palyginus su miškų ūkiu, gali pasiekti intensyvumo santykį 1 : 4 būtų per drąsu teigti, tačiau žemės ūkio darbuotojai turėtų tai pamėginti.

e. Medžio rinkų ieškojimas ir plėtimas. — Lietuva, kaipo suverenus kraštas, turėjo palankias sąlygas surasti savo medžiui užsienio rinkas. Po pirmojo pasaulinio karo pasireiškė didelė medžio paklausa, ypatingai tuose medžio nepritekliaus kraštuose, kurie kariavo arba buvo okupuoti. Be to, Rusija, kuri, viena didžiausių eksportininkų, nustodama savo vakarinių sričių ir revoliucijos nuvarginta bei chaoso užvaldyta, negalėjo užsienio rinkai tiekti savo medžio. Tos aplinkybės buvo palankios Lietuvos medžio eksportui pasireikšti užsienio rinkoje. Tačiau, nors buvo minėtų palankių aplinkybių, buvo ir trukdymų, susidariusių dėl politinės situacijos. Mūsų kraštui teko ilgesnį laiką kariauti su kaimynais. Dėl to ir Lietuvos, kaipo suvereninės valstybės pripažinimas, buvo kai kurių kraštų delsiamas. Tas neabejotinai atsiliepė ir medžio rinkų svetur ieškant. Tačiau mūsų medis rado pakenčiamą paklausą svetimoje rinkoje. Pirmiausia Vokietijoje, o 1921 m. Lietuva turėjo savo medžiui rinkas jau ir Anglijoje, Prancūzijoje bei Olandijoje. Metai po metų mūsų medžiui rinkos užsienyje plėtėsi, nepaisant, kad visi šiaurės ir rytų kaimynai tiekė užsienio rinkai dar didesnius medžio kiekius, kaip Lietuva. Gera mūsų medžio kokybė ir deramas ryšių palaikymas prisidėjo prie importuojančių kraštų skaičiaus didėjimo. Užėjus ūkio krizės metams, Lietuva savo medį tiekė Vokietijai, Anglijai, Prancūzijai, Olandijai, Belgijai, Danijai, Italijai, Šveicarijai, Švedijai ir J.A.V. Ilgainiui ir praėjus ūkio krizei mūsų kraštui medžio rinkos atsirado ir už Europos ribų, kaip pavyzdžiui, Palestinoje, Pietų Amerikoje, Indijoje ir Pietų Afrikoje.

Lietuvos medis, kaip matome, turėjo labai plačias rinkas. Bemaž visi svarbiausieji medžio importininkai pirkdavo mūsų medį. Ta pačia proga tenka paminėti Švediją, kuri tiekė savo medį visų kontinentų svarbiausiems medžio importo kraštams, išskiriant mažas išimtis, ir tuo atžvilgiu stovėjo pirmoje vietoje. Mūsų medžiui surastos rinkos, dėl pasireiškusios konkurencijos, ne visuomet galėjo būti išlaikytos. Sovietų Sąjunga nuo 1930 m. įnešė tarptautinėje medžio rinkoje chaoso ir nervingumo, kas

pavyko tik su vargu atstatyti. Tiesioginiai kaimynai latviai, lenkai ir iš dalies estai darė mums konkurenciją, nors ir ne visiems medžio sortimentams, ką vėliau pamatysime. Betgi Lietuva pajėgė surasti savo medžiui pirkėjų, juos sugebėjo išlaikyti ir už parduotą medį gauti palankias kainas. Primintina yra ir tai, kad Lietuvos medžio eksportininkai neturėjo nė vieno su užsienio pirkėjais nesusipratimo, kurį būtų reikėję spręsti trečiųjų teisme, kas yra tarptautinėje medžio prekyboje priimta, arba kitose teismų institucijose. Lietuvos medžio eksportas techniniu atžvilgiu vyko pagal įsisenėjusias importininkams jau nuo seno gerai žinomas tradicijas. Tai irgi kiek padėjo mūsų medžio rinkoms sunkesniaisiais laikotarpiais išsilaikyti. Pastebėtina, kad tekdavo kartais net nuo geresnių medžiui rinkų atsisakyti vien dėl techniškų kliūčių. Pavyzdžiui, neturėjimas savo laivyno, apie ką bus kalbama vėliau, sudarydavo kliūtis išlaikyti palankias užjūrio rinkas.

Tenka konstatuoti, kad Lietuva neturėjo sunkumų surasti savo medžiui rinkų, kurias vėliau sugebėjo išlaikyti ir susidaryti importuojančių kraštų tarpe pilną respekto vardą ir neabejotinai norą vėl palaikyti prekybinius ryšius ateityje.

f. Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės medžio eksporto politika. — Reta kuri besikuriančios Lietuvos ūkio šaka nebuvo vyriausybės globojama ir remiama. Medžio eksportas patyrė tokią globą ir dėmesį nuo savo pirmųjų dienų. Tuo būdu buvo parodyta iš vyriausybės pusės deramas tautos ūkio reikalų supratimas ir kėlimas. Niekas kitas nebuvo tokios autoritetingos paramos reikalingas, kaip miškai ir medžio eksportas. Išbėgus daugumai privačių miškų savininkų į Rusiją ar Lenkiją ir rengiantis pravesti žemės reformą, subruzdo likę savininkai ir visokie įgaliotiniai kirsti privačius miškus ir eksportuoti medį žaliavos forma į užsienį. Vyriausybė, norėdama suvaržyti kirtimą ir pagamintų rąstų išvežimą, dar 1919 m. rudenį įvedė eksportuojamam medžiui muito tarifus. Už medžio žaliavos išvežimą turėjo mokėti penkis kartus aukštesnį muitą, kaip už pusiau ar pilnus jo gaminius. Tačiau šis potvarkis galėjo tik mažai juntamų rezultatų duoti, nes medžio eksportas pradėjo platesniu mastu reikštis tik 1920 metais. Medžio žaliavos eksportas greitai susilaukė naujų, daug aukštesnių tarifų. Malkas galėjo parduoti užsieniui be muitų. Nauji eksportiniam medžiui muitai buvo taikomi pagal tūrį,

atsieit, ktm ar erdm ir pagal medžio rūšis. Tačiau į sortimentų rūšį nebuvo atkreiptas dėmesys ir čia pasireiškė didelė muitų tarifų silpnybė. Apsukrieji medžio pirkliai stengėsi parduoti užsieniui tik pačios aukščiausios kokybės sortimentus, kad galėtų užsitikrinti sau pelną.

Tai neigiamai atsiliepė į įvairios rūšies žemesnės kokybės lapuočių rąstų eksportą. Medžio gaminiams bei pusgaminiams muito tarifai pasiliko žymiai mažesni nei minėtieji. Už eksportuojamą medžio žaliavą liko aukšti tarifai iki paskutiniųjų nepriklausomo gyvenimo laikų.

Vyriausybė nenutraukė savo globos medžio eksportui ir vėlesniais laikais, ypač ūkio krizės metu ir įvedus *clearingo* sistemą. Toks vyriausybės dėmesys yra labai suprantamas ir teisingas, nes ir pačių miškų 80 % priklausė valstybei. Be to, ji, rūpestingų pareigūnų dėka, sugebėjo savo uždavinius pasigėrėtinai gerai atlikti. Daugiausia turėjo mūsų medžio eksportininkams padėti krizės metu, kurie savo lentpiūvėms nepajėgė pakankamai medžio žaliavos nusipirkiti.

Nukirstas medis, dėl, palyginamai, greito gedimo, negali ilgai miške gulėti. Todėl nuo 1931 m. Miškų Departamentas tiekė keletai lentpiūvių rąstus piauti komiso pagrindais. Lentpiūvės išpiautus medžio sortimentus parduodavo ir gautų pinigų dalį, kuri būdavo sutartyje nurodyta, grąžindavo Miškų Departamentui. Lentpiūvės gaudavo už parduodamą medį po 42-46 %, o medžio žaliavos tiekėjas likusią dalį. Vyriausybė per savo atstovybes užsienyje arba kitokiu būdu padėdavo sunkesniais atvejais surasti tinkamesnių medžiui rinkų. Įsigalėjus tarpvalstybinėje rinkoje *clearingo* sistemai, kuri pasižymėjo prekybinių ryšių balansiniu išlyginimu, t. y. pirkimu už tiek, už kiek perkama iš jo, valstybė, sudarydama su kitais kraštais ūkio sutartis, turėjo specialiai numatyti pozicijas ir medžio eksportui. Tai buvo sunkus klausimas ir ne visuomet mums pageidaujamai palankus. Pavyzdžiui, su Vokietija teko sudaryti net tris *clearingo* pagrindais ūkio sutartis. Iš jų pirmoji 1936 m. numatė medžio eksportui 1,26 milijono litų poziciją. Ta sutartis buvo 1938. VI. 5 d. atnaujinta ir medžio eksportui garantavo 5 milijonų litų poziciją, pagal kurią turėjo būti eksportuojama už 40 % vertės medis žaliavos forma. Ši sutartis Lietuvos medžio ir bendrajam ūkiui buvo labai nenaudinga. Atrodo, kad ji buvo sudaryta nelygaus derybose

partnerio principu. Pagal šią sutartį buvo grįžtama vėl prie aukšto medžio žaliavos eksporto. 1939 metų sutartimi Lietuva gavo savo eksportiniam medžiui Vokietijon jau net šešių milijonų litų poziciją. Su kitais kraštais dėl medžio eksporto irgi teko pačiai vyriausybei įsikišti.

Paminėtinas yra tas laikotarpis, kada Vokietija boikotavo prekybinius ryšius su Lietuva. To pasekmės buvo tos, kad jau 1935 m. medžio iš mūsų bemaž nepirko. Reikėjo rasti naujas pakeičiančias rinkas. Vyriausybei tarpininkaujant, pavyko mūsų medį parduoti padidintu kiekiu Anglijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir kitur. Prancūzija paskyrė mums 1934 m. kontingentą apie 25 kartus didesnį, kaip buvo prieš tai, drauge numušdama įvežamo medžio kiekius kitiems kraštams. Anglija ir Belgija tuo metu irgi pakėlė mūsų medžiui kontingentus. Buvo daugelis ir kitų medžio eksporte nesklandžių atvejų, kada vyriausybė turėjo specialiai ateiti pagalbon.

Mūsų vyriausybės palaikė nuolatinį su medžio eksporto institucijom bendradarbiavimą, jo dalinį vairavimą ir globą, ką pastebėjo net užsienio stebėtojai. Apie tai buvo plačiau parašyta *Internationale Holzmarkt* 1936.1.4.d., kur tokį vyriausybės medžio eksporto reikale laikymąsi pavadino *mustergültig* — pavyzdiniu. Mes galime šį užsieniečio pasisakymą tik patvirtinti ir pridurti, kad mūsų vyriausybė stengėsi padaryti tai, ko iš jos reikalavo pareigos supratimas ir miškų bei tautos ūkio interesai. Tikslumo dėlei tenka paaiškinti, kad medžio eksporto planai išeidavo iš miškų ūkio vadovybės, kuriuos vyriausybė priimdavo ir pagelbėdavo realizuoti. Kiek rūpindavosi čia patys privatūs pirkliai ir kokį sumanumą bei sugebėjimą parodė, matėme pirmiau, skaitydami apie medžio rinkų ieškojimą ir jų plėtimąsi.

g. Medžio eksportas ir prekybinis laivynas. — Vandens keliai tarptautinėje prekyboje yra visais atžvilgiais patogūs. Žmonija tai nuo senų laikų žinojo ir dėjo pastangų įsikurti prie gerų vandens kelių. Dar ir šiandieną tautos varžosi ne vien dėl strateginių, bet ir bendrai vandens kelių. Tautos, užvaldžiusios vandenis ir įkūrusios stiprų laivyną, tapo galingos ir turtingos imperijos. Kaip pavyzdys yra seniau Ispanija ir dabar Anglija. Vandens kelių ir laivyno reikšmė vis didėja. Tą vandens kelių reikšmę gerai žinojo ir mūsų proseniai.

Lietuva, turėdama gerą Klaipėdos uostą, galėjo savo prekių eksportą-importą palankiais keliais vystyti su užjūrio kraštais. Iš eksportuojamų dalykų sudarė, vietos ir svorio atžvilgiu, didelę dalį medis ir jo gaminiai. 1925-1939 m. laikotarpyje buvo iš Lietuvos kas metai eksportuojama vidutiniškai 485.000 tonų įvairių gėrybių, iš kurių apie 230.000 to arba 47% sudarė medis. Didelė dalis medžio, apie 130.000 to, ėjo į užjūrius vandens keliu. Tam medžiui pergabenti reikėtų 43 prekinių laivų, norint visą kartu pakrauti ir į vieną laivą po 3.000 to patalpinti. Skaitant, kad laivas per metus galėtų padaryti vidutiniškai 13 kelionių, Lietuvai reikėjo turėti mažiausiai 4 laivus po 3.000 to, kad būtų galėjusi medžio pristatymą vykdyti savomis priemonėmis. Medžio pristatymas pirkėjams vandens keliais per metus sudarydavo apie 5-7% gautų pajamų ir siekdavo iki 2 milijonų litų. Tai yra Lietuvos sąlygose dėmesio vertos pozicijos. Deja, mes savo prekinio laivyno tąm tikslui neturėjome ir tuos pinigus uždirbti leidom svetimiems. Neturėjimas savo laivyno, medį eksportuojant, sudarydavo ir kai kurių sunkumų. Pavyzdžiui, ūkio krizės metu medžio eksportininkų, turinčių savo prekinį laivyną, buvo sudaryta sutartis, pagal kurią turėjo būti stebima, kad nė vienas kraštas neperžengtų jam nustatyto eksportuoti kiekio ir, laikantis šio susitarimo, buvo skiriami medžio transportui laivai. Sovietų Sąjunga prie šios sutarties neprisidėjo. Tačiau Lietuvos medžio užjūrin išgabenimas buvo šiuo susitarimu techniškai iš dalies apsunkintas. Be to, nevisuomet galėdavom pagal reikalą užsakyti laivus. Reikėjo ir mums turėti keletą laivų, medžiui pervežti upėmis.

Apskritai sakant, Lietuvos medžio eksportas dėl savo prekinio laivyno neturėjimo, ne tik didelių finansinių nuostolių turėjo, bet ir dažnai juto nesklandumų. Juk mes vien dėl neturėjimo savo prekinio laivyno turėjome atsisakyti medžio eksporto į Palestiną, Australiją, Pietų Afriką, Pietų Ameriką ir kitus tolimesnius kraštus. Ten buvo mūsų medžiui palankios rinkos, bet transporto išlaidos, kurios ėjo svetimo krašto kišenėn, vertė ryšius nutraukti. Mes prieš kitus pajūrio kraštus turėjome gėdintis dėl nesidomėjimo laivynu. Mūsų laivynas 1940.I.1. d. turėjo 11 laivų, viso 11.340 brutto registrinių tonų, o latvių siekė 103 su 201.063 btto, gi estų net 316 su 215.470 btto. Tiesa, mes turėjome tik vieną gerą uostą, o minėtieji kraštai net po keletą, tačiau vis tiek negalime dėl to apsileidimo, kurį būtų galima pavadinti

nusikaltimu, rasti pasiteisinimų ir rimtų jam priežasčių. Nesidomėjimas savo laivyno statymu buvo viena iš didžiausių mūsų vyriausybės klaidų, o tų asmenų, kuriems šis tautos ūkiui svarbus klausimas buvo patikėtas, galima apsileidimą, nesugebėjimą, jeigu jau ne piktą valią įtarti. Valstybė lengvai galėjo, prisidėdama savo akcijomis, padėti kurti laivų statymo bendroves. Jeigu tuos pinigus, kuriuos išleisdavo svetimiems kraštams už mūsų prekių pervežimą — kiekvieneriais metais apie 4-4,5 milijono litų — būtų investavę į savo laivų statybą, tai Lietuva neabejotinai būtų turėjusi tokios apimties prekinį laivyną, kuris būtų galėjęs bent didele dalimi savo eksportines gėrybes pristatyti užjūrio pirkėjams. Lietuva dėl savo juokingai mažo prekinio laivyno išsiskyrė iš visų pažangiųjų pajūrio kraštų. Pavyzdžiui, Norvegija, kuri gyventojų skaičiumi bemaž prilygo Lietuvai, prieš karą buvo ketvirtoje vietoje savo prekybinio laivyno didumu pasaulyje. Mes galėjome net ir kuklesnio prekinio laivyno pagalba pakelti savo krašto ūkį ir būti tuo atžvilgiu mažiau priklausomi nuo kitų.

Aiškus tad prekinio laivyno klausimas ir dar didesnė jo reikšmė medžio eksportui. Tai turime nepamiršti ir ateityje senos klaidos nepakartoti.

LAIVŲ JUDĖJIMAS KLAIPĖDOS UOSTE 1925-1938 m.[18]

Metai	Atplaukė laivų				Pakrovimas	
	Iš viso		Iš jų lietuviškų		Gauta	Išsiųsta
	Skaičius	Ntto 1000-čiai	Skaičius	Ntto 1000-čiai	Tonomis	
1925	748	328,6	37	11,3		
1930	960	499,8	39	21,2	221.983	475.943
1935	1.225	691,3	48	27,5	441.107	666.023
1936	1.371	788,5	95	36,7	462.313	810.666 *
1937	1.414	844,7	109	42,1	370.137	968.987 *
1938	1.544	910,9	154	71,2	516.549	726.522

* Lentelėje minimi laivai 1936 ir 1937 metais prekių išvežė daugiau, negu tų laivų talpumas leido. Tokius davinius autorius, rado nurodytame šaltinyje.

[18] *Lietuvos Žemės Ūkis ir Statistika*, Dillingenas 1948, 126 psl.

Laivų judėjimas, kaip matone, nepaprastai augo, lygiai kaip ir krovinių kiekis. 1938 m. mes savo laivais aptarnavome vos dvyliktą dalį eksporto ir tai daugiau į artimesnius kraštus. Tais pat metais reikėjo apie 900.000 to talpos laivyno, kad būtume galėję tuojau pat pakrauti savo eksportuojamus dalykus.

Lietuva, netekdama Klaipėdos krašto, nustojo vienintelio savo uosto, per kurį prekiavo su užsieniu, dalies savo teritorijos su žmonėmis bei jų turtu ir ten sutelktos, ypatingai medžio, pramonės.

Ateityje turėtume visomis išgalėmis kurti savo prekybinį laivyną.

h. Ūkio krizių įtaka medžio rinkoms. — Ūkio krizės nuo šio šimtmečio pradžios pradėjo dažniau reikštis. Jos kyla dėl daugelio priežasčių. Yra įsteigti net specialūs institutai, kurie stebi, tiria ir nustato prognozes. Pirmąjį tokios rūšies institutą įsteigė 1922 m. Sovietai Maskvoje. Paskui padarė tai J.A.V., Anglija, Prancūzija, Vokietija ir kiti kraštai. Sunkiai galime suprasti Sovietų ūkinės krizės instituto paskirtį. Manyčiau, jie pradėjo darbą, norėdami ištirti, kaip kitur ūkio krizę sukelti ir iš to sau politinį kapitalą sudaryti.

Ūkio krizės simptomai pasireiškia pirmiausia statybai mažėjant, krentant geležies ir plieno gamybai ir siaurėjant kitų dažniausiai vartojamų dalykų gamybai. Medis šiuo moderniu laiku retai kurioje gamyboje ir darbuose nenaudojamas. Ypač statyboje, kur pirmiausia pajuntamas ūkinių sukrėtimų artėjimas, medis sudaro stambias apyvartos pozicijas. Tačiau pačios ūkio krizės metu medis vien dėl nepaprastai didelio panaudojimo būdų ir, palyginti, greitos sunaudojimo apyvartos yra, reliatyviai imant, daugiau rinkoje reikalaujamas, kaip geležies ir kitų metalų gaminiai. Medžio eksportas jautriai paliečiamas net ir ūkinių depresijų atvejais.

Nors Lietuva ir žymiai mažiau, kaip pramonės kraštai, turėjo rūpesčio dėl 1930 m. prasidėjusios krizės, tačiau mūsų besikuriąs ūkis negalėjo būti pasirengęs ją sutikti ir bent sušvelninti. Primintina, kad žemės ūkio kraštuose miškų ūkio krizė pasireiškia vėliau ir kiek švelniau. Tai pasitvirtino ir Lietuvoje. Mūsų medžio eksportas pajuto ūkio krizę, nes reikėjo neįkalkuliuotai sumažinti kiekį ir sutikti su kritusiomis kainomis. Prasidėjus ūkiniam

pakrikimui, Lietuvoje medžio kirtimas valstybiniuose miškuose palengva kilo. Tačiau medžio paklausa viduje pradėjo mažėti. Norint išvengti nukirstų medžių gedimo miške, vyriausybė pradėjo spygliuočių rąstus tiekti nepajėgiančioms pirkti lentpiūvėms. Tuo būdu pavyko išvengti juntamų nuostolių dėl medžio sugedimo miške. Bet medžio rinkos sunkumai, ypačiai užsienio, nebuvo dar tuo pašalinti. Lietuva, neturėdama miškų ūkyje pageidaujamo rezervo pinigų forma, negalėjo susiaurinti kirtimų, ką padarė Skandinavijos ir keletas kitų medžio pertekliaus kraštų. Mūsų medžio eksportas, nors ir buvo dedama pastangų, krito ir gerokai nukentėjo. Sovietai, gerai išstudijavę ūkio krizės pasekmes, pradėjo nuo 1930 m. sustiprintai tiekti prieinamiausiomis sąlygomis savo medį užsienio rinkai. Toks jų apgalvotas žygis labai sukrėtė visų tiesioginių ir artimesnių kaimynų medžio eksportą. Lietuva irgi nemažiau kaip kiti kraštai tą neįprastą konkurenciją patyrė. 1931 m. buvo mums eksporto atžvilgiu patys blogieji, nes negalėjome parengto kiekio ir bent pakenčiamomis kainomis parduoti.

Vėliau medžio eksportas metai iš metų augo iki pasiekė normalaus lygio. Pati ūkio krizė tęsėsi apie ketverius metus, tačiau mūsų medžio eksportas kiekybiniu požiūriu nukentėjo tik dvejus metus.

Ar buvo racionalu išlaikyti medžio eksportą apimties požiūriu, kada krito jo kainos, normalių laikų didumo, matysime vėliau. Lietuvoje ūkio krizė palietė medžio eksportą ne daugiau kaip ir kitus kaimyninius kraštus. Josios metu ir medžio išvežimas svetur, nežiūrint, kokiomis sąlygomis, priklausė jau nuo krašto ūkio interesų ir turėjo pagal juos derintis.

Dedamoji lentelė parodo svarbesniųjų medžio eksportininkų ūkio krizės metu rinkoje patirtus svyravimus (žr. 486 psl.).

Visi kraštai, išskyrus Sovietų Sąjungą, ūkio krizės metu savo medžio eksportą beveik proporcingai sumažino. Per trejus 1930-1932 ūkio krizės metus medžio eksportas sumažėjo, įskaitant Sovietų Sąjungos padidintą eksportą ir sulyginant su normaliais 1928 m., taip : 1928 m. eksportuota 80,4 milijono ktm, 1930 m. 63, 1 milijono ktm, 1931 m. 52,3 milijono ktm ir 1932 m. 48,7 milijono ktm, arba santykyje 100:78:65:60. Tais metais ūkio krizė dar nesibaigė ir medžio eksportas dar nekilo. Todėl matome, kokios didelės reikšmės ūkio krizė turi medžio eksportui. Va-

dinas, tuo metu medis yra labai susiaurintai vartojamas, tačiau, jai praėjus, medžio eksportas pasiekia tik buvusią normalių laikų apimtį. Tai galima paaiškinti sustiprintu ūkio krizės metu savo miškų kirtimu ir ribotu paties medžio sunaudojimu, juk ir maisto produktų ūkio krizės metu mažiau išvežama. Vadinas, žmonės tokiais ūkinio sukrėtimo laikais žymiai mažiau suvalgo.

MEDŽIO EKSPORTAS 1927-1932 m.
(Milijonais žaliavos ktm) [19]

Kraštas / Metai	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Lietuva	0,6	0,8	1,1	0,9	0,5	0,6
Sovietų Sąjunga	5,1	6,7	12,6	16,5	14,0	12,9
Švedija	18,2	18,7	22,0	19,0	16,2	14,4
Suomija	17,4	16,5	16,5	13,5	12,3	12,5
Norvegija	3,9	4,3	4,7	4,3	3,3	4,0
Lenkija	13,4	10,1	7,7	5,8	3,9	2,2
Latvija	2,0	2,5	2,5	2,4	1,4	1,1
Estija	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	1,0

Matyt, Lietuva ūkio krizę pernešė, reliatyviai imant, žymiai lengviau kaip kiti kraštai, ypač pramonės, ir savo medžio eksportą ne tik nuo grėsusio suirimo apsaugojo, bet ir metai iš metų stiprino. O pati ūkio krizė veikė medžio eksportą neigiamai labai stipriai.

i. Eksportinio medžio kainos ir jų svyravimas. — Medžio kainos ir jų svyraviamai užsienio rinkoje priklauso nuo tų veiksnių, kurie daugiau veikia importininką kaip eksportininką. Dažnai medžio pertekliaus kraštai gauna nenumatytai didelius medžio pareikalavimus ir net geresnėmis sąlygomis arba nesulaukia tų pirkėjų susidomėjimo, kokio laukia. Medžio kainos tarptautinėje rinkoje priklauso daugiausia nuo bendros ūkio padėties. Konjunktūros metu jos kiek pakyla, o ūkio depresijos ir krizės metu krenta. Pasitaiko ir tokių atvejų, kad stambieji medžio importi-

[19] DR. A. ŠKĖRYS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburgas im Breisgau 1947, 105 psl.

ninkai kainas mėgina netiesiogiai diktuoti. Anglija, būdama didžiausias pasaulyje medžio importininkas mėgdavo tai daryti. Londonas veikė kaip pasaulio medžio eksporto-importo centras. Didesnėje Europos dalyje net ir eksportinio medžio kainos buvo žymimos anglų valiuta. Normaliu laiku kiekvienais metais rudenį, prieš pradedant užpardavimus, pasirodydavo iš Londono medžio kainoraščiai. Anglija, importuodama per metus iki 40 milijonų ktm medžio, galėjo sau tokį svarbų vaidmenį pasisavinti, o kiti, kad ir ne mielai, turėjo prie kainų taikintis. Paprastai Anglijos rinkoje medžio kainos buvo geros. Su jomis negalėjo lygintis Prancūzijos, Belgijos ar Italijos kainos.

Kainos ne visų medžio sortimentų lygiai svyravo. Medžio žaliavų kainos mažiausiai svyruodavo. Jautriausi kainų atžvilgiu buvo tokie gaminiai, kurių gamybos technika tobulėjo ir produkcija kilo. Iš tokių svarbesnių medžio pusgaminių buvo celiuliozė ir fanera.

Kalbant apie ūkio krizės įtaką eksportiniam medžiui, tenka pripažinti, kad ji buvo didelė. Jos metu medžio kainos krito ir nepajėgė atsigauti iki normalaus lygio. Tarptautinėje Anglijos rinkoje kainos Lietuvos medžiui ūkio krizės metu atrodė taip :

Metai	1929	1930	1931	1932
Medžio žaliava	89	77	55	31
Piautas medis	268	90	229	163
Celiuliozė	629	605	585	493
Medžio gaminiai	183	384	142	111

Kainos suprantamos litais už vieną toną. Jos 1932 metais buvo net 40 % kritusios, lyginant su 1929 m. Be to, matome, kad ne visų medžio rūšių kainos lygiai svyravo. Medžio žaliavos ūkio krizę stipriausiai pajuto. Josef Awater pavaizdavo ūkio krizės įtaką medžio eksportui, remdamasis 1913 m. daviniais, šitaip :

Metai	1913	1929	1930	1931	1932
Pušis 3 × 9 colių *fob* Klaipėda	100	126	128	107	77
Fob Klaipėda eglė 3 × 9 colių	100	122	124	106	76

1932 m. mūsų eksportinio medžio kainoms, lygiai kaip ir kituose kraštuose, buvo fatališki. Būdinga yra tai, kad 1930 m.

kainos dar kilo, kada pramonės kraštuose ūkinė krizė jau buvo stipriai pasireiškusi. Lietuvoje tais metais buvo pasiektos už eksportinį medį rekordinės kainos. Todėl metai vėliau kainų kritimas buvo ypač ryškus. Norėdamas plačiau mūsų eksportinio medžio kainas pavaizduoti, dedu ir vėlesnių metų duomenis, kurie nėra taip geri, kokius buvo stengtasi pasiekti. Jie atrodė šitaip:

LIETUVOS EKSPORTINIO MEDŽIO KAINŲ VYSTYMASIS [20]

(Kaina litais už toną)

	1930	1935	1936
Malkos	43	31	34
Medžio žaliava	123	59	59
Popiermalkės	40	25	30
Piautas medis	237	102	100
Fanera	1.912	775	675
Celiuliozė	605	197	185

Kaip matome, kainos krito katastrofiškai ir iki paskutiniųjų nepriklausomybės metų nedaug pasitaisė. Dėl šių duomenų kiek paabejoju, tačiau didelio nukrypimo nuo tikrovės nebuvo. Be to, vaizduoją duomens yra visur tik apytikriai, nes griežtai nustatytų eksportinio medžio kainų nebuvo. Net ir medžio pirkliai gaudavo už tokios pat rūšies parduotą medį nelygias kainas.

Iki šiol matėme daugiausia savo eksportinio medžio kainas ir jų svyravimą ūkio krizės metu. Nusiraminimui tenka pripažinti, kad kiti kraštai turėjo patirti dar didesnių nuostolių. Lietuva tuo metu pardavė savo medį daugiausia Anglijai, kur aukšta valiuta ir palyginti geros kainos apsaugojo dar nuo didesnių nuostolių.

Prie taip didelio medžio kainų kritimo prisidėjo didele dalimi Sovietų Sąjunga. Jinai pritaikė net dumpingo sistemą. Užėjus ūkio krizei, ji niekam nelauktai patiekė Europos rinkom padidintus kiekius medžio ir pirmoji, savo iniciatyva, numušė kainas. Tokia Sovietų medžio politika Švedijos ir Suomijos padėtį nepaprastai apsunkino. Net diplomatiniu keliu buvo mėginta nenormalumus išlyginti, bet Sovietai ėjo savo pasirinkta krypimi tolyn.

Eksportinių medžių svyravimas buvo dažnas. Tačiau toks

[20] Ten pat, 109 psl.

staigus kritimas, koks įvyko 1931-1933 m., retai kada istorijoje pasitaiko. Dar nuostabiau tai, kad medžio kainos neatsigavo, ir net paskutiniaisiais prieš karą metais nepasiekė 1913 m. lygio. Toks reiškinys yra būdingas ir dar daugiau nenormalus. Krintant medžio kainoms, didėja apyvarta ir krinta naudojimo racionalumas. Eksportinio medžio kainų kritimas bemaž prilygo geležies ir jos gaminių kainų kritimui. Reguliuojant pokriziniais metais medžio kainas, jeigu tai buvo daroma, nebuvo atkreipta dėmesio į tuos faktorius, kurie galėtų greitu laiku kainų kilimą iššaukti, tuo būdu eksportinio medžio kainos neatitiko savo, reliatyviai imant, aukštos vertės. Paskutinysis karas, sumažindamas medžio išteklius ir pakeldamas jo pareikalavimą, prisidėjo prie kainų pakilimo, kurios dar ir šiandien nerodo tendencijos kristi. Normuojant medžio kainas tarptautinėje rinkoje, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad medis yra palengva ir po lygiai priauganti gėrybė, kurios ištekliai bemaž neturi galimumų didėti, o paklausa nesustabdomai didėja ir didės. Medžio kainos turėtų kuo mažiausia svyruoti, ypačiai smukimo kryptimi.

B. Medžio eksporto ir pardavimo būdai

a. Medžio eksporto papročiai. — Medis, kaip retai kuri prekė, turi tarptautinėje rinkoje savo papročius, pardavimo būdus ir net specialių specifinės reikšmės terminų. Europoje tie prekybiniai papročiai yra gana gimininigi.

Medis gali būti perkamas-parduodamas, abiem partneriam asmeniškai dalyvaujant, raštiškai arba per tarpininką, maklerį. Pirkėjas gali, pagal ankstesnius telefonu ar raštu susitarimus, atsiųsti užpildytą ir pasirašytą penkiuose egzemplioriuose sutartį, kurią pardavėjas pasirašo ir, pasilikęs du egzempliorius, siunčia atgal. Tą patį užpirkimą gali atlikti makleris, kuris už tai gauna du procentus provizijos. Sutartys daromos dažniausiai rudenį, o medis siunčiamas, nesant specialaus reikalavimo, sekantį pavasarį. Yra parduodama, atsižvelgiant į tai, kas pasiima pristatymo išlaidas, pagal terminą *cif.* (*coast insurence*), t. y. kada pristatymo išlaidas padengia pardavėjas, ir *fob* (*free on board*), kai išlaidas padengia pirkėjas. Esant nesusipratimui dėl pakrauto medžio kokybės ar kiekybės, turi būti kuo greičiausia, trijų dienų būvy, paduotas pareiškimas. Ginčų betarpiškai nepašalinus, sprendžia trečiųjų

teismas. Medžio rūšiavimo papročiai buvo įvairūs. Iš jų daugiausia žinomi švedų, Rygos, Klaipėdos ir kiti. Pakrovus laivan medį, įduodavo kapitonui matavimo lapus, sąskaitas dažniausiai siųsdavo paštu. Sutarties teksto pabaigoje stovėdavo parašyta pastaba *force majore*. Šiuos žodžius reikėjo suprasti taip, kad laivų nepakrovimas nustatytu laiku galėjo būti pateisinamas tik dėl streikų, gaisro, karo, epidemijos ar kitokių svarbių, pardavėjo fizinį bei dvasinį pajėgumą prašokančių, priežasčių. Sąskaitas už pakrautą medį dažniausiai turėdavo apmokėti pradedant iškrauti laivą. Taip atrodo svarbesnieji medžio prekybos ryšiai tarptautinėje rinkoje.

Medis gali būti parduodamas ir miške ant kelmo. Toks pardavimo būdas pasirodė Lietuvoje tik pirmaisiais nepriklausomybės metais, o kituose keliuose Europos kraštuose, dažniausia Balkanuose, buvo vartojamas iki paskutiniojo karo. Tai yra vienas iš nenaudingiausių pardavėjui būdų.

Lietuvoje, kaip ir kitur, užsienietis, norėdamas pirkti medį miške ant kelmo, turėjo įrodyti savo ūkinį pajėgumą, pateikti garantijas ir asmens kvalifikacijas.

Be to, turėjo įmokėti ar įnešti depozitan nuostatais nustatytas sumas. Šis eksportinio medžio pardavimo būdas Lietuvoje neprigijo, nes atitinkamos įstaigos laiku pastebėjo jo nuostolingumą. Vėliau mūsų vietiniai medžio pirkliai bei pramonininkai tiesiog parduodavo užsienio rinkoje.

Dažnai užsienio medžio rinkoje, ypatingai depresijos ir ūkio krizės metu, reikalaudavo nurodyti medžio kilmę, kadangi ne visuose eksporto kraštuose ar jo dalyje buvo lygiai geras medis. Londono rinkoje turėjo labai gerą paklausą Lietuvos, Latvijos ir keleto kitų kraštų pušys. Turėjo net specifinius pavadinimus kaip: «Vilniaus» ar «Rygos» pušys, kuriuos pirkėjai kartais net ir sutartyje nurodydavo. Užsienio medžio prekyboje sutartims sudaryti naudojo tarpininkus, maklerius, kurie už savo darbą gaudavo po 2% nuo gautos už parduotą medį sumos. Maklerių tarpininkavimas yra medžio prekyboje gana senai praktikuojamas ir abiem pusėm naudingas, ypač ūkinės depresijos metu ar norint surasti naują rinką. Lietuvoje tokiais maklerių patarnavimais ir mūsų eksportininkai pasinaudodavo. Tačiau, parduodant medį nuolatiniams klientams, pardavėjai paprastai išsiversdavo ir be tarpininkų sutaupydami išlaidas.

Primintina ir tas faktas, kad Anglijos rinkai buvo tiekiami medžio sortimentai ne metrine sistema. Sortimento ilgis buvo išreiškiamas pėdomis, plotis ir drūtumas coliais, o tūris — standartais (1 stand. = 4,67 cbm).

Kaip medžio importo, taip ir eksporto kraštai jokių bendrų organizacijų, saistančių parduotiną ar pirktiną medžio kiekį bei kainą, neturėjo. Tik regioninės tokio pobūdžio kraštų grupės burdavosi, ypač pašlijusios rinkos metu, kad galėtų lengviau atstatyti normalią eksporto padėtį. Medžio eksporte paprastai pardavėjas turi derintis prie pirkėjo, todėl ir producentų gera organizacija galėtų daug prisidėti prie normalios, t. y. be žymių svyravimų kiekio ir kainų atžvilgiu, medžio prekybos išlaikymo. Tuo pačiu galėtų kiek sulaikyti kai kuriuos kraštus nuo pažeidimo naturalių medžio išteklių t. y. nuo perdidelių kirtimų ir eksporto. Tačiau iš kitos pusės yra pavojus, kad gali susidaryti tarptautiniai medžio eksporto monopoliai, kurie, turėdami vienašališkus interesus, vargiai pajėgtų atitikti bendrus, net ir savo kraštų interesus. Būtų tad naudinga, kad medžio eksporto kraštai, turiu galvoje Europą, sukurtų tokią organizaciją, kuri turėtų gerus ryšius su atitinkamų kraštų miškų vadovybėmis, atstovaujančiomis ir vyriausybę. Ji turėtų stengtis vykdyti tokios apimties medžio eksportą, kuris nepažeistų normalių medžio išteklių ir kad medžio kainos būtų patenkinamos bei visiems priimtinos. Konkurencija, numušant medžio kainas, turėtų būti sudrausta. Prieš karą buvo, kaip minėta, tarptautinė organizacija, kuri domėjosi daugiau informaciniais ir medžio pirkimo-pardavimo reikalais bei jų sklandesniu palaikymu. Tačiau toji organizacija tik labai ribotai rūpinosi pagrindinėmis, medžio išteklių ir deramų kainų išlaikymo, problemomis. Ji net ir informacinį *Internationaler Holzmarkt* laikraštį leisdavo.

Lietuva tarptautinius medžio eksporto papročius ir būdus ne tik gerai žinojo bei sėkmingai pagal juos veikė, bet drauge prisidėjo prie jų tobulinimo ir geresnių rezultatų siekimo.

b. Tarptautinėje medžio rinkoje vartojami terminai, sutrumpinimai ir ženklai:

Cif — *Coast, insurance, freight.* Kada pardavėjas pristato parduotą medžiagą vandens keliais į sutartą uostą be iškrovimo ir muito išlaidų.

fob — free on board. Kada pardavėjas pristato medžiagą savo išlaidom iki išsiunčiamojo uosto, prie laivo. Pakrovimo išlaidas apmoka pirkėjas.

Incaso — mokesčiai bankui už vekselių bei prekybos dokumentų inkasavimą ir kitus patarnavimus.

Skonto — nuolaida nuo sąskaitos, *fob* sumos, kai moka grynais pinigais, arba nuolaida daroma apmokant sąskaitas per tam tikrą laiką (paprastai trumpą) arba tik savotiškas būdas pardavimo kainai nustatyti (labai retais atvejais).

Tarpininko provizija — mokestis medžio makleriui, suradusiam pirkėją ir padėjusiam sutartį sudaryti, 2-3 % nuo pardavimo sumos, atskaičius transporto išlaidas (dažniausia 2 %).

Delcredere — mokesčiai bankui arba firmai, kuri garantuoja už dokumentų išpirkimą, arba pati išperka dokumentus.

Neto fob — kaina, kuri lieka už medžiagą išsiuntimo uoste, atskaičius važtą ir visokius mokesčius.

Franko Waggon — parduoto medžio kaina, už kurią pardavėjas pristato prekę iki sutartos geležinkelio stoties savo išlaidomis.

Circa, ca, apie — kalbant apie perkamos medžiagos kiekį gali svyruoti iki 10 %, kalbant apie perkamos medžiagos sortimentų ilgį ir plotį iki 5 %.

cbm, fm (*Festmetter*), *ktm*, — kubinis metras miško medžiagos.

cbf — kubine pėda (cbm — 35.317 cbf).

Stds — standartas (4,67 cbm arba 165 kub. anglų pėdos).

Quebeko standartas — 6,489 cbm arba 229,8 kub. anglų pėdų (Kanados piauto medžio tūris).

' — pėda,

" — colis,

"' — linija.

Registrinė tona (Registertona) — 100 kub. angl. pėdų — 2,832 cbm.

1 *load* — 50 kub. angl. pėdų. Anglų medžiui matuoti tūrio vienetas, vartojamas didelių balkių — šliperių ir timberių prekyboje.

1 *Last* (ąžuolų) — 65 kub. Reino pėdų.

1 *Last* (lentų) — 100 lentų 12' ilgio, 10" pločio ir 1" storio.

1 *Schiffslast* (laivo *Last*) — svorio vienetas laivo važtai apskaityti. Jis yra lygus 2.000 kg, arba 4,24 cbm, arba 1,5 registrinės tonos.

1 *tona apvalių rąstų* — 40 angl. kub. pėdų, arba 1,13 ktm (ne visoms medžio rūšims).
1 *jardas* — 3 angl. pėdos arba 0,9144 m.
1 *kub. jardas* — 27 kub. pėdos arba 0,765 cbm.
1 *aršina* — 16 verškų arba 28 angl. col. arba 0,71 m.

c. Eksportinio medžio tūrio vienetai ir jų redukavimo koeficientas. — Pasaulyje medžio ir jo gaminių bei pusgaminių tūris, net ir paskutiniaisiais metais, buvo išreiškiamas įvairiausiais matų vienetais. Europoje, pavyzdžiui, Anglija nenorėjo atsisakyti nuo senosios matų sistemos ir įvesti metrinę. Tačiau ir kiti kraštai, kurie jau nuo seniai vartojo metrinę sistemą, negalėjo prieiti prie vienodų vienetų, kuriais išreikštų eksportuoto medžio tūrį. Suvienodinimas turi svarbios reikšmės tarptautiniam medžio eksporto centrui, kuris renka duomenis ir specialiais leidiniais paskelbia. Prie medžio matų suvienodinimo teko iniciatoriams daug darbo įdėti, ypač M. Endres, M. Grottian, Sprengers ir kitiems. Vis dėlto dar daugelis Europos kraštų vartojo įprastus mato vienetus iki pat paskutiniojo karo. Po karo tas klausimas, dėl politinio chaoso ir svarbesniųjų medžio eksporto kraštų okupacijos, nesulaukia energingo užbaigimo, nors jis ir dabar nėra nustojęs aktualumo.

Lietuvos eksportuojamas medis buvo išreiškiamas irgi įvairiais tūrio matais. Pavyzdžiui, rąstai, sparmedžiai, popiermedžiai ir malkos — kietmeteriais, erdmeteriais, tonomis, standartais ir kitaip, o medžio gaminiai tonomis ir gabalais. Kiti kraštai išreikšdavo savo medžio ir to paties sortimento tūrį skirtingais mato vienetais. Medžio eksporto centrui toks įvairus duomenų teikimas sudarydavo sunkumų, tačiau ne pačius svarbiausius. Medžio pramonės ir prekybos žinovai ir ekspertai priėjo išvadą, kad teisingiausias medžio tūrio vienetas užsienio rinkoje yra vadinamasis «žaliavos kietmeteris» vėliau visur rašomas žal. ktm. Šis tūrio vienetas yra vartojamas pažymėti tam medžio kiekiui, kuris reikalingas parengti bet kokio medžio pusgaminiui ar gaminiui. Paprastai, vartojant kietmeterio terminą, suprantama, kad kalbama apie žaliavos vienetą. Kai mes žymim eksportuojamo medžio pusgaminius ar gaminius žal. ktm, yra labai svarbu žinoti, kiek, pavyzdžiui, reikia sunaudoti medžio žal. ktm, norint gauti vieną kubinį metrą ar toną lentų, celiuliozės, faneros ir t. t. Tas

medžio žaliavos vienetas, kuris reikalingas pagaminti, pavyzdžiui, vienai tonai celiuliozės, faneros ar popieriaus arba kubiniam metrui lentų, balkių, pabėgių ar panašiai, ir yra vadinamas redukavimo koeficientu. Jis negali būti visiems kraštams vienodas, nes priklauso nuo medžio kokybės. Pavyzdžiui, Lietuvoje, norint pagaminti vieną cbm lentų, tokios pat kokybės, reikės pušinių rąstų mažiau, kaip Prancūzijoje, nes mūsų pušys žymiai geresnės. Todėl kiekvienas kraštas turėtų nustatyti savo eksportinio medžio gaminiam ir pusfabrikačiams redukavimo koeficientus. Mūsų parduotam užsienio rinkoje medžiui Centrinis Medžio Statistikos Biuras pritaikė Vokietijos ir šiaurės Europos kraštų koeficientus. Dabar pasinaudoju irgi įvairių autorių nustatytais redukavimo koeficientais, kurie daugumai sortimentų yra, mano manymu, kiek didoki ir atrodo šitaip [21].

1 tona ąžuolinių blokų — 1,11 žaliavos ktm, pagal Endres
1 » drebulinių,-pušinių ir eglinių rąstų — 1,67 žal. ktm, pagal Endres ir Köstler
1 » kitokių rąstų — 1,5 žal. ktm.
1 » popiermalkių ir malkų — 2 žal. ktm, pagal Sprengers ir Endres
1 » lentų, blankų ir kito piauto medžio — 2,78 žal. ktm, pagal Endres
1 » baldų ir kitų medžio gaminių — 3,33 žal. ktm, pagal Endres
1 » faneros — 4,00 žal. ktm, pagal Sprengers
1 » celiuliozės — 4,75 žal. ktm, pagal Sprengers
1 » degtukų kotelių — 2,78 žal. ktm, pagal Sprengers
1 » popieriaus ir kartono — 2,6 žal. ktm, pagal Endres

Būtų geriausia, kad kiekvienas kraštas teiktų tokiai medžio eksporto centrinei įstaigai žinias apie parduotą svetur medį žaliavos ktm, nurodydami redukavimo koeficientus, o viduje naudotųsi drauge ir įprastais senaisiais matais.

Toks eksportuoto medžio duomenų parodymas žal. ktm turi ir neigiamų pusių. Pirmiausia medžio importininkams užpajamuojamas ir tas medžio kiekis, kuris atkrinta beruošiant gautus pusgaminius ar gaminius, o eksportininkui — priešingai, tas medis lieka ir nėra nurašomas. Tačiau toks negerumas nepakeičia medžio vertinės padėties. Būtų labai pravartu, kad ir medžio importininkai oficialiems tikslams lygiagrečiai naudotų ir naujus mato vienetus, nors faktinai tarp pirkėjų ir padavėjų neabejotinai liks įprasti senieji mato vienetai.

[21] Ten pat, 157 psl.

d. Medžio eksporto apimtis. — Žinodami medžio eksportą saistančius faktorius, dabar panagrinėsime pačią jo apimtį. Eksportuojama buvo tiek, kiek kitiems kraštams jo trūkdavo. Kiek medžio buvo eksportuojama, sunku tiksliai ir pasakyti, nes patiekti statistiniai duomenys kelia abejonių. Pavyzdžiui, medis, kurį Europos kolonijiniai kraštai gabeno iš Afrikos, Azijos ir kitur, statistikoje nefigūruoja. Be to, smulkesnieji medžio eksportininkai tenai irgi nerandami. Tos neįtrauktos pozicijos turėtų būti kiekio atžvilgiu nemažos, o dar aukštesnės — vertės atžvilgiu. Tačiau patiektieji duomenys, be minėtų kiekių, sudaro pakankamą vaizdą apie medžio tarptautinėje rinkoje cirkuliaciją, kuri buvo kolosaliai didelės apimties. 1925-1939 m. laikotarpyje pasaulyje buvo eksportuota apie 1.535 milijonus žal. ktm medžio, arba į metus po 118 milijonų žal. ktm. Iš to kiekio Europai, įskaitant ir Sovietų Sąjungą, tenka apie 80 milijonų žal. ktm arba 67 %. Lietuvos eksportas sudaro tik apie 1 % bendro Europos medžio eksporto, nors josios metinis prieauglis siekia 1,4 % bendrojo Europoje medžio prieauglio.

Medžio eksportas nuo 1925 iki 1929 m. pakilo 20 % ir pradėjo kristi atgal. 1932 m. sudarė vos 66 % 1929 m. kiekio. Paskiau pradėjo palengva kilti, tačiau dar 1937 m. eksportuoto medžio kiekis stovėjo apie 13 milijonų žal. ktm žemiau kaip 1929. Dedama lentelė vaizduoja medžio eksporto eigą svarbiausiame prieš paskutinį karą laikotarpyje (žr. 496-497 psl.).

MEDŽIO EKSPORTAS PASAULYJE 1925-1938 m.[22] Milijonais žal. ktm

Kraštai	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Vokietija	3,7	5,5	4,2	4,1	5,2	5,9	5,8	4,4	3,7	3,3	3,0	2,9	2,8	1,6
Austrija	5,9	5,5	6,6	7,6	6,5	5,5	4,3	3,2	3,7	4,2	4,6	4,3	5,8	2,3
Bulgarija	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Suomija	14,8	15,6	17,9	17,1	17,0	14,1	12,9	13,4	16,5	18,7	19,2	20,8	21,8	18,0
Prancūzija	4,0	3,6	3,8	3,8	3,2	2,6	1,7	0,8	0,6	0,6	0,9	0,9	1,3	1,7
Norvegija	4,6	4,1	4,2	4,6	4,8	4,3	2,8	4,0	3,7	3,9	3,9	4,2	4,6	3,5
Lenkija	7,6	11,0	14,0	10,5	7,9	6,3	4,2	2,4	4,1	4,7	4,2	4,1	4,1	3,9
Portugalija	0	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,5	0,5	0,7	0,3	0,3	0,5	0,4
Rumunija	5,6	5,1	4,4	4,7	4,6	3,6	3,4	2,2	1,7	2,5	2,5	2,9	3,1	2,6
Švedija	16,5	16,2	18,2	18,1	22,0	19,1	16,2	14,7	19,2	19,8	19,2	20,8	22,7	17,7
Čekoslovakija	7,6	1,5	7,5	6,2	4,7	4,0	3,1	2,7	2,6	3,8	3,6	3,5	3,6	3,0
Jugoslavija	4,1	4,5	4,8	5,9	5,9	4,7	3,2	2,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0
Turkija	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	2,5	2,8	2,5	1,4	2,8	2,4
Sovietų Sąjunga	5,0	4,4	5,9	6,8	12,7	16,8	14,3	13,7	14,9	15,2	15,7	14,0	11,7	7,6
Brazilija	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	—
Kanada	23,6	25,8	26,7	26,6	26,1	26,8	21,9	18,0	13,7	19,0	21,1	21,9	27,8	28,8
J. A. V.	11,6	12,9	14,3	15,5	15,6	11,8	8,9	6,2	6,9	8,3	8,4	8,4	9,7	6,0
Baltijos Valstybės (Estija, Latvija, Lietuva)	2,5	2,4	3,6	4,5	4,7	4,2	2,7	2,3	3,7	4,2	3,4	4,5	5,6	3,5
Iš viso :	117,5	122,3	136,6	136,7	141,5	130,4	106,1	91,0	98,5	112,1	113,0	114,4	128,4	103,1
% Baltijos Valstybių	2,1	1,9	2,7	3,3	3,3	3,2	2,5	2,5	3,8	3,8	3,0	3,1	4,4	3,4
% Estijos	0,6	0,6	0,6	0,8	0,7	0,7	0,8	0,6	0,8	1,0	0,9	0,8	0,8	0,8
% Latvijos	1,0	0,8	1,6	1,9	1,9	1,9	1,3	1,3	2,1	1,8	1,5	1,5	2,8	1,9
% Lietuvos	0,5	0,5	0,5	0,6	0,7	0,6	0,4	0,6	0,9	1,0	0,6	0,8	0,8	0,7

[22] DR. W. GROTIAN, *Umsatzmenge im Welthandel 1925-1938.*

Pastebėtina, kad ir Baltijos kraštų eksportuoto medžio kiekiai neatitinka tikrovės; jie iš tikrųjų buvo žymiai didesni. Pavyzdžiui, 1929 m. visi drauge eksportavo 4,7 milijono žaliavos ktm, o 1938 m. net 5,7 milijono ktm.

Lietuvos medžio eksportas pasižymėjo svyravimu kiekybės atžvilgiu nemažiau už kitus kraštus. Tas priklausė nuo krašto ūkinės padėties ir bendrosios konjunktūros bei ūkio krizės. Nuo 1920 iki 1938 m. Lietuva eksportavo 13.907.898 žal. ktm medžio arba kasmet po 732.000 žal. ktm.

Eksportuotą kiekvienais metais medį galima vertinti, skaitant 1 žal. ktm apytikriai po 65 litus, iki 7,5 milijardų litų. Europai teko apie 5,2 milijardai litų. Europos bendras eksportas 1928 m. siekė apie 161 milijardą vokiečių RM. Medis sudarė virš 5% bendro eksporto pajamų. Lietuva gaudavo į metus apie 55 milijonus litų arba 1,2% bendrų Europos pajamų, kurios prašokdavo procentinį eksportuoto medžio kiekį. Vadinas, reliatyviai imant, buvo gautos aukštesnės kainos. Tai priklausė iš dalies ir nuo aukštos medžio kokybės. Be to, Lietuvos medžio eksportas niekada nebuvo nutrūkęs, net ir 1931 ūkio krizės metais nepasijuto taip labai sukrėstas, kaip kad kitų kraštų. Tai patvirtina dar daugiau, kad Lietuva galioja kaip rimtas, nuolatinis medžio eksportininkas ir pajėgia išsilaikyti svetimoje rinkoje geriau, kaip daugelis kitų stambesnių tiekėjų.

e. Medžio žaliavų eksportas. — Nežiūrint išvystytos pasaulyje, ypatingai Europoje ir Šiaurės Amerikoje, medžio pramonės, užsienio rinkoje cirkuliuoja medis gana aukštame santykyje ir žaliavos forma. Pramonės kraštai stengiasi savo medžio trūkumus padengti užsienyje pirktomis žaliavomis. Jie tokiais atvejais sugeba pasirinkti tiekėjus, nesigailėdami ir aukštesnių kainų. Tačiau medžio eksportas, žaliavos forma, yra ne tiek patogus ir žymiai mažiau pelningas.

Vien tik geri vandens keliai gali aukštas transporto išlaidas numušti. Daugelis kraštų savo medžio žaliavų eksportą metai iš metų mažino, o jų vieton tiekė pusgaminius — ar gaminius.

1933-1938 m. laikotarpyje pasaulio medžio eksporte žaliavos susidarė vidutiniškai 42,1%. Tuo pačiu laiku jos sudarė J.A.V. tik 36%, Kanadoje 54,5%, o Lietuvoje 35%. Medžio žaliavos eksportas apima malkas, įvairius rąstus, sparmedžius, popiermal-

SMULKUS PASAULIO MEDŽIO EKSPORTO KRAŠTŲ PASISKIRSTYMAS PAGAL SORTIMENTUS 1933-1938 m. [23]

Kraštas	Metai	Bendras kiekis 1000 cbm	Kiekis pasiskirsto % sekančiai:									
			Malkos	Rąstai	Spar-medž.	Popier-malk.	Telef. stulp.	Pabėgiai	Statin. medž.	Piautas medis	Obl. medis	Dėžių dalys
Švedija	1933	4.922	2,0	2,0	8,0	1,0	–	–	1,0	62,0	17,0	5,0
	1934	4.964	2,0	3,0	6,0	1,0	1,0	–	1,0	64,0	16,0	4,0
	1935	4.058	–	3,0	4,0	2,0	1,0	–	–	65,0	17,0	6,0
	1936	4.434	–	2,0	2,0	1,5	1,0	–	–	68,0	18,5	5,0
	1937	4.733	–	2,0	5,5	2,5	0,5	–	–	65,0	15,5	6,5
	1938	3.974	–	3,0	7,0	6,0	1,0	0,5	–	59,0	15,5	6,0
Suomija	1933	7.024	2,0	1,0	21,0	11,0	–	–	2,0	58,0	2,0	2,0
	1934	8.598	1,0	2,0	21,0	16,0	–	–	1,0	52,0	3,0	2,0
	1935	8.309	0,5	2,0	22,0	15,0	1,0	–	–	52,5	3,0	3,0
	1936	8.620	0,5	2,0	23,5	12,5	1,0	–	–	53,5	3,0	3,0
	1937	8.876	–	2,0	23,5	17,5	1,0	–	–	49,0	2,0	3,0
	1938	6.983	0,5	2,5	23,0	13,0	1,5	–	–	51,0	2,5	4,0
Estija	1933	270	–	4,0	15,0	–	–	–	–	73,0	–	7,0
	1934	534	–	5,0	25,0	–	–	–	–	64,0	–	5,0
	1935	380	–	6,0	32,0	–	–	–	–	53,0	–	9,0
	1936	341	–	6,5	37,0	–	1,0	–	–	49,0	–	6,0
	1937	389	–	6,0	22,5	–	1,5	–	–	65,5	–	4,5
	1938	239	–	7,0	22,0	–	1,0	–	–	62,0	0,5	7,5
Latvija	1933	1.701	2,0	1,0	20,0	28,0	1,0	4,0	–	39,0	1,0	2,0
	1934	1.602	2,0	3,0	19,0	24,0	1,0	4,0	–	43,0	–	2,0
	1935	1.146	1,0	10,0	15,0	17,0	1,0	5,0	–	47,0	–	2,0
	1936	1.224	0,5	13,0	10,0	22,0	0,5	5,0	–	44,0	1,0	3,0
	1937	2.872	0,5	5,5	32,0	30,0	–	6,0	–	20,0	0,5	4,0
	1938	1.421	0,5	6,0	12,5	22,5	2,0	7,5	–	38,0	1,0	7,0
Lietuva	1933	527	11,0	7,0	–	47,0	–	1,0	–	34,0		
	1934	610	2,0	26,0	–	44,0	–	–	–	28,0		
	1935	276	1,0	20,5	–	–	–	2,5	–	72,0		
	1936	348	–	17,0	–	22,0	–	5,0	–	55,0		
	1937	417	0,5	14,0	3,5	25,5	–	8,5	1,0	45,5	–	–
	1938	309	–	9,5	5,0	19,0	1,0	12,0	0,5	51,5	–	–
Sovietų Sąjunga	1933	10.583	–	12,0	10,0	26,0	3,0	3,0	1,0	44,0	–	–
	1934	10.846	–	9,0	12,0	27,0	3,0	3,0	1,0	44,0	0,5	0,5
	1935	11.873	–	9,0	14,0	27,5	2,0	2,5	–	42,5	1,0	0,5
	1936	10.572	–	8,0	15,5	27,0	1,0	2,5	–	43,5	1,0	0,5
	1937	8.596	–	7,5	18,0	21,0	–	2,5	–	49,0	0,5	1,0
	1938	5.320	–	4,5	17,5	15,0	–	2,0	–	59,0	1,0	1,0
Lenkija	1933	3.021	2,0	12,0	2,0	22,0	1,0	4,0	1,0	56,0		
	1934	3.412	2,0	17,0	2,0	21,0	1,0	7,0	–	50,0		
	1935	3.046	1,0	13,0	3,0	24,5	1,5	8,0	0,5	46,5	–	2,0
	1936	2.912	1,0	14,5	2,0	10,5	1,0	7,5	0,5	60,5	1,0	1,5
	1937	2.754	0,5	11,5	6,5	12,5	1,0	11,0	1,0	53,5	1,0	1,5
	1938	2.827	0,5	8,0	14,5	21,0	1,0	9,0	1,0	42,0	1,0	2,0
Čekoslovakija	1933	1.723	6,0	13,0	4,0	50,0	11,0	–	–	16,0	–	–
	1934	2.768	4,0	20,0	2,0	38,0	17,0	–	–	19,0	–	–
	1935	2.595	3,0	28,0	3,0	32,0	19,0	–	–	15,0	–	–
	1936	2.323	2,5	23,0	3,0	40,5	14,5	–	–	16,0	0,3	0,2
	1937	2.084	4,0	25,0	3,0	24,0	14,0	–	0,5	29,0	–	0,5
	1938	1.844	10,0	22,0	7,0	24,0	12,0	0,5	0,5	24,5	–	–
Austrija	1933	1.849	4,0	15,0	3,0	11,0	–	–	–	62,0	–	–
	1934	2.285	3,0	22,0	2,0	17,0	1,0	–	–	51,0	–	–
	1935	2.445	2,0	23,0	3,0	15,0	1,0	1,0	–	51,0	–	–
	1936	2.260	2,0	25,0	3,5	16,5	1,0	–	–	46,0	–	0,5
	1937	3.128	2,0	25,0	3,0	16,0	1,0	1,0	–	46,0	–	–
	1938	1.720	3,5	16,5	6,0	27,0	1,0	–	–	38,0	–	–
Jugoslavija	1933	1.537	15,0	3,0	–	–	–	1,0	1,0	65,0	–	–
	1934	1.738	15,0	4,0	–	–	–	2,0	–	64,0	–	–
	1935	1.433	12,0	4,0	–	–	–	2,0	1,0	70,0	–	–
	1936	864	4,5	8,5	–	–	–	7,5	3,0	69,0	–	1,0
	1937	1.714	6,0	11,5	–	–	–	6,5	1,0	66,0	–	2,0
	1938	1.479	7,0	13,0	–	–	–	6,5	1,5	60,0	–	1,0
Rumunija	1933	1.116	11,0	2,0	–	–	–	–	1,0	–	86,0	–
	1934	1.561	13,0	2,0	–	–	–	–	–	–	85,0	–
	1935	1.604	12,5	5,0	–	–	–	–	–	82,5	–	–
	1936	1.894	11,0	4,0	1,0	2,0	–	2,0	–	71,0	–	2,0
	1937	2.005	12,5	3,0	2,0	1,0	–	2,0	–	68,5	–	3,0
	1938	1.695	14,0	4,0	3,5	3,0	–	–	0,5	63,0	–	3,0
Kanada	1933	5.577	2,0	23,0	–	30,0	1,0	1,0	–	43,0	–	–
	1934	7.101	2,0	17,0	–	33,0	1,0	1,0	–	46,0	–	–
	1935	8.220	2,0	15,0	–	31,0	1,0	1,0	–	48,0	–	–
	1936	9.366	2,0	11,0	–	30,0	1,5	1,0	–	51,5	–	–
	1937	8.774	1,5	9,5	–	37,0	2,0	1,0	–	47,0	–	–
	1938	10.063	1,5	10,0	–	40,0	1,5	0,5	–	44,5	–	–
J.A.V.	1933	3.855	–	15,0	–	–	1,0	4,0	1,0	73,0	5,0	1,0
	1934	4.422	–	19,0	–	–	2,0	6,0	1,0	66,0	5,0	1,0
	1935	4.459	–	23,0	–	–	1,5	5,0	1,0	65,0	4,0	0,5
	1936	4.475	–	26,0	–	–	1,5	3,0	1,0	63,0	4,5	1,0
	1937	4.447	–	13,5	–	–	2,0	6,5	1,5	70,0	5,0	1,5
	1938	2.895	–	14,0	–	–	2,0	3,0	1,5	71,0	6,0	2,5
Pasaulis iš viso	1933	46.101	3,0	12,0	10,0	17,0	1,5	1,5	1,0	50,0	3,0	1,0
	1934	52.633	2,0	12,0	10,0	18,0	2,0	2,0	1,0	49,0	3,0	1,0
	1935	51.674	2,0	11,0	10,5	18,0	2,0	2,0	–	49,0	2,5	1,5
	1936	49.900	1,0	10,5	8,5	17,5	2,0	2,0	–	52,0	3,0	1,5
	1937	52.995	1,5	9,0	10,0	18,5	1,5	2,5	–	50,5	2,5	2,0
	1938	40.231	2,0	7,5	9,5	19,0	1,5	2,0	0,5	50,5	3,0	2,5

[23] DR. W. GROTIAN, *Holzverbrauch und Holzversorgung der Welt in der Nachkriegszeit*, Leipcigas 1938, 14 sąsiuvinys.

kes, telefono-telegrafo stulpus ir kitą negamintą medį. Pasaulyje medžio eksporto sudėtis pagal sortimentus procentiniai atrodė apytikriai taip : malkos — 2 %, rąstai — 10,4 %, sparmedžiai — 9,8 %, popiermedžiai — 18 %, telefono-telegrafo stulpai — 1,9 % pabėgiai 2 %, statinėms medžiaga — 1 %, piautas medis— 50 %, obliuotas medis 3 %, dėžėms dalys — 1,9 %. Popiermedžiai stovi procentiniai pirmoje vietoje, o rąstai tik antroje. Sparmedžiai užima palyginti gana aukštą poziciją.

Lietuvos medžio žaliavos eksportas apėmė septynis įvairius sortimentus. 1920-1938 m. laikotarpyje buvo išvežta užsienin 4.825.887 ktm žaliavos ir sudarė 35 % bendro medžio eksporto. Per metus susidaro apie 254.000 žaliavos ktm. Pirmaisiais nepriklausomybės metais, kol medžio pramonė nebuvo pakankamai stipri, daug medžio reikėjo parduoti žaliavos forma, ypač spygliuočių rąstų. Žinių apie eksportuotą medį iki 1925 m. nepavyko surasti. Pagal J. Jungferį, kuris labai gerai tuo metu pažinojo Lietuvos miškų ūkį ir medžio eksportą, 1920 m. buvo 119.457 ktm tik vien pušinių rąstų eksportuota. Metai po metų rąstų eksportas mažėjo. Pavyzdžiui, 1929 m. eksportuota tik 40.000 ktm, 1931 m. 3.682 ktm, bet 1934 m. pasiekė vėl net 87.176 ktm. Tačiau po 1934 m. staigiai mažėjo ir 1938 m. jau visai sustojo. Egliniai rąstai buvo ne kas metai ir tik mažame kiekyje užsienyje parduodami. Tik 1920 m. pagal J. Jungferį jų eksportas siekė 72.000 ktm.

Lapuočiai rąstai, ypač kietieji, neturėjo medžio eksportui didelės reikšmės. Tik 1929 m. konjunktūros metais siekė iki 23.000 ktm, o iki to laiko, lygiai kaip ir vėliau siekdavo vos keletą tūkstančių ktm. Minkštieji lapuočiai — beržas, drebulė ir juodalksnis pasirodydavo kartais užsienio rinkoje ir didesniais kiekiais. Dar 1920 m. buvo eksportuota apie 22.000 ktm, paskiau sumažėjo. Didesniais kiekiais rasdavo užsienyje paklausą 1928 m. — 24.000 ktm, 1931 m. — 32.720 ktm, 1937 m. — 35.558 ktm. ir 1938 m. daugiausia — 38.500 ktm.

Popiermalkės visą nepriklausomybės laiką, išskiriant 1935 m., ėjo, palyginti, stambiais kiekiais užsienio rinkon. Dar 1920 m. buvo jų išvežta, pagal J. Jungferį, virš 81.600 ktm. Jų eksportas kiekybės atžvilgiu metai iš metų svyruodavo. 1929 m. buvo pasiektas 354.432 ktm rekordas, o 1935 m., siekią tik 240 ktm, blogiausi. Popiermedžių eksportas davė Lietuvai nemažų nuos-

tolių, nes pagamintos krašto celiuliozės vertė užsienio rinkoje galėjo duoti, reliatyviai imant, žymiai didesnes pajamas. 1925-1938 m. Lietuva eksportavo 2.239.000 ktm popiermedžių, per metus vidutiniškai po 160.000 ktm. Iš to kiekio galėjo pagaminti maždaug po 22.000 tonų celiuliozės, kurią po 400 litų už toną pardavus užsienyje galėjo įplaukti, vidutiniškai skaitant 18 milijonų litų kiekvienais metais. Tas pajamų skirtumas ne tik gamybos išlaidas galėjo padengti, bet ir naujo fabriko statybos išlaidas būtų grąžinęs, o taip pat nemažą pelną savininkams atnešęs. Todėl popiermedžiai, lygiai kaip ir visa kita medžio žaliava, neturėtų būti daugiau iš Lietuvos eksportuojami. Primintina, kad mūsų medžio žaliavos rado rinkas daugiausia Vokietijoje ir kituose transporto atžvilgiu palankiuose kraštuose. Smulkūs duomenys apie išvežtas medžio žaliavas iš Lietuvos nepriklausomybės metais yra lentelėje toliau, aprašant gaminių eksportą. Pabrėžtina, kad jau daugelis Europos medžio partekliaus kraštų buvo medžio žaliavų išvežimą bemaž visai sustabdę. Tik Sovietų Sąjunga ir Lenkija dėl nepakankamos medžio pramonės ir kitų sumetimų tiekdavo didesnius kiekius rąstų ir popiermedžių.

Medžio eksportas pasaulyje pagal sortimentus ir kraštus 1933-1938 m. pavaizduojamas šalia dedamoje lentelėje (žr. 499 bis ir 499 ter psl.).

Šie duomenys nėra pakankamai išsamūs ir visiškai tikri. Tačiau iš jų galima susidaryti puikų bendrą vaizdą ir iš dalies įvertinti medžio eksporto lygį. Be to, jie ne visus, net ir Europos, kraštus apima.

f. Medžio pusgaminių eksportas. — Medžio pusgaminius sudaro įvairių rūšių piautas medis, pabėgiai, fanera, celiuliozė, statinėms medžiaga ir kita. Šie medžio pusgaminiai jau nuo pabaigos devyniolikto šimtmečio pradėjo staigiai kilti užsienio rinkoje ir jau paskutiniaisiais prieš karą metais pasaulyje vyravo. Medžio pramonės stiprumas dažniausia nulemia, kokia forma medis yra parduodamas užsienio rinkoje. Politinė krašto padėtis irgi turi nemažos įtakos, ypač ribota nepriklausomybė. Dar ir šiandien daugelis kolonialinių kraštų teikia savo geriausios rūšies medį, dažnausia žaliavos forma ir tik savo valdovams, kurie iš to turi didelės naudos.

Medžio pasgaminiai 1933-1938 m. laikotarpyje turėjo užsienio rinkoje apytikriai tokias pozicijas : pasaulyje — 57 %, Europoje — 60 %, J.A.V. — 74 %, Kanadoje — 46 % ir Lietuvoje — 64 %. Dedama lentelė vaizduoja svarbausių Europos kraštų medžio eksportą pagal sortimentus (žr. 502-503 psl.).

Piautas medis sudarė didžiausią dalį, o visi kiti medžio pusgaminiai siekdavo tik iki keletos procentų. Piautas medis apima lentas, plankas, balkius, sijas ir kitus sortimentus. Iš jų lentos sudarė didžiausią dalį.

Lietuva medžio pusgaminius, kuriuos sudarė tašytas medis, lentos, plankos, kitoks piautas medis, celiuliozė ir fanera, tiekdavo užsienio rinkon dideliais kiekiais. Dar pirmaisiais nepriklausomybės metais piautas medis sudarydavo mūsų eksporte gana stiprias pozicijas. Pavyzdžiui, 1922 m. siekė visų pusgaminių eksportas net 680.000 žaliavos ktm. Toks aukštas išvežimas tęsėsi su nedideliais svyravimais iki 1924 m. Po to krito ir 1926 m. siekė tik 290.000 žal. ktm, tačiau vėl atsigavo 1929 m. ir siekė net 500.000 žal. ktm. Krizės metu jų eksportas krito, bet nuo 1932 m. kilo ir jau 1937 m. pasiekė 1922 m. lygį. 1939 m. dėl Klaipėdos krašto nustojimo ir karo pradžios mūsų medžio pusgaminių išvežimas staigiai krito ir daugiau neatsigavo. Sovietai, Lietuvą okupavę, suvaržė medžio eksportą ir sutarčių vykdymą Danijai, Anglijai, Prancūzijai, Belgijai, Olandijai, o kitiems kraštams nutraukė. Tai darė dar prieš sovietiškų smegenų suformuluotą ir enkavedistų pravestą «laisvą» Lietuvos prie Sovietų Sąjungos prijungimą. Jie tuo metu ir savo draugams vokiečiams trukdė tęsti sutarčių vykdymą su Lietuva.

Lietuva šiems medžio sortimentams, dėl jų aukštos kokybės, užsienio rinkoje sunkumų neturėjo. Net ir ūkio krizės metais galėjo lengviau išsilaikyti kaip kiti kraštai ir parduoti netgi palankesnėmis sąlygomis. Svarbesnių medžio sortimentų eksportą panagrinėsime trumpai atskirai.

Piauti spygliuočiai. Pirmiausiais nepriklausomybės metais dėl nepakankamos medžio pramonės piauti spygliuočiai pasirodydavo užsienio rinkoje tik, palyginti, ribotais kiekiais. 1920 m. siekė apie 40.000 cbm ir iki 1923 m. palengva augo. Sekančiais metais kiek sumažėjo, tačiau nuo 1925 m. vėl atsigavo, ir jau 1929 m. pasiekė net apie 165.000 žal. ktm. Ūkio krizė atsiliepė šių medžio sortimentų eksportui mažai, nes 1931 m. siekė dar 110.000 žal.

BENDRAS MEDŽIO EKSPORTAS

Rūšis	1933		1934	
	iš viso	%	iš viso	%
1. Malkos	918	3,0	942	2,0
2. Rąstai lentpiūvėms	2.478	7,0	3.274	8,0
3. Sparmedžiai	3.527	10,0	4.019	10,0
4. Popiermalkės	6.043	17,0	7.127	18,0
5. Telef. telegrf. stulpai ir kita apvali medžiaga	540	2,0	913	2,0
6. Pabėgiai	480	1,0	640	2,0
7. Tašytas medis	629	2,0	731	2,0
8. Statinėms medis	249	1,0	235	1,0
9. Piautas medis	17.972	52,0	19.510	50,0
10. Obliuotos lentos	1.172	3,0	1.208	3,0
11. Dėžėms medžiaga	537	2,0	577	2,0
Iš viso :	34.545	100	39.176	100

BENDRAS KIEKIS % PAGAL

Kraštas	1933		1934	
	iš viso	%	iš viso	%
Norvegija	271	0,8	258	0,7
Švedija	4.923	14,3	4.964	12,7
Suomija	7.024	20,3	8.598	21,9
Estija	270	0,8	534	1,4
Latvija	1.701	4,9	1.602	4,1
Lietuva	527	1,5	610	1,5
Sov. Sąjunga	10.583	30,6	10.846	27,7
Lenkija	3.021	8,8	3.412	8,7
Čekoslovakija	1.723	5,0	2.768	7,1
Austrija	1.849	5,4	2.285	5,8
Jugoslavija	1.537	4,4	1.738	4,4
Rumunija	1.116	3,2	1.561	4,0

[24] *Institut d'Agriculture et Forêts privées*, Roma 1938 ir kitur.

EUROPOJE 1933-1938 m.[24] (1.000 cbm)

1935		1936		1937		1938	
iš viso	%	iš viso	%	iš viso	%	iš viso	%
603	2,0	416	1,0	568	1,5	605	2,0
3.296	9,0	3.042	8,5	3.009	8,0	1.746	6,5
4.229	11,0	4.237	12,0	5.367	14,0	3.748	14,0
6.715	18,0	5.977	16,5	5.829	15,5	3.670	13,5
970	2,0	675	2,0	510	1,5	457	1,5
644	2,0	665	2,0	910	2,5	622	2,5
615	2,0	615	2,0	839	2,0	681	2,5
67	—	79	—	62	—	61	—
18.393	49,0	18.255	50,5	18.685	49,5	13.861	51,0
1.147	3,0	1.311	3,5	1.099	3,0	957	3,5
742	2,0	787	2,0	987	2,5	864	3,0
37.421	100	36.059	100	37.865	100	27.272	100

KRAŠTUS ATRODO ŠITAIP :

1935		1936		1937		1938	
iš viso	%	iš viso	%	iš viso	%	iš viso	%
257	0,7	268	0,7	291	0,8	236	0,9
4.058	10,8	4.434	12,3	4.734	12,5	3.975	14,6
8.369	22,2	8.620	23,9	8.876	23,4	6.984	25,7
380	1,1	341	1,0	389	1,0	240	0.9
1.146	3,0	1.224	3,3	2.873	7,6	1.421	5,2
276	0,7	348	1,0	418	1,1	310	1,1
11.873	31,7	10.572	29,3	8.596	22,7	5.321	19,5
3.046	8,2	2.912	8,1	2.755	7,3	2.828	10,4
2.595	7,0	2.323	6,4	2.085	5,5	1.845	6,7
2.445	6,5	2.260	6,3	3.129	8,3	939	3,4
1.433	3,8	864	2,4	1.714	4,5	1.479	5,4
1.604	4,3	1.894	5,3	2.005	5,3	1.695	6,2

ktm, o po to vėl didėjo ir 1935 m. pasiekė rekordinį kiekį — 340.000 žal. ktm. Nuo tų metų pradėjo palengva vėl kristi ir tęsėsi iki sovietinės okupacijos; ypač sumažėjo dėl Klaipėdos krašto nustojimo. Didelė piauto medžio dalis priklausė pačiam Miškų Departamentui, nes jis teikė rąstus, kaip jau pirmiau minėta, keletai lentpiūvių, kurios išpiautą medį užsienio rinkoje parduodavo.

Piautas medis buvo dviejų rūšių — lentos ir plankos. Lentos, kurios buvo rūšiuojamos daugiau pagal šiaurės kraštų papročius, sudarė žymiai didesnę piauto medžio dalį. Jokie trūkumai, kaip papuvimas, skilimas, iškritusios šakos ir panašūs buvo neleidžiami, todėl mūsų spygliuočių rūšys užsienio rinkoje ir turėjo gerą paklausą. Jų rūšiavimas, kaip ir matavimas, buvo gana sudėtingas, nes priklausė nuo importuojančio krašto pageidavimų. Pavyzdžiui, Anglijos rinkai turėjo būti tiekiamas medis pagal jų krašte vartojamus matus, o ne metrinę sistemą, lygiai kaip ir lentos, vadinamosios *u/s* (*unsorted*), kurių buvo trys rūšys, rasdavo jų rinkoje gana didelę paklausą.

Plankos, kurios nuo lentų skyrėsi savo didesniu storumu, žymimu 35, 40, 45 ir t. t. mm, turėjo medžio eksporte žymiai mažesnę reikšmę. Įvairių rūšių piautų spygliuočių užsieny buvo parduodama nelygūs kiekiai. Piautos pušies sortimentai, sudarydami apie 70 %, vyravo. Mūsų piauto medžio eksportininkai buvo prekyboje gerai įgudę ir sugebėjo orientuotis rinkoje. Ypatingo sugebėjimo parodė miškininkai, kurie dirbo savarankiškai arba atstovavo medžio pramonėj-prekyboj Miškų Departamentą.

Celiuliozė. Mūsų celiuliozė pasirodė užsienio rinkoje tik 1924 m. Iki 1927 m. eksportas kilo labai palengva. 1929 konjunktūros metais pasiekė net 290.000 žal. ktm. Ūkio krizės metai eksportą stipriai palietė ir 1931 m. krito iki 180.000 žal. ktm. Tačiau greitai pradėjo padėtis, išskiriant 1934 m., taisytis ir jau 1937 m. pasiekė rekordą — 325.000 žal. ktm. Sekančiais metais vėl krito ir 1939 m., dėl Klaipėdos nustojimo, visai sustojo. Celiuliozė turėjo, pajamų atžvilgiu, mūsų medžio eksporte svarbią reikšmę. Įplaukos už ją sudarydavo 30-40 % bendrų už eksportuotą medį pajamų. Pavyzdžiui, 1929 m. siekė net 38,2 milijono litų ir 37 % gautų sumų. 1931 m. buvo, celiuliozės eksporto atžvilgiu, blogiausi, bet vis tiek siekė 21,1 milijono litų. Šie skaičiai gana vaizdžiai nusako celiuliozės pramonės ir eksporto reikšmę mūsų miškų ūkiui. Nors

Švedija, Suomija ir Latvija konkuravo, Lietuvos celiuliozė rinkoje gerai išsilaikė ir turėjo užtikrintą paklausą.

Fanera. Josios eksportas prasidėjo tik 1925 m., bet žymesniais kiekiais. Kasmet palengva augo ir jau 1929 m. pasiekė net 30.000 žal. ktm. Ūkio krizė atsilipė jos eksportui ypač stipriai, nes labai krito kainos. Todėl 1932 m. sudarė vos 11.000 žal. ktm ir pasiekė žemiausią eksporto lygį. Faneros kainos krito palengva ir toliau, bet eksportuojamas kiekis nuolat kilo iki pat Klaipėdos krašto netekimo. Nors Latvijai, Estijai, bei Švedijai konkuruojant, vis dėlto mūsų fanera pajėgė tarptautinėje rinkoje gerai išsilaikyti.

Kiti medžio pusgaminiai. Juos sudarė šveliai, balkiai, tašytas medis ir kita. Šie medžio sortimentai buvo eksportuojami daugiau tik pirmaisiais nepriklausomybės metais. Vien tik 1922-1924 m. laikotarpyje buvo iki 150.000 žal. ktm eksportuota, o 1925 m. jau net 85.000 ktm. Vėliau krito, bet 1929 m. staigiai pakilo ir siekė 32.000 žal. ktm. Ūkio krizės metu krito iki 6.000 žal. ktm. Nuo 1934 m. pradėjo kilti ir 1937 m. pasiekė rekordą — 107.000 žal. ktm. Po to krito iki pat Lietuvos okupacijos.

Lietuvos eksportuoto medžio kiekiai pusgaminių forma galėjo būti iš vienos pusės žymiai padidinti, numušant medžio žaliavų eksportą. Bet taip pat buvo galima vietoj dalies pusgaminių eksportuoti jau gaminius.

Lietuvos medžio pusgaminių eksportą vaizduojanti lentelė dedama toliau, aprašant medžio gaminių eksportą.

g. Medžio gaminių eksportas. — Medžio gaminių eksportas turi pasaulyje tik ribotą reikšmę. Kokią dalį sudaro jis bendro medžio eksporto, nėra net ir duomenų, nes dažnai pasirodo rinkoje jau ne medžio vardu. Dažniausi ir svarbiausi medžio gaminiai yra popieris, degtukai, baldai, žaislai ir kita. Šie gaminiai parduodami daugiausia Europos rinkoje. Lietuva savo medžio gaminius tiekė irgi išskirtinai Europos kraštams.

Kalbant apie Lietuvos medžio gaminių eksportą, tenka paminėti tik degtukus ir baldus. Lietuvos degtukai pasirodė užsienio rinkoje tik 1926 m. ir iki 1930 m. nepajėgė eksportuoti žymesnių kiekių. Ši eksporto rūšis nepasiekė žymesnių rezultatų iki pat ūkio krizės metų. 1932 m. pradėjo kilti ir 1934 m. vėl kristi. 1938 m. degtukų eksportas buvo pasiekęs net 10.000 žal. ktm ir sekančiais metais, dėl Klaipėdos netekimo, jau sustabdytas.

Pajamos už eksportuotus degtukus buvo nedidelės. Jos tik retkarčiais siekdavo 1-1,5 milijono litų ir sudarydavo 3-3,5% bendrų už eksportuotą medį pajamų. Degtukų eksportas, lygiai kaip ir jų gamyba, neatitiko bendro Lietuvos medžio eksporto lygio, nes jis buvo tokiose rankose, kurios krašto reikalais nesidomėjo. Mūsų degtukų eksportas galėjo būti tame laikotarpyje bent dvigubai didesnis, nes turėjo rinkas, kurių išlaikymas ir naujų suradimas nesudarė sunkumų.

Baldų ir kitų medžio gaminių eksportas turėjo, palyginti, palankias sąlygas. Rinkos jiems, kaip ir kainos, buvo geros. Tačiau medžio gaminių produkcija ir tuo pačiu eksportas pasireiškė plačiau tik 1934 m., pasiekdamas 5.380 žal. ktm. Nuo tų metų eksportas staigiai pakilo, bet jau 1936 m. krito iki 4.449 žal. ktm. Vėliau padėtis staigiai pagerėjo ir jau 1937 m. pakilo net iki 14.300 žal. ktm, o sekančiais metais pasiekė rekordą. Po to krito ir 1940 m. turėjo visai sustoti. Mūsų baldų eksportas turėjo geras perspektyvas išaugti, nes rado palankių rinkų Prancūzijoje ir kitur.

Lietuvos medžio gaminių eksportas sudarė kiekio atžvilgiu vos 1% bendro eksportuoto medžio kiekio. Tačiau pajamų atžvilgiu stovėjo žymiai aukščiau. Pabrėžtina, kad jo apimtis buvo per maža, nors sąlygas turėjo geras. Kadangi medžio gaminių eksportas susijęs su jų gamyba, tai primintina, kad jiems gaminti pramonė neišnaudojo galimumų išaugti, sustiprėti ir savo gaminius pelningai parduoti užsienio rinkoje.

Paminėtini yra ir kiti Baltijos kraštai. Jie užsienio rinkoje turėjo gerą vardą bei pasitikėjimą kaip ir Lietuva. Kaip vienas, taip ir antras kraštas turėjo stiprią medžio pramonę, todėl ir jų eksportuoti medžio pusgaminiai bei gaminiai sudarė, santykiniai imant, didesnį procentą kaip Lietuvos. Kaip atrodė visų trijų kraštų medžio eksportas pagal sortimentus, matome iš lentelės (žr. 507 psl.).

Estija, kaip matome, medį žaliavos forma eksportavo visai mažu kiekiu, o jo gaminius, ypač popierių, eksportavo ypatingai didelėmis pozicijomis. Tačiau Lietuva celiuliozės, vienos iš svarbiausių medžio eksportinių prekių, gamino žymiai daugiau kaip kaimynai. Piautas medis anuose kraštuose sudarė, ypač Latvijoje, apie pusę eksportuojamo medžio, o Lietuvoje žymiai mažiau. Krinta į akis ir žymus Lietuvos popiermedžių eksportas. Tačiau

BALTIJOS KRAŠTŲ MEDŽIO EKSPORTAS PAGAL SORTIMENTUS
(1.000-čiais žal. ktm)

Apdirbimo laipsnis	Estija		Latvija		Lietuva su Klaipėdos kraštu	
	1929	1937	1929	1937	1929	1937
Medžio žaliava	14,1	11,6	34,3	51,9	45,9	20,2
Iš jų :						
lentoms rąstai	0,6	2,3	0,8	4,2	10,5	5,6
malkos	0,3	—	0,7	0,5	2,3	0,1
sparmedžiai	12,9	8,7	25,3	24,5	0,4	1,4
popiermalkės	—	—	7,4	22,7	32,7	13,1
tašytas medis	—	—	2,6	1,7	1,9	1,3
pabėgiai	0,7	0,2	1,7	8,1	0,9	7,4
Piautas medis	48,9	45,6	55,8	31,5	18,5	34,7
Iš jų :						
spygliuočiai	48,8	44,8	55,7	31,2	18,0	30,8
ligninas	—	2,3	—	—	—	—
celiuliozė	19,5	31,7	1,2	1,8	30,7	34,7
popierius ir kartonas	10,6	3,7	1,9	1,0	—	—
fanera	6,2	4,9	2,5	4,0	2,1	1,7
Bendrai 1000-čiais ktm žaliavos	961	1.000	2.735	3.755	1.026	1.026

sparmedžių eksportas, kuris vaizduoja medžio kokybę, Lietuvoje buvo visai nereikšmingas. Išvedus vidutinę vieno eksportuoto žal. ktm kainą, matyti, kad Estijos ir Lietuvos medis davė bemaž lygias pajamas, o Latvijos žymiai žemesnes.

Norėdami geriau pažinti kaimyninių kraštų medžio eksportą, pastudijuokime žemiau dedamas lenteles (žr. 508 ir 510 psl.).

Latvija, vykdydama per didelius miškų kirtimus, buvo plačiau išvysčiusi ir medžio eksportą. Ji parduodavo užsieniui medžio du kartus su viršum daugiau kaip Lietuva. Latvijos medžio rinkos daugiausia tos pačios kaip ir mūsų, todėl ir pasireiškė kaip rimtas konkurentas. Ji medžio eksportą pradėjo plačiu mastu vykdyti nuo pat nepriklausomybės pradžios ir tik 1926 m. staigiai sumažėjo.

LATVIJOS MEDŽIO EKSPORTAS (1000-čiais žaliavos ktm)[25]

Apdirbimo laipsnis	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Medžio žaliava	211	160	498	865	948	760	380	396	627	556	498	557	954	614
Iš jos :														
malkų	5	8	17	17	18	10	18	21	21	19	10	3	18	7
sparmedžių	113	129	391	625	699	618	264	245	245	211	176	129	922	177
popiermalkių	82	18	72	177	205	113	88	110	339	274	204	271	855	318
piovimui rąstų	10	5	18	35	22	15	9	7	10	36	96	146	159	87
tašyto medžio	17	20	111	143	72	25	5	16	35	47	24	8	63	73
pabėgių	26	3	11	25	47	120	51	67	125	110	90	97	304	195
Piautas medis :	853	761	1.468	1.557	1.548	1.553	972	724	1.198	1.231	950	991	1.177	1.094
Iš jo :														
spygliuočių		761	1.467	1.555	1.546	1.552	969	723	1.197	1.229	945	985	1.175	1.093
popierius ir kartonas	29	28	37	47	52	42	17	17	26	27	39	43	38	
Iš viso :	1.136	972	2.125	2.637	2.667	2.500	1.425	1.120	2.011	1.971	1.601	1.696	3.536	1.976

[25] DR. Z. PRŪSAS, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 155 psl.

Latvijos, kaip ir kitų kraštų medžio eksportas ūkio krizės metu nukentėjo daugiau dėl kritusių kainų, kaip dėl sumažėjusio kiekio. Įsidėmėtina, kad 1937 m. visi Baltijos kraštai, ypač Latvija, eksportavo, palyginti, didelius medžio kiekius.

Estija, turėdama mažesnius kaip Lietuva miškų plotus ir dar mažesnius išteklius bei prieauglį, eksportavo vidutiniškai medžio daugiau kaip Lietuva. Pagal Dr. Z. Prūso duomenis metinis medžio prieauglis siekė Lietuvoje 4,5 milijono ktm, Estijoje 4,3 milijono ktm, o Latvijoje 7,5 milijono ktm, o vidutinis metinis eksportas 1925-1937 m. Lietuvos apie 750.000 žal. ktm, Estijos 880.000 žal. ktm ir Latvijos 1.890.000 žal. ktm. Taigi abu mūsų kaimynai, ypač Latvija, nusižengė prieš normalių miško kirtimų, neprašokančių metinio prieauglio, vykdymo principus. Tas stipriai pažeidė intensyvaus miškų ūkio sąvoką, tačiau jie iškirstą medį gerai sugebėjo parengti ir palankiai patiekti užsienio rinkai (žr. lentelę 510 psl.).

Estijos medžio eksportas pasižymi mažiausiu iš visų Baltijos kraštų svyravimu. Ūkio krizės metu jų medžio eksportas krito tik 1932 m., o Lietuvos ir Latvijos 1931 m. Estija užsienio medžio rinkoje turėjo gerą vardą ir buvo mums konkurentas, ypač faneros rinkoje.

Lietuvos medžio exportą 1920-1938 m. pavaizduoja lentelė (žr. 510 bis - 510 quater psl.).

Duomenų pagal atskirus sortimentus iki 1925 m. nėra. Eksportuoto medžio kiekis gana svyruodavo ir proporcingai neatitiko metinio iškirsto kiekio. Po ūkio krizės metų eksportas vyko normaliai. Tik 1939 m., dėl Klaipėdos krašto netekimo ir kilusio karo, krito nepaprastai žemai. 1940 m. Lietuvos medžio eksportas vyko labai mažais kiekiais, daugiausia į Vokietiją, o vogčiomis, nes vandens keliai vokiečių buvo kontroliuojami, ir į kitus Vakarų kraštus. Pastebėtina, kad Lietuvos medžio eksportą pati vyriausybė, išleisdama atitinkamus nuostatus dar 1919 m., pradėjo ir 1940 m., gelbėdama susidariusius eksporto sunkumus, užbaigė.

ESTIJOS MEDŽIO EKSPORTAS 1925-1938 M.
(1000-čiais žal. ktm.)[26]

Apdirbimo laipsnis	Metai													
	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Nepiauto medžio	95	93	140	148	135	130	146	36	51	157	145	151	116	72
iš jo :														
malkų	–	–	4	6	3	1	3	–	–	–	2	–	–	–
sparmedžių	92	87	127	132	124	125	137	30	39	131	121	125	87	52
rąstų piovimui	–2	–6	–9	10	6	4	6	6	12	24	21	22	23	17
tašytų medžių	–	–	–	–	–	–	–	–	5	12	–	2	–	–
pabėgių	19	10	12	8	7	–	–	5	–	–	–	–	2	2
Piauto medžio	441	534	496	620	469	361	231	125	358	616	392	314	456	279
iš jų :														
spygliuočių	441	534	496	620	468	360	231	125	357	608	382	306	448	272
lignino	–	3	4	3	–	5	16	23	23	17	28	29	23	18
celiuliozės	–	–	50	136	188	211	310	282	301	292	365	316	317	357
popieriaus ir kartono	142	124	112	115	102	105	66	30	31	37	37	35	37	34
faneros	35	39	48	53	60	54	46	50	36	45	52	45	49	43
Iš viso	732	803	862	1.082	961	866	815	551	805	1.176	1.019	892	1.000	805

[26] Ten pat, 152 psl.

LIETUVOS MEDŽIO EKSPORTAS 1920-1938 (žal. ktm) [37]

Metai	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	Iš viso	%
a) Medžio žaliava																					
ąžuoliniai blokai						3.229	2.034	1.743	3.107	23.199	15.176	2.939	500	3.721	7.567	4.891	5.369	5.315	2.331		
drebuliniai blokai						10.902	11.075	13.048	24.567	25.588	31.196	32.730	37.710	16.994	20.282	20.245	19.249	35.658	38.577		
pušiniai rąstai						20.661	6.092	28.325	36.688	39.809	11.361	3.682	5.200	14.820	87.176	23.357	37.234	14.033			
egliniai rąstai											4.177	3.945	1.399	4.823	32.072	12.077	9.719	7.791			
kiti rąstai	284.856	110.000	285.239	60.788	97.561	29.319	22.188	34.494	37.676	41.228	32.310	11.130	2.994	3.821	18.587	13.542	9.675	26.415	13.950		
popiermalkės						156.814	318.314	93.150	252.314	354.432	283.122	109.266	250.768	247.186	268.928	240	96.920	142.188	86.800		
malkos	768		4.684	8.730	12.116	28.418	17.010	27.298	33.608	34.308	22.584	26.870	17.926	96.640		3.114	340	1.534			
iš viso :	285.624	110.000	289.923	69.518	109.677	249.343	376.713	198.058	387.956	518.564	399.926	190.562	186.497	388.005	343.612	77.466	178.551	232.934	141.658	4.825.587	35%
b) Pusgaminiai																					
lentos						45.253	73.378	134.485	143.119	156.319	104.361	82.602	93.386	144.107	118.620	176.458	181.912	179.621	163.742		
blankos						72	1.129	998	2.641	11.179	21.281	27.705	56.883	102.385	111.450	162.235	146.179	140.087	95.466		
kitas piautas medis	245.143	240.000	688.409	535.150	491.583	84.943	12.402	13.141	12.124	34.764	20.892	6.358	3.453	6.555	13.575	33.190	41.642	107.336	97.300		
celiuliozė						178.187	190.399	192.280	227.430	288.710	256.016	171.822	181.074	226.813	272.337	247.903	271.729	325.955	237.025		
fanera						19.932	18.992	18.000	26.280	30.140	19.448	14.692	14.872	14.840	21.572	23.696	23.972	25.000	28.000		
iš viso :	245.143	240.000	688.409	535.150	491.583	328.387	296.300	358.904	411.648	521.112	421.998	303.179	351.668	494.700	537.554	643.382	665.434	777.999	622.533	8.925.083	64%
c) Medžio gaminiai																					
degtukų koteliai							236	509	692	548	220		2.758	2.869	7.815	6.347	6.010	7.045			
popierius ir kartonas					5.884	7.449	6.672	6.217	5.606	4.774	3.346	3.021	1.474	993	320	538	107	296	29.480		
baldai ir kita					509					43	73	26	7	43	5.378	11.072	4.449	14.322			
iš viso :					6.473	7.449	6.908	6.726	6.298	5.365	3.639	3.047	4.239	3.905	13.513	17.957	10.566	21.663	29.480	147.228	1%
Eksportas bendrai :	530.767	350.000	978.332	604.668	607.733	585.179	679.921	563.688	805.902	1.045.041	825.563	496.788	542.404	886.610	985.679	738.805	854.551	1.032.596	793.671	13.907.898	100%

[37] DR. A. ŠKĖRYS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 156-157 psl.

C. Lietuvos medžio importo kraštai

Lietuvos medis buvo jau nuo senų laikų daugeliui kraštų gerai žinomas. Jį parduoti nesudarė net ir pirmaisiais nepriklausomybės metais didelių sunkumų. Tačiau medžiui, kaip nepatogiai transporto atžvilgiu prekei, turėjo būti rastos tokios rinkos, kurios užtikrintų ne tik geras kainas, didelę paklausą, to krašto tvirtą valiutą bet ir palankų pristatymą. Lietuva tokių savo eksportuojamam medžiui sąlygų ieškodavo ne veltui. Vien, palyginti, labai didelis importinių kraštų skaičius rodo pastangas, o rezultatai — sugebėjimą parduoti savo medį palankesnėmis sąlygomis. Dažnai tolimesnių rinkų geresnės kainos negalėjo nusverti artimų žemesnių. Buvo gerai išnaudotos ir atsitiktinės, dažniausia pelningos rinkos. Lietuva, kaip matysime, didele dalimi orientavo savo medžio eksportą į stambius, žadančius pelną ir lengvai pasiekiamus pirkėjus. Kaip ir kiek vykdė Lietuva medžio eksportą į pavienius, stambesnius medžio trūkstančius kraštus, panagrinėsime atskirai. Tačiau reikia pabrėžti, kad mūsų medžio eksportas stovėjo rinkoje pirmose eilėse. Medį importuojantieji kraštai vertino savo klientus ne pagal turimus medžio išteklius, bet pagal medžio kokybę, sutarčių vykdymą, etiką ir gerą vardą. Pirkėjai labai dažnai, darydami sutartis su naujomis eksportuojančiomis firmomis, teiraujasi per pažįstamus apie savo būsimus prekybinius partnerius. Apie Lietuvos medžio eksporto padėtį vienas užsienio stebėtojas taip atsiliepė : « Geri Lietuvos medžio eksporto žinovai yra įsitikinę, kad Lietuva gali tikrai platesnes medžio rinkas užvaldyti ... jos krašte ūkis yra sveikas, pinigai paremti 70% auksu ir laikomi pastoviausiais ir patikimiausiais Europoje[28] ». Tasai stebėtojas žinojo, kad Lietuva jau su visais, išskyrus Australiją, kontinentais prekiavo medžiu. Tačiau, jo nuomone, Lietuvos medžio eksportui negalėjo būti jokių kliūčių, kadangi jam vadovavo patikimos rankos, o vyriausybė jį rūpestingai rėmė.

Lietuva, turėdama didžiuosius kaimynus skirtingų politinių bei socialinių pažiūrų ir ūkinių formų, negalėjo išvengti ir nesklandumų, kuriems išlyginti visuomet rodydavo gerų norų. Nekartą Vokietija, kaip vėliau matysime, sudrumsdavo gerus kaimyninius santykius, bet ir tolimesnis kaimynas — Sovietų Sąjunga,

[28] *Internationaler Holzmarkt*, 1938 metų 19 nr.

neiškęsdavo neparodžiusi piktos valios. Ji, pavyzdžiui, norėjo sustabdyti nupirktų rąstų siuntimą Lietuvon vien dėl to, kad pastaroji, pildydama sutartį, tiekė Vokietijai ir medžio žaliavas — apie 20.000 ktm spygliuočių rąstų [29]. Sovietų Sąjunga darydavo, kaip ir kitiems kraštams, kartais ir nešvarią konkurenciją, kuri tikrai nelikdavo be pasėkmių, ypač ūkio krizės metu.

Lietuva jos medį importuojančius kraštus gali skirstyti į tris grupes : nuolatiniai pirkėjai, nenuolatiniai bei pirkusieji medį mažesniais kiekiais ir atsitiktiniai antraeiliai pirkėjai.

Prie pirmosios grupės priklausė Vokietija, Anglija, Olandija, Prancūzija ir Belgija. Prie antrosios — Danija, Šveicarija ir Italija, o prie trečiosios — Latvija, Palestina, Lenkija, Norvegija, Pietų Afrika, Indija, Švedija, J. A. V., Pietų Amerika ir kitos valstybės.

a. Nuolatinių Lietuvos medžio pirkėjų grupė. — Medžio eksportas į Vokietiją. — Vokietija, kaip medžio trūkstąs kraštas ir turįs galingą pramonę, be to, palankų su Lietuva susisiekimą, yra naturalus mūsų medžio pertekliaus sunaudotojas. Ji laikoma seniausiu Lietuvos medžio importininku. Ji net stiprią medžio pramonę mūsų pasienyje pastatė, tikėdama pasilikti nenustojančiu Lietuvos medžio pirkėju. Jai mūsų medis buvo svarbus ne tik dėl savo gerų techniškų savybių, bet ir dėl palankaus, pigaus pristatymo. Tokie motyvai skatino Vokietiją pirkti medžio Lietuvoje kiek galint daugiau. Lietuva turėjo irgi ne mažiau intereso parduoti savo medį Vokietijai. Kaip palankus pristatymas, taip dar daugiau geros mūsų medžiui kainos ir ne taip griežtas sortimentų rūšiavimas teikė jai pirmenybę prieš daugelį kitų kraštų. Vokietijoje mūsų medžiui kainos visą laiką buvo aukštesnės kaip kitų kraštų, ką matome iš sekančios lentelės (žr. 513 psl.).

Lietuvos ir Latvijos medžio, kaip matome, kainos buvo geriausios. Tik Sovietų Sąjunga 1926-1928 m. buvo pirmoje vietoje, bet paskiau krito ir daugiau neatsigavo. Vidutinės kainos rodo, kad Vokietijos kiti tiesioginiai kaimynai, kaip Lenkija, Čekoslovakija ir Austrija, gaudavo už parduotą medį žymiai žemesnes kainas, kaip kad mes.

---

[29] Ten pat, 1939 metų 22 nr.

IMPORTUOTO MEDŽIO KAINOS UŽ VAGONĄ VOKIETIJOJE 1925-1931 m.[30]

Kaina už 1 vagoną RM (Reichsmarkėmis) 1 vagonas — 10 tonų, 1 kietmetrio svoris — 500 kg.

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	vidut. kaina
Lietuva ir Latvija	1.232	1.079	1.101	1.116	1.167	1.222	1.229	1.121
Sovietų Sąjunga	1.209	1.143	1.166	1.168	1.107	1.110	830	1.084
Švedija	1.140	1.109	1.092	1.100	1.171	1.064	954	1.090
Suomija	1.087	1.048	1.048	1.097	1.171	1.122	947	1.058
Rumunija	1.083	1.120	992	1.075	?	1.108	924	1.064
Lenkija	1.010	928	948	1.017	1.074	1.041	907	1.012
Čekoslovakija	767	939	953	994	1.144	1.100	782	938
Austrija	—	836	835	828	?	?	852	857

Vokietija teisingai įvertino Lietuvos medžio pertekliaus reikšmę ir pati pirmoji pradėjo prekybiniais ryšiais rūpintis. Atitraukus savo įgulas iš Lietuvos 1919. VII. 12 d., ji greitai pradėjo reguliuoti medžio prekybos klausimą. Pirmieji medžio prekybos metai buvo Vokietijai palankūs, nes ji be sunkumų gavo iš Lietuvos savo pramonei labai reikalingų medžio žaliavų. Tačiau ilgainiui procentiniai medžio žaliavos eksportas kiek sumažėjo. Vokietija turėjo savo medžio pramonę, esančią arti prie Lietuvos sienos, visą laiką aprūpinti daugiausia importuotomis medžio žaliavomis. Todėl ji dėdavo pastangų, kad tuos trūkumus padengtų mūsų medžio pertekliumi. Tas savo pastangas ji net prekybinės etikos neatitinkančiais argumentais paremdavo. Dėl to mūsų medžio žaliavos eidavo daugiausia į Vokietijos rinkas. Negalima praleisti pro akis ir to fakto, kad iki 1932 m. į Vokietiją ėjo 40-50 % mūsų bendro eksporto ir gana palankiomis sąlygomis. Tik ūkio krizė ir vėliau dėl jų kaltės politiniai nesusipratimai atsiliepė labai neigiamai į prekybinius ryšius, kurie 1935 m. buvo arti nutrūkimo.

[30] DR. A. ŠKĖRYS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 130 psl.

Medžio kainos Vokietijoje mūsų medžiui buvo gana geros, nes atkrisdavo didelė dalis medžio transporto išlaidų. Tik įvedus *clearingo* sistemą ir vykstant politiniams nesusipratimams, vokiečiai buvo daugelio sąskaitų mokėjimą užblokavę, kas sudarė mūsų privatiems medžio eksportininkams pagrįsto susirūpinimo ir sunkumo. Paskutiniaisiais metais, iki jie užgrobė Klaipėdos kraštą, medžio eksportas normaliai didėjo. Pabrėžtina, kad Vokietijai Lietuvos medis turėjo gal net daugiau reikšmės, ypač vėlesniais laikais, kaip Lietuvai josios rinka. Tačiau Vokietija buvo Lietuvai nepaprastai svarbus ir drauge naudingas medžio importininkas. Ir jeigu ne politiniai nesklandumai ir jų pinigų retkartinis svyravimas, tai mūsų medžio prekybiniai ryšiai su jais būtų turėję nepakeičiamos reikšmės.

Į Vokietiją pirmaisiais nepriklausomybės metais mūsų medžio buvo eksportuojama labai daug. 1920-1923 metų laikotarpyje sudarė 60-70% bendrojo eksporto. Vėliau, suradus ir kitas palankias rinkas, pradėjo palengva kristi. Tačiau 1924 ir 1929 m. sudarė net po 46% bendrojo eksporto. Kai kuriais metais eksportuojamo medžio kiekis labai sumažėdavo. Pavyzdžiui, 1935 m. dėl politinių sunkumų mūsų medis sudarė vos 5% bendrojo eksporto, kuris buvo irgi kritęs. Nuo tų metų tik nestaigiai mūsų medžio rinkos Vokietijoje stiprėjo, bet senų pozicijų pasiekti jau neįstengė. Lietuvos medžio eksportas į Vokietiją 1923-1938 m. laikotarpyje sudarė vidutiniškai į metus 22,5% bendrojo eksporto. Gautos už parduotą medį pajamos 1929 rekordiniais metais sudarė 16 milijonų litų, o 1935 m., blogiausiais, tik 383.000 litų.

Į Vokietiją buvo eksportuojama daugiausia spygliuočių rąstai, popiermedžiai, piautas medis ir tarpais fanera. Apie kiekvieną minėtąjį sortimentą pakalbėsime atskirai.

Rąstų eksportas į Vokietiją pirmaisiais nepriklausomybės metais buvo gana didelis. Paskiau kiek sumažėjo, tačiau svyravimas buvo visą laiką didelis. Pavyzdžiui, 1929 m. siekė net 78.150 ktm, o 1931 tik 21.600 ktm, arba 1934 m. eksportavo 87.000 ktm, o sekančiais metais vos 18.000 ktm, 1937 m. krito iki 6.420 ktm ir jau daugiau neatsigavo. 1923-1938 m. laikotarpyje buvo į Vokietiją eksportuota apie 650.000 ktm rąstų, arba 45.000 ktm į metus. Tame laikotarpyje Vokietija pirko Lietuvoje

iš viso apie 3,5 milijono žal. ktm medžio, arba į metus po 219.000 ktm, iš kurių rąstai sudarė 19 %.

Vokiečiai paskutiniaisiais metais, norėdami užtikrinti sau Lietuvos medžio žaliavų įvežimą, net bendrose prekybos sutartyse stengdavosi išsiderėti medžio žaliavos palankias pozicijas, ką matome 1938-VIII-15 d. sutartyje.

Lietuvos popiermalkės ėjo daugiausia Vokietijos rinkon. Popiermalkės buvo plukdomos upėmis tiesiai į Ragainės ar Tilžės celiuliozės fabrikus. Prileidus, kad Lietuva tikrai turėjo eksportuoti popiermedžius, jiems Vokietijos rinkos buvo idealios ir jokiomis kitomis nepakeičiamos. Nenuostabu, kad 1923, 1924, 1933, 1935 ir 1938 m. Lietuvos eksportuoti popiermedžiai kiekio atžvilgiu stipriai svyravo. Pavyzdžiui, 1924 m. siekė 165.210 ktm, o sekančiais tik 74.200 ktm, arba 1934 m. net 242.800 ktm, o 1935 m. tik 240 ktm. Lietuva 1923-1938 m. laikotarpyje eksportavo į Vokietiją 2.089.000 ktm popiermalkių arba 131.000 ktm į metus. Tas kiekis sudarė 59% eksportuoto į Vokietiją medžio kiekio. Tame pat laikotarpyje 71% eksportuotų Lietuvos popiermalkių ėjo Vokietijos rinkon.

Lietuvos piauto medžio eksportas į Vokietiją stovėjo nedaug aukščiau kaip ir rąstų. Eksportuojami kiekiai labai svyravo. Ūkio krizės metai piauto medžio eksportui nedaug atsiliepė. 1939 m. buvo išvežta net 103.140 žal. ktm, o kai kuriais, pavyzdžiui, 1926 m., vos 11.600 žal. ktm. 1923-1938 m. laikotarpyje buvo Vokietijon eksportuota 704.000 žal. piauto medžio ktm, arba į metus po 44.000 žal. ktm. Jie skaičiais sudarė 20% bendrai Vokietijon parduoto medžio kiekio. Vokiečiai piautą medį labai mielai pirko ir dėl to net ir kainas už jį mokėjo kiek geresnes, kaip kitiems kraštams.

Lietuvos fanera iki 1930 m. turėjo Vokietijoje gerą paklausą. Tačiau vėliau jos eksportas pakrypo į Anglijos rinkas. Vėliau, po trijų metų pertraukos, vokiečiai pradėjo domėtis mūsų fanera ir ją didėjančiais kiekiais supirkinėti. Per 1923-1938 m. laikotarpį faneros eksportas į Vokietiją sudarė tik 22% eksportuoto į ją medžio kiekio.

Kitų medžio sortimentų eksportas į Vokietiją buvo nereikšmingas.

Lietuvos medžio prekyba su Vokietijos pirkliais buvo labai gera. Nesusipratimų, kad ir neesminių, bemaž nepasitaikydavo.

Vokiečiai mūsų eksporto, o mes jų importo, sąlygas gerai pažinojome ir tai lengvino gerų prekybinių ryšių palaikymą. Vokiečiai nemielai turėdavo atsisakyti nuo mūsų rinkų, o ir Lietuvos medžio eksportininkai, ypač po krizės metų, stengdavosi parduoti savo medį Vokietijai.

Tačiau politiniai nesklandumai, kuriuos iššaukdavo pati vokiečių vyriausybė ir dėl kurių buvo bemaž nutrauktas mūsų medžio eksportas bei sulaikytas už pristatytą medį mokėjimas, reikia skirti nuo jų medžio importininkų charakteristikos.

LIETUVOS MEDŽIO EKSPORTAS Į VOKIETIJĄ 1923-1938 m. (žal. ktm) [31]

Metai	Rąstai	Popier-malkės	Pusga-miniai	Fanera	Viso	% Viso eksporto	% Popier-malkių
1923	31.120	164.120	43.430	—	238.660	39	100
1924	70.440	165.210	46.930	—	282.580	46	100
1925	40.800	74.200	11.400	692	127.092	22	41
1926	58.950	50.200	11.660	2.404	123.214	18	16
1927	34.650	54.400	39.480	9.564	138.094	24	58
1928	49.950	154.200	41.980	9.850	255.980	32	61
1929	78.150	286.200	103.140	10.476	477.966	46	81
1930	48.600	222.400	75.340	7.930	354.270	43	78
1931	21.600	82.400	39.480	—	143.480	29	75
1932	32.550	100.400	43.920	—	176.870	33	66
1933	19.350	247.200	88.680	—	355.230	40	100
1934	87.000	242.800	77.840	70	407.710	41	90
1935	18.000	240	19.460	90	37.790	5	100
1936	30.000	54.200	13.900	430	98.530	12	56
1937	6.420	103.640	29.260	1.490	140.810	14	73
1938	14.640	86.800	38.370	3.950	143.760	18	100

Medžio eksportas į Angliją. — Anglijos, kaip ir Vokietijos, rinkos turėjo mūsų medžio eksportui labai didelės reikšmės. Lietuvos medis buvo anglų pirkliams jau nuo seniai gerai žinomas. Todėl pirmaisiais nepriklausomybės metais užsimezgė jau tarp abiejų kraštų medžio prekybos ryšiai. Anglija pirkdavo iš Lietuvos daugiausia medžio pusfabrikačių, nors kartais ir lapuočių rąstai rasdavo gerą paklausą. Mūsų medžio eksportas į Angliją

[31] Ten pat, 135 psl.

nuolat kilo iki 1928 m. Po to mažėjo iki 1931 m., o vėliau pagyvėjo ir gerai išsilaikė iki paskutiniojo karo.

Anglijoje mūsų medis turėjo labai gerą vardą ir paklausą. Tai paryškina ir 1933 m. pakeltas mūsų medžiui kontingentas, numušant Sovietų Sąjungai, nes pastaroji areštavo ir nuteisė ten dirbusius Anglijos inžinierius. Be to, 1934 m., sudarydama su Lietuva prekybos sutartį, pritaikė mūsų medžio įvežimui pačias palankiausias sąlygas ir tuo palengvino išlyginimą mažėjančių rinkų Vokietijoje.

Mūsų medžio eksportą į Angliją galima pavaizduoti ir pajamomis, kurios charakteringesniais eksporto metais taip atrodo :

Metai	Pajamos litais	Bendrų medžio eksporto pajamų %
1923	11.668.000	22
1924	18.868.000	22
1925	1.512.000	12
1930	7.167.000	53
1938	13.200.000	58

Į Angliją buvo eksportuojama celiuliozė, piautas medis ir fanera. Mūsų piauti spygliuočiai rasdavo nuolat gerą paklausą jos rinkoje. Sėkmingą piauto medžio eksportą į Angliją galime paryškinti žemiau dedamais statistiniais duomenimis :

PIAUTO MEDŽIO EKSPORTAS Į ANGLIJĄ (žaliavos kietmeteriais)

Metai :	1923	1924	1933	1934	1935
Žal. ktm :	120.240	115.306	146.100	98.670	156.050
% :	22	22	54	40	42
Metai :	1936	1937	1938	1939	
Žal. ktm :	163.850	195.700	154.450	24.970	
	44	45	58	72	

Tai gana imponuojantys skaičiai, ir parduoto medžio kainos buvo taip pat geros. Be to, Lietuva turėjo Anglijoje nuolatines rinkas. Tvirtų rinkų išlaikymą nulėmė daugiausia mūsų medžio kokybė, sąžiningas sutarčių vykdymas ir savo prekinio laivyno neturėjimas. Neskaitant retų išimčių, jie pirkdavo mūsų medį

pagal prekyboje vartojamą išsitarimą *fob* ir nupirktą medį plukdydavo savo laivais.

Mūsų medžio eksportas į Angliją apėmė kaip pusgaminius, taip ir žaliavas. Pavyzdžiui, 1937 m. buvo parduota 279.572 žal. ktm, kurie susidėjo iš kietų ir minkštų lapuočių rąstų, piautų kietų lapuočių ir spygliuočių sparmedžių, pabėgių ir faneros.

Mūsų fanera daugiausia buvo eksportuojama Anglijon, nes turėjo ten tokias palankias rinkas, kaip kad popiermedžiai Vokietijoje. Anglijos ekonominis pajėgumas ir ūkio krizės buvo ne tiek paliestas, kaip kitų pramonės kraštų, ką ir mūsų faneros eksporto tik 1932 m. sumažėjimas patvirtina. Kiekvienais metais apie 60% mūsų faneros eksporto eidavo į Angliją, nors švedai, latviai ir estai stipriai konkuravo.

LIETUVOS FANEROS EKSPORTAS Į ANGLIJĄ (žal. ktm)

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
	12.450	16.090	8.665	12.821	11.016	10.606	13.975
%	63	85	48	48	37	55	95
	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
	9.616	13.073	18.592	20.865	22.287	20.640	15.400
%	88	88	86	88	90	82	55

Mūsų medžio prekybos ryšiai su Anglija buvo geri ir verti pasitikėjimo. Jokių ryškesnių nesusipratimų nepasitaikė. Lietuviai sugebėjo jų rinkas surasti, išplėsti ir saugiai išlaikyti. Anglija mūsų medį labai vertino ir niekad nereikalaudavo nurodyti jo kilmę, ko prašydavo iš daugelio kraštų. Lietuvai praradus Vilnių, anglai, pirkdami iš lenkų medį, dažnai reikalaudavo Vilniaus kilmės pušies, už kurią ir kainos buvo kiek aukštesnės. Neabejotina, kad tradiciniai geri medžio prekybos ryšiai tarp šių kraštų vėl grįš, tik mes norėsime parduotą medį pristatyti jiems savo laivais.

Medžio eksportas į Olandiją. — Olandija yra senas Lietuvos medžio pirkėjas. Dar prieš I pasaulinį karą pirkdavo balkius ir didžiulius spygliuočių rąstus. Ji dar pirmaisiais mūsų nepriklausomybės metais susidomėjo senomis rinkomis ir užmezgė prekybinius ryšius. Olandija po Vokietijos ir Anglijos buvo stambiausias Lietuvos medžio importininkas. Ji pirkdavo daugiau

piautą medį, kaip jo žaliavas. Dar 1923 m. pirko 20.000 žal. ktm medžio už 1.526.000 litų, o jau sekančiais net 32.232 žal. ktm.

Iki 1931 m. mūsų medžio eksportas Olandijos rinkoje turėjo ribotą reikšmę. Po to pradėjo paklausa gyvėti ir eksportas kilti. Geri prekybiniai ryšiai išsilaikė iki paskutiniųjų mūsų nepriklausomo gyvenimo dienų. Prasidėjus 1939 m. rudenį karui, Olandija užpirko Lietuvoje stambius medžio kiekius. Tas medis turėjo būti greitai pristatytas. Tačiau Lietuva, dėl Vokietijos kontroliuojamų vandens kelių, sutarties pilnai išpildyti negalėjo.

Olandija importuodavo protarpiais iki 25-27% mūsų piauto medžio. Mūsų piauto medžio eksporto apimtį jos rinkose parodo ši lentelė, išreikšta 1000 žaliavos ktm :

1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
4,5	61,2	52,6	68,0	54,0	56,1	49,3	50,6	61,8	15,2

Nuo 1931 m. nėra jokio žymesnio svyravimo, kas charakterizuoja rinkos tikrumą ir pastovumą.

Olandija domėjosi ir Lietuvos fanera. Nuo 1935 m. jos eksportas vėl prasidėjo ir nuolat augo, ką matome iš šių duomenų :

Metai :	1935	1936	1937	1938	1939
Žal. ktm :	38	135	1.258	2.746	1.343

Mūsų medis paskutiniaisiais metais turėjo Olandijos rinkoje labai gerą paklausą ir, kaip matome žemiau dedamoje lentelėj, buvo įvairiomis formomis ir nemažas kiekiais eksportuojamas.

LIETUVOS MEDŽIO EKSPORTAS Į OLANDIJĄ (žal. ktm)[32]

Metai	1937	1938
Kietų lapuočių rąstai	3.495	1.340
Spygliuočių	732	165
Popiermedžiai	87.219	—
Sparmedžiai	103	403
Piauti kieti lapuočiai	325	432
Piauti spygliuočiai	46.503	63.679
Pabėgiai	18.008	8.042
Fanera	1.258	2.746
Viso	151.643	77.745

[32] Ten pat, 140 psl.

Popiermedžių eksportas buvo atsitiktinis, tačiau kiti medžio sortimentai turėjo nežymiai svyruojančią paklausą. Piauti spygliuočiai visą laiką Olandijos rinkoje vyravo.

Olandijoje, kaip ir Anglijoje, Lietuva savo medį parduodavo per tarpininkus. Prekybinių nesusipratimų nebūdavo ir santykiai pasižymėjo darnumu. Lietuvai Olandijos medžio rinkos buvo prieinamos, palankios ir vertinamos.

Medžio eksportas į Prancūziją. — Prancūzija, būdama medžio eksporto ir importo kraštas, turėjo mūsų medžio rinkoms žymiai mažesnę reikšmę kaip Olandija. Pirmaisiais nepriklausomybės metais mūsų medis turėjo Prancūzijos rinkoje labai ribotą paklausą. Tačiau ilgainiui kiek gerėjo. Piautas medis ir iš dalies kieti lapuočiai statinėms daryti turėjo geriausią paklausą. Prancūzija, kaipo smulkus medžio importininkas, nustatydavo kiekvienam kraštui parduotino medžio kontingentus. Lietuvai buvo leista 1925-1929 m. laikotarpyje kiekvieną pusmetį po 463 tonas medžio eksportuoti, o 1932 m. ji net iki 104 to sumažino. Sekančiais metais buvo kontingentas nežymiai pakeltas, bet 1934 m. vienam pusmečiui siekė jau net 8.033 to. Tuo laiku kai kuriems kraštams Prancūzija sumažino kontingentą iki 40 %. Lietuvai medžio kontingentą pakėlė politiniais sumetimais. Tuo metu Vokietija, darydama Lietuvai ūkinį spaudimą, didele dalimi mūsų medžio importą mažino. Todėl Prancūzija padidino mūsų medžio importą ir tuo pademonstravo savo draugiškumą.

Lietuvos medžio eksportas Prancūzijon buvo kaip savo kiekiu, taip ir pajamomis nežymus. Retai kuriais metais siekdavo iki 8-9 % bendro medžio eksporto. Pavyzdžiui, 1930 m. už parduotą medį Prancūzijos rinkoje įplaukė 1.099.000 litų, arba 8 % bendrų pajamų, o 1935 m. 1.209.000 litų, sudarydami 9 % už eksportuotą medį įplaukų. Mūsų medžio ribotas eksportas į Prancūziją buvo daugiausia dėl jų ribotos paklausos, nepakankamai pastovios valiutos, skirtingų medžio sortimentų matų ir, palyginti, žemų kainų. Prancūzijos rinkon eidavo daugiausia piautas medis, kurio žal. ktm kiekiai buvo tokie :

Metai :	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Žal. ktm :	3.650	16.820	29.450	28.230	26.880	26.720

1939 m. mūsų medis pasiekė Prancūzijos rinkas visai mažais kiekiais ir 1940 visai sustojo.

Prancūzija neturėjo didelio reikalo mūsų medį pirkti, nes tenkinosi žemesnės kokybės medžiu, be to, jos ribotą paklausą patenkindavo kaimyniniai ir artimesni kraštai. Lietuva nerado savo medžiui Prancūzijos rinkose tokių palankių sąlygų, kaip kituose kraštuose, todėl medžio prekyba su ja buvo ribota. Bendrieji abiejų kraštų prekybiniai ryšiai buvo žymiai didesni, kaip medžio.

Vedant medžio prekybą, vyravo partnerių lygybės principai, pasitikėjimas ir gera valia. Nesusipratimų niekuomet nebuvo.

Medžio eksportas į Belgiją. — Tarp Lietuvos ir Belgijos medžio prekybiniai ryšiai užsimezgė, kaip ir su Olandija, gana anksti. Tačiau dėl jos riboto importo, mūsų medis buvo eksportuojamas nedideliais kiekiais. Apie 80% eksportuoto medžio sudarė lentos ir plankos, nors pirkdavo kietųjų lapuočių rąstus, sparmedžius, piautus kietus lapuočius, pabėgius, fanerą ir kita. Pajamos už parduotą medį charakteringesniais metais atrodė taip:

1930 m. 35.300 litų — 3%
1935 m. 1.416.000 litų — 10%
1938 m. 1.700.000 litų — 9%

MŪSŲ EKSPORTUOTAS MEDIS BELGIJON PAGAL SORTIMENTUS (žal. ktm)[33]

Sortimentai	1937 m.	1938 m.
Kietų lapuočių rąstai	129	—
Sparmedžiai	1.802	4.895
Piauti kieti lapuočiai	2.440	520
Piauti spygliuočiai	15.763	15.955
Pabėgiai	4.102	260
Fanera	304	1.036
Iš viso	24.540	22.666 žal. ktm

Piauti spygliuočiai vyravo, o kiti sortimentai turėdavo atsitiktinę paklausą. Belgija pradėjo paskutiniaisiais metais ir mūsų fanerą pirkti. Veikiant *clearingo* sistemai, 1934 m. jie pirko Lietuvoje už 0,5 milijono litų piauto medžio, o mes turėjome už tą sumą imti iš jų geležinkeliams bėgių. Medžio rūšiavimas ir matai jų rinkoje buvo gimininigi Prancūzijoj vartojamiesiems.

[33] Ten pat, 143 psl.

Pirktą medį gabendavosi, kaip ir Olandija bei Prancūzija, dažniausia savo laivais. Didžiausią paklausą turėjo mūsų pušinės *u/s* (*unsorted*) rušies lentos. Kraunama į laivus ir pristatoma dažniausia būdavo pavasarį.

Prekybiniai ryšiai buvo, kaip ir su visais kitais kraštais, geri ir abipusišku pasitikėjimu bei nuoširdumu pagrįsti.

b. Nenuolatinių ar mažais kiekiais Lietuvos medžio perkančiųjų grupė. — Iš mažiau reikšmingų mūsų medžio pirkėjų yra paminėtini tik keli kraštai. Iš jų Danija, Šveicarija ir Italija turėjo didesnės reikšmės.

Danija. — Lietuva užmezgė prekybinius ryšius su Danija, palyginti, anksti. Mūsų medis, ypač balkiai, lentos, plankos ir fanera turėjo gerą paklausą. Lietuva kas metai parduodavo Danijai 2-4 % savo eksportuojamo medžio ir gaudavo apie 3 % bendrų pajamų. Jau pirmaisiais mūsų medžio eksporto metais Danijon galėjom tokiais duomenimis pasidžiaugti:

1923 m. medžio pusgaminių 15.030 žal. ktm už 1.595.000 litų
1924 m. » » 12.500 » » » 1.862.000 litų

Danija mielai pirkdavo ir kietųjų lapuočių rąstus, kurių, pavyzdžiui, eksportas 1937 m. siekė 6.310 ktm. Mes turėjome Danijoje labai mažai svyruojančias rinkas. Jie pirkdavo paprastai geros kokybės medį. Ypač balkius, kuriuos rūšiuoti atvykdavo jų žmonės. Mūsų medžio eksportas į Daniją nutrūko tik 1940 m. Nors Danija yra irgi žemės ūkio kraštas ir turi geros kokybės miškų, ji laikoma nuolatiniu ir rimtu medžio importo kraštu. Tarp Lietuvos ir Danijos medžio prekyba vyko labai sklandžiai. Jų rinkos buvo mums palankios ir vertingos. Danija gi rado retai kur tokių gerų balkių kaip Lietuvoje, o kitas tiekiamas medis pilnai atitiko jų statomus reikalavimus.

Šveicarija. — Šveicarija priklauso prie smulkaus medžio importo kraštų. Kokie motyvai skatino, atsižvelgiant į labai nepatogų ir brangų transportą, ją pirkti Lietuvoje medį, kai turėjo gerus tiekėjus kaimynystėje, nelengva atsakyti. Mūsų vyraujančios kokybės piautą pušį pakartotinai rūšiuodavo jų žmogus. Šveicarija

mokėdavo paprastai aukštas kainas ir buvo laikoma geru pirkėju. Medžio eksporto apimtis į Šveicariją buvo nežymi. Pavyzdžiui, 1932 m. pasiekė tik 3.300 žal. ktm piautos pušies. Tačiau iš 16 eksportuojančių į Šveicariją kraštų Lietuva stovėjo septintoje vietoje. Iš šio palyginimo galima susidaryti vaizdą apie jos medžio importo apimtį.

Šveicarija buvo laikoma geru atsitiktiniu medžio pirkėju lygiai kaip ir mes jiems buvome sunkiai pakeičiami dėl aukštos medžio kokybės tiekimo. Medžio prekyba vyko tarp abiejų partnerių labai gražiai.

Italija. — Ji pradėjo mūsų medį importuoti gana vėlai, ūkio krizės metais. Ji mielai pirkdavo mūsų popiermedžius ir minkštus lapuočius. 1938 m. Italijon buvo eksportuota apie 10.000 ktm popiermedžių, o 1929 m. apie 9.000 ktm minkštų lapuočių. Italiją reikėtų laikyti ne tik atsitiktiniu, bet ir mažai pelningu medžio pirkėju, nes pirko tik medžio žaliavą, kurios kainas numušdavo tolimas eksportas. Negaliu suprasti tų aplinkybių, kurios paskatino imtis medžio prekybos bandymų, kurie negalėjo būti mums naudingi. Lietuvos medžio žaliavų, ypač popiermedžių, vežimas į Italiją nesiderino su mūsų stipria padėtimi užsienio rinkoje nei su prekybinio pelningumo dėsniais, nei, galop, su mūsų intensyvaus miškų ūkio krašto garbe. Į tolimas rinkas, ir dar neturint savo prekybinio laivyno, gali būti intensyvaus miškų ūkio kraštų tiekiami tik medžio gaminiai ar pusgaminiai, bet ne vidutinio brangumo ar pigios, kaip kad popiermedžiai, žaliavos.

c. Proginiai Lietuvos medžio pirkėjai. Latvija. — Ji, kad ir turi didesnius medžio išteklius kaip mes, retkarčiais pirkdavo mažesniais kiekiais medį Lietuvoje. Pavyzdžiui, 1923 m. importavo 2.000 medžio žal. ktm už 105.000 litų, o 1924 m. tik 358 žal. ktm už 40.000 litų. Kartais pirkdavo ir didesnius kiekius. 1935 m. eksportavome net 29.970 žal. ktm ir tuo pasiekėme rekordą. Medžio prekyba su Latvija vyko iki pat Sovietų okupacijos laikų.

Pietų Afrika. — Pietų Afrika, dėl didelių atstumų, pirko tik aukštos kokybės medį. Prekybiniai ryšiai užsimezgė tik po ūkio krizės, bet tuojau vystėsi palankiai. 1935 m. buvo eksportuota

2.230 žal. ktm faneros, o sekančiais metais jau net 3.470 žal. ktm. Vėliau, 1937 m. pirko Lietuvoje apie 7.200 ąžuolinių ir beržinių rąstų. Pietų Afrika mokėjo už medį geras kainas ir, turint mums savo laivyną, prekyba būtų galėjus pasiekti dar geresnių rezultatų.

Palestina. — Palestina pradėjo importuoti mūsų medį tik po ūkio krizės metų. Pirko tik aukštos kokybės medį ir mokėjo gana geras kainas. Be faneros, ji pirkdavo ir pušines lentas. 1935 m. buvo Palestinon eksportuota apie 5.000 žal. ktm piauto medžio, o 1937 m. tik 1.800 žal. ktm. Lietuvos medžio prekyba su Palestina galėjo, kad ir dideli atstumai, pagyvėti ir sustiprėti.

Jungtinės Amerikos Valstybės. — J.A.V. greitai po I pasaulinio karo pradėjo domėtis Lietuvos medžiu. Jos pirko daugiausia piautą medį. 1923 m. iš Lietuvos importavo 30.060 žal. ktm piauto medžio už 2.495.000 litų, o 1924 m. jau net 37.350 žal. ktm tokio pat medžio už 7.343.000 litų. Tuo metu J.A.V. priklausė prie stambių Lietuvos medžio importininkų. Tačiau vėliau pasidarė tik atsitiktiniu mūsų medžio pirkėju ir prarado turėtą reikšmę. Medžio kainos J.A.V. buvo geros ir eksportas vertinamas palankiai.

Indija. — Indija tik retais atvejais importuodavo medį iš Europos. Lietuva irgi priklausė prie Indijos visai atsitiktinių medžio tiekėjų. Vieną autentiškai nenustatytą atvejį net užsienio spauda išgarsino: «Indijos skulptoriai atvyko į Kauną Budos biustų gaminti. Dėl savo stiprumo, medienos gražaus rašto ir atsparumo prieš kenkėjų graužimą Lietuvos ąžuolas teikia tam tikslui nuo seniai nepakeičiamos medžiagos. Biusto piaustymo darbai atliekami Kaune, kad tuo būtų sutaupytos importinės devyzos»[34].

Neaišku, iš kur jie patyrė mūsų ąžuolo labai geras technines ypatybes, kurias nežymiai viršija tik Slovenijos ir Spessarto ąžuolai. Indija tad apsisprendė daryti savo dievų biustus iš Lietuvos garsių ąžuolų.

---

[34] *Zeitschrift für Weltforstwirtschaft*, 1934-1935 metų, 453 psl.

Gal ne vienas mūsų keliautojas atsistos kada nors prieš jų dievus, pagamintus iš Lietuvos ąžuolo.

Buvo dar ir daugiau atsitiktinių mūsų medžio pirkėjų, kaip Švedija, Lenkija, Čekoslovakija ir kitos valstybės.

Lietuvos medžio eksportas, kaip matėme, buvo labai išsišakojęs ir turėjo kaip miškų, taip ir krašto ūkiui didelės reikšmės. Lietuva, kad ir jaunas eksportininkas, pajėgė rinkų surasti ir jas išugdyti. Mūsų medžio importo kraštai augo skaičiumi ir drauge atstumu. Pirmaisiais metais prekiavome tik su kaimyniniais kraštais, o paskutiniaisiais bemaž su visais kontinentais. Medžio eksportas turėjo ir sunkumų, ypač ūkio krizės metu. Tačiau mūsų vyriausybė savo parama tuo metu dar daugiau sustiprino ir sunkumus pagelbėjo nugalėti. Vertintina ir tai, kad Lietuva, kaip medžio eksportininkas, buvo visų vertinama ir kartais net pavyzdžiu statoma. Prie šito didelio darbo labai daug prisidėjo Lietuvos miškų vadovybė ir jos patikėti žmonės.

3. Medžio importas

a. Lietuvos medžio importo politika. — Medžio importas nusako ne vien natūralų medžio išteklių trūkumą, bet drauge ir to krašto ūkio formą bei miškų ūkio intensyvumą.

Yra daugelis kraštų, ypač Europoje, kurie turi didelį medžio perteklių ir priklauso net prie stambiųjų eksportininkų, tačiau drauge pasirodo svetimoje rinkoje, kaipo importininkai. Europoje ilgainiui tokių kraštų skaičius augo ir jau prieš paskutinį karą reta kuris medžio eksportininkas neįsiveždavo ir pats iš svetur. Toks medžio rinkoje pasirodymas, drauge eksportininku ir pirkėju, charakterizuoja medžio pramonės išsivystymą ir pastangas bei sugebėjimą padaryti už medį didelį pelną. Įsidėmėtinas yra Švedijos, didžiausio Europos medžio eksportininko, dalyvavimas medžio importe. Ji įveža į metus bemaž tiek, kiek Lietuva išveža. Tačiau daugelis medžio pertekliaus kraštų perka medį ir tais sumetimais, kad aprūpintų savo įmones žaliavomis ir tuo pačiu žmones darbu. Šį faktą patvirtina ir patys importuojamo medžio duomenys. Visi Skandinavijos ir kiti medžio pertekliaus kraštai importuoja medį daugiausia žaliavos forma, kurią perdirba į

pusgaminius ar gaminius ir palankiomis sąlygomis svetimoje rinkoje parduoda.

Tenka dažnai medžio eksporto kraštams pirkti svetur tokio medžio žaliavų ar jo gaminių, kurio namie neturi ir negali pasigaminti. Tačiau tokio importuoto medžio kiekiai yra nedideli. Kartais kaimyniniai kraštai vienas iš kito medį perka arba parduoda vien dėl susisiekimo sumetimų. Pavyzdžiui, savo laiku Čekoslovakija, neturėdama gerų kelių iki savo atitinkamos medžio pramonės įmonių, parduodavo savo medžio žaliavas Vokietijai, o pati pirkdavo jas svetimoj rinkoj, bet jau palankiomis pristatymo sąlygomis. Tokie atsitikimai yra gana dažni, net ir Lietuvoje pasitaikydavo. Tačiau pagrindiniai medžio pertekliaus kraštų importo motyvai yra grynai ūkiniai ir politiniai, kurie kelia krašto gerovę miško ūkio pažangumą ir medžio vertę.

Lietuva, būdama medžio eksporto kraštu, medį importavo irgi panašiais motyvais. Kol mūsų medžio pramonė nebuvo tiek pajėgi, kad iš savo krašte esamų žaliavų galėtų pasigaminti būtinai vidaus rinkai reikalingus reikmenis, tol reikėjo juos pirkti svetur. Reikėjo pirkti ir tokių medžio gaminių, kuriems pasigaminti neturėjome žaliavų. Be to, mūsų medžio pramonė neįstengė net ir paskutiniaisiais prieš karą metais pasigaminti kai kurių prekių, kaip popieriaus, žaislų ir kitų, ir jas reikėjo pirktis svetimoje rinkoje, o medžio žaliavą eksportuoti. Taigi mūsų importuoto medžio dalis buvo sunaudota vien vidaus rinkoje.

Tačiau žymiai didesnę mūsų medžio importo dalį sudarė žaliavos — rąstai. Šį medžio žaliavų įvežimą globojo ir rėmė vyriausybė, kad tuo padėtų aprūpinti mūsų lentpiūves žaliavomis, o žmones darbu. Tas medis eidavo vėliau užsienio rinkon, bet jau ne žaliavos, o pusgaminių forma. Pastebėtina, kad Lietuva įveždavo medžio žaliavų — rąstų tik tiek, kiek reikėjo, kad pilnai aprūpintų darbu lentpiūves. Tik medžio pramonės įmonių, kurios turėtų būti aprūpintos svetur pirktomis medžio žaliavomis, nestatė, todėl ir medžio importo neplėtė. Tai pilnai suprantama ir atitiko anais laikais mūsų sąlygas. Tačiau tie importuoto medžio kiekiai, kurie buvo skirti vien vidaus sunaudojimui, neatitiko mūsų ūkio sąlygų. Medžio gaminių įvežimas, neskaitant popieriaus ir kartono, visą laiką nerodė tendencijos mažėti nei savo kiekiu, nei išlaidomis. Kokia šiuo klausimu buvo vyriausybės politika, jeigu tokia iš viso buvo, sunku pasakyti. Mums tik belieka

konstatuoti, kad medžio gaminiai, kurių daugumą galėjome patys pasigaminti, buvo dideliais ir nemažėjančiais kiekiais įvežami, o jiems gaminti medžio žaliavos išvežamos.

b. Medžio importo apimtis. — Pasaulyje medžio importo apimtis teoretiškai turi atitikti eksportą. Tačiau to fakto iki šiol jokia statistika nepajėgė įrodyti. Dar ir šiandieną yra dideli medžio kiekiai išvežami iš kolonijalinių kraštų į Europą, kurie yra žymimi eksporto skiltyse, tačiau įvežančios valstybės laiko tą medį tik savais ištekliais. Pavyzdžiui, Anglija įveždavo iš svetur prieš karą apie 40 milijonų medžio žal. ktm, bet oficialiose statistikose randame tik apie 18 milijonų medžio žal. ktm, o be to, daugelis kraštų apie savo svetimoje rinkoje parduotą ar pirktą medį teikdavo netikslius duomenis arba visai jų neduodavo. Todėl ir pasaulio medžio balansai iki pat paskutiniųjų prieškarinių metų buvo netikslūs.

Medžio importas apima visus kontinentus. Medį importuojančių kraštų skaičius, ypač Europoje, žymiai prašoka eksportuojančius. Daugiausia medžio importuoja Europa ir jau žymiai mažiau Šiaurės Amerika. 1936 m. Europa importavo net 79 %, o Š. Amerika tik 13 % bendro kiekio.

Europos stambiausi medžio importo kraštai yra Anglija, Vokietija, Olandija, Belgija, Prancūzija, Italija, Vengrija, Danija ir Švedija. Prie smulkesnių priklauso Šveicarija, Norvegija, Airija, Suomija, Graikija ir Ispanija, o prie nenuolatinių, kurie įsiveža ir gamybinį medį ar jo pusgaminius, priskiriami Baltijos kraštai, Lenkija, Čekoslovakija, Austrija ir kitos valstybės. Daugelis minėtų kraštų yra medžio eksportininkai. Jų importuojamas medis sudaro per metus, neskaitant Vokietijos ir Prancūzijos, apie 6 % bendro Europos importuojamo medžio kiekio. Baltijos kraštai užima, palyginti, nesvarbią vietą. Tačiau Lietuvos medžio importas, kiekybės atžvilgiu, prašoko kitus Baltijos kaimynus ir prilygo Palestinos, Alžyro ar Maroko importui. Anglijos medžio importas sudarė apie 45-50 % bendro Europos rinkoj esančio svetimo medžio kiekio, o Vokietija pasiekdavo kartais iki 26 %. Olandija, kuri laikoma viena pagrindinių Europos medžio importininkų įveždavo iki 8 % bendro kiekio. Kiti Europos medžio trūkstą kraštai neturėjo didelės reikšmės svetimoje rinkoje.

Pasaulyje medžio importas 1937 m., be Azijos, siekė 52,7

milijono žal. ktm. Šie duomenys, kaip buvo minėta, visai neatitinka eksportuoto kiekio. Iš to kiekio Europa importavo apie 41 milijoną žal. ktm, Šiaurės Amerika, įskaitant Kanadą, 7,2 milijono žal. ktm ir Lietuva 256.700 žal. ktm. Lietuvos medžio importas 1923-1938 m. siekė jau po 221.000 žal. ktm, nes pradėjo importuoti spygliuočių rąstus. Taigi paskutiniaisiais metais Lietuvos medžio importas sudarė 5,5 % metinio prieauglio ir apie 27 % eksporto. Tačiau išlaidos sudarė tik apie 12 % gautų už eksportuotą medį pajamų. Šis palyginimas pakankamai įtikinančiai nusako medžio žaliavų importo reikšmę.

c. Žaliavos importas. — Medis žaliavos forma importuojamas, palyginti, dideliu santykiu. Dažniausia pasirodo rinkoje tropinių kraštų brangūs kietmedžiai, specifiniams reikalams kietieji ar minkštieji lapuočiai, telefono stulpai, malkos, spygliuočių rąstai, popiermedžiai ir sparmedžiai. Jie sudarė pasaulyje 1937 m. apie 42 %, Europoje 41 % ir Lietuvoje 95 % bendro medžio importo.

Medžio žaliavų importo kraštus tektų dalyti į dvi grupes, iš kurių vieną sudarytų medžio trūkstą kraštai, o kitą tie, kurie turi perteklius, bet drauge įsiveža ir iš svetur. Pirmoji importuojančių kraštų grupė perka medžio žaliavų ribotą kiekį, nes neturi tinkamos medžio pramonės ir, be to, tolimas pristatymas yra neparankus. Tik į specialių sortimentų ir tropinių kraštų brangių lapuočių nepatogų pristatymą kreipdavo mažiau dėmesio. Primintina, kad Hamburge buvo didžiausia Europoje tropinių kietmedžių rinka Vokietijoje, iš kur ir kiti kraštai daugiausia pirkdavo.

Pasaulyje 1937 m. medžio žaliavų importas pagal sortimentus procentiniai atrodė taip : popiermedžių — 19 %, rąstų — 12 %, sparmedžių — 10 %, malkų — 2 % ir telefono — telegrafo stulpų — 1 %; Europoje popiermedžių — 15 %, rąstų — 11 %, sparmedžių — 12 %, malkų — 2 % ir telefono-telegrafo stulpų — 1 %. Šie Europos kraštų sortimentų santykiai tarp paminėtųjų medį importuojančių grupių atrodo gana skirtingi. Paminėkime kelis tipingus medžio trūkumo kraštus, kaip Angliją, Daniją, Olandiją ir iš kitos pusės Švediją, Lietuvą, Vokietiją ir Suomiją. Šiuose kraštuose 1936 m. medžio importas žaliavos forma procentais atrodė taip : Anglijos — 20 %, Danijos — 2 %, Olandijos — 31 % ir Švedijos — 90 %, Lietuvos — 15 %, Vokietijos — 74 %, Suomijos — 87 %.

Medžio žaliavos importas ilgainiui mažėja. Sovietų Sąjunga daugiausia prisidėjo prie aukšto medžio žaliavų importo lygio, nors kiti kraštai irgi eksportuodavo imponuojančiais kiekiais. Susinormavus politiniam ir ūkiniam gyvenimui, medžio žaliavų importas sudarys daug rūpesčių ir nesulaikomai mažės. Kiekvienas kraštas stengsis savo medžio perteklius pateikti užsienio rinkon pelningiausiais būdais. Medžio žaliavos eksportas duoda mažiausios naudos, todėl ir stengsis jo išvengti. Dar prieš karą kai kurie kraštai darė savo prekybos partneriams spaudimą, kad kuo daugiau išgautų medžio žaliavų.

Lietuvos, kaip ir kitų medžio pertekliaus kraštų, kurie jį svetimoje rinkoje pirkdavo, medžio žaliavų importo politika buvo teisinga, pagirtina ir perdėm naudinga.

d. Gaminių importas. — Rašant apie medžio gaminių importą, reikia paliesti ir pusgaminius, kurie pasaulio rinkoje yra patys svarbiausi.

Medžio pusgaminiai užima pirmą vietą medžio importe jau nuo šio šimtmečio pradžios. Jų reikšmė palengva augo ir neabejotinai dar didės. Kokiais kiekiais pavieniai pusgaminių sortimen. tai buvo importuojami į atskirus kraštus, tikrų duomenų nėra. Tačiau svarbiausią vietą užima piautas medis, kuris pasaulyje sudaro apie 50 %, lygiai kaip ir Europoje. Kiek yra per metus importuojama celiuliozės, faneros ir kitų pusgaminių, nežinoma. Europos stambiausi medžio pusgaminių importininkai buvo Anglija, Olandija, Danija, Airija, Italija ir kitos valstybės. Lietuva medžio tokia forma užsienio rinkoje nepirkdavo.

Medžio gaminių importas, lygiai kaip ir eksportas, pasaulio rinkoje nėra žinomas. Daugelis kraštų medžio gaminius svetur parduoda, o kiti perka jau kaip prekes, kurių žaliavas neįskaito į medžio balansus. Toks kelias niekuomet neleis surinkti medžio apyvartos užsienio rinkoje duomenis. Europoje tik nedaugelis kraštų veda medžio apyvartos statistiką, kuri vėliau jiems patiems ir bendriesiems pasaulio medžio balansams pasitarnaus. Lietuva tokius duomenis rinko ir saugojo tik nuo 1923 m.

Mūsų medžio gaminių importas susidėjo iš popieriaus-kartono ir kitų medžio prekių. Popieriaus-kartono importas 1923-1932 laikotarpyje ėjo be didesnių svyravimų, sudarydamas vidutiniškai į metus apie 12.500 žal. ktm. Tačiau 1933 m. staigiai krito

ir sudarė vos 6.800 žal. ktm. Nuo to laiko nerodė didesnių svyravimų iki pat karo. Ūkio krizė į popieriaus importą neatsiliepė.

Lietuva turėjo, kaip jau žinome, du popieriaus fabrikus ir pasigamino vidutiniškai po 15.000 tonų įvairaus popieriaus, kuris ėjo tik vidaus rinkon. Paklausa buvo visą laiką didesnė kaip gamyba, todėl ir reikėjo pirkti svetur.

Kitų medžio gaminių importas buvo kiek mažesnis ir pasižymėjo dideliu svyravimu. Pavyzdžiui, 1923 m. siekė 20.267 žal. ktm, sekančiais metais 3.000 žal. ktm, o 1927 jau tik 513 žal. ktm. Paskiau pradėjo augti, 1932 m. nutrūko, o 1938 m. siekė jau 6.000 žal. ktm. Kokios prekės apima Lietuvos importuotų medžio gaminių sąvoką, sunku išvardinti. Tačiau didelę dalį sudarė baldai, mediniai žaislai, įrankiai ir kita.

Didelę dalį importuotų medžio gaminių Lietuva būtų galėjusi pasigaminti. Kaip popierius, taip ir kiti medžio gaminiai buvo užsienio rinkoje brangūs. Todėl už juos reikėdavo daug pinigų išleisti. Lietuvos medžio gaminių importas sudarė apie 3 % bendrų krašto importo išlaidų.

LIETUVOS MEDŽIO IMPORTAS PAGAL SORTIMENTUS (ktm)[35]

Metai	1923	1924	1925	1926
Rąstai	—	7.166	61.246	22.271
Popierius-kartonas	13.148	10.364	13.520	10.769
Kiti medžio gaminiai	20.216	3.000	1.141	576
Iš viso	33.364	20.530	75.907	33.616
Metai	1927	1928	1929	1930
Rąstai	50.386	21.705	22.919	12.026
Popierius-kartonas	12.150	13.166	13.723	14.300
Kiti medžio gaminiai	573	759	2.125	4.545
Iš viso	63.049	35.630	38.767	30.871
Metai	1931	1932	1933	1934
Rąstai	190.284	240.438	274.846	174.070
Popierius-kartonas	14.336	14.453	6.841	4.441
Kiti medžio gaminiai	4.715	—	3.397	2.438
Iš viso	209.335	254.891	285.064	180.949
Metai	1935	1936	1937	1938
Rąstai	249.784	241.191	246.116	60.000
Popierius-kartonas	14.336	14.453	6.841	3.952
Kiti medžio gaminiai	7.715	—	3.397	2.438
Iš viso	271.835	255.644	256.354	66.380

[35] DR. A. ŠKĖRYS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947, 157 psl.

MEDŽIO IMPORTAS VALSTYBĖMIS IR PAGAL SORTIMENTUS 1936-1937 m.[37]

Valstybė	Metai	Iš viso 1000-iai cbm	Sortimentai %								
			Malkos	Rąstai	Spar medžiai	Popier malkės	Talef.-telegrf. stlp.	Pabėgiai	Statinėms medis	Piautas medis	Obliuotos lentos
Anglija	1936	16.645	—	1	17	1	1	2	1	64	11
	1937	18.141	—	1	20	2	1	4	1	60	9
Vokietija	1936	8.647	1	24	—	49	—	1	—	24	—
	1937	7.632	1	25	1	41	—	1	—	30	—
Olandija	1936	2.559	—	7	11	11	2	2	1	64	1
	1937	3.158	—	7	11	14	4	2	1	59	1
Prancūzija	1936	1.974	1	14	8	30	1	1	1	44	—
	1937	2.337	1	13	9	34	1	1	1	40	—
Belgija	1936	2.079	1	10	26	7	—	2	—	53	—
	1937	2.093	2	12	28	8	1	5	—	43	—
Vengrija	1936	1.643	14	24	11	1	—	3	—	38	—
	1937	1.830	18	24	11	1	—	2	—	34	—
Italija	1936	1.104	2	—	—	32	—	—	—	66	—
	1937	1.635	5	—	—	35	—	—	—	60	—
Danija	1936	891	—	—	—	2	—	11	—	81	6
	1937	718	—	—	—	1	—	1	—	81	5
Švedija	1936	939	3	26	1	59	1	—	—	10	1
	1937	513	5	21	—	57	1	1	—	16	—
Šveicarija	1936	316	34	29	—	17	—	—	1	19	—
	1937	448	23	32	—	26	—	—	1	18	—
Norvegija	1936	366	5	1	—	21	21	—	1	51	—
	1937	834	2	1	—	69	3	—	1	24	—
Airija	1936	362	—	—	—	—	—	8	1	87	—
	1937	409	—	—	—	—	—	9	1	87	1
Suomija	1936	525	—	87	—	—	—	—	1	12	—
	1937	342	1	82	2	2	—	—	1	12	—
Graikija	1936	373	1	2	—	—	—	1	4	75	2
	1937	376	2	3	—	—	—	2	3	76	3
Europa	1936	38.970	2	12	11	16	1	2	1	50	5
	1937	40.918	2	11	12	15	1	3	1	50	5
J.A.V.	1936	5.797	—	6	—	53	2	1	—	38	—
	1937	6.785	—	8	—	57	2	1	—	32	—
Kanada	1936	308	4	8	—	7	2	5	5	69	—
	1937	418	3	6	—	11	2	6	4	68	—
Egiptas	1936	592	1	1	—	—	1	12	—	83	—
	1937	506	1	2	—	—	1	6	—	89	1
Palestina	1936	172	—	2	—	—	—	—	—	55	—
	1937	255	—	2	—	—	—	—	—	57	—
Alžyras ir Marokas	1936	270	—	10	5	—	2	4	5	73	—
	1937	299	—	9	3	—	3	3	6	69	—
Pietų Afrika	1936	796	—	—	—	—	—	—	—	84	16
	1937	885	—	—	—	—	—	—	—	84	16
Australija	1936	1.079	—	47	7	—	—	—	—	21	2
	1937	984	—	57	2	—	—	—	—	17	2
Pasaulis iš viso	1936	49.729	1	12	9	19	1	2	1	50	4
	1937	52.668	2	12	10	19	1	3	1	48	4

[37] *Forestry and Forest Products 1937-1946*, UNO, Stockholmas.

Lietuva medžio žaliavas, pušinius rąstus, pirko Sovietų Sąjungoje. 1938 m. ji dėl politinių sumetimų tiekimą nutraukė. Todėl 1939 m. mūsų vyriausybė užpirko 90.000 ktm rąstų Lenkijoje. Tačiau medžio tiekimas dėl kilusio karo nevyko, ir sutartis liko neišpildyta.

Visų trijų Pabaltijo kraštų medžio importas apibūdinamas žemiau dedamoje lentelėje.

BALTIJOS KRAŠTŲ MEDŽIO IMPORTAS 1938 m. [36]

Įvežamieji dalykai	Estija		Latvija		Lietuva		Baltijos Valstybės Bendrai	
	Mil. RM	% bendro importo	Mil. RM	% bendro importo	Mil. RM	% bendro importo	Mil. RM	% bendro importo
Medžio žaliava ir ligninas	0,4	0,5	1,2	1,1	1,2	1,3	2,8	2,0
Medžio gaminiai	0,6	0,8	1,0	0,9	0,6	0,6	2,2	0,8
Popierius	1,3	1,8	1,1	1,1	1,5	1,6	3,9	1,4
Iš viso	2,3	3,1	3,3	3,0	3,3	3,5	8,9	3,2

Visuose trijuose kraštuose importuoto medžio kiekiai nežymiai skyrėsi, ypač medžio gaminių. Nors Estijos ir Latvijos popieriaus-kartono gamyba buvo už Lietuvos žymiai didesnė, importas tačiau mažai tesiskyrė. Visų kraštų medžio importas sudarė tik truputį daugiau kaip 3% bendro krašto importo. Panašus importuoto medžio santykis Baltijos kraštuose buvo ir pirmesniaisiais metais. Pasaulio medžio importą, kurį jau esame bent trumpai panagrinėję, galime dar pilniau pažinti iš dedamos lentelės (žr. 531 bis).

Lentelėje nerandame davinių: celiuliozės, faneros ir medžio gaminių. Tačiau žaliavų ir piauto medžio importo padėtis pakankamai gerai pavaizduojama.

---

[36] DR. Z. PRŪSAS, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, Münchenas 1949, 173 psl.

e. Tranzitinio medžio Lietuvoje apdirbimas. — Tranzitinio arba komisinio medžio apdirbimas Lietuvai turėjo nemažos reikšmės. Mes galėjome medį įsivežti iš Sovietų Sąjungos ir Lenkijos. Patyrimas parodė, kad tai buvo gana sėkmingas žygis. Keliai pirktam medžiui pristatyti buvo, ypač iš Lenkijos, palankūs. Medžio pristatymas iš Sovietų Sąjungos buvo vykdomas geležinkeliais, laivais ir net, iš Leningrado, Baltijos jūra sieliais (iš dviejų mėginimų vienas tepavyko). Taigi, praeityje įgijome medžio žaliavų importe iš minėtų kraštų pakankamo patyrimo.

Šį klausimą verta paliesti dėl ateities perspektyvų. Tiesa, mes negalime žinoti, kada mums gali tekti konkrečiai susidurti su medžio importo problemomis. Tačiau sutikdami su mintimi, kad turėsime sukurti stiprią medžio pramonę, galime ir medžio žaliavų įsigabenimą iš svetur panagrinėti. Mes žinome, kad visi aplinkiniai kraštai, išskyrus Sovietų Sąjungą ir Lenkiją, medžio žaliavos, ypač spygliuočių rąstų, neeksportavo. Lieka tad ateityje tik būsima Rusija ir Lenkija, kurios galėtų iš dalies aprūpinti mūsų pramonę medžio žaliavomis. Svarbiausi sortimentai būtų spygliuočių rąstai. Ar gali dar likti Rusijoje pakankami medžio ištekliai? Atsakyti neįmanoma, nes neaišku, kada mes galėsime šiuos klausimus pradėti įgyvendinti. Tačiau remkimės artimos praeities patyrimu, o dabartinę padėtį galime įsivaizduoti bent apytikriai. Iš tų samprotavimų galima daryti spėliojimus ir netolimai ateičiai.

Po karo teko kalbėtis su daugeliu buvusių Sovietų Sąjungos kraštuose karių. Daugelis iš jų gerai pažino Gudiją ir kitas Sovietų sritis. Jų pasakojimu, Gudijoje ir į šiaurę bei rytus yra didžiulės girios, kurių žmogus dar nenaudoja. Tai patvirtino keletas asmenų. Po tų pasakojimų galima prisidėti prie žinomo mūsų miškininko A. Rukuižos nuomonės, kuris irgi teigia apie didelius vakarinėse Sovietų srityse miškus ir medžio išteklius. Statistiniai Sovietų duomenys irgi nurodo šioje jų teritorijos dalyje medžio perteklius. Dabar Sovietų Sąjunga dėl stokos kelių, traukiamosios gyvos jėgos ir miško kirtėjų vargiai iškerta tiek, kiek yra leistina kirsti. Artimoje ateityje negalėtų padėtis per daug pasikeisti. Tad prileistina, kad mums Rusijos medžio žaliavos galėtų būti prieinamos, nes jų bus.

Lenkijos miškų ir medžio ištekliai iki 1944 m. nebuvo perdaug pažeisti. Dabartiniu metu vargiai jie, dėl sumažėjusio į Vakarus

eksporto ir lėto viduje atsistatymo, vykdo padidintus kirtimus. Atrodo, kad Lenkijos medžio ištekliai liko ir netolimoje ateityje bus arti normalių. Jeigu Lenkijos ūkio struktūra nepasikeis, kuo sunku patikėti, tai ji ilgą laiką ir ateityje tieks užsieniui medžio žaliavas. Mūsų dėmesys turėtų būti į tuos medžio perteklius nukreiptas ir bandoma toj srity veikti. Reikia skaitytis ir su tuo, kad vokiečiai darys mums konkurenciją Lenkijos rinkoje. Rusijoje konkurenciją vargiai patirtumėm.

Taip samprotautina apie būsimus mūsų medžio pramonei svetimus žaliavų šaltinius. Dabartinės aplinkybės leidžia samprotauti, kad minėtuose kraštuose galėsime gauti medžio žaliavų, kurios padėtų išlyginti labai sumažintus mūsų medžio išteklius ir aprūpinti pramonę, ypatingai lentpiūves, žaliavomis. Be to, turėtume įkalkuliuoti ir Lenkijos medžio tranzitą Nemunu iki Klaipėdos. Šiaurinių dalių medis nuo seniai buvo plukdomas Nemuno žemupin. Ateityje Lenkija vargiai turės palankesnius savo vandens kelius minėtų sričių medžiui eksportuoti, kaip Nemuną.

Bendros išvados Lietuvos miškų ūkio klausimu

Lietuvos miškų ūkio klausimas yra svarbus ir drauge sudėtingas. Jo sėkmingesniam sprendimui buvo pravartu išstudijuoti visus veiksnius, kurie siejosi su mūsų miškais ir jų ūkiu. Buvo taip pat lyginama ir su kitais kraštais, kas žymiai palengvino padaryti išvadas.

Apie Lietuvos miškus ir jų ūkį, iš to, kas ligi šiol buvo išdėstyta, galima suglaustai daryti tokias bendras išvadas :

1. Miškai. — Lietuvos miškai sudaro tik labai mažą pasaulio miškų dalį. Jos miškingumas, lygiai kaip ir viso pasaulio apskritai (16,8 %), sudaro 17 % krašto ploto. (Atskirų kontinentų miškai užima tokią jų dalį : Azijos 28 %, Pietų Amerikos 28 %, Šiaurės Amerikos 19 %. Europos 10 %, Afrikos 11 % ir Australijos 4 %).

Lietuvoje turi būti apželdyti miškų visi plotai, kurie netinka intensyviam žemės ūkiui. Tokiu būdu galima nesunkiai miškingumą padidinti iki 20 %. Visų kaimyninių kraštų miškingumas yra didesnis kaip mūsų.

Mūsų medžio ištekliai, sudarydami abie 110 milijonų ktm, yra stambūs. Jie, santyky su miškų plotu, prašoka ne tik pasaulio ar Europos, bet ir daugelio pavienių intensyvaus miškų ūkio kraštų išteklius. Lietuvos vienam ha medžio ištekliai siekia 118 ktm, kai Vokietijos — 120 ktm, Latvijos — apie 90 ktm, Estijos — 92 ktm, Suomijos — 65 ktm, Švedijos — 60 ktm, Sovietų Sąjungos — 65 ktm ir t. t. Šie skaičiai parodo žymius medžio išteklius ir iš dalies, kad miškų plotai pakankamai apaugę medžiais. Bet Lietuvos medžio išteklių esamuose plotuose padidinimas yra galimas ir būtinas.

Lietuvos metinis medžio prieauglis siekė iki 4,3 milijonų ktm arba 3,9 ktm ha. Toks prieauglis, atsižvelgiant į geografines ir klimatines sąlygas, yra geras. Jis žymiai prašoka, procentiniai vertinant, kaip viso pasaulio, taip ir Europos bei daugelio kaimyninių kraštų prieauglį. Pavyzdžiui, Vokietija vertina savo miškų metinį prieauglį 4 ktm ha, o Latvija ir Estija apytikriai po 3 ktm ha. Mūsų metinį medžio prieauglį galima turimuose plotuose padidinti iki 4,7 milijono ktm. Tam reikėtų sumanaus ir intensyvaus miškininkų darbo, kad ir riboto kapitalo ir apie 25 metų laiko.

Mūsų miškus sudaro 70 % spygliuočių ir 30 % lapuočių. Santykis atitinka gamtines sąlygas. Spygliuočių, kaip pušies taip ir eglės, galima, menkesnės vertės minkštųjų lapuočių sąskaiton, dauginti. Reikia mėginti auginti buką ir kitas aukščiau minėtų medžių rūšis. Turi būti prieita prie tokių medžio rūšių auginimo ir tokiame santykyje, kuris geriausia atitiktų mūsų krašto gamtines sąlygas ir miškų mokslo reikalavimus, kaip turi būti tvarkomas intensyvus miškų ūkis bei keliamas jo našumas.

Mūsų medynų sudėtis pagal amžiaus klases yra nenormali. Dėl tokios padėties yra kalti tie, kurie mūsų miškus tvarkė dar prieš I pasaulinį karą. Dabar ir iki 5 metų ateityje, remiantis miškų ūkio dėsniais, turėtų būti žymiai sumažinti Lietuvoje kirtimai, nes brandžių medynų procentinis kiekis yra mažas. Medynų amžiaus klasių išlyginimui reikės 15-20 metų laiko. Uždavinys sunkus, nes reikės dėl to ir miškų ūkio formas laikinai keisti.

Dauguma Lietuvos miškų tik žemės reformos keliu perėjo valstybės nuosavybėn. Paskutiniaisiais metais valstybiniai miškai sudarė 80,4 %, o privatūs 19,6 %. Kaip visoje Europoje, taip dar

labiau Lietuvoje, privačių miškų ūkis silpnėjo ir jo našumas krito. Taip buvo praeityje ir, neabejotina, taip bus ateityje, nes pasikartojantis privatinio ūkio susilpnėjimas dėl ūkio krizių ir dar daugiau dėl karų buvo iki šiol neišvengiamas. Ypač Lietuvoje privačių miškų ūkio našumas buvo menkas ir net jų plotai mažėjo. Palyginti, trumpu laiku privačių miškų ištekliai ir prieauglis, proporcingai imant, pasidarė daugiau kaip 20% mažesni, kaip valstybinių. Jų savininkai, turėdami mažus miško plotus, neturėjo nei patyrimo nei kapitalo normaliai padėčiai atstatyti. Bet privačiuose miškuose normali padėtis gali ir turi būti atstatyta. To galima pasiekti tik valstybei daugumą privačių miškų atperkant. Valstybiniai miškai galėtų padidėti iki 95%.

2. Miškų ūkis, jo formos ir technika. — Lietuvos miškų administravimas buvo centralizuotas. Miškų Departamentas, vyriausia miškų žinybos institucija, priklausė iki paskutiniojo karo Žemės Ūkio Ministerijai. Tik vokiečių okupacijos metu atsiskyrė ir sudarė atskirą administracinį vienetą. Lietuvos sąlygose miškų ūkis galėtų daug sėkmingiau vykdyti savo uždavinius, jeigu sudarytų atskirą administracinį ūkio vienetą. Tuo būdu lengviau išvengtų sustiprintų kirtimų, parūpintų daugiau kreditų miškų želdymams bei auginimui ir galėtų sėkmingiau intensyvinti miškų ūkį bei kelti jo našumą.

Mūsų administraciniai miškų vienetai buvo per dideli. Urėdijų plotai turėtų būti sumažinami iki 10.000-11.000 ha, girininkijos iki 1.500 ha ir eiguvos pagal reikalą. Miškų administracija, pirmoje eilėje urėdai, turėtų būti aprūpinti mechanizuotomis susisiekimo priemonėmis. Tarnybinės žemės turėtų būti sutvarkytos taip, kad jos būtų naudingesnės, o miškų administracija mažiau su jom surišta. Turintiems šeimas urėdams ir girininkams reikėtų tarnybines žemes būtinai palikti. Jų naudingumas ir vertė turi būti teisingai nustatyta. Negaunantieji tarnybinių žemių turėtų gauti atitinkamą atlyginimą. Susidarius tarnybinės žemės pertekliui, jį būtų galima duoti gyventojams už valstybei parduodamus privačius miškus, o netinkamus žemės ūkio kultūrai plotus apželdyti mišku.

Mūsų vietinė miškų administracija turėtų dirbti miške daugiau, o raštinės darbą prastinti.

Miškininkai Lietuvoje, atsižvelgiant į sąlygas, savo darbui

buvo gerai paruošiami. Tik per maža buvo išėjusių aukštuosius miškų mokslus. Siųsti studijuoti ar pagilinti žinias užsieny yra naudinga, bet tik baigusius vienokius ar kitokius miškų mokslus Lietuvoje, atlikusius pakankamą stažą, gabius ir į tinkamai parinktą kraštą. Vokietijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Švedijos ir Suomijos mokyklos mūsų sąlygoms tiko ir ateityje tiktų.

Mes, išskyrus prof. J. Raukčio *Dendrologiją*, neturėjome Lietuvių kalba didesnės miškų mokslo literatūros. Tuo reikalu turime susirūpinti.

Lietuva ilgai nedalyvavo tarptautinėse, nagrinėjančiose miškų ūkio problemas, organizacijose. Tik 1936 metais, direktoriaus A. Rukuižos dėka, buvo užmegsti ryšiai ir Lietuva tapo Europos Žemės ir Miškų Ūkio Kultūros Sąjungos nariu. Ateityje Lietuva turėtų tarptautinėse, gvildenančiose miškų ūkio problemas, organizacijose būtinai dalyvauti.

Miškų ūkį slegiantieji servitutai Lietuvoje paskutiniaisiais prieš karą metais buvo panaikinti. Darbas buvo sunkus ir iš dalies tepasisekė. Tačiau miškų ūkiui tas žygis gerai pasitarnaus ateityje.

Lietuvos miškų kirtimai buvo vykdomi remiantis medžio prieauglio principu. Taigi, valstybiniuose miškuose buvo kertama į metus tiek, kiek priaugdavo. Aritmetiškai skaičiuojant, 1921-1939 metų laikotarpyje buvo apie 6 milijonus ktm sutaupyta. Lietuva buvo vienas iš nedaugelio Europos kraštų, kurie neperžengė kirtimų ribos. Tačiau mūsų miškų kirtimai, dėl nepakankamo kelių tinklo, buvo ne visuose krašto miškuose lygiai vykdomi. Tai neigiamai veikė amžiaus klases ir visą miškų ūkį.

Mūsų miškai buvo iki 75 % kertami plynai, o likusi dalis rinktinai. Vienos rūšies (grynuose) medynuose, ypatingai eglynuose, plynas kirtimas buvo naudingas. Lietuvos sąlygose buvo abu minėtieji kirtimo būdai tinkami. Didėjant ir tobulėjant miškininkų kadrui, galėtų bei turėtų drauge didėti ir rinktiniu būdu kirtimas.

Miškų kirtimo darbus vykdydavo iki 1927 metų patys medžio pirkėjai. Vėliau pradėjo kirtimo darbams vadovauti miškų administracija. Pasirinktas kelias yra, išskyrus medžio pirklius, visiems naudingas. 1927 m. tokiu būdu buvo kertama tik 5,4 %, o 1939 m. jau daugiau kaip 55 % bendro metinio kiekio. Kirtimo technika ir įrankiai galėjo būti ir geresni.

Nukirsto medžio skirstymas į sortimentus vyko daugiausia atsižvelgiant į paklausą. Sortimentų rūšiavimas buvo, palyginti, griežtas, todėl malkų ir pigesnių sortimentų procentas pasiliko gana didelis. Tokia padėtis nebuvo miškų ūkio našumui naudinga.

Lietuvoje medis iki sandėlių, plukdomų upių ar artimesnių įmonių buvo sėkmingai pristatomas arkliais. Taip galėtų pasilikti, toms pačioms esant sąlygoms, ir ateityje.

Pagamintų sortimentų tolimesnis transportas vyko vandenimis ir sauskeliais. Vandens keliai buvo apie tris kartus pigesni, kaip geležinkeliai, todėl jais, galimybei esant, ir buvo naudotasi. Reta kur buvo tiek įgudimo plukdyti upėmis sielius kaip Lietuvoje.

Sauskelių buvo nepakankamai. Dėl to kai kuriose srityse buvo per mažai kertama ir medžiai pigiau parduodami. Taigi sauskelių tinklas dar turėtų būti žymiai praplėstas.

Iškirsti miškų plotai turėjo būti vėl apželdyti. Lietuvoje šis klausimas, ne dėl miškininkų kaltės, buvo sprendžiamas sunkiai ir darbai nepakankamos apimties. Tik po ūkio krizės metų jie pradėjo gyvėti ir 1937 m., apželdant apie 9.200 ha buvo, pasiekti gražūs rezultatai. Tais pat metais išėjo įstatymas, kuriuo 3 % už mišką gautų pajamų buvo skiriama miškų želdymui ir auginimui. Tai sudarė apie 750.000 litų į metus. Tokių didelių kreditų šiems darbams joks kraštas, proporcingai imant, neskyrė.

Apželdyti miškų plotai turėjo būti prižiūrimi ir jaunuolynai auginami. Šie darbai buvo dar mažiau vykdomi kaip pats želdymas. Mūsų miškų administracija galėjo miškų priežiūrai ir auginimui skirti kiek daugiau laiko ir jėgų, ypatingai urėdai. Šiuo atžvilgiu esame nuo savo Vakarų kaimynų gerokai atsilikę.

Kaip miškų želdymo, taip ir jų priežiūros bei auginimo darbams vykdyti turi būti garantuotos ir priemonės, bet mūsų vyriausybė jų šykščiai miškininkams teteikė. Todėl miškininkai ir neįstengė pasiekti reikiamų rezultatų.

Miškų apsauga buvo gerai organizuota ir galėjo ilgainiui gėrėtis pasiektais rezultatais. Tik teisininkai nenorėjo suprasti mūsų pastangų apsaugoti valstybės turtą nuo sauvališko naudojimo ir už neteisėtą miško kirtimą skirdavo juokingai mažas įstatymų numatytas bausmes. Toks netikslumas turėtų ateityje nebepasikartoti.

Įvairiems miškų darbams vykdyti reikėjo daug darbo jėgos.

Bet jos Lietuvoje visuomet pakako. Keletas Europos kraštų turi nuolatinius miškų darbininkus ir jų atliekamais darbais yra labai patenkinti. Lietuvoje tokių miško darbininkų klausimai yra aktualūs, ir ateityje jie organizuotini.

Miškų ūkis turėtų sudaryti rezervus, kuriuos galėtų svarbiais atvejais panaudoti. Darant ar jau turint tokius rezervus, galima ne tik lengvai išvengti per didelių kirtimų, bet ir, svarbiam reikalui pasitaikius, nereikia keisti nustatyto kirtimo plano, Lietuvoje tokie rezervai nebuvo daromi, bet ateityje jie būtų labai pravartūs.

3. Medžio pramonė. — Medžio pramonė Lietuvoje miškų ūkiui turėjo ypatingos reikšmės.

Lietuvos lentpiūvių pramonę sudarė dvi įmonių grupės: dirbančios pramonės bei eksporto reikalams ir dirbančios vietos reikalams.

Pirmąją grupę sudarė stambesnės ir didelės lentpiūvės, kurios buvo gerai įrengtos, prie gerų kelių ir pelningos. Jų vadovai buvo sumanūs ir gerai pažinojo užsienio bei vidaus rinkas. Lietuviai miškininkai tokių lentpiūvių pramonėje pasižymėjo tinkamumu ir sugebėjimais.

Mažųjų lentpiūvių dauguma buvo pasenusios, blogai įrengtos ir mažai pelningos. Jų nemaža dalis nepajėgė atsispirti ūkio krizei ir užsidarė. Lentpiūvių pramonėje trūko organizuotumo ir profesinio pasirengimo.

Kietuosius lapuočius apdirbinėjo *Lietmedis*. Bet jo veikla šlubavo. Vėliau, perėmus šią įmonę valstybės nuosavybėn, organizacija gerėjo, gamyba ir pelningumas kilo. Prie to prisidėjo ir sumanaus miškininko vadovavimas. Šios pramonės gamybinis lygis buvo tačiau ir paskutiniais metais per žemas.

Faneros pramonė buvo gerai sutvarkyta, bet per maža. Reikėjo ją decentralizuoti. Faneros pramonė, po perėjimo valstybės nuosavybėn ir sumanaus miškininko vadovybėn, pradėjo augti ir jos pelningumas kilti.

Degtukų ir jų kotelių gamyba negalėjo pasigirti sėkmingumu. Šios pramonės vystymąsi trukdė svetimi kapitalai ir suteiktos užsieniečiams per didelės teisės. Degtukų pramonė galėjo būti išskirstyta po kraštą, derinantis prie žaliavų išteklių. Josios augimui perspektyvos geros.

Baldų gamyba tinkamu laiku pradėjo kurtis ir sėkmingai vystytis. Tik įmones reikėjo geriau ir daugiau mechanizuoti bei įrengti. Ši pramonė visą laiką augo ir galėjo ramiai žiūrėti į ateitį. Baldai buvo gaminami ir užsienio rinkai, ypatingai Prancūzijai. Paklausa paskatino plėsti gamybą. Tad apie baldų pramonę tenka atsiliepti labai teigiamai.

Smulkioji mechaninė medžio pramonė buvo sudėtinga ir gana didelė. Ji atitiko vietos reikalavimus, tačiau galėjo būti geriau įrengta ir rentabilesnė.

Cheminė medžio pramonė Lietuvoje buvo deramoje aukštumoje, nors kai kurios šakos nepasiekė tokio masto, kokio reikalavo vidaus rinkos. Paskiras šakas tektų vertinti taip :

Celiuliozės pramonė buvo gerai tvarkoma. Tačiau josios gamyba galėjo būti padidinta, pastačius kitą, arčiau medžio žaliavų, fabriką. 1925-1938 metų laikotarpyje į metus buvo išvežama užsienin apytikriai po 182.000 ktm popiermedžių. Celiuliozės pramonė turėjo savo gaminiams geras rinkas ir davė gerą pelną.

Popieriaus ir kartono pramonė buvo visą laiką per maža. Popierių gamino tik du gerai įrengti fabrikai, kurių metinė produkcija nesiekė daugiau kaip 14.000 tonų įvairaus popieriaus. Jo vidaus rinkoje nepakakdavo. Trūkstamą kiekį reikėjo įsivežti iš užsienio.

Kartono gaminių vidaus rinkai paskutiniaisiais metais pakakdavo. Tačiau kartono įmonės nebuvo taip gerai įrengtos, kaip popieriaus. Mūsų popieriaus-kartono gamyba negalėjo savo santykiniu dydžiu prilygti kitų mūsų Pabaltijo kaimynų tos rūšies pramonei.

Kanifolijos pramonė pradėjo veikti tik 1935 m. Josios gamyba buvo gerai tvarkoma ir pakankamo dydžio. Mūsų kanifolijos pramonė galėjo būti pavyzdžiu ir kitiems kraštams.

Lietuvoje buvo mėginta gaminti ir medžio anglį. Šios gamybos apimtis liko visą laiką ribota. Tačiau mėginimas yra labai vertintinas, nes davė pageidautinus rezultatus.

Apskritai imant, Lietuvos medžio pramonė, išskiriant lentpiūves, nebuvo pakankamai išvystyta ir nepajėgė išnaudoti turėtų medžio žaliavų. Ji negalėjo santykiniu atžvilgiu prilygti daugelio kitų medžio pertekliaus kraštų pramonei.

Pastebėtina, kad medžio pramonės tik labai maža dalis buvo pačių lietuvių rankose ir tai daugiausia smulkesnių šakų. Pagal

sutartis įsileisti užsienio kapitalai Lietuvos medžio pramonei buvo žalingi. Keletas pramonės šakų negalėjo dėl to deramai išsivystyti. Tokie reiškiniai ne vien miškų, bet ir visam krašto ūkiui pasirodė kenksmingi ir vengtini.

4. Medžio balansai. — Lietuvos medžio balansai didžiąja dalimi derinosi su esamais medienos ištekliais, atitiko krašto ūkio formą ir patvirtino, kad miškų ūkis yra pelningas.

Medžio balansai pagal vidaus rinką, eksportą ir importą vertinami taip :

a. Vidaus rinka. Vidaus rinkoje svarbiausias vaidmuo teko pagrindiniam medžio naudojimui. Jis apėmė gamybinį ir visą kitą, daugiau kaip 6 cm storumo naudoti tinkamą medį bei malkas. Pagrindinis medžio naudojimas turėjo krašto ūkiui labai didelės reikšmės. Medžio tiekimas ir jo būdai derinosi prie gyventojų ūkinės padėties ir kitų krašto ūkiui svarbių faktorių.

Medžio paklausa buvo dažniausia gyva, o jo pirkimas bei sunaudojimas laisvas. Gamybinio medžio statybai ir namų ūkio apyvokai buvo suvartojama perdaug, nepakankamai tikslingai ir ūkiškai nepateisinamai.

Medžio kainos Lietuvoje buvo per žemos ir neatitiko jo tikrosios vertės. Jos buvo pagrįstos daugiau kai kurių gyventojų grupių ūkiniu pajėgumu, negu palyginamąja su kitomis gėrybėmis verte. Žemos medžio kainos didina netikslingą medžio sunaudojimą.

Medžio pardavimas buvo gerai organizuotas ir vyko varžytynių bei viešo pardavimo būdu. Prekybai ir pramonei medį buvo galima pirkti tik varžytynėse, o gyventojai ūkio reikalams galėjo įsigyti medžio ir viešuose pardavimuose.

Valstybė teikė medį nepajėgiems pirkti nemokamai, papigintai arba išsimokėtinai. Toks gyventojų sušelpimas yra teisingas, vertintinas ir imtinas pavyzdžiu kitiems kraštams. Vertėjo tik daugiau kreipti dėmesį į duodamo medžio sunaudojimą.

Gamybinio medžio sunaudojimas buvo ūkiškai nepateisinamas ir jo sunaudojama perdaug. Reikėjo gyventojams prieinamu būdu išaiškinti, kaip jie galėtų geriau panaudoti medį savo ūkio reikalams.

Malkų sunaudojimas pasižymėjo irgi nepakankamu taupumu.

Reikėjo gyventojams, ypatingai kaimų, pagelbėti patarimais, kokias reikia statyti krosnis, kad mažiau reikėtų naudoti malkų.

Medžio taupymas turėjo būti vykdomas, panaudojant medžio pakaitalus, ypatingai statybai ir kurui. Šioj srity pastangos, kaip ir patys rezultatai, buvo labai mažos ir sunkiai pateisinamos, nes medžiui pakeisti medžiagų Lietuvoje netrūko.

Lietuvoje medžio naudojimas galėjo būti sumažintas iki 20 % ir tas medis skiriamas užsienio rinkai. Jeigu medžio sunaudojimas nebūtų siaurinamas, tai po 25 metų Lietuva turėtų nutraukti medžio eksportą, kas nesiderintų su tautos ūkio reikalais.

Šalutinis miško ir jo medžiagų sunaudojimas buvo gerai organizuotas, visiems prieinamas ir naudingas.

Lietuvos miškų našumas buvo, palyginamai, aukštas. Jis duodavo 1 ha daugiau kaip 20 litų, o 1 ktm medžio 5,3 lito gryno pelno. Taigi, bemaž prilygo žemės ūkio našumui, kas labai retai sutinkama intensyvaus žemės ūkio kraštuose. Be to, našumo atžvilgiu iš visų Europos kraštų mus viršijo tik vokiečiai.

b. Eksportas. Lietuva iš tikrųjų priklausė prie medžio pertekliaus kraštų. Ji nė vienais metais negalėjo sunaudoti medžio vidaus rinkoje tiek, kiek laikydamosi kirtimo ribų, iškirsdavo. Be to, visi miškų ūkį saistą duomenys irgi tai patvirtina.

Medžio eksportas turėjo labai didelės reikšmės ir visam krašto ūkiui, ypatingai pirmaisiais nepriklausomybės metais. Kiekvienais metais įplaukdavo vidutiniškai po 55 milijous litų ir sudarydavo apie 16 % bendro eksporto. Lietuvos ūkis, kaip ir užsienio prekybos balansas, negalėjo be medžio eksporto būti pageidautinai keliamas ir ant sveikų pagrindų pastatytas.

Mūsų medžiui užsienio rinkos, dėl jo geros kokybės ir sugebėjimo prekiauti, buvo lengvai prieinamos. Retai kurie medžio nepritekliaus kraštai nepirkdavo mūsų medžio. Prie rinkų išlaikymo daug prisidėjo ir vyriausybė, kuri medžio eksportą globojo ir davė jam kryptį.

Lietuva bemaž neturėjo savo prekybinio laivyno, kas iš dalies slopino medžio eksportą ir neigiamai veikė krašto ūkį.

Eksportuojamo medžio kainos priklausė daugiau nuo užsienio rinkų, kaip nuo medžio kokybės ar mūsų kalkuliacijų. Jos buvo iki ūkio krizės metų labai geros, bet paskiau krito ir nepajėgė daugiau atsigauti. Būtų pravartu veikti visiems medžio eksporto

kraštams kartu, kad išlaikytų tinkamas medžio kainas. Sovietų Sąjunga, mesdama kartais rinkon savo medį žemomis kainomis, pajėgdavo svetimoj rinkoj daryti neleistiną konkurenciją ir paveikti neigiamai kainas. Ūkio krizė atsiliepė į Lietuvos medžio eksportą daugiausia dėl kainų kritimo.

Mūsų medis nepasižymėjo užsienio rinkoje dideliais kiekiais, bet savo gerumu ir sutartoms sąlygoms pilnu atitikimu.

Lietuva eksportavo medžio žaliavas, pusgaminius ir gaminius. Medžio žaliavų išvežimas siekė 35 %. Jį sudarė daugiausia popiermedžiai ir įvairūs rąstai. Šių sortimentų pardavimas svetur nesiderino su krašto ūkio pažangumu. Tai neigiamai veikė, plačia prasme imant, ir miškų ūkio intensyvumą.

Medžio pusgaminiai sudarė 63 %. Jie apėmė daugiausia piautą medį, celiuliozę ir fanerą. Svetima rinka buvo jiems visuomet prieinama ir dažniausia palankiomis sąlygomis. Tik ūkio krizės metais kainos krito, ypatingai celiuliozės.

Mūsų medžio gaminių eksportas turėjo tik ribotos reikšmės. Jis turėjo sąlygas žymiai pakilti, bet jos nebuvo deramai išnaudotos.

Stambiausi mūsų medžio importo kraštai buvo Vokietija ir Anglija. Pirmoji pirko daugiau medžio žaliavas, kaip pusgaminius. Transportas į ją buvo labai palankus ir pigus. Tai padėjo už parduotą medį gauti aukštas kainas. Vokietijos rinkos mūsų medžiui buvo, išskyrus politinio Lietuvos spaudimo laikotarpį, geros ir ūkiškai naudingos.

Anglija pirko iš mūsų daugiausia medžio pusgaminius, ypatingai fanerą ir celiuliozę. Ji buvo pajėgi užpirkti didesnius kiekius, mokėti geras kainas ir pasilikti nuolatiniu prekybiniu partneriu. Anglijos rinkos buvo mums tiek vertingos, kaip ir Vokietijos. Ji pirktą medį gabendavo savo laivais. Prekybiniai ryšiai buvo labai geri.

Mažiau reikšmingos buvo Olandija, Belgija ir Prancūzija.

Lietuvos medžio eksportas pasižymėjo gera organizacija ir sugebėjimu, ką ir svetimieji pripažįsta.

c. Medžio importas. Lietuvos medžio importas, kuris turėjo tikro pagrindo, buvo gana ribotas. Jis skyrėsi į trūkstamų medžio gaminių ir pramonei žaliavų įvežimą. Medžio gaminių įvežimas

galėjo dar būti ir žymiai mažesnis, nes jų gamybai viduje sąlygos ir galimybės buvo neblogos.

Rąstų importas turėjo nemažos reikšmės ir labai vertintinas. Jį rėmė vyriausybė ir tuo pakėlė medžio pramonės gamybą bei pelningumą.

Apibendrintai apie Lietuvos miškus ir jų ūkį kalbant, galima daryti tokias išvadas : Lietuvos miškai, pagal savo plotus, turėjo stambius medžio išteklius ir gerą prieauglį. Kirtimai neprašoko metinio prieauglio. Vidaus rinkoje medžio sunaudojimas buvo nepakankamai ūkiškas ir jo sunaudojama perdaug. Medžio pramonė, išskyrus pavienes jos šakas, buvo per maža ir nepakankamai gerai įrengta. Medžio eksportas buvo vyriausybės remiamas ir gerai tvarkomas. Medžio žaliavų importas yra labai vertintinas. Lietuvos miškų ūkis, kurį miškininkai su savo bendradarbiais atstatė ir iškėlė, buvo pasiekęs intensyviausio miškų ūkio kraštų lygį.

Woodhaven, N. Y. Dr. ANTANAS ŠKĖRYS

PANAUDOTA LITERATŪRA

ALLEN, SHIRLEY WALTER, *An Introduction to American Forestry*, Washingtonas.

Annuaire international de statistique forestière 1933-1935.

AWATER, JOSEFINE, *Der europäische Holzmarkt nach dem Weltkriege*, Münsteris (Vesfalija) 1926.

BERTSCH, DR. KARL, *Der Wald als Lebensgemeinschaft*, Ravensburg 1947.

BUCHILZ, DR. ERWIN, *Die Wald- und Holzwirtschaft des Ostraumes*, Berlynas 1943.

DENGLER, A., *Waldbau auf ekologischer Grundlage*, Berlynas 1935.

DIETRICH, BRUNO, *Wirtschaftsgeografische Länderkunde*, Viena 1936.

DIETRICH, VIKTOR, *Forstliche Betriebswirtschaftslehre*, Berlynas 1943.

ENDRES, MAX, *Forstpolitik*, Berlynas 1922.

ENGELSTÄDTER, *Formen der neuen Holzaussenhandelpolitik*, Dresdenas 1941.

FITTING, DR. HANS, DR. WALTER SCHUHMACHER, DR. FRANZ FIRBAS, DR. RICHARD HARDER, *Lehrbuch der Botanik für Hochschulen*, Jena 1947.

Forestry and Forest-Products 1937-1946, UNO, Stockholmas.

Forstarchiv, 1939 metų.

Forstliche Wochenschrift « Silva », Berlynas, 1934 metų.

FROMMER, RUDOLF, *Einfluss des Weltkrieges auf die osteuropäische Forstwirtschaft*, Freiburg im Breisgau 1922.

GAYER, DR. KARL, *Die Forstbenutzung*, 2 tomai, Berlynas 1935.

Girios Aidas, (žurnalas), Chicaga 1951.

GROTIAN, DR. WALTER, *Holzverbrauch und Holzerzeugung der Welt in der Nachkriegszeit*, Leipcigas 1938, 14 sąsiuvinys.

HUFNAGL, LEOPOLD, *Handbuch der kaufmännischen Holzverwertung und des Holzhandels*, Berlynas, 1920.

Institut International d'Agriculture « Forêts privés », Roma 1938.

JUNGFER, VIKTOR GUSTAV GEORG, *Grundlagen der litauischen Holzexports*, (disertacija) Freiburg im Breisgau 1921.

KANNGIESSER, DR., *Lebensdauer und Dickenwachstum der Waldbäume*, žr. *Forst- und Jagdzeitung*, 1906 m.

KÖSTLER, DR. J., *Die Holzversorgung der Erde als Rohstoffproblem der Weltwirtschaft*, žr. *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1941 m.

KUPRIONIS, J., *Miškininkystės mokslas Jungtinėse Amerikos Valstybėse*, žr. *Girios Aidas*, Chicaga 1951, 51 psl.

Lietuvių Archyvas, I t., Kaunas 1943.

Lietuvos Girios, (žurnalas), Freiburgas im Breisgau 1949.

Lietuvos Girių Milžinai, Lietuvos Miškininkų Sąjungos J. A. V. leidinys, Chicaga 1950.

Lietuvos Ūkio paskutinis dešimtmetis, Pramonės ir Amatų Rūmų leidinys, Kaunas 1938.

Lietuvos Žemės ūkis ir statistika, Žemės ūkio darbuotojų Sąjungos leidinys, Dillingenas 1948.

LINKE, MAX, *Die Umwandlung der reinen Nadelholzbestände Nordwest-Deutschlands in Mischwald*, Hannoveris 1946.
Miškininko kalendorius, Lietuvos Miškininkų Draugijos leidinys, Kaunas 1938.
Miškų Departamento Metraštis 1918-1938, Miškų Departamento leidinys, Kaunas 1940.
MOROZOV, F. F., *Die Lehre vom Walde*, hrsg. von K. RUBNER, Neudamm 1928.
NEUBAUER, DR. WILHELM, *Zur Theorie und Praxis der Waldwertrechnung*, Viena 1937.
PRŪSAS, DR. ZENONAS, *Standortsbedingte Grundlage und Entwicklungszustände der baltischen Holzwirtschaft*, (disertacija), Münchenas 1949.
SCHMIDT, EBERHARD, *Microphotografischer Atlas der Mitteleuropäischer Hölzer*, Neudamm 1941.
SIMUTIS, ANICETAS, *The Economic Reconstruction of Lithuania after 1918*, New Yorkas 1942.
ŠKĖRYS, DR. ANTANAS, *Entwicklung und Umfang des Holzmarktes in Litauen 1918-1940*, Freiburg im Breisgau 1947.
TAMOR, GEORG, *Biographie of the Earth, Its Past, Present and Future*, New Yorkas 1947.
TSCHERMAK, DR. LEO, *Waldrodung*, Viena 1922.
The United States and the Soviet Union, Commitee on Russian-American Relations leidinys, New Yorkas 1933.
Vademecum, (miškininkų) II t.
VALAVIČIUS, GREGORIJUS, *Revizja pušč i perechodov zverinych v byvšem Velikom Knjažestve Litovskom*, Vilnius 1877 (nauja laida).
Vyriausybės Žinios, 1918, 1920, 1922-1923, 1926-1931, 1933, 1937 metų.
VORREITER, DR. LEOPOLD, *Handbuch für Holzabfallwirtschaft*, Neudamm 1943.
WITTICH, DR., *Die heutigen Grundlagen der Holzartenwahl*, Hannoveris 1947.
WODERA, DR. HANS, *Über den Forstlichen Wirtschaftsplan und seine Grundlagen*, Viena 1930.

LES FORÊTS DE LITUANIE ET LEUR ÉCONOMIE

par

Dr. Antanas Škėrys

(*Résumé*)

Dans le premier paragraphe de cette dernière partie l'auteur expose d'abord l'emploi du bois dans les diverses branches de l'économie nationale du pays et les différents modes de vente. Puis il décrit la fonction secondaire des forêts: chasse, pêche, production de diverses espèces de fruits etc.

Le deuxième paragraphe est dédié à l'examen de l'exportation du bois, son rapport avec les autres branches de l'économie, les manières de l'exporter, le marché international du bois, enfin les pays dans lesquels il a été exporté de Lituanie, habituellement ou occasionellement, comme matière première, produits demi-finis, ou produits finis.

Enfin dans le troisième paragraphe l'auteur traite les questions concernant l'importation du bois, ses qualités, l'élaboration partielle du bois en transit.

MŪSŲ MIRUSIEJI

Palaiminti mirusieji, kurie miršta Viešpatyje...
nes jų darbai juos seka (Apreiškimo 14, 13).

Prof. Dr. Antanas Gylys
(1894.III.14-1966.XI.15)

DR. ANTANAS GYLYS

(1894-1966)

1966 metais išėjęs į pensiją ir apsigyvenęs Tucsone, Arizonoje, tų pačių metų lapkričio 15 dieną, širdies smūgio ištiktas, mirė plačiai žinomas gydytojas bei psichiatras dr. Antanas Gylys.

Velionis buvo gimęs 1894 m. kovo mėn. 14 d. Jurginiškių kaime, Garliavos valsčiuje. Mokėsi Marijampolės gimnazijoje, kurią baigė 1914 metais. Tais pat metais įstojo į Maskvos universiteto medicinos fakultetą. 1915 m. grįžo į Lietuvą. Karo frontui slenkant į rytus ir vokiečiams užimant Lietuvą, jis pasiliko savo krašte ir iki 1917 metų dirbo mokytojo darbą Vilniaus *Ryto* draugijos gimnazijoje. 1917 metais gavęs iš vokiečių okupacinės valdžios leidimą, išvyko į Vokietiją, įstojo į Müncheno universitetą, kur studijavo filosofiją ir mediciną. Prof. C. Bäumker priežiūroje parašė dizertaciją apie viduramžių gydytoją Alfredą Angliką: *Die psychologischen und physiologischen Anschauungen des Alfredus Anglicus nach seiner Schrift 'De motu cordis'* ir 1921 metais apgynęs ją *cum laude* laipsniu, gavo filosofijos daktaro laipsnį. Jo dizertacinis darbas buvo 1922 m. atspausdintas vokiškame žurnale, o jo santrauka lietuviškai paskelbta 1923 metais filosofijos mokslo žurnale *Logos*.

Įsigijęs filosofijos daktoratą, jis toliau tęsė Münchene medicinos studijas. Savo specialybe pasirinkęs vidaus ligas ir psichiatriją, labiausiai ir gilinosi šiose medicinos mokslo šakose. Atlikdamas medicininę praktiką Müncheno klinikose, jis susipažino ir artimai bendradarbiabo su žinomu vokiečių internistu Friedrichu von Müller ir garsiu psichiatru Emiliu Kräpelin. Šį pastarąjį jis pasirinko ir savo antrosios dizertacijos darbo *Die Beeinflussung der geistigen Arbeit durch verschiedene Konzentrationen von Alkohol* moderatoriumi. Šis dr. A. Gylio darbas buvo atspausdintas 1924 metais žurnale *Psychologische Arbeiten*, o lietuviškai santrauka — 1927-1928 m. *Santūroj.*

Studijuodamas Münchene dr. A. Gylys susipažino su Marija Endziulaityte, tuo metu studijavusia ten antropologiją, ir vedė ją (1924).

Grįžęs į Lietuvą, 1924-1934 m. buvo Vytauto Didžiojo universiteto teologijos-filosofijos fakulteto docentu. Dėstė eksperimentinę padagogiką ir mokyklinę higieną. Taip pat kurį laiką dėstė Kauno kunigų seminarijoje sielovadinę mediciną. Kartu vertėsi privačia nervų ir vidaus ligų gydytojo praktika. 1935 metais atidarė savo privačią ligoninę su gana moderniškomis fizinės terapijos priemonėmis. Tai buvo pirmoji ir vienintelė tos rūšies privatinė ligoninė Lietuvoje. Gydymas joje buvo aukšto lygio, todėl turėjo didelį pasisekimą. Dr. A. Gylys buvo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos narys nuo pat jos įsteigimo, o 1926-1934 metų laikotarpyje ėjo Akademijos Centro Valdybos iždininko pareigas.

Dr. A. Gyliui rūpėjo labai ir socialinės medicinos problemos — alkoholizmas ir psichinės ligos. Svaigiųjų gėrimų problema buvo ypatingai aktuali ir aštri nepriklausomybę atgavusioj Lietuvoj. Dr. A. Gylys ryžosi ir ėmėsi dirbti Lietuvos blaivinimo srityje, atgaivindamas ir tęsdamas vysk. M. Valančiaus blaivinimo akciją ir kovą su alkoholizmu. Nuo 1925 iki 1935 metų jis vadovavo Lietuvių Katalikų Blaivybės draugijai, į jos veiklą įtraukdamas eilę profesorių, gydytojų, mokytojų, visuomenininkų, kunigų. Jis išplėtė abstinentų sąjūdį moksleiviuose ir studentuose. Jis buvo nuolatinis Lietuvos atstovas Priešalkoholiniame biure Lozanoje, Šveicarijoj. Lietuvoje skleisdamas blaivybės idėją, jis ruošė ir skaitė paskaitas, organizavo priešalkoholines parodas, blaivybės savaites, kursus, priešalkoholinius kongresus, blaivybės konferencijas; jo iniciatyva buvo įsteigta narkotikams tirti laboratorija ir priešalkoholinis muziejus. 1927-1928 metais redagavo Lietuvių Katalikų Blaivybės draugijos leidžiamą alkoholizmo klausimams studijuoti neperiodinį mokslinį žurnalą *Santūrą*, kurioje, be kitų vertingų straipsnių, išspausdino ir savo vokiškai parašytos studijos — dizertacijos lietuvišką santrauką, analyzuodamas įvairius eksperimentinius duomenis apie alkoholio neigiamą įtaką psichiniam darbui.

Tremtyje pradžioje vertėsi gydytojo praktika Amorbache, Bavarijoje, ir dirbo Kardiologijos institute Bad Nauheime. Vėliau, apsigyvenęs Hanau stovykloje, buvo tos stovyklos vadovu

1947-1948 m., Lietuvių Tremtinių Bendruomenės vyriausiojo komiteto pirmininku ir Baltų Vyriausiojo Komiteto nariu ir kurį laiką pirmininku. Atvykęs į Jungtines Amerikos Valstybes, buvo vienas Lietuvių Draugijos organizatorių ir jos Cicero (Ill.) skyriaus pirmininku. Rūpinosi Lietuvių Tremtinių Bendruomenės atkūrimu Amerikoje. Taip pat buvo vienas Lietuvių Profesorių draugijos steigimo iniciatorių ir pirmasis jos pirmininkas (nuo 1948 m.). Būdamas Lietuvių Profesorių draugijos pirmininku, rūpinosi lituanistinio instituto įkūrimu.

1948-1952 metais buvo Lojolos universiteto Čikagoje psichiatrinės klinikos asistentas ir instruktorius, o nuo 1952 iki 1966 m. dirbo New Yorko valstybės psichiatrinėse ligoninėse (*Kings Park State Hospital*, N. Y.) gydytoju. Išaugino ir į mokslus išleido tris sūnus: Vytautą, Joną ir Julių, kurie visi trys Amerikoje savo srityse įsigijo doktoratus.

Spaudoje Dr. A. Gylys ėmė reikštis jau studentaudamas ir paskui nepadėjo plunksnos iki pat savo gyvenimo pabaigos. Jo rašiniai buvo spausdinti *Ateityje*, *Sargyboje* (joje vedė sveikatos skyrių), *Tiesos Kelyje*, *Santūroje*, *Logos*, *Kosmos*, *Židinyje*, *Lietuviškoje Enciklopedijoje*, *Darbininke*. Juose išspausdino publicistinio ir mokslinio turinio straipsnių įvairiais psichologiniais, psicho-fiziologiniais ir alkoholizmo bei blaivybės klausimais. Jo raštų, kad ir nepilna, bibliografija yra:

1. *Alfredo Anglo psichologinės ir fiziologinės pažiūros pagal jo raštą « De motu cordis »*, žr. *Logos* 1923, 1-2 nr., 1-16 psl.
2. *Die Beeinflussung der geistingen Arbeit durch verschiedenen Konzentrationen des Alkohols*, žr. *Psychologische Arbeiten*, 1925.
3. Tos pačios studijos lietuvišką santrauką žr. *Santūra* 1927-1928 m.
4. *Metafizika ir realūs mokslai* (įžanginė paskaita Lietuvos universitete, skaityta 1924.X.8 d.), žr. *Logos*, 1925, 1 nr., 43-50 psl.
5. *Clemens Bäumker*, žr. *Logos*, 1925, 2 nr., 196-205 psl.
6. *Emil Kräpelin*, žr. *Logos*, 1926, 3 nr., 365-368 psl.
7. *Gyvybės problema*, žr. *Židinys*, III t. 1926, 1-2 nr., 35-42 psl.
8. *Vitaminai*, žr. *Židinys*, VII t. 1928, 1 nr., 275-279 psl.
9. *Alkoholizmas ir jo gydymas*, Kaunas 1929.

10. *Pagrindiniai alkoholizmo klausimai*, redagavo Dr. A. Gylys, Kaunas 1932.
11. *Hipnotizmas ir jo pritaikymas*, Kaunas 1931.
12. *Dvasios pusiausvyra ir jos sutrikimai*, žr. *Darbininkas*, 1965.
13. *Psichinių ligų priežastys*, žr. *Darbininkas*, 1965.
14. *Zigmuntas Freudas ir psichoanalizė*, žr. *Darbininkas*, 1965.
15. *Kai kas iš psichinių ligų statistikos*, žr. *Darbininkas*, 1965.

Rankraštyje paliko :

1. *Freud und Modern Philosophy.*
2. *Psichinių ligų sąvokos išskleidimas.*
3. *Moralinis dėsnis, sąžinė, atsakomybė.*
4. *Apie kaltės problemą.*
5. *Psichiatrija laiko tekmėje.*
6. *Netikėjimo dinamikos.*
7. Du straipsniai apie egzistencializmą.
8. Plataus veikalo planas su tokiomis skyrių antraštėmis : 1 Filosofijos istorijos trumpa santrauka, 2 Pažinimo problema, 3 Buities problema (ontologija, metafizika), 4 Dievo problema, 5 Medžiagos problema (kosmologija), 6 Žmogaus prigimties problema (Racionalinė psichologija), 7 Žmogaus individualinio elgesio problema (etika), 8 Žmogaus socialinio elgesio problema (politika), 9 Santykiai su Dievu (religija), 10 Pasikalbėjimai apie egzistencializmą.

J. MALDEIKIENĖ

Chicaga, Ill.

Dr. Viktoras Jasaitis
(1901.XII.14-1968.VIII.18)

DR. VIKTORAS JASAITIS

(1901.XII.14-1968.VIII.18)

Kai praūžus I pasauliniam karui Lietuva, besigindama nuo grobuoniškų kaimynų, kūrė savo nepriklausomą valstybę, 1919-1923 m. Poškos gatvelėje Kaune, mažyčiam namelyje šeši jaunuoliai (Česlovas Pakuckas, Juozas Leimonas, Martynas Baciuška, Viktoras Jasaitis, Petras Spetyla ir rašantysis) mokėsi ir ruošėsi įsijungti į sunkiai besikuriančios valstybės atstatymo darbą. Iš to būrelio keturi jau iškeliavo į Anapus. Jų paskutinis — Viktoras Jasaitis. Tais laikais visi buvome sveiki, nerūpestingi jaunuoliai, gyvenę dabartimi, nesigilinę į praeitį, mažai tesirūpinę ateitim ir nesvajoję, kad II pasaulinio karo pasėkoje, daugumą jų likimas išraus iš tėvų žemės ir nublokš už Atlanto, kur jie ras amžiną poilsį.

Nelaiku ir velionis Viktoras Jasaitis rado tą amžiną poilsį tolimoje, bet svetingoje Amerikoje, nes mirė plaučių vėžiu Lewistone (Idaho), nesulaukęs nė 67 metų. Jis buvo gimęs 1901.XII.14 d. Stanaičių kaime, Garliavos valsčiuje, pavyzdingo ūkininko šeimoje. Jo tėvas Jurgis buvo susipratęs lietuvis, spaudos draudimo laikais jos uolus platintojas. Tai buvo pavyzdinga šeima, davusi visą eilę žymių asmenų: notarą Juozą, veiklų visuomeninką, gydytoją Domą, plačių polėkių veikėją, pasižymėjusį ateitininką, organizatorių ir rašto žmogų, chemiką-išradėją, Viktorą, gimnazijos mokytoją Oną (Danienę), radijo aparatų Lietuvoje gamybos pradininką inžinierių Kęstutį ir chemijos daktarą Margerį. Taigi toji Viktoro generacija paruošė ir išmokslino jaunąją kartą, kurios darbu, pastangom ir pasišventimu didžiausia dalimi buvo Lietuva atkurta ir per 20 nepriklausomo

gyvenimo metų padarė nuostabią pažangą, nes atsilikusi, karo nualinta šalis pradėjo pasivyti pažangias Europos valstybes.

Tokioje pavyzdingoje ir darbščioje šeimoje užaugęs, nenuostabu kad ir Viktoras pasižymėjo taurumu, ryžtingumu ir žmogaus bei tėvynės meile. Jos skatinamas, 1920 m. palikęs gimnaziją, išėjo į partizanus kovoti prieš lenkus. Mažam jų būreliui susidūrus su daug stipresniu priešu prie Valkininkų, pateko į nelaisvę, tačiau jam pavyko pabėgti. Netrukus jis grįžo į Kauną tęsti nutraukto mokslo. 1922 m. baigė gimnaziją, o 1923 m. išvyko į Münsterį studijuoti chemiją. Ten išbuvęs tris semestrus, persikėlė į Vieną, pas garsųjį prof. Strache ir ten po penkerių metų mokslą baigė 1929 m. filosofijos daktaro laipsniu. Tačiau tuo nesitenkino, nes pasiliko dar dvejiems metams ir prof. Strache vadovybėje tyrinėjo rudosios anglies suskystinimo galimybes. Jo disertacija apie rudųjų anglių suskystinimą santraukoje išspausdinta 1929 m. *Kosmose*. Dr. G. Valančiaus liudijimu, Viktoras ilgai vargo kol iš rudųjų anglių išspaudė skystį, kuris dega kaip žibalas.

Bestudijuodamas Vienoje, Viktoras suorganizavo lietuvių studentų draugiją ir jai dvejus metus pirmininkavo, tėviškai besirūpindamas visais, be pažiūrų skirtumų, ten studijuojančiais lietuviais.

Kuro chemijos klausimais Viktoras ypatingai domėjosi, nes jo brolis Juozas turėjo Ežerėčio durpių eksplotacijos įmonę ir todėl Viktoras tikėjosi ten pritaikyti savo įgytas žinias. Tačiau tai įmonei perėjus Kauno miesto savivaldybės žinion, Viktoras 1930 m. stojo tarnauti Krašto Apsaugos ministerijon ir netrukus buvo paskirtas sprogstamųjų medžiagų skyriaus viršininku. Šiose pareigose jis išbuvo ligi 1940 m. įvykusios Lietuvos okupacijos. Čia bedirbdamas, Viktoras išrado sprogstamo gyvsidabrio ir kapsulių sprogstamų medžiagų mišinių gamybos metodus, kurie buvo panaudoti šaudmenų gamybai Linkaičių ginklavimo dirbtuvėse. Be savo tiesioginių pareigų, Viktoras dar dėstė Aukštųjų Karininkų Kursuose, mokydamas karius kaip apsisaugoti nuo dujų ir Aukštesniojoje *Pavasario* komercinėje mokykloje neorganinę chemiją.

1940 m. Viktoras buvo išrinktas Lietuvos Universiteto Gamtos-Matematikos fakulteto docentu ir neorganinės bei analitinės chemijos katedros vedėju. Tas pareigas jis ėjo ligi 1944 m. Jam

priklauso nemažas nuopelnas, kad Kaune, prie Zoologijos sodo, inž. Vėbros rūpesčiu pastatytoji Ginklavimo Valdybos Tyrimų Laboratorija buvo labai moderniai įrengta ir aprūpinta visais reikalingais įrankiais ir medžiagom. Tos Tyrimų Laboratorijos reikalais jis lankėsi Švedijoje, Suomijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje ir Austrijoje. A. Bendoriaus liudijimu, toji laboratorija buvusi tokia saugi, kad per 10 metų, nepaisant tūkstančių atliktų tyrimų, teįvykusi tik viena nedidelė nelaimė.

Viktoro Jasaičio darbų apimtis buvo labai plati. Be anksčiau minėtų darbų, jis dar tyrė silicio dvideginio tirpimą įvairiuose tirpiniuose ir emalių fosforescenciją. Kartu su tuo jis vadovavo ir laboratoriniam kokybinės bei kiekybinės analizės darbams ir dar rasdavo laiko parašyti visą eilę straipsnių *Kosmosui*, *Mūsų Žinynui*, *Trimitui* ir kitiems žurnalams, vėliau bendradarbiavo *Lietuvių Enciklopedijoje*, nuo 1961.IV.13 d. buvo L. K. M. Akadamijos narys. Jis parašė veikalą apie sprogstamas medžiagas, hektografuotą neorganinės chemijos vadovėlį, o 1934 m. išėjo kitas jo darbas : *Nuodingos karo medžiagos*. Anot dr. G. Valančiaus, Viktoras dirbo su fanatiška mokslinių tyrimų darbo meile.

Būdamas labai veiklus ir savęs išsižadąs, Viktoras nevengė nė visuomeninio darbo. Prieš prasidedant II pasauliniam karui jis skaitė daug paskaitų įvairiuose kursuose ir per radiją apie priešgaisrinę ir priešdujinę apsaugą. Jau anksčiau minėjau jį buvus veiklų ateitininką. Dar gimnazistu būdamas, 1919 m. jis jau dalyvavo Krikščionių Demokratų konferencijoje Kaune atstovu nuo Garliavos. Vėliau jis buvo Moksleivių Ateitininkų centro valdybos nariu (1921-1922), Vienos lietuvių studentų draugijos steigėju ir pirmininku (1926-1928), Lietuvos Šaulių Sąjungos priešcheminės ir priešgaisrinės apsaugos centrinės komisijos nariu (1931-1940).

Deja, visa ši šakota veikla nutrūko, nes 1944 m. Lietuvą antru kartu užplūdo bolševikai. Man neteko išsikalbėti su velioniu Viktoru apie jo išgyvenimus ryšium su Lietuvos pavergimu ir viso jo ilgo bei pasiaukojančio triūso vaisių sugriovimu. Tačiau galima sutikti su K. Drungos teigimu, kad jam ypatingai buvo skaudus žymios jo gyvenimo dalies darbo ir pastangų sunaikinimas. Kaip tūkstančiai kitų, Viktoras su šeima pasitraukė į Vokietiją. 1944-1945 m. jis dirbo Glauchau cheminių tyrimų laboratorijoje. Ten jis vokiečiams padėjo išrasti dirbtinę medvilnę.

Pasibaigus karui, 1946 m. Viktoras atvyko į didžiausią lietuvių tremtinių stovyklą Hanau ir ten su visa energija ir užsidegimu dalyvavo visuomeninėje tremtinių veikloje. 1946 m. jis buvo išrinktas į Lietuvių Tremtinių Bendruomenės Centro Komitetą ir Švietimo Valdybą. Rašančiam šias eilutes dažnai tekdavo kartu su velioniu Viktoru keliauti į įvairių okupacinių zonų lietuvių stovyklas žiemos metu nešildomais traukiniais ir sausakimšai prikimštuose vagonuose ant vienos kojos ilgas valandas išstovėti, ligi pasieks tolimą Augsburgą, Stuttgartą ar Schweinfurtą, negalint pajudėti, nė suvalgyti skurdaus sumuštinio. Ir tokiose sąlygose Viktoras neprarasdavo jam įprastinės geros nuotaikos bei sąmojaus. Gyvendamas Hanau, Viktoras lietuvių gimnazijoje dėstė chemiją.

Prasidėjus didesnio masto emigracijai į užjūrio šalis, 1948 m. Viktoras su šeima atvyko į JAV ir apsigyveno Waterburyje. Čia gavo darbo *Chemical Co* laboratorijoje ir dirbo paprasto laboranto darbą. Nors tas darbas buvo pavojingas, jo kolegos neįspėjo užsidėti kaukę ir jam teko nukęsti apsinuodijimo pasėkas, ir, galimas daiktas, kad tie nuodai jau tada pažeidė jo plaučius. Begyvendamas Waterburyje, Viktoras vienerius metus buvo Tremtinių Bendruomenės apylinkės pirmininku ir vienu iš lituanistikos kursų organizatorių.

Taip ten Viktorui bevargstant, vienądien jam atėjo iš New Yorko darbo agentūros pasiūlymas vykti į Lewistono miestelį (Idaho). Kadangi tuo metu geresnių siūlymų nebuvo, tai nors reikėjo 10 metų pasirašyti sutartį ir gauti ne kažin kokį atlygimimą, sutiko ir 1951 m. pradėjo dirbti amunicijos fabrikėlyje, kuris tada vadinosi jo savininko R. Speero vardu, o vėliau buvo pavadintas *Cascade Cartridge Inc.* Kaip visais atžvilgiais kvalifikuotas ir savo srityje prityręs mokslininkas, Viktoras buvo mielai sutiktas. Čia jis galėjo plačiai pasireikšti, greitai tapo vyriausiu įmonės chemiku ir tyrimų vadovu. Jo sumanumo ir išradingumo dėka pati įmonė išaugo į vieną didžiausių tos rūšies koncernų Amerikoje. Jam vadovaujant, mokslinis personalas iš trijų pakilo iki 120 narių.

Visa tai iškėlė jo vardą ir užtikrino jam ypatingą padėtį toje įmonėje. Kai 1964 m. buvo pastatyti nauji Tyrimų rūmai, jie buvo pavadinti jo vardu: *Jasaitis Laboratory.* Ant tų rūmų sienos buvo prikalta vario lenta su tokiu įrašu:

Šis pastatas dedikuotas
DR. VIKTORUI JASAIČIUI,
kurio nepaprastas įnašas buvo išskirtinas
C. C. I. istorijoje ir raidoje.

Anot teisingo dr. G. Valančiaus pabrėžimo, ši memorialinė lenta ilgiems laikams liudys ne tik Viktoro sugebėjimus, bet taip pat ir lietuvio ateivio duoklę Amerikai.

Kadangi Lewistone daugiau lietuvių nebuvo, tai norėdamas tautine dvasia atsigaivinti ir su lietuviais pabendrauti, velionis Viktoras nepatingėdavo nuvykti už 300 mylių esantį Portlandą (Oregon), lankydavos visuose Vasario 16 minėjimuose ir būdavo pagrindiniu šventės kalbėtoju. Viktoras įstojo taip pat į Pasaulio Lietuvių Portlando apylinkės Bendruomenę ir netgi buvo jos valdybos nariu ir dosniu aukotoju.

Tokio pasisekimo ir įvertinimo susilaukus, atrodo, tereikėjo tik gyventi ir džiaugtis. Tačiau, deja, vėžys po truputį graužė Viktoro plaučius ir jau 1968 m. sausio mėn. jis turėjo pasiduoti operacijai, o po jos radio aktyviais spinduliais gydytis. Matyti, gydytojų pastangos kuriam laikui pratęsė jo gyvybę, nes jis liepos mėn. pradžioje dar galėjo atvykti į Atlanto pakraščius aplankyti savo giminių ir draugų. Sugrįžęs namo pasijuto blogiau ir vėl turėjo gulti į ligoninę. Bet šį kartą jau nebesulaukė jokio palengvėjimo ir netrukus mirė. Tai buvo 1968 m. rugpiūčio 18 d. Sekančią dieną *Lewiston Tribune* dienraštis paskelbė ilgą, išsamų straipsnį, paduodamas smulkią velionio Viktoro biografiją, jo atvaizdą ir labai šiltą bei liaupsinantį jo darbų įvertinimą. Ta proga dr. G. Valančius *Drauge*, rašydamas apie velionį Viktorą, teisingai pažymi, kad tokio įvertinimo ligi šiolei nebuvo susilaukęs nė vienas Amerikos lietuvis.

A. a. Viktoras buvo šviesiaplaukis, plačiapetis vyras, dažniausia linksmai nusiteikęs ir mėgstąs papokštauti. Laikėsi savo principų, nieko akyse negyrė, o už akių nepeikė. Sakė tiesą, nors ji būtų ir nemaloni, tačiau, kiek žinau, priešų neturėjo. Besilaikydamas savo įsitikinimų ir juos gindamas, mokėjo pagerbti ir kitus, nors ir jam priešingus. Buvo iškalbus, mokėjo įtikinti ir patraukti klausytojus. Kartą Hanau stovykloje, per įvairių tautybių susirinkimą rusų persekiojimo proga, lietuviškai kalbėdamas iki ašarų sujaudino ne tik lietuvius, bet taip pat ir jame dalyvavusius latvius, estus, lenkus ir ukrainiečius. Visuomeni-

niam darbe, iškilus ginčams, jis ypatingai sugebėdavo nesutariančioms šalims įpiršti vienijančią mintį ir, ragindamas laikytis to, kas mus vienija ir vengti to, kas išskiria, pasiekdavo visiems priimtino kompromiso, nes kaip mokslininkas praktikas buvo atsargus teigimuose, netvirtino ko gerai nežinojo ir skaitėsi su žodžiais. Tom savo būdo savybėm buvo gerbiamas ir kitaip negu jis galvojančių.

Su Viktoro mirtimi jo vienminčiai neteko gero draugo ir žmogaus, o lietuvių tauta žymaus mokslininko išradėjo.

Dr. V. JASAIČIO DARBŲ BIBLIOGRAFIJA :

Kanto darbai chemijoje ir mineralogijoje, žr. *Kosmos*, 1925.
Chemiški šviesos reiškiniai, žr. *Kosmos*, 1925.
Oro azoto sintetiniai junginiai, žr. *Kosmos*, 1926.
Anglies suskystinimas, žr. *Kosmos*, 1927.
Šis tas iš anglies chemijos, žr. *Kosmos*, 1929.
Kas vyksta žemėje kuri mus maitina ir aprėdo, žr. *Kosmos*, 1929.
Kai kurių vaistų gaminimas, žr. *Kosmos*, 1933.
Nuodingos karo medžiagos, žr. *Kosmos*, 1934.
Oro sudėtis ir kvėpavimas, žr. *Kosmos*, 1934.
Tautos atsparumas ir cheminis ginklas kare, žr. *Židinys*, XXIV t. 1936.

Chicaga, Ill., J. A. V. P. GAUČYS

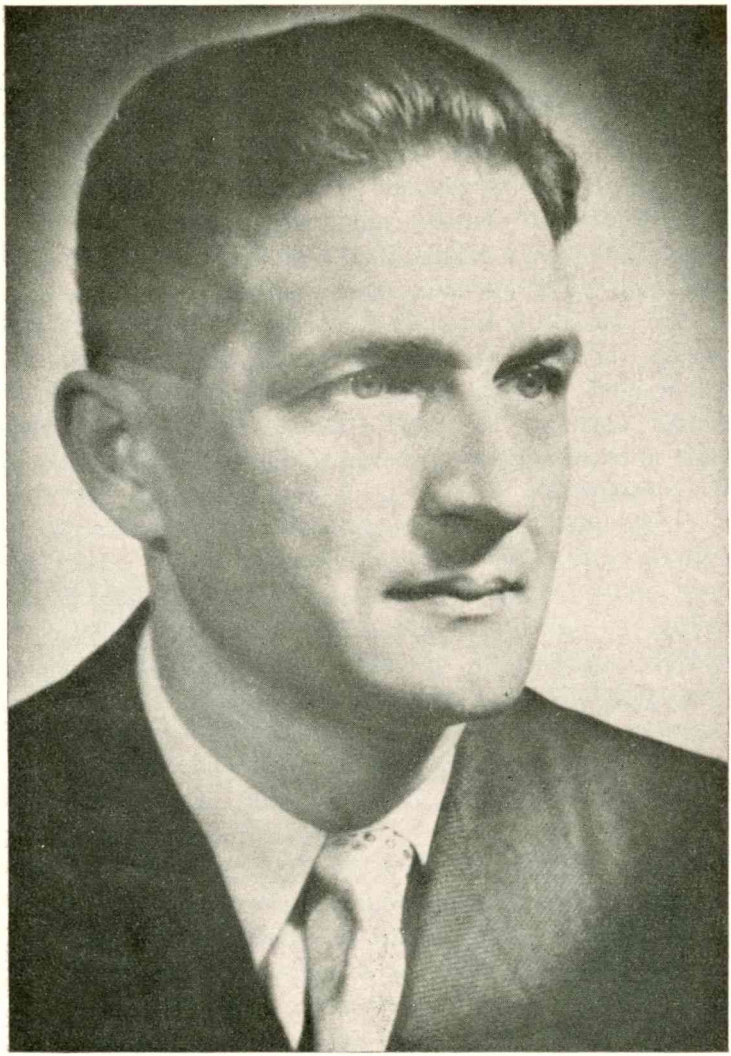

PROFESORIUS STEPAS KAIRYS
1916.4.2-1970.4.25

PROFESORIUS STEPAS KAIRYS

1916.4.2-1970.4.25

St. Kairys gimė Tuloje, Rusijoje. Tuoj po I dižiojo karo šeima grįžo į Lietuvą. Aukštesnįjį mokslą pradėjo Marijampolėje ir 1934 m. baigė jėzuitų gimnaziją Kaune. Tais pačiais metais įstojo į Kauno Vytauto Didžiojo Universiteto medicinos fakulteto farmacijos skyrių. Universitetą baigė 1939 m. ir buvo pakviestas medicinos fakulteto farmacijos-farmalogijos katedros vyr. laborantu. Po metų paskirtas jaunesniu asistentu. 1942 m. vyresniojo asistento teisėmis dėstė teismo ir maisto dalykų analizės kursą. 1942 metų rudenį buvo iškeltas į Vilnių ir paskirtas medicinos fakulteto adjunktu ir farmacijos katedros vedėju. Dėstė farmacinės chemijos kursą. Vokiečiai 1943 m. kovo 17 d. universitetą uždarė ir tuo baigėsi St. Kairio akademinis darbas Lietuvoje.

Antrą kartą, rusams užplūdus Lietuvą, St. Kairys pasitraukė į Austriją ir 1945-1946 m. Innsbrucko universitete gilino studijas. Įkūrus Pabaltijo universitetą Hamburge, o vėliau jį perkėlus į Pinnebergą, 1946 m. pradėjo dėstyti profesoriaus teisėmis ir 1947 m. paskirtas chemijos fakulteto dekanu. Kadangi universitetas buvo organizuojamas iš nieko, šios dekano pareigos iš St. Kairio pareikalavo daug rūpesčių, darbo ir jėgų. Jo rūpesčiu Pabaltijo universitetui buvo grąžinta vokiečių iš Kauno išvežti cheminės laboratorijos įrengimai.

Pinneberge St. Kairys sukūrė ir šeimą — vedė Ireną Vaičiulėnaitę. 1948 m. išemigravo į Kanadą ir New Brunswick universiteto dirbo kaip Lady Davis stipendininkas. 1950 m. *Canadian Journal of Research* su kitais dviem profesoriais išspausdino darbą : *Synthesis in the Series of Evythrina Alkaloids* by K. Wiensner, Frank H. Clarke and S. Kairys. Kitas Jo darbas *Synthesis of Dihexanol-Dioctanogl, and Didecanogl Phosphatidyl de Serines* išspausdintas *Journal of Pharmaceutical Sciences*, 1963 m.

Nuo 1965 m. buvo Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos narys.

Į Torontą atvyko 1950 m. ir dirbo pramonės įstaigose kaip tyrimų chemikas. St. Kairys didžiausiu sau uždaviniu laikė dirbti

savų tautiečių ir gimtojo krašto interesų naudai. Gal todėl New Brunswick'e, kur nebuvo lietuvių, teišbuvo vos vienerius metus ir pastoviai apsistojo Toronte, kur pulsuoja lietuviškas gyvenimas, kuriame jis pasinėrė, atiduodamas visas savo jėgas lietuviškajai veiklai.

Pirmiausia didelę dalį savo jėgų skyrė lietuviškajai skautijai. Vienminčių teigimu, dažnai mėgdavo atskiromis progomis pabrėžti, kad skautija — tai antroji šeima. Artimieji sako, kad St. Kairys pats niekad neįsivaizdavo savęs ne skauto, ir tie, kurie jį pažinojo, irgi kitaip negalėjo jo įsivaizduoti. Skautuose jis dirbo iki savęs išsižadėjimo. Skautybės principai persunkė visą jo asmenybę ir pati skautybė tapo gyvenimo būdu.

Į skautų organizaciją įstojo 1925 m. Studijuodamas 1937-1938 m. vadovavo Vytauto Didžiojo Universiteto studentų skautų korporacijai *Vytis*. Vokietijoje buvo vienas iš *Vyčio* korporacijos atgaivintojų. Taip pat Vokietijoje 1948 m. vadovavo Pabaltijo jubiliejinei stovyklai.

Toronte 1951 m. pradėjo redaguoti *Skautų Aidą*. Sunkiose sąlygose žurnalą sėkmingai redagavo 6 metus be jokio atlyginimo, dargi savo pridėdamas.

Lietuvos Skautų Brolijos vyriausiu skautininku buvo išrinktas 1952 metais ir tose pareigose išbuvo iki 1960 metų. Šitame laikotarpyje lietuviams skautams atidavė visą turimą laisvalaikį ir daugelį nemiegotų naktų. Dalyvavo visose penkiose tautinėse stovyklose, kur buvo nuolatinis laužų ir meninių programų organizatorius.

Velionis iš mažens mėgo muziką. Kaune šalia pagrindinių studijų dar konservatorijoje uoliai lankė ir smuiko klasę. Vėliau tobulinosi pas privačius mokytojus. Su muzika nesiskyrė visą gyvenimą. Kanadoje dalyvavo daugelyje koncertų tiek salėse, tiek bažnyčiose.

Pirmajai Akademinio Skautų Sąjūdžio stovyklai sukomponavo V. Bražėno dainą: *Dievui, tau, tėvyne, ir žmonijai*, kuri plačiai paplito ir prigijo skautuose. Taip pat parašė muziką trečiosios ir katvirtosios tautinių stovyklų dainoms ir *Sargybinio godas*.

Paskutiniaisiais metais ypatingai rūpinosi liaudies instrumentų — kanklių, skudučių ir birbynių atgaivinimu. Toronte turėjo suorganizavęs kanklininkų su skudučiais ir birbynėmis skautų grupę ir jai vadovavo.

Lietuvių bendruomenėje buvo ilgalaikis Kanados Krašto Tarybos narys, o nuo 1965 m. valdybos vicepirmininkas ir kultūros komisijos pirmininkas. Prašomas švenčių progomis važinėjo su paskaitomis į lietuvių kolonijas. Kaip kultūros komisijos pirmininkas rūpinosi tautinių šokių suklestėjimu visose didesnėse kolonijose. Plačiai ir gyvai kėlė liaudies instrumentų atgaivinimo idėją. Taip pat prisidėjo prie surinkimo lietuviškų folklorinių eksponatų Ottawos Valstybiniame Žmogaus Muziejuje (*National Muzeum of Man*).

Kaip asmuo — giliai religingas. Laikėsi tvirtai savo pasaulėžiūrinių principų. Buvo nepaprastai kuklus ir visiems vienodai prieinamas. Labiausiai mylėjo jaunimą ir jam paskyrė didžiausią savo gyvenimo dalį. Buvo atsidavęs kitiems ir visuomeninio — tautinio darbo naštą nešė iki reto pasišventimo.

J. ANDRULIS

Prof. Joanas Rugis
(1901.II.4-1968.XI.24)

PROF. DR. JONAS RUGIS

(1901-1968)

Prof. inž. Jonas Rugis gimė 1901 m. vasario mėn. 4 dieną Švėkšnoje, aušrininko, varpininko ir žymaus anų laikų veikėjo dr. Juozo Rugio šeimoje. Mokėsi Palangoje, Mogiliave, Vilniuje ir Kaune. Aukštuosius mokslus ėjo ir 1928 m. įsigijo chemijos inžinieriaus laipsnį Gento universitete, Belgijoje. 1921-1924 m. dirbo mokytojo darbą Švėkšnos gimnazijoje. 1928-1931 m. buvo finansų ministerijoje, prekybos departamente, ekspertas chemikas ir pramonės skyriaus vedėjas. 1931-1940 m. buvo geležinkelių valdybos technikos skyriaus viršininkas ir referentas. Be to, 1931 m. buvo Marijampolės cukraus fabriko chemiku ; 1938 ir 1939 m. dirbo tyrinėjimo darbą energijos komitete Lietuvos elektrifikacijos ir cemento fabriko statybos klausimais. 1940-1944 m. J. Rugis dėstė Kauno aukštesniojoje technikos mokykloje ir buvo tos mokyklos vicedirektorius. Tremtyje, Scheinfeldo tremtinių stovykloje dirbo lietuvių komitete, eidamas jo vicepirmininko pareigas ir kartu dirbdamas mokytojo darbą lietuvių gimnazijoje. Vėliau apsigyveno prancūzų zonoje ir dirbo kaip administracijos valdininkas Tettnange, Konstancoje ir Ebingene UNRRA o vėliau IRO įstaigose. J. A. Valstybėse nuo 1949 m. dirbo chemiko darbą pramonės tyrimų laboratorijoje. Nuo 1958 profesoriavo *River Forest Rasary* kolegijoje. 1966 m. išėjo į pensiją. Buvo vedęs vaikų ligų gydytoją dr. Aldoną Katiliūtę. Rašė įvairių Europos kraštų mokslinės literatūros apžvalgas amerikiečių medicinos žurnalams. Priklausė Amerikos universitetų profesorių sąjungai, Lietuvių Profesorių Draugijai Amerikoje, Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjungai, kai kurioms amerikiečių profesinėms draugijoms, Mokslinių Studijų Klubui Čikagoje ir Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai. 1942 m. paruošė kuro technologijos vadovėlį — *Kuras ir jo suvartojimas*. Paruošė savo tyrinėjimais pagrįstą studiją — *Švėkšnos praeitis*, kurios santrauka buvo išspausdinta 1950 m. Čikagoje. Išspausdino daug straipsnių

bei studijų *Tautos Ūkyje*, *Technikoje ir Ūkyje*, *Geležinkelininke*, *XX Amžiuje*, *Naujojoje Romuvoje*, *Technikos Žodyje*, *Aiduose*, *Drauge*, *Sėjoje*, *Naujienose*, *Tautos Praeityje*, *Lietuvių Enciklopedijoje* ir kituose leidiniuose mokslo, technologijos, asdministracijos, istorijos ir kitais klausimais. Skaitė eilę jam būdingai turiningų paskaitų Mokslinių Studijų Klubo susirinkimuose, to klubo suruoštuose lietuvybės išlaikymo seminaruose, L.K.M. Akademijos Chikagos židinio, Amerikos Inžinierių ir Architektų Sąjungos, Lietuvių Istorijos Draugijos ir kitokiuose susirinkimuose; Penktame L.K.M. Akademijos suvažiavime jis skaitė paskaitą *Ar atominiai tyrinėjimai pradėjo naują erą?* Ir mirė jis skaitydamas paskaitą gydytojų *Gajos* korporacijos susirinkime, širdies smūgio ištiktas, 1968 m. lapkričio m. 24 d.

Prof. Joną Rugį reikia vertinti ne vien kaip pareigingą techniškos profesijos žmogų ir labai kultūringą visuomenininką, bet dar daugiau kaip intelektualą, gilų mąstytoją, stropiai sekusį naujausią mokslo, technologijos ir mąstymo pažangą. Medžiagos esmės klausimus jis nagrinėjo eilėje savo paskaitų bei straipsnių, daugiausia pasiremdamas E. Schrödinger, W. Heisenberg, A. Compton, A. S. Eddington, N. Bohr, J. Jeans, M. Planck ir kitų žymiųjų mokslo autoritetų veikalais. Remdamasis moderniąja mokslo pažanga ir naujaisiais medžiagos esmės aiškinimais, jis kovojo prieš pažiūrą, kad mūsų pasaulio realybė yra materialistinė. Dabartinės mokslo autoritetų pažiūros esančios daug mažiau materialistiškos, negu jos buvo šio amžiaus pradžioje. Mokslininkų aptariamos medžiagos esmės sąvokos esančios dažnai dar neaiškios ir netobulos, bet pati medžiaga jose jau nebesanti kas nors pastovu, ir nekintama, kas nors paprastai apčiuopiama ir pažįstama, visur vienoda ir visur matuojama bei svarstoma pagal tuos pačius dėsnius, kaip kad buvo devynioliktojo amžiaus pabaigoje. Medžiaga moderniojo mokslo šviesoje atrodo dar didesnė bei gilesnė paslaptis kaip anksčiau. «Begalinio didumo makrokosmo paslaptys jungiasi su begalinių mažybių mikrokosmo paslaptimis, sudarydamos tikrai begalinę paslaptį, kurią kažin ar žmogaus protas, apšarvotas net Dievo įžiebta genijaus kibirkštimi, galės kada nors suprasti ir pažinti. Atrodo, kad tai yra Sutvėrėjo paslaptis, kilusi iš Žodžio, kuris buvo pradžioje»[1].

[1] Iš paskaitos, skaitytos Mokslinių Studijų Klube.

Galimumas medžiagą paversti energija ją labiau priartinąs prie dvasinės sferos. Mokslui progresuojant, didėjąs ryšys tarp mokslo ir filosofijos. Jau nebekalbama apie prieštaravimą tarp mokslo ir religijos. Didieji modernieji mokslininkai dažnai yra ir filosofai arba artėja prie filosofijos. Teorinė fizika savo dedukcijomis ir mąstymo procesais artėja prie metafizikos ir tuo yra labai nutolusi nuo kitados buvusio madingo šūkio — «fizika, saugokis metafizikos». Esame fizikos ir metafizikos suartėjimo laikotarpyje. Pasak Compton, mokslas ne tik nekliudąs būti tikinčiu, bet dar sustiprinąs tikėjimą į Dievą»[2].

Biologinės evoliucijos klausimu J. Rugio pažiūros atitiko Teilhard de Chardin ir Lecomte de Nouy žmogaus tolimesnės evoliucijos supratimą, būtent, kad tolimesnė žmogaus evoliucija bus jau nebe biologiška, o ji vyks jo dvasinėje sferoje.

Jau neįmanoma visus Jono Rugio laikraščiuose bei žurnaluose išspausdintus straipsnius suregistruoti. Jo intelektualinei ir visuomeninei veiklai suprasti čia patiekiame tik keturiuose žurnaluose jo per paskutinius kelioliką metų išspausdintų straipsnių bei studijų sąrašą:

1. *Technikos mokslai ir žmonijos pažanga*, žr. *Technikos Žodis*, 1952, 2 nr.
2. *Tarptautinės inžinierių organizacijos*, žr. *Technikos Žodis*, 1954, 3-4 nr.
3. *Kaip gyveno ir dirbo varpininkai*, žr. *Sėja*, 1954, 6 nr.
4. *Revoliucija mokslo pažiūrose*, žr. *Aidai*, 1954, 8 nr.
5. *J. Rupinskis — Lietuvos kaimiečių gynėjas*, žr. *Sėja*, 1954, 10 nr.
6. *Inžinieriai gyvenime*, žr. *Technikos Žodis*, 1955, 2-3 nr.
7. *Saulė — energijos šaltinis*, žr. *Technikos Žodis*, 1955, 2-3 nr.
8. *Iš Švėkšnos kaimiečių praeities*, žr. *Sėja*, 1955, 2 nr.
9. *Erico Fermi*, žr. *Aidai*, 1955, 3 nr.
10. *Albertas Einšteinas*, žr. *Aidai*, 1955, 4-5 nr.
11. *Paul Ehrlich*, žr. *Aidai*, 1955, 7 nr.
12. *Lietuvos istoriniais klausimais*, žr. *Sėja*, 1955, 4 nr.

---

[2] *Suvažiavimo Darbai*, V t.

13. *Lietuvos cheminė pramonė ir jos susovietinimas*, žr. *Sėja*, 1955, 8 nr.
14. *Mintys Lietuvos atstatymo klausimu*, žr. *Sėja*, 1955, 10 nr.
15. *Einšteino mokslinis palikimas*, žr. *Aidai*, 1956, 1 nr.
16. *Darbo aplikacijų klausimu*, žr. *Technikos Žodis*, 1956, 2 nr.
17. *Inžinierius visuomenėje*, žr. *Technikos Žodis*, 1956, 4 nr.
18. *Dipl. inž. Stasys Eidrigevičius*, žr. *Technikos Žodis*, 1956, 5 nr.
19. *Prof. dr. inž Vladas Jakovickas*, žr. *Technikos Žodis*, 1956, 6 nr.
20. *Rusų kunigaikštis ir prancūzų baronas pas Žemaitijos ūkininką*, žr. *Aidai*, 1956, 9 nr.
21. *Nauji logikos keliai*, žr. *Aidai*, 1957, 2 nr.
22. *Lietuvos cheminė pramonė*, žr. *Technikos Žodis*, 1957, 2 nr.
23. *Reliatyvumo teorija šių dienų klausimuose*, žr. *Technikos Žodis*, 1957, 6 nr.
24. *Mokslo ir proto kulto klausimu*, žr. *Aidai*, 1957, 10 nr.
25. *Tarptautiniai geodeziniai metai*, žr. *Aidai*, 1958, 1 nr.
26. *Naujas chemijos pobūdis*, žr. *Technikos Žodis*, 1958, 1 nr.
27. *Ne kultūra smunka, o žmonės*, žr. *Mano Pasaulėžiūra*, 1958.
28. *Palangos progimnazija ir jos vaidmuo krašto istorijoje*, žr. *Tautos Praeitis*, 1959 I knyga.
29. *Dipl. inž. Česlovas Mikuckis*, žr. *Technikos Žodis*, 1960, 2 nr.
30. *Mūsų organizacijos tikslai ir veikla*, žr. *Technikos Žodis*, 1960, 4 nr.
31. *Pirmas litų padirbinėjimas Lietuvoje*, žr. *Tautos Praeitis*, 1960, 2 kn.
32. *Ervinas Schrödingeris*, žr. *Aidai*, 1961, 2 nr.
33. *Medžiagos sąvoka moderniojo mokslo šviesoje*, žr. *Aidai*, 1961, 8 nr.
34. *Pilsudskininkai Žemaitijoje*, žr. *Tautos Praeitis*, 1961, 3 kn.
35. *Iš pulkininko K. Rumšos atsiminimų*, žr. *Tautos Praeitis*, 1962, 4 kn.
36. *Niels Bohr*, žr. *Aidai*, 1962, 10 nr.

37. *Arturas H. Comptonas - Amerikos mokslininkas ir mąstytojas*, žr. *Aidai*, 1962, 5 nr.
38. *Fizika ir metafizika vakaruose ir už geležinės uždangos*, žr. *Technikos Žodis*, 1963, 3 nr.
39. *Nylonas ir jo 25 metų sukaktis*, žr. *Technikos Žodis*, 1964, 1 nr.
40. *Pierre Teilhard de Chardin ir mūsų laikai*, žr. *Aidai*, 1964, 4 nr.
41. *Sibiro lietuvių batalionas 1918-19 m.*, žr. *Tautos Praeitis*, 1964, 2 kn. ir 1965, 2 kn.
42. *Ar atomo tyrinėjimai pradėjo naują erą*, žr. *L. K. M. Akademijos Suvažiavimo Darbai*, V t.
43. *Visata, erdvė ir medžiaga*, žr. *Technikos Žodis*, 1964, 6 nr.
44. *Medžiagos sampratos raida nuo materializmo iki idealizmo*, žr. *Technikos Žodis*, 1965, 3 nr.
45. *Šių dienų utilitarizmas ir mokslas*, žr. *Technikos Žodis*, 1966, 2 nr.
46. *Mokslas ir kultūra*, žr. *Technikos Žodis*, 1967, 2 nr.
47. *Įspūdžiai iš Lenkijos*, žr. *Technikos Žodis*, 1967, 3 nr.
48. *Pramonė nepriklausomoje Lietuvoje*, žr. *Technikos Žodis*, 1967, 6 nr.
49. *Dviejų kultūrų klausimu*, žr. *Aidai*, 1967, 6 nr.
50. *Su UNRRA ir IRO Vokietijoje*, žr. *Tautos Praeitis*, 1967, 3-4 kn.
51. *Įspūdžiai iš Lenkijos*, žr. *Sėja*, 1968, 1 nr.
52. *Kultūra ir civilizacija žmonijos evoliucijoje*, žr. *Aidai*, 1968, 6 nr.
53. *Istorinė tiesa*, žr. *Aidai*, 1969.

P. Maldeikis

Chicaga, Ill.

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnalų, laikraščių pavadinimai kursyvu, pagaliau vietovardžiai ir kita paprastu šriftu. Mažiau žinomoms vietovėms lokalizuoti skliauteliuose pažymėtas artimas miestas, arba dekanatas, ar administracinio tinklo apskritis.

Aalen 262
ABERCROMBY ROBERTAS, Kun., S. J. 322
Adakavo (Tauragės) bažnyčia 250
ADALBERTAS, Šv. 64
ADAMUS VILNENSIS, Kun., S. J. 331
ADOLFAS, O.F.M. 262
Adomynės (Panevėžio) bažnyčia 252
Adomonių (Gardino) bažnyčia 251
Adutiškio bažnyčia 239
Afrika 419, 450-453, 456, 470-472, 478, 482, 495, 512, 523, 524, 531bis, 533
Afrikos (Pietų) Unija 455
Agluonos domininkonų vienuolynas 277
Aidai 9, 43, 44, 47, 53, 62, 66, 67, 71, 90, 106, 123, 137, 144, 145, 167, 171-174, 308, 327, 330, 385, 394, 395, 411, 564-567
Airija 129, 450, 452, 453, 455, 471, 527, 529, 531bis
AISTIS J., Dr. 59
Aistmarės 341, 353
Akademinio Skautų Sąjūdžio 1-ji stovykla 560
Akmenės bažnyčia 234
Akmenynės (Vilniaus) bažnyčia 253
Akmenynų (Marijampolės) bažnyčia 257
Akmens (Alytaus) bažnyčia 248
ALANDO STANISLAO, Kun., S. J. 331
ALBRECHTAS, Didysis magistras 388-390, 392-395, 397, 402, 404, 406
Alėjų bažnyčia 246
ALEKSANDRAS JOGAILAITIS 264
ALEKSANDRAS, Karalius 264
Aleksandravėlės (Rokiškio) bažnyčia 245
Aleksandrijos bažnyčia 249; žr. Truikinų bažnyčia
ALEKSEJEV N. 196
Aleksoto (Kauno) bažnyčia 246
ALGIRDAS, Lietuvos kunigaikštis 262, 285
Aliaska 451-453, 455
Alionių (Vilniaus) bažnyčia 249
Alizavos (Biržų) bažnyčia 250
Alytaus (dešinėje Nemuno pusėje) bažnyčia 234
Alytaus (Sūduvos) bažnyčia 251
Alytus 29, 241, 242, 248, 250, 253, 256
Alkiškių (Elkiškių) (Mažeikių) ev. liut. bažnyčia 252
Alksnėnų (Vilkaviškio) bažnyčia 254
Alksnės upė 409
Alksninės (Vilkaviškio) bažnyčia 253
Allemagne 4; žr. Vokietija
ALLEN SHIRLEY WALTER 544
Allenstein 382
ALMANIUS ADOMAS, Klierikas S. J. 318, 336.

Alnos upė 342, 353, 363, 364
Aloyza M. 296
Alovės (Alytaus) bažnyčia 244
Alpių kraštai 53
Alsėdžiai 11, 92
Alsėdžių apylinkė 177
Alsėdžių bažnyčia 230
Alsėdžių kryžius 92, 93, 130, 135, 173
Alseikaitė Gimbutienė M. 35, 42, 43, 46, 49, 58, 106, 123, 137, 144, 172 ; žr. Gimbutas M. ; Gimbutienė M.
Alšėnai 228
Alšėnų (Alšionių, Galšios) bažnyčia 228
Alšėnų konventualų vienuolynas 265
Alšionys 228 ; žr. Alšėnai, Galšia
Altmarko sutartis 52
Altpreussische Forschungen 347, 387, 395, 408
Alūkstos jėzuitų rezidencija 273
Alūkstos misijonierių vienuolynas 279
Aluntos bažnyčia 233
Alvito bažnyčia 239
Alžyras 455, 527, 531bis
Amerika (J.A.V. prasme) 205, 294, 419, 450-453, 471, 498, 527, 528, 533, 551, 553, 556, 557, 567,
Amerika (Pietų) 450-453, 456, 470, 471, 478, 482, 512, 533
Amerikos Lietuvių Inžinierių ir Architektų Sąjunga 563, 564
Amerikos Universitetų Profesorių Sąjunga 563
Amorbach (Bavarijoj) 550
Anciškio (Ančiškių) (Panevėžio) bažnyčia 249
Andrioniškio bažnyčia 250
Andrius, O.F.M. 262
Andrius, Vysk. 263
Andrulis J. VIII, 559-561
Andruška Benediktas, Kun., S. J. 291
Angelo Sargo Lietuvos domininkonų provincija 292
Anglija 304, 418, 419, 441, 442, 446, 448, 450, 451, 455, 471, 472, 578, 481, 484, 487, 488, 493, 501, 512, 515-518, 520, 527, 528, 529, 531bis, 542
Anglijos medžio rinka 491, 504
Anglijos riteriai 471.
Alglikas Alfredas, Viduramžių gydytojas 549, 551
Anykščių bažnyčia 233
Annuaire International de Statistique Forestière 544
Ansbach 397
Antakalnis (Vilniuje) 229, 245, 274, 275
Antalieptės basųjų karmelitų vienuolynas 278
Antalieptės bažnyčia 246
Antašavos (seniau Papyvesių) (Biržų) bažnyčia 250
Antazavės bažnyčia 250
Antiochija 47
Antlaičių (Didžiųjų) sodyba 411
Antopolio bazilijonų vienuolynas 277
Antupių (Vilkaviškio) bažnyčia 254
Antverpenas 307
Anundėlis 176
Apytalaukio (Kėdainių) bažnyčia 241
Apreiškimas 207-209, 211
Apreiškimas 125, 547
Apso (Brėslaujos) bažnyčia 244
Apvaizda 69, 201-203 ; žr. Dievo Apvaizda
Apvaizdos akis 117
Apvaizdos doktrina 201
Apžvalga 17 ; žr. *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga*
Arbeneva Natalija 204, 205
Archangelskas 38
Archangelsko bernardinų misija 281
Archives Suisses des Traditions Populaires 2, 22, 64, 172, 173
Archivum Franciscanum Historicum 262
Archivum provinciae Lituaniae antiquae 283

Archivum Romanum Societatis Iesu 265, 266, 271-273, 278, 280, 281, 301, 303, 305, 307-320, 322-331, 333, 338
Archivum Vaticanum 278
Ardilavos (Maladečinos) bažnyčia 229
Argė, upė 351
Argentina 452, 453, 455
Argentinos kazimieriečių misija 295, 299
Argentinos marijonų namai 298
Argentinos marijonų provincija 295
Ariogalos bažnyčia 228
Ariogalos ev. liut. bažnyčia 249
Aristotelio kategorijos 197
Aristotelio mąstymo metodika 208
ARISTOTELIS 207
Arizona (J.A.V.) 549
Armoniškiai 310
Armoniškių (Lydos) bažnyčia 230
Arnionių (Utenos) ev. ref. bažnyčia 231
Arsės upė 356, 357
A.R.S.I. žr. Archivum Romanum Societatis Iesu
Artimieji Rytai 471, 472
Asavos (Lydos) bažnyčia 243
ASCHERMANAS JONAS, Kun., S. J. 323
Asmalų km. 130
Astravas 255
Astravo bažnyčia 230
Astravo domininkonai 269
Astrynos (Lydos) bažnyčia 242
Ašernikų (Jodžių) km. 400
Ašlakų km. 374
Ašmena 227, 230-232, 234-237, 239, 242, 245, 247, 254, 257, 263, 278
Ašmenėlės ev. ref. bažnyčia 235
Ašmenos domininkonai 270
Ašmenos (pranciškonų) bažnyčia 232
Ašužos (Gardino) bažnyčia 231
Ašvinės (Swine) upė 364
Ateitis 169, 551
Ateneum Wileńskie 269
Atlantas 553
Atlanto pakraščiai 557
Augėnų km. 373
Augsburgas 320, 556
Augsburgo lietuvių kryžius 162
Augustavas 233, 234, 237, 244, 247, 248, 250, 251, 254, 257
Augustavo bažnyčia 235
AUGUSTINAS VYTAUTAS 172, 175-177
Augustinijonų ordinas 263-267, 275, 280, 281, 297
Auksnės upė 356
Aukštadvario domininkonų vienuolynas 265
Aukštadvario (Trakų) bažnyčia 233, 254
Aukštagirių laukas 372
Aukštaičiai 5, 6, 24, 27, 83, 93, 95, 110, 115, 132, 136, 143, 151; žr. Aukštaitija
Aukštaičių apylinkės 6
Aukštaitija 219; žr. Aukštaičiai
Aukštelkių (Šiaulių) ev. ref. bažnyčia 252
Aukštesnieji Karininkų Kursai (Kaune) 554
Aukštosios Panemunės bažnyčia 248
Aukštosios Panemunės ev. liut. bažnyčia 245
Aukštųjų Mozūriškių km. 175
Aurės upė 367, 409
Australija 451-453, 482, 511, 531bis, 533
Austrija 38, 303, 309, 311, 333, 338, 426, 435, 452-455, 468, 471, 497, 499ter, 502, 512, 513, 527, 536, 555, 559
Austrijos jėzuitų provincija 304, 308
Aušra 134, 135
Aušros laikotarpis 57, 132
Aušros muziejus Šiauliuose 175, 176
Aušros Vartai 274
Aušros Vartų koplyčia Vilniuje 181
Aušros Vartų Mergelės Marijos paveikslas 126-128, 136, 181

Aušros Vartų paveikslo simbolika 134
Avilių (Zarasų) bažnyčia 245
Awater Josefine 487, 544
Azija 182, 419, 444, 451-453, 456, 471, 495, 527, 533
Ažudievio (Švenčionių) bažnyčia 238
Ažuclų Būdos (Marijampolės) bažnyčia 257

Babinovičių trinitorių vienuolynas 280
Babtų bažnyčia 244
Baciuška Martynas 553
Bačkas Liudvikas Adolfas Pranciškus Juozapas 407
Bad Neuheim 550
Bagaslaviškio (Ukmergės) bažnyčia 250
Bagdanavo (Ašmenos) bažnyčia 242
Bageliškių (Švenčionių) bažnyčia 252
Bagotosios (Vilkaviškio) bažnyčia 254
Baičių (Didžiųjų) km. 411
Baičių (Didžiųjų) rajonas 411
Baičių (Mažųjų) km. 411
Baikių (Boyken, Boysken) km. 376
Bainos (Breslaujos) bažnyčia 246
Baisogalos bažnyčia 234
Bajorų km. 115
Bakalariavos (Suvalkų) bažnyčia 239
Bakunin M. A. 184
Balbieriškio bažnyčia 233
Baliński M. 264, 266, 267, 269, 271-275, 278, 279, 283-288
Balys Jonas, Dr. 58-61, 117, 172
Balkanai 490
Balninkai 330
Balninkų bažnyčia 232
Balsių (Šilalės) bažnyčia 241
Balstogės baltramiečių vienuolynas 274
Balstogės bazilijonai 269
Balstogės dekanatas 280
Balstogės Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (šaričių) vienuolynas 287
Baltijos jūra 317, 353, 384, 462, 472, 532,
Baltijos kraštai 456, 498, 506, 507, 509, 527, 531; žr. Pabaltijo kraštai
Baltijos valstybės 497
Baltramiečių vienuolija 266, 274, 275, 280, 297
Baltrušaitis Jurgis, Prof. 35, 129-131, 133, 172,
Baltruškių (Zarasų) bažnyčia 255
Baltų Vyriausiasis Komitetas (Vokietijoje) 551
Barącz S. 265, 267-270, 276, 277, 281, 282, 285, 286
Barcelona 304
Bareikių (Mažeikių) bažnyčia 235
Barglavo (Augustavo) bažnyčia 244
Barycz H. 308
Barkowskis O. 344, 397, 398
Baro konfederacija 92
Barstyčių (Mažeikių) bažnyčia 250
Barta (Prūsijoje) 341, 364
Barthen 344
Bartininkų bažnyčia 234
Bartušas, vokietis Nadruvoje 372
Barūnų bazilijonai 269
Barūnų (Ašmenos) bažnyčia 235
Barzdų bažnyčia 251
Basanavičius J., Dr. 25, 36-40, 42, 44-47, 52-54, 57, 58, 105, 106, 123, 129, 130, 138, 145, 164, 172, 179
Baškių (Balstogės dekanato) reformuoti pranciškonai 280
Batakių bažnyčia 232
Batakių ev. liut. bažnyčia 249
Batakių kapinės 100
Batakių paminklas 100
Batoras Steponas, Lenkijos karalius 51, 317, 406
Bäumler Clemens, Prof. 549, 551
Bautzen (Silezijoje) 312
Bavarija 1, 550

Bavarijos barokiniai bokštai 120
Bazilijonų bažnyčia 246 ; žr. Padubysio bažnyčia
Bazilijonų Ordinas 263-266, 268, 275, 277, 280, 283, 297
Bazilijonių Seserų vienuolija 285, 286, 289, 299
Bažnyčia 17, 19, 37, 125, 159, 197 ; žr. Katalikų Bažnyčia ; Katalikų Bendrija
Bažnyčios mokslas 11
Bažnyčios (Rytų ir Vakarų) 197
Bažnyčių (Rytų ir Vakarų) susivienijimo idėja 195
Bednarski S. 302, 308
Beicelių (Seinų) bažnyčia 255
Beižionių (Trakų) bažnyčia 256
Belgija 441, 448, 452, 453, 455, 471, 472, 478, 481, 487, 501, 512, 521, 527, 531bis, 542, 563
Belinski V. G. 184
Belmanto (Brėslaujos) bažnyčia 248
Belsko miestas 382
Benchendorf Aleksandras, Grafas 194
Bendorius A. 555
Benediktinių seserų vienuolia 283, 284, 286, 289, 293, 298, 299
Benediktinų Ordinas 263, 264, 266, 267, 275, 276, 280, 282, 297
Benekainių (Lydos) bažnyčia 241
Benikaimių bažnyčia 402
Benikaimių km. 396
Benikaimių pieva 396
Benkowski Jonas žr. Bunkowski Jonas
Berčiūnų (Panevėžio) bažnyčia 257
Berezinos bernardinų vienuolynas 276
Berėzos (Gardino) kartūzų vienuolynas 275
Berezviečiaus bazilijonai 268
Berlynas 2, 54, 185, 196, 204, 368, 376, 378, 379, 383, 389, 390, 410, 441, 544
Berlyno parkas 416, 417
Berlyno profesorius 208
Bernardinės seserys 284-286, 289 ; žr. Pranciškonių-bernardinių vienuolija
Bernardinų vienuolija 263-268, 275, 276, 280-282, 290, 291, 297 ; žr. Pranciškonų-observantų ordinas
Bertsch Karl, Dr. 544
Beržininko (Seinų) bažnyčia 236
Beržoro (Kretingos) bažnyčia 246
Besimeldžiančios statulėlės 154
Betygala 30
Betygalos bažnyčia 228
Betygalos vlsč. 132
Bezdžiezo konventualų vienuolynas 266
Bezzenberger Adalbert 367, 368
Bialynicos bernardinų rezidencija 277
Bialynicos sen. observ. karmelitai 270
Bičiūnas Jonas, Msgr. dr. 302
Bielicos (Lydos) bažnyčia 236
Bielogrudos (Lydos) bažnyčia 239
Bienicos bernardinų vienuolynas 276
Bigailių (Panevėžio) bažnyčia 244
Bijutiškio (Utenos) bažnyčia 230
Bikeriškės upė 346
Biliakiemio (Utenos) bažnyčia 257
Biliūnas (Bilevičius) Jonas, Žemaičių seniūnas 392
Birštono bažnyčia 239
Biržai 232, 238, 241, 246, 248-250, 253, 255, 256
Biržiška M. 307
Biržų ev. liut. bažnyčia 253
Biržų ev. ref. bažnyčia 237
Bistryčia 263, 264
Bistryčios (Vilniaus) bažnyčia 234
Biverwate pilis 362
Bizantijos tradicijos 126
Bizauskas Antanas, Kun., O.F.M. 291
Bychovo reg. Laterano kanauninkų vienuolynas 274
Byteno bazilijonai 269
Bobruisko jėzuitų rezidencija 272

Bobruisko marijavičių vienuolynas 287
Boccatius (Bocatius, Frisius, Bokkes) Andrius, Kun., S. J. 306, 307, 313, 336
Bochner (Bohen, Bochen, Bochnerus) Jodokas, Klierikas S. J. 314, 334
Bohemija 305, 306
Bohr Niels 564, 566
Bokkes žr. Boccatius, Andrius, S. J.
Bokša Paulius, Kun., S. J. 326
Bokštų (Valažino) bažnyčia 257
Bolesta Paulius, Brolis, S. J. 319-321, 325, 329, 337
Bolognetti Alberto, Nuncijus Lenkijoje 317, 327, 330
Bolšaia Sovietskaia Enciklopedia 412
Bomborakų bernardinų misija 281
Bona, Karalienė 394, 395
Bonifratrų vienuolija 266, 274, 275, 278, 280, 283, 297
Bonn 172
Boratyński I. 317
Borgia (Borja) Pr., Jėzuitų ord. generolas 303, 307, 309, 310
Borodino kova 193
Bossevius Grigalius; žr. Dorszovic Grigalius
Bostonas, Mass. 26, 69, 172, 221, 258, 259, 291, 301
Boston College, Mass. 211, 213
Botkin V. P. 184
Brandenburgas 409
Brandenburgo Hohencolernai 406
Brandenburgo kurfiurstas 406, 408
Brandenburgo kurfiurstija 402, 408
Brandenburgo provincija 407
Brantus Jonas, Klierikas S. J. 317, 335
Brastos bazilijonai 269
Brastos bernardinai 267
Brastos bernardinės seserys 285
Brastos bernardinių vienuolynas 289
Brastos brigitiečių vienuolynas 284
Brastos seu. observ. karmelitai 277
Brastos sritis 326
Brastos trinitorių vienuolynas 280
Brastos unija 285
Brastos vaivadija 279
Braunsbergas (Bransperga) 303, 305, 307, 309, 310, 312-322, 324-327, 331, 334-336.
Braunsbergo jėzuitų kolegija 265, 304, 305, 313, 314, 322, 323, 326, 328
Braunsbergo jėzuitų noviciato namai 337, 338
Brazilija 452, 453, 455, 497
Brazilijos liet. jėzuitai 298
Brazilijos liet. jėzuitų misija 295
Brazilijos liet. pranciškiečių misija 296, 299
Braziūkų (Šiulių) (Kauno) bažnyčia 255
Bražėnas V. 560
Bremen 162
Bremeniškis (Bremensis) Adomas 353
Brenstejn Michał 172, 174, 175; žr. Brenšteinas M.; Brensztejn M.
Brenšteinas M. 14, 38, 41, 46, 62, 63, 71, 79, 82, 132; žr. Brenstejn M.; Brensztejn M.
Brensztejn M. 7, 46, 63; žr. Brenstejn M.; Brenšteinas M.
Brėslauja 245, 246, 248, 251, 256
Brėslaujos bažnyčia 229
Breslavo sprendimas 386
Bresto miestas 382
Bresto taika 387
Briedlaukių km. 355
Brigitiečių ses. vienuolija 284, 286, 289, 299
Briuselis 4, 265, 301, 307, 317
Brockton, Mass. 296
Brooklyn, N. Y. 172, 296, 299
Buchilz Erwin, Dr. 544
Budapešto parkas 417
Budgalvių sodžius 22
Būdos bernardinų vienuolynas 265

Budos biustas Kaune 524, 525
Budrių (Kretingos) bažnyčia 248
Būdviečio (Lazdijų) bažnyčia 252
Būdviečių parapija 412
Būdviečių pastorius 53
Budziska km. 312
Budziski (Budzicki, Budzinius) Jurgis, Klierikas, S. J. 312, 313, 324, 336
Buhle Gottlieb von, Prof. 193
Buivydžių (Vilniaus) bažnyčia 250
Bukonių (Ukmergės) bažnyčia 250
Bulgarija 451-453, 455, 497
Bulhakas J. 176
Buncovius Jonas žr. Bunkowski Jonas
Bunge F. G. 262
Bunkowski (Benkowski, Buncovius) Jonas, Klierikas, S. J. 316, 335
Buračas B. 29, 56
Buračo J. piešiniai 174
Burbiškio (Utenos) bažnyčia 256
Burton K. 295
Busau Andreas, Kun., S. J. 331
Būtingės ev. liut. bažnyčia 236
Butkiškės (Kauno) bažnyčia 234
Butrimonių bažnyčia 248
Butrimonių (Lydos) bažnyčia 251
Butrinensis Jonas, Klierikas, S. J. 318, 336
Butvilas, Lenkininkų km. gyventojas 397

Caliski Kasparas žr. Kaliski Kasparas
Cambridge 184
Camenisviko pilis 356, 357
Campano J. P., Kun., S. J. 329
Canadian Journal of Research 559
Caniswig (Prūsijoj) 357
Carskoje Selo 193
Cascade Cartridge Inc. (Lewiston'e, J.A.V.) 556, 557
Cascovius Vincentas žr. Kaskowski Vincentas
Catthow 356
Cechanovičių Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (šaričių) rezidencija 289
Ceikinių bažnyčia 241
Ceikinių ev. liut. bažnyčia 240
Ceklio teritorija 262
Centrinis Medžio Statistikos Biuras 494
Chaadayev žr. Čadaievas
Charkovo gubernatorius 187
Charkovo kolegija 186
Chemical Co laboratorija Waterbury, Conn. 556
Chicaga, Ill. 29, 31, 58, 59, 167, 172, 177, 187, 294, 295, 302, 346, 544, 552, 558, 567; žr. Čikaga
Chyzhevsky D. 212
Chomiakovas 205, 210
Chotino bernardinų misija 281
Chožow'o (Maladečinos) bažnyčia 243
Christoff Peter K. 206
Cicero, Ill. 551
Cistersių seserų vienuolija 286, 288, 299
Cistersų vienuolija 266, 275, 279, 280, 282, 297
Clarke Frank H. 559
Cleveland, Ohio 412
Commendone J. F., Popiežiaus legatas 305
Commentationes Balticae 172, 263
Commitee on Russian-American Relations 545
Compton Arthur H. 564-567
Canarius Jonas žr. Konarski Jonas
Congregatio S. Concilii 278
Copėnų (Zopten) km. 373
Corona Marcus 266
Crassovius lukas žr. Krassowski Lukas
Cumelis Jonas žr. Kumelis Jonas

Čadajevas Mykolas 183, 193, 210, 212

Čadajevas Petras, Prof. VII, 192-203
Čedasų bažnyčia 235
Čekija 38, 305
Čekiškės bažnyčia 241
Čekoslovakija 426, 452-455, 471, 497, 499ter, 502, 512, 513, 525-527, 536
Čelpanov J. 186
Čerykovo sen. observ. karmelitai 278
Čerlono bazilijonai 269
Černuchi bažnytkaimis 185
Četverikov S. 205
Čiausio sen. observ. karmelitai 271
Čikaga, Ill. 551, 563; žr. Chicaga
Čilė 455
Čiobiškio bažnyčia 242
Čiudeniškio (Vilniaus) bažnyčia 241
Čiurlionis M. K. 163, 166
Čiževskis D. 184, 185, 188

Dabeikių kapinės 175
Dabušis Stasys 188
Dabužių (Ukmergės) bažnyčia 256
Daytono liet. bažnyčia (J.A.V.) 177
Dalekie (Brėslaujos) bažnyčia 254
Dambrauskas-Jakštas A., Prel. 183; žr. Jakštas Adomas
Dambrava 283, 252
Dambravicos pijorų vienuolynas 275
Dambravos bernardinai 268
Dambravos (Gardino) bažnyčia 230
Dambravos (Panevėžio) bažnyčia 252
Dambravos (Ščiutino) bažnyčia 244
Dambravos pranciškonų namai 291
Dancigas 365, 407
Dancigo apylinkės 387
Danienė-Jasaitytė Ona, Mokytoja 553
Danija 177, 396, 452, 453, 455, 471, 478, 501, 512, 522, 527-529, 531bis
Daniušavos (Vileikos) bažnyčia 240
Dapšionių (Panevėžio) bažnyčia 252
Darbėnų bažnyčia 240
Darbininkas 551, 552
Darkiemio sritys 388
Darkiemis 357, 375
Darmstadt 184
Darsūniškio bažnyčia 230
Daugai 228
Daugailių bažnyčia 248
Daugailių vlsč. 10
Daugėliškio (Senojo) bažnyčia 234
Daugpilio jėzuitų rezidencija 272
Daugų bažnyčia 228
Dauguva 269
Daujėnų (Biržų) bažnyčia 238
Daukiškių (Ašmenos) bažnyčia 247
Daukšių (Marijampolės) bažnyčia 246
Daunorių (Utenos) bažnyčia 256
David Hybernus žr. Dimus Dovydas
Debeikių bažnyčia 248
Degenių bažnyčia 249; žr. Gadūnavo bažnyčia
Degėsių kaimo kapinės 130, 131
Degučių (Tauragės) bažnyčia 246
Deimenos upė 342, 351, 353, 359, 363, 364, 368, 369, 372, 373, 409
Delinikaitis Vl., Kun. VIII, 569-623
Deltuvos bažnyčia 230
Deltuvos ev. reformatų bažnyčia 234
Demitrijaus katedra 126
Dengler A. 544
Derečyno domininkonai 269
Descarteso filosofija 188
Dethlefsen R. 54, 173
Deveikis, Kryždirbis 6
Dicius (Dictius) Merkelis žr. Dictius Merkelis
Didieji Sirai 352
Didkiemio (Tauragės) bažnyčia 251
Didvyžių (Vilkaviškio) bažnyčia 254
Didžioji Britanija 452, 453; žr. Anglija
Didžioji Lietuvos Kunigaikštija 4, 62, 134, 139, 264, 266, 269, 281, 282, 285, 289, 296, 320, 389, 390, 392, 400, 404, 414

Didžiojo penktadienio giesmė 125
Dietrich Bruno 544
Dietrich Viktor 544
Dievas 9, 16, 29, 31, 32, 67, 153, 168, 169, 191, 202, 209, 210, 352, 404, 552, 564, 565
Dieveniškių bažnyčia 230
Dievybės buveinė 66
Dievo Apvaizda 9
Dievo Apvaizdos bažnyčia Vilniuje 255
Dievo Apvaizdos simbolis 113
Dievo garbinimas 197
Dievo Karalija 201, 202, 210
Dievo Kūno pamaldos 18
Dievo malonė 11, 96, 144
Dievo Motina 30, 69
Dievo Motinos paveikslas 70
Dievo Motinos statula 96
Dievo Motinos statula Židikuose 18
Dievo mūkelė 22
Dievo pagalba 153
Dievo problema 552
Dievo samprata 208
Dievo tiesa 208
Dievo žemė 2
Dievo žodis 187
Digon Thomas 283-286
Dilių (Biržų) bažnyčia 249
Dillingenas 169, 428, 475, 483, 544
Dimus (Hybernus) Dovydas, Klierikas, S. J. 309, 310, 313, 336
Dingšių giria 411
Ditius (Dicius, Dictius) Merkelis, Klierikas, S. J. 314, 315, 334
Dysnos konventualų vienuolynas 266
Dlugosz J., Kronistas 47-49
Dolbino km. 203, 206
Domininkonių vienuolija 284, 286, 288, 289, 299
Domininkonų Ordinas, (O. P.) 261-263, 265, 266, 269, 270, 275, 277, 280, 282, 283, 292, 297, 298
Donato klasė 307, 312, 318, 334
Donelaitis Jonas 411
Donelaitis Kristijonas 411, 412
Donilovičių domininkonai 270
Dorokosto sen. observ. karmelitai 271
Dorpato jėzuitų kolegija 265
Dorszovic (Bossevius) Grigalius, brolis, S. J. 319, 336
Dostojevskis F. 210
Dotnuvos Akademijos bažnyčia 215, 255
Dotnuvos bažnyčia 244
Dotnuvos bernardinai 268
Dovilų (Klaipėdos) ev. liut. bažnyčia 253
Drabelijus (Drabelius) Stanislovas, Klierikas, S. J. 328, 329
Dragsbaek (Danijos Jutlandė) pabėgėlių stovykla 177
Draugas 31, 32, 44, 50, 56, 169, 172, 173, 217, 302, 557, 564
Draugija (Jėzaus), jėzuitai 308, 312, 313, 315-322, 324-329, 332, 337, 338
Drauzeno ežeras 341
Dresdenas 544
Drogobyč 317, 318
Drohičino benediktinių vienuolynas 283
Drohičino jėzuitų rezidencija 272
Drohičino konventualų vienuolynas 264, 276
Drohičino miestas 382
Drohičino pijorai 279
Drujos upė 409
Drujos-Sapiežinės bernardinai 268
Drujos-Sapiežinės domininkonai 270
Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku 320
Drūkšių bažnyčia 233
Drunga K. 555
Druskininkai 242
Druskininkų bažnyčia 253
Dubičių (Varėnos) bažnyčia 231
Dubingių bažnyčia 228
Dubingių ev. reformatų bažnyčia 235
Dubingių koplytėlės 143, 175
Dubysos aukštupis 5

Dubysos žemupis 6
Dubnikų (Ašmenos) bažnyčia 257
Dubrovnos pijorai 279
Dūdos (Lydos) bažnyčia 239
Dūkštas 257
Dūkštas (Senasis) 238
Dūkštų (Vilniaus) bažnyčia 242
DUNDULIS B. 383
Duokiškio (Rokiškio) bažnyčia 251
DUSBURGAS 354-362, 365, 367, 373, 375, 377
Dusetų bažnyčia 233
Dusmenų bažnyčia 233
Dvariškiai 232 ; žr. Dworzyszcze
Dvidešimtasis Amžius (XX Amžius) 564
Dvina, upė 175
Dworzyszcze (Dvariškiai) (Lydos) bažnyčia 232
DZIERZGOW (DZYRSGOW) ANDRIUS, Novicas, S. J. 319, 336
Dzūkai 5, 6, 93, 151
Dzūkų krašto kapinės 8
Dzūkų kryžius 15

EDDINGTON A. S. 564
EDIE JAMES M. 187, 201, 204, 205
EGELSTÄDTER 473, 544
Egiptas 531bis
Egipto mediniai karstai 415
Egipto piramidės 43
EHRLICH PAUL 565
Eichvaldo bernardinų misija 281
EIDRIGEVIČIUS STASYS, Dipl. inž. 566
EIGELIS 370
Eigirdžių (Telšių) bažnyčia 251
EINSTEIN ALBERT 565, 566
EISENHOWER DW. D. 416
Eisliai Didieji, kaimas 396
Eisliai Mažieji, kaimas 396
Eišiškių bažnyčia 228
Eitminiškių (Vilniaus) bažnyčia 250
Ekvat. Afrika (Pranc.) 455
Elbing 323, 324, 407, 563
Elkiškių ev. liut. bažnyčia 252 ; žr. Alkiškių
Elnės bažnyčia 231 ; žr. Jelnos bažnyčia
Elta 217
Elzbietiečių seserų vienuolija 293, 294, 299
Encyklopedja Staropolska 139, 174
ENDRES MAX 493, 494, 544
Endriejavo bažnyčia 247
ENDZIULAITYTĖ MARIJA 550
ENGEL C. 47
EPIKTETAS 191
Ėriškių (Panevėžio) bažnyčia 247
ERN V. F. 185
Eržvilko bažnyčia 237
E. S., vokiečio graviūros 120
Estija 174, 436, 437, 456, 471, 486, 497, 499bis, 502, 505-507, 509, 531, 534
Estijos medžio eksportas 510
EULENBERG H., Vokiečių poetas 2, 110
Europa 1, 35, 38, 43, 113, 115, 117, 157, 173, 179, 192, 206, 340, 419, 427, 436, 439, 441-445, 448, 450-456, 459, 463, 470, 472, 478, 487-489, 491, 493, 495, 498, 500, 501, 505, 511, 524, 525, 527-529, 531bis, 533, 534
Europa (Pietų) 450
Europa (Rytų) 120, 126
Europa (Šiaurės) 338, 450, 451
Europa (Vakarų) 1, 9, 10, 27, 193, 196, 200, 203, 207, 262, 450, 477
Europa (Vidurio) 38, 49, 79, 91, 433, 450, 473, 477
Europietis 204
Europos kontinentas 208
Europos kraštai 417, 467, 471, 472, 476, 490, 493-495, 500, 501, 505, 528, 536, 538, 541, 563
Europos kultūrinė veikla 195
Europos medis 471
Europos menas 142
Europos miškai 443
Europos universitetai 185
Europos valstybės 554

Europos Žemės ir Miškų Ūkio Kultūros Sąjunga 536
Evangelijos 329
Expulsus 217
Ežerėčio durpių eksploatacija 554
Ežeronių (Gardino) bažnyčia 249
Ežeruona 383

Faber De Faur, Napoleono I karininkas 90
Fabritius (Fabricius) Petras, Klierikas, S. J. 315, 316, 324, 335
Fabritius Pranciškus, Klierikas, S. J. 312, 313, 334
Fermi Enrico 565
Fichte J. A. 193
Fijałek J. 263
Filipinai 452, 453, 455
Firbas Franz, Dr. 544
Firenze (Florentia) 333
Fitting Hans, Dr. 544
Flandria (Olandijoj) 336
Florovski Georgi, Rytų Bažnyčios kunigas 196
Foelix, Kun., S. J. 331
Forestry and Forest-Products 449, 450, 455, 531bis, 544
Forstarchiv 436, 544
Forstliche Wochenschrift 'Silva' 544
Forstreuter K. 395-397, 405
Forst- und Jagdzeitung 544
Frankas, Filosofas 210
Fredos (Kauno) bažnyčia 254
Freiburg im Breisgau 454, 486, 510bis, 513, 530, 544, 545
Freiburgo lietuvių kryžius (Vokietijoje) 162
Freudas Zigmantas, Dr. 552
Friedrichas, Didysis magistras 388
Friedrichas Albrechtas 406, 407
Friedrichas Vilhelmas I, Karalius 407, 408, 412, 414
Frisio Georgio, Kun., S. J. 331
Frisius Andrius, S. J. žr. Boccatius Andrius, S. J.
Frommer Rudolf 544

Gadonas Mykolas 70
Gadūnavo (seniau Degenių) bažnyčia 249
Gagarinas, Kunigaikštis 193
Gaidės (Brėslaujos) bažnyčia 245
Gailestingųjų Šv. Vincento seserų (šaričių) vienuolija 286-289, 299
Gaiteniškių (Lydos) bažnyčia 230
Gaiteniškių ev. liut. bažnyčia 241
Gaiteniškių (Lydos) ev. ref. bažnyčia 239
Gayer Karl, Dr. 544
Gaja, Gydytojų korporacija 564
Galaunė Paulius, Prof. 23, 34, 35, 39-42, 44, 45, 54-56, 58, 69, 70, 81, 82, 89, 100, 102, 110, 111, 114, 121, 123, 127, 138, 143, 154, 172-175, 179, 220
Galbrosto miškas 397
Galdikas Ad. 164, 166
Galinda, Prūsijos sritis 342
Galšia 228; žr. Alšėnai; Alšionys
Gand (Gandavium) 312, 334; žr. Gent
Gardai 240; žr. Žem. Kalvarija; Varduva
Gardamo bažnyčia 245
Gardinas 227, 230-235, 237, 239-241, 244, 247, 249, 251-255, 257, 264, 268, 275, 382
Gardino bazilijonai 268
Gardino basųjų karmelitų vienuolynas 274
Gardino bernardinės seserys 285
Gardino bernardinių vienuolynas 289
Gardino bernardinų bažnyčia 238
Gardino bonifratrų vienuolynas 278
Gardino brigitiečių bažnyčia 241
Gardino brigitiečių vienuolynas 284, 289, 299
Gardino dekanatas 279
Gardino domininkonai 269
Gardino domininkonų bažnyčia 241
Gardino ev. liut. bažnyčia 249
Gardino gubernija 22
Gardino jėzuitų bažnyčia 237
Gardino jėzuitų rezidencija 272

Gardino konventualų vienuolynas 266, 281, 290, 298
Gardino unitės bazilijonės 285
Gardų (Gardėnų) (Šiaulių) bažnyčia 252
Gargždų bažnyčia 237
Gargždų ev. liut. bažnyčia 235
Garliava 38, 250, 254, 555
Garliavos bažnyčia 251
Garliavos ev. liut. bažnyčia 252
Garliavos vlsč. 549, 553
Garnet Constance 196
Garstein O. 308
Garšva P., Kun., M.I.C. 294
Gasčiūnų (Šiaulių) bažnyčia 242
Gaučys P. VIII, 553-558
Gaudiškiemių km. 374
Gaujos (Lydos) bažnyčia 252
Gaulėdų km. 373
Gaurės (Tauragės) bažnyčia 237
Gečys K., Dr. 29, 172
Gediminas, Didysis Lietuvos kunigaikštis 262, 263
Gedminas J. 186
Gedžiūnėlių (Zarasų) bažnyčia 256
Gegės upė 376
Gegrėnų (Telšių) bažnyčia 247
Gegužinės bažnyčia 233
Geidžiūnų (Biržų) bažnyčia 253
Gelawien laukas 317
Geležinkelininkas 564
Gelgaudiškio bažnyčia 237
Gelgaudiškio ev. liut. bažnyčia 249
Geležių (Panevėžio) bažnyčia 242
Gėluvos (Raseinių) ev. liut. bažnyčia 239
Gelvonų ev. ref. bažnyčia 242
Gelvonų konventualų vienuolynas 267
Gento universitetas (Belgijoj) 563; žr. Gand
Georgenburgo vlsč. 400
Georg Friedrich von Ansbach, Markgrafas 397
Geranainių (Lydos) bažnyčia 228
Geranainių pijorai 279
Gerdašių (Seinų) bažnyčia 257
Gerduvos sritys 388
Gerhardas Danielius 410
Gerscius (Giersius, Gersius) Baltazaras, Klierikas, S. J. 318, 335
Gersdorf H. 383
Geršenzon M. O. 192, 206
Gertlaukių km. 370
Gerulis 401
Gervėčių (Ašmenos) bažnyčia 234
Geverlaukių km. 397
Geverlaukių miškas 397
Gidžiūnas Viktoras, Kun. dr., O.F.M. VII, 261-299
Giedraičiai 115, 257
Giedraičių bažnyčia 229
Giedraičių kapinės 175
Giedraičių koplytėlės 109, 110
Giedraičių kryžius 173
Giedraitis Merkelis, Vysk. 308
Giersius Baltazaras žr. Gerščius Baltazaras
Giesmių knyga arba Kantičkos 17
Gilgės km. 371, 372
Gilijos upė 396
Gimantas Al. 31
Gimbutas Jurgis VII, 215-259
Gimbutas Marija 35, 106, 172; žr. Alseikaitė M.; Gimbutienė M.
Gimbutienė Marija 42-46, 50, 52, 58, 59, 106, 123, 124, 137, 138, 144, 145, 172, 174, 175, 179; žr. Alseikaitė; Gimbutas M.
Ginet-Pilsudzki B., Lietuvos bajoras 1, 2, 21, 46, 49, 62, 64, 65, 172, 173
Ginklavimo Valdybos Tyrimų Laboratorija (Kaune) 555
Ginteliškės (Kretingos) bažnyčia 248
Girdiškės (Tauragės) bažnyčia 249
Girdžių (Raseinių) bažnyčia 251
Girios Aidas 544
Girkalnio bažnyčia 229
Girsūdžių km. 108
Girsūdžių kapinės 175
Girsūdžių koplytėlė 136, 155
Gižų bažnyčia 248
Gylys Antanas, Dr. VIII, 549-552

Gylys Jonas, Dr. 551
Gylys Julius, Dr. 551
Gylys Vytautas, Dr. 551
Glaczyński (Glaczinius) Jurgis, Klierikas, S. J. 318, 335
Glauchau Cheminių Tyrimų Laboratorija (Vokietijoje) 555
Glinciškių (Vilniaus) bažnyčia 244
Gloger Z. 64, 139
Gluboko basųjų karmelitų vienuolynas 274
Gnieznas 64
Gojos upė 364
Goldapės upė 363, 401, 402
Golgotos šešėliai 2
Golitsynas D. M., Kunigaikštis 194
Göthe, gatvė Strasburge 54
Göttingen 366, 406, 408
Graikija 451-453, 455, 527, 531bis
Grandžių (Gardino) bažnyčia 255
Granovski T. V. 184
Graudenzo medžio pramonė 472
Graužiškių (Ašmenos) bažnyčia 231
Gražiškių (buv. Gražių) (Vilkaviškio) bažnyčia 238
Grebeniauskas (Grebienievius, Grzebieniewski) Mikalojus, Klierikas, S. J. 326, 328, 329
Gregorii (Gregorowiez Jonas žr. Grigalavičius Jonas
Griežės (Mažeikių) ev. ref. bažnyčia 241
Grigalavičius (Gregorii, Gregorowicz) Jonas, Kun., S. J. 328, 329, 331
Grigat Fr. 401
Grinius Jonas, Dr. VII, 1-182, 265
Grinkiškio bažnyčia 240
Griškabūdžio bažnyčia 246
Grįžulo ratai (Ursus magnus) 163
Grodeko Šv. Vincento seserų (šaričių) vienuolynas 287
Grotian Walter, Dr. 497, 499ter, 544
Grottian M. 493
Grunau Simonas 391, 404
Grūšlaukio (Kretingos) bažnyčia 249
Gruzdavo (Maladečino) bažnyčia 229
Gruzdžių bažnyčia 243
Gruzdžių ev. liut. bažnyčia 241
Grūžių (Biržų) bažnyčia 255
Grzebieniewski Mikalojus žr. Grebeniauskas Mikalojus
Gudagojo basųjų karmelitų vienuolynas 278
Gudagojo bažnyčia 248
Gudelių (Marijampolės) bažnyčia 246
Gudija 1, 532
Gudijos marijonų namai 290
Gudlaukio (Šakių) bažnyčia 257
Gudžiūnų (Kėdainių) bažnyčia 251
Gudžiūnų (Raseinių) bažnyčia 251
Guillelmus Anglus žr. Lambert Vilhelmas
Gulbinas K., Kun. dr., O.F.M. Cap. 292
Gumbinė 347, 356, 375, 411
Gunlaukė 382
Gustavas Adolfas, Švedų karalius 407

Haag Herzen Luise 184
Haider (Heider) Kristupas, Brolis, S. J. 311, 313, 336
Hay (Haius) Jonas, Klierikas, S. J. 308, 309, 313, 334
Hayli Mauricijus, Klierikas, S. J. 309, 310, 313, 322, 334
Halle 341, 363, 365
Hamburgas 162, 528, 559
Hanau lietuvių gimnazija 556
Hanau lietuvių kryžius 162
Hanau lietuvių stovykla 550, 556, 557
Hannoveris 545
Harder Richard, Dr. 544
Hasler (Haslerus) Motiejus, Klierikas, S. J. 311, 313, 314, 334
Hegel G. W. 184, 204
Hegelio filosofija 208
Heider Kristupas žr. Haider Kristupas

Heisenberg W. 564
Heldelbergo bernardinų misija 281
Helk V. 308
Helsinkis 174
Hennenberger K. 364, 405, 406
Henrikas, O.F.M. 262
Henrikas, O.F.M., Kuršo vyskupas 262
Henrikas, O. P., Ozelio vyskupas 262
Herburt St., Lvovo kašteliono sūnus 332
Hermannus Albertus 400
Herzenas Aleksandras 184, 196
Hildesheim 262
Hirsch Th. 345-347
Hitlerio armijos 29
Hlucko bernardinai 268
Hlucko marijavičių vienuolynas 287
Hofelt Valentinas žr. Holfelt Valentinas
Hoffmann Ambrozijus, Brolis, S. J. 312, 336
Hogendorf Andrius, Brolis, S. J. 331
Hohencolernai (iš Ansbach) 406
Hohencolernų giminė 388
Holfelt (Olfelt, Hofelth, Holfer) Valentinas, Brolis, S. J. 312, 313, 337
Holzverbrauch und Holzerzeugung der Welt in der Nachkriegszeit 499ter, 544
Horodiščio benediktinų prepozitūra 267
Horodiščio sen. observ. karmelitai 271
Horodno (Lydos) bažnyčia 247
Hostounsky (Hostovinus) Baltazaras, Kun., S. J. 305-307, 313, 333
Hoščevo domininkonai 270
Hozijus St., Kard. 305
Hubino konventualų vienuolynas 267
Hufnagl Leopold 544
Hulewicz J. 308
Husserlio filosofija 186
Hustov (Bohemijoje) 305

Idaho (J.A.V.) 556
Igliaukos (Marijampolės) bažnyčia 249
Igliaukos marijonų vienuolynas 280
Ignalinos bažnyčia 257
Igorkos lietuvių kapinės (Sibire) 175
Ikraščiaus sen. observ. karmelitai 277
Ilguvos (Šakių) bažnyčia 248
Ilmenio ežeras 184
Ilūkste (Alūksta) 273
Imbrado (Zarasų) bažnyčia 250
Indija 43, 452, 453, 455, 478, 512, 524
Indonezija 43
Indriejavas 22
Indriejavo urėdninkas 23
Indūros (Gardino) bažnyčia 233
Innsbruck'o universitetas 559
Institut International d'Agriculture et Forêts privées 502, 544
Internationaler Holzmarkt 491, 511
Inturkės bažnyčia 236
Ioannes Vilnensis, Kun., S. J. 331; žr. Grigalavičius Jonas, Kun. S. J.
Ipekolsga (Olandijoj) 306
Irkutsko bernardinų misija 281
I.R.O. įstaigos Vokietijoje 563, 567
Ispanija 419, 443, 452, 453, 455, 471, 481, 527
Įsros upė 361, 363, 367, 373, 374, 376, 409
Įsruties apskritis 392, 397, 398, 401, 405
Įsruties komendantas 347, 375, 380
Įsruties sodybų grupė 375
Įsruties sritis 345, 346, 374, 388, 403
Įsruties (Insterburg) tvirtovė 374
Įsrutis 343, 350, 355-357, 365, 374, 375, 377, 381, 397, 400, 404, 406
Iščelnos (Lydos) bažnyčia 233

Iščelnos sen. observ. karmelitai 271
Išganytojo (nukryžiuoto) atvaizdas 91, 96, 98, 105, 116-118; žr. Nukryžiuotojo statulėlė
Išganytojo cerkvė Maskvoje 126
Išlaužo (Marijampolės) bažnyčia 256
Italija VI, 292, 301, 305, 309, 311, 317, 325, 336, 419, 452, 453, 455, 471, 478, 487, 512, 522, 523, 527, 529, 531bis
Ivanauskas M. 172
Ivinskis Z., Prof. dr. 59, 266, 270, 273, 277, 308, 327, 398, 401, 402

Ylakių bažnyčia 245
Ylakių ev. liut. bažnyčia 254

Jablonskis K. 392
Jacynienė-Kairiūkštytė H. 275
Jaczinowski Ad. 175
Jadvyga, Lenkijos karalaitė 62
Jakovickas Vladas, Prof. dr. inž. 566
Jakovlenko Ivan 184
Jakštas (Dambrauskas) Adomas, Prel. 16, 17, 66, 135; žr. Dambrauskas-Jakštas Adomas
Jakštas J., Dr. 339-414
Jampolės bonifratrų vienuolynas 278
Japonija 452, 453, 455
Jaroslavas 312, 318, 331
Jaroševičius Antanas 3, 25, 37, 38, 55, 76, 82-84, 86, 132, 138, 143, 145, 146, 163, 164, 166, 172-175
Jasaitis Domas, Dr. 553
Jasaitis Juozas, Notaras 553, 554
Jasaitis Jurgis 553
Jasaitis Kęstutis, Inž. 553
Jasaitis Laboratory (Lewiston'e, Idaho, J.A.V.) 556
Jasaitis Margeris, Dr. 553
Jasaitis Viktoras, Dr. VIII, 553-558
Jasaitytė-Danienė Ona, Mokytoja 553
Jasiliškių kapinės 174
Jasiliškių koplytėlės 78
Jašiūnų (Vilniaus) bažnyčia 253
Jato Itowicze (Valažino) bažnyčia 257
Jatulis Paulius, Msgr. dr. 267, 288
J.A.V. žr. Jungtinės Amerikos Valstybės
Jeans J. 564
Jelaginas A. 203
Jeleniavo (Suvalkų) bažnyčia 248
Jelgava žr. Mintauja
Jelnos (Elnės) (Lydos) bažnyčia 231
Jelnos domininkonai 270
Jena 544
Jeruzalės (Vilniaus) bažnyčia 244
Jėzaus Draugija (jėzuitai) 65, 307; žr. Jėzuitų Ordinas; Jėzuitai
Jėzaus Nazareno statulėlės 30, 103, 127, 176, 180, 181; žr. Išganytojo atvaizdas; Nukryžiuotojo statula
Jėzuitai VII, 237, 240, 243, 265, 271-273, 278-280, 291, 295, 298, 301-306, 308, 310-318, 320-330, 332-333, 337-338, 559; žr. Jėzaus Draugija; Jėzuitų Ordinas
Jėzuitų Ordinas 265, 266, 271-273, 275, 278, 280, 281, 283, 291, 295, 297, 298, 302, 303; žr. Jėzaus Draugija; Jėzuitai
Jiezno ev. ref. bažnyčia 238
Joachim E. 403
Jogaila, Didysis Lietuvos kunigaikštis 62, 262, 263, 348, 381, 383
Jokūbavo bažnyčia 249; žr. Jokūbiškių bažnyčia
Jokūbiškių (Jokūbavo) (Kretingos) bažnyčia 249
Jominų (Augustavo) bažnyčia 247
Jonapolės (Viržuvėnų) (Telšių) bažnyčia 245
Jonas XXIII, Antipopiežius 283
Jonas, Šv., Evangelistas 125
Jonas iš Plano Carpini 262
Jonas Krikštytojas, Šv. 10, 69, 310

Jonas Nepomukas, Šv. 65
Jonas Zigmantas, Hohencolernas 406
Jonavos (Augustavo) bažnyčia 234
Jonavos (Kauno) bažnyčia 247
Jonavos marijonų vienuolynas 280
Jonikų bažnyčia 256; žr. Vertimų bažnyčia
Joniškėlio bažnyčia 244
Joniškio (Šiaulių) bažnyčia 234
Joniškio (Šiaulių) ev. liut. bažnyčia 244
Joniškio (Utenos) bažnyčia 245
Joniškio vlsč. 176
Joniškis 3
Jonynas V. K. 167
Jono evang. 139
Josvainių bažnyčia 237
Jotvingių kraštas 262
Journal of Pharmaceutical Sciences 559
Jucevičius L. 2
Jucius, Šimtininkas 23
Judrėnų (Tauragės) bažnyčia 250
Jugoslavija 452, 453, 455, 471, 497, 499ter, 502
Juknaičių (Šilutės) ev. liut. bažnyčia 253
Julijona, Algirdo žmona 285
Jungė Mykolas, Sambijos vyskupas 44, 49
Jungfer Viktor Gustav Georg 2, 35, 499, 544
Jungtinės Amerikos Valstybės 12, 31, 161, 162, 177, 292, 294, 295, 297, 298, 412, 415, 451-455, 468, 471, 478, 484, 497, 498, 499ter, 501, 512, 524, 531bis 544, 551, 556,563; žr. Amerika; J.A.V.
Jungtinės Amerikos Valstybės 12, 31, 161, 162, 524, 544, 551, 563; žr. Amerika; J.A.V.
Jungtinių Amerikos Valstybių liet. pranciškonų Šv. Kazimiero Kustodija 295, 298
Juociūnų apylinkė 73, 174
Juociūnų pastogėlė 82
Juociūnų šventovėlės 81
Juodaičių (Kauno) bažnyčia 249
Juodeikių (Šiaulių) bažnyčia 255
Juodeikių malūnas 70
Juodkrantės ev. liut. bažnyčia 248
Juodupės (Rokiškio) bažnyčia 257
Juozapavos (Šiaulių) bažnyčia 252
Jurbarkas 5, 248
Jurbarko bažnyčia 229
Jurbarko dvaras 394
Jurbarko ev. liut. bažnyčia 253
Jurbarko (Georgenburg) vlsč. 374
Jurevičių bernardinų vienuolynas 277
Jurgaičių km. 23, 161, 164
Jurgaičių kalnelis 23, 31
Jurgaičių laukai 31, 32, 160, 173
Jurgevičius (Jurgiewic) Grigalius, Brolis, S. J. 324, 325, 329
Jurginiškių km. 549
Jurgis Friedrichas 406
Jūros upė 360, 361, 383, 384, 377, 396
Jurotiškės (Valažino) bažnyčia 257
Jutlandas (Danijos) 177
Jūžintų bažnyčia 230
Jūžintų Šv. Augustino atgailos kanauninkai 267

Kabelių (Gardino) bažnyčia 255
Kabilinsko bažnyčia 239
Kačerginė (prie Kauno) 416
Kačergiškės (Švenčionių) bažnyčia 253
Kaimelio (Šakių) bažnyčia 243
Kairienė-Vaičiulėnaitė Irena 559
Kairių (Klaipėdos) ev. liut. bažnyčia 255
Kairių (Šiaulių) bažnyčia 250
Kairiūkštytė-Jacynienė H. 275
Kairys Stepas, Prof. VIII, 559-561
Kaišiadorių katedra 254
Kaišiadorys 243, 252, 257
Kalėdos 327, 331
Kalėnų km. 374

Kalesninkų (Lydos) bažnyčia 245
Kalesnykų sen. observ. karmelitai 277
Kalietninko (Suvalkų) bažnyčia 251
Kaliningrado sritis 412; žr. Karaliaučius
Kaliski (Caliski) Kasparas, Klierikas, S. J. 314, 324, 334
Kališo (Kalisz, Lenkijoje) jėzuitų kolegija 316, 325
Kalnalio (Kretingos) bažnyčia 249
Kalnujų (Raseinių) bažnyčia 252
Kaltanėnų (Švenčionių) bažnyčia 241
Kaltanėnų konventualų vienuolynas 266
Kaltinėnų (Tauragės) bažnyčia 228
Kalvarija (Kristaus mirties vieta) 116
Kalvarija (Suvalkų) 253
Kalvarijos (Suvalkų) bažnyčia 245
Kalvarijos scena 103, 113
Kalvarijų (Vilniaus) bažnyčia 243
Kalvarijų giesmės 18
Kalviai 3
Kalvių (Kauno) bažnyčia 249
Kalvių km. 366
Kamajų bažnyčia 241
Kamaldulių vienuolija 266, 275, 279, 280, 282, 297
Kamantavo (Gardino) bažnyčia 253
Kamantų km. 357, 375
Kamenco miestas 382
Kamenkos (Gardino) bažnyčia 237
Kamerūnas (Prancūzijos) 455
Kamojo (Švenčionių) bažnyčia 239
Kampiškių (Garliavos) bažnyčia 254
Kamsviko kalnas 356, 357
Kanada 165, 452, 453, 455, 464, 471, 492, 497, 498, 499ter, 501, 528, 531bis, 559, 560
Kanados Krašto Taryba (P.L.B.) 561
Kanados liet. jėzuitai 298
Kanados liet. jėzuitų vienuolynas 295
Kanados liet. pranciškonai 295, 298
Kaniukų domininkonų vienuolynas 277
Kanizijaus katekizmas 52
Kanngiesser, Dr. 544
Kanstantinavos (Švenčionių) bažnyčia 250
Kant Emanuel 193, 411
Kant Hans 411
Kantak K. 265-268, 276
Kantaučių (Plungės) bažnyčia 240
Kantičkos arba Giesmių knygos 17
Kanto darbai chemijoje 558
Kapčiamiesčio bažnyčia 245
Kapsai 5, 6, 25
Kapucinų vienuolija 292, 298
Karaliaučiaus archyvas 349, 360, 376, 395
Karaliaučiaus medžio pramonė 472
Karaliaučiaus universitetas 392-394
Karaliaučius 343, 344, 351, 368, 387, 391, 393, 398, 400, 401, 403, 406, 411, 412, 414
Kardiologijos Institutas Bad Nauheime 550
Karge P. 342, 372, 396, 401
Karkažiškių (Švenčionių) bažnyčia 231
Karklėnų (Kražių) bažnyčia 248
Karklės (Karklininkų) (Klaipėdos) ev. liut. bažnyčia 254
Karklininkų bažnyčia 254; žr. Karklės bažnyčia
Karlsbad 193
Karmėlavos bažnyčia 234
Karmeličių basųjų vienuolija 284, 286, 289, 299
Karmelitų basųjų (reformuotų) vienuolija 266, 273-275, 278, 280, 283, 297
Karmelitų bažnyčia Kaune 177
Karmelitų sen. observ. vienuolija 265, 266, 270, 271, 274, 275, 277, 278, 280, 282, 283, 297
Kärnten (Austrija) 311
Karolino (Seinų) bažnyčia 253
Karoly V. 174

Karo Muziejaus sodelis Kaune 27, 99, 161, 177
Karsakiškio (Panevėžio) bažnyčia 251
KARSAVINAS LEVAS, Prof. 183
KARŠIS ERVIS, nadruvis 369
KARŠIS JONAS, nadruvis 369
KARŠIS TRIŠKIS, nadruvis 369
Kaišuvos pilys 362
Kartenos bažnyčia 241
Kartūzų vienuolija 266, 275, 280, 282, 298
Karvaičių ev. liut. bažnyčia 240
Karvio (Vilniaus) bažnyčia 249
KASISKE K., Istorikas 368, 398
KASKOWSKI (CASCOVIUS, KASSCIUS, KASZIUS) VINCENTAS, novicas, S. J. 316, 335
Kasučių bazilijonų vienuolynas 277
Kaszubińce (Katra) (Gardino) bažnyčia 247
Kašėtės kapinės 15, 173
KAŠUBA V. 165
Katalikų Bažnyčia 194, 197, 207, 208, 352 ; žr. Bažnyčia ; Katalikų Bendrija
Katalikų Bendrija 128, 154 ; žr. Bažnyčia ; Katalikų Bažnyčia
KATILIŪTĖ-RUGIENĖ ALDONA, Dr. 563
Katyčių ev. liut. bažnyčia 234
Katyčių km. 395
Katniavos (Kattenau) km. 356, 375
Kauleliškių bažnyčia 246
Kaunas 8, 18, 23, 25, 29, 40, 70, 82, 84, 99, 121, 127, 138, 161, 164, 172-177, 183, 215, 228-232, 234, 235, 241-243, 245-249, 253-257, 262, 264, 265, 269, 270, 281, 343, 378, 391-395, 429, 441, 458, 462, 465, 469, 524, 544, 545, 551-555, 559, 563
Kaunatavos (Telšių) bažnyčia 251
Kauno apskritis 10, 132
Kauno Aukštesnioji Technikos Mokykla 563
Kauno benediktinių vienuolynas 286, 289, 293
Kauno bernardinių vienuolynas 284, 289
Kauno domininkonai 269
Kauno ev. liut. bažnyčia 235
Kauno ev. ref. bažnyčia 257
Kauno Gailestingųjų šv. Vincento Seserų (šaričių) namai 288
Kauno gubernija 22
Kauno jėzuitų gimnazija 559
Kauno jėzuitų kolegija 272
Kauno jėzuitų vienuolynas 291
Kauno konservatorija 560
Kauno konventualų vienuolynas 264
Kauno Kultūros Muziejus 176
Kauno Kunigų Seminarija 550
Kauno marijonai (šv. Gertrūdos bažnyčia) 290
Kauno miesto savivaldybė 554
Kauno pranciškonų vienuolynas (Vytauto bažnyčia) 291
Kauno pranciškonų vienuolynas (Žaliakalny) 292
Kauno rokitų namai 280
Kauno saleziečiai (Švč. Trejybės parapija) 292
Kauno soboras 215
Kauno širdiečių motiniškas namas 293
Kauno Zoologijos sodas 555
Kavarsko bažnyčia 230
Kavarsko rajonas 327
KAWECKA-GRYCZOWA A. 320
Kazanės bernardinų misija 281
Kazėnų (Kazionių) (Švenčionių) bažnyčia 243
Kazimieriečių seserų vienuolija 293, 295, 299
Kazionių bažnyčia žr. Kazėnų bažnyčia
Kazitiškio (Švenčionių) bažnyčia 246
Kazliškio (Rokiškio) bažnyčia 255
Kazlų Rūdos bažnyčia 256

Kazokiškių bažnyčia 238
Keblių km. 176
Kėdainiai 228, 238, 241, 245, 248, 250, 251, 253, 257
Kėdainių apylinkė 29, 175
Kėdainių apskritis 6, 114
Kėdainių ev. liut. bažnyčia 243
Kėdainių ev. ref. bažnyčia 241
Kėdainių sen. observ. karmelitai 277
Keller Kumetter dvarelis 411
Kelmės bažnyčia 228
Kelmės ev. liut. bažnyčia 249
Kelmės ev. liut. ir ev. ref. bažnyčia 239
Keniskis Jeronimas žr. Kiniškis Jeronimas
Kennebunk Port, Maine 167, 295
Kentaučių km. 176
Kernavės bažnyčia 228
Kęstaičių (Telšių) bažnyčia 246
Kęstaičių rokitų namai 280
Kęstutis 348, 381, 382
Kettleris, Livonijos ord. magistras 51
Ketūnų (Mažeikių) bažnyčia 251
Keturvalakių bažnyčia 248
Kiauklių (Ukmergės) bažnyčia 237
Kiaunorių (Šiaulių) bažnyčia 252
Kidulių (Šakių) bažnyčia 243
Kiemeliškių (Švenčionių) bažnyčia 249
Kieniszkis Jeronimas žr. Kiniškis Jeronimas
Kietaviškių bažnyčia 233
Kijevas 184-186
Kijevo Dvasinė Akademija 184, 185
Kimbarovkos cistersės 286
Kimborovkos (Mozyriaus) cistersų vienuolynas 279
Kings Park State Hospital, N. Y. 551
Kinija 65, 452, 453, 455
Kiniškis (Kiniszkis, Kiniszko, Keniskis, Kieniszkis, Kynisko, Kiniszkowicz) Jeronimas, Kun., S. J. 326, 329
Kintų ev. liut. bažnyčia 235
Kirdeikių (Utenos) bažnyčia 256
Kirejevskis (Kireyevsky) Ivanas VII, 183, 203-210, 212, 213
Kirejevskių-Jelaginų šeima 204
Kirjanowce (Lydos) bažnyčia 238
Kirša Faustas 164, 168, 169
Kiršnakaimiai 368
Kisulinės sen. observ. karmelitai 271
Kybartų kažnyčia 244
Kybartų ev. liut. bažnyčia 256
Kyburių (Biržų) bažnyčia 248
Kynisko Jeronimas žr. Kiniškis Jeronimas
Klaipėda 234, 244, 251, 253-256, 284, 351, 386, 396, 407, 411, 487, 490, 504, 505, 533
Klaipėdos apylinkės 386
Klaipėdos ev. (anglų) bažnyčia 248
Klaipėdos (pilies) ev. liut. bažnyčia 234
Klaipėdos ev. ref. bažnyčia 243
Klaipėdos komtūras 359, 360, 383
Klaipėdos kraštas 215, 217, 219, 258, 411, 472, 475, 476, 484, 501, 504, 505, 507, 509, 514
Klaipėdos medžio pramonė 472
Klaipėdos pilis 384
Klaipėdos uostas 482, 483
Kłapowski W. 269
Klemensas XIV, Popiežius 281
Kliavinės (Ašmenos) bažnyčia 254
Klimavičių domininkonai 270
Kliukčionių (Švenčionių) bažnyčia 250
Klykolių (Mažeikių) bažnyčia 249
Klovainių (Šiaulių) bažnyčia 240
Kniažicos domininkonai 270
Kniažicos sen. observ. karmelitai 270
Kobenhavn 308
Koblenz 314
Kobrynės bazilijonai 269
Kojałowicz Wiiuk A. 269, 274, 285, 286; žr. Kojalavičius A.
Koyré A. 197
Kojalavičius A. 47; žr. Kojałowicz W. A.

Kolainių (Šiaulių) bažnyčia 246
Kolainių (Šiaulių) ev. ref. bažnyčia 235
Kolainių sen. observ. karmelitai 277
Köln (Colonia) 306, 314, 334, 341, 351, 410
Kolopienicos domininkonų vienuolynas 277
Komsko bazilijonai 269
KONARSKI (CONARIUS) JONAS, Kun., S. J. 313, 314, 334
KONČIUS IGNAS, Prof. 26-28, 69, 162, 172
KONČIUS J., Msgr. 295
Königsberg 414 ; žr. Karaliaučius
KONRADAS, Mozūrijos kunigaikštis 340
Konstancos bažnytinė koncilija 387
Konstanz (Vokietijoje) 563
Konventualų vienuolija 263-267, 276, 280-282, 298 ; žr. Pranciškonų-konventualų ordinas
Köpeniko (prie Berlyno) vlsč. 410
KOREWA J. 302, 304, 320
Koroščio domininkonai 270
KORSAKAS K. 392, 393
Kosmos 551, 554, 555, 558
KOSTKEVIČIŪTĖ IRENA 6, 16, 17, 66, 114, 172
KÖSTLER J., Dr. 437, 494, 544
Kostromos gubernija 41
KOT S. 306
KOTRYNA II, Carienė 281
Kotryniečių ses. vienuolija 285, 286, 289, 293, 299
KOVALINSKI M. I. 186, 187
Kozmin 318
Krakės 242, 250
Krakių bažnyčia 230
Krakių kotryniečių vienuolynas 285, 289, 293, 299
KRÄPELIN EMIL, Dr. 549, 551
KRASAUSKAS RAPOLAS, Kun. 267, 269, 272, 274, 275, 284-287, 293, 296
Kraslavo Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (šaričių) vienuolynas 288
Kraslavo misijonierių vienuolynas 279
Krasnaboro (Gardino) bernardinai 268
Krasnapolio (Seinų) bažnyčia 249
Krasniboro (Augustavo) bažnyčia 233
Krasniboro domininkonai 270
KRASSOWSKI (CRASSOVIUS, LUCAS POLONUS) LUKAS, Kun. S. J. 316, 320, 337
Krasulos (Ščiutino) bažnyčia 253
KRAŠEVSKIS 134, 135
Krašto Apsaugos Ministerija (Lietuvoje) 554
Kraupiškiai 367, 374, 376
Kražiai 228, 230, 248
Kražių benediktinių vienuolynas 286
Kražių benediktinių bažnyčia 242
Kražių jėzuitų bažnyčia 240
Kražių jėzuitų kolegija 271
Kražių marijavičių vienuolynas 287
Kražių sen. observ. karmelitai 278
Krekenavos bažnyčia 229
Kremalos apylinkė 119, 175
Kretinga 238, 246, 248-250, 255, 257, 291
Kretingalės ev. liut. bažnyčia 235
Kretingos apskr. 176
Kretingos bernardinai 267
Kretingos bernardinų vienuolynas 281, 290
Kretingos ev. liut. bažnyčia 251
Kretingos pranciškonų bažnyčia 238
Kretingos pranciškonų vienuolynas 290, 291, 298
Kretingos visuomenės seserų vienuolynas 294
Kretinsodžio (Kretingos) bažnyčia 238
Krėvos bažnyčia žr. Kriavo bažnyčia
Kriaunų bažnyčia 244
Kriavo (Krėvos) bažnyčia 227
Kriklinių (Panevėžio) bažnyčia 249

Krikščionių Demokratų Konferencija Kaune 555
Krikštėnų (Ukmergės) bažnyčia 250
Krikštonių (Alytaus) bažnyčia 256
Krinčino bažnyčia 239
Kristaus Bendrija 125; žr. Bažnyčia; Katalikų Bažnyčia
Kristaus kančia 1, 17, 34, 117, 118, 120, 125
Kristaus kankinimo įrankiai 6, 113, 151
Kristaus kapas (simbolinis) 125
Kristaus Karaliaus bažnyčia-katedra Panevėžyje 255
Kristaus Karaliaus ir šv. Teresėlės bažnyčia Vilniuje 257
Kristaus krikštas 9
Kristaus kryžius 136, 144
Kristaus kultas 65
Kristaus mirties atvaizdas 63, 74, 80, 125, 144
Kristaus mokslas 261
Kristaus Prisikėlimo bažnyčia Žaliakalny (Kaune) 256
Kristaus ženklas (simbolis) 129, 132, 133
KRISTIJONAS, Vysk. 261, 262
Kristoforo simbolis 118
KRISTUS 61, 116, 123, 125, 126, 130, 136, 154, 165, 168, 174
Kriukų (Šiaulių) bažnyčia 250
Kriukų kapinės 21
Kriukų kryžiai 173
Kriukų miestelis 82
KRIVICKAS J., Kun. 12
Kryvičių trinitorių vienuolynas 280
Krivonių (Kaišiadorių) bažnyčia 257
Krivonių marijonų vienuolynas 290
Kryčevo domininkonų misija 282
Kryžiaus dienos 14
Kryžių kalnas 23, 30-32, 160, 161, 164, 170, 173, 179
Kryžių kalno paveikslas (A. Valeškos) 164
Kryžių Lietuva 43
Kryžiuočių ordinas 339, 342-345, 347-350, 352-359, 361, 362, 364-370, 372-375, 377-390, 392, 394-396, 398, 399, 403, 404, 409, 413, 472; žr. Vokiečių ordinas
Kryžiuočių ordino valstybė 339
Kroatija 310
Krokialaukio bažnyčia 244
Krokuva 7, 36, 63, 64, 172-175, 179, 263, 265, 266, 284, 287, 315-320, 326, 327, 384
Krokuvos (Crakow) km. 370
Krokuvos universitetas 316
Kronburg (Austrija) 311
Krosnos apylinkės 175
Krosnos bažnyčia 243
Krosnos kryžius-paminklas 99
Kruonio bažnyčia 230
Kruonis 251
Kruopių bažnyčia 250
Kruopos (Lydos) bažnyčia 230
Krupavičiaus M. atvaizdas (A. Varno) 164
Krupčicos sen. observ. karmelitai 271
Krzemencos reg. Laterano kanauninkų vienuolynes 274
Krzywicze Lidzkie (Lydos) bažnyčia 254
KUCHMEISTER, Kryžiuočių atstovas Torno taikoje 383, 384
KUCK J. 367, 390
KUČAS A. 295
Kučiūnų (Lazdijų) bažnyčia 254
Kūdikėlio Jėzaus ligoninė Vilniuje 288
KUDIRKA KAZIMIERAS, Kun., O.F.M. Cap. 292
Kudirkos Naumiesčio ev. liut. bažnyčia 253
KUDOKAS ST. 167
Kuktiškių bažnyčia 238
Kuktiškių bažnytėlė (medinė 1812) 90
Kuktiškių kapinės 10, 173,
Kuktiškių vlsč. 130
Kulautuva 416
KULBOKAS V. 266, 267, 270, 277

Kulių bažnyčia 242
Kulmija 340-342
Kulmijos (Kulmo) vyskupija 353
Kulmo kautynės 193
Kulmo teisė 372, 410, 411
KULPAVIČIUS A., Dr. 177
Kultūros Muziejus Kaune 56, 164
Kultūros Paminklų Apsauga 29
KULVIETIS ABRAOMAS, Prof. 392-394, 405
Kulvos (Kauno) bažnyčia 235
Kulvos (Kulwen) laukas 380
KUMELIENĖ KOTRYNA 332
KUMELIS JOKŪBAS, Pirklys 332
KUMELIS (CUMELIS) JONAS, Kun., S. J. 331, 332, 338
Kumelupių bažnyčia 255; žr. Žvirgždaičių bažnyčia
KUNTZE E. 327
KUODYS L. 18
Kupiškio bažnyčia 239
Kupiškis 247
Kupreliškio (Biržų) bažnyčia 250
KUPRIONIS J. 544
KURCZEWSKI J. 264, 266-271, 274, 275, 277-281, 283-289
Kurhan'o (Lydos) bažnyčia 257
Kurklių bažnyčia 240
Kurklių ev. ref. bažnyčia 240
Kurklių miestelis 77
Kurklių šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
Kurland 2; žr. Kuršas, sritis
Kuršas, sritis 262; žr. Kurland
Kuršėnų bažnyčia 234
Kuršėnų ev. liut. bažnyčia 247
Kuršių įlanka 384, 408
Kuršių marios 351, 353, 354, 361, 370-372, 396
Kurtuvėnų bazilijonų bažnyčia 248
Kurtuvėnų bažnyčia 230
Kuznicos (Gardino) bažnyčia 235
Kužių (Šiaulių) bažnyčia 243
Kvėdarnos bažnyčia 237
Kvetkų bažnyčia 248
Kvetkų šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
KVIKLYS BRONIUS 221
Kwasowkos (Gardino) bažnyčia 240

Labanoro bažnyčia 229
Labguva 361, 369, 370
Labguvos apskritis 372
Labguvos vlsč. 369
Labguvos vokiečių tvirtovė 359
Labišynės bernardinų rezidencija 277
Labūnavos (Labūnų) (Kėdainių) bažnyčia 251
Labūno sen. observ. karmelitai 277
Lacko (Ščiutino) bažnyčia 229
Lačiovno bernardinų misija 281
Lady Davis stipendija 559
LADYGA J. 167
Laiškai Lietuviams 177, 302
Laižuvos bažnyčia 243
LAMBERT (GUILLELMUS ANGLUS) VILHELMAS, brolis S. J. 304, 305, 312, 313, 336
Lanciūnavo (Lenčiūnų) bažnyčia 257
Landeshut pilis (Ragainės vietoj) 358
Lankeliškių (Vilkaviškio) bažnyčia 239
Lapienicos konventualų vienuolynas 266
Lapių bažnyčia 242
LASCIUS MARTYNAS žr. LASZCZ MARTYNAS
Lasko (Valažino) bažnyčia 231
LASTKOVSKIS 145
LASZCZ (LASCIUS) MARTYNAS, Klierikas S. J. 316, 324, 335
Latakiškės km. 60
Laterano reguliarių kanauninkų vienuolija 266, 274, 275, 279, 280, 297
LATERNA MARTYNAS, Klierikas S. J. 317, 324, 335
Latvelių-Žarėnų bažnyčia 249
Latviai 134
Latvija 44, 45, 50-52, 57, 65, 431, 436, 437, 456, 471, 486, 490, 497,

499 bis, 502, 505-507, 509, 512, 513, 523, 531, 534
Latvijos dvarai 52
Latvijos kaimai 52
Latvijos kaimiečiai 52
Latvijos-Lietuvos siena 3
Latvijos marijonų namai 290
Latvijos medžio eksportas 508
Latvijos ūkininkai 50
Laugaliai (Ragainės) 376
Laukininkų bažnyčia 255 ; žr. Šumsko bažnyčia
Laukiškiai 351
Laukiškos km. 369, 370
Laukiškos sritis 363, 364, 366, 369-372
Lauknos upė 371
Lauksargių (Pagėgių) ev. liut. bažnyčia 253
Lauksargių apylinkė 360
Lauksodos (Telšių) bažnyčia 250
Lauksodžio (Šiaulių) bažnyčia 248
Laukuvos bažnyčia 240
Laukžemio bažnyčia 242
LAURENTIUS NICOLAI NORVEGUS, S. J. 308.
Laureti (Loreto) 334
LAVINSKIS (LAVINIUS, LAWISZKI) JOKŪBAS, Klierikas S. J. 327-331, 338
Laviškio km. 327
Lavoriškių (Vilniaus) bažnyčia 242
LAVRIN JANKO 201, 205
Lavryšovo bazilijonų vienuolynas 277
LAWISZKI JOKŪBAS žr. LAVINSKIS JOKŪBAS
Lazaristai 275 ; žr. Misijonierių vienuolija
Lazdėnų km. 377
Lazdijai 238, 252-254, 257
Lazdijų bažnyčia 237
LAZDINIS S. 268
Lazdynėlių km. 411
LAZDYNIENĖ ANASTAZIJA 176
Lazūnų (Valažino) bažnyčia 237
Lebedžių (Maladečinos) bažnyčia 230
Lebedžių (Maladečinos) ev. ref. bažnyčia 235
Leckavos (Leckiškės) bažnyčia 241
LECOMTE DE NOUY 565
Leczen 344
LEILIS (LEYLLA), iš Nadruvos 372
LEIMONAS JUOZAS 553
Leipalingio bažnyčia 237
Leipcigas 184, 204, 344-347, 349, 355, 356, 360, 361, 363, 367, 370, 390, 400, 499 ter, 544
Leipcigo kova 193
LEYLLA, iš Nadruvos žr. LEILIS, iš Nadruvos
Lekėčių bažnyčia 253
Leliūnų bažnyčia 244
LEMKE MICHAIL 194
Lenčiūnų (Lanciūnavo) (Kėdainių) bažnyčia 257
Leningradas 532
Lenkija 1, 51, 62, 64, 126, 263, 264, 282, 304-306, 308, 315-317, 320, 321, 333, 338, 387, 389, 394, 406, 407, 413, 452-455, 471, 479, 486, 497, 499ter, 500, 502, 512, 513, 525, 527, 531-533, 567 ; žr. Pologne
Lenkijos jėzuitų provincija 315, 316
Lenkijos karalystė 408
Lenkijos katedrų kapitulos 308
Lenkijos-Lietuvos padalinimas 3
Lenkijos marijonų vienuolynai 290
Lenkijos sukrikščionijimas 64
Lenkimai 367
Lenkimų bažnyčia 244
Lenkininkų-Lenkių (Lenken) km. 396, 397
Lėno (Ukmergės) bažnyčia 256
Lentupio bažnyčia 230
Lentvario bažnyčia 255
LEPNER TEODORAS, Būdviečių pastorius 53, 412
LERKIS L. 272
Leščių (Kėdainių) bažnyčia 250
Lešno paulinų vienuolynas 275
Lewiston, Idaho, J.A.V. 553, 556, 557
Lewiston Tribune 557

Lieplaukės bažnyčia 240
Lietmedis, bendrovė 538
Lietuva VII, 1-9, 11, 12, 15-16, 20, 25-31, 33-35, 37, 38, 41, 43-47, 49-51, 60-66, 68, 70, 71, 73-75, 77-79, 83, 85, 87, 93, 95, 102, 111-114, 120-123, 126, 127, 134, 136, 139, 144, 161, 163, 165, 168, 170, 172, 173, 176, 178, 179, 181-183, 216-221, 258, 259, 261-264, 275, 281, 283-285, 287, 289-299, 302-304, 306, 308, 324, 326, 332, 338, 343-345, 347, 348, 352, 354, 457-359, 361, 365-367, 370, 373, 375, 377, 380-382, 384, 386, 387, 389-392, 394-405, 407, 410, 411, 414, 417-423, 427, 429, 431, 432, 434-442, 444-448, 451, 454, 456, 457, 459-463, 465-479, 481-486, 488, 490, 491, 494, 497-499bis, 501, 502, 505-507, 509, 511-515, 517, 519-526, 528-542, 545, 546, 549, 550, 553-555, 559, 565-567
Lietuviškas kryžius Augsburge 162
Lietuviškas kryžius Freiburge i. Br. 162
Lietuviškas kryžius Hanau 162
Lietuviškas kryžius Seedorfe (Bremen) 162
Lietuviškas kryžius Seelingenstadte 162
Lietuviškas kryžius Spackenberge (Hamburg) 162
Lietuvių Archyvas 544
Lietuvių Bendruomenės Valdyba Vokietijoje 30
Lietuvių Draugija (J.A.V.) 551
Lietuvių Enciklopedija 183, 194, 216, 220, 221, 262-277, 279, 280, 282-296, 301, 306, 308, 310, 318, 326, 327, 330, 355, 356, 360, 361, 364, 374, 402, 551, 555, 564
Lietuvių Istorijos Draugija (J.A.V.) 564
Lietuvių kaimynai 92
Lietuvių kapai Sibire 31
Lietuvių kapinės 3
Lietuvių Katalikų Blaivybės Draugija 550
Lietuvių Profesorių Draugija Amerikoje 551, 563
Lietuvių Studentų Draugija Vienoje 554
Lietuvių Tremtinių Bendruomenė Vokietijoje 551, 556
Lietuvių Tremtinių Bendruomenė Waterburyje (J.A.V.) 556
Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija (L.K.M.A.) V, 550, 555, 563, 564
L.K.M.A. Chicagos Židinys 564
L.K.M.A. V-sis Suvažiavimas 564
L.K.M.A. *Metraštis III t.* 301, 304
L.K.M.A. *Metraštis IV t.* 301, 308, 326, 339, 415
L.K.M.A. *Suvažiavimo Darbai V t.* 294, 565, 567
Lietuvos architektūra 220
Lietuvos bažnyčios 149, 407
Lietuvos bažnyčių chronologija 215-259
Lietuvos bažnyčių bokštai 120
Lietuvos bažnyčių paveikslai 126
Lietuvos Brasta 264
Lietuvos didikai 13
Lietuvos dirbama žemė 477
Lietuvos dvasininkai 64
Lietuvos Elektrifikacijos Komitetas 563
Lietuvos gamtovaizdis 26, 165
Lietuvos Girios 544
Lietuvos gyventojai 21, 29
Lietuvos herbas 163
Lietuvos jėzuitų provincija 280, 291, 316
Lietuvos kaimai 27
Lietuvos kaimiečiai 9, 11, 65, 66, 79, 100, 159
Lietuvos kankiniai 177
Lietuvos kapinės 2, 54
Lietuvos kapinių vaizdas 173
Lietuvos kapucinų distriktas 292

Lietuvos katalikai 92
Lietuvos katalikiškosios sritys 24, 38, 54
Lietuvos krikštas 37, 381
Lietuvos kryždirbis 8
Lietuvos kryžiai ir koplytėlės 1-182
Lietuvos kultūra 150
Lietuvos Kultūros Muziejus 26
Lietuvos-Lenkijos padalinimas 472
Lietuvos marijonų provincija 290
Lietuvos medžio eksportas 419, 442, 472-476, 479, 482, 486 488, 491, 493,495, 498-500, 510 bis, 510 ter, 510 quater
Lietuvos miškai 415-546
Lietuvos Miškininkų Draugija (Kaune) 545
Lietuvos Miškininkų Sąjunga (J.A.V.) 544
Lietuvos moterys 148
Lietuvos motina 154
Lietuvos nepriklausomybė 99
Lietuvos oro permainos 80, 86, 87, 90
Lietuvos padavimai 134
Lietuvos pagoniškoji epocha 57, 62, 134, 135
Lietuvos peizažas 1, 2, 4, 16, 20, 26, 63, 90, 163
Lietuvos politinės nelaimės 160, 169
Lietuvos pranciškonų provincija 291
Lietuvos provincijos 29, 115
Lietuvos provincijų provincijolai 282
Lietuvos respublika 215
Lietuvos sienos 4, 23, 164
Lietuvos simbolis 164
Lietuvos Skautų Brolija 560
Lietuvos sodžiai 24
Lietuvos sukrikščioninimas 57, 63, 65, 67
Lietuvos Šaulių Sąjunga (Lietuvoje) 555
Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai 263
Lietuvos teatrai 167
Lietuvos teritorija 215, 216, 218
Lietuvos trobesiai 84
Lietuvos ūkininkai 13, 14, 68
Lietuvos ūkio krizė 485, 486, 501, 505, 512, 513, 523-525, 530, 537, 538, 541, 542
Lietuvos ūkio politika 448
Lietuvos Universiteto Gamtos-Matematikos Fakultetas (Kaune) 554
Lietuvos valdovai 62, 261
Lietuvos valiuta 474
Lietuvos valstybė 50, 77, 162, 215
Lietuvos Žemės Ūkio Darbuotojų Sąjunga 428
Lietuvos Žemės Ūkio Ministerija 433, 535
Lilius Petras, Klierikas S. J. 315, 334
Limerick (Airijoi) 309
Lindos (Heilige Linde) jėzuitai 273
Linkaičių ginklavimo dirbtuvės 554
Linke Max 545
Linkėnų km. 373
Linkmenų bažnyčia 233
Linkūnų km. 371, 410
Linkūnų (Linkone) laukai 366, 376
Linkuvos bažnyčia 231
Linkuvos sen. observ. karmelitai 271
Liolių bažnyčia 234
Lipniškių (Lydos) bažnyčia 228
Lippomano Aloisio, Veronos vysk., pop. legatas 302, 338
Lipsko (Augustavo) bažnyčia 237
Liškiava 233, 245
Liškiavos bazilijonų vienuolynas 277
Liškiavos domininkonai 270
Liškiavos jėzuitų rezidencija 279
Liškiavos misijonierių namai 279
Liubavo bažnyčia 245
Liublinas 302, 320
Liublino unija 282
Liudvinavo bažnyčia 245
Liudvinavo (Marijampolės) ev. liut. bažnyčia 247
Liuima Antanas, Kun. prof., S. J. V, 271-273
Liuterio mokslas 414

Liuterio mokslo skelbėjai Prūsijoje 390
Liuterjs Martynas 50
Liuvenas 307, 312, 334
Liuveno universitetas 312
Livonija 3, 4, 52, 384, 407
Livonijos ordinas 51, 52, 262
Livonijos sritys 50
Lyda 227, 228, 230, 234, 236, 238, 239, 241-243, 245, 247, 251, 252, 254-257, 263, 264
Lydos apskritis 4, 142, 173
Lydos pijorai 279
Lydos pijorų bažnyčia 228
Lydos sen. observ. karmelitai 271
Lyduokių (Ukmergės) bažnyčia 240
Lyduvėnų bažnyčia 238
Lygumų bažnyčią 229
Logos 549, 551
Lohmeyer K. 348
Lojolos Universiteto Psichiatrinė Klinika (Čikagoje) 551
Lomių (Luomių) (Tauragės) bažnyčia 248
Lomžos jėzuitų kolegija 271
Londonas 59, 172, 193, 196, 307, 441, 487, 490
Londono parkas 416, 417
Longinov M. N. 192
Lopaczinski Joannes, Žemaičių vysk. 278
Lopalewskis T. 175
Lopoglav (Kroatijoj) 310
Losskij N. O. 183, 206
Lourdes 167
Lourdes grota Kennebunkporte (Maine, J.A.V.) 167
Łowmiański H. 355, 362, 365
Lozana (Šveicarijoje) 550
Lubiešavo pijorų vienuolynas 275
Lucas Polonus (Krassowski Lukas), Kun., S. J. 316 ,320, 337 ; žr Krassowski L.
Lucko bonifratrų vienuolynas 274
Lucko jėzuitų kolegija 272
Lucko sen. observ. karmelitai 277
Lukács Ladislaus 301
Lukas Evangelistas, Šv. 125
Łukaszewicz J. 265, 271-273, 278, 280, 285
Lukiškės 236
Lukiškių domininkonai 269
Luko evang. 139
Lukomlės konventualų vienuolynas 266
Lukovo misijų stotis 262
Lukšių (Zyplių) (Šakių) bažnyčia 246
Lukštų (Rokiškio) bažnyčia 256
Lumpėnų (Pagėgių) ev. liut. bažnyčia 254
Luokės bažnyčia 228
Luomių (Lomių) (Tauragės) bažnyčia 248
Lūšė 70
Lušnėnų bazilijonai 269
Lutzeno kova 193
Lux Christi 263
Lužkų pijorai 279
Lvovas 265, 268, 317, 405
Lvovo kaštelionas 332

Maastricht (Olandijoj) 307
Maceina A., Prof. 153, 183
Macijauskas A. 84, 166, 172-174, 176
Madagaskaras 43
Madridas 302, 307
Mager F. 341, 342, 345, 351
Maggio Laurynas, Kun., S. J. 303, 307, 309, 310, 323, 324, 338
Maiewski (Majewski) Sebastijonas, Brolis, S. J. 320, 337
Mainz 306
Maironis (Mačiulis Jonas), Prel. 161
Maišiogalos bažnyčia 227
Majewski Sebastijonas žr. Maiewski Sebastijonas
Makra Benediktas 385, 386
Maladečina 229, 235, 240, 243, 244
Malajai 455
Maldeikienė J. VIII, 549-552
Maldeikis P. VIII, 563-567

Malia Martin 184
Malmö 35, 56, 111, 176
Mandžiūrija 452, 453, 455
Mankinių (Augustavo) bažnyčia 257
Mannhard W. 44, 47, 49, 52
Marburgas 383
Marcinavičius (Marcinowicz) Stanislovas, Brolis, S. J. 327, 329
Marcinkonių bažnyčia 248
Marcinowicz Stanislovas žr. Marcinavičius Stanislovas
Margininkų (Kauno) bažnyčia 254
Margutis 175
Marienburgas 378
Marienburgo iždo knyga 403
Marienverderis (prie Kauno) 343, 356, 382
Marija, Dievo Motina 18, 154, 176, 274, 281, 286-289
Marijampolė 221, 245-247, 249, 250, 255-257, 290, 559
Marijampolės apskritis 38
Marijampolės cukraus fabrikas 563
Marijampolės ev. liut. bažnyčia 253
Marijampolės gimnazija 549
Marijampolės marijonų vienuolija 276, 280, 281, 290, 298
Marijampolės Nekaltai Pradėtosios M. Marijos ses. motiniškas namas 293
Marijavičių seserų vienuolija 286-289, 299
Marijonų vienuolija 276, 280, 281, 290, 294, 295, 298
Marijos kultas Rytuose 125
Marijos Nekaltas Prasidėjimas 125, 126, 128, 154
Marijos paveikslas 63
Marijos Užgimimo cerkvė Maskvoje 126
Markavos (Maladečinos) bažnyčia 240
Market Julius 472
Markevičiūtė-Rataiskienė E. žr. Rataiskienė-Markevičiūtė E.
Marokas 527, 531 bis
Marquette Parko lietuvių bažnyčia Chicagoje 167, 177
Martinov Joannes 301
Maskva 32, 185, 186, 194, 196, 203, 204, 206, 340, 420, 484
Maskvietis 205
Maskvitų km. koplytėlė 132
Maskvos bernardinų misija 281
Maskvos cerkvės 120, 126
Maskvos salonai 195
Maskvos Teologinė Akademija 185
Maskvos universitetas 184, 193, 206, 549
Massachusetts (J.A.V. valstija) 211, 213, 258, 259
Mastų (Gardino) bažnyčia 234
Matas Evangelistas, Šv. 68, 125
Materiały antropo-archeologiczne 63, 172
Mato evang. 68, 125, 139
Matulaitis A. K., Kun. dr., M.I.C. 294
Matulevičius-Matulaitis Jurgis, Kun. 290
Matusas J. 172, 385, 394, 395
Mauclère Jean 2, 3
Mauro ežeras 401
Mauro upė 369, 372
Mazyko sen. observ. karmelitai 277
Mažeikiai 235, 241, 246, 247, 249-254, 257
Mažeikių apskritis 70, 176
Mažeikių bažnyčia 254
Mažeikių ev. liut. bažnyčia 255
Mažeikių kat. mokinių bažnyčia 254
Mažesnių Brolių Ordino (O.F.M.) šakos Lietuvoje 264
Mažiulis A. 9, 11, 46, 47, 49, 50, 53, 62, 66, 67, 71, 173, 179
Mažiulis V. 390
Mažoji Azija 471
Mažoji Lenkija 313
Mažoji Lietuva VII, 5, 53, 339-414
Mažosios Lietuvos kapinės 56
Mažosios Lietuvos krikštai 42, 173
Mažosios Lietuvos protestantizmas 53

Mažvydas Martynas 392, 393
Mažvydo M. Katekizmas 50, 393, 394
McNally Raymond T., Prof. 194, 196, 197, 212
Madėrečo pijorai 279
Medingėnų bažnyčia 244
Medininkai 228, 229, 264
Medininkų bažnyčia 227
Medininkų kraštas 359
Medininkų parapija 263
Medlaukių km. 370
Meižių (Maysmene) laukas 377
Meyer Leo 262
Meksika 452, 453, 455
Meletius Stanislovas žr. Mielecki Stanislovas
Melniko miestas 382
Melno sutartis 404
Melno taika 384, 386, 413
Mergelė Marija 64, 125, 126, 128; žr. Marija
Mergelės Marijos Aušros Vartų paveikslas-foto (Vilniuje) 176
Merkinė 278, 381
Merkinės apylinkės 468
Merkinės bažnyčia 229
Merkinės domininkonai 269
Merkinės domininkonų bažnyčia 239
Merkinės jėzuitų rezidencija 273
Messinos jėzuitų kolegija 306
Meškuičiai 3
Meškuičių bažnyčia 244
Metelių bažnyčia 233
Micaičių (Šiaulių) bažnyčia 251
Michalovo bernardinų rezidencija 277
Michelet, Prof. 204
Mickevičius Ad. 127
Mickūnų (Vilniaus) bažnyčia 246
Mickus, dešimtininkas 23
Mielagėnų bažnyčia 248
Mielecki (Meletius) Stanislovas, Klierikas, S. J. 314, 334
Mieleckių giminė 314
Miellaukių apylinkė 409, 410
Miellaukių (Milow) km. 351, 352, 371, 380, 408
Mierzyński A. 37
Miežionių (Brėslaujos) bažnyčia 256
Miežiškių (Panevėžio) bažnyčia 249
Mikailiškių (Vilniaus) bažnyčia 240
Mikalojus I, Caras 206
Mikas (Migk), iš Lenkininkų 397
Mikašiavos (Augustavo) bažnyčia 254
Mikeliškių (Ščiutino) bažnyčia 252
Mikėnas Juozas 165
Mikėnų km. 397
Mykolaitis-Putinas V. 168, 169
Mykolas, Sambijos vysk. 37
Mikoliškių (Kretingos) bažnyčia 255
Mikoliškių Šv. Augustino atgailos kanauninkai 267
Mikšys Žibuntas 99, 135, 173, 175
Mikuckis Česlovas, Dipl. inž. 566
Mikulino bernardinų vienuolynas 276
Milanas 33, 173
Milašaičių (Raseinių) bažnyčia 250
Mildos statula 63
Milkintas, Žemaitis 397
Milo-Miliauskas J. 177
Minaičių (Lydos) bažnyčia 256
Mindaugo globėjai 262
Mindaugo krikštas 261, 262
Mindaugų (Marijampolės) bažnyčia 257
Minija, upė 396
Minsko basųjų karmelitų vienuolynas 274
Minsko benediktinių vienuolynas 286
Minsko benediktinų vienuolynas 276
Minsko bernardinai 268
Minsko bernardinės seserys 285
Minsko bonifratrų vienuolynas 278
Minsko jėzuitų rezidencija 273
Minsko konventualų vienuolynas 267
Minsko marijavičių vienuolynas 287
Minsko rokitų namai 280
Minsko sen. observ. karmelitai 277

Minsko unitės bazilijonės 285
Mintauja (Jelgava) 3
Mintaujos jėzuitų rezidencija 273
Miorų šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
Miroslavo (Alytaus) bažnyčia 242
Misijonierių vienuolija (vincentiečiai, pauliečiai, lazaristai) 266, 275, 276, 279, 280, 298
Miškininko Kalendorius 424, 426, 465, 468, 545
Miškų Departamentas Lietuvoje 458, 463, 480, 504, 535, 545
Miškų Departamento Metraštis 458, 462, 545
Miškų Tyrimo Institutas Lietuvoje 442
Mišniūnų kapinės 158, 175
Mitkaičių (Telšių) bažnyčia 252
Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft 348
Mogiliavas 563
Mogiliavo arkivyskupas 281
Mogiliavo arkivyskupija 281
Mogiliavo bernardinai 268
Mogiliavo jėzuitai 273
Mogiliavo marijavičių vienuolynas 287
Mogiliavo sen. observ. karmelitai 271
MOHYLA PETRAS 184
Moksleivių Ateitininkų Organizacija (Lietuvoje) 555
Mokslinių Studijų Klubas Chicagoje 563, 564
Molėtai 256
Molėtų bažnyčia 233
Molėtų kapinės 97
Molėtų kryžiai 131, 158, 175
Monasteriuko (Ostrogo) sen. observ. karmelitai 271
MONCEWICZUWNA KORN. 175
Montviliškio (Kėdainių) ev. ref. bažnyčia 238
MORARIS KASPARAS, Kun., S. J. 325, 326, 328, 329
Moravija 324
Morkaus evang. 139
MOROZOV F. F. 545
MORTENSEN H. 341, 342, 365, 366, 378, 396, 403, 405, 410
MORTENSEN-HEINRICH G. 368, 376-379, 383, 384, 389, 390
MORTENSENAI H. ir G. 344-347, 349, 355-357, 360-364, 368, 369, 373-381, 383-385, 396, 397, 404-406
Mosėdžio bažnyčia 236
MOSKOFF A. E. 197
Moskovski Sbornik 206
Mount Carmel, Pa. 295
Mozyrius 279
Mozyriaus bernardinai 268
Mozyriaus marijavičių vienuolynas 287
Mozūrai 307, 308, 312, 315, 316, 318, 319
Mozūrija 340
Mozūrijos jėzuitų provincija 280
Mozūriškių (Aukštųjų) kryžiai 99
Mozūriškių (Žemųjų) kryžiai 99
Mstislavo bernardinų vienuolynas 276
Mstislavo jėzuitų rezidencija-kolegija 273
Mstislavo sen. observ. karmelitai 270
MÜLLER FRIEDRICH VON, Dr. 549
MÜLLER H. 347
MULOKAS J. 31, 44, 167, 177
Münchenas 35, 130, 171, 172, 193, 204, 431, 508, 531, 545, 550
Müncheno universitetas 549
Muniškių (Kaunc) bažnyčia 253
Münsteris (Vestfalija) 544, 554
MURAVJOVAS, Vilniaus generalgubernatorius 19-21, 23, 31, 170
Musninkų ev. ref. bažnyčia 235
Mūsų Žinynas 555
Muto (Lydos) bažnyčia 254

Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen 366
NADAL HIERONYMUS, Kun., S. J. 307
NADEŽDINAS, Prof. 194

Nadruvos (Nadrov) vlsč. 374
Nadruvos žemės 342, 356, 357, 362-370, 372-375, 390, 413
Nalagava (Nalagau) 373
Napoleonas I (Bonaparte) 193
Napoleono I karininkas 90
Narviliškės konventualų vienuolynas 266
Nasza Przeszłość 287, 301
Natau O. 398, 400, 401, 405, 406
National Museum of Man, Ottawa (Kanada) 561
Natkiškių ev. liut. bažnyčia 254
Naugardo miestas 184
Naugardukas 264
Naugarduko apylinkės 107, 175
Naugarduko bonifratrų vienuolynas 274
Naugarduko domininkonai 269
Naugarduko domininkonių vienuolynas 284
Naugarduko jėzuitų rezidencija 272
Naugarduko marijavičių vienuolynas 287
Naugarduko pranciškonai 262
Naugarduko unitės bazilijonės 285
Naujadvario (Gardino) bažnyčia 232
Naujadvario (Lydos) bažnyčia 230
Naujamiesčio (Panevėžio) bažnyčia 244
Naujamiesčio (Panevėžio) ev. ref. bažnyčia 235
Naujasis Testamentas (Šv. Rašto) 124, 135, 187
Naujienos 564
Naujoji Romuva 183, 564
Naujoji Viloia 255
Naujoji Zelandija 455
Naujosios Rūdos (Gardino) bažnyčia 257
Naujosios Ūtos (Prienų) bažnyčia 256
Naumiesčio basųjų karmelitų vienuolynas 274
Naumiesčio (Kudirkos) bažnyčia 242
Naumiestis (Kudirkos) 253
Naumiestis (Žemaičių) 247, 250
Navickas J. L., Dr. VII, 183-213
Nečečių (Lydos) bažnyčia 245
Nedingės (Alytaus) bažnyčia 253
Nekaltai Pradėtosios Mergelės Marijos seserų kongregacija 293, 296, 299
Nelojevičio sen. observ. karmelitai 271
Nemakščių bažnyčia 238
Nemaniūnų bažnyčia 240
Nemenčinės bažnyčia 227
Nemirų (Šakių) bažnyčia 257
Nemunaičio (Alytaus) bažnyčia 241
Nemunaičio pranciškonų vasaros rezidencija 291
Nemunas 175, 234, 340, 342, 346, 354, 357, 358, 360, 361, 364, 366, 367, 371, 372, 376, 377, 382-386, 394-396, 404, 409, 410, 413, 533
Nemunėlio Radviliškio bažnyčia 247
Nemunėlio Radviliškio ev. ref. bažnyčia 254
Nemuno (Lydos) bažnyčia 256
Nemuno krantai 120
Nėnos upė 363, 364, 366, 409
Nerčinsko bernardinų misija 281
Nerimdaičių (Telšių) bažnyčia 253
Nesselmann F. 407
Nestoniškių (Vileikos) bažnyčia 231
Nestoro kronika 184
Nesvyžiaus benediktinių vienuolynas 283
Nesvyžiaus benediktinų namai 267
Nesvyžiaus bernardinų vienuolynas 265
Nesvyžiaus domininkonai 270
Nesvyžiaus jėzuitų kolegija 265, 327
Nesvyžiaus sen. oserv. karmelitai 271
Nesvyžius 318
Netonių km. 10, 26, 173
Neubauer Wilhelm, Dr. 545
Neudamm 545
Neufondlenas 455
Neumann B., Architektas 121
Nevarėnų (Telšių) bažnyčia 238
Nevėžio upė 383

Nevėžio žemupys 6
New Brunswick (Kanadoje) 560
New Brunswick universitetas (Kanadoje) 559
New York (N. Y.) 172, 183, 196, 197, 296, 299, 416, 543, 545 ; žr. New Yorko valstija
New Yorko Darbo Agentūra 556
New Yorko parkas 417
New Yorko valstija 551 ; žr. New York
Nežinomo kareivio kapas Kaune 27, 173, 177
Nidos ev. liut. bažnyčia 254
Nočios (Lydos) bažnyčia 234
Nordenburgo ežeras 364
Norkyčiai 356
NORMANTAS, Žemaitis 397
Northampton (Anglijoj) 304
Norvegija 418, 451-453, 455, 471, 472, 483, 486, 497, 502, 512, 527, 531bis
Norviliškių (Ašmenos) bažnyčia 239
Notanga (Prūsijoj) 341
Notėnų (Kretingos) bažnyčia 250
Notre Dame (J.A.V.) 194
Novosielsko bazilijonų vienuolynas 277
Nowawes 368, 376, 378, 379, 383, 389, 390
Nukryžiuotojo Jėzaus seserų kongregacija 296, 299
Nukryžiuotojo statulėlė 68, 71, 74, 78, 80, 81, 86, 87, 90, 91, 94-96, 98, 101, 103, 105, 112, 113, 116-119, 144, 151, 154, 158 ; žr. KRISTUS ; Išganytojo atvaizdas

Obelių (Rokiškio) bažnyčia 241
OBORSKIS (OBORSKI) PETRAS, Klierikas S. J. 328, 329
Odesos bernardinų misija 281
ODOJEVSKI V. F. 195
OGARJOV N. P. 184
OKEN-OKENFUSS 204
Olandija 306, 307, 441, 448, 452, 453, 455, 471, 472, 478, 501, 512, 518-522, 527-529, 531bis, 542
Oleckas 402
Olecko apskritis 402
OLFELT VALENTINAS, brolis S. J. 337 ; žr. HOLFELT V.
Olivos taika 408
Olizarowy Staw (Brastos vaivadijoje) cistersų vienuolynas 279
OLJAČIN DOMET 185
Olomoucas 307, 336
Olomouco jėzuitų kolegija 305, 311
ONA (Vytautienė) 283
Onuškio (Rokiškio) bažnyčia 238
Onuškio (Trakų) bažnyčia 234
Onžadavo (Vilniaus) bažnyčia 246
Optina Pustino vienuoliai-starecai 205
Orlovas 186
Oršos bazilijonų vienuolynas 277
Oršos benediktinių vienuolynas 286
Oršos bernardinai 268
Oršos domininkonai 269
Oršos jėzuitų kolegija 271, 272
Oršos jėzuitų misija 265
Oršos jėzuitų misijos namai 326
Oršos konventualų vienuolynas 267
Oršos marijavičių vienuolynas 287
Oršos (Volkovisko dekanato) misijonierių vienuolynas 279
Oršos sen. observ. karmelitai 271
Oršos trinitorių vienuolynas 280
Oršos unitės bazilijonės 285
Ortelsburgas 382
Osterrode 382
Ostrogo sen. observ. karmelitai 271
Ostrovno (prie Dauguvos) domininkonai 269
OSTROWSKI CHRISTOPHORO, Kun., S. J. 331
Ošviejos Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (šaričių) vienuolynas 287
Ošviejos marijavičių vienuolynas 287
Ošviejos misijonierių vienuolynas 279

Otholichia pilis 356, 375
Ottawa (Kanadoje) 561
Ozaranų reg. Laterano kanauninkų vienuolynas 274
Ozelis 262
Ožių (Gardino) bažnyčia 231

Pabaisko bažnyčia 229
Pabaltijo jubiliejinė skautų stovykla Vokietijoje (1948) 560
Pabaltijo kaimynai 539
Pabaltijo kraštai 436, 531
Pabaltijo universitetas Hamburge (vėliau Pinneberge) 559
Pabarės (Lydos) bažnyčia 257
Paberžės (Kėdainių) bažnyčia 250
Paberžės (Vilniaus) bažnyčia 232
Paberžės šv. Augustino atgailos kanauninkai 267
Pabiržės bažnyčia 233
Pabradės (Švenčionių) bažnyčia 247
Pacifiko kraštai 450
Padeimių km. 369
Padubysio (Bazilijonų) (Šiaulių) bažnyčia 246
Padvarių pranciškonių moniniškas namas 294
Paežerėlių (seniau Žuklijų) (Šakių) bažnyčia 252
Pagėgiai 236, 237, 253, 254, 376, 411
Pagėgių bažnyčia 256
Pageldynų km. 377
Pagirių (Ukmergės) bažnyčia 241
Pagramančio bažnyčia 248
Pagryžuvio jėzuitų novicijatas 291
Pagudės (Prūsijoj) sritis 341
Paystrio (Panevėžio) bažnyčia 249
Pajevonio bažnyčia 237
Pajieslio (Kėdainių) bažnyčia 253
Pajūralio bažnyčia 232
Pajūrio pranciškonų vienuolynas 291
Pajūrio (Šilalės) bažnyčia 237
Pajūrio (Tauragės) bažnyčia 240
PAKALNIS J. 167
Pakalnių (Utenos) bažnyčia 248
Pakapės (seniau Vileikių) (Šiaulių) bažnyčia 251
PAKARKLIS P. 391
Pakėvės (Pakievio) (Šiaulių) bažnyčia 252
Pakražančio (Raseinių) bažnyčia 248
Pakruojo bažnyčia 241
Pakruojo ev. liut. bažnyčia 254
PAKUCKAS ČESLOVAS 553
Pakuonio bažnyčia 250
Pakutuvėnų (Kretingos) bažnyčia 257
Palačionių (Maladečinos) bažnyčia 244
Palanga 243, 563
Palangos bažnyčia 236
Palangos progimnazija 566
Paleičių (Šilutės) bažnyčia 254
Palenkė 51, 139, 319
Palenkės kryžiai 139, 174
Palenkės zona 382
Palermo 306
Palestina 478, 482, 512, 524, 527, 531bis
Palestinos kryžininkų kolonija 340
Palėvenėlės (Kupiškio) bažnyčia 247
Palėvenės bažnyčia 244
Palėvenės domininkonai 270
Paliepių (Raseinių) bažnyčia 247
Palomenio (Kaišiadorių) bažnyčia 252
Palomenio marijonų vienuolynas 290
Palonų (Krakių) bažnyčia 250
Paluknio (Trakų) bažnyčia 252
Paluobių (Šakių) bažnyčia 251
Palūšės bažnyčia 247
Pamedės (Prūsijoj) sritis 341
Pamedės vyskupija 353
Pamituvio-Stakių bažnyčia 247
Pamūšio bažnyčia 240
Pandėlio bažnyčia 243
Pandėlio ev. liut. bažnyčia 257
Panemunėlio (Rokiškio) bažnyčia 247
Panemunės miškas 416
Panemunės skalviai 357

Panemunio bažnyčia 240
Panemunio šv. Augustino atgailos kanauninkai 267
Paneriai 416
Panerių (Vilniaus) bažnyčia 243
Panevėžio apylinkės 29, 48, 55, 86, 107, 108, 174
Panevėžio ev. liut. bažnyčia 253
Panevėžio kryžiai 127
Panevėžio marijonų vienuolynas 290
Panevėžio pijorai 279
Panevėžiuko (Kauno) bažnyčia 246
Panevėžys 232, 235, 242-244, 246-249, 251, 252, 255, 257
Panoterių (Ukmergės) bažnyčia 229
PANOVA EKATERINA 194, 197, 202
Paparčių bažnyčia 233
Papilės (Šiaulių) bažnyčia 231
Papilės šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
Papilio (Biržų) bažnyčia 246, 256
Papilio (Biržų) ev. ref. bažnyčia 241
Papyvesių (Antašavos) bažnyčia 250
PAPLAVYS (POPLAUWY), Nadruvis 370
Paprūsės kolonizacija 394
Pardubinės km. 51, 174
Pariečės (Gardino) bažnyčia 254
Paringio (Švenčionių) bažnyčia 240
Paryžiaus parkas 417
Paryžius 3, 4, 165, 193, 196, 197, 265, 301, 317, 416
Paroso marmuro kolonų likučiai 33
Parudaminio (Vilniaus) bažnyčia 247
Parvės upė 409
PASALANTĖ EMILĖ 169
Pasaminės basųjų karmelitų vienuolynas 278
Pastovio bazilijonų vienuolynas 277
Pastovio bažnyčia 233
Pastovio bernardinai 268
Pastovio konventualų vienuolynas 266
Pasvalio apylinkė 12
Pasvalio bažnyčia 231
Pasvalio kapinės 61
Pasvalio koplytėlės 124, 174
Pašaltuonio (Tauragės) bažnyčia 238
Pašaltuonio benediktinų vienuolynas 276
Pašaminės (Švenčionių) bažnyčia 247
Pašešupio km. 245 ; žr. Šv. Mykolo bažnyčia Marijampolėje
Pašiaušė 252
Pašiaušės (Šiaulių) bažnyčia 243
Pašiaušės jėzuitų kolegija 273
Pašilės (Kražių) bažnyčia 230
Pašilės (Vaitkuškio) (Ukmergės) bažnyčia 250
Pašyšių (Šilutės) ev. liut. bažnyčia 255
Pašušvio bažnyčia 236
Pašušvys 377
PAŠUTO V. T. 340
Pašvitinio bažnyčia 231
Patašinės (Marijampolės) bažnyčia 256
Patilčių (Marijampolės) bažnyčia 255
Pauliečiai 275, 298 ; žr. Misijonierių vienuolija
Paulinų vienuolija (Šv. Pauliaus eremitai) 266, 275, 276, 279, 280, 282, 298
PAULIUKAS B. J., Kun., O. P. 292
Paupio (Reseinių) bažnyčia 256
Paurės upė 351, 352
Pavandenės (Telšių) bažnyčia 240
« Pavasario » Aukštesnioji Komercinė Mokykla (Kaune) 554
« Pavasario » Federacijos rūmai Kaune 29, 176
« Pavasario » Sąjunga 27
Paveisininkų (Lazdijų) bažnyčia 257
Pavoverės (Švenčionių) bažnyčia 249
Pažaislio kamaldulių bažnyčia 243
Pažaislio kamaldulių vienuolynas 275
Pažaislio kazimieriečių motiniškas namas 293

Pažėrų (Garliavos) bažnyčia 250
Pažėrų (Marijampolės) bažnyčia 257
Pečkauskaitė M. 168
Peygowa (prie Šakių) 385
Pelekų (Brėslaujos) bažnyčia 245
Pelesos (Lydos) bažnyčia 255
Pelesos (Lydos) lenkų parap. bažnyčia 256
Perkūno statulėlė 47, 63
Perlamo (Gardino) bažnyčia 252
Perlbach leidykla 391
Perlojos bažnyčia 229
Pernaravos bažnyčia 243
Perugia V, 304, 333
Pervalko (Gardino) bažnyčia 239
Peterwitz Hans 400
Petrapilio domininkonų misija 282
Petrapilio masonai 193
Petrapilio pijorų namai 282
Petrapilio universitetas 184
Petrapilis 185, 192, 194, 206
Petrašiūnų (Kauno) bažnyčia 257
Petrašiūnų kapucinų vienuolynas, 292
Petronellus Joakimas, Klierikas, S. J. 307, 313, 336
Petrozavadzko bernardinų misija 281
Petrulis P. 176
Philadelphia, Pa. 35, 106, 172, 175
Piatava (Piatau) 373
Piazza della Pilotta V
Piechnik L. 312
Piesky domininkonai 270
Pietà 176
Pietų Afrika 478, 482, 512, 523, 524, 531bis ; žr. Afrika
Pietų Afrikos Unija 455
Pietų Amerika 299 ; žr. Amerika (Pietų)
Pietų Amerikos liet. jėzuitų misijos 295
Pietų kraštai 142
Pietų tautos 139
Pievėnų (Mažeikių) bažnyčia 249
Pijorų vienuolija 266, 275, 276, 279, 280, 282, 283, 298
Pikelių bažnyčia 241
Piktupėnų (Pagėgių) ev. liut. bažnyčia 237
Pilypavo (Suvalkų) bažnyčia 237
Pilkalnio apylinkė 408
Pilkalnio apskritis 398, 400
Pilkalnio kolonistai 399
Pilkalnis (Schlossberg) 399, 400
Pilsudzki (Ginet) B. 1 ; žr. Ginet-Pilsudzki B.
Piluva 407
Pilviškiai 215
Pilviškių bažnyčia 234
Pilviškių ev. liut. bažnyčia 256
Pinneberg (Vokietijoje) 559
Pinsko baltramiečių vienuolynas 274
Pinsko basųjų karmelitų vienuolynas 278
Pinsko bernardinų vienuolynas 276
Pinsko jėzuitų kolegija 272
Pinsko konventualų vienuolynas 264
Pinsko marijavičių vienuolynas 287
Pinsko unitės bazilijonės 285
Pirčiupio aukos 99
Pisos upė 347, 348, 356
Pitas (Pitt), iš Miellaukių 371
Pivašiūnų bažnyčia 242
Pivašiūnų ev. ref. bažnyčia 235
Planck M. 564
Plano Carpini, vietovė 262
Plaškių ev. liut. bažnyčia 245
Platelių apylinkė 176
Platelių bažnyčia 236
Platelių vlsč. 176
Platonas 187, 208
Platono dialogai 186
Platono filosofija 188
Pleikiškių km. 377
Plenys A. 70
Plibiškių km. 374
Plikių (Klaipėdos) bažnyčia 256
Plikių (Klaipėdos) ev. liut. bažnyčia 251
« Pliniana » spaustuvė VI
Plinis, giria 409

Pliusų (Brėslaujos) bažnyčia 251
Plokščių bažnyčia 244
Plungė 11, 239, 240
Plungės apylinkės 7, 26
Plungės bažnyčia 255
Plungės ev. ref. bažnyčia 239
Plungės kapinės 82, 104, 174
Plungės kapucinų novicijatas 292
Plungės koplytėlė 173
Plungės « Liurdo » bažnyčia 255
Plutiškių (Marijampolės) bažnyčia 250
POCHILEVIČ D. N. 405
Pociūnėlių (Kėdainių) bažnyčia 250
Podręczna Encyklopedya Kościelna 264, 267-270, 274-280, 283-289
POGODINAS M., Prof. 206
POL W., Geografas 2
Polekėlės (Šiaulių) bažnyčia 251
POLENTZ, Sembos vysk. 389, 390, 392
Polockas 264, 317, 319, 332
Polocko jėzuitų kolegija 265, 272
Polocko konventualų vienuolynas 267
Polocko marijavičių vienuolynas 287
Polocko pijorų namai 282
Polocko unitės bazilijonės 285
Pologne 4 ; žr. Lenkija
Poltavos gubernija 185
PONCELET A. 307
POPŁATEK J. 301, 308, 314-316, 318, 326
POPLAUWY, Nadruvis žr. PAPLAVYS, Nadruvis
Portland, Oregon 557
Portlando apylinkės Pasaulio Lietuvių Bendruomenė 557
Portugalija 443, 452, 453, 455, 471, 497
Poškos D. baubliai 70
Poškos gatvė Kaune 553
Pošnios domininkonai 270
POTRZEBA (POTREBA) PETRAS, Klierikas S. J. 316, 317, 335
Poznanė 175, 265, 302, 315-317
Poznanės jėzuitų kolegija 311, 314, 317
Požerės (Tauragės) bažnyčia 248
PRAETORIUS M., XVII amž. rašytojas 145
Praga 306, 307, 311-314, 334
Pragos jėzuitų kolegija 306, 311
Pragos jėzuitų universitetas 305
Pramonės ir Amatų Rūmai (Lietuvoje) 544
Pranciškonių bernardinių vienuolija 283, 284, 298 ; žr. Bernardinės seserys
Pranciškonių vienuolija 293, 294, 296, 299
Pranciškonų konventualų ordinas 263, 264, 290
Pranciškonų observantų (bernardinų) ordinas 263, 264, 297 ; žr. Pranciškonų ordenas (O.F.M.) ; Bernardinų vienuolija
Pranciškonų ordenas (O.F.M.) 261-263, 290, 291, 295, 297, 298 ; žr. Pranciškonų observantų (bernardinų) ordinas
Pranciškonų reformatų vienuolija 276, 280, 282, 298
PRANCIŠKUS Asyžietis, Šv. 262
Prancūzija 441, 448, 452, 453, 455, 471, 472, 478, 481, 484, 487, 494, 497, 501, 506, 512, 520-522, 527, 531bis, 539, 542, 555
Prato 281
Preussische Provinzialblätter 407
Preussische Urkundenbuch 390
Priegliaus upė 342, 351, 353-356, 362-364, 366-369, 373, 374, 401, 409
Priekulės ev. liut. bažnyčia 237
Prienai 251, 256
Prienų bažnyčia 239
Prienų ev. liut. bažnyčia 253
Prieraslio (Suvalkų) bažnyčia 236
Priešalkoholinis Biuras Lozanoje 550

Prochaska P. 383
Protasevičius V., Vilniaus vysk. 302, 303, 338
Prozorokų konventualų vienuolynas 267
Prūsai 50, 57, 134, 345, 355, 363, 389-391, 393-395, 397, 401, 405, 472; žr. Prūsija
Prūsas Z., Dr. 431, 436, 456, 508, 509, 531, 545
Prūsija VII, 312, 318, 339-342, 345, 348, 349, 352-354, 359, 362, 365, 368, 372, 387, 389-391, 393, 395, 397, 398, 400-407, 409, 410, 413, 414; žr. Prūsai
Prūsijos bažnytinių sinodų nutarimai 390
Prūsijos herzogas 53
Prūsijos kaimai 391
Prūsijos kunigaikštija 386, 388, 390, 392, 394, 403, 406-408
Prūsijos miškai 345, 400
Prūsijos miškingumas 341
Prūsijos ordinas 381
Prūsijos vyskupijos 353, 354, 384
Prūsijos žemės 53
Prussia 396, 397, 405
Prūsų Lietuva 38, 53, 54, 57, 79
Prūsų lietuviai 53
Prūsų Lietuvos kapinės 54
Prūsų Lietuvos protestantų kapai 37
Przegląd Powszechny 308
Przyałgowski V. 281
Psychologische Arbeiten 549, 551
Puidokas Vincas, Kun. VI, 171
Pultuskas 307, 310, 314-319, 325, 326, 334-336
Pultusko jėzuitų kolegija 265, 305, 311, 313, 318, 320, 321, 324
Pumpėnų bažnyčia 241
Pumpėnų sen. observ. karmelitai 271
Punia 29
Punios bažnyčia 229
Punios šilas (Tautos parkas) 416
Punsko bažnyčia 238
Pusnės (Giedraičių) bažnyčia 257
Pušaloto bažnyčia 242
Puškaičiai 30
Puškinas 193, 195
Put 185
Putinas-Mykolaitis V. 168, 169
Putnam, Conn. 291
Putvės (Putemickos) pilis 362

Quaracchi 262
Quénet Charles 196

Rabikauskas Paulius, Kun. Dr., S. J. VII, 265, 271, 273, 301-338
Račkų (Suvalkų) bažnyčia 235
Radomlės sen. observ. karmelitai 278
Radvilas Mikalojus kristupas (Našlaitėlis) 315
Radviliškio bažnyčia 240
Radviliškio ev. liuter. bažnyčia 257
Radviliškio ev. reformatų bažnyčia 238
Radviliškio kapinės 21, 119, 132, 146
Radviliškio koplytėlė 155, 174
Radviliškio kryžiai 20, 173
Radviliškis 97-98
Radviliškis (Nemunėlio) 254
Radvilų dvaras 236
Ragainė 351-352, 358, 360, 371, 375-376, 378-379, 383, 389, 404, 406
Ragainės apylinkė 399, 405, 408
Ragainės apskritis 392, 398, 401, 405
Ragainės celiuliozės fabrikas 472, 515
Ragainės komtūras 352, 383
Ragainės komtūrija 396
Ragainės pilis 390
Ragainės sritis 345-346, 373, 391
Ragainės vlsč. 390
Raganita, žr. Ragainė
Ragelių (Rokiškio) bažnyčia 244
Raguvėlės bažnyčia 251
Raguvos bažnyčia 237

Rakovo bonifratrų vienuolynas 274
Ralowicze (Ščiutino) bažnyčia 257
Rambyno kalnas 358
Rambyno šv. miškas 359
Ramige pilis 358
Ramygalos bažnyčia 231
Ramučių (Šilutės) ev. liuter. bažnyčia 254
Rapolionis Stanislovas, Karaliaučiaus univ. prof. 393-394
Raseiniai 243, 245, 247-248, 250-252, 256
Raseinių apskritis 22, 70, 132
Raseinių domininkonai 269
Raseinių domininkonų bažnyčia 228
Raseinių domininkonų vienuolynas 292
Raseinių ev. liuter. bažnyčia 249
Raseinių karmelitų bažnyčia 245
Raseinių pijorai 279
Raseinių sen. observ. karmelitai 277
Rašino marijonų vienuolynas 280
Rataiskienė-Markevičiūtė E. 169
Ratnyčios (Druskininkų) bažnyčia 242
Raubickas, Kun., Sedos kleb. 18
Raudėnų (Šiaulių) bažnyčia 239
Raudondvario bažnyčia 252
Raudondvario valsčius 10, 175
Raudonėnų jaunimo kryžius 99
Raudonėnų kaimas 99
Raudonės (Raseinių) bažnyčia 256
Rauktys J., Prof. 536
Ravensburg 544
Reformacija (protestantizmas) 208
Reinys Mečislovas, Vysk. 186
Reino komtūrija 387
Reino pėdos 492
Reino-Vestfalijos provincijos kapucinai 292
Reitelaitis Jonas, Kun. 270
Reklaitis Povilas, Dr. 100, 176, 220, 263, 275, 411
Renavo (Mažeikių) bažnyčia 246
Reškutėnų (Švenčionių) bažnyčia 256
Rešliaus jėzuitų rezidencija 272
Retavos (Rethowis ar Lethowis) teritorija 355
Revelio domininkonų misija 282
Rėžavo ežeras 364
Ricerche slavistiche 306
Rieckenberg H. 408-411
Riečių (Simno) bažnyčia 246
Riehl K. 387
Riešės (Vilniaus) bažnyčia 238
Rietavo bažnyčia 231
Rietavo pristovas 23
Rigalaukių (Gardino) bažnyčia 241
Rimša P. 165-166, 177
Rimšės bažnyčia 246
Ripkaimiai 368
Ritinės (Mažeikių) ev. liuter. bažnyčia 254
Riugenas 353
Riurikas, variagų kunigaikštis 184
River Forest Rasary kolegija J.A.V. 563
Ryga 3, 44, 47, 52, 441, 490
Rygos domininkonų misija 282
Rygos jėzuitų kolegija 265
Rygos miestiečiai 51
Rygos protestantai 51
Rygos pušys 490
Rykantų ev. reformatų bažnyčia 236
Ryliškių (Alytaus) bažnyčia 256
Rytai 34, 120-121, 162, 416, 443
« Ryto » Draugijos gimnazija Vilniuje 549
Rytprūsiai 52, 54, 387, 398, 401, 403, 405-412
Rytprūsių lietuviai evangelikai 92
Rytų krikščioniškas menas 128, 133-134, 136
Rytų pagodos 111
Rytų tautos 139
Rockelckeim žr. Rokalkaimis
Roczniki Poznańskiego Towarzystwo Przyjaciel Nauk 314
Rodūnios bažnyčia 236
Rokalkaimis (Rockelckeim), Prūsų sodyba 373
Rokas, Šv. 69

Rokiškio apskritis 6, 115
Rokiškio bažnyčia 231, 254
Rokiškis 238, 241, 244-245, 247, 249, 251, 255-257
Rokitų vienuolija 276, 280, 298
Roma V, 193, 262, 265, 274, 294-295, 301, 303-311, 315, 317, 320, 326, 331-334, 336, 338-339, 502, 544
Romos imperija 65
Romos iškilimas 207
Romos jėzuitų kolegija 332
Romos katalikybė 210
Romos kurija 354
Romos marijonų generalinė kurija 290
Romos universitetas « Sapienza » 315
Ropkojų (Pagėgių) bažnyčia 254
Rosiak S. 274
Rostowski St., S. J. 265, 271-273, 301-302, 305, 307, 310, 314, 316-317, 320, 322, 326-329
Rotundas A., Vilniaus vaitas 305
Rozalimo bažnyčia 248
Rozalimo koplytėlės 85, 94, 98, 174
Rožanestoko (Dambravos) bažnyčia 238
Rožanestoko domininkonai 270
Rožanos (Slonimo) bazilijonų vienuolynas 277
Roženkos (Ščiutino) bažnyčia 233
Rubikų (Rupeikių) (Mažeikių) bažnyčia 253
Rubner K. 545
Rudaminos (Lazdijų) bažnyčia 238
Rudaminos (Vilniaus) bažnyčia 230
Rūdiškės (Trakų) bažnyčia 245
Rūdiškių (Šiaulių) bažnyčia 248
Rūdninkų (Vilniaus) bažnyčia 232
Rudninkų vartai Vilniuje 331
Rudnios (Varėnos) bažnyčia 255
Rudupėnų km. 355, 375
Rudupės upė 347
Rugienė-Katiliūtė Aldona, Dr. 563
Rugis Jonas, Prof. dr. VIII, 563-567
Rugis Juozas, Dr. 563
Rukainių (Vilniaus) bažnyčia 235, 255
Rukša A. 311, 330
Rukštelė A. 56
Rukų (Pagėgių) ev. liuter. bažnyčia 254
Rukuiža A. 532, 536
Rumbonių bažnyčia 246
Rumša K., Pulkininkas 566
Rumšiškių bažnyčia 238
Rumunija 1, 451-453, 455, 497, 499ter, 502, 513
Rupeikių, žr. Rubikų bažnyčia
Rupinskis J. 565
Rūpintojėlis 69, 154, 164-165, 168, 176
Rusdorfas, didysis magistras 404
Rusija caristinė 4, 19-20, 121, 157, 184, 192-197, 199, 203, 206, 212, 219, 266, 281-282, 292, 317, 423, 478-479, 532-533, 559
Rusijos (Rytų) architektūra 121
Rusijos archyvai 196
Rusijos bolševikų invazija 25
Rusijos carai 126, 161
Rusijos carų administracija 19
Rusijos imperija 24
Rusijos komunistai 296
Rusijos kultūra 194, 203-204
Rusijos kultūrinė-religinė izoliacija 200
Rusijos šventovės 120
Rusijos universitetai 183
Rusijos valdžia 195
Rusijos valstybė 184
Rusnės ev. liuter. bažnyčia 237
Rusnės upė 377, 386
Rusotos (Gardino) bažnyčia 252
Russian Review 201
Rušonos domininkonų vienuolynas 277
Ruzgų malūnas 70

Sabackinės (Ščiutino) bažnyčia 255
Saym laukas 377

Saysken laukas 377
« Sakalo » bendrovė Kaune 18
Saksų kurfiurstas 388
Salako bažnyčia 233
Salako šv. Augustino atgailos kan. vienuolynas 276
Salamiesčio bažnyčia 246
Salamiesčio ev. reformatų bažnyčia 243
Salamiestis 176
Salantų (Skilandžių) bažnyčia 241
Saldutiškio bažnyčia 256
Saldutiškio parapija 292
Selci Umbro VI
Saleziečių vienuolija 292, 298
SALYS ANTANAS, Prof. dr. 355-356, 360-361, 364, 374, 377
SALMERON ALFONSAS, S. J. 301-302, 338
Saločiai 5
Saločių bažnyčia 233
Saločių koplytėlė 173
Saltoniškės (Vilniuje) 255
Salų (Ašmenos) bažnyčia 237
Salų (Rokiškio) bažnyčia 249
SALVATORI G. 33, 173
Salzburgas 53
Samanų pelkynas 364, 366, 371
SAMARIN JURIJ, Dr. 195
Sambijos kryžius 49
Sambijos vyskupas 37, 39-40, 44, 47, 49, 53
Sambijos vysk. draudimas 57, 70
SAMOSEVICZE, Rietavo pristovas 23
Sangrūdos (Seinų) bažnyčia 256
Sanktpeterburg (Petrapilis) 317
Santaikos (Alytaus) bažnyčia 256
Santarvė 59, 117, 172
Santūra 549-551
SANTVARAS ST. 167
«Sapienza», Romos universitetas 315
SARBINIUS (SARBINIENSIS, SCHARBINIENSIS) PAULIUS, S. J. 315, 335
SAREIKA, pilies komendantas 359-360
Sareikos pilis 359-361, 376
Sargyba 551
Sartininkų bažnyčia 249
Sartininkų ev. liuter. bažnyčia 247
Sasnavos bažnyčia 252
Sasowia, pilis 361
Sassow laukas 361, 377
Saudininkų (Šiluvos) bažnyčia 249
Saugų (Šilutės) ev. liuter. bažnyčia 253
SAVASIS J., Dr. 217
Savičio ligoninė Vilniuje 287
SCADUTO MARIO 301, 304-307, 309-311, 320
SCANLON JAMES P. 187, 201, 204-205
SCHARBINIENSIS PAULIUS, žr. SARBINIUS PAULIUS, S. J.
Scheinfeldo lietuvių tremtinių stovykla 563
SCHELLING 184, 193, 195, 204, 209
Schellingo raštai 203
SCHLETZ A. 287, 289
Schlossberg žr. Pilkalnis
SCHLÜTER O. 341, 363, 365
SCHMEIDLER B., 353
SCHMIDT EBERHARD 545
SCHÖLZER (VON) CHRISTIAN 193
Schönberg, žr. Skaistkalnės jėzuitų misija 273
SCHRÖDINGER ERWIN 564, 566
SCHRÖTER, vokietis dvasininkas 411
Schröterio žemėlapis 355, 360, 373
SCHUHMACHER WALTER, Dr. 544
SCHUKIEWICZ W., žr. ŠUKEVIČIUS V.
SCHULZ JOACHIM CH. F. 3-4
SCHUMACHER B. 388, 391
SCHWABE A. 52
Schweinfurt 556
Scroneyte pilis 362
Seda 18, 225
Sedos apylinkės 7
Sedos bažnyčia 232
Sedos klebonas 18
Seeburg 382
Seedorfo lietuvių kryžius (prie Bremeno) 162
Seelingenstadto lietuvių kryžius 162

Seinai 236, 243, 249-250, 252-253, 255-257, 282
Seinų domininkonai 269
Seinų domininkonų bažnyčia 239
Seirijų bažnyčia 234
Seirijų ev. liuter. bažnyčia 243
Seirijų ev. reformatų bažnyčia 237
Sėja 564-567
Sekminių šventės 15
Semba 341, 353-354, 356-357, 361, 363-364, 366, 380, 389-390, 393, 396, 400, 408-409
Sembos kronika 376
Sembos prūsai 353
Sembos vyskupas 369-370, 374
Sembos vyskupija 363
Sembutzki J. 411
Semeliškių bažnyčia 232
Semionovski pulkas 193
Semkowicz W., 263
Senasis Testamentas 187
Seniškio (Švenčionių) bažnyčia 232
Senkus Vincas, Kun. M.I.C. 290
Senojo Medilo basųjų karmelitų vienuolynas 278
Sentainių laukas 377
Serafinovo konventualų vienuolynas 276
Seredžiaus augustinijonai 267
Seredžiaus bažnyčia 239
Setschkareff V. 184, 204
Sezemanas Vosylius, Prof. 183
Shakespeare 159
Shpet G. I. 212
Sibiras 31-32, 175, 179, 182
Sibiro lietuviai tremtiniai 99
Sibiro lietuvių batalionas 567
Sibiro taigos 162
Sibiro žvėrių kailiai 464
Sidabravo (Panevėžio) bažnyčia 252
Siderkos (Dambravos) bažnyčia 252
Sidros (Augustavo) bažnyčia 234
Sieliščio bernardinų vienuolynas 277
Siementičiaus misijonierių vienuolynas 279
Sienos konventualų vienuolynas 266
Sieradz 315
Siesikų bažnyčia 229
Sygański J. 314-315, 317, 322
Silezija 311-312
Silvanonių (Augustavo) bažnyčia 251
Simno bažnyčia 233
Simutis Anicetas 545
Sintautų bažnyčia 242
Sirija 340
Skaisgiriai 367
Skaisgirio bažnyčia 241
Skaistkalnės (Schönberg) jėzuitų misija 271-273
Skalvių pilis 378
Skalvos sritis 359
Skalvos žemės (Schalwischcensis terra) 342, 360-362, 364-367, 375, 377-379, 413
Skandinavija 308
Skandinavijos kraštai 485, 525
Skapiškio domininkonų bažnyčia 248
Skapiškio domininkonų vienuolynas 277
Skapiškio ev. reformatų bažnyčia 236
Skapiškio sen. observ. karmelitai 278
Skardupių (Marijampolės) bažnyčia 257
Skarga Petras, Kun., S. J. 315, 319
Skarulių bažnyčia 233
Skaudvilės bažnyčia 248
Skaudvilės ev. liut. bažnyčia 235
Skautų Aidas 560
Skiemonių bažnyčia 231
Skiemonių šv. Augustino atsiskyrėliai kanauninkai 267
Skilandžių bažnyčia žr. Salantų bažnyčia
Skirsnemunės bažnyčia 241
Skolde (Nadruvoje) 372
Skovoroda Hryhorij (Grigalius) VII, 183, 185-192, 210, 212
Skrebeliškių (Biržų) bažnyčia 255
Skriaudžių bažnyčia 248

Skribonių (Lydos) bažnyčia 228
Skudutiškio bažnyčia 247
Skuodo bažnyčia 239
Skuodo ev. liut. bažnyčia 236
Skurbutėnų (Trakų) bažnyčia 257
Skvoliškaimiai 368
Slabada-Lyda 256
Slabados (Ašmenos) bažnyčia 245
Slabadų (Šakių) bažnyčia 252
Slabotkos (prie Ašmenos) sen. observ. karmelitai 278
Slanymo apylinkės 107, 175
Slanymo apskr. 277
Slanymo benediktinių vienuolynas 286
Slanymo bernardinai 268
Slanymo bernardinės seserys 275-286
Slanymo bernardinių vienuolynas 289, 299
Slanymo domininkonai 270
Slanymo jėzuitų rezidencija 278
Slanymo marijavičių vienuolynas 287
Slanymo reg. Laterano kan. vienuolynas 274
Slavikų bažnyčia 247
Slonimas žr. Slanymas
Slovakai 74 ; žr. Slovakija
Slovakija 1 ; žr. Slovakai
Slovatinsko bernardinai 268
Slovenijos ąžuolai 524
Slucko bernardinai 268
Slucko jėzuitų rezidencija 273
Smalėnų (Seinų) bažnyčia 252
Smalėnų (Seinų) pranciškonų reformatų vienuolynas 282
Smalininkų bažnyčia 257
Smalininkų ev. liut. bažnyčia 235
Smalvų (Zarasų) bažnyčia 239
Smėlynės (Zarasų) bažnyčia 248
Smilgių (Biržų) bažnyčia 248
Smilgių (Panevėžio) bažnyčia 243
Smiltynės (Vilniaus) bažnyčia 262
Smolensko benediktinių vienuolynas 286
Smolensko bernardinai 268
Smolensko jėzuitų kolegija 272
Smolensko unitės bazilijonės 285
Smolėnų (prie Smolensko) bernardinai 268
SMOLITSCH I. 205
Smurgainių bažnyčia 232
Smurgainių ev. ref. bažnyčia 235
Sneek sritis (Olandijoje) 306
SOCHA MARTYNAS, Brolis, S. J. 320, 337
Soholinės konventualų vienuolynas 276
SOKRATAS 187
SOLOVJOVAS VLADIMIRAS 183, 187-188, 210
SOMMERVOGEL C. 317
Sovietų Rusija 25, 298 ; žr. Sovietų Sąjunga
Sovietų Sąjunga 7, 28, 439, 443, 450-455, 464, 471, 478, 482, 484-486, 488, 495, 497, 499bis-502, 511-513, 517, 523, 529, 531-532, 534, 542, 545 ; žr. Sovietų Rusija
Sovremennik 192
Spackenbergo lietuvių kryžius (prie Hamburgo) 162
Spraudės (Telšių) bažnyčia 257
SPRENGERS 493-494
SPEER R. 556
SPERATAS, Vysk. 405
SPERLING MERTEN, Seniūnas 401
Spessarto ąžuolas 427, 524
SPETYLA PETRAS 553
SPICYNAS 174
Spirakių (Panevėžio) bažnyčia 250
Spitrėnų (Utenos) bažnyčia 255
Stablaukių km. 374
Stačiūnų bažnyčia 243
Staikų sen. observ. karmelitai 278
STAKAUSKAS J., Dr. 262
Stakių-Pamituvio (Raseinių) bažnyčia 247
Stakliškių bažnyčia 238
Stalgėnų (Telšių) bažnyčia 255
Stanaičių km. 553
STANIUKYNAS ANTANAS, Kun. 295

Stankevič N. V. 184
Stankų sen. observ. karmelitai 278
Staugaitis J., Vysk. 292
Stelmužės bažnyčia 242
Stirnių (Molėtų) bažnyčia 256
Stobychovo sen. observ. karmelitai 278
Stockholmas 52, 308, 449-450, 455, 531bis, 544
Stokių (Lydos) bažnyčia 256
Stovalavičių bernardinai 268
Stoviškių konventualų vienuolynas 276
Strache, Prof. 554
Strasburgas 54
Strėvininkų Mūrinių (Kaišiadorių) bažnyčia 243
Stryjkowski M. 47
Struck H. 2
Strūnaičio (Švenčionių) bažnyčia 249
Studenos (Augustavo) bažnyčia 248
Studia Warmińskie 312
Stulgių (Tauragės) bažnyčia 251
Stuperich R. 390
Stuttgartas 341, 556
Suabius Martynas žr. Swabe Marynas
Subačiaus bažnyčia 238
Subačiaus Naujojo bažnyčia 257
Subatninkų bažnyčia 235
Subavius Martynas žr. Swabe Martynas
Suchenwirt, austrų poetas 345-346
Sudargo bažnyčia 241
Sudargo ev. liut. bažnyčia 253
Sudeikių (Utenos) bažnyčia 249
Sudermanas Karolis 317
Sudervės (Vilniaus) bažnyčia 248
Sudmantas Portunatas 22-23
Sūduva, Sūduvos Suvalkija 27, 99, 251, 269-270, 274-275, 279, 290, 342, 262, 394-395, 402
Suginčių bažnyčia 241
Sunieris (Sunier, Sunierus, Sunyer) Pranciškus, Kun., S. J. 301, 303-305, 307, 309, 331, 333
Suomija 174, 183, 418, 451-455, 471-472, 486, 488, 497, 499bis, 502, 505, 513, 527-528, 531bis, 534, 536, 555
Suomių antkapiniai stulpai 64
Suosto (Biržų) bažnyčia 245
Suražo miestas 382
Surbantas, Skalvių karo vadas 362
Surdegio bažnyčia 232
Surdotas, Skalvių karo vadas 362
Surviliškio (Kėdainių) bažnyčia 241
Surviliškių (Ašmenos) bažnyčia 232
Sutkavos bazilijonų vienuolynas 277
Sutkavos (Ašmenos) bažnyčia 247
Sutkų (Šakių) bažnyčia 252
Suvainiškio (Rokiškio) bažnyčia 249
Suvainiškio šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
Suvalkai 235-237, 239, 248, 251-252, 279
Suvalkų bažnyčia 245
Suvalkų ev. liut. bažnyčia 251
Suvalkų Kalvarijos ev. liut. bažnyčia 253
Suvieko (Zarasai) bažnyčia 230
Sužiedėlis Simas, Prof. 268-269, 282, 296
Sužionių (Vilniaus) bažnyčia 246
Svedasų bažnyčia 233
Svierionėlių bažnyčia 233
Svierių (Svyrių) bažnyčia 230
Svirys (Swirzyc, Swircz) Stanislovas, Brolis, S. J. 319, 321, 325, 329, 336, 338
Svirskis Vincas, Kryždirbis 6, 16, 66, 114, 172
Svisdotas, Skalvių karo vadas 362
Svislosčiaus konventualų vienuolynas 276
Swabe (Suabius, Subavius) Martynas, Klierikas, S. J. 312-314, 334
Swessus žr. Šviesis
Swircz (Switzyc) Stanislovas žr. Svirys Stanislovas
Szukiewicz W. 4, 36, 104, 173, 175; žr. Šukevičius V.

Šačių bažnyčia 244
Šaikūnų (Švenčionių) bažnyčia 253
Šakiai 246, 248, 251-252, 255, 257, 385
Šakių bažnyčia 244
Šakių ev. liut. bažnyčia 254
Šakynos (Šiaulių) bažnyčia 244
Šalčininkėlių bažnyčia 236
Šalčininkų bažnyčia 228
Šalinėnų km. 10
Šalkauskis Stasys, Prof. 183
Šančiai (Kauno) 254-255
Šapoka Antanas, Prof. dr. 264
Šaričių vienuolija 286; žr. Gailestingųjų šv. Vincento Seserų vienuolija
Šarkakalnis (prie Jūros) 360
Šašuolėlių (Ukmergės) bažnyčia 254
Šašuolių (Ukmergės) bažnyčia 237
Šateikių apylinkė 176
Šateikių bažnyčia 245
Šatrijos Ragana (M. Pečkauskaitė) 168
Šaukėnų bažnyčia 231
Šaukėnų valsč. 131
Šaukoto (Kėdainių) bažnyčia 248
Šaulių Sąjunga 27
Ščebros (Augustavo) bažnyčia 250
Ščerbatova Michailovna Anna 193
Ščerbatovas Mykolas, Kunigkštis 192
Ščiutinas 229, 231, 233, 243-244, 248, 252-253, 255, 257
Ščiutino bažnyčia 229
Ščiutino Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (šaričių) vienuolynas 287
Ščiutino pijorai 279
Šedokonių km. 176
Šeduvos bažnyčia 234, 254
Šeduvos ev. liut. bažnyčia 247
Šeduvos jėzuitų misija 273
Šeduvos kapinės 174
Šeduvos koplytėlės 85, 111
Šeibakpolės konventualų vienuolynas 276
Šemeto (Švenčionių) bažnyčia 247
Šemetų sen. observ. karmelitų namai 282
Šereiklaukiai (Schreitlaugken) 360
Šerikai (Šilalės vlsč. vietovė) 360
Šeštinės 14
Šeštokų (Marijampolės) bažnyčia 256
Šešuolių koplytėlės 143, 175
Šešupė 367 374, 384-385, 394-397, 405, 409
Šešupėnai 361, 377
Šešupės apylinkės 375
Šešuvis, upė 361, 383
Šėta 16
Šėtos bažnyčia 231
Šėtos ev. ref. bažnyčia 240
Šiaudinės (Šiaulių) bažnyčia 249
Šiaulėnų bažnyčia 233
Šiauliai 3, 5, 23, 175-176, 229, 231, 234-235, 239-240, 242-244, 246, 249-252, 256
Šiaulių apylinkės 7
Šiaulių apskr. 23, 131, 173, 176
Šiaulių ev. liut. bažnyčia 253
Šiaulių jėzuitų rezidencija 291
Šiaulių kapucinų rezidencija 292
Šiaulių kryžiai 20, 173
Šiaulių mergaičių gimnazija 29
Šiaulių naujoji bažnyčia 167
Šiaulių vlsč. 176
Šilalė 237, 241
Šilalės bažnyčia 234
Šilalės ev. liut. bažnyčia 234
Šilalės vlsč. 360
Šilavoto (Prienų) bažnyčia 251
Šilėnų (Vilniaus) bažnyčia 245
Šilėnų pušynas 73, 82, 174
Šilinėliai Mažieji 409
Šilkarskis Vladimiras, Prof. 183
Šilų (Panevėžio) bažnyčia 249
Šilutė 235, 253-255
Šilutės bažnyčia 253
Šilutės ev. liut. bažnyčia 256
Šiluva 10, 173, 249
Šiluvos bažnyčia 230
Šiluvos ev. ref. bažnyčia 235
Šimkaičių (Raseinių) bažnyčia 256

Šimonis, K., Dailininkas 40, 54-57, 174
Šimonių bažnyčia 244
Šimonių giria 69
Širavos km. 374
Širdiečių seserų vienuolija 293, 299
Širvintai 5
Širvintos upė 350-351, 405, 409
Širvintų bažnyčia 230
Širvintų miestelis 175
Šiulių, žr. Braziūkų bažnyčia
Šiupylių (Šiaulių) bažnyčia 240
Škėrys Antanas, Dr. VII, 415-546
Šlapaberžės (Kėdainių) bažnyčia 253
Šlavantų (Lazdijų) bažnyčia 253
Šliebenų (Schlieben) brolių nuosavybės 388
Šmurlo E. 317
Šnekeno miškas 410
Šnipiškės 245
Špet G. I. 186
Šreitlaukių km. 396
Šrioterslaukių (Šriotlaukių) dv. 411
Štabino (Augustavo) bažnyčia 251
Šukevičius (Szukiewicz) Vandalinas 4, 6, 8, 35-37, 57, 93, 104, 132, 142, 147, 173, 175
Šumiačo bernardinių misija 281
Šumsko bažnyčia 244
Šumsko (seniau Laukininkų) (Vilniaus) bažnyčia 255
Šumsko dominikonai 270
Šunkarių, žr. Valakbūdžio bažnyčia
Šunskų bažnyčia 251
Švageravos km. 374
Švarcvaldas (Schwarzwald) 1
Švedija 308, 314, 317, 418-419, 443, 451-455, 471-472, 478, 486, 488, 497, 499bis, 502, 505, 512-513, 525, 527-528, 531bis, 534, 536, 555
Švedijos gubernatoriai 50
Švedijos invazija 52
Švedriškės (Zarasų) bažnyčia 256
Šveicarija 1, 70, 421, 426, 443, 452-455, 471, 478, 512, 522-523, 527, 531bis, 550
Šveicarijos peizažas 168
Švėkšna 563, 565
Švėkšnos bažnyčia 232
Švėkšnos ev. liuter. bažnyčia 252
Švėkšnos gimnazija 563
Švenco konventualų vienuolynas 276
Švenčionių bažnyčia 230
Švenčionys 231-232, 238-240, 243-244, 246-247, 249-250, 252-253, 256
Švenčionėlių bažnyčia 254
Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia Šančiuose-Kaune 255
Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia Vilniuje 244, 255
Švč. M. Marijos Angelų Karalienės bažnyčia Gardine 241
Švč. M. Marijos Aplankymo bažnyčia N. Trakuose 228
Švč. M. Marijos Apreiškimo bažnyčia Brastoje 284
Švč. M. Marijos bažnyčia Gardine 227
Švč. M. Marijos bažnyčia Telšiuose 238
Švč. M. Marijos bažnyčia Vilniuje 262
Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia Kaune 228
Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia Suvalkuose 252
Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia Sen. Trakuose 228
Švč. M. Marijos Dangun Ėmimo bažnyčia Vilniuje 227
Švč. M. Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčia Saltoniškėse-Vilniuje 255
Švč. M. Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčia Slabadoj-Lydoj 256
Švč. M. Marijos Paguodos augustinijonų bažnyčia Vilniuje 246
Švč. M. Marijos Pergalėtojos redemptoristų bažnyčia Vilniuje 257
Švč. Sakramento dominikonų bažnyčia Kaune 242

Švč. Trejybės bažnyčia Kaune 241
Švč. Trejybės bažnyčia Klaipėdoje 253
Švč. Trejybės bažnyčia Liškevoje 245
Švč. Trejybės (vėliau šv. Kazimiero) bažnyčia Panevėžyje 246
Švč. Trejybės bažnyčia Tauragėje 232
Švč. Trejybės bažnyčia Vilniuje 236, 285
Švč. Trejybės ev. reformatų bažnyčia Gardine 231
Švč. Trejybės parapija Kaune 292
Švč. Trejybės pijorų bažnyčia Ukmergėje 246
Švč. Trejybės rokitų bažnyčia Varniuose 246
Švč. Trejybės šventė 314
Šventežerio (Lazdijų) ev. reformatų bažnyčia 238
Šventeželis 253
Šventybrasčio bažnyčia 249
Šv. Alekso šventė 303
Šv. Antano bažnyčia Telšiuose 240
Šv. Antano bažnyčia Žaliakalnyje-Kaune 257
Šv. Antano statula 176
Šv. Augustino atgailos kanauninkai 263-265, 267, 275-276, 280, 282, 297
Šv. Augustino atgailos kanauninkai Tverečiuje 265
Šv. Augustino filosofija 211
Šv. Baltramiejaus apaštalo bažnyčia Užupy-Vilniuje 242
Šv. Barboros bažnyčia Krokuvoj 316
Šv. Benedikto kryžius 5, 9, 92, 113
Šv. Dvasios bažnyčia Gardine 244
Šv. Dvasios bažnyčia Vilniuje 228
Šv. Gertrūdos (šaričių) bažnyčia Kaune 232, 288, 290
Šv. Ignaco bažnyčia Vilniuje 240
Šv. Ignaco de Loyola bendradarbiai 302
Šv. Izidorius (statula) 154
Šv. Jokūbo ev. liuter. bažnyčia Klaipėdoje 234
Šv. Jokūbo šventė 330
Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia Vilniuje 242
Šv. Jono diena 15
Šv. Jono ev. liuter. bažnyčia Klaipėdoje 244
Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Biržuose 232
Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Plungėje 239
Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Šakiuose 257
Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Vilniuje 227, 308, 315, 333
Šv. Jono Krikštytojo koplytėlė 9
Šv. Jono Krikštytojo statulėlė 105, 154
Šv. Jono Nepomuko koplytėlė 111
Šv. Jono Nepomuko statula 9, 65, 105, 176
Šv. Juozapo bažnyčia Kėdainiuose 245
Šv. Juozapo bažnyčia Vilniaus g., Vilniuje 251
Šv. Juozapo Kalasancijaus bažnyčia Vilniuje 284
Šv. Juozapo ligoninė Vilniuje 288
Šv. Juozapo, Marijos Globėjo statulėlė 154
Šv. Jurgio senoji bažnyčia Vilniuje 241
Šv. Jurgio bažnyčia Kaune 231
Šv. Jurgio bažnyčia Kėdainiuose 228
Šv. Jurgio bažnyčia Liškiavoje 233
Šv. Jurgio bažnyčia Seinuose 243
Šv. Jurgio bažnyčia Šiauliuose 253
Šv. Jurgio bažnyčia Vilniuje 232, 265
Šv. Jurgio statulėlė 154
Šv. Kazimiero bažnyčia Naujojoj Vilnioj 255
Šv. Kazimiero bažnyčia Panevėžyje 246
Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje 239, 276, 291, 326

Šv. Kazimiero lietuvių pranciškonų kustodija J.A.V. 298
Šv. Kazimiero statulėlė 154, 177
Šv. Kotrynos bažnyčia Krakėse 242
Šv. Kotrynos bažnyčia Vilniuje 240, 286
Šv. Kozmo parapija Astrave 230
Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia Astrave 255
Šv. Kryžiaus bažnyčia Chicagoj 177
Šv. Kryžiaus bažnyčia Kaune 215, 232
Šv. Kryžiaus (bonifratrų) bažnyčia Vilniuje 235
Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia Lydoje 227
Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia Senajame Dūkšte 238
Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia Šančiuose-Kaune 254
Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia Vilkaviškyje 253
Šv. Kryžiaus seserų vienuolija 293, 299
Šv. Mikalojaus bažnyčia Gardine 235
Šv. Mikalojaus benediktinių bažnyčia Kaune 231, 286
Šv. Mikalojaus bažnyčia Vilniuje 227, 262, 264
Šv. Mikalojaus cerkvė Maskvoje 126
Šv. Mykolo Archangelo bažnyčia Ašmenoje 227
Šv. Mykolo Archangelo bažnyčia Varėnoje II 255
Šv. Mykolo (Įgulos) bažnyčia Kaune 254
Šv. Mykolo bažnyčia Kražiuose 228
Šv. Mykolo bažnyčia Marijampolėje 245
Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje 238, 284
Šv. Onos bažnyčia Vilniuje 227, 232, 262-264
Šv. Onos statula 154, 176
Šv. Pauliaus eremitai, žr. Paulinai 275
Šv. Petro ir Pauliaus šventė 334
Šv. Petro ir Povilo bazilika Kaune 229, 281
Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Antakalnyje (Vilniuje) 229
Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Naujojoj Žagarėj 234
Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Panevėžyje 232
Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Sen. Varniuose 229
Šv. Petro ir Povilo bažnyčia Šiauliuose 229
Šv. Petro sąžinė 139
Šv. Pranciškaus bažnyčia Mažeikiuose 257
Šv. Pranciškaus (bernardinų) bažnyčia Vilniuje 230
Šv. Pranciškaus Mažųjų Brolių konventualų ordinas 266
Šv. Pranciškaus Varpelis 276, 280
Šv. Rapolo bažnyčia Šnipiškėse-Vilniuje 245
Šv. Raštas 125, 133, 187, 188, 207, 329
Šv. Stanislovo bažnyčia Dūkšte 257
Šv. Stanislovo jėzuitų bažnyčia Kaune 243
Šv. Stanislovo katedra Vilniuje 227
Šv. Stepono bažnyčia Vilniuje 238, 282, 287
Šv. Teresėlės bažnyčia (Kristaus Karaliaus ir šv. Teresėlės) Vilniuje 257
Šv. Teresės bažnyčia Vilniuje 241, 273
Šv. Vincento Gailestingųjų Seserų (šaričių) vienuolija 287
Šventosios (Palangos) ev. liuter. bažnyčia 243
Šventosios upė 386
Šventraščio filosofija 188
Šventraščio tekstai 136
Šventraštis 191
Šventųjų kultas 65
Šventųjų statulėlės 80, 86, 90, 97, 101, 104, 154, 156-158

Šviesis (Swessus) 370
Švobiškio ev. reformatų bažnyčia 235

Tabariškių (Kauno) bažnyčia 256
Tabariškių (Vilniaus) bažnyčia 232
Tabariškių (prie Merkinės) sen. observ. karmelitai 278
Taboro kalnas 125
Tacitas 37
Taisyklingos Medžioklės Draugija (Lietuvoje) 465
Talmantas Jurgis 188
Tamor Georg 545
Tamašaitienė A. 165
Tamoviškių km. 374
Tanikowszczyznos (Lydos) bažnyčia 254
Tannenbergo mūšis, žr. Žalgirio mūšis
Tarakonų bazilijonų vienuolynas 277
Tarnapolio trinitorių vienuolynas 280
Tarplaukiai 352
Tarptautinė Paryžiaus paroda 1937 m. 165
Tartu (Estijoj) 174
Taščiovo bernardinų misija 281
Taujėnų bažnyčia 250
Tauragė 5, 232, 237-238, 240 246. 248-251, 253, 361, 377
Tauragės ev. liuter. bažnyčia 237
Tauragnai 55, 123, 174
Tauragnų bažnyčia 227
Taurės upė 351, 380
Tautaučius A. 263
Tautkus 397
Tautos parkas, žr. Punios šilas 416
Tautos Praeitis 273, 302, 306, 311, 331, 564, 566-567
Tautos Ūkis 564
Technika ir Ūkis 564
Technikos Žodis 172, 564-567
Teilhard de Chardin Pierre 565, 567
Teleskope 194
Telšiai 51, 238, 240, 245-248, 250-253, 255, 257
Telšių apylinkės 7
Telšių apskritis 70, 174, 176-177
Telšių bernardinai 268
Telšių ev. liuter. bažnyčia 253
Telšių kapinės 51, 130, 174
Tenenių bažnyčia 246
Teolino (Augustavo) bažnyčia 250
Tepluva 351, 361, 373
Terven FR. 406, 408
Testamentas, žr. Naujasis Testamentas
Tettnang (Vokietijoje) 563
Tėve Mūsų (malda) 186
Tėvynės Sargas 22-23
The Russian Review 205
Thomas A. 345, 348, 380
Thomas Illyricus žr. Zdelaric Thomas
Thomas Sclavus žr. Zdelaric Thomas
Tikocinas 264
Tikocino misijonierių vienuolynas 279
Tilindis Juozas 176
Tilžė 17, 23, 53-54, 345-346, 348, 350, 352, 360, 371, 377, 379, 389, 404
Tilželės upė 351-352, 376
Tilžėnaitis, iš Virbalio 395
Tilžės apylinkės 391, 398
Tilžės apskritis 392
Tilžės (Brėslaujos) bažnyčia 256
Tilžės celiuliozės fabrikas 515
Tilžės jėzuitų misija 273
Tilžės karališkoji realinė gimnazija 345
Tilžės medžio pramonė 472
Timbrės upė 364, 366
Tirkšlių bažnyčia 239
Tirolis 1, 2
Tiškevičius Antanas, Žemaičių vysk. 155
Tiškevičius 174
Tytuvėnų bažnyčia 239
Tytuvėnų bernardinai 238

Tolmeiner Mykolas, Kun., S. J. 311, 313, 333
Tomas, O.F.M. 262
Toporiščių sen. observ. karmelitai 278
Töppen M. 355-357, 360 361, 363-364
Torno medžio pramonė 472
Torno taika 383, 386-387
Toronto, Ont. 168, 559-560
Toronto liet. pranciškonų bažnyčia 165, 167
Totoraitis Jonas, Kun., prof. dr., M.I.C. 269-270, 274-276, 279-280, 290, 394-395
Toulouse 317
Trakai 233-234, 245, 252, 254, 256-257
Trakai Naujieji 228
Trakai Senieji 228, 264
Trakelių (Lydos) bažnyčia 231
Trakų benediktinų abatija 264
Trakų bernardinai 268
Trakų dominikonai 270
Trakų vaivadija 275
Transilavanija 340
Transilvanijos jėzuitų misija 304
Trapėnų giria 405, 409
Trapėnų km. 396
Traupio bažnyčia 233
Traupio kapinės 40, 48, 54, 55-56, 174
Trier miestas 306
Trijų kryžių kalnas Vilniuje 161, 169, 173, 177
Trimitas 555
Trinapolio bažnyčia 245
Trinitorių vienuolija 266, 275-276, 280, 298
Triškis (Triskove), Vėluvos pilies įgulos vadas 373
Trys Kryžiai prie liet. bažnyčios Daytone 177
Tryškių bažnyčia 235
Trobų (Valažino) bažnyčia 228
Troškūnų bažnyčia 244
Troškūnų bernardinai 268
Troškūnų pranciškonų vienuolynas 291
Truikinų (Aleksandrijos) (Kretingos) bažnyčia 249
Trumpa V. 269
Truskava 16
Truskavos (Panevėžio) bažnyčia 248
Tschermak Leo, Dr. 545
Tūbausių (Kretingos) bažnyčia 256
Tübingenas 2, 35, 46, 58-60, 172
Tūbinių (Tauragės) bažnyčia 252
Tucson, Arizona 549
Tula (Rusijoje) 559
Tulcs gubernija 203
Tunisas 455
Turgelių (Vilniaus) bažnyčia 232
Turkija 472, 497
Turmanto bažnyčia 256
Turtinavičius S., Kun. 286
Tverečiaus bažnyčia 232
Tverečiaus parapija 60
Tverečius 265
Tverų bažnyčia 235

Ūbiškės (Telšių) bažnyčia 250
Ūdrijos bažnyčia 243
Udzialės konventualų vienuolynas 266
Ugionių (Betygalos) bažnyčia 243
Ukmergė 218, 229, 237, 240-241, 246-247, 250, 256-257
Ukmergės apylinkė 175
Ukmergės apskritis 40
Ukmergės bažnyčia 227
Ukmergės ev. liut. bažnyčia 257
Ukmergės marijonų vienuolynas 290
Ukmergės pijorai 279
Ukraina 265
Ukrainos dvasinės seminarijos 185
Ukrinų bažnyčia 249
Uliūnų (Panevėžio) bažnyčia 255
Uliūnų kaimas 29
Ulm 390
Ulsėdžių kapinės 26, 173
Unguros miestas 402
Unguros sodybų grupė 275

Unguros upė 355-357, 369, 374, 401
Unitės bazilijonės seserys 285
U.N.O. 449, 455, 531bis, 544
U.N.R.R.A. įstaiga Elbingene 563, 567
Uosos upė 351-352, 409
Upynos (Taurgės) bažnyčia 245
Upynos (Telšių) bažnyčia 251
Upytės bažnyčia 236
Upninkų (Kauno) bažnyčia 230
Uruguajaus liet. jėzuitai 298
Uruguajaus liet. jėzuitų misija 295
U.S.A. 211, 213; žr. Jungtinės Amerikos Valstybės
Usačo domininkonų vienuolynas 277
Ušomiero sen. observ. karmelitai 278
Utena 28, 173, 230-231, 240, 245, 248-249, 256
Utenos apylinkės 138, 175
Utenos apskr. 6, 10, 123, 130-131, 173-174
Utenos bažnyčia 229
Utenos kapinės 130
Užbalių girios 411
Užberžio (Valažino) bažnyčia 229
Užlieknės (Mažeikių) bažnyčia 247
Užnemunė 218-219, 383-384, 395
Užnemunės girios 385
Užnevėžių (Ukmergės) bažnyčia 257
Užpalių bažnyčia 236
Užpalių vlsč. 131
Užubalio (Lydos) bažnyčia 238
Užuguosčio bažnyčia 232
Užupis-Vilnius 242
Užusvierių bažnyčia 245
Užvenčio bažnyčia 236
Užvenčio sen. observ. karmelitai 278

Vabalninko bažnyčia 239
Vabalninko kapinės 110, 175-176
Vabalninko koplytėlės 109, 132
Vadaktėlių (Panevėžio) bažnyčia 248
Vadaktų bažnyčia 251
Vadoklių bažnyčia 249
Vaduz 398
Vadžgirio (Raseinių) bažnyčia 244
VAICEKAVIČIUS (WICECHOVIC, WOYCIECHOWIC) PAULIUS, Brolis, S. J. 322-325
Vaičaičių (Sedos) bažnyčia 255
VAIČIULAITIS ANTANAS 59
VAIČIULĖNAITĖ-KAIRIENĖ IRENA 559
Vaidotų km., žr. Vokės Baltosios bažnyčia 252
Vaiguva 215
Vaiguvos bažnyčia 236
Vaikelio Jėzaus berniukų amatų mokykla Vilijampolėje 292
VAINEIKYTĖ L. 176
Vainočių (Waynegine) km. 376
Vainuto bažnyčia 236
Vaistamo bažnyčia 229
VAIŠNORA JUOZAS, Kun., dr. M.I.C. 265, 267, 274, 276, 280-282, 285-290, 293-295
Vaitkuškio (Pašilės) (Ukmergės) bažnyčia 250
Vajasiškio bažnyčia 247
Vakarai 120-121, 125, 128, 162, 170, 416, 443, 532
Vakarų frontas 416
Vakarų kaimynai 537
Vakarų kraštai 509
Vakarų krikščioniškas menas 133-134, 136
Vakarų menas 128
Vakarų tautos 139
Valakbūdžio, buv. Šunkarių (Šakių) bažnyčia 255
VALANČIUS G., Dr. 554-555, 557
VALANČIUS MOTIEJUS, Vysk. 17-19, 284, 286, 288-289, 550; žr. WOŁONCZEWSKIS M.
VALAVIČIUS GREGORIJUS 545
Valažinas 228-229, 231, 237, 257
Valažino bernardinai 268
VALEŠKA A., Dailininkas 44, 164, 177
Valis Gratiae (20 km. nuo Vistyčio) cistersų vienuolynas 279
Vališkių (Wurwale?) km. 377

Valkininkai 554
Valkininkų bažnyčia 235
Valkininkų konventualų vienuolynas 266
Valovkos domininkonai 270
Valožyno bernardinai 268; žr. Valažino bernardinai
Vanagų (Klaipėdos) ev. liuter. bažnyčia 255
Vandžiogalos bažnyčia 243
Varanavo (Lydos) bažnyčia 236
Varanavo pijorai 279
Varduvos (sen. Žemaičių Kalvarija, Gardai) bažnyčia 240
Varduvos upė 70
Varėna 231, 255
Varėna II 255
Varėnos I (Alytaus) bažnyčia 250
Varėnos marijonų vienuolynas 290
Varmė (Prūsijos sritis) 341
Varmės vyskupija 353-354
Varnas Adomas, Dailininkas 8, 25, 76, 82, 100, 130-132, 163-164, 173-177
Varniai 218, 246
Varniai Naujieji (buv. Medininkai) 229
Varnionių bažnyčia 230
Varnių Senųjų (buv. Medininkų) bažnyčia 228
Varnių jėzuitų rezidencija 272
Varnių misijonierių vienuolynas 279
Varnių rokitų namai 280
Varlaukio (Tauragės) bažnyčia 253
Varputėnų (Šiaulių) bažnyčia 250
Varputėnų km. koplytėlė 131
Varsėdžių bažnyčia 237
Varševickis St., Kun. S. J., žr. Warszewicki St., 305, 314, 321
Varšuva 3-4, 8, 37, 264, 302, 307-308
Varšuvos jėzuitų profesų namai 271
Vasario 16 minėjimai Portlande (Oregon) 557
Vasilčikovas, Kunigaikštis 193
Vasiliškės domininkonai 270
Vasiūnų (Brėslaujos) bažnyčia 256
Vaškys J. 291
Vaškų bažnyčia 243
Vaškų kapinės 60
Vaškų koplytėlės 174
Vatikano archyvas 327
Vėbra Juozas, Inž. 555
Veinotų laukai 366
Veisiejų bažnyčia 234
Veiverių bažnyčia 251
Veiviržėnai 22-23
Veiviržėnų bažnyčia 242
Veliuona 373, 385-386
Veliuonos bažnyčia 229
Velykių (Panevėžio) bažnyčia 252
Velykos 331, 334
Vėluva 363, 367, 369
Vėluvos pilis 354, 361, 363, 366, 373
Venclavonių (Ašmenos) bažnyčia 247
Vengrai 77
Vengrija 174, 387, 452-453, 455, 471, 527, 531bis
Vengrų antkapiniai stulpai 64
Veprių bažnyčia 239
Vercibis (Viercibies, Wiercibies) Kasparas, Brolis, S. J. 326-327
Verdainės (Šilutės) ev. liuter. bažnyčia 235
Vergerių bažnyčia 248
Verkių domininkonų bažnyčia 243
Verkių domininkonų vienuolynas 277
Vertimų (Jonikų) (Raseinių) bažnyčia 256
Vestfalija 544
Vestnik Evropy 192
Vėžaičių bažnyčia 250
Videniškio (Utenos) bažnyčia 240
Videniškio šv. Augustino atgailos kanauninkai 267
Vidiškiai 330
Vidiškio (Švenčionių) bažnyčia 252
Vidiškio koplytėlės 110
Vidiškių (Ukmergės) bažnyčia 247
Vidsodžio (Vitsodžio) (Šiaulių) bažnyčia 256

Viduklės bažnyčia 229
Vidžių augustinijonai 267
Vidžių bažnyčia 231
Vidžių reg. Laterano kan. vienuolynas 274
Viercibies Kasparas žr. Vercibis Kasparas
Vigando kronika 345-346, 374-376, 378
Viena 302, 309-312, 314, 333-334, 336, 544-545, 554
Vienažindys Antanas 136
Viencavų (Zarasų) bažnyčia 246
Viekšnelių (Telšių) bažnyčia 255
Viekšniai 84
Viekšnių apylinkės 7, 175
Viekšnių bažnyčia 236
Viekšnių kapinės 78, 82-83, 111, 174
Vienos jėzuitų kolegija 310
Vienos parkas 417
Viešintų bažnyčia 250
Viešpaties Jėzaus Išganytojo bažnyčia Antakalnyje, Vilniuje 245
Viešpaties Įžengimo Dangun misijonierių bažnyčia Vilniuje 244
Viešvėnų (Telšių) bažnyčia 248
Viešvilė 409
Viešvilės ev. liuter. bažnyčia 236
Viešvilės km. 396
Vievier A. 281
Vievio bažnyčia 237
Vieviržos upė 383
Vijos (Lydos) bažnyčia 231
Vijos bernardinai 268
Vijos (Lydos) ev. reformatų bažnyčia 239
Vileika 231, 239-240, 251, 255
Vileikių, žr. Pakapės bažnyčia 251
Vileišis V. 378-379, 393
Vilhelmas Modenietis, Popiežiaus legatas 353-354, 384
Vilija 274
Vilijampolės bažnyčia Kaune 256
Vilijampolės Vaikelio Jėzaus amatų mokykla 292
Vilijos krantai 120
Viliūnai 400
Vilūnų (Kruonio) bažnyčia 251
Vilkaviškis 238-239, 253-254
Vilkaviškio aukštuma 396
Vilkaviškio ev. liuter. bažnyčia 254
Vilkaviškio katedra 240
Vilkės upė 346
Vilkijos bažnyčia 235
Vilkyškių (Pagėgių) ev. liuter. bažnyčia 236
Vilkmergės apskritis 40; žr. Ukmergės apskr.
Vilniaus akademija 316-317, 331; žr. Vilniaus universitetas; Vilniaus jėzuitų akademija
Vilniaus Antakalnio reg. Laterano kanauninkų vienuolynas 274
Vilniaus Antakalnio trinitorių vienuolynas 275
Vilniaus apylinkė 179
Vilniaus arkivyskupija 221, 294
Vilniaus arkivyskupijos Elenchas 217
Vilniaus augustinijonai 267
Vilniaus augustinijonų vienuolynas 281
Vilniaus basųjų karmeličių vienuolynas 284
Vilniaus (prie Vilijos) basųjų karmelitų vienuolynas 274
Vilniaus bazilijonų vienuolynas 265
Vilniaus benediktinių vienuolynas 286
Vilniaus bernardinių vienuolynas 284, 289
Vilniaus bonifratrų vienuolynas 274
Vilniaus didžioji kunigų seminarija 281
Vilniaus domininkonių vienuolynas 284, 288
Vilniaus domininkonų vienuolynas 265
Vilniaus ev. liuter. bažnyčia 236
Vilniaus ev. reformatų bažnyčia (Radvilų dvare, vėliau Lukiškėse) 236
Vilniaus Gailest. Šv. Vincento seserų

(šaričių) rezidencija, šv. Juozapo ligoninė 288
Vilniaus Gailest. Šv. Vincento Seserų vienuolynas 287
Vilniaus gatvė 251
Vilniaus gubernija 4, 8, 22, 36, 93, 104, 173, 175
Vilniaus jėzuitų akademija 265
Vilniaus jėzuitų kilmingųjų kolegija 278
Vilniaus jėzuitų kolegija VII, 265, 301-305, 308, 310-311, 313-314, 321-322, 325-330, 332-333, 338
Vilniaus jėzuitų profesų namai 271, 326
Vilniaus jėzuitų 3-čiųjų metų bandymo namai 278
Vilniaus jėzuitų vienuolynas prie šv. Kazimiero bažnyčios 291
Vilniaus kaliniai 315
Vilniaus kalvarijos 127
Vilniaus kraštas 5-6, 139, 174, 216, 218, 447, 463
Vilniaus Kūdikėlio Jėzaus ligoninės Gailest. Šv. Vincento Seserys (šaritės) 288
Vilniaus marijavičių vienuolynas 287
Vilniaus marijonų vienuolynai 290
Vilniaus misijonierių vienuolynas 275
Vilniaus paulinų vienuolynas 279
Vilniaus pijorai 279
Vilniaus pilies kalėjimas 332
Vilniaus pilis 302
Vilniaus pranciškonių bernardinių vienuolynas 283
Vilniaus pušys 490, 518
Vilniaus rokitų namai 280
Vilniaus senosios observancijos karmelitai 265, 270
Vilniaus (prie šv. Stepono bažnyčios) senosios observ. karmelitai 282
Vilniaus šv. Augustino atgailos kanauninkų vienuolynas 276
Vilniaus (Užupio) šv. Augustino atgailos kanauninkai 267
Vilniaus šv. Teresės prie Aušros Vartų basųjų karmelitų vienuolynas 273-274
Vilniaus Trijų Kryžių kalva 169; žr. Trijų Kryžių kalnas
Vilniaus universitetas VII, 301, 304, 338, 559
Vilniaus vizitiečių vienuolynas 285, 289
Vilniaus žemės 175
Vilniaus 6, 16, 19, 37, 52, 66, 106, 114, 120, 123, 126-128, 134, 136, 145, 154, 161, 169, 172-177, 181, 221, 227-230, 232, 234-236, 238-253, 255, 257, 262-267, 269, 274, 282, 284, 301-313, 315-322, 324-328, 330-332, 334, 336-338, 355, 362, 383, 390, 392, 475, 518, 545, 549, 563
Vincentiečiai, žr. Misijonierių vienuolija 275
Virbalio bažnyčia 236, 246
Virbalio domininkonai 270
Virbalio domininkonų bažnyčia 242
Virbalio jėzuitų rezidencija 272
Virbalis 385, 394-395
VIRODIUS BENEDIKTAS, Klierikas, S. J. 315, 335
Viržuvėnų bažnyčia, žr. Jonapolės bažnyčia 245
VISAGALIS (WISEGAL), Lietuvis Sembos krašte 380
Visuomenės seserų vienuolija 293-294, 299
Visuotinė Bažnyčia 207
Visų Šventų bažnyčia Drohičine 283
Visų Šventųjų bažnyčia Vilniuje 240
Višakio Rūdos bažnyčia 252
VIŠNEVSKIS, Generolas 185
VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS ANDRIUS 134-135
VIŠTELLAUSKAS, žr. VIŠTELIS-VIŠTELIAUSKAS 135

Vištyčio bažnyčia 236
Vištyčio (Trakų vaivadijos) cistersų vienuolynas 275
Vištyčio ev. liuter. bažnyčia 253
Vištytis 279
VITAS, vysk. 262
Vitebsko bazilijonų vienuolynas 285
Vitebsko bernardinai 268
Vitebsko domininkonai 269
Vitebsko jėzuitų kolegija 273
Vitebsko marijavičių vienuolynas 287
Vitebsko pijorai 279
Vitebsko trinitorių vienuolynas 280
Vitsodžio (Šiaulių) bažnyčia žr. Vidsodžio bažnyčia
Vizitiečių seserų vienuolija 285-286, 289, 299
Vižainio (Suvalkų) bažnyčia 237
Vižainio ev. liuter. bažnyčia 253
VYDŪNAS-STORASTA V. 53-54
Vygrių bažnyčia 244
Vygrių kamaldulių misija Suvalkuose 279
Vygrių kamaldulių vienuolynas 275
Vygrių paulinų vienuolynas 275
Vyko upelis 357
Vyriausybės Žinios 462, 465, 545
Vysla 340-341, 353, 365, 413
Vyšniavo (Ašmenos) bažnyčia 230
Vyšniavo (Vileikos) bažnyčia 251, 255
VYTAUTAS 262-264, 382-384, 386-387
Vytauto bažnyčia Kaune 291
Vytauto Didžiojo siena 385
Vytauto Didžiojo universitetas Kaune 183, 550-551, 559-560
VYTAUTIENĖ ONA 283
Vytautuvos marijonų vienuolynas 290
VYTENIS 262
Vytėnų saleziečiai 292
Vytis, Skautų studentų korporacija Kauno universitete 560
Vyžių (Šilutės) ev. liuter. bažnyčia 254
Vyžuonų bažnyčia 228
Vladimiras 126
Vladovo (Brastos vaivadijos) paulinų vienuolynas 279
VOIGT J. 348, 381-382
Vokės (Vilniaus) bažnyčia 257
Vokės Baltosios (Vilniaus) bažnyčia 252 (tada Vaidotų km.)
Vokiečių ordinas 50, 62, 339-342
Vokiečių ordino broliai 263, 297
Vokiečių ordino kunigai 261-262
Vokiečių ordino pilys 263
Vokietija 30, 38, 121, 162, 171, 204, 217, 306, 311, 315, 389-390, 418-419, 426-427, 432, 435, 440-441, 446, 451-455, 459, 464-465, 468, 471-472, 476, 478, 480-481, 484, 494, 497, 500, 509, 511-520, 526-528, 531bis, 534, 536, 542, 549, 555, 560
Vokietijos protestantai 53
Vokietijos - Sovietų Sąjungos karas 29
Vokios Baltosios bažnyčia žr. Vaidotų km.
Volkovisko dekanato bazilijonai 277
Volkovisko miestas 382
Volnos-Medilės unitės bazilijonės 285
Volpos marijonų vienuolynas 280
VORREITER LEOPOLD, Dr. 545
Vosyliškio (Kėdainių) bažnyčia 245
Vosyliškių (Ščiutino) bažnyčia 243
Vosyliškių Senųjų bažnyčia 231
Voverių (Lydos) bažnyčia 228

Waynegine km., žr. Vainočių km.
WALD 363
Wangrapia, upė 357
Warszawa 302; žr. Varšuva
WARSZAWSKI JOSEPH 301
WARSZEWICKI (VARSEVITIUS) STANISLOVAS, Kun., S. J. 308, 313, 333; žr. VARŠEVICKIS ST.
Washingtonas 544
Waszkiewicze (Ščiutino) bažnyčia 248

Waterbury, Conn. 556
Weise 374
Weissrusland 2
Welykyj, A. G., Kun. 265
Weltwirtschaftliches Archiv 544
Wennervirta I.. 174
Westfalija 53
Wicechovic Paulius žr. Vaicekavičius Paulius
Widmanstadt Ph., Kun., S. J. 324
Wielewicki J. 316
Wiensner K. 559
Wiercibies Kasparas žr. Vercibis Kasparas
Wiesner J. 47,
Wisła 4, 8, 36, 104, 173, 175, 179
Witke B. 30
Wittenberg 392
Wittich, Dr. 545·
Wyborgo Domininkonų misija 282
Wloclawek 316
Wodera Hans, Dr. 545
Woyciechowic Paulius žr. Vaicekavičius Paulius
Wołyniak 265, 270-271, 274, 277-279, 282, 287
Wołonczewskis M., Vysk. 267, 269, 271-272, 279 ; žr. Valančius Motiejus
Woodhaven, N. Y. 543
Wrocław 315 320
Wujk Jakub, Kun., S. J. 304-305, 314, 322
Wurwale km. žr. Vališkių km.
Würzburgas 121, 388, 391, 396-397, 405

XX Amžius 564

Zabielos domininkonų vienuolynas 277
Zadzin 315
Zaleski Andrius, Brolis, S. J. 307-308, 313, 337
Zalęski S. 281, 326
Zanavykai, Zanavykija 5, 6, 25
Zapyškio bažnyčia 232, 255
Zapyškio kapinės 99-100, 132, 175-176
Zapyškio kryžius 99
Zarasai 230, 239, 245-246, 248, 250, 255-256
Zarasų bažnyčia 232
Zavišo sen. observ. karmelitai 278
Zdelaričas T., Kun., S. J. 309
Zdelaric (Zdelaritius, Thomas Illyricus, Thomas Sclavus) Tomas, Kun., S. J. 309-310, 313, 333
Zeitschrift für Weltwirtschaft 524
Zeldin Mary-Barbara 187, 201, 204-205
Zeliauskas J., Kun., S.D.B. 292
Zenkovsky V. V., rusų filosofijos istorikas 183, 189, 193, 197, 205
Zigmantas Augustas, Karalius 282
Zigmantas imperatorius 385-387
Zigmantas I, lenkų karalius 388, 395
Zigmantas Vaza 317
Zigmantas, Vytauto brolis 264
Zimmermann P. 369-372
Zybalų (Ukmergės) bažnyčia 246
Zyplių (Lukšių) bažnyčia 246

Žadiškių (Vileikos) bažnyčia 239
Žadiškių jėzuitai 273
Žagarė 83
Žagarė Naujoji 234
Žagarės kapinės 174
Žagarės koplytėlės 85, 111, 138
Žagarės Senosios bažnyčia 234
Žagarės Senosios ev. liut. bažnyčia 250
Žagarių (Seinų) bažnyčia 250
Žaiginio (Raseinių) bažnyčia 243
Žalgirio mūšis 263, 266, 272, 381, 383, 387-388
Žaliakalnis (Kauno) 257, 291
Žalieji ežerai 416
Žaliosios (Vilkaviškio) bažnyčia 254
Žalpių (Raseinių) bažnyčia 245
Žaludko (Ščiutino) bažnyčia 231

Žaludkos sen. observ. karmelitai 271
Žarėnų (Latvelių) (Šiaulių) bažnyčia 249
Žarėnų (Telšių) bažnyčia 236
Žarginių km. 364, 366, 370
Žąslių bažnyčia 233
Žeimelio bažnyčia 243
Žeimelio ev. liut. bažnyčia 235
Žeimelio ev. ref. bažnyčia 242
Žeimių bažnyčia 234
Želedžio (Švenčionių) bažnyčia 244
Želvos bažnyčia 249
Želvos pijorai 279
Želvos (Saalau) vlsč. 374
Žemaičiai, 2, 5, 7, 14, 17, 24, 26-28, 69-70, 92, 115, 155, 262, 345, 347, 367, 382-387, 296-397, 400, 410
Žemaičių bajorai 395
Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga 16-17
Žemaičių Kalvarija 240; žr. Varduva, Gardai
Žemaičių Kalvarijos domininkonai 269
Žemaičių Kalvarijos marijonų vienuolynas 290
Žemaičių kapinės 163
Žemaičių koplytėlės 175
Žemaičių krikštas 287
Žemaičių kryžiai 71, 174
Žemaičių Naumiesčio bažnyčia 250
Žemaičių Naumiesčio ev. liut. bažnyčia 247
Žemaičių peizažas 164
Žemaičių seniūnas 405
Žemaičių seniūnija 392
Žemaičių vyskupija 19, 92
Žemaičių vyskupijos sinodas 17
Žemaitija 2, 38, 394-395, 566
Žemaitkiemis 327, 329-331
Žemaitkiemio bažnyčia 237
Žemalės (Mažeikių) bažnyčia 247
Žemės Ūkio Darbuotojų Sąjunga (Lietuvoje) 544
Žemės Ūkio Vadovas 445
Žemoji Panemunė 246
Žemosios Panemunės bažnyčia 246
ŽICHAREV M. I. 192
Židikai 18
Židikų bažnyčia 241
Židinys 16, 272, 275, 551, 558
Žiežmarių bažnyčia 232
Žilinų (Alytaus) bažnyčia 253
Žilių km. 376
Žiobiškio (Rokiškio) bažnyčia 251
Žiogėnų konventualų vienuolynas 276
Žirmūnų (Lydos) bažnyčia 231
Žirovicai 264
Žirovicų reg. Laterano kan. vienuolynas 279
Žirovicų unitės bazilijonės 285
Žitomiro Gailestingųjų Šv. Vincento Seserų (Šaričių) rezidencija 288
Žiupronių (Ašmenos) bažnyčia 236
Žiupronių ev. ref. bažnyčia 242
ŽIŪRAITIS TOMAS, Kun., O.P. 283, 292
Žydomlos (Gardino) bažnyčia 253
Žydomlos (Gardino) kamendulių namai 279
Žygaičių bažnyčia 239
ŽYGIMANTAS AUGUSTAS, Karalius 302; žr. ZIGMANTAS AUGUSTAS
Žlibinų (Telšių) bažnyčia 248
ŽMUIDZINAVIČIUS ANTANAS 163
Žukančių (Šiaulių) bažnyčia 249
Žuklijų (seniau Paežerėlių) (Šakių) bažnyčia 252
ŽUKOVSKIJ VASILIJ ANDREJEVIČ 204-205
Žukų (Pagėgių) bažnyčia 254
Žvingių bažnyčia 239
ŽVIRBLIS BRONIUS KAZIMIERAS, Kun., O. P. 292
Žvirgždaičių (seniau Kumelupių) (Šakių) bažnyčia 255
Žvyrių (Jurbarko) ev. liut. bažnyčia 248

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

Suvažiavimo Darbai, I tomas, 542 psl., Kaunas 1933	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, II tomas, 486 psl., Kaunas 1936	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, III tomas, 526 psl., Kaunas 1939	Išsemta
Suvažiavimo Darbai, IV tomas, XV-321 psl., Roma 1961	6 dol.
Suvažiavimo Darbai, V tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VI tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, VII tomas ; baigiama spausdinti	
Suvažiavimo Darbai, VIII tomas ; ruošiama spaudai	
Metraštis, I tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	6 dol.
Metraštis, II tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	6 dol.
Metraštis, III tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	7 dol.
Metraštis, IV tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	10 dol.
Metraštis, V tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	
Metraštis, VI tomas ; ruošiama spaudai	
A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930	Išsemta
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965	4 dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, baigiama spausdinti	
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus Vokiečių Literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967	4 dol.
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958	5 dol.

Užsakymus siųsti šituo adresu:

L.K.M. Akademijos Reikalų Vedėjui

Piazza della Pilotta 4

00187 ROMA

ITALIJA